TARİHLERİ - BOY TEŞKİLATI
DESTANLARI

OĞUZLAR
(TÜRKMENLER)

5. BASKI

Prof. Dr. FARUK SÜMER

TÜRK DÜNYASI ARAŞTIRMALARI VAKFI
İSTANBUL - 1999

OĞUZLAR

(TÜRKMENLER)

TARİHLERİ – BOY TEŞKİLATI – DESTANLARI

Prof. Dr. Faruk SÜMER

TÜRK DÜNYASI ARAŞTIRMALARI VAKFI

İSTANBUL - 1999

TÜRK DİLİ KURUMU KÜTÜPHANESİ

Bu eser
Bakanlar Kurulu'nun 20.07.1980/ tarih ve 8/1307 sayılı
kararıyla kamu yararına hizmet verdiği kabul edilerek
vergi muafiyeti tanınmış olan
TÜRK DÜNYASI ARAŞTIRMALARI VAKFI'nın yayınıdır.

Her hakkı mahfuzdur.
TÜRK DÜNYASI ARAŞTIRMALARI VAKFI'nın
müsaadesi olmaksızın tamamen, kısmen veya her hangi
bir değişiklik yapılarak iktibas edilemez.

Baskı
GENÇ OFSET

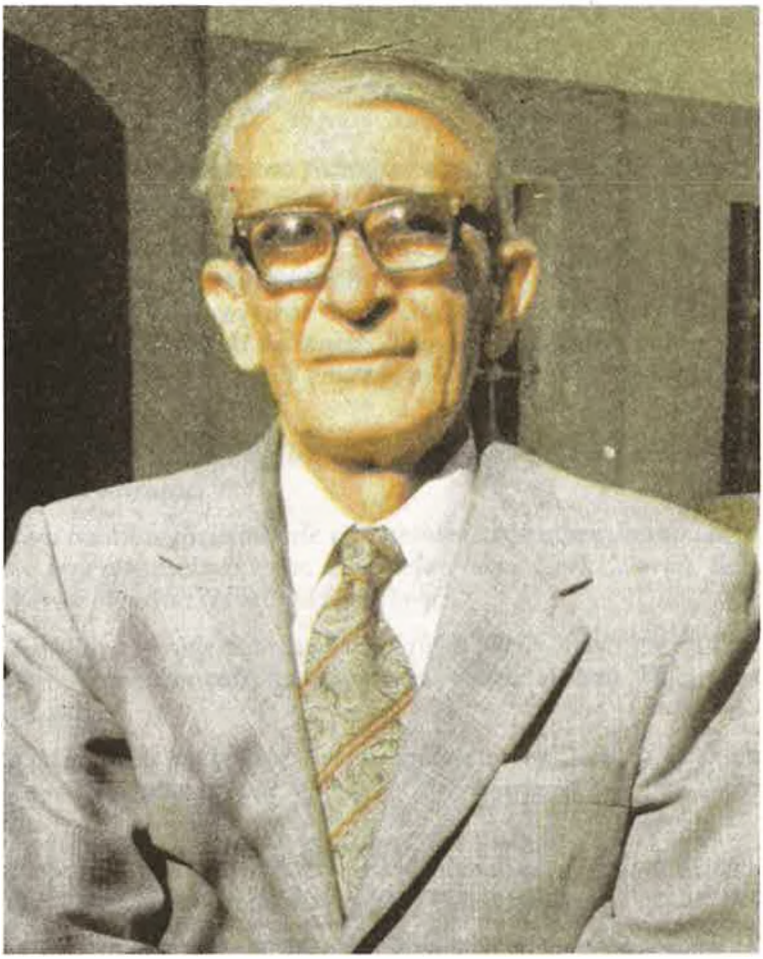
Haberleşme
Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı
P.K. 94 Aksaray/İstanbul
Tel: (212) 511 10 06 - 511 18 33

ISBN: 975-498-130-2
Millî Yayın Nu: 99-34-Y-0147-173

086414
A.VI/477

...n-Dulak Bil.ai Hiz. 1999.

S. 550.000 (Hi)

Prof. Dr. Faruk SÜMER
(1924-1995)

SUNUŞ

Bu kitabın IV. baskısına yazdığım sunuş'ta eserin bir "abide" olduğunu ve geçmişten geleceğe, dünya durdukça ışık saçacağını yazmıştım.

Rahmetli hocamız ***Prof. Dr. Faruk Sümer*** *bu muhteşem abide eseri, ölümünden evvel, IV. baskısından bir nüsha üzerinde, titizlikle, hem tashih ederek, hem ilâveler yaparak, hem çıkarmalar yaparak yeniledi ve V. baskıya hazırladı. Elinizdeki bu baskı, ölmeden son şeklini verdiği eserdir. Bir hatıra olmak üzere üzerinde çalıştığı nüshadan bir sahifenin kopyasını arkada sunuyoruz.*

Artık hiçbir noktası değiştirilemeyecek olan bu eseri ilim âlemine ve tarihe emanet ediyoruz.

Yeni baskının dizilmesinde ve tashihinde çok uğraşılmıştır. Sonsuz bir sabır ve gayretle eseri dizen ve düzenleyen başta Necla, Revna, Sema ve Cengiz Yavan olmak üzere mimnet borçluyuz.

Tashih ve yayına hazırlanmasında çok büyük emeği geçen ve son derece titiz ve sabırlı bir çalışma ile sonuca ulaşan ***Ayhan Yüksel****'e de minnet borçluyuz.*

Eserin baskı hakkını bize veren muhterem eşi ***Nilay Sümer*** *hanımefendi ile kıymetli* ***oğullarına*** *da minnet ve şükranlarımızı sunmayı bir vazife sayıyoruz.*

Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı olarak eseri yayınlamaktan mutluluk ve gurur duyduğumuzu da ayrıca ifade etmek istiyoruz.

Aziz hocamıza tekrar Tanrı'dan gani gani rahmet diliyoruz.

Prof. Dr. Turan YAZGAN

bunlardır. Hiç bir kaynakta ve tahrir defterinde bu boya ait ne bir teşekkül, ne de bir yer adı görülebilmiştir. Bu husus ancak boyun adını değiştirmiş olması ile izah edilebilir.

Bugün *Anadolu*'da *Çarıklı* adlı 5 köy olduğu gibi, *Çarık, Çarıklar* şeklinde köyler de görülmektedir. *Adana* bölgesinden *Niğde*'ye göç ederek **Yavuz Selim** devrinde orada yaşayan *Dündarlu* oymağının obaları arasında 9 vergi nüfuslu *Çarıklı* (چارقلی) adlı çok küçük bir teşekkül görüldüğü gibi, *Kütahya*'ya bağlı *Şeyhlü* kazasında *Çarıklar* şeklinde yazılmış 12 vergi nüfuslu bir oymak da vardı. XIX. yüzyılda *Aydın* sancağındaki *Sobuca* kazasında *Çarık* (چارق) adlı çadırlarda yaşayan bir oymağın da olduğunu biliyoruz.

IV. AVŞAR (AFŞAR)

Avşarlar XI. yüzyıldan itibaren mühim roller oynamak sureti ile adlarını zamanımıza kadar yaşatmış biricik *Oğuz* boyudur. *Avşarlar*, **Reşîded-dîn**'de, hükümdar çıkarmış *Oğuz* boylarından biri olarak zikredilir. Bu keyfiyet **Avşar**'ın, *Oğuzlar*'ın *İslâmiyet*'ten önceki tarihinde de en güçlü bir boy olduğunu gösterir.

XII. Yüzyılda Huzistan'da Avşarlar

530 (1135-1136) yıllarında *Huzistan*'da kalabalık sayıda bir *Türkmen* topluluğunun yaşadığını biliyoruz[1]. **Vassâf**'ın bildirdiği[2], **Avşar** ve **Salurlar**'ın *Deşt-i Kıpçak*'tan yani *Seyhun* boylarından *Huzistan* ve *Kuh-Gilûye*'ye gelişleri bu tarihten az önceye ait olmalıdır. **Vassaf**'ın bahsedilen kaydına göre, **Avşarlar**'ın başında **Arslan-oğlu Yakub** bulunuyordu. **Yakub Beğ** *Huzistan* kasabasında oturuyordu. **Salur Beğ**'i **Mevdud oğlu Sunkur** ise **Boz-Aba**'nın **Sultan Mes'ud** ile yaptığı savaşta öldürülmesi üzerine *Fars*'a hâkim olmuştu. **Yakub Beğ** *Fars*'ı elde etmek veya **Sunkur**'u tabiiyeti altına almak için birkaç defa **Salur Beyi**'nin üzerine yürümüş ise de bozguna uğramıştır. Kendisinin ölüm tarihi bilinemiyor. Ancak bunun 547 (1152-1153) tarihinden önce olduğu muhakkaktır. **Yakub Beğ**'den sonra *Huzistan*'daki *Avşarlar*'ın başında **Şumla** görülmektedir. **Şumla** bu *Avşar beyi*'nin adı olmayıp lâkabı idi[3]. **Şumla**'nın asıl adı **Ay-Doğdu** ve babasınınki de **Küş-Doğan (Güç-Doğan)** idi. **Şumla**'nın **Yakub Beğ** ile akraba olup olmadığı da bilinemiyor. Anlaşıldığına göre **Şumla** onun zamanında *Huzistan*'ın bir kısmı ile *Luristan*'ın bazı yerlerini idare ediyordu. **Şumla**'yı ilk önce **Sultan Mes'ud**'un son hâcibi, yani beğlerbeğisi **Has Beğ**'in yakınlarından bir emir olarak görüyoruz. **Has Beğ** 547 (1152) yılında **Sultan Muhammed** tarafından hile ile öldürüldüğü zaman **Şumla** zekâsı sayesinde canını kurtarmışlı. *Avşar beyi* bu hâdiseden sonra *Huzistan*'a geldi. Bu esnada burası **Selçuklular**'dan **Melik-Şah b. Muhammed**'in eline geçmiş idi. Fakat **Şumla**, mücadeleye atılmakta tereddüd etmedi. *Küçük Luristan* emirlerini de hâkimiyeti altına aldı[4]. Bu zamanda *Bağdad Abbasî halifeliği* de durumdan faydalanarak topraklarını genişletmeğe çalışıyordu. Bu cümleden zayıf bir şahsiyet olan **Melik-Şah**'ın elinden *Huzistan*'ı almak için 550 (1155) yılında buraya bir ordu yollandı ise de **Şumla**, askerleri ile karşı çıkarak halife kuvvetlerini bozguna uğrattı ve kumandanlarını da tutsak aldı (Receb-Eylül). Fakat **Şumla** bunları *Bağdad*'a göndererek halifeden özür diledi; az sonra da **Melik-Şah**'ı

1 *İbn ul-Esir, XI, s. 20.*

2 *Birinci Bölümdeki ilgili haşiyeye bk.*

3 *Arapça'da bütün uzunlu örtü kaftana şenil denildiği gibi, küçük sarığa da aynı ad verilmektedir. Fakat kaynakların bazılarında isim Şümle ( ) şeklinde gösterilmiştir (meselâ Zahîr-i Nişaburî, s.137,141,142; Râvendî, Rahatus-sudûr GMNS, Londra, 1921, s. 260, 261).*

4 *Hamdullah-i Mustevfî, Târih-i guzîde, s. 547.*

ÖNSÖZ

***Oğuzlar**'ın dördüncü baskısını okuyuculara sunmak, benim için gerçekten büyük bir mutluluktur. Bu baskının çok daha geniş bir sahada ve çok daha fazla bir okuyucu kitlesi tarafından okunacağı da şüphesizdir. Çünkü, bağımsızlıklarına kavuşan Türk Cumhuriyetleri'nden **Azerbaycan** ile **Türkmenistan**'ın ataları da, Türkiye Türkleri gibi, Oğuzlar'dır. Hatta Türk soy ağacının diğer dalları **Özbek**, **Kazak** ve **Kırgız** Cumhuriyetlerindeki ilim adamları ile aydınların da Oğuzlar'a ilgi göstermeleri beklenebilir. Çünkü, eserde diğer Türk ellerine de geniş ölçüde yer verilmiştir. Bu ellerden en tanınmışları, adı geçen cumhuriyetlerdeki halkın atalarıdır.*

***Oğuzlar**'ın bu baskısında da bir çok ilâve yapılmıştır. Bu **arada I. Bölümün 1. Kısmı** yani **"OĞUZLAR'A DÂİR EN ESKİ BİLGİLER"** bahsi genişletilerek yeniden yazılmıştır.*

*Sözlerime son vermeden önce **Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı**'nın başkanı **Prof. Dr. Turan YAZGAN** Bey'e teşekkür etmek isterim. Kendisini Türklüğün yükselişine adamış olan Sayın Turan YAZGAN Oğuzlar'ın en iyi şekilde çıkması için her türlü gayreti göstermiştir. Onun için aziz arkadaşıma en samimi şekilde teşekkür ederim.*

Mayıs 1992

Faruk Sümer

BİRİNCİ ve İKİNCİ BASKININ ÖNSÖZÜ

XI. yüzyıldan itibaren kendilerine ***Türkmen*** *de denilen* ***Oğuzlar****'ın, Türkiye Türkleri ile İran, Âzerbaycan, Irak ve Türkmenistan Türkleri'nin ataları olduklarını biliyoruz. Selçuklu ve Osmanlı hânedanlarının da onlardan çıktığını hatırlarsak Oğuzlar'ın dünya tarihine kadar mühim roller oynamış bir Türk kavmi olduğu anlaşılmış bulunur.*

Oğuzlar, ***Sir-Derya*** *boyları ile onun kuzeyindeki bozkırlarda yaşarlarken, onlardan ancak bir bölüğü şehirlerde oturuyordu. Bu otırak Oğuzlar savaş ile meşgul olmayıp, kendilerini şehir hayatının gerektirdiği işlere verdiklerinden göçebe, eldaşları onlara istihfafla* ***yatuk****, yâni tembel demişlerdi. Gerçekten göçebe Oğuzlar oturak eldaşlarını istihfaf etmekte kendi telâkkileri bakımından haklı sayılabilirler. Çünkü Selçuklu İmparatorluğu'nu oturak Oğuzlar değil, bizzat onlar kurmuşlardı. Fakat göçebe Oğuzlar da 1071 yılındaki* ***Malazgird Zaferi*** *ile Anadolu'yu açıp bu ülkede oturak yaşayışa geçmeğe başladılar. XIII. yüzyılda onlardan mühim bir kısmının artık şehir ve köylerde yaşadığı görülür. Bununla beraber, adı geçen yüzyılda yine Anadolu'da, çoğunu yeni gelenlerin, yani Moğol istilâsının önünden kaçanların teşkil ettiği, kalabalık sayıda göçebe Türk unsuru da vardı. Selçuklu Devleti, bir daha kurtulamıyacak bir şekilde Moğol hâkimiyeti altına girince, Oğuzlar'ın deyimi ile yatuklar, yani oturak Türk halkı, kendisini mukadderata teslim ettiği halde, göçebe Türk unsuru, yani Türkmenler, Moğollar'a karşı mücadelede bulunmaktan geri durmadılar. Neticede Türk göçebe unsuru, Türkmenler, ilk önce Türkiye'de, sonra buradan giderek İran'da siyasî hâkimiyeti ellerine aldılar. Böylece Türkmenler, Türkiye tarihinin ikinci devrinin (Beğlikler Devri) yaratıcıları oldukları gibi, İran'da da XX. yüzyıla değin Türk hâkimiyetini devam ettirdiler.*

Türkiye tarihinin üçüncü devrini açan Osmanlı hânedanına gelince, bu hânedanın da göçebe Türk unsurundan çıktığını biliyoruz. Diğer taraftan Osmanlı hânedanının gerek ***Marmara bölgesinin fethinde, gerek Rumeli'nin ele geçirilmesinde*** *mensup bulunduğu göçebe unsurdan geniş ölçüde faydalanmış olduğu da bir vâkıadır.*

Fakat XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Türkiye'de göçebe unsur siyasî ehemmiyetini eskisine nisbetle epeyce yitirdi. Bu da, başlıca, oturak yaşayışa geçmeler ve İran'a yapılan göçmeler sonucunda sayısının çok azalmış olması, Osmanlı askerî teşkilâtının kudreti ve "delikli demir"in icat edilmesi gibi âmillerden ileri gelmiştir. Bu sebeple, Anadolu'daki Türk oymaklarının Osmanlı devrindeki rolleri daha ziyade içtimaî tarihimiz bakımından önemlidir. Gerçekten onlar, XVI. yüzyılın sonlarından itibaren muhtelif âmiller yüzünden vakit vakit bünyesinde zayıflık ve boşluklar meydana gelen yerleşik Türk halkının bu boşluklarını doldurarak ona daime kuvvet ve hayatiyet kazandırmışlardır. Bununla beraber, şunu da belirtmek yerinde olur ki, Türk oymakları son asırlarda dahi siyasî ehemmiyetle-

rini büsbütün kaybetmiş değillerdi. Nitekim, XVIII. yüzyılda Anadolu'da ortaya çıkan derebeği ailelerinden, başta en büyüğü (Çapar Çapan-oğulları) olmak üzere, birçoklarının da yine göçebe Türk unsuruna mensup olduklarını biliyoruz.

Şu çok kısa izahat, göçebe Türk topluluğunun millî tarihimizde ne kadar mühim bir yeri olduğunu gösteriyor. Bunu bir cümle ile ifade etmek istersek, diyebiliriz ki: Türk göçebe unsuru, Oğuz Türkleri'nin Yakın-Doğu'da Selçuklular'dan sonra da siyasî hâkimiyetlerini devam ettirmelerinde başlıca rolü oynadığı gibi, Osmanlı devrinde de Anadolu'daki otturak Türk cemiyetinin varlığını korumasında pek mühim bir âmil olmuştur.

İşte bundan yirmi yıl önce Oğuzlar'ı ve onların göçebe yaşayışını sürdüren torunlarını incelemeye girişmemiz, etnografik bir tecessüs ile ilgili değil, onların millî tarihimizdeki bu pek mühim yerlerinden ileri gelmiştir.

Konunun batıda şarkiyatçılar âleminde olduğu gibi, bizde de uzun müddet hayret edilecek derecede ihmale uğradığı bir gerçektir. Bundan dolayı aydınlarımız millî tarihimizin başlıca noktaları üzerinde bile doğru ve açık bilgilere sahip olmamışlardır. Bugün dahi ***Türk, Oğuz, Türkmen, Yörük, Tahtacı Çepni, Selçuklu, Osmanlı, Kara-Koyunlu, Uygur, Özbek*** *adlarının gösterdiği anlamları iyice kavramamış tarih hocalarının bulunduğunu söylersek, bu acı gerçeği daha açık bir şekilde ifade etmiş oluruz.*

Eser, kısa bir girişle üç bölümden meydana gelmiştir.

I. Bölümde: Oğuzlar'ın eski tarihleri ve Selçuklu İmparatorluğu'nu kurmaları ele alındıktan sonra, bu imparatorluğun kurulması sonucunda muhtelif ülkelere dağılmış bulunan Türk göçebe topluluğunun hayatları, son asırlara kadar gelmek üzere, ayrı ayrı incelenmiştir. Yani burada Gök-Türkler devrindeki Dokuz Oğuzlar'ın tarihi anlatılmış olduğu gibi, Dadal-Oğlu'nun Türkmenleri'nden de bahsedilmiştir. ***II. Bölümde:*** *Oğuzlar'ın boy teşkilâtı ve Oğuz boyları,* ***III. Bölümde*** *ise, Oğuzlar'ın millî destanları (Dede Korkut destanları) incelenmiştir. Gerek Oğuz boyları, gerek Dede Korkut destanları eserin plânına uygun olarak yeniden yazılmıştır. Ayrıca eserin sonuna XVI. yüzyılda Oğuz boylarına ait Anadolu'daki yer adlarını gösteren bir cedvel de ilâve edilmiştir. Bu cedvelin bazı meseleler üzerindeki çalışmalarımızda bize pek faydalı bir kaynak olacağı şüphesizdir.*

Esere, konusundan dolayı mütehassıslardan başka, aydınların ve halkın da ilgi göstermesi beklenir. Bu sebeple, eserin yazılmasında onların faydalanmalarını kolaylaştırmak hususuna elden geldiği kadar dikkat edilmiştir. Hattâ, bilhassa Selçuklu tarihi üzerinde meslekdaşlarımdan farklı düşündüğüm meseleler üzerinde, birkaç istisna ile, münakaşalara girişmemem de kısmen yine aynı hususa ilgilidir.

Nisan, 1965

Faruk Sümer

ÜÇÜNCÜ BASKININ ÖNSÖZÜ

Oğuzlar *sadece ilmî bir ihtiyacı karşılamak gayesi ile yazılmıştı. Çünkü onlar, Türkiye'yi yaratmış olmalarına rağmen, ilim âlemince de yakından tanınmıyorlardı. Kitap çıktıktan sonra,* ***Oğuzlar,*** *aydınlarımız, gençlerimiz, hattâ esnaf ve köylülerimiz arasında da yakın bir ilgi gördü. Öyle ki, kitabın ikinci baskısı da, bu tür eserler için kısa denilebilecek bir zaman içinde tükendi. Hattâ çok geçmeden de kitabın III. baskısına ihtiyaç duyulduğu anlaşıldı. Ancak, birçok güçlüklerden dolayı bunu zamanında gerçekleştirmek, maalesef, mümkün olmadı. En sonunda Ana Yayınevi, şartların daha da ağırlaşmasına rağmen, kitabın yeni baskısını yapmayı üzerine aldı ve iyi bir şekilde, çıkması için beklenilen titizlik ve gayreti de gösterdi. Bunlardan dolayı Ana Yayınevi'nin sayın kurucularına samimiyetle teşekkür ederim.*

Oğuzlar, yukarıda da belirtildiği üzere, ilim âlemince dahi pek tanınmayan bir topluluk idi, tıpkı eserleri okunan, fakat hayat hikâyesi bilinmeyen bir yazar gibi... İşte bu kitapta onların hayat hikâyeleri anlatılmıştır. Okuyucular göreceklerdir ki, kurduğu devletlerin sıkıntılarını daha çok onlar çekmişler, toprağa bağlanmış çocuklarının yaralarını da onlar sarmışlardır; sonra vazifeleri bitmiş ve kaybolmuşlardır.

Üçüncü baskının bundan öncekilerden farkı, geniş bir ***İlâveler Bölümü****'nü içine almasıdır. Bu bölümde epeyce yeni bilgiler verilmiş, birçok meseleler üzerinde açıklamalar ve yorumlar yapılmıştır. İlâveler Bölümü'nde muhtelif ülkelerdeki Türkmenler'in oymak teşkilâtlarına dâir eski müelliflerce düzenlenmiş listeler de bulunmaktadır. Bu listeleri sadece araştırma yapanların ve yapacak olanların değil, konuya meraklı olanların da ilgi ile karşılayacaklarını sanırız. Çünkü, aradıkları oymakları bu listelerde kolayca bulabilecekler ve* ***Dizin yolu*** *ile de oymaklar hakkında metinde verilmiş olan bilgileri elde edebileceklerdir.*

İlâveler Bölümü'nü hazırlarken eserin plânının dışına çıkmamak hususuna riayet edilmiştir. Bu sebebledir ki, burada da teferruata inilmediği, münakaşalara girişilmediği gibi, önemli fakat konumuzla doğrudan doğruya ilgili olmayan meselelere de değinilmemiştir. Mamafih derhal haber verelim ki Türk içtimaî ve kültür tarihi konularında yazmış olduğumuz bu kitapta bu meseleler genişçe ele alınmıştır.

Kitabın sonunda bir ***Yanlış-Doğru Cedveli*** *görülecektir. Anlaşılacağı üzere bu matbaa yanlışları* ***İkinci Baskı****'dan gelmektedir. Sayın okuyuculardan, Oğuzlar'ı okumaya başlamadan önce, bu yanlışları düzeltmelerini rica ederim.*

İlâveler Bölümü'nün daktilo edilmesinde, tashihlerin gözden geçirilmesinde emeği geçen Ana Yayınevi kurucularından sayın Alâeddin Eser'e teşekkür etmeği bir borç bilirim.

Ağustos, 1980

Faruk Sümer

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ ..... **IX**
GİRİŞ **1**

BİRİNCİ BÖLÜM

OĞUZLAR'IN TARİHİ

A. OĞUZLAR'A DAİR EN ESKİ BİLGİLER **19**
1- Oğuz Adının Menşei **19**
2- Gök Türkler Devrinde Tokuz (Dokuz) Oğuzlar **20**
3- Uygurlar Devrinde Tokuz (Dokuz) Oğuzlar **41**
B. SEYHUN OĞUZLARI **46**
1- Oğuzlar'ın Yurdları **61**
2- Oğuzlar'ın Yaşayış Tarzı **66**
3- İktisadî Hayatları **72**
4- Dinî İnanışları **73**
5- Başka Gelenek ve Görenekleri **75**
6- Oğuzlar'ın İslâmiyete Girişi **78**
7- Oğuz Yabgu Devleti **80**
8- Oğuz Devletinin Sonu **85**
9- Uzlar **89**
C. SELÇUKLU DEVLETİNİN KURULUŞU **90**
Selçuklular'ın Horasan'a Gelişi **100**
Ç. SELÇUKLULAR DEVRİNDE OĞUZLAR (TÜRKMENLER) **115**
1- Mâveraün-nehr **133**
2- Mangışlak **136**
3- Balhan (Balkan) **137**
4- Horasan **137**
5- Kirman **147**
6- Fars ve Huzistan **150**
7- Kürdistan **151**
8- Âzerbaycan ve Errân **153**
9- Irak ve El-Cezîre **155**
10- Suriye **156**

11- Anadolu 157
12- Mısır, Kuzey Afrika ve Yemen'de Türkmenler 160
D. MOĞOL İSTİLÂSINDAN SONRA TÜRKMENLER 161
1- Hazar – Ötesi Türkmenleri 161
2- İran 165
3- Moğol Devri ve Ondan Sonraki Zamanda Anadolu 177
4- Haleb Türkmenleri 194
5- Çukur-Ova 196
6- Trablus-Şam 196
7- Boz-Ulus 196
8- Yeni-İl 196
9- Ulu-Yörük Türkleri 197
10- Boz-Ok 197
11- At-Çekenler ve Komşu Oymaklar 198
12- İç-İl 199
13- Menteşe 200
14- Karamanlu 200
15- Aydın 200
16- Kütahya 201
17- Ankara 201

İKİNCİ BÖLÜM

BOY TEŞKİLÂTI VE BOYLAR

Boy Teşkilâtı 221
A. Kaşgarlı'daki Oğuz Boyları 229
B. Reşided-Din'e Göre Oğuz Boyları 230
C. Yazıcı-Oğlu'ndaki Oğuz Boyları 231
Ç. Anadolu'da Bugünkü Söylenişe Göre Oğuz Boylarının Adı 232
D. Oğuz Boylarına Ait Anadolu'da Yer Adları 233
E. Oğuz Boyları 236
I. KAYI 236
II. BAYAT (BAYAD) 241
III. ALKA – EVLİ 254
IV. KARA – EVLİ 255
V. YAZIR 256
VI. DÖĞER 258
VII. DODURGA 268
VIII. YAPARLI (ÇARUKLUĞ = ÇARUKLU) 269

IX. AVŞAR – AFŞAR 270
X. KIZIK 300
XI. BEĞ – DİLİ 301
XII. KARKIN 313
XIII. BAYINDUR (Bayındır) 315
XIV. PEÇENEK 318
XV. ÇAVULDUR (Çavundur) 320
XVI. ÇEPNİ 322
XVII. SALUR 332
XIII. EYMÜR (Eymir) 339
XIX. ALA-YUNTLU 342
XX. YÜREGİR (YÜREĞİR) 344
XXI. İGDİR (İĞDİR) 346
XXII. BÜGDÜZ (BÜGDÜZ) 348
XXIII. YIVA (İVA) 348
XXIV. KINIK 356

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DESTANLAR

A. Destanların Yazıldığı Zaman 366
B. Destan Kahramanları Nerede ve Ne Zaman Yaşadılar? 369
C. Kahramanların Müslümanlığı 374
Ç. Destanların Konusu 375
D. Kahramanlar 378
E. İktisadî Hayatlar 379
F. Siyasî Teşkilâtı 381
G. Ordalar 387
Ğ. Aile Hayatı 388
H. Ordu 391
ÖZET 402
XVI. Yüzyılda Anadolu'da Oğuz Boylarına Ait Yer Adları 405
Yer Adları Sayısına Göre Oğuz Boyları 427
ANADOLU VE SURİYE'DEKİ TÜRKMEN OYMAKLARI İLE İLGİLİ LİSTELER 429
A. En Eski Liste (XIV. Yüzyıl) 429
B. Halil Zâhirî'nin Listesi (XV. Yüzyılın Birinci Yarısı) 431
C. Kâtip Çelebi'nin Listesi (XVII. Yüzyıl Ortaları) 431
Ç. Seyyah Niebuhr'un Listesi (1764) 432

D. V. Langlois'nın Çukur-Ova'daki Oymaklara Dair Listesi (1857 Yılı) **435**
E. Dr. Çakır Oğlu'nun Batı Anadolu'daki Yörük Oymaklarına Dair Listesi (XIX. Yüzyılın İkinci Yarısı) **436**
F. İran'da Yaşayan Türkmen Asıllı Oymaklar İle İlgili Listeler **438**
A. Dupré'nin Listesi **439**
B. Lady Shell'in Listesi **446**
HAZAR-ÖTESİ TÜRKMENLERİ'NİN OYMAK TEŞKİLÂTI İLE İLGİLİ LİSTELER **450**
Kaynaklar **467**
Dizin **485**
Haritalar **511**

OĞUZLAR

(TÜRKMENLER)

TARİHLERİ – BOY TEŞKİLATI – DESTANLARI

GİRİŞ

Türkler'in tarihçe bilinen yurtlarını, çok sonraları *Moğolistan* denilen ülkenin batı kesimi teşkil ediyordu. Bu kesim aşağı yukarı doğuda *Tula* ve *Tüngelik*'in yukarı boylarına, kuzeyde *Baykal, Kem* ırmağı ve *Tannu (Ola)* dağlarına, batıda *Altaylar*'a ve güneyde de *Gobi* çölüne kadar gidiyordu. *Türk* soyunun en eski temsilcisi Hunlar burada yaşadılar. Onları *Sien-piler* ve *Juan-Juanlar* izlediler, (bunların **Moğol** asıllı oldukları kabul edilmiştir). Sonra **Gök Türkler** geldiler. **Gök Türkler** devrinde, *Tokuz-Oğuz, On Uygur, İki Ediz; İzgil, Tarduş* ve *Tölis* gibi *Türk* budunları da burada oturdular.

Gök Türkler'e **Uygurlar**, onlara da *Sibirya*'daki *Abakan* yöresinden gelen *Kırgızlar* halef oldular. Fakat X. yüzyılın birinci yarısının ortalarında (924 yılında) Moğol ırkından *Kıtaylar* **Kırgızlar**'ı *Orhun* bölgesinden çıkardılar. Bunun sonucunda tarihi *Türk* yurdu **moğolca** konuşan toplulukların ellerine geçti.

Bereket versin, **Gök Türkler**, devletlerini kurduktan (551) pek az sonra batıda feth ettikleri yerlerin geniş bir bölümünde de yurt tutmuşlardı. Yeni göçlerle batıdaki *Türk* yerleşmesinin sınırları genişledi. Öyle ki X. yüzyılda **Türkler**'in ezici çokluğu *Doğu Türkistan*'dan *Hazar Denizi*'ne uzanan geniş bölgede yaşıyordu.

Fakat, tarihî *Türk* yurdu, yani *Batı Moğolistan* kesimi, bize göre, *Türk* soyunun ilk yurdu değildi. *Türkler*'in en eski yurtları kuzeyde, *Sibirya*'da, *Baykal Gölü* ile *Angara* ve *Yenisey* ırmakları arasındaki bölge idi. **Türk** soyu orada milattan yüzyıllar önce avcılıkla geçen bir hayat sürdürdü. Sonra kopmalar ve göçmeler başladı. Bu kopma ve göçmeler zaman aralıkları içinde oluyordu. Ana kitleden bilhassa sıkıştırma yüzünden kopan bir küme aşağıya yani güneye göç edip orada bozkır hayatına alışıyordu. **Hunlar** bozkıra inen ilk küme veya kümelerden biri idi. **Gök Türkler** devrindeki tarihî *Türk* yurdunda gördüğümüz *Türk* budunları da yine ilk yurttan aşağıya inmiş budunlardır.

VI.Yüzyılda *Türkçe* konuşan budun (=kavim)lardan ancak biri *Türk* adını taşıyordu. Bu **Türk** budunu, adı geçen yüzyılda **Türk** ve **Moğol** âleminin hâkimleri, *Juan-Juanları* yenerek *Çin* seddinden *Hazar Denizi*'ne kadar uzanan pek geniş bölgede bir imparatorluk kurmak sureti ile hemen bütün *Türkçe* konuşan budunları idareleri altında topladı. Bu husus *Yakın-Doğu*'da **Türk** adına, *Türkçe* konuşan bütün budunları yani kavimleri içine alan umumî bir anlam kazandırdı. Fakat **Türk** sözü ilk zamanlarda bizzat **türkçe** konuşan

budunlar arasında böyle geniş bir anlamı taşımadı. **Türkler** bilhassa *Müslüman* olduktan sonra Yakın Doğulu kavimlerden **Türk** adının bu geniş manasını öğrendiler.

Gök-Türk imparatorluğu idaresindeki **Türk** budunlarından biri de *Dokuz* boydan müteşekkil olan *Oğuzlar* idi ki, VII. yüzyılın ikinci yarısı ile VIII. yüzyılın birinci yarısında *Tula ırmağı* boylarında yaşıyorlardı. *Dokuz-Oğuzlar*, **Türk** budununun yanında **Doğu Gök-Türk** devletinin dayandığı ikinci bir unsur olarak görünüyorlar. Bunlar **Gök-Türkler**'in siyasî halefleri olan Uygurlar devrinde de aynı mahiyette bir rol oynadılar. *Dokuz Oğuzlar*'ın âkıbeti meçhuldür. X. yüzyılda *Seyhun* kıyılarında yaşayan *Oğuzlar* başka bir el (budun=kavim) olup *Batı Gök Türk* topluluğu olan *On Oklar*'a mensup idiler.

Seyhun Oğuzları, başka bir **Türk** eli (kavmi)'nin kendisiyle mukayese edilemiyecek derecede cihan tarihinde pek mühim bir rol oynamışlardır. Bunun için, Ön sözde de işaret edildiği gibi, **Selçuklu** ve **Osmanlı** imparatorluklarını onların kurduğunu söylemek elverir. Diğer taraftan *Oğuzlar*, **Moğol** istilasından sonra kavmî varlığını, tarihî hâtıralarını ve harsını korumak bakımlarından **Türk** âlemini temsil eden biricik kavim olmak vasfını da taşımaktadır.

Uygur, Karluk, Kıpçak ve diğer **Türk** kavimleri **Moğol** istilası üzerine varlıklarını devam ettirememişler, *Moğol* boyları ile karışıp kaynaşarak yeni kavimler meydana getirmişlerdir. Bu yeni kavimlerin dili türkçe ise de tarihî hâtıraları, askerî teşkilât ve bir çok gelenekleri **Moğol** vasıflarını taşıyordu. Bugünkü *Doğu-Türkistan Türkleri, Özbekistan, Kazakistan, Kara-Kalpak* halkları *İdil Boyu Türkleri*, kısaca *Orta Asya*'daki *Türkler*' in ezici çoğunluğu, işte bu **Türk-Moğol** *karışmasından meydana gelmiş yeni kavimlerin torunlarıdır.*

Bilhassa ticarî münasebetler sebebi ile X. yüzyıldan itibaren aralarında yayılmaya başladığını bildiğimiz İslâmlığın, XI. yüzyılda *Oğuzlar*'dan ezici çoğunluğun dini haline geldiği görülür. Bunun sonucunda *Oğuzlar*'a XI. yüzyılda **Türkmen** adı verilmiştir ki, bu ad aşağı yukarı iki asır sonra her yerde **Oğuz**'un yerini almış ve **Oğuz** sözü destanlar ile hâtıraları yaşatılan ataların adı olarak **Türkmenler** arasında uzun müddet yaşamıştır.

Oğuzlar'dan 15-20 bin kişilik ordu çıkarabilecek bir küme 1035 yılında *Horasan*'a geçmek zorunda kalmıştı. Bu bölge ise zenginliği, askerî ve mülkî teşkilatının mükemmelliği ile yalnız *İslâm* âleminin değil, dünyanın en kudretli devletlerinden biri olan **Gazneli** imparatorluğuna ait idi. Bu *Oğuzlar* **Selçuklu** ailesinin idaresi altında beş yıl süren devamlı ve çetin bir mücadele sonucunda **Gazneli** imparatorluğunu yenerek *Horasan*'da devletlerini kurdular (1040

tarihinde ve 16.000 atlı ile). Ancak fevkalâde kelimesi ile vasıflandırılabilecek olan bu hâdisenin baş kahramanı, fikirleri ve icraatiyle **Selçuk**'un torunu **Çağrı Beğ** idi. **Selçuklu** devletinin hâkimiyeti çok kısa zamanda **Bizans** imparatorluğu hudutlarına kadar uzandı. Bu başarıda *Seyhun* boyundaki büyük ana *Oğuz* kümesinden birbirini izleyen dalgalar halindeki kümelerin *İran*'a gelmeleri pek mühim bir âmil olmuştur.

Oğuz Türkleri'nin *İslam âleminde* görünmeleri, gerçekten bu âlem için mutlu bir olaydır. Çünkü, bu esnada *Yakın Doğu İslâm âlemi*, **Bizans** imparatorluğu karşısında kendisini müdafaa edemeyecek bir durumda bulunuyordu. *İslâm âlemi* manen öyle çürümüş idi ki, 3-4 bin kişilik bir Oğuz bölüğü tek başına *Filistin* ile *Suriye*'nin mühim bir kısmını kolayca eline geçirmişti. *Doğu ve Güney-Anadolu'daki Müslümanları* çıkararak *Ani*'yi (*Kars*'ın doğusunda), Antakya, Urfa ve Lâzkiye'yi geri almış, Haleb bölgesini de nüfuz ve hakimiyeti içine dahil etmiş bulunan Bizans'ın yeni bir hamle ile *Suriye* ve *hattâ Mısır*'a da hakim olarak *İslâm âlemi*nin başına daha büyük felâketler getirmesi her an beklenebilirdi. Arab unsurunun kendisini toparlayıp Bizans'ın yeni saldırışlarını karşılayabilmesi, ancak belki ikinci bir peygamberin çıkması ile kabil olabilirdi. Bundan ötürü *Oğuz Türkleri* ile *İslâm âlemi kendisini Bizans'a karşı koruyabilecek yeni ve gücü tükenmez bir unsura kavuşmuş oldu. Gerçekten Yakın Doğu İslâm âleminin bu yeni Müslüman unsuru yalnız Bizans tehlikesini geri atmakla kalmayarak, Arablar'ın bir türlü yapamadıklarını da başarıp, Anadolu*'yu fethetmiş ve Bizans'ı bir daha *İslâm âlemine* tehlikeler yaratamayacak bir duruma düşürmüştür.

Oğuz Türkler'i ana yurdlarından birlikte getirdikleri devlet teşkilâtına ait müesseselerini ve geleneklerini *İslâm* dünyasında da devam ettirdiler. **Selçuklu** sultanları ve atabeğleri *Orta Asya* bozkırlarında olduğu gibi, askerlere ve halka sık sık yağmalı toylar veriyorlar, **Moğollar**'da görüldüğü üzere beğlerini şereflendirmek ve taltif etmek için bizzat onlara içki sunuyorlar, *Orta Asya* kıyafeti ile dolaşıyorlar, *Orta Asya* yemeklerini yiyorlar, yerli aydın *Müslümanları* hayret ve taaccüb içinde bırakan ağır yaslar tutuyorlardı. Onlar bilhassa askerlik ve idarecilikte kendilerini diğer kavimlerden üstün görüyorlar ve millî gelenekleri, mizac ve seciyeleri ile siyasî hâkimiyetlerinden gelen kavmî bir şuura da sahip bulunuyorlardı. **Selçuklular**'ın gerek *İran* ve gerek *Anadolu'da* mülkî teşkilatta yerli *İranlılar*'ı kullanmaları, resmî dilin arabça veya farsça olması sadece amelî gayelerle ilgilidir. Çünkü sultanlar kendi kavimlerinden devletin mülkî teşkilatında vazife görebilecek yeter sayıda eleman bulamı-

yorlardı. Devletlerini kendi yurdlarında kurup gelmiş olan *Arablar* ve **Moğollar** da her yerde yerlilerden geniş ölçüde faydalanmışlardı. Hattâ *Emevî* teşkilatını Arablaştıran, Halife **Abdul-Melik**'in: "*İranlılar* bin yıl hüküm sürdüler, bir an bize muhtaç olmadılar. Biz ise bir asır devlet idare ettik, bir an olsun onlardan uzak kalamadık" dediği söylenir.

Selçuklu hânedanı, tebaalarını âdalet ve şefkatle idare etmek, ülkelerinin imarı hususunda da büyük gayretler göstermek sureti ile her yerde unutulmaz hâtıralar bırakmışlardır. Öyle ki, onlar tarih sahnesinden çekildikten sonra, XIV. yüzyılda, tanınmış *İranlı* bir müverrih, *Emevî ve Abbasiler* de dahil olmak üzere bütün *İslâm* hânedanlarının birkaç "ayıba bulaşmış" olmalarına karşılık *Selçuklular*'ın bu ayıblardan arınmış, temiz inançlı hükümdarlar olduklarını söyleyerek onları örnek bir hânedan olarak gösterir. Gerçekten, bugün *Anadolu*'yu dolaşan tarih ve san'at eserlerine meraklı herhangi bir **Türk** veya yabancı bile Selçuklu sultanlarının, iyi niyetin olduğu kadar aklın ve bilginin de ışığı altında, Türkiye'yi mamur ve halkını müreffeh kılmak için nasıl çalışmış olduklarını kolayca anlayabilir. **Selçuklu** eserleri arasında kervansaraylar, hastahaneler ve köprüler gibi, dinî olmayan yapıların da geniş ölçüde yer aldığı görülür. Bu eserleri yaptıranlar arasında **Selçuklu** hânedanına mensup hâtunların da bulunması kayda değer. Hattâ o zamanlar *İran*'da Anadolu'daki kervansarayların münhasıran veya daha çok **Selçuklu** sultanlarının kızları tarafından yaptırıldığı sanılmıştır.

Türk fethi esnasında *Anadolu*'nun pek büyük bir kısmı, bilhassa *Orta ve Batı-Anadolu bölgeleri*, nüfusu çok az, hareketsiz, bir kelime ile geri kalmış bir ülke manzarası gösteriyordu. *Doğu ve Güney Doğu Anadolu* şehirlerine nazaran *Orta ve Batı Anadolu*' daki şehirler sönük kasabalar halinde idiler. Bunun başlıca sebebi birinci derecedeki milletlerarası ticaret yollarının o zamanlarda bu ülkeden geçmemesidir. Öte yandan Sâsânî-Bizans ve onu müteakib, sürekli ve çetin *Arab-Bizans* mücadeleleri *Anadolu*'daki halkın mühim bir kısmının yok olmasına ve *Çukurova* gibi birçok bölgelerin de korkunç bir şekilde tahrib edilmesine sebeb olmuştu. Hatta nüfusunun azlığı, yoksulluğu ve teşkilâtsızlığı ile *Anadolu*' nun işaret edilen büyük kısmındaki, yerli halk varlık gösteremeyecek bir duruma düşmüştü. Bundan dolayı *Bizans*'ın *Arpa Çayı*'na kadar bütün *Doğu Anadolu*'yu doğrudan doğruya idaresi altına alması üzerine *Doğu Anadolu*' dan göçen *Ermeni toplulukları*, *Orta Anadolu* ve *Çukurova* bölgesinde kolayca yerleşebilmişler ve hatta bu sonuncu yerde, I.Haçlı seferinden faydalanarak bir krallık bile kurabilmişlerdi. Yine bu sebeble, **Oğuz Türkleri** az bir kuvvetle *Orta* ve *Batı Anadolu*'yu çok kısa

bir zamanda ve ciddî bir mukavemet de gösteremeden kolayca açabilmişlerdi. Yerli halkın nüfusça çok az olduğunu gösteren delillerden biri de şudur ki, *Türk* sultanları ve beğleri yaptıkları akınlarda ele geçirdikleri yerli halkı göçürerek kendi ülkelerinde yerleştiriyorlardı; çünkü, nüfus azlığından hâkim bulundukları yerlerde ekilmemiş geniş topraklar vardı. **Selçuklu** hükümdarlarının *Doğu ve Güney Doğu Anadolu*'ya karşı devamlı bir fetih siyaseti gütmelerine karşılık, en müsait zamanlarda bile *Batı Anadolu* ve *Marmara* bölgelerini almak hususunda istekli görünmemeleri de ancak oraların iktisaden geri kamış, nüfusu seyrek, az mamur yerler olmaları ile izah edilebilir. Hattâ *Anadolu*'nun işaret edilen durumundan dolayı, **Türk** fatihlerince o kadar câzib bir ülke sayılmadığını da söylemek mümkündür. Malazgirt savaşının gâlibi **Alp Arslan**'ın da davranışlarına bakılırsa, aynı düşüncede olduğuna hükmedilebilir.

Arablar'ın hem *Emeviler*, hem de *Abbasîler* devrinde, bir çok defa bizzat halifelerin kumandasında muazzam ordular halinde gelip de bir türlü alamadıkları *Anadolu*, 1071 yılındaki *Malazgirt* savaşını takip eden 8-10 yıl içinde baştan başa açılmıştı. Halbuki fetih tek bir kumanda altında ve muntazam bir plân dahilinde de yapılmamıştı. Fethi müteakip ülkenin her tarafı *Oğuz* kümeleri ile doldu. Bunlar *Türkistan* ve *İran*'da yaşayan eldaşları tarafından daima besleniyor ve yeni gelenler ile sayıları daima artıyordu. Fetihten sonra *Anadolu ile Türkistan* arasında bir göç kanalı oluşmuştu. Bu kanal ile XIII. yüzyılın birinci yarısının ortalarına doğru *Türkistan, Horasan ve Âzerbaycandan Anadolu*'ya birbiri arkasından kalabalık **Türkmen** kümeleri gelmeye başladı. Bunlar 1219'da başlayan *Moğol hücumundan* kaçıyorlardı. Böylece Oğuzlar'ın ezici çoğunluğu *Anadolu*'da toplandı. **Osmanlı** hânedanının mensup bulunduğu oymağın da, rivayet edildiği gibi, **Moğollar**'ın önünden kaçıp *Anadolu*'ya gelen **Türkmen** kümeleri arasında yeralması bize göre en kuvvetli ihtimaldir. Bu arada araştırmalarımız *Seyhun* boylarındaki şehirlerde ve köylerde yaşayan oturak *Oğuzlar*'ın da bilhassa, **Moğol** kılıcı altında can vermemek, onlara tutsak düşmemek, *Moğol* istilasını takiben *Türkistan*'da baş gösteren korkunç açlıktan ölmemek ve nihayet eldaşlarının yaşadığı emin bir ülke olması gibi sebeblerden dolayı *Anadolu*'ya geldiklerini açık ve kesin bir şekilde meydana koymuştur. Esasen *Seyhun* boylarındaki şehir halkının **Moğol** saldırısının yakında başlayacağını ve bunun da felâket getireceğini anlayarak saldırı başlamadan önce onlardan pek çoklarının çoluk çocukları ile oturdukları yerleri terk ettiklerini biliyoruz. Sonuç olarak, *Anadolu*'nun pek büyük bir kısmı XI. yüzyıldan başlayıp XIV. yüzyıla kadar süren yoğun göçler

ile her bakımdan bir *Oğuz* (*Türkmen*) ülkesi vasfını aldı ki, bu hususu XIV. yüzyıldaki yabancı müellifler de açıkca fark etmişlerdi. *Oğuzlar Anadolu*'ya gelirken maddî ve manevî harslarını da beraberlerinde getirdiler. *Mezarı Sir Derya* boylarında bulunan **Dede Korkut**'un manevî şahsiyeti bile, destanların yanında, *Anadolu'ya* geldi. *Oğuz* Türkçesi birçoklarının sandığı gibi, *Anadolu* veya *İstanbul*'da değil, daha buraya gelmeden önce, *Türkistan*'da iken bugünkü hususiyetlerini taşıyor ve orada da *Türk* lehçelerinin en incesi ve en zarifi şeklinde vasıflandırılıyordu.

Bu vesile ile şu durumu çok kesin bir gerçek olarak söyleyelim ki, *Oğuzlar*'ın *Anadolu*'ya getirdikleri harsları yani kültürleri ve bu arada her türlü gelenekleri bütün hususiyetleri ile zamanımıza kadar kuvvetle yaşayıp gelmiştir. Günümüzdeki *Anadolu Türkleri*'nin de ataları olan **Oğuzlar**'ın harsları, ruhî davranışları ve antropolojik vasıfları hakimdir[1]. Birgün her hangi bir kimse *Anadolu*'nun bir bölgesinde Kâşgarlı'nın *Oğuzlar*'a dair söylediklerini bu bölgedeki *Türkler*'in dil ve davranışlarında, gelenek ve göreneklerinde açıkca müşahede edebilir. Hatta bu kimse *Dede Korkut* destanlarından bazılarının Anadolu'da hâlâ yaşadığını görmekle hayretler içinde kalabilir. Oysa **Türkistan**'daki Türkmenler bunları çoktan unutmuşlardı. Bize göre, şimdi *Oğuz* tipini en fazla *Batı* ve *Güney Anadolu*'da *Yörük* adı verilen topluluklar temsil etmektedir. Çünkü onların komşu köylüler ve şehirler ile sadece ticarî münasebetleri olmuştur. Şu sözlerden de anlaşılacağı gibi, *Oğuz Türkleri*'nin asıl ve gerçek mümessillerini görmek için *Türkistan*'ı değil, *Anadolu*'yu dolaşmak lâzımdır.

Fâtihler ve ondan sonra gelen *Oğuz* kümeleri, umumiyetle *Fırat* ırmağından batıdaki **Selçuklu** ucuna kadar olan geniş bölgede yerleştiler. Bu husus, bu bölgenin onların hayat tarzlarına uygun bir yer olması ve bir de, işaret edildiği gibi, yerli nüfusunun

1 *Bugünkü Anadolu Türkleri'nin ruhî davranışları da ataları Oğuz Türkleri'ninkinden farksızdır. Anadolu Türkleri sâkin görünüşlü, serin kanlı, duygularını pek belli etmeyen insanlardır; asık suratlı olmayıp güler yüzlü ve tatlı bakışlıdırlar; çabuk kızmazlar ve birden parlayıp sönmezler. Halkın tabiri ile Anadolu Türkü'nün kolayca "damarı tutmaz" yani derhal sinirlenmez fakat "ayranı kabardı" mı kasırga gibi eser, önünde durulmaz. Tıpkı Oğuz yiğitinin "acığı tuttuğunda katı taşı kül eylediği" gibi... Onların başlıca vasıflarından biri de kin tutmamalarıdır; öç alma duyguları da önlenemez bir aşırılıkta değildir; çabuk barışırlar; merhamet duyguları da kuvvetlidir; şaka ve lâtifeden hoşlanırlar; gerçekçi insanlardır, yani akılları hislerine hâkim olabilir; öğünme duygularında da aşırılık görülmez; onun için başkalarının meziyet ve kabiliyetlerini inkâr etmezler. Anadolu Türkleri rûhen infiratçı değil cemiyetçidir; toplu yani bir arada yaşamaktan hoşlanırlar; milletlerine bağlı ve yurdsever oldukları da gerçek bir vakıadır. Konuk ve yardımseverlikleri sadece insansever olmalarından ileri gelir. Avrupalı, Asyalı ve Afrikalı insanlar arasında da asla fark gözetmez.*

*Yüz şekli ve beden yapılarına gelince, onlar umumiyetle düz kara saçlı, elâ gözlü, yuvarlak yüzlü, düz burunlu insanlardır; aralarında mavi gözlü olanları az ve ya nâdirdir; bu gibilere çok defa bu vasıfları bir sıfat olarak verilir (***Gök Mehmed***=*mavi gözlü* ***Mehmed***; ***Gök kız***=*mavi gözlü kız); pek çoğunun ciltleri beyazdır; yüz ve ellerindeki esmerlik, güneş yakması ile ilgilidir. Boyları ortadan uzun olup, gövde kısmı alt tarafa nazaran kısa değildir; onun için at üstünde heybetli görünürler ve rahatça ok atarlar ve kılıç sallarlar.*

orada şaşılacak derecede az bulunması ile ilgilidir. Moğol istilasından kaçan kalabalık *Türkmen* kümelerinin mühim bir kısmı da yine batı uçlarına gelmişti. Bir İslâm coğrafyacısı (XIII. yüzyılın ikinci yarısında) batı uçlarındaki *Türkmenler*'den yalnız *Antalya*'nın kuzeyinde, *Denizli* çevresinde yaşıyanların nüfuslarının 200.000 çadıra yakın olduğunun söylendiğini yazar. Batı uçlarındaki *Türkmenler*, **Selçuklular**'ın fethinde istekli görünmedikleri, *Batı-Anadolu* ve *Marmara* bölgesini kolayca aldılar. *Hıristiyanlar*, onların harekete geçtiklerini görünce *Adalar*'a ve *Rumeli* yakasına kaçıyorlardı. *Türkmenler* aldıkları *Hıristiyan* tutsakların çoğunu *Mısırlı*, *Suriyeli* ve *İranlı* tâcirlere satıyorlardı. İşte, *Batı Anadolu* ve *Marmara* bölgelerinin, XV. yüzyılda *Hıristiyan* nüfusunun en az bulunduğu yerler arasında olmalarının diğer bir sebebi de budur.XIX. yüzyılda o bölgelerde, eskisine nisbetle *Hıristiyan* nüfusun daha fazla olması, **Osmanlı** devrinde başka sebeblerden ileri gelmiştir. Güneydeki *Çukurova* bölgesi de bir asırdan fazla yapılan **Memluk Türkmen** akınları ile *Hıristiyan* nüfusu yok denecek kadar az bir duruma getirdikten sonra, XIV. yüzyılda çoğu *Üç-Ok* koluna mensup *Türkmenler* tarafından iskan edildi. XV. ve XVI. yüzyıllarda görülen yoğun *Türk* nüfusu ve yer adları, bugün de olduğu gibi, *Anadolu*'daki *Türk* yerleşmesinin mâhiyetine dâir tarihî kaynaklardan çıkarılan neticeleri tamamiyle teyid etmektedir. Diğer taraftan Anadolu'da Hıristiyan halktan 1.000 evlik de olsa, kitle halinde herhangi bir *İslamlaşmanın* vukubulduğu üzerinde, *Türk*, *Bizans*, *Ermeni*, *Gürcü ve Süryanî* ve *Arab* kaynaklarında bugüne değin herhangi bir habere rastgelinmediği gibi, en ehemmiyetsiz içtimaî olaylardan dahi bahsedildiğini gördüğümüz pek zengin **Osmanlı** arşiv vesikalarında da bu hususta bir kayıd elde edilmemiştir. Nitekim, *Anadolu*'da *Müslüman İspanya*'daki Mozarablar (Müsta'rib) gibi varlığını uzun müddet devam ettiren bir dönme topluluğu da mevcut olmamıştır. Buna da hayret etmemelidir. Çünkü, gerek halk ve gerekse devletçe olsun pek açık *İslâm* geleneğine uyarak *Hıristiyanlar*'a *Müslüman* olmaları için telkin ve teşvikte bulunulmuyordu. Ayrıca *Türk* ve daha doğru bir ifade ile *İslâm* devletlerinde, *Hıristiyanlar*'ın *Müslüman* olmaları halinde gelirlerinde mühim bir yeri olan haraç ve cizyenin ortadan kalkacağı kaygısı da vardı. Öte yandan eğer toplu halde dönmeler olsa idi, *Müslüman* olan bu yerli topluluklarını *Bulgaristan*'daki *Pomaklar*, *Arnavudlar* ve *Boşnaklar* gibi, kendi ana dillerini konuşur görecektik. *Rize* şehri ile köylerinde Türkçe konuşulması *Türk* yerleşmesinden ileri gelmiştir. Gerçekten biz

Rize yöresinden önemli bir kesimin ünlü *Oğuz* boyu *Çepniler* tarafından iskan edildiğini iyice biliyoruz.

Doğu-Anadolu ve *Güney Doğu Anadolu* coğrafi durumu ve iklim hususiyetleri ile *Anadolu*'nun *Orta* ve *Batı* bölgelerine nazaran *Türk* oymaklarının yerleşmesine daha az elverişli yerlerdi. Diğer taraftan bu bölgelerde şehir hayatının epeyce geliştiğini ve vergi kaygısı ile yerli halk üzerine titreyen devletin de kısa bir zamanda istikrarlı hakimiyet kurmuş olduğunu biliyoruz. Bu sebebler ile *Türk* nüfusu adı geçen bölgelerin ancak *Erzurum, Ahlat, Harput gibi* yörelerinde ve diğer bazı şehir ve kasabalarında kuvvetle tesirini gösterebilmiştir. Fazla olarak *Moğol* istilası sebebiyle gelen **Türkmenler**'in kalabalık bir kısmı da bu bölgelerde yurt tutmuştu. Bu *Türkmen* kümesini başlıca **Kara Koyunlular** ve **Ak-Koyunlular** temsil ediyorlardı. Ayrıca yine aynı bölgelere *Uyratlar, Sutaylılar* ve diğerleri olmak üzere **Moğollar** da gelmişlerdi. Bu *Türk* ve *Moğol* nüfusu bölgelerin kavmî çehresini değiştirebilecek bir yoğunlukta olup, tesirini de göstermeye başlamıştı. Fakat, iç çekişmeler yüzünden **Moğol** unsurunun çoğu buradan ayrıldı. Çok geçmeden XV. yüzyılda yaptıkları fetihler ile **Kara-Koyunlulardan** da kalabalık bir topluluk İran'a göçetti. **Ak-Koyunlular'a gelince,onlar** *Doğu* ve *Güney Anadolu*'nun en büyük kısmını idareleri altında almışlardı. Fakat **Ak Koyunlular**'ın **Kara Koyunlular**'ın siyasî faaliyetlerine son verip onların topraklarını ellerine geçirmeleri üzerine önemli sayıda *Ak-Koyunlu Türk*'ünün de *İran*'a gitmesine yol açmıştır. Bunu da **Safeviler**'e bağlanmış olan veya onların hizmetinde bulunmak isteyen *Türk* oymaklarının gidişi takib etti. Bölgelerin bugünkü kavmî durumunu ise **Osmanlı** hâkimiyeti hazırlamıştır. Eğer bu bölgeler **Safeviler**'in elinde kalsa idi, *türkçe*nin oralarda rakibsiz bir dil haline gelmesi pek muhtemeldi. Bütün bunlara rağmen *Doğu* ve *Güney Doğu Anadolu* şehirlerinde ve kasabalarının pek çoğunda *türkçe* konuşulması, pek tabiî olarak oralara *Türk* unsurunun yerleşmesi ile ilgilidir.

Selçuklu kudreti en yüksek noktasına 1240 tarihinde ulaşmıştı. Bu esnada onların batı sınırı, umumiyetle, *Muğla* vilâyetindeki *Dalaman* çayından başlayarak *Denizli* ve *Kütahya* önlerinden geçip *Sakarya*'ya ulaşıyordu. Güneyde, *Çukurova* bölgesi de **Selçuklu** sınırının dışında kalıyordu. Ancak buradaki *Ermeni* krallığı **Selçuklular**'a vergi veriyor, harp zamanında da asker gönderiyordu. **Selçuklu** hududu Doğuda *Erzurum* ve *Diyarbekir* bölgesini içine alıyordu. *Trabzon* bölgesindeki *Rum* devleti de **Selçuklular**'ın tâbileri arasında yer almıştı. Ayrıca *Haleb* ve *Şam Eyyubluları*'nın **Selçuklular**'ı metbu tanımış olduklarını biliyoruz.

Yukarıda işaret edilen zamanda *Türkiye* mamur ve müreffeh bir

ülke halinde idi. **Selçuklu** hânedanı, şuurlu bir iktisad siyaseti güderek birinci derecedeki milletlerarası ticaret yollarını *Türkiye*'den geçirmeye muvaffak olmuştu. Bu maksatla, ülkelerini bir kervansaray ağı ile örmüşler ve ırmaklar üzerine taştan büyük köprüler yapmışlardı. Öte yandan sağlık işlerine de önem vererek başlıca **Selçuklu** şehirlerinde hastahaneler inşa edilmiş ve pek çok medrese ile de süslenmişti. İşte edebî *Türkçe*yi bu medreselerden yetişenler yaratmışlardır. Tabiî bunlardan bahsederken **Selçuklu** devrinin aşağı yukarı 230 yıl kadar sürdüğü, bunun bir asrının Bizansla devamlı mücadele, 50 yılının da **Moğol** hâkimiyeti ile geçtiği unutulmamalıdır.

Yukarıda işaret edilen zamanda *Anadolu*'daki *Hıristiyanlar*'ın pek çoğu şehirlerde yaşıyordu. Çünkü, kendilerini devlet en emin bir şekilde oralarda koruyabilirdi. Bunların ehemmiyetleri ancak devlete muntazam vergi vermeleri ve müstahsil insanlar olmalarından ileri geliyordu; değil ise siyasî hayatta hiç bir rolleri olmamıştı. İçtimaî hayattaki mevkilerine gelince bu, Suriye'deki *Hıristiyanlarınkinden* farksızdı.

Selçuklu şehirlerinde *Türkler*'den başka çoğunlukla *İran*'dan gelmiş san'atkar tüccar ve okumuş kimselerden mürekkep başka *Müslümanların* da yaşadıklarını biliyoruz.

Türkmenler yani *Türk* göçebe toplulukları *Anadolu*'da *Moğol* hâkimiyetine karşı heryerde yılmadan mücadele etmişlerdir. Çünkü, onlar yerleşik *Türk* unsurunun aksine mücadele için gereken teşkilata, inzibat ve savaşçılık ruhuna sahip idiler. Yerleşik *Türk* halkına gelince, bunların aralarında birleşip kuvvetli bir mücadele cephesi vücuda getirmeleri mümkün olamıyordu. Şayet *Türkmenler* olmasa idi *Anadolu*'daki **Moğol** hâkimiyetinin çok daha uzun süreceği muhakkak olduğu gibi, memleket haricî istilâ ve fetihlere de her zaman açık kalacaktı.

Türk göçebe unsurunun, kendisinden çıkmış olan **Selçuklu** hânedanı ile münasebetleri, devletin kurulmasından sonra bozulmuştu. Bunun başlıca sebebi **Selçuklu** hânedanının, diğer *İslâm* sülâleleri gibi para ile satın alınmış pek çoğu başka *Türk* kavimlerine mensup memlûk, yani kullardan hassa orduları teşkil etmeleri ve devletin yüksek askerî memuriyetlerini onlara vermeleridir. Hânedan bu hassa ordusuna sahip olduktan sonra kavimdaşları olan *Türkmenleri* tamamiyle denilebilecek bir şekilde ihmal etmiş ve âdeta onları unutmuştur. Vâkıa **Selçuklular**'ın ve sonra **Osmanlılar**'ın kullardan müteşekkil hassa orduları kullanmalarına *Türk* unsurunun büsbütün zaafa uğramasını önleyen âmillerden biri nazarı ile bakmak mümkündür. Ancak, bütün yüksek askerî memuriyetlerin bu hassa ordusu mensuplarının elinde olması, asker bir kavim olan *Türkler* arasında

geniş tepkiler yaratmıştır. Bu tepkiler Selçuklu devletinin zayıflama ve yıkılmasında mühim bir âmil teşkil ettiği gibi, **Osmanlı** imparatorluğu'nun gücünü yitirmesine ve *Türk* halkının büyük felâketlere uğramasına ve Anadolu'da geniş tahribatın yapılmasına da sebeb olmuştur. Diğer taraftan saltanat veraseti işinin değişmez bir kaideye bağlanamamış olması da iç savaşların çıkmasında ve *Türk* devletlerinin zayıflama ve yıkılmasında diğer mühim bir âmil idi. Bunlardan başka emirler ve beylerin hükümdarlarına kızıp itaatsızlık gösterdikleri ve isyan çıkardıkları da sık sık görülen olaylardandır. Fakat bu vâkıalara rağmen, nasıl oluyor da *Türkler* bu kadar uzun bir zaman siyasî hâkimiyetlerini devam ettirebildiler? Şüphesiz bu husus onların sadece askerlik kabiliyetleri ve anayurttan daimî surette beslenmeleri ile izah edilemez.

Moğol istilâsı, eski *Türk* âlemini tamamen ortadan kaldırdığı, *Türkistan* ve *Orta Doğu*'da korkunç kıyımlar ve tahribat meydana getirdiği gibi, mamur ve müreffeh *Anadolu*'nun da ızdıraplı bir devir geçirmesine sebeb olmuştur. Bununla beraber **Moğol** istilâsı ve hâkimiyetinin *Batı Türklüğü* bakımından birçok müsbet mühim neticeleri de gömülmektedir. Evvelce de işaret edildiği gibi, *Oğuz* yahut *Türkmen* kavminin *Türkistan* ve *İran*'da yaşayan kümelerinin pek çoğu bu istilâ sebebi ile *Anadolu*'ya gelmişti. Bu suretle *Anadolu*, maddeten ve mânen *Oğuz Türklüğü*nün yurdu vasfını kuvvetli bir şekilde kazandı. Diğer taraftan **Moğollar** kendileri ile birlikte başka *Türk* kavimlerine mensup pek çok insan da getirmişlerdi ki, bunlar da *Yakın Doğu Türklüğünü* kuvvetlendirmişlerdir. Üçüncü olarak *Yakın-Doğu*'da *Türk* kültürünün *Fars* ve *Arab* kültürleri yanında üçüncü bir kültür olarak kuvvetle yer alması da **Moğol** hakimiyeti devrinde görülmektedir. Bu arada *İran*'daki **Moğol** sarayında kuvvetli bir **Türklük** şuuru doğmuş ve bunun sonucunda meydana getirilen eserler, *Batı Türkler*'i yani *Türkmenler*'de kavmî duyguların daha şuurlu ve daha yaygın bir hale gelmesinde mühim bir âmil teşkil etmiştir.

Beylikler devri **Selçuklu** ve **Osmanlı** hâkimiyetleri arasındaki devirdir. Bu devrin başlıca vasfı *Selçuklular* zamanında alınmayan bölgelerin fethedilmesi, *Türk* nüfusunun ve kültürünün başta şehirler olmak üzere her yerde çok kuvvetli bir hâkimiyet kurması, türkçenin edebî ve resmî dil olarak farsçaya karşı rakipsiz bir mevkie yükselecek surette bir gelişme göstermesidir. Diğer taraftan *Anadolu*'nun büyük bir kısmı yabancıların gıptasını çekecek derecede, bolluk içinde idi. Her biri bir bölgenin sahibi olan beylerin, ülkelerini mamur kılmak için ellerinden gelen gayreti esirgememiş oldukları görülür. Araştırmalar açıkça göstermiştir ki Beylikler devrinde *Türk* halkı mutlu bir hayat geçirmiştir.

Oğuz (Türkmen) asıllı **Osmanlı** hânedanının *Anadolu*'da yaptığı iş, *Bursa*'dan *Boğaziçi*'ne kadar olan *Marmara* bölgesini fethetmesidir. **Osmanlı** hândedanı tarih sahnesine çıktığı zaman *Anadolu*'daki *Türk* cemiyeti çoktan herşeye sahip bir topluluk haline yükselmişti. Bu hânedan *Türk* cemiyetinin başına geçince orada herşeyi hazır buldu. *Osmanlılar* batıda, Rumeli yakasında fetihlerde bulunurlarken doğuda da **Kara Koyunlular**, **Timur**'un istilası ile geciken *İran* istikametindeki fetihlerini XV. yüzyılın başlarından itibaren tahakkuk ettirmeye giriştiler. Böylece *Anadolu*'dan her iki yönde fetih yolu ile yayılma hareketleri yapılmaya başlandı. Batı yönündeki yayılmayı **Batı-Anadolu, Marmara** bölgesi ile *Orta Anadolu*'daki *Türk* oymakları ve yerleşik *Türk* halkı, *İran* yönündekini de *Doğu* ve *Güney Doğu Anadolu*'daki *Türk* oymakları besliyordu. Bu yayılmaların nüfus yoğunlaşması ve iktisadî sıkıntılar ile ilgili olmadığı muhakkaktır. Çünkü *Anadolu*'nun XVI. yüzyıldaki nüfusunun 4-5 milyon arasında olduğunu biliyoruz.

İran yönündeki göç hareketi, **Kara Koyunlular**'dan sonra **Ak Koyunlular** ve **Safevîler** zamanında da devam etti. Hattâ **Osmanlılar** bütün *Anadolu*'ya hâkim olduktan sonra, XVI. yüzyılın ikinci yarısında da, *Anadolu*'dan *İran*'a göçmeler vuku buldu. Bütün bu göçmeler sonucunda *Âzerbaycan*, daha doğru bir ifade ile *Kuzey Batı-İran*, *Rum-eli* gibi, *Anadolu*'nun kavmî bakımdan bir uzantısı halini almıştır.

Askerî sahada olduğu gibi, mülkî idarede de mükemmel bir teşkilâta sahip bulunan **Osmanlı** devleti *Balkanlar*'a devamlı, düzenli ve gelişmiş bir hayat getirmişti. Oradaki *Hıristiyanlar* da bundan geniş ölçüde faydalandılar. *Türkler Rum-eli*'nde yoğun bir şekilde bilhassa kuzeyde *Varna*, batıda *Tatar-Pazarı* ve güneyde Kavala arasındaki bölgede yurt tutmuşlardı. Bunlar, işaret edildiği gibi, *Batı Anadolu*, *Marmara* bölgesi ve *Orta Anadolu*'dan gelmişlerdi. Bu gelenler arasında da **Ak Koyunlu** obaları gibi, toplulukların da bulunduğunu biliyoruz. *Balkanlar*'a gelişin hatırası *Rum-eli Türkleri* arasında unutulmıyarak zamanımıza kadar yaşamıştır. Adı geçen bölge hemen her bakımdan *Anadolu*'nun bir uzantısı mahiyetini almıştı. Burada da *Anadolu*'da olduğu gibi şehir ve köylerdeki Türkler'in yanında, göçebe yaşayışı sürdüren ehemmiyetli sayıda Türkler vardı ki, bunlara da *Yörük* denilmekte idi. *Rum-eli*'nde *Yörükler*, türlü kollara ayrılıyor ve yaşadıkları bölgelerin adları ile anılıyorladı: **Tanrı Dağı Yörükleri** (*Gümülcüne, Karasu; Yenicesu, Drama* ve *Kavala*'da),*Nal-Döken Yörükleri* (Bugünkü *Bulgaristan*'da), *Selânik Yörükleri* (Makedonya ve *Tesalya*'da), *Vize Yörükleri (Vize, Lüle-Burgaz, Çorlu ve Hayra-Bolu), Kocacık Yörükleri (Edirne, Kırklar-Eli, Babaeski*

ve bugünkü *Bulgaristan'ın bazı yerlerinde).*

Rum-eli'ndeki *Yörükler*, **Osmanlı** askerî sistemi icabı, devletin kuvvetli bulunduğu XVI. ve XVII. yüzyıllarda daha ziyade yardımcı birlikler olarak kullanıldılar; ancak XVIII. yüzyılda asker sıkıntısı çekilmeye başlanınca gönüllerini okşamak için kendilerine Evlâd-ı Fâtihân (fâtihlerin çocukları) adı verilerek silâhlı kuvvetler arasına sokulmuşlardır.

*Balkanlar*daki *Türk* hâkimiyeti bu bölgedeki *Hıristiyan* milletler üzerinde derin medenî tesirler yapmıştır. Bugün de, bu milletlerin dillerinde ve günlük yaşayışlarında bu tesirlerin izleri görülür. Bilindiği gibi, *Balkanlar*'daki *Türk* hâkimiyeti sonucunda *Boşnaklar* ile *Arnavudlar*'ın çoğu ve *Bulgarlar'dan bir topluluk (Pomaklar)* da *Müslüman* olmuşlardı. Fakat bunların Türkleşmemelerinin tek bir sebebi vardı ki, o da aralarına yeter sayıda *Türk* nüfusunun girmemiş olmasıdır.

Osmanlı devletinin, *Kuzey-Afrika İslâm ülkelerini Avrupalılar*'ın istilasından kurtardığı bir vâkıadır. Şayet bunda başarı göstermese idi, kuvvetli ihtimal ile şimdi oraları *Hıristiyan* ülkeleri olarak görülecekti. Ne *Arab* unsuru ne de *Berberiler*, İspanya'yı olduğu gibi, *Kuzey-Afrika*'yı da koruyabildiler.

Kuzey Afrika'daki üç ülke yâni *Cezâyir, Tunus* ve *Trablus*, *Türkler* tarafından ocak adı verilen askerî teşkilâtla idare edilmiştir. Bu ocaklara alınacaklarda aranılan en mühim vasıf, onların *Anadolu Türkü* olmaları idi. *Arablar* ve *Berberiler* ocaklara alınmadıkları gibi, babaları *Türk* ve anaları yerlilerden olanlar da yüksek memuriyetlere çıkarılmıyorlardı.

Ocaklar, ihtiyaçları olan *Türkleri Batı* ve *Güney Batı Anadolu'dan temin ediyorlardı. Bu maksadla gönderilen heyetler, Batı Anadolu*'daki şehir ve kasabaları dolaşarak pazar yerlerinde: *"yorulmadan akça kazanmak, terlemeden ölmek isteyenler bayrağımız altına gelsin"* sözlerini nida ettirip asker devşirirlerdi. Bu gidenler arasında saz şairleri de bulunuyordu ki, söyledikleri türkçe şiirler zamanımıza kadar gelmiştir. *Cezayir* ocağının reisine verilen dayı unvanı da *Anadolu Türkleri*'nin tanımadıkları büyüklerine, annelerinin kardeşlerine olduğu gibi, dayı demelerinden ileri geliyor. Yüzyılımızda *Batı Anadolu*'da *Orta Anadolu*'dan gelen işçilerin başında bulunanlara verilmiş olan dayıbaşı sözü de aynı telakki ile ilgilidir. Böylece *Batı ve Güney Batı Anadolu*, babayiğit evlâdlarının mühim bir kısımını da, çoğu veya hepsi bir daha dönmemek üzere uzun bir zaman *Kuzey Afrika*'ya göndermiştir. Bugün bile *Anadolu*'da "akşamdan Cezayir'e giden çok olur" şeklinde bir atalar sözü hâlâ söylenir.

Osmanlı devletinin giriştiği uzun süren harblerde yenilgilere uğ-

raması *Anadolu*'daki hakimiyetini son derecede zayıflatarak bu ülkede irili ufaklı derebeği de denilen âyânların ortaya çıkmasına sebeb olmuştur. Bunların devri, aşağı yukarı bir asır devam etmiştir. İşte bu âyânlar devrinde *Batı Anadolu*'da *Aydın*, *İzmir* ve *Manisa* vilâyetlerinde zeybeklerin de ortaya çıktığı görülür. Bunlar devlet kuvvetine karşı geliyorlar ve zenginlerden sızdırdıkları paralar ile geçiniyorlardı. Zeybek kelimesinin nereden geldiği henüz aydınlatılmamış olduğu gibi, bunların zuhurunda o bölgedeki oymakların âmil olup olmadıkları da iyice bilinemiyor. Zeybeklerin faaliyetlerine bir türlü son veremeyen devlet, savaşcılıklarından dolayı onları XIX. yüzyılda, ücretli asker olarak ordusunda kullanmıştır.

XVI. yüzyılın başında *Hind* ticaretini ele geçiren *Portekizliler*, *Güney* ve *Doğu Arabistan* için ciddî bir tehlike teşkil etmişlerdi. **Osmanlı** hâkimiyeti bu tehlikeyi de önledi. XVI. ve XVII. yüzyıllarda *Arabistan*'da *Türklere umumiyetle*, **Karamanî** deniliyordu. Bu husus her halde oraya gönderilen askerlerin çoğunun *Karaman* eyâletinden olması ile ilgilidir. *Anadolu Türkleri* yiğitlikleri ile *Arabistan* ve *Yemen* dahil olmak üzere büyük bir ün kazanmışlardır. Hatta bunu ifade etmek için: "Vâhidun Karamanî elfun Yemânî=bir Karamanlı bin Yemenli'ye bedeldir" denilmiştir. Ancak *Yemen*'e gönderilen *Türkler*'in mühim bir kısmı vatanlarına dönemiyorlardı. Bu *Yemenli*, *Arab* boyları ile çarpışmaktan ziyade salgın hastalıktan (bilhassa kolera) ve bakımsızlıktan ileri geliyordu. *Yemen*'den geri dönemeyen *Türk* gençlerinin milletimizin bağrında açtıkları yaraları ifade eden hüzünlü türkülerin hâlâ çağırılmakta olduğu malumdur.

Osmanlı devleti, bugünkü sınırları içinde *Türkiye*'yi ancak Kanunî devrinde idaresi altına alabilmişti. Bu idarenin mahiyeti icabı *Anadolu*'da girdiği yerde, bilhassa köylüler ve göçebeler tarafından memnunlukla karşılandığını ileri sürmek güçtür. Bu sebeble XV. ve XVI. yüzyıllarda görülen mezhebî ayaklanmalarda bile **Osmanlı** idare sisteminin mahiyetinin ve onun kötü uygulanmasının büyük bir payı olduğu şüphesizdir. XVI. yüzyılın son çeyreğinde çıkan *İran* ve *Avusturya* harbleri ve onunla yakından ilgili bulunan korkunç *Celâlî* ayaklanmaları *Anadolu*'daki umumî hatlarını muhafaza ederek gelen, eski içtimaî düzeni tamamen ortadan kaldırdı. Memleket harab bir duruma, halk da derin bir yoksulluk içine düştü. Her yerde köklü ailelerin, yani bey zümresinin pek büyük bir kısmı yok oldu, geri kalanları da iktisadî bakımdan fazla bir zarara uğramadılarsa da devlet karşısında olduğu gibi, çevrelerindeki halk içinde de itibarlarını kaybettiler. Hattâ bunların bir çokları basit davranışlı, sefahate meyyal ve

yoksullara yardımdan uzak insanlar haline geldiler. Bu sonuncuların zamanımıza kadar gelen mensuplarında da aynı hal görülür. Halbuki *"beğlik vermekle, yiğitlik vuruşmakla olur"* atalar sözünde de ifade edildiği gibi, *Türk* halkı, en eski zamanlardan beri han, sultan ve beylere kendilerine faydalı olmak ve yardımlarda bulunmakla görevli insanlar gözü ile bakıyorlardı. *Avrupa* asilzâdesinin ve kıraliarının saraylar, şatolar yaptırmaları karşısında bizimkilerin içtimai eserler vücuda getirmeleri bilhassa bu telâkkiden gelmektedir. Böyle yapılmadığı takdirde "el mi yaman beğ mi yaman, el yaman" atalar sözünün de gösterdiği üzere beyler mevkilerini muhafaza etmekte güçlükler ile karşılaşıyorlardı.

Şehir halkı zikredilen olaylardan yani *Celâlî* hareketlerinden pek zarar görmedi. Köylülere gelince, asıl darbeyi yiyen bu kitle olmuştur. Bu olaylar köylülere yoksulluk ve nüfus kaybı gibi büyük felâketler getirmiştir ki, uzun asırlar boyunca bu kitle kendi kendine kayıplarını telâfi edememiştir. Köylü kitlesi arasında açılan bu derin yaraları nüfus bakımından ancak Türk oymakları kapatmağa çalışmışlardır.

Göçebe Türk topluluklarına gelince, adı geçen olaylar onlar üzerinde de tesirini göstermiş ve istisnasız hepsinin düzenleri bozulmuştur; bazıları dağılmışlar veya dağılma derecesine düşmüşlerdir; bazıları da eskiden beri yaşadıkları yurtlarından ayrılarak başka yerlere göç etmek zorunda kalmışlardır. Bununla beraber, göçebe unsur, hareket kabiliyeti sayesinde iç karışıklıklar, harbler, salgın hastalıklar, sıtma ve kıtlıkların tesirlerine, köylü ve şehirlilere nazaran daha az maruz kalmıştır. Bu sebeble onlar nüfus bakımından daha çok artmışlardır. Bu keyfiyet de yerleşik *Türk* halkı arasında meydana gelmiş olan geniş nüfus boşluklarının doldurulmasına imkân vermiştir.

Türk göçebe toplulukları **Osmanlı** devrinde de *Orta Asya*'dan getirdikleri koyun ve atı besliyorlar ve yine onlar gibi deveyi de taşıma vasıta (yüklet) olarak kullanıyorlardı. **Osmanlı** devleti'nin de seferlerde askerin azığını develer ile taşıttığını biliyoruz.

Türk topluluklarının mühim bir kısmının çadırları XIX. yüzyılda dahi, anayurttan getirilmiş olan umumiyetle ak keçeden yapılmış değirmi çadırlardı. Bu *Türk* çadırları *Yakın Doğu*'da islâmiyetten önce de tanınmıştı. Hattâ, **Hazreti Peygamberin** bile seferlerde *Türk* çadırında oturduğu söylenir. Kıldan mamul kara çadırların kullanılması yoksullaşma ile ilgili görünüyor. Kıl çadırları münhasıran keçi besleyen, oturdukları yerler sarp ve otlakları dar olan Yörükler kullanıyorlardı. Fakat *Türkler*'in asıl millî çadırları, işaret edildiği gibi, ak keçeden yapılmış topak ev de denilen yuvarlak çadırlardır.

Anadolu'daki *Türk* cemiyeti birbirini izleyen uzun ve yorucu harbler, salgın hastalıklar ve kıtlıklar sebebi ile bir daha eski kuvvetini elde edemedi. Hatta XIX. yüzyılda *Avrupalı* seyyahlar, *Hıristiyanların* aksine *Türk* milletinin mahvolmaya doğru gittiğini müşahade etmişlerdir. XVI. ve XVII. yüzyıllarda çoğu *Türk* aslından olmayan **Osmanlı** müellifleri, *Anadolu Türkleri*'ne ve bilhassa köylülere Etrâk-i bi-idrâk (akılsız Türkler) demişlerdir. Fakat bu müellifler ve bütün **Osmanlı** idarecileri, *Anadolu Türkleri*'nin devletin asıl dayanağını teşkil ettiklerini idrâk edememişlerdir. Böylece *Türk* cemiyetine zaaf gelince **Osmanlı** devleti de kudretini kaybetti. **Osmanlı**, son asırlara kadar *Anadolu*'nun insanını ve servetini görülmemiş bir israfla harcamış fakat ona hiç bir şey vermemiştir. Bu yüzden *Anadolu Türkleri* yoksul ve geri kalmış bir cemiyet, *Anadolu* da harab bir memleket haline gelmiştir. *Anadolu* halkı arasında idarecilere *Osmanlı* adı veriliyordu. Bu adın verilmesi, mensuplarının saray ve ocaktan yetişmeleri ile kavmî bakımdan *Türk* halkından çıkmamaları ile ilgilidir. *Anadolu Türkleri* bunlara âdeta yabancı ve istilâcı bir zümrenin mensupları gözü ile bakıyorlardı. **Osmanlı** sınıfının mensupları, *Anadolu* halkına bilhassa köylü ve göçebelere göre mağrur, haşin, hiylekâr, sözünde durmaz, vefâsız ve gayri âdil ve benlikçi insanlardır[1]"

Gerçekten XIX. yüzyılda *Anadolu*'yu gezen *Avrupalı* seyyahlar *Anadolu Türkleri*'nin yoksulluklarına rağmen asil ruhlu, namuslu insanlar olup, kötü idareciler elinde yoksul ve geri kalmış bir duruma düştüklerini yazarlar ki, bunun bir gerçek olduğu şüphesizdir.

1 *Bugün Doğu Anadolu'da şu deyiş hâlâ hatırlanmaktadır:*
"Şalvarı şaltak Osmanlı
Eğeri kaltak Osmanlı
Ekende yok biçende yok
Yemede ortak Osmanlı"
Orta Anadolu'da da şu deyiş söyleniyordu:
"Kara çadır ismi tutar
Beğlik martin pas mı tutar
Ağlarsa anam ağlar
Osmanlı'dır yas mı tutar."

BİRİNCİ BÖLÜM

OĞUZLARIN TARİHİ

A. OĞUZLAR'A DAİR EN ESKİ BİLGİLER

1. *Oğuz Adının Menşei*

Oğuz adının manâsı hakkında eski eserlerde bilgilere rastgelinemiyor. Eski müellifler **Türkmen** kelimesinin ne anlama geldiğini araştırmışlar, fakat *Oğuz* adı üzerinde hiç durmamışlardır. **İlhanlı** hükümdarlarından **Gazan** Han devrinde (1295-1304) veya **Gazan**'ın halefi **Olceytü** zamanında (1304-1316) yazılmış olan Uygurca*Oğuz Kağan destanı*nda[1] ilk süt demek olan ağız, oguz şeklinde geçiyor[2].

Hatta buna bakarak bazı bilginler *Oğuz* adının buradan geldiğini düşünmüşlerdir[3]. Fakat bu *Oğuz Kağan destanı*'ndan takriben üç asır önce yazılmış olan *Dîvânu lügâti't-Türk*'te ilk süt **ağuj** ve **ağuz** kelimeleri ile karşılanıyor[4]. Eğer *Uygurca*'da aguz (ağız=ilk süt) *oğuz* şeklinde kullanılsa idi, **Kaşgarlı**'nın bunu kaydetmesi beklenirdi. Kaldı ki, *Uygurca*da da ilk sütün ağız şeklinde söylendiği anlaşılıyor[5]. Bu sebeble destanda görülen ilk süt manasındaki *Oğuz*, bir imlâ hatası ile bu şekli almış bulunuyor.

*Uygurca Oğuz destanı*nın Olceytü devrinde *İslâmî* görüşle yazılmış şekline göre, *Oğuz* Han dünyaya geldikten bir yıl sonra konuşmaya başlayarak; "sarayda doğduğum için adım *Oğuz* konulsun" demiş[6]. Fakat onun sarayda doğması ile *Oğuz* arasında ne gibi bir münasebetin olabileceğini veya düşünüldüğünü anlamak mümkün olmadı.

Zamanımızdaki müelliflerden bir çokları da *Oğuz*'un menşeini tesbit etmek için araştırmalar yapmışlardır. Bunlardan **J. Marquart, Oğuz**'un Ok+uz kelimelerinden geldiğini ileri sürmüştür[7]. **Marquart**'a göre ok ok, uz da adam demek olup oğuz oklu adamlar (pheil manner) manasına gelmektedir. **Marguart**'ın bu görüşü ilim alemince kabul görmemiştir. Çünkü **Türkçe**'de adam manasına gelen uz şeklinde bir kelime yoktur.

D. Sinor ise *Oğuz*'u **öküz** ile ilgili buluyor[8]. Fakat bu kelime,

1 *Bu destanın da İran'da, İlhanlılar sarayı çevresinde yazıldığı hakkında: F.Sümer, Oğuzlar'a ait destanî mahiyette eserler, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi, Ankara, 1959, XVII, sayı 3-4, s.388-389.*

2 *Oğuz Kağan destanı, yayınlayanlar W.Bang-G.R. Rahmeti,İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınlarından, İstanbul, 1936,s.10.*

3 *P.Pelliot, T'oung Pao, 1930, XXVII, s.256. Mamafih Pelliot bunun bir yakıştırma olduğunu fark ederek sonra bu fikrinden vazgeçmiştir (Horde d'or, Paris, 1946, s.26, haşiye 1. Oğuz Kağan Destanını yayınlayanların da aynı görüşte oldukları anlaşılıyor(s.6,haşiye 2).*

4 *Yayınlayan K.Rifat, İstanbul, 1333, I,s.55, 130, türkçe tercümesi B.Atalay, TDK, İstanbul,1939, I,s.55,146.*

5 *A. Caferoğlu, Uygur sözlüğü, TDK, Ankara, 1968, s.7; G. Clauson, An Etimological dictionary of pre-thirteenth century Turkish, Oxford,1972,s.98.*

6 *Oğuzlara ait destanî mahiyette eserler, s.361, haşiye 6, K. Jahn, Die Geschichte der Oğuzen des Rašîd-ad-dîn, Wien, 1969, s.18.*

7 *Über das Volkstum der Komanen, Osttürkische dialekstudien, Berlin,1914, s.37,201.*

8 *Türkçe tercümesi A. Ateş, Oğuz destanı üzerinde bazı mülahazalar, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, IV, sayı 1-2, s.1-14.*

toharca A okus'dan veya toharca B Ökes'den olsun, **Türkçe**'ye öküz şeklinde geçmiş olup zamanımıza kadar da böyle kullanıla gelmiştir.

Sinor'un görüşüne kuvvetli dilbilgisi delilleri ile karşı çıkan[1] **L. Bazin**'in de *Oğuz*'un tosun manasına geldiğini ileri sürdüğü görülüyor[2]. Fakat **L. Bazin**'in görüşüne katılmak ta mümkün olmuyor. Çünkü, Türkiye **türkçesi**nde ve hatta diğer *Türk* lehçelerinde tosun (jeune taureau de deux ans=iki yaşında genç boğa) manasına gelen *Oğuz* şeklinde bir kelime yoktur[3].

J. Hamilton ise *Oğuz*'un oğuş'dan geldiğine inanıyor[4]. Fakat **Oğuş**, *Gök Türk kitâbeleri*nde, bazan *Oğuz* ile aynı cümlede geçmekte olup sadece akraba ve aile manasına geliyor[5].

Oğuz adının aslı hakkında diğer bir görüş, *Macar* bilginlerinden **J. Nemeth** tarafından ortaya atılmıştır. Ona göre *Oğuz* ok+z'den müteşekkildir. Ok oymak, manasında, z de çokluk ekidir[6] Fakat k'nın ünlü ile başlayan bir ekle birleştiğinde g'ya dönmediği ifade edilerek **Nemeth**'in bu görüşüne de itiraz edilmiştir. Bununla beraber, bu görüşler arasında gerçeğe en yakın olanı, bize göre, **Nemeth**'in görüşüdür. Ok+uz, daki k, söylene söylene pekalâ g'ya dönebilir[7].

2. Gök Türkler Devrinde Tokuz (Dokuz) Oğuzlar

Konuya girmeden önce bu devirdeki budunlar hakkında biraz bilgi vermek yerinde olacaktır.

*Orhun kitâbeleri*nde yerli-yabancı, göçebe-yerleşik bütün siyasi ve kavmi topluluklar için **budun** kelimesi kullanılıyor; **Türük budun, Ediz budun, On Ok budun, Tabgaç budun(=Çin kavmi), Suğdak budun (Soğd kavmi). Kaşgarlı budun kelimesini arabçaya kavm sözü ile tercüme etmiştir**[8] Avrupalı âlimler de budunu **people, volk** sözleri ile karşılıyorlar. Budunlar kavmî ve

1 *Notes sur les mots "Oğuz" et Turk, Oriens, 1953, VI, s.315.*

2 *Aynı makale, s.315-322.*

3 *Bazin'in, bu görüşü için dayandığı kaynak, Ş. Sami'nin Kamus-ı Türki'sidir. (İstanbul, 1317, s.210). Ş.Sami de bu kaydı Ahmed Vefik Paşa'nın Lehçe-i Osmanî'sinden almıştır: Oğuz öz muhaffefi tosun. Öküz kelimesi bunun murakkakı olmak gerektir (İstanbul, 1306,s.128). Eski metinlerde ve Anadolu'da Oğuz, tosun manasında asla kullanılmamıştır. Bu sebeble bu, Paşa'nın izahı mümkün olmayan bir yakıştırmasıdır.*

4 *Toguz Oguz et On* **Uygur**, *Journal Asiatique, 1962 s.23-25.*

5 *M.Boodberg de Oğuz'u uğur'dan getiriyor. Bu ugur, ona göre, boynuz demekmiş (The Altaic word for horn in the political nomenclature of the steppe, Harward Journal of Asiatic Studies, 1939, IV,s.230-239).*

6 *H.N.Orkun Oğuzlara dair, Ankara, 1935, s.4-5.*

7 *Bugünkü Türkçe'de çok kelimesinin isim fiili eki-uz ile birleşince çoğuz haline geldiğini biliyoruz. Yok+uz şekli de Anadolu'nun pek çok yerlerinde yoğuz suretinde söyleniyor. Kırkız kavim adı da şimdi umumiyetle Kırgız şeklinde telaffuz ediliyor. Bu takdirde Oğuz'un manası da Oklar veya Oymaklar demektir. Bize göre bunlardan birincisi daha muhtemeldir. Çünkü ok, oymak manasında sadece Batı* **Gök Türkleri***'nde kullanılmıştır.* **İlhanlılar** *devletinin ilk hükümdarı Hülagu'nün en büyük zevcesi Tokuz Hatun'un adının çok defa Toguz Hatun şeklinde yazılmış olduğu görülür.*

8 *I, s.137, 202,366.*

siyasî bakımdan birbirlerinden ayrı topluluklardır. Her budunun kutsal sayılan bir yurdu, kendisini yöneten bir hükümdarı vardır. Göçebe budunlar iki veya daha fazla boylardan meydana gelmişlerdir. Bir budunun kaç boydan meydana geldiği sayı ile ifade ediliyor: *İki Ediz* (iki boylu Ediz budunu), *Üç Kurluk* (üç boylu Karluk budunu), *Tokuz Oğuz*, On Uygur.

Göçebe budunlardan çoğu **Gök Türkler**'e tâbi idiler. Tâbi budunlar her yıl kağanlara vergi verirlerdi. Bu vergiler, herhalde yılkı ve koyun sürüleri şeklinde ödeniyordu[1]. Kağanların yendikleri budunların topraklarını ülkelerine katmak siyasetini gütmedikleri görülüyor. Bilakis onlar o topraklar ve sular **idisiz yani sahipsiz kalmasın diye yenilmiş budunu düzenleyip başına bir başbuğ geçirerek o toprakları sahiplerine geri veriyorlardı**[2].

Kitâbelerde **Gök Türkler**'inkinden başka dört budunun hükümdarı da kağan unvanı ile anılır: **Tabgaç Kağan, Tübüt** (Tibet) **Kağan, Türgiş Kağan** ve **Kırkız Kağan**. Diğer budunların başbuğlarından birçoğu için ise **İl-teber** unvanı kullanılır. *Bayırku* başbuğunun da **Uluğ İrkin ünvanını kullandığını biliyoruz. Bir de Tölis (Töliş ?) ve Tarduş budunları vardır. Bu sonuncular doğrudan doğruya kağanlığa bağlı budunlar olup, hanedana mensup yabgu ve şad unvanlı prensler tarafından idare olunuyorlardı. Daha sonra Uygur** kağanlarının aynı şekilde hareket ettikleri görülür.

Budun sözü, umumiyetle, bir topluluğun bütün zümreleri için kullanılıyor. Halk kitlesi söylenmek istenirse **Kara kamag budun** deniliyor: **Türk kara kamag budun ança timiş.** Halk kitlesi için **kara budun sözü** de kullanılıyor. Budun bazan sadece halk kitlesi anlamını da taşıyor: **Türük beğler, budun bunu eşidiñ, Tokuz** *Oğuz* beğleri, budunı bu sabımın edguti eşid katıgdı tınla".

Kitâbelerde **bod** (=boy) sözü de geçiyor. Fakat bu söz ile herhangi bir topluluk anılmıyor ve umumi manâda kullanılıyor[3].

Yine kitâbelerde **tat** kelimesi de görülür:**taş tokıtdım gönülteki sabımın u(rturtum.** *On Ok* oğlıña, tatı tegi bunı körü bılıñ= taşı yontturdum, gönüldeki sözümü vurdurdum. On Ok Oğluna ve yabancılara kadar bunu görüp bilin[4]. Buradaki tat kelimesi, *türkçe* **bilmeyen yabancı** anlamında kullanılmış olmalıdır. XI. yüzyılda sadece *Orta Asya İranlıları*'na değil, *Uygurlar*'a da tat deniliyordu. *Uygurlar* içinde tat sözünün kullanılması, bize göre, onların yerleşik

1 *"Yigirmi yaşıma Basmıl ıduk kut oğuşum budun erti. Arkış ıdmaz teyin süledim"(W. Thomsen, Inscriptions de l' Orkhon dechifres, Helsingfors, 1896, s.123; H.N.Orkun, Eski Türk yazıtları, TDK, Istanbul, 1936, I, s.61, II, s. 26; M. Ergin, Orhun âbideleri, İstanbul, 1970, s.66.*

2 *"Kögmen yir sub idisiz kalmazun tiyin az kırkız budunug itip yaratıp keltimiz" (Thomsen, s.104; Orkun, I, s.38-39; Ergin s.54,64).*

3 *Orkun, I, s.106; Ergin , s.75.*

4 *Orkun, I, s.28-29; Ergin s.51.*

olmaları ile ilgilidir; şehir ve köylerde oturdukları için onlara tat denilmiştir. Din ayrılığının bu adın verilmesinde âmil olduğu pek düşünülemez. **Safeviler** devrinde *İran*'daki *Türkler* de *Farslar*'a tat dedikleri gibi, **Memlük Türkleri**'nin de *Mısır*'daki *Fellahlar* için aynı kelimeyi kullandıkları görülür.

Köl Tigin'in yas törenine katılan elçiler arasında *Soğd* ve *Buhara* temsilcileri de vardı: *"Kuriya* künbatsıkdakı *Soğd* B.r.ç.k.r *Bukarak* Uluş Budunda **Eniñ Señün Oğul Tarkan kelti= Batıda Gün batısından Soğudlu B.r.ç.k.r ve Buhara Şehri halkından Eniñ Señün ile Oğul Tarhan geldiler"**[1]. **Kitâbeleri yayınlamış ve muhtelif dillere çevirmiş olan mütehassısların hepsi veya çoğuna göre buradaki Berçeker veya Berçik er** *Farslar*'ı ifade etmektedir[2]. Fakat bu görüşe katılmak mümkün değildir. Çünkü, yukarıdaki tercümede de gösterildiği gibi, **B.r.ç.k.r** *Soğd* elçisinin adıdır. *Soğd* B.r.ç.k.r *Soğdlu, Soğd* kavminden B.r.ç.k.r demektir; yine kitâbelerdeki **Törük Bilge Kağan, Oğuz Bilge Tamgaçı. Tabgaç Ong Tutuk,** *Yir Bayırku* **Ulug Irkın** gibi. Sonra *Türkler*'in *Farslar*"ı bu isimle **(Berçeker,** Berçiker?) andıkları asla düşünülemez. Esasen o zamanlar (VIII. yüzyılda) *Farslar (İranlılar)*'ın devletleri yoktu ki elçi göndersinler. *Soğdlu* **Berçeker** *Soğd (=Suğdak)* yani *Semerkand* bölgesi hükümdarının elçisi idi.

Bu hususları böylece belirttikten sonra bazı budunlar hakkında bilgi verelim.

T ü r ü k (T ü r k) B u d u n: Gök Türk devletini kuran, kağanların mensup bulundukları ve dayandıkları budundur. Kağanların bu budundan çıktıklarını göstermek için, bazan bu ad ile vasıflandırılır: **Türük Yamı Kağan, Türk Bilge Kağan**. Türük adının türü-(yahut törü-) fiilinden -k eki ile yapılmış bir isim olduğu görülüyor. **Kuvvetli** anlamındaki *türk* sözüne gelince bu, **Gök Türkler**'den çok sonra, X-XIII. yüzyıllara ait *Uygur* metinlerinde geçmektedir. Yani kuvvetli **ve kudretli** anlamındaki *türk*'e *Türk* adının ortaya çıkışından çok sonra, geç bir zamanda ve tek bir Türk kavmine ait bazı metinlerde rastgelinmiştir, fakat ne **kitâbelerde**, ne **Divânu lugâti't- Türk** de ve ne de diğer eserlerde olmadığı gibi, şimdiki *Türk* lehçelerinde de görülemiyor. Fazla olarak *Türk* kelimesinin *Uygurlar* arasında kuvvetli ve kudretli anlamında kullanılması, **Gök Türkler**'in şerefli hatıralarından, büyük ünlerinden gelmiş olabilir. Bu sebeblerle Türük *(Türk)* kavim adının tür fiilinden geldiği hakkındaki ilk defa **A.**

1 *Orkun, I, s.52, 53, s.12; Ergin, s.59, asıl metin s,144,12.*

2 *Thomsen (s.114): "Sogd, les perses(?) et les Boukarak-oulis"; Orkun (I,s.52): Sugd, Berçeker (=Acemler), Buhara ulus ve kavimlerinden...", T. Tekin (A Grammar of Orkhon Turkic, Bloomington, 1966,s.272):"from the Sogdians, Persians and the people of the city of Bukhara...", Ergin(s.59):"Soğd, İranlı, Buhara ülkesi halkından".*

Vambèry tarafından ileri sürülmüş olan görüşün gerçeği ifade ettiğinden asla şüphe etmiyoruz. Göçebe demek olan yörük kelimesi de XIV. veya XV. yüzyılda *Anadolu*'da yörü fiilinden, böyle meydana gelmişti.

Türük *(Türk)* **yaratılmış, doğmuş, türemiş** demektir: "**kişi oğlı kop ölgeli türümiş=insan oğlu sadece ölmek için doğmuş**"[1].

Doğu Gök Türk budununu meydana getiren boylar hakkında bilgimiz yoktur. *Çin* kaynaklarındaki *Gök Türkler*in aslı hakkında verilen efsanevi haberler, Türük budununun, batıdaki gibi On boydan teşekkül ettiğini telkin ediyor[2]. Fakat daha mühim olan haber şudur: *Uygur* Teñride Bolmış İl **İtmiş Bilge Kağan**'ın son kitâbesinde *Türk* budunu Üç tuglıg Türük Budun şeklinde anılmıştır[3]. Bu Üç Tuglıg sözü *Türk* budununun üç boydan (yahut üç bölük ve ya kümeden) meydana geldiğini gösterebilir. Üç Tuglıg=Üç askeri birlik manasına da gelebilir.

O ğ u z l a r: Tula (Tugla) boylarında, ırmağın kuzeye doğru kıvrım yaptığı kısmında yaşadıkları anlaşılıyor. Kitabelerde *Oğuzlar* kuzeyde yaşayan bir budun olarak gösteriliyorlar. Onların doğu komşuları **Tatarlar** idi. Dokuz boydan meydana gelmiş bir budun olduğu için bazan onlara **Tokuz Oğuz budun** denilir. Biz bu dokuz boydan ancak ikisinin adını biliyoruz. Bunlar da **Kunı** ve **Toñra** boylarıdır.

Aşağıda ayrıca söz edileceği üzere **İl Tiriş Kağan**, *Türk* devletini yeniden kurmak için uğraşırken karşısında en güçlü budun olarak *Oğuzları* bulmuştu. Onlar kağan unvanlı bir hükümdar tarafından idare olunuyorlardı. Bu sebeble *Oğuzlar* ile 5 defa savaşıldı. **Baz Kağan** unvanlı hükümdarları, beşinci savaşta yenilip bertaraf edilerek *Oğuz* devleti yıkıldı. Böylece *Oğuzlar* itaat altına alındılar. Fakat bir çok buduna yapıldığı gibi, başlarına kendilerinden ve ya hânedandan biri geçirilmedi; *Türk* budunu gibi doğrudan doğruya kağana bağlandılar. *Türk* budunundan farksız veya az farklı bir hukukî duruma sahip oldular. Bundan dolayı *Tonyukuk kitâbesi*nde "**Türük Bilge Kağan Türük Sir Budunug**, *Oğuz* Budunug İgidü olurur" dediği gibi[4] **Bilge Kağan** da *Türk* budununa olduğu üzere *Oğuz* budununa ve beylerine birlikte hitap etmektedir: "Türük, *Oğuz* beğleri, budun eşidiñ"[5]. **Bilge Kağan** ayrıca, "**Tokuz Oğuz**

1 *Orkun, I, s.52 ; Ergin,s.59.*

2 *Tang devri kaynaklarında Türkler'in Dokuz boyunun (=Die Neun stamme der Tu-küe) sık sık geçtiği bildiriliyor (Liu Mau-Tsa'i, Die Chinesischen Nachrichten zur Geschichte der Ost-Turken-Tu-küe-, Wiesbaden, 1958, I, s.158, II, s.591-592, haşiye, 831.) Fakat bu Dokuz Boy'un Dokuz Oğuzlar olduğu anlaşılıyor.*

3 *"...Karakum aşmış Köğür'de Kömür Tag'da Yar Ögüz'de Üç Tuğlug Türük Budunka yetinç ay dört yigirmide..." (T.Tekin, Kuzey Moğolistan'da yeni bir* **Uygur** *anıtı Taryat(Terhin) kitabesi, Belleten, 1983, XLVI, sayı 184, s.805; Orkun, Şine Usu, s.166*

4 *Orkun, I, s.120; Ergin, s.82.*

5 *Orkun, I, s. 22,38, Ergin, 49-54.*

budun kentü budunum erti" demiştir[1]. Bu sözlerin kağan ile *Oğuzlar* arasında kavmî bir akrabalığı gösterdiği sanılmış ve **Gök Türk** devletî de bir *Oğuz* devleti sayılmıştır. Fakat, gerçekte kağan o söz ile hukukî bir münasebeti ifade etmiştir, yani **Tokuz Oğuz budun, "Türük budun** gibi, doğrudan doğruya bana bağlı, benim idaremde demiştir. Türük budun üçün tün udımadım, küntüz oturmadım. İnim **Köl Tigin** birle iki şad birle ölü yitü kazgandım diyen", Türük Bilge **Kağan**[2] nasıl olur da *Tokuz Oğuz* budununa mensup olabilirdi! **Bilge Kağan** için dikilen kitâbede *Oğuzlar "Sir Tokuz Oğuz"* şeklinde zikredilmişlerdir. **Tonyukuk**'un kitabesinde de Türük budun aynı kelime ile vasıflandırılmıştı. Buna göre zamanla *Oğuzlar*'ın derecesi yükselmiş bulunuyor. Fakat sahibine şeref veren bu sıfatın (yani sır sözünün) manası iyice anlaşılamamıştır[3].

Tokuz Oğuzlar, yine aşağıda görüleceği üzere, *On Uygurlar*'ın devletinde de, **Gök Türkler**'inkinde olduğu gibi bir rol oynadılar; bu devletin de dayandığı ikinci bir unsur oldular ve hatta **Uygur** kağanına karşı da isyan hareketinde bulundular.

Fakat bir kısım âlimler de **Tokuz** *Oğuz*lar ile **On Uygur**lar'ı aynı kavim kabul etmişlerdir ki, buna da hayret edilir. Filhakika Tula boylarında yaşayan ve dokuz boydan meydana gelen, Kağanlar tarafından idare edilen *Oğuzlar* ile, *Seleñe (Selenge)* kıyılarında oturan, on boydan teşekkül eden ve *İl teberler*ce yönetilen **Uygurlar,** elbetteki **aynı kavim** olamazlar.

E d i z: *Edizler* iki boydan meydana gelmişlerdi. Onun için kitâbelerde bazan *İki Ediz* olarak zikredilirler; yurtlarının *Oğuzlar*a yakın bir yerde olduğu anlaşılıyor. Bu sebeble 715 yılında *Oğuzlar* ile **Togu Balık**'ta yapılan savaştan sonra *Edizler*'in üzerine yürüyen **Tarduş Şad** (müstakbel **Bilge Kağan**) ile Köl Tigin **Kuşlagak**'ta onları, acınacak derecede ağır bir yenilgiye uğrattılar (*Ediz* budun anda ölti)[4]. *Çin* kaynaklarından anlaşıldığına göre **Kuşlagak savaşı** *Ediz* (Hie-thie) *İl-teber*inin başkaldırması yüzünden çıkmıştı[5]. *İl Teber* de **Kapkan**'ın kötü idaresi yüzünden baayaklanmıştı. *Kuşlagak* mağlubiyeti üzerine *Edizler* göçedip, "sabı ağısı yımşak" olan *Tabgaç* budununa sığındılar. Fakat **Bilge Kağan** hükümdar olunca geri gelip ona itaat ettiler. Sonra doğrudan doğruya kağan'a bağlandılar. **Bilge Kağan**'ın oğlunun *Tokuz*

1 Köl Tigin'in *kitâbesinde: "Tokuz Oğuz budun kentü budunum erti Teñri, yir bulgakın üçün yağı boldı (Orkun, s.48; Ergin,s.58)...***Bilge Kağan***'ın kitâbesinde: "Tokuz Oğuz menin budunım erti Teñri yir bulgakın üçün ödüñe küni tegdik üçün yagı boldı"(Orkun, s.62; Ergin, s,67).*

2 *Orkun, s.42; Ergin, s.55,65.*

3 *"Sir Dokuz Oğuz iki Ediz kerekülüg beğleri, budunı..." (Orkun, I, 58; Ergin s.61). kerekülüg: Çadırlı. Bunun, şüphesiz, siyasî ve içtimaî manaları vardır. Bunlar ne olabilir?.*

4 *Orkun, s.48-50; Ergin, s.58.*

5 *S.Julien, Documents historiques sur les Tou-kioue (Turcs). Journal Asiatique, 1864, IV, s.456,457,459; Lui Mau- Tsai, I,s.170-171.*

Oğuz ile *İki Ediz* üzerine kağan olduğunu söylemesi bu hususta ileri gelmiştir.

K ı r g ı z (kitâbelerde Kırkız): Bu budun **Gök Türkler** devrinde ve sonraki zamanlarda kuzeyde, başlıca *Abakan* bozkırında yaşamakta idi. Hükümdarlarının kağan unvanını taşıması onların bu esnada kuvvetli bir topluluk olduklarını gösterir. Bundan dolayı ne **Gök Türkler**, ne de *Uygurlar* **Kırgızlar**'ın siyasî varlıklarına son veremediler. Buna karşılık **Kırgızlar**'ın 840 yılında aşağıya inerek *Uygur* devletini yıkmak ve *Orhun* bölgesini fethetmek başarısını gösterdiklerini biliyoruz.

Kırgızlar'ın aslen *Türk* olmayan kavimlerden biri olduğu iddiası ilim âleminde büyük bir ilgi görmüştür. *Çin* kaynaklarının **Kırgızlar**'ın açık saçlı ve mavi gözlü insanlar olduklarını yazmaları ve *İslâm* müelliflerinden **Gerdizî**'nin de **Kırgızlar**'ın beyaz tenli ve kızıl saçlı olduklarını, bunun da **Saklablar** *(=Slavlar)* ile karışma sonucunda meydana çıktığını yazması bu iddianın başlıca dayanaklarını oluşturmuştur. Ancak, *Türk* âleminin merkezinden uzakta ve buradan sıra dağlar, sık ormanlar ile ayrılmış bir yerde yaşayan **Kırgızlar** nasıl *Türkleştiler?* İşte bunu izah etmek mümkün değildir. Böyle olunca da, bu iddianın bir değeri kalmamış bulunuyor. Fazla olarak el-**İstahrî** ve **Kaşgarlı** gibi müellifler de **Kırgızları** *Öz Türk* kavimleri arasında sayarlar: "Çin ülkesinde türlü diller konuşulur. Bu yüzden orada insanlar birbirlerini anlamazlar. Halbuki Toguz Guzz (=**Uygur**), Hırhız(=Kırgız), Kimek, el Guzziyye (*Oğuz*lar) ve Harluhiyye (=Karluklar)den meydana gelen *Türk*ler'in dilleri birdir, birbirlerini anlarlar"[1]. Hududu'l-âlem, **Mes'udî** ve diğerleri de **Kırgızlar'ı,** *Türk* kavimleri arasında anarlar.

T a r d u ş: Bu budunun yaşadığı yer iyice bilinemiyor. Bununla beraber, yurtları *Ötüken* yöresinden çok uzakta değildi. Onlar, kitabelere göre **Gök Türkler**'e sadık iki budundan biri idiler (diğeri *Tölisler*), daha sonra **Uygurlar**'a tabi oldular. Kağanlar bu buduna şad unvanlı prensler tayin ediyorlardı. **Bilge Kağan**'ın *şad* unvanını taşıyarak 19 yıl *Tarduşlar*'ın başında bulunduğunu biliyoruz.

T ö l i s: Kitâbelerde çok defa *Tarduşlar*'la birlikte zikredilen *Tölisler*'in de yurtlarının nerede olduğu iyice bilinemiyor. Bu budunun adını *Töliş* şeklinde okumak için de bana göre, kuvvetli bir delil yoktur.

Gök Türk kağanları bunların üzerine de yine hânedan azasından yabgular tayin ediyorlardı. *Tarduş* ve *Tölisler*'in adları sadece bu tayinler dolayısı ile geçiyor.

B a s m ı l: *Beşbalık* bölgesinde oturuyorlardı; varlıklarını XI. yüzyıla kadar sürdürmüşlerdir; başbuğları **Iduk kut** unvanını taşırlardı.

1 *el-İstohtî. Kitabü'l-mesâlikil-memâlik yayınlayan M. J. De Goeje, Leyden, 1929, s. 99.*

K a r l u k: Bu budunun yurdu *Kara İrtiş*'in sağ tarafında *Urungu Gölü* ile *Zaysan Gölü* arasında idi; Üç boydan meydana geldikleri için bazan *Üç Karluk* da denilirdi; başbuğları *İl-teber* unvanını taşırdı. *Karluklar* **Doğu Gök Türk** devletinin yıkılmasında mühim bir rol oynadıkları gibi, 766 yılında da başkent **Suyab**'ı zapt edip, *Türgiş* devletine de son verdiler. *Karluklar* ile ilgili bu ve diğer olaylar hakkında aşağıda türlü yerlerde bilgi verilecektir.

Az: *Azlar* **Kırgızlar**'ın komşuları idiler. Yurtları **Kögmen** (=*Tannu Ola*) dağının yakınlarında idi. Başbuğlarının **İl-Teber** unvanını taşıdığı biliniyor. **Barthold** şimdi *Yenisey*'in aşağı **Turuhan** bölgesinde yaşayan *Assinler*'in (diğer adı *Kott*) *Azlar*'ın kalıntısı olmalarının muhtemel bulunduğunu söylüyor[1].

Ç i k: *Kem* ırmağının ötesinde yaşıyorlardı. Onlar *Uygurlar* zamanında çok daha faal idiler. Bu yüzden *Uygur* **İl İtmiş Bilge Kağan**'ı epeyce uğraştırdılar. En sonunda kağan onlara baş eğdirip üzerlerine bir vali (tutug) tayin etti. Âkibeti meçhul olan kavimlerden biri de bu *Çiklerdir*.

İ z g i l: Bu topluluğun nerede yaşadığı bilinemiyor. Esasen kitâbelerde onlardan bir defa söz ediliyor. Orada şöyle deniliyor"**Amcam Kağan'ın devleti zayıflayıp budun ile hükümdar arasında ikilik çıktığında İzgil budun ile savaştık Köl Tigin** Alp Salçı'nın kır atına binip hücum etti. O at orada düştü. İzgil budun yok oldu"[2].

Y e r B a y ı r k u: *Çin* kaynaklarından öğrenildiğine göre, *Yer Bayırku* (Pa-ye-ko) dokuz boydan meydana gelmişti[3]. **Türkler** ve **Moğollar** arasında dokuz rakamının kutsal olduğunu biliyoruz. Bu sebeble budunların, boylarının sayısını belirlemek üzere, dokuz sıfatını almalarında bunun da mühim bir rolü olduğu şüphesizdir. *Uygurlar* on boy idiler. *(On Uygur). Çin* kaynakları *Uygurlar*'ın dokuz boydan meydana geldiklerini yazarlar ve dokuz boyun adlarını da verirler. Bu takdirde *Müslümanların Uygurlar'ı Togız Guzz(Tokuz Oğuz)* adıyla anmaları daha kolay izah edilebilir. Onların *Yukarı Kerülen'de* yaşadıkları söyleniyor. **Bilge Kağan**'ın sözlerinden ise *Bayırkular*'ın yurtlarının kuzeyde, uzak bir yerde olduğu anlaşılıyor[4]. Bu sebeble onların yurdu *Baykal* çevresinde olmalıdır. *Bayırkular*'ın başında **Ulug İrkin** vardı. **Ulug İrkin** düşmanca bir tavır aldığından (yağı boldı) **üzerine varılıp (muhtemelen 708 yılında)** *Turgi Yargun* Göl'de yenilmişti. **Uluğ İrkin** az bir kişi ile kaçıp gitmiş ise de,

1 *Orta Asya Türk tarihi hakkında dersler, İstanbul, 1927, s.30.*

2 *Orkun, I, s.48; Ergin, s.58.*

3 *Bu devirde üç budunun tokuz (dokuz) rakamı ile vasıflandırıldıkları görülür: Tokuz Oğuz, Tokuz Tatar ve Tokuz Bayırku. Çin kaynaklarındaki Türkler'in dokuz boyunun, Tokuz Oğuzlar'dan başkaları olmayacağı yukarıda kaydedilmişti. Yine aynı devirde "Tie-li'nin Dokuz Oymağı" yani Tokuz Tie-li adlı bir budunun da adı geçiyor (Liu-Mu-Tsai, II, s.592).*

4 *"Yırıgaru Yir Bayırku yiriñe tegi süledim" (Orkun, s.24; Ergin, s.49).*

bindiği ak aygır **Köl Tigin**'in eline geçmiştir. **Köl Tigin Kırgızlar** ile yapılan savaşta (709'da) *Bayırku*'nun bu ak aygırına binmiş, fakat aygırın uyluğu kırılmıştı[1].

715 yılında birçok budunun devlete isyan ettiğini gören *Yer Bayırkular* da aynı şeyi yaptılar. Üzerlerine bizzat **Kapkan Kagan** yürüdü ve onları *Tuğla ırmağı* kıyılarında ağır bir yenilgiye uğrattı(716). Fakat kağan askerinden ayrılıp çok az bir adamla dönerken *Bayırkular'ın* pususuna düşüp hayatını kaybetti. (22 Temmuz 716). *Yer Bayırkular* ise güçsüz bir budun olarak yaşayıp **Gök Türkler**'den sonra **Uygurlar**'a tâbi oldular.

XI.yüzyılda *Türk* âleminin doğusundaki budunlar arasında **Yabaku** adlı bir budun da görülüyor. Hatta bu budun **Buka Budraç** adlı başbuğlarının idaresinde **Kara Hanlı** ülkesine hücum etmiş ise de yenilmiş ve **Buka Budraç** da tutsak düşmüştür. Kendileri ile görüştüğüm bazı dilcilerimiz **Yabaku** adının **Yer Bayırku**'dan gelmiş olabileceğini ifade ettiler. Bu kesin ise **Yer Bayırkular** sonra **Yabaku** adıyle anılmış ve itmeler sonucunda batıya göç etmek zorunda kalarak **Kara Hanlı** ülkesinin kuzey doğu sınırlarına gelmiştir. **Kara Hanlı** yenilgisi **Yabakular**'ın varlıklarını sona erdirmiş görünüyor. Zira bu hâdiseden sonra kaynaklarda artık onlardan söz edilmiyor.

K u r i k a n: Üç boydan meydana gelmişti. Kitabelerde kuzeydeki budunlar sayılırken Kurikanlar da **Kırgızlar** ile **Otuz Tatar** arasında zikredilir. Buna göre onlar adı geçen budunların yurtlarının arasındaki yöre de yaşadıkları görülüyor. **Kurikanlar**'ın Yakutlar'ın ataları oldukları ileri sürülmüştür.

Fakat **Yakutların** dilleri onların daha eski zamanlarda *Türk* âleminden ayrıldıklarına şüphe bırakmıyor. Buna karşılık **Barthold, Cengiz Han** devrinde *Baykal*'ın kuzey batısında yaşayan **Moğol** asıllı *Kuriler'in, Kurikanlar* olduğunu söyler[2]. *Kuriler*, o zaman yani **Cengiz Han** devrinde *Tumat, Burut ve Töles* ile birlikte bir topluluğun kollarını meydana getiriyorlardı. *İslâm* coğrafyacıları **Kırgızlar**'ın doğusunda *Furi* adlı bir kavimden söz ederler. Yine onlara göre bu *Furiler* insan eti yiyen, acımasız kişilerdir. Her iki ismin, **Barthold**'un da kaydettiği gibi aynı topluluğu ifade ettiği görülüyor[3]. Şu halde **Gök Türkler** devrindeki *Üç Kurikanlar Moğol* asıllı bir budundur:

T a t a r: *Oğuzlar*'ın komşuları oldukları biliniyor; **Tatarlar, Gök Türkler** çağında otuz boy halinde idiler. Bundan dolayı onlara **Otuz Tatar** denilir. Fakat bu *Otuz Tatar*'dan sadece dokuzu siyasi bir birlik meydana getirdiklerinden onlar da **Tokuz Tatar** adıyle anılır. Bu *Tokuz Tatarlar*'ın gerek **Gök Türkler** devrinde, gerek **Uygurlar**

1 *Orkun, s.44,46; Ergin, s.56-57.*

2 *V.Minorsky, The Regions of the world, GNS; London, 1937, s.284.*

3 *Gösterilen yer.*

zamanında *Tokuz Oğuzlar* ile birlikte hareket ettikleri görülür. **Bilge Kağan** *Türk* ve *Oğuz* budunlarının yanında **Otuz Tatar**'a da hitap etmektedir[1]. Bu, *Otuz Tatar*'ın da doğrudan doğruya **Kağan**'ın tebaası olduklarını akla getiriyor. **Tatarlar**'ın yurtlarının *Tula*'nın doğusunda *Onon* ve *Kerülen* boylarında yani çok sonraları **Moğollar**'ın yaşadıkları yerler olduğu, anlaşılıyor.

Tatarlar uzun müddet **Moğollar'ı** temsil ettiklerinden adları bütün **Moğol** soyunun adı olmuştu. Batıdaki kavimler de bunu bilhassa *Türk*ler'den öğrenerek **Moğollar**a da **Tatar** dediler.

K ı t a y:(Kitany). Güçlü bir **Moğol** ulusudur. Kitâbelerde güneyde *Tabgaç* budun, doğu da da **Kıtaylar** gösterilir. **Kapkan** ve sonra **Bilge Kağan**, *Kıtaylar*, üzerine başarılı seferler yaptılar. **Kıtaylar** *Uzak Doğu'da*, *Kore*'ye yakın bir yerde ve *Çin* sınırında oturuyorlardı. **Tatabı** adlı diğer bir budun da *Kıtayların* ayrılmaz müttefikleri idiler. **Kıtaylar** X. yüzyılın başlarında *Kuzey Çin*'i fethettiler ve *Çin* tarihinde *Leau hânedanı* adıyla yer aldılar. *Kıtaylar* X. yüzyılın birinci yarısının ortalarında *Orhun* bölgesinden **Kırgızlar**'ı çıkardılar (924). Bu,*Türk* tarihi bakımından pek mühim bir hadisedir. Zira bunun sonucunda *Türk*lerin bilinen bu en eski tarihî yurtları Moğolca konuşan ulusların ülkeleri haline geldi. **Kıtaylar** XII. yüzyılda *Çin*den kovulduktan sonra *Türkistan'a* gelip burada, nüfusları fazla olmadığı halde, bir imparatorluk kurdular. İslâm tarihlerinde bu imparatorluğu kuranlara **Kara Hıtay** denilir. Buradaki *Kara* sıfatı onlara *Çin*'den kovulmaları ile siyasi itibarlarını kaybetmeleri yüzünden olabilir.

O n O k l a r: Gök Türk devletini kuran **Bumın** Kağan 552 yılında boyları ile birlikte on beyin başında kardeşi **İstemi**'yi batıya göndermişti. **İstemi**'nin vazifesi batıdaki **Juan Juan**lara ait yerlere tasarruf etmek sonra da *Isığ Göl*'ün doğusundaki yörelerden *Horasan* içlerine kadar uzanan geniş toprakların sahibi kudretli **Eftalitler**'in hakimiyetine son vermekti. **İstemi** vazifesini başarı ile yerine getirdi; *Eftalitler* devletini ortadan kaldırarak *Ceyhun* ırmağına kadar uzanan geniş toprakları eline geçirdi (565 yıllarında) O, yeğeni **Mukan** ile, kağanlık mücadelesine girişmedi, yabgu (melik,kıral) unvanını taşıyıp açtığı, zengin ve engin toprakları ölünceye kadar (575) kudretli ve ünlü bir hükümdar olarak idare etti. Halefi ve oğlu **Tardu** kağanlara karşı tâbilik bağlarını kopardı. **Kağan** unvanını alarak istiklalini ilan etti. (582-584). Böylece *Çin* seddinden (türkçe adı: **Burkurka** yahut **Bukurka**) *Hazar Denizi'ne* kadar uzanan imparatorluk, ikiye bölündü. Aşağı yukarı *Büyük Altaylar* ile **Doğu Türkistan**'daki *Hami*'nin doğusundaki dağlar iki devletin

1 *"Otuz Tatar Tokuz Oğuz begleri budunı bu sabımın edgütti eşid katıgdı tınla" Orkun, s.22; Ergin, s.49.*

sınırlarını meydana getiriyordu.

Batı Gök Türk hükümdarlarının yazlık ve kışlık merkezleri ilk zamanlarda *Isığ Göl*'ün *(İsig Köl)* doğusundaki yörelerde idi; sonra aynı gölün batısındaki yörelere götürüldü. Son zamanlarda yani *Türgişler* devrinde kağanlar ülkelerini *Suyab, Talas* gibi şehirlerde oturarak idare ettiler.

Batı Gök Türk topluluğu on boydan meydana gelmiştir. Kağanlar on boyun boy beylerine birer ok vermekte idiler. Sonraları her ok bu boylardan birini ifade etti ve böylece on boya *On Ok denildi.* Verilmiş olan oklar onların kağana **tâbi** olduklarını gösteriyordu. Yani ok tâbiliği, bağımlığı ifade ediyor, yay da hakimlik, metbuluk manasına geliyordu[1]. Ok ve yay bu hukukî manalarını daha sonraları da sürdürdüler.

On boy iki kola ayrılmıştı. Fakat biz bu kolların taşıdıkları adların **Tu-lu** ve **Nu-şe-pi** olmak üzere sadece *Çince* şekillerini biliyoruz. Her kolda eşit sayıda boy vardı. Bunlardan *Tu-lular* sol kolu meydana getiriyorlar ve *Isığ Göl*'ün kuzeyi, kuzey doğusu ve doğusundaki yörelerde yaşıyorlardı. Sağ kolu teşkil eden *Nu-şepiler* de adı geçen gölün batısında, *Çu* ve *Talas* ırmaklarının arasında oturuyorlardı. *Çin* kaynaklarına göre bu onboyun adları şunlardır[2].

ON OKLAR

I.Tu-lu (sol-kol)

Boyun adı	Beyinin ünvanı	Yurdu
1. Çu-mu-koen	Lu Ç'uo (Çor)	*Balkaş* gölünün doğusundaki Ala Köl'e dökülen *İmil* ırmağı kıyıları, *Yen* adlı bir şehirleri de vardı.
2. Hu-lu-u.	Kiue Ç'uo *(Köl Çor).*	*Ayar Nor*'a dökülen çayların kıyıları.
3. Şe-şo-ti.	T'oen Çuo*(Çor).*	İli'nin kuzeyinde, Sayram gölü ile *Ebi Nor* arasında.
4. Şu-ni-şe	Çu-pa'î Çu'o *(Çopan Çor).*	Büyük *Ilduz* vadisi, *Bağraş*'a dökülen Haydugöl kıyıları.
5. Tu-ki-şe (=*Türgiş).* İki kola ayrılır:	Ho-lo-şe Çu'o (Çor) **a.** So-ko Mo-ho. **b.** A-li-şe	*İli* kıyıları *İli*'nin batısı.

1 *Bu sebeble* **Köl Tigin***'e ait kitâbedeki: "İkin ara idi oksız. Kök Türük ança olurur ermiş" (Ergin, s.155, str.3-9 asıl metin s.179 str, 3-9), cümlesindeki "oksız" kelimesi bazı bilginlerin yazdıkları gibi, sahipsiz"teşkilatsız" şekilleri ile değil, "hür" veya "müstakil" sözleri ile karşılanmalı ve cümle: "bu iki yer arasında hakim ve hür Türk budunu otururmuş" tarzında çevirilmeli idi. Kaldı ki V.Thomsen bu cümleyi doğru tercüme etmişti (Inscriptions del'Orkhon, Helsingfors, 1896, s.98). Bu hususta Eski Türklerde şehircilik adlı kitabımıza da bk. (s.55-57, haşiye).*

2 *Chavannes, s.34, 60,270,271, ve harita.*

II. Nu-şe-pi (sağ kol)

1. A-si-kie	Kiue Se-kin(*Köl Erkin*)	Çok güçlü bir boy olup *Çu* ve *Talas* ırmakları arasında yaşamakta bir kaç yüz bin atlı çıkartmakta
2. Ko-şu(=*Koşu*)	Kiue Se-kin *(Köl Erkin)*	Çu ve Talas ırmakları arasında
3. Pay-say-kan	Toen a-po Se-kin *(Erkin)*	Çu ve Talas " "
4. A-si-kie	Ni-şu Se-kin *(Erkin)*	Çu ve Talas " "
5. Ko-şu (:*Koşu*)	Çu-pan Se-kin (=*Çopan Erkin*)	Çuve Talas " "

Bu on boydan, görüldüğü üzere, ancak ikisinin *Türkçe* adı bilinebiliyor. Bunlar da *Türgiş* ve **Koşu** boylarıdır. IX.-XI. yüzyıllar arasındaki *Türk* topluluklarının adları ile *On Ok* boylarının adları arasında bir benzerlik kurulamıyor.

*Nu-şe-pi'ler*den *A-si-kie*'ler ve *Koşu'lar* ikişer kol halinde dört boyu temsil ediyorlar. Böylece Sağ kol yani *Nu-şe-pi-ler* aslında üç boydan meydana gelmiş bulunuyorlar *(Üç Ok).*

Bu on boydan ayrı, Batı **Gök Türk** kağanlarına başka bir çok boylar da bağlı idiler.

630 yılında **Doğu Gök Türk** kağanlığı yıkıldığı gibi, **Batı Gök Türk** kağanlığı da gücünü kaybetti. Gerçekten bu yılda **Tang Şe-Hu Kağan**'ın öldürülmesi üzerine *On Oklar*'ın iki kolu arasında uzun bir mücadele baş gösterdi. 651 yılında **Tu-lu**'nun başına geçen **Hu-lu** bu mücadeleye son verip birliği kurdu. Fakat 657 yılında *Çinliler*'e yenilerek hayatını kaybetmesi üzerine **ayır buyur** siyaseti güden *Çinliler* her kolun başına kendilerine tâbi bir kağan geçirdiler. Bu kağanlar arasında *Çin* hakimiyetinden kurtulmak için harekete geçenler oldu ise de bunlar başarı gösteremediler. Nihayet iktidar, **Gök Türk** hanedanından *Türgiş* başbuğu **U-çe-le**'nin eline geçti. *Türgişler*'in *On Okların Tu-lu* koluna bağlı boylardan biri olduğu yukarıdaki cedvelde görülmüştü.

Doğu Göktürk hükümdarı **Kapkan Kağan** 699 da *On Oklar*'ı hakimiyeti altına aldı. **U-Çe-le**'nin oğlu **Soku** bu hakimiyetten kurtulmak istedi. Fakat *Bolçu*'da hem savaşı, hem de hayatını kaybetti (711)[1].

Kapkan Kağan'ın öldürülmesinden sonra yine *Türgişler*'dan **Su-lu** (717-738). *On Okları* bayrağı altına toplamaya muvaffak oldu. **Bilge Kağan** ile kız alıp vermek sureti ile dünürlük kurdu. *Tibet* hakanının güveyisi oldu. *Arablar* ve **Çinliler** ile başarılı mücadelelerde bulundu. Hatta *Araplar*'ı kendilerine zahmet verdiği için onu **Ebu Muzâhim**

1 *"Türkoiş kağan Türkülmüz, budunumuz erti bilmedükin üçün bizine yanıldıkun üçün kagan ölti. Buyrıkı begleri yime ölti. On ok budun emgek körti" (Orkun, 38,46,62, 112-113; Ergin, 54,57,64,66,80).* **Bilge Kağan***'ın Turgiş kağanı ve budunu için "Türkümüz ve Budunumuz" demesi çok yerindedir. Çünkü On Oklar Bumın Kağan'ın kardeşi* **İstemi** *Yabgu tarafından batıya götürülmüş "Kök" (>Gök) Türkler idiler.*

(çok zahmet veren) lakabı ile andılar, fakat 736 yılında **Doğu Türkistan**'da *Çinliler*'e yenildiği gibi, ertesi yıl da *Arablar* üzerine yaptığı sefer de başarısızlıkla sonuçlandı(737). Bununla beraber maneviyatı bozulmamıştı; *Semerkand* üzerine yeni bir sefere hazırlandığı sırada büyük kumandanlarından *Kür-su* tarafından hayatına son verildi (737-738). *Çin* kaynaklarına göre **Su-lu Kağan**'ı öldüren *Tu-lu*'dan güçlü *Çu-mu -koen* boyunun beyi **Bağa Tarkan**'dır.

Sulu Kağan'ın ölümünden sonra *Çinliler* **Batı Gök Türk** kağanlığı üzerinde yeniden hakimiyet kurdular. Fakat *Çinliler* Müslümanlar karşısında *Talas savaşını* kaybedip (751) askerî kuvvetlerini geri çektikleri halde *Batı Türk*leri kendilerini toparlayamadılar. Birbirlerine karşı acımasızca düşman olan *Sarı* ve *Kara Türgişler*'in ayrı ayrı kağanları vardı. *Sarı Türgişler*'in kağanı **Suyab**'da Kara Türgişler'inki de **Talas** şehrinde oturuyordu. Her iki kolun kağanları da zayıf şahsiyetler idiler. *On Oklar* gerçekten bitkin bir duruma düşmüşlerdi. O derecede'ki doğuda *Uygurlar'a* karşı yaptıkları mücadeleyi kaybedip batıya göç etmek zorunda kalan **Karluklar**, 766 yılında *Süyâb*'ı ele geçirip *Türgiş* devletine kolayca son vermek başarısını gösterdiler.

Karluk fethinin bazı göçlere sebeb olması beklenirdi. Nitekim de olmuştur. *Çu* ve *Talas* boylarında oturan **Kalaç** (*Halaç*)'ların önemli bir kısmı **Mavera'un-nehr**'e oradan da *Horasan*'a geçmişlerdir. Onlardan bir küme hâlâ IX. yüzyılda *Talas*'ın doğusunda kesri Bas (*Cermiyye*) da *Karluk*ların yanında kışlıyordu. **Oğuzlar** da **Karluk** fethi veya baskısı yüzünden batıya doğru göç etmişlerdir. Fakat Batı Göktürklerine *mensup olan topluluklar sadece zikredilen Kalaç, Peçenek* ve *Oğuz*lar değillerdi. X. yüzyılda *Balasagun*'un batısındaki *Ordu* kasaba ve yöresinde yaşayan **Türkmenler**, *Isıg Göl*'ün güney batısında oturan **Barsganlar** ve *Ferganа*'da *Öz-kende* yerleşmiş bulunan *Ezkişler*'in de *On Oklar*'dan oldukları şüphesizdir[1]. Bunlardan başka Kaşgar'ın kuzey doğusundaki **Barçuk** şehrinde oturan **Çaruk** ve **Uygur** sınırında yaşayan **Oğrak** adlı toplulukların da On Oklar'a mensup olup olmadıkları hakkında bir tahminde bulunmak bile mümkün değildir.

Batı Gök Türk kağanlığı ülkesinde yazı ve edebiyatları olan birçok kavim yaşıyordu. Bu kavimler aynı zamanda varlıklı topluluklar idiler. Kağanların para kestikleri gümüş madenleri vardı, ünlü *ipek yolu* ülkelerinden geçiyordu. Bunlara ilave olarak *Batı Türk*ler'i iki asırdan fazla bir zaman siyasî varlıklarını sürdürdüler. Bütün bunlara rağmen **Batı Gök Türkleri**'nden bize kayda değer kültür hatıraları gelmemiştir. Buna gerçekten hayret edilir.

1 *Ezkişler İbn Hurdâdbih'in IX.yüzyıl zikr ettiği Türk elleri (=kavimleri) arasında görülür (Kitâbu'l-mesâlik ve'l-memâlik, yayınlayan M.J. De Goeje, Leyden, 1889, s.28-31. Bu eserin ilk önce 846 yılında ikinci defa da 885 de yazıldığı kabul edilmiştir).* **Kaşgarlı** *(XI.yüzyıl) da bu Türk elinin Fergana'daki Özcend (=Özland) de yerleşmiş olduğunu bildirir (I, s.89 terciime, I, s.96). Onlar'ın adı her iki kaynakta da aynı şekilde (yani Ezkiş) yazılmıştır. Ezkişler'in On Oklar'ın Nu-şe-pi kolunu bağlı A-si-kie boyunun kalıntısı olduğu akla geliyor.*

Doğu Gök Türkleri ise, pek önemli bir siyasî tarihe sahip olmalarının yanında ülkelerinin kuytu bir yerde bulunmasına ve oradaki sert coğrafî şartlara ve türlü mahrumiyetlere rağmen, alfabeye sahip olmuşlar, onunla ölmez yadigârlar bırakmışlar, ticaretin ehemmiyetini anlamışlar, şehir kurmayı da düşünmüşlerdir. *Uygur* hükümdarı Teñride bolmuş İl **İtmiş Bilge Kağan**'ın (öl.759) *Ordu Balık*'ı kurması, **Gök Türk**'lerin düşüncelerinin tatbikinden başka bir şey değildir.

Gök Türkler, 630 yılında hükümdarları **Hie-li Kağan** ile birlikte *Çin*'e gitmişlerdi. *Türkler* sayısı pek çok ve medeniyeti yüksek *Çinliler* arasında 50 yıl yaşadılar. Fakat buna rağmen onlar millî varlıklarını korudular. Bilhassa *Türk* budununun halk kitlesi (kara kamag budun) devletin yeniden kurulması ülküsünü kuvvetle taşıyordu. Bunun sonucu olarak hânedandan şad unvanını taşıyan **Kutluğ** harekete geçmiş ve 700 kişilik bir kuvvetle başarılar kazanmıştı. **Kutluğ Şad** dirayetli bir yardımcı bulmuştu. Bu 647 yılında *Çin*de doğmuş olan **Tonyukuk** idi. 682 yılında *Türk* budunu **Çoğay Kuzı** (yahut, *Çoğay*'ın kuzey kesimi) ile **Kara Kum**'da yaşıyordu. Bu yörelerin *Ötüken*'in güney doğusunda *Ongin* ırmağının (=*Kök Öng*?) batısında bulunduğu anlaşılıyor[1]. Bu sırada **Gök Türkler**'in 2000 asker çıkaracak bir sayıları vardı, budunun boğazı tok olup geyik, tavşan ve diğer av hayvanları ile de besleniyorlardı[2].

Gök Türkler'in en başta gelen hasımları *Tula* (Tuğla)başında oturan *Oğuzlar* idiler, şimdi *Moğolistan* denilen eski ve tarihi *Türk* yurdunda VII.yüzyılın ikinci yarısının ortalarında en büyük siyasi kuvveti *Oğuzlar* teşkil ediyorlardı. *Ötüken* de onların idaresinde idi. Bu sırada başlarına geçmiş olan hükümdarları **Kağan** ünvanını taşıyordu. Bu, **Baz Kağan** idi. Fakat, *Oğuzlar* tek başlarına **Gök Türkler** ile baş edemiyeceklerini bildiklerinden müttefikler aramışlar ve bu gaye ile güneyde *Çin*'e **Kunı** boyunun başı **señün'ü, doğudaki Kıtaylar'a da Toñra** boyunun beyi **Esim'**i gönderdiler[3]. Bunu zamanında haber alan *Gök Türkler*, **Tonyukuk**'un teklifi üzerine harekete geçip *Tula* kıyısında **Oğuzlar** ile karşılaştılar. **Gök Türk** ordusu 2000, *Oğuz* ordusu da 3000 kişi idi. Göğüs göğüse savaşıldı. *Oğuzlar* yenildiler. Birçokları ırmağa düşüp boğuldular, birçokları da kaçarken öldürüldüler. Bu yenilme üzerine *Oğuzlar*'dan geri kalanları itaat ettiler. Bu mühim başarıdan sonra **Ötüken**'e varıldı. Bunu duyan etraftaki toplulukların hepsi gelip bağlılıklarını bildirdiler, Böylece **Gök Türk** devleti yeniden kuruldu(682)[4]. *Türk Kara Kamag* budununun ülküsüne varılmış, tutsaklık acıları da son bulmuştu.

1 *R.Giraud, L' Empire des Turcs celeste, Paris,1960, s.168-171.*

2 *"Kiyik yiyü tabışgan yiyü olurur erlimiz. Budun boğuzu tok erti. (Orkun, s.102, Ergin, s.76).*

3 *Kunı señün: boy adı ve onun unvanıyine kitâbelerdeki Koşu Tutuk, Az tuluk, Tarduş Şad gibi.*

4 *Orkun, ı; s.102-1-6, Ergin, s.75-77.*

Oğuzlar'ın başındaki **Baz Kağan**'ın *Tula Savaşı* sonunda ne olduğu üzerinde bilgi yoktur. Yalnız **Tonyukuk**'un kitâbesinin sonlarında **İl Tiriş Kağan** öğülürken onun *Oğuzlar* ile beş defa savaştığı yazılıyor[1]. Bu savaşlardan dördü *Tula savaşı*ndan önce mi, yoksa sonra mı yapılmıştır birşey söylenemez. Kesin olarak bilinen husus, **Baz Kağan**'ın **İl Tiriş Kağan** için balbal diktirdiğidir[2].

İl Tiriş Kağan dokuz yıllık bir hükümdarlıktan sonra 691 yılında hayata gözlerini yumdu. O başlıca *Çinliler* (17 defa), *Kıtaylar* (7 defa) ve *Oğuzlar* (5 defa) ile savaşmış olmakla beraber, zamanı devletin teşkilatlanma devrini teşkil eder. Taşıdığı **İl Tiriş** unvanı ülkeyi toparlama, devleti düzenleme, kurma demektir. Bu arada *Oğuzlar, Tarduşlar, Tölisler, Uygurlar, İzgiller, Edizler, Karluk* ve *Basmıllar* devlete bağlandılar[3]. Bunlardan *Tarduşlar* hânedan azasından şad, *Tolisler* de yabgu unvanlı tiginlerin idaresine verildiler. *Uygur, Karluk, İzgil* ve *Edizler*'in başbuğları kendilerinden olup, bunlar, daha önce söylendiği gibi, **il-teber** unvanı ile anılıyorlardı. **Dokuz boylu Oğuzlar**'a gelince onlar doğrudan doğruya **Kağan**'ın idaresine bağlandılar. Böylece *Oğuzlar* devletin doğrudan doğruya dayandığı ikinci bir güç olarak *Türk* budunun yanında yer aldılar.

İl Tiriş Kağan'ın iki oğlu vardı: Müstakbel **Bilge Kağan** ile **Köl Tigin** (aklı göl kadar geniş olan şehzade). Fakat bu tiginler babalarının ölümünde çocuk yaşta idiler. Müstakbel **Bilge Kağan** 684-685, **Köl Tigin** de 685-686 yıllarında doğmuşlardı. Bu yüzden töre gereğince **İl Tiriş Kağan**'dan sonra kardeşi geçti. Bu hükümdar da **Kapkan Kağan** unvanı ile anıldı.

Kapkan Kağan'ın zamanı büyük fetihlerin yapıldığı şanlı ve unutulmaz bir devirdir. Daha önceleri bu devirde olduğu gibi uzak yerlere başarılı seferler yapılmamıştı. **İl Tiriş Kağan**'ın ölümü yüzünden meydana gelen hareketler yatıştırılarak **Kapkan Kağan**'ın hükümdarlığı sağlamlaştırıldıktan sonra, 699 yılında batıya bir sefer yapıldı. Bu seferde *On Oklar* hakimiyet altına alındıkları gibi, *Altı Çöb Suğdak, Buhara* bölgelerinin halkına devletin gücü tanıtıldı (700 yılı)[4].

Çin (=*Tabgaç*) ile barış yapılmadığından bu ülkeye akınlar sürdürülüyordu. **Kapkan** barışın yapılması için *Çinliler*'den kendilerine sığınmış olan *Türk* asıllı oymakların geri gönderilmelerini istediği

1 *Orkun, I, s.116; Ergin, s.81.*

2 *Orkun, I, s.36; Ergin, s.63.*

3 *...ilsiremiş kağansıramış budunug, küñedmiş kuladmış budunug Türk törüsin içgenmiş budunug eçilm apam törüsünce yaratmış boşgurmuş, Tölis, Tarduş(budunug anda itmiş) yabguy şadığ anda birmiş= ilsizleşmiş, kağansızlaşmış budunu, cariye olmuş, kul olmuş budunu, Türk töresini bırakmamış budunu atalarının töresince yaratmış, yetiştirmiş, Tölis ve Tarduş budunlarını düzenleyerek onlara yabgu ve şad tayin etmiş"(Orkun, s.34; Ergin, s.53).*

4 *Buradaki Altı Çöb, Avon Gabainin dediği gibi (Eski Türkçenin grameri. Çev.M.Akalın, Tök Ankara 1988, s.272), Çu boyları olabilir; Yahut Şaş (Taşkınd) ve İsficab bölgeleridir. Suğdak ise kesin olarak Soğd yani Semerkand bölgesini ifade ediyor. Suğdak (Semerkand bölgesi) hükümdarı da ihşid unvanını taşırlardı.*

gibi tohumluk olarak kullanılmak üzere 300.000 kile darı, 3000 adet çiftçilik âleti ile çok miktarda demir verilmesini şart koşmuştu. Anlaşılacağı üzere, bu istekler *Türk* ülkesinde çiftçiliğin ve zanaatın gelişmesi ile ilgilidir. Esasen demirciliğin **Gök Türkler**'in atalarından kalma zanaatları olduğu yine *Çin* kaynaklarında anlatılır. *Türk* kağanının isteklerinden bir çoğu kabul edildiği halde barış yapılamadı. Batı seferinden dönülür dönülmez **Ong Tutuk** idaresindeki *Çin* ordusu yenildi (701) ve 706 yılında **Çaça Senün** kumandasındaki ordu da aynı âkibete uğratıldı(706).

Fakat çok geçmeden *Çinliler, Kırgızlar* ve *On Oklar* arasında bir ittifak meydana geldi. Müttefikler, kendileri harekete geçince *Oğuzların* da isyan çıkaracaklarını bekliyorlardı. Bu ittifakı haber alan **Gök Türkler** üç müttefikin ortak saldırılarından kaygılandılar. Bunu önlemek için 710 kışında *Kırgızlar* üzerine bir sefer düzenlediler. Sefere **Kapkan Kağan**, "ayguçusu" **Bilge Tonyukuk, Köl Tigin** (o zaman 26 yaşında idi), **Tarduş Şad** (müstakbel **Bilge Kağan**) katıldılar. *Kögmen* dağının (şimdi Tannu Ola) yolu karla kapandığı için ancak bir atlının gidebileceği başka bir yoldan zahmet çeklerek gidildi, Anı suyu geçilip süngü (mızrak) ile *Kırgızlar*'ın uykusu açılmış, *Kırgız kağanı* da **soña** ormanında yenilmiş ve hayatını da kaybetmişti.

Kırgızlar devlete bağlandıktan sonra ünlü *Kögmen dağı* dolanılarak *Ötüken*'e dönüldü. Fakat aynı yılın (710) yaz aylarında *On Oklar* üzerine yüründü. Çünkü, **Türgiş** devletini diriltmiş olan **Soku** ordusunu *Yarış Yazısı*'nda toplamıştı. **Gök Türk** ordusunun başında **Kapkan**'ın oğlu **İnel Kağan, Tarduş Şad, Köl Tigin, Tonyukuk** ve **Apa Tarkan** olmak üzere seçkin kişiler bulunuyordu[1].

Tonyukuk'un teklifi üzerine *Altun Yış* (Altay dağları) aşıldı, *İrtiş Ögüz* geçildi. "Tün katılarak" tan atmadan[2]. Bolçu'ya ulaşılarak orada ilk başarılar elde edildi. Ertesi gün **Soku Kağan** kumandasındaki *Türgiş* ordusu *Yarış* Yazısı'ndan *Bolçu*'ya geldi, sayıca **Gök Türk** ordusunun iki katı olduğu halde yenildi. **Soku**, yabgusu ve şadı ile birlikte hayatını kayb etti. **Köl Tigin** *Bolçu* savaşında da büyük kahramanlıklar göstermiş, **Kağan So-ku**'nun buyruk'u (yani, saray beyi) **Az Tutuk**'u tutsak almıştı. *On Oklar* düzene sokuldular. Bu arada gelerek bağlılıklarını bildiren **Kara Türgişler** de *Tabar*'da konduruldular.

1 *Bu ikinci On Ok seferi dolayısı ile Tonyukuk'un kitâbesinde til (yahut tıl) sözü geçiyor. Til, dil şeklinde bir deyim olarak eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlıca metinlerde çok görülür. Dil muharebe vuku bulmadan (düşmanın durumunu öğrenmek için) düşmandan alınan tutsaka denilir. Bu işe dil almak denilir ve dil almağa da çok ehemmiyet verilirdi. Tonyukuk'un kitâbesinde geçen til de aynı manada kullanılmıştır. Bu böyle olmakla beraber bazı eserlerde til'e haberci manası verilmiştir. Orkun çok doğru olarak til'i dil kelimesi ile karşılamıştır (I, s.111,112).*

2 *"...Tün katdımız Bolçu'ka tan öntürü tegdimiz" (Orkun, I, s.112). "Tün katmak, tünü (geceyi) küne(güne) katmak yani gündüz yürüyüşüne gece yürüyüşünü de ilave etmek, gece yürüyüşü yapmak demektir. Türkiye'de dün katmak şeklinde eski metinlerde görülür. Bu Türkçe deyim Farsça'ya XIV. yüzyılda şebgir kerden şeklinde çevrilmiştir. Tün katmak yayınlardan birinde doğru olmayarak tün akıtmak şeklinde gösterilmiştir.*

Gök Türkler buradan, geri dönmediler. Muhtemelen *Suğdaklar*'ın istekleri üzerine *Yincü Öğüz (Seyhun)* geçilerek *Demir Kapı*'ya gidilmiş ve pek çok ganimet ele geçirilmişti. *Suğdak* ülkesinde bulunulduğu sırada *Kara Turgişler*'in isyan ettikleri ve **Keneres**'e doğru gittikleri öğrenildi. Bu çok can sıkıcı bir haberdi. Zira *On Oklar* dönüş esnasında kendilerine güçlükler çıkarabilirler, hatta tehlikeler yaratabilirlerdi. Onların üzerine sayısı az, azıksız, atı yorgun, kendisi de durgun askerle **Köl Tigin** gönderildi. Onun *Kara Türgişleri* büyük bir savaşta yendikten sonra *On Oklar*'ın ünlü boylarından Koşu boyunun beyi **Tutuk**'u da aynı âkibete uğratıp karargâhını ve mallarını ele geçirdiğinin haber alınması, *Soğd* ülkesinde bulunan asıl orduda derin bir sevinç yaratmıştı[1].

711 yılında *Arablar*'ın *Mâveraünnehir*'deki faaaliyetleri artmış ve bunun sonucunda *Semerkand* ellerine geçmişti. **Tonyukuk**'un kitâbesinde sadece *Tezik* (=*Arab*) ismi bir defa geçiyor[2]. Bunun da birçok harfler tamamen aşınmış olduğu için ne maksatla geçtiği iyice anlaşılmıyor.

Kapkan Kağan devrinde 25 sefer yapılmış ve on üç defa savaşılmıştı. Bu seferlere *Dokuz Oğuzlar*'ın ve hatta diğer bazı budunların da katılmış oldukları şüphesizdir. Bu seferler kitâbelerde ifade edildiği gibi, **Gök Türkler**'e ve müttefiklerine maddî güç ve zenginlik getirdi[3].

Fakat 714 yılından itibaren budunlar birbiri arkasından devlete isyan etmeye başladılar. *Çin* kaynaklarında bunun **Kapkan Kağan**'ın katı ve hatta acımasız tutumundan ileri geldiği bildirilir.

Kara İrtiş boylarında yaşayan ve üç boydan meydana gelen *Karluklar* 712 yılında isyan ettiklerinde *Çuş Başı*'nda savaşılmıştı. Onlar 714 yılında yeniden ayaklandılar. Bu defa *Tamak Iduk Baş*'da savaşıldı ve *Karluklar* kesin bir yenilgiye uğratıldı. Öyle ki onlar *Çin*'e göç edip himaye istediler[4].

Ertesi yıl (715 Tavşan yılı=9 Şubat 715-28 Ocak 716 Miladî) ayaklanmalar yaygın ve devleti temelinden sarsan bir hale dönüştü. **Tarduş Şad** (müstakbel Bilge Kağan 32 yaşında) ve kardeşi **Köl Tigin** (31 yaşında) ilk önce Az budun üzerine yürüdüler. Azlar, daha önce yazıldığı üzere kuzeyde *kögmen ormanı* (=Tannu Ola) çevresinde yaşayan bir budun idi. Savaş *Kara Köl* (Göl) de yapıldı. *Azlar*'ın İl Teberi yani başbuğu **Köl Tigin** tarafından tutsak alındı ve **Az budun andası yok boldu**" Sonra *İzgiller*'in üzerine varıldı ve *İzgin* budun da **ölti**.

Aynı yılda (715) *Oğuzlar* ve *Edizler* ile de savaşıldı. *Edizler* iki boylu bir budun idiler. Onlar da isyan bayrağını kaldırmışlardı. Fakat *Edizler* **Kuşlagak**'ta ağır bir yenilgiye uğradılar[5]. Bunun üzerine *Edizler'in*

1 *Orkun, I, s.46-48, 62,110,114; Ergin, s.57,66,79,80.*
2 *Orkun, I, s.114-115; Ergin, s.81.*
3 *Orkun, I, 36-38; "Ergin, s.53-54.*
4 *Orkun, I,s.48, 62, 66; Ergin, s.57,67,68,; Jülien, s.455,456.*
5 *Orkun, I, s.48-50; Ergin, s.58.*

İl-Teberî, **Kapkan**'ın güveyisi ile diğer birçok **başbuğ** Çine sığındılar. Bunların yanında 10.000 çadırlık bir topluluk vardı. Fakat çok geçmeden **Kapkan Kağan**'ın öldürüldüğü, yerine **Bilge Kağan** unvanı ile yeğeninin geçtiği, **Tonyukuk**'un da **Bilge Kağan**'ın danışmanı olduğu haber alındı. Bu başbuğlar **Bilge Kağan**'a ve **Tonyukuk**'a güvenip yurtlarına döndüler ve **Bilge Kağan**'a bağlandılar[1].

Bilge Kağan'ın "Oğuz budun kentü budunum erti" sözü ile *Oğuzlar*'ın siyasî, askerî, idarî ve malî bakımlardan kendisine bağlı bir budun olduklarını ifade ettiği daha önce açıklanmıştı. Bu bağlanmanın kağanlıktan önce, *Tarduşlar*'ın şad'ı iken var olduğu, zayıf da olsa, akla geliyor. Çünkü, *Oğuzlar*'ın ayaklanmalarının bastırılmasında, sadece kendisi ile kardeşi **Köl Tigin** görülüyor.

Bilge Kağan *Oğuzlar*'ın "yağı" (düşman) olmalarının her yerde karışıklıklar çıkması ile kıskançlıktan ileri geldiğini söylüyor[2].

Oğuzlar ile bir yılda (715-716 arasında) dört savaş yapıldı (715 Tavşan yılı)

İlk savaş **Toğu Balık**'ta vuku buldu. Toğu Balık'ın Tuğla (Tula) ırmağı kıyısında bir şehir veya bir yer olduğundan daha önce söz edilmişti.

İkinci savaş da **Andırgu**'da yapılmış, bundan da kesin bir sonuç elde edilememiştir[3].

Üçüncü savaş *Çuş Başı*'nda vuku bulmuştur. Bu savaşta *Oğuzlar*'ın **Tonra** boyundan **Alpagut** ile 10 akrabası tutsak alındılar. Hanedândan **Toña Tigin**'in yug töreninde (715 Şubat-Mart) bu tutsakların hayatlarına son verildi[4].

Dördüncü savaş **Ezgenti Kadaz** da yapıldı *Oğuz* ordusu için "ol sü anda ölti" yahut "süsin anda sançtım yabrıttım" deniliyorsa da **Gök Türkler**'in kayda değer bir başarı kazanmadıklarını savaşın devam etmesi açıkça gösteriyor.

Gök Türkler kışı (716 yılı kışı) **Amgı Kurgan**'da (kalesinde) geçirdiler. Bu esnada **yut** yani hayvan kırımı çıktı; Fakat bu yut korkulacak derecede değildi. Bu sebeble bahar gelince, *Oğuzlar* üzerine ordu gönderilmiş, **Köl Tigin** ise, karargâhda(ordu)da kalmıştı. Çok geçmeden *Oğuz* askerleri, karargâhı (ordu) bastı. **Köl Tigin** ancak büyük gayretler sarfederek **Oğuzlar**'ı uzaklaştırabildi. Mühim bir tehlike atlatılmıştı. **Bilge Kağan** bu hadise ile ilgili olarak budununa şunları söylemektedir: "**Köl Tigin** olmasa idi hepiniz ölecektiniz; annem, ablalarım, gelinlerim, konçuylarım, cariye ola-

1 *Julien, s.456, 459; Liu Mau-Tsai, I, s. 170,171,223,224,258.*

2 *"Tokuz Oğuz budun menin budunum erti. Teñri yir bulgakın ilçün ödüne küni tegdük içün yağı boldı. Bır yılka ve tört yalı sünüşdüm"(Bilge Kağan kitâbesi, Orkun, I, s.62-63; Ergin, s.67).*

3 *Bilge kağan kitâbesinde böyle (Orkun, s.62, D.30; Ergin, s.67). Köl Tigin'inkinde: "bir yılka beş yolı sünüştümüz" deniliyor. Oğuzlar ile yapılan savaşlar sırasında Kuşlagak'ta Edizler ile karşılaşıldığı için "beş yolı" denilmiştir.*

4 *Köl Tigin ve Bilge Tigin kitâbelerinde bu hadise ile ilgili cümleler birbirinden farklıdır. İkisinin karşılaştırılmasından bu mana çıkarılmıştır (Orkun, I, s.50,62,64;Ergin, s.58,67,68).*

caklardı. Ölenler de yurtta yolda yatıp duracaklardı[1].

Aradan bir az müddet geçtikten sonra *Oğuzlar*'ın üzerine varılıp obaları yağmalandı ise de, onlar *Tokuz Tatar* ile birlikte toplanıp yeniden geldiler. Ağu'da iki defa çetin savaşlar oldu. *Oğuzlar* ve *Tatarlar* bozguna uğrayarak kaçtılar (716 yazı).

Bu sırada müstakbel **Bilge Kağan** 33 yaşına bastı. Fakat az sonra **Kapgan Kağan**, yanında pek az kişi ile bir ormandan geçerken, pusu kurmuş *Bayırkular* tarafından öldürüldü (22 Temmuz 716). **Kapkan** *Bayırkular*'a karşı kazandığı bir zaferden dönüyordu. **Bilge Kağan Kapkan Kağan**'ın ölümünden budununu sorumlu tutmuştur. O, amcasının budunu düzene soktuğunu, beslediğini, yoksulu bay (zengin) kıldığını, azı çok ettiğini söyler[2]. **Tonyukuk** da **Kapkan Kağan**'ın gece uyumadığını, gündüz oturmadığını ifade eder[3].

Türkler'de hükümdarlık veraseti meselesinin kesin bir kaideye bağlanmaması burada da kanlı bir mücadelenin çıkmasına sebeb oldu. Mücadelenin sonucunda sadece **Kapkan Kağan**'ın oğlu **İnel Kağan** ve yakınları hayatlarını kaybetmekle kalmadılar, **İnel Kağan**'ın taraftarı olmuş bulunan topluluklar da yurtlarını bırakıp başka yerlere gittiler, bazıları da *Çin*'e sığındılar. Bu arada, *Oğuzlar*'ın da *Çin*'e doğru gittikleri bildiriliyor. Aynı yılda **Bilge Kağan**, Yukarı *Seleńe*(=Selenga) boylarında yaşayan *Uygurlar* üzerine yürüdü. *Kargan*'da yenilen *Uygurlar* Ormana çıktılar. *Uygur el-teberi* ise yüz kadar adamı ile doğuya doğru kaçarken **Bilge Kağan**'da ele geçirdiği yılkı ile aç Türk budununu doyuruyordu[4].

Bilge Kağan, 34 yaşında iken (717 Yılan Yılı=717-718 miladî) *Oğuzlar Çin*'e sığındılar. **Kağan** harekete geçmiş ise de birşey yapılamadığı anlaşılıyor[5].

Bundan sonra kitâbelerde *Oğuzlar*'la ilgili herhangi bir olaydan söz edilmiyor. Yalnız 726 veya ona yakın bir zamanda dikildiği sanılan **Tonyukuk** kitâbesinde **Türk Bilge Kağan**'ın, *Türk Sir* budununu, *Oğuz* budununu besleyip oturduğunun yazılması[6] *Oğuzlar*'ın *Çin*'den dönüp **Bilge Kağan**'ın idaresine girdiklerini gösterdiği gibi, **Bilge Kağan**'ın da **Köl Tigin** için diktirdiği kitâbede *Oğuz* budunu ve beylerine de hitap etmesi[7], *Oğuzlar*'ın **Kağan**'a bağlılıklarının sürdüğünü ifade ediyor.

Bilge Kağan devletinin direği **Köl Tigin** Koyun yılının X. ayının

1 *gösterilen yerler.*

2 *Orkun, s.36, 40,42,64,66; Ergin, s.53,54,55,63,65,68.*

3 *Orkun, s.116,118, Ergin; 81-82.*

4 *Orkun, s.66; Ergin, s.68.*

5 *"Otuz artuki törl yaşıma Oğuz tezip Tabgaç'ka kirdi. Ökünüp süledim" (Orkun, s.66; Ergin, s.69). Burada da görüldüğü üzere, Bilge Kağan olayları yaşyılına göre anlatmıştır. Bu yaş yıllarını hangi hayvan yılları ile Milâd yıllarını karşıladığını (tesadüf ettiğini) L. Bazin tesbit etmiştir (Les Calendriers Turcs anciens et medievaux, s.221-248).*

6 *Orkun, s.120; Ergin, s.82.*

7 *Orkun, s.58, Ergin, s.61.*

17. günü vefat etti (=27 Şubat 731). **Gök Türk** kahramanı vefatında 47 yaşında idi (doğumu: 685 Tavuk yılı=685-686 Milâdî)[1].

Onun yiğitlik ve askerlik sanatındaki maharetinin devletin gücünü sürdürmesinde pek mühim bir payı vardı. Bu sebeble ölümü başta **Bilge Kağan** olmak üzere hânedan azası arasında ve halk içinde pek derin bir üzüntü yarattı. Öyle ki **Kağan**, ağlamaktan budununun gözü kaşı fena olacak diye korkmuştu. Bu kanlı gözyaşları aynı zamanda *Türk* budununun çok yakın bir gelecekte karşılaşacağı çok karanlık günler için de dökülüyordu. Kabiliyetli adamlar birer birer gitmiş, yerlerine aynı yetenekte adamlar gelmemişti. Budunda da manevî bir gerileme olduğunu kağan açıkca görmüş ve bunu **Köl Tigin**'in kitâbesinde ifade etmişti. Kendisi de 734 yılında hayata veda etti (25 Kasım). Böylece **Gök Türkler** çok değerli kağanlarının vefatı ile büsbütün yalnız kaldılar.

Bilge Kağan'dan sonra yerine oğlu geçti. Bu da, babası gibi, **Bilge Kağan** unvanını taşıdı. *Çin* kaynaklarında ona **Yi-yen** (İ-jen, İjan) **Kağan** deniliyor. **Yi-yen**, babasının yuğunu (cenaze töreni) yaptırmış, **Kağan**'ın yeğeni **Yolluğ Tigin** de 34 gün çalışarak Bilge Kağan'ın abidesinin kitâbesini yazmış resim ve süslemelerini yapmıştı.

Yi-yen Kağan, *Çin* kaynaklarına göre, 8 yıl kağanlık yapmıştır[2]. Bunun 7 yıl olması ve onun 741 yılında ölmüş bulunması daha çok muhtemeldir. Yerine geçen kardeşi de **Bilge Kutluğ Kağan** unvanını taşıdı. *Çin* imparatoru da ona **Teñri Kağan** unvanını verdi. Fakat bu kağan çok genç olduğu gibi, dirayetli devlet adamlarından da mahrumdu. **Tonyukuk**'un kızı olan annesi bile küçük bir subayla samimi ilişki kurup devlet işlerine karışmaya başlamıştı. Fena idare her yerde hoşnutsuzluk yarattı. Bu arada **Kağan**'ın sol kol (doğu) ve sağ kol (batı) valileri olan amcaları da ayaklandılar. Her iki kumandan da **şad** unvanını taşıyordu. **Kutluğ Kağan** bunlardan sağ kol valisini bertaraf edebildi ise de sol kol valisine yenildi ve hayatını da kaybetti. Sol kol valisi tahta **Bilge Kağan**'ın bir başka oğlunu çıkardı. Fakat yine hânedandan Ku-to Yabgu onu öldürüp kendi kardeşini yerine geçirdi. Sonra kardeşini de aynı akibete uğrattı ve kendisini kağan ilan etti.

Bu iç mücadeleler **Gök Türkleri** zayıf düşürüp fırsat gözetenlere, haklı olarak, büyük ümitler verdi. Gerçekten 742 yılında *Uygurlar, Karluklar* ve *Basmullar* anlaşıp birlikte **Gök Türkler**'e saldırdılar. Mağlubiyet kaçınılmazdı. **Ku-to Yabgu** öldürüldü. **Bilge Kağan**'ın **oğuşum**(akrabam) dediği, **Basmıl Iduk Kutu**, **Gök Türk** devletinin sona erdiğini kabul edip kağan unvanını aldı. Bunun üzerine *Uygur* ve *Karluk* el teberleri de *yabgu* unvanını taşımaya başladılar. *Yabgu* **Kağan**dan sonra en yüksek unvandır. **Yabgu**dan sonra da şad unvanı gelmektedir.

1 *Bu tarihler için Bazin'e bk., s.221,230,243-244.*

2 *Julien, s.472; Liu-mau-tsai, I,s.229.*

Ağır yenilgiye rağmen **Gök Türkler** de kendilerini toparlayıp **Kutluğ Kağan**'ı öldürmüş olan sol kol valisinin oğlunu tahta çıkardılar. Bu, **Ozmış kağan** unvanı ile anıldı. *Çin* İmparatoru **Ozmış Kağan**'dan kendisine tâbi olmasını istedi ise de **Kağan** bunu kabul etmedi. Her halde *Çin* İmparatorunun kışkırtması üzerine üç müttefik yeniden **Gök Türklerin** üzerine yürüyüp onları ikinci defa mağlup ettiler[1]. **Ozmış Kağan** *Ötüken*'e çekildi. Fakat sağ kol yabgusu ve **Ko-la-to** adlı diğer yüksek mevkili birinin 5000 çadırlık halk ile *Çin*'e göç etmeleri **Ozmış Kağan**'ı büsbütün zayıf düşürdü. Bu yüzden Basmıl başbuğunun hücumuna dayanamadı; kurtulamayıp[2] hayatını da kaybetti(744). **Genç Ozmış Kağan**'ın bahtsız başı *Çin* İmparatoruna gönderildi(744 yılı)[3]

Her ne kadar **Ozmış Kağan**'ın kardeşi **Po-mey Hu-lung-lu** unvanı ile tahta çıkarıldı. Fakat **Gök Türkler**'den mühim bir kısmı veya çoğu ümidsiz idiler. Bu sebeble onlar, **Gök Türk** hânedanından gelen ve kendisini kağan ilan etmiş olan *Basmıl* **Iduk Kut**'un kağanlığını kabul ettiler.

Fakat *Uygur* ve *Karluk İl-teberleri* aynı şeyi yapmadılar ve *İduk Kut*'un kağanlığını tanımadılar ve hatta onun üzerine yürüdüler. Kanlı vuruşmada *Basmıllar* ağır bir yenilgiye uğradılar. Başbuğları da ölenler arasında idi(745). Zaferin kazanılmasında Uygurlar daha mühim rol oynadıklarından başbuğları, **Köl Bilge Kağan** unvanını aldı. Bunu müteakip **Köl Bilge Han** *Gök Türk* **Po-mey Kağan'ı** da ortadan kaldırıp *Ötüken*'de yerleşti(745)[4].

Çünkü, *Ötüken*, **Bilge Kağan**'ın dediği gibi, "**İl tutsık yir**" yani ülke idare edilecek bir yer idi.

Gök Türkler'in sonu ne oldu?

Ozmış Kağan henüz hayatta olduğu esnada batı yabgusunun 5000 çadır ile *Çin*'e göç ettiğinden daha önce söz edilmişti. **Po-mey Kağan**'ın da öldürülmesinden sonra Bilge Kagan'ın eşi, **Tonyukuk**'un kızı **Kutluğ Po-fu Katun** kalabalık bir *Türk* topluluğu ile *Çin*'e sığınmış ve imparatordan iyi bir kabul görmüştü. Halbuki **Bilge Kağan** budununa; "*Tabgaç* budun'a gitme gidersen yok olursun"demişti. *Çin*'e giden *Türkler*'in yanında *Oğuzlar*'dan da bir topluluğun

1 *Julien, s.472,474; Liu-Mau-Tsai, I,s.229-230. Uygur hükümdarı İl İtmiş Bilge Kağan, savaşı sadece kendisi kazanmış gibi anlatıyor:"...Kara kum aşmış Kögür'de kömür Tag'da, Yar Ögüz'de Üç Tuglığ Türük Budun... Ozmış Tigin kan bolmış. Koy yılka yorıdım... tutdum. Kalunun anda altım. Türük budun anda inagarı yok boltı(Tarıyat kitâbesi, s.804-805, Şine Usu, yayınlayan G.J. Ramstedt, Zwei Uygurishe Runeninschriften in der Nord Mongolei, Journal de la Société Finno- ugrienne, 1913-1918, XXX, 3, s.14; Orkun, I, s.164-166.*

2 *Oz-fiilinden yapılmış bir isim olan Ozmış, önde gelmiş ve birinci gelmiş manalarından başka kurtulmuş anlamına da geliyor.*

3 *Julien, s.474; Lui-Mau-Tsai, I, s.230.*

4 *Julien, s.474-475; Lui-Mau-Tsai, I,s.230-231; Chavannes, aynı eser, s.85-86, haşiye 4; R. Grousset, L'Empire des steppe, Paris 1948, s. 158-162; A.N. Kurat, Gök Türk kağanlığı, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, 1952, X,1-2, s.1-56.*

bulunduğu *Uygur* **İl İtmiş Kağan**'ın, **Şine Usu** kitâbesinde söylenir[1].

Gök Türkler'in şüphesiz hepsi *Çin*'e gitmediler. Bir kısmı *Uygurlar*'ın idaresinde kaldığı gibi, onlara mensup bazı kollar da şüphesiz başka yerlere göç ettiler. *Çin* kaynaklarında X. yüzyılın birinci yarısında **Gök Türkler** (Tou-kioue)'den yeniden söz edilir. 926 ve 928 yıllarında **Gök Türkler**'in başbuğları armağanları ile bizzat *Çin* sarayına gelmişler, 931 ve 941 yıllarında da elçiler göndermişlerdir. 941 yılından sonra *Türkler*'den bir daha haber alınamamıştır. Çünkü, bu tarihte onlar son derecede zayıf bir duruma düşmüşlerdi[2]. *Çin* kaynaklarında bu son **Gök Türkler**'in yurtları hakkında bilgi verilmiyor. Anlaşıldığına göre bu son Gök Türkler küçük bir topluluk idiler.

IX. ve X. yüzyıllardaki *İslâm* kaynaklarında sadece *Türk* adını taşıyan bir kavimden söz edilmez. Bu eserlerde *Türk*, birçok kavimlerden müteşekkil büyük bir soyun, yahut, topluluğun adı olarak geçer.

Orta Asya Türk tarihinin en mühim devrinin **Gök Türkler** devri olduğu şüphesizdir. **Gök Türk** imparatorluğu *Türkler*'in *Orta Asya*'da kurdukları en büyük devlet olduğu gibi, *Türk* soyuna mensup hemen bütün topluluklar da son defa olarak bu devletin bayrağı altında toplanmışlardı. Bunun sonucunda *Türk* adı bilhassa *Orta Doğu*'da Türkçe konuşan bütün budunların umumî adı şeklinde bir mana kazandı. Bu devrin dikkate değer hususiyetlerinden biri de *Türk* soyunun *Orta Asya*'nın batı bölgelerinde, bilhassa *Isıg Göl* çevresi ile *Çu* ve *Talas* ırmakları bölgesinde toplanarak oraları Türkleştirmeleridir. **Gök Türkler** yerleşik hayat ve medeniyete ilgi duyan bir budun idiler. Onların devletlerini kurmadan önce *Altay* dağlarında yaşarlarken demirden aletler yaptıklarını biliyoruz. Devletlerini kurduktan sonra her alanda büyük bir uyum ve gelişme gösterdiler.

Çin kaynaklarında **Gök Türkler** göçebe olmakla beraber onlardan her kişinin bir toprak parçasına sahip olduğu söylenir. Bu toprak parçaları şüphesiz tarlalar idiler. **Kapkan Kağan**'ın *Çin*'den 3.00.000 kile tohumluk darı ve 3000 adet de ziraat âleti istediğinden daha önce söz edilmişti. Ticarete kuruluştan itibaren önem verildiği biliniyor. **Bilge Kağan** *Ötüken* yöresinde oturup ticaret yapmak sureti ile budununun mutlu olacağına inanıyor ve budununun da böyle yapmasını istiyor[3].

Şehirler kurarak oralarda yerleşmek düşüncesi daha VI. yüzyılda *Gök Türk* kağanlarını meşgul etmeye başlamıştı. Fakat budunun büyük tepkisi ile karşılaşacaklarından kaygılanarak

1 *Şine-Usu, Ramstedt, s.31; Orkun, I, s.176.*

2 *Julien, s.475-477; J.H. Hamilton, Les Ouighours à l'époque des cinq dynasties d'après les documents Chiniois, Paris, 1955, s.94–100).*

3 *"Ötüken yir oturup arkış tirkiş ısar neñ bunug yok= Ötüken yerinde oturup kervan, kafile gönderirsen hiç sıkıntın olmaz"(Orkun, I, s.26).*

düşüncelerini uygulayamadılar. **Bilge Kağan**'ın şehir kurmak arzusuna da *Çin* tehlikesini göstererek *Tonyukuk* mani oldu. *Uygur* **İl Etmiş Kağan**'ın *Ordu Balık*'ı kurmasında, şüphesiz, **Gök Türkler**'in ve bilhassa **Bilge Kağan**'ın düşüneelerinin büyük bir payı vardır.

Gök Türkler ilk zamanlarda alfabe ve dil olarak *Soğutça*'yı kullandılar. Son zamanlarda da *Türkçe* yazdılar. **Gök Türk** yazısının yabancı bir alfabeden geldiği görüşü kabul edilebilir ve hatta bu alfabe VII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kullanılmaya başlanmış da olabilir. Fakat asıl mühim olan husus, bir alfabeye sahip olmaktır. **Gök Türkler**'in selefleri olan *Juan-Juanlar, Si-enpiler* ile *Hunların* alfabeleri olmadığı gibi, Hazarlar'ın da yoktu. Halbuki *Hazarlar İslam* ve *Bizans*'ın en yakın komşuları idiler. Üstelik **Gök Türkler** *Soğdlar* vasıtası ile *Yakın Doğu*dan alındığı söylenen bu alfabede değişiklik ve ilavelerde bulunarak onu millî bir alfabe haline getirdiler.

Gök Türkler yazılarında kullanmak üzere on iki hayvanlı bir takvim kullandılar. Yapılan araştırmalara göre,[1] bu takvimin daha VI. yüzyılın sonlarında *Çin*'den alındığı anlaşılıyor. Bu takvim sonra **Gök Türkler**'in halefleri *Uygurlar* tarafından da kullanıldı. Bu takvimi *Uygurlar*dan öğrenen **Moğollar** onu *İran*'a ve hatta *Anadolu*'ya getirdiler; kendilerinden sonra bu *Türk* takvimi İran'da son yüzyıllara kadar kullanıldı.

Gök Türkler bu alfabeleri ile kendi dillerinde güzel yadigârlar bırakmışlardır. Bu yâdigârlar *Türk* dilinin, *Türk* edebiyatının, *Türk* tarihinin, geniş manası ile Türk kültürünün en eski ve en değerli kaynakları ve âbideleridir.

3. Uygurlar Devrinde Tokuz (Dokuz) Oğuzlar

Çinliler'in **Hui-hu** dedikleri **Uygurlar Yukarı** *Seleñe* (Selenga) boylarında oturuyorlardı. *Uygurlar* XIV. yüzyılın başlarında dahi en eski yurtlarının burası olduğunu biliyorlardı. **Gök Türk** kitâbelerinde **Uygur** adı sadece bir defa geçiyor. Bundan **Uygurlar**'ın öteki Türk budunlarının birçoklarından farklı olarak kağanlara itaat edip vergi vermek sureti ile sakin bir hayat sürdükleri anlaşılıyor. Daha önce söz edildiği gibi, **Bilge Kağan** tahta geçtikten sonra her halde 716 güzünde *Seleñe*'den aşağı inerek **Kargan** denilen yerde **Uygurları** bozguna uğrattı. Bunun üzerine **Uygur** budunu ormana çıkmış (yışka ağdı), **Uygur İl teberi**, yani başbuğu da 100 kadar adamı ile doğuya doğru kaçmıştı. *Kağan* da ele geçirdiği yılkı ile aç bir durumda olan budunu doyurdu[2].

Uygurlar, *Dokuz Oğuzlar*'ı nasıl ve ne zaman idareleri altına aldılar, kesin bir şey söylemek mümkün olmuyor. **Uygurlar**'ın *Karluk*

1 *Bazin, Les Calendriers Turcs, s.154,156,157.*

2 *Orkun, I, (s.66; Ergin, 68).*

ve *Basmullar* ile anlaşıp 742 yılında **Ku-to Yabgu**'nun üzerine yürüdüklerinde *Oğuzlar*'ı da harekete geçirmiş olmaları muhtemeldir. *Uygur* devletinin kuruluşunda **Köl Bilge Kağan**'ın en büyük yardımcısı oğlu **Moyun Çor** idi. **Köl Bilge Kağan** 747 de (Domuz yılı) vefat etti, yerine oğlu **Moyun Çor** geçti. O, yeni siyasî mevkiine uygun olarak **Teñri'de Bolmış İl İtmiş Bilge Kağan** (*Gökte olmuş Devlet Kurmuş Bilgili Kağan*) unvanını aldı. **İl İtmiş Kağan** 759 veya 760 da yazılan sonuncu kitâbesinde çok aşındığı için okunamayan cümlelerden sonra "anda kalmış budun *On Uygur Tokuz Oğuz* üze yüz yıl olurup"deniliyor[1]. Burada mühim olan husus *Uygurlar*'ın on boydan meydana gelmiş olduklarının ifade edilmesidir[2].

Yine **İl İtmiş Kağan**, **Ozmış Kağan** üzerine yapılan yürüyüşü anlatmaya başlarken "*Dokuz Oğuz* budunumun hepsini topladım" demektedir[3]. Bu da kendisinin o zaman (743) yılında *Dokuz Oğuzlar*'ın başına geçirilmiş olması ile ilgilidir. Fakat o, kağan olduktan bir müddet sonra *Oğuzlar*'ın ezici çokluğunu karşısında buldu. *Kağan* bunları **Sekiz Oğuz** olarak zikrediyor. Buna göre ancak bir boy kağana sadık kalmış bulunuyor. **Oğuzlar, Gök Türkler** devrinde olduğu gibi, *Uygur* kağanına karşı da doğu komşuları **Dokuz Tatarlar** ile birleşiyorlardı.

İl İtmiş Kağan 749 yılının ilk aylarında *Oğuzlar* ile müttefikleri *Dokuz Tatarları* yola getirmek için harekete geçti. Aynı yılın güz aylarına kadar bu işle meşgul oldu. Savaşlarda başarılar kazandı. Fakat daima bağışlayıcı bir tutum içinde oldu[4]. **Kağan**'ın *Oğuzlar* ile *Dokuz Tatarlar*'ın ayaklanmalarına son verdirdiği anlaşılıyor. Fakat bunun nasıl olduğu üzerinde bilgi yoktur.

İl İtmiş Bilge Kağan aynı yılın son aylarında *Ötüken*'e döndü, iki oğlundan birine yabgu, diğerine şad unvanlarını vererek **Gök Türk** hükümdarlarının yaptıkları gibi, onları *Tarduş* ve *Tölis* budunlarının idaresine memur etti. Ertesi yıl (Bars yılı=750) *Kem*'in ötesinde yaşayan *Çikler*'e karşı bir sefer yaptı. Aynı yılda **İl İtmiş Bilge Kağan** ilk kitâbesini yazdırdı. Fakat bu kitâbe henüz bulunmamıştır. Aynı yılın güzünde de *Tatarlar* üzerine gitti. Ertesi Tavşan yılında (751) *Ötüken* yöresinde ikinci kitâbesini yazdırdı. Bu, son zamanlarda bulunmuş olan Taryat kitâbesidir. Bu kitâbede **Oğuz** adı sadece bir defa geçiyor, fakat Oğuz adının bulunduğu

1 *Ramstedt, s.12-3,13-3,: Orkun, I, s.(64, 165,D.3.).*

2 *On Uygur adı Koçu'da bulunmuş türkçe bir metinde de geçmektedir (V. Hamilton, Toguz-Oğuz et On Uygur, Journal Asiatique, 1962, s.39-40), Uygurlar XIV. yüzyılda Selenge boylarındaki en eski yurtlarını biliyorlar ve orada "On ırmağın çevresinde yaşayanlara On Uygur, dokuz ırmağın kıyısında oturanlara da Toguz Oyguz (Oğuz) denildiğini söylüyorlardı (Reşideddin, Câmi'üt-tevârih, Berezin yayını, Moskova, 1858, s.125).*

3 *Tokuz Oğuz budunmın tirü kubratı altım(Ramstedt, s. 12-5, 13-5; Orkun, s.164).*

4 *Ramstedt, s.16-19; Orkun, s.168-170.*

cümlenin manası iyice anlaşılmıyor[1].

İl İtmiş kağan *Çikleri* itaat altına alarak onların idaresine bir *Tutuk*'u (vali) memur etmiş, ona işlerinde yardımcı olmak üzere **işbaralar ve tarhanlar** vermiştir. Bundan sonra **Kağan**'ın *Basmıl* ve *Karluklarla* savaştığı görülüyor. Bu savaşlar esnasında *Çin*'de bulunan *Oğuzlar* ve **Gök Türkler** de dışarı çıkmışlar ve *Uygur* hükümdarının düşmanlarına katılmışlardı[2]. **İl İtmiş Kağan** bu defa *Basmıllar* ile *Karluklar*'ı ağır yenilgilere uğrattı. Bunun sonucunda *Basmıllar* asırlar boyunca varlık göstermeyecek bir duruma düştüler. *Karluklar* da *On Oklar*'ın ülkesine göçmek zorunda kaldılar. *Çin*'e gelince, **İl İtmiş Kağan** *Çin*'e karşı akıllıca bir siyaset izledi. Ciddî bir isyanla karşı karşıya bulunan imparatora asker göndererek yardımda bulundu. Buna karşılık imparatora güveyi olarak şereflendi.

Bu başarılarından sonra **Teñride Bolmış İl İtmiş Bilge Kağan** yukarı *Orkun* boyunda bir şehir kurdu (758)[3]. Bu şehir *Ordu Balık* (Kağanın oturduğu şehir) adını aldı ve kısa bir zamanda büyük bir gelişme gösterdi: Gerçekten 721'lerde şehri ziyaret eden Müslüman seyyahı **Bahr oğlu Temîm**, surla çevrili olan *Ordu Balık*'ın 12 demir kapısı olduğunu; birçok pazar ve çarşı bulunduğunu bildiriyor. "Kalabalık ve hareketli bir şehirdir" diyor. Yine aynı seyyah şehrin çevre ve dolaylarında çok sayıda kasaba ve köy gördüğünü de söylüyor[4].

Bugünkü bilgilerimize göre *Ordu Balık*, *Türkler*'in kurduğu en eski şehirdir. **İl İtmiş Bilge Kağan** da şehir kuran ilk *Türk* hükümdarıdır. O, aynı zamanda üç kitâbe yazdırarak hayatını ve yaptıklarını anlatmıştır. Böylece **Teñride Bolmış İl İtmiş Bilge Kağan** en büyük Uygur hükümdarı olduğu gibi, *Türk* tarihinin de en seçkin şahsiyetlerinden biridir. **İl İtmiş Bilge Kağan** 759 yılında vefat etmiş, yerine oğlu **Bögü Kağan** geçmiştir.

Uygurlar 840 yılına kadar tarihî *Türk* yurdunun hakimleri olarak kaldılar, devletlerinin hududu kuzeyde *Baykal*, *Kosugöl* ve *Ulu Kem*, güneyde *Gobi Çölü* (Türkçesi: *Çorak?*), doğuda *Tuğla* (Tula) ırmağının kaynakları, batı'da da *Altay Dağları* (Altun Yış) idi.

Uygurlar'dan da bize **Gök Türk** yazısı ile yazılmış kitâbeler kalmıştır. Ancak onlar **Gök Türkler** devrinde başlamış olan yazılı kültür faaliyetine fazla bir katkıda bulunmadılar. Kabul ettikleri Mani dininin de bu bakımdan faydası görülmedi. Mani dini idareci zümrenin

1 *"Bununla ilgili olarak T.Tekin'in okuyuşu ve bugünkü dile tercümesi aynen şöyledir: "...kan aruk Oğuz budun altı yüz sennüt bir tümen budun kazganu=...Han, yorgun(?) Oğuzları ele geçirdi(onlardan) altı yüz general ve on bin (kişilik) bir halk (kuvvet) kazandı"(Belleten, sayı 184, s.807,810).*

2 *Ramstedt, s.29; Orkun, s. 176,177, c.8.*

3 *Kitâbede yanlış olarak Selenge'de deniliyor (Ramstedt, s.35; Orkun 180,181,185).*

4 *V.Minorsky, Tamîm İbn Bahr's journey to the Uyghurs, Bulleten of the School of Oriental and African Studies, 1948, XII, s.275-305; F. Sümer, Eski Türklerde Şehircilik, İstanbul, 1984, s.33-37.*

dini olarak kaldı, halk kitlesine inmedi. Bu dini **İl İtmiş Bilge Kağan**'ın oğlu **Bögü Kağan** (759-779) kabul etmişti (762 de). O *Uygurlar*'ın efsanelerinde fatih bir hükümdar olarak gösterilir ve *Isığ Göl*'ün batısındaki ünlü *Balasagun* şehrini de kurduğu söylenir. Halbuki **Bögü Kağan** kayda değer bir fetihde bulunmadığı gibi, bir şehir de kurmamıştır. Kuzeyde başlıca Abakan bölgesinde yaşadığını söylediğimiz **Kırgızlar** (*Kırkız*) *Orhun*'da kurulan devletler için her zaman bir tehlike kaynağı teşkil ettiler. Fakat 758 yılında **İl İtmiş Kağan**'a yenildikten sonra bir daha **Uygurlar**'ı rahatsız etmediler. 739 yılında mevki mücadelesi yüzünden **Kırgızlar**'ın yanına kaçan bir *Uygur* kumandanı onları kendi budunu üzerine yürümeye teşvik etti. **Kırgızlar** bundan çok sevinerek kalabalık bir kuvvetle *Ordu Balık*'a hücum ettiler; şehri yaktılar. **Kağan** da ölenler arasında idi*[1]*. Bunun üzerine *Ordu Balık*'a yakın yerlerde yaşayan 13 *Uygur* boyu *Çin*'e doğru kaçtı. Fakat bu 13 boy bir yandan **Kırgızlar**'ın bir yandan da *Çinlilerin sonu gelmeyen saldırılarına uğrayıp kısa bir müddet perişan bir hayat geçirdikten sonra dağıldı (848 de). Bunların mühim bir kısmı Çinliler*'in hakimiyeti altına girdi; bir kısmını da **Kırgızlar** tutsak aldı.

Uygurlar'dan 15 boydan meydana gelmiş diğer kalabalık bir küme de batıya doğru kaçtı. Bunlar *Karluklar*'a sığınmak istiyorlardı. Fakat oraya varmadan iki kola ayrıldılar. Bu kollardan biri *Tibet*'e gitti, sonra *Kansu* bölgesine göçüp orada küçük bir krallık kurdu. Bunlar, *Sarı Uygur* adı verilen *Uygurlar*'dır. Daha kalabalık kola gelince, bunlar da *Tanrı dağları* bölgesinde yurt tuttular, 848 yılında başlarına bir kağan geçirdiler. *Çin* bu kağanı **Teñride Kut Bulmış Alp Külüg Bilge** unvanını vererek tanıdı(856). Bunu diğer kağanlar yahut hanlar takip etti. X. yüzyılda bu yeni *Uygur* ülkesinin hududu doğuda *Hami*'nin ilerisinden başlıyor, batıda ise *Isığ Göl*'ün doğu kıyısındaki Barsgan'a yaklaşıyordu*[2]*.

Yine bu yüzyılın ikinci yarısında **Buda** dini *Uygurlar*'ın kalabalık kısmının dini oldu. Çünkü bu din bu bölgede eskiden beri kuvvetli bir şekilde yerleşmişti. 982 yılında *Uygur* ülkesini ziyaret eden *Çin* elçisi **Wang-Yen-Te** *Uygur* ülkesini bayındır, halkını refahlı ve mutlu görmüştü. O, bu münasebetle şunları yazıyor: "bu ülkede yoksul halk yoktur. Yiyeceği yeterli olmayanların sıkıntıları giderilir. İnsanlar uzun ömürlüdür. Bütün yoksullar da et yer"*[3]*.

Uygurlar'ın, bilindiği üzere, medeniyet ve kültür bakımlarından *Türk*

1 *Orhun Bölgesi Uygurları ile ilgili Çin kaynaklarındaki bilgiler hakkında şu esere bk. C. Mackerras, The Uighur empire according to the T'ang dynastic histories, Columbia, South Carolina, 1972, R. Grousset, L'Empire des steppes,s. 172,176.*

2 *F.K. W. Müller, Zwei pfahlinschriften aus den Turfan funden, Abhandlungen der königlische preuss. Akademi der wissenschaften Berlin, 1915, s.22-24.*

3 *S.Julien, Relation d'un voyage officiel) dans le pays des Oigours (de 981-a 983) par Wang-Yen-Te, Journal Asiatique, 1847, 4. seri, IX, s.50-66; Ö. İzgi, Çin elçisi Wang Yen-Te'nin Uygur Seyahatnamesi, TTK., Ankara, 1989, s.55-67.*

tarihinde müstesna bir mevkileri vardır. *Türk* dünyasına şehirciliği getiren onlardır. *Uygurlar*'a **Kara Hanlılar**'ın tat demeleri, onların yerleşik hayat geçirmeleri ile ilgili olabilir. *Uygurlar* da *Müslümanlara Çomak* ve *Çomak eri* diyorlardı. Bu da **Müslüman** tacirlerinin ellerinde çomak bulundurmalarından ileri gelmiş olmalıdır.

Kara Hanlılar'ın *Uygur* ülkesine akınlar yaptıkları, onların bazı yerlerini kendi topraklarına kattıkları şüphesizdir. Buna karşılık *Uygurlar* ise **Kara Hanlılar**'a başta yazı olmak üzere birçok kültür unsurları vermişlerdir. Esasen *Uygurlar*'a asıl darbeyi vuran **Kara Hıtaylar** olmuştur. Gerçekten **Kara Hıtaylar** *Uygurlar*'ı vergiye bağladıkları gibi, *Uygur* hükümdarlarını han unvanı yerine iduk (idi)kut unvanını kullanmaya da mecbur bırakmışlardır.

Uygurlar'ın her iki yurtlarında da kendilerini sadece kavim adları ile yani *Uygur* adıyle andıklarını biliyoruz. *Çinliler* de onlara *Hui-ho* demişlerdir. Bu , *Uygur* adının *Çince*de almış olduğu şekildir. *Tokuz Oğuzlar*'ın ise Türük (*Türk*) ve *Uygur* budunlarından tamamen ayrı bir budun olduğu da yukarda görülmüştü.

Gerçek böyle olduğu halde İslâm müelliflerinin *Uygurlar*'dan **Toguz Guzz** (Tokuz Oğuz) adıyle anmalarını nasıl izah etmelidir? Akla bazı ihtimaller geliyor. Mesela *İslâm* müellifleri her iki adı aynı sanmış olabilirler; yani her iki budunun bir hânedanın idaresi altında bulunması ve adlarının birbirine benzemesi (*Uygur*=Ġurr, Oğuz= Ġuzz) buna sebeb olabilir. *Çinliler Uygurlar*'ı dokuz boydan müteşekkil bir budun olarak tanımışlar ve hatta bu dokuz boyun adlarını da yazmışlardır. *Tokuz Oğuzlar*'ın eskidenberi ünlü bir budun olmasından da belki her ikisi aynı adla anılmış olabilirler[1].

Tokuz Oğuzlar'ın akibetine gelince, bu hususta hiç bir bilgiye sahip değiliz. Onların X. yüzyılda aşağı *Seyhun* boylarında sadece *Oğuz* adıyle karşımıza çıkan topluluk olmadıkları şüphesizdir. Çünkü:

a) **İbn Hurdadbih** ve **Harizmî** gibi eski coğrafyacılar başta olmak üzere bütün *İslâm* müellifleri *Tokuz Oğuzlar* (Toğuz Ġuzz) ile *Oğuzları* (el-Ġuzz)birbirinden tamamen ayrı topluluklar olarak zikrederler.

b) *Seyhun* boylarındaki *Oğuz eli* iki kola ayrılmakta olup bu kollardan birine *Boz Ok*, diğerine de *Üç Ok* deniliyordu. Bu adların *Batı Gök Türk* devletinin dayandığı on boyun adı olan *On Oklar*'dan kalma hatıralar oldukları şüphesizdir.

c) *Seyhun* boylarındaki *Oğuzlar*'ın başındaki yabguların naibleri **Köl Erkin** unvanını taşırlardı. **Erkin**'in ise, daha önce görüldüğü gibi, *On Oklar*'ın batıda oturan yani *Çu* ve *Talas* boylarında yaşayan *Nu-Şe-pi* koluna mensup beyler tarafından taşınan bir unvan olduğunu biliyoruz.

ç) **Göl Tigin**'in 732 yılında yapılan yuğ (cenaze) törenine *Batı*

1 *Doğu Türkistan Uygurları hakkında şu mühim eserlere bk. J.R.Hamilton, Les Ouighours à l'époque des cinq dynasties d'après les documents chinois, Paris 1955; A.v.Gabain, Das Leben im Uigurischen Königreich von Qoco (850-1250), Wicsbaden, 1973, I-II.*

Göktürk Kağanını **(Su-lu) Makaraç Tamgacı** ile **Oğuz Bilge Tamgacı** temsil etmişlerdir[1]. Buradaki *Oğuz*, temsilci Bilge Tamgacı'nın bağlı bulunduğu budunu ifade eder, **Türk Bilge Kağan** gibi.

d) *Tokuz Oğuzlar*'ın *Toñra* ve *Kunı* adlı oymaklarına *Oğuz* boyları arasında rastgelinmez.

e) **Kaşgarlı**'dan öğrenildiğine göre *Oğuzlar*'ın Türkçesi **Doğu Gök Türk** ve *Uygur* lehçelerinden farklı olduğu gibi, XI. yüzyılda *Oğuzlar*'ın doğusunda yaşayan *Çiğiller* ile *Tohsı* ve *Yağmalar*'ın dillerinden de ayrılıklar gösteriyordu.. Bu ayrılıklar **Kaşgarlı**'ya *Türk* dillerinin en yeğni (hafîf) ve en ince (zarîf) dilinin *Oğuz* lehçesi, en doğrusunun da (sahîh) *Tohsılar* ile *Yağmalar*'ın lehçeleri olduğu hükmünü verdirmiştir[2] **Kaşgarlı** *Tohsı* ve *Yağmalar*'ın *türkçelerine Hakanlı* türkçesi adını veriyor. Bu *Hakanlı türkçesinin Orhun abidelerinin* diline en yakın lehçe olduğu pek açık bir şekilde görülür.

Hakanlı türkçesini konuşan bu iki topluluktan *Tohsılar Mervezî*'ye göre *Karluklar*'a mensup bir boydur. *Karluklar*'ın ise doğudan *Kara İrtiş* boylarından gelmiş olduğunu biliyoruz. *Yağmalar*'a gelince, *Hududu'l-âlemde* ve **Gerdizi** de onların *Tokuz Oğuzlar*'a mensup bir topluluk olduğu yazılıyor, *Çin* kaynaklarına göre *Batı Gök Türkleri*'nin konuştukları dil *Doğu Gök Türklerininkinden* biraz farklıdır[3]. İşte bu farkı *Oğuz Türkçesi* temsil etmektedir. Yani, *Oğuzca* **Batı Gök Türklerinin** dilinin devamıdır.

Böylece *Dokuz Oğuzlar* ile *Seyhun Oğuzları* arasında adlarının aynı olmasından dolayı sadece eski bir akrabalık söz konusu olabilir. *Dokuz Oğuzlar*'ın akibetine gelince, bu hususta bilgimiz yoktur. Ancak onların da 840 yılındaki **Kırgız** saldırısı üzerine *Ediz, İzgil, Çik* budunları gibi dağıldıkları ve bazı oymaklarının *Uygurlar*'a karıştıkları, bazı oymaklarının da başka adlar altında varlıklarını yaşattıkları söylenebilir.

B. SEYHUN OĞUZLARI

IX-XI. Yüzyıllarda Türk Elleri

Orta Asya Türk tarihinde **Gök Türkler**'in yeri pek mühimdir. Onların tarihleri olmasa *Orta Asya Tarihi* ilgi çekiciliğinden çok şey kaybederdi. Gerçekten **Gök Türk** devletinin yıkılışından sonra *Türkler* bir daha *Orta Asya*da büyük ve kudretli bir imparatorluğa sahip olamadılar. *Orhun* Bölgesinde[4]. **Gök Türkler**'in yerini alan (744) **Uygurlar** *Batı Türkleri* üzerinde hakimiyet kuramadılar; *Çin* ile de **Türk Bilge Kağan**'ın yaptığı barışı sürdürdüler ve hatta bunu

1 *Orkun, I, s.52, 53; Ergin, s.59.*

2 *Kaşgarlı, Tercüme, I, s.30.*

3 *Chavannes, Documents, s. 21,47; Bazin aynı eser, s. 252.*

4 *Orhun Bölgesi sözü ile Türkler'in yaşadıkları Moğolistan'ın bütün batı kesimini yani doğuda Tula ırmağı güneyde Gobi, batıda Altay dağları ve kuzeyde Kem ırmağı arasındaki topraklar ifade edilmiştir.*

dostluğa döndürdüler. Bu barışın **Kırgızlar** devrinde de (840-924) de devam ettiği görülüyor.

K ı r g ı z: Daha önce de anlatıldığı gibi IX.yüzyılda *Türk* dünyasında en mühim hadise, **Kırgızlar**'ın *Uygur* devletini yıkarak *Orhun* bölgesini ellerine geçirmeleridir. Fakat, *Sibirya*'dan gelmiş olan bu **Kırgız** (Kırkız)lar, *Orhun* kültürünü yok ettiler. 84 yıl siyasî varlıklarını sürdürdükleri halde kendilerinden bize galiba hiç bir kitâbe de gelmedi[1]. Bu yüzden **Kırgızlar** *Orhun* bölgesine "barbarlığı" getiren bir kavim olarak vasıflandırıldılar[2].

İslâm müellifleri **Kırgızlar**'ın *Uygurları Orhun* bölgesinden çıkararak orada 84 yıl hakimiyet sürdüklerinden habersiz görünüyorlar. Bundan dolayı onların sadece *Sibirya*'daki yurtlarından söz ediyorlar. *Mâverâûn-nehir*'den iki yılda bir *Kırgız* ülkesine kervan gelir, dokuma mamulleri başta olmak üzere bir çok ticaret malı getirir, değerli kürkler, misk ve bilhassa ok yapmakta kullanılan bazı ağaçlar satın alarak dönerdi. *Hududu'l-âlem*'e göre (yazılışı 982), **Kırgız** hakanı *Kemciket* denilen şehirde oturmaktadır. Bundan başka **Kırgızlar**'ın şehirleri yoktur[3]. Ölülerini yakan tek *Türk* kavmi de onlardı. **Kırgızlar** şimdi *Kırgızistan* denilen *Orta Asya*'daki yurtlarına XV. yüzyılın ikinci yarısında *Kalmuk Moğolları* tarafından getirilmişlerdir.

924 yılında **Moğol** soyundan **Kıtaylar**'ın saldırılarına dayanamayan *Kırgızlar* asıl yurtları olan *Yenisey* bölgesine çekildiler. Onlardan bazı küçük zümreler de batıya kaçtılar. Böylece *Türkler'in* tarihçe bilinen en eski yurtları, kesin olarak moğolca konuşan ulusların ellerine geçti.

K a r l u k: Karluklar 766 yılında *Türgiş* devletine son vererek onların ülkelerini yurt edinmişlerdi. Fakat *Karluklar* burada kuvvetli bir varlık gösteremediler. Parçalanmış dağınık ve tesirsiz bir hayat geçirdiler. Bu yüzden Sâmânlı hükümdarı **İsmail b.Ahmed,** 893 yılında *Taraz (=Talas)*'a bir sefer yaparak şehir ve yöresini ülkesinin sınırları içine sokmaya muvaffak oldu[4]. X. yüzyılın sonlarında bile

1 *L.Bazin, Suci mezar kitâbesindeki; "Uygur yerinde Yağlakar Kan Ata keletim)" cümlesini "Du pays des Uygur, je suis parvenu à rejeter le Khan Yaglakar= Uygur ülkesinden Yaglakar Hanı kovmaya muvaffak oldum" şeklinde yorumlayarak kitâbe sahibi Kırgız oğlu Boyla Kutluğ Yargan'ın 840 yılında Yağlakar boyundan olan Uygur hanını "Orta Moğolistandan" kovan Kırgız fâtihlerinden biri olduğunu ileri sürmüştür (Les Calendriers, Turcs, s.114). Fakat Bay Bazin'in bu görüşünü tasdike cesaret edemiyorum. Ben bu cümlede "Kırgız Oğlu"nun Yağlakar Han Ata'nın hizmetine girdiğinin ifade edildiğini düşünüyorum. Ondan sonra gelen cümleler yükselişini ve servet sahibi olduğunu ve vefâtını anlatmaktadır (Orkun, I, s. 156-157).*

2 *R.Grousset, L'Empire des steppes, s.176.*

3 *Yay. M.Stûde, Tahran, 1340, s.79-81, İngilizce tercüme V. Minorsky, The Regions of the world, GMNS , London, 1973, s.96-97, izahlar kısmı, s.282-286.*

4 *Sâmânlı hükümdarı İsmail b.Ahmed'in bu ünlü seferi kaynaklarda biraz farklı bir şekilde anlatılır. Nerşehî'ye göre Sâmânlı hükümdarı 280 Muharrem'inde (= Mart-Nisan 893) Taraz üzerine giderek şehri kuşatmıştır. İsmail, bu münasebetle çok sıkıntı çekmiştir. En sonunda huzuruna gelen Taraz emîri ile birçok beylerine (delikanlı) İslâmiyeti kabul ettirmiş, şehri alıp oradaki büyük kiliseyi de câmie çevirdikten sonra çok ganimet ile Buhara'ya dönmüştür (Tarih-i Buhara, yay. Razavî, Tahran, tarihsiz, s.102). Mes'udî ise İsmail b.Ahmed'in Türk melikinin oturduğu şehri aldığını, melikin eşi ile 15000 kişinin tutsak edildiğini ve 10000 kişinin de öldürüldüğünü bildirir (Murûcu'z-zeheb, Kahire,1367,IV, s.245). İbnü'l-Esir'e gelince, o da melikin zevcesinden başka babasının ve 10 000'e*

İslâm sınırı *Taraz*'ın iki konak *(Nuşecânu's-suflâ ve Kesrâ Bas)* doğusuna kadar gidiyor, *Isıg Gölün* batısındaki *Süyâb (=Balasagun)*'a kadar olan topraklar da *Sâmânlılar*'ın nüfuzları altında bulunuyordu. *Sâmânlılar Türkler*'in parçalanmış. birbirleri ile mücadele halinde olduklarını görerek, onların akınlarını önlemek için duvar yapmak tedbirini bırakarak fırsat düştükçe karşı seferler düzenlemişlerdi. **İsmail b. Ahmed**'den önce, yine aynı hânedandan **Nuh b.Esed**'in 840 yılında *İsficâb*'ı fethettiğini, **İsmail**'den sonra hükümdar olan **Nasr b.Ahmed**'in (913-933) de *Seyhun* boylarındaki *Şavgar* üzerine bir sefer yaptığını biliyoruz.

Karluklar'ın **Gök Türkler** devrinde üç boydan meydana geldikleri görülmüştü. Hatta *Çin* kaynakları bu boyların isimlerini vermişlerdir.

Eski bir kaynağa (**İbn Hurdâdbih?**) dayanan **Mervezî** (XII. yüzyıl) **Karluklar**'ın (Ḫarluḫiyye) 9 boya ayrıldığını söyler. Bu dokuz boydan üçü *Çigil*, üçü *Bişkil* (metin: بعكلية), geri kalan üç boyu da *Bulâk, Kölerkin* (? metin:كو كر كين) ve *Tohsı* adlarını taşıyordu[1].

Hududu'l-âlem'deki (yazılışı:982) *Türk* dünyasına ait bilgilerin çoğu veya mühim bir kısmı **Ceyhanî**'nin (914 de vezir oldu; 921 de hayatta). Yolların ve ülkelerin kitabı (*Kitâbu'l-mesâlik ve'l memâlik*) adlı eserinden gelmekte ve dolayısı ile IX.yüzyılın ilk çeyreğine ait bulunmaktadır. Bu bilgilere göre doğrudan doğruya Karluk (metin: Ḫalluḫ) adını taşıyan topluluğun yurdu, *Taraz* (Talas)'ın doğusundaki *Kulân* yöresinden başlayıp *Isıg Göl*'ün güney doğusundaki Uç şehrine kadar uzanıyordu. Aynı esere göre *Karluklar*'ın yurdu bayındır ve *Türk* ülkelerinin en zengin ve hoş bölgesidir. **Karluklar** da cana yakın, iyi huylu ve iyilik sever insanlardır. "Eski zamanlarda onların hükümdarlarına Cebguy (=Cebgûye) veya beygu denilirdi". Anlaşılacağı üzere **Karluklar** X. yüzyılda kendilerini idare eden bir hânedana sahip değillerdir. Yine *Hududu'l-âlem*'de *Kulân* ile *Mirki* arasında *Beyştân, Haym* ve *Beriş* adlı **Karluk** oymaklarının yaşadığı bildiriliyor; fakat *Tüzün 'Arc* (=Uzun Ağaç?) yakınındaki *Tuz Göl*'den tuzlarını tedarik eden yedi *Karluk* oymağının adları verilmiyor[2].

XI.yüzyılda *Karluklar*'ın büyük çoğunluğunun işaret edilen yurtlarında yerleştikleri anlaşılıyor. Adı geçen yüzyılda onlardan sadece bir küme eski yaşayışını sürdürüyordu. **Kaşgarlı**'da sık sık zikredilen **Karluklar** bunlardır. Fakat müellifimiz onların nerede oturduklarını bildirmiyor. İleride bu *Karluk* kümesi hakkında bilgi verilecektir.

yakın kişinin tutsak alındığını, çok kişinin de öldürüldüğünü ve sayılamıyacak kadar çok at, koyun ve sığır elde edildiğini yazar ve ganimetten her atlının payına 1000 dirhem düştüğünü de bildirir. (el-Kâmil, Tornberg yay. Leyden, 1865, VII, s.467).

1 *Tabâyi'ü'l-hayavân, yayınlayan, İngilizceye çeviren ve şerheden V.Minorsky, Sharaf al-zamân Tâhir Marvazî, On China, The Turks and India, London, 1942, s.19, İngilizce 31, 106.*

2 *Hududu'l-âlem, s.82 Minorsky tercüme s.98.*

Karluklar'ın *Türk* tarihindeki yerlerine gelince, bunu şöylece ifade edebiliriz: Onlar *(Karluklar)* bütün boyları ile birlikte *Isığ Göl* çevresi İli (*la) boyları, Çu* ve *Talas* vadilerindeki (*Argu* ülkesi) *Türk* yerleşik hayatının gelişmesinde pek mühim bir rol oynamışlardır[1].

Ç i g i l: *Çigiller*'in aslında **Karluklar**'ın boylarından biri oldukları yukarıda görülmüştü. X.yüzyılda bu akrabalık bilinmekle beraber *Çigiller* artık müstakil bir kavim sayılmıştır.

X.yüzyılın ilk çeyreğine ait bilgileri ihtiva eden *Hududu'l-âlem*'de verilen bilgilere göre onların ekserisi *Isıg Göl*'ün kuzeyinde yaşamakta idiler. Bir bölüğünün de *Taraz*'a bir bağırım mesafedeki kendi adını taşıyan *(Çigil)* bir şehirde oturdukları görülüyor[2]. Kaynakta *(Hududu'âlem) Çigil*'in, *Çiğiller* ile *Karluklar* arasında, büyük mamur ve zengin, *İslâm* sınırına yakın, tâcirleri de bulunan büyük bir şehir olduğu bildiriliyor. Bu şehri *Çigil* şeklinde gösteren **el-Mukaddesî**'ye göre- (yazılışı 985), *Çigil* surları ve ayrıca hisarı olan küçük bir şehirdir. Câmî de, çarşı da bulunmaktadır[3].

Kaşgarlı (XI.yüzyıl) *Çiğiller*'in üç kol olup bunlardan göçebe hayatı geçirenlerin *Kuyaş*'ta, bir kolun Talas yakınlarındaki bir kasabada, bir kolun da *Kaşgar* yöresindeki köylerde yaşadığını yazar[4]. Aynı müellif eserinin başka bir yerinde *Çigiller*'i Ila (İli ırmağı) kıyılarında yaşayan *Türk* ellerinden biri olarak gösterir[5]. Buna göre *Kuyaş* adlı kaleler *İli* (<İla) kıyılarında ve ya ona yakın bir yerde bulunuyordu.

Çigiller'den bir küme'nin de **Kaşgârlı**'nın eserini yazdığı zamanda yani XI.yüzyılın ikinci yarısında *Mâveraünnehir*'de yaşadığını biliyoruz. Bu *Çigiller* o zamanlar *Mâveraün-nehr*'deki **Kara Hanlı** hanedanı ordusunun çekirdeğini teşkil ediyorlardı. 482 (1089) yılında bu *Çigiller*'in başbuğu **Aynud-devle** unvanını taşıyordu. Anlaşıldığına göre **Aynud-devle** aynı yılda *Mâveraun-nehr*'e gelen **Selçuklu Sultan Melik Şah**'ın hizmetine girmiş ise de umduğunu bulamadığı için ayrılmıştı. Fakat **Aynud-devle** aynı yılda *Semerkand*'a çağırmış olduğu **Kara Hanlı** prensi **Yakub Tıgin** tarafından öldürüldü[6].

1 *Şimdi Türkiye'de 13 Karlık, 12 Karlı, 2 Karlu adlı köyler görülmektedir (İçişleri Bakanlığı, Türkiye'de meskûn yerler kılavuzu, Ankara, 1946-1948, s.633).*

2 *Metinde Sikol bunun aslında Çıgil olduğunda şüphe yoktur. Minorsky Sikol'ün Isığ Göl'ün kuzey kıyısında bir şehir olduğuna ihtimal vermişti (The Region of the World, s.299 ve harita).*

3 *S.274-275. Çigil'in doğusunda, Taraz (Talas)a iki bağırımlık yarde de Barshân vardı ki bu, diğer coğrafyacılar'ın Nûşecânu's-suflâ (Aşağı Nûşecân- doğrusu Aşağı Barshân) dedikleri şehirdir. El-Mukaddesî zamanında şehrin surları harapti (s.275).*

4 *I, s.329-330, tercüme I.s.393-394.*

5 و أ مل و اذ ى ايلا وهم البغما يه و خسى و جكل يمون اى مر قز ل شجك لى شر اب لخمر

Yağma Tohsı ve Çiğil gibi İli kıyılarında oturan eller şaraba kızıl süçik derler (I, s.342).

6 *İbnü'l-Esîr X, s.172-173). Hatta Çigiller: "Sultan'ı (yani Melik Şah'ın) buraya gelişi ve buradan gidişi, dolayısı ile uzun bir zaman geçtiği halde sofrasından bir lokma ekmek yemedik" diyerek yakınmışlardır (Nizâmül-mülk, Siyaset-nâme, Tahran, 1311, s.91). Türk geleneğine göre hanlar ve beylerin idareleri altında bulunan budun ve boyları doyurmak en başta gelen vazifeleri idi bu bir vakıadır). Bilge Kağan'ın bu vazifeden bahsettiğini biliyoruz. Devletin "baba" olarak telakki edilmesi de buradan geliyor.*

XII.Yüzyıldan itibaren hiç bir kaynakta Çigiller'in adı geçmiyor. Bu, onların ezici çokluğunun yerleşik hayata geçtiğini gösterir.

Hududul-âlem'de *Çigiller* kalabalık ve varlıklı bir el olarak gösteriliyor ve **Karluklar** gibi, onların da iyi huylu, cana yakın ve iyilik seven insanlar oldukları bildiriliyor[1]. **Çigiller** *İran edebiyatı*nda da bu meziyetleri ile tanınmışlardır[2].

Kaşgarlı Oğuzlar ile **Çigiller** arasında eski bir düşmanlıktan söz ediyor[3]. Bize göre böyle bir düşmanlık ancak **Kara Hanlılar**'ın *İsficâb* bölgesini fethetmelerinden sonra çıkmış olabilir. Çünkü daha önce iki *Türk* topluluğu arasında *Sâmânlı* devletinin toprakları ile ona ismen bağlı *İsficâb* beyliğinin ve *Karluklar'ın* ülkeleri vardır.

Bugün *Türkiye*'de *Çigil* adlı dört köy görülüyor[4]. Semt adları arasında da aynı şekilde bir çok yer adının bulunduğu şüphesizdir.

T o ḫ s i: *Tuhsîlar*'ın da *Karluk* boy veya obalarından biri olduğu yukarıda görülmüştü. *Hududu'l-âlem*'de bu ad *Tuhs*, **Kaşgarlı** ve **Mervezî**'de, gösterildiği gibi, *Tohsî* şeklinde geçer. Bu ismin aslı ve manası bence meçhuldur. Şâyet bu kelime *türkçe* ise aslının *Toksı* olması gerekir.

Tohsılar İli (*la*) *kıyılarında Çigiller*'in batısında, onlara komşu olarak yaşadıkları gibi, daha batıda, *Çu* ırmağının ağzına yakın yöresinde de oturuyorlardı. Bu son yörede *Süyâb, Biglilig, Özket, Lâzine* ve *Ferahiye* adlı şehir ve köyleri vardı.

Bunlardan *Süyâb* **Batı Gök Türk** kağanları ile *Türgiş* hükümdarlarının başkentlerinden biri idi. 630 yılında buraya gelen *Çinli* rahip **Huen-Çang Süyab**'ın çevresinin üç-üç buçuk kilometre olup başka ülkelerden gelmiş bir çok tüccarın orada toplandığını bildirir. **Kara Hanlılar** devrindeki ünlü **Balasağun** aslında *Süyâb*'ın iki mahallesinden biri idi[5].

Hududu'l-âlem'de *Sûyâb*'ın büyük bir köy olup buradan 20.000 atlı çıktığı söylenir. Yine oradaki *Bîglilig* adlı köy de *Tohsılar*'a ait gösterilir. Bu köyün beyi (dihkân) **Yınal Tigin** (?) unvanını taşımakta olup 3000 atlıya kumanda ediyordu. Bunlardan başka *Lâzine* ve

1 *S.83-84.*

2 *F.Köprülü, Kay kabilesi hakkında yeni notlar, Belleten VIII 31 (1944), s.444-452.). Curcan ve Taberistan hükümdarı Keykâvus b.İskender'e göre (ölm. 1082 den sonra) Türkler arasında en kötü huylu topluluklar Kıpçaklar ve Oğuzlar, en güzel huylu, itaatlı Hotenli, Karluklar (Halluhî) ve Tibetliler, en yiğit ve gözü pek olanlar Kay, güçlük ve sıkıntılara en fazla katlanan ve işe yarayan Tatarlar, Yağmalar ve en yumuşak (nazik), iyi kalbli Çigiller'dir (Kabûs-nâme, yay. R.Levy. London, 1951, s.64), Moğollar'ın (=Tatarlar) sahip oldukları meziyetlerin daha o zamanlar anlaşılmış bulunduğu görülüyor.*

3 *I, s.330,tercüme I, s.394.*

4 *Bunlardan Çiğil adlı bir nahiye merkezi Ilgın'da, bir köy Kara Pınar'ın Hotamış nahiyesinde, diğer bir köy de Kastamonu yakınlarında bulunmaktadır. Manisa'da da Çiğiller adlı bir köy vardır (İçişleri Bakanlığı, Türkiye'de meskûn yerler kılavuzu, s.265). Mesela Çiğil Tepesi (Afyon Karahisarı'nın batısında) Çiğil Deresi (Kayseri'nin kuzey doğusunda) bildiğimiz iki semt adıdır. Eski kaynaklardan Akşehir'in güneyinde Çiğil dağlarından söz edilir.*

5 *F. Sümer Eski Türklerde şehircilik, s.15-17, 75, 81-82.*

Ferâhiye adlı köylerde de *Tohsı* obalarının oturdukları aynı kaynakta haber veriliyor. Bu iki köyün arasında da *Özket* köyü olup halkı az, fakat varlıklı idi[1].

Kaşgarlı *Tohsılar*'ın sadece *Kuyaş*'ta (İli kıyılarında) oturduklarını yazar. Büyük âlimimiz en yeğni (ehaffu) dilin *Oğuzlar*'ınki olduğunu söylerken en doğru (eşahhu) dilin de *Yağma* ve **Tohsılar** 'ın dilleri olduğunu yazıyor ve buna Hakaniye türkçesi adını veriyor[2].

XI.yüzyılda **Kaşgarlı**'dan başka hiç bir kaynakta *Tohsılar*'dan söz edilmez. Bu husus daha X.yüzyılın başlarında yerleşik hayata geçmiş olan *Tohsılar*'ın, XI.yüzyılda bu hayata daha fazla bağlandıklarını gösterir. Fakat daha VI.yüzyılın ikinci yarısından itibaren Türk toplulukları tarafından yurt tutulan *Çu* ve *Talas* bölgesinin XI.yüzyılın ikinci yarısında bile *Türkleşmesi* henüz tamamlanmamıştı. **Kaşgarlı** *Balasagun, Taraz* (Talas), *Beyzâ* (=İsficâb) şehirleri halkının iki dilli olup hem *türkçe* hem de *soğdça* konuştuklarını bildirir[3]. **Kara Hanlılar**'ın kutsal şehirleri **Kaşgar**'ın bir çok köyünde de yine aynı devirde kençekçe konuşuluyordu[4].

B u l a k: *Hududu'l-âleme* göre *Yağmalar*'a mensup bir topluluk olup *Toğuz Ġuzzlar* ile karışmışlardır[5]. **Mervezî**'ye göre ise *Karluklar*'ın bir boyudur[6]. **Kaşgarlı** da *Bulaklar* hakkında kısaca bilgi verir. Buna göre *Bulaklar*'a **Elke Bulak** da denilir. Onları *Kıpçaklar* tutsak almışlar ise de **Ulu Tanrı** onları *Kıpçaklar*'ın elinden kurtarmıştır[7]. *Bulaklar*'ın *Yağma* ve *Karluklar*'dan hangisine mensup olduğunu söylemek güçtür. **Kaşgarlı**'nın sözlerinden *Bulaklar*'ın XI.yüzyılın ortalarında *Yukarı Çu* boylarında veya *Balkaş*'ın batısında yaşadıklarını düşünmek, her halde yerindedir.

Y a ğ m a: Bu *Türk* eli hakkında en eski bilgiye *Hududu'l-âlem*'de rast gelinyor. Bu bilgiye göre*Yağmalar Kaşgar* ile onun kuzeyindeki *Narın ırmağı* arasındaki bölgede yaşayan kalabalık bir topluluktur, hatta 1700 tanınmış oymakları (kabile) olduğu söylenir; silahları mükemmel olup güçlü ve savaşçı insanlardır. Hükümdarları *Toğuz Ġuzz* (=Uygur) hükümdarının oğullarındandır[8]. Onların *Kaşgar* ile *Artuç* ve *Hirgil* adlı köyleri vardır[9].

Gerdizî'de *Yağmalar*'ın mensup oldukları *Toguz Guzzlar*'dan ka-

1 *S.84-85, tercüme s.99, izahlar kısmı s.300-304.*

2 *I, s.30-31, tercüme I, s.30. Fakat Görüldüğü üzere Tohsılar aslında Karluklar'ın bir oymağı, Yağmalar da Uygurlar'a bağlı bir eldir. Böyle olduğu halde Hakanlı Türkçesini en doğru bu iki topluluğun konuştuğu hakkındaki müellifimizin yanı Kaşgarlı Mahmud'un sözleri nasıl izah edilebilir, bunu bilmiyorum.*

3 *I, s.31, tercüme I,s.30.*

4 *Gösterilen yer.*

5 *s.79, tercüme s.96.*

6 *Metin, s.19, tercüme s.31.*

7 *I, s.116,337, tercüme I, s.129,379.*

8 *Melik-i îşân ez evlâd-i melik-i Toğuz Ġuz est.*

9 *s.78-79.*

çarak *Karluklar* arasına geldikleri, *Karluk*ların da onlara bir şey yapmadıkları anlatılır[1]. Gerçekten **Uygur İl İtmiş Bilge Kağan**'ın ikinci kitâbesinde (Taryat) *Yağma* bir topluluk adı gibi geçiyor[2]. *Mücmelüt-Tevârîh*'te toplulukların ve şehirlerin başlarındaki hükümdarların unvanları sayılırken *Yağmalar*'ın hükümdarına **"Buğra Han"** denildiği yazılır[3].

Kaşgarlı da *Yağmalar* hakkında şu bilgiyi veriyor. *Türkler*'den bir topluluk olup onlara *"Kara Yağma"* da denilir[4].

Yine ona göre en doğru *Türkçe* **Yağmalar** ile *Tohsılar*'ın dilleridir[5].

Yağmalar hakkında verilen şu bilgiler **Kara Hanlılar** devletinin Yağmalar tarafından kurulduğuna şüphe bırakmaz.

Kara Yağma= **Kara Han**, (Kara Hanlı hükümdarı),

Buğra Han (Yağmalar'ın hükümdarı)= **Bugra Han** (Kara Hanlı hükümdarı).

Kaşgar (Yağmaların şehri = Kaşgar Kara Hanlıların kutsal şehri)[6].

Diğer taraftan bütün kaynaklarda belirtildiği üzere, *Karluk* hükümdarları *yabgu* (Cebgûye) unvanını taşımış olup hiç bir zaman han unvanını kullanmadılar[7]. Fazla olarak Karluk Yabgu hanedanı X.yüzyılın başlarında siyasî gücünü veya siyasî varlığını yitirmişti[8]. Bu, *Sâmânlı* **İsmail b.Ahmed**'in 893'deki *Taraz* seferinden ileri gelmiş olmalıdır.

T ü r k m e n: Bu **Türkmenler** *Oğuzlar*'dan ve *Karluklar*'dan tamamen ayrı bir *Türk* elidir; *Türkmen adının gerçek sahibi bu topluluktur. Bu Türkmenler*'in nüfusu az olduğu için onlardan sadece bir müellif söz etmiştir. Bu müellif de eserini 985 yılında yazan **el-Mukaddesî**'dir. Bu müellifin verdiği bilgilere göre **Türkmenler** *İsfîcâb* ile *Balasagun* arasında yaşıyorlar. *İsfîcâb*'ın doğusundaki *Berûket* ve *Bulâç* adlı kasabalar *Türkmenler*'e karşı uç şehirleridir. **Türkmen meliki** *Ordu* adlı kasabada oturmaktadır. *El Mukaddesî* **Türkmenler**'in korkudan *Müslüman* olduklarını ve **Türkmen me-**

1 *Zeyniü'l-ahbâr, yay.A.Habîbî Tahran 1347, s.260.*

2 *T.Tekin aynı makale, s.807,811.*

3 *Yayınlayan M.Bahâr, Tahran, 1318, s.421.*

4 *III, s.25-26, tercüme III, s.34.*

5 *I, s.30, tercüme I, s.30.*

6 *Kara Hanlılar'ın en eski ataları saydıkları Afrasiyâb havasının güzelliğinden Kaşgar'a Ordu Kent (yani Hakanın şehri) demiş. Kara Hanlılar'ın aile mezarlığı Kaşgar'dadır. Barthold, Metinler s.132.*

7 *İbn Hurdâdbih (s.16): Cebguye; Hududu'l-âlem: Cebgûy yahud beygu. Harizmî, Mefâtîhul-ulûm. yay. G.Van Vloten, Leyden, 1968, s.120 cebbûye; Gerdizî (s.257): cebûye Hududu'l-âlem'de: "Mulûk-i Halluhrâ cebgûy handendî ender kadîm ve beygu nîz handendî"= Karluk hükümdarlarına eskiden Cebyuy derlerdi beygu dahi denilirdi cümlesi, bize göre bunu ifade etmektedir.*

8 و بر وكت كبيرة وهى و بلا ج ثغر ان على التركمانيين الذ ين قد اسلمو ا ، هبةً قد خر ب حصنها

Ve Bulâç, hisarı harap küçük bir şehirdir câmii çarşıdadır. Buradan yörenin merkezine dönmüş olduk. Bereket büyüktür. Bura ve Bulâç korkularından Müslüman olan Türkmenlere karşı uç şehirlerdir (s.274).

likinin *İsficâb* hakimine armağanlar göndermekte olduğunu da bildiriyor[1].

Kaşgarlı da *Ordu*'dan söz eder ve onun *Balasagun* yakınında bulunduğunu yazar[2].

Taraz'dan *Yukarı Barshan*'a giden yol üzerindeki konaklardan biri de *Medînetü Hakanı Turgişî* yani "Türkiş hakanının şehri"dir[3]. İşte *Ordu* bu şehir olmalıdır[4].

E z g i ş: Daha önce bu el hakkında bilgi verilmiş ve XI.yüzyılda *Fergana*'daki *Özçend* (Özkend) de oturdukları söylenmişti[5].

Ç a r u k: Bu *Türk* eli hakkında sadece **Kaşgarlı** bilgi veriyor ve bu elin **Kaşgar**'ın doğusundaki **Barçuk**'ta **(Maral Başı)** oturduğunu yazıyor[6].

O g r a k: Kaşgarlı Oğraklar'ın **Uygur** sınırında oturduklarını bildiriyor. Onlara **Kara Yıgaç** da deniliyordu. Ograklar'ın yiğitleri ile tanınmış bir el olduğu anlaşılıyor. **Kaşgarlı**'da onlar ile ilgili bazı deyişler görülür[7].

Çaruk ve Ograklar, *Türkmenler*'den daha da küçük topluluklar idiler. *Kaşgarlı*'da bunlardan başka *Aramût* adlı bir topluluk da görülür. Müellifimiz *Aramûtlar*'ın *Uygurlar*a yakın bir yerde yaşadıklarını da bildiriyor ve ayrıca aynı adda bir yerin bulunduğunu da kaydediyor[8].

H a l a ç (Kalaç): İbn Hurdâdbih *Taraz*'dan[9] *Nûşecânü'l-â'lâ* (=Yukarı Barshân)'a giden yol'nun üzerindeki konaklar hakkında

1 اردوا صغيرة بها ملك الترکمان لازال يبعث اهدايا الى صاحب اسبيجاب عليها حصن ولها خندق ملآن من الماء ودار الملك في القهندز.

Ordu küçüktür. Türkmen meliki burada oturur. O, İsficâb hakimine hâlâ armağanlar gönderir. Ordunun kalesi vardır, çevresi su dolu bir hendekle çevrilidir. Melikin konağı da hisarda bulunur (s.275).

2 *I, s.112, tercüme I,s.124.*

3 *Bu şehir, İbn Hurdâdbih'deki konaklar ile ilgili listede 13.konak olarak geçiyor (s.28-29) Aynı listedeki 15.konak da Kubâl (=Süyâb= Balasagun), 16.konakda Nûşecânu'l-â'lâ (= Barshanu'l-â'lâ= Yukarı Barshan)'dır. İbn Hurdadbih'in Kudâme'nin eserindeki listesinde Türgiş Hakanı'nın şehri, "Karyetü Hakanı-Türk" şeklinde yine 13.sırada yeralmıştır. İki köyden meydana gelen Süyâb da 17.konağı teşkil etmektedir. Süyâb'ı meydana getiren köylerden biri Kubâl, diğeri de Sâgûr (=Sagun) Kubâl adlarını taşıyor. (Kitâbu'l-harâc, yay. M.J. De Goeje, Leyden, 1889, s.205-206). İşte Balasagun adı da Kubâl+Sagun'dan- Kubâl'ın ilk hecesi düşerek ortaya çıkmıştır. (Biraz daha Tafsilat için: F.Sümer, EskiTürkler'de şehircilik s.72-75).*

4 *Çünkü Ordu hükümdarın oturduğu şehir demektir: "Ordu= kaşabatu'l-meliki ve minhu summiyet beldetu Kâşgar Ordu kend ey beldetül-ikameti ve kaşabatu'l-mulûki= hükümdarın oturduğu şehir. Bundan dolayı Kaşgara da Ordu Kent denilmiştir. Ordu Kent hükümdarların oturdukları başkend olan şehir demektir (Kaşgarlı, I, s.112, tercüme I, s.124). "Balasagun şehrine de Kuz Ordu" denir (gösterilen yer). Uygur II İtmiş Bilge Kağan'ın kurduğu şehre de Ordu Balığ adı verilmişti. Çünkü Uygur Kağanları şehirdeki saraylarında oturuyorlardı.*

5 *...sayfaya bk.*

6 *I, s.28,30,318,II, s.388, tercüme I, s.28,30,381.*

7 *Bu deyişlerden biri şudur: "Ağdı kızıl bayrak*
Togdı kara toprak
Yetşil kelip Oğrak
Tokşıp anın kiçtimiz" (III, s.138, tercüme III, s.183. Ayrıca şu sayfalara da bk. I,s.108,283,389,425, II, s.40,61, 172, tercüme I,s. 119,313,468,516, II, s.48,219.

8 *I, s.124, tercüme I,s.139.*

9 *Eserinin İkinci yazılışını 886 da bitirdi; 912 (?)de öldü.*

bilgi verirken 1.Konak *Nûşecânüs-suflâ (Aşağı Barshân)'nın* 3 fersah (18 km) olduğunu yazdıktan sonra 2 fersah (12 km) ileride *Cermiyye* de denilen *Kesrâ Bâs*'da *Karluklar*'ın kışladıklarını, *Halaçlar*'ın *(Halaciyye)* kışlaklarının da *Karluklar*ınkine yakın olduğunu anlatır[1].

Aynı müellif az ileride *Türk* elleri (kavimleri)'nden söz ederken *Halaçlar*'ın Irmağın *(Ceyhu) bu tarafında (yani (Horasan* yönünde) olduğunu bildirir[2]. Buna göre, *Halaçlar*'dan bir küme *Taraz*'ın 5 fersah (30 km) doğusunda yaşamakta, onların kalabalık kısmı da *Horasan*'da yurt tutmuş bulunmaktadır. **İbn Hurdâdbih** eserini ikinci defa, 886 da yazdığına göre Halaçlar bu tarihten önce *Horasan*'a geçmiş bulunuyorlardı.

Halaçlar'ın, *Karluk* hücumuna dayanamayarak *Taraz* bölgesindeki yurtlarından *Horasan*'a göçmek zorunda kaldıkları ihtimalini kabul etmek yerindedir. Gerçekten *Karluklar* 886 yılından önce güçlü olup bunu yapabilecek durumda idiler. Daha önce söylediğimiz gibi onların güçlerini 893 yılında **Sâmânlı İsmail b.Ahmed** kırmıştı.

904 yılında sayısız askerle *Mâverâün-nehr*'e giren ve **İsmail b. Ahmed**'e ağır bir şekilde yenilenler de, şüphesiz, yine onlardı[3].

Horasan'a geçen *Halaçlar* oradan güneye, *Sîstan*'a inerek *Zemîn Dâver*'de yurt tuttular. Onlardan bir kolun *Horasan*'da kalmış olması mümkündür. Bu *Halaçlar*, *Gazneliler*, *Gorlular*'ın hizmetinde bulunmuşlar, gerek bu devletin, gerek *Gorlular* devletinin *Hindistan*'a yaptıkları seferlere katılmışlardır. Hatta bununla ilgili olarak onlardan bir kısmı *Hindistan*'a göç ederek *Gorlular* devrinde orada yapılan fetihlerde mühim roller oynamışlardır. Yaptığı fetihlerle *Bengal* ve *Doğu Hindistan'a İslâmiyeti* götüren **Emîr İhtiyareddin Muhammed Halacî**, nısbesinin de gösterdiği gibi, Halaçlar'dan idi. **Türk Delhi Sultanlığı** devrinde (1206-1290) gittikçe yükselen Halaçlar, 1290 yılında iktidarı ellerine alarak, bu devlete 1320 yılına kadar süren parlak bir devir yaşatmışlardır[4].

1221 yılında *Türkmenler* ile birlikte *Gazne*'de görünen *Halaçlar*, **F.Köprülü**'nün söylediği gibi[5], *Mâverauı-nehr* ve (veya) *Horasan*'dan gelmiş *Halaçlar*'dı. Bunlar'ın başında **Seyfeddin Oğrak** adlı bir başbuğ vardı. *Moğollar* **Harizm Şah Celâleddin**'i, yenip *Hindistan*'a kaçırdıktan sonra *Gazne* yöresinde kalan bu *Halaçları*, *Gor* toplu-

1 *Kitâbu'l-mesâlik ve'l-memâlik s.28-29 Aynı müellifin Kudâme tarafından nakledilen tafsilatlı listesinde "Halaciyye" ile bilgi yoktur (Kitâbu'l-hârac, s.205).*

2 *"ve Halac ve hiye min haza'l-cânib munen-nehr= Ve Halaç ırmağını (Ceyhun) bu tarafındadır" (s.36). Bilindiği üzere İbnü'l Fakih Türk kavimleri hakkındaki bilgiyi İbn Hürdâdbih'den almıştır. Fakat bu bilgiler arasında Halaçlar hakkındaki kayıd yoktur (Muhtasar Kitâbi'l-buldân, yay. M.J. De Goeje, Leyden, 1885, s.329).*

3 *Bu orduda 700 başbuğ olup sadece bunlar Türk çadırına (kubbetüt-Türkiyye) sahip idiler (İbnü'l Esir, VII, s.532-533).*

4 *Bu hususta M.F.Köprülü, Halaç İslâm Ansiklopedisi, V/1, s.112-113.*

5 *Aynı makale s.113.*

lukları gibi, yok ettiler[1].

Bilindiği üzere *Orta İran*'da kalabalık bir *Halaç* topluluğu bugün de yaşamaktadır. Bu topluluk birbirine yakın iki yörede oturur. Biri *Sâve* ile *Karagan* (*Harrakân*) arasındaki yöredir. Bu yörenin merkezi *Sâve*'nin batısında ana yol üzerindeki *Novherân* kasabasıdır. Bu yörede oturan *Halaçlar*'a *Halac-i kâhir* yahut *Halac-i Sâve (Sâve Halacı)* denilir. *Halacistân* adı da bilhassa bu yöreye verilmektedir. Diğeri de *Kum* şehri ile onun batısındaki Sultanâbad arasındaki yöredir. Burada oturan *Halaçlar*'a da **Halac-ı Emîr Hüseyinli (Emîr Hüseynî Halacı)** adı verilir. Bu Halaçlar çok eskiden toprağa bağlanmışlardır. Onların vergi veren halktan (raiyyet) sayılmaları yerleşik hayat geçirmeleri ile ilgilidir.

Halaçlar'ın altmış yıl önce 350.000 nüfusa sahip oldukları tahmin edilmiştir. Bundan başka *Fars* eyaletinin kuzeyinde *İklid* ve *Âbâde* kasabaları ile onlara yakın köylerde de *Halaçlar* oturdukları gibi, *Urmiye* ve *Esterâbâd* yörelerinde de *Halaç* köylerine rastgelinir.

Halaçlar Kaşkay elinin kendilerinden çıktığını bize de söylemişlerdir. Gerçekten araştırmalarımız bu rivayetin doğru olabileceğini göstermiştir. *Sâve* yöresinden *Fars* eyâletine inmiş olan *Halaç Şâhilu* oymağının oradaki *Türkmen* oymaklarını başına toplayıp *Kaşkay* elini meydana getirmiş olması muhtemeldir[2].

Bu *Halaçlar* bu yurtlarına nereden ve ne zaman geldiler? **Köprülü**'ye göre bunlar *Moğol* İstilası üzerine *Horasan* ve *Afganistan*'dan gelen *Halaçlar* olmalıdır[3]. Tabiî *Sâve Halaçları* aynı istila yüzünden *Türkistan*'dan da gelmiş olabilir. Fakat **Selçuklular** devrinde *Halaçlar*'dan bazı kolların *İran*'ın batı bölgelerine ve *Anadolu*'ya gelmiş olmaları mümkündür. **Salgurlu Atabeg Zengi**'nin (ölm. 574=1178) kumandanı **Taceddin-i Halac, Selçuklu** devrinde gelmiş bir *Halaç* oymağının beyi olabilir. **Atabeg Zengi Taceddin Halac**'ın emrine sayısı çok asker vererek kendisine sığınmış olan *Kirman Selçukluları* atabegi **Muhammedi** eski mevkiine geçirmek üzere her ikisini de 569 (=1173-1174) yılında *Kirman*'a göndermişti[4].

Anadolu'da ikisi *Kalaç*, ikisi de *Kalaçlı*, olmak üzere dört köy vardır[5]. Bunlardan *Kalaç* adını taşıyan köyler *Gerede (Bolu)* ve *Alaçam*

1 *Gösterilen yer.*

2 *XV.yüzyılın ortalarında Fars'ta güçlü bir Halaç topluluğu vardı (Ebûbekr-i Tihrânî, Kitâb-ı Diyârbekriyye, yay. N.Lugal-F.Sümer, Ankara, 1962-1964, s.296).*

3 *Aynı makale s.114.*

4 *Efdaleddin-i Kirmânî, Bedâyi'ul-ezmân fi vekâyi' Kirman, yay. M. Beyânî, Tahran, 1326, s.82-83; ondan naklen Muhammed İbrahim Tevârih âl-i Selçuk, yay. M.Th. Houstma, Leyden, 1886, s.101.*

5 *F.Köprülü Kalaç ve Kalaçlı adlı köyleri, İçişleri Bakanlığı'nın "Köylerimiz" adlı eserinde görebilse idi, herhalde şu mütalaayı yazmayacaktı "bütün bu köy adlarının Kalaç değil, Halaç adını taşımaları, bu son şeklin daha doğru olduğunu ve Kalaç şeklinin Kal+aç iştikakını uyduran müellifler tarafından tercih edildiğini göstermektedir" (aynı makale, s.115-116). Halbuki Köprülü kuzey Azerbaycan ile Kırım'da Kalaç adlı köyler bulunduğunu biliyordu (gösterilen yer).*

(Samsun) ilçelerinde, *Kalaçlı* adlı köyler de *Daday (Kastamonu)* ve *Gerze (Sinop)* ilçelerinde bulunuyor.

Halaç'la ilgili köy sayısına gelince, bunların sayısı yirmibirdir. Bunlardan beşi *Halaç*, onu *Halaçlı*, üçü *Halaçlar* ve üçü de *Halaç Oğlu*'dur[1]. Bu adlardan çoğunun *Halaç* eli ile ilgili olduğuna şüphe yoktur. Bu yer adlarından *Halaç* adlı iki köy *Giresun*'da olup biri *Tirebolu*, diğeri de *Keşap* kazasına bağlıdır. *Halaçlı* adlı iki köy ile *Halaç Oğlu* adlı bir köy de yine *Giresun*'un *Tirebolu* kazasında bulunuyor. Bunların *Halaçlar*'ın, *Çepniler*'in yanında, *Kara Deniz* kıyılarındaki *Türk* yerleşmesinde önemli bir rol oynadıklarını ortaya koyar. *Kastamonu* bölgesinde *Halaçlı*, *Halaçlar* ve *Halaç Oğlu* olmak üzere dört köy vardır[2]. *Kalaçlı* adlı iki köyden birinin de aynı bölgede olduğu yukarıda görülmüştü. *Zonguldak*'ta *Halaç*, *Sinop*'ta *Kalaçlı*, *Samsun*'da *Kalaç*, *Bolu*'da *Kalaç* ve *Halaçlar* (*Gerede*) bulunması, Bütün *Kara Deniz* kıyılarının ve ona bitişik yerlerin iskânında *Halaçlar*'ın mühim bir rol oynadıklarını ortaya koyar.

24 *Oğuz* boyundan iki boyu temsil eden, *Hindistan*'daki fetihlerde mühim roller oynayan ve hatta çıkardığı bir hânedan ile *Delhi Sultanlığı*na unutulmaz bir devir yaşatan[3] *İran*'da ve *Azerbaycan*'da 100 kadar köye sahip olan ve *Kaşkay* elini kuran bir topluluğun *Anadolu*'da 25 yer adı bırakması az değildir. *Oğuz* boylarından altısına ait yer adları *Halaçlar*'ınkinden daha azdır.

K i m e k: *Kimekler*'in yurtları yukarı *İrtiş* boylarıdır. Zamanla yurtları batıya doğru genişlemiş ve *Yayık (Ural)* ırmağının çıktığı sıra dağlara ulaşmıştı. Bu sıradağlara eski *Türkler*in *Ulug Tag* ve *Kiçig Tag* dediklerini biliyoruz.

Kimek adının İki+İmek'ten geldiği hakkındaki **Marquart**'ın görüşü ilim âlemince kabul edilmiştir[4]. İki İmek, yani iki boydan meydana gelmiş *İmek eli* demektir, *iki Ediz, Üç Karluk* gibi *Kimekler*'in adı *Orhun* âbidelerinde geçmiyor; buna karşılık **İbn Hurdâdbih**'ten itibaren bütün *İslâm* kaynaklarında görülüyor.

Gerdizî'ye göre *Kimekler İmi, İmâk, Tatar, Balândur, Hıfçâk, Ankâz* (?) ve *Eclâd*, olmak üzere yedi boya ayrılıyorlardı[5]. Buradaki *Tatar* adı dikkati çekiyor. Bundan başka *Yemek* (buradaki *İmek*) boyunun *Bayavut* adlı kalabalık bir obası vardı. Aynı atla bir *Moğol* boyunun da olduğunu biliyoruz. Bunlar bazı *Moğol* unsurlarının *Kimekler*'e

1 *Köylerimiz, s.313-314.*

2 *Gösterilen yer.*

3 *Afgan Gılzaylar'ının Halaçlar'ın neslinden oldukları şeklindeki görüşün doğru olmadığını ifade etmeliyim. Çünkü bu görüş hiç bir sağlam delile dayanmıyor. Gılzay ile Halaç arasında bize göre, zayıfta olsa bir ses benzerliği yoktur.*

4 *W.Bang-J. Marquart, Ostturkische Dialektstuden, Berlin, 1914 II.Über das Folkstum der Komanen,s.96.*

5 *Gerdizî, s.258. Minorsky, izahlar bölümü, s.304-305.*

sığınıp bu elin obaları arasında yer aldıklarını gösterebilir. *Hududu'l âlem*'deki sözler, *Kimekler*'in daha fazla, 11 boydan teşekkül ettiğini düşündürüyor. Fakat bu boylardan ancak *Ḫıfcâk* (Kıfçâk), *Karkara Han, Yagsûn Yâsû*-gibi bazı boyların adları verilmiştir[1]. Aynı eserde *Kimekler*'in *Yemekiye* adlı bir şehirleri olduğu ve hakanın yazın orada oturduğu söylenir. Süratli at süren bir atlının *Taraz*'dan bu şehre ancak 80 günde ulaştığı kayd edilir. Bundan başka onların *Su (İrtiş?)* kıyısında *Çöp* adlı bir köyleri *(Dıh-î Çöb)* olduğu, mamur olan bu köyde çok insanın toplandığı bildirilir.

Fakat *Kimekler*'in bir şehirleri olduğu diğer kaynakların hiç birinde teyid edilmez[2]. Esasen aynı kaynakta *Kimekler*'in yazın süt içtikleri, kışın da kurutulmuş et (kak) yedikleri bildirilir. Şehri olan bir topluluk şüphesiz başka şeyler de yerdi.

Kimekler'in hükümdarının hakan unvanını taşıdığı sözü de[3] doğru olamaz. Onların başbuğlarının taşıdıkları unvan tutug idi[4].

Kimekler'in, samur, kunduz, kakım ve tilki derileri, sahip oldukları servetin önemli bir kısmını teşkil ediyordu. Kışın bu hayvanları kayaklarla kar üzerinde dolaşarak avlarlardı[5]. *Mâverâün-nehir*li tüccarın zorlukları ve tehlikeleri göze alarak *Kimek* ve *Kırgızlar*'a gitmeleri değerli kürkler satın almak içindi.

XI.yüzyılda *Kimek* adı ortadan kalkmış ve bu el, *Kıfçak* ve *Yemek (<İmek)* ler tarafından temsil edilmiştir. *Yemekler*, adı geçen yüzyılda da yine *İrtiş* kıyılarında oturuyorlardı[6]. Bu ırmak onlarca çok kutsal sayılıyor, **Gerdizî**'ye göre ona ilah gözü ile bakılıyordu. XII.yüzyılda *Yemek*lerin, bilhassa *Bayavut* oymağının mensupları *Harizm* Şahlar ordusunda en önde yer aldılar[7].

1 *S.85-86.*

2 *Mervezî'de onların bir köy ve evlere bile sahip olmadıkları bildirilir: "Ve minhum Kîmek ve hum kavmun leyse lehum kurâ ve lâ buyutun ve innemâ hum eshabu'lgiyâz ve meşâcire ve miyahin vekila'= Onlardan Kimekler'e gelince, onların köyleri ve evleri yoktur. Onlar sadece ormanlara, ağaçlara, sulara ve otlara sahip bir eldir" (s.19-20, tercüme s.32).*

3 *Hududu'l-âlem, s.85,86.*

4 *Mücmelüt-tevârih (s.420): "Pâdişâh-î Kîmakrâ tutug gôyend= Kimek hükümdarına tutug denilir. Gerdizî'deki (s.258) tg. da tutug olacaktır. İslâmiyetten önceki Türk siyaset geleneklerine göre toplulukların başlarında bulunanlar ancak güçlerine uygun unvanlar alabilirlerdi. Karluk yabgusu 766 da Süyâb'ı alıp Türgiş kağanlığına son verdiği halde kağan veya han unvanını alamamış, eskisi gibi yabgu unvanını taşımıştır.*

5 *Mervezî, s.20, tercüme s.32.*

6 *Kaşgarlı, onların akına çıkacaklarını haber veren bir dörtlüğü zikrediyor: "Ertiş Suvı Yemeği*
Kürmet anıñ yüregi
Sıtgap tutar bileği
Kelgimet irkişir=
Irtış Suyı Yemeği
Pektir onların yüreği
Sığadılar bileği
Gelmek için toplanır"
(I, s.273, tercüme I, s.325). Yemekler'den de İslâm âlemine memlük getirilmiştir. El-Cezire ve Kuzey Suriye hükümdarı Seyfüddevle'nin (ölm.967) baş kumandanı, Yemek et-Türkî bunlardan biridir.

7 *Bu hususta: F.Köprülü, Harizm Şahlar, İ.A. V/1, s.265-296, İ.Kafesoğlu, Harezmşahlar devleti tarihi, TTK, Ankara, 1987.*

K ı p ç a k (=Kıfçak): *Moğol* devrinden önceki kaynakların hemen hepsinde *Kıfçâk (Ḫıfçâḳ)*. Görüldüğü gibi, aslında *Kimek* elinin bir boyu olan *Kıpçaklar* erken bir zamanda birlikten ayrılıp batıya göç ederek IX.yüzyılda *Tobol* kıyıları ile ona yakın yerlerde yurt tutmuşlardır. **İbn Hurdâdbih**'te onlar müstakil bir kavim gibi anılmışlardır. *Hududu'l-âlem*'de *Kimekler*'e mensup oldukları belirtilmekle beraber onlar hakkında yine müstakil bir *Türk* eli olarak bilgi verilir. Bu bilgiler arasında *Kıpçaklar*'ın bazı geleneklerinin *Oğuzlar*'ınki gibi olduğu söylenir. **Kaşgarlı** da *Oğuz* lehçesi ile *Kıpçak* lehçesi arasında birçok benzerliklere işaret eder. Bu hususlar *Kıpçaklar*'ın, güney komşuları *Oğuzlar*'ın kültürlerinin tesirleri altında kalmalarından ileri gelmiş olabilir.

XI.yüzyılda *Kıpçaklar* ile birlikte *Harizm* sınırlarında faaliyette bulunan *Küçet* ve *Çuğrak* adlarını taşıyan oymaklar görülür. Biz bunların *Kıpçak* obaları olduklarından hiç şüphe etmiyoruz; çünkü müstakil oymaklar oldukları hakkında hiç bir delil yoktur.

Kıpçaklar'dan da bir kol *Anadolu*'ya gelmiştir. **Selçuklu** şehzâdesi **Rükneddin Kılıç Arslan**'ın, ağabeyi **Sultan İzzeddin Keykâvus**'a isyan ettiğinin haber alınması üzerine, Vezir **Kadı İzzeddin** çok para sarfederek *İva (ywa), Gence, Gurbet* (?) ve *Kıpçak*'tan asker toplamıştı (1254)[1]. Şimdi *Anadolu*'da bu *Türk* elinin adını taşıyan bir tek köy *(Sivas-Hafik)* vardır[2].

Kıpçaklar'ın adları, yukarıda da söylendiği üzere *Moğol* devrine kadar, umumiyetle, *Kıfçâk* ve *Ḫıfçâḳ* şekillerinde yazılmıştır. Moğol devrinden itibaren de daha çok *Kıpçâḳ* ve *Kıbçâk* yazılışları görülür.

K a n g l ı (añlı): bu topluluğun adı ancak XIII.yüzyılda yazılmış kaynaklarda geçer. Aşağı *Seyhun* boylarındaki hadiselere dair bilgi veren Harizmşahlar devletinin resmî vesikalarında, ne de son **Harizmşah Celâleddin Mengü Berti**'nin müverrihi **Muhammed en-Nesevî**'nin eserinde bu topluluğun adı geçer.

1253 yılında *Fransa* kralının elçisi olarak *Moğolistan*'a, **Mengü Kaan**'a giden **W. Rubruk, Kanglılar**'ın *(Cangle) Kuman* yani *Kıpçaklar*'dan olduklarını söyler[3].

Cuveynî, Harizimşah Tekiş'in karısı, **Sultan Alâeddin Muhammed**'in annesi **Terken Hatun**'un *Kanklı Türk* oymağından olduğunu yazar[4]. Halbuki *Harizmliler*'in arasında yaşamış olan çağdaş müellif **Nesevî** ise **Terken Hatun**'un *Yemekler*'in *Bayavût* obasının başbuğu

1 *Eser'deki Yıva boyu bahsine bk.*

2 *Meskûn yerler kılavuzu, s.622.*

3 *"Put before certain Comans called Cangle used to be there" (İngilizce tercümesini yayınlayan Ch. Dawson, London-Newyork, 1955, s.125). Yine o İtil'in doğusundaki bütün topraklarda Kumanlar'ın akrabası olan Kangılar'ın oturduğunu yazar (s.131).*

4 *Aşl-ü kabâil-f Etrâkend-i îşânrâ Kanklı hânend. îşânrâ â'cemiyân handendî ez dilhâ-yi îşân re'fet ve rahmet dûr bûdî ve memerr-i îşân ber her küçâ uftadî an vilâyet harâp şudî= Terken Hatun Kanklı denilen Türk oymağına mensuptur. Kanklılar'a yabancılar (A'cemiyân) denilirdi. Acımak, esirgemek bu kavmeden uzaktır. Nereden geçerlerse oralar, onlar yüzünden, harap olurdu (Târih-i cihanguşây, yay. M. Kazvinî, GMS, Leyden, 1916, II,s.198).*

Cenkşi Han'ın kızı olduğunu yazar[1]. Böylece **Rubruk**'un *Kanglılar*'ın *Kıpçaklar*'dan olduğu hakkındaki sözleri doğrulanmış oluyor. Gerçekten **Kaşgarlı** *Kañlı* adlı bir *Kıpçak* başbuğundan söz eder[2]. *Moğol* istilası zamanının tanınmış ciddî müverrihlerinden **Cüzcânî** 1260 da yazdığı eserinde Kanglı boyunun adını bu şekilde *(Kañlı)* yazar[3]. Diğer taraftan milli destanlarda *Kanklı (Kanglı)*'ya araba manasının verildiği görülüyor[4]. Verilen şu izahlar sonucunda *Kanglı (Kanklı)lar*'ın *Kıpçak* asıllı olup, XI.yüzyılda yaşamış bir *Kıpçak* başbuğunun adını **(Kañlı=kağnı)** taşıdıkları anlaşılmış bulunur.

P e ç e n e k: *Peçenekler* kaynaklarda *öz Türk* ellerinden biri olarak anılır. Bununla beraber onların *Orta Asya*'daki hayatları hakkında söylenecek sözler, sadece tatmin edici olmayan bir takım tahminlerdir.

Peçenekler'in *On Oklar*'dan olmaları ve hatta *On Oklar*'ın *Tu-lu* koluna mensup bulunmaları muhtemeldir. Çünkü *Peçenek* boylarından biri *Çor*, diğer biri de *Çopan* adını taşıyordu. *Çor*'un *Tu-lu* koluna mensup beylerin unvanları olduğu ve *Tu-lu*'dan *Şu-ni-şe* boyunun beyinin de *Çopan Çor (Ç'ou-pan Ç'uo)* unvanını taşıdığı daha önce görülmüştü.

Hatta *Peçenekler*'in, *Tu-lu* kolunun önemli bir bölümünü içlerinde bulundurdukları bile söylenebilir. Zira *Peçenekler* 8'boydan ve 40 obadan oluşmuş kalabalık bir el idi. Bu sekiz boyun adları şunlardır: *İrtim, Çor, Yula, Kulpey (Köl Beg?) ,Karı Bay, Talmat, Kopun ve Çoban*. Bu 8 boydan sadece ilk üçü *(Irtim, Çor ve Yula)* diğerlerinden daha yiğit ve daha soylu sayılıyor ve bundan dolayı da onlara *Kenger* deniliyordu[5].

Karluklar'ın hücumuna (766 yıllarında ve ya daha sonraları) dayanamayan *Peçenekler*'in *Balkaş Gölü* ve *Sarı su* yönünden *Aşağı Seyhun* boylarına göç etmiş oldukları söylenebilir. Onlar *Aral-Hazar Denizi*

1 *"Ve kânetu'l-mezkûre min kabîleti Bayâvûte ve hiye fer'un minfurugi Yemek"= Adı geçen yani Terken Hâtun Yemek obalarından Bayavuta mensuptur. (Sfyretus-Sultan Celâleddîn Mengüberti, yay. A Hamdî, Kahire, 1953, s.99, s.79'a da bk). Babaları Sultan Muhammed'in Abeskun'da ölümü üzerine (1220) Celaleddin ve kardeşleri Uzlag Şah ve Ak Şah Harizm'e döndüklerinde çoğu Bayavut olan yedi bin kişi, annesi kendi oymaklarından olan Uzlag Şah'ın etrafında toplandılar (aynı eser, s.122).*

2 *Kañlı-el'aceletü elletî yulmelu 'aleyha'l esklu= üzerine yük konulan araba, kağnı. Bilindiği üzere Anadolu'da bu arabaya şimdi daha çok gañlı denilir. "Kañlı-İsmu rccülin 'azîm-un min Kıfçâk=Kıpçaklar'dan büyük bir adamın adıdır. (III, s.280, tercüme , III, s.370). Anlaşılacağı üzere Kıpçak başbuğu ünlü arabamızın (kañlı=kağnı) adını taşıyor. Bu da herhalde, onun kañlı'da doğmasından ileri gelmiştir.*

3 *"Ve memâlik-i kabâil-i Türkistan ez Hârizm ve Bulgar ve Burtas ve Saklab tâ hudûd-ı Rûm tamâm der zapt-ı û derâmed ve derân diyâr cumle-i Kabâil-i Hıfçâk ve Kañlı ( ) ve Yemek ve Elberi (?) ve Rûş ve Çerkes ve Âs tâ Bahr-i zulumât bi-geriftı= Batu, Harizm, Bulgar, Burtas ve Saklab'dan Rum'a kadar uzanan Türkistan'daki oymakların ülkelerini eline geçirdi ve Kıpçak, Kañlı, Yemek, Elberî (?), Rus, Çerkes ve As gibi Karanlıklar Denizi'ne kadar olan yerlerdeki bütün oymakları hakimiyeti altına aldı. (Tabâkat-i Nasirî, yayınlayan, A Habibî Kandahârî, Lahor, 1954, s.694).*

4 *Oğuz Kağan destanı, yay. W.Bang-G-R. Rahmetî, İstanbul, 1936, .26-277-288,27-277-288; Reşîdeddin, Câmiü-tevârîh, Tarih-i Türkân Oguz ve hikâyet-i Cihan girî û, Topkapı Sarayı Hazine ktp., nr.1653, 376 b.Z.V. Togan, Oğuz destanı, İstanbul, 1972 s.20.*

5 *Constantin Porphyrogenitus (905-959), De Administrando İmperio, ingilizce tercüme R.J.H. Jenkins, Dumbarton Oaks, 1967, s.167-171; A.N.Kurat Peçenek Tarihi, İstanbul, 1937, s.32-33, 43-44.*

arasındaki topraklarda da *Harizmliler*'e komşu olmuşlardı[1]. *Peçenekler Aşağı Seyhun* boylarına geldiklerinde orada hangi topluluğun oturduğu bilinemiyor. *Peçenekler* burada da rahat bırakılmamışlar bu defa kendileri gibi **Batı Gök Türkler**'inden olan *Oğuzlar*'ın baskısı üzerine kuzey batıya doğru göçüp *Yayık (Ural)* ve *İtil (Volga)* arasında yurt tutmuşlardır.

Buradan da 898-902 yılları arasında yine *Oğuzlar*'ın ve müttefikleri *Hazarlar*'ın hücumlarına uğrayan *Peçenekler*'in çoğu *Kara Deniz*'in kuzeyindeki bozkırlara göçtüler ve orada, *Macarlar*'ı çıkarıp geniş bozkırın hakimleri oldular. Elde ettikleri topraklar 8 bölgeye ayrıldı. Her bölge 8 boydan birinin yurdunu teşkil etti. Bölgeler de obaların oturmaları için 40 yöreye ayrıldı. *Peçenekler*'in hükümdarları yoktu. Boyların başında bulunan beyler toplanarak siyasî ve askerî konuları görüşürler ve aldıkları kararları birlikte uygularlardı.

Cesur ve çalışkan *İslâm* tacirleri *Peçenek* ülkesine de gidip alış veriş yapıyorlardı. Onların getirdikleri bilgilere göre *Peçenekler* varlıklı bir topluluktu. Yılkıları ve koyun sürüleri sayısızdı. Ayrıca çok sayıda altın ve gümüş kap kacak ve içki takımları vardı; bellerine takdıkları kemerler de gümüştendi. Bundan başka onların silahlarının da mükemmel olduğu, savaşlarda bayrak ve sancak çektikleri, öküz boynuzundan yapılmış borular çaldıkları bildirilir[2].

Peçenekler bir buçuk asır *Don* ırmağından *Tuna*'ya kadar uzanan geniş bölgenin sahipleri olarak kaldılar. 1049'da *Uz(=Oğuz)*lar'ın hücumu üzerine gerileyip *Aşağı Tuna* kıyısına göçtüler. Onlar henüz güçlerini sürdürdüklerinden *Bizans* için ihmal edilemez bir tehlike kaynağı teşkil ettiler. Fakat 1091 yılında *Kumanlar* (=*Kıpçaklar*) ile *Bizanslılar*'a yenilip ehemmiyetlerini yitirdiler. *Peçenekler*'den bir küme *Macaristan*'a gitti. *Tuna* boyunda kalanları da *Bizans* topraklarına fırsat buldukça yaptıkları akınlar ile seslerini XII.yüzyılın sonlarına kadar duyurdular[3].

IX-XI.yüzyıllarda *Türk* âlemindeki başlıca topluluklar bunlardır. *Türk* dünyasındaki yerleşik hayata gelince, IX.yüzyılda bu yaşayışta mühim gelişmelerin kaydedilmiş olduğu görülür.

820 yıllarında *Orhun* bölgesindeki *Uygur* şehri *Ordu Balık*'ı ziyaret eden Mücâhid **Temim b.Bahr el-Muttavvi'î** *Ordu Balık*'a giderken birbirine yakın köylerin bulunduğunu ve ekili toprakları geniş ve halkının çoğu veya hepsi *Türk* olan bir yörede 20 gün seyahat

1 *Bununla beraber onların Seyhun'a uğramayıp asıl yurtlarından (başlıca Isığ Göl'ün doğu ve kuzeyindeki yöreler) doğruca Cim (Emba), İtil arasına gitmiş olmaları da imkânsız değildir.*

2 *Gerdizî, s.271-272.*

3 *A.N.Kurat'ın yukarıda adı geçen eseri şimdi de bu konuda en değerli incelemedir. Onun daha sonra yazdığı Peçenekler makalesine de bk: İslâm Ansiklopedisi, IX, 535-543. Kıpçaklar ve Peçenekler hakkında şu esere de bk.: The Cambridge history of Early Inner Asia, yay. D. Sinor, New York, 1988, s. 270-275, 277-284.*

ettiğini söylediği gibi, Ordu Balık'ın çevresinde de mamur kasabaların ve birbirine bitişik köylerin varolduğunu haber verir[1].Temininin bu sözlerinin doğruluğundan şüphe edilebilir.

840 felâketinden sonra *Doğu Türkistan*'a göçeden *Uygurlar, burada yerleşik hayata geçişi daha geniş ve daha hızlı bir şekilde uygulamışlardır.*

Batı Gök Türkleri'ne gelince, kağanlar *Türgişler* devrinde artık şehirlerin dışında değil, *Süyâb, Nevâket, Ordu*, yahut *Medînetü Hakanı Türk* ve *Taraz* (=Talas) şehirlerinde oturuyorlardı. Yukarıda adı geçen *Temim, İsıg Göl*'ün güney doğusunda yaşayan *Barshan* **(Barsgan) Türkleri'nin köylerinden başka 4 şehir ve 4 kasabaya (müdünüs-sigâr) sahip olduklarını ve gölün kıyısındaki her şehirden 20000 atlının çıktığını ifade eder[2]. Yine o, Barshanlılar'ın Türklerin en bahadır insanları olduğunu, 100 Barshânlının** 1000 Karluk'a karşı koyabildiğini de ilave eder[3]. Fakat anlaşıldığına göre Barshanlar XI.yüzyılda pek sevilmiyorlardı. Kaşgarlı'nın naklettiği şu deyiş bununla ilgilidir:

Kuş yavuzı sagzıgan
Yıgaç yavuzı Azgan
Yer yavuzı kazgan
Budun yavuzu Barsgan

Yani

Kuşun kötüsü saksağan
Ağacın kötüsü azgan (yaban gül)
Yerin kötüsü kazgan (bataklık)
Halkın kötüsü Barsgan(lar)[4].

IX.yüzyılın ünlü coğrafyacısı **İbn Hurdâdbih**, daha önce yazıldığı gibi, *Türkler*'in 16 şehirleri olduğunu bildirir[5]. O, bu şehirlerin adlarını vermediği gibi nerede olduklarını da söylemez. Ancak aynı müellifin 211-212 (826-827) yıllarına ait vergiler arasında *Türk* şehirlerinin de 46.400 dirhem vergi verdiklerini yazması, bu şehirlerin Çu ve Talas bölgelerinde bulunduklarına kuvvetli ihtimal verdiriyor.

1- Oğuzlar'ın Yurdları.

X. yüzyılın birinci yarısında *Oğuzlar, Hazar denizi*'nden *Seyhun* (Gök Türkler devrindeki Yinçü Öğüz) ırmağının orta yatağındaki *Fârâb* (XI. yüzyıldaki türkçe adı ile *Karaçuk*) ve *İsficab* yörelerine

1 *V.Minorsky, Tamim İbn Bahr's Journey to the Uyhurs, BSOAS, 1948, XII, s.270, İngilizce tercüme s.283; F.Sümer, Eski Türklerde şehircilik, s.34-38.*

2 *Minorsky, aynı makale, s.280, İngilizce tercüme s.284.*

3 *Gösterilen yer.*

4 *I,s.366, tercüme I,s.439.*

5 *Kitâbu'l-mesâlik ve'lmemâlik, s.31.*

kadar olan yer ile bu ırmağın kuzeyindeki bozkırlarda yaşıyorlardı[1]. **İstahrî** ve diğer coğrafyacıların eserlerinden Oğuz ülkesinin batı, güney ve doğu sınırları hakkında kat'i bir fikir edinilebiliyor. Buna göre, *Oğuz* ülkesi batıda *Hazar Denizi*'ne dayanıyordu. X. yüzyılın başlarında o zamana kadar meskûn olmayan *Hazar Denizi*'nin doğu kıyısındaki *Siyâh-Kûh(Kara-Dağ)* yarım adası onlar tarafından işgal ve iskân edilmiş ve bundan dolayı bu yarım ada *Mangışlağ* adını almıştır[2]. Güneyde *İslâm* ülkeleri ile olan sınıra gelince, güney batıda yani *Harizm* ülkesinde sınır *Curcan (Gürgenç)* ve bilhassa bu şehrin kuzey batısındaki *Cît (Jît)* kasabasından başlıyordu. *Aral Gölü*'nün güneyindeki *Baratekin* de sınır kasabalarından idi[3]. **Mâveraünnehr**'de sınır *Buhara* kuzeyindeki çölden başlayarak *İsficab* bölgesine kadar uzanıyordu. *Seyhun*'un sağ kıyısında, *Karaçuk* dağlarının eteğinde ve Yesi'ye bir günlük mesafede bulunan berkitilmiş *Savran (Sabran)*, *Müslümanlar*'ın *Oğuzlar*'a karşı sınır şehri idi. *Seyhun Savran*'dan az ileride *Oğuz* ülkesine giriyordu.

Oğuz ülkesinin kuzey sınırına gelince X. yüzyıl *İslâm* coğrafyacılarından **İstahrî** *Oğuz* sınırını bu yönde *İtil* ırmağının meydana getirdiğini söylüyor[4]. Çağdaş *Bizanslı* müellifi*imparator* **Constantin Porphyrogenitus**'un sözleri de bunu doğruluyor[5]. Fakat *Ibn Fadlan* 921 yılında Bulgar'a giderken **Cim (Emba)** ırmağının ötesinde *Oğuzlar*'ı görmemiş, buna karşılık *Yayık*'ın batısında Peçenekler'le karşılaşmıştı. Aşağı *Seyhun* ile *Aral*'ın kuzeyindeki çöl bölgesine *Belhi'ye* bağlı Coğrafyacılar *Oğuz çölü (Mefâzâtu'l-Guzziyye)* adını verirler[6]. Oğuzlar ise bu çöl bölgesine *Kara-Kum* demekte idiler.

Gök Türkler'in *Seyhun Irmağı*'na *Yincü Ögüz (İnci Irmağı)* dediklerini biliyoruz. X. yüzyıl kaynaklarında ise, aynı ırmak *Nehrü'ş-Şâş(Şâş= Taşkend ırmağı)* adıyle anılıyordu. Irmak, daha sonraları *Âb-ı Benâket, Âb-i Hocend gibi, adlar ile de anılmıştır. Oğuzlar ise Seyhun'dan sadece Ögüz* (ırmak) adıyle söz ediyorlardı. Müslüman âlimlere gelince *Amu Derya*'ya *Ceyhun* ve bu ırmağa da *Seyhun* isimlerini koydular. **Moğol** hakimiyeti devrinde *Sir* adı kullanıldı. Kazaklar ırmağı *Sir suvı* şeklinde anmışlardır. *Amu Derya* adına bakılarak buna da *Sir Derya* denilmiştir.

Seyhun'un aşağı ve kısmen orta yatağında derinlik, 6-12 metre arasında değişmektedir; genişlik te 600-700 metredir. Irmak gemiciliğe

1 *İstahri (yazılışı 930-3, kaynağı Belhî'nin eseri; yazılışı: 920), s.9, ayrıca s. 290.*

2 *İstahrî, s.219; ondan nakleri İbn Havkal, s.389; Hudud-ul âlem'de (s.24, Minorsky s.60) Oğuzlar'ın burada karada ve denizde olmak üzere, yol kesicilik yaptıkları söylenir. Hudud ul-âlem'de, bu bahiste, İstahrî gibi Belhî'ye (920) dayanılmıştır.*

3 *İstahri, s. 303; Mukaddesî, s.289.*

4 *s.10,222; Hududul-âlem, s.86, Minorsky, s.100.*

5 *De Administrando İmperio, İngilizce tercüme s.167.*

6 *İstahrî, s,217-218; Hududu'l-âlem s.55,86.*

müsaiddir. X. yüzyılda, ırmağın ağzına yakın yerdeki Oğuz yabgularının başkenti *Yeni Kent*'e gemilerle tahıl götürüldüğünü biliyoruz. Irmak, umumiyetle, kışın donar ve uzun müddet çözülmezdi. Bundan dolayı, kervanlar *Seyhun*'u rahatça geçerlerdi. *Seyhun*'un döküldüğü *Aral Gölü*'ne *Oğuzlar*'ın ne ad verdikleri bilinmiyor. *İslâm* müellifleri bu tuzlu göle *Buhayratu Harizm (Harizm Gölü)* demekte idiler. *Aral* (=ada) adı son yüzyıllarda konulmuştur.

Seyhun'un aşağı yatağı, iki yakası da düzlükten oluşan tam bir bozkır bölgesinden geçer. Burada ırmağın iki kıyısında sık sık geniş ve yoğun sazlıklar, kamışlıklar ve bataklıklar görülür. Irmak kamışlardan yapılan sallarla da geçilirdi[1].

Bozkır bölgesi, ırmağın ağzından doğuya doğru takriben 400 km. devam eder. Sonra ırmağa müvazi olarak dağlar başlar ve *İsficâb*'ın (=*Sayram*) kuzeyine kadar gider. Bu güzel görünüşlü sıra dağlar Oğuzlar'ın ünlü dağları olan *Karaçuk* dağlarıdır[2].

Ermeni kıralı **Hetum** 1255 de *Moğolistan*'dan dönerken bu dağları görmüş ve *Selçuklular*'ın *Anadolu*'ya buradan geldiklerini duymuştu[3], *Karaçuk* dağlarının adı **Timur** hakkındaki zafernâmelerde görüldügü gibi[4] **Ebu'l- Gazi**'nin naklettiği *Türkmen* rivayetlerinde de geçer[5].

Karaçuk'un adı **Dede Korkut** destanlarında, destanların baş kahramanı **Salur Kazan Beğ**'i öven bir şiirde de geçer. Bu dağın adı da *Yakın Doğu*'ya getirilmiştir. Ülkemizde *Cizre*'nin güneyinde, *Dicle*'nin batısında ve *Irak*'ta, *Altun Köprü*'nün batısında *Karaçuk* adlı dağlar vardır[6]. Yine **Dede Korkut** destanlarında **Salur Kazan Bey**'in sürüsüne bakan sadık ve kahraman çobanın *Karaçuk* adını taşıdığını biliyoruz[7]. Bunun gibi, *Hazar Ötesi Türkmenlerinden Yomut* boyunun

1 *E. Schuyler, "Türkistan," London, 1876, I, s. 25-64.*

2 *"Karaçuk-İsmü'l-Fârâb-ı ve hiye ismu bilâdi'l-Guzziye"= Karaçuk Farab'ın ve Oğuz ülkesinin adıdır. (Kilisli, I, s.404). Kaşgarlı Karaçuk'u haritasında göstermiş ve burasının Oğuz ülkesi olduğunu da kaydetmiştir.*

3 *"Ve sonra kuzey batıya doğru dönüp... Sığnah'a (=Suğnak) geldiler. Haraçuh (Karaçuk) buradadır. Selçuklular bu dağdan (Anadolu'ya) geldiler. Bu dağ Talas dağlarından başlar, Parçin'a (=Barçınlığ Kent) kadar gelir ve ayrılır. Oradan Batu'nun oğlu Sartah'a (Sartak) vardılar. O Menğü Han'a gidiyordu. Oradan Signah'a sonra çok büyük olan Savran'a oradan Haraçuh'a (şehir) Ason'a (Yesi?) Savri ve Otrar'a ulaştılar (E. Bretschneider, Mediaeval researches from Eastern Asiatic sources London 1875, I, s.169; J. A. Boyle, "The Journey of Hetum I, King of Little Armenia, to the court of the great Khan Möngke, Central Asiatic Journal, 1964, IV-3, s.184.*

4 *"Bu sırada Celayir Âdil Şah'ın bir kaç kişi ile Karacık dağlarında başıboş dolaştığı haberi geldi. Bunun üzerine Sahip Kıran onun yakalanması için Kökeltaş Berat Hoca ile İlçi Boğa'yı 15 atlı ile gönderdi. Onlar Semerkand'dan geceleyin yola çıkıp Otrar'a ulaştılar. Oradan bir topluluğu da yanlarına alıp Âdil Şah'ı dağlarda aramaya başladılar. Onu Ak Suma denilen yerde ele geçirip hayatına son verdiler. Ak Suma Karacık dağının ucuna Kıpçak bozkırını gözetlemek için yapılmış bir kuledir" (Şerefeddin Ali-i Yezdî, "Zafernâme" Kalkutta, 1887, I, s.272-273).*

5 *Oğuz ilinin yurtlarının kün doğuşu Isıg Köl ve Almalık ve kıblesi Sayram ve Kazgurt Tağı ve Karacık Tagı Temur kazuğı Ulug Tag ve Kiçik Tağ ki misnin kâni bolur ve kün batışı Sir Suvının ayağı ve Yanı Kent ve Kara Kum iş bu aytılgan yerleriniñ içinde ornıda dört miñ beş miñ yıl olturdular" (Şecere-i Terâkime, yayınlayan N. Kononof, Moskova-Leningrad, 1958,s.40; Türkiye Türkçesi, M. Ergin, İstanbul, tarihsiz, s. 56).*

6 *R. Kiepert, Syrien und Mesopotamien, Berlin, 1893; F.Sümer, "Oğuzlar'a ait destani mahiyette eserler, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi, 1959, XVII, 3-4, s.409.*

7 *II. Destana bk.*

iki kolundan biri *Karaçuk* adıyle anılıyordu[1]. **Kara Koyunlu Kara Yusuf**'un (1400 yılında) buyruğunda bulunan beylerden biri de *Karaçuk* idi[2].

Türkmenler'in soykütüğü'nde (=*Şecere-i Terâkime*) **Salur Kazan Beg**'i öğen bir manzumede onun *Kazgurd* dağından bir in taşını kavrayıp yuvarladığı anlatıldığı gibi,[3] yine aynı kaynakta *Oğuz* elinin yurdu tarif edilirken bu dağın adı geçiyor. Bir başka eserde de *Kazgurt Türkmenler*'in yurdu olarak gösteriliyor[4]. Bu *Kazgurt* dağı, *Türkmenler'in Soy Kütüğü*'nde *Sayram* ve *Karaçuk* ile birlikte geçmektedir. *Sayram*, *Seyhun*'a yakın bir yerde, *Arıs* çayının kıyısında olup X. yüzyılda *İsficâb* deniliyordu. Buna göre *Kazgurt İsficâb*'ın (=Sayram) kuzey batısındaki dağ olmalıdır. Bu da *Karaçuk* sıradağlarının en doğu kısmını oluşturur. *Kazgurt* adı da X. yüzyıldaki coğrafya eserlerinde geçen *Gazgurd* (غزكرد)'dan başkası değildir. Bu da *İsficâb*'a bir konak veya 4 fersah (22 km.) mesafede bulunan bir köyün adı idi[5]. Yani dağ adını yanındaki köyden almıştır.

Yine **Dede Korkut** destanlarında geçen **Kazlık** dağına gelince, bu dağın da *Kazgurt* gibi, *Karaçuk* dağlarının bir kısmı olduğunu sanmaktayız. Yahut her ikisi aynı dağı ifade edebilir.

Kuzeydeki *Kara Kum* **Oğuzlar**'ın başlıca yaylakları idi. Az yukarıda da kaydedildiği üzere *İslam* coğrafyacıları *Kara Kum*'u biliyorlar ve ona *Mefâzâtu'l-Guzziyye (Oğuz Çölü)* adını veriyorlardı. *Kara Kum*'daki *Irgız* ırmağının adı da **Harizm Şahlar** devri kaynaklarında geçer.

Güney'de *Buhara*'ya kadar uzanan *Kızıl Kum*, XI. yüzyıldan itibaren daha fazla önem kazandı ve *Kıpçak* baskısı yüzünden *Oğuzlar*'ın süreklice oturdukları bir yurt halini aldı.

Mangışlak (=Mangışlag) ve *Balhan (=Balkan)* bölgeleri verimsiz yerler idiler. Bu ve aynı zamanda kuytu yöreler olmaları yüzünden oralarda yaşayan *Oğuzlar* varlıklarını korudular. Bilindiği üzere bugünkü *Türkmenistan Cumhuriyeti Türkmenleri* 'nin çoğu Mangışlak'ta yaşamış olan *Oğuzlar*'ın torunlarıdır.

Seyhun boyları ile *Aral* gölü kıyılarında da sert bir kara iklimi hüküm sürmektedir. Kışın buralarda da ısı sıfırın altına düşerdi. Bu yüzden sadece *Seyhun* ırmağının değil, **Aral Gölü**'nün bazı kısımlarının da donduğu bilinmektedir. Buna rağmen *Oğuzeli*'nin ezici çokluğu *Seyhun* boylarında, keçe çadırlarda deri elbiseler içinde süksük ağacını yakarak kışı geçirirlerdi. *Süksük* seyyahların verdikleri bilgiye göre aslında bir çöl bitkisi olmakla beraber *Hazar*

1 *Ch. Marvin Merv, The Queen of the world , London, 1881, s.51.*

2 *F. Sümer, "Kara Koyunlular", TTK., Ankara, 1967, s. 61.*

3 *III. Bölüm'e bak.*

4 *Devletşah, tezkire, yayınlayan E. G. Browne, London, 901, s.390.*

5 *İbn Huddadbih, s. 27; İstahrî, s. 337; Mukaddesi, s.342. İbn Hurdâdbih (gösterilen yer) Gazgurd ile İsficâb arasındaki 4 fersahlık mesafenin çöllük olduğunu kaydeder. Oğuzlar da sürüleri dolayısı ile böyle yerleri tercih ediyorlardı.*

Denizi'nden *Çin*'e kadar uzanan geniş *Orta Asya* bölgesinin heryerinde yetişirdi. *Süksük* 4.50 m. ye kadar büyüyebiliyor, kalınlığı da 15 cm.yi buluyor. Bu ağaç başlıca yakacak için kullanılır. Odunu çok sıcaklık verdiği gibi, uzun müddet de dayanır. Bundan dolayı, *Ruslar Aral Gölü*'nde ve *Seyhun* ırmağındaki filotillalarında süksük kullanmışlardı. Bununla beraber develerin bu ağacın yapraklarını iştahla yedikleri görülmüştür[1].

Ehli hayvanlardan koyun ve at en başta geliyor ve onları keçi, sığır ve deve takip ediyor. Ceylan , karaca, geyik, sığır ve kulan (yaban eşeği)'dan sonra vahşi hayvanların başında kurdu saymak gerekir. Bu hayvan *Oğuzlar*'ın sürülerine çok zarar veriyordu. Bu zararı azaltmak gayesi ile hayvanın adı olan *börü*'yi ifade etmek için ağaç kurdunun adını kullandılar. Bunun sonucunda börünün yerini kurt aldı. Herhalde aynı inanış ile ilgili olarak şimdi *Anadolu*'da pek çok yerde kurt yerine canavar kullanılır.

Dede Korkut destanlarında **Salur Kazan Beğ** öğülürken *"Karacuk*'un arslanı, ismi *Emet* suyunun kaplanı" deniliyor. Geçen yüzyılın gezginleri *Türkistan*'ın birçok yerlerinde olduğu gibi, *Seyhun* boylarındaki bataklıklarda da kaplanların yaşadıklarını bildirirler; fakat arslandan söz etmezler. Arslanların ancak XI-XIII. yüzyıllarda *Ceyhun*'un orta yatağında bulunduğunu biliyoruz. *Seyhun* kıyılarındaki sazlık ve bataklıklarda yaban domuzları da yaşıyorlardı.

Oğuzlar'ın aşağı *Seyhun* bölgesine doğudan *Çu* ve *Talas* bölgelerinden geldikleri şüphesizdir. Fakat onların bu yeni yurtlarına ne zaman geldikleri bilinemiyor. Bununla beraber *Oğuzlar*'ın *Aşağı Seyhun* boylarına **Halîfe el-Mehdî** zamanında (775-785) geldikleri hakkında *Horasanlı* bir müverrihin sözleri doğru olabilir.

Çünkü, yukarıda da yazıldığı üzere *Karluklar* 766 yılında *Türgiş* devletine son verdiler. *Karluk* fethi pek tabii olarak yer değiştirmelerine ve göçlere sebeb oldu. Hatta *Oğuzlar*'ın doğu komşuları *Çiğiller*'e karşı duydukları düşmanlığın esası bu göç hareketleri ile ilgili olabilir.

Abbasiler'in Horasan vâlisi **Abdullah b.Tahir** zamanında (828-844) üzerlerine ordu gönderilen *Oğuzlar*'ın nerede oturdukları söylenmiyor ise de, onların artık bu esnada *Aşağı Seyhun* boylarında oturduklarında şüphe yoktur. Adı geçen vâlinin oğlu **Tâhir** kumandasında 838-840 yılları arasında gönderilmiş olması gereken bu ordu, *Oğuzlar*'ı yenerek 2000 kadar tutsak almıştı. Bu tutsakların satışından 600.000 dirhemlik bir gelir elde edilmiştir[2].

1 *"Süksük-el-gazâ" (Kaşgarlı-I s.403, Tercüme I,s.486). Süksük Osmanlı devrinde yazılmış sözlüklerde de görülür: Süksük ağacı ki odu söyünmez. Bu ağaca ülkemizde dağdağan da deniliyor (Tarama sözlüğü s.3487-3488, burada sınsin yazılmış). Şimdi Orta Asya'da bu ağaca saksavul adı veriliyor.*

2 *Horasanlı müverrihlerden birinin Oğuzlar hakkında verdiği haber çok açıktır. Müverrih diyor ki bu Oğuzlar Türk ülkesinin en uzak yerinden uç yörelerine ve oralardan da el-Mehdi devrinde Mâveraün-nehr'e geldiler; Müslüman oldular (İbnü'l-Esir, Tornberg yayın. XI, s. 178; Kahire yayını 301, XI, s. 80.*

Aşağı Seyhun boyları ile *Aral* kıyılarının *Oğuzlar*'dan önceki sahiplerinin *Peçenekler* olması muhtemeldir. Sanıldığına göre *Oğuzlar* doğudan gelerek *Peçenekler*'e saldırdılar ve en sonunda onları *Cim (=Emba)* ırmağının ötesine attılar. Yurtlarından atılan *Peçenekler Cim* ile *İtil* arasında yerleştiler. Fakat daha önce söylendiği gibi 893-897 yılları arasında *Oğuzlar* ile *Hazarlar*'ın ortak hücumlarına uğradılar. Yenilen *Peçenekler*'in kalabalık kısmı *İtil*'i geçerek *Kara Deniz*'in kuzeyindeki topraklara göç ettiler.[1]

Peçenekler'in bir kısmı da *Oğuzlar*'a katılıp eski yurdunda kalmıştı[2] *Oğuz Peçenek* boyunu meydana getiren[3] şüphesiz bunlardır.

Ebu'l Gazi'nin naklettiği *Türkmen* rivayetlerinde *Oğuzlar* ile *Peçenekler* arasındaki mücadelelere dair bazı hatıralar da yer almıştır. Bu hatıralardan birinde **Toymaduk** adlı *Peçenek* "padişahının" **Salur Kazan**'ın babası **Enkiş**'i yenerek hatununu tutsak aldığı anlatılır. Üç yıl sonra **Enkiş** naibini "mal" ile **Toymaduk**'a göndererek karısını kurtarmış. Yine orada bulunan bir manzumede **Salur Kazan**'ın Otuz-kırk bin çeri ile *"Beçene* ellerine" yürüyüp onları kırdığı, bir nicesinin çok yalvararak kurtuldukları bildiriliyor[4]. Bu hatıraların IX. yüzyıldaki mücadelelerle ilgili bulunması ihtimali, bana göre çok zayıftır. Bunların göçetmeyerek yurtlarında kalan *Peçenekler* ile XI. yüzyılda yapılan savaşları aksettirmiş olmaları çok daha muhtemeldir.

2- Oğuzlar'ın Yaşayış Tarzı

X. yüzyıl başlarında *Oğuz eli*'nin çoğu göçebe hayatı geçiriyordu. Bahar(yaz) gelince kuzeydeki *Kara Kum*'a, *Cim (Emba)* ırmağına doğru *Kuzey batı*'daki yaylalar'a ve *Aral* ile *Buzaçı* ve *Mangışlak* arasındaki bölgeye gidiyorlardı. Kış yaklaşınca da ekserisi Aşağı Seyhun boylarına dönüyorlar ve kışı orada geçiriyorlardı. **Yabgu** unvanını taşıyan *Oğuz* hükümdarları kış mevsiminde ırmağın kıyısına yakın yerdeki *Yeni Kent*'de *(Yañi Kent)* oturuyorlardı. Yine *Aşağı Seyhun* bölgesinde *Cend* ve *Huvâre* (?) adlı iki şehir daha vardı. Bu şehirler de yabgunun idaresinde idiler. Bu uç şehirde *Müslümanlar* da yaşıyorlardı. **Mes'udî** bu şehirlerdeki halkın çoğunun da *Oğuzlar*'dan olduğunu yazıyor[5].

Yeni Kent, belirtildiği üzere, *Oğuz* hükümdarları olan yabguların baş kentidir. **Yabgu** kışın bu şehirde oturmakta, yazın kuzeyde

1 *İbn Hurdâbih, s. 379, 39; Belâzûrî Futuhul-buldân, Kahire, 1350, s. 420; Taberî, yayınlayan M. J. De Goeje, III, s. 1265.*

2 *"Peçenekler yurtlarından kovulduklarında onlardan bir kısmı kendi istek ve kararları ile yurtlarında kalıp Oğuzlar'la birleştiler. Şimdi de onların arasında yaşıyorlar"(Constantine Porpyrogenitus, s.169).*

3 *III. Bölüme bk.*

4 *III. bölüme bak.*

5 *(Murûucu'z-Zeheb, yayınlayan ve fransızca terciime Barbier de Meynard ve Pavet de Courteille, Paris, 1891, s.212).*

bulunan yaylağına gitmektedir. **Reşideddin**'deki *Türklerin* tarihi'nde *Yeni Kent'i* **Oğuz Han**'ın kurduğu ve orayı başkent yaptığı söylenir[1]. Şehir arabca coğrafya kaynaklarında *El-karyetü'lhadîse* bazan cedîde[2], *farsça Hududu'l-âlem*'de, *Dih-i nev (Yeni Köy)* olarak anılır[3]. X.yüzyıl coğrafyacılarından **İbn Havkal**'a göre *Yeni Kent* (onda *el Karyetu'l-hadîse*), ırmağın ağzından iki konak ve ırmaktan da 1 fersah yani altı km. ye yakın bir mesafede idi. Daha önce de söylendiği gibi, barış zamanlarında buraya gemilerle yiyecek maddeleri getiriliyordu[4]. XII. yüzyılın ikinci yarısında buraya büyüklüğü ve öneminden dolayı *Şehir Kend* de denilmiştir[5]. *Yeni Kent* **Moğol** istilasından pek zarar görmemiş gibi görünüyor. 1245'de buradan **Plana Carpini** ile birlikte geçen **Polonyalı Benedict**, *Yeni Kent*'in *(Yankent) Türkistan*'da karşılaştıkları ilk büyük şehir olduğunu yazar[6]. XIV. yüzyılda *Yeni Kent*'te para basıldığını da biliyoruz[7].

Yabgular'a tâbi diğer iki şehirden *Cend*'e gelince, bu şehir *Seyhun*'un sol tarafında ve *Yeni Kend*'in kuş uçumu 140 km. güney doğusunda bulunmakta idi.

Selçuk Sü Başı Yabgu'nun kendisine bir şey yapmasına fırsat vermeden adamları ile *Yeni Kent*'ten *Cend*'e gelmişti. **Selçuk**'un mezarının burada olduğunu biliyoruz. **Şah Melik, Selçuk**'un oğullarını uzaklaştırarak *Cend*'e hakim olmuş ise de 1040 larda şehir **Cend Han** unvanlı bir *Kıpçak*'ın eline geçmiştir. **Yakut**, *Cend*'in *Türkistan*'da büyük bir şehir olduğunu, halkının *Hanefî* mezhebine mensup bulunduğunu yazar [8]. **Selçuklu** devrine ait bazı vesikalardan *Cend*'den bazı aydınların *Anadolu*'ya gelmiş oldukları anlaşılıyor. XII. yüzyılın ortalarında *Cend, Harizmşahlar*'ın hakimiyeti altına girmiş ve şehir şehzadeler tarafından idare edilmiştir. *Cend* bu devirde büyük ve mamur bir şehir haline gelmiştir. **Moğol** istilası başladığı esnada (1219) *Cend* de *Seyhun* boylarındaki diğer şehirler gibi, çok gelişmişti. **Moğollar** halkı dışarı çıkararak şehri üç gün yağmaladılar ise de halkına bir şey yapmadılar. *Cend*'i 672(1273) ziyaret eden **Cemal Karşı** şehrin evvelce büyük olup sonra zarar ve hasar gördüğünü bununla beraber *Cend*'in bir ticaret yeri olduğunu ve buraya çok tâcir geldiğini ve çarşısında her türlü malın

1 *Oğuzlar'a ait destanı mahiyette eserler s.363; K.Jahn, "Die Geschichte der Oğuzen des Raşid ad-din" Wien, 1969, asıl metin 596,almanca tercüme, 144; F. Sümer.*

2 *İbn Harkal, s.512; İdrisî, Nüzhetü'l muştak, Köprülü ktp., nr.955,419b.*

3 *s.108, Minorsky, s.122.*

4 *İbn Havkal, s.512.*

5 *Bahaeddin Muhammed et-Tevvesül ile'tteressül yayınlayan A. Behmenyâr, Tahran, 1315, s.155,159,175.*

6 *"The Mongol mission"s.28,29,81.*

7 *Barthold, Türkestan, s.178.*

8 *Mu'cemü'l-buldân, yay.F.Wustenfeld, Leipzig, 1867 II, s.127.*

satılıp alındığını söyler. **Cemal Karşı** burada bazı şeyhlerle tanışmıştı. Bunlardan **Suğnaklı Şeyh Kemâleddin** çok ünlü idi. *Türkmenler* ona büyük saygı göstererek "**Şeyh Baba**" diyorlardı[1].

Huvâre'ye gelince, bu şehir hakkında hiç bir şey bilmiyoruz. Daha sonraki kaynaklarda adı geçmez. Bu, *Huvâre*'nin ya ad değiştirdiğini ya da terkedilmiş bir şehir haline geldiğini gösterir.

Büyük âlim **Kaşgarlı Mahmud**'un sözünü ettiği *Oğuz* şehirlerine gelince, bu şehirler de *Sepren, Karaçuk, Suğnak, Karnak, Sitkün* idiler. Bu şehirlerin hepsi de *Karaçuk* dağları kesiminde yani verimli topraklar üzerinde bulunuyorlardı. Bunlardan *Sepren* X. yüzyıl coğrafyacılarının eserlerindeki *Savran* (bazan *Sabran*)'dır. *Savran*, X. yüzyılın birinci yarısında *Oğuz* sınırında bulunan bir *İslâm* şehri idi. Bundan dolayı şehir berkitilmiş olup yedi kat surla çevrilmişti. Kaynaklarda büyük bir şehir olduğu kaydedilir. *Savran*'ın dış mahallesi (rabâz) vardı. Câmi de iç şehirde bulunuyordu. *Oğuzlar* barış yapmak ve ticaret işleri için bu şehre gelirlerdi[2]. 1255 de buradan geçen *Ermeni* kralı **Hetum** ve maiyyeti *Savran*'ı çok büyük bir şehir olarak görmüşlerdi.

Karaçuk'a gelince bunun *Fârab*'ın türkçe adı olduğunu **Kaşgarlı Mahmud**'un açıklamasından öğrenmiştik. X. yüzyıl coğrafyacılarından **İstahri** ve **İbn Havkal**'a göre *Fârâb Aris çayının Seyhun*'a döküldüğü yerde bulunan küçük bir yöredir. Bu yörenin idare merkezi *Keder* kasabası idi. *Vesîç* yörenin diğer önemli bir kasabası olup ünlü filozof **Fârâbî** bu şehre mensuptu[3]. Yine aynı yüzyılın Coğrafyacılarından **Mukaddesi** ise *Fârâb* yöresinin merkezinin de aynı adı taşıdığını söylüyor. Yine ona göre, *Fârâb*, 70000 asker çıkaran(!) ve bir câmisi olan bir şehirdir.Şehrin pazarları varoşta olup hisarda pek az dükkân vardı. Aynı müellif *Keter* ve *Vasîc*'i de ayrıca zikrediyor.

Karaçuk şehrinin yerine gelince, bunun *Savran* ile *Yesi* (=*Türkistan*) şehirleri arasında olduğu kesin bir şekilde anlaşılıyor. Geçen yüzyılda düzenlenmiş Rusça büyük bir haritada *Yesi (Türkistan)* şehrinin batısında *Seyhun*'a akan çayın *Karaçık* adını taşıdığı görülmüştür[4].

Suğnak'a gelince, **Minorsky** haklı olarak bunu *Hududu'l-âlem*'deki *Sunah* ile birleştirmiştir[5]. *Hududu'l âlem*'e göre[6]. *Sunah*'da her tarafa ihraç edilen yaylar yapılıyordu. Geçen yüzyılın arkeologlarından **Lerch**'e göre *Suğnak, Tümen Arık*'ın 6 veya 7 mil kuzeyindeki *Sunak*

1 *Barthold, Metinler, s.151.*

2 *İstahrî, s. 306; İbn Havkal, s. 511; Hududu'l âlem, s.118, Minarsky, s. 119, Mukaddesî, s.274; Yakut, III, s.366.*

3 *İstahrî, s. 346; İbn Havkal, s.510-511.*

4 *Bretschneider, aynı eser, haşiye 487.*

5 *Hududu'l-âlem, s.118, Minorsky, 119,358.*

6 *Gösterilen yer.*

Kurgan veya *Sunak Ata* harâbeleridir[1]. **Timur** devrinde *Suğnak Otrar*'dan 24 fersah (takriben 142 km.) uzaklıkta sayılıyordu[2].

Oğuz şehirlerinden biri olan *Karnak* hakkında başka bir yerde bilgiye rastgelinemedi. **Z.V.Togan** *Türk ili haritasında Karnak'ı Yesi*'nin az kuzey batısında, ondan bir konak mesafede göstermiştir. Diğer taraftan *Savran* yakınındaki *Sâdık Ata Tepesi*'nin *Karnak* olduğu görüşü de ileri sürülmüştür[3].

Sitkün'e gelince, bunun X. yüzyıl coğrafya eserlerinde geçen *Süt-Kend* olması muhtemeldir. *Süt-Kend Fârâb* yöresine yakın bir yerde, *Seyhun*'un sol kıyısında bulunmakta olup, bugün harâbeleri görülmektedir. Bu şehirde bir câmi olduğu biliniyor. *Süt-Kend* yöresinde X. yüzyılın ilk çeyreğinde kalabalık sayıda *Müslüman* olmuş *Oğuz* ve *Karluklar*'ın oturdukları bildiriliyor. Bu *Müslüman Oğuz* ve *Karluklar* yöreyi kavimdaşları olan Gayr-i Müslim *Türkler*'e karşı koruyorlardı[4]. Bundan başka *Fârâb (=Karaçuk) Kencede* ve *Şaş (Taş Kend)* arasındaki bitek otlaklarda da *Türkler*'den *Müslüman* olmuş 1000 çadıra yakın bir küme yaşıyordu[5]. *Birûnî Süt-Kend'i* bir *Türkmen* şehri olarak zikrettiği gibi, gençliğinde her yıl **Harizim-Şah**a bizzat kendi yaptığı ilaçlar ile mumya getiren *Süt-Kend*'li bir *Türkmen* tabibini tanıdığından da söz eder[6].

Oğuzlar'ın **Kaşgarlı**'nın bahsettiği devirden sonra da yeni şehirlere sahip oldukları görülür. Bunlardan biri *Barçınlığ-Kend*'dir. Gerçekten bu şehrin adına XII. yüzyıldan önce, yazılmış eserlerde rastgelinmez. *Barçınlığ Kend* **Moğollar**'ın *Seyhun* boylarını ele geçirmeleri esnasında (1219 da) *Suğnak* ve *Öz Kend*'den sonra zikredilen üçüncü şehirdir. Ondan sonra sıra ile *Aşnas,Cend* ve *Şehir (Yeni) Kend*'in alınması anlatılır[7]. Zamanımızda *Çirik kale* yıkıntılarının altında *"Yeni Derya"* ile birleşen *"Barşın Derya"* adlı bir *Kuruçay* veya bir *arık* bulunmaktadır. Bunun *Barçınlığı Kent* ile ilgili olduğu şüphesizdir. Bu *Kuruçayın* üzerinde *"Uz-Kent"* ve *"Sırlı Tam"* şehirlerinin harâbeleri de vardır. Buradaki *"Uz-Kent"* **Cuveynî**'deki *Suğnak*'tan sonra zikredilen şehirdir. Bu *Kuruçay* veya *Arık*'ın kıyısında daha başka şehir ve kale harabeleri de görülür. Arkeolog **V.A. Kallaur** *Kuruçay* yatağının *"Çavdar"* dan *"Uz-Kent"* e kadar olan kısmının da *"Uğuz Jilgası" (Oğuz Deresi)* adını taşıdığını bildiriyor. *Suğnak* şehri harâbelerinden 13 fersahlık (takriben 77 km.) bir mesafede *"Kök Kesene"* harâbeleri vardır. *Kök Kesene*'yi ziyaret eden *Kallaur* burada tuğladan yapılmış mavi (kök) renkli süslemeleri olan harab

1 *Barthold, Turkestan, s.179.*

2 *Gösterilen yer.*

3 *B.Ögel,"İslâmiyetten önce Türk kültür tarihi", TTK, Ankara, 1962, s.340.*

4 *İbn Havkal, s.510, 511; Hududu'l âlem, s. 117, Minorksy, s.118-119, Süt Kend'de yapılan kazıların sonuçları üzerinde: B. Ögel, aynı eser, s.336-337.*

5 *Gösterilen yer.*

6 *"El-Kanunu'l-Mes'ûdî," Haydarâbad, 1374, II, s.575.*

7 *Cuveynî, "Tarih-i Cihânguşây" yayınlayan M. Kazvinî, GMS, 1912, I,s.64,67,72,79.*

bir kümbet görmüştü[1]. Bu türbenin güney batı tarafında harab, fakat henüz yıkılmamış daha küçük bir türbe meydana çıkarılmıştı. Kallaur bu türbelerin çevresinde de birçok höyükçükler ve tümsekler görmüş, fakat bunların mezar kalıntıları mı yoksa meskûn sahayı mı teşkil ettiğini anlayamamıştı. 1927 yılında burayı ziyaret eden **A. Yakubovsky** türbenin tamamen çökmüş olduğunu görmekle beraber *Kök-Kesene*'nın çini işleme bakımından şaheser bir âbide olduğunu meydana çıkardığı gibi, bu araştırmaları ona, burada bir zamanlar yüksek bir medeniyetin yaşanmış olduğu hükmünü verdirmiştir[2].

Anlaşıldığına göre, *"Kök Kesene"*, *Barçınlığı Kent*'in bulunduğu yerdir. Bu da *Suğnak* harabelerinden 77 km. kuzey batıda bulunuyor.

Ebu'l Gazi Bahadur Han *Türkmenîn* Tarih bile turgan bahşıları"nın yedi kızın *Oğuz* elini "ağzına bakındırıp" çok yıllar beylik sürdüklerini anlattıklarını yazar. Bu kızlardan birincisinin *Altun közgülü* boyu uzun **Burla Hatun**'olduğu söyleniyor. "İkincisi de **Karmış Bay**'ın kızı ve **Mamaş Beğ**'in karısı **Barçın Salur** (daha doğrusu **Salur Barçın**) idi. Onun kabri *Sir Suyu*nun yakasında olup halk arasında çok tanınmıştır. *Özbekler* ona *Barçının Kök Kâşâne* der. "Kâşin kârlı yahşı künbez turur (= çini işlemeli güzel kümbettir)".

Bütün bunlardan pek muhtemel olarak şu sonuç çıkıyor. XII. yüzyılda *Seyhun* boylarında *Salur* boyundan **Barçın Hatun** bir kısım Oğuzlar üzerinde nüfuz kazandı. Akıllı olduğu kadar varlıklı da olan bu hatunun idaresinde bulunduğu *Seyhun* kesiminde onun buyruğu ile bir şehir kuruldu ve bu *Barçınlığ Kend* adını aldı; Yahut şehir **Barçın Hatun**'un türbesi etrafında kuruldu ve bundan dolayı o adı aldı. **Barçın Hatun**, **Yakubovsky**'nin araştırmalarına göre, *Merv*'deki **Sultan Sancar**, *Ürgenç*'teki **Harizm-Şah Tegiş**'in türbelerine benzeyen muhteşem bir türbe yaptırdı ve halk arasında *Kök Kesene (Kök Kâşâne)* adıyle tanındı. Öyle ki hatırası **Memlük** *Barçınlığ Kend* kısaca *Barç Kend* ve *Barçın* Barşın adlarıyla da anılmıştır. Bu şehirde **Coci** kolundan hanların para kestirdiği biliniyor. 1273 yılında *Barçınlığı Kend*'i ziyaret eden **Cemal Karşı** onu *Barç Kend* adıyla anıyor. Bu müellife göre *Barç Kend*, fazla kar yağan, çevresinde tepe ve kumluklara sıkça rastlanan, sivrisinek ve karıncası bol, çölleri kula donlu atlar ve kulanlar ile dolu bir şehirdir[3]. Fakat adı geçen müellif aynı şehirde üç dilde şiir yazan, fıkıhta büyük bir otorite olan **Hüsâmeddin Barçınlığî** ile tanışmıştı. 1320'lerde Türkiye'de de **Hüsâm Barçınlığî** adlı bir vaiz vardı. Barçın bir tür ipekli kumaş demektir. Ülkemizde Barçın ve Barçınlı şekillerinde bazı yer adları vardır.

1 *V.M. Jirmunsky, "Sir-derya boyunda Oğuzlar'a dair izler", türkçe tercüme İ. Kaynak, Belleten, sayı 99, s.480-482.*

2 *Aynı makale, s.477-478.*

3 *Aynı müellif, metinler, s. 151.*

Özkend ve *Aşnas*'da yeni şehirlerden olup her ikisinin adı kaynaklarda aşağı *Seyhun*'un **Moğollar** tarafından zaptı dolayısı ile geçer. Bunlardan *Özkend*'in harâbesinin *"Barşın Derya"* üzerinde olduğu yukarıda görülmüştü. Esâsen kaynaklarda da *Öz-Kend Barçınlığ-Kend*'in yanında zikredilir.

*"Aşnas"*a gelince, bu, *Barçınlığ Kend*'den daha batıda bulunan bir şehirdir. *Seyhun*'un sol yakasında *Ber Kazan* posta istasyonuna 20 mil mesafedeki *Aşanas* yıkıntılarının bu şehrin harâbeleri olduğu sanılıyor[1].

Bahsedilen bütün bu şehirlerin isimlerini *Seyhun*'un akış istikametinde olmak üzere sıra ile göstermek yerinde olacaktır. *"Sütgün" (Süt-Kend), -Yesi (Türkistan)- "Karaçuk-Savran-Suğnak-Öz Kent-Barçınlığ Kend-Aşnas-Cend-Yeni Kent"*. Herhalde bunlardan başka daha bazı Oğuz şehirleri de vardı. **Hetum** seyahatnâmesinde *Ason (Yesi)* ile *Otrar* arasında *"Savrı"* adlı bir şehrin adı geçiyor *"Barşın Derya"*daki *Sırlı-Tam Oğuz* şehirlerinden biri olabilir. **Harizm Şahlar** devrine ait vesikalarda *Cend* ve *Barçınlığ Kend* yörelerinde olmak üzere *Sağ Dere, Ribatât, Ribât-i Toganîn* ve *Hayr'Âbad* adlı yerler geçiyor. Bunlar da en aşağı köy vasfında meskûn yerlerdir.

Aşağı ve Orta Seyhun bölgelerinde İktisadi hayat X. yüzyıldan itibaren gittikçe gelişmiş ve XIII. yüzyılın başlarında yüksek bir seviyeye ulaşmıştı. Bunun tabii bir sonucu olarak adı geçen bölgelerde şehir hayatı da gelişmiş ve yeni şehirler meydana gelmişti. *Oğuz* şehirlerinde yapılan arkeolojik araştırmalar bu şehirlerde yüksek bir kültür hayatının varlığını açıkca ortaya koymuştur[2]. Manevî hayata gelince, bu hususta pek az bir bilgiye sahibiz. Fakat bu pek az bilgi, *Oğuz* şehirlerinde bir çok ilim adamı ile tasavvuf erbabının yaşadığını göstermektedir. **Muallim-i Sâni** (İkinci Öğretmen, Birinci Öğretmen **Aristo**) **Fârâbi** (ölm.950) ile *Sihah* adlı ünlü arabça sözlüğün müellifi **Cevherî** (ölm.1010) gibi *Türk* asıllı alimlerin *Oğuz Türklerinden* olmaları pek tabiîdir.

Oğuzlar'dan kalabalık bir kısmının yerleşik yaşayışa geçmelerinde başlıca etken, şüphesiz, onların İslâmlığı kabul etmeleridir. *Oğuzlar* her halde *Müslüman* olduktan ve *Sâmânî devleti* yıkıldıktan sonra *Sitgün (Süt Kend), Savran (Sabran-Sepren), Karnak, Karaçuk, Suğnak* şehirlerini ellerine geçirdiler.

Göçebe Oğuzlar bu şehirlerde yaşayan eldaşlarına küçümseme ile **Yatuk**(yani tembel) diyorlardı. Çünkü, onlara göre bu oturak eldaşları savaş yapmıyarak tembel tembel şehirlerinde otururlardı[3].

1 *Barthold, Türkistan, s.179.*

2 *S.P. Tolstov, "Goroda Guzov, Sovesikaya etnografya, 1947, nr.3, s. 55-102 (Dr. 1. Kaynak'ın basılmamış tercümesinden faydalanılmıştır).*

3 *Kaşgarlı, Kilisli; III, s.11, Atalay, III, s.14. Sukak sözüne başka bir eserde rastgelinemedi.*

Oğuz şehirlerinin çoğunda veya hepsinde *Mâverâün-nehr*'in yerli unsurları da bulunuyorlardı. *Oğuzlar* farsça konuşan bu unsurlara **Sukak** diyorlardı[1].

Yerleşik Oğuzlar'ın, göçebe eldaşlarının siyasî faaliyetleri ve göçlerine büyük ölçüde katılmayarak **Moğol** istilasına kadar bu şehirlerde oturmakta devam ettikleri söylenebilir. **Moğol** İstilası sonucunda yerleşik halkın pek mühim bir kısmı yerlerini terkederek *Horasan*'a ve *İran*'ın diğer bazı yerlerine kaçtılar[2]. **Moğol** istilasının *İran*'a da yayılması üzerine *Horasan*'a ve *İran*'ın diğer yerlerine kaçmış olanlar emin bir ülke olan *Anadolu*'ya geldiler. *Anadolu*'da göçebeler, köylüler ve şehirliler arasında *Horasan*'a bağlanan bu gelişin hatırası asırlarca unutulmayarak zamanımıza kadar yaşamıştır. Buradaki *Horasan* adı ile *Türkistan* da ifade olunuyordu.

3- İktisadî Hayatları

X. yüzyılın başlarında çoğunluğu göçebe hayat geçiren *Oğuzlar*'ın iktisadî faaliyetleri, bu yaşayışın icabı olarak, başlıca hayvan yetiştiriciliğine dayanıyordu. Bu sebeble onların servetlerini koyun sürüleri, yılkılar (at sürüleri), develer ve hâtta *Hududu'l-âlem*'e göre[3] sığır teşkil ediyordu. At binit ve deve de yüklet olarak kullanılıyordu.

İbn Fadlan[4] *"Türk develeri" (cimâlût-Turkiyye)* sözü ile, şüphesiz, bugün Anadolu'da *"buhur"* denilen iki hörgüçlü develeri ifade etmiştir. Yine aynı müellif *Bulgarlar*'ın at eti yediklerini kayd etmekte, fakat *Oğuzlar* için böyle bir söz söylememektedir. *Oğuz* sü-başısı **İl-Doğan** (?) **oğlu, Etrek, İbn Fadlân** ve arkadaşlarına olduğu gibi, kendi akrabaları için de koyun kestirmişti. Fakat *Oğuzlar*'dan ölenlerin atlarının etinin yenildiğini aynı müellif kaydetmektedir. Diğer taraftan *"Oğuz"* destanları da Oğuzlar'ın, diğer Türk elleri gibi at eti ve hattâ deve eti yediklerini göstermektedir. At eti, belki de, onlarca her zaman değil, özel günlerde yenilmekte idi. *Oğuzlar*'ın *Müslüman* olduktan sonra, umumiyetle at eti yemekten vazgeçtikleri anlaşılıyor. Çünkü mensub oldukları *Hanefi* mezhebi at eti yenmesini mübah (sakıncasız) görmüyordu.

Oğuzlar ile komşu *İslâm* kavimleri arasında canlı bir ticarî faaliyetin mevcut olduğu görülüyor. *Oğuz* yurdundan geçen en mühim ticaret yolu *Harizm*'den *İtil* bölgesine giden yol idi. Bu yolun pek işlek bir yol olduğunu biliyoruz. Coğrafyacılar *Oğuzlar*'ın tâcirlerinin çok olduğunu belirtiyorlar[5]. İbn Fadlan[6] *Bulgar*'a giderken 5000

1 *Aynı eser, II, s.229, Atalay, II, s.287.*

2 *"Biz bu ülkede (Seyhun boyları) sayısız harabolmuş şehirler, yıkılmış köyler ve nice terkedilmiş kasabalar gördük"(The Journey of Friar John of plan de Carpini to the court of Küyük Khan 1245-1247, İngilizce tercüme Rockhill, London, 1900, s.14).*

3 *"Ve Haste-i îşân esbest ve gâv ve gospend"= onların başlıca servetini at, sığır ve deve teşkil eder." (s.86; Minorsky, s.110,).*

4 *Z.V.Togan yay., s.8, "ed-Dehhân yay.s.86.*

5 *İstahri, s.299; Hudud ul âlem, s.118, Minorsky s.119; İbn Havkal, s.511.*

6 *Z.V.Togan, yay.,s.14,S. ed-Dehhân yay.,s.98.*

kişilik muazzam bir kervan içinde *Oğuz* yurdundan geçmişti. *Oğuzlar*, barış zamanlarında ticaret maksadı ile *Harizm*'de *Curcaniye* ve *Barategin* şehirlerine, *Mâveraü'n-nahr*'de de *Savran* şehrine gidiyorlardı[1]. *Oğuzlar*'ın başlıca ticaret malı koyun idi. *Horasan* ve *Mâveraü'n-nehr halkı et ihtiyacını Oğuzlar* ve *Karluklar*'dan temin ediyordu[2]. *Türk* koyununun *Maverâü'n nehr* ve *Horasan* koyunlarından ayrı bir soy olup, makbul tutulduğu anlaşılıyorsa da[3] başlıca vasıfları iyice bilinemiyor.

Oğuzlar İslâm âleminde meşhur olan *Türk* keçesi de satmakta idiler[4]. *Yakubî Türkler*'in en iyi keçe imal eden kavim olduğunu yazıyor. **İbn Fadlân**[5], *Harizm*'de soğuk günlerde bir evin içinde kurulmuş olan *Türk* keçesinden yapılmış bir çadırda oturmuştur.

4- Dini İnanışları

X. yüzyıl başlarında *Oğuzlar, Uygurlar* müstesna olmak üzere, diğer *Türk* elleri gibi kendi kavmî dinî inanışlarını devam ettiriyorlardı. *İslâm* âleminde *Türkler*'in *Allah* fikrine sahip oldukları ve bunu *Tanrı* adıyle ifade ettikleri biliniyordu[6]. *Türkler*'in yaratıcıya **Uluğ-Bayat** adını verdikleri de *İslâm* bilginlerine ulaşmıştı[7]. Fakat, *Oğuz* din adamlarının **Tanrı**'nın sıfatları ile ilgili tasavvurları hakkında kesin bir bilgi yoktur. Her halde *Oğuzlar*'dan sade kimselerin bu hususiaki tasavvurları pek geniş değildi ve onlardan bazıları **Tanrı**'ya insanî vasıflar izafe ediyorlardı. *Oğuzlar*'dan biri **İbn Fadlân'a Tanrı**'nın karısı olup olmadığını sormuş, müellif de bu soru üzerine bir hayli tövbe ve istiğfar etmiş, **Oğuz** da aynı şeyi yapmıştı[8].

İbn Fadlân ne bir mabed gördüğünden ne de bir din adamı ile görüştüğünden açıkca bahseder. Fakat *Oğuzlar*'ın hakîmleri olduğunu biliyoruz. Oğuzlar bu manevî şahsiyetlerine büyük bir saygı gösteriyorlardı[9]. Hattâ bu hakîmlerin *Oğuzlar*'ın kanları ve davarları (malları) üzerinde hüküm sahibi bulundukları söyleniyor ki, bu ifadeden manevî şahsiyetlerin *Oğuz eli* üzerinde ne kadar önemli bir tesir ve nüfuzları olduğu iyice anlaşılır[10] *İşte bizim* **Korkut-Ata**

1 *İstahrî, s.299,303; İbn Havkal, s.511; Hududul Âlem, s.118, Minorsky s.119.*

2 *İstahri, s.281,288.*

3 *İmaded-din el-İsfahanî(Bundarî kısaltması), yay. Houtsma, Leyden, 1889, s.5,282, türkçe tercümesi K. Burslan (T.T.K.,) İstanbul, 1943, s.3;253.*

4 *Yakubî, Kitâbul-buldân, Leiden, 1892, s.295.*

5 *Z.V. Togan Yay., s.8, ed-dehhân yay. s.85.*

6 *İbn Fadlân, Z.V. Togan yay,s.10, S. ed-Dehhân yay, s.92; Makdisî, kitâbul-bed've't-tarih, yay. ve tercüme eden Cl. Huart, Paris, 1907, IV, metin s.63, tercüme s.57.*

7 *Makdisî, gösterilen yer. Fahruddin Mubârek-Şah'da (Tarikh-i Fakhürüd'dîn Mubarakshah, yay. E. Denison Ross, London, 1927, s.43) Bayat, Tanrı'nın adı olarak geçiyor.*

8 *Z.V. Togan, yay.,s.11, S.ed-Dehhân yay., s.93.*

9 *Hudud ul-âlem, s.87, Minorksy, s.100.*

10 *Aynı eser, gösterilen yerler. Beyhakî'nin anlattığına göre (Tarih-i Beyhakî, yay. Gani ve Feyyâz, Tahran, 1324, ş., s.627-628) Selçuklu beylerinin yanında yıldızlar ilmini (ilm-i nucûm) bilen bir mevlana-zâde yani saygın bir kişinin oğlu vardı. Bunun söylediği bazı sözler doğru çıkmıştı. Bundan mevlânâ-zâde Dendanâkan savaşı esnasında Selçuklular'a vakit, vakit "bir az daha dayanınız zafer*

(Dede Korkut) bu hakimlerden biri idi. Tabiblik yapan, geleceğe ait keşiflerde bulunan, yapılacak bir teşebbüsün uğurlu olup olmayacağına karar veren, dini törenlere başkanlık eden bu manevî şahsiyetlere *Oğuzlar*'ın kam mı dedikleri, yoksa başka bir ad mı (mesela dede) verdikleri bilinemiyor. XII. ve daha sonraki yüzyıllarda dinî şahsiyetler ata unvanı ile anılıyorlardı. *Eski Türkler*'de kañ, baba demekti. Sonra onun yerini ata aldı. Atanın yerini de yine din adamlarının unvanı olan baba aldı.

Ölü gömme âdetlerine gelince, onlar ölülerini, **Gök Türkler** gibi, sırtlarında elbiseleri, üzerlerinde silahları ve yanlarında diğer şahsî eşyaları ile birlikte gömüyorlardı. Ölü oda şeklinde açılan bir mezara oturtulup, eline içki dolu (herhalde kımız)[1] bir kadeh veriliyor ve önüne de yine içki dolu kap konuluyordu. Mezar bir oda gibi açılıyor, tavanı yapıldıktan sonra onun üzerine de çamurdan kubbeye benzer külah kısmı ilave ediliyordu. *Oğuzlar*'ın bu mezarları ile *Türkiye*'de bilhassa **Selçuklu** devrinde yaygın bir şekilde görülen ve mütehassıslar tarafından *Türk* çadırına benzetilen kümbetler[2] arasında yakın bir benzerliğin varlığına işaret edilebilir. *Hazar-Ötesi Türkmenleri*'nin de mezarlarının üzerine tümsek gibi şekiller yaptıklarını ve buna yozka dediklerini biliyoruz[3].

Gömülme işi bittikten sonra, ölünün atları kesilerek yenirdi ki[4] bu da bütün *Türk* kavimlerinde görülen yuğu aşı veya ölü aşı geleneği idi[5]. Türkiye'de bu gelenek yüzyıllar boyunca sürüb gelmiş ve şimdi de mahiyeti aynı kalmak sureti ile köy, kasaba ve hattâ şehirlerde yaşamaktadır. Ölen sağlığında bazı kimseleri öldürmüş ise, bunların ağaçtan resimleri yapılıp mezarın üzerine konulurdu. İnanışa göre, bir adamın öldürdüğü kimse veya kimseler cennette öldürenin hizmetçileri[6] olacaklardır. Bu da anlaşılacağı üzere, **Gök Türkler**deki balbal geleneğinden başka bir şey değildir[7]. *Oğuzlar*, aynı zamanda başlıca *Türk* ellerinde olduğu gibi, yuğ aşında yenilen atların başlarını, ayaklarını ve derilerini mezarın üzerinde bulunan sırıklara asarlardı[8]. Onların inanışına göre, ölen cennete etleri yenilen ve derileri sırıklara asılan bu atlar ile gidecekti. Bu yapılmadığı takdirde ölen, yorucu cennet yolculuğunu yayan yapmak mecburiyetinde kalacaktı[9]. *Oğuzlar*, yine dini inanışlarının tesiri ile suya

sizin olacaktır" demiş ve öğle vaktinde Gazneli ordusu bozulunca Tuğrul, Çağrı beğler ile Beygu (Musa) atlarından inerek ona secde etmişler, yani yükünmüşlerdi.

1 *Kaynak İbn Fadlân (Z.V. Togan yay., s.14, S. ed-Dehhân yay., 99) nebiz (bilhassa hurma veya kuru üzüm rakısı) deniliyor. İbn Fadlân kımızı her halde bu mahiyette bir içki sandı).*

2 *E. Diez, Türk San'atı, türkçe tercümesi, O. Arslanapa, İstanbul, 1946, s.84.*

3 *A. Vambery, Travels in Central Asia, London, 1864, s.56/71/324.*

4 *İbn Fadlan, Z.V. Togan, yay.,s.63, S.ed Dehhan yay., s.99.*

5 *Abdülkadir İnan, Tarihte ve bugün şamanizm (T.T.K.), Ankara, 1954., s.189 ve devamı, ayrıca Üçüncü bölüme bk.*

6 *İbn Fadlân, Z.V. Togan yay., s.14, S. ed-Dehhân, s.100.*

7 *Abdülkadir İnan, aynı eser, s. 178,180.*

8 *İbn Fadlan, gösterilen yerler.*

9 *İbn Fadlan, gösterilen yerler.*

girmiyorlar, yabancıların da yıkanmalarına engel oluyorlardı. Çünkü, suya girmekte onların, kendilerini büyüleyeceğinden korkarlar ve böyle yapanları para cezasına çarptırırlardı[1]. Bütün *Türkler*deki köklü bir inanışa göre, su kutludur ve arıdır. Yıkanmak kutlu ve arı olan suyu kirletmek ve böylece büyük bir günah işlemek demektir. Bu ise uğursuzluğa ve felâkete (bu arada belki insan ve hayvan hastalıklarına da) sebeb olur. Onlar yine dinî inanışları ile ilgili olarak, giyimlerini eskiyinceye dek üzerlerinden çıkarmıyorlardı[2] Yine *Oğuzlar, Müslümanlar*'ın aksine olarak, başına vurarak koyunu öldürüyorlardı[3]

Oğuzlar hastalanan kimselerin (yakın akrabaları da olsa) yanlarına yaklaşmazlardı. Hasta olana kul ve karavaşlar (câriye) hizmet ederlerdi. Yoksullar ise tamamen kaderleri ile başbaşa bırakılırdı[4]. Bu husus, şüphesiz bulaşıcı ve salgın hastalıklara yakalanmaktan korkmalarından ileri geliyordu.

5- *Başka Gelenek ve Görenekleri*

X. yüzyılda *Oğuz* elinde kadınlar, diğer *Türk* ellerinde ve Câhiliye devri *Arablar*'ında olduğu gibi erkeklerden kaçmazlar ve yüzlerini de örtmezlerdi. Bu husus *Türkiye*'de oymaklarda ve köylerde zamanımıza kadar devam edegelmiştir. Hattâ XIX. yüzyılda *Güney Anadolu*'da bir seyahat yapan *Fransız* araştırıcılarından **V. Langlois**, bu münasebetle *Türkmenler*'i *Yakın Doğu*'daki en medenî insanlar olarak vasıflandırır. *Oğuzlar*'ın ne zina, ne de gulamparalık gibi yaygın gelenekleri vardı. Esasen *Türk* kadınları İslam dünyasında iffetli kadınlar olarak tanınmışlardı[5].

Oğuzlar'da öldürülenin öcünü almak yani kan davası âdeti de vardı[6] Yine onlarda Cahiliye devri *Arablarında* olduğu gibi baba ölünce oğlu üvey annesi ile evlenebiliyordu. **İbn Fadlân**'ın gördüğü **Oğuz sü-başısı Etrek**, babası öldükten sonra üvey annesi ile evlenmişti[7].

Evlenme geleneğinde kalın-başlık verme usulü yaygındı[8] Düğünleri ve oyunlarına dâir bilgimiz yoktur. Yalnız **Tuğrul Beğ**'in 1063 yılında **Halîfe el-Kâim Biemrillâh**'ın kızı ile Boğdan'da evlendiği zaman, bir odada kürsü üzerinde oturan gelini ziyaret ettikten sonra avluya çıktığını ve orda beğleri ile birlikte sevinç içinde raksettiğini

1 *Aynı eser, Z.V. Togan yay., s.10,12, S. .ed Dehhân yay., s.92,94.*
2 *Aynı eser, Z.V. Togan, yay., s.14, S. ed-Dehhân yay.,s.103.*
3 *Aynı eser, s.95.*
4 *Aynı eser., s.99.*
5 *Gerdizî, s.81, Z.V. Togan izahlar kısmı, s.127-128.*
6 *Onlar İslâm diyarında ölen bir akraba veya eldaşlarına karşılık buldukları bir Müslümanı öldürmekte tereddüt etmiyorlardı (İbn Fadlan, Z. V. Togan, yay., s.13, S. ed-Dehhân yay., s.96).*
7 *İbn Fadlân, Z.V. Togan yay., s.15, S.ed-dehhân yay., s.102.*
8 *Aynı eser, Z. V. Togan yay., s.11, S. ed-Dehhân yay., s.93,94.*

ve bu esnada türkçe şarkılar çağırıldığını biliyoruz[1]. **Tuğrul Beğ** bu düğün esnasında 70 yaşında bulunuyordu. **Ebû'l-Ferec** vasıtası ile bu bilgiden haberdar olan **Barthold**[2]. *Ruslar*'da "Pliaska prisiadki" denilen raksın *Türkler*'den alınmış olacağı ihtimalini ileri sürmüştür. Bu oyun, halayla mı, yoksa *Orta* ve *Batı Anadolu*'da oynanan oyunla mı ilgilidir, bir şey söylenemiyor. Esasen eski *Türkler*'in nasıl bir oyun tarzına sahip oldukları da bilinemiyor.

Oğuzlar'ın millî yemekleri diğer bazı *Türk* ellerinde olduğu gibi tutmaç idi. Tutmaç, tarih boyunca birçok kaynaklarda *Türkler*'in millî yemeği olarak geçer. **Tuğrul Beğ**'in *Horasan*'da iken bir davette yediği badem helvası için "iyi tutmaç imiş, lâkin sarımsağı eksik" dediği söylenir[3]. Bu yemeğin Memlükler'de **Türkiye Selçukluları** ve **Osmanlı** saraylarında da yenildiğini biliyoruz. Tutmaç, *Türkler*'in hakimiyet sürdükleri *İran* ve *Arab* ülkelerinde de tanınmıştı[4].

Oğuzlar'ın X. yüzyılda yüz şekillerinin öteki *Türk* kavimlerininkinden ne derecede farklı olduğu bilinemiyor. Bildiğimize göre bu mesele ile ilgili en eski kayıt *Câmiü't-tevârîh*'tedir. Bu eserde *Oğuzlar*'ın yüz şekillerinin evvelce öteki *Türkler'inki gibi olduğu, Mâveraü'n-nehr*'e geldikten sonra buradaki hava ve suyun tesiri ile yüzlerinin tedricen *Tâcikler*'inkine, yani *İranlılar*'ınkine benzediği söyleniyor[5]. Bu ifadeden, *Türkmenler*'in yüz şekillerinin XIV. yüzyılda

1 ودخل السلطان اليما [أي ابنة اخليفة] فقبل الأرض ها وخدمها وشكر اخليفة وخرج من عمر أن جلس ولا قامت لم ولا كشفت برقعا كان على وجهها ولا أبص ته وكان السلطان واحجاب ووجوه الاتراك ترقصون في صحن الدار فرحا وسروزا

(İbn ul Cezvî, el - Muntazam, Haydar-âbâd, 1359, VIII, s.229). Sıbt İbnül-Cevzî Mir'âtüz-zaman, yay. A.Sevim, Ankara, 1968, s.98-90. Ebu'l Ferec'in (tarih, türkçe tercümesi O.R. Doğrul, T.T.K., Ankara, 1945, I, s.315) sözleri aynen şöyledir: "rivayet edildiğine göre kız evine gönderildiği zaman sultan ile Türk eşrafı ayağa kalkarak kendi âdetlerine göre raksetmişler, sonra diz üstü otururak kalkmışlar ve Türk şarkıları söylemişlerdi. Gelin için altından bir taht hazırlanmıştı. Sultan içeriye girerek yere doğru eğildi, karısını selamladı ve içerde kalmıyarak dışarı çıktı. Sultan 7 gün bu şekilde hareket ederek kadının yüzünü görmek üzere peçesini açmadı".

2 *Orta Asya Türk tarihi hakkında dersler, İstanbul, 1928 s.97.*

3 فقيل عنه انه رأى لو زينجًا و قال [أي طغر ل بك] هذا قمما ج (تنما ج) طيب الا انه لا توم فيه

"Anlattıklarına göre (Tuğrul Beğ) bir gün badem helvası görüp yedikten sonra: eyi tutmacımış ancak sarımsağı eksik"demiş (İbnül-Esır IX, 483). Bu fıkra Türkler'in tutmaca olan düşkünlerini göstermek için düzülmüştür. Gene rivayete göre Oğuzlar, Merv'de kâfuruyu görerek onun için bu, "Merv'in tuzu" demişler (İbnü'l-Esîr, gösterilen yer) halbuki aynı müellif, (II, s.153) bunu Irak'ı fetheden Arablar'a isnad eder. Sözde Arablar, Medâin'de gördükleri kâfuru için "bu, Medâin'in tuzudur"demişler. Bunlar fâtihlerin medenî seviyelerini göstererek alay etmek için uydurulmuş fıkralardır.

4 *Tutmaç hakkında bilgi için: Üçüncü Bölüme bakınız.*

5 در وقتی که آن اقوام اوغوز از ولایت خود بیلاد ماوراء النهر وایران زمین در آمدند و توالد و تناسل ایشان درین ولایت بود بسبب اقتضای آب وهواشکل ایشان بتدریج مانند تاجیك کشت و جون تاجیك مطلق نبودند اقوام تاجیك ایشانرا ترکان کفتند یعنی ترك مانند بدان سبب این نام بر مجموع شعب اقوام اوغوز اطلاق رفته و بدان معروف شده اند.

-Oğuz eli yurtlarından çıkıp Mâverâ un nehr yörelerine ve İran ülkesine gelerek burada doğup

başlıca *Türk* kavimleri ve *Moğollar*'ınki gibi olmayıp, *İranlılar*'ınki gibi düz olduğu, yani *Moğolluk* vasıflarını taşımadığı vâkıası meydana çıkıyor.

Oğuzlar sakallarını traş etmekte ve yalnız bıyık bırakmakta idiler[1] *Türkiye*'de de bu geleneğin uzun bir müddet devam ettiğini, din adamlarından başka halkın ve askerlerin sakallarını yülüdüklerini, yani traş ettiklerini biliyoruz. *Alevî Türkler*'in bugün dahi sakallarını istisnasız tıraş etmeleri bu çok eski geleneğin devamıdır. Buna karşılık *Oğuzlar*, bütün *Türkler* gibi saçlarını kesmiyorlardı. XI.yüzyılda *Ermeniler, Oğuzlar* ile karşılaştıklarında dikkatlerini en fazla onların uzun saçları ile yayları çekmişti[2].

Oğuzlar'ın kıyafetlerine gelince, bu hususta hemen hiç bir şey bilmiyoruz. 1038 yılında *Nişabur*'a giren **Tuğrul Beğ**'in kıyafetine dâir yapılan tasvir bu hususta belki bize faydalı olabilir: Onun başında ketenden bir sarık (asâbe-i tûzi) sırtında bir cins kumaştan yapılmış uzun kollu, uzun etekli ve önden ilikli bir kaftan (kabâ-yi mulham) ve ayağında keçe çizmeler, kolunda gerilmiş bir yay, kemerinde üç ok vardı[3]

Ebî Dulef, seyahatnâmesinde *Oğuzlar*'ın kürk ve keten elbiseler giydiklerini yazıyorsa da ikincisini kabul etmek imkânsızdır. *İslâm*-ülkelerinde imal edilen giyim eşyaları onlarca makbul armağanlardandı. *Oğuzlar* umumiyetle yün, keçe ve deriden elbiseler giymekte idiler; kışın deriden (pek çokları keçi derisinden) elbiseler giyerlerdi. **Tuğrul Beğ**'in *İran*'a hâkim olduktan sonra pamuktan ak renkli elbiseler giydiği bildiriliyor.

Oğuzlar'ın mizaç ve seciyelerine gelince, bilgi azlığından bu hususlarda tam ve kesin hükümler vermek pek kolay olmuyor; ancak şunları söylemek mümkün olabilir ki, *Oğuzlar* yaşadıkları hayat tarzı ve muhitin çetin şartlarının tesiri ile oldukça sert mizaçlı kimseler idiler. Savaşcı olmak başlıca faziletlerden biri sayılıyordu. Buna karşılık onlar, namuslu, doğru ve konuk sever insanlardı[4].

büyüyünce su ve hava sebebi ile şekilleri yavaş yavaş Tâcik şekline benzedi. Onlar hâlis Tâcik olmadıklarından Tâcikler onlara "Türkmân" yani "Türke benzer"dediler. Bu sebeble bu ad bütün Oğuz boylarına verilmiş ve bununla tanınmışlardır" (Câmi ut-tevârih, Berezin yay., Petersburg, 1861, s.26) Bertrandon de la Broquière(le Voyage doutremere, yay. Schefer Paris,1892, s.92) Çukur-Ova'da gördüğü Türkmenler için: "güzel insanlar" diyor. Babur (Hâtırat, Türkiye Türkçesi, R. R. Arat, T.T.K., Ankara, 1943, s.72) Sultan Mahmud Oğlu Bay Sungur Mirza hakkında "büyük gözlü yuvarlak yüzlü, orta boylu ve Türkmen çehreli güzel bir yiğit idi" sözlerini söylüyor. Babür'ün bu sözleri, Türkmenler'in Çağatay Türkleri'nden farklı bir yüz şekline sahip olduklarını gösteriyor. Bay-Sungur Mirza'nın "Türkmen çehreli" olması ise gayet tabiî idi. Çünkü aynı müellif bize Bay-Sungur Mirza'nın anasının ünlü Kara-Koyunlu Türkmen boyu Baharlular'ın başı Ali Şeker Beğ'in kızı olduğunu bildiriyor (s.29).

1 *İbn Fadlân, Z.V. Togan yay., s. 15, S. ed Dehhân yay., s.100-101.*

2 *Chronique de Mattieu d'Edesse, fransızca tercüme E.Dulaurier, Paris, 1858, s.41.*

3 *Tarih-i Beyhakî, s.553.*

4 *İbn Fadlân'ın Müslüman tâcirler ile Oğuzlar'ın münasebetlerine dair sözleri, Z. V. Togan yay., s.12, 5. ed. Ebu Dehhân yay., s.95-96.*

*Türk*ler'in son zamanlara kadar bu hasletlerini muhafaza ettikleri görülüyor. XIX. yüzyılda dahi *Anadolu Türkleri*, gezginler tarafından bu hasletleri ile vasıflandırılmışlardır. *Oğuzlar*, büyüklerine (dinî ve siyasî) son derece bağlı ve saygılı insanlar idi. Boş inançlara inandıkları ve hislerinin de oldukça tesiri altında kaldıkları görülüyor.

Oğuzlar'ın konuştuğu türkçe, daha *Anadolu*'ya gelmeden, *Türkistan*'da iken *Türk* lehçelerinin yeğnisi en incesi (zarif) sayılıyordu. **Kaşgarlı** bu hususu bilhassa belirtir[1]. Yine aynı müellif, Yalnız *Oğuz* lehçesinde bulunan bazı kelimeleri de bildirir[2].

Oğuzlar aynı zamanda *Seyhun* kıyılarındaki şehirlerde birlikte yaşadıkları *Soğdlar*'dan *(Sukak)* da bir çok kelimeler almışlardır.Onların bu kelimelerin çoğunu *Anadolu*'ya getirmiş oldukları görülüyor.

6- Oğuzlar'ın İslâmiyete Girişi

X. yüzyılın ilk çeyreğinde *Süt-Kent*'de *Müslümanlığı* kabul etmiş mühim bir *Türk* topluluğunun yaşadığı görülüyor[3]. Bunların *Oğuzlar*'dan olduğunda şüphe yoktur. *Süt Kend*'in XI.yüzyılın sonlarında Bir *Oğuz* şehri olduğunu biliyoruz. Yine X.yüzyılın ilk çeyreğinde, *Fârâb-Kencede* ve *Şaş (Taş Kend)* arasında *Oğuzlar*'dan ve *Karluklar*'dan *İslâmiyeti* kabul etmiş 1000 çadıra yakın bir küme yaşamakta idi[4]. Bunlar gayrı Müslim *Türkler*'in akınlarına karşı yapılan müdafaa hareketlerinde mühim hizmetler görüyorlardı. **İbn Fadlân** 922 yılında *Bulgar*'a giderken görüştüğü *Oğuz* büyüklerinden **Kıçık Yınal**'ın bir defa *Müslüman* olduğunu, fakat halkın "*Müslüman* olursan bize reislik yapamazsın" şeklindeki itirazı üzerine eski dinine dönmek zorunda kaldığını bildirir[5].

Daha önce söylendiği gibi, *İslâm* sınır *Sâmânlılar*'ın gayretleri ile *Taraz*'ın ilerisine kadar gitmişti. **İsmail b. Ahmed**'in *Talas* seferi ve *İsficab* beylerinin faaliyetleri neticesinde, *Balasagun*'un batısındaki *Ordu* şehrinde oturan *Türkmen* meliki *İslâmiyeti* kabul etmiş ve *İsficab* beğlerine vergi vermeğe başlamıştı. Yine daha önce söylendiği üzere İşte, *Türk* kavimleri arasında ilk önce *İslâmiyeti* kabul eden başlıca *Balasagun* ile *Talas*'ın doğusundaki *Mirki* kasabası arasında oturan *Türkmenler* olmuştur. Bu *Türkmenler*'in *İslâmiyeti* kabullerinin X. yüzyılın birinci yarısında olduğu muhakkaktır. Ancak söylendiği gibi, Balasagun, 942 yılında gayri *Müslim Türkler*'in eline geçmiştir[6]. Bu gayri *Müslim Türkler*'in başlarında **Kara-Hanlı** hânedanının bulunduğu

1 *Kilisli, I, s.30, 361, Atalay, I, s.30,432.*

2 *Bu kelimeler hakkında: Tahsin Banguoğlu, Oğuz lehçesi üzerine, Türk Dili araştırmaları yıllığı, 1960, s.23-49.*

3 *İbn Havkal, s.511; Hududu'l-âlem, s.117 Minorsky s.118 (şüphesiz Belhîden).*

4 *İbn Havkal, gösterilen yer: Hudud ul-âlem, s.118, Minorsky, s.119.*

5 *Z.V. Togan yay., s.13, S.ed-Delhîn yay., s.97-98.*

6 *Barthold, aynı eser. s.256.*

Yağmalar olduğundan şüphe edilmez. Bu hâdise asıl yurdu *Kâşgar* bölgesi olan **Kara-Hanlı** hânedanının *Taraz (Talas)* vâdisine hâkim olduğu tarihi göstermektedir.

Müverrihler 349(960) yılında 200.000 çadırlık bir *Türk* topluluğunun *Müslüman* olduğunu yazarlar[1]. Bu *Türk* topluluğunun **Kara-Hanlı** hânedanının hâkim bulunduğu yerlerdeki *Türk* kavimleri *(Yağma, Karluk, Çiğil, Tuhsı)* idiler.

Oğuzlar arasında da aynı yüzyılın ikinci yarısında, *İslâmiyetin* epeyce yayılmağa başladığı söylenebilir. Son *Sâmânlı* şehzâdesi **Ebu İbrahim (Muntasır)** *Mâveraün-nehr*'i **Kara-Hanlılar**'ın elinden geri almak için giriştiği faaliyetler esnasında bir ara **Oğuz yabgusu**'nun yanına giderek onun ile bir ittifak vücuda getirmiş, dünürlük kurmuş ve neticede yabgu Müslüman olmuştu[2] (391=1001 den sonra, herhalde 392=1002 de). Bu kayıddan da anlaşılacağı üzere, *Oğuzlar* arasında islâmiyet ancak XI. yüzyılda hakim bir din haline gelebilmiştir.

Oğuzlar'dan Müslümanlığı kabul eden zümrelere, onları gayrı Müslim kardeşlerinden ayırtetmek için, *Mâveraün-nehr* Müslümanlarınca *Türkmen* adı veriliyordu. Daha önce söylendiği gibi, *Orta Asya*'da ilk defa Müslümanlığı kabuleden *Türk* kavmi *Balasagun* ile *Mirki* arasında yaşayan *Türkmenler* olduğu için *Türkmen* adı, *Maveraün-nehr* Müslümanları arasında *"Müslüman Türk"* şeklinde hususî bir manâda da kullanılmaya başlandı. Böylece *Oğuzlar*'dan da *Müslüman* olan zümrelere *Türk*men denildi. *Türkmen* adının *Oğuzlar*'dan *Müslüman* olanlara verildiği hususu **Birunî**'nin sözlerinin de gösterdiği gibi[3] her türlü şüpheden uzaktır. **Gerdidî** ve **Beyhakî** gibi *Gaznelî* müverrihleri *Oğuzlar*'ı *Müslüman Türk* anlamında olarak *Türkmen* adı ile zikretmişlerdir. Buna karşılık yakın doğu müellifleri onlardan *el-Guzz* yani *Oğuz* adıyle söz ediyorlar. Çünkü *Oğuzlar* kendilerine *Türkmen* demiyorlardı. Onlar, *Müslümanlar* tarafından her yerde kendilerine verilen bu adı uzun bir zaman benimsemediler. XIII.yüzyıl başlarından itibaren artık her yerde *Türkmen Oğuz*'un yerini aldı. Ancak *Oğuz* da unutulmadı. O da şanlı ataların adı olarak uzun bir zaman hatıralarda yaşadı.

Türkmen adının aslı bugünkü müellifler gibi, eski müellifleri de epeyce meşgul etmiştir. Bu hususta onlar arasında başlıca iki fikir vardır. Bunlardan birine göre *Türkmen*, *Türk* adı ile farsça mân

1 *Barthold, aynı eser, s.255.*

2 *Gerdizî, s.176.*

3 و هن فيما مضى من اسلم من الترك الغزية وخالط المسلمين يصير ترجمانًا بين الفريقين حتى اسلم غزي قالوا «صار تركمانًا» وقال المسلمون فيه «إنه صار من جملتهم» تركمان أي شبيه الترك.

= ve Şöyle olmuştu: Oğuz Türkleri'nden Müslüman olup ta Müslümanlar ile karışanlar iki topluluk arasında tercümanlık yaptılar. Bir Oğuz Müslüman olunca "Türkmen oldu" dediler. Müslümanlar bu sözle Oğuz'un artık kendilerinden biri olduğunu ifade ettiler. Türkmen "Türk'e Benzer" demektir. (Kitâbu'l-cemâhir, s.205.).

(mânend) ekinden meydana gelmiş olup, *"Türk'e benzer"* demektir. Bundan önceki hâşiyede büyük âlim **Birûnî**'nin bu fikirde olduğu görüldüğü gibi, **Kâşgarlı**'da[1]. *Türkmen*, adının bu şekilde izahı ile ilgili bir hikâye anlatmaktadır. Bu misaller, XI. yüzyılda *Türkmen* adının *Türk+mân* (mânend) dan meydana geldiğinin oldukça yaygın bir fikir oduğunu gösteriyor. XIV. yüzyılda da *İran*'da *Türkmen*'in bu izah şekli üzerinde durulduğunu biliyoruz[2].

İkinci fikre göre, *Türkmen*, *Türk-i imân*'dan gelmektedir. Bu görüşü de **İbn Kesîr**[3],*Tarih-i Muhtâr* ve **Mehmed Neşrî**[4] kabul etmişlerdir.

Zamanımızda ise, *Türkmen* sözünün sonundaki - men'in *türkçe* mübalağa eki olduğu (kocaman, azman,değirmen ilh...) söylenerek bu adın *Öz-türk* anlamına geldiği üzerinde durulmaktadır[5].

Oğuzlar'ın ve umumiyetle *Türkler*'in *İslâmiyeti* kabullerinde *Müslümanlar* ile *Türkler* arasındaki ticarî münasebetlerin gelişmiş bir duruma yükselmesi, en mühim amili teşkil etmiştir. Yukarıda da söylendiği üzere, daha X. yüzyılın başlarında *Oğuzlar*'ın elinde bulunan *Yeni Kend*, *Huvâre* ve *Cend* gibi şehirlerde *Müslümanlar* yaşadığı gibi, *Karluklar*'ın hâkim bulunduğu şehirlerin pek çoğunda da *Müslüman* kolonileri vardı. Bu *Müslüman* kolonileri, bulundukları yerlerde *Türkler*'den dostça muamele görüyorlardı. *Oğuzlar* medeniyet seviyesi yüksek olan bu *Müslümanlar*'dan ve tacirlerden *İslâm* dininin esaslarını öğreniyorlardı. Diğer taraftan gerek *Mâveraunnehr*, gerek *Harizm*'den binlerce kişilik kervanlar en uzak *Türk* ülkelerine gidib geliyorlardı. Her *Müslüman* tâcirin *Türk* ülkesinde seyahat edebilmesi için, bir *Türk* ile dostluk ve ortaklık kurması gerekiyordu. Bu arada şeyh ve dervişlerin de telkin ve propagandalarda bulunarak *Türkler*'in *İslâm* dinini kabul etmelerinde rol oynadıkları söylenebilir.

7- *Oğuz Yabgu Devleti*

Oğuzlar'ın, başında yabgu unvanlı hükümdarların bulunduğu bir devletleri vardı. *Oğuzlar*ın eski zamanlarda da, yani *Türgişler* ve *Aşınalar* (=**Gök Türk hânedanı**) devrinde de yabgular tarafından idare edildiklerinde şüphe yoktur. Asıl kaynaklarda bu yabgulardan[6] hiç birinin adı geçmez. Ancak *Câmi'üt-tevârih*'teki *Oğuzlar*'ın destanî tarihlerinde yabgular'dan bazılarının adı görülür[7]. Yine orada bu

1 *Kilisli, III, s.304-307, Atalay III, s.412-416.*

2 *Reşided-dîn, Câmi ut-tevârih, Berezin yay., s.26.*

3 *el-Bidâye ve'n-nihâye, Kahire, 1348,XII, s.48.*

4 *Mehmed Neşrî, Cihannümâ, yay.F.R.Unat-M. A.Köymen(T.T.K.) Ankara, 1949, s.8,9,16,17.*

5 *Jean Deny, Grammaire de la langue Turque, Paris,1921, s.236; Minorsky, Hududul-âlem s.311.*

6 *Beyhakî'den hatta Hududu'l-âlem'den (s.) itibaren kaynakların çoğunda yabgu yerine "beygu" şeklinin yazılmış olduğu görülür. Bu hususu sadece istinsah hatası mümkün değildir. Çünkü, bu yazılış şekli yabgu'ya nazaran çok fazladır. Bu sebeble beygu, türkçede sıkça görüldüğü üzere yabgu'nun, yer değiştirme hadisesi ile almış olduğu şekil yğlz (yabgu-beygu).*

7 *Oğuzlar'a ait destanî mahiyette eserler, s.375.*

yabgu (yavku)lar *Kayı* boyundan gösterilir[1].

Yabgular kışın *Yeni Kend*'te oturuyorlardı; yaylaklarının nerede bulunduğu bilinemiyor.

Yabguların en yüksek iki görevlisi **Köl Irkin** ile **Sü Başı**'dır. Bunlardan **Köl Irkin** yabgunun veziridir[2]. **Irkin**'in *On Oklar*'dan *Nu-şe-pi* koluna mensup beylerin unvanları olduğu daha önce görülmüştü.

Sü başı'ya gelince bu, ordu kumandanı demektir. Bütün *Türk* devletlerinde kullanılan ve *Orhun* kitâbelerinde geçen bu deyimi **Selçuklular** *Anadolu*'ya getirdiler. **Selçuklu** devrinde **Sü başı**, vilayetlerin valileri tarafından taşındı. **Osmanlı** devrinde bu deyim **Su başı** şeklinde söylendi ve bilhassa şehirlerin zâbıta âmiri manasında kullanıldı[3].

Oğuz yabgu devletinde yınal ve tarhan unvanlarının taşındığı görülür[4]. 922 yılında **"Kiçik Yınal"** unvanını taşıyan bir bey olduğuna göre, **"Ulug Yınal** (ve belki başka yınallar) da var demektir. *Harizmî* (X.yüzyıl) *Oğuz melikine* **"Cebûye"** cebûye'ni veliahdine de **"Yınal Tiğin"** denildiğini kaydettikten sonra, *Türk* melikleri ve beylerinden herbirinin veliahdinin **"Yınal"** unvanı taşıdığını yazar.[5] Başka kaynaklarda *Harizmî*'yi teyid eden bir ifadeye rastgelinmez. **Yınal'ı İnal** şeklinde zikreden **Kaşgarlı** , bu unvanın sadece ana tarafından soylu olan gençler tarafından taşındığını bildirir[6].

Tuğrul Beğ'in ana bir kardeşi ve aynı zamanda amcası **Yusuf**'un oğlu **İbrahim**'in (ölm.1059) **Yınal** unvanını taşıdığını biliyoruz. XI.-yüzyılın sonlarında *Âmid (=Diyarbakır)* beyi, **İnal (=Yınal)** adını taşıyordu. *Türkmen* asıllı olan **İnal Bey** oğul ve torunları *(İnal oğulları)* 1183 yılına kadar *Âmid* ve yöresinde beylik etmişlerdir.

Tarhan'a gelince **İbn Fadlan** bu unvanı taşıyan bir beyi *Oğuz Sü başısı* **İl (Togan** (?) **oğlu Etrek**'in ordasında görülmüştü[7].

Tarhan da, **Köl İrkin** gibi, kullanılmaktan çıkarak unutulmuştur. Nitekim **Kaşgarlı Tarhan** hakkında: "emîr manasında islamlıktan önce kullanılan arguca bir isimdir" demektedir[8].

Yabgular'ın mühürlerine ve fermanlarına tuğrağ (tuğra) denilmekte

1 *Fakat aynı eserde Yazır, Eymür (Eymir), Avşar ve Begdili boylarından da hükümdarlar çıktığı söylenir (aynı makale, s.363).*

2 *İbn Fadlan'da (Z.V. Togan yay., s.13,15, ed-Dehhan ayy., s.91, 101): közerkin (كوزركين). Fakat Türkler arasında böyle bir unvan'a rast gelinmemiştir. Buna karşılık Köl İrkin unvanı vardır. (Kaşgarlı, I,s.99, tercüme I, s.108). Türkler'in destanı tarihlerinde de bu unvan Köl Erki şeklinde geçer (Oğuzlar'a ait destanî mahiyette eserler, s.371-373.*

3 *Daha sonraları görülen "ser çeşme", su başı'nın bilgisizce yapılmış bir tercümesi gibi görünüyor.*

4 *İbn Fadlan Z.V.Togan yay., s.13,16; s.ed-Dehhân yay., s.97,103. Bir de okunuşu şüpheli olamaz mı? şeklinde bir kelime vardır (Sed-Dehhân yay., s.103). Fakat bunun bir isim mi yoksa bir unvan mı olduğu anlaşılamadı.*

5 *Mefâtihu'l-ulûm, yay., G. Van Vloten, Leyden, 1968, s. 120*

6 *s.110, tercüme I, s.122.*

7 *Z.V. Togan yay., s.16, s.ed-Dehhan yay., s.103.*

8 *I, s.360 tercüme I, s.436.*

olup bu kelime öteki *Türklerce* tanınmamakta idi[1] *Oğuzlar* bu kelimeyi İran ve *Anadolu*'ya da getirdiler. **Selçuklu** devletlerinde tuğraîlik (nişancılık) memuriyetinin bulunduğunu biliyoruz.

Oğuzlar aynı zamanda diğer *Türkler*'in biti-(yazmak) fiili yerine yaz-fiilini kullanıyorlardı[2]. Yazıgçı da hısımlar arasında mektup getirip götüren anlamına geliyordu[3]. Bütün bunlar *Oğuz* yabgularının bir divânları(büro) olduğu fikrini telkin ediyor. Esasen onların, şehirlerden vergi toplayan tahsildarları olduğunu biliyoruz. Yabguların ordalarında, avcı-başı,ahırbeg(emîr-i ahur) gibi memurların, çavuşların (teşrifât memurları), bekçiler(muhafızlar)in bulunduğu şüphesizdir.

Oğuzlar işlerini meclisler kurarak istişare(keñeşme) yolu ile hallederlerdi. *Oğuz sü-başısı* **Etrek, Tarhan, Yınal** gibi *Oğuz* büyüklerini çağırarak halifenin elçilik heyetine ne yapılacağı hakkında onlarla istişare etmişti[4].

Oğuz yabgu devleti X. yüzyılın birinci yarısında müstakil ve kudretli bir devlet idi. *Oğuzlar* hiç bir zaman şu devlete veya bu kavme tâbi olmadılar. Onlar, çok yiğit ve savaşcı bir kavim idiler[5].

Mes'udî[6] *Oğuzlar*'ın *Türkler*'in en savaşcı eli olduğunu söylüyor. *Oğuzlar*'ın silâh ve avadanlıkları mükemmeldi[7]. Bu silâhlar arasında, diğer *Türk* kavimlerinde olduğu gibi, ok başta geliyordu ki, bunu *Türkler*'in millî silahı şeklinde vasıflandırmak yanlış sayılmaz. Yukarıda da söylendiği gibi Ermeniler'in de dikkatini bu silâhları çekmişti. **İbn Fadlân Sübaşı Etrek**'in nasıl keskin bir nişancı olduğunu bir misalle anlatır[8]. Kargı(süngü) ve kılıç da başlıca silâhlardandı. Bütün *Türkler* gibi binici olup., at üzerinde savaşırlardı. Esasen atları pek çoktu. *Ermeni* müverrihi **Aristagues**, romantik bir ifade ile, atlarının kartallar gibi sür'atli gittiğini söylüyor[9].

Oğuzlar'ın komşuları ile olan münasebetlerine gelince bu, çok defa dostça olmamıştır. *Oğuzlar*'ın *Peçenekler*'e karşı *Hazarlar* ile ittifak ettiklerini biliyoruz. Ancak iki kavim (*Hazarlar* ile *Oğuzlar*) arasındaki münasebetlerin X. yüzyılda pek dostça olmadığı görülüyor. **İbn Fadlân** *Oğuzlar*'dan, *Hazarlar* nezdinde tutsakları bulun-

1 *Kâşgarlı, I, s.385, tercüme, I, s.462.*

2 *Kâşgarlı, Kilisli, III, s.45, Atalay, s.59.*

3 *Kâşgarlı Kilisli, III, s.41, Atalay, s.55.*

4 *İbn Fadlân, Z.V. Togan yay., s.10,16, S. ed-Dehhân yay., s.91-103.*

5 *Hudud ul âlem, s.86, Minorsky, s. 100. İdrisî (tercüme Jaubert, 1840, II, s.342) bu hususta aynen şöyle demektedir: "Ces peuples sont des Turcs Ghozzes qui marchment toujours armès très braves et toujours prèts à combattre les autres peuplades Turques" "Bu kavimler Oğuz Türkler'inden olup her zaman silâhlı, çok cesur ve daima diğer Türk kavimleri ile savaşa hazır bir durumdadırlar".*

6 *Murûc uz-zeheb, I, s.212.*

7 *Hudûd-ul âlem, gösterilen yerler.*

8 *Z.V. Togan yay., s.16, S. ed-Dehhân yay., s.103.*

9 *Fransızca tercüme E.Prud'homme, Histoire d'Armenie, Paris, 1864, s.64.*

duğunu işitmişti[1] **Mes'udî**[2] *Oğuzlar*'ın *İtil*'in ağzına yakın yerlerine gelib kışladıklarını, ırmağın suyu donunca buz tutmuş ırmağın üzerinden geçerek *Hazar* ülkesine akınlar yaptıklarını, *Hazar* kuvvetlerinin bu akınları durduramaması sebebi ile bizzat *Hazar* melikinin *Oğuzlar*'ın karşısına çıkmak zorunda kaldığını yazıyor.

Mes'udî'nin bu sözlerinin de gösterdiği gibi teşebbüs *Oğuzlar*'ın elinde idi. Coğrafyacılar'ın *Oğuz* ülkesinin hududlarının *İtil ırmağı* olduğunu söylemeleri de bilhassa buradan geliyor. Durum böyle olunca *Oğuzlar*'ın *Hazarlar*'a tâbi oldukları şeklinde son zamanlarda ortaya atılan görüşün hiç bir değeri kalmamış bulunuyor. Esasen *Hazarlar*'a dâir tafsilatlı bilgiler veren coğrafyacılar ise *Hazarlar*'ın ne *İtil*'in doğusundaki topraklar üzerinde nüfuzları olduğundan ne de *Oğuzları* bağımlılık altında bulundurduklarından söz ederler.

Buna karşılık *Oğuzlar*'ın *Orta İtil* boylarında yaşayan *Bulgarlar* ile münasebetlerinin dostça olduğu söylenebilir. **İbn Fadlân**'ın 922 yılında görüştüğü **Oğuz sübaşısı Etrek**, *Bulgar* kıralı **Almuş**'un damadı idi[3].

Oğuzlar'ın güney komşuları *Müslümanlar*, bu zamanda tarihlerinin en mutlu devirlerinden birini yaşıyorlardı. *Mâveraün-nehr*, yani *Ceyhun (Amu Derya)* ve *Seyhun (Sir Derya)* ırmakları arasındaki bölge verimli topraklara sahip bir ülke olmakla beraber, müstesna mevkii dolayısı ile orada ticaret ve sanayi de pek gelişmişti. Bu ülke *Sâmânlılar*'ın idaresi altında siyasî istikrara kavuşunca, maddeten ve manen İslâm âleminin en gelişmiş ülkelerinden biri haline geldi. *Mâveraün nehr*'li ticaret kervanları *Türk* âleminin en uzak yerlerine kadar gidiyorlardı. Harizmliler de onlardan geri kalmıyorlardı. Her iki ülkenin sanayi mamulleri için en büyük pazar, *İtil*'den *Çin seddi*ne kadar uzanan geniş *Türk* âlemi idi. Hattâ *Mâveraün-nehr* halkı eski zamanlardan beri, *Türk* âleminde koloniler meydana getirmişler, *Türk* kâğanlarının hizmetlerinde bulunarak onların şehir kurmalarında ve diğer medenî faaliyetlerinde yardımcı olmuşlardır. Bu ülkelerde ticaret ve sanayinin gelişmesi, ora halklarının manevî gelişmelerini de sağladı. *İslâm* coğrafyacıları, *Mâveraün-nehr* halkının sahip olduğu manevi hasletleri birer birer sayarlar. İşte bunun neticesinde IX-XI. yüzyıllarda bu iki ülkeden **Harizmî** (ölm.850), **Buharî** (ölm.869), **Mâturidî** (ölm.944), **Farâbî** (ölm.950), **Cevherî** (ölm.1010), **İbn Sina** (ölm. 1037), **Birûnî** (ölm. 1051), **Merginânî** (ölm. 1197) ve diğerleri gibi *İslâm*'ın en büyük ilim adamları yetişti.

Emevî devletinin yıkılmasından sonra (750 yılında) çok geçmeden

1 *Z.V. Togan yay., s.17, S. ed-Dehhân yay., s.104.*
2 *Murûc uz-zeheb, II, s.17.*
3 *Z.V. Togan yay., s.16, s.ed-Dehhân yay., s.103.*

(766 da) esasen zayıf bir durumda bulunan *Türgiş* kağanlığı da *Karluklar*'ın istilasına uğradı. Fakat daha önce söylendiği gibi, *Karluklar* kuvvetli bir devlet kuramadılar. **Yabgu** ünvanını taşıyan hükümdarları, anlaşıldığına göre, *Talas* şehrinde oturdular. Fakat varlık gösteremediler. *Karluklar* ile batı komşuları *Oğuzlar*'ın *İslâm* ülkelerine karşı yaptıkları şey, yağma akınlarından ibaret kalıyordu. Onlar bazen de, *Mâvera un nehr*'de isyan çıkaranların (onların daveti üzerine) yardımlarına geliyorlardı. *Müslümanlar* bu yağma akınlarına karşı *Buhara* civarında, *Şaş* ile *İsficâb* bölgelerinde duvarlar yaptılar[1]. Hudud şehirleri de surlar ve hisarlar ile berkitildi. Fakat, bölge ve yöreleri korumak için duvar yapmak tedbirinden bir müddet sonra vazgeçildi. *Türkler*'in zayıf bir durumda oldukları anlaşılarak onlar üzerine seferlere girişildi. Bunun sonucunda *Şaş (Taş Kend)* ve *İsficâb* bölgeleri ile *Taraz*'ın doğusuna kadar uzanan topraklar *İslâm* âleminin sınırları içine alındı. *Müslümanlar*'ın nüfuzu, *Çu* ırmağının aşağı yatağına, *Isıg Göl*'ün batısına dek gitti. Hududlarını daha da ileriye götürdü. İsficab Meliki söylendiği gibi hâkimiyetini *Türkmenler*'e tanıttı. Bu zamanlarda *Seyhun* boylarındaki *Müslüman* şehirlerinde kalabalık sayıda gönüllü mücahitler vardı. *Mâveraün-nehr*'deki başlıca şehirlerin halkı ve büyük kumandanlar bu hudud şehirlerinde mücahidlerin oturmaları için ribatlar yaptırıyorlar ve onların diğer ihtiyaçlarını da temin ediyorlardı. Bunlar için zengin vakıflar tahsis edilmişti. Bu mücahitlerin en fazla toplanmış olduğu yer, *İsficâb* şehri idi. **Mukaddesî**'ye göre[2] bu şehirde 1700 ribat(!) vardı. Bu husus *İsficab*'daki *Türk* hânedanının gücünün nereden geldiğini açıkça gösteriyor. Bu mücahidler arasında çok sayıda *Türkler*'in de bulunduğunu biliyoruz.

942 yılında *İslâm*'ın nüfuzu altına girmiş bulunan *Balasagun* şehri gayri Müslim *Türkler* tarafından fethedildi[3] Bu, **Kara-Hanlılar** devletinin yükselişini gösteren mühim bir hadisedir. Daha önce de zikredildiği üzere, bu gayri Müslim *Türkler*'in, başlarında **Kara-Hanlı** hânedanının bulunduğu ve başlıca *Kaşgar* bölgesinde oturan *Yağmalar* olduğunda şüphe yoktur. *Balasagun*'un fethinin *Sâmânlı* başşehrinde tepkisiz kalmadığı görülüyor. **Kağan**'ın oğlunun tutsak alındığına bakılırsa[4] bir şeyler yapılmış olduğu akla geliyor. Bununla beraber şehrin geri alınmadığı muhakkaktır. Böylece **Kara-Hanlılar** yükselmeğe başlarken *Sâmânlılar*'ın kudreti de **Nuh b. Nasr** (934-954) dan itibaren çökmeye doğru gidiyordu. *Sâmânlı* tahtına birbirinden zayıf şahsiyetler geçtiği için *Türk* hassa ordusunun

1 *Bardhold, Türkestan, s.201,211.*
2 *s.273, Barthold, aynı eser, s.176.*
3 *Barthold, aynı eser, s.256.*
4 *Barthold, gösterilen yer.*

kumandanları nüfuz ve iktidarlarını gittikçe arttırdılar. Bu kumandanlar ile hükümdarların mücadelesi devletin yıkılmasında en önemli etken oldu. *Türk* kumandanlarından biri olan **Alp Tigin** 962 de *Gazne*'yi fethetti. Bu suretle **Gazneliler** devleti kuruldu.

Kara-Hanlı hükümdarı **Buğra Han Harun b. Musa**, aldığı davetler üzerine, 992 yılında *Mâvera un nehr*'i istila etti; 999 yılında girişilen bir sefer ile de *Samanlı* devleti sona erdi. *Mâvera un-nehr*'de **Kara-Hanlılar** devri başladı. *Horasan*'a gelince, burası da *Gazneliler*'in eline geçti.

Harizm'e gelince, burada eskiden beri yerli bir hânedan hüküm sürüyordu. *Âfrig-oğulları* denilen bu hânedan mensupları Sâmânlılar'a tâbi idiler. *Âfrig-oğulları, Oğuzlar*'ın kuzeyden yaptıkları akınlara karşı daima hazırlıklı bulunuyorlardı[1] Bu hânedanın yerini 995 te *Memun-oğulları Harizm şahları* aldı ki, bunların hâkimiyeti de 1017 yılına kadar sürdü. Bu tarihte *Harizm*, **Gazneli Mahmud**'un eline geçti. **Mahmud**, oranın Vâliliğini kumandanlarından **Altun Taş**'a verdi. **Altun-Taş** ve oğulları 1040 yılına değin *Harizm*'i idare ettiler.

Kaynaklara göre *Oğuzlar* doğu komşuları olan *Karluklar* ile de savaşmışlardır. Hattâ bu savaşlardan birinde *Oğuz yabgusu* ölmüştür[2]. Bu hâdise IX. yüzyılda veya ondan daha önce vukubulmuş olabilir.

Oğuzlar'ın kuzey komşuları, daha önce de kaydedildiği gibi, *Kimekler*'in büyük kolu *Kıpçaklar (Kıfçak)* idiler. *Oğuzlar* ile *Kıpçaklar* arasında savaşlar olduğu gibi, barış zamanları da oluyordu. Bu barış zamanlarında *Kıpçaklar* çok soğuk kışlarda *Oğuzlar*'dan izin alarak güneye göç ederlerdi. Onların X.yüzyılın sonlarında nüfusu çoğalmış ve dolayısı ile daha güçlü bir el durumuna yükselmişlerdir.

8- Oğuz Devletinin Sonu

Oğuz devletinin nasıl ve ne zaman ortadan kalktığı ile ilgili *Câmütt-tevârih*'teki destanî tarihte şu haber vardır: *Oğuz* hükûmdarı **Ali Han**, *Amu (Ceyhun) suyu*'nun öte yakasında yaşayan kalabalık *Oğuz* kümesinin başına çocuk yaştaki oğlu Kılıç Arslan'ı geçirdi. **Kılıç Arslan**'ın yanında atabeği **Büğdüz Kuzucu** bulunuyordu. **Kuzucu** çok yaşlı bir insandı (180 yaşında deniliyor). **Kılıç Arslan** delikanlı olunca vaktini kötü hareketlerle geçirmeye başladı. Bu arada beylerin kızlarına da tecâvüzde bulundu. Bu yüzden halk ona zâlim **Şah Melik** dediler. O, atabeğinin öğütlerine de kulak asmadı. Fakat beylerin kendisini öldüreceklerini haber alınca korkup *Yeni Kent*'e, babasının yanına kaçtı. 40.000 atlı çıkaran *Horasan*'daki bu *Oğuz* kümesinin başına **Tuğrul** geçti. O, **Toksurmuş İci** adlı yoksul bir çadırcının oğlu idi. **Tukok** ve **Arslan (Kılıç Arslan)** adlı kardeşleri vardı. **Ali Han** 20.000 atlının başında oğlu **Şah Melik'i Tuğrul**'un üzerine yolladı ise de **Şah Melik** yenilip

1 *Birûnî, elÂsâr ul-bâkiyye, yay.E. Sachau, 1878, s.236.*
2 *Mücmel üt-tevârih, s.103; Gerdizi,s.256.*

bazı beyleri ile birlikte tutsak düştü. **Şah Melik** iki parça edilerek hayatına son verildi. **Ali Han** da iki yıl sonra *Yeni Kent*'te öldü. Onun ölümü üzerine *Oğuz eli* dağıldı[1].

Tarihi eserlerde de bir **Şah Melik** vardır. Az ileride görüleceği üzere, o da **Selçuklular** ve bu arada **Tuğrul Beğ** ile savaşmıştır. Onun da babasının adı **Ali**'dir. Fakat dört ayrı (müstakil) kaynağın[2] hiç birinde **Şah Melik** yabgu veya beygu unvanı ile anılmadığı gibi *Yabgular*'ın başşehri *Yeni Kent*'te de oturmaz; ve *Oğuz* asıllı olduğu bile söylenmez. Onun için **el-Berânî** nisbesi verilir[3]. Fakat *Baran* şeklinde ne bir *Oğuz* boyu, ne de bir *Oğuz* şehri vardır. Kaynaklarda **Şah Melik**, emîr unvanı ile anılır ve *Cend* hakimi olarak tanınır. *Cend* şehrinin **Şah Melik**'ten önce **Selçuklular**'ın elinde olduğu aşağıda görülecektir. Bu izahlardan sonra **Şah Melik**'in *Oğuz* yabgusu hatta *Oğuz* asıllı olduğunu kabul etmek çok güçtür[4]. Buna karşılık O bir *Kıpçak* beyi hatta *İsficâb* ve *Şaş* (=*Taş Kend*) bölgelerini idare etmiş hanedanlardan birinin mensubu, **Kara Hanlılar**'a bağlı bir emîr olabilir[5]. (Ali Han) Babası (han unvanını taşıyor halbuki bu unvan Oğuzlar'da yoktur.

Oğuz devletinin yıkılışı hakkında tarih kaynaklarında ise hiç bir bilgi yoktur. Bu sebeble bu önemli meseleye dâir ancak bazı tahminler ileri sürülebiliyor. Bunlardan biri *Oğuz* devletinin iç çekişmeler üzerine son bulduğudur.

Oğuz elinde eskiden beri iç çekişmeler olduğu ve bu yüzden bazı *Oğuz* zümrelerinin elden ayrılıp başka yerlere göç ettikleri daha önce görülmüştü. **Selçuklular**'ın tarih sahnesine çıkışlarını ve ilk faaliyetlerini anlatan *Melik-nâme*'ye göre *Kınık* boyundan **Tukak (Dukak)**, *Oğuz* devletinin sü başı'sı idi. O muktedir bir kumandan olduğu için **"Temür yalığ" (=Demir yaylı)** unvanını taşıyordu, ölünce yerine oğlu **Selçuk (Salçuk)** geçti. Fakat beygu (yabgu)nun karısı, kocasını ileride kendisi için büyük bir tehlike teşkil edeceğini söyliyerek **Selçuk**'u ortadan kaldırmağa tahrik ediyordu. Bunu duyan **Selçuk**, beygu ile mücadele edemiyeceği için askerini, oymağını, hayvanlarını alıp *Cend*'e gelmişti. Yukarıda görüldüğü gibi beygunun

1 *Câmiül-tevârih, N.r.1653, yap. 390 a-b; türkçe tercümesi Z.V. Toğan, Oğuz destanı, İstanbul, 1972, s. 71-72, Almanca terciime K.John, Die Gesehichte der Oğuzen des Rasid-ad-dîn, Wren, 1969, s.64-65; F.Sümer, Oğuzlara ait destanî mahiyette eserler, s.378-379.*

2 *Bu kaynaklar şunlardır: Tarih-i Beyhakî (Gani-Feyyaz yayını, dizine bk.); Melik nâme (Ahbarud'devleti's-Selcukiyye, s.6; İbnü'l-Esir, IX, s.462,477, Mirhând, IV, s.85); İbn Funduk (tarih-i Beyhak, s.51); İbnü'l-Esîr (IX, s.505-506, X, s.7 başka kaynaktan).*

3 *Emîr Ebül-Fevâris Şâh Melik bin 'Ali el-Barânî (İbn Funduk, Tarih-i Beyhak, yay. A.Behmen yar, Tahran, 1317, s.51) Destanî tarihte Şah Melik'in dedesinin adı bir çok yazmada Tûrân bazı yazmalarda da Bûrân şeklindedir.*

4 *O.Pritsak, Der Untergang des Reiches des Oguzischen Yabgu, Köprülü armağanı. Ankara, 1954, s.398-40.*

5 *Destanî Tarihte Şah Melik'in babası Ali Han Oguz yabgular soyundan değil, Kara Hanlılardan gösterilir (Oğuzlar'a ait destanî mahiyette eserler s.378-379).*

oturduğu *Yeni Kend*'in doğusunda olan *Cend* de beyguya bağlı bir şehirdi. **Selçuk** *Cend*'e söylendiği gibi 375 (985-986) yılında gelmiş olabilir[1]. Aynı yılda (985) *Oğuzlar*'dan bir kümenin *Rus* prensi Vladimir ile birlikte *İtil Bulgarlarının* üzerine yürüdüğünün görülmesi[2]. *Oğuz* elinde iç savaş yüzünden, bir dağılmanın vuku bulduğunu kuvvetle akla getiriyor.

Sâmânlı devletini diriltmek için mücadeleye atılan aynı hânedandan **Ebû İbrahim İsmail el-Muntasır**, yardımlarını sağlamak için 393 (1003) yılında *Oğuzlar*'ın yanına gelmişti[3]. Bu *Oğuzlar* **Selçuklu Oğuzları** idiler[4]. **Selçuk**'un oğullarından **İsrail**'ın bu esnada **Arslan Beygu**[5] *(Yabgu)* unvanını taşıdığı anlaşılıyor. Bu da yabgu devletinin 1003 tarihinden önce yıkılmış olduğunu gösterebilir.

İkinci bir ihtimal de *Oğuz* devletinin *Oğuzlar*'ın kuzey komşuları *Kıpçaklar* tarafından ortadan kaldırılmış olmasıdır. Gerçekten 1030 yıllarında *Kıpçaklar (Hıfçah)* ile onların oymakları olduklarında şüphe bulunmayan *Çuğrak* ve *Küçetler*'in *Oğuz ülkesi*nin ortasından *Aral gölü*nün kuzeyi ile kuzey batısındaki topraklarda yurt tutmuş oldukları görülür[6].

Selçuklu Dâvud Çağrı Beğ *Horasan* hükümdarı iken (1040-1060) bir *Kıpçak* beyi onun katına gelmiş ve aralarında dünürlük kurulmuştu[7]. Ünlü *Horasanlı şâir* ve edibi **Nâsir-î Hüsrev** (ölm.1060) bir şiirinde *Kıpçaklar*'ın *Ceyhun* (*Seyhun* demek) *Oğuzlar* ile yanyana yaşadıklarını söyler[8]. **Kaşgarlı**'nın haritasının incelenmesi de, **Nâsir-î Hüsrev**'in sözlerini kesin bir şekilde teyideder[9].

Yine **Kaşgarlı** *Oğuz* devletinin başkenti *Yeni Kent* ile *Cend*'i *Oğuz* şehirleri arasında saymıyor. Hatta *Yeni Kent*'i hiç zikretmiyor. Fakat bu bilgiler daha sonraki zamanlara aittir. Yani *Kıpçaklar* bu başa-

1 *Hamdullah Müstevfî. Tarih-i güzîde, yay. A.Nevâî, Tahran 1339, s.426-427. Metinde 375 yılı Selçuklular'ın Türkistan'dan Mâveraun-nehr'e gelip Nûr-ı Buhara ve Sağd-ı Semerkand'da yurt tutmalarının tarihi olarak zikrediliyor. Fakat Selçuklular'ın Cend'den adı geçen yerlere 1004 yılından sonra indiklerini biliyoruz.*
Esasen bu bilginin kaynağı (yani Türkler'in tarihi) destanî bir eserdir. Bu sıfatla Oğuz Han ve fetihleri bir yana orada Karahanlı hânedanı da Oğuz hânedanı gibi bahsedilmiş, Gazneliler Oğuz Kayı boyundan, Harizmşahlar hânedanı da Beğdili boyundan gösterilmişlerdir. Halbuki bunların Memlük hânedanlar olduğu bilinir.

2 *A.N.Kurat, Peçenek tarihi, s.128; B.Kossanyi, XI-XII. Asırlarda Uzlar ve Komanlar'ın tarihine dair, tercüme H.Koşay, Belleten, 1944, sayı 29, s.120.*

3 *El-Utbî, Tarihu'l-Yemînî, Menînî şerhî, Kahire, 1286 I,s.336.*

4 *Mîrhând, Ravzatus-safâ, Luknov, 1332, IV, s.85.*

5 *Gerdızî, s.176. Yalnız bu müellif ebî İbrahimin gelişi dolayısı ile Yabgu'nun Müslüman olduğunu yazıyor. Fakat Arslan ile kardeşleri ve onların oğulları Müslüman isimleri taşıdıkları için Gerdizî'nin bu sözlerinin bir zühul olduğuna hükm etmek zorundayız. Esasen bu hadisenin en yakın şahidi olan Utbî (961-1036) böyle bir şeyden söz etmiyor.*

6 *Tarih-i Beyhakî, s.86,684.*

7 *Ahbârud-devletis-Selcukiyye, s.28.*

8 *"Nebât-ı pür belâ Guzest ve Kıfçak ki rustend ber etrâf-ı Ceyhûn= Oğuzlar ve Kıpçaklar belâ nebatları gibi Ceyhun (Seyhun) kıyılarında büyüdüler" (Divân, Tahran, 1307,s.329).*

9 *Kaşgarlı'nın haritası için, Kilisli yayınının I.Cildine, B.Atalay'ın Tercümesinin de II.cildine bk.*

rılarını *Oğuz* devletinin yıkılmış ve *Oğuz* elinin dağılmış olmasından faydalanarak elde etmiş olabilirler. Bu sebeble *Oğuz* devletine *Kıpçaklar*'ın son verdikleri görüşü zayıf ve ya çok zayıf bir ihtimaldir[1].

Selçuklu devletinin kurulması üzerine *Oğuz* ülkesinden (*Mangışlak* ve *Balhan= Balkan-İsfıcâb* arası) dalgalar halinde *Yakın Doğu*'ya göçler yapıldı. Bu arada yukarıda söz edildiği gibi kalabalık bir küme de 1054 yılında *Kara Deniz*'in kuzeyindeki topraklara göç etti. Diğer yandan *Oğuzlar* arasındaki yerleşik hayata geçiş de gelişmesini sürdürüyordu. Bütün bununla birlikte göçebe ana *Oğuz* kitlesinin nüfusu yine de çoktu. Bu kitlenin sakin bir hayat geçirerek doğum yolu ile kayıplarını önemli ölçüde karşıladığı anlaşılıyor.

Yukarıdan beri verilen bilgilerden anlaşılacağı üzere, XI.yüzyılın birinci yarısının ortalarında *Seyhun*'un ağzına yakın yerleri, yani *Yeni Kent* ve *Cend* yöreleri batıdaki üst *Yurt* ve kuzeydeki *Kara Kum* gibi şehir ve yöreler *Kıpçaklar*'ın elinde bulunuyordu. Nitekim 1066 yılında *Cend*'e gelen **Sultan Alp Arslan** orada **Cend Han**'ı, yani bir *Kıpçak beyini* görmüştü. **Alp Arslan** onu yerinde bıraktığına göre **Cend Han**'ın şehrin daha önceki sahibi **Şah Melik** arasından herhangi bir akrabalık ilişkisi söz konusu değildir. Esasen **Tuğrul Beğ**'in *Harizm* seferinde (435=1043-1044) **Şah Melik**'in 40 kadar akrabası tutsak alınmıştı (404)[2].

Göçebe Oğuz kitlesinin kalabalık kısmı **Kaşgarlı**'nın haritasında açıkça gösterildiği gibi, doğuda, *Seyhun* ırmağına muvazi olarak *İsfıcâb*'a kadar uzanan *Karaçuk* dağları *(Cebel Karacuk)* bölgesinde oturuyordu. Hatta *"Karacuğun Kaplanı"* **(Salur Kazan Beğ)** ile arkadaşlarının adı geçen bölgede bu zamanda (yani XI.yüzyılın ikinci yarısında) yaşamış olmaları muhtemeldir. Tabiî onların yine orada XII.yüzyılda yaşamaları da imkânsız değildir.

Yatuklar yani yerleşik *Oğuzlar* da, rahatsız edilmedikleri için yine bu bölgedeki şehir ve köylerinde gelişme içinde yaşayışlarını sürdürüyorlardı.

Oğuz elinden kalabalık bir küme de 1066 yılında *Üst Yurt* da yaşıyordu. Bu *Oğuzlar*'ın başı **Çarığ**'ın 30.000 askeri olduğunun söylenmesi bu *Oğuzlar*'ın nüfuslarının çok olduğuna şüphe bırakmaz.

Mangışlak'taki *Oğuzlar*'ın sayıları da yeni göçler ile çoğalmış ve başlarına geçen bir hânedan onları siyasi bir kuvvet haline getirmişti. 1066 yılında onları bu hanedandan **Kafşut** idare ediyordu[3].

1 *Halbuki evvelce Oğuz devletinin yıkılmasında en kuvvetli ihtimalin Kıpçak hücumu olduğu görüşünü ileri sürmüştüm. Meseleyi bu defa yeniden inceledim. Bilhassa X.yüzyılın son çeyreği ile XI.yüzyılın başlarında Oğuzlar'a karşı bir Kıpçak hareketinin varlığına dâir bir delil elde edilmemesi, bu görüşün zayıf bir ihtimal olduğuna beni inandırmıştır.*

2 *Bu hususlar aşağıda söz konusu edilmiştir.*

3 *Bunlar aşağıda söz konusu edilmiştir.*

9- Uzlar

Oğuzlar'dan bir küme XI.yüzyılın ortalarında *Kara Deniz*in Kuzeyindeki topraklarda göründü *Ruslar* bu *Oğuzlar*'ı *"Torki"* yani *"Türk"*, ve Torki (= Türkler) şekillerinde anmışlardır. *Ruslar*'ın yine *Öz Türk* ellerinden olan *Peçenek* ve *Kıpçaklar*'a da *Tork* (=*Türk*) demeyip bu adı sadece *Oğuzlar*'a vermeleri çok ilgi çekicidir. Bilindiği üzere, Oğuzlar Batı Gök Türkleri'nden idiler. Oğuzlar'ın yurtlarının bulunduğu Seyhun boylarına da Türkistan deniliyordu. Fakat Torki'nin bunlarla veya bunlardan biriyle izah etmek çok güçtür.

Rus yıllıkları, *Torklor* ile *Polovtsi* (Sarışınlar) dedikleri *Kıpçaklardan* 1054 yılı olayları arasında söz ederler. Anlaşıldığına göre, *Yayık* ve *İtil* arasında yurt tutmuş olan bir *Oğuz* kümesi, *Kıpçaklar*'ın hücumuna uğrayarak *İtil*'i geçip *Kara Deniz*'in kuzeyine göç etmek zorunda kalmıştır[1]. Fakat *Kıpçaklar* da aynı, (1054) veya ertesi yıl (1055) *Oğuzlar*'ın arkalarından *Kara Deniz*'in kuzeyindeki topraklara gelmişlerdir. Bu husus *Kıpçaklar*'ın da sıkıştırılmış olmaları ile ilgili olabilir.

Torklar daha 1055 yılında batıdaki *Özü (Dinyeper)* ırmağına ulaşmışlardı. Fakat beş yıl sonra (1060 da) Rus prensleri ile yaptıkları savaşı kaybederek *Aşağı Tuna*'ya doğru göç etmişlerdir. *Torklar Aşağı Tuna* kıyıları ile onun kuzeyindeki yörelerde yaşadılar. *Bizanslılar Uz (Oğuz)* diyerek onları kavim adları ile andılar. *Uzlar* burada da pek durmayarak 1065 yılında *Tuna*'yı geçip *Balkanlar*'da geniş bir akıncılığa çıktılar. Fakat bu akıncılık onlara mutluluk değil felaket getirdi. Gerçekten *Uzların* bir kısmı bir yandan barışmaz eski düşmanları *Peçenekler*'in hücumları, öbür yandan korkunç soğuklar, salgın hastalıklar ve bilhassa açlıktan yok oldu. Bir kısmı da *Tuna*'yı geçip kurtuldu ise de o da açlıktan epeyce kayıp verdi. Bu felâket sonucunda esasen nüfusları fazla olmayan *Uzlar* siyasi bir güç olmaktan çıktılar, hatta birliklerini de koruyamadılar. Bu sebeble onlardan bazı oymaklar Bizans'a sığındılar geri kalanları da kuzeye çıkıp *Rus* prenslerinin hizmetine girdiler.

Bizans, kendisine sığınan *Uz* oymaklarını *Balkanlar*'ın bazı yörelerinde bilhassa *Makedonya*'da yerleştirdiler. Bu oymaklar *Malazgird* savaşına katılarak *Bizans* ordusunun sağ kolunda yer aldılar, *Peçeneklerde* sol kolda bulundular. *İslâm* müverrihlerinden **İbnül-Cevzî**ye göre Bu *Oğuzlar*'ın sayısı 15.000 idi[2]. *Bizans* müverrihi **Attalites**'e göre, *Bizans* ordusundaki *Oğuzlar* ile *Peçenekler*'in bir kısmı başbuğları *Tamış* ile birlikte savaştan önce *Selçuklular*'ın tarafına geçmiştir. Urfalı **Mateos** ise *Peçenek* ve *Oğuzlar*'ın savaşın

1 *Torklar'ın çok önceleri,985'de prensi Vladımir'in İtil Bulgarları'na yaptığı bir sefere katıldıklarından daha önce söz edilmişti. Hatta onların daha ona 9 da Hazarlara karşı olan Rus hücumuna da katılmış oldukları bildirilir. Fakat bu Oğuzlar'ın o tarihte Kara Deniz'in kuzeyine göç etmeyip eski yurtlarında oturmakta idiler. Göçmüş olsalardı. Başka olaylar dolayısı ile onlardan söz edilirdi.*

2 *İslâm kaynaklarına göre Malazgirt savaşı, F.Sümer-A.Sevim. T.T.K, Ankara, 1971, s.XII.*

kızıştığı bir sırada hep birlikte *Türkler*'in tarafına geçtiklerini yazar. *Oğuz* ve *Peçenekler*'in bu geçişlerinin bir anda kendilerini saran milliyetçilik duygusu ile yapıldığı şüphesizdir. Çünkü, onların çoluk çocukları Balkanlarda idi[1].

Rus prensliklerinin hizmetine giren *Oğuz* oymakları bu prensliklerin güney ve doğu sınırlarında oturarak varlıklarını XII.yüzyılda da sürdürdüler[2].

C. SELÇUKLU DEVLETİNİN KURULUŞU

Selçuklu Devletinin kuruluşu, *Oğuz Türkleri*'nin tarihinde pek mühim bir dönüm noktasıdır. Bu devletin kurulması ile *İslâm*'ın siyasi hâkimiyeti *Oğuzlar*'ın eline geçtiği gibi, *Anadolu* ve ona komşu ülkeler de onların yurdu olmuştur. *Oğuz Türkleri, Yakın Doğu İslâm* dünyasının bilhassa X. yüzyılın başlarından itibaren siyasî bakımdan zayıf bir duruma düşmesinden faydalanarak adım adım ilerleyen *Bizans*'ı geri atmakla kalmamış, onun asıl dayanağı olan *Küçük Asya*'yı fethetmek sureti ile bu devletin çökmesinde ve yıkılmasında âmil olmuştur.

Selçuk, *Oğuzlar*'ın *Kınık* boyuna (şüphesiz bu boyun bey ailesine) mensuptur[3]. *Oğuz* boylarının siyasî ve içtimaî mevkilerine göre yapılmış olan Câmi üt-tevarih'teki cedvelde Kınıklar 24. yani en sonuncu sırada gösteriliyor. Buna bakarak hüküm vermek gerekirse Kınıklar, Oğuzlar'ın en eski tarihlerinde pek mühim bir rol oynamamış olacaklardır.[4]

Daha önce söylendiği gibi, *Sâmanlı* devletine 999 yılında **Kara Hanlılar**'dan *İlig Han* **(Nasr b. Ali** ölm. 1012-1013) tarafından son verilmiş ve hânedan mensupları da yakalanıp hapsedilmişlerdir[5]. Bunlardan **Nuh b. Mansur**'un oğullarından **Ebû İbrahim** hapis bulunduğu yerden kaçarak *Harizm*'e gitmiş ve orada etrafına bir hayli adam toplamıştı. **Ebû İbrahim** hâcibi **Arslan Balu**'yu *Buhara* üzerine gönderdi. **Arslan Balu**'nun **Kara-Hanlı** kumandanlarına karşı kazandığı mühim başarılar sebebi ile **Ebû İbrahim** *Buhara*'ya geldi ve hükümdarlık ünvanı alarak *Muntasır* adını aldı. Fakat o **İlig Han**'ın harekete geçmesi karşısında *Horasan*'a döndü. Orada yenilgiler ile neticelenen bazı savaşlarda bulunduktan sonra 393 yılında

1 *Türkçe tercüme, H.D. Adreasyan, TTK., Ankara, 1962, s.43. Bu eserin Fransızca tercümesini yayınlayan E.Dulaurien Malazgird savaşına katılmış olan Bizans kumandanı Tarhaniat (=Tarhan)'ın bir Oğuz başbuğu olduğunu bildirir (aynı eser, s.142, haşiye 79.*

2 *Uzlar hakkında şu incelemelere bk.; A.N.Kural, Peçenek tarihi s.150-155-187-188; aynı müellif, IV-XVIII. yüzyıllarda Karadenizin kuzeyindeki Türk kavimleri ve devletleri, DTCF yayınları Ankara, 1972, s.65-68; K.Bela, XI-XII, Asırlarda Uzlar ve Komanlar'ın tarihine dair, türkçe tercümesi H.Koşay, Belleten, 1944, sayı, 29, s.119-136. Early Inner Asia, s. 275-277.*

3 *Ahbâr ud-devlet is* **Selçukiyye, yay., s.3 (Melik nâme'den) Kaşgarlı, Kilisli, I s. 56, Atalay I, S.55; Hamdullah Müstevgi-i Kazvini, Tarih-i guzîde, s. 426; Reşid ed-din, Câmi ut-tevârih, Berezin s.39.**

4 *Kınıklar hakkında İkinci Bölüme bk.*

5 *I.Pritsak, Kara Hanlılar, İ.A., VI, s.254-255.*

(1003) yardımlarını elde etmek için, **Oğuz Türkleri**'nin yanına gelerek yabgunun konuğu oldu[1]. Bu yabgunun **Selçuk**'un oğlu **İsrail** olduğu, *Melik-nâme*'nin ifadesinden anlaşılıyor. **Gerdizî**'nin bu kaydı *Oğuzlar*'dan kalabalık bir topluluğu etrafına toplayan **Selçuklular**'ın kendilerini *Oğuzlar*'ın başı saydıkları ve içlerinden birini yabgu ilân etmiş olduklarını gösteriyor. Bu husus, daha önce belirtildiği üzere, *Yeni Kent*'teki *Oğuz Yabgu* devletinin ortadan kalkmış olması ile ilgili olsa gerektir. Böylece **Selçuklular** *Oğuz Yabgu* devletini devam ettirmişler ve onun son sülâlesi olmuşlardır. *Melik-nâme*'ye göre, **Selçuk** bu tarihte hayatta idi. Kendisinin yabgu ünvanını almayıp da bunu oğlunun taşıması, yaşının hayli ilerlemiş olmasıyla izah edilebilir. Yine aynı esere göre[2] **Selçuk**'un dört oğlu vardı. Fakat onun beş oğlu olduğu hakkındaki *Zahir-i Nişaburî*'nin sözlerinin doğru olduğunu kabul edebiliriz. **Selçuk**'un bu beş oğlunun isimleri şunlardı: **İsrâîl, Mikâil, Musa Yusuf** ve *Yunus*[3]. Aynı müverrihe göre *İsrâil* onların en büyüğü idi[4]. **İsrail**'in birçok eserlerde ikinci bir adı olarak **Arslan** zikredilir ki bu, onun yabgu olduktan sonra aldığı unvandan başka bir şey değildir. *Türkler*de bunun yaygın bir gelenek olduğunu biliyoruz.

Arslan, *Sâmânlı* şehzadesi **Ebû İbrahim Muntasır**'a yardım etmeyi kabul ederek birlikte *Semerkand* dolaylarına geldiler; *Semerkand*'a 7 fersah (aşağı yukarı 41.5 km.) mesafedeki *Kühek*'te **Kara-Hanlı Sü-Başı Tigin** ile karşılaştılar ve onu yendiler[5]. Bunun üzerine **İlig Han** oturduğu *Özkent*'ten *Semerkand*'a geldi. *Oğuzlar* **İlig-Han**'ın ordusunu, birgün baskın yaparak bozguna uğrattılar ve ağırlıklarını yağmaladıkları gibi, 18 kumandan dahil olmak üzere, bir çoklarını tutsak aldılar[6]. *Oğuzlar*'ın eline pek çok genimet geçmişti. Bu hâdise 393 yılı Şevval ayında (Ağustos 1003) vuku buldu. Fakat geriye dönüldükten sona *Oğuzlar*'ın **İlig-Han** ile yaptıkları muharebeden nâdim olarak handan özür dileyecekleri ve tutsakları serbest bırakmak sureti ile onun gönlünü alacakları şâyiası yayıldı. *Sâmanlı* şehzâdesi bu söylentiden çok müteessir oldu; 600 atlı ve 400 yaya ile *Oğuzlar*'dan ayrılarak buz tutmuş *Ceyhun*'u geçip tekrar *Horasan*'a geldi. *Oğuzlar* onu yakalamak için arkasından gittiler ise de *Ceyhun*'u geçemediler[7]. *Oğuzlar*'ın, anlaşıldığına göre, gayeleri yalnız ganimet elde etmekti; **İlig-Han**'ın bilâhare kuvvet toplayıp kendilerini perişan etmesinden kaygılanarak

1 *Gerdizî, Zeyn ul-ahbâr, s.176, Utbî (Menini, I, s.335-336; Barthold, Turkestan s.269-270.*

2 *Mirhand, gösterilen yer.*

3 *Zikr-i tarih-i âl-i* **Selçuk, s.5.**

4 *Gösterilen yer.*

5 *Gerdizî, gösterilen yer.*

6 *el-Utbî, Târih ul-Yemînî, el-menînî, el-Feth ul-Vehbî haşiyesindeki basma, Kahire, 1286, I, s. 336. Gerdizî (gösterilen yer), ırmağı geçerken buzların çözülmesi üzerine Oğuzlar'ın suya battıklarını söyler.*

7 *el-Utbî, gösterilen yer.*

tutsakları salıvermek ve özür dilemek sureti ile onunla uzlaşma yoluna gitmeyi düşünmüşlerdir.

Oğuzlar'dan korkusundan *Ceyhun* kıyısındaki *Âmul*'da fazla kalamayan **Ebû İbrahim**, *Horasan*'ın şurasında burasında tutunmak için boş yere bir müddet uğraştıktan sonra tekrar *Mâveraün-nehr*'e döndü ve *Buhara* vâlisini *Debusiye*'de bozguna uğrattı. Bu galebe üzerine **Ebû İbrahim**'in etrafına kalabalık bir kuvvet toplandı ki, bunlar arasında *Oğuzlar*'dan da mühim bir zümre vardı. Bu *Oğuz* zümresinin **Selçuklular** olduğunda şüphe yoktur. **Ebû İbrahim**'in *Oğuzlar*'ın yardımı ile gücü arttı. **Kara-Hanlı** hükümdarı, *Sâmânlı* şehzâdesinin yeniden kuvvetlendiğini ve yıldızının parlamakta olduğunu görerek harekete geçti. İki ordu *Semerkand* dolaylarında, bir köyde karşılaştılar (394 Şevâl'inde= Mayıs 1004). **İlig Han** yine yenildi ve ülkesine döndü. *Oğuzlar*'ın eline pek çok ganimet ve azık geçti. Savaştan sonra *Oğuzlar*, **Ebû İbrahim**'den ayrılarak yurtlarına döndüler ve ellerine geçirdikleri ganimeti üleşmekle meşgul oldular.

Ülkesine dönmek zorunda kalmış olan **İliğ-Han** yeniden asker devşirerek **Ebû İbrahim**'in üzerine yürüdü. Utbî'ye göre *Uşrusana*'da *Dizek* ile *Hâves* arasında savaş yapıldı ve bu defa *Sâmânlı* şehzadesi yenildi. Çünkü, söylendiği gibi, bundan önceki vuruşmada ellerine pek çok ganimet geçen *Oğuzlar* yurtlarına dönmüşlerdi. Fazla olarak, savaş başlayacağı esnada, **Ebû İbrahim**'in ordusunda bulunan ve **Selçuklular**dan ayrı bir *Oğuz* kümesinin başbuğu olduğu anlaşılan **Ebû'l-Hasan Tak** 5000 kadar askeri ile **Kara-Hanlılar** tarafına geçmişti[1]. Savaş meydanından ayrılan talihsiz şehzâde, bu sefer *Ceyhun*'u sal ile geçip *Horasan*'a geldi. Bunu haber alan **Gazneli Mahmud, Ebû İbrahim**'in başına kuvvet toplamadan üzerine ordu gönderdi. Bu orduya karşı duramıyacağını anlayan *Sâmânlı* şehzâdesi, asker toplayabilmek ümidi ile bazı yöreleri dolaştıktan sonra aldığı bir davet üzerine yeniden *Mâveraün-nehr*'e gitti ise de, savaşlardan ve mütemadi dolaşmakdan bıkıp usanmış olan askerlerinin dağılması yüzünden tekrar *Horasan*'a dönerek **Arab İbn Buheye**'in obasına geldi. Burada **Mâh-Rûy** adlı bir âmilin (maliye memuru) tahriki ile bu bedbaht *Sâmanlı* şehzadesi *Arablar*'ın elinde can verdi (Rebiulevvel 395=Aralık-Ocak 1004) **Ebû İbrahim**'in zahmet ve ıstıraplarla dolu hayatı böylece hazin bir şekilde sona erdi; onun ölümü üzerine şüphesiz gerek **Gazneli Mahmud**, gerek **İlig Han** derin bir nefes aldılar.

Yukarıda anlatılanlardan, **Ebû İbrahim** Muntasır'ın **Kara Hanlılar**'a karşı ancak *Oğuzlar* sayesinde başarılar kazanabildiği anlaşılıyor. Fakat bu sonuncuların gayesi ise sadece ganimet elde etmek

1 *El-Utbî, I, s.341, farsça tercümesi Carbadrakânî, Tahran, 1272, s.231-232. Gerdizî (s.51) savaşta Oğuzlar'ın bulunduğundan bahsetmiyor.*

olduğundan davranışları da buna göre olmuştur.

Mâveraün-nehr'deki **Kara-Hanlı** hükümdarı **İlig-Han**, **Ebû İbrahim** ailesinin ortadan kalkmasından sonra *Horasan*'ı ülkesine katmayı tasarlamıştı. Bu maksatla, **Gazneli Mahmud**'un *Hindistan*'da bulunmasını fırsat bilerek 1006 yılında **Sü-Başı Tigin** kumandasında bir ordu gönderdi. **Sü Başı Tigin, Mahmud**'un yetişmesi üzerine muvaffak olamadı, *Mâveraün-nehr*'e dönmek için *Serahs* yolunu tuttu. Fakat burada, *Oğuz emîri* **el Hamas** (=**el-Hasan**) **b. Tak** yolunu kesti; iki taraf arasında çetin bir çarpışma yapıldı ve iki taraftan pek çok kimseler ölmekle beraber neticede **Sü Başı Tigin** galip geldi. *Oğuz emîri* de tutsak alındı ve iki parça edilmek suretiyle öldürüldü[1]. Bu *Oğuz beği* **el-Utbî**'nin farsça tercümesinde **Muhsin b.Tak** olarak geçiyor[2]. O, her halde **Ebû İbrahim**'in son defa **İliğ-Han**'la yaptığı savaşta 5000 kadar askeriyle **Kara-Hanlı** saflarına geçen **Ebu'l-Hasan Tak**'dan başkası değildir. Böylece **Ebû'l-Hasan**, **Kara Hanlılar**'dan da ayrılarak **Gaznelilerin** hizmetine girmiş oluyor. İki yıl sonra **Gazneliler** ile **Kara-Hanlılar** arasında yapılan ve **Gazneliler**'in galebesiyle neticelenen *Belh* savaşında **Sultan Mahmud**'un ordusunda *Oğuzlar*'dan bir zümre vardı[3]. Bunlar şüphesiz yukarıda adı geçen *Oğuz beğ*ine mensup idiler. Bu kayıtların asıl bizim için mühim olan cihetî, **Selçuklular**'dan önce, *Oğuzlar*'dan pek fazla olmasa da bir zümrenin *Horasan*'a geçmiş ve orada yaşamaya başlamış olmasıdır. Fakat bu Oğuzlar'ın sonu hakkında bilgi yoktur.

Mâveraün-nehr hükümdarı **Kara Hanlı Nasr b. İlig** 1013 yılında vefat etti; yerine kardeşi **Mansur** geçti ve bu, **Arslan İlig** ünvanını aldı. Kendisi daha sonra hânedanın en kuvvetli hükümdarı oldu. Onun hakimiyeti şu yerlerde tanınıyordu. *Talas, Şaş (Taş-Kend) Tünhas, Binhas, Fergana, Öz-Kend, Hocend, Uşrusana, Semerkand, Buhara*. Ancak 411(1020-1021) yılında hânedana mensup olan **Ali Tigin** *Buhara*'ya hâkim oldu ve ülkesini genişletmeğe başladı[4]. İşte biz bu tarihte **Selçuk**'un oğlu **Aslan Yabgu**'nun idaresinde olmak üzere **Selçuklular**'ın *Cend*'den aşağıya inib *Buhara*'nın 20 fersah (118 km.) kuzeyinde bulunan Nûr yöresinde yaşadıklarını görüyoruz. **Selçuklular**'ın *Cend* yöresini bırakarak aşağıya, *Buhara* bölgesine gelmelerinin **Ali Tigin** ile işbirliği yapmaktan dağil yeni bir sıkıştırma ile ilgili olduğu anlaşılıyor. Çünkü, 1030 tarihlerinde *Cend* yöresinin **Selçuklular**'ın düşmanı **Şah-Melik**'in elinde olduğunu biliyoruz. Bundan, emin bir şekilde söylemek mümkündür ki, **Selçuklular**'ı *Cend*'den aşağıya *Nûr* bölgesine inmeye mecbur bırakan **Şah-Melik**

1 *el-Utbî, II, s.79.*

2 *Carbadakanî, s.294; ondan naklen Câmi ut-tevârih, II, cüz 4, s.150.*

3 *el-Utbî, II, s.84; farçası Carbadakanî, s.294.*

4 *İbn ul Esîr, IX, s.197; O. Pritsak, Kara-Hanlılar, İ.A., VI, s.255-256.*

olmuştur. **Selçuklular**'ın *Cend* ile ilgisi yalnız babaları **Selçuk**'un mezarının orada bulunması gibi manevî bir bağla sınırlı kaldı. **Selçuk**'un ölümünün hangi tarihte olduğunu bilemiyoruz. Onun 100 yahut 107 yaşında öldüğü, *Melik-nâme*'den faydalanan eserlerde görülüyor[1]. Aynı eserlere göre **Mikâil**, babası **Selçuk**'tan önce, bir savaşta vurularak ölmüş (ihtimal *Kıpçaklara* karşı), onun oğulları olan **Tuğrul Beg** ve **Çağrı Beğ**'i dedeleri **Selçuk** büyütmüştür.

Ali Tigin ile **Arslan Yabgu (Beygu)** arasında kuvvetli bir ittifak tesis edilmişti. Hattâ Bununla ilgili olarak **Ali Tigin**'in *Buhara*'yı **Arslan Yabgu**'nun yardımı ile ele geçirdiği ileri sürülmüştür[2]. Kaynaklarda bu hususta bir delil olmamakla beraber buna ihtimal verilebilir. Çünkü az sonra **Ali Tigin**'in, **Arslan Han'ın (Mansur b. Ali)** kardeşi **İlig (Muhammed b. Ali)** ile yaptığı ve **Ali-Tigin**'in galip geldiği savaşa **Selçuklu Arslan Yabgu, Ali Tigin**'in müttefiki olarak katılmış ve herhalde, savaşın kazanılmasında mühim bir rol oynamıştır. **Kara-Hanlılar**'ın büyük kağanı **Mansur b. Ali (Arslan-İlig)** 415'te(1024-1025) hükümdarlıktan vazgeçerek yerini **Yusuf b. Hârun**'a bıraktı. Bu, **Kadır Han** ünvanını taşıyordu. Ona karşı kardeşleri **Ahmed** ve **Ali Tigin** birleştiler. **Ahmed** kendisini büyük kağan ilân etti ve *Balasagun*, *Hocend* ve *Fergana*'ya hâkim oldu. Bu yüzden **Kadır Han Gazneli Mahmud** ile anlaştı. **Gazneli Mahmud** da topraklarına sık sık tecavüzlerde bulunduğu için **Ali Tigin**'in komşuluğundan memnun değildi. Bu sebeble **Gazneli Mahmud** 416 (1025) yılında *Ceyhun*'u geçerek *Mâverâün-nehr*'e girdiği gibi, **Yusuf Kadır Han** da *Kâşgar*'dan geldi. Bu iki büyük hükümdarın gelişi üzerine **Ali Tigin** bozkırlara kaçtı. Dostu **Arslan** da aynı şeyi yapmıştı. **Sultan Mahmud, Hâcib Bilge Tigin** kumandasında **Ali-Tigin**'in üzerine asker gönderdi. **Bilge-Tigin, Ali Tigin**'in karısı ve kızları ile ağırlığını ele geçirip geri döndü. **Selçuklu Arslan Yabgu**'ya gelince, **Sultan** vaadlerde bulunarak onu ordugâhına gelmeye çağırdı. Devrin en büyük hükümdarı ile görüşmesinin ününü arttıracağını ve kuvvetini çoğaltacağını sanan **Arslan Yabgu** 300 kadar maiyyeti ile **Gazneli Mahmud**'un ordugâhına geldi. Burada, **Arslan-Yabgu**nun sahip olduğu kuvvetin sayısını öğrenmek isteyen **Sultan Mahmud**'un sorduğu sualle ilgili meşhur konuşma yapıldı. Bu mülâkatı tafsilâtlı bir şekilde anlatan **Zahîr-i Nişaburî**'nin sözlerinden[3] belki tahmin etmek mümkün olabilir ki, **Arslan Yabgu**'nun üzerinde bir yay ve üç de ok vardı. 1038 yılında *Nişabur*'a giren **Tuğrul Beğ**'in kolunda gerilmiş bir yay ve belinde de üç ok bulunuyordu ki[4], bunun yabguluk alâmeti olduğu muhakkaktır. Yine bu konuşmaya göre *Harizm*'deki *Hazar denizi*ne çok yakın olan Balhan dağları yöresinde

1 *Ahbar ud-devlet is Selcukiyye, s. 2; İbn ul-Esir, IX, s.196.*

2 *O.Pritsak, Kara-Hanlılar, s.256.*

3 *Zikr-i tarih-i âl-i* **Selçuk, s.8-9.**

4 *Beyhakî, s.553.*

mühim bir *Türkmen* kümesi oturmaktadır. Halbuki X. yüzyılda bu bölgede *Oğuzlar*'ın yaşadığına ait hiç bir kayda rastgelinmez.

Arslan'ın mühim bir kuvvete sahip olduğunu gören **Sultan Mahmud**, her halde ondan kendi ülkesine gelebilecek zararları önlemek ve **Ali Tigin**'i onun desteğinden mahrum bırakmak için, **Yabgu**'yu hile ile yakaladı. **Arslan** ilk önce, *Gazne*'ye, oradan da *Hindistan*'da *Multan* yakınındaki *Kâlincar kalesi*ne gönderilip hapsedildi. Böylece hiç beklemediği bir hilenin kurbanı olan **Arslan Yabgu** hayatının sonuna kadar bu kalede kaldı[1]. **Arslan Yabgu**, bazı melliflere göre yeğenlerinin *Horasan*'daki ilk başarılarına kadar yaşamış, hatta mahpus bulunduğu kaleden gizlice haber göndererek onları, **Gazneliler** ile mücadeleye devam etmeleri hususunda teşvik etmiştir[2].

Arslan Yabgu bizim için şu bakımdan da hususî alâkamıza lâyıktır: o, **Türkiye Selçuklularının** atasıdır. Kendisinin iki oğulunu tanıyoruz: **Kutulmuş** (yahut **Kutalmış**) ve **Resul Tigin**. Bu sonuncu isim **Kara Hanlılar**'dan bir şehzâdeden alınmış olsa gerektir. Çünkü *Oğuzlar*'ın tigin unvanını kullandıklarını pek görülmüyor. **Zahîr-i Nişaburî Kutulmuş**'ın babasını kurtarmak için *Hindistan*'a kadar gittiğini yazıyor[3].

Arslan Yabgu'nun **Gazneli Mahmud** tarafından yakalanmasının **Selçuklular** tarafından fiilî bir tepki ile karşılandığına dâir her hangi bir bilgiye rastlanmıyor. Bu husus **Zahîr-i Nişaburî**'nin dediği gibi, girişecekleri bir hareketin âkibetinden korkmalarından ziyade, aralarında birlik bulunmaması, hatta **Yabgu**'nun akrabalarınca sevilmemekte olması ile ilgili olabilir. Her halde **Arslan**ın oğulları da bu esnada henüz yetişkin bir çağda değillerdi. Çünkü ne onlar, ne de amcalarının oğulları, **Arslan Yabgu**'nun buyruğunda bulunan **Oğuz** kümesine veya bunlardan mühim bir kısmına hakim olabildiler. *Oğuzlar*dan **Arslan Yabgu**'ya bağlı 4000 çadırlık bir kümenin ileri gelenleri onun tevkifinden sonra **Gazneli Mahmud**'a beylerinden yani **Selçuklular**'dan zulüm görmekte ve eziyet çekmekte olduklarını söyleyerek *Horasan*'a geçmelerine müsaade etmesi ricasında bulundular. Onlar *Horasan*'da yurt tuttukları takdirde, orada rahat edecekleri gibi, bunun **Sultan** için de, *Horasan* için de faydalar sağlayacağını, ordusunun kuvvetini artıracağını da söylemeyi ihmal etmediler. Göçebe unsura, yerleşik halk ve hassa askerine dayanan başlıca *İslâm* devletlerinde zengin bir gelir kaynağı gözü ile bakılıyordu. İşte **Gazneli Mahmud** da bu maksat ile vezir ve emîrlerinin itirazlarına aldırmayarak onların *Horasan*'a geçmelerine müsaade etti. 4000 çadırdan müteşekkil olan bu

1 *Gerdizi, s.189; Zikr-i tarih-i âl-i Selçuk, s.8-11; İbnül Esir, IX, s.157-197,199.* **Zahîr-i Nişaburî Arslan Yabgu'nun** *Kâlincar'de 7 yıl yaşadığını ve ağılanarak öldüğünü yazıyor (s.10,11). Gerçek böyle ise onun yeğenlerine haber göndermesi mümkün olamaz. Bunlar aslında menkibevî mahiyette haberlerdir.*

2 *Zikr-i tarih-i âl-i* **Selçuk s.10-11; İbn ul-Esir, IX, s.199.**

3 *Reşîdeddin, II, 5, s.11.*

Oğuz kümesi, çoluk çocukları göçkünleri ve davarları ile *Horasan*'a geçerek *Serahs*, *Ferâve* ve *Abîverd* çölünde yurt tuttular. Bunların başında; **Yağmur, Buka, Gök-taş** ve **Kızıl** adlı beyler vardı[1]. Bu *oğuzların* söylendiği üzere *Horasan*'a kendi arzuları ile göçtükleri muhakkak olduğu gibi, **Arslan**'ın ölümünden sonra **Selçuklular**'a bağlı kalmak istemedikleri de bir gerçektir. Çünkü onlardan mühim bir kısmının daha sonraları da **Selçuklular**'a tâbi olmaktan kaçındıkları görülecektir. Bunun sebebi nedir? **Gerdizî**'de yazıldığı gibi, onlar **Selçuklu** ailesinden, hâtırası hâfızalardan silinmeyecek derecede bir zulüm mü gördüler? Yoksa sadece müstakilce yaşamak için mi böyle hareket ettiler, bu hususta kesin bir şey söylemek mümkün olmamakla birlikte sonuncu görüşün ayrılma sebebi olduğuna ihtimal veriyorum. 4000 çadırlık bir *Oğuz* kümesinin *Horasan*'a gitmesi şüphesiz **Selçuklular**'ın kuvvetini azaltı ve kendilerini zayıf bir duruma düşürdü. Onların tarihine devam etmeden önce, *Horasan*'a göçeden bu 4000 çadırlık *Oğuz* kümesinden bahsetmek daha uygun olacaktır.

Gazneli Mahmud'un **Arslan Yabgu**'ya bağlı 4000 çadırlık *Oğuz* kümesinin *Horasan*'a geçmesine izin vermesi, başta vezir olmak üzere, devlet erkânı ve kumandanların itirazına uğramıştı[2]. Hatta bunlardan *Tus* vâlisi **Arslan-ı Câzib, Mahmud**'a ok atamamaları için onların baş parmaklarının kesilmesi tavsiyesinde bulunmuştu. **Sultan**, *Tus* vâlisinin bu sözlerine hayret ederek ona: "sen acımasız, katı yürekli bir adam imişsin" cevabını vermişti[3].

Gazneli Mahmud'a 418(1027) yılında yaptığı *Hind* seferinden dönüşünde (aynı yılın sonunda) *Nesâ, Bâverd (Âbîverd)* ve *İsferâyin* halkından birçok kimseler *Türkmenler*'in tecavüzlerinden şikayet ettiler. Bunun üzerine **Sultan**, *Tus* vâlisi **Arslan**'a mektup yazarak *Türkmenler*'i cezalandırmasını, onların tecâvüzlerini önlemesini emretti. *Tus* vâlisi harekete geçti ise de başarı kazanamadı. *Türkmenler* onun askerlerinden epeyce adam öldürüp, çok kimseyi de yaraladılar. **Arslan**, bir iki defa daha onların üzerine gitmiş ise de hiç birşey yapamamış ve bundan dolayı da halkın şikâyetlerinin arkası kesilmemişti. **Sultan** mektup yazarak onu tekdir ve âcizlikle itham etti. *Tus* vâlisi de **Türkmenler**'in çok kuvvetlendiğini, onların hakkından ancak sultanın gelebileceğini, hükümdar gelmez ise fesatlarının artacağını ve önlenmesinin daha güç olacağını bildirdi. **Gazneli Mah-**

1 *Gerdizî, s.189; İbn ulEsîr, IX, s.157,197; Cuzcanî (Beyhakîden naklen), Tabâkat-i Nâsirî, yayınlayan Abdul Hayy Habibî-i Kandaharî, Kâbil, 1325, I, s.290-292.*

2 و بسیار گفتیم آن روز التون تاش و ارسلان جادب و دیگران سودنداشت.

"O gün ben, Altun-Taş ve **Arslan-ı** *Câzib ve başkaları çok söyledik, fakat fayda etmedi"(Beyhâkî s.266).*

3 *Gerdizi, s.190. Arslan-ı Câzib'in bu teklifi o kadar meşhur olmuştur ki, onu hemen her eserde görmek mümkündür. Gerdizî ve Beyhakî gibi Gazneli müverrihleri bu zamandan itibaren Oğuzlar'dan artık sadece "Türkmen" adı ile bahsediyorlar.*

mud, vâlinin bu sözlerinden canı sıkılmakla beraber, asker toplayarak 419(1028) yılında *Gazne*'den hareket etti. *Bost* yolu ile *Tus*'a gitti ve orada **Arslan-ı Câzib**'den yukubulan olaylar ve halihazır durum hakkında bilgi aldıktan sonra, maiyyetine birkaç kumandan vererek onu *Oğuzlar (Türkmenler)* in üzerine yolladı. **Arslan** bu defa, *Ferâve kervansarayı* (Ribât) yakınında yapılan savaşta onlara karşı kesin bir zafer kazandı. Kaynağa **(Gerdizî)** göre, *Oğuzlar*'dan *(Türkmenler)* 4000 kişi öldürülmüş bir çokları tutsak alınmış ve geri kalanları *Balhan* ve *Dihistan* tarafına kaçmışlardır[1]. Ancak verilen su rakamın mübalağalı olduğu açıkça görülüyor.

Bu hadiseyi 1 yıl sonra, yani 420(1029) yılında anlatan **İbn ul Esir**, vergi memurlarının (âmil) *Oğuzlar*'a *(el-Guzz)* zulmettiklerini ve bunların mallarını çoluk ve çocuklarını ellerinden aldıklarını söylemek sureti ile[2] *Oğuzlar*'ın halka yaptıkları tecavüzlerin sebebini açıklıyor. Devlete itaat edip vergi veren göçebe unsurun her yerde çok defa vergi memurları ve o bölgenin idarecileri tarafından, -sırf kendi çıkarları için baskıya maruz kaldıklarını biliyoruz. Buna karşılık göçebelerin de en küçük bir fırsat ellerine geçince yerleşik halkın ekinlerini davarlarına yedirdikleri, hayvanlarını gasbettikleri ve hattâ onlara saldırdıkları görülür.

Bu olaydan sonra *Oğuzlar*'ın *(Türkmenler)* saldırıları epeyce azaldı[3]. Müverrihlerin söylediği gibi, *Oğuzlar*'ın pek büyük bir kısmı *Balhan* dağlarına gitmişlerdi[4].

Ertesi yıl (420=1029), *Büveyhiler*'in zayıf bir durumda olduklarını gören **Gazneli Mahmud**, *Rey* şehrini aldı ve buranın idaresini oğullarından **Mes'ud**'a verdi. Daha ertesi yıl da devrin bu en kudretli hükümdarı vefat etti (421=1030). **Gazneli Mahmud**'un ölümü *Oğuz Türkleri*'nin tarihi bakımından önemli bir hadisedir. Çünkü o, görüldüğü gibi, *Oğuz Türkleri*'nin hareket ve faaliyetlerini durdurabilecek ve bunlardan doğacak tehlikeleri önleyebilecek dirayette bir hükümdar idi. Oğlu ve halefi **Mes'ud** ise aynı dirayeti gösterememiş ve *Oğuz Türkleri*'nin dünya çapında büyük bir devlet kurmalarına engel olamamıştır.

Gazneli Mahmud'un ölümü üzerine, oğullarından **Muhammed** tahta çıkarıldı, *İsfahan*'da bulunan **Mes'ud** kardeşi **Muhammed**'in hükümdarlığını tanımadı ve tahtı elde etmek gayesiyle *Rey*'den *Horasan* üzerine yürüdü. **Mes'ud** ordusunun sayısını arttırmak için muhtemelen

1 *Gerdizi, s.192: Beyhaki, s.68.*

2 *IX, s.157,197.*

3 *Gerdizi, s.192.*

4 *İbn ul-Esir(IX. s,157) Oğuzlar'dan 2000 çadırın İsfahan'a gittiklerini Gazneli Mahmud'un İsfahan'a hakimi Deylemli Kâkûye Alâ ud-devle'den (1007-1041) Oğuzlar'ı ve yahut kafalarını kendisine yollamasını istediğini, bunu öğrenen Oğuzlar'ın oradan da uzaklaşarak Azerbaycan'a yöneldiklerini yazar.*

Acem Irakı'nda bulunan *Oğuz* beylerinden **Yağmur**'u da hizmetine aldı; güçlük çekmeden hükümdar olunca **Yağmur**'un ricası üzerine *Balhan*'daki *Oğuzlar*'ın *Horasan*'a dönmelerine müsaade ettiği gibi, onların beyleri olan **Kızıl, Gök Taş** ve **Buka**'yı da hizmetine aldı. Ancak *Gazneli* hükümdarı bu beylerin üzerine kendi adamlarından **Humar-Taş**'ı geçirmeyi de ihmal etmedi.

Mes'ud'un, babasının ülkesinden çıkardığı bu *Oğuzlar*'ı tekrar hizmetine alması devlet erkânı tarafından hatalı bir hareket olarak görülmüştür[1].

Mes'ud tahta çıkar çıkmaz *Mekrân* hâkimi âsi **İsâ**'nın yerine kardeşi **Ebû'l-Asker**'i geçirmek için oraya bir ordu gönderdi. Bu orduda içinde **Humar-Taş** idaresinde ve **Kızıl, Buka** ve **Taş** kumandasında *Oğuzlar (Türkmenler)* da vardı. *Gazneli* ordusu **İsâ**'nın kuvvetlerini yenerek kendisini öldürdü ve **Ebû'l-Asker** *Mekrân* hâkimi yapıldı (421 yılı sonları=1030)[2].

Gerdizî'ye göre, ertesi yıl(422=1031) *Oğuzlar*'ın *(Türkmenler)* halka zulüm yaptıkları hakkında *Serahs* ve *Âbîverd*'den şikayetçiler gelmişdi. **Mes'ud, Ebû Sa'd Abdûs** kumandasında bir ordu yolladı. *Oğuzlar (Türkmenler)* Ferâve'de bu ordu ile savaştılar. Birçok adam öldü. *Oğuzlar (Türkmenler)* çoluk, çocuklarını *Balhan*'a göndererek savaşa devam ettiler. Her gün bölük bölük gelir ve *Gazneli* ordusu ile savaşırlardı. **Gerdizî** bu çarpışmaların neticesi hakkında hiç bir şey söylemiyor. Beyhakî ise bu hâdiseden hiç bahsetmez. Bu *Türkmenler*'in büyük beğlerden **Yağmur**'unkiler olması pek muhtemeldir. Zira, aşağıda bahsedileceği üzere, *Nişabur*'da adlarını bildiğimiz büyük beylerden yalnız o öldürülmüştür. Üstelik **Yağmur**'un *Mekrân*'a giden beyler arasında da adı geçmiyor.

Sultan Mes'ud 423 (1031-1032) yılında emîrlerinden **Taş-ı Ferrâş**'ı *Rey* vâliliğine tayin etti. Ona verdiği buyruklar arasında *Oğuzlar*'ın başında bulunan **Yağmur, Kızıl, Buka** ve **Gök-Taş**'ın tutulması da vardı. *Oğuzlar*'ı yine **Humar-Taş** idare edecek ve onlar *Rey*'de yine devlet hizmetinde bulunacaklardı. Fakat gerçekten çok akıllı ve dirayetli bir vezir olan **Hâce Ebûn-Nasr Ahmed**, hükümdarın bu kararına açık bir şekilde itiraz etti ise de **Mes'ud** dinlemedi ve *Türkmenler*'in de bizzzat kendi beyleri hakkında bu şekilde hareket edilmesini istediklerini iddia etti. Fakat bu hususta kendisine karar verdiren asıl sebep, bu beylerin kafalarında fesat taşıdıkları fikrinde bulunması idi[3].

Gerek **Beyhakî**'nin, gerek **İbn ul-Esîr**'in sözlerinden anlaşıldığına göre[4] bu beylerden ancak **Yağmur** öldürülmüş, **Kızıl, Buka** ve

1 *Beyhakî, s.68.*
2 *Beyhakî, s.69,242-245.*
3 *Beyhakî, s.266.*
4 *Beyhakî, s.372, 397; İbn ul-Esir, IX, s.158.*

Gök-Taş hakkındaki emir, bilmediğimiz bir sebebten dolayı, tatbik edilmemiştir. **Yağmur**, *Nişabur*'da diğer elli kadar ileri gelenle birlikte öldürülmüştü(423=1031-1032). Bunlar'ın **Yağmur**'un maiyyeti ve diğer ikinci ve üçüncü derecede reisler oldukları anlaşılıyor; öldürülmeleri ise, *Oğuzlar*'ın 422(1031) yılında *Serahs* ve *Bâverd* halkına yaptıkları hücumlar ve **Ebû Sa'd Abdus** kumandasındaki *Gazneli* ordusuna karşı savaşmalarından ileri gelmiş olsa gerektir. **Mes'ud**, anlaşıldığına göre, sonra vezirin muhalefetini göz önüne alarak kararının, *Mekrân* seferinde iyi hizmetler görmüş olan **Kızıl, Buka** ve **Gök-Taş** hakkında uygulanmasından vazgeçmiştir.

Yağmur'un öldürülmesinin bu beğler üzerinde şiddetli bir tepki yapmadığı anlaşılıyor. Çünkü onlardan bir kısmı, yine **Humar Taş**'ın idaresinde ve **Taş-ı Ferraş**'ın maiyyetinde olmak üzere, *Rey*'e gittiler. Bunların başında herhalde ayrılmaz dostlar olan **Buka** ve **Gök-Taş** beyler bulunuyorlardı. Öldürülen **Yağmur**'un oğlu ve hattâ Kızıl, verimsiz, fakat *Oğuzlar* için bugüne kadar emin bir yurt vazifesini görmüş olan *Balhan* bölgesinde idiler. Bu esnada bir bölük *Türkmen* ve *Gazneliler*'in *Hindistan* kumandanı **Yınal-Tigin**'in ordusunda bulunuyordu[1].

Rey'e **Taş** ile birlikte giden *Türkmenler*'in sayısı 3-4 bin kadardı. **Selçuklu** *Oğuzları*'ndan ayırd etmek için, *Rey*'e giden bu *Oğuzlar*'a *Irak Oğuzları* (veya *Türkmenleri*) denilmiştir. *Irak Oğuzları*, aynı yılın[2] sonlarında *Kazvin*'in geri alınmasında hizmet etmişlerse de[3], *Balhan* dağında bulunan **Yağmur** oğlunun ve diğerlerinin babalarının öçlerini almak için harekete geçtiklerini öğrenince, tavırları değişmiş ve kaygı verici bir şekilde itaatsizlik göstermeğe başlamışlardı. Gerçekten **Sultan Mes'ud'a Yağmur**'un oğlu (kaynaklarda adı hiç zikredilmiyor) ve diğer babaları öldürülenlerin oğullarının çok *Türkmen* ile *Balhan* dağından çıkarak *Horasan*'da halka saldırmak üzere oldukları haberi gelmişti (424=Mart 1033). Bunun üzerine *Gazneli* hükümdarı hudud bölgelerini korumak için, **Ali Dâye** ve **Hâcib Bilge-Tigin** kumandalarında bir kuvvet gönderdi[4]. Bu kuvvetlerin **Yağmur oğlu**nun akınlarına engel olduğu anlaşılıyor.

Sultan Mes'ud, *Irak Oğuzları*'nın tek durmadıklarını haber alınca, *Rey* şehri kethüdası **Tâhir**'e mektup yazarak, **Amîd Ebû Sehl Hamdavî** emrinde bir kuvveti derhal yola çıkaracağını ve kendisinin de yoklama yapılacağı bahanesi ile *Türkmenler*'i yakalamasını bildirmiş idi[5].

Fakat vezir ve sâhib-i dîvân-ı risâlet **Ebû Nasr-i Zevzenî, Mes'ud'un** ciddî galeler çıkmasına sebebiyet verecek yanlış bir tedbire

1 *Aynı eser, s.372.*
2 *Beyhakî, s.361.*
3 *Beyhakî, s.397.*
4 *Aynı eser, s.372.*
5 *Aynı eser, s.398.*

başvurduğu fikrinde idiler. Bu fikir **Ebû Nasr-i Zevzenî**'nin zihnine o kadar kuvvetle yerleşmiş idi ki, *Türkmenler* tarafından yağma edileceği korkusu ile *Guzgân (Cuzcan)*'da bulunan 10000 koyununu derhal sattırmıştı[1]. Fakat **Mes'ud**'un bu emri de tatbik edilmedi. Çünkü, *Balhan Oğuzları* bu esnada (425=1034) *Horasan*'ı istilâ ettiler. *Merv*, *Serahs*, *Bâverd*'deki *Gazneli kumandanlar*'ı onlara hiç bir şey yapamıyorlardı. *Horasan* Divanı reisi **Sûrî** de *Bost* şehrinde bulunan hükümdara acele *Horasan*'a gelmeyi tavsiye etti. **Sûri**, *Türkmenler*'in *Mâveraün-nehr* hükümdarı **Ali Tigin**'den yardım ve **Harizm-Şah Hârun**'dan da teşvik gördüklerini bildiriyordu[2]. **Mes'ud** aldığı bu haberden çok mütessir oldu; *Herat*'a vardığında *Türkmenler*'in yaptıkları işler hakkında yeni haberler alınca *Serahs*'a doğru hareket etti. *Mes'ud*'un *Serahs*'a gelmesi üzerine *Türkmenler*'in çoğunun geçici olarak *Balhan*'a doğru çekildikleri anlaşılıyor. Fakat **Mes'ud** oraya eriştiğinde bu sefer de *Mâveraün-nehr Türkmenleri*'nin *Tirmiz* ve *Kubâdiyân*'a akınlar yaptıkları ve *Tirmiz* vâlisi **Beg Tigin**'i öldürdükleri haberini aldı. Böylece *Oğuzlar* üç taraftan **Gazneli devleti**ne gaileler çıkarmışlardı. **Mes'ud**'un *Serahs*'a erişmesi üzerine *Türkmenler*'in bir bölüğü *Merv*, bir bölüğü de *Ferâve* taraflarına gelmişlerdi. *Merv* tarafına giden *Türkmenler* oranın vâlisi olan **Anuş Tigin** ile savaştılar ise de yenildiler ve çöle kaçtılar. Savaşta *Oğuz*'lardan 200 kişi ölmüş ve 24 kişi de tutsak alınmıştı. Bu zaferden çok sevinen **Mes'ud**, kendisine gönderilen tutsakları fillere ezdirmek vahşetini göstererek sevincini arttırdı[3]. (426 Safer=Aralık 1034). *Ferâve*'de bulunan *Türkmenler*'e gelince, onların üzerine de **Emîrâhur Piri Abdûs** ve diğer bazı emîrler kumandasında mühim bir ordu gönderilmişti. Bu ordunun vazifesi *Türkmenler*'i *Balhan*'a kadar kovalamaktı[4].

Selçuklular'ın Horasan'a Gelişi

Sultan Mes'ud 426 yılı Receb (Mayıs 1035) ayında *Curcan*'da bulunuyordu. Bu esnada, kendisini çok üzen bir haber aldı. Bu haberde **Selçuklular**'ın *Horasan*'a geldikleri bildiriliyordu.

Mâveraün-nehr'de kalan **Selçuklu** ailesi, **Arslan Yabgu**'nun *Maveraün-nehr* hükümdarı **Ali Tigin** ile kurduğu dostluğu devam ettirdi[5]. Oldukça dirayetli bir hükümdar olan **Ali Tigin, Beyhakî** de

1 *Aynı eser, s.399.*

2 *Aynı eser, s.431,433.*

3 *Aynı eser, s.436,440.*

4 *Aynı eser, s.441.*

5 *Melik-nâme'de daha* **Arslan Yabgu***'nun sağlığında Mâvera un-nehr hükümdarının (İlig) kendisinin hakimiyeti için tehlikeli gördüğü Çağrı ve Tuğrul beyler'in de üzerine yürüyerek onları kavim ve kabileleri ile birlikte Buğra Han'a sığınmaya mecbur ettiği yazılıdır (Mirhand IV, s. 85-86; İbn ul Esîr, IX, s.187). Bazı tetkikçiler tarafından bu münasebetle* **Çağrı** *ve* **Tuğrul** *beylerin bir müddet Talas vadisinde yaşamış oldukları fikri ileri sürülmüş ise de bunu kabul etmek mümkün değildir. Çünkü anlatılan hadise her hali ile menkibevî bir mahiyet taşımaktadır. Bunun gibi, bu hâdiseden sonra* **Çağrı Beğ***'in Mâvera-un nehr'den 30 atlı ile çıkarak baştan başa İran'ı geçip Bizans sınırında*

açıkca belirtildiği gibi, **Selçuklular**'ın kendisi için önemli bir kuvvet olduğunu biliyordu. Meselâ **Harizm Şah Altun-Taş** ile *Mâveraünnehr*'de, *Debûsiyye*"de yapılan savaşta (423=1032), **Ali Tigin**'in ordusunda **Selçuklular** da bulunmuşlardı[1]. **Selçuklulara** gelince onlar da düşmanlarına karşı **Kara Hanlı** hükümdarının yardımına güvenmekte idiler. Yabguluğun, yani *Oğuz devleti* reisliğinin *Arslan*'dan sonra **Selçuk oğlu Musa**'nın oğlu **Yusuf**'a geçtiği anlaşılıyor. Bu husus **Yusuf**'un şahsî meziyetleri ile ilgili olsa gerektir; çünkü babası **Musa** hayatta idi. **Yusuf**'un yabguluk unvanı **İnanç** idi. Fakat **Ali Tigin**'in 426(1034) kışında ölümü üzerine durum değişti. **Ali Tigin**, çocuk yaşta iki oğul bıraktı. İktidar **Ali Tigin**'in kumandanı Koʻnuş'un eline geçti. Bu kumandan ile **Selçuklular**'ın arasında husumet başgösterdi[2]. Bu sebeble **Selçuklular** *Nûr* yöresinde kalamayacaklarını anlayarak dostları **Harizm-Şah Harun**'un ülkesine yollandılar. Esasen onlar **Harun**'un babası **Altun-Taş** zamanından beri kışı geçirmek için her yıl *Harizm*'e giderlerdi. Bu defa artık geri dönmemek üzere gidiyorlardı. **Sultan Mes'ud**'a karşı tâbilik bağlarını koparmış olan **Harizm Şah Hârun** da *Horasan*'ı elde etmek için **Selçuklular**'dan faydalanmak istiyordu.

Selçuklular'ın *Mâveraunnehr*'den *Harizm*'e göç ettiklerini *Cend* hakimi **Şah Melik** haber almıştı. Şah Melik hakkında yukarıda bilgi verilmiş ve onunla **Selçuklular** arasında derin bir düşmanlık olduğu söylenmişti. Hattâ **Selçuklular**'ı *Cend*'den **Şah-Melik**'in uzaklaştırdığı fikrinde olduğumuz yine orada ifade edilmişti. Fakat **Selçuklular**'ın da ona çok acı günler yaşattıkları anlaşılıyor. Bu sebeble **Selçuklular**'ın *Harizm* topraklarına girip konduklarını haber alan **Şah-Melik**, kalabalık bir ordu ile çöl yolundan sür'atle *Harizme* geldi ve tan atarken de **Selçuklular**'a baskın yaptı (Zilhicce 425=Ekim Kasım 1034). **Selçuklular** pek gafil avlanmışlardı. Bu sebeble ağır bir kayba uğradılar. Kaynakta bu baskın sonucunda **Selçuklular**'dan 7-8 bin kişinin öldürüldüğü, çok kadın, çocuk ve adamın tutsak

bir müddet gazâda bulunduktan sonra tekrar Mâvera un nehr'e döndüğüne dair anlatılan şeylerin uydurma bir hikâye olduğunda asla şüphe yoktur. Çünkü, menkıbevî yahut destanî bir vasıf taşıyan bu olayda diğer kaynaklarca ve diğer eserler tarafından teyid edilmemektedir. Hattâ, Ahbar ud-devlet-is-Selçukiyye ve **İbn ul-Esîr** *bu olaydan bahsetmezler. Bu husus pek muhtemel olarak, bu hâdisenin Melik-nâme'nin faydalandıkları nüshasında bulunmaması ile ilgiliidir. Diğer taraftan Irak Türkmenleri'nden önce Bizans sınırında Türkmenler'in bulunduklarına dâir kesin bilgimiz yoktur ve olması da muhtemel değildir. Böyle olduğu halde, bazı tetkikçiler, bu hadisenin doğruluğundan şüphe etmemişler, onu ayrı bir makâle konusu yapmışlar (***İbrahim Kafesoğlu,*** *Doğu Anadolu'ya İlk Selçuklu akını ve tarihi ehemmiyeti, Köprülü armağanı, Ankara, 1953, s.259-274) veya araştırmalarında ona mühim bir yer vermişlerdir (***M. Köymen,*** *Büyük Selçuklu imparatorluğunun kuruluşu, I, s. 170-178. Menkıbevî mahiyette bir eser olan Melikname, XI. yüzyıl Selçuklu tarihinin güvenilir bir kaynağı sayılamaz.*

1 *Beyhakî, s.343.*

2 *Beyhakî s.470, 682.Selçuklular ile Ali Tigin'in Oğulları arasında çarpışmalar olduğu hakkında kaynakta bir şey söylenmiyor. Melikname'de geçen İnanç Beygu'nun yani Yusuf b. Musa'nın bu esnada öldürülmüş olması gerektir. Bu hâdise üzerine bu ünvan babası Musa'ya geçmiştir. Yine orada Selçuklular'ın öldürdükleri iddia edilen Alp-Kara, Beyhakî'de geçen Konuş olabilir. Alp Kara şüphesiz onun ünvanı idi.*

alındığı bildiriliyor[1]. **Selçuklular** acınacak bir halde *Ceyhun*'un öbür tarafına geçtiler ve *Ribat-ı Nemek*'te kondular. Onların atlarının bile eğerleri yoktu. O kadar perişan bir durumda idiler ki, yakındaki bir köyün gençleri onları öldürmeyi bile düşünmüşlerdi. Dostları **Harizm-Şah** bu hâdiseden çok üzgün olmakla beraber onları teselli etti.

Selçuklular gerçekten büyük bir felâkete uğramışlardı. **Şah Melik**'in yaptığı şiddetli baskın neticesinde pek çok adamları ölmüş, çoluk çocuklarının bir kısmını, göçkünleri ve davarlarının pek çoğunu da düşman alıp götürmüştü. Fakat buna rağmen onlar bu felâketin altında ezilmeyerek çarçabuk kendilerini toparladılar. Kısa bir zamanda yine başlarına oldukça mühim bir kalabalık toplandı. Bunlar *Oğuz* yurdundan gelmişlerdi. Bu husus şüphesiz Selçuklular'ın kendi eldaşları arasında eskiden beri nüfuz ve itibar sahibi bir aile olmalarından ileri gelmiştir.

Selçuklular az sonra dostları **Harizm-Şah Hârun**'u kaybettiler. *Gazneli* hâkimiyetini üzerinden atan **Hârun** aynı zamanda *Horasan*'ı da ele geçirmek gayesini güdüyordu. **Selçuklular**'a dostluk göstermesi de bu gayesinin tahakkuku için onlardan göreceği yardım ile ilgili idi. Ancak **Hârun, Gazneli devleti** vezirinin hazırladığı bir suikastın kurbanı oldu ise de bundan da asıl beklenilen netice elde edilemedi. **Hârun**'un yerine **Handân** lâkablı kardeşi **İsmail** geçirildi. Fakat **Selçuklular** da daha fazla *Harizm*'de kalamadılar ve *Horasan*'a geçtiler (Receb 426=Mayıs 1035). Selçuklular'ın *Horasan*'a geçmeleri, yalnız **Hârun**'un ölmesi ile *Harizm*'de karışıklıklar çıkması ve **Şah-Melik** korkusu olmasa gerektir. Bunda *Harizm*'de oturdukları yerin kendileri için elverişsizliği ve câzib bir ülke olan *Horasan*'da fazla güçlük çekmeden yurt tutabilecekleri düşüncesi de mühim bir âmil olmuş bulunabilir. *Ceyhun*'u geçen **Selçuklular** *Merv* yolu ile *Nesâ*'ya geldiler; 10.000 atlıları vardı. Orada oturan *Türkmenler*[2] ve *Harizm*liler'den bir bölüğü uzaklaştırdılar. Selçuklular'ın buyruklarındaki Türkmenler'in bir kısmı "**Yınallılar** adı ile anılıyor. Bu topluluk, **İbrahim Yınal**'ın buyruğunda olduğu için, bu adla anılmış olmalıdır. **İbrahim Yınal Selçuk**'un oğullarından **Yusuf**'un oğlu olup **Tuğrul Beğ**'in de ana bir kardeşidir. Yani **Tuğrul Beğ**'in babası **Mikâil** ölünce annesi, geleneğe göre, amcası **Yusuf** ile evlenmiş ve bu izdivaçtan **İbrahim** doğmuştur.

Selçuklular'ın devletlerini *Horasan*'a getirmiş oldukları görülüyor. **Selçuk**'un hayatta kalan biricik oğlu **Musa**, beygu yani yabgu ünvanını taşıyordu. Daha önce yazıldığı gibi, **Musa**'nın oğlu **Yusuf** evvelce **Selçuklu oğuzları**'nın başı olan **İnanç Beygu** unvanı ile anılmıştır. Fakat **Musa**'nın şekilden de olsa **Selçuklular**'ın başı olduğuna dair bir delil yoktur. **Musa Beygu, Muhammed Tuğrul Beğ**

1 *Beyhakî,692.*

2 *Bunlar ya daha önce Horasan'a geçtiğini gördüğümüz Arslan Yabgu'nun Türkmenlerin'den yada Balhan'dan gelmiş Türkmenler idiler.*

ve **Dâvud Çağrı Beğ** *Horasan* divan reisi **Sûrî**'ye bir mektup gönderdiler. Bu mektupta **Selçuklular** kendilerini halifenin mevlâları (tâbileri) olarak zikrediyorlar ki, dikkate değer. Bu vasıflandırma ile onlar herhalde kendilerinin kuvvet ve devlet sahibi kimseler olduklarını göstermek istiyorlardı. O zamanlarda irili ufaklı bütün hükümdarların kendilerini bu şekilde vasıflandırdıklarını biliyoruz. **Selçuklular** mektupta *Horasan*'a gelmelerine yol açan sebebleri kısaca zikrettikten sonra içlerinden biri daima sarayda bulunmak üzere **Sultan**'ın hizmetine girmek istediklerini, buna karşılık *Nesâ* ve *Ferâve* vilâyetlerinin kendilerine dirlik olarak verilmesini buna karşılık Balhan dağından, *Dihistan*'dan, *Harizm* sınırından ve *Ceyhun* tarafından gelebilecek akınları önleyeceklerini, *Irak* ve *Harizm Türkmenleri*ni de kovacaklarını bildirdiler[1]. **Selçuklular**'ın istedikleri *Nesâ* ve *Ferâve* (bugün *Kızıl Arvat <Kızıl Ribat*) vilayetleri göçebe hayata elverişli olduğu gibi, kendi emniyetleri bakımından da onlar için pek uygun yerler idi. Çünkü, *Nesâ* ve *Ferâve* şehirleri çölün başladığı yerde bulunuyorlardı. Onlar çoluk çocuklarını, göçkünlerini, davarlarını herhangi bir tehlike anında çöle götürecekler, sıkıştıkları zaman kendileri de oraya sığınacaklardı. Nitekim çölün onları en muhkem kalelerden daha iyi bir şekilde koruduğu aşağıda görülecektir. Diğer taraftan Balhan'da, *Mangışlak*'da ve *Seyhun* boylarında *Oğuz* kümeleri ile de kolayca temas ve münasebet sağlanmış olacaktır.

Selçuklular'ın *Horasan*'a gelmeleri büyük bir heyecan ve kaygı yarattı. Bir **Gazneli** devlet adamı haberi duyunca *"Horasan elden gitti"* diye bağırmış, vezir **"Ahmed b. Abd us-Samed** ise, *Irak Türkmenleri*'ni kastederek, bugüne kadar işimiz çobanlar ile idi, şimdi ülke zapteden emirler geldiler" demiştir[2]. **Sultan Mes'ud**'a gelince, o da bu gelişin küçümsenecek bir hâdise olmadığını çok iyi takdir etmişti. Sık sık söylediği *"10.000 Türk atlısı" sözü*[3] *ile onlara hal bakımdan ehemmiyet verdiğini gösteriyordu.*

Mes'ud vezirin durumun iyice anlaşılması için biraz beklenmesi teklifini, çok defa yaptığı gibi, kabul etmedi; kumandanların da kendisini desteklemesiyle **Hâcib Beg- Doğdu** kumandasında 17.000 kişilik çok iyi donatılmış bir orduyu **Selçuklular**'ın üzerine yolladı. Bu ordu **Selçuklular**'ı *Horasan*'dan çıkaracak idi. **Selçuklular** *Gazneli* ordusunun üzerlerine geldiğini duyduklarında herhangi bir heyecan ve telâşa kapılmadılar. Çünkü müracaatlarına böyle bir cevapla mukabele edileceğini de düşünmüşlerdi; bu sebeble ihtiyatlı ve hazırlıklı idiler ;

1 *Beyhakî, s.470-471. Mektubun türkçe tercümesi: M. Köymen. B.S.İ.K., II, s.50.*

2 *Beyhakî, s. 470-471. Beyhakîye inanmak gerekirse Vezir, Ali Tigin'in ölümü üzerine Selçuklar'ın Horasan'a gelmeğe mecbur kalacaklarını söylemişti (s.445). Gerçekten bu ve yukarıdaki sözler o zaman söylendi ise çok dikkate değer.*

3 *Beyhakî, s.472,481.*

silahları iyi olmamakla beraber maneviyatları yüksek idi. Her bakımdan mükemmel bir surette donatılmış olan *Gazneli* ordusunda filler de vardı. Bu kuvvete başkumandan **Beğ Doğdu** da dahil olmak üzere, herkes *Türkistan*'ı fethetmeğe muktedir bir ordu gözü ile bakıyordu. Fakat *Nesâ* yöresinde yapılan karşılaşmada bu şekilde vasıflandırılan *Gazneli* ordusu ağır bir bozguna uğradı ve bütün ağırlıklarını da kaybetti (19 Şaban 426=29 Haziran 1035) **Selçuklular** *Gazneli* ordusunu bozkırlarda çok uygulanan pusu kurmak usulü ile yenmişlerdi. Bu savaşta, bundan sonrakilerde olduğu gibi, en mühim rolü **Çağrı Beğ (Dâvud)** oynadı.

Nesâ savaşı, **Selçuklular** için maddeten ve manen mühim kazançlar sağladı. *Gazneli devleti Dihistan*'ı **Çağrı Beğ**'e, *Nesayı* **Tuğrul Beğ**'e ve *Ferâve*'yi de **Musa Beygu**'ya veriyordu. Buna karşılık onlar **Sultan**'a tâbi olacaklar ve hatta içlerinden biri daima **Sultan**'ın katında bulunacaktı. Fakat **Selçuklular** bu barışa ehemmiyet vermediler ve onu ciddiye almadılar. Hattâ yapılan barışla ilgili olarak **Selçuklular**'a hil'at, menşur, sancak, külâh ve *Türk* geleneğine göre, eğerli at ve altın kemer getiren *Gazneli* elçisi, onların *Gazneli devleti* hakkında alaycı konuşmalar yaptıklarını ve hilatları yere attıklarını duymuştu[1]. Gerçekten bu yenilginin öcü alınacağı yerde , hemen barışa yanaşılması **Gazneli devleti**nin şeref ve itibarını kırmış ve **Sultan Mes'ud**'un zayıf bir şahsiyet olduğunu iyice meydana koymuştur.

Selçuklular'ın bu zaferden sonra idareleri altında bulunan *Oğuz* kümesinin muhtelif yerlerden gelen oymakların katılması ile çoğaldığı muhakkaktır. Nitekim *Irak Oğuzları*'ndan bir bölüğün onlara katılmış olduğunu biliyoruz[2] Bu Selçuklu başarısına muvazi olarak, *Yağmurlu* ve *Kızıllı Oğuzlar*'ı ile *Balhan Türkmenleri* de *Rey* bölgesine hâkim olmuşlardır ki, bundan biraz aşağıda bahsedilecektir. **Selçuklular**'ın *Horasan*'a gelmeleri ve bir kısım sınır bölgelerini işgal etmeleri ile *Balhan* ve *Ceyhun* yolları açılmış ve buradan *Horasan*'a *Türkmenler* gelmeye başlamıştı[3].

Barışın yapılmasından üç dört ay sonra *Türkmenler* yeniden yağma hareketlerinde bulunmaya başladılar. Bunun arkasının kesilmemesi üzerine **Sü-Başı** kumandasında 15000 kişilik bir ordu hazırlanarak gönderildi (427 Rebi'ul-âhir=Şubat 1036). Bu ordunun vazifesi *Horasan* vilâyetini **Selçuklular**'ın akınlarına karşı korumak idi. Aradan dokuz ay geçtiği halde mühim hiç bir hâdise olmadı. 428 yılı Muharreminde (Kasım 1036) **Selçuklular** elçiler gönderek yeni bir istekde bulundular. Bu da *Merv*, *Serahs* ve *Bâverd (=Abîverd)*

1 *Bu savaş ve neticeleri hakkında: Beyhakî, s.481-493; Gerdizî, s.199-200; Ibn ul Esîr, IX, s.198; M. Köymen BSİK., s.59-70.*

2 *Beyhakî, s.497.*

3 *Aynı eser, s.505.*

şehirlerinin kendilerine verilmesi idi. Onlar sebep olarak da evvelce kendilerine verilmiş olan yerlerin dar olup idareleri altındaki insanlara yetmemesini söylemişlerdi[1]. Bunun doğruluğuna inanılabilir. Çünkü geriden gelen yeni katılmalar ile idareleri altındaki küme gittikçe çoğalıyordu.

Selçuklular bu isteklerine müsbet bir cevap alamadıkları için akınlarına eskisinden daha şiddetli olarak devam ettiler. **Sü-Başı** yalnız savunma gayesi ile hareket ediyor ve bunun için vilâyet vilâyet dolaşıyordu. **Mes'ud** *Selçuklu* akınlarının tamamen önlenmesi için devlet erkânının tavsiyesine uyarak *Horasan*'a gideceği yerde gazâ niyetiyle *Hindistan*'a yollandı (Zilhicce 428=Ekim 1037). Halbuki bu esnada *Rey*'de *Horasan*'dakilerden daha mühim bir hâdise cereyan etmişti. Daha önce de söylendiği gibi, **Sultan Mes'ud** tarafından *Gazneli devleti* hizmetine alınan **Arslan Yabgu**'nun *Oğuzları*'nın mühim bir kısmı *Rey*'e vâli tayin edilmiş olan **Taş-ı Ferrâş** ile birlikte gönderilmişlerdi. Bunları oraya göndermekten başlıca maksat *Rey* bölgesinin korunmasında onlardan faydalanmak idi. Fakat *Oğuzlar*'a pek itimat edilmiyor ve bu yüzden sıkı bir göz altında tutuluyordu; esasen bir kaç defa itaatsizlik göstererek karışıklık çıkarmışlar ise de bunlar fazla büyümeden uzlaşma sureti ile yatıştırılmıştı.

Yukarıda söylendiği gibi **Selçuklular**'ın *Horasan*'ın bir kısım vilâyetlerine gelip oralarda yurd tutmaları üzerine *Yağmurlu, Kızıllı Türkmenleri* ile *Balhan Türkmenleri*'nden bir bölük, **Selçuklular**'a tâbi olmak istemeyerek, Göçüp, *İsfahan* ve *Hemedan* hâkimi, **Deylemli Alâ ud-devle**'nin hizmetine girmişti[2]. Sonra bu Oğuzlar Alâ ud-devle'nin yanından ayrılıp Rey'deki Oğuzlar'a katıldılar. Irak Oğuzları 5000 atlı çıkarmakta idiler. Bunların büyük bir kısmının Selçuklu Arslan Yabgu'ya bağlı Oğuz topluluğu olduğunu burada bir kere daha hatırlatalım; başlarında 4 eski başbuğdan üçü yani Kızıl, Gök-Taş ve Buka olduğu gibi, **Gız Oğlu** (kız oğlu) Mansûr, Dânâ ve Anası-Oğlu gibi beyler de vardı. Burada Mansûr'un babasının adı olan **Gızoğlı** (غز اغلی)**'yı Guzoğlı (=Oğuzoğlu)** şeklinde okumak uygun düşmezdi. Çünkü Mansûr Oğuz beylerindendir. Sonra bu adın kız oğlı şeklindede yazılmış olduğu görülür. Bu sebeble bu adı kız oğlu (iffetli kızdan doğmuş) manasında **Gız Oğlu** şeklinde okumam isabetsiz sayılmaz. Diğer taraftan az ileride **Anası Oğlu** adı da görü... (Anası oğlu=anası belli olan).

Irak Oğuzları 428 yılında (1037), şüphesiz **Selçuklular**'ın *Horasan*'da kazandıkları başarılardan cesaret alarak harekete geçtiler.

1 *Gösterilen yer.*

2 **Beyhakî**, *s.521, 530.* **İbn ul Esîr**'*in* **Gazneli Mahmud**'*un* **Arslan Yabgu** *Oğuzları*'*nı ülkesinden çıkarması üzerine İsfahan hakimi Alâ ud-devle*'*nin yanına gittiğinden bahsettiği 2000 çadırlık Oğuz bölüğü, bu Yağmurlu, Kızıllı ve Balhanlı Oğuzları olacaktır. Yalnız bunlar* **Alâ ud devle**'*nin hizmetine,* **İbn ul Esîr**'*in dediği gibi* **Sultan Mahmud** *zamanında değil, söylendiği üzere* **Selçuklular**'*ın Horasan'da yerleşmeleri neticesinde girmişlerdir.*

Onların ilk önce *Horasan* istikametine yönelib *Damgan* ve *Simnan* şehirlerini yağmalamış olmaları muhtemeldir. Bunu müteakıp tekrar *Rey* cihetine yönelen **Oğuzlar** *Huvâr*'ı yağmaladıktan sonra, *Rey*'e bağlı *Müşkûye* yöresini de talan ettiler. Onların bu hareketleri üzerine *Rey*'deki *Gazneli* vâlisi **Taş-ı Ferrâş** ile ona yardım için gönderilmiş olan **Ebû Sehl-i Hamdavî** *Oğuzlar* ile savaşa hazırlandılar. Onlar bir taraftan da durumu **Sultan Mes'ud**'a ve *Sultan*'ın tâbilerinden olan *Curcan* ve *Taberistan* hâkimine bildirip yardım istemişlerdi. Taş 3000 atlı ve filler ile *Oğuzlar*'ın karşısına çıktı. Ordusunda *Kürdler*'den de bir miktar kuvvet vardı. *Oğuzlar* ise 5000 atlı idiler. Yapılan savaşta **Taş** ağır bir yenilgiye uğradı. Bizzat **Taş** da altındaki fil telef edilerek yere düşürülmüş, evvelce **Mes'ud**'un emri ile öldürdüğü **Yağmur** ve başkalarının öcünü almak için parça parça edilmişti. Adının da gösterebileceği gibi, *Türk* olduğu anlaşılan **Mes'ud**'un *Rey* vâlisi **Taş**'ın âkibeti de böyle oldu acımasız bir adam olduğundan *Rey* halkınca da sevilmemişti. Bu savaşta, diğer bazı kumandanlar ve *Horasanlılar*dan da bir çok memurlar ölmüş, ağırlık ve filler *Oğuzlar*'ın eline geçmişti. *Oğuzlar* **Ebû Sehl-i Hamdavî** ve *Reyliler*'i de yenerek şehre girib orayı hiç bir şey bırakmayacak şekilde yağmaladılar.

Ebû Sehl bir kısım asker ile şehir yakınındaki *Taberek* kalesine sığındı. O, yapılan bir çarpışmada **Yağmur**'un kız kardeşinin oğlu ve büyük kumandanlardan olan birini de tutsak almıştı. *Oğuzlar* bu kumandanı salıvermesi için, pek çok şey vereceklerini teklif ettilerse de **Ebû Sehl**, hükümdarı **Sultan Mes'ud**'a danışmadan bunu yapamayacağı cevabını verdi. Bu esnada *Curcan* askerinin **Ebû Sehl**'e yardım için gelmiş olduğunu öğrenen *Oğuzlar*, *Rey* civarında bir baskın yaparak bu orduyu da bozguna uğrattılar. Kumandan da dahil olmak üzere 2000 kişiyi tutsak aldılar[1].

Oğuzlar'ın bu başarılarına rağmen *Rey*'den ayrılarak *Âzerbaycan* yolunu tuttukları görülüyor, Bunun ne gibi bir sebeble ilgili olduğuna dair kaynakta hiç bir açıklama yoktur. Bu, belki de *Âzerbaycan* hâkiminin kendilerini yanına çağırmaları ile ilgili olabilir.

Bu sıralarda *Orta* ve *Batı İran*'ın her bir bölgesi ya *Deylemli* ya da *Kürd* asıllı bir hânedanının elinde idi. İşte **Deylemli Kâkâveyh** oğullarından *İsfahan* ve *Hemedan* hâkimi **Alâüd devle**, *Oğuzlar*'ın *Rey*'i bırakıp *Âzerbaycan*'a gittiklerini duyunca Rey'e geldi. Fakat, Alâ ud-devle, Ebû Sehl-i Hamdavî'ye karşı Oğuzlar'ın desteğine

1 *İbn ul-Esîr, I, s. 158. Adı geçen müellif bu hâdisenin 427(1035-1036) yılında olduğunu söylüyorsa da bunu kabul etmek imkansızdır. Beyhakî Rey bölgesinde cereyan eden bu olaylar üzerine bize bilgi vermemektedir. Yalnız eserindeki bazı kayıtlardan hâdiselerin 429 (1037-1038) yılının ilk altı ayında vuku bulduğu anlaşılıyor (s.534,535). İbn ul-Esîr'in Irak Oğuzları ile ilgili olarak verdiği tarihlerin çoğunun doğru olmadığı görülüyor.*

muhtaç olduğunu anlayarak onlara haber gönderdi. Oğuz başbuğlarından ancak Kızıl geri döndü. Sergüzeştçi ruhlu Gök-Taş, Buka ve diğerleri yollarına devam ettiler. Kızıl'ın buyruğunda 1500 kişi vardı. Fakat az sonra Oğuzlar'ın Alâ ud-devle ile araları açıldı ve onlar tekrar yağma hareketlerine başladılar.

Âzerbaycan'a gidenlere gelince, buranın hâkimi Revvâdî hânedanından *Vahsudan, Oğuzlar*'ı dostça karşılamış ve hattâ onlardan bir kız ile evlenmişti. *Oğuzlar*'ın münasebetlerde bulundukları *Müslüman* emîrlere kolaylıkla kız verdiklerini görüyoruz. Bunda biraz da kalın-başlık almak geleneğinin âmil olması mümkündür.

Vahsudan'ın *Oğuzlar*'ı dostça karşılaması ve hattâ belki de onları bizzat kendisinin çağırması düşmanlarına karşı bu cesur savaşçılardan ve adamlarından faydalanmak gayesi ile ilgili idi. *Oğuzlar*'ın başında **Buka, Gök Taş, Mansûr** ve **Dânâ** vardı. Fakat **Vahsudan**'ın beklentisi boşa çıktı. *Oğuzlar* burada da yağmacılığa başladılar; hattâ *Meraga* şehrine girerek camî yakmışlar, *Hezebânîyye* oymağından ve halktan çok kimseleri kırmışlardı. Oğuzlar'ın bu işi Vahsudan'ın isteği üzerine yapmış olmaları da mümkündür. Çünkü, onun *Hezebânîyye* oymağının başı **Ebû'l-Heycâ b. Rebîbüd-devle** ile arası açıktı. Mamafih her ikisi de bu hâdiseden sonra barıştılar ve *Oğuzlar*'a karşı birleştiler. Halkın da kendilerine katılması üzerine onlar ile savaşabilecek bir kuvvete sahip oldular. Bunu gören *Oğuzlar, Âzerbaycan*'da daha fazla kalamayacaklarını anlayarak *Irak*'a geri döndüler.

Oğuzlar'ın *Âzerbaycan*'a gelmelerinin uçlardaki *Müslüman* halk için bir faydası oldu. O da onların *Âzerbaycan*'a geldiklerini duyan *Gürcü (Abhaz)* melikinin sıkı bir şekilde muhasara ettiği *Tiflis*'ten çekilip gitmesidir. *Oğuzlar*'ın *Âzerbaycan*'da iken *Ermeniler* ile de savaştıkları anlaşılıyor[1].

Oğuzlar'ın hepsi *Âzerbaycan*'dan dönmemiş, bir bölüğü orada kalmıştır ki, bunun başında **Dânâ**'nın bulunduğu anlaşılıyor. **Vahsudan**'ın evlendiği kız, **Dânâ**'nın yakın bir akrabası olacaktır. **Vahsudan**'ın şâiri **Katran**'ın *"Oğuzlar*'ın padişahı" olarak bahsetiği de herhalde ondan başkası değildir. Bu Oğuzlar'ın *Urmiye*'de oturdukları anlaşılıyor[2].

Âzerbaycan'dan *Irak-ı Acem*'e dönen *Oğuzlar*'a gelince, bunlar iki kola ayrıldılar. **Gök-Taş** ve **Mansûr**'un idaresinde bulunan kol *Hemedan*'a, **Buka**'nın buyruğundaki de *Rey*'e gitti.

Gök-Taş *Hemedan*'ı kuşattı. Şehrin vâlisi *İsfahan* hâkimi **Alaüddevle**'nin oğlu **Ebû Kâlicar** idi. Kuşatma uzun sürdü. Fakat **Ebû Kâlicâr** daha fazla dayanamayacağını görerek **Gök-Taş** ile anlaştı ve onun yakın bir akrabası ile evlendi. *Rey*'e giden **Buka** ise **Kızıl**

1 *İbn ul-Esîr, IX, s.159,190.*

2 *Ahmed-i Kesrevî, Şehryârân-i gumnâm, Tahran, 1308, ş.,II, s.75.*

ile bu şehri kuşattılar. Şehir'de **Alâüd-devle** bulunuyordu. **Buveyh oğullarından Fenâ Husrev b. Mecdüd-devle** ile **Deylemli** emirlerinden *Sâve* hâkimi **Kâmrûye** de *Oğuzlar*'a katıldılar. Güç bir duruma düştüğünü gören **Alâüd devle** geceleyin *Rey*'den çıkarak *İsfahan*'a kaçtı. Bunun üzerine *Oğuzlar, Rey*'e girip burayı görülmemiş bir surette yağma ettiler. Öyle ki, bazı mahallelerde ancak 50 kadar adam kalmıştı. *Rey* şehrinin **Kızıl**'ın hâkimiyetinde kaldığı anlaşılıyor[1]. Onlardan bir zümre *Kereç* taraflarını yağma ve talan ettiği gibi, **Anası-Oğlu** da *Kazvin*'e gitti. *Kazvinliler*, ilk önce **Anası-Oğlu** ile savaştılar ise de sonraları 7000 altın vermek ve onun hâkimiyetini kabul etmek üzere anlaştılar. Bu hâdiselerin 430 (1037-1038) yılında olduğu anlaşılıyor. Aynı yılda **Dânâ**'nın buyruğunda *Âzerbaycan*'da (*Urmiye*'de) kaldığını söylediğimiz *Oğuzlar, Urmiye*'den çıkarak *Ermeniler*'in üzerine yürüyüp onlardan bir çoklarını öldürmüşler, esir ve ganimet almışlardı. *Ermeniler* at üstünde büyük yaylaları ile gayet iyi ok atan ve süratle manevra yapan *Oğuzlar*'a karşı başarı ile savaşamıyorlardı. *Urmiye* yörelerinde yaşayan **Ebû'l Heycâ**'nın idaresindeki *Hezebâniler Oğuzlar*'ın komşuluğundan bezmiş oldukları için onlar ile vuruşmaya başladılar. *Kürdler*'in köylerini yağma eden *Oğuzlar* onlardan çok kimseleri de öldürmüşlerdi. Bu *Oğuzlar*'ın *Urmiye*'de bulunmaları *Âzerbaycan* hâkimi **Vahsudan**'ın akrabasını (kızkardeşi veya kızı) aldığı *Oğuz beyi*ne[2] *Urmiye*'yi dirlik olarak vermesi ile ilgili olacaktır. Çünkü, bu bölgede oturan **Emîr Ebû'l-Heycâ el-Hezebânî, Vahsudan**'ın düşmanlarından idi.

Şimdi *Oğuzlar*, gözlerini büyük ve zengin bir şehir olan *Hemedan*'a dikmişlerdi. Filhakika üç büyük başbuğ yani **Gök-Taş, Buka** ve **Kızıl** birleşerek bu şehri de ele geçirdiler. Maiyyetinde **Deylemliler**'in bulunduğu **Büveyh** (Boye) oğullarından **Mecdüd-devle oğlu Fenâ Hüsrev** de bu beylerin yanında idi. Şehrin vâlisi **Alâüd-devle oğlu Ebû Kâlicâr** *Oğuzlar*'a bu defa dayanamayacağını anlayıp büyük tâcirler ve şehrin ileri gelenleri ile *Hemedan*'dan çıkıp civardaki bir kaleye kapandı. *Oğuzlar* şehri aldılar ve orayı korkunç bir şekilde yağmaladılar. *Dinever* ve *Esed-Âbâd* köyleri de aynı şekilde yağmalandı. Bu yağmalarda bilhassa **Deylemliler** daha acımasız davranmışlardı. *Oğuzlar* az sonra hiyle ile kapandığı kaleden indirdikleri **Ebû Kâlicâr**'ın bütün malını da elinden aldılar[3].

Şu anlatılanlar bize *Oğuzlar*'ın eşsiz savaşçılar olduklarını gösteriyor. Ancak bu *Irak Oğuzları*'nın tek bir gayeleri olduğu görülüyor ki, o da yağmacılıktır. Onlar bunu o kadar ileriye götürmüşlerdi ki, halife yağmadan vazgeçmeleri için kendilerine mektuplar yazmıştı. Bu *Oğuz* kümesinin başında bulunan beğlere zaptettikleri yerlerde ister müs-

1 *İbn ul-Esir, IX, s. 160.*

2 *Çünkü Âzerbaycan'dan dönen beyler arasında onun adı geçmiyor.*

3 *İbn ul Esîr, IX, s.160.*

takil, ister bir hükümdara bağlı olarak dirlik düzenlik kurup oraları idare etmek fikri her zaman yabancı kalmıştır. Bu beylerden belki *Rey* hâkimi **Kızıl**, bir dereceye kadar istisna edilebilir. Gerçekten **Kızıl**'ın **Selçuklular** ile iş birliği yaptığı anlaşılıyor. Onun **Tuğrul Beğ**'in kız kardeşi ile evlenmiş olduğunu ve halifenin mektubuna **Tuğrul Beğ** ile birlikte cevap yazdığını biliyoruz[1]. Babasının adı **Yahya** olan **Kızıl, İbn ul-Esîr**'e göre, 432(1040-1041) yılında vefat ederek *Rey* yörelerinden birinde gömülmüştür[2]. Diğer mâceracı beylerin hayatlarının son kısmı ileride görülecektir.

Horasan'a gelince, **Selçuklu** akınlarını önlemek için vazifelendirilmiş olan *Sü-Başı*, buyruğundaki mükemmel techizatlı bir ordu ile üç yıldan beri bu iş ile uğraşıyordu. Bir **Selçuklu** kuvveti bir yöreyi istila edince *Sü-Başı* oraya koşuyor, fakat bu sırada diğer **Selçuklu** kuvvetlerinin başka yerlere girdiklerini haber alıyordu. Nihayet **Mes'ud, Selçuklular** ile bir meydan muharebesi yapması için *Sü-Başı*'ya kesin emir verdi. *Serahs* yakınında, *Telh-Âb* denilen yerde 429 yılı Şaban ayında (1038 Mayıs) vuku bulan savaşta *Sü-Başı* büyük bir bozguna uğradı. **Gazneli** ordusunun zengin ağırlığı yine **Selçuklular**'ın eline geçti. Fakat *Serahs* zaferinin en mühim neticesi **Selçuklular**'ın *Horasan*'ın, bir kısmını işgal etmeleridir. **Tuğrul** ve **Çağrı** beyler bu zaferden sonra kendilerine hükümdar gözü ile bakmaya başlamışlardır. Yalnız **Tuğrul Beğ** en büyük baş olarak kabul edilmişti. **Musa Beygu** üçüncü derecede bir başbuğ idi. Aralarında varılan anlaşmaya göre "kendi eşleri arasında baş" kabul edilen **Tuğrul Beğ** *Nişabur*, **Çağrı Beğ** *Merv* ve **Musa Beygu** da *Serahs* bölgesini aldılar. Bunun üzerine **Tuğrul Beğ** ana bir kardeşi olan **İbrahim Yınal**'ı *Nişabur*'a gönderdi. **Yınal** 200-300 atlı ile *Nişabur*'a geldi. *Nişaburlular*, elbisesi yırtık ve eski, fakat yakışıklı bir genç olan **İbrahim Yınal**'ı ve yine yoksul giyimli askerlerini dostça karşıladılar. **Tuğrul Beğ** adına melik ul-mulûk (melikler meliki) unvanı ile hutbe okundu ki bu, o zamanlar hükümdarlık alâmetlerinden biri idi. Bir kaç gün sonra, şehre çoğu zırhlı 3000 atlı ile **Tuğrul Beğ** geldi; kolunda gerilmiş bir yay ve kemerinde üç ok bulunuyordu ki[3] bunun *Oğuzlar*'da ve belki de diğer *Türk* kavimlerinde hükümdarlık alâmeti olduğu anlaşılıyor; herhalde deri çizmeye nazaran daha kullanışlı olmalı ki, ayağında keçe çizmeler vardı. **Tuğrul Beğ, Sultan Mes'ud**'un tahtına oturarak şehrin ileri gelenleri ile görüştü. Şehrin en büyük manevî şahsiyeti **Kadı Sâid**'in öğütlerine karşı: "biz yabancı kimseleriz, *Acemler*'in (Tâzikân) geleneklerini bilmiyoruz, onun için kadı, öğütlerini benden esirgemesin" ceva-

1 *Ebû'l-Ferec tarihi, türkçe tercüme, s.296.*
2 *İbn ul-Esîr, IX, s.206.*
3 *Beyhakî, s.553.*

bını verdi[1]. *Nişabur*'da Muhammed **Tuğrul Beğ**'e olduğu gibi, *Merv*'de de Dâvud **Çağrı Beğ** adına hutbe okundu.

İki emîrinin üst üste yenildiğini gören Sultan **Mes'ud**, nihayet bizzat **Selçuklular**'ın üzerine yürümeye karar verdi ve iyice hazırlanarak *Belh*' geldi. *Selçuklu* meselesi onu en çok meşgul eden mesele idi. Onlardan çekiniyor ve hattâ onlar ile pek karşılaşmak da istemiyordu. *Selçuklular* meselesi daima onun sinirlerini bozmuş, bilhassa bu yüzden onlara karşı akıllıca tedbirler alamamış ve gerçekten pek zeki ve dirayetli bir vezir olan **Ebû'n-Nasr Ahmed b. Abd us-Samed**'in isabetli fikirlerini de çok defa reddetmiştir. Esasen **Mes'ud** daha *Selçuklular*'ın *Horasan*'a ayak bastıklarını öğrenir öğrenmez haklı olarak pek kaygılanmıştı. Çünkü onların, *Türk* olduklarından , yüksek savaşçılık vasıflarını pek iyi biliyordu. Buna karşılık *Deylemliler, Arablar* ve *Hindliler*'e asker olarak kıymet vermiyordu. Bilhassa *Türk* kumandan ve askerlerinin de *Selçuklular* ile savaşa istekli olmadıkları görünüyor. Bunda **Mes'ud**'un bilhassa *Türklerden* müteşekkil hassa ordusu ile yakından meşgul olmaması, bazı kumandanları azletmek ve öldürmek gibi onlarca hoş karışlanmyan bir takım hareketlerde bulunması ve zayıf şahsiyeti başlıca âmillerdir. Hatta bu *Türk* hassa ordusundan bir kaç bin kişinin Selçuklular'ın tarafına geçtiklerini biliyoruz. Bunların çoğunun veya mühim bir kısmının *Selçuklular*'a ikinci bozgundan yani *Serahs* savaşından sonra katılmış olmaları muhtemeldir.

Sultan Mes'ud, 430 Cumade'l uhra'sında (Mart 1039) *Belh*'de bulunuyorken 10 *Türkmen* atlısı geceleyin onun oturduğu köşke kadar sokulmuşlar ve orada bulunan fillerden birisini sürüp götürmüşlerdi. Ertesi gün *Türkmenler*'in bu cür'etkârlığını öğrenen **Sultan** pek müteessir oldu[2]; fakat bir ay sonra (Receb 430=Nisan 1039) *Ulyâ-Âbâd* yazısında **Çağrı Beğ** ile yaptığı karşılaşmada onu bozguna uğratmak sureti ile maneviyatını düzeltmiş ve bu galebe *Selçuklular*'ın üzerine yürümek hususunda ona cesaret vermiştir. *Selçuklular*, **Mes'ud**'un, *Gazneli* ordusunun 6000 kişilik en seçkin hassa birliği de dahil olmak üzere, kuvvetli bir ordu ile gelmekte olduğunu öğrenince, bütün kuvvetlerini topladılar. **Sultan**'a *Selçuklular*'ın ordusunun 20.000 atlıdan ibaret olduğu söylenmişti. Yine *Gazneli* casusların getirdikleri habere göre yapılan bir toplantıda **Tuğrul Beg** ve **Yınallılar**, ordusu kuvvetli ve çok olan **Sultan Mes'ud** ile mücadele de muvaffak olmanın güçlüğüne işaret ederek *Irak-ı Acem* (başlıca *Rey, Kazvin Hemedan* ve *İsfahan* bölgeleri) ve *Curcan*'a gidildiği takdirde, bir avuç *Deylem* ve *Kürd* emîrlerinin elinde bulunan bu yerlerin kolayca elde edileceği ve *Rum* ülkesine de akınlar yapmak mümkün olabilceği fikrini savunmuşlardı. Fakat **Çağrı Beğ**, *Horasan'dan*

1 *Aynı eser, s.554.*
2 *Aynı eser, s.567.*

gidildiği takdirde gerek **Mes'ud**'un ve gerek onun teşviki ile diğer düşmanların yapacakları hücumlardan hiç bir yerde tutunmanın kabil olamayacağını söyleyerek bu fikrin çok yanlış olduğunu ifade etmiş ve *Gazneli* ordusunun da zayıf taraflarını anlatarak savaş yapılmasını istemiştir. Neticede **Çağrı Beğ**'in fikri isabetli görülerek savaşa karar verilmiştir. *Serahs* çölünde yapılan savaşta (Ramazan-Şevval 430=Haziran 1039) *Gazneliler* galip geldiler ise de bu, kesin bir zafer değildi. Fakat **Mes'ud**, galibiyetinin kesin bir zafer olduğuna inanıyor, *Selçuklular*'ın *Balhan dağına* ve *Ceyhun boylarına* kaçtıklarını sanıyordu; savaştan pek az bir müddet sonra *Selçuklular*'ı yine karşısında görünce hayretler içinde kalmış, onların metanet ve cesaretlerini takdir etmişti. Gerçekte, *Selçuklular*'ın kaybı, zikre değmeyecek kadar az olduğu gibi, ağırlıkları da emin bir yerde idi. Hattâ onların savaş meydanını terk etmelerini bir bozgun olarak değil, bir geri çekilme olarak vasıflandırmak daha doğru olur. *Selçuklular, Gazneli* ordusunun kullandığı çayın yatağını değiştirmek, kuyuların bulunduğu yerlere hücum etmek sureti ile *Gazneliler*i susuz bırakmaya çalışıyorlardı. Yapılan çarpışmalar çok defa *Selçuklular*'ın galebesi ile sona eriyordu. *Gazneli* ordusu bitkin bir durumda idi. Bu sebeble vezirin mütalaasına uyularak *Selçuklular*'a barış teklif edildi. Böylece *Gazneli* ordusu da sıkıntıdan kurtularak sâlimen *Herat*'a dönebilecekti. Selçuklular'a gelince, onlar da sayıca ve techizatça çok üstün bir kuvvete sahip olan **Sultan Mes'ud** ile savaşabilmek için, dinlenmeye ve iyice hazırlanmaya ihtiyaçları olduğunu anlamışlardı; bu sebeble kendileri için hiç te kazançlı olmayan bu barış teklifini kabul ettiler. Bununla beraber, onların asıl gayelerinden hiç bir şey kaybetmediklerini, *Gazneli* elçisi açıkca müşahade etmiş olduğu gibi, anlaşma gereğince barış şartlarının tesbiti için *Herat*'a elçiler gönderecekleri, *Nişabur, Serahs* ve *Merv*'i tahliye edecekleri yerde, tekrar eski yağma akınlarına başlamışlardı. Esasen **Sultan Mes'ud** ve devlet erkânı da *Selçuklular*'ın barışı samimiyetle kabul etmediklerini biliyorlardı. Onların da maksadı düşmüş oldukları şu sıkıntılı durumdan kurtularak *Herat*'da dinlenmek ve yeniden hazırlanmak idi. Hülâsa bu geçici barış veya mütareke her iki tarafın işine gelmiştir.

Herat'ta yazı geçirerek dinlenen ve iyice hazırlanan **Sultan Mes'ud**, *Selçuklular*'ın üzerine yürüdü ve onları Ferâve çölüne kadar takib etti. Selçuklular, savaşmayarak mütemadiyen çekiliyorlardı. Bundan, *Gazneli* ordusunu tamamiyle yormak ve onu bitkin bir duruma düşürmek istedikleri görülüyor. Bu çekilme ve takip esnasında iki taraf ve bilhassa ağır techizatlı *Gazneli* ordusu büyük bir zahmet ve meşakkat çekiyordu. Bu münasebetle **Tuğrul Beğ**'in günlerce zırhını ve çizmesini çıkarmadığı ve yastık yerine kalkanını kullandığı söylenir.[1]

1 *Aynı eser, s. 600*

Mes'ud *Nişabur*'a döndüğünde (Rebi'ul-âhır 431=Ocak 1040) elle tutulabilecek bir başarı elde edememişti. Fakat *Selçuklular*'ı takib etmek ve onlar ile karşılaşmak hususundaki azmi de kırılmamıştı. Bu esnada halife gönderdiği mektuplarda ona, *Türkmenler*'in fesadı söndürülünceye kadar *Horasan*'da kalmasını, bunu bitirdikten sonra *Irak*'ı *Acem* işini ele almasını tavsiye ediyordu. *Türkmenler*'den halkın şikayetleri halifelik merkezine kadar ulaşmıştı. Hatta halife halkın malına ve canına dokunmamaları, memleketi tahrib etmemeleri için *Selçuklular* ve *Irak Türkmenleri*'nin başında bulunan beylere mektuplar göndermişti.

Mes'ud *Selçuklular*'ın üzerine yürümek maksadiyle, *Nişabur*'dan *Serahs*'a geldi. Bir müddetten beri *Horasan*'ın bazı bölgelerinde kıtlık başgöstermişti. *Serahs*'da görülmemiş bir kıtlık hüküm sürüyordu. *Gazneli* ordusu sıkıntılı bir duruma düşmüştü. Bu sebeble devlet erkânı ve askerî rical otu bol olan *Herat*'a dönülerek bir kaç gün orada kalınıp hazırlandıktan sonra *Selçuklular*'ın üzerine gidilmesini ısrarla teklif ettiler ise de **Mes'ud**, çok defa yaptığı gibi, kararından dönmedi ve *Merv*'e doğru hareket etti. Yolda askerlerinin perişan haline bakıp 'bu ordu mahvolmuştur" dediği halde yoluna devam etti. Az sonra yiyecek ve yem sıkıntısına, sıcağa ve susuzluğa bir de *Selçuklular*'ın hücumları katıldı. *Gazneli* ordusu savaş düzeninde gittiği halde, *Selçuklular* uzaktan bölük bölük gelip saldırıyorlar, sürüden koyun kapan kurtlar gibi, ellerine geçirdikleri develeri ve kumaşları alıp götürüyorlardı. Bu hali gören **Mes'ud**, *Merv* üzerine yürüme kararının isabetsizliğini anladı ise de iş işten geçmişti. Vezir buraya kadar gelindikten sonra asla geri dönülemeyeceği fikrini müdafaa ediyodu. Fakat orduda, bilhassa *Türk* hassa askerleri arasında hoşnutsuzluk ve itaatsizlik başgöstermişti. Atlarını zâyi ettiklerinden bir çokları develere binmiş olan bu askerlerin savaşmak için ordudaki *İranlılar*'ın (Tâzik) atlarını ellerinden alacakları söyleniyordu. İşte bu esnada *Selçuklular*'a dair haberler de geldi. Bunlara göre **Sultan**'ın *Serahs*'tan hareket ettiğini duyan *Selçuklular* büyük bir korkuya kapılmışlardı. Yapılan bir toplantıda en büyük başları saydıkları **Tuğrul Beğ**, *Horasan*'dan *Curcan*'a göçülmesini, orada tutunulmaz ise *Rey*'e gidilmesini zira *Rey*, *Cibâl* (*Hemedan* bölgesi) ve *İsfahan*'ın kendilerine ait olduğunu, böyle yapıldığı takdirde, **Sultan Mes'ud**'un arkalarından gelmiyeceğini söyleyerek eski görüşünü tekrar ileri sürmüş ve bu mütalaa toplantıda bulunanların çoğu tarafından kabul edilmişti. Fakat **Çağrı Beğ**, daha önce yaptığı gibi, bu defa da kardeşinin fikrine itiraz etmiş ve başlanılmış olan bu işden geri dönmenin doğru olmayacağını belirtmiştir. Sözlerine devam eden **Çağrı Beğ** *Horasan*'dan gidilse dahi **Sul-**

tan Mes'ud'un yakalarını bırakmayacağı gibi, başkalarını da üzerlerine saldırtacağını, halbuki **Sultan Mes'ud**'u yendikleri takdirde cihanın ellerine geçeceğini, kendileri sıkıntı içinde iseler de *Gazneliler*'in daha çok sıkıntı içinde bulunduklarını, şimdi kendilerinin ve hayvanlarının dinlenmiş olup ot sıkıntısı çekilmediğini, halbuki *Gazneliler*'in çölü geçmek zorunda idiklerini söyledikten sonra, korkulacak bir husus olmadığını ifade ederek sözlerine son vermiştir[1]. **Çağrı Beğ**'in bu mütalaası, başta **Tuğrul Beğ** olmak üzere, **Musa** ve *Yınallılar* tarafından daha doğru bir görüş sayılmıştır. Bunu müteakip üzerine titredikleri ağırlığı, yaşı küçük ve atı arık 2000 atlının nezaretinde gerilere gönderdikten sonra bir geçit resmi yapılmış ve 16.000 atlıya sahip olunduğu görülmüştür.

Selçuklular'ın mühim işler arefesinde toplantılar tertip etmeleri, müelliflerin *Oğuzlar*'ın işlerini istişare (keneş)yolu ile hallettikleri sözlerine uygundur.

Çağrı Beğ'in görüşlerinin ne kadar doğru olduğunu, yalnız hâdisenin neticesi teyit etmiyor. Eğer, **Tuğrul Beğ**'in fikrine uyulup *Irak-ı Acem'e* gidilse idi, **Çağrı Beğ**'in çok isabetli olarak söylediği gibi, **Mes'ud** onları orada da rahat bırakmayacaktı. Çünkü orası da kendisine ait bulunuyordu. **Tuğrul Beğ**'in *Rey, Hemedan* ve *İsfahan* için bize ait yerler demesi, buralarda *Irak Oğuzları*'nın hakimiyet kurmuş olmalarından ileri geliyor. Bu durumda Selçuklular'ın **Revvâdî** ve **Şeddâdî** gibi zayıf ailelerin elinde bulunan *Âzerbaycan* ve *Errân*'da tutunmaları mümkün olabilirdi. Fakat bu takdirde de *Bizans* ve *Gürcüler* ile savaşa savaşa azalacaklar ve nihayet varlıklarını koruyamayarak yok olup gideceklerdi. Çünkü, ana yurtla temas ve münasebetleri olmayacak, oradan devamlı olarak beslenemiyeceklerdi.

Selçuklular'ın tertib ettikleri kurultaylarda yapılan konuşmalar bize, aynı zamanda *Selçuklular*'a, isabetli rey ve fikirleri, cesareti, enerjisi ile asıl kimin yön verdiğini, cihana hâkim olmak gayesinin doğması, yaşatılması ve nihayet tahakkukunda başlıca rolü kimin oynadığını da gösteriyor. Bu büyük insan **Dâvud Çağrı Beğ**'dir. Selçuklu ailesinin direği ve devletin kurulmasında en mühim âmil odur.

Sultan Mes'ud, *Merv*'e gitmek ve *Selçuklular* ile karşılaşmak hususunda verdiği kararın zaman ilerledikçe isabetsizliğini daha iyi anlıyor ve hareketinden büyük bir pişmanlık duyuyordu. O *Merv* yerine *Herat*'a gitmenin ve *Selçuklular* ile barış yapmanın en doğru düşünce olduğunu ancak şimdi idrak etmişti. Gevşek ve nâmert olarak vasıflandırdığı ordusu ile 16.000 cesur atlıya karşı zafer kazanacağından kendisi de şüphe ediyor ve işi **Tanrı**'nın takdirine bırakıyordu. 7 Ramazan 431 Cuma günü (22 Mayıs 1040) savaş düzeninde harekete geçildiği zaman

1 *Aynı eser, s.618; M. Köymen, BSİK, III s.36-37.*

Selçuklular'ın her taraftan saldırmaya başladıkları görüldü. *Gazne* ordusunun gösterdiği zayıf müdafaa onların cesaretini arttırıyordu. **Sultan**'a bağlı *Türk memlûk askeri*, gevşek ve isteksiz savaştığı gibi onların, *Selçuklular*'a katılmış yoldaşları ile buluşup konuştukları da görülüyordu. Halbuki *Gazne* ordusunun çekirdeğini ve en güvenilir ve savaş gücü en yüksek birliğini onlar teşkil ediyordu. *Gazneli* ordusu savaş ede ede yavaş yavaş ilerliyor, her taraftan saldıran *Türkmenler* deve, kumaş elde ediyorlardı. *Gazneliler* o kadar acınacak bir durumda idiler ki, *Selçuklular*'dan 10 kişinin 500 *Gazneli* askere saldırarak kaçırttıkları görülüyordu.

Ertesi gün (8 ramazan 431 Cuma=23 Mayıs 1040 Cuma)[1] *Gazne* ordusu yakında bulunan *Dendanekan* kalesine doğru ilerlerken *Selçuklular* yine dört taraftan hücuma geçtiler. Buna rağmen *Gazne* ordusu öğleye doğru *Dendanekan* kalesine ulaşabildi. Burada iki ordu savaş düzeninde karşı karşıya yer aldı. Bilhassa *Gazne* ordusu susuzluktan sıkıntı çekiyordu. *Selçuklular*, kendi millî savaş usûllerine göre savaşıyorlardı. Bu usûl ordunun kollara ayrılarak savaşması idi. Bazan bir kol savaştıktan sonra çekiliyor ve yerini bir başka kola terkediyordu. **Emeviler** devrinde *Arablar* bunu *Bizanslılar*'dan öğrenerek tatbik etmişlerdi. Buna kurdûs (çokluğu keradis) deniliyordu.

Savaş cereyan ederken, *Gazne Türk hassa ordusu*na mensup 370 kişi *Selçuklular*'a katıldı. Bunu takiben yapılan şiddetli bir hücum neticesinde *Gazneli* ordusu bozguna uğrayarak kaçmaya başlamış, savaş meydanında **Sultan Mes'ud** ile bir kaç kumandan ve bir miktar *Memlûk* kalmıştı. Fakat az sonra o da yanındakiler ile birlikte savaş meydanını terk edip kaçmaya başladı. *Gazne* ordusunda bulunan *Hind, Arab ve Kürd* askerlerinden her biri bir tarafa kaçıp gittiler. *Selçuklular* bir yandan *Gazneliler*'in bıraktıkları ağırlıkları yağmalarken bir yandan da düşmanı takip ediyorlardı. *Gazneliler* başta **Sultan Mes'ud** olmak üzere, dağınık, perişan bir halde ve son sür'atle kaçıyorlardı.

Selçuklular'ın kazandıkları zafer kesin ve büyük idi; beş yıldan beri ettikleri yorucu mücadelenin neticesini almışlar, gayelerine ulaşmışlardı. **Çağrı Beğ**'in dediği gibi, artık "cihan" onlarındı.

Savaş meydanında, sancaklara ve divân kalemi malzemesine varıncaya kadar *Gazneli* ordusunun bütün ağırlığı kalmıştı. *Selçuklular* çok sevinçli idiler. **Tuğrul Beğ** bir tahta oturmuş ve kendisi *Horasan emîri* olarak selâmlanmıştı[2].

İşte *Oğuz* elinin tarihî mukadderatını tayin eden *Dendanekan* savaşı böyle vuku bulmuş ve *Selçuklular*'a ilk hamlede *Horasan*'ı kazandırmıştır.

1 *Gerdizî, s.203.*

2 *Beyhaki, s.620,629; İbnü'l-Esîr, Tornberg yayını, IX, s.477-484; M. Köymen BSİK., III, s.34-66.*

Ç. SELÇUKLULAR DEVRİNDE OĞUZLAR (TÜRKMENLER)

"Selçuklar Türkmen bolup
karıntaşımız tiyip ilge ve halkga faidesi
tigmedi" (Şecere-i Terakime, s.64).

Dendanekan savaşından sonra **Dâvud Çağrı Beğ** *Merv*'de kalmış, kardeşi **Muhammed Tuğrul Beğ** *Nişabur*'a ve amcaları **Musa Beygu** da *Herat*'a gitmişti.

Çağrı Beğ, *Gazneliler*'e karşı başarılı savaşlar yapıp onların elini tamamen *Horasan*'dan kesti. **Kara-Hanlılar**'a da galip gelerek bu hânedan ile iyi bir barış yaptı. İsyan eden *Harizm* hakimi cezalandırıldığı gibi, o taraftaki *Kıpçaklar*'ın beyini de *Müslüman* etti ve onunlu dünürlük kurdu. **Tuğrul Beğ**'in *Rey*'e gitmesinden sonra, bütün *Horasan* kendisine kaldı. Bundan başka *Kirman* da oğullarından **Kara Arslan** unvanlı **Kavurt Beğ**'in elinde bulunuyordu. **Çağrı Beğ**, görüldüğü gibi, birinci sınıf bir kumandan siyasî meselelerde isabetli rey ve fikre sahip dirayetli bir siyaset adamı olmasına rağmen hükümdarlığı zamanında fazla ihtiraslı bir insan olarak görünmüyor. Halbuki başarılarını daha ileri götürebilirdi. O, bozkırlardaki sıkıntılı hayatlarını daima hatırlayarak yükseldiği mevkiden duyduğu memnuniyeti ifade etmiştir. Devletin kurulmasından önce epeyce yağma ettiği *Horasan*'ı imar etmiş ve tebaasını âdilâne idaresi ile kendinden hoşnut bırakmıştır, hattâ kardeşi **Tuğrul Beğ**'i idare ettiği yerleri tahrip ve halkını hicrete mecbur kılmakla itham etmişti. **Tuğrul Beğ**, ona verdiği cevapta: "ay kardaşım! sen *Horasan* gibi mamur bir ülkeye sahip olduğun halde onu harap ettin, şimdi elinde olduğu için orayı imar etmen icab ediyor. Halbuki buraları, benden önce başkaları tarafından yakılıp yıkılmıştır. Bu yüzden ülkemi henüz imar edemedim. Diğer taraftan bu ülkenin çevresi düşmanlar ile dolu olduğundan yollara asker koymak zarureti hasıl olmuştur ki, bunların yaptıkları zararları önlemek de mümkün olmuyor" demişti. **Çağrı Beğ**'in bu cevaba itiraz ettiğini tasavvur etmek oldukça güçtür. *Oğuzlar*'ı yağma ve ganimet ümidi olmadan savaştırmanın zor bir iş olduğunu şüphesiz o da çok iyi biliyordu. Çünkü, **Tuğrul Beğ**'in cevabında işaret ettiği üzere **Çağrı Beğ** bilhassa devletlerini kurmadan önce, askerlerini memnun etmek için yağma hareketlerinde bulunduğu gibi, **Nişabur**'un yağmalanması hususunda **Tuğrul Beğ**'e ısrar eden o değil mi idi.?

Mamafih, iki kardeş hayatlarının başından sonuna kadar birbirlerine daima bağlı kaldılar. Devletin gelişmesinde, onun bir imparatorluk halini almasında bu bağlılığın pek mühim bir rolü olmuştur. Her ikisi de uzun bir ömür yaşadılar. **Çağrı Beğ** 70 yaşlarında vefat

ettiği zaman (ölm.1059) başta Alp-Arslan olmak üzere birçok oğlu ve halife ve hükümdarlar ile evli bir çok kızı vardı.

Mûsa Beygu'ya gelince, *Dendanekan* savaşından sonra *Herat*'a giden *Selçuk*'un hayatta kalan biricik oğlu, burayı ve *Sîstan* bölgesini idare etmiştir. Devletin kurulmasında yeğenlerinden sonra gelmek üzere, hizmeti görülmekle beraber, kuvvetli bir şahsiyet olmadığı anlaşılıyor. **Tuğrul Beğ**'in müdahalesi olmasa idi. *Sîstan* bile elinden gidiyordu. Müverrihler bize onun ölüm tarihini bildirmiyorlar. 456(1064) da **Alp-Arslan**'a karşı saltanat davasına kalkışan **Fahr ul mulûk Beygu**'nun bu şahıs olduğu sanılıyor[1].

Selçuklu ailesi tarafından başları kabul edilen **Tuğrul Beğ**, *Dendanekan* savaşından sonra *Nişabur*'a dönmüştü. Savaş dolayısı ile bu şehirde ortadan kalkmış olan dirlik ve düzenliği sonra kurduktan 433 (1041-1042)'de *Curcan* ve *Taberistan*'ı fethetti ve ertesi yıl (434=1042-1043) *Harizm* üzerine bir sefer yaptı. *Harizm*'de **Selçuklular**'ın barışmaz eski düşmanı **Şah-Melik** bulunuyordu. Buranın hâkimleri olan **Altun Taş** oğullarının isyan etmeleri üzerine, Sultan Mes'ud, vezirinin tavsiyesi ile *Harizm*'i 430 (=1038-1039) da kendisini metbu tanımak şartiyle, *Cend* meliki **Şah-Melik**'e tefviz etmişti. **Şah-Melik** *Cend*'den gelerek *Harizm-Şah Altun-Taş oğlu İsmail'i* yenip bu ülkeye hâkim oldu. **İsmail Selçuklu**'lar'a sığındı ve onlardan yardım istedi. **Çağrı Beğ** ve **İsmail**, birlikte *Harizm*'e yürüdüler ise de **Şah Melik**'e yenildiler. Fakat **Tuğrul Beğ** aynı talihsizliğe uğramadı; ailesinin bu çetin düşmanını yendi. **Şah-Melik**, ailesi ve ağırlığı ile *Dihistan*'a kaçtı, oradan *Tabes'i, Kirman* bölgesinden *el-Tîz*'i geçerek 500 fersahlık (takriben 3.000 km.) bir yol gittikten sonra ıssız bir bölge olan *Mekrân* yöresine geldi. Buraya gelince artık kurtulduğuna hükmetmişti. **Şah-Melik** bu uzun yolu, metbûu yeni *Gazne* hükümdarı **Mes'ud oğlu Mevdud**'a sığınmak için yeni Gazne hükümdarı Mes'ud oğlu Mevdud'a sığınmak için ile katetmişti. Onun eski ülkesi *Cend*'e gitmemesi orada durumun kendisi için müsaid olmaması ile de izah edilebilir. Fakat **Şah-Melik**'in *Mekrân*'da **Selçuklu**lar'ın elinden kurtulduğundan duyduğu sevinç çok sürmedi. Onun bulunduğu yeri öğrenen **İbrahim Yınal**'ın kardeşi **Er-Taş Yınal** 4000 atlı ile bastırarak **Şah-Melik**'i, çoluk çocuğunu yakaladı ve bütün ağırlığını ele geçirdi. **Er-Taş, Şah-Melik**'i **Çağrı Beğ**'e teslim etti ve derhal hayatına son verildi(434=1042-1043)[2] **Selçuklular**'ı pek az hâdise bu kadar sevindirmiş olabilir.

Tuğrul Beğ aynı yılda, **İbrahim Yınal**'ı *Rey*'e gönderdi; kendisi de arkadan gelerek bu şehri imar edip hükümet merkezi yaptı.

1 *Mûsa hakkında: İ. Kafesoğlu,* **Selçuk***un oğulları ve torunları, Türkiyat Mecmuası, XIII, s.119-120.*

2 *Beyhakî, s.687-691;İbn ul-Esîr, IX, s.211,X,s.3; Mirhand, IV, s.98.*

Birbiri arkasından gelen *Oğuz* kümeleri ile *Horasan* artık onlara dar geliyordu. Esasen, daha önce görüldüğü gibi, **Tuğrul Beğ, Sultan Mes'ud** ile mücadelenin bırakılarak bu bölgeye gidilmesi ile *Deylem* emirlerinin elinde bulunan bu bölgenin kolayca ele geçeceği fikrini birkaç defa ileri sürmüştü.

Tuğrul Beğ *Irak*'a geldiği zaman *Irak Oğuzları* hâlâ burada idiler. Başlarında, **Kızıl** müstesna olmak üzere, yine **Gök-Taş, Buka, Mansur ve Anası Oğlu** bulunuyordu. **Tuğrul Beğ**'in eniştesi olan **Kızıl, İbn ul-Esir**'e göre 432(1040-1041) yılında ölmüştü. **Tuğrul Beğ**'in *Rey*'e gelişinde onun ölümü de bir âmil olmuş bulunabilir.

Tuğrul Beğ elçi yollayıp adı geçen beylerden, katına gelmelerini istedi. Onlar elçiyi *Zencan çayına* kadar götürdükten sonra elçi vasıtasiyle **Tuğrul Beğ**'e şu haberi gönderdiler. "Çağırmaktan maksadının bizi tevkif etmek olduğunu biliyoruz. Senden korktuğumuz için uzaklaştık ve buraya konduk. Eğer bizim üzerimize gelirsen *Horasan*'a veya *Rum* ülkesine gideceğiz ve seninle hiç bir zaman bir araya gelmeyeceğiz"[1]. Beyler'in **Tuğrul Beğ**'in kendilerini tevkif edeceğinden korktukları sözleri, bir bahaneden ibaret olsa gerektir. Onlar, bir türlü yeniden *Selçuklular*'ın emri altına girmeye yanaşmıyorlardı. Buna karşılık yağmacılıkla geçen sergüzeştçi hayatlarını sürdürmek istiyorlardı. Bu sebeble, onlar bir taraftan *Âzerbaycan* halkına evvelce ettikleri işlerden, diğer taraftan **İbrahim Yınal**'ın arkalarında bulunmasından, Güney Doğu Anadolu'daki bugünkü *Cizre (Cezîre)* dolaylarına geldiler. Beylerden **Mansur** burada kaldı. **Buka, Anası-Oğlu** ve herhalde **Gök-Taş** *Diyarbekir*'e gittiler ve orada yağma hareketlerinde bulundular; yapılan bir savaşta, *Musul* hükümdarı **Ukayl-oğlu Kırvâş** ve *Diyarbekir* hükümdarı **Mervan-oğlu Nasr ud-devle Ahmed**'in kuvvetleri ile *Beşneviyye* oymağını bozguna uğrattıktan sonra yağmacılık hareketlerini artırdılar. *Diyarbekir* hükümdarı **Nasrud-devle Ahmed**, bir hiyle ile esir alınmış olan **Mansûr Beğ**'i serbest bırakmak ve bir miktar mal vermek karşılığında ülkesinden uzaklaşmalarını onlardan istedi. Beyler bunu kabul ettiler; fakat sonra sözlerinde durmadıkları gibi, yağma faaliyetlerini de genişlettiler. *Oğuzlar*'dan bir bölük *Musul* üzerine yürüdü ve şehir hâkimi **Kırvâş**'ı yenip (435=1043) bir müddet burayı ellerinde tuttu. *Oğuzlar*, görüldüğü gibi, **Tuğrul Beğ**'in katına gitmediler ise de, zapt ettikleri *Musul*'da hutbeyi onun adına okuttular. Az sonra *Musullular*'ın bir hareketini *Oğuzlar* sert bir şekilde cezalandırdılar. Bu durum karşısında *Bağdad*'ta oturan **Büveyhî** hükümdarı **Celâl ud-devle** ve *Diyarbekir* hükümdarı **Nasr ud-devle, Tuğrul Beğ**'e bu *Oğuzlar*'ı şikâyet ettiler. **Tuğrul Beğ Celâl ud-devle**'ye verdiği cevapta, bunların mutlaka itaat altına alınacağını va'dediyor, **Nasr**

1 *İbn ul-Esîr, IX, s.212.*

ud-devle'ye gönderdiği mektupta da onları *Diyarbekir* bölgesinden uzaklaştıracağını söylüyordu. Fakat bu sırada *Musul* hükümdarı **Kırvâş**, *Hille* hükümdarı **Dubeys b. Mezyed ul-Esedî** ile birleştikten, diğer *Arablar*'dan ve *Kürdler*'den yardım aldıktan sonra, *Oğuzlar*'ın üzerine yürüdü. Bunu haber alan *Musul*'daki *Oğuz* beyleri, **Gök-Taş** ile **Mansûr**, *Diyarbekir* bölgesinde bulunan **Buka** ile **Anası-Oğlu**'ndan yardıma gelmelerini istediler. Yapılan savaşta (435 Ramazan= Nisan 1044) *Oğuzlar* ilk önce galip geldiler ise de sonra yenildiler ve *Diyarbekir* bölgesine yollandılar. *Irak Oğuzlar*'ı bu yenilgiden sonra artık *Diyarbekir* bölgesinde tutunamıyacaklarını anlıyarak *Âzerbaycan*'a gitmeye karar verdiler. Bu maksatla *Van gölü* çevresine geldiklerinde, bu bölgenin *Bizans* vâlisi geçiş izni vermediği gibi, üstelik onlara hücum etti; fakat yenilerek tutsak düştü. Bu savaşı müteakib *Oğuzlar Âzerbaycan*'a geçtiler ve her halde bu defa **Tuğrul Beğ**'e itaat ettiler[1].

İbn ul-Ezrak'a göre[2], **Tuğrul Beğ**, **Buka** ile **Anası-Oğlu**'nu 10.000 atlı ile *Diyarbekir* bölgesine gönderib, orayı onlara ikta etmiştir. Onlar buralarda yine yağmalarda bulunmuşlar ve bir gece sarhoş iken kavga edip birbirlerini yaralamışlar ve her ikisi de aldıkları yaralardan ölmüşlerdir. Diğer iki beyin (**Gök-Taş** ve **Mansûr**) akıbetleri hakkında hiç bir kayda sahip değiliz. İşte **Arslan Yabgu**'nun topluluğu olup, sonra kendilerine *"Irak Oğuzları"* denilen *Oğuzlar*'ın tarihleri burada sona ermektedir.

Tuğrul Beğ, *Rey*'e geldikten (434=1042-1043) üç-beş yıl içinde, etraftaki hükümdarlar tarafından metbû tanındı. *Mâverâün-nehr*'den gelen *Oğuzlar* umumiyetle *Bizans* ucuna gönderiliyorlardı. **İbrahim Yınal**, bunların başında *Pasin* ovasında bir *Bizans* ordusuna karşı parlak bir zafer kazandı (1048). Bu başarı üzerine *Bizans* imparatoru *İstanbul*'da IX. yüzyılda inşa edilmiş olan câmii tamir ettirerek orada **Tuğrul Beğ** adına hutbe okuttu, fakat vergi vermeyi kabul etmediğinden barış yapılmadı.

447 (1055) yılında **Tuğrul Beğ** halîfenin ısrarlı daveti üzerine *Bağdad*'a hareket etti. **Tuğrul Beğ** câzip va'dlerde bulunmasına rağmen *Bağdad*'taki *Türk* askerleri onun gelişini hoş karşılamadılar ve bunu açıkça gösterdiler. Bunun sebebi, varlıklarının sona ereceği korkusu idi. Bu *Türk* askerlerinin başında **Arslan ul-Besâsirî** vardı. **Arslan** sahip olduğu bazı meziyetler ile başında bulunduğu *Türk* ve *Bağdad*'ın avam halkı tarafından seviliyordu. Bu avam arasında esnaflık yapan *Türk* asıllılar da ardı. Bir müddetten beri **Arslan ul-Besâsirî**'nin hâlife ile araları açıktı. Hattâ **Arslan**'ın halîfeyi ya-

1 *İbn ul-Esîr, IX. s. 161-163.*

2 *Tarih Meyyafârikin, Kahire, 1959, s.160; M.H. Yınanç, Türkiye tarihi, Selçuklular devri, Anadolunun fethi, İstanbul, 1944, s. 39-44.*

kalayıp, *Bağdad* ve Irak'ın diğer yerlerinde hutbeyi **Mısır Fâtimî** halifesi adına okutacağı söyleniyordu. Halifenin **Tuğrul Beğ**'i davet etmesi de bu hâdise ile ilgili idi.

Tuğrul Beğ kalabalık bir ordunun başında *Bağdad*'a geldi. Ordusunda 8 fil vardı. **Arslan ul-Besâsirî**, *Türkler*'in çoğu ile evvelce *Bağdad*'tan çıkarak *Rahbe*'ye gitmiş ve *Mısır*'daki **Fâtimî** halifesinin taraftarlığını gütmeye başlamıştı. *Bağdad*'da kalan *Türkler* ile *Deylemliler* ve ayak takımı, *Oğuzlar*'ın gelmesi üzerine büyük bir gürültü kopardılar ve *Oğuzlar*'a silâh çektiler. Bunun üzerine *Oğuzlar* atlanarak bunların üzerine yürüyüp çoğunu telef ettiler. **Tuğrul Beğ Büveyhî** hükümdarı **el-Melik-ur-rahîm**'i yakalayarak ülkesindeki bir kaleye gönderdi. Böylece iki asırdan beri devam eden **Deylemli Büveyh-oğulları**'nın devleti sona erdi. **Tuğrul Beğ** *Bağdad*'da ayrı bir yerde bir saray ve onun yanında beylerin oturmalarına mahsus konaklar, askerleri için kışlalar ve bir cami yaptırdı. Kendisi, emîrleri ve askerleri orada oturdular. Bazı müellifler bunu bir şehir olarak vasıflandırırlar. **Tuğrul Beğ**, halîfenin armağan ettiği bir taht üzerinde oturarak kumandanlarını, devlet adamlarını ve ziyaretçilerini burada kabul ediyordu. Bu esnada **Tuğrul Beğ**'in **Arslan** üzerine gönderdiği amcası oğlu **Kutulmuş**, *Musul* civarında mağlûp oldu. Bunun üzerine **Tuğrul Beğ** *Nusaybin*'e kadar uzandı ve *Sincar*'ı tahrip ettirdi. Çünkü, buranın halkı **Kutulmuş**'a ve onun yanındakilere pek fena bir muamelede bulunmuşlardı. **Tuğrul Beğ** *Musul*'u **İbrahim Yınal**'a verdi ve kendisi de *Bağdad*'a döndü. **Tuğrul Beğ**, bu defa halîfe ile görüştü. Halîfe **Selçuk**lu hükümdarına üst üste 7 hil'at giydirdi ki bu, 7 iklimin yani dünyanın hakimiyetinin kendisine tevcihi demekti. Halîfe ayrıca **Tuğrul Beğ**'e *"doğunun ve batının hükümdarı"* (melik ul-maşrık ve'l-mağrib) unvanı ile hitap etti ve bunu ifade etmek üzere ayrıca iki kılıç kuşattı. Bu, *İslâm* âleminin cismanî hâkimiyetinin resmen *Türk* hükümdarına tefvizi idi ki, o zamana kadar hiç bir kimseye böyle bir şey yapılmamıştı. Fakat bu sırada üzücü, kaygı verici bir haber geldi. Buna göre *Musul*'dan *Hemedan*'a dönen **İbrahim Yınal** *Oğuzlar*'ın mühim bir kısmını etrafına toplayarak isyan bayrağını kaldırmıştı. **İbrahim Yınal**, daha önce de (441= 1049-1050) ağabeyine karşı ayaklanmış, fakat **Tuğrul Beğ** onu tedip ettikten sonra affetmişti. **İbrahim**'in bu defaki isyanında da muhtelif yerlerden yapılan ısrarlı teşvikler âmil olmuştur. Bu teşvikleri yapanların başında *Oğuzlar* geliyordu. Onların mühim bir kısmı **Tuğrul Beğ**'in son zamanlarda kendilerine karşı olan tutumundan şikâyetçi idiler. Gerçekten **Tuğrul Beğ**, idaresi altındaki ele ganimet temin etmekle mükellef bir başbuğ olmak durumundan gittikçe uzaklaşıyor, *Gazneli* sultanları gibi,

hassa ordusu Memlûklerden ve mülkî memurları da İranlılar'dan müteşekkil bir devletin hükümdarı vasfını alıyordu. *Gazneli* devleti hükümdarlarının bu vasıfda olmaları gâyet tabiî idi. Çünkü onlar para ile satın alınmış ve yetiştirilmiş bir kölenin soyundan geliyorladı. *Mısır*'daki **Fâtimî** halifesi'nin veziri de kendi halifesinin *sultan* unvanını tevcih ettiğini söyliyerek **İbrahim Yınal**'ı isyana teşvik ediyordu. Teşvikçilerden birinin de **Arslan ul-Besâsirî** olduğu herkesce biliniyordu.

Tuğrul Beğ, kardeşinin baş kaldırdığını öğrenir öğrenmez sür'atle *İran*'a gitti. **İbrahim Yınal** onu *Hemedan*'da kuşattı. **Tuğrul Beğ** bir fırsatını bularak kendisini devlet merkezi *Rey*'e atabildi ise de, orada da sıkı bir muhasara altına alındı. **Tuğrul Beğ** pek müşkil bir durumda kalmıştı. Nihayet yardıma gelmeleri için **Çağrı Beğ**'in oğulları olan yeğenlerine haber gönderdi. Başta **Alp- Arslan**, *Kirman* meliki *Kara-Arslan Beğ* unvanlı **Kavurd** ve **Yâkutî**, askerleri ile yardıma koştular. *Rey* civarındaki *Heftâze Bûlân*'da yapılan savaşta **İbrahim Yınal** yenilerek esir düştü. **Tuğrul Beğ** bu sefer ana bir kardeşini affetmedi. Çünkü, kendisine sıkıntılı ve ızdıraplı günler yaşatmıştı. **İbrahim Yınal**, *Türkler*'de asil kimselerin kanlarının dökülmemesi geleneğine uyularak yayının kirişi ile boğuldu. **İbrahim**'in kardeşi **Er-Taş**'ın oğullarından ikisi de öldürüldüler (9 Cuma-de'l-âhire 451=23 Temmuz 1059). İşte **Selçuk**lu hânedanı arasındaki mücadelelere ait ilk hazin hâdise budur. **İbrahim Yınal**, *"Yınallı"* denilen *Oğuz* bölüğünün başında, **Selçuk**lu devletinin kuruluşunda emeği geçmiş ve **Tuğrul Beğ**'in batıdaki başarılarında mühim hizmetler etmiş bir prens idi. *Oğuzlar*'ın **Tuğrul Beğ**'e kızgınlığı ve saltanat hırsı onu hiç de lâyık olmadığı bu âkıbete götürdü.

İki kardeş arasındaki bu mücadele esnasında **Arslan ul-Besâsirî** de yanındaki *Türkler* ve *Arablar* ile *Bağdad*'a girmiş, hâlîfe, sarayı yağmalandıktan sonra, yakalanıp çöle götürülmüştü. *Bağdad*'ta ve *Irak*'ın diğer bazı yerlerinde ilk ve son defa olarak *Mısır* hâlîfesi adına hutbe okundu. **Tuğrul Beğ**, ağabeyi **Çağrı Beğ**'in ölümü üzerine (Mart 1060) yeğenlerinin işlerini yoluna koyduktan sonra *Irak*'a yöneldi. Halîfe, makamına iade edildi ve **Arslan** da ortadan kaldırılarak *Irak*'ın işleri düzene sokuldu. Bundan sonra ülkesine dönen **Tuğrul Beğ**'in zevcesi **Altuncan** öldü. Bu hatun akıllı ve **Tuğrul Beğ**'e çok bağlı idi. Kocasına işlerinde yardım ediyordu. Bu sebeble **Tuğrul Beğ**'e çok bağlı idi. Kocasına işlerinde yardım ediyordu. Bu sebeble **Tuğrul Beğ** çok kederlenmiş ve onun için yas tutmuştu (452= 1060). Bir müddet sonra **Tuğrul Beğ** Halîfe'nin kızı ile evlenmeğe tâlip oldu. Halîfe **el-Kâim Biemrillah**, **Tuğrul Beğ**'in isteğine ilk önce muvafakat etti ise de sonra verdiği

sözden döndü. İki taraf arasına soğukluk girdi. **Selçuklu** hükümdarı halîfenin dirliklerine el koydurttu. Halîfe de onu *Bağdad*'tan çıkıp gitmekle tehdid ediyordu. Halîfenin sonradan reddetmesi **Abbasoğulları**'nın, Peygamberin akrabaları dolayısıyla sıfatiyle, kendilerine kutsiyet atfetmeleri ile ilgili idi. Gerçekten halîfeler o zamana kadar aileden olmayan bir kimseye, galiba kız vermemişlerdi. Fazla olarak halîfe kızını çok seviyordu. **Tuğrul Beğ**'e gelince, o bu izdivaç ile sadece şereflenmek istiyordu. **Peygamber** ailesinin güveyisi olmak ona daha fazla şan, şeref ve bahtiyarlık verecek idi. Kendisinin ağır basması üzerine nihayet halîfe istemeye istemeye buna razı oldu. **Tuğrul Beğ** bu sırada 70 yaşında bulunuyordu. *Bağdat*'ta muhteşem bir düğün yapıldı. Halîfe kızının ayrılmasından keder içinde iken **Selçuklu** hükümdarının sarayının avlusunda *türkçe* şarkılar söyleniyor ve **Tuğrul Beğ**, yetmiş yaşında olmasına rağmen, *Türk geleneğince*, beyleri ile birlikte millî oyun oynuyordu. Müverrihlerin tasvirine göre, onun beyleri ile birlikte oynadığı oyun halay veya ona benzeyen bir oyun olacaktır. **Gazneli Mes'ud**'un 25-30 yıl önce bir çöl kasabasını çok gördüğü bu *Oğuz* beyi şimdi *İslâm* dünyasının en büyük hükümdarı ve hâlîfenin güveyisi olmuştu. Fakat **Tuğrul Beğ**'in bu sevinçli ve mutlu günleri çok sürmedi. Düğünden bir müddet sonra eski hastalığı tekrar başgösterdi. Böyle olduğu halde, *Bağdad*'a gelişinden takriben iki ay sonra, hastalığı geçmeden ülkesine döndü. Onun böyle bir durumda iken *Bağdad*'dan ayrılması, ülkesinde mühim bir hadisenin çıkmış olması ile ilgili idi. Bu ise **Kutulmuş**'un isyanıdır. Filhakika **Tuğrul Beğ**'in veziri **Amid ul-mülk Kündürî**'nin Kutulmuş'u *Damğan* yakınındaki *Gird-Kuh* kalesinde kuşattığını biliyoruz. Bu esnada, düğünden yedi ay sonra **Tuğrul Beğ** *Rey*'de vefat etti (8 Ramazan, 455 Cuma= 4 Eylül 1063) ve orada gömüldü; kendi adıyla anılan türbesi şimdi *Tahran*'ın bir semti haline gelen *Rey*'de bir evin avlusunda durmaktadır.

Tuğrul Beğ, dirayetli, doğru sözlü, iyi kalbli, yumuşak huylu merhametli, merd, cesur ve cömert bir insandı. Bütün bu meziyetleri ile o, çevresindeki insanlar üzerinde etkili oluyordu. Ailesi içinde en fazla intibak kabiliyetine sahib insan da **Tuğrul Beğ** idi. Bunun için *Nişabur*'un yağmasına engel olması bir misal olarak zikredilebilir. **Çağrı Beğ**, **Tuğrul Beğ**'e şehrin yağma edilmesini teklif ediyordu. Çünkü bu, bir gelenek idi. Böyle yapılmadığı takdirde *Oğuzlar*'ın kendilerinden yüz çevirmeleri, bir başkasının etrafında toplanmaları daima mümkündü. Halbuki bu yeni âlemde bu gibi hareketler ile devlet kurmak ve idare etmek her zaman beklenirdi. Neticede **Tuğrul Beğ**'in bıçak çekerek kendisini öldüreceğini söylemesi üzerine **Çağrı**

Beğ teklifinden derhal vazgeçti. **Tuğrul Beğ**'in istediği gibi halktan 30.000 altın toplandı. **Çağrı Beğ** bu parayı askerlere dağıttı. Başka bir kaynakta 40.000 altın deniliyor ve bu meblağın bir kısmının **Tuğrul Beğ**'in kendi parası ile karşılandığı anlatılıyor. **Çağrı Beğ** de yağmayı kendisi için istemediği gibi, görüldüğü üzere alınan parayı da askerlere dağıtmıştı. Onun *Dendanekan* zaferi üzerine ele geçen *Gazneli* ordusunun zengin ağırlığını askerlerine yağmalatmış, kendisi hiç bir şey almamıştı. **Tuğrul Beğ**'in icraatı bize onun gayelerinin nasıl geniş ve yüksek olduğunu gösteriyor. Temsil kabiliyetine sahip oluşu, değerli insanları takdir etmesi, başarılarının başlıca âmilleri arasında sayılabilir. Aynı zamanda cömert ve dinî emirlere riayetkâr bir şahsiyet idi.

Tuğrul Beğ, kardeşi **Çağrı Beğ** ile birlikte *Oğuz Türkleri*'nin tarihine yön vermiş büyük bir şahsiyettir. Ağabeyi ile birlikte büyük gayretler sarfederek yabancı bir ülkede bir devlet kurmaları ve bu devletin sınırlarının *Bizans* imparatorluğuna kadar götürülmesi, *Anadolu*'nun fethini ve *Oğuz Türkleri*'nin bu ülkeyi yurd edinmelerini sağlamıştır. Kurulan büyük devlet kendisi ile ağabeyinin eseridir. Onlar olmasa idi, idare ettikleri *Oğuz* kümesi, *Uzlar*, *Irak Oğuzları*'ı ve **Sultan Sancar**'ı yenen *Oğuzlar* gibi dağılıp gideceklerdi.

Tuğrul Beğ'in çocuğu olmamıştı. Bundan dolayı vasiyeti üzerine veziri, ağabeyinin oğullarından **Süleyman**'ı hükümdar ilan etmiş ise de, kumandanlar ve askerlerin isteği üzerine ağabeyinin diğer oğlu, *Horasan* hükümdarı **Alp-Arslan** ona halef olmuştur. Fakat *Gird-Kuh* kalesinde bulunan **ArslanYabgu**'nun oğlu **Kutulmuş**, başına *Türkmenler*'i toplayarak (sayılarının 50000 olduğu söyleniyor) onun karşısına çıkmıştı. Yapılan savaşta **Kutulmuş** yenildi ve savaş meydanına yakın bir yerde ölü bulundu. **Alp-Arslan**, tutsak alınan **Kutulmuş**'un kardeşi **Resûl Tigin** ve oğlu **Mansûr** ile *Türkmen* beylerini öldürtmek istedi ise de vezir **Nizâm ul-Mülk** buna engel oldu. Fakat **Alp-Arslan**, **Kutulmuş**'un ölümüne ağlamış ve yas tutmaktan da kendini alamamıştı.

Alp-Arslan ile **Tuğrul** ve **Çağrı** beylerin devletleri bir idare altında birleşti ve **Selçuklu** devleti kuvvetli bir imparatorluk halini aldı. **Alp-Arslan** amcasının evlendiği **Abbasî** seyyidesini armağanlar ile birlikte *Bağdad*'a gönderdi. Onun bu seyyide ile evlenmemesinin ve kendisinden sonra gelen **Selçuklu** hükümdarlarının da halifelerden kız istememelerinin bir sebebi olmalıdır. Bu sebeb de **Tuğrul Beğ**'in izdivaçtan 6-7 ay gibi kısa bir zaman sonra ölmesinden, hâlifelerden baskı ile "kız almanın uğurlu olmadığı" şeklinde kuvvetli bir inanışın meydana gelmesi ile ilgili olmalıdır. Meşhur **Bermek** oğullarından **Cafer**'in âkıbeti de bu hususta bir misal olarak hatıralarda yaşı-

yordu. Dikkate şâyândır ki **Emeviler** de kendi ailelerinden olmayanlara kız vermemişlerdir.

Fakat sonra Selçuklu Sultan Mesud'a (ölümü: 1152) memnuniyetle kız verilmiştir.

Alp-Arslan, 456 (1064) yılında *Doğu-Anadolu* ve *Gürcistan*'a bir sefer yaptıktan sonra, 458 (1065-1066) yılında *Üst-Yurt* ve *Mangışlak* taraflarına gitti. Anlaşıldığına göre, *Mangışlak* ile *Aral gölü* arasında kalabalık sayıda bir *Türkmen* kümesi yaşıyordu ve bunların başında **Çarığ** (?) adlı bir bey bulunuyordu. Bunlar *Kıpçaklar* ile karışmış bir halde idiler; yani onlar ile bir arada yaşıyorlardı. *Türkmenler Harizm-İtil* boyları arasındaki çok işlek ticaret yolundan geçen kervanları vuruyorlardı. **Alp-Arslan**'ın bu seferi yapmasındaki maksat da, onların bu tecavüzlerini önliyerek bu ehemmiyetli ticaret yolunu tekrar açmak idi. **Alp-Arslan**, *Harizm*'in merkezi *Gürgenç*'ten çıkarak **Çarığ**'ın bulunduğu yere geldi. **Çarığ** askerinin çokluğuna (30.000 deniliyor) güvenip karşı koymağa çalıştı ise de bozguna uğradı. *Türkmenler*, çoluk çocuklarını, göçkünlerini ve davarlarını bırakarak *Mangışlak*'a kaçtılar. Burada **Kafşut** adlı bir bey vardı ki, onun da *Türkmen* olması icab eder. Çünkü, *Mangışlak* X. yüzyıldan beri *Oğuzlar*'ın en tanınmış yurdlarından biri idi. **Kafşut, Alp-Arslan**'ın elçisine çok iyi muamele ettiği için onun ülkesine girilmeyerek *Harizm*'e dönüldü. **Alp-Arslan**, buradan *Seyhun* kıyısındaki *Cend* şehrine uzandı. Bunun da gayesi sadece büyük dedesi **Selçuk**'un kabrini ziyaret etmekti. Şehrin hakimi (*Cend Hanı*) annesini göndererek tâbiliğini bildirdi. Dedesinin kabrini ziyaret eden **Alp-Arslan**, buradan tekrar *Harizm*'e, oradan da *Horasan*'a döndü[1]. **Alp-Arslan**'ın altı ay kadar devam eden bu seferleri ana yurtta kalmış olan *Oğuzlar*'da **Selçuk**lu ülkesine göç etmek arzusunu doğurmuş veya kuvvetlendirmiş olabilir. Meselâ, 1070-1071 de *Suriye*'ye giderek burada fetihlerde bulunan *Oğuzlar*'ın beylerinden **Atsız**, *Harizmî* lâkabını taşıyordu ki, bu, onun *Harizm*'den bu sıralarda geldiği fikrini veriyor. **Alp-Arslan**'ın büyük dedesi **Selçuk**'un kabrini ziyaret için **Cend**'e kadar gitmesi, onun şüphesiz atalarına karşı duyduğu sevgi ve bağlılığı gösterir.

Alp-Arslan devrinde, **Bizans** topraklarına yapılan akınlar sıklaşmış ve şiddetlenmişti. 462 (1070) yılında **Fâtimî** hâlifesinin veziri *Mısır*'ı teslim edeceğini bildirerek **Selçuklu** hükümdarını bu ülkeye gelmeye teşvik etti. Bunun üzerine **Alp-Arslan** *Diyarbekir* tarikiyle *Suriye*'ye gitti. Bunu haber alan *Haleb* hükümdarı **Mirdas-oğlu Mahmud**, *Haleb* kadısını **Sultan**'a karşılayıcı gönderdi; *Fırat*'ı geçtiği esnada zeki ve bilgili *Arab*, **Alp-Arslan**'ı memnun eden şu sözleri söyledi: "ey efendimiz, **Ulu Tanrı**'nın bu teveccühüne şükrediniz.

1 *a) İbnü'lEsîr, IX, s.171. b) İmâdeddin İsfahanî (Bundarî kısaltması), s.7, tercüme s.5. Sıbt İbn ul-Cevzî, Mir'at uz-zamân, s.131; Ahbar ud-devlet-is-Selcukkiyye, s. 40; Mirhand, Ravzat us-safâ, III, s. 98-99.*

Çünkü bu ırmağı bir *Türk* hükümdarı olarak ilk defa siz geçiyorsunuz[1].

Alp-Arslan *Haleb* önüne kondu. Şehrin hâkimi **Mirdas-oğlu Mahmud** korkusundan **Sultan**'ın huzuruna gelemediği için *Haleb* bir müddet muhasara edildi. Güç bir duruma düşen **Mirdas-oğlu** en sonunda *Oğuzlar* gibi giyinerek yani Oğuz kılığına girip **Alp-Arslan**'ın katına geldi; affa nâil olup, *Haleb* yine kendisine verildi. **Alp-Arslan** buradan *Dimaşk*'a *(Şam)* doğru hareket etmiş ve bir günlük yol gitmiş idi ki, *Bizans* imparatoru **Romanos Diogenes**'in muazzam bir ordu ile sefere çıktığı haberi geldi. Bunun üzerine **Alp-Arslan** imparatoru karşılamak için sür'atle geri döndü. İki hükümdar 26 Ağustos 1071 de *Malazgird*'te *Rahva* ovasında karşılaştılar. *Bizans* ordusunun sayısı *Türk* ordusununkinden çok fazla idi. **Alp-Arslan**-*Türk* savaş usullerinden birini tatbik ederek *Bizans* ordusunu görülmemiş bir yenilgiye uğrattı. Savaş esnasında *Bizans* ordusunda bulunan *Peçenekler*'in ve *Oğuzlar*'ın (*Uz-Guzz*), bir kısmı veya hepsi soydaşlarının tarafına geçtiler. Bu geçmede, daha önce de belirtildiği gibi milliyet duygusunun âmil olduğu şüphesizdir.

Malazgird savaşı[2] *Anadolu*'nun *Türkler* tarafından fethini sağlamış ve burası *Oğuz Türkleri*'nin yurdu olmuştur. **Alp-Arslan** ertesi yıl, doğuda, *Ceyhun* taraflarında beklenmeyen bir ölümün kurbanı oldu (1072). Çağdaşları, **Alp-Arslan**'a tarihte gelip geçmiş en büyük hükümdarlardan biri nazariyle bakmışlar, onu kudret, haşmetin en büyük mümessili saymışlardır. Asıl adı **Muhammed** olup, **Alp-Arslan** onun unvanıdır. O, aynı zamanda *Âdil Sultan* unvanı ile de anılır. Esasen kardeşlerinden **Kavurd** da *"Kara-Arslan Beğ"*, halife **el-Kâim Biemrillah**'ın karısı olan kız kardeşlerinden *Hatice*'nin de *Arslan-Hâtun* ünvanını taşıdıklarını biliyoruz. **Alp-Arslan**'da birinci sınıf insanlara mahsus büyük meziyetlerden başka mensup bulunduğu kavmin davranışları hâkim olduğu gibi, kavmî şuura sahip bir hükümdar olarak da görünüyor.

Alp-Arslan'ın oğlu **Melik-Şah** devri (1072-1092) **Selçuklu** imparatorluğunun en fazla genişlediği bir devirdir. **Selçuklu** imparatorluğu hudutları bu devirde *Seyhun'dan Adalar Denizine* kadar uzanıyordu; *Kara-Hanlılar* imparatorluğa tâbi bulunuyordu. Bu devirde, bilhassa **Kutulmuş**'un oğulları (**Mansûr** ve **Süleyman**) ile birçok *Oğuz* beyi *Anadolu*'nun fethine girişerek 10 yıl içinde bu ülkenin *Adalar Denizi* ve *Boğaziçi*'ne kadar uzanan pek büyük kısmını fethetdiler.

1 *Kemâl ed-din İbn ul-adîm, Zubdetu Haleb, yay. Sami ed-Dehhân, Dimaşk, 1954, II, s. 20.*

2 *Malazgird savaşı hakkında tafsilât için: M. H. Yınanç, Türkiye tarihi, Anadolu'nun fethi, s. 71; İ. Kafesoğlu, Malazgird muharebesi, İ.A. VII, s 242-248.*

Melik-Şah devri, *Müslim* ve *gayri Müslim* müelliflerce bir âdalet devri olarak vasıflandırılır. 1092 de **Melik-Şah**'ın ölümü üzerine bu devir sona erdi. *Selçuklu* ailesi arasında başlayan ve yıllarca devam eden saltanat mücadeleleri, devleti zayıf bir duruma düşürdüğü gibi, *Haçlılar*'ın gayelerine ulaşmalarına ve *Bizans*'ın, *Gürcüler*'in ve *Bâtınîler*in kuvvetlenmelerine de sebeb oldu. *Selçuklu* devleti eski kudretini bir daha kazanamadı. **Sultan Sancar** bile, müellifler tarafından pek yüksek vasıflar ile öğülmesine rağmen, imparatorluğa babası zamanındaki eski kudretini kazandırmak şöyle dursun hatalı hareketleri yüzünden başında bulunduğu imparatorluk yıkıldı.

Selçuklular, kendi devletleri için birçok *İslâmî* müesseseleri aldıkları halde pek mühim bir hususta yani verâset meselesinde *Türk* âdetine bağlı kaldılar. Buna göre, *sultan*, memleketin muhtelif yerlerini kendi akrabalarına veriyordu. Böylece *Selçuklu* devleti de, bu bakımdan, *Gök-Türk* ve *Kara-Hanlı* devletleri gibi, feodal bir yapıya sahipti. Saltanat mücadeleleri ve zayıf şahsiyetli hükümdarlar zamanında çoğu memlûk yani kölelikten gelme emîrlerin nüfuzları artmış ve bunlardan kuvvetli hânedanlar meydana gelmiştir. Öyle ki, bu memlûk hânedanlarından biri **(İl-Denizliler)** devletin iktidarını eline almış, diğer biri de **(Harizm-Şahlar)** efendilerinin devletine son vermiştir. Irak Selçuklu devletinin son hükümdarı **Tuğrul**, *Rey* yakınında **Harizm-Şah Tekiş** ile yaptığı savaşta kahramanca çarpışarak ölmüştür (590=1194). Bu çok genç olan son *Selçuklu* hükümdarının başını *Memlûk* **İl-Deniz**'in torunu kesmiş, **Melik-Şah**'ın ibrikdar başısı *Memlûk* **Anuş-Tigin**'in torunu da onu *Bağdad*'a göndermiştir. Bu hareket *Batı-İran*'ın maruz kalacağı korkunç bir zulüm ve tahribatın işareti idi.

Selçuklular, zamanlarında olduğu gibi, daha sonraki nesillerce de büyük, hattâ gelib geçmiş bütün sülâlelerin en büyüğü olarak anılmışlardır. Bununla ilgili, olarak muhtelif eserlerde hikâyeler ve fıkralar da anlatılır. Müellifler[1] *Selçuklular*'ın halka karşı şefkatli, âdil ve imarcı hükümdarlar olduklarını belirtirler. Gerçekten, *Selçuklular* hâkim bulundukları her yerde, yani *İran*, *Anadolu* ve *Suriye*'de dinî veya dinî olmayan eserler vücuda getirmişlerdir ki, bunu *Selçuklu* devrinin başlıca hususiyetlerinden biri olarak kabul etmek lâzımdır. Onlardaki bu içtimaî hizmet anlayışının millî bir menşei olduğu muhakkaktır.

İran Selçuklu devletinin mülkî teşkilâtında vezirlikten tahsildarlığa kadar bütün hizmetlerde *İranlılar* kullanılıyordu. Esasen *Türk* unsuru, yerli unsura nazaran sayıca çok az idi. Bu sebeble hükümdarlar *farsça* öğreniyorlar ve mülkî devlet memurları ile daha ziyade bu dilde konuşuyorlardı. Bununla, beraber *türkçe* hânedan

1 *Mesela Zahir-i Nişaburî, Efdaleddin-i Kirmanî, Hamdullah-i Müstevfî.*

mensuplarının öz dili olarak varlığını sürdürmüş Türk gelenekleri de yaşatılmıştır. Esasen birçoğunun annesi *Türk* asıllı olduğu gibi, kendilerini büyütüp terbiye eden atabeyleri de *Türk* asıllı idi. Orduları ise, yeni katılan unsurlar ile daima *Türk* kalıyordu. *Selçuklu* devri *Türkleri*, dahil bulundukları *İslâm* medeniyetinin tesiri altında kalmış olmakla beraber, işaret edildiği gibi, dillerini muhafaza etmekte ve geleneklerini yaşatmakta idiler. Bunlar ve diğer birçok hususlarda, onlar, *Arap* ve *İranlılar*'dan ayrılıyorlardı. *Türkler*'in bu unsurlar ile birlikte yaşamaları onlardaki milliyet duygusunu zayıflatmamış, bilhassa kuvvetlendirmişti.

Bağdad'taki *Büveyhîler*'e bağlı *Türk* askerleri, **Tuğrul Beğ**'in bu şehre gelmek istemesinden büyük bir hoşnutsuzluk duydukları halde, kavmî duygularının tesiri ile *Musul Arap* hükümdarı tarafından gönderilen *Oğuzlar*'dan bazılarının kesilmiş başlarının *Bağdad* meydanlarında teşhir edilmesini önlemişlerdi. **Alp-Arslan**'ın *Türklük* şuuruna sahip bulunduğunu ve *Türklüğü* öğdüğünü biliyoruz. Bazı *Avrupalı* araştırıcıların yarı arablaşmış bir emîr gibi gördükleri *Suriye* hükümdarı **Nureddin Mahmud, Mısır Fâtimî** halifesine gönderdiği bir mektubta *Müslümanlığın Haçlılar*'a karşı ancak *Türkler*'in okları sayesinde müdafaa edilebildiğini bildirmiştir. Bu büyük hükümdar aynı zamanda, sık sık yağmalı toylar vermek suretiyle *Orta Asya*'dan getirilen bu *Türk* geleneğini de devam ettiriyordu. Çağdaş şâir ve muharrirler de onu bir *Türk* olarak anarlar. Her haliyle eski büyük sahâbelere benzetilen **Nureddin Mahmud**, aynı zamanda ülkesi dahilinde pek çok hayır eserleri vücuda getirmiş bir büyük hükümdardı.

Selçuklu hükümdarı **Sultan Mes'ud** 1135 yılında Halîfe **el-Müsterşid** ile yaptığı bir savaşta, halîfenin ordusundaki bütün *Türkler*, **Mes'ud**'un tarafına geçmiş ve halîfe *Arap* ve *Kürdler* ile kalmıştı. Bir müverrih halîfenin ordusundaki *Türkler*'in **Mes'ud** tarafına geçişinin kavmiyetçilik duygusundan ileri geldiğini söylüyor. Aynı hükümdar yeni halîfeden bundan sonra hizmetinde *Türk Memlûk*ü kullanmıyacağına dâir söz almıştı. **Melik-Şah**'ın hassa ordusundaki 7.000 kadar *Ermeni* asıllı askerin, Vezir **Nizâm ül-Mülk**'ün muhalefetine rağmen, ordudan kovulmasını *Türk* hassa askerlerinin bir başarısı olarak izah etmek icabeder. Bu bahse son vermeden tekrar edelim ki, *Selçuklular Türkistan*'dan millî teşkilât, müessese ve geleneklerini, hülâsa neleri var ise hepsini beraberlerinde getirmişler ve onları devletlerinin sonuna kadar muhafaza etmişlerdir. Yağmalı toylar, yas törenleri anayurtda olduğu gibi devam ettiriliyor, millî yemek tutmaç da yeniliyordu. *Selçuklu* hükümdarları da, *Moğol* hanları gibi bir kimseyi şereflendirmek

için ona içki sunuyorlardı. Resmî yazılarda *Gök Türkler* devrindeki *bilge, uluğ, inanç, kutluğ, alp* ve diğerleri gibi *Türkçe* unvanlar kullanılıyordu.

Gazneli müverrihler **Beyhakî** ve **Gerdizî**, *Selçuklu Oğuzları*'nı *Türkmen* adiyle zikrederler. Buna karşılık *Yakın Doğu* müellifleri onları *el-Guzz (Oğuz)* şeklinde anarlar. **Tuğrul Beğ**'in ordusu da böyle yani *Oğuz* olarak vasıflandırıldığı gibi, 463 (1070-71) de *Suriye*'ye giren *Oğuzlar*dan da yine kendi isimleriyle söz edilir. **Melik-Şah** devrinden itibaren eserlerde, buralardaki *Oğuzlar* için de *Türkmen* deniliyor. Bu tarihten sonra **Oğuz** adı ancak, **Sancar**'ı mağlup ve esir eden *Oğuzlar* için kullanılmıştır. Fakat, *Oğuzlar* kendi adlarını uzun bir zaman unutmamışlar ve **Türkmen** adını da benimsememişlerdir. XIII yüzyıldan itibaren Oğuzlar'a artık her yerde **Türkmen** denilmiştir.

Selçuklu devletini kurdukları gibi, onun hudutlarını da genişleten *Oğuzlar* oldular. Devletin kurulması üzerine anayurttan bölük bölük, küme küme gelen *Oğuzlar*, devlet tarafından *Bizans* ucuna gönderiliyordu. Bu, bilhassa onların karışıklık çıkarmalarını önlemek için yapılıyordu. Ayrıca bu tedbirde otlak sıkıntısına meydan vermemek hususu da söz konusu idi. 440 (1048) yılında *Mâveraün-nehr*'den kalabalık bir *Oğuz* kümesi *Acem Irakı*'na gelmişti. **İbrahim Yınal**, onlara, yurt tutmaları yüzünden sıkıntı çekildiğini gazâ etmek için *Rum* sınırına gitmelerini, kendisinin de arkalarından geleceğini söylemişti. Gerçekten **İbrahim Yınal**, az sonra onların başına geçerek *Bizans*'a karşı mühim bir zafer kazandı[1]. **Tuğrul Beğ**, *Oğuzlar* sayesinde *Batı İran*'da başarılar elde etmiş, **Büveyh oğulları** devletini ortadan kaldırarak halifeliğe ve *Irak-ı Arab*'a hâkim olmuş, ve yine *Oğuzlar*'ın faaliyetleri neticesinde kudretini *Bizans* imparatorluğuna tanıtmıştı. **İbrahim Yınal**'ın emrindeki **İshak oğlu İbrahim** ve *Saht Kemân (Demir yaylı)* unvanlı *Oğuz* beyleri *Hemedan* bölgesi ile ona komşu yörelerin fethinde mühim hizmetler ifa etmişlerdi[2].

Anlaşıldığına göre, **Tuğrul Beğ** ve **Alp-Arslan**, eldaşları olan *Oğuzlar*'ın buyruklarına arzu ettikleri derecede itaat etmemeleri ve bu arada bilhassa yağmacılık alışkanlığından vazgeçmemelerinden şikâyetçi idiler. Hattâ kendilerine *Gazneli* ve *Deylemliler*'den intikal eden, iyi yetiştirilmiş *Türk memlükleri* karşısında eldaşlarını küçümsemeye başlamış olmaları bile mümkündür. *Oğuzlar*'ın başbuğlarına saygıları ve itaatları ise sınırsız ve karşılıksız değildi. Başbuğ da türenin gerektirdiği bazı vazifeleri yapmakla mükellefti.

1 *İbn ul-Cevzî, el-Muntazam VIII, s. 137; İbn ul-Esîr, IX, s. 226-227.*

2 *İbn ul-Esîr, IX, s. 224, 248. Saht Kemân'ın (=katı yay) burada unvan olduğu anlaşılıyor. Bu unvana Timur devrinde de rast geliniyor; fakat farsça sözlüklerde görülemedi.*

Bunlar yerine getirilmediği zaman saygı ve itaat da ortadan kalkıyor ve öfkeyle atlarına binen *Oğuzlar* aynı aileye mensup bir başkasının etrafında toplanıyorlardı. *Oğuzlar*, **Tuğrul Beğ**'e kendilerine istedikleri gibi yağma yaptırmadığı- halbuki onun sık sık yağmalı toylar verdiği anlaşılıyor- ve *İranlı* vezirinin tesiri altında bulunduğu ve memlûk emîrlerini en mühim mevkilere çıkardığı için kızıyorlardı. **Tuğrul Beğ, Alp-Arslan** ve başkaları, daima yanlarında ve buyrukları altında bulunacak sâdık ve itaatkâr bir kuvvete sahip olabilmek için, *Türkistan*'dan *Endülüs*'e,*İslâm* âleminin her ülkesinde hânedanlar tarafından kabul edilmiş olan *memlûk* usûlunu benimsediler. Daha *Gazneliler* ile mücadele esnasında birçok *Türk memlûkünün Selçuklular*'ın tarafına geçtiğini biliyoruz. Devletin kurulmasından sonra gerek *Gazneliler*'den, gerek *Deylemîler*'den mühim sayıda *Türk memlûk*'ünün *Selçuklu* hizmetine girdiği muhakkaktır. **Tuğrul Beğ, Alp-Arslan** itaatli, terbiyeli, muhite intibak etmiş olan bu memlûkleri çabuk kızan, sert mizaçlı eldaşlarına tercih ederek onların ileri gelenlerini yüksek mevkilere getirdiler. **M.H. Yınanç**'ın dediği[1] gibi **Tuğrul Beğ** ve **Alp-Arslan**'ın *Memlûk* sistemini benimsemelerinde başta vezirler olmak üzere, *İranlı* devlet erkanının mühim bir rolü olmuştur. 1058 yılında **Tuğrul Beğ**'e isyan eden **İbrahim Yınal**'ın başına Oğuzlar'dan kalabalık bir topluluk birikmişti. Onlar **İbrahim Yınal**'a-hükümdar olursa-şu istediklerini yerine getirmeyi kabul ettirdiler:

1- *"Arab Irakı'na sefer yapmamak"*. *Oğuzlar* **Tuğrul Beğ**'in kumandasında *Irak*'a yaptıkları seferlerde çok sıkıntı çekmişler, buna karşılık ellerine hiçbir şey geçmemişti.

2- *"Sultan, yani Tuğrul Beğ ile hiç barışmamak"*. Bu ikinci istek, *Oğuzlar*'ın **Tuğrul Beğ**'e karşı nasıl bir kızgınlık içinde bulunduklarını gösteriyor. **Tuğrul Beğ** gibi halîm ve dirayetli bir hükümdarın başarılarının tek âmili olan öz kavmini kendinden nefret ettirmesi gerçekten hayret verici bir husustur.

3- *"Kendilerinin fikrini almadan bir kimseyi vezir yapmamak"*. Bu husus vezirlerin **Tuğrul Beğ**'in *Oğuzlar*'a karşı davranışlarında geniş ölçüde âmil olmuş bulunduklarını göstermektedir.

Halîfenin doğunun ve batının yani dünyanın hükümdarı ilân ettiği **Tuğrul Beğ, İbrahim Yınal** karşısında tehlikeli günler geçirdi. İlk önce *Hemedan*'da, sonra da hükümet merkezi *Rey*'de sıkıntılı durumlara düştü. Yeğenleri **Alp-Arslan, Kavurd** ve **Yâkutî**, kuvvetleri ile yardıma gelmeselerdi, hükümdarlığını kaybetmesi de pek muhtemeldi. **Tuğrul Beğ**'in tutsak alınan **İbrahim Yınal**'ı öldürtmesinde *memlûk* emîrlerinden **Humar-Tigin** de âmil olmuştu. Bir müddet sonra **Yınal**'ın oğulları amcalarının başka bir

1 *Anadolu'nun Fethi, s. 99.*

meseleden kızgın bulunduğu bu emîri onun müsaadesiyle öldürdüler. **Tuğrul Beğ**'in son yıllarında onun başlıca emîrleri olarak **Erdem, Gevher-Âyîn, Humar-Tigin, Ay-Tiğin-i Süleymanî** görülüyor ki, bunların hepsi de *memlûk* menşeli idiler. Bu emîrlerden **Gevher-Âyin**, *Selçuklular*'a *Buveyhiler*'den intikal etmişti.

Tuğrul Beğ eldaşlarını memnun edecek esaslı bir tedbir almamış görünüyor. Çünkü *Türkmenler*'in memnuniyetsizliği devam ediyordu. Nitekim **Arslan Yabgu**'nun oğlu **Kutulmuş** da isyan ederek 10.000 kişi ile *Damğan* yakınındaki *Gird-Kuh* kalesine kapanmıştı.

Tuğrul Beğ'in ölümü üzerine kaleden inen **Kutulmuş**'un başına *Türkmenler*'den kalabalık bir ordu (50.000 atlı deniliyor) toplandı. Bu *Türkmenler*'in çoğu *Rey* ile *Hemedan* arasındaki bölgede oturuyorlardı. **Kutulmuş** böyle büyük bir orduya sahip olduğu halde **Alp-Arslan**'a karşı yaptığı savaşı kazanamadı (456-Muharrem=10-64 Ocak) Kendisi de savaş meydanından kaçarken öldü. **Alp-Arslan**, bir kaynağımıza göre, eldaşlarından yani *Türkmenler*'den çok adam öldürmüştür. Bu savaşta **Alp-Arslan**'ın yanında **Köl-Sarığ, Pehlivan, Altun-Tah, Sav-Tigin, Buldacı, Sunkurca, Ağacı** gibi emîrler vardı ki, bunlardan hepsi veya çoğu *memlûk* menşeli idiler. Gerek **Tuğrul Beğ**'in, gerek **Alp-Arslan**'ın büyük emîrleri arasında bir kaç *Türkmen* beğinin görülmemesi gerçekten hayret verici bir husustur. Bu isimler *memlûk* sisteminin daha kurucular devrinde nasıl kuvvetle benimsenmiş olduğunu gösteriyor.

Alp-Aslan her nekadar *Türklüğü* övüyorsa da o da, **Tuğrul Bey** gibi, eldaşları *Türkmenler*'e hassa askerleri arasında yer vermedi. Anlaşıldığına göre, ne **Tuğrul Beğ**, ne **Alp-Arslan** ve ne de onun halefleri meselenin ehemmiyetini kavrayamamış görünüyorlar. Onların icraatında *İranlı* vezirler ile *memlûk* emîrlerin fikirlerinin âmil olduğu açık bir gerçektir.

Alp-Arslan *memlûk* emîrleri mühim mevkilere çıkarırken öz kavminden olan beyler *Suriye*'de **Arap** hükümdarlarının hizmetine girmeğe başlamışlardı ki, böyle bir hâdise gâliba hiç bir kavmin tarihinde görülmez. *Türkmenler* için yapılan şey onları *Bizans* ucuna yollamak ve orada başlarına ya bir *Selçuklu* şehzadesi geçirmek veya onları bir memlûk emîrin buyruğuna vermekti. İşte bunlardan biri olan **Gümüş-Tigin** 1069'da *Türkmen* beğlerinden **Bekçi-oğlu Afşin** tarafından öldürülmüştü. Ertesi yıl, *Selçuklu* hânedanından olduğu anlaşılan ve aynı zamanda **Alp-Arslan**'ın eniştesi **Er-Basgan**'ın, *Azerbaycan*'daki hudud bölgesinde yaşayan *Nâvekiyye Türkmenleri*'nin bir kısmı ile *Bizans* imparatorluğuna iltica ettiğini biliyoruz. *Er-Basgan*'ın niçin **Alp-Arslan**'a âsi olduğu bilinmiyor. Halbuki **Er-Basgan**, **Tuğrul Beğ** öldüğü zaman **Alp-Arslan**'ın, amcasının yerine geçmesini isteyen onun en koyu ta-

raftarlarından biri idi. Bu husus ne olursa olsun, bu misaller halledilemiyen *Türkmen* meselesinin doğurduğu yeni buhranlardır. **Er-Basgan** ile birlikte *Bizans* topraklarına giden *Nâvekiyyeler* aynı yılda bu ülkeden ayrılarak *Suriye*'ye inmişler ve orada fetih hareketlerine girişmişlerdir. *Malazgird* zaferi *Türkmen* meselesinin devlet için kısmen de olsa yeni buhranlar doğurmasını önledi. *Türkmenler* bilhassa **Kutulmuş oğullarının** idaresinde olarak *Anadolu*'ya yayıldılar. Anayurddan *İran*'a gelen *Türkmen* kümeleri sonra buradan *Anadolu*'ya geçiyorlardı.

Alp-Arslan'ın 1072 yılında ölmesi üzerine kardeşi *Kirman* meliki **Kavurd**, büyük sultan olmak için harekete geçmişti. Bunu haber alan **Melik-Şah** ve veziri **Nizâm ül-mülk**'ün ilk işi *Rey-Hemedan* arasındaki büyük düzlükte yaşayan *Türkmenler*'in yanına gitmek olmuştur. Bu suretle onlar epeyce para sarf ederek *Türkmenler*'in **Kavurd**'un etrafında toplanmalarını önlediler. Bu tedbir **Kavurd**'un yenilmesinde mühim bir âmil oldu ise de *Türkmenler* zaferin neticesinden esaslı bir kazanç elde edemediler.

Melik-Şah devrinde devlet hizmetindeki *Türkmen* beyleri ancak bir kaç kişi olup, bunlara da mühim mevkiler verilmiyordu. Bu beylerin en tanınmışları da asîl bir aileden gelen ve aynı zamanda dirayetli bir kumandan olan **Artuk Beğ** ile **Çubuk** ve *Antakya* hâkimi **Alp oğlu Yağı Sıyan** idiler. Fakat bunlardan **Artuk Beğ**'e de hizmeti ve değeri ile mütenasib bir mevki verilmemiş ve neticede bu bey, **Melik-Şah**'ın hizmetinden ayrılarak *Suriye* meliki **Tutuş**'un emrine girmiş ve son günlerini *Kudüs* vâlisi olarak geçirmiştir[1].

Bilhassa **Melik-Şah** devrinde devlete hâkim olan *İranlı* vezir **Nizâm ül-Mülk**'ün *Türkmen* meselesine büsbütün kayıtsız kalmadığı anlaşılıyor. *Nizâm ül-Mülk* eserinde devletin *Türkmenler*'den sıkıntı çektiğine işaret ettikten sonra *Türkmenler*'in kalabalık olup, bu devletin ilk yıllarında çok hizmet ettikleri, zahmetlere katlandıkları, devlette hakları olduğunu belirtiyor ve bu sebeble hükümdarın akrabalarından ve diğer *Türkmen* gençlerinden bin veya daha fazlasının *memlûkler* gibi, terbiye edilerek devlet hizmetine alınmalarını tavsiye ediyor. Böylece onların devlete karşı duydukları nefretin ortadan kalkacağını ve gerektiği zaman 5.000-10.000 kişilik bir kuvvetle istenilen hizmeti göreceklerini ve devletin nimetlerinden faydalanacaklarını yazıyor[2]. Fakat İranlı vezirin bu çok isabetli tavsiyesi hiç bir zaman uygulanmadı. **M. H. Yınanç**[3], yukardaki sözlerinden haberdar olduğu halde **Nizâm ül-Mülk**'ün *Türkmenler*'i imparatorluğun en fesatçı ve en belâlı unsuru sayıb

1 *Artuk Beğ hakkında: Ali Sevim, Artuklular'ın soyu ve Artuk Beğ'in siyasî faaliyetleri, Belleten, XXVI, s. 101.*

2 *Siyaset-nâme, Halhalî yay., 1311, s. 73.*

3 *Türkiye tarihi, Anadolu'nun Fethi, s. 99.*

onu *Türkmen* beylerini işbaşından attırmakla itham etmiştir.

Selçuklular'ın *Oğuz* olmayan *Karluk*, *Kıpçak* gibi diğer *Türk* kavimlerine mensub *memlükler*, yani kullardan müteşekkil hassa ordusunun ne kadar kuvvetli ve devlete nasıl hâkim bulunduğunu **Melik-Şah**'ın ölümünden sonraki hâdiseler açıkça göstermiştir. Daha **Melik-Şah** zamanında hassa ordusunda bulunan 7000 kadar *Ermeni* asıllı *memlük* askeri, **Nizâmül-Mülk**'ün muhalefetine rağmen, ordudan kovulmuştu ki, bunu Türk memlük askeri, *Osmanlılar*'daki Yeniçeriler gibi kuvvetli bir tesanüt şuuruna ve bunun verdiği taşkın bir gurura sahip idiler. *Türk memlük* emîrlerinin de, sultanlar gibi, şahıslarına bağlı mühim sayıda askerî kuvvetleri vardı. Bu emîrler atabeği bulundukları Selçuklu şehzadeleri adına hareket eder görünerek zayıf sultanların zamanlarında iktidarı elde etmek için sık sık meydana atılıyorlardı. Hattâ bazı kaynaklara bakılırsa daha **Melik-Şah**'ın ölümünü müteakip başlayan saltanat mücadeleleri esnasında **Melik-şah**'ın çok sevdiği emîrlerden *Bilge Beğ* ünvanlı Onur, Nizâm ül-Mülk'ün oğullarından birinin teşvikiyle *İsfahan*'da pâdişahlığını ilân etmiştir.

Memlük sistemi, yalnız *İran Selçukluları*'nda değil, *Anadolu Selçukluları*'nda, çok kısa süren *Suriye Selçuklular'ında* da kabul edilmişti. *El-Cezîre* ve *Suriye*'nin hâkimleri olan **Zengiler** de esasen bir *Türk memlük* ailesi idi. **Zengiler**'e Suriye'de halef olan **Eyyubiler** de bu sistemi devam ettirdiler. Öyle ki **Eyyubiler**'ın *memlükleri*, 1250 yılında efendilerinin hâkimiyetine son verip *Mısır* ve sonra *Suriye*'de kendi devletlerini kurdular. *Gaznelîler*'in yerine geçen *Gorlular*'ın da hassa ordularını *Türkler*'den meydana getirdiklerini biliyoruz. **Gorlu** hânedanına mensub *Türk Memlükleri* de *Hindistan*'da bir *memlük* sultanlığı kurdular. Hattâ *Mâveraün-nehr*'deki **Kara-Hanlı** hânedanının dahi bu sistemi benimsediği görülüyor. Meselâ **Sultan Sancar**'ın çağdaşlarından *Kara Hanlı* **Ahmed-Han**'ın asker olarak 12.000 *Türk memlüküne* sahip olduğunu biliyoruz. Bu misallerden anlaşılıyor ki hânedanlar varlıklarını emniyet altına almak ve hâkimiyetlerini devam ettirebilmek için bu sistemi kabul etmeyi gerekli görmüşlerdi. Bu sistem karşısında oymaklara dayanan askerî sistemin başarısı kolay olmuyordu.

İslâm hânedanlarının hassa ordularını *Türk memlûklerinden* teşkil etmeleri meselesine gelince, bu, onların kolayca tedarik edilebilmelerinden değil, askerliğin gerektirdiği başlıca vasıfları taşımalarından ileri geliyor. Nitekim *Mısır*'da en pahalı satın alınan memlûklerin *Türk* soyundan olduklarını biliyoruz. *Türkler* mükemmel biniciler olup, at üstünde arkaya bile maharetle ok atmakta ve kargı kullanmakta idiler; fazla olarak iklim şartlarına müte-

hammil, disipline alışkın, cesûr ve soğuk kanlı ve müverrihlerin ifadesi ile savaşlarda dünyanın en sabırlı insanları idiler. Biricik kusurları olarak gece savaşlarında, diğer bazı kavimlere nazaran, daha az başarılı oldukları söylenir. Bu da onların geceleri cin (çıvı) çarpmasından korkmalarından ileri gelmiştir.

Türk Memlük askerinin, başında hangi hânedan bulunursa bulunsun, kavmî şuurdan mahrum olmadığına dâir elimizde kuvvetli deliller vardır. Esasen yad ellerde *Arab* ve *Acemler* arasında yaşamaları onlardaki kavmî şuuru kuvvetlendiriyordu. Nitekim **Fatimî** halifesi, **Nureddin Mahmud**'dan *Mısır*'daki *Türk* askerlerini çekmesini rica edince, bu hükümdar ona, Frenkler'in mızraklarına ancak Türkler'in oklarının karşı koyabileceği ve Frenkler'in yalnız Türkler'den korktukları cevabını vermişti.

Memlük sistemi, bilhassa, *İran* ve *Suriye*'de, *Türkmenler*'i yüksek devlet hizmetlerinden mahrum bırakmış ise de buna karşılık onların, *Arablar* gibi, zayıf ve ehemmiyetsiz bir duruma düşmelerini önlemiştir.

Bütün bunlarla beraber *Türkmenler* büsbütün bir tarafa atılmış da değillerdi. Esasen kalabalık ve savaşçı olan bu kavme karşı bu şekilde bir harekette bulunmak da imkânsızdı. Bu sebeble *Türkmenler* her yerde ve hattâ *Mâveraün-nehr*'de bile devletlerin askerî kuvvetleri arasında yer aldılar ve **Moğol** devrinden önce *Anadolu*'da *İran*'da, ve hattâ *Suriye*'de devletin dayandığı ikinci mühim bir unsur, bitmez tükenmez bir yedek kuvvet rolünü oynadılar ve diğer kavimlerin baş kaldırmalarına da engel oldular.

Türkmenler, *Orta Doğu*'da, umumiyetle uç bölgesinde yurd tutmuşlardı. Bundan hem kendileri, hem de tâbi oldukları devletler memnundu. *Türkmenler*, düşman memleketlerine akınlar yapmak ve oralardan gelen hücumlara karşı koymak sureti ile bağlı bulundukları hânedanlara hizmette bulunuyorlar ve kendileri için de "doyumluk" elde ediyorlardı. Onlar uçlar için o kadar lüzumlu bir unsur idiler ki, **İmâdeded-din Zengi**, *Şehrizor* bölgesindeki *Ywa Türkmenleri*'nden bir kısmını, *Suriye*'deki *Haçlı* hududuna getirerek, onlara orada yurd vermişti. *Uçlardaki Türkmenler*'den en kalabalığı *Anadolu*'da *Bizans* hududundakiler olup, şöhretleri *Horasan*'a kadar yayılmıştı. *Türkmenler*'den bazı zümreler de kıyı vilâyetlerinde ve kuytu yörelerde oturuyorlardı. *Türkmen* beylerinden bir çokları doğrudan doğruya yörelerin hâkimi oldukları gibi, bir çokları da dirlik sahibi bulunuyorlardı. Birçok *Türkmen* zümreleri de devlete vergi veren "raiyyet" durumunda idiler. *Türkmen* beyleri de *Memlük* vâliler gibi, şartları uygun buldukça, oturdukları bölgelerde veya bizzat kendilerinin fethettikleri yerlerde beylikler kurmuşlardır.

Türkmenler'in, *Selçuklu* devrindeki durumlarına dâir bu ortak hususları belirttikten sonra şimdi onları, anayurddakiler de dahil olmak üzere, ayrı ayrı incelemeye çalışalım.

1-Mâveraün-nehr:

XI. yüzyılın ikinci yarısında *Maverun-nehr*'de *Çiğiller*'in yaşadıklarını biliyoruz. Bunlar *Isığ Köl* kıyılarından çok yakın bir zamanda gelmiş olmalıdırlar. Bu *Çiğiller* **Batı Kara Hanlılar** devletinin askerî kuvvetleri arasında yer almışlardı.

Çiğil ve *Kıpçak* gibi *Türk* ellerine mensup bazı beylerin *Selçuklular*'ın batıya doğru ilerleyişlerine katıldıkları şüphesizdir.

Han oğlu Melik Hârun, hatta belki **Şah Melik et- Türkî** misal olarak zikredilebilir. Bunlardan **Han oğlu Hârun** *Haleb* hükümdarı **Mirdas oğlu Mahmud**'un hizmetinde bulunmuştur[1]. **Şah Melik el-Turkî**'ye gelince, o doğudaki *Türk* beylerinden birinin oğlu idi; ülkesinden ayrılmak mecburiyetinde kalmış ve 100 atlı ile *Mısır*'a gidip **Fâtimîler**'in hizmetine girmişti. Fakat *Mısır*'da fazla kalmayarak ilk önce *Tarabulus* sonra da *İfrikiyye*'ye (*Tunus*) gidip buralarda da bazı sergüzeştler geçirmiştir. (488=1095)[2].

XII. yüzyılın birinci yarısında asıl *Mâverâun-nehr*'de iki kalabalık göçebe topluluk yaşıyordu: *Oğuzlar* ve *Karluklar*. Bu topluluklardan her ikisinin de sıkıştırmalar sonucunda buralara geldikleri şüphesizdir. Bu *Oğuzlar*'ın göçetmelerinin sebebi belki*Karlılar*'ın baskılarıdır. Aynı baskı yüzünden *Avşar, Salur, Yıva* ve diğer bazı boylara mensup oymakların da *Batı* ve *Güney Batı İran (Huzistan ve Şehrizor* bölgeleri) ile *Anadolu*'ya göç ettikleri anlaşılıyor. *Karlılar*'ı da *Türk* ülkesini istila etmiş olan *Kara Hıtaylar* itmiş olmalıdırlar.

Bu *Oğuz* kümesi her iki koldan oymaklar olduğu için, *Boz Ok, Üç Ok* adları ile iki kola ayrılıyordu. *Oğuzlar* **Kara Hanlılar**'ın hizmetinde idiler ve hanlar münasebetlerinin de iyi olduğu biliniyor. Onlar, büyük bir ihtimal ile Buhara'nın kuzeyi ve kuzey doğusundaki topraklarda yaşamakta idiler. Bu *Oğuzlar* 1141 de *Karluklar* tarafından *Horasan*'a gitmeye mecbur bırakıldılar. **Sultan Sancar**'ı tutsak alan *Oğuzlar* işte bu *Oğuzlar*'dır.

Mâverâün-nehr'de yaşayan diğer kalabalık bir topluluk da *Karluklar* idiler. *Karluklar*'ın *Kara Hıtaylar*'ın saldırıları üzerine ili bölgesinden veya ona komşu bir yöreden *Mâveraün-nehr*'e geldiklerinde şüphe yoktur. Karluklar'ın hizmetinde bulundukları **Kara Hanlı** hükümdarları ile münasebetleri hiç de iyi değildi. Bu yüzden *Karluklar* **Arslan Han**'a isyan etmişlerdi. **İbnü'l-Esîr** ayaklanmanın devleti ele geçirmek için yapıldığını söylüyor. İsyanı bastıramıyacağını

1 *Kemâleddin İbnü'l-'Adîm Zubdetül-haleb min tarih-i Haleb, yayınlayan S. Ed. Dehhân, Dimaşk, 1951-1954, I, s. 294, 295, 296, II, s. 9, 10, 13, 18, 31, 56, İbnü'l-Kalânisi, Zeylü tarihi Dimaşk, yayınlayan H.F. Amedroz. Leyden, 1908, s. 93.*

2 *İbnül-Esir, Tornberg yay., X, . 241.*

gören **Arslan Han Sultan Sancar**'dan yardım istemiş, *Selçuklu* hükümdarının *Ceyhun*'u geçmesi üzerine (523=1129) *Karluklar* uzaklaşmışlardır. Fakat bu mesele kesin bir sonuca bağlanmamıştı. Bu yüzden 1141 de *Kara Hanlı* **Mahmud Han** da, Karlukları yeniden karşısında bulmuştur. O da *Karluklar* ile mücadele edemediği için, metbuu ve aynı zamanda dayısı **Sultan Sancar**'dan yardım istedi. *Sultan Sancar*'ın *Mâveraün nehr*'e girdiğini öğrenen *Karluklar Kara Hıtay* hükümdarından kendilerini kurtarmasını istediler. **Kür Han**'ın bunu kabul etmesi üzerine harp çıktı. *Semerkand* yakınlarındaki *Katvan* çölünde yapılan savaşta *Selçuklu* ordusu ağır bir bozguna uğradı. Öyle ki **Sultan Sancar**'ın karısı **Terken Hatun da** tutsak düştü (Eylül, 1141)[1].

Kara Hıtaylar Mâverâün-nehr'i hakimiyetleri altına almakla beraber mevcut düzene dokunmadılar. Böylece *Kara Hanlılar* devleti varlığını sürdürdü. **Katvan** savaşında *Kara Hıtaylar*'ın saflarında savaşmış olan *Karluklar, Oğuzlar*'ı *Horasan*'a göç etmeye mecbur bıraktıktan sonra, *Mâveraun-nehir*'de istedikleri gibi yaşamaya başladılar. Hatta 550 (1155-1156) yılında *Buhara* yakınlarında *Kara Hanlı* **İbrahim Tamgaç Han**'ı öldürüp cesedini bozkıra attılar[2].

Fakat onun yerine geçen **Kök Sağun** yahud **Çağrı Han** (adı: **Ali**), *Karluklar*'ın ulu başbuğu **Beygu Han**'ı öldürdü. **Beygu Han**'ın oğulları, **Lâçin Beğ** ve diğer *Karluk* büyükleri *Harizim-şah İl Arslan*'a sığınıp ondan yardım dilediler. İl-Arslan, isteklerini kabul ederek ordusu ile *Mâveraü'nnehr*'e girdi. **Çağrı Han**, *Buhara* civarındaki *Kara-Göl*'den *Cend*'e kadar uzanan geniş topraklarda *(Kızıl Kum)* yaşayan *Türkmenleri* etrafına topladığı gibi, Kara Hıtay hükümdarından da yardım rica etti. **Kür Han** da Türkler'in İligi[3]. (meliki) kumandasında 10.000 kişilik bir kuvvet gönderdi. Fakat *Türkler*'in ilig'i **İl Arslan**'ın gücü karşısında barışı tercih etti. Bununla ilgili olarak *Karluk* beyleri eski *Mâveraün-nehr*'deki siyasi mevkilerine iade edildiler (553=1158).

559 (1164) yılında *Kara Hıtay* hükümdarı *Karluklar*'ın *Semerkand* ve *Buhara* yörelerinden *Kaşgar* taraflarına göçürülmelerini emretti. *Karluklar Kaşgar* yöresinde silahlarını bırakarak çiftçilik ve diğer işler ile meşgul olacaklardı. *Kara Hanlı* hükümdarı[4] *Karluklar*'a **Kür**

1 *Aynı eser, XI, s. 84-86.*

2 *Aynı eser, XI, s. 202.*

3 *Metinde (Tarih-i cihân-guşâ, II, s.15): İliğ-i Türkmân. Doğrusu, gösterildiği gibi, İlig-i Türkân olacak. Çünkü, Kara Hıtay başbuğu Balasagunda hakimiyeti eline geçirince. Afrâsiyâb'ın torunu geçinen Kara Hanlı hükümdarının "han" unvanını taşımasını menedip ona ilig-i Türkân unvanını vermiştir (aynı eser, II, s.88). İlig (<İllig) kıral, melik karşılığı olup han'dan küçük bir unvandır. İlig-i Türkân, anlaşılacağı üzere, Türkler'in meliki demektir. Kendisi Kür Han unvanını alan Kara Hıtay başbuğu, Uygur Hanını da idi (k) kut unvanını taşımaya mecbur bırakmıştı.*
Cuveynî, Tarih-i cihân-guşâ, yay. M.Kazvinî (G MS), Leyden, 1916, II,15.

4 *Celâleddin Kök Sagun-Çağrı Han 551-556 (1156-1160) yılları arasında hanlıkta bulundu. Eğer bu olay kaynakta yazıldığı gibi 559 (1164) da vuku buldu ise o zaman Karlukları yenen Kara Hanlı hükümdarı kaynakta söylenildiği gibi, Celâleddin Kök Sagun Çağrı Han olmayıp kardeşi ve halefi Tamgaç Kılıç Han'dır (ölm. 574=1178).*

Han'ın buyruğunu iletip bu buyruğu yerine getirmelerini istedi. *Karluklar* bu buyruğu tanımadılar; hatta bir araya gelip ayaklandılar. Fakat *Buhara* önlerinde yapılan savaşta yenildiler ve çok kayıp verdiler. Kaçanların ve saklananların mühim bir kısmı da aynı âkıbete uğratıldılar[1]. Böylece *Karluklar* siyasi bir kuvvet olmaktan çıktılar. Gerçekten bu tarihten itibaren hiç bir kaynakta *Mâverâunnehr*'de Karluklar'ın yaşadıklarından söz edilmez. Acaba onlar *Mâveraünnehr*'den göçürüldüler mi? XIII. yüzyılın başlarında *Balkaş Gölü*'nün (Türkçesi: *Terin Köl?*) doğusundaki *Kayalık* şehrinde bir *Karluk* hanlığı vardı. Fakat *Karluklar*'ın oraya veya başka bir yere göçürüldüklerini ileri sürebilecek hiç bir delil ve işaret yoktur. Bu hususta söylenebilecek şey, *Mâveraun-nehr Karluklar*'ının hanlarla mücadelelerinde ağır kayıplar verip adlarını kaynaklarda duyuramıyacak derecede ehemmiyetsiz bir duruma düşmeleridir.

XII. yüzyılın ikinci yarısına ait **Harizim Şahlar** devleti vesikalarından birinde ilk defa olarak *Barçınlığ Kend*'ın adı geçiyor[2]. Aynı vesikada yine aşağı *Seyhun* boylarında *Ribatât*, Aşnas, Şehir Kent, Sığnak da zikrediliyor[3]. Bunlardan *Ribatât* (=*Ribatlar*) ve *Aşnas* yeni şehirlerdir. *Şehir Kent* de *Yeni Kent*'in başka bir adı olup bu ad, daha önce belirtildiği üzere *Yeni Kent*'in büyüdüğüne işaret eder. Yeni isimler *Aşağı Seyhun* boylarında şehir hayatının geliştiğini açıkça meydana koyarlar. Bu da tabii siyasi istikrarla ilgilidir. Bu siyasi istikrarı da *Harizim Şahlar* tesis etmişlerdir. *Harizm* Şahlar'dan **Il-Arslan**, **Tekiş** ile oğlu **Melikşah**'ın *Cend*'de valilik yaptıklarını biliyoruz. *Aşağı Seyhun*'da, daha önce olduğu gibi, *Oğuzlar* ile *Kıpçaklar (Karlılar)* yanyana yaşamakta idiler. *Oğuz* şehirlerinden *Suğnak (Sığnak) Kıpçaklar*'ın şehri olmuştu.

XIII. yüzyılın ilk çeyreğinde *Seyhun* boylarındaki şehir hayatının daha da gelişmiş olduğu görülüyor. *Öz Kent* şehri bu gelişmenin bir sonucudur. Bu bölgeyi 1219 yılında kolayca fetheden **Moğollar** *Aşağı Seyhun* boylarındaki göçer *Türkmenler*'den 10.000 kişilik bir kuvvet teşkil ederek bu kuvveti **Taynal Noyan**'ın emrine verdiler. **Taynal**, bunlar da buyruğunda olmak üzere, *Seyhun*'dan *Harizm*'e yürüdü. Fakat *Türkmenler* yolda başlarına dikilmiş *Moğol*'u öldürerek isyan ettiler. Taynal önde gidiyordu. Hadiseyi öğrenince geri dönüp onlardan bir çoğunu öldürdü. Geri kalanları, diğer *Türkmenler* ile *Horasan*'a, *Merv* ve *Amûye* taraflarına kaçtılar[4]. Böylece *Oğuz* veya *Türkmenler*'in eski yurtlarında kalmış olanlarından pekçoğu *Horasan*'da toplandılar.

1 *İbnül-Esîr, XI, s. 139-140, Tornberg yay., XI, s.308-309.*

2 *Bahâeddin Muhammed, Et-Tevessül ilet-teressül, yayınlayan A. Behmenyâr, Tahran, 1315, s. 38,39,42,159,175.*

3 *Aynı eser, s.159,175.*

4 *Cuveynî, I, s. 70.*

Bu ve bunu takip eden göçlere ve *Moğollar*'ın yaptıkları geniş ölçüdeki tahribata rağmen XIII. yüzyılın ikinci yarısının ortalarında *Seyhun* boyları hâlâ Türkmen karekterini muhafaza ediyordu. Gerçekten 672 (1273) yılında *Barçınlığ Kend*'i (orada *Barç Kent*) ve *Cend*'i ziyaret eden *Türkistanlı* müellif **Cemal Karşı** *Aşağı Seyhun* boylarını *Türkmen* ülkesi *(Bilâdü't-Terâkime)* olarak vasıflandırmıştır[1]. Aynı müellif **Selçuk b. Kınık**'ın (aynen böyle) *Barç Kent-Cend* yöresinde oturan *Türkmenler*'den olduğunu ora halkından işiterek yazmıştır[2]. **Cemal Karşı**'dan 23 yıl önce buralara gelmiş olan *Ermeni* kralı **Hetum** ile maiyyeti de *Selçuklular*'ın *Karaçuk* dağlarından *Anadolu*'ya geldiklerini, yine ora halkından duymuşlardı. Fakat XIV. yüzyıldan itibaren kaynaklarda artık *Seyhun* boylarında *Türkmenler*'in yaşadıklarından söz edilmez.

2- Mangışlak:

Hazar Denizi'nin kuzey kısmının doğusunda bulunan bu yarımada evvelce *Siyah Kûh* adını taşıyor ve X. yüzyılın ilk çeyreğinde orada insan yaşamıyordu. İşaret edilen zamanda *Oğuzlar*'ın kendi aralarında vukubulan bir çekişme sonucunda bir *Oğuz* kümesi bu yarım adaya gelip yurt tutmuştu[3]. Şüphesiz yine aynı yüzyıldan XIV. yüzyıla kadar buraya *Seyhun* boylarından sürekli olarak göçler yapılmıştır. Daha X. yüzyılın ikinci yarısında burası **Cebel Bankışla** adıyle anılır[4]. **Kaşgarlı**'da yarım adanın adı *Mân Kışlâg* şeklinde geçer[5]. İbnü'l-Esir de[6] *Manğışlak* bir şehrin (medinetü Mankaşlag), Yakut'da da[7] (Mankaşlağ şeklinde) berkitilmiş bir kalenin adı olarak zikredilir. XII. yüzyıla ait vesikalarda bu adının adı şeklinde geçtiği görülür. **Moğol** istilasından sonra ise, yarımada *Mankışlağ* umumiyetle *Mankışlak* ve *Mankışlak* şekillerinde yazılmıştır.

Alp Arslan devrinde *Mankışlak*'ta yaşayan *Türkmenler*in bir devletleri olduğu anlaşılıyor. Bu devletin başında *Kafşut* adlı bir bey bulunuyordu. XI. yüzyılın sonlarında *Mangışlak* hakimi **melik unvanı** ile anılıyor. **İbnü'l-Esîr**'e göre[8] **Atsız** daha babası *Harizm Şah Muhammed*'in sağlığında, 1128 yılından önce, *Mangışlak* şehrini zapt etmiştir. *Türkmenler* yiğitçe savaşmışlar ve devletlerini korumak için ellerinden gelen her türlü gayreti göstermişlerdir. **Atsız Manğışlak**'ta çok kan dökmüş ve bu ülkeyi yakıp yıkmıştır. Bu olayı

1 *Barthold, Metinler, s. 151.*
2 *Aynı eser, s. 135.*
3 *İbn Havkal, s. 389.*
4 *Mukaddesî, s. 355.*
5 *Kilisli, I, s. 387, III, s.118, harita, tercüme, I, s. 465, III, s.157,harita ikinci cilddedir.*
6 *X, s. 110-111, Beyrut, X, s. 268.*
7 *Mu'cemü'l-buldân, IV, s. 670.*
8 *Gösterilen yer.*

anlatan arabça bir şiir bize kadar gelmiştir[1].

Selçuklu hükümdarı **Sultan Sancar, Atsız**'ın öz kavminin yaşadığı ve kendi imparatorluğuna bağlı *Mangışlak*'ı kan ve ateş saçarak ele geçirmesine ses çıkarmamıştı. Fakat sonra **Atsız** kendisine isyan edince onu *İslâm*'ın iki ucu olan *Mangışlak* ve *Cend*'de masumların kanını dökmek, gazileri yok etmekle suçladı[2].

Atsız'ın *Mangışlak*'ı hakimiyeti altına alması *Mangışlak Türkmen*lerinin tarihlerinde mühim bir dönüm noktası olmuştur. Gerçekten bu hadise neticesinde *Mangışlak Türkmenleri* istiklallerini kaybetmişler ve *"raiyyet"* yani vergi veren tebaa durumuna düşmüşlerdir.

3- Balhan (Balkan):

Hazar Denizi'nin güney kesiminin doğu kıyısında bulunan *Balhan* veya *Balkan*, *Türkmenler*'in en emin yurtlarından biri idi. Öyleki onlar devamlı olarak ancak bu bölgede tutunabildiler. *Selçuklu* devrinde bu bölgedeki *Türkmenler*'in *Mangışlak*'takilere nazaran daha az olduğu anlaşılıyor. 1312 yılında *Mısır*'da yazılmış olan *Kitâbu'l-idrâk*'te geçen **Balkan** sözünü, müellif **Ebû Hayyân, Türk dağı** şeklinde izah ediyor[3]. Bu *Balkan*, şüphesiz, *Balhan*'ı ifade etmektedir.

4- Horasan:

*Selçuklu*lar her ne kadar devletlerini burada kurmuş iseler de, bu bölgede aşağıda bahsedilecek *Oğuzlar*'dan önce, az ve ehemmiyetsiz bir *Türkmen* unsurunun yaşadığı anlaşılıyor. 553 (1158) yılında, *Kuhistan* bölgesinde yaşayan *Türkmenler*'den bir topluluk bu sıralarda *Horasan*'da faaliyette bulunan *Oğuzlar*'a dahil değil idi. Bu *Türkmenler*'in obalarına, kendileri olmadığı bir esnada, *İsmailîler* hücüm ederek davarlarını yağmalamışlar, çoluk ve çocuklarını tutsak almışlardılar. Fakat *Türkmenler*, *İsmailîler*'in arkasından yetişerek, çoluk, çocuklarını, göçkünlerini ve davarlarını kurtardıkları gibi, *İsmailîler'i* de, 9 kişi müstesna olmak üzere, tamamiyle yok ettiler[4].

Sancar'ı tutsak alan Oğuzlar

Bu *Oğuzlar*, daha önce söylendiği gibi, *Horasan'a* gelmeden önce *Mâvera ün-nehr*'de yaşıyorlar ve *Karluklar* gibi, **Kara-Hanlı** hükümdarı *Muhammed Arslan Han*'ın (1101-1132) hizmetinde bulunuyorlardı. Bunların *Seyhun* boylarından *Mâveraün-nehr*'e inmeleri, *Karlı-Kıpçaklar*'ın sıkıştırmaları ile ilgili olmalıdır. Bu *Oğuzlar Üç-Ok* ve *Boz-Ok* adiyle iki kola ayrılmakta idiler. *Üç-Oklar*'ın başında **Dad Beğ** ünvanlı **Hızır oğlu İshak oğlu Tûti (Dudu)**, *Boz-Oklar*'ınkinde

1 *Yakut, gösterilen yer; Barthold, A History of the Turkman people, s. 126.*
2 *Barthold, Turkestan, Metinler, s. 44-45.*
3 *Ebû Hayyân, "Kitâbul-idrâk li- lisanil-Etrâk", İstanbul, 1931, s. 36.*
4 *İbn ul-Esîr, XI, s. 107.*

de **Abdulhamid oğlu Korkut Beğ** vardı. *Oğuzlar*'ın, hizmetinde bulundukları **Kara-Hanlı** hükümdarları ile iyi geçindikleri anlaşılıyor. Buna karşılık *Karluklar*, daha sonraları da olduğu gibi, serkeşlik yapıyorlardı. 1122 de *Çin*'den kovulan *Kıtaylar, Moğolistan*'a gidecekleri yerde, müsait buldukları *Türk* ülkesine gelip kısa bir zamanda, *Balasagun* merkez olmak üzere, kuvvetli bir devlet kurdular. İslâm tarihlerinde bunlara *Kara-Hıtaylar* denilir ki, buradaki kara sıfatı onlara *Çin*'den kovularak itibarlarını kaybetmiş olmalarından verilmiş olsa gerektir. *Karluklar Kara-Hıtaylar* nezdinde, kendileri için kuvvetli bir hâmi buldular. 1141 yılında *Semerkand* yakınındaki *Katvan* çölünde Kara-Hıtay hükümdarı ile Sultan Sancar arasında yapılan savaşta **Kara-Hıtay** ordusunda yer almış olan *Karluklar*, **Sultan Sancar** ordusunun ağır bir şekilde bozguna uğramasında mühim bir âmil oldular. Bu savaş sonucunda, *Mâveraun-nehr*'deki **Kara-Hanlı** hanedanı *Kara-Hıtay* hâkimiyeti altına girdiği gibi, **Karluklar** da **Kara-Hıtaylar**'ın desteği ile *Oğuzlar*'ı buradan çıkardılar. *Oğuzlar Belh*'in doğusundaki *Toharistan* bölgesine gelib yurd tuttular. Onların sayılarının 40000 çadıra yakın olduğu söylenmekte ise de[1] bu, bize göre, pek mübalağalı bir rakamdır. *Oğuzlar*, *Selçuklu* sultanı **Sancar** tarafından devlet hizmetine alınmayıp, *"raiyyet"* (halk zümresinden) sayıldılar; vergileri **Sancar**'ın haslarına dahil edildi. Bu vergi yılda 24.000 koyun idi. Bu rakam dahi *Oğuzlar*'ın 40,000 çadır olamıyacağını gösterebilir. Yukarıda söylendiği gibi, *Oğuzlar*, *Üç-Ok* ve *Boz-Ok* adları ile iki kola ayrılıyorlardı. *Üç-Oklar*'ın başında (**Tutu= Dudu kuşu**), *Boz-Oklar*'ınkinde de **Korkut Beğ** vardı. **Tûti Beğ**'in babası **İshak**'ın **Dâd Beğ** ünvanını taşımış olduğu görülüyor ki bu, onun oldukça nüfuzlu ve ünlü bir şahsiyet olduğunu gösterir. **Dâd Beğ** hükümet üyesi olarak adlî işlere bakan emir demektir. Bu unvan ona *Kara Hanlı* **Muhammed Arslan Han** tarafından verilmiş olmalıdır.

Bu kol beylerinden sonra, **Davud, Bahtiyar, Arslan, Çakır** ve **Mahmud** gibi, boy beğleri geliyordu. Bunlardan başka **Korkut**'un kardeşi **Muhammed, Sancar ve Selmeneci** (سلمناجي) gibi beğlerin olduğunu da biliyoruz. Kaynaklarda bildirildiği üzere, bu beyler varlıklı insanlardı. **Sancar**'ın *Belh* vâlisi **Kımac**, *Oğuzlar*'ın kendi idare bölgesinden çıkıb gitmelerini istedi. *Oğuzlar* onun bu isteğini yerine getirmediler; **Kımac**'ın ânî bir hücumu karşısında gâfil bulunmamak için bir araya geldikleri gibi, başka yerlerde oturanlar da onlara katıldılar. **Türk Arslan Buka**, *Oğuzlar*'a katılanlardan biri idi. **Kımac**'ın bu isteğinde, metbûu **Sancar**'ın muvafakatını aldığı muhakkaktır. Sebebine gelince bu, **Kımac**'ın *Oğuzlar*'dan gördüğü

1 *Mirhand, Ravzat us-safâ, IV, s.113.*

göz yumulamıyacak bir hareket idi. Gerçekten 547 (1152) yılında *Gor* devletinin kurucusu **Alâeddin Hüseyin Cihânsûz**, *Belh*'i kuşatmış, **Kımac** da yanında *Oğuzlar*'dan bir bölük olduğu halde, ona karşı çıkmıştı. Fakat *Oğuzlar* **Gorlular**'ın tarafına geçtiler. Bu yüzden şehir düştü. Bereket versin **Sancar** yetişti; **Alâed-din Cihânsûz**'u yenip, tutsak alarak durumu düzeltti. **Cuzcanî**'ye göre[1]. *Gor* hükümdarının yenilmesinde ordusunun sağ kolunda bulunan *Oğuz*, *Türk* ve *Halaclar*'ın savaş esnasında **Sancar**'ın tarafına geçmeleri mühim bir âmil olmuştur.

Oğuzlar'ın kendi dirlik bölgesinden göçüp gitmeyi reddetmelerinden dolayı **Kımac**, her halde **Sancar**'ın müsaadesini alarak, 10000 atlı ile onların üzerine yürüdü. Bunu haber alan *Oğuz* beğleri yanına gelerek, yerlerinde kalmalarına rıza göstermesi mukabilinde her evden 200 dirhem vereceklerini söyledilerse de **Kımac** bunu reddettiği gibi, onlara şiddetli muamelede de bulundu. Öfke ile geri dönen beyler atlandılar ve **Kımac**'ın karşısına çıktılar. Yapılan savaşta *Oğuzlar* parlak bir zafer kazandılar. **Kımac** ve oğlu tutsak alınarak öldürüldüler[2]. *Oğuzlar* bu galibiyeti muteakib Belh yörelerini yağmaladılar. **Kımac**'ın[3] mağlubiyeti haberi Merv'e gelince, Sultan **Sancar** kalabalık bir ordu toplayarak (100.000 deniliyor) *Oğuzlar*'ın üzerine yürüdü. *Oğuzlar* bu defa daha büyük bir kaygıya kapıldılar ve **Sancar**'a gönderdikleri elçiler ona şu sözleri söylediler: "biz **Sultan**'a daima sâdık kullarız. **Kımac** ocağımıza kasd etti, onunla çoluk çocuğumuz için zarurî olarak savaştık. Bununla beraber 100.000 dinar ile 100 *Türk* delikanlısı[4] verelim **Sultan** bizi bağışlasın"[5]. **Sancar**, bazı emîrlerinin tesiri altında kalıp *Oğuzlar*'ın bu ricasını yerine getirmedi. Hattâ onlara yaklaştığında *Oğuzlar*, kadın ve çocuklarını önlerine katıb af dilediler ve daha önceki tekliflerine ilâve olarak, her evden yedi batman gümüş vermeyi taahhüd ettiler ise de[6]. **Sancar**, yine emîrlerinin ısrarı ile bu teklifi de reddetti. **Sancar** ne yapmak istiyordu? Kendi öz kavmini yok etmek, onların servetlerini, kız ve oğlanlarını ele geçirmek mi? Halbuki, bir yıl önce ülkesine tecavüzlerde bulunup yağmalayan ve **Kımac**'ı yenen *Gor* hükümdarı **Alâ ed-din Cihansûz**'u tutsak aldığında hil'at giydirib ülkesine göndermişti.

Çoluk çocukları ile yalvarmalarının **Sultan Sancar**'ın acıma duygusunu harekete getirmediğini gören *Oğuzlar*'ın, çok defa olduğu

1 *I, s. 408.*

2 *İbn ul-Esîr, XI, s. 38, 74, 79-81.*

3 *Metinlerde bu kelime K.mac şeklinde yazılıyor. Ben bunun Şecere-i Terâkime'deki (s.80) ile aynı isim olduğunu düşündüm.*

4 *Ravendî'de (Râhat us-sudûr, Muhammed İkbal (GMNS, Leiden, 1921, s. 178) 1000 Türk delikanlısı deniliyor ki bu, şüphesiz, bir rakam hatasıdır.*

5 *Reşideddin, Câmi ut-tevârih, Zikr-i tarih-i âl-i Selçuk, s. 94.*

6 *Buradaki "her evden" sözü şüphesiz beyler ve ikinci derecedeki reisler içindir.*

gibi, ruhlarındaki korkunun yerini kızgınlık aldı. Bu sebeble ancak 100 atlının geçebileceği bir boğazdan girilen bir yerde azimle savaşa hazırlandılar; boğazdaki yol üzerine targan yaptılar[1]. *Oğuzlar* burada **Sancar** ordusunu bir hamlede bozguna uğrattılar (548 Muharrem= 1153 Mart-Nisan). **Sancar** bir kısım askeri ile perişan bir halde *Belh*'e doğru kaçtı. *Oğuzlar*'ın arkadan yetişmesi üzerine yeniden savaşıldı ve **Sancar** yine yenilerek Safer ayında (Nisan-Mayıs) *Merv*'e ulaştı. *Oğuzlar Merv* üzerine yürüdüler. Onların yaklaştığını haber alan **Sancar** ve askerleri karşılaşmaya cesaret edemiyerek oradan uzaklaştılar. *Oğuzlar* Merv'e girip burayı görülmemiş bir şekilde yağma ettiler (Cumâd el-ulâ). Az sonra **Sultan Sancar**'ı ellerine geçiren *Oğuzlar* tahta oturtup onu ululadılar ve itaat edeceklerini söylediler[2]. Gerçekte **Sancar** bir tutsaktan başka bir şey değildi. *Oğuzlar*'ın mevcud düzeni korumak ve dış müdahaleleri önlemek için **Sancar**'ı muhafaza etmeyi ve onu hükümdar gibi göstermeyi siyasetlerine uygun buldukları görülüyor.

Oğuzlar, **Sancar** da yanlarında olduğu halde, *Merv*'e döndüler (Receb) ve şehri ilk öncekinden daha korkunç bir şekilde yağmaladılar. Bu yağmada halkın kendilerini tahrik etmiş olması da mümkündür. Denildiğine göre, bu ikinci gelişlerinde şehir üç gün üst üste yağmalanmıştı. *Oğuzlar*, bu yağma esnasında ilk gün altın, gümüş ve ipekten olan eşyayı, ikinci gün pirinç, tunç, bakır ve demir eşyayı, üçüncü gün de, yatak yastık içlerini, küpleri, çömlekleri, kapı ve çerçeveleri alıp götürmüşlerdi. Bu esnada *Nişabur*'a kaçmış olan **Sultan Sancar**'ın erkân ve ümerası orada **Sancar**'ın yeğeni, **Sultan Muhammed Tapar** oğlu **Süleyman-Şah**'ı hükümdar seçtiler. **Süleyman-Şah** *Merv* üzerine yürüdü ise de askerleri *Oğuzlar*'dan o denli yılmışlardı ki, *Oğuzlar*'ı görür görmez arkalarına dahi bakmadan kaçtılar. Onları kovalayan *Oğuzlar*, yolları üzerindeki *Tus*'u yağmaladıktan sonra *Nişabur*'a geldiler (Şevval 548= Aralık-Ocak 1153-1154). Bu şehir de *Merv* gibi korkunç bir şekilde yağmalandı. Bu yağmalar esnasında bir çok insan da ölüyordu. *İsferâyin* ve *Cuveyn*'e kadar yağmalarını uzatan *Oğuzlar*, *Nişabur*'u yeniden yağmaladıktan sonra oradan uzaklaştılar. Bütün bu yürüyüş esnasında **Sancar** da yanlarında idi. Kaçmaması için onu demir bir kafeste muhafaza ediyorlardı. O zamanlarda *İslâm* âleminde bu gibi

1 *Targan: Oğuzlar'ın savunma savaşlarında, düşmanın yürüyüşünü ve saldırışını zorlaştırmak için ağaç kütükleri ve saireden yaptıkları mânialara ve tahkimata denilmektedir.*

2 *İbn ul-Esîr, XI, 81. Zahir-i Nişaburî (Reşideddîn, Câmi ut-tevârih, Zikr-i tarih-i âl-i Selçuk, s.95) ve İbn ul-Esîr'in naklettiği diğer bir rivayet de (XI, s.79-80)* **Sancar**'*ın, yapılan ilk savaşta tutsak alındığı söylenir ise de biz İbn ul-esîr'in ikinci rivayetinin doğru olduğu fikrindeyiz. Çünkü, burada, görmüş olduğumuz gibi, hadiselerin ay, ay tarihleri verilmiştir. Ayrıca Ahbar ud-devlet-is-Selcukiyye'deki ifadeler de (s. 123) bu ikinci rivayeti teyid ediyor. Savaş, Oğuzlar'dan pek çoğunun yaşadığı Taharistan'da vuku bulmuştu.*

hallerde bu usule baş vuruluyordu. **Sancar**'ın şuraya, buraya dağılmış olan emîrleri *Nişabur*'da toplanarak, **Kara-Hanlı Muhammed Han**'ın oğlu ve **Sancar**'ın başka bir yeğeni olan **Mahmud**'u hükümdar yaptılar. **Sultan Mahmud**, bu esnada *Herat*'ı kuşatmakta olan *Oğuzlar*'ın üzerine yürüdü. İki taraf arasında bir çok savaşlar oldu ki, bunların çoğunu *Oğuzlar* kazanmışlardı. 550 yılı Cumâd el-ulâsında (1155 Temmuz-Ağustos) *Oğuzlar Merv*'e döndüler ve oradan **Mahmud**'a elçi göndererek onunla barış yaptılar. **Mahmud** da selefi **Süleyman-Şah** gibi, zayıf bir şahsiyet olup, bütün kudret **Emîr Müeyyed Ay-Aba**'nın elinde idi. **Ay-Aba**, *Nişabur*'dan başka *Tus*, *Nesâ* ve *Abîverd*'i de eline geçirdi. **Sancar**'ın diğer bir emîri olan **Aytak** da, başına 10.000 atlı toplamış, *Horasan*, *Curcan* ve *Dihistan* da dolaşıyordu[1].

Oğuzlar'ın elinde olan yerler ise, *Belh*, *Merv* ve *Serahs* bölgeleri idi. Anlaşıldığına göre bu yerler onlara yetişiyordu; obaları da eskisi gibi, *Belh* yörelerinde ve *Toharistan*'da bulunuyordu. **Han Mahmud** ile barışın yapılmasından sonra **Sancar**'ın emîrleri *Merv*'e gidip, onu ziyaret edebiliyorlardı. Yalnız bu ziyaret esnasında *Oğuz* beylerinden **Tûti Beğ**, **Korkut** ve ya **Selmeneci** (?) ve **Büyük Dâvud** mutlaka hazır bulunuyorlardı. Fakat 551 yılında (Ramazan= 1156 Ekim-Kasım) **Müeyyed Ay-Aba**, nöbetçi bulunan *Oğuzlar*'ı kandırarak **Sancar**'ı *Belh*'ten *Tirmiz*'e kaçırdı. **Sancar**-bir müddet kaldıktan sonra-oradan *Merv*'e geldi. *Oğuzlar*, *Belh* bölgesinde **Sancar**'ın ne yapacağını merak ve biraz da kaygı ile beklediler. 72 yaşında, ruhen çökmüş, hazinesi boş, ülkesi harap, askerleri dağılmış bir insan ne yapabilirdi? Gerçekten **Sancar** hiç bir harekette bulunmadan kurtuluşundan 7 ay sonra ye'is içinde Merv'de öldü (14 Rebiül-evvel 551= 7 Mayıs 1156) ve gök çinili kubbesinin bir günlük yoldan görüldüğü söylenen muhteşem türbesine gömüldü. İşte kudret ve haşmeti şâir ve muharrirler tarafından göklere çıkarılan **Sultan Sancar**'ın âkibeti, böyle beklenmiyen bir şekilde sona erdi. Bu, hiç şüphe yok ki bir hânedanın kendi öz kavmine karşı çevresindeki *İranlıların*'kinden farksız bir zihniyetle hareket etmesinin mukadder bir sonucu idi. **Sancar**'ın yaşlılığı onu mazur gösteremez. *Oğuzlar*'ın bütün yalvarmalarını ve müsaid tekliflerini reddetmesi, onun eldaşlarını yok etmek düşüncesinde olduğunda pek şüphe bırakmıyor. Halbuki **Gazneli Sultan Mes'ud** bile, **Sancar**'ın, bu *Oğuzlar*'dan daha az yağmacı ve daha az tehlikeli olmayan *Oğuz* dedeleri hakkında bu kadar katı bir davranışta bulunmamıştı.

Selçuklular'ın kendi eldaşlarına karşı kayıtsız ve ilgisiz kalmaları, onları devlet hizmetinden mahrum bırakmaları ve kendilerine yabancı bir kavim gözü ile bakmaları, *Türkmenler*'e o kadar tesir

1 *İbn ul-Esîr, XI, s. 81-83.*

etmişti ki, bunun acı hâtırası XVII. yüzyılda, Hazar Ötesi *Türkmenleri* arasında henüz yaşamakta idi. Netice itibariyle bu ihmal ve yanlış hareket, yani *Selçuklular*'ın gerek *İran*'da, gerek *Anadolu*'da kendi kavimlerine karşı olan kayıtsız davranışları devletlerinin yıkılmasında pek mühim bir âmil olmuştur.

Sultan Sancar'ın ölümü, *Oğuzlar*'ı ferahlatmış olmalıdır. Fazla olarak Onlar *Belh* dolaylarını yurd edindiler; hatta yağmacılıktan vaz geçerek **Sultan Mahmud**'u kendi hükümdarları olarak tanımaya karar verdiler. *Oğuzlar* bundan sonra *Belh* bölgesinden *Merv*'e geldiler. (553 Şaban=1158 Ağustos-Eylül). **Sultan Mahmud** ve asıl iktidarı elinde tutan **Ay-Aba** *Serahs*'ta bulunuyorlardı. **Ay-Aba** askeri ile *Oğuzlar*'ın üzerine yürüyerek onlardan bir bölük ile karşılaşıp gâlib geldikten sonra *Merv*'e girdi. Bu galibiyet cür'etini artırmış ve ona *Oğuzlar*'ı ortadan kaldıracağı ümidini vermişti; bu sebeble yanında **Sultan Mahmud** olduğu halde *Oğuzlar*'ın üzerine gitti. Fakat **Ay-Aba**'nın bu ümidi boşa çıktı. Vâkıa üç gün devam eden savaşta *Oğuzlar* üç defa geri çekildiler ise de en sonunda **Ay-Aba**'yı ağır bir bozguna uğrattılar (9 Şevval= 3 Kasım). Bu galibiyet *Oğuzlar*'ın kuvvetlerini kaybetmediklerini gösterdi. Onlar bu defa *Mervliler*'e iyi davrandılar; fakat *Serahs* ve *Tus* şehirlerini yağmalamayı ihmal etmediler. *Oğuzlar* bozgundan sonra *Curcan*'a gitmiş olan **Sultan Mahmud**'a ertesi yıl (554=1159) elçiler göndererek hükümdarları olması için kendisini - *Merv*'e davet ettiler. Fakat **Mahmud** güvenemediği ve korktuğu için müsbet bir cevap vermedi. Bu durum karşısında *Oğuzlar* ondan oğlunu göndermesini rica ettiler, O da bunu kabul etti. *Oğuzlar* hükümdarlarını *Nişabur*'da karşıladılar ve ona saygı ve tazimde bulundular. *Oğuzlar*'ın başlarında bir hükümdar bulunmasını gerekli görmelerinin, hâkimiyetlerini meşru kılmak hususu ile ilgili olduğu anlaşılıyor. Diğer taraftan başlarına geçecek bir hükümdar, beyler arasındaki anlaşmazlıkları da gidererek birliği sürdürecekti.

Oğuzlar ayyârları ile meşhur *Tus* şehrini bir defa daha yağmaladılar. Çünkü, *Tuslular* hâkimiyetlerini tanımayı reddetmişlerdi. *Oğuzlar Tus*'dan *Nesâ* ve *Abîverd* taraflarına gittiler; Burada **Sultan Mahmud** ile buluşup onun hükümdarlığı üzerinde anlaştılar; sonra birlikte *Nişabur* ve *Serahs* yolu ile *Merv*'e döndüler. Onlara itaat etmeyen **Ay-Aba** *Nişabur*'a döndü ve o bölgeye hâkim oldu.

Nesâ bölgesinin bir yöresinde *Yazır* boyu oturuyor ve 555 (1160) yılında başlarında **Ödek** (اودك) **Han** oğlu **Yağmur-Han** bulunuyordu. Bu *Yazırlar*, söz konusu *Oğuz* kümesine mensup olmayıp, buraya *Balhan* yolu ile *Mangışlak*'tan gelmişlerdi. Mezkûr yılda, *Harizm-Şah İl-Arslan*'ın askerlerinden bir birlik bu *Yazırlar*'ın üzerine hücum ederek onları bozguna uğrattı. **Yağmur-Han** *Oğuzlar*'ın yanına

giderek onlardan yardım istedi. Ona göre, *Harizm* askerlerinin kendisine saldırması, **Sancar**'ın emîrlerinden **Aytak**'ın kışkırtması ile ilgili idi. Bunu öğrenen **Aytak** da, *Mâzenderân* şahını yardıma çağırdı. *Dihistan* yakınında yapılan savaşta **Aytak** ve *Mâzenderan* emîri ağır bir yenilgiye uğradılar. (555=1160) Öyle ki, *Mâzenderân* şahı mağrur **Gazi Rüstem b. Ali** 30.000 kişi ile girdiği savaştan 4 kişi ile çıkmıştı. 556 yılı başında (1161) Dihistan ve *Curcan*'ı yağmalayan *Oğuzlar*, *Horasan'a* döndüler[1].

Bu, *Oğuzlar*'ın kazandığı en mühim zaferlerden biri olmuştur; halbuki sayıca çok daha az idiler. Savaş *Dehistan*'a yakın bir yerde vuku bulmuştu. *Nişabur* ve yörelerine hâkim olan **Ay-Aba**, **Sultan Mahmud'un** hükümdarlığını tanımıyordu. Bu yüzden *Oğuzlar* yanlarında **Sultan Mahmud** olduğu halde, **Ay-Aba** üzerine yürüdüler. **Ay-Aba** asıl *Nişabur*'a çok yakın olan *Şâdiyah*'ta kuşatıldı. Bu esnada **Sultan Mahmud**, *Oğuzlar*'dan kaçarak *Nişabur* hisarına sığındı. Onun *Oğuzlar*'ın tahakkümüne tahammül edemediği anlaşılıyor. Fakat az sonra yaptığı bu hareket için derin bir pişmanlık duymuş olmalıdır. Çünkü, **Ay-Aba** onu ve oğlunu yakalayarak gözlerine mil çektirdi ve baba-oğul birbirini takiben ızdırablar içinde vefat ettiler (557=1162).

Oğuzlar'a gelince, onlar **Sultan Mahmud**'un kaçmasından sonra *Merv*'e döndüler. *Merv*, *Belh* ve *Serahs* doğrudan doğruya idareleri altında idi. *Herat* hâkimi **Ay-Tigin** de onlar ile dostça geçiniyordu. *Oğuzlar* hâkim bulundukları yerlerde **Sancar**'ın adına hutbe okutuyorlardı ki, böyle bir gelenek hiç bir yerde ve hiç bir zaman görülmemiştir. Hutbede **Sancar**'dan sonra o yerin hâkimi olan *Oğuz* beyinin adı okunuyordu. **Ay-Aba**'ya gelince, kendisi, *Nişabur* bölgesi ile *Tus*, *Nesâ* ve *Kûmis*'e hâkim bulunuyor ve hutbede **Irak Selçuklu** sultanı **Arslan Şah**'ın adını okutuyordu. *Dihistan* ve *Curcan* ise **Aytak**'ın elinde idi. O da buralarda hutbeyi *Harizm-Şah İl-Arslan*'ın adına okutuyordu[2].

558 (1162) yılında *Gor* hükümdarı **Seyfeddin Muhammed**, *Oğuzlar*'ın üzerine yürüdü ise de onlar tarafından yenildi ve öldürüldü; ertesi yıl (559=1163) *Oğuzlar* bu zaferlerinden istifade ederek *Gazne*'yi aldılar ve burayı epeyce bir müddet ellerinde tuttular. Böylece *Oğuzlar*'ın doğrudan doğruya idareleri altında bulunan bölgelere (*Merv*, Serahs, Belh, Nesâ ve Abîverd) ünlü *Gazne* şehri ve bölgesi de katıldı[3]. Bu bölgelerden her biri beylerden biri tarafından idare olunuyordu. *Herat* hâkimi **Ay-Tigin** de *Oğuzlar*'ın tâbii durumunda olduğu gibi, 559 yılında *Tâlikan* ve *Garcistan*'ı fethetmiş bulunan

1 *İbn ul-Esîr, XI, s. 103-105, 116, 117; İbn-i İsfendiyâr, Tarih-i Taberistan, yayınlayan A. İkbal, Tahran, 1320 h.ş., II, s.94-95.*

2 *İbn ul-Esîr, XI,s. 130-131.*

3 *İbn ulEsir, XI, s. 131.*

Sancar'ın emîrlerinden Sunkur da onlara vergi vermekte idi. 560 (1164-1165) yılında *Oğuzlar Herat*'ı kuşattılar. Çünkü buranın hâkimi olan tâbileri **Ay-Tigin**, bir yıl önce *Gorlular* ile yaptığı bir savaşta ölmüş ve *Heratlılar* şehirlerinin muhkem surlarına ve kuvveti gittikçe artan **Ay-Aba**'nın desteğine güvenerek onlara baş eğmişlerdi. Fakat *Oğuzlar*, **Ay-Aba**'nın da *Serahs* taraflarına yaptığı akınlar ile kendilerini taciz etmesi üzerine, muhasarayı bırakıb geri dönmeğe mecbur kaldılar[1].

Oğuzlar'ın 560 (1164-1165) tarihlerinden sonra yavaş yavaş siyasî ehemmiyetlerini kaybetmeğe başladıkları görülüyor. Bu husus şüphesiz onların ortak bir başa sahip olmamaları ve bu yüzden çözülmeğe doğru gitmeleri ile ilgilidir. Ayrıca büyük beylerin ölmüş bulunmaları buna sebeb olabilir. Bu, en kuvvetli ihtimaldir.

568 (1172-1173) yılında *Merv* ve *Serahs*, beylerden **Dinar**'ın elinde idi. **Melik Tûti, Melik Korkut**'un bu tarihten önce öldükleri anlaşılıyor. Bu esnada *Horasan*'a bitişik iki ülkede iki devlet sür'atle yükseliyordu. Bunlardan biri, kurulduğu yer *Herat* ile *Gazne* arasındaki dağlık bölge olan **Gor devleti**; öbürü de *Harizm* ülkesindeki *Harizm-Şahlar* idi. 567 (1172) yılında *Harizm-Şah İl-Arslan*'ın ölümü üzerine yerine geçen **Sultan-Şah**, *Kara-Hıtaylar*'ın yardımı ile ağabeyi **Tekiş** tarafından taht-dan uzaklaştırılmıştı. *Horasan*'a gelen **Sultan-Şah**, görüldüğü gibi, bu bölgenin mühim bir kısmına hâkim olan **Müeyyed Ay-Aba**'nın yardımı ile *Harizm* tahtını ele geçirmek istedi ise de muvaffak olamadı. Vukubulan savaşta **Ay-Aba** yenilerek öldürüldü (569=1174) ve **Sultan-Şah** da *Gorlular*'a sığındı. Fakat çok geçmeden **Tekiş** ile metbûu *Kara-Hıtaylar*'ın arası açıldı. Durumu dikkatle takib etmekte olan **Sultan-Şah**, müsait bir fırsatın geldiğini görerek *Kara-Hıtaylar*'ın yanına gitti. *Kara-Hıtay* kıraliçesi mühim bir ordunun başında, kocasını **Sultan-Şah** ile *Harizm*'e gönderdi. Fakat halkın ve ordunun **Tekiş**'e sadâkati ve alınan tedbirler ile savaş gücü eşsiz olan *Kara-Hıtay* ordusu hiç bir şey yapamadan geri döndü. Ancak **Sultan-Şah**, her halde bazı taahhütler karşılığında, *Kara-Hıtay* kuvvetlerinden bir miktar asker alarak *Merv*'i aldıktan sonra *Serahs*'ta bulunan **Melik Dinar** üzerine baskın yaptı. Bu baskın sonucunda **Dinar**'ın adamlarından bir çoğu öldürüldü. **Dinar**'a gelince, o da kendisini kalenin hendeğine atmıştı. Bereket versin oradan kurtarıldı. **Dinar** geri kalan *Oğuzlar* ile hisara kapandı. **Sultan-Şah** daha fazla bir şey yapamıyacağını anlayarak *Merv*'e döndü ve orada oturdu. **Sultan-Şah** çok faal ve cesur bir insandı; *Merv*'den *Serahs* üzerine ardı kesilmeyen akınlarda bulundu. **Melik Dinar** bu akınlara karşılık veremiyordu. Bu sebeble buyruğunda bulunan *Oğuzlar*'ın çoğu ondan yüz çevirerek dağıldılar. *Serahs*'ı **Sultan-Şah**'ın hü-

1 *İbn ul-Esir, XI, s. 140, 141, 142; Cuzcanî, Tabakat-i Nâsiri, I, s. 278, 415, 466.*

cumlarına karşı daha fazla muhafaza edemiyeceğini anlıyan **Dinar**, başta *Nişabur* olmak üzere, *Horasan*'ın mühim bir kısmına hâkim olan **Ay-Aba oğlu Toğan-Şah**'a *Serahs*'ı *Bistam* ile değişmek teklifinde bulundu. **Toğan-Şah** bu teklifi kabul etti. Fakat **Toğan-Şah** da şehri koruyamadı. 576 yılında (1181) yapılan bir savaşta **Sultan-Şah Toğan-Şah**'ı yendi; *Serahs*'ı ve müteakiben *Tus*'u elde etti[1].

Sultan-Şah'ın *Merv*'i ele geçirip *Serahs*'a akınlarda bulunması ve bu şehrin Dinar tarafından tarafından **Toğan-Şah**'a teslimi, **Nesâ** ve *Âbiverd*'in de kayb edilmesi *Oğuzlar*'ın tarihinde mühim bir dönüm noktasıdır. Tarihleri iyice bilinmeyen (569-576=1174-1181 arası) bu hâdiseler üzerine *Oğuzlar*, tamamen denebilecek bir şekilde dağıldılar. Yine bu tarihler arasında *Gazne* şehri de onların elinden çıktı. *Oğuzlar*, *Gazne*'de targan yaparak *Gorlular*'a karşı şiddetli bir müdafaada bulundular ve ilk önce galip geldilerse de sonra bozguna uğradılar[2]. *Belh*'e gelince, burasının *Oğuzlar*'ın elinden nasıl ve ne zaman çıktığını bilmiyoruz. Bu hususta bilinen, şehri 594 (1197-1198) yılında *Gorlular*'ın, **Öz-Aba** ? adlı bir *Türk*'ün elinden aldıklarıdır. **Öz-Aba** *Kara-Hıtaylar*'ı metbû tanıyor ve onlara vergi veriyordu[3].

Merv ve *Serahs*'ın düşmesi üzerine dağılan ve *Horasan*'daki siyasî tarihleri sona eren *Oğuzlar*'dan mühim bir küme *Kirman*'a, daha az kalabalık bir küme de *Fars*'a, eldaşları **Salgurlular**'ın yanına gitti. Bunlardan pek mühim bir kümenin de *Anadolu*'ya gittiği anlaşılıyor. Gösterdikleri bir çok faaliyet ile kaynaklarda yankılar bırakan **Rüstem Beğin** *Türkmenleri* Anadolu'ya giden bu kümeden başkası değildir. *Bistam*'da bulunan **Dinar**'a gelince o, *Harizm-Şah Tekiş*'in *Irak*'a yürümesi esnasında burayı da terkederek *Nişabur*'a, **Toğan-Şah**'ın yanına geldi. **Dinar**, **Toğan-Şah**'ın kız kardeşi ile evlendi ve onun 581 Muharreminde (Nisan 1185) ölümüne değin yanında kaldı. **Dinar** aynı yıl içinde *Kirman*'a giderek bu ülkeyi eline geçirdi ki, bundan aşağıda bahsedilecektir.

Horasan'ın geniş bir kısmına hâkim olan *Oğuzlar*'ın sadece cesur savaşçılar değil, savaş usullerini bilen ve onları maharetle uygulayan insanlar oldukları görülüyor. Ancak başlarında *Selçuklu* ailesi gibi

1 *İbn ul-Esîr, XI, s. 169; Cuveynî, II, s 20-21 (her ikisi de Meşârib ut-tecârib'den). İbn ul-Esîr (XI, s. 170) . başka bir müverrihin sözlerini de naklediyor. Buna göre Tekiş tarafından Harizm'den çıkarılan* **Sultan-Şah**, *Merv'i zaptetmiş ve Oğuzlar'ı buradan uzaklaştırmıştır. Fakat Oğuzlar geri dönerek* **Sultan-Şah**'*ı Merv'den kaçırmışlar, hazinesini yağma edip adamlarının çoğunu öldürmüşlerdir. Bunun üzerine* **Sultan-Şah**, *va'dlerde bulunarak Kara-Hıtaylar'dan aldığı mühim bir kuvvetle geri dönüp Oğuzlar'ı Merv, Serahs, Nesâ ve Abîverd'den çıkarmıştır. Bu haber daha doğru olabilir.*

2 *Cuzcânî (Tabakat-i Nâsiri, I, s. 422), bu hadisenin 569 (1173-1174) yılında olduğunu söylüyor. Fakat kendisi iki yerde (s. 287, 466), Oğuzlar'ın Gazne'ye on iki yıl hâkim olduklarını yazdığı gibi, İbn ul-Esir'de bunun 15 yıl sürdüğünü kaydediyor (XI, s. 75). Bu rakamlara göre, Gazne'nin Oğuzlar tarafından 558 yılından önce fethedilmesi veya 569 dan sonra ellerinden çıkmış olması gerekir.*

3 *İbn ul-Esîr, XII, s.63.*

dirayetli bir aile olmadığı veya içlerinden devlet adamı vasıflarına sahip bir kimse çıkmadığı için zaferlerinden gerektiği gibi faydalanamamışlar ve bir devlet kuramamışlardır. Beyleri yapılan geniş ölçüdeki yağmalar için fazla kınamaya hakkımız yoktur. Çünkü, buyruklarındaki *Oğuzlar*'ın kendilerine bağlılıkları bu husus ile yakından ilgilidir. Beylerin başlarında bulundukları topluluklar üzerlerindeki nüfuzları hududsuz değildi. Türk tarihinde görülen vâkıa şudur ki doyumluk yani ganimet varsa ne güzel, yoksa bağlılık ve itaat ortadan kalkıyor ve **han, sultan, bey** mevkiini koruyamıyor.

Anlaşıldığına göre *Oğuzlar* zaptettikleri yerleri aralarında bölerek idare etmişlerdir. Yani ileri gelen beylerden her biri *Merv*, *Serahs*, *Belh*, *Gazne* gibi bölgelerden birini idare etmiş ve *melik* ünvanını almıştır. *Melik* (yani kıral, hükümdar) unvanını taşıdığı bilinenler kol beyleri olan **Tûti Bey** ile **Korkut Beğ** ve **Dinar**'dır. Bunlardan **Hızır oğlu Ishak oğlu Şemseddin Ebû Şüca Melik Tûti (Tutu < Dudu) Beğ** en güçlü bey gibi görünüyor. Meşhur *Horasanlı şâir* **Enveri** *Oğuz* istilası karşısında derin bir üzüntüye kapılıp gönderdiği uzun bir manzumede **Kara Hanlı** hükümdarını *Horasan*'ı kurtarmaya çağırmıştı. Fakat **Enverî** sonra **Tûti Beğ**'e intisap etti, onun **Tûti Beğ**'i öğen bir rübâisi bize kadar gelmiştir[1]. **Tûti Beğ**'in nereyi yönettiği (*Belh*?) ve ne zaman vefat ettiği (1168-1172: ?) bilinmiyor. Onun **Enverî**'yi hizmetine alması bir divana (=büro) sahip olduğunu gösterir.

Boz Oklar'ın başı **Abdulhamid oğlu Melik Korkut Beğ**'e gelince onun *Merv*'i idare etmiş olması muhtemeldir. **Korkut Beğ**'in **Muhammed** adlı bir kardeşini tanıyoruz. *Merv* ve *Serahs*'ı en son idare eden **Melik Dinar**'ın bu **Muhammed**'in oğlu olduğu anlaşılıyor. **Korkut Bey**'in kızının **Harizim-Şah Tekiş**'ın hatunlarından biri olduğu biliniyor.

Moğollar'ın *Seyhun* boylarını istila etmeleri üzerine oradaki **Türkmenler**'den pek çoğu bilhassa *Merv* yöresine geldi. Bunlardan sadece *Merv* ve *Nesa* bölgesine gelenlerin 70.000 den fazla askerleri olduğu söyleniyor[2].

Moğollar'ın *Horasan*'ı kesin olarak idareleri altına almaları üzerine de oraya yığılmış olan **Türkmenler**'in pekçoğu batıya doğru göçederek *Anadolu*'ya ulaştılar. **Osmanlı** hânedanının *Moğol* istilası üzerine *Merv* yöresindeki *Mâhân*'dan çok *"göçer ev"* ile (50.000 deniliyor) *Anadolu*'ya geldiği hakkındaki rivayet, bu bakımdan da tarihî bir değer taşımaktadır. **Türkiye**'de *Horasan*'dan gelişin hatırası, yüzyıllar boyunca unutulmayarak zamanımıza kadar gelmiştir.

1 *Avfî, "Lubabu'l-elbâb", yayınlayan E. G. Browne, London, 1903, II, s. 138-139; A. Ateş, Enverî, İ.A., IV, s. 280.*

2 *Cuveynî I, s. 128.*

Bu hâtıradaki *Horasan* sözü, şüphesiz, sadece bu bölgeyi değil, aynı zamanda *Türkistan* ve *Harizmi* de ifade etmektedir.

5- Kirman:

Kirman bölgesinde, **Selçuklu Çağrı Beğ**'in oğullarından **Kavurd Kara-Arslan Beğ**'in oğulları hüküm sürüyorlardı. Hânedanın bu kolu da diğerleri gibi, başlıca *Türk* memlûklerine dayanıyordu. Bu bölgede, *Oğuzlar* gelmeden önce, zikredilmeye değer mühim bir *Türkmen* topluluğu mevcut değildi.

Harizm-Şah hânedanından **Sultan-Şah**'ın *Merv'i, Serahs*'ı fethetmesi üzerine dağılan *Oğuzlar*'dan bir küme 575 (1179) yılında *Kirman* topraklarına ayak bastı. Bu küme 5.000 atlıdan müteşekkil olup, yanlarında çoluk çocukları, göçkünleri ve davarları da vardı; oldukça yoksul ve yorgun görünüyorlardı. 2-3 gün sınır şehirlerinden *Kobanân*'ı kuşatan *Oğuzlar*, bu şehir ile *Kirman* melikinin oturduğu ve bölgenin baş şehri *Berdesir* arasındaki *Zerend* şehrine geldiler. Onların ne maksatla geldiklerini anlamak için *Kirman* meliki tarafından **Sungur** isminde biri gönderildi. **Sungur** *Oğuzlar*'dan **Kayser Beğ** adlı bir elçi ile geri geldi. **Kayser Beğ**, nüfuslarının 10 bin ev olup, hükümdarın hizmetine girmek için *Kirman*'a geldiklerini, 5.000 kişilik diğer bir kümenin *Fars* tarafına gittiğini söyledi. Bunun üzerine, kümenin başında bulunan **Samsâm** ve **Bulak**'ın hükümdarın yanına gelmelerine, *Oğuzlar*'a dirlik verilmesine karar verildi. Fakat iki taraf da biribirlerine itimat telkin etmemişti. Anlaşıldığına göre, *Oğuzlar* dirlik bahanesiyle kendilerinin dağıtılmak istendiği kanaatına varmışlardı. Bu sebeble *Oğuzlar* baş şehir *Berdesîr*'in az güney doğusundaki *Bâgin* şehrine geldilerse de herhangi bir yağma hareketinde bulunmadılar. *Oğuzlar*'ın bu şekilde hareketleri itaat etmiyecekleri şeklinde tefsir edildi ve memleketten uzaklaştırılmaları için *Fars* hâkimi **Salğurlu Tekele**'den yardım istendi. Fakat *Oğuzlar Bâgin*'de *Kirman-Fars* kuvvetlerini ağır bir bozguna uğrattılar (575=1179). *Oğuzlar* bu mühim galibiyete rağmen baş şehir *Berdesîr*'e yürümeyerek güneye indiler ve *Ciruft* şehrini yağma ettiler. Ertesi yıl *Kirman*'da görülmemiş bir kıtlık baş gösterdi. İnsanlar kedi ve köpekleri yediler. Ancak köpekleri yemek için mücadele etmek gerekiyordu. Bazan bu mücadelede köpek galip gelerek hasmı olan insanı yiyordu.

Aynı yılda *Oğuzlar* baş şehire yöneldiler. Fakat maksatları barış yapmak idi. Onlar *Kirman* meliki **Selçuklu Tûran-Şah**'tan kendi pâdişahları olmasını ve hattâ kendi aralarında yaşamasını istiyorlardı; istekleri kabul edildi ve beylere hil'at giydirildi. Hattâ pâdişah

Tûran-Şah şehrin önündeki yazıya inerek el arasında göründü. *Oğuzlar*'ın, *Horasan*'da olduğu gibi, başlarında bir hükümdar görmek istemelerinde samimî bulunduklarında şüphe yoktur. Fakat **Tûran-Şah** zayıf bir şahsiyetti. Bu sebeble, kavimdaşlarını memnun edecek bir dirayet gösteremediği gibi, devlet ricali de ona yardım etmediler. Bunlar her arzularını yerine getiren köleleri kullanmaya alışık olduklarından, sert mizaçlı ve yoksul görünüşlü *Oğuzlar*'dan hoşlanmıyorlar ve hattâ çok defa onlardan nefret ediyorlardı. Bundan dolayı *Oğuzlar* baş şehirden tatmin edilmemiş (ve belki de kızgın) olarak ayrıldılar. Onlar Pâdişahın başlarına geçmesini ve kendilerini idare etmesini istiyorlardı. *Oğuzlar* güney doğudaki *Nisâ* ve *Nermaşîr* taraflarına gittiler. İlk önce buralarda yağmalarda bulundular. Bu arada, varlıklı kimselere, *Horasan*'da yaptıkları gibi, sakladıkları paraları çıkarmaları için, ağızlarına toprak doldurmak şeklindeki usullerini uyguladılar. *Kirmanlılar* ağızlara doldurulan toprağa "Oğuz kavudu" adını vermişlerdi[1]. Fakat bu, geçici bir hareket idi. Çünkü onlar *Kirman*'ın *Nermasîr* denilen bu güney doğu bölgesini imar etmeye ve toprakları ektirmeğe başladıkları gibi, ticareti de canlandırmak yolunda tedbirler aldılar. 579 (1183-1184) yılında **Tûran-Şah** kendi adamlarından **Muhammed Zâfir** adlı biri tarafından öldürüldü ve yerine **Behram-Şah oğlu Muhammed-Şah** geçti ki bu, Kirman Selçukluları'nın son hükümdarıdır.

Nişabur merkez olmak üzere *Horasan*'ın bir kısmına hâkim bulunan **Ay-Aba oğlu Toğan-Şah** 581 (1185) yılında öldü. Yerine oğlu **Sancar-Şah** geçti ise de, iktidar, emîrlerden **Menli-Tigin**'in elinde idi. Bu emirin dirayetsiz hareketleri yüzünden diğer emîrlerden bir çokları gerçekten kabiliyetli bir hükümdar olan **Sultan-Şah**'ın hizmetine girdiler. **Toğan-Şah**'ın eniştesi olan **Melik Dinar**'a gelince, o da, *Nişabur*'dan ayrılarak *Kirman*'a ayak bastı (21 Ramazan 581=16 Aralık 1185).

Dinar'ın *Kirman*'a gelmesinin bir davet ile ilgili bulunması pek muhtemeldir. Bunu da oradaki *Oğuzlar* yapmış olacaklardır. Ayrıca *Koban* vâlisi **Mücâhid eddin**'in de bir kaç defa *Gürgen*'e giderek **Dinar**'ı *Kirman*'a davet ettiği söylenmektedir. Esasen, **Dinar**'ın *Kirman*'a 80 atlı ile gelmesi, böyle bir davet ihtimalini kuvvetlendirmektedir. **Dinar** doğruca *Oğuzlar*'ın bulunduğu *Nermâsîr*'e gitti. Orada *Oğuzlar* ile buluşan **Dinar**, *Bam* valisini itaat altına aldıktan sonra, kuzey batıya yönelerek *Zerend*'i zaptetti. Bu durum karşısında

1 *"Kağut (kavut) darıdan yapılan bir yemektir. Bu, şu suretle yapılır: darı kaynatılır, kurutulur, sonra döğülür, un gibi inceltilir, yağla ve şekerle karıştırılır. Böylelikle yeni doğurmuş olan kadınlara verilen yemek olur" (Kâşgarlı, Atalay, I, s. 406, III s.163). Kavut bugün de Anadolu'da bilinmektedir. Benim gördüğüm kavut kavrulmuş arpa ile ahlat armudu kurusunun (kak) öğütülmesinden yapılmıştı. Yenildiği zaman insan boğulacak gibi oluyor. Bu bakımdan benzetme yerindedir.*

Kirman hükümdarı **Selçuklu Muhammed-Şah** yardım dilemek üzere *Irak*'a gitti ve oradan bir daha dönmedi. **Dinar** ertesi yıl hükümet merkezi *Berdesîr*'i de fethedib orada oturdu. Böylece **Melik Dinar** hiç bir güçlük çekmeden *Kirman* hükümdarı oldu. (583=1187)

Dinar, *Kirman*'ı huzur ve sükûna kavuşturdu; orayı âdalet ile idare etti. Kendi kavmine karşı da mülâyim davrandı. Onlar yine eskisi gibi, *Nermâsîr*, *Nisâ* ve *Reykân*'da oturuyorlardı. Burası *Kirman*'ın en iyi hububat yetiştiren bölgesi idi. **Dinar** hâkimiyetini denize kadar uzattı, ve eski zamanlardanberi *Hind, Afrika ve Arabistan* ticareti ile zengin bir gelire sahib bulunan *Kays* adasının hükümdarını da vergiye bağladı. Ayrıca *Mekrân* da tabiiyet altına alındı. *Türkler*'i ve bilhassa *Oğuzlar*'ı hiç sevmeyen müverrih **Efdal-i Kirmanî** (**Dinar**'ın divanında mühim bir mevkie sahibti) **Dinar**'ı göklere çıkarır. **İmad ud-din Dinar** 8 yıllık bir hükümdarlıktan sonra vefat etti (9 Zilkade 591=15 Ekim 1195). Yerine oğlu *Ferruh-Şah* geçirildi. *Ferruh-Şah*, kabiliyetsiz ve aynı zamanda içkiye müptelâ, eğlenceye düşkün bir gençti. Müverrih **Efdâl-i Kirmanî**'nin **Ferruh-Şah**'da beğendiği tek husus, onun *Oğuzlar*'dan nefretidir. Halbuki **Melik Dinar** nizam ve âsâyişi *Oğuzlar*'a dayanarak temin etmişti. **Efdal-i Kirmanî** başka bir eserinde bu *Oğuzlar*'a *Kara-Guzz (Kara-Oğuz)* diyor ki, onlara bu "kara" sıfatının *Horasan*'da siyasî itibarlarını kaybederek kovulmaları sonucunda verilmiş olduğu anlaşılıyor[1].

Ferruh-Şah'ın tahta çıkmasından sonra ondan emin olmayan *Oğuz* beğlerinden **Seyfeddin Alp-Arslan** ve *Mendek* hükümet merkezinden ayrılıp *Germsîr*'de bulunan eldaşlarının yanına gittiler. **Ferruh-Şah**, memlûk veya memlûk oğlu subayların tahakkümü altına düştü. *Oğuzlar*'a gelince, onlar da **Ferruh-Şah**'ın kendilerine karşı duyduğu nefrete cevab vermekte gecikmediler. Eldaşları ile başa çıkamayacağını anlayan **Ferruh-Şah Harizim-Şah Tekiş**'ten tâbiliğini bildirerek, yardım istedi. **Tekiş** de torunu **Arslan-Han** kumandasında bir ordu gönderdi. **Arslan** *Kirman* sınırına geldiğinde **Ferruh-Şah**'ın öldüğünü haber aldığı gibi, *Oğuzlar*'ı da karşısında buldu. Bu sebebden geri döndü. **Alâed-din Ferruh-Şah** 592 (1195-1196) yılında öldü. *Oğuzlar*, *Berdesîr* yörelerini hiç bir şey kalmayacak şekilde yağmaladıktan sonra obalarının bulunduğu germsîr bölgesine döndüler. **Ferruh-Şah**'ın kardeşi **Acem-Şah**, çocuk yaşta olduğu için *Harizm*'e, **Tekiş**'in sarayına götürülmüştü. **Acem-Şah** orada **Tekiş**'in ölümüne kadar kaldı. *Oğuzlar*'a gelince, hükümdarsız olduklarından *Gor* ülkesinden **Zîrek Belçik** ? ((بلجك)) adlı birini

1 *İkdu'l ulâ li'l-mevkifil-â'la, Tahran, 1311 ş., 13, 18 Kara Guzz adı Kara Gur şeklinde Fahreddin Mübârekşah'ta geçiyor (London, 1927,s.47).*

getirib başlarına geçirdiler. Bu şahsın hüviyeti hakkında hiç bir şey bilinmiyor. Fakat **Zîrek** ile beğlerin ileri gelenlerinden **Alp-Arslan** geçinemediler. **Alp-Arslan** bir fırsatını bulup onu öldürdü ve kendisi pâdişahlığa seçildi ise de başarı kazanamadı. **Acem-Şah, Tekiş**'in ölümünden sonra *Kirman*'a geldi ve *Oğuzlar*'ın başına geçti. Fakat *Oğuzlar*'ın eski kuvveti kalmamıştı. Bu sebeble *Kirman*, **Salgurlular**'ın hakimiyeti altına girdi. **Acem-Şah** bir kısım *Oğuzlar* ile *Sistan*'a gitti (609 yılı sonları= 1213). Fakat orada da tutunamadı. *Harizm-Şah Muhammed*'in katına yollandı. **Harizim-Şah** ona *Vahş* ile *Bamyân*-arasındaki yöreyi verdi. **Celaleddin Harizm Şâh** *Moğolların* önünden kaçarak *Gazne*'ye gelince **Acem-Şah** da ona katıldı, **Celâleddin** ile **Cengiz Han** arasında *Sind* ırmağı kıyısında yapılan savaşta (Kasım 1221). **Moğollar**'a tutsak düştü ve 25 gün sonra da hayatına son verildi. (Aralık 1221)[1]. *Moğol* devrinde *Kirman*'da **Türkmenler**'in yaşadığı görülüyor[2]. Bu *Türkmenler*'in, belki de bir kısmı, bu *Oğuzlar*'ın torunlarıdır[3].

6- Fars ve Huzistan:

Selçuklu hükümdarları anayurtdan göçüp gelen *Türkmen* kümelerinin uçlara gitmelerini teşvik ettikleri gibi, devlet hâkimiyetinin kuvvetle yerleşemediği, *Kürd, Lur* gibi savaşcı unsurların yaşadığı dağlık, kapalı, kıyı bölgelerinde yurd tutmalarını da müsamaha ve belki memnunlukla karşılamakta idiler. XII. yüzyılda, *Türkmenler* umumiyetle ya uçlarda ya da bu gibi yerlerde görülmektedir. 1135 yıllarında *Fars* ülkesinde **Salgurlar**, *Huzistan*'da da **Avşarlar** yaşamakta idiler. Bunların buralara çok yakın zamanlarda *Seyhun* boylarından kopan bir *Türkmen* dalgası içinde geldikleri anlaşılıyor[4]. Yine bu esnada *Yiva* boyundan pek mühim bir kısmın da *Şehrizor* taraflarında yaşadığını biliyoruz ki, bunların da bu yeni gelen kümeye mensub olmaları muhtemeldir.

Salur boyuna mensub bulunan *Kara-Belli (?)ler*'in şehrizor yöresinde varlıklarını uzun müddet sürdürdükleri anlaşılıyor. *Zengiler* devletinin büyük kumandanlarından **Şir Kûh**'un 1169 daki son *Mısır* seferine bu aileden veya topluluktan **Şemseddin el-Kara-Belli** de katılmıştır. **Şemseddin Kara-Belli** *Mısır*'dan *Yemen*'in fethine gönderilen emîrler arasında bulunmuş ve *Yemen*'de cereyan eden siyasî

1 *el-Muzâf ilâ Bedâyi'l-ezmân fi vekâyi Kirman, yay. A. ikbal, Tahran, 1331, s. 54.*

2 *Nâsir ud-din Münşî-i Kirmanî, Sımt ul-ulâ li'l-hazret il-ulyâ, yay. Abbas İkbal, 1328, s. 76, 82, 85-86.*

3 *Oğuzlar'ın Kirman'daki hayatları hakkında: Efdal-i Kirmanî, Bedâyi ul-ezmân fi vekâyi Kirman, yay. Mehdi Beyânî, Tahran, 1311; aynı müellif el-Muzaf ilâ bedâu'l-ezmân fi vekâyi Kirman, yay. Abbas İkbal, Tahran, 1331; Muhammed b. İbrahim, Tevârih-i âl-i Selçuk, yay. M. Th. Houtsma, Recueil de textes relatifs àl' histoire des Seljoucides, I, Leiden, 1886, eserin yeni neşri, Selcûkiyân ve Guzzder Kirman, yay. Bâstanî Pârizî, Tahran, 1964.*

4 *Vassâf, "Tecziyetü'l-emsâr", Bombay, 1269, II, s. 149; ondan naklen Zerkûb-ı Şirazî, Şiraz-nâme, yay. B. Kerimî, Tahran, 1310, s. 48.*

olaylara karışmıştır. **Emîr Şemseddin Kara-Beli** *Türkler*'in başı (reis) olarak anılıyor. Kaynakta nisbe daima *Karabulî* şeklinde harekelenmiştir. *Kara Belliler* hakkında daha fazla bilgiye sahip değiliz. *Bağdad*'dan- *Meraga*'ya giden ana yol üzerinde *Dinever* ile *Meraga* arasındaki ünlü bir geçit[1]. **Moğol** devrine kadar **Derbend-i Kara-Belli** adiyle anılmıştır.

Fars'daki **Salgurlar**, yukarıda zikredilen tarihten bir kaç yıl sonra, bir *ata-beğ* devleti kurdular. **Avşarlar**'a gelince, onlar da **Yakub** ile **Şumla** lâkabı ile tanınmış **Güç-Toğan** oğlu **Ay-Doğdu** ve onun oğulları idaresinde *Huzistan*'a bir müddet hâkim oldular.

7- *Kürdistan:*

Başlıca *Şehrizor, Hulvan, Kirmanşah, Dinever* yörelerinden müteşekkil olan bu bölgede eskiden beri kalabalık **Türkmen** toplulukları yaşıyorlardı. *Hulvan* ve yöresi **Melik-Şah** devrinde ünlü **Türkmen** kumandanı **Artuk Beğ**'in dirliği idi. Burada 495 (1101) yılında **Salurlar**'dan **Kara-Belli** (?) adlı bir beğin **Annâz** oğullarından **Suhrâb b. Bedr b. Muhelhil**'i mağlub etmesi sonucunda *Şehrizor* ve *Dakuka (Taûk)* müstesna olmak üzere **Türkmenler** bölgenin her yöresini ellerine geçirdiler.

Şehrizor şehri de bir müddet sonra *Türkmenler*'in hâkimiyetine geçti. Bu şehir ve bölgesi 525 (1130) yılında *Türkmen* beylerinden **Arslan-Taş oğlu Emîr Kıfçak**'ın *(Kıpcak)* elinde bulunuyordu. *Emîr Kıfçak*'ın uzak yakın bütün *Türkmenler* üzerinde büyük bir nüfuzu vardı. Her taraftan koşup gelen *Türkmenler* onun etrafında toplanıyorlardı. 525 (1130) yılında **Irak Selçukluları** sultanı **Mahmud**'un ölümü üzerine, 526 (1131)'da kardeşlerinden **Mes'ud** saltanatı ele geçirmek maksadiyle asker toplamak için emîr **Kıfçak**'ın yanına gelmişti. Burada 10.000 atlı toplayan **Mes'ud** *Bağdad* üzerine yürüdü.[2] Daha önceleri, 516 yılının sonlarında (1123) *Abbasî* halîfesi **el-Müsterşid** *Hille Arab* emîri **Dubeys b. Sadaka**'nın tecavüzlerini önlemek için, etraftaki emîrlerden yardım istemiş ve bunlardan *Bitlis* emîri **Toğan-Arslan, Saltuk-oğulları, Buka-oğulları** ve *Kıfçak* ile kardeşleri *Bağdad*'a gelmişlerdi.

Musul hâkimi **Ak-Sungur oğlu İmad ed-din Zengi**, komşu emîrleri itaat altına almadan *Haçlılar*'a karşı başarı ile mücadele edilemiyeceğini anlamıştı. Bu sebeble 534 (1139-1140) yılında **Zengi, Kıfçak**'ın elinden *Şehrizor*'u almış ve **Kıfçak**'ı kendine tâbi kılmıştı[3]. Bununla beraber *Şehrizor* bölgesinde mühim bir yöre **Kıfçak**'ın elinde kalmış ve bu yöre uzun bir zaman onun adiyle (vilâyetul

1 *el-Hamavî, Tarihu'l-Mansûrî, Moskova, 1963, 116a, a, 177b, 119 a.*

2 *İbn ul-Esîr, et-Tarih ul-bâhir fi devlet il-Atabekiyye, yay. A.A. Taleymât, Kahire, 1963, s. 43.*

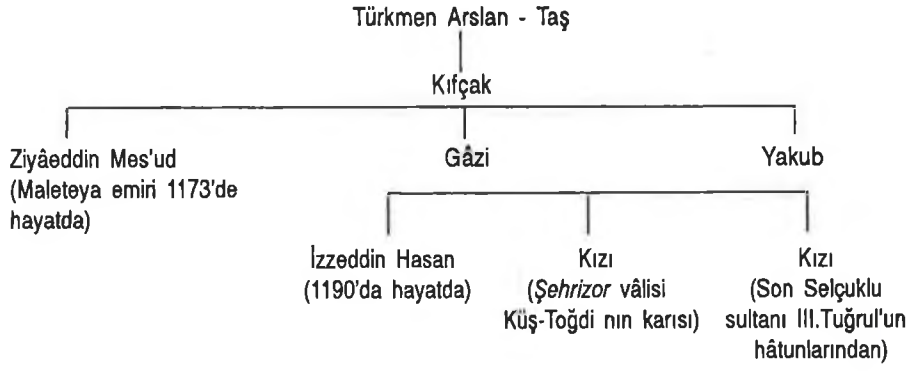
3 *Aynı eser, s. 57, aynı müellif, el-Kâmil, XI, s. 34-35.*

Kıfcakiyye) anılmıştı. **Kıfçak**'ın iki oğlunu tanıyoruz: **Mes'ud** ve **Yakub**. **Mes'ud**'un **Ziyâed-din** ve **Yakub**'un da **İzzed-din Hasan** adlı oğulları vardı. *Musul*'un kuzeyindeki *Malatiye* kasabasının hâkimi olan **Ziyâed-din** 569 (1173) yılında *Suriye* hükümdarı **Nured-din Mahmud**'un yanına geldi. **Selahed-din-i Eyyûbî**, 585 (1189) yılında büyük emîrlerinden **Fârised-din Küş-Toğdı (Güç-Doğdu)**'yı *Şehrizor* ve bölgesine tayin etti. **Küş-Toğdı, Kıfçak**'ın torunu **İzzed-din Hasan**'ın kız kardeşi ile evli idi. **Sultan** da **Küş-Toğdı**'yı bilhassa bu hısımlık dolayısı ile *Şehrizor* vâliliğine göndermişti[1].

Son **Selçuklu** sultanı **Tuğrul**'un **Atabeg Kızıl-Arslan** ile arası açılmış ve onunla mücadele edebilmek için **İzzed-din Hasan**'ın yanına gelmişti. **İzzed-din Hasan**, pek genç yaşta olan **Sultan Tuğrul**'a elinden gelen yardımı yaptı. **Tuğrul** onun kız kardeşi ile evlenmişti. Beraberce Âzerbaycan'a gidip oradaki **Türkmenler**'den mühim bir kuvvet topladılar ise de, **Kızıl-Arslan**'a karşı mücadelede başarılı olamadılar[2].

İbn ul-Esîr'in bir kaydından, **Türkmen Kıfçak-oğulları**'nın XIII. yüzyılın ilk yıllarına kadar *Şehrizor* bölgesinde varlıklarını devam ettirdiklerini öğreniyoruz[3].

Kıfçak Oğulları Soykütüğü

Kürdistan bölgesinde kalabalık bir *Yıva* topluluğu da yaşıyordu. **İmad ud-din Zengi** bu *Yıvalar*'dan bir kısmını **Yaruk** adlı beyleri ile beraber *Kuzey Suriye*'ye getirip *Haçlı* ucunda yerleştirdi. *Kürdistan* bölgesinde kalan *Yıvalar* ise, **Berçem** ve oğullarının idaresinde, siyasî bir kuvvet olarak varlıklarını **Moğol** devrine kadar devamlı sürdürdüler.

1 *Ebû Şâme, er-Ravzateyn fi alıbârid-devleteyn, Kahire, 1288, II, s. 60, 64, 138.*

2 *Reşid ed-dîn, Câmi üt-tevârih, yay. A. Ateş, s.179, 187; Ahbar ud-devlet is-Selcukiyye, s. 178180; İmadedin-i İsfahanî, Nusret ul-fıtre (Bundarî kısaltması), türkçe tercümesi, s. 268-269; aynı müellif, Kitab ul-fethil-kussî, yay. Carlo Landberg, Leyden 1888, s. 234-235.*

3 *Biraz aşağıda, Suriye Türkmenleri bahsine bk.*

8- Âzerbaycan ve Errân:

Selçuklu fethinden itibaren bu bölgelerde pek kalabalık sayıda *Oğuz (Türkmen)* toplulukları yaşıyorlardı. *Anadolu*'yu fetheden ve oradaki Türklüğü uzun bir zaman besleyenler bilhassa buralardaki *Oğuz* toplulukları olmuştur. **Alp-Arslan** devrinde bu *Oğuzlar* arasında *Nâvekiyye* adlı mühim bir topluluk vardı. Bu kelimenin menşei bugüne kadar emin bir şekilde aydınlatılamamıştır; doğrusunun *Yavegiyye (=Kaçaklar)* olması muhtemeldir. *Nâvekiyyeler* de, oralardaki *Oğuz* toplulukları gibi, sık sık *Bizans* topraklarına akınlarda bulunuyorlardı. **Alp-Arslan**'ın akrabasından ve aynı zamanda eniştesi olan **Er-Basgan** onunla bozuştu ve *Navekiyyeler*'in bir bölüğü ile *Bizans*'a iltica etti (1069). Bu *Nâvekiyyeler* 1070-71'de **Er-Basgan**'dan ayrılarak Suriye'ye indiler ve orada kendi başlarına fetihlerde bulundular. *Nâvekiyyeler*'in *Âzerbaycan*'da kalanları ise eskisi gibi *Bizans*'a akınlarda bulunmakta devam ediyorlardı. Hattâ **Kılıç-Arslan** *İran*'dan *Anadolu*'ya giderken maiyyetinde *Nâvekiyye* askerleri vardı. **Kılıç-Arslan**'ın babası ve **Türkiye Selçukluları** devletinin kurucusu **Süleyman-Şah**'ın da *Nâvekiyyeler*'den olduğunun rivayet edilmesi, bu topluluğun adının aslı üzerindeki merakımızı arttırmaktadır. Fakat maalesef *Nâvekiyyeler*'e dâir daha fazla bir bilgiye sahib değiliz. Bu topluluk hakkında verilebilecek son hüküm onun, *Suriye*'nin olduğu gibi, *Anadolu*'nun fethinde de oynadığı mühim roldür.

Âzerbaycan ve *Errân*'a ilk zamanlarda melik unvanı ile **Selçuklu** şehzâdeleri gönderiliyordu. *Âzerbaycan* melikleri, **Tuğrul Beğ**'den itibaren, **Alp-Arslan**'ın kardeşi **Yâkutî**, sonra onun oğlu **İsmail (İl-Arslan)** ve torunu **Kutbed-din Mevdud (Alp Sunkur Beğ)** idiler. **Kutbed-din Mevdud**'un ölümünden sonra *Âzerbaycan*'a başka **Selçuklu** şehzadeleri gönderilmiş ise de, buranın hakikî sahibleri **Selçuklu** vâlileri olmuşlardır. Sınır bölgesi *Errân*'a gelince, merkezi *Gence* olan bu bölgede ilk zamanlarda **Muhammed Tapar**, oğulları **Tuğrul** ve **Mes'ud** meliklik etmişlerdir. Bunlardan sonra burası da memlûk asıllı vâliler tarafından idare olunmuştur. Bu valiler aynı zamanda *Âzerbaycan*'ın bir kısmını da idareleri altına almışlardı. Bunların geniş ve zengin bir bölgenin sahibi olmaları ve hudud vâlileri sıfatiyle, kalabalık orduları vardı. Bu sebeble **Irak Selçuklu** devletinin en kudretli vâlileri onlar olup, sultanlara her zaman sözlerini geçirmişler ve hattâ onlara tahakküm etmişlerdir. **Kara-Sungur** (ölm. 535= 1140-1141), **Çavlı Candar** (ölm. 541= 1146) ve **İl-Deñiz** (ölm.571=1175) bu vâlilerin en tanınmışları idiler. **İl-Deñiz** ve oğulları, bilindiği üzere atabeğ sıfatı ile **Selçuklu** devletine hâkim olmuşlardır.

Âzerbaycan ve *Errân*'daki Türkmen beylerinin çoğu dirlik sahibi idiler. Bunlar oraların vâlilerine tâbi bulunuyorlardı; *Gürcüler* ile

yapılan savaşlara daima katılıyorlardı. *Âzerbaycan*'daki *Türkmenler* bilhassa *Erdebil*, *Hoy*, *Urmiye* ve *Nahçıvan* yörelerinde yaşıyorlardı. Son büyük **Irak Selçuklu hükümdarı Mes'ud** (1134-1152), *Âzerbaycan*'da rastgeldiği **Beğ-Arslan** adlı çok yakışıklı bir genci, hizmetine alarak kısa bir zamanda yükseltmiş ve ona **Has-Beğ** ünvanını vermişti. **Has-Beğ** *Âzerbaycan*'da *Serav* ve *Erdebil* taraflarında bulunan *Oğuz* beylerinden veya ileri gelenlerinden birinin oğlu idi. Memlûk emîrler, hükümdarın **Has-Beğ**'e, gösterdiği bu teveccühü çekememişler, onu sultanın yanından uzaklaştırmak için her çareye baş vurmuşlar ise de muvaffak olamamışlardır. **Has-Beğ** *hâcip*, yani bütün emîrlerin başı oldu. **Sultan Mes'ud** 547 yılında (1152) öldüğünde **Has-Beğ** yine hâciblik mevkiini muhafaza ediyordu. Sevgili hükümdarının ölümü üzerine, Has-Beğ, **Sultan Mes'ud**'un yeğeni **Melik-Şah**'ı **Selçuklu** tahtına çıkardı. Fakat, **Melik-Şah**, hükümdarlık yapacak ehliyette bir insan değildi. Bu sebeble **Muhammed**'i, tahta geçmek üzere, davet etti. Fakat davet için gönderdiği kimseler, **Muhammed**'i **Has-Beğ**'in öldürülmesi hususunda kandırdılar. **Has-Beğ**, yakın dostları olan emîrlerden **Zengi Candar** ile birlikte öldürüldü. Diğer yakın dostlarından **Emîr Şumla** ise kaçıp kurtuldu[1]. Bir kaynağımıza göre, **Has-Beğ** ile birlikte öldürülen onun yakın arkadaşı **Emîr Zengi Candar** da *Türkmen*'dir[2]. **Zengi Candar**, bazı emîrler ile birleşerek **Sultan Mes'ud**'a tahakküm eden **Toğa-Yürek oğlu Abdurrahman**'ın ortadan kaldırılmasında mühim bir rol oynamıştı. Yine bu yıllarda *Zencan* da **Türkmen Kafşud oğulları**'nın ellerinde bulunuyordu. Onlar da, diğer *Türkmen* beyleri gibi, son **Selçuklu** hükümdarı **III. Tuğrul**'un taraftarları arasında yer almışlardır[3].

Son **Selçuklu** sultanı **Tuğrul** 586 (1190) yılında **Kızıl-Arslan** tarafından yakalanarak, *Âzerbaycan*'daki *Beylekan* civarında *Kihran* adlı bir kaleye hapsedilmişti. **Kızıl-Arslan**'ın iki yıl sonra öldürülmesi üzerine *Âzerbaycan*'daki *Türkmen* beylerinden **Anası-Oğlu**'nun (oğlu) **Mahmud**, emîrlerden **Bedred-din Dizmarî** ile birleşerek **Tuğrul**'u kaleden çıkardı. **Bedrud-din** ordu kumandanı, **Anası-Oğlu** da emîr bâr oldu. Bu iki emîr 3.000 kişilik bir ordu hazırlayıp *Irak*'a yürüdüler. *Kazvin* civarında **Kızıl-Arslan**'ın yeğeni **Kutluğ-İnanç** ile yapılan bir savaşta **Kutluğ-İnanç**'ın 12.000 kişilik ordusu bozuldu ve kendisi de kaçtı (588=1192). Bu zafer üzerine **Sultan Tuğrul** *Hemedan*'a geldi ve tekrar **Selçuklu** tahtına geçti. Müverrih **Râvendî Tuğrul**'un o zaman şu rübâiyi söylediğini yazar:

1 *İbn ul-Esîr, s. 73.*
2 *İbn Hamdûn, Tezkire, Top-Kapı Sarayı ktp., nr. 2948, yap. 180 a.*
3 *Ahbârud-devletis-Selcukiyye, s. 176, 182, 191.*

"Kimsenin bana yardım ettiğini sanma
Kılıç zafer kazandı, talih uyanmıştı
Etrafımdaki kullardan yalnız vefayı
Anası-Oğlu Mahmud ve **Dizmarî** gösterdi[1].

Emîr Anası-Oğlu'nun oğlu **Mahmud** hakkında başka hiç bir bilgi yoktur. Onun *Irak Oğuzları* beylerinden **Anası-Oğlu**'nun soyundan geldiğine dâir de bir delile sahib değiliz.

Celâled-din Harizm-Şah *Âzerbaycan*'a geldiğinde (1225), *Errân*'daki **Türkmenler** pek kalabalık bir halde yaşıyorlardı. Öyle ki onların çokluğunu göstermek için "karınca sürüsü" veya "çekirge bulutu" sözleri kullanılmıştır[2]. Bu esnada *Errân*'daki **Türkmenler**'in mühim bir kısmının başında **Emîr Hüsam ed-din Kılıç-Arslan** bulunuyordu[3]. Fakat az sonra gelen **Moğollar**, *Muğan* ve *Errân*'daki *Türkmenleri* buradan çıkardılar[4]. **Türkmenler** *Anadolu*'ya gittiler. **Moğollar**'ın gelişinden *Celâyirliler* devrine kadar olan zamanda *Âzerbaycan* ve *Errân*'da **Türkmenler**'in yaşadığına dâir bir kayda rast gelinmemesi, buralardaki **Türkmenler**'den pek çoğunun **Türkiye**'ye göçmüş olduğunu gösterir.

9- Irak ve el-Cezîre:

Bu ülkede de **Türkmenler** bilhassa *Musul* bölgesinde yaşıyorlardı. **Sultan Muhammed Tapar** ve oğlu **Sultan Mahmud** zamanlarında *Basra*'da büyük emîrlerden **Ak-Sungur ul-Buharî**'nin vekili olarak **Sungur ul-Bayâtî** adlı bir emîr vardı. Mutadın hilâfına bu emîrin kavmî hüviyeti belirtilmemiş olduğundan **el-Bayâtî** nisbesinin bizim **Bayat** boyundan geldiği hususunda şüphe etmek yerindedir. Fakat bu kelimenin başka bir şekilde izahı da pek mümkün olmuyor. *Bağdad*'ın güney doğusunda *Badaraya* vilâyetine bağlı *Beyat* kasabasının adı ancak XIII. yüzyıldan itibaren görülebiliyor. Bahsedilen emîr zamanında *Basra*'da **İsmailli Türkleri** ve **Bulduklu Türkleri** (الاتراك البلدقية) gibi askerî zümreler vardı. **İsmailli Türkleri**'nin başı **Gız-Oğlu** (غزغل) ve *Bulduklu Türkleri*'nin başı da **Sungur-Alp** adlı bir emîr idi.

Bağdad'ta aynı devirde *Bekçiyye* emîrleri (امراء البكجية) vardı. Bunlar anlaşıldığına göre, şehirdeki sultanlara ve büyük emîrlere ait sarayların, konakların ve kışlaların muhafazasına memûr askerlerin (*bekçi*) kumandanları idiler.

Musul bölgesinde dirliği olan **Türkmen** beylerinden **Kür-Yavı** adlı bir emîri tanıyoruz. **Kür-Yavı**'nın **Horasan** adlı bir emîrin oğlu olduğu biliniyor. **Kür-Yavı, Sultan Muhammed Tapar** ve oğlu **Sultan**

1 *Rahat us-sudur, s. 369, türkçe tercümesi A. Ateş, II, s. 339; ayrıca Reşid eddin,* **Selçuklular** *kısmı., yay. A. Ateş, s. 189; Ahbarud-devletis-Selcukiyye, s. 182.*

2 *Nesevî, s. 374.*

3 *Aynı eser, s. 375, ayrıca s. 383.*

4 *Zekeriyya el-Kazvinî, Âsar ul-bilâd, Beyrut, 1380, s. 564.*

Mahmud zamanında aşağı *Zâb* kıyısındaki *Bevâzic* kalesi ve yöresinin sahibiydi. **Sultan Mes'ud** devrinde aynı yörenin **Kür-Yavı**'nın adını bilmediğimiz oğlunun elinde olduğu görülüyor.

Zengiler devletinin **Türkmen** emîrlerinden biri de **Zeyned-din Ali-i Küçük** idi. **Zeyned-din Ali** uzun yıllar *Musul* atabeğ devletinin işlerini dirayetle idare ettikten sonra (1167-1168'de) *Erbil*'e çekilmişti. **Zeyned-din Ali, Beg-Tigin**[1] in, o da **Muhammed** adlı birinin oğludur. **Zeyned-din Ali**'nin büyük oğlu ve ikinci halefi meşhur **Muzaffered-din Gök-Börü (bozkurt)** idi. **Selahed-din-i Eyyubî**'nin enîştesi olan **Gök Börü (Kök-Böri)** bu devirdeki haçlı savaşlarının en yiğit emîrlerinden bir olduktan başka, yaptırdığı hastahane, dullar evi, öksüzler yurdu gibi bir çok tesisler ve halka karşı gösterdiği şefkat ve yardımlar ile de ünü her tarafa yayılmış müstesna bir şahsiyetti.

10- Suriye:

463 (1070-71) yılında *Suriye*'ye *Nâvekiyye Türkmenleri* geldiler. Bunların **Er-Basgan** ile **Anadolu**'ya giden *Nâvekiyyeler* olduğu anlaşılıyor. Bu *Nâvekiyyeler*'in başbuğu **Kızlı** (?) idi. Kızlı'dan sonra **Uvak-oğlu Atsız** ve **Şökli** adlı beyler geliyordu. **Kızlı, Fâtimîler**'in *Akkâ* valisi **Bedr ul-Cemalî**'nin isteği üzerine *Suriye*'de yağmacılık yapan göçebe *Arablar*'ı kovdu. Bu *Nâvekiyyeler* davranışlarıyle **Sancar**'ı yenip tutsak alan *Oğuzlar*'dan oldukça farklı görünüyorlar. Onlar yerlilerden çiftçiler temin ederek göçebe *Arablar* yüzünden harap olan *Remle*'deki toprakları işlettiler. Satılan zeytin mahsûlünden 300.000 dinar elde eden çiftçiler bundan, siyasî idarenin hakkı olarak, *Nâvekiyyeler*'e 30.000 dinarını verdiler. Diğer taraftan *Nâvekiyyeler* şehirleri yağma etmekten ziyade hâkimiyetleri altına almak için zaptediyorlardı. Böylece **Kızlı**'dan sonra *Nâvekiyyeler*'in başı olan **Atsız**, *Kudüs*, *Dimaşk (Şam)* ve diğer yerleri fethedip buralarının hâkimi oldu. XII. yüzyılın başlarından itibaren *Nâvekiyyeler*'den bir daha söz edilmiyor.

Selçuklu hükümdarı **Melik-Şah**, 470 (1077) yılında kardeşi **Tutuş**'u *Suriye* melikliğine tayin ettiğinde maiyyetine **Bekçi-oğlu Afşin, Sunduk** (?) **Dimlaç-oğlu Muhammed**, Tutu-oğlu ve Barık (برق) **oğlu** gibi değerli beyler vermişti. Bunlar aynı zamanda *Anadolu*'nun fethinde mühim hizmetler görmüş beylerden idiler. Büyük emîr **Afşin**'in âkibeti hakkında bir kayda rastgelinemiyor.

XII. yüzyılda, **İmadeddin Zengi** *Haleb* emîri olduktan sonra *Şehrizor-Erbil* bölgesindeki *Yıvalar*'ın mühim bir kısmını *Haleb* bölgesine getirmiş ve onlara Haçlı ucunda dirlik vermişti. Bu Suriye Yıvaları başları Yaruk'a nisbetle Yarukiyye (Yaruklu) adıyle anılmışlardır. Emîr Bahaed-din Yaruk 564 (1168) yılında ölmüş ve kendisine oğlu Bedred-din Doldurum (دلدرم) halef olmuştur. Bedred-din

1 *İbn Hallikân (Vefayâtul-â'yan, Kahire, 1948, III, s. 277), bu ismin Bük-Tigin okunması gerektiğini söylüyor.*

Doldurum, Nureddin Mahmud ve Selâhed-din devrinin en seçkin emîrlerinden biri idi. *Tell-Bâşir* ve *Tell-Hâlid* emîri olan **Bedred-din Doldurum**, 611 (1214-1215) yılında ölmüş ve onun için *Haleb*'de "yas merasimi" yapılmıştır. Kendisinden sonra oğlu **Feth ed-din**, *Tell-Başir* emiri olmuştur. 615 (1218) yılında *Tell-Bâşir*, **Selçuklu** sultanı **İzzeddin Keykâvus**'un ordusu tarafından zaptolunmuştur. Fakat **Selçuklu** ordusu, öncü kuvvetinin yenilmesi üzerine, geriye dönünce burası da **Melik ul-Eşref** tarafından geri alınmış, fakat *Yaruklular*'a değil, *Haleb* hükümdarı **el-Aziz**'in adamlarına verilmiştir. Bundan sonra *Yaruklular*, siyasî ehemmiyetlerini kaybetmişler ve *Haleb* şehrinde oturarak kendilerine tahsis edilen dirlikler ile geçinmişlerdir. *Yaruklular*'ın gerek *Haleb* şehrinde gerek şehir dolayındaki kendi semtlerinde sayısı çok içtimaî eserler vücuda getirmişlerdir.

XIII. yüzyılın birinci yarısında *Haleb* bölgesinde yaşayan *Türkmenler*'in başında **Dudu-Oğlu** ve **Koğur** adlı beyleri görüyoruz. **Moğollar**'ın *Anadolu*'yu hâkimiyetleri altına almaları üzerine *Suriye*'ye kalabalık bir *Türkmen* kümesi göç etti ki, aşağıda bu küme hakkında bilgi verilecektir.

11- Anadolu:

Malazgird savaşını takib eden 10 yıl içinde **Türkler** *Adalar Denizi* ve *Marmara*'ya kadar olan yerleri fethettiler. Fakat asrın sonlarında başlayan Haçlı seferleri yüzünden başta *Batı-Anadolu* ve *Marmara* bölgeleri olmak üzere fethettikleri yerlerin mühim bir kısmını kaybedip *Orta-Anadolu*'ya çekilmek zorunda kaldılar. *Haçlı seferleri* dolayısiyle kuvvetlenen *Bizans*, *Türkleri Orta-Anadolu*'dan da atmak ümidine kapılmıştı. Ancak **II. Kılıç-Arslan** (1155-1192) 1176'da *Bizanslılar*'ı ağır bir bozguna uğratarak bu ümidi tamamiyle suya düşürdü. Türkler bu zaferden sonra yavaş yavaş *Bizans* aleyhine topraklarını genişletmeye başladılar. 1243 yılındaki *Köse-Dağ* bozgunundan önce kuzeyde ve güneyde denize ulaşılmış ve batıda *Denizli* ve *Kütahya* ötesine kadar gidilmişti. Güney'de *Çukur-Ova*'daki **Ermeni** krallığı ise vergi ve asker vermeye mecbur edilmiş olmakla beraber, bu krallık, *Haçlılar*'ın desteği ile yine *Tarsus*'tan *Nur* dağlarına kadar uzanan bölgeyi elinde tutabilmiştir.

Türkiye Selçukluları ailesinin atası **Arslan**, yukarıda görüldüğü gibi, *Oğuzlar*'ın yabgusu, yani kralı idi. Oğlu **Kutulmuş** da buna dayanarak saltanat davasına girişmiş ve **Kutulmuş**'un oğulları ise *Anadolu*'daki fetihlerini *Oğuzlar*'a dayanarak yapmışlardı. Bununla beraber hânedanın bu kolu da, diğerleri gibi, memlük sistemini kabul etti. Çünkü, o zamanlarda bir hânedan için bu sistemin kabulü âdeta bir zaruret olarak görünüyor. Hânedanların bekası ve kuvveti buna bağlı idi. Her yerde önüne geleni mahveden **Moğol** kasırgası bu sistemi tam olarak tatbik eden bir devlet karşısında durmak zorunda kalmıştır.

Bununla beraber, Türkiye Selçukluları'nda yine devletin asıl dayandığı askeri kuvvet, hânedanın kendi kavmi, yani Türkmenler idi. Türkmenler bu ülkede göçebeliği bırakarak oturak yaşayışa geçmeye başladılar. Bunlar daha ziyade köyler kurarak veya çoğu terkedilmiş eski köylerde sâkin olmak suretiyle yerleşiyorlardı. Selçuklu ordusuna dirlikli sipahi askerini verenler de bu yerleşenlerdir. Yerleşik hayata geçen Türkmenler'e bir müddet sonra artık Türkmen denilmiyerek Türk adı veriliyordu. Göçebe yaşayışını devam ettirenlerin fazla olmasına gelince, bunun en mühim sebebi Âzerbaycan-Errân ve Orta-Asya'dan bu ülkeye arkası kesilmeden vuku bulan göçlerdir. Bu keyfiyet yani devamlı göçler aynı zamanda Selçuklu devletinin Haçlı seferlerinin başlamasından sonra Anadolu'da varlığını devam ettirmesinde ve sonra Yakın-Doğu'nun en kuvvetli devleti durumuna yükselmesinde pek mühim bir âmil olmuştur. *Türk* göçebe unsuru, yani *Türkmenler* bilhassa uçlarda oturuyorlardı. Oralarda akıncı ve muhafız kuvveti olarak vazife gördükleri gibi, düşman topraklarında yurd tutmak suretiyle fetihleri kolaylaştırıyorlar ve çok defa kendileri de fetihlerde bulunuyorlardı. *Bizans* ucunda yaşayan *Uç-Türkmenleri*'nin *Bizansa* karşı yaptıkları başarılı savaşlar ile ünlerini her tarafa yaymışlardır. XII. yüzyılda Horasan'da Diyar-ı Rûm **(Anadolu)** denilince akla *Ankara-Konya* arasında yaşayan *Türkmenler* geliyordu. **Moğol** istilâsı üzerine çok sayıda gelen yeni unsurlar ile kuvvetlenen *Uç-Türkmenleri* kendi başlarına, **Selçuklu** devletinin yeniden zapt edemediği, *Batı-Anadolu* ve *Marmara* bölgelerini açarak buralarda yerleştiler.

Doğu ve *Güney Doğu-Anadolu*'nun her bir bölgesi veya yöresi bir *Türk* hânedanının hâkimiyetinde idi. Bunların birbirleri ile münasebetleri umumiyetle dostça olmuş ve birbirlerinin hak ve hukukunu gözetmişlerdir. Nitekim bu hânedanları içlerinden biri değil, **Selçuklular** ve *Eyyublular* gibi, komşu büyük devletler ortadan kaldırmışlardır. Bu hânedanlara ait ikinci bir hususiyet de faaliyetlerinin mühim bir kısmını memleketlerinin imarına sarfetmiş olmalarıdır. Onların vücuda getirmiş oldukları içtimaî eserlerin bir çoğu zamanımıza kadar gelmiştir. Bu hânedanların başlıcaları şunlardı: *Erzurum* bölgesinde **Saltuklular**, *Harput Erzincan* bölgesinde **Mengücüklüler**, *Ahlat*'da **Ahlat şahlar**, *Mardin, Hısn-Keyfâ, Meyyafârikin* (bugünkü *Silvan*) de **Artuklular**, *Âmid (Diyarbekir)*'da *İnal (Yınal) oğulları*, *Bitlis-Erzen*'de **Toğan-Arslan oğulları**, *Harput* ve yöresinde **Çubuk** (yahut **Çapak**) ve oğlu. Bunlardan, **Ahlat Sahlar** müstesna, (kurucusu başka bir Türk eline mensuptur) hepsi *Türkmen* asıllıdır. Bu *Türkmen* hânedanları içinde en ünlüsünün **Artuklular** olduğunu biliyoruz. **Artuklular Melik-Şah** devrinin büyük kumandanlarından **Artuk Beğ**'den gelmişlerdir. **Artuk Beğ**'in babası **Eksük**'ün sâlâr (kumandan) unvanını taşıması,

onun alelâde bir şahıs olmadığını gösteriyor. **Artuklular** ailesi *Türkmenler* seçkin mümtaz bir mevkie sahib idiler. **Artuk Beğ**'in oğullarından **Sökmen** *Türk* geleneğince *Türkmenler*'e yanına gelmeleri için, oklar gönderdiğinde onlar bu davete büyük bir sevinç ile icabet ediyorlardı. **Artuklular**'ın *Türkmenler* arasında asil ve mümtaz bir aile sayılmasında, onların **Artuk** ve **Eksük** beylerden önceki atalarının da payı olsa gerektir. Bir müverrih, **Artuklular**'ı iki büyük *Türkmen* hânedanından (diğeri **Selçuklular**) biri olarak vasıflandırıyor. Yine ona göre **Artuklular** *Döğer* boyundan idiler. Bu hânedandan **İl-Gazi** ve **Sökmen** kardeşler ile yeğenleri **Belek** Haçlı savaşlarının tanınmış simalarındandır.

1185 yılında Güney-Doğu-Anadolu'da kalabalık bir Türkmen kümesi zuhur etti. Bu Türkmenler umumiyetle Musul-Rakka ve Urfa dolaylarında kışlıyorlardı. Bu Türkmenler'in birden bire meydana çıkmış gibi görünmeleri, onların buraya bu esnada Horasan'dan gelmiş olduklarını gösteriyor. Gerçekten yukarıda görüldüğü gibi, Harizm-Şahlar'dan Sultan-Şah'ın 568 (1173)'de Oğuzlar'ın en son ellerinde kalmış olan Serahs'ı ele geçirmesi üzerine Merv-Serahs bölgesinde kalabalık sayıda yaşayan Oğuzlar dağılmışlardı. Bu sebeble bu Türkmenler dağılan Horasan Oğuzları'nın şüphesiz batıya gelmiş koludur. Bu Türkmenler sayıca kalabalık olup, yaylak ve kışlak için geniş bir bölgede gidib geldiklerinden varlıklarını her tarafda duyurmakta idiler. Bunların başında Rüstem adlı bir bey vardı. Onlar bu beyleri ile tanındılar ve anıldılar. Mezkûr yılda (1185) Rüstemli Türkmenler ile Ekrad arasında kartallar ile leyleklerin mücadelesini andıran bir çok çarpışmalar oldu. Türkmenler bu çarpışmalardan galip çıktılar.

Rüstemli Türkmenler yaylağa çıktıklarında *Gürcistan*'a da akınlar yapıyorlardı. Onlardan mühim bir kısmın sonra **Selçuklu** hükümdarı **II. Kılıç Arslan**'ın oğlu *Sivas* meliki **Kutb ud-din Melik-Şah**'ın hizmetine girdiği ve **Frederik Barbaros**'un Almanları ile savaştığı anlaşılıyor. **Selçuklu** devrindeki *Türkmenler*'in tarihine aid verilen bu geniş hülasa burada sona ermektedir. Bu hülâsadan şu sonuçlar çıkarılabilir:

Oğuzlar veya *Türkmenler*, **Selçuklu** devletini kurdukları gibi, bu devletin genişlemesinde de başlıca rolü oynadılar. Daha devletin kuruluşuyla başlayan ve sonuna kadar devam eden hânedan âzası arasındaki saltanat mücadelelerine, emîrlerin isyanlarına, hükümdarlar ile kendi kavimleri arasındaki anlaşmazlıklara ve savaşlara rağmen, *Türk* hâkimiyetinin devamlı olmasında onlar pek mühim bir âmil oldular. *Orta-Asya*'dan gelen göç dalgaları *Türkmenler*'i sürekli olarak besliyor, varlıklarını korumalarını sağlıyordu. **Selçuklular**'dan başka, *Fars*'taki **Salgurlular, Dinar** ve oğulları, **Berçem oğulları, Kıfçak oğulları, Kara-Belililer, Yaruklular, Şumla oğulları, Beğ-Tiginliler, Artuklular, İnal-oğulları, Toğan-Arslanlılar,**

Saltuklular ve **Mengücüklüler** de kendilerinden (*Türkmen* asıllı) idiler. *İran*'da **Selçuklu** hânedanının ortadan kalkması onların siyasî ehemmiyetini gölgelememiş, belki de arttırmıştır.

12- Mısır, Kuzey Afrika ve Yemen'de Türkmenler:

> *"Oğuz ili köçüb yürümedük yol bar mu*
> *İvin tutub olturmadık yurt bar mu"*
> (Şecere-i Terâkime, s. 62)

Suriye Zengi'ler devleti hükümdarı **Nureddin Mahmud**'un emirlerinden **Şîr Kuh** kumandasında *Mısır*'a gönderdiği orduda çok sayıda *Türkmen* de vardı. Hatta 564 (1169) yılındaki sonuncu *Mısır* seferinde yine **Şîr Kuh**'un kumanda ettiği 15.000 kişilik *Zengi'ler* ordusundaki bu *Türkmenler*'in 6000 kişi olduğu bildirilir[1]. Fakat *Mısırlılar* sadece bu *Türkmenler*'e değil, **Şîr-Kuh**'un bütün askerlerine toptan *el-Guzz (= Oğuz)* adını vermişlerdi *Mısırlılar* daha sonraları **Eyyubi** askerlerine de el-Guzz demişlerdir. Bu isimlendirme *Mısırlılar*'ın **Şir Kuh**'un askerlerinin, XI. yüzyılda *Mısır* üzerine bir seferde bulunmuş olan *Oğuz* beylerinden **Atsız Beğ**'in askerlerine benzemelerinden ileri gelmiştir. **Osmanlı** devrinde *Mısır*'da yaşayan *Çerkesler*'e de *el-Guzz* denilmesi bu geleneğin yüzyıllar boyunca sürüp gittiğini gösterir.

568 (1172-1173) yılında **Emîr Şerefeddin Kara-Kuş** idaresinde *Kuzey Afrika*'da fetihlerde bulunan ve *Tunus*'daki meşhur *Kayruvan* şehrinde *Eyyublular* adına hutbe okutan *Türkler* de aynı adla (*el-Guzz*) anılmışlardır. Bu, aynı husus ile ilgilidir. Değilse gerek **Şerefeddin Kara-Kuş**, gerek ondan sonra *Magribe* gönderilen kumandanlar (mesela **Boz-Aba**), *Eyyublu* hânedanından **Takiyeddin Ömer**'in memlûkleri idiler ve *Kuzey Afrika*'ya onun tarafından yollanmışlardı. Ancak bu emirlerin askerleri arasında *Türkmenler*'in bulunması imkânsız değildir.

488 (1095) yılında **Türk Şahmelik'in** 100 atlı ile *Mısır, Trablus Garb* ve *Tunus*'ta maceralı bir hayat geçirdiği daha önce söylenmişti.

Yukarıda sözü edilen **Şerefeddin Kara-kuş**, buyruğunda pek az *Türk* olduğu halde göçebe *Arabları* da ittifakına alarak *Trablus*'u ve *Mehdiye*'den başka bütün *Tunus*'u feth etti. Sonra bunlardan bir bölük, *Muvahhidler*'den **Ebû Yusuf Yakub**'un hizmetine girdi. Gerek bu hükümdar gerek halefleri zamanında onlardan bazıları mühim mevkilere çıkarıldılar. Meselâ *Guzz* emîrlerinden **Şaban**'a *İspanya*'da 7.000 dinar geliri olan bir dirlik verilmişti[2].

1 *Ebû Şâme, Ravzateyn fi ahbâri devleteyn, I, s.158.*

2 *İbn ul-Esîr, XI, s. 174-175, 211, 234-235; Abd ul-Vâhid el Merrakuşî, yayınlayan el-Mu'cib fi telhisi ahbâri'l-Mağrub, Yayınlayan R. Dozy, Leyden, 1881, s. 210.*

Mısır'a gelen *Türkmenler* arasında **Resûl** lâkabı ile anılan **Muhammed** oğlu **Hârun** adlı bir *Türkmen* beyi de vardı. **Resûl, Biçek** (? بيجك) adlı bir *Türkmen* oymağına mensup idi. Bu Türkmen oymağı hakkında hiç bir bilgiye sahip değiliz. **Selahad-din-i Eyyûbî** kardeşi **Tûran-Şah'ı** 569 (1173-1174)'da *Yemen*'e gönderdiğinde **Resûl**'un oğulları da onun maiyyetine verildiler. **Resûl oğulları** *Yemen*'de mühim hizmetlerde bulundular ve gitgide daha büyük mevkilere yükseldiler. Bunlardan **Nureddin, Eyyubîler** hükümdarı **Melik Mes'ud** 626 (1228-1229) yılında *Mekke*'de ölünce, *Yemen*'de hükümdarlığını ilân etti. Bu ülke 859 (1455) yılına kadar onun oğullarının elinde kaldı. **Resûl oğulları**'nın baş şehri *Zebîd* idi. Bu *Türkmen* hânedanı halka karşı şefkat göstermeleri ve imar faaliyetlerinde bulunmaları ile *Yemen* tarihinde iyi bir hâtıra bırakmışlardır[1].

D. MOĞOL İSTİLÂSINDAN SONRA TÜRKMENLER

Moğol istilâsının en mühim sonuçlarından biri de *Orta Asya Türk* etnoğrafyasını değiştirmiş olmasıdır. **Uygur, Karluk, Kıpçak** ve diğer bazı Türk kavimleri, bu istilâ neticesinde çözülerek geniş ölçüde kavmî hüviyetlerini kaybettiler. Bunlar ile *Moğol* oymaklarının birleşmesinden yeni kavimler meydana geldi ki, bunların dili *Türk* ve siyasî mâzileri **Moğol** idi. Meşhur **Timur** bunun tam bir örneğidir. Böylece bugün *Orta-Asya*'daki *Özbek, Kazak, Kara-Kalpak, Doğu - Türkistan Türkleri*, bu karışma ve kaynaşmadan meydana gelmiş yeni kavimlerdir. Yüz şekilleri ve dilleri *Kırgızlar*'ın **Moğollar** ile karışmış olduklarını gösteriyor.

Moğol istilâsı, İslâm âleminin çehresini de tamamiyle değiştirdi. Halîfesiyle, memlûk askeriyle, parlak kültürü ve zengin ticarî hayatiyle eski âlem ortadan kalktı. **Moğol** istilâsından sonra ortaya çıkan yeni âlemde *Türk* kültürü mühim bir mevki kazandı. Bu ise Anadolu'da olduğu gibi, *Mâveraun-nehr*'de, *Âzerbaycan*'da *Türk* nüfusunun eskisine nisbetle çok yoğunlaşmış bulunması ile ilgilidir. Yalnız bu hususta *Anadolu Türk* ülkeleri arasında en başta geliyordu. *Türk* dili, **Osmanlı** İmparatorluğunda XVI. yüzyılda rakibsiz bir duruma gelmişken *Türkistan* denilen *Mâveraun-nehr*'de, XX. yüzyılın başlarında dahi farsça, hâlâ resmî dil olarak kullanılıyordu.

1- Hazar - Ötesi Türkmenleri

Türkmenler *Moğol* hakimiyetinden sonra da eskisi gibi, *yakın Doğu*'nun en büyük siyasî kuvveti olmakta devam ettiler. *Moğol* istilası yüzünden **Türkmenlerin** pek çoğu *Anadolu*'da toplanmıştı. Onlar XV. asırdan itibaren *İran*'ın siyasî kaderini'de ellerine aldılar

1 *El-Hazrecî, Kitabu'lukûd il-lû'lu'yye fi tarihi d-devlet is-Resûliyye, (GMS), Leyden, 1906, s. 27, 74; Müneccim-Başı, Câmiü'd-düvel II, s. 655-660.*

ve bunu XX. asrın ilk yarısının ortalarında kadar sürdürdüler. *Moğol* istilâsı üzerine *Mâveraün-nehr, Horasan* ve *Âzerbaycan*'da yaşayan *Türkmenler*'in pek çoğu *Anadolu*'ya geldiler. Bunlar istilânın önünden kaçmışlardı. *Mangışlak*'da X. yüzyıldan beri yaşamakta olan *Oğuzlar* bu istilâdan pek müteessir olmadılar. Çünkü, yurdları *Mangışlak* istilâ sahası üzerinde olmayıp kenarda kalıyordu. Bununla beraber, onlar ilk önce **Altın - Ordu** hanlarına, sonra da *Hive*'de oturan hanlara tâbi oldular. *Mangışlak*'taki, **Türkmenler**'in mühim bir kısmı **Salur** boyundan idi. **Ebûl-Gazi Han**'ın *Şecere-i Terâkime*'sindeki bir kayda göre, **Şah-Melik**'in öldürülmesinden dolayı başgösteren dağılma üzerine[1] *Oğuzlar*'dan pek önemli bir küme *Mangışlak*'a gitmiştir. Bu Oğuz kümesinin içinde her boydan olmakla beraber, çoğunluğunu *Eymür, Döğer, İğdir, Çavuldur, Karkın, Salur* ve **Ağar** boylarına mensup kollar meydana getiriyordu. *Mangışlak*'a giden bu *Oğuz* kümesinin başında, yine aynı müellife göre, **Kılık** (قلاق) **Beğ, Kazan Beğ ve Karaman Beğ** vardı[2]. Bu sözlerden Mankışlak'ın Oğuz elinin dağılması sonucunda bir Oğuz yurdu haline geldiğine inanıldığı anlaşılıyor. *Mangışlak*'taki **Salurlar**'ın İçki *(İç) Salur* ve Taşkı *(Dış) Salur* olmak üzere iki kola ayrıldıkları biliniyor. *Türkmenler*, XVII. yüzyılda **Yomut, Ersarı, Teke** ve **Sarık** gibi büyük Türkmen topluluklarının Salurlar'dan çıktığına inanıyorlardı[3]. Eğer bu iddia doğru ise, bugünkü *Türkmenistan Türkmenleri*'nin ezici çoğunluğunun aslında *Salurlar*'dan olduğunu kabul etmek icab eder[4]. Halbuki *Salurlar*'dan önemli kolların da batıya göç etmiş olduklarını biliyoruz[5].

Mangışlak'ta **Çavuldur** *(Çavundur)*'lardan da pek mühim bir kol bulunuyordu. Bu *Çavuldurlar* ile *İğdir* ve *Soynacılar*'a mensup bir zümre **Rus Çarı Petro** zamanında *Kalmuklar* tarafından *Kuzey Kafkasya*'ya götürüldüler. Bunların nüfusları 1912'de 15.534 olarak hesab edilmiştir. *Kafkasya*'ya götürülen bu *Türkmenler* uzun müddet *Orta Asya*'daki eldaşları ile münasebetlerini kesmemişler ve **Mahdum Kulu**'yu da büyük şâirleri olarak tanımışlardır[6]. Yaşadıkları bölgenin adiyle **"Stavrapol Türkmenleri"** denilen bu *Türkmenler*, varlıklarını zamanımıza kadar sürdürmüşlerdir. X.yüzyıldan beri *Mangışlak* ya-

1 *Şecere-i Terâkime, s. 61.*

2 *Ebûl-Gazi bu kaydı Câmi ut-tevârih'ten almış görünüyorsa da elimizdeki nüshalarda böyle bir ifade yoktur. Bu nüshalarda yeri boş bırakılmış bir beyin 1.000 atlı ile Ceyhun'un orta yatağında yurd tuttuğu, Kutluğ Beğ, Kazan Beğ ve Karaman Beğ'in onun oğulları olduğu söylenmektedir.*

3 *Aynı eser, s. 69, 72, 73.*

4 *1863 de Türkmenler arasında bir seyahat yapan meşhur Türkolog A. Vâmbèry. 196.500 çadır olarak hesap ettiği bütün Türkmenler'den Salurlar'ı 10.000, Er Sarıları 50.000, Sarıklar'ı 10.000, Tekeler'i 60.000 ve Yomutlar'ı 40.000 çadır olarak gösterir ki (Travels in Central Asia, s. 309), bunların toplamı 170.000 ediyor.*

5 *İkinci Bölümde Salur boyu bahsine bk.*

6 *Bu Türkmenler hakkında, V. Barthold, a History of the Turkman people, Four studies on the history of Central Asia, tercüme V. ve T. Minorsky, Leiden, 1962, s. 157-159.*

rmadasında yaşayan *Türkmenler*, bilhassa **Mangıtlar** ve *Kalmuklar*'ın saldırışları sonucunda bu yurdlarından göç edip, *Balhan* ve *Horasan*'a gelmişlerdir. XIX. yüzyılda artık orada hiç bir *Türkmen*'e rastgelinmiyordu. *Balhan* ve *Horasan* bölgelerindeki *Türkmenler* Seyyahlara asıl yurdlarının *Mangışlak* olduğunu söylemişlerdir ki[1], onların ezici çoğunluğu için bu söz bir gerçektir. *Şecere-i Terâkime*'de *Balhan* dağlarında eskiden beri oturan *Türkmenler* olarak **Oklu (-> Oḫlu), Göklü** ve **Sultanlı** oymakları zikrediliyor. *"Oklu Türkmeni"*nin adı XVI. yüzyıla ait *Safevî* kaynaklarında, *Eymür (Eymir), Salur* ve *Göklenler* ile birlikte geçer. Bunların hepsine birden *Yaka Türkmeni* veya daha umumî bir deyimle *Sayın Hanlı Türkmenleri* deniliyordu. *Türkmenler*'in büyük şâiri **Mahdum Kulu**'yu (XIII. yüzyıl) çıkarmış olan *Göklenler, Gürgen (Curcan)* ırmağının yukarı yatağında yaşıyorlardı. Bunların bir oymak birliği teşkil etmedikleri görülüyor. Bu küme de *(Vàmbèry*'ye göre 12.000 çadır), az nüfuslu **Beğ-Dili, Bayındır, Kayı** ve *Eymür* gibi boylara mensup oymaklar görülmektedir[2]. Buradaki **Kayı** obası **Osmanlı** hânedanının kendi boylarından olduğunu biliyordu[3].

Şecere-i Terâkime'de 1570 yıllarından önce *Hazar Denizi*'ne dökülen *Ceyhun*'un kıyılarında çiftçilik yapan *Hızır-Eli Türkmenleri*'nin aslı kul yani köle olan bir yabancının oğlundan geldikleri söyleniyor. Yine *Şecere-i Terâkime*'ye göre, **Ali-Eli, Hızır**'ın kardeşi **Ali**'den, **Kullar** oymağı **Hızır**'ın diğer kardeşi **İk** (yahut **Eyik**)'den, **Kara-İvli (Evli)**ler de yine **Hızır**'ın kardeşlerinden **Kaşağ**'dan inmişlerdir. Bu durumda burada geçen *Kara-İvliler*'in bu addaki *Oğuz* boyunun bir kalıntısı olduğu düşüncesi zayıflıyor. Gerçekten *Anadolu*'da zamanımızda *Kara-Evli* adlı bir oymağa rastgelinmiş ise de, bunun da menşei şüphelidir[4].

Kara-İvliler, yine *Şecere-i Terâkime*'ye göre, *Amu-Suyu*'nun kıyısında ve *Acı-Deniz (Hazar Denizi)*'in yakınında oturmakta olup, toprakları verimsiz ve sayıları azdı. Aynı eserde *Balhan*'daki *"Tevecciler"*, *"Eski Halkı"* oymaklarının da *Türkmen* olmayan kimselerden türedikleri yazılıdır. Bütün bunlar ve diğer tarihî bazı deliller *Hazar-Ötesi Türkmenleri* arasına zamanla, **Çağatay, Özbek** ve sair uluslara mensup oymakların, ailelerin ve şahısların girmiş olduklarını gösteriyor. Biz XVI. yüzyılın ikinci yarısında bu *Türkmenler* arasında **Celâyir**-oymağının bulunduğunu biliyoruz ki, bu oymak aslen *Moğol* olup, evvelce *Çağatay* ulusuna dahildi.

1 *Vàmbèry, aynı eser, s.25.*

2 *Vàmbèry, aynı eser, s. 306; Mes'ud Keyhan, Tarih-i coğrafya-i mufassal-ı iran, 1311 ş., II, s. 102-103, 309; R.R. Arat, Göklen maddesi, İ.A., IV, s. 809 - 811.*

3 *A. Burnes, Fransızca tercüme Voyages del'embouchure de l'Indus à Lahour, Caboul, Balkh et Boukhara, Paris, 1835, III, s.199.*

4 *II.Bölümdeki Kara-Evli bahsine bk.*

Hazar - Ötesi Türkmenleri'nin başlıca hangi boylardan geldikleri sorusuna gelince, bu hususta, ehemmiyetlerine göre şu isimler zikredilebilir: *Salur, Çavuldur (Çavundur-Çavdur), İğdir, Yazır, Eymür (Eymir), Karkın.* Bunlar *Balhan* ve *Horasan* bölgelerine *Mangışlak*'tan gelmişlerdir. Onlar arasında nüfusları çok daha az *Oğuz* boy obaları ise *Bayındır, Beğdili* ve *Kayı*'dır. *Üç-Oklar*'ın *Boz-Oklar*'a nazaran sayıca daha fazla oldukları da bir gerçektir.

Türkmenler, bütün seyyahlarca *Orta Asya*'daki *türkçe* konuşan ellerin en savaşçısı kabul edilmiş olmakla beraber bir devlet kurmak şöyle dursun, *Mangıt* ve *Kalmuklar*'a bile mukavemet edemedikleri gibi, nefret ettikleri *Özbekler*'e de yüzyıllar boyunca vergi vermeğe mecbur kalmışlardır. Halbuki *Anadolu*'daki *Türkmen* topluluklarından devlet kurmayan ve ya devlet kurulmasına katılmayan kalmamıştı. *Hazar-Ötesi Türkmenleri*'nin siyasî bir birlik meydana getirememeleri, onların yerleşik hayata geç intibak etmelerine ve parçalanmış bir duruma düşmelerine de sebep olmuştur. Şimdi onların büyük çoğunluğu *Türkmenistan Cumhuriyeti*'nde yaşamakta, bazı mühim kolları da *İran* ve *Afganistan* devletlerinin tebaaları arasında bulunmaktadır.

Ebû'l-Gazi'nin eserinden öğrendiğimize göre, XVII. yüzyılda *Türkmenler*'in elinde birçok Oğuz-nâmeler görülmekte idi. Bu *Oğuz-nâmeler*'in muhtevaları hakkında tam bir bilgiye sahip değiliz. Çünkü, hiç biri bize kadar gelmemiştir. Yalnız şu kadarını biliyoruz ki, bu *Oğuz-nâmeler*'de de **Dede-Korkut** ve **Salur Kazan** ile ilgili haberler bulunmakta idi. Bu *Oğuz-nâmeler*'e *Câmi'üt-Tevârih*'in de kaynak olup olmadığı hususunda kesin bir şey söylemek mümkün değildir.

Oğuz-nâmeler XIV.-XVII. yüzyıllar arasında *Harizm*'den *Rumeli*'ne kadar bütün *Oğuz Türklüğü*'nün yaşadığı yerlerde söyleniyor ve okunuyordu. Bu, bütün *Batı Türklüğü*'nde ortak bir gelenekti. XVII. yüzyıldan itibaren bu *Oğuz-nâmelerin* yerini *Kör-Oğlu* destanı aldı. **Kör-Oğlu**, XVI. yüzyılın ikinci yarısının ortalarında *Bolu* sancağının *Gerede* kazasında, onbeş yirmi adamla haydutluk yapmağa başlamış bir yiğit idi. Kendisinin adı geçen kazanın *Sayuk* (şimdi: *Sayık*) köyünden olduğu biliniyor. İyice anlaşıldığına göre sonra bu işi *Tokat-Sivas* arasındaki *Çamlı-Bel*'de devam ettirmiş ve belki sonra[1] *İran*'a gitmek zorunda kalmıştır. Âşıklar XVII. yüzyılda onun yiğitliklerini anlatan destanlar okumağa başladılar. Fazla olarak, *Ferhad ile Şirin, Tâhir ile Zühre, Kerem ile Aslı* gibi halk hikâyeleri de *İran* ve *Anadolu Türkleri*'nde olduğu gibi, *Sayın Hanlı Türkmenleri*'nin de en sevdikleri hikâyelerdi. Böylece, mezheb ayrılığına rağmen, *Oğuzeli*'nin üç ayrı yerde (*Anadolu, İran, Hazar-Ötesi*) bulunan topluluk-

1 *Kör Oğlu'nun tarihî şahsiyeti hakkında: F.Sümer, "Kör Oğlu, Kizir Oğlu Mustafa ve Demirci Oğlu ile ilgili vesikalar", Türk dünyası araştırmaları, 1987, sayı 46, s.9-46.*

ları arasında yeni ortak kültür meydana geldi ki bu, pek dikkate şâyân bir husustur. *Hazar-Ötesi Türkmenleri*, siyasî bir varlık göstememişlerse de, **Mahdum Kulu** (XVIII. yüzyıl) gibi, büyük bir şâir yetiştirmişlerdir. XIX. yüzyılda **Türkiye**'deki son *Türkmen* oymaklarının da **Dadal-Oğlu, El-Beğli-Oğlu** ve **Gündeşli-Oğlu** gibi, tanınmış şâirleri olduğunu biliyoruz. Bu münasebetle, **Barthold**'un da söylediği gibi, Türkmenler'in her zaman ve her yerde daima millî şâirler yetiştirmiş olduklarını belirtmek lâzımdır.

2- İran

İran'a gelen *Moğollar*'ın gayet iyi yetiştirilmiş ve mükemmel teşkilâtlı bir orduları olduğu gibi, tecrübeli memurların başında bulunduğu bir büroya da sahip idiler. Bu büroda *Uygur* yazısı ve *12 hayvanlı Türk takvimi* kullanılıyordu. *İran*'da *Uygur* yazısı *Moğollar*dan sonra bırakıldı ise de *12 hayvanlı Türk takvimi* son asra kadar kullanılmakta devam etti. Bu divanda yazı dili olarak moğolca'nın yanında türkçenin de kullanıldığı hükmünü verdirebilecek bazı deliller vardır. Devletin dayandığı ulus hâkim kümeyi meydana getiren *Moğol* unsuru ile onların maiyyetinde bulunan *Türkler*'den müteşekkildi. *Moğol* unsuru, *Menkut, Arlat (Arulat), Suğanut, Suldus, Bisuut, Oryânkat, Kurulas* ilh... olmak üzere asıl *Moğol* ulusuna mensup boyların obaları ile *Celayir, Sunit, Tatar, Kireyit, Uyrat* ve sâire gibi moğolca konuşan kavimlerin kollarından meydana gelmişti[1].

Türkler'e gelince, bunların pek mühim bir kısmını *Uygurlar* teşkil ediyordu. *Uygurlar* yalnız devlet memuru ve din adamı olarak değil, kalabalık sayıda asker olarak da gelmişlerdi. *Uygurlar*'dan başka *Kıpçak, Karluk, Küçey* ve sâire gibi diğer *Türk* kavimlerine mensup çok sayıda unsurlar da gelmiştir. Bunların bir kısmı Moğol hanları ve beylerinin maiyyetleri ve askerleri arasında bulunmakta idiler. Böylece *İran Moğolları* arasında başlıca iki dil konuşuluyordu: moğolca ve türkçe. *Moğolca*'nın, gittikçe ehemmiyetini kaybetmekle beraber, XIV. yüzyılın ikinci yarısına kadar konuşulduğu biliniyor. İlk *Moğol* hanları **Hülegü, Abaka** ve hattâ **Argun**'un türkçe bildikleri şüphelidir. **Gazan** ve halefleri bu dili biliyorlardı. Esasen, *Moğollar* arasındaki Türk unsurunun ehemmiyet kazanması da bu hükümdar ile başlar. *Moğollar*'ın *İslâmiyeti* kabulleri ile *türkleşmeleri* arasında bir muvaziliğin varlığı görülür. Her halde ikisi bir birine tesir etmiş olmalıdır. **Olcaytu (1304-1316) zamanında** başta Uygurlar olmak üzere, *Türkler* mühim mevkilere geçtiler. *Uygurlar*'dan **Sevinç Aka, Ebû-Said**'in atabeği ve beylerin başı idi. Onun kardeşi **Öğrünç** de, bir *Uygur* tümeninin başında, nüfuzlu emîrlerden biri olarak görü-

1 *F.Sümer, Anadolu'da Moğollar, Selçuklu araştırmaları dergisi, 1969, I, s.147.*

nüyor. Diğer büyük *Uygur* emîrlerinden biri de asîl bir aileye mensup bulunan **Esen (İsen) Kutluğ** idi. 1329 yılında **İlhanlı** devletinin *Ulus beğleri* yani merkez emîrleri **Celayir Şeyh, Hasan Beğ, Esen Kutluğ oğlu Mahmud, Sevinç**'in kardeşi *Öğrünç*, **Ali Kuşçu**'nun oğlu **Şeyh Ali** olup bunlardan son üçü *Türk* asıllı idiler. *İlhanlı* devletinin çökmesinden sonra *Anadolu*'da bir devlet kuran **Eretne**'nin de *Uygur Türkleri*'nden olduğunu biliyoruz. **Eretne**'nin ağabeyi **Turumtaz** da **Gazan** ve **Olcaytu**'nün yakın emîrleri arasında bulunuyordu. Bu hükümdar zamanında **Ali-Kuşçu** ve kardeşleri **Bayıtmış** ile **İl-Basmış** ve diğer bazı emîrlerin de **Kıpçaklar**'dan olduğu görülüyor[1].

Gazan Han Müslümanlığı devletin resmî dini yapmış olmakla beraber, ulusunun geçmişine ve geleneklerine bağlı bir hükümdardı. *Moğollar*'ın tarihini iyi bilen **Pulat Cinsang**'ın anlattıklarını zevkle dinliyordu. Kısa süren hanlığı esnasında devletini iyi bir düzene kavuşturmak için tedbirler alırken, *Türk* ve *Moğollar*'ın tarihlerinin yazılmasını da emretmişti. İslâm müellifleri, umumiyetle *Moğollar*'ı *Türkler*'den bir kavim saymışlar ve bazan onları Türk olarak vasıflandırmışlardır. Dış benzerlik ve *Moğollar* arasında pek çok *Türk* bulunması onlardaki bu kanaatin başlıca sebeblerini teşkil etmelidir. **Gazan Han**'ın sarayında da böyle bir fikir mevcut idi. *Câmi ut-tevârîh*'te bu fikrin tam olarak aksettirildiği görülüyor. *Türk* ve *Moğol* ensabı, bir birinden ayrılmış olmakla beraber, *Türk* adı altında aynı bölümde incelenmiş, bu arada *Oğuzlar*'ın ensabına da geniş bir yer verilmiştir[2].

Ebu-Said Bahadur Han'ın 1335 yılında ölümünden sonra *Moğol* kudreti kırıldı. *Moğollar* arasında, bozkırlarda olduğu gibi kanlı ve uzun bir mücadele başladı. 1277 yılında *Moğollar Anadolu*'nun idaresini doğrudan doğruya, ellerine aldıktan sonra bu ülkede çok sayıda bir *Moğol* kuvveti bırakılmıştı. Bu kuvvetin başında merkezden tayin edilen bir emîr vardı. İkinci büyük *Moğol* kuvveti de merkezi *Musul* olan *Diyarbekir* vilâyetinde bulunuyordu. Bu kuvvetin önemli bir kısmını kalabalık *Uyrat* boyu meydana getiriyordu.

Ebû-Said Bahadur Han'ın ölümü üzerine (1335) **İlhanlı** tahtına çıkarılan **Arpagaun**'u (kısaca **Arpa**), *Diyarbekir* vâlisi **Uyrat Ali Pâdişah** tanımadı; **Musa** adlı bir şehzadeyi han ilân ederek **Arpa**'nın üzerine yürüdü. **Arpa-Han** yenilip öldürüldü ve yerine **Musa** geçirildi. **Ali Pâdişah** devlete hâkim oldu. Fakat **Ali Pâdişah**'ın ikbal günleri çok sürmedi. *Anadolu* umumî vâlisi olan **Celâyir Şeyh Hasan**, mühim bir kuvvetle gelerek iktidarı **Ali Pâdişah**'ın elinden aldı

1 *"Anadolu'da Moğollar", s.15-25.*

2 *Bu hususta Üçüncü Bölüme bk.*

(1337). Böylece *İran*'a *Anadolu*'dan ikinci bir küme daha gitmiş oldu. **Celâyir Şeyh Hasan** da karşısında yaman bir rakip buldu. Bu, **Olcaytu** ve **Ebû-Said**'in beylerbeyisi meşhur **Suldus Çoban Beğ**'in torunu ve *Anadolu* Umumî Vâlisi **Demir-Taş**'ın oğlu **Küçük Şeyh Hasan** idi. **Küçük Şeyh Hasan**, *Anadolu*'da bulunuyordu. **Şeyh Hasan**'ın ortaya çıkması ile iki büyük ve asil aile karşı karşıya geldiler. Mücadeleyi **Küçük Şeyh Hasan** kazandı ve **Büyük Şeyh Hasan**'ı *Bağdad* ile yetinmeğe mecbur bıraktı (1339). Anlaşılacağı üzere artık *İran*'ın siyâsî kaderine *Anadolu* hâkim olmağa başlamıştı ki bu, XVI. yüzyıla kadar devam edecektir. Yani *İran*, *Rum-eli* gibi, kavmi bakımdan *Anadolu*'nun bir uzantısı halini aldı. Bu keyfiyet *Moğol* istilâsı üzerine *Anadolu*'da önemli bir nüfusun yığılmış olmasından ileri gelmiştir. **Küçük-Şeyh Hasan**'ın ordusunda kalabalık sayıda *Anadolu Türkmenleri* de vardı. **Şeyh Hasan**'ın halefi ve kardeşi **Melik Eşref**'in gözde emîrlerinden **Beğceğiz**, *Anadolu Türkmenleri*'nden olup, babası **Çoban Sâlâr oğlu Hacı Mehdi** idi. *Moğollar*'ın gelişi üzerine, *Âzerbaycan* ve *Errân*'da pek kalabalık bir halde yaşayan *Türkmenler*'in Anadolu'ya göç etmiş oldukları, yukarıda söylenmişti. Nitekim XIV. yüzyılın ikinci yarısına kadar Azerbaycan ve İran'da *Türkmenler*'in bulunduklarına dair bugüne değin herhangi bir kayda rastgelinmemiştir. Bununla beraber Türkmenler'den bazı zümrelerin *Moğollar*'a tâbi kalarak *Errân*, *Muğan* ve *Âzerbaycan*'da, *Şehrizor - Hulvan-Dinever* bölgesinde *(Kürdistan)* yaşadıkları kabul edilebilir. *Moğol* devrinde *Sâve* ve *Âve* taraflarında **Halaç Türkleri**'nin yaşadıklarını biliyoruz. Bunlar, daha önce de söylendiği gibi, oralarda varlıklarını zamanımıza kadar devam ettirmişlerdir[1]. *Sâve* şehri XIV. yüzyılın ortalarına doğru **Emîr Şeyh Hasan-i Karlığ**'ın (قارلغ) eline geçmişti ki, buradaki *Karlığ* sözü, bu addaki *Türk* kavmini ifade etse gerektir. Yine **Celâyir Sultan Ahmed** devri emîrlerinden bir de **Pîr Hüseyin-i Karluk**'u (قارلق) görüyoruz ki[2], bunun, **Emîr Şeyh Hasan-i Karluğ**'un akrabası olması mümkündür.

Fars'a gelince burada **Salgurlu** hânedanı *Moğollar*'ın metbuluğunu kabul ederek varlığını 1286 yılına kadar sürdürdü. Bu bölgede bulunan *Türkler* (başlıca *Halaçlar* ve *Türkmenler*) **Salgurlu devleti**'nin ortadan kalkmasından sonra da kavmî varlıklarını devam ettirdiler.

Yine *Moğol* devrinde *Türkmenler'den bir topluluk, Kirman*'da yaşamakta idi. Aynı devirde başta *Yazırlar* olmak üzere *Türkmenler*'den bazı oymaklar da *Horasan*'da oturuyorlardı.

XIV. yüzyılın ikinci yarısında *Errân* ve *Muğan*'da *Türkmenler*'in *(Terâkime)* yaşadıkları görülüyor[3]. Bunlar arasında en varlıklı *Türk-*

1 *Kalaclar hakkında, bk. F.Köprülü, Halac maddesi, İ.A, V, s.109-116.*

2 *F.Sümer, Âzerbaycan'ın türkleşmesi tarihine umumî bir bakış, s.438-439.*

3 *Hâfız-i Ebrû, Zeyl-i Câmi ut-tevârih-i Reşîdî, Tahran, 1317 ş., s.190, 245; Tarih-i Şeyh Uveys, yay. J.B. Van Loon, Lahey, 1954, s.183.*

menler Errân'da yaşayan *Çobanlı Türkmenleri* idiler[1].

Yukarıda bahsedilen emîrler arasındaki mücadele sonucunda **İlhanlı imparatorluğu** parçalanarak bir takım küçük devletler meydana geldi. Bu arada *Türkmen Kara-Koyunlu* oymağı da durumdan faydalanarak gittikçe kuvvetini arttırıp *Musul-Erzurum* arasındaki bölgenin geniş bir kısmına hâkim oldu. XIV. yüzyılın sonlarına doğru onlar *Nahçıvan, Hoy* ve diğer bazı yerler olmak üzere *İran*'ın uç vilâyetlerini de ele geçirdikleri gibi, vakit vakit *Tebriz*'i dahi işgalleri altına aldılar. Yine bu esnada dahili mücadeleden çok zahmet çekmiş olan *Uyratlar*, Erbil yöresinde yurd tuttular. **Mehmed Saru** adlı bir *Türkmen* beyi de *Şehrizor*'a hâkim oldu. Görmüş olduğumuz gibi *Şehrizor* bölgesi **Selçuklu** fethinden beri daima *Türkmenler*'in kalabalık halde yaşadıkları bir bölge idi. *Moğollar*'ın gelişi esnasında da (1231) **Şemsud-din Sevinç** adlı bir *Türkmen* emîri *Erbil-Hemedan* arasındaki yolu kontrolu altına almıştı. Bu *Türkmen* beği **Koş Yalu** (=**Çift Yaylı** قوشالو) adlı bir oymağa mensuptu. Buyruğunda epeyce kalabalık bir topluluk bulunan **Sevinç**, *Erbil* emîri **Gök-Börü**'ye ait *Sârû* (سارو) adlı bir kaleyi de eline geçirdi. Sevinç sonra 627 (1229-1230) yılında *Meraga*'ya yakın bir yerdeki çok müstahkem *Rûyindiz* kalesine de hâkim oldu. Fakat kendisi aynı yılda kuşattığı *Meraga*'da bir ok isabetiyle öldü. Sevinç'ten sonra Rûyindîz kalesini kardeşinin, onun da *Moğollar*'la yapılan bir çarpışmada ölmesi üzerine, kızkardeşinin oğlu elinde tutmuştur[2]. Yukarıda adı geçen **Mehmed Saru**'nun ikinci adının yukarıdaki kale ile ilgili olduğu ileri sürülebilir. Aynı addaki *Mehmed* Saru'nun buyruğundaki Türkmen oymağının kendisinden sonra *Sarulu* adıyle anıldığını ve bu oymağın zamanımıza kadar varlığını koruduğunu biliyoruz[3].

Kara-Koyunlu beyi **Kara-Yusuf** XV. yüzyılın başlarında *Âzerbaycan*'ı **Timurlular**'dan ve *Arab Irakı*'nı da **Celâyir Sultan Ahmed**'ten aldı. Bunun sonucunda *Doğu-Anadolu*'nun uc bölgesinde oturan *Türkmenler*'in mühim bir kısmı *Âzerbaycan*'a gitti. Gidenler arasında asıl yurdu *Maraş* bölgesi olan *Ağaç-Eri Türkmenleri*'nden bir oymak da vardı ki, bu oymak *İran*'da zamanımıza kadar varlığını muhafaza etmiştir. *Kara-Koyunlular* sonra hâkimiyetlerini *Sîstan*'a kadar uzattılar. Bu başarıları **Kara-Yusuf**'un küçük oğlu ve ikinci halefi **Cihan-Şah** elde etmişti. **Cihan-Şah** bize *türkçe* şiirler bırakmış, *Türk* hükümdarlarından biridir[4]. Onun *Tebriz*'de yaptırdığı önemli

1 *Clavijo'nun ingilizce ve ondan yapılan türkçe tercümesinde geçen Çobanlı adının Çepni olduğu -bir şüphe üzerine- tesbit olunmuştur.*

2 *İbn ul-Esîr, XII, s.229.*

3 *Bu oymak hakkında: F.Sümer, "Safevî devletinin kuruluşu ve gelişmesinde Anadolu Türkleri'nin rolü",STME, Ankara, 1976, s.61,80.*

4 *V. Minorsky, Jihan-Shah Qara-Qoyunlu and his poetry, BSOAS, XVI, 2 (Turkmenica 9), s.20 ve devamı.*

bir sanat eseri olan *Gök-Mescid* de zamanımıza kadar gelmiştir. *Kara-Koyunlu* topluluğu *İran*'daki *Türkmen* ve *Türk* oymaklarının da katılması ile oldukça büyük bir ulus haline geldi. Bu eli meydana getiren başlıca boylar şunlardı: *Sa'dlu, Baharlu, Alpağut, Duharlu, Ağaç-Eri, Hacılu, Karamanlu, Çekürlü.* Bu boylar **Kara-Koyunlu** devleti yıkıldıktan sonra da varlıklarını uzun bir müddet devam ettirdiler.

Kara-Koyunlu hânedanına *Baranlu* denilmekte idi ki, bu adın nereden geldiği anlaşılamamıştır. Bunun gibi bu oymağın *Oğuz* boylarından hangisine mensup olduğu da bilinemiyor. **Minorsky** *Kara-Koyunlular*'ın *Ywa* boyundan geldikleri fikrindedir ki[1], şimdiki durumda en isabetli tahmin de bu, gibi görünüyor.

Kara-Koyunlular, kendi *kavmî* hususiyetlerini muhafaza etmekle ve *millî* an'anelerine bağlı kalmakla beraber devlet teşkilâtları umumiyetle selefleri **Celâyirliler**'inkinin aynı idi. *Kara-Koyunlular*'dan sonra *İran*'da hüküm süren diğer devletler de umumiyetle bu devletin teşkilâtına bağlı kalmışlardır.

Kara-Koyunlu elinin belli başlı oymaklarından biri olan *Bahurlu* boyunun mühim bir kolu, **Kara-Koyunlu** devletinin yıkılması üzerine, **Ak-Koyunlular**'a boyun eğmiyerek *Horasan*'a göç etti. Bu oymak mensublarından bir çoğu oradan Hindistan'a gidib, **Behmenî** hânedanının hizmetine girdiler. Bunlardan **Sultan Kulu**, *Golkonda (Dekkân)*'da 1512 yılında istiklâlini ilân ederek *Kutub-Şâhiler* devletini kurdu. **Kutub-Şâhiler** hânedanından **Muhammed Kulu** ise *Haydar Âbâd* şehrini tesis etti ve hükümet merkezini oraya taşıdı. **Kutub-Şâhîler** devleti 1098 (1687) yılına kadar sürdü. Bu hânedan mensupları da idare ettikleri yerlerde *İslâmlığı* kuvvetlendirdiler; *Dekkân*'ın bugün en büyük şehri olan *Haydar Âbâd* şehrini kurduktan başka, bir çok ictimaî eserler vücuda getirdiler ki, bu eserleri bu gün de görmek mümkündür. Böylece *Türkmenler*, diğer *İslâm* ülkelerindeki büyük tarihî rollerinin yanında *Hindistan*'da da kendilerinden söz ettirecek hâtıralar bırakmışlardır. Yine *Hindistan*'daki **Babürlü imparatorluğu**nun büyük devlet adamlarından bazıları da (*Bayram Han* ve oğlu **Abdurrahim** gibi) *Türkmen Baharlu* boyundan idiler.

Kara Koyunlular'ın ezelî rakipleri *Ak-Koyunlular, Diyarbekir* bölgesinde yaşıyorlardı; beylerinden **Kara-Yülük Osman Beğ**, merkezi *Âmid* olmak üzere bir beylik kurdu. Torunu **Uzun Hasan Beğ** ise (ölm.1478) **Kara-Koyunlu Cihan-Şah**'ı ve *Horasan-Türkistan* hükümdarı Timurlu **Ebû - Said**'i yenerek, bu beyliği bir İmparatorluk haline getirdi. Bu **Ak - Koyunlu İmparatorluğu** *Erzincan*'dan *Horasan*'a, *Basra*'dan *Şirvan*'a kadar uzanıyordu. Böylece, **beşinci defa**

1 *The Clan of The Qara-Qoyunlu rulers, Köprülü Armağanı, s.391-395.*

olarak *Anadolu*'dan gelen siyasi bir güç *İran*'a hâkim olmuştu. **Uzun-Hasan Beğ** az tanınmış büyük bir hükümdardır. Âdil, halka karşı şefkat ve merhamet hisleriyle dolu, ahlâkî değerlere bağlı bir insandı; kendisinden önce konulmuş bazı vergileri haksız sayarak iptal etmiş ve vergilerin âdil bir şekilde tarh ve tahsil edilmesi için bir kanunnâme vücuda getirmişti ki, bu kanun-nâme **Safevîler** devrinde de uzun bir zaman kullanılmıştır. **Hasan Beğ**, aynı zamanda *İran*'ın bazı bölgelerindeki kötü geleneklerin ve alışkanlıkların ortadan kaldırılması için de mücadele etmiştir; ilim adamlarına da çok itibar eder, huzurunda her hafta Cuma gecesi onlara ilmî mubahaseler yaptırırdı.

Hasan Beğ'in bugüne kadar iyice bilinmeyen bir tarafı da kendinde kuvvetli bir millî şuurun varlığıdır. **Hasan Beğ**, kendisini *Anadolu Türkleri*'nin hükümdarı sayıyor ve *Oğuz Han*'ın soyundan gelmekle övünüyordu. Bu arada Hazar-Ötesi Türkmenleri'nin de kendi kavminden olduğunu biliyordu. *Ak-Koyunlu* oymağı *Oğuzlar*'ın 24 boyundan *Bayındır* boyuna mensuptur. Bununla ilgili olarak *Ak-Koyunlular* daha **Hamza Beğ**'den (ölm.1444) itibaren paralarına, fermanlarına, bayraklarına, *Bayındır* boyunun damgasını koydurmuşlardır. **Osmanlı** hânedanın da kavmî şuurun canlanmasında **Ak-Koyunlular**'ın mühim bir rolü olduğu anlaşılıyor. **Hasan Beğ**, ibadet için okunmak üzere *Kur'an'ı Türkçeye* tercüme ettirmişti; fakat o zamanki din adamlarının ve âlimlerin kendisini desteklememeleri yüzünden bu teşebbüs muvaffak olamamıştır. **Hasan Beğ**'in bu hareketi gâliba *Türkler* arasında **Cumhuriyet** devrine kadar yapılmış ilk ve son teşebbüstür.

İl-Hanlılar'ın başlıca *Celâyir* ve *Suldus* boylarına dayandıkları ve büyük emîrlerin daha ziyade bu boylardan çıktıkları gibi, **Ak-Koyunlular** da başlıca *Pürnek* ve *Musullu* boylarına dayanmışlardır. Bu iki mühim boydan sonra *Hamza-Hacılu, Kara-Hacılu, Emîrlu, İzzeddin-Hacılu* gibi ikinci derecede boylar gelmektedir. *Ak-Koyunlular*'ın başarıları üzerine *Haleb Türkmenleri*'i, *Dulkadırlı ulusu, Trabzon*'un güney batısındaki *Çepniler*'den katılmalar olmuş ve böylece büyük *Ak-Koyunlu* eli meydana gelmiştir. *Haleb Türkmenleri, Ak-Koyunlu ulusu*na **Mansur Beğ**'in buyruğunda *Avşar (Afşar)*'dan büyük bir oymağı, yine *Avşar*'dan *Kutbeğlüler*'i, *Bayatlar*'dan mühim bir kolu vermişti. **Safevî** devrinde, *Pürnek* ve *Musullular* **Türkmen** adı altında birleşerek varlıklarını bu devletin hizmetinde de devam ettirmişlerdir.

Safiyeddin-i Erdebilî'nin sünnî inançlara dayanarak kurmuş olduğu tarikat eskiden beri *Anadolu*'da bilinmekteydi. **Safevî** ailesinden **Şeyh Cüneyd**, *Erdebil*'deki şeyhlik postunu ele geçirmek için

amcası **Şeyh Cafer**'e karşı giriştiği mücadelede muvaffak olamayınca *Anadolu*'ya geldi. Kendisi şî'iliğe mütemayil bir insandı. **Şeyh Cüneyd**, *Anadolu*'yu ziyareti esnasında köylüler ve göçebeler arasında **Hz.Ali** ve oğullarına karşı derin sevgi besleyen topluluklar gördü. Şî'iliği bu köylü göçebe *Türkler*'e dervişler telkin etmişlerdi. **Türkiye**'de köylü ve göçebeler arasında şî'ilik bilhassa, *Moğol* hükümdar'ı Olcaytu'nün (1304-1316) 12 imam şî'iliğini kabul etmesi üzerine yayılmıştır. Esasen köylü ve göçebe *Türkler'i ziyaret eden, onlar ile daima temas ve münasebetlerde bulunanlar da dervişler ve şeyhlerdi; aralarında medreseden yetişmiş olan adamlar az olduğu gibi, şehir ve kasabalarda oturan medrese mensuplarının onlar ile temasları da pek zayıf idi. Kısaca Türkiye*'de diğer *İslâm* ülkelerinde olduğu gibi, halkın çoğunluğunu teşkil eden köylü ve göçebeler medresenin tesiri dışında kalmışlardı. Diğer taraftan bu köylü ve göçebelerin pek mühim bir kısmı vergi veren halk (raiyyet) durumunda idiler. Bunlar bu durumlarından asla memnun değillerdi. Fazla olarak **Osmanlı** devletinin devşirme sistemi de gittikçe gelişmekte idi. Bunun ileride **Selçuklu** devrinde olduğu gibi, büyük buhranlar meydana getirmesi beklenirdi.

Şeyh Cüneyd, *Anadolu*'da birçok bölgelerde belki kendisinin de ümit etmediği bir tarzda hararetle karşılandı. Yaptığı geniş bir dolaşmadan sonra başına o kadar çok silâhlı adam topladı ki, bunların başında *Trabzon* şehrini muhasara dahi etti (1456). Bundan sonra **Ak-koyunlu Hasan Beğ**'in kız kardeşi ile evlenmesi şöhretini ve taraftarlarının sayısını arttırdı. **Hasan Beğ**'in ona kız kardeşini vermesi ise rakibi **Kara-Koyunlu Cihan Şah**'a karşı **Cüneyd**'in yardımını sağlamak gibi siyasî bir maksad ile ilgili idi. **Şeyh Cüneyd** taraftarları ile *Âzerbaycan*'a döndükten sonra **Şirvan-Şah**'ın ülkesine geçerek *Çerkesler* üzerine bir akın yaptı. **Cüneyd**'in bu hareketi **Şirvan-Şah**'ı ürkütmüş ve kendisine haklı olarak **Cüneyd**'in, ülkesini elinden almak gayesini güttüğü kanaatını vermişti. Gerçekten **Cüneyd**'in ülkesinden çıkıp gitmesini bildirmek üzere gönderdiği elçinin öldürülmesi üzerine yapılan savaşta **Cüneyd** de aynı âkibete uğradı. (1460). Cerbezeli, cesur ve faal bir insan olduğu anlaşılan **Cüneyd**'in, ölümünden biraz sonra **Hasan Beğ**'in kız kardeşinden bir oğlu oldu. Haydar adı verilen bu çocuğu Cüneyd'in *Anadolu*'lu Türk müridleri unutmadılar ve onun etrafında toplandılar. **Hasan Beğ**'in **Cihan-Şah**'ı yenerek *İran*'a hâkim olmasından sonra, **Şeyh Haydar** da dayısının yardımı ile *Erdebil*'deki şeyhlik postuna yerleşti. Bilhassa *Anadolu*'da geniş bir propaganda teşkilâtı kuruldu ve bu ülkenin her yerine halîfeler gönderildi. Böylece **Haydar**'ın taraftarlarının sayısı gittikçe arttı. **Haydar** bunların başında babası gibi Çerkesler'e karşı bir akında bulunduktan sonra,

1488'de babasının öcünü almak ve Şirvan'ı ele geçirmek için harekete geçti. **Şeyh Haydar** *Ak-Koyunlu* hükümdarı Sultan Yakub'un müdahalesi olmasa idi, **Şirvan-Şah**'ı bertaraf edip ülkesini eline geçirecek idi. *Erdebil* şeyhi gönderilen bir *Ak-Koyunlu* kuvveti tarafından yenilerek öldürüldü (1488). **Haydar**'ın **Hasan Beğ**'in kızı **Alem-Şah Begüm**'den doğan üç oğlu da *Fars*'taki muhkem *İstahr* kalesinde hapsedildiler.

Ak-koyunlu hükümdarı **Yakub Beğ** 1490 yılında genç yaşında öldü; oğulları küçük olduğu için hânedan âzası arasında saltanat mücadelesi baş gösterdi. 1492 yılında *Ak-Koyunlu* tahtına çıkarılan **Hasan Beğ**'in torunlarından **Rüstem Beğ, Sultan Yakub**'un oğlu **Bay-Sungur** ile mücadelesinde **Haydar**'ın oğullarından faydalanmak için onları hapisten çıkardı. Kısa bir zamanda *Anadolu*lu silâhlı müridler **Haydar**'ın oğullarının etrafında toplandılar. Rüstem onların yardımı ile rakibini bertaraf etti. Fakat **Safevî müridleri**'nin çokluğu ve cesaretleri *Ak-Koyunlu* hükümdarını ve beylerini ürkütmüştü. Bu sebeble üzerlerine kuvvet sevkedildi. Yapılan çarpışmada **Haydar**'ın büyük oğlu **Sultan Ali** öldürüldü. **Sultan Ali**'nin kardeşleri **İsmail** ve diğerleri ise sâdık ve fedakâr tarafından *Gilân*'a kaçırıldı. Fakat *Azerbaycan* ve *Anadolu*'daki müridler ile münasebetler kesilmedi. Esasen *Anadolu*lu müridler her yıl *Erdebil*'e gidip şeyhlerinin türbelerini ziyaret ediyorlardı. Bu esnada *Ak-Koyunlular* arasındaki saltanat mücadelesi kesilmeksizin şiddetli bir şekilde devam ediyordu. Bu mücadeleden memleket harab oluyor, devlet gittikçe zayıf bir duruma düşüyor ve *Ak-Koyunlu* eli de maddeten ve manen çöküyordu. Nihayet 905 (1499-1500)'de devlet ikiye taksim edildi. *Âzerbaycan, Errân* ve *Diyarbekir* **Elvend Beğ**'e, *Acem Irak*'ı ve *Arab Irakları* ile *Fars* ve *Kirman* da **Yakub Beğ** oğlu **Murad**'a verildi. Dahilî mücadelelerden memleket harab ve halk perişan bir duruma düşmüştü.

Türk tarihinde, hânedana mensub şahısların vilâyetlerin idaresine gönderildiklerini biliyoruz. Yine tarihimizde hükümdarın ölümünü müteakip hânedan azası arasında saltanat mücadelesinin çıkmaması nâdir görülen bir vâkıadır. Hattâ, hânedan azasından biri hükümdar olduktan sonra da akrabaları tarafından rahat bırakılmıyordu. Bu meselede *Türkler*'de hâkim olan telâkki "hak kuvvetlinin" düsturudur. Bu telâkki **Türkler** *İslâm* olduktan sonra da değişmeyerek eskisi gibi devam etti. **Fâtih** gibi bir hükümdarın bile bu telâkkiye bağlı kaldığı, hatta hükümdarlık makamını eline geçiren oğluna "nizâm-ı âlem için" kardeşlerini öldürmek hakkını verdiği malûmdur. Tarihimizde saltanat veraseti işinin sıkı bir kaideye bağlanmaması devletin başına kuvvetli şahsiyetlerin geçmesine imkân veriyorsa da

yapılan mücadeleler *Türk* devletlerinin gelişmelerini önlediği gibi, daha mühim olarak da onların zayıflama ve yıkılmalarında en baş âmili teşkil ediyordu.

İşte, *Ak-Koyunlu* devletinin yıkılmasında da bu hususun pek mühim bir âmil olduğu görülüyor.

Türkiye'ye gelince dirayetli bir hükümda sayılmayan **II. Bayezid**, bu yıllarda devlet işlerini büsbütün paşalara bırakmıştı. Beğlerbeğiler ve sancak beğleri ve onlardan sonra gelenler bulundukları yerleri istedikleri gibi idare ediyorlar ve birçok bölgelerde halka baskı da yapıyorlardı. Harekete geçmek için bundan daha müsait bir zaman olamazdı. Bu sebeble *Gilân*'da bulunan **Şeyh-Haydar**'ın oğlu **İsmail**, yanındaki sâdık birkaç kişi ile oradan ayrıldı ve müridlerini toplamak için bir kaç yüz kişi ile *Erzincan* yöresindeki *Saru-Kaya* yaylağına geldi (905=1500). **Şah İsmail** *Saru-Kaya*'dan adamlar göndererek müridlerini yanına gelmeğe davet etti. Bu davet üzerine köylü ve göçebe *Türkler*, görülmemiş bir sevinçle her taraftan bölük, bölük onun katına geldiler.Hattâ bu münasebetle *Dulkadır* ilinde gerdeğe girmek üzere bulunan bir gencin dâvet haberinin gelmesi üzerine gerdeğe girmeyip sevinçle *Erzincan* yolunu tutuğu anlatılır. **Şah İsmail** her taraftan koşup gelen müridlerinin başında *Erzincan*'dan hareket etti. İlk hedef Şirvan idi. Gerçekten **Şirvan Şah**'ı kolayca mağlup eden **Şah İsmail**, *Ak-Koyunlu* hükümdarı **Elvend Beğ** ile karşılaştı. *Nahçıvan* yöresinde yapılan savaşta (907=1501) **Elvend** ağır bir bozguna uğradı. **İsmail** zaferden sonra *Tebriz*'e geldi ve orada hutbeyi 12 imam ve sonra da kendi adına okuttu. Bu suretle şî'î mezhebli **Safevî devleti** kuruldu (1501).**Şah İsmail** bundan sonra üst üste zaferler kazanarak 10 yıl içinde hâkimiyetinin sınırlarını *Ceyhun*'dan *Fırat*'a kadar uzattı; **II. Bayezid**, ülkesinin yanı başında *İslâm* âlemini parçalayıcı şî'î bir devlet kurulurken devrin en kuvvetli ordusuna sahip olduğu halde buna tamamen seyirci kaldığı gibi, kendi teb'aasından binlerce kişinin bu devletin kurulmasına katılmasını da önlememiştir. **Osmanlı** müverrihlerinden **İsfahanlı Hoca Muhammed**'in torunu **Hâce Sadeddin Efendi:**

"Başına tâc aldı çıktı ol pelîd
İtti bîdrâk Etrâkı mürîd"

diyerek sözde **Şah İsmail**'i küçük düşürmek istemiştir. Gerçekten **Safevî devleti**nin kurulmasında, XVI. yüzyıldan itibaren bilhassa menşeleri bakımından *Türk* olmıyan müelliflerin birçoklarınca Etrâk-i bîidrâk (anlayışsız *Türkler*) denilen köylü ve göçebe Türkler'in ihmal edilmesi, onlara ehemmiyet verilmemesi başlıca âmil olmuştur. Bu keyfiyet XVI. ve XVII. yüzyıllarda **Osmanlı**

devletinin başına *Anadolu*'da mühim gaileler açacaktır.

Safevî devletinin kuruluşu *Türkiye*'deki şî'îler arasında öyle derin bir heyecan yaratmıştı ki, onlar birbirlerine *"şah"* sözü ile selâm veriyorlar, uzun ve yorucu bir yolculuğa katlanıp şahlarını ziyarete gidiyorlardı. Kendilerine *şah* yerine *Peygamber*'in merkadını ziyaret etmeleri tavsiye edildiğinde: *"biz ölüyü değil, diriyi ziyarete gideriz"* cevabını veriyorlardı. **Yavuz Selim**'in **Şah-İsmail**'e karşı büyük bir azimle giriştiği teşebbüs, şî'iliğin *Türkiye*'de daha fazla yayılmasını önlemiş, *Doğu* ve *Güney Doğu Anadolu*'yu **Osmanlı devletine** kazandırmış, **Şah İsmail**'in zaferler silsilesine son vererek onu yeise düşürmüştür. Fakat, bilhassa *Yeniçeriler*'in itaatsizliği, devlet erkânının onun kadar mes'elenin ehemmiyetini kavramamış olmaları yüzünden istenilen sonuca varılamamıştır.

Yukarıda verilen kısa bilgiden de anlaşılacağı üzere, **Safevî devletini** kuran unsur tamamen *Türk*'dür. Bu unsurun ezici çoğunluğunu da *Anadolu*'lu göçebe ve köylü *Türkler* meydana getiriyor. **Şah-İsmail**, yukarıda söylendiği gibi *Erzincan*'da başına topladığı *Anadolu Türkleri* sayesinde devletini kurmuştur. *Kızıl-Baş* ulusunu teşkil eden ilk sıradaki oymaklar şunlardır: *Ustacalı-Usta -Hacılu-* (**Safevî** eserlerinde *Ustaclu*), *Rumlu, Tekelü, Zulkadr, Şamlu.* Bunlardan *Ustacalular Sivas-Amasya* bölgesinden gitmişti. *Rumlular*'ın, *Sivas, Tokat-Amasya*, köylülerinden oluşan bir topluluk olduğu görülüyor. *Tekeli*, adını *Teke* sancağı denilen *Antalya* bölgesinden almıştır. *Tekelüler* arasında *Menteşe* (*Muğla* bölgesi) ve *Hamideli* sancağı köylülerinden de insanlar vardı. *Zulkadr, Maraş, Elbistan, Yozgat* bölgesindeki *Dulkadırlı* eline mensup bir boydu. *Şamlu*, yazın *Sivas*'ın güney taraflarında ve *Uzun-Yayla*'da oturan, kışın *Haleb* bölgesinde yaşıyan *Türkmenler*'in *Beğdili, Harbendelü, İnallu* gibi oymaklarının kollarından meydana gelmişti. Devletin kuruluşunda ve ilk devirlerde asıl mühim rolleri bu oymak ve topluluklar oynamışlardır. *Afşar (Avşar), Dulkadırlu (İmanlu Avşarı), Haleb Türkmenler'i (Gündüzlü ve Alplu Afşarı)* ve *Ak-Koyunlu Afşarlar*'ından (daha önce *İran*'a gelen ve *Kuh-'gilûye*'de oturan *Mansûr Beğ Afşarları*) teşekkül etmiştir. *Kaçar (Kacar)*'a gelince bu oymak XV. yüzyılın sonlarına doğru **Ak-koyunlular** devrinde, *Anadolu*'nun *Boz-Ok* (bugünkü *Yozgat*) bölgesinden göçederek Gence yöresinde yurd tutmuştu. İkinci sıradaki teşekküllere gelince bunlar: *Varsak, Çepni, Turgutlu, Bayat, Bozcalu, Arabgirlu, Hınıslu, Çemişgezeklü* ve diğerleridir. Bunlardan *Varsaklar* ve *Çepniler*'in devletin kuruluşuna katıldıklarını biliyoruz. Birincilerin yurdu *Tarsus* ve *Adana*'nın kuzeyindeki dağlık yöre, ikincilerinki de *Trabzon*'un güney batısı ve *Canik* idi[1]. *Turgutlular Konya* bölgesinden gitmişlerdi. *Bayat* ise

Haleb Türkmenleri'ne mensuptu. Diğerlerinin yurdlarını taşıdıkları isimler gösteriyor. XVII. yüzyılın başlarında *Silsüpür* oymağından kalabalık bir kol *İran*'a giderek *Kızılbaş* ulusuna katılmıştır. **Safevî devletinin** kuruluşuna katılmış, *Âzerbaycanlı* teşekkül olarak eskidenberi *Gence* ve *Berdaa* bölgesinde oturan *Karamanlı* oymağı ile *Tâlişler*'den bir zümre görülüyor. **Safevî** kaynaklarında *Kızılbaş* adı **Safevî devletini** kuran ve kuruluş yıllarında devlet hizmetine giren *Türk* teşekküllerine veriliyor. Onlar imtiyazlı bir topluluk idiler ve *Kızılbaş* adını da gururla taşıyorlardı. Yine kaynaklarda devlete de *devlet-i Kızılbaş*, şahlara da *Padişah-ı Kızılbaş*, *İran*'a da *Ülke-i Kızılbaş* diyorlardı. Onlar aynı zamanda *Türk* olmaktan da övünç duyuyorlar, yerli halka tat diyerek kendilerini onlardan ayırt ediyorlardı.

Safevî devleti kurucusu **Şah İsmail**, 1524 yılında vefat etti. Çok cesur ve yaman bir savaşçı idi; ana dili *türkçe* idi. Kendisi *farsça*'dan daha çok *türkçe* şiirler yazmıştır. Esasen **Safevî** devletinin ordusunda ve sarayında konuşulan mutad dilin *türkçe* olduğunu biliyoruz; *farsça* daha çok yazı dili olarak kullanılıyordu. Hiç şüphe yoktur ki, **Safevîler**'in sarayı en az **Selçukluların**'ki kadar Türk idi. **Safevî devletinin** teşkilâtı, selefi *Ak-Koyunlular*ınkinin aynı idi. Yalnız askerî teşkilâta **Osmanlılar**'ı takliden topçu ve tüfekçi sınıfları katılmıştır. Yine *Osmanlılar*'ı takliden **Şah-Abbas** zamanında (1588-1628) *Ermeni*, *Gürcü* ve *Çerkesler*'den müteşekkil bir devşirme kuvveti de, vücuda getirilmiş ve mühim 'kumandanlıklar bu zümrenin mensuplarına verilmiş ise de bu sistem, adı geçen hükümdardan sonra gelişmeyerek gittikçe ehemmiyetini kaybetmeye başlamıştır. *Kızıl-Baş* ulusuna mensup *Türkler*, bu devşirmelerden nefret ediyorlar ve onlara *"Kara-Oğlu"* diyorlardı.

Safevî devletinin kuruluşu başlıca şu sonuçları meydana getirmiştir:

1- *İslâm* âleminin ortasında bir şî'î dünyası vücuda gelmiş ve *İran* tecrit edilmiş bir ülke durumuna düşmüştür. Böylece bu ülkenin *İslâm* dünyasında her bakımdan (siyasî, iktisadî ve harsî) oynadığı mühim rol de sona ermiştir. Buna karşılık **Safevî** devleti *İran*'a uzun bir zamandan beri özlenen siyasî istikrar ve huzuru getirmiştir.

2- **Safevî** devletinin kurulması, *Türkiye* ile *Orta Asya* arasındaki hertürlü alâkâ ve münasebetlerin kesilmesine sebep olmuştur. *Safeviler*'in *İran*'ı, *Anadolu* ile *Türkistan* arasında aşılması güç bir sed teşkil etmiştir.

3- **Safevî** faaliyeti *Anadolu*'dan altıncı, fakat en devamlı en kalabalık bir göç hareketini sağlamıştır. Bu göçler *İran*'daki *Türk*

1 *Tafsilat için, "Safevî devletinin kuruluşu ve gelişmesinde Anadolu Türkleri'nin rolü adlı esere bk.*

unsurunu kuvvetlendirerek bu unsuru bilhassa *Âzerbaycan*'da nüfusça da hâkim bir duruma getirmiş, buna karşılık, *Doğu* ve *Güney Doğu-Anadolu*'daki *Türk* unsurunu zayıflatmıştır. Şurası bir gerçektir ki, Doğu-*Anadolu* **Safevî** idaresinde kalsaydı, bir müddet sonra burada *türkçe*den başka hiçbir dil konuşulmayacaktı. Osmanlı idaresi bu bölgedeki göçebe *Türk* unsurunu dahi yerinde tutamadı. Onların bir kısmı İran'a, bir kısmı da *Orta-Anadolu*'ya göç etmek zorunda kaldılar.

Bütün bunlara rağmen *Anadolu* ile *İran*'daki *Türkler* arasında kültür münasebetleri yüzyıllar boyunca sürüp geldi. Bu hususta ozanların halefleri olan âşıklar, bilhassa büyük bir rol oynadılar. **Kerem ile Aslı, Arzu ile Kanber, Şah İsmail, Âşık Garib** gibi, *İran Türkleri* arasında teşekkül eden halk romanları *Anadolu Türkleri*'nin de halk romanları oldu. Buna karşılık **Kör-Oğlu** destanı *Anadolu*'dan *İran*'a gitti ve bu destan onların da *millî destanı* haline geldi. **Nasreddin Hoca** fıkraları da, **Kör-Oğlu** destanı gibi, *Anadolu*'dan *Azerbaycan'a gitmiştir.*

Safevî devletine son veren **Nâdir-Şah** dikkate şâyan bir şahsiyettir.

Nâdir-Şah (1736-1747), *İran*'dan *Afganlar*'ı ve *Osmanlılar*'ı çıkardıktan sonra *Hindistan*'a kadar giden başarılı seferlerde bulunmuştur. **Nâdir-Şah**, *Afşar* boyunun *Kırklu* obasından idi. Kendisinde kavmî duyguların kuvvetli olduğu görülüyor. **Nâdir-Şah, Osmanlı** hânedanının, mensup olduğu *Türkmen* kavminin en büyük ailesi olduğunu söylüyor ve İstanbul'a gönderdiği mektuplarda sık sık kavmî akrabalıktan söz ediyordu. *Osmanlı* divanından giden mektuplarda **Nâdir**'in bu duygusuna katılındığını gösteren bir ifadeye rastgelinemiyor. Pek muhtemeldir ki, ne *Osmanlı* hükümdarı **I. Mahmud**, ne de onun devlet ricali bu akrabalığın farkında değillerdi veyahut bu akrabalığa ehemmiyet vermiyorlardı. **Nadir Şah** oğullarına **Cengiz Han, Öktey (=Ogedey) Han, Timur Han** adlarını koyduğu gibi, onlardan birine **Ulduz (Ildız=yıldız)** adını da vermiştir. **Ulduz**, destanlara göre **Afşar**'ın babasıdır. **Nâdir** aynı zamanda *İran*'ın şi'î mezhebi ile *İslâm* âlemindeki tecrit edilmiş durumunu görerek ülkeyi yalnızlıktan kurtarmak için, samimiyetle harekete geçmişti. Onun sünniliğe karşı meyli olmadığı gibi, hayatının feci bir şekilde sona ermesinde de dinî bir sebeb söz konusu değildir.

İran'da siyasî birliği, aynı asrın sonlarında *Kaçar (İran* eserlerinde *Kacar*) hânedanı kurdu. 1925 yılına kadar hüküm süren bu hânedan, *İran*'daki son *Türk* sülâlesidir. *Kaçarlar* kendilerini daima *Türk* hissetmişler, *türkçe* konuşmuşlar ve atalarının *İran*'a **Hülagü Han** ile birlikte geldiklerine inanmışlardır. Geniş bir *Türklük* şuuruna sahip idiler. *Kaçar* şehzadeleri arasında **Çingiz Mirza, Hülegü Mirza,**

Timur Mirza, Uluğ Beğ Mirza gibi isim taşıyanlar olduğu gibi **Selçuk Mirza, Tuğrul Mirza, Alp Arslan Mirza, Sancar Mirza, Ildırım Bayezid Mirza** ve Sultan Selim Mirza adları da görülür. Yukarıda da yazıldığı gibi, *Kaçarlar*, XV. yüzyılın sonlarına doğru *Ak-Koyunlular* devrinde *Anadolu*'dan *İran*'a gelmişler ve kuzey *Âzerbaycan*'da yurd tutmuşlardı. Onların *Anadolu*'daki yurdları ise, Boz-Ok (Yozgat) bölgesinde idi; XVI. yüzyılda başlıca dört oymaktan meydana gelmişti: *Şam Bayadı, Ağcalu* ve Ağça-Koyunlu. Bu duruma göre hânedan bu üç oymaktan birine (*Ywa?)* mensup olacaktır. **Kaçar** adına gelince, bunun, bu üç oymağın başında bulunan bir beyden geldiği muhakkaktır. *Kaçarlar'ı Anadolu*'dan *İran*'a getiren belki de bu bey idi.

Anadolu'ya *Malazgirt* savaşından (1071) sonra başlayan göçler, XIII. yüzyılın sonlarına kadar sürmüştür. XIV. yüzyıldan itibaren göç hareketleri aksi yani *Anadolu*'dan *İran*'a yapılmaya başlandı. Görmüş olduğumuz gibi, bu ülkeye XIV. yüzyıldan itibaren *Anadolu*'dan gelen siyasî kuvvetler hâkim oluyorlardı. Bunlar başlıca **Uyrat Ali Pâdişah, Celâyir Büyük Şeyh Hasan** ve **Çobanlı Küçük-Şeyh Hasan**'ın başlarında bulundukları *Moğollar, Kara-Koyunlu, Ak-Koyunlu, Safevî* ailelerinin idaresinde olmak üzere, *Türkmenler*'dir. **Safevîler**'in devleti de, dayandıkları askerî zümre bakımından, *Kara-Koyunlular* ve *Ak-Koyunlular*'ınki gibi, **Babür**'ün gayet isabetli olarak vasıflandırdığı üzere, bir **Türkmen devleti**dir. **Afşar** ve **Kaçarlar**'ın devleti de böyledir.

Bilhassa *Kara-Koyunlular, Ak-Koyunlular* ve **Safevîler**'in faaliyetleri sonucunda *İran*'a *Anadolu*'dan pek çok *Türk* gitti. Öyle ki, XVI. yüzyıldan itibaren *Batı-İran, Rum-eli* gibi, kavmî bakımdan *Anadolu*'nun bir uzantısı halini aldı. Böylece biz *Orta, Güney* ve *Doğu-Anadolu*'daki *Türk* oymaklarının kollarını zikredilen asırdan itibaren *İran*'da görmekteyiz. İşte bugün *Kuzey-Âzerbaycan*'da ve *İran*'ın *Güney-Âzerbaycan* ile diğer bazı eyâletlerinde yaşayan *Türk* unsurunun pek mühim bir kısmını *Anadolu*'dan gelmiş, bu köylü ve göçebe oymaklar teşkil etmiştir.

3- Moğol Devri ve Ondan Sonraki Zamanda Anadolu:

Moğol istilâsı üzerine *Anadolu*'ya *Türkistan, Horasan, Erran* ve *Âzerbaycan*'dan pek çok *Türkmen* geldi ve memleketin her tarafı bunlar ile doldu. XIII. yüzyılın ortalarında, *Selçuklu* ülkesine yabancıların **"Türkiye"** ve **"Türkistan"** adını vermeleri, bu husus ile ilgilidir. Fakat *Türkistan*'dan yalnız *Türk* göçebe toplulukları değil, onun yanında, yarı yerleşik ve tam yerleşik köylü-şehirli *Türk* unsurlarından da mühim nüfusun *Anadolu*'ya geldiği anlaşılıyor[1]. *Moğol*

1 *Bu hususta:* **F. Sümer**, *Anadolu'ya yalnız göçebe Türkler mi geldi?, Belleten, XXIV, s. 567-594.*

istilâsı sonucunda *Türkistan*'ın yaşanmıyacak bir duruma gelmesi bunda en mühim bir âmil olmuştur. Hattâ *İran*'dan da, aydınlardan, tâcirlerden ve sanatkârlardan mühim bir zümrenin geldiğini biliyoruz. *Anadolu*'ya gelen *Türkmenler*'in bir kısmı, bu ülkede kendi iktisadî faaliyetlerine uygun yerler bulamadıkları, ormanlık ve dağlık yerlerde yurd tutmak mecburiyetinde kaldılar. Bunların *Maraş* bölgesindeki ormanlarda yaşayanlarına *Ağaç-Eri* adı verildi[1]. Bu yaşamanın sonucu olarak *Ağaç-Eriler*'in torunlarının mühim bir kısmı ağaç işçiliği ile meşgul oldular. Bunlar **Tahtacı** olarak bilinen topluluktur.

Türkmenler beraberlerinde şeyh ve dervişlerini de getirmişlerdi. Bunların Müslümanlığı sathî olup eski *Türk* dinî inançlarını kuvvetle taşıyorlardı. Bu şeyhlerden biri, **Baba İshak**, *Malatya*'nın *Sumeysat (Samsat)* yöresindeki *Türkmenler* arasında yaşıyordu. Yanında birkaç müridi ile ibadet ve riyazet ile meşgul olan **Baba İshak** bu yaşayışı ve sözleri ile **Türkmenler** üzerinde büyük bir tesir yapıyordu. *Türkmenler*'in bu gibi şahsiyetlere eskiden beri korku ile karışık bir saygı ve bağlılık duyduklarını biliyoruz. **Baba İshak**, devrin hükümdarı **II. Gıyaseddin Keyhüsrev** ile bir kısım devlet ricalinin dinî ve ahlâkî kaidelere, *millî* geleneklere aykırı bir hayat sürdüklerinden bahsederek *Türkmenler*'i ayaklandırdı. İşaret edildiği gibi, durumlarından memnun olmayan ve **Baba İshak**'ın peygamberliğine inanan **Türkmenler** harekete geçtiler ve üzerlerine gönderilen *Selçuklu* kuvvetlerini birbiri arkasından yenilgilere uğrattılar. **Baba İshak** *Amasya* yakınında tutulup öldürüldüğü halde onlar peygamberlerinin yardım getirmek üzere göğe ağdığını söyliyerek hareketlerine devam ettiler. Nihayet, *Erzurum* sınırındaki *Selçuklu* ordusu *Kırşehir* yöresinde, *Malye* ovasında **Baba İshak Türkmenleri**'nin büyük bir kısmını yok etti (1240). Bununla beraber **Baba İshak**'ın müridleri onun bâtinî inançlarını devam ettirdiler. **Horasan'lı Hacı Bektaş**, bunların en büyüklerinden biri veya en büyüğü idi. Bu ayaklanmanın gerçek sebebi, *Türkmenler*'in iktisaden sıkıntı içinde bulunmaları ve onlara yalnız istismar edilen unsur gözü ile bakılmasıdır. Bu telâkki *Osmanlı* devrinde de devam etmiş ve bu devletin de başına birçok gaileler açmıştır. Bu hânedanlar siyasî faaliyetlerinin ilk zamanlarında eldaşları *Türkmenler*'den güzelce faydalanıyorlar, sonra kullardan müteşekkil hassa ordusuna sahip olunca onlardan yüz çeviriyorlardı. Ancak müşkil bir duruma düştükleri zaman yeniden Türk oymaklarından istifadeyi düşünüyorlar, hattâ bazan onları *"Evlâd-ı Fâtihân"* gibi sözler ile okşuyorlardı.

1240 yılındaki **Baba İshak** ayaklanması **Selçuklu** devletinin manen ne kadar zayıf bir durumda olduğunu açıkça ortaya koymuştu.

1 *Bu Türk topluluğu hakkında: F. Sümer, Ağaç-Eriler, Belleten, XXVI, s. 521-528.*

Bunu anlayan *İran*'daki *Moğol* kuvvetleri kumandanı **Baycu**, 1243 yılında *Selçuklu* ülkesine yürüdü. *Sivas*'ın takriben 80 km. doğusunda bulunan *Köse Dağ*'ın yanındaki ovada yapılan savaşta *Selçuklu* ordusu kendisinden sayıca az olan *Moğol* ordusuna utanç verici bir şekilde yenildi. Bu yenilgi üzerine Selçuklu devleti *Moğollar*'ın tabiyyeti altına girdi ve bir müverrihin ifadesiyle çöküntü, düşkünlük ve feryat devri başladı. *Selçuklu* tahtında bulunan hükümdarların liyâkatsızlıkları ve bir kısmı İranlı veya onların oğulları olan devlet ricalinin hiç bir ahlâkî kaide tanımayan ihtirasları yüzünden *Moğol* tahakkümü gittikçe ağırlaşmış ve *Moğollar* 1277 yılında **Türkiye**'nin idaresini fiilen ellerine almışlardır. Bu tarihten sonra *Selçuklu* sultanları *Moğol* hanları'nın alelâde tâbileri durumuna düşmüşler ve gittikçe ehemmiyetlerini kaybetmişlerdir[1]. Son *Selçuklu Sultanı* **II. Gıyaseddin Mes'ud**'un 1308 yılında *Kayseri*'deki ölümü memlekette her hangi bir heyecan yaratmadı.

Anadolu'da *Moğollar*'a karşı mücadele eden biricik unsur *Türk* göçebe toplulukları yani *Türkmenler* idi. Daha önce de işaret edildiği gibi, *Türkmenler*, toprağa bağlanıb yerleşince bir müddet sonra kendilerine Türkmen denilmeyip "*Türk*" adı veriliyordu. Türk'ün köylü manasını da taşıması, Türkmenler'den ezici çoğunluğun köy şeklindeki meskun yerlerde oturarak Türkiye'de iki köylü tabakasını temsil etmelerinden ileri gelmiştir. Şehirlerde XIII. yüzyılın birinci yarısında epeyce *Hıristiyan* vardı. Bunlar asrın ikinci yarısından itibaren ehemmiyetlerini kaybetmeğe başladılar ve XIV. yüzyılın birinci yarısında şehirlerde de azınlık durumuna düştüler.

Selçuklu hükümdarları veyahut onlar adına iktidarı ellerinde tutanlar, göçebe unsuru ile yerleşik unsuru birleştirip *Moğollar*'a karşı bir müdafaa cephesi vücuda getiremediler. Bilâkis *Türkmenler*'e karşı *Moğollar*'a dayandılar. Baba İshak isyanı *Türkmenler*'in devlet idaresinden hiç memnun olmadıklarını açıkça ortaya koymuştu. Yoksul bir durumda oldukları bilinen bu *Türkmenler*, daima görüldüğü gibi, her halde tahsildarların haksız ve haşin muamelelerine de maruz kaldılar. *Selçuklu* sultanları'nın *Moğol* tabiiyeti altına girmeleri üzerine *Türkmenler* devlete karşı büsbütün itaatsızlık gösterdikleri gibi, *Moğollar*'a da baş eğmediler. XIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren *Selçuklu* sultanları bunları itaat altına alacak bir kuvvete sahip değillerdi. Bu sebeble ilk **İlhanlı** hükümdarı **Hülegü** (1256-1265), *Anadolu*'daki *Moğol* kumandanlarına *Türkmenler*'i tenkil etmeleri buyruğunu vermiştir[2]. *Moğollar* bilhassa *Sivas* ve *Kayseri* bölgesindeki *Türkmenler* ile *Ağaç-Eriler*'e ağır bir darbe indirdiler ise

1 *Bu hususta F.Sümer, Anadolu'da Moğollar'a.*

2 *Cl. Cahen, Quelque textes négligés concernant les Turcomans de Rûm, Byzantion, XIV, s. 131-139; F. Sümer, Ağaç-Eriler, s 524.*

de onların çoğu güney'e inerek *Memlûk* topraklarına sığındı[1]. **İbn Şeddad**[2] **Sultan Bey Bars** (1260-1277) zamanında 40.000 evden ziyade *Türkmen*'in geldiğini, bunlara *Gazze*'den *Antakya* ve *Sis*'e (bugünkü *Kozan*) dek olan sınır bölgesinde yurd gösterildiğini, beylerinin çoğuna *Haçlılar*'dan alınmış yerlerde dirlikler verildiğini yazar. Gerçekten hiç bir zamanda *Suriye*'de *Memlûk* devrinde olduğu kadar *Türkmen* toplanmamıştır. Mamafih bu *Türkmenler*'in çoğu bu ülkede daimî olarak yaşamıyorlar, yaz gelince *Anadolu*'ya çıkıp *Maraş* bölgesinde, *Uzun - Yayla*'da ve *Sivas*'ın güney taraflarında oturuyorlardı. Bu *Türkmenler*'den aşağıda yeniden bahsetmek üzere şimdi tekrar *Anadolu*'ya dönelim.

Her ne kadar *Moğollar, Türkmenler*'i mağlup etmekte iseler de, sarp yerlerde yurd tutan *Türkmenler*'in faaliyetlerine bir türlü son veremiyorlardı.

1277 yılında *Mısır-Suriye Türk memlûkleri* hükümdarı **Bey-Bars, Selçuklu** devletinde iktidarı elinde tutan **Pervane Muineddin Süleyman**'ın daveti üzerine *Anadolu*'ya yürüdü ve *Elbistan* ovasında *Toku* ve *Tudaun*'un kumandasındaki *Moğol* ordusunu ağır bir yenilgiye uğrattı. Meşhur **Celâyir İylegey Noyan**'ın oğlu olan *Toku* ile *Suldus Sodun Noyan*'ın oğlu *Tudaun* da savaş meydanında kaldılar. **Bey - Bars** *Kayseri*'ye geldi, fakat kendisini dâvet eden **Pervâne** ve diğer devlet ricali onunla işbirliği yapmayarak *Tokat*'a kaçtılar. **Bey - Bars** böyle bir hareketi beklememekteydi. Onu, elinden hiç bir şey gelmeyen halk ve *Türkmenler* desteklediler. Bu *Türkmenler*'in başında *Karaman-oğulları* geliyordu. Bu *Türkmenler Ermenek* yöresinde yurd tutmuşlardı. Onların *Moğol* istilâsı üzerine *Errân*'dan ilk önce *Sivas* taraflarına gelmeleri ve orada **Baba İshak** ayaklanmasına katıldıktan sonra da *Ermenek* çevresine göç etmiş olmaları mümkündür. Aileye adını vermiş olan **Nureddin Sûfî** *(Sofu)* oğlu **Karaman**, *İç-el* bölgesinde *Ermeniler* ile mücadele etmiş ve **Aksarayî**'ye göre[3] *Konya* yakınında 1261 de *Selçuk* kuvvetleri ile kanlı bir savaş yapmıştır. Bu ailenin *Afşar* boyundan olduğana dâir *Yazıcıoğlu*'nun[4] ifadesinin doğru olması mümkün ve hattâ belki muhtemeldir. **Bey - Bars**'ın *Anadolu*'ya gelmesini fırsat bilen *Karaman-oğlu Mehmed Beğ Konya* üzerine yürüdü (1277). *Mehmed Beğ*'in buyruğundaki *Türkmenler*, zamanın müverrihi tarafından *"kızıl börklü ve ayağı çarıklı"* şeklinde va-

1 *Gösterilen yerler.*

2 *Bey Bars tarihi, türkçe tercüme Ş. Yaltkaya (T.T.K), İstanbul, 1941, s.155, 171.*

3 *Müsâmeret ul-ahbâr, yay. Osman Turan, (T.T.K.), Ankara, 1944, s. 71 Çağdaş bir Ermeni kaynağına göre Karaman Ermeniler ile yaptığı bir savaşta aldığı yaralardan ölmüştür. (Cl. Cahen, Notes pour l'histoire des Turcomans d'Asie Mineure au XIII e siècle, J.A., 1951, s. 344).*

4 *"Karaman oğlanları Avşar boyundan Erinin tarafına düşen Etrakün ulu ve oğulları durur" Selçuknâme, Topkapı Sarayı, Revan ktp., nr., 1390, 420[a].*

sıflandırılıyor[1]. **Mehmed Beğ** *Konya*'yı zaptetti ve tarihlerin **Cimri** adını verdikleri bir **Selçuklu** şehzadesini tahta çıkardı. **Mehmed Beğ** de vezir oldu. İlk alınan kararlardan biri "bundan sonra devlet dairesinde, sarayda, toplantılarda, ve meydanda *türkçe*'den başka dil konuşulmaması hakkında idi ki bu, *Türk kültür tarihi* bakımından çok önemli bir hâdisedir[2]. Konuşulması istenmeyen dilin *farsça* olduğu anlaşılıyor. Bu karar her halde yalnız **Mehmed Beğ**'in değil, o zaman sayısı epeyce fazlalaşmış bulunan aydın *Türkler*'in de düşüncesini ifade etmektedir. Esasen bu esnada yazılı *Türk edebiyatı* da ilk mahsüllerini vermeğe başlamıştı.

Mehmed Beğ *Türkmen*ler'i küçümseyen **Vezir Fahreddin Ali**'nin oğullarını yenerek durumunu kuvvetlendirdi ise de, *Moğollar*'ın gelmesi neticesinde *İç-el*'e çekilmeğe mecbur kaldı. Gerçekten **Bey-Bars**'ın *Suriye*'ye dönmesi üzerine **Moğol hanı Abaka** mühim bir kuvvetle *Anadolu*'ya geldi. *Elbistan* savaşında öldürülen *Moğollar*'ın öcünü *Türk* halkından aldı ve *Kayseri*'den *Erzurum*'a kadar olan yerlerde katliâmlar, yağmalar ve tahribler yaptırdı ki, *Memlûk* müverrihleri öldürülenlerin 200.000 kişi olduğunu yazarlar[3]. **Karamanoğlu Mehmed Beğ**'e gelince onun üzerine *Moğol* şehzadesi **Kongurtay** gönderilmişti. **Mehmed Beğ** *Moğollar*'a karşı yiğitçe müdafaaya girişti; fakat, bizzat çıktığı bir keşif hareketi esnasında tesadüfen *Moğollar*'ın ok yağmuruna tutularak iki kardeşi ile birlikte şehid düştü. İşte, *Konya*'da *Türk* dilinden başka hiç bir dilin konuşulmamasını isteyen **Mehmed Beğ**'in hayatı böyle hazin bir şekilde sona erdi. Bununla beraber **Mehmed Beğ**'ın ölümü acı bir kayıp olmuşsa da Karamanlılar'ın kuvveti kırılmamış ve *Moğollar* ile mücadele azimleri zayıflamamıştı. Onlar **Anadolu Türklüğü**'nün *Moğollar*'a karşı en mücadeleci unsuru olmuşlardır. Bununla ilgili olarak *Moğol* hükümdarı **Gazan Han** (1295-1304) şöyle demiş; "*şu* **Türkmen**ler *ve* **Karamanlılar** *olmasa* **Moğol** *atlıları güneşin battığı yere kadar giderler*"[4].

Mehmed Beğ'in hareketlerine bakılırsa, onun **Selçuklu devleti**nin idaresini eline alarak *Moğollar*'ı memleketten kovmak gayesini güttüğüne hükmedilebilir. Bilhassa *Memlükler*'den kuvvetli bir destek görse idi, başarıya ulaşması her halde imkânsız değildi.

Bizans ucuna gelince, bu uzun hudud bölgesinde *Türkmen*ler eskiden beri kalabalık kümeler halinde yaşıyorlardı. *Moğol* istilâsı ve baskısı üzerine bu uc bölgelerindeki *Türkmen* kümelerinin nüfusları pek fazlalaşmıştı. Öyle ki, coğrafyacı **İbn-Said**[5] (ölm.1274

1 *İbni Bîbî, el-Evâmir-ul-Alâiyye fi'l-umûr il-Alâiyye, (T.T.K.), tıpkı basım, Ankara, 1956, s. 696.*

2 *İbn Bibi, s. 696; Houtsma yay., s. 326.*

3 *Hattâ onlar da öldürülenlerin 500.000 kişiyi bulduğu bir rivayet olarak kaydedilir.*

4 *el-Ömerî, "Mesalikü'l-ebsar", yay.F.Taeschner, Leipzig, 1929, s.28.*

5 *Kitâb bastil-arz, Tetuan, 1958, s. 117-118.*

veya 1286), bunlardan yalnız *Denizli* bölgesinde yaşayan *Türkmen*ler'in 200.000 çadır kadar olduklarının söylendiğini yazar. Bu *Türkmenler Bizans* topraklarına akınlar yapıyorlar, elde ettikleri tutsakları tacirlere satıyorlardı. Bununla beraber bu *Türkmen*ler hayatlarını yalnız akıncılık yapmakla geçirmiyorlar, dokudukları değerli halıları harice satıyorlar, *Mısır*'a ve başka yerlere kereste de gönderiyorlardı[1] **Barthold**[2] bu *Türkmen*ler'in, halı dokuma sanatını *Orta Asya*'dan getirmiş olmalarının pek muhtemel olduğunu yazıyor. Mamafih *Anadolu*'nun diğer yerlerinde yaşayan oymaklar da da halı ve kilim dokunuyordu. Mesela **Ertuğrul** ve **Osman bey**lerin idaresinde *Söğüt*'ten *Domaniç*'e yaylaya gidip gelen *Kayı* oymağının kadın ve kızları da halı ve kilim dokuyorlardı. **Osman Bey** bu halı ve kilimlerden komşu *Rum* beylerine armağanlar veriyordu. XIII. ve XIV. yüzyıllarda *Aksaray*'da da pek güzel halılar dokunuyordu[3].

Denizli (asıl adı: *Tonuzlu*) *Türkmenleri* XIII. yüzyılın ikinci yarısında denize ulaşarak bugünkü *Muğla* bölgesinde *Menteşe* beyliğini kurdular. **Selçuklu devleti**nin zayıflaması üzerine *Denizli*'de **İnanç-oğulları** ve *İsparta* ile *Antalya* bölgesinde, yine *Türkmenler* tarafından **Hamid-oğulları** beylikleri kuruldu.

Eskiden beri *Kütahya* dolaylarında da mühim bir *Türkmen* kümesi vardı. 1277 yılında bu bölgede **Germiyanlılar**'ın yaşadığı görülür. Bunlar 1240 tarihinde *Malatya* bölgesinde oturuyorlardı. Onlar bu tarafa *Moğol* baskısı üzerine 1240 tarihinden sonra geldiler. *Batı-Anadolu*'nun diğer bölgelerini de **Aydın-oğlu Mehmed, Saru-Han** *ve* **Karesi** adlı beyler açtılar ve **Aydın-oğulları, Saruhan-oğulları** ve **Karesi-oğulları** (*Balıkesir* bölgesinde) beyliklerini kurdular. Bu fetihler XIV. yüzyılın ilk çeyreğinde sona ermişti. *Marmara* bölgesi ise *Söğüt* yöresinde yaşayan **Osman Beğ** ve oğlu tarafından fethedildi. **Osman** da bir *Türkmen* beyi idi; babası **Ertuğrul**, oymağı ile birlikte *Söğüd*'e *Ankara* taraflarından gelmişti (Bunun *Moğol* baskısı üzerine 1277 yılından az sonra olması muhtemeldir). Osmanlı ailesinin atalarının Anadolu'ya gelişleri meselesine gelince, onların *Moğol* istilâsı sebebi ile yaşamakta oldukları *Merv* yakınındaki *Mâhân*'dan *Anadolu*'ya geldikleri hakkında eski **Osmanlı** tarihlerinde bulunan rivayeti reddetmek için esaslı hiçbir sebeb yoktur.

Uc Türkmenleri, **Selçuklular**'ın *Haçlı seferleri*'nden sonra bir daha ele geçiremedikleri *Batı-Anadolu* ile *Marmara* bölgesini kolayca fethettiler ve orada yerleştiler; o bölgeleri öyle *Türkleştirdiler* ki, XVI. yüzyılda *Anadolu*'da en az *Hıristiyan* nüfusu bulunan yerlerin başında bu

1 *Gösterilen yer.*

2 *A Short history of the Turkman people, s. 130.*

3 *Bu konuda şu makaleye bk.F.Sümer, Early historical references to Turkmen carpet weaving in Anatolia, Halı, London, 1984, sayı 32, s.36-40.*

bölgeler geliyordu. Başta **Aydın-oğulları** olmak üzere, bu *Türkmen* beyleri *türkçe* eser yazdırmak ve tercüme ettirmek suretiyle *Türk* kültürüne de hizmet ettiler. **Orhan Beğ**'in (1326-1359) divânında *Türkçe*'nin resmî dil olarak kullanıldığını biliyoruz, Konya'da *Türkçe*'den başka dil konuşulmamasını isteyen **Karaman-oğlu Mehmed Beğ**'in XIV. yüzyıldaki torunlarının divânında ise *Türkçe*nin yazı dili olarak kullanıldığı üzerinde elimizde hiçbir delil yoktur.

Ebu Said Bahadır Han'ın ölümü üzerine (1335) *Moğollar* arasında şiddetli bir iç mücadele başladı. Bunun sonucunda *Anadolu beylikleri* tam bir istiklale kavuştular. Artık *Türkiye*'nin güneşli günleri görünmeye başlamıştı. Memleket bolluk içinde, halk mes'ud idi. *Moğol* hâkimiyetinin ızdırablı devri geride kalmıştı. Bütün *Anadolu* şehirlerde başlarında *"ahi"* isimli reisleri bulunan esnaf ve zanaatkâr dernekleri vardı. Bunlar silâhlı olup, beledî kuvveti temsil ediyorlardı; bütün gün çalışan dernek mensubu yiğitler geceleri dernek merkezinde toplanarak sohbet ederler, türküler çağırıp raksederler idi. Bu yiğitler yani gençler bekâr idiler. Bunların dernek merkezleri aynı zamanda misafirhaneler hizmetini de görüyordu. Bir *Anadolu* şehrine uzak yakın yerlerden gelen yabancılar bu ahi odalarında pek sıcak bir konukseverlik görürlerdi. Bu konukseverlik *Türk* olmayan yabancıları hayretler içinde bırakıyordu. *Ahiler* ortadan kalktıktan veya ehemmiyetlerini kaybettikten sonra şehir ve kasabaların ileri gelenleri konuk odaları açarak bu geleneği devam ettirdiler. Köylerde ise ağaların, aynı gaye için odaları vardı. Hattâ bir ağanın bazan iki odası olup, bunlardan biri yoksul yolcular içindi. Bu yoksul yolculara son zamanlarda kara müsafir deniliyordu. *Türklerde* en eski zamanlardan beri içtimaî yardım duygusunun çok kuvvetli olduğu bir vâkıadır ve bu, her zaman yabancıların dikkatini çekmiştir. Yemek üzerine gelen bir kimse mevkii, kavmiyeti ve dini ne olursa olsun samimî bir şekilde yemeğe buyur edilir, eğer aç olduğu halde yemez ise bu, ayıb sayılırdı. Bu keyfiyet her halde yemek yenildiğini gören kimsenin, o yemekte bir hakkı olduğu inancı ile ilgilidir.

Ahiler aynı zamanda siyasî bakımdan da ehemmiyetli bir zümre idiler. Yukarıda da işaret edildiği gibi, hepsinin silâhları vardı. Bellerinde ya bir yatağan, ya da bir saldırma bulunurdu. Bazı şehirlerin hükümdar adına, *ahiler* tarafından idare edildiğini de biliyoruz.

Anadolu'ya işgal kuvvetleri olarak gönderilmiş olan *Moğol*'lar başlıca *Tokat, Amasya, Çorum, Kır-Şehir, Kayseri* ve *Sivas* çevresinde yaşıyorlardı. Bunlara umumiyetle *"Tatar"* denilmektedir; yabancı eserlerde de **Kara-Tatar** adı veriliyor. Bunlara *Kara* sıfatının verilmesi, siyasî itibarlarını kaybetmiş olmalarından ileri gelmiştir. Tahrir defterlerinde bunlardan bazı oymaklara *"Muğâl"* da denilmektedir.

Bu *Tatarlar* XIV. yüzyılın başlarında artık tamamen *Müslüman* idiler. Bunların hepsi *Moğol* asıllı olmayıp, aralarında **Uygur** ve diğer *Türk* kavimlerinden mühim topluluklarda vardı. 1337 yılında bu **Tatarlar**'ın başında **Emir Eretna** bulunuyordu. **Eretna** *Uygur Türkleri*'ndendi; iyi bir tahsil görmüştü ve *arabçayı* da fasih bir şekilde konuşuyordu. **Eretna** 1343 yılında, Tebriz'deki İlhanlı tahtına oturan hükümdarı **Süleyman Han**'ı, yenildikten sonra, *Orta* ve **Doğu-Anadolu**'nun bir kısmına müstakillen hâkim oldu; idaresi altında bulunan halkı, kendisine *"Köse-peygamber"* dedirtecek derecede adâletle idare etti (ölm.1352). Halefleri, **Eretna** gibi dirayetli olmadıklarından iktidar, onlara *kadılık, vezirlik* ve *nâiblik* yapan **Kadı Burhaneddin**'in eline geçti (1380). **Kadı Burhaneddin** *Oğuzlar*'ın **Salur** boyuna mensup olup, beşinci dedesi **Mehmed**, *Moğol* istilâsı üzerine *Harizm*'den *Anadolu*'ya gelmişti. Buna göre **Mehmed** *Mangışlak*'taki **Salurlar**'a mensup olmalıdır.

Burhaneddin *Türkiye* tarihinde eşi bulunmayan dikkate değer bir şahsiyettir. Tarihimizde ondan başka *mülkî* bir memuriyetten hükümdarlık mevkiine geçen başka bir şahsa rastgelinmez. **Burhaneddin** tahsilini *Mısır*'da yapmıştı. *Hükümdar* olduktan sonra, kış geceleri *fıkha (İslâm hukuku)* dâir bir kaç eser kaleme almıştır. Ayrıca üç dilde de şiirler yazıyordu. Bu müstesna şahsiyet, hizmetindeki beylerden **Ak-Koyunlu Kara-Yülük Osman** tarafından bir çarpışmada öldürüldü (1398).

Timur *Anadolu* seferinden dönerken, otuz-kırk bin çadır ve ya daha az olan **Kara-Tatarlar**'ı *Mâvera un-nehr*'e göçürmeye karar verdi. O, *Kara Tatarları* ülkesinin doğusundaki, *Moğollar*'a karşı olan hudud bölgelerinde yerleştirmek için götürüyordu. Çünkü emrindeki **Çağatay** ulusunun askerliğe elverişli nüfusu ihtiyacı karşılamıyordu. Nitekim *Azerbaycan*'dan da 10.000 çadırlık bir halk göçürülmüştür. **Timur**, tıpkı sürek avında olduğu gibi, **Kara Tatarlar**'ın çoğunu ordusu ile bir yay içine alarak zorla *Anadolu*'dan göçürdü. Halbuki bunlar, *Anadolu*'da rahat bir hayat sürüyorlardı; burada doğmuş ve büyümüşlerdi. Onun için *Timurlu* kaynaklarında onlara **"Kara Tatar Türkmenleri"** deniliyordu; *Kara Tatarlar* yolda kaçmaya teşebbüs ettilerse de ağır bir şekilde cezalandırıldılar. *İspanyol* elçisi **Clavijo**'nun, *Damgan*'ın dışında gördüğü kafatası kuleleri bu talihsizlere ait idi[1]. Bunların *Türkistan*'a götürülenleri **Timur**'un ölümünü takip eden karışıklık yıllarında Anadolu'ya dönmek istemişlerse de bu teşebbüslerinde başarılı olamamış görünüyorlar.

Kara-Tatarlar'ın az bir kısmı saklanmak, sağa ve sola kaçmak

1 *Eserin ingilizce ve türkçe tercümelerinde Ak-Koyunlular deniliyor ki, çok yanlıştır. Seyahatnâmenin son ispanyolca yayınında daha doğru olarak: Tartoros Blancos (Ak-Tatarlar) adı görülür (Embajada à Tamorlân, yayınlayan F. Lopez Estrada, Madrid, 1943, s.92, 123).*

suretiyle *Anadolu*'da kalmıştı. Bunlar arasında, **Selçuklu** devrinde *Anadolu*'daki *Moğol* vâlilerinin en âdili olarak vasıflandırılan **Kuin-Tatar Samağar Noyan**'ın ailesi de vardı. **Çelebi Mehmed** *Samsun* seferinden dönerken *İskili* yöresinde bu *Tatarlar*'ın bir kısmını görmüş ve onları, başları **Minnet Beğ** ile birlikte *Rum-eli*'ye göçürmüştür. Tahrir defterlerinde bu **Kara-Tatarlar**'ın şurada burada yaşayan kalıntılarına rastgelinmektedir[1].

XIII. yüzyılın ikinci yarısının ortalarında kalabalık sayıda bir **Çepni** kümesinin *Sinop* taraflarında yaşadığı görülür. Bu *Çepniler* karışıklıklardan faydalanarak *Sinop*'u almak isteyen *Trabzon-Rum* imparatoruna karşı, şehri 1277 yılında başarı ile müdafaa ettiler; sonra *Samsun*'un doğusundan *Giresun*'a kadar uzanan ve *Canit (=Canik)* denilen bölgenin fethinde mühim bir rol oynadılar. Ordu bölgesinde ortaya çıkan **Hacı-Emîrli beyliği**'nin *Çepniler* tarafından kurulmuş olması gerekir. Çünkü, o bölgede *Çepniler*'den başka güçlü bir oymak yoktur. 1397 yılında *Giresun*, *Hacı-Emîrli Süleyman Beğ* tarafından fethedildi. Yukarıda Kelkit vadisinde de kalabalık bir Çepni kümesi vardı. Bu Çepniler XVI. yüzyılda Harşıt boylarında Trabzon Rum devletinin kuvvetleri ile çarpışa çarpışa Karadeniz'e ulaştılar ve Trabzon'un batısı ve güney batısı ile Giresun yöresinde yerleştiler.[2] XV. yüzyılın başlarında Semerkand'a giden İspanyol elçisi **Clavijo**'nun seyahat-nâmesinden, **Çepniler**'in *Erzincan* yöresinde kuvvetli bir varlık gösterdikleri görülüyor[3]. *Trabzon* bölgesi, 1462 yılında **Fatih** tarafından açılmak sureti ile **Kuzey Doğu Karadeniz bölgesinin** fethi tamamlanmıştır.

Sonuç olarak *Oğuz* elinden **Çepniler** *Sinop-Batum* arasındaki uzun şerit bölgesinde yerleşerek bölgenin *Türkleşmesi*nde başlıca rolü oynadılar. Şimdi bile *Rize* ve *Batum* bölgelerinde *Çepni* adını taşıyan aile ve zümreler görülür.

Daha önce de işaret edildiği gibi, XIII. yüzyılda *Suriye*'de kalabalık bir *Türkmen* kümesi yaşıyordu. Bu kümenin pek mühim bir kısmı yazın *Sivas*'ın güney yörelerine ve *Uzun-Yayla*'ya çıkıyordu. Bunlara *Şamlu, Şam Türkleri* veya *Şam Türkmenleri* deniliyordu. Bu *Türkmen*ler **Boz-Ok** ve **Üç-Ok** şeklindeki eski **Oğuz** ikili teşkilâtını muhafaza ediyorlardı. Büyük siyasî hâdiseler, birbirini izleyen yer değiştirmelerine ve uzun bir zamana rağmen, bu ikili teşkilâtın devam etmesine hayret edilir. *Boz-Oklar*, başlıca *Haleb* çevresinde ve *Amik* ovasında yaşıyorlardı. Daha kalabalık olan bu *Türkmen* kümesindeki *Boz-Oklar* başlıca şu boylar tarafından temsil ediliyordu: **Bayat, Avşar, Beğ-Dili, Döğer**. *Boz-Oklar*'dan birçok tanınmış aileler çıkmıştır. Bu ailelerin başında

1 *Kara Tatarlar hakkında fazla bilgi için: Anadolu'da Moğollar, s. 110-140.*

2 *Tafsilat için ileride Çepni boyu bahsine bk.*

3 *Embajada à Tamorlàn, s. 83.*

Dulkadırlılar gelmektedir. Fakat bu ailenin hangi boydan olduğu kesin olarak bilinemiyor. Bununla birlikte **Bayatlar**'a mensup olması pek muhtemeldir.

Boz-Oklar'dan diğer bir aile de **İnal-oğulları**'dır. Bu ailenin başında bulunduğu teşekkül **İnallu** adını taşımaktadır. Bu teşekkül *Ak-Koyunlu* faaliyetine katılmış, bir oymağı *Şamlu* boyu arasında *İran*'a gitmiş, bazı kolları da *Amasya*, *Samsun* ve *Çankırı* taraflarında yurd tutmuştur.

Köpek-oğulları'nın ve **Gündüz-oğulları**'nın *Avşar*'dan, **Bozca-oğulları**'nın Bayat'tan oldukları görülüyor. **Harbende-oğulları**'nın ise hangi boya mensup bulundukları bilinemiyor. Bu adın *İlhanlı* hükümdarı **Harbende**'den alınmış olduğu görülüyor. **Harbendelü** teşekkülü, bilhassa *Malatya* bölgesinde yurt tutmuştur. Bu teşekkülün *İran*'a giden kolunun adının, hükümdarınki gibi **Hüdâbendelu**'ya çevrildiğini biliyoruz. *Harbendelüler*'den bazı obalar da XVII ve XVIII. yüzyıllarda *Orta* ve oradan da *Batı-Anadolu*'ya gelmişlerdir. *Batı*'ya gelen *Harbendelü* oymakları da **Harmandalı** adıyla anılmışlardır. Harbendelü oymağının Beydili'ye mensup bulunması muhtemeldir.

Üç-Oklar'a gelince, bu kolda, bir boy müstesna *(Çavundur)*, diğer bütün boylara mensup oymakların görülmesi çok ilgi çekicidir. Bu *Üç-Oklu* oymakların nüfusça kalabalık olanları, **Yüregir, Kınık, Bayındır, Salur ve Eymir**'dir. Bu kola mensup olduğunu bildiğimiz aileler, **Ramazan-oğulları** *(Yüregir)* ile **Özer-oğulları** *(Kınık ?)* dır. Bunlardan sonra **Kara İsa, Kosun** *(Kusun)*, **Koş Temür** *(Kuş Temür)*, **Ulaş** ile **Burnaz** oğulları aileleri gelir. Bunlar da *Çukurova*'nın fethinde mühim roller oynamışlardır. **Üç-Oklar** *Çukur-Ova*'ya göçmeden önce, her halde *Amik* ovasında ve *Tarablus* taraflarında yaşıyorlardı.

Şam Türkmenleri, 1294 yılında *Sivas*'a girerek şehri yağmalamışlar ve *Kayseri* bölgesinde de son **Selçuklu** hükümdarı **II. Gıyaseddin Mes'ud**'u uğraştıran hâdiseler çıkarmışlardı. **Ebû Said Bahadur Han**'ın ölümü üzerine (1335) *Moğollar* arasında baş gösteren mücadeleden faydalanan bu *Türkmenler*, 1337'de *Elbistan* yöresinde **Dulkadırlı Beyliğ**ini kurdular. Aynı asrın ikinci yarısında, *Uzun-Yayla*'da yağma hareketlerinde bulundular. XV. yüzyıl başlarken onlar için beklenmeyen sevindirici bir hâdise oldu ki, bu da **Timur**'un *Kara-Tatarlar*'ın çoğunu *Anadolu*'dan göçürmesi idi. *Türkmenler* gecikmeksizin *Tatarlar*'dan boşalan yerlerde, bilhassa bunlardan *Yozgat* bölgesinde yurd tuttular. Bu yurd tutanlar *Türkmenler*'in *Boz-Ok* kolundan oldukları için onlar orada da *Boz-Ok* adını taşıdılar. Ancak çok sonraları *Boz-Ok*, bölgenin adı oldu ve bu Boz-Ok adı **Cumhuriyet** devrine kadar muhafaza edildi. *Bozok* yöresi Osmanlı fethine kadar Dulkadirli beyliği'nin idaresinde bulunuyordu. *Üç-Oklar*'a gelince, onların pek çoğu *Türk-Memlük* or-

dusunun yanında *Çukur-Ova* bölgesinin fethine katılmış ve burada yurd tutmuştur.

Ankara felâketinin en mühim sonucu, bilindiği gibi, **Yıldırım Bayezid**'in tamamlamak üzere bulunduğu *Türkiye birliğ*inin yeniden parçalanması olmuştur. **Yıldırım Bayezid**'in ülkesine dahil bulunan *Kemah* kalesi ancak 1515'te tekrar **Osmanlı** idaresine girebildi. Bununla beraber, *Türk* halkı, XIV. yüzyılda olduğu gibi, bu yüzyılda da mutlu bir hayat geçirmiştir. 1432 yılında *Türkiye*'den geçen bir *Fransız* gezginin intibaları, bir asır önce *Anadolu*'yu dolaşan **İbn Battuta**'ninkinden farksızdır.

XIV. yüzyılın ikinci yarısında ve XV. yüzyılın başlarında, *Türkiye Türkleri*'nin kıyafetleri, umumiyetle *Orta Asya Türkleri*ninkinin aynı idi; ayaklarında, kadınlar da dahil olmak üzere, sarı-kırmızı çizmeler ve başlarında da kızıl börk vardı. Ozanlar XIV. yüzyılda olduğu gibi, bu yüzyılda da ellerinde kopuzlar ile her tarafta dolaşıyorlar ve **Dede-Korkut** destanlarını söylüyorlardı. Bu destanlar o kadar ilgi görüyordu ki, dinî eserlerde dahi onların yankılarına rastgelinir[1]. Saraylar'a gelince, durum buralarda da dışarıdakinden farksızdı. *Tebriz*'deki *Kara-Koyunlu* sarayında, **Cihan-Şah, Osmanlı** elçisine kütüphânesinde bulunan uygurca bir *Oğuz-nâme*'ye dayanarak babası **Kara-Yusuf Beğ** ile **Sultan Murad**'ın **Oğuz-Han** soyundan geldiklerini söylüyordu[2]. Evvelce de işaret edildiği gibi, Bu *Kara-Koyunlu* hükümdarından bize *Türkçe* şiirler de gelmiştir.

Diyarbekir'deki *Ak-Koyunlu* hânedanına gelince, bu hânedan **Oğuz-Han**'ın oğullarından **Bayındır-Han**'ın soyundan gelmekle öğünüyordu. **Ak-Koyunlu** devletinin kurucusu **Kara-Yülük Osman Beğ**, kendisinin **Selçuklu** hânedanı ile akraba olduğunu söylüyordu; baş hanımının adı da **Selçuk Hâtun** idi. Bu *Ak-Koyunlu* beyinin çağdaşı olan **Çelebi Mehmed**'in kızının aynı ismi taşıdığını bildiğimiz gibi, **Kara Yülük Osman Beğ**'in torunu **Uzun Hasan Beğ**'in hatununun ismi de **Selçuk Şah** idi. Yine bu hanedana mensup **Kılıç Arslan** adlı bir bey tanıdığımız gibi, **Kara Koyunlu** hânedanı mensuplarından biri de aynı adı taşıyordu. **Ak-Koyunlular**, *Bayındır* boyunun damgasını devletlerinin resmî alâmeti olarak kabul etmişler ve onu paralarına, kitâbelerine ve resmî vesikalarına koydurmuşlardır. Hânedan azasına mensup bazı beyler de **Bayındır** adını almışlardır.

Uzun-Hasan Beğ, *Ak-Koyunlu* tarihinde (*Kitâb-ı Diyârbekriyye*) **Oğuz-Han**'ın torunu olarak vasıflandırılır.

1 *Meselâ Hacı Bektaş-ı Veli Velâyetnâmesi'nde (hazırlayan Abdülbaki Gölpınarlı, İstanbul, 1958, s. 73) ve Saltuk-nâme'de (A. Erzi, Ak-Koyunlu ve Kara-Koyunlu tarihi hakkında araştırmalar. Belleten, sayı 70, s.193-202).*

2 *Şükrullah, Behçet ut-tevârih, Nuruosmaniye ktp., nr. 3059, s. 307, türkçe tercümesi Nihâl Atsız, Dokuz boy Türkler ve Osmanlı sultanları tarihi, İstanbul, 1939, s. 27.*

Karaman hânedanı da **Oğuz-Han**'dan geldiğine inanmaktadır. Müverrih **Aynî**'ye göre (XV. yüzyıl)[1], hânedana adını vermiş olan **Karaman**'ın, **Oğuz-Han** adlı bir kardeşi vardı. **Şikârî**[2] de ise **Oğuz-Han**, hânedana mensup olmayan **Karaman** devleti beylerinden biri olarak görülür. Biz tahrir defterlerinde, *İç-el*'de, *Selinti-Anamur* yöresinde oturan, *Oğuz-Hanlı* adlı büyük bir oymağa rast gelmekteyiz.

Osmanlılar'a gelince, *Türkçeyi* daha **Orhan Beğ** zamanında resmî dil yapmış olan bu hânedan da *Türkçülük* ve *Oğuzculuk* cereyanının tesiri altında kalmıştır. **Paul Wittek**[3], **II. Murad** devrinde **Osmanlı** sarayında ilk defa kendisi tarafından müşahede edilen bu cereyana *"millî romantizm"* adını verir. Mamafih, **Ahmedî** de (ölm. 1413), **Ertuğrul Beğ**'in askerlerinin **Oğuz** olarak vasıflandırıldığını görüyoruz. **II. Murad** devrinde hânedan, **Reşideddin**'de *Oğuzlar*'ın en şerefli boyu olarak görünen -çünkü eski *Türk* yabguları en çok bu boydan çıkmıştı- *Kayı* boyuna bağlanmıştır. Bunda da **II. Murad**'ın yakınlarından aydın zümreye mensup **Yazıcı-Oğlu Ali**'nin âmil olduğu anlaşılıyor. **Yazıcı-Oğlu** kavmî duyguları kuvvetli bir şahsiyet idi. O, **Reşideddin**'deki *Oğuzlar*'ın ensabına ait kısmı *Türkçeye* tercüme ettiği gibi, **Râvendî** ve **İbn Bîbî**'nin **Selçuk** tarihlerini de *türkçeye* çevirmişti. **Yazıcı-Oğlu** tercümelerine bir takım ilâveler yaparak okuyucularını **Selçuklu devletinde** *Oğuz* türesinin uygulandığına ve **Selçuklu** ordusunun *Oğuz* boylarına dayandığına inandırmak gayesini gütmüştür. İlk defa olarak **II. Murad**'ın bazı paralarında *Kayı* boyunun damgası görülür. Her ne kadar bu hükümdarın halefleri zamanında paralara damga koymaktan vazgeçilmiş ise de şahsî eşyalara, silâhlara *Kayı* damgası konmakta devam edilmiştir. **Kanunî**'nin toplarında dahi bu damgaya rastgelinir. **Fâtih**'in, babası gibi, kavmî duyguları kuvvetli bir hükümdar olmadığını ileri sürmek belki mümkün görülebilir ise de, torunlarından birinin **Korkut** (*Dede-Korkut*'tan), diğerinin de **Oğuz-Han** adlarını taşıdıklarını biliyoruz ki, bu isimlere başka hiç bir *Türk* hânedanında rastgelinmez. Kavmî duyguların şuurlu bir şekilde canlanması millî bir tarih görüşü de yaratmıştı. *Neşrî tarihi* bunun en güzel misâlidir. Bu eserde, *Osmanlı tarihi*nden önce, **Oğuz-Han** ve oğullarına, *Oğuz* boylarına, **Kara-Hanlılar**'a ve **Selçuklular**'a ait bahisler yer almıştır. Kavmî duyguların canlanması cereyanı din adamları üzerinde de tesirsiz kalmamıştır. *Hacı Bektaş velâyet-nâmesi* ve *Saltuk-nâme* gibi eserlerde bu cereyan yankılar bırakmış olduğu gibi, *Bayat* boyuna mensup ve **Şeyh Ömer Ruşenî** müridlerinden, **Mahmud oğlu Hasan, Cem Sultan** için *Os-*

1 *İkd ul-Cumân, Veliyeddin Efendi kıp., nr. 2374, s. 514.*

2 *Şikârî, Karamanoğulları tarihi, Konya, 1946, dizin. Orada söylendiğine göre, Oğuz Han adını, Karaman Oğlu Alâeddin Beğ, Ermenek dizdarına bizzat kendisi vermiştir (s. 63).*

3 *De la de faited Ankara à la prise de Constantinople, Revue des études İslamiques, 1938, s. 27-28; aynı müellif, The Rise of the Ottoman empire, İkinci baskı, London, 1958, s. 11.*

manlılar'ın **Oğuz-Han**'a kadar giden atalarına dâir bir eser yazmış ve *Gülşenî* tarikatının kurucusu **İbrahim-i Gülşenî** de (mutad üzere) kendisini *Peygamber* soyuna veya onun sahâbesinden birine değil, **Oğuz-Ata**'ya bağlamıştır. 883 (1478) yılında, *Rum-İli*'nde ölen *Bektaşî* şeyhlerinden **Otman Baba**'nın *Oğuz* dilini konuştuğu ve *Oğuz-nâme* usulünce şiirler okuduğunu da biliyoruz. **Fâtih** devrinde, *Türk*'ü, diğer kavimler ile mukayese eden bir müellif, *Türk*'ün mukayese ettiği kavimlerden üstün vasıflara sahib olduğunu söylüyor.

Hülasa, XV. yüzyılda *Tuna*'dan *Ceyhun*'a kadar uzanan geniş sahadaki *Türkler*, tek bir kavim idiklerini biliyor ve **Oğuzlar**'ın torunları olmaktan gurur duyuyorlardı. Bu kavmî şuur o kadar canlı ve kuvvetli idi ki, yukarıda verilen bazı misallerin de gösterdiği gibi, cemiyetin hiç bir tabakası, zümresi ve hânedanlar, onun tesiri dışında kalmamıştı. Bu kavmî şuur, bilhassa **Oğuzlar**'ın hâtıralarını ve geleneklerini yaşatmak ve *türkçeye* değer vermekle kendini belli ediyordu. Bu kavmî şuurun canlanması, *Türkmenler*'in XV. yüzyılda kazandıkları büyük siyasî başarılar ile yakından ilgilidir.

Mısır ve *Suriye*'nin hâkimi olan **Memlükler**'e gelince, bunların çoğu **Çerkes** menşeli, bazıları da başka kavimlere mensup idiler. *Çerkes Memlükleri* arasında, *Türk* asıllı olanlar -sayısı gitikçe düşmek üzere- pek azdı; sonra hiç kalmadı. *Türkler* arasında da kâvmi duygulara sahib bazı kimselere rastgelinir. Bu arada **Sultan Pars-Bay**'ın (1422-1438) teveccühünü kazanmış *Doğu Türkleri*'nden bir şeyh vardı: **Şeyh Hasan ul-Tatarî. Şeyh Hasan**, açıklanmayan bir sebebten dolayı *Arablar*'dan hiç hoşlanmıyordu. Bu yüzden sık sık: "Cenâb-ı Hakk **Hazret-i Peygamber**'den gayri, bütün *Arablar*'ı kargamıştır" diyordu. Bir diğeri de, *Türkler*'in binicilikde ve cömerlikte *Çerkesler*'den üstün olduğunu, *Çerkes* asıllı sultana ve onun emîrlerine açıkca söylemişti. *Çerkes Memlükleri*, selefleri *Türk-Memlükleri*'nin bütün geleneklerini, sâdıkane bir şekilde devam ettirdiler. *Memlük* hükümdarlarından **el-Melik el-Müeyyed Şeyh**, *Türkler*'i kavimdaşları olan *Çerkesler*'e tercih ederdi. Halefi **Pars-Bay** ise kendi kavmi *Çerkesler*'i daha çok severdi. Ancak o bunu belli etmezdi. Fazla olarak **Pars-Bay**'ın *Türkler*'den de yakın dostları vardı. *Türk* asıllı Müverrih **el-Aynî** geceleri ona tarih okur ve okuduğunu türkçe izah ederdi. *Çerkes Memlükleri, türkçeyi* kendi ana dilleri saymışlar, *Türk* geleneklerine bağlı kalmışlar, *Türk* şeyhlerini, ilim adamlarını ve şâirlerini himaye etmişlerdir. *Türkçe* bilen aydınlar onların katında imtiyazlı bir mevkie sahip idiler. *Türkiye*'deki edebî faaliyetler onlarca da takib olunuyordu. Son *Memlük* hükümdarlarından **Kansu** («**Kanısav**?») **el-Gavrî** de böyle idi. **Yavuz**'un *"Koca (ihtiyar) Çerkes"* dediği bu hükümdar, **Firdevsî**'nin *Şah-nâme*'sini *türkçeye* çevirtmiş olduğu gibi, kendisi de türkçe şiirler söylüyordu. Kısaca **Kansu** («**Kanısav**») *Türkçeyi*

sevmiş, *Türk* aydınlarını korumuş, *Türk* kültürüne hizmet etmiş bir sultandır. Verilen şu bilgilerden de anlaşılacağı üzere XV. yüzyılda, *Osmanlı*, *Karaman*, *Kahire*, *Tebriz*, *Herat* ve *Semerkand* saraylarında türkçe konuşuluyordu. Bu asır her bakımdan *Türklüğün* asrı idi.

XVI. yüzyılda, *İslâm* âleminin siyasî çehresinde büyük değişiklikler vukua geldi. **Osmanlı devleti**, elde ettiği başarılar ile tarihin sayılı imparatorluklarından biri durumuna yükseldi. *İran*, **Kızıl-Baş Safevî devleti** tarafından idare edilmeye başlandı. *Türkistan*'a da *Özbekler* sağlam bir şekilde yerleştiler. Fakat, *Özbekler* ne siyasî tarih, ne de kültür tarihi bakımından mühim bir rol oynayabildiler. Yüzyılımızda dahi, *Türkistan*'da farsça resmi dil olarak kullanılmıştır. *Hindistan*'a hâkim olan **Timurlular**'ın saraylarında da XVII. yüzyılda ve sonraları *farsça* konuşulduğunu biliyoruz. Halbuki *Erdebil* şeyhlerinin torunlarının *Tebriz*, *Kazvin* ve *İsfehan*'daki saraylarında *türkçe* konuşuluyordu. Hattâ Safevî hükümdarlarının türkçe anlamayan vezirlerine tercümanlık yaptıklarını dahi biliyoruz. **Osmanlılar**'a gelince, onların divanında tek bir dil kullanılıyordu ki, o da *türkçe* idi. Bu divândan *Fransa* kıralına, *İngiltere* kıraliçesine olduğu gibi, *İran* şahlarına, *Mekke* şeriflerine, *Türkistan* hanlarına ve *Hindistan* hükümdarlarına kısaca her yere yalnız *türkçe* yazılıyordu. Buna karşılık, *Türkistan* hanlarından İstanbul'a gelen mektupların hepsi veya pek çoğu *fars* dili ile yazılmış idi.

XVI. yüzyılda, imparatorluğun diğer eyâletleri sukûnet içinde iken imparatorluğun ana vatanı ve asıl dayanağı olan *Anadolu*'da, bir birini izleyen ayaklanmalar oluyordu. Bu, gerçekten hayret edilecek bir keyfiyettir. Bunlardan birincisi *Teke* sancağında **Hasan Halîfe oğlu Şah-Kulu** tarafından çıkarılmıştı. *Teke*'nin **Kızıl-Yaka** köyünden olan **Hasan Halîfe** *Erdebil*'e giderek, **Şeyh Haydar**'ın hizmetinde bulunmuş ve onun halîfesi olarak *Teke*'ye dönmüştü. Oğlu **Şah Kulu** başına binlerce kişi toplayarak ayaklanmıştı. *Teke*'yi elde ettikten sonra, üzerine yürüyen *Anadolu* beğlerbeğisi **Karagöz Paşa**'yı yenip öldürdü. *Karaman* beylerbeyisi **Haydar Paşa**'yı da aynı âkıbete uğratan **Şah-Kulu**, *Kayseri* yöresindeki *Çubuk* ovasında, Vezir-i azâm Hadım **Ali Paşa** ile karşılaştı. Yapılan şiddetli bir savaşta her ikisi de telef oldular. *Tekeliler* hiç bir takibe uğramadan *İran*'a gittiler (1511). *İran*'a giden bu *Tekeliler*'in, 15 000 atlı olduğu haber veriliyor; yanlarında çoluk ve çocukları da vardı. **Osmanlı** tarihlerinde **Şah İsmail**'in niçin isyan ettikleri sorusuna, *Tekeliler*, "**Bayezid Han**, yaşlı ve hasta olduğu için devlet işleri ile meşgul olamıyordu. Vezirler de bunu fırsat bilip zulüm yoluna saptılar. Onların zulümlerine dayanamayıp bu işi yaptık[1]. Bu sözlerde gerçeğin büyük bir payı vardır. **Şah Kulu** ayaklanmasının bastırılmasında, dirlikleri ellerinden

1 *Sa'ded-din, Tâc ut-tevârih, İstanbul, 1280, II, s. 181.*

alınmış birçok sipahinin ayaklananların arasında bulunmalarının büyük bir payı olmuştur. Ulama (< ulema ?) bunlardan biriydi. 1519 yılında **Şah Veli** adlı biri başına üç dört bin kişi toplayarak **Boz Ok**'ta isyan hareketine girişti. *Sivas* beğlerbeği **Şadi Paşa**'yı yenerek gücünü arttırdı. Fakat aynı yılda yapılan ikinci karşılaşmada yenilerek kaçtı ise de yakalandı ve hayatına son verildi. **Şah Veli** çağdaş kaynaklarda **Celâlî** olarak vasıflandırılıyor. **Celâl**'e gelince o, XV. yüzyılın ikinci yarısında *Tokat*'da ortaya çıkmış bir *Alevî* şeyhidir. Bu isyanın bastırılmasında Dulkadır beyi **Şehsuvar oğlu Ali Beğ** önemli rol oynamıştır[1].

Celâlî Şah Veli'nin ayaklanması çok meşhur olmuştu. Çünkü, uzun bir zamandan beri böyle bir isyan görülmemişti. Bu sebeble bundan sonra *Anadolu*'da çıkan ve mezhebî olmayan ayaklanmalara da **Celâlî** denilmiştir.

Celâlî Şah Veli'nin gâlibi **Dulkadır** hakimi **Şehsuvar-Oğlu Ali Beğ** de, **Kanunî** devrinin ilk yıllarında (1522) gizlice öldürülerek bu beyliğin de hayatına son verildi. Halbuki **Ali Beğ**, **Osmanlı devleti**ne mühim hizmetlerde bulunmuştu. Kendisi, ekseri *Dulkadırlı* beyleri gibi, çok yiğit ve dirayetli bir harp adamı idi. Böylece *Boz-Ok (Yozgat)* ve *Maraş* bölgesi de doğrudan doğruya **Osmanlı** memurlarının eline geçti. Bu da, oralarda yeniden ciddî ayaklanmalara yol açtı. Bunlardan biri *Boz-Ok*'taki *Türkmen* oymaklarından **Sevgülen** boy beğisi **Mûsa** ve **Atmaca** adlı veya lakablı biri tarafından çıkarılmıştı. **Mûsa**'nın ekinliğine fazla vergi yazılmıştı. **Mûsa** bunun 100 akçasının indirilmesini rica etti ise de ricası kabul edilmediği gibi, yanında bulunan bir dedenin de sakalı kesilerek tahkir edildi. Bu hâdise üzerine isyan başladı. *Mohaç* savaşının yapıldığı gün *Anadolu*'da da kan gövdeyi götürüyordu. **Mûsa** ve **Atmaca** o gün *Karaman* beğlerbeğisini mağlûb edip öldürdüler. *Türkmenler* bunu takiben üzerlerine gelen birkaç **Osmanlı kuvvetini** de yenmeğe muvaffak oldular ise de kalabalık yeni kuvvetler gönderilerek isyan bastırıldı (1526).

Ertesi yıl (1527) yine Bozok'ta yeni bir ayaklanma çıktı. Bu ayaklanmanın başında **Dulkadır** ailesinden **Zünnun Oğlu** bulunuyordu. **Zünnun Oğlu** *Sivas* beğlerbeği **Yakub Paşa**'yı yenip *İran*'a yollanmıştı. *Pasin* ovasında *Diyarbekir* beğlerbeği'ne mağlup oldu ve adamlarının çoğunu kaybetti ise de kendisi kaçıp kurtuldu[2].

Fakat ayaklanmaların sonu gelmiyordu. *Çukur-Ova* bölgesinde **Doñuz-Oğlan, Beğçe Beğ** ve **Mustafa oğlu Veli Halife** ayrı ayrı isyanlar çıkardılar ise de bunlardan hiç biri **Bektaşî** tarikatının başı **Kalender Çelebi**'nin isyanı kadar tehlikeli olmadı. Bu ayaklanmanın ehemmiyeti dolayısı ile, **Kalender Çelebi**'nin üzerine bizzat

1 *Safevî devletinin kuruluşunda ve gelişmesinde Anadolu Türkleri'nin Rolü s. 73-74.*
2 *Safevî devletinin kuruluşu... s. 77.*

Vezir-i âzam **İbrahim Paşa** gitti. **Kalender Çelebi İbrahim Paşa**'nın gönderdiği kuvvetleri ağır bir bozguna uğrattı. Gerçekten dirayetli bir devlet adamı olan **İbrahim Paşa**, ayaklanmanın asıl sebebini araştırdı ve **Kalender Çelebi**'nin başına toplananların çoğunun dirlikleri kesilmiş, *Dulkadırlı Türkmen* sipahileri olduğu anlaşıldı. **İbrahim Paşa** *Dulkadırlı* oymaklarından *Karacalı* ve *Dokuz boy* beğilerini çağırarak dirliklerin geri verileceğine söz verdi. Bu söz üzerine *Dulkadırlılar* **Kalender Çelebi**'nin yanından ayrıldılar. 500 kişi ile kalan **Kalender Çelebi** de kolayca mağlûp edilerek hayatına son verildi (1527)

Bu ayaklanmalar mezhebî mahiyette gibi görünüyorlarsa da, yukarıdaki hâdiselerden de anlaşılacağı gibi, gerçekte iktisadî sebebler ve adâletsizlik ile ilgilidir. Devşirme ocağı da çok gelişmişti. Öyle ki *Anadolu*'daki en küçük askerî hizmetler bile bu ocağın mensuplarına verilmeğe başlanmıştı. Sünnî olsun, şî'î olsun *Türk*'e artık yalnız çiftçilik yapmak işi düşüyordu. *Manisa*'da şehzade iken **II. Selim**'in oğlu **III. Murad**'ın hizmetine her nasılsa girebilmiş olan iki kardeş, raiyyet, yani vergi veren köylü bir *Türkün* oğulları oldukları için şiddetli bir yazı yazılarak yerlerine kul oğulları alınmak üzere, işlerinden çıkarılmaları emredilmişti[1]. Devletin, askerî hizmetleri için en gözde unsuru kul, yani devşirme veya onların oğulları idi. Şayet herhangi bir hizmet için onlar bulunmaz veya kâfî gelmez ise o zaman *Anadolu*'lu *Türk* gençleri istihdam olunuyordu. Köylü *Türkler* açık kapı olarak ancak medreselerde okumak imkânına sahip idiler. XVI. yüzyılın ikinci yarısında sayısı çok olan medrese talebesi *Anadolu*'da soygunculuk yapmaya başlamışlardı. Medrese talebelerinin bu hareketlerini önlemek için devlet uzun bir zaman uğraşmak mecburiyetinde kaldı[2]. Aynı yüzyılın sonlarına doğru **Celâlî** isyanları başlamış ve ertesi yüzyılda da devam etmiştir. Bütün bu buhranların çıkmasında başlıca âmil adâletsizlik (her türlü haksızlık baskı ve zulüm)dir. **Selçuklular** devrinde de memlük sisteminin kabul edilmesi ve bu sistemin gelişmesinin aynı mahiyette buhranlara sebeb olduğunu daha önce görmüştük.

Konumuzla yakından ilgili olduğundan kısaca bu meselelere temas ettikten sonra, bu yüzyılda *Türk* oymaklarının durumu hakkında bilgi verelim.

XVI. yüzyılda tam göçebe hayatı geçiren başlıca iki topluluk vardı: Bunlardan biri *Haleb* bölgesinde yaşayan ve yazın *Uzun-Yayla*

1 *Mühimme defteri, nr. XXI, sıra 43, s. 9.*

2 *Bu konu üzerinde: Mustafa Akdağ, Medreseli isyanları, İktisat Fakültesi mecmuası, XI, no. 1-4, s. 361-387.*

ile *Sivas*'ın güney taraflarına çıkan **Haleb Türkmenleri**, diğeri de **Boz Ulus** idi. **Boz Ulus**, *Mardin*'in güneyinde, *Fırat* kıyılarında kışlamakta ve *Erzurum-Erzincan* arasında yaylamakta idi. **Haleb Türkmenleri**'nin **Kanunî** devrindeki vergi nüfusu 9316 hânedir. **Boz-Ulus**'unki ise 947 (1540)'de, *Dulkadırlı* kolu da dahil olmak üzere, 68 mücerred, 7325 evli ve toplam olarak 8013 vergi nüfusundan ibaretti[1]. Bunlardan başka *Dulkadırlı* ulusundan bir kısım oymakların da henüz çiftçilik hayatına geçmediği görülür. *Çukur-Ova*'da yurd tutmuş olan *Üç-Oklar* arasında ise çiftçilik yapmayan oymaklara nâdiren rastgelinir. Başlıca *Sivas* eyaletinde yaşayan **Ulu-Yörük** topluluğu ile *Boz-Ok*'taki *Türkmen* oymakları da zirai hayata geçmişlerdir. Kısaca bu yüzyılda göçebe ve yarı göçebe unsurun nüfusu yerleşik unsura nazaran çok azdır ve nisbet farkı yerleşik unsur lehine gittikçe artmaktadır.

XVI. yüzyılda, daha önceki yüzyılda olduğu gibi, göçebe anlamında *yörük* (yörü-fiilinden) sözü kullanılıyor ve bu söz *Haleb Türkmenleri* gibi teşekküllere de veriliyordu. Fakat daha sonraları **Yörük** adı gerçek anlamını kaybetmiş ve *Batı-Anadolu* ile *Güney Batı-Anadolu*'daki oymakların umumî adı olmuştur. Buna göre *Yörük* adının kavmî hiç bir mânâsı yoktur[2]. *Yörükler* de *Oğuz* boylarından gelmektedir. XVI. yüzyılda kavim adı olan *Türkmen* kelimesi ile vasıflandırılan başlıca eller: *Haleb Türkmenleri*, *Boz-Ulus*, *Dulkadırlılar* ile *Boz-Ok*'taki oymaklardı. Daha sonraları bu ad *Haleb Türkmenleri* ile *Boz-Ulus*'a münhasır kaldı. Bu iki elden XVIII. yüzyıldan itibaren *Orta* ve *Batı-Anadolu*'ya gelenlere de **Türkmen** denilmiş, hattâ köylerde ve kasabalarda yerleştikten sonra da zamanımıza kadar bu adla anılmışlardır. Bu gün *Orta* ve *Batı-Anadolu*'da bazı yerlerde yan yana *Türk*, *Yörük* ve *Türkmen* köylerini görmek mümkündür. Bunun izahı şudur: *Türk* denilen köyler, o bölge veya yörenin **Selçuklular** ve **beylikler** devrinde yerleşmiş en eski *Türk* halkına ait olan yerlerdir. *Yörük* adıyla vasıflandırılan köyler, oralarda, XVII. yüzyıldan önce yaşayan ve son asırlarda yerleşen **Yörükler**'in kurdukları köylerdir. *Türkmen* köyleri ise XVII yüzyıldan itibaren *Orta* ve sonra *Batı-Anadolu* ile *Marmara* bölgesine göç etmiş ve son asırlarda oralarda yerleşmiş *Boz-Ulus*, *Haleb Türkmenleri* ve *Yeni-il*'e mensup oymaklar tarafından meydana getirilmiş olanlardır. Dikkate değer bir keyfiyettir ki **Osmanlı** devrinde *Boz-Ulus* ve *Haleb Türkmenleri* gibi eller bile **Yörükler**'den daha erken yerleşik hayata geçmişlerdir. Bugün **Türkmenler**'den hemen hemen hiçbir

1 *Faruk Demirtaş (Sümer), Boz Ulus hakkında Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi dergisi, 1949, VII, sayı 10, s. 59.*

2 *Bu hususta tafsilat için: Faruk Sümer, XVI. asırda Anadolu, Suriye ve Irak'ta yaşayan Türk aşiretlerine umumî bir bakış, İktisat Fakültesi mecmuası, XI, s, 518-522 adlı makaleye bk.*

göçebe teşekkül görülmez[1]. Fakat *Toroslar*'da çok az da olsa ve yarı göçebe olarak hâlâ bu hayatı devam ettiren *Yörük* oymaklarına rastgelinir.

Kısaca, **Türk, Türkmen, Manav, Yörük, Çepni, Tahtacı, Alevî, Kızıl-Baş** adları ile anılan topluluklar arasında kavmî hiç bir fark olmayıp, hepsi *Oğuz* elinden gelmişlerdir.

Bilindiği gibi, **Osmanlı** askerî gücü, yükseliş devirlerinde başlıca timar sistemi ile devşirme ocağına dayanmakta idi. Bu sebeple oymaklar, bu devirlerde raiyyet yani vergi veren halktan sayılmışlardır. Bilhassa *Haleb Türkmenleri, Boz-Ulus, Yeni-İl* tamamen bu vasfı taşırlar. Halbuki yukarıda görüldüğü üzere, **Safevî devleti** de, tam aksine, askerî bakımdan tamamiyle *Türk* oymaklarına dayanıyordu. *Türkiye*'de vergi veren bir *Türk İran*'a gidince kolayca askerî hizmete alınıyor, şayet oymak beyi veya sipahi ise, devletin en yüksek askerî mevkilerine çıkabiliyordu. Bu husus göçebe, köylü ve sair *Türkler*'in XVI. ve hatta XVII. yüzyılda *Anadolu*'dan *İran*'a gitmelerinin başlıca sebeblerinden biridir. Bununla beraber *Dulkadırlı, Çukur-Ova* oymaklarında, **Ulu-Yörük, Boz-Ok** ve **At-Çekenler**-de tam yerleşik bölgelerden farksız denilebilecek şekilde dirlik sahipleri (sipahiler ve diğerleri) görülür. **Osmanlı devleti**, yukarıda zikredilen üç topluluktan (yani *Haleb Türkmenleri, Boz-Ulus ve Yeni-İl*) askerlik hususunda ancak, devşirme ocağı ehemmiyetini kaybettiği ve asker sıkıntısı çekilmeye başlandığı zamandan itibaren faydalanmak yoluna gitmiştir. Bu üç topluluk **Osmanlı** devrinde, mâlî bakımdan, hânedana bağlanmışlardır. Onlar da **Sancar** devrindeki *Oğuzlar* gibi, "*hass raiyyet*" idiler. Fakat bu *Türkmenler* de yine *Oğuzlar* gibi, "*hass raiyyet*liğin" hiç bir faydasını görmemişler, idarecilerin ve tahsildarların zulmüne maruz kalmışlardır.

4- *Haleb Türkmenleri*

XVI. yüzyılda **Haleb Türkmenleri** başlıca: *Beğ-Dili, Harbendelü, Bayat, İnallu, Köpeklü-Avşarı, Gündüzlü-Avşarı* gibi, büyük teşekküller ile *Karkın, Kızık, Uç, Acûrlu, Kaçılu, Peçenek, Döğer, Kınık, Eymür, Büğdüz, Alayuntlu, Bahadırlu, Kara-Koyunlu* ve saire gibi oymaklardan müteşekkil idi.

Dulkadırlı: Bu el başlıca *Maraş-Elbistan* bölgesinde yaşamaktadır. Bu ele mensup tam göçebe oymaklar, kışın *Amik* ovasına, *Haleb* dolaylarına ve *Çukur-Ova*'ya inerlerdi. *Dulkadırlı* elinden bir çok bölükler, *İran*'a gitmiş oldukları gibi, ona mensup bir kol da *Diyar-*

1 *Tahtacı kelimesinin kavmî bir manası olmayıp bu söz davarcılık ve çiftçilik yerine ağaçlardan tahta biçmek ve dilme yapmak işleri ile meşgul olan bir Türk zümresine verilir. Bunlar Ağaç-Eri Türkmenleri'nin torunları olup, Alevilik inançları taşırlar; pek çalışkan insanlardır; çoğunun köyleri orman eteklerinde bulunur; evleri de tahtadan olup, bazı yerlerde üstleri çinko ile örtülüdür; aralarında güzel kadınlara ve güçlü, kuvvetli erkeklere sık sık rastgelinir.*

bekir bölgesindeki *Boz-Ulus*'a katılmış bulunmakta idi. Ayrıca yine bu el'e mensub teşekküller, *Yozgat* bölgesinde yerleşmişler ve ayrıca *Sivas*'ın güneyinde *Yeni-İl*'i meydana getirmişlerdir. Daha XVI. yüzyılın başlarında bu el'e mensup oymakların *Ankara* bölgesine kadar sokulmuş oldukları görülüyor. *Kayseri* ve *Kır-Şehir* bölgeleri de bu el'in yerleşme sahaları arasında idi. Daha sonraları onlardan mühim bir kısmının (*Cerid, Tecirli* ve *Ağça-Koyunlu*) *Çukur-Ova*'da oturak yaşayışa geçtiklerini biliyoruz. Bu büyük el, başlıca şu boylardan meydana gelmişti:

1- *Anamaslı* öbür adı *Karacalı* (bazı obaları: *Yazır, Sevinçlü, Oruç-Beğlu, Ulaşlu, Urçanlu, Kazancılu, Söylemezlü, Yol-Basanlu, Kara-Haytalu*).

2- *Dokuz*, öbür adı *Bışanlu* (bazı obaları: *Karkın, Karamanlu, Kürd-Mihmadlu, Avcı, Demrek, Hacılar, Neccarlu, Dokuz-Koyunlu, Bazlamaçlu Kara Göncülü.*)

3- *Küreciler*

4- *Cerid* (bazı obaları: *Bayır-Cerid, Kara-Hasanlu, Oruç-Gazilü, Mamalu*).

5- *Peçenek*

6- *Kavurğalu*

7- *Elçi*

8- *Döngelelü*

9- *Küşne*

10- *Yuvalı* (yahut *Kara-Yuvalu*)

11- *Tekelü*

12- *Varsak*

13- *Ağça-Koyunlu* (en önemli obaları: *Çalışlu, Musa-Hacılu-Musacalu, Kozanlu, Hamidlü*).

14- *Eymir*

15- *Çimelü*

16- *Kızıllu*

17- *İmanlu-Afşarı*

18- *Çağırğanlu*

19- *Avcı*

20- *Gündeşlü*

21- *Tecirlü (Tâcirlu)*

22- *Eşkinciler* (bazı obaları: *Dede Karkın* 17 evli, 5 bekâr; *Karaca Ahmedlü* 11 kişi; *Süli Şeyhlü* 19 kişi).

Dulkadırlı eli'nin *Kars (Kadirli)* yöresinde yaşayan oymakları ise şunlardı: *Varsak, Demürcülü, Karamanlu, Selmanlu, Zâkirlu, Kavurgalu, Geçlik, Eşkinciler.*

Sis (bugün *Kozan*) sancağında da: *Savcı-Hacılu, Eğlen-Oğlu, Ayru-Damlu, Kavurgalı* ve *Avşar* teşekkülleri yurt tutmuşlardı.

5- Çukur-Ova

Bu bölgeyi fethetmiş olan **Üç-Oklar** toprağa bağlanmışlar ve kısmen boy teşkilâtını kaybetmişlerdir. Bölgenin açılmasında mühim roller oynamış olan **Yüreğirler** ve **Kınıklar**'ın XVI. yüzyılda yerleştikleri yerlerde yalnız adları kalmıştır. Henüz tamamiyle çözülmiyerek oymak teşkilâtlarını muhafaza edenler: *Kara-İsalu, Kusun, Koş-Temür, Ulaş, Gökçelü ve Elvan* boylarıdır[1].

6- Tarablus-Şam:

Bu yörede yaşayan *Türkmen* topluluğu da başlıca: *Salur, Eymir-Gazili, Boğayırlu, Süleymanlu* ve sair oymaklardan müteşekkildi.

7- Boz-Ulus:

Boz-Ulus. Diyarbekir Türkmenleri, Dulkadırlu oymakları ve *Haleb Türkmeni* oymakları olmak üzere üç koldan meydana gelmiştir.

Diyarbekir Türkmenleri: *Eski Ak-Koyunlu Eli*'nin kalıntısı olan *Diyarbekir Türkmenleri*'nin başlıca oymakları şunlardı: *Tabanlu, O-ğul-Beğlü, Musullu, Pürnek, Hamza-Hacılu, Koca-Hacılu, İzzeddin-Hacılu, Süleyman-Hacılu, Şeyhlü, Danişmendlü, Sâlârlu, Çavundur, Dodurga, Döğer, Karkın, Avşar, Beğ-Dili, Alpavut.*

Dulkadırlu oymakları: Cerit Sultan-Hacılu, Kürd Mihmadlu (Dokuz'dan), Köçeklu, Küşne, Anamaslu, Avcı, Dodurga, Cecelü, Çimelü, Avşar, Karaca-Arablu, Eymir, Gündeşlü, Çağırğanlu, Kızıl-Kocalı, Şam-Bayadı, Karkın Musacalu-Musa-Hacılu (Ağça-Koylunlu'dan).

Haleb Türkmeni Oymakları:*Köpeklü-Avşarı, Gündüzlü-Avşarı, Harbendelü, Beğ-Dili, 'Acûrlu, İnallu, Bayat, Kara-Koyunlu.*

8- Yeni-İl:

Yeni-İl Sivas'ın güneyindeki *Mancılık, Gürün* ve *Hekim-Han* arasındaki bölgede yaşayan oymakların adıdır. *Mancılık* ile *Gürün* arasındaki araziye *Uzun-Yayla* denilir. *Hekim-Han*'ın kuzey doğusunda ve *Alaca-han*'ın güney doğusundaki *Yellüce dağı* da *Yeni-İl*'in en ünlü yaylalarından biri idi. *Yeni-İl*, mâlî bakımdan **III. Murad**'ın anası **Nur-Bânû**'nun *Üsküdar*'da yaptırdığı câmiin evkafına bağlanmıştı. Bu sebeble vesikalarda bu topluluğa *"Üsküdar Türkmeni"* de denir. Bu topluluk biri *Dulkadırlu*'ya diğeri *Haleb Türkmenleri*'ne mensup olmak üzere, iki koldan meydana gelmiştir. Haleb Türkmenleri'ne mensup kola eskiden beri *Yaban-Eri* denilir[2]. Çünkü, bu kol bölgede ancak yazın oturmakta, kışın *Haleb* bölgesine inmektedir. Bu kola eskiden Şamlu ve Şamlular adları verilirdi. *Dulkadırlu* kolu ise umumiyetle çitçilik yapmaktadır.

1 *Bu hususta: F. Sümer, Çukur-Ova Tarihine dâir araştırmalar, Tarih araştırmaları dergisi, 1963, I, s.1-98.*

2 *F.Sümer, XVI. asırda Anadolu, Suriye ve Irak'ta yaşayan Türk aşiretlerine umumî bir bakış, s. 513; Colophons of Armenian manuscripts, 1301-1480, Cambridge, Massachusetts, 1969, s. 294.*

Yaban-Eriler'in çoğunun *Beğ Dili* boyuna mensup obalardan meydana geldiği görülür. Başlıca *Yaban-Eri* teşekkülleri şunlardır: *Beğ-Dili, Bayat, Avşar, Bayındır, Harbendelü, Kara-Koyunlu.*

D u l k a d ı r l ı: *Çimelü, Musacalu-Musa-Hacılu-(Ağça-Koyunlu'dan), Boynu - Yoğunlu, Kürd Mihmadlu (Dokuz'dan), İmanlu-Afşarı, Barak (Cerid'ten), Ağça-Koyunlu, Tatar-Alilü, Çağırganlu, Elçi, Tecirlü, Neccarlu (Dokuz'dan).*

Yeni-İl'in, idarî teşkilâtı 1275 (1858-1859) yılına kadar sürmüştür.

9- Ulu-Yörük Türkleri:

Ulu-Yörük, başlıca *Sivas, Amasya ve Tokat* bölgelerinde yaşamakta olup, bu topluluğun bazı oymakları batıda, *Kırşehir* ve *Ankara* bölgelerine kadar yayılmışlardır. Daha sonraları bazı oymakları *Eskişehir* bölgesine, oradan da *Balıkesir* yöresine gitmişlerdir. **Ulu-Yörük** başlıca üç kümeye ayrılır: *Yüzde-Pâre, Orta-Pâre, Şark-Pâre.* Bu kümeleri teşkil eden oymaklar bölük adını taşıyor. Bölüklerden her biri muayyen kışlaklara sahip bulunmakta ve onun üzerinde çiftçilik yapmaktadır. Bu topluluğu meydana getiren başlıca bölüklerden her biri muayyen kışlaklara sahip bulunmakta ve onun üzerinde çiftçilik yapmaktadır. *Ulu-Yörük Türkleri* topluluğu geçmişi ve teşkilâtı İlhanlılar devrine kadar gider. Bu topluluğu meydana getiren başlıca bölükler şunlardır:

İl-Beğlü, Çepni, Kulağuzlu, Ak-Kuzulu, Ak-Salur, Tatlu, Gerâmpâ, Gökçelü, Şerefeddinlü, Çunğar (moğolca: *Ca'ungar*=sol), *Ballı, Çapanlu, İkizlü, Çavurçı* (mogolca *Caverçi*), *Ustacalu* (Usta *Hacılu*=*Ustaclu*), *Dodurga, Özlü, Kırıklu, Kara-Fakihlu, Turğutlu, Ağça-Koyunlu (Dulkadırlu'dan), Ali-Beğlü, Kuzu-Güllü, Kara-Keçilü, İnallu (Haleb Türkmenleri*'nden).

10- Boz-Ok:

(Bu günkü *Yozgat* bölgesi ve komşu bazı yöreler): Burası daha önce de işaret edildiği gibi, *Kara-Tatar* denilen *Moğollar*'ın başlıca yaşadıkları bir yer idi. **Timur**'un bunlardan çoğunu beraberinde **Türkistan**'a götürmesi üzerine, XV. yüzyılın ilk yıllarında *Boz-Ok Türkmenleri*, yani *Dulkadırlı* eline mensup teşekküller burada güçlüğe uğramaksızın yurd tuttular.

a. G e d ü k: *Kara-Yahyalu, Delü-Alilü, Ağçalu* (en mühim obası: *Hacılar*), Ağça-Koyunlu (*Dulkadırlı*'dan), Şam Bayadı (*Dulkadırlı*'dan).

b. K a r a - T a ş: *Ali Beğlü, Ağçalu, Tecirlü (Dulkadırlı*'dan), *Kızıl-Kocalu* (başlıca oymaklarından: *Alt-Şarlu*).

c. A k - D a ğ: *Karalu, Kırklu, Hisar-Beğlü, Kızıl-Kocalu, Sevgülen* (en büyük oymağı: *Saru-Halillu*).

ç. B o ğ a z l a y a n: *Çiçeklü, Kulağuzlu.*

d. İ l i - S u: *Tatar (Moğol), Arslan-Beğlü, Ağçalu.*

e. S o r g u n: *Zâkirlu, Kızıl-Kocalu.*

Bunlardan işaret edilmeyen bir çok oymak ta Dulkadırlıdan idiler.

11. At-Çekenler ve Komşu Oymaklar:

Marco Polo'nun dediği gibi, *Türkmenler Orta-Anadolu*'da soylu atlar yetiştiriyorlardı. Bilhassa *Konya* bölgesindeki *Türk* oymakları, **Karaman-Oğulları** ve *Osmanlılar* devrinde de her yerde aranan atlar yetiştirmekte devam etmişlerdir. Bunlar önceleri vergilerini yetiştirdikleri atlardan verdiklerinden kendilerine *At-Çeken* denilmişir. *Osmanlı* devrinde at vergisi nakden verilmeye başlanmıştır. *At-Çekenler* başlıca *Lârende (Karaman), Ak-Şehir* ve *Koç-Hisar* gölü arasındaki bölgede yaşıyorlardı. Bu bölge üç yöreye yahut idarî mıntıkaya (kaza) ayrılmıştı: *Eski-İl, Turğud* ve *Bayburd. Eski-İl Koç-Hisar* gölünden başlayıp güney doğuya doğru *Ereğli*'nin batısındaki *Akça Şehir*'e kadar uzanan topraklara deniliyordu. Bu yörenin merkezi *Koçhisar* gölü kıyısına yakın yerdeki *Eski-İl* köyü olup bugün de mevcuttur. *Konya-Aksaray* arasındaki eski *Selçuklu* anayolu üzerinde bulunan *Eşme-Kaya köyü* de *At-Çeken* beylerinin oturdukları yerlerden biri idi ki, bu beylerin nesli zamanımıza kadar gelmiştir. Konya bölgesindeki meşhur "*Eşme-Kaya*'nın kavakları gölgeli" türküsü de son beylerden biri için yakılmıştır. *Turgud, Ak-Şehir* gölünün kuzeyinden *Karaman*'ın batısındaki topraklara kadar uzanan yörenin adıdır. *Bayburd* da *Karaman*'ın doğusunda, *Ereğli*'nin güneyindeki toprakları içine alıyordu. Aşağıda bu yörelerdeki ve *Karaman* iline bağlı diğer bazı yerlerdeki en belli başlı oymakların adı verilmiştir. Bunlar arasında geçen *Tatar* ve *Celâyir* adlı oymaklar *Kara-Tatarlar*'ın kalıntılarındandır. Asıl *At-Çekenler*'in yani *Eski-İl, Turgud* ve *Bayburd* yörelerindeki oymakların **Yavuz Selim** devrindeki vergi nüfuslarının toplamı 1080 vergi evi idi.

a. E s k i - İ l: *Koş-Temür, Sölmüşlü (سولمشلو), Hocanlılı* (**Karaman oğulları**'na bağlı beylerden biri olan *Hocanlı*'dan), *Dâvudlar, Kureyş-Melik-Şah, Boynu-Yumru, Kurulu.*

b. T u r ğ u d: *Kusunlu, Yapa* (ünlü bir oymak), *Çepni, Reyhanlu, Saruca-Ahmedlü, Şah Beğ Nökerleri.*

c. B a y b u r d: *Emîr-Hacılu, Oğul-Beğlü, Kayı, Farsaklar, Peçenek, Tatar (Moğol).*

ç. A k - S a r a y: *Bektaşlu Tatar* (büyük bir oymak, beyleri **Şey'ünlillah oğlu Ali Beğ** - Bayazıdlı, *Elçili Tatarı.*

d. K o ş (K o ç) - H i s a r: *Boz-Kırlu,* (**Boz Kır** adlı beyden), *Boz-Doğan, Urunğuş, Hindlü, Cüneydlu, Celâyir.*

e. Ü r g ü b: *Cemallu, Yavalu.*

f. N i ğ d e: *Bereketlu, Dündarlu, Bulgarlu (Güneydeki Bulgar* dağından).

g. D e v e l ü: *Benderi-Beği.*

ğ. D e v e l ü K a r a - H i s a r'ı: *Yahyalu.*

h. I l g ı n: *Muğal Samağarı, Elçili (Alçı?) Tatarı.*

ı. İ s h a k l u: *Selçuklu, Kondu, Kutlu-Boğa Tatarları, Kapucu-Tatarları,* diğer adı: *Boğaz Tatarı, Muğal-Tatarları.*

Bu oymaklardan bazıları *İç-İl*'den *(Boz-Kırlu, Boz-Doğarı)*, bazıları da *Tarsus-Adana* bölgesinden *(Koş-Temür, Kusunlu, Farsak-Varsak-, Urunğuş, Dündarlu, Bulgarlu)* gelmişlerdir.

Toroslar'ın, *Ereğli*'nin güney doğusunda, *Ulu Kışla*'nın güney batısında bulunan 3.000 metrenin üstündeki kısmına *Bulgar Dağı* denilir. Dağın adı **Selçuklular** devrine kadar gider. Bu adın nereden geldiğini anlamak güçtür. Ancak bu adın *Balkanlar*'daki *Bulgarlar* ile ilgili olduğunu sanmıyoruz. Çünkü dağ yüksek ve arızalı olduğu için iskâna müsaid olmadığı gibi, maden çıkarıldığına dair bilgi de yoktur.

Çevredeki oymaklar bu dağa yaylaya çıkıyorlardı. Bu oymaklardan birinin beyinin yaylada iken bir oğlu doğdu. Ona, dağın adı kondu, **Karaçuk, Savalân** gibi. **Bulgar** büyüdü, soyu onun adını taşıdı **(Bulgar Oğlu)** oymağı onunla nisbetlendi *(Bulgarlu)*.

Bulgar ailesinin XVI. yüzyılda varlığını koruduğunu biliyoruz. Fakat **Bulgar Oğlu**'nun **İzmir Oğlu, Erdebil Oğlu** gibi, sadece ailenin oturduğu yeri, yani *Bulgar Dağını* ifade etmesi ihtimali de vardır.

XV. ve XVI. yüzyıllarda *Bulgar Dağı*'nın çevresindeki köyler ve oymaklar da **Bulgar** şahıs adı olarak kullanılmıştır. Böylece *İran*'da **II.İsmail** devrinde (1576-1587) **Hulefâ Beğ** olan **Bulgar Halîfe**, bu bölgeden *İran*'a giden *Türkler*'den biri olmalıdır.

12- İç-İl:

İç-İl **Selçuklular** zamanında fethedilmeye başlanmış ve bu fetih **Karaman-oğulları** devrinde tamamlanmıştır. Bu bakımdan buradaki **Türkler** *Çukur-Ova*'dakiler'den ayrı bir siyasî mâziye sahipdirler. Bunlar hemen münhasıran **Karaman-oğulları**'nın *Türkmenleri* olup, onların en güvendikleri unsuru teşkil etmişler ve başlıca dayanakları olmuşlardır. İç-İl, **II. Bayezid** devrinde altı yöreye ayrılmıştı: *Ermenek, Selinti* (bugünkü *Gazi Paşa*), *Gülnar, Silifke, Karı-taş ve Mut.* Buradaki *Türk* halkının mühim bir kısmı tam yerleşik hayat sürmektedir; geri kalanlar da, köyleri olmak ve çiftçilik yapmakla beraber, oymak teşkilâtını henüz muhafaza etmektedirler. Bunların başlıcaları şunlardır: *Boz-Doğarı (Silifke*'de), *Yıwalu*-yahut *Yuvalu(Anamur*'da), *Oğuz-Hanlu* (*Selinti* ve *Anamur*'da), *Boz-Kırlu (Taşlık-Silif-*

ke'de), Hoca-Yunuslu (Gülnar'da), Beğ-Dili (Gülnar'da), Şamlu (Taşlık-Silifke'de). Bu oymakların başında bulunan aileler, **Karaman-oğulları**'nın emîrleri arasında yer almışlardı.

Bu oymaklardan **Taşlık-Silifke**'de yaşayan *Boz-Kırlular*'ın adı, **Boz-Kır** adlı bir beyden geliyor. *Boz-Kır* da, bize göre boz ve kır fiillerinden yapılmış emirlerdir. Çünkü, o zamanlar, şimdi coğrafî mânâda kullandığımız *boz-kır* deyimi mevcut değildir. Bunun gibi, *Konya* kazalarından biri olan *Boz-Kır* da adını orayı idare etmiş olan başka bir beyden almıştır. XVI. yüzyılda bu beyin neslinin henüz devam ettiğini biliyoruz. Daha **II.Bayezid** devrinde *Boz-Kır* kazasında, yarı göçebe de olsa, hiç bir oymağa rastgelinmediği gibi, *Hıristiyan* azınlığı da yok idi. Bir çok yerlerde olduğu üzere, bu kasabaya *Rumlar*, XIX. yüzyılda gelmişlerdir.

İç-İl, **Osmanlı** devrinde, bitmez tükenmez bir insan kaynağı idi. Buradan komşu bölgelere, her asırda göçler vukubulmuş ve bunlar, muhtelif sebebler ile oralarda zayıf bir duruma düşen *Türk* nüfusunu güçlendirmişdir. Daha **II. Bayezid** devrinde, *Boz-Doğan*'dan ve *Boz-Kırlu*'dan olmak üzere mühim kolların *Orta Anadolu*'daki *Koç-Hisar* yöresine göç etmiş oldukları görülüyor. Yine aynı devirde daha az ehemmiyetli oymakların da *Teke (Antalya)* bölgesine göç etiklerini biliyoruz. *Kıbrıs*'ın fethinden sonra, *İç-İl* bölgesinden vakit, vakit bu adaya da göçmen gönderilmiştir. Böylece, bugünkü **Kıbrıs Türkleri**'nin mühim bir kısmı *İç-İl Yörükleri*'nin torunlarıdır.

İç-İl'den, sonraki asırlarda daha mühim göçler olmuştur. Bu göçler bilhassa komşu bölge *Çukur-Ova*'ya yapılmıştır. Buraya göçen oymakların başında *Boz-Doğan* ile ona mensup *Melemenci (Menemenci)*, *Kara-Hacılu, Kürkçülü* ve *Tekelü* obaları bulunuyordu. Bunlar, Celâlî isyanları ve diğer sebebler ile nüfusu çok azalmış bulunan *Çukur-Ova*'daki fâtih Türk halkını kuvvetlendirmişler ve ovanın yeniden iskânında mühim bir rol oynamışlardır.

13- Menteşe:

Menteşe (bugünkü *Muğla* vilâyeti) sancağında yarı göçebe olmak üzere, bazı oymaklar yaşamaktadır. Bu oymakların başlıcaları şunlardır: *Kayı, Horzum* (خوارزم her halde: خورزم *Hovârizm*'den), *Barza* (بارزه) *Kızılca-Yalınc* (?), *Kızılca-Keçilü, İskender Beğ*. Burada adı geçen *Barza* oymağı *Oturak-Barza* ve *Göçer-Barza* olmak üzere, iki kol halinde olduğu gibi, ayrıca bir de *Güne-Barza* kolu vardır.

14- *Hamid* sancağında zikre değer bir teşekkül, **Karamanlu** oymağıdır.

15- Aydın:

Bu sancakta *Karaca-Koyunlu* adlı bir *Yörük* topluluğu görülmektedir. Bu topluluk geniş bir sahaya yayılmış olup, çok küçük oy-

maklardan meydana gelmiştir. Bu topluluk içinde *Tarucular, (Darıcılar), Elliciler, Çullular* gibi bazı büyük oymaklar da vardır.

16- Kütahya:

Bu sancağın bilhassa *Denizli* yöresinde, oldukça mühim bir *Yörük* topluluğu görülmektedir. Bu topluluğu meydana getiren başlıca büyük oymaklar şunlardır: *Kayı, Ak-Koyunlu. Boz-Guş, Kılcan, Ak-Keçili, Kaşıkçı, Müsellemân-ı Toylı, Avşar, Ala-Yundlu.* Bu oymaklardan *Ak-Koyunlu*'nun, *Kara Hisar-ı Sâhib (Afyon)* sancağında da mühim bir kolu görülmektedir. Aynı sancağın *Seyyid-Gazi* yöresinde de *Kara-Koyunlu* adlı büyük bir oymak yaşamaktadır. Gerek *Ak-Koyunlu*, gerek *Kara-Koyunlu* oymaklarının, bu adlardaki *Türkmen* boy ve ulusları ile kabilevî bir münasebetleri olup olmadığı üzerinde bir şey söylemek mümkün değildir.

17- Ankara:

Ankara sancağının her tarafında yarı göçebe ve çoğu az nüfuslu oymaklara rastgelinir. Sancağın *Kasaba* kazasında *Yaylalu* ve *Aziz-Beğlü, Kara-Keçili, Tos-Boğa* (توس بوغا); *Beğ-Pazarı, Sivri-hisar* ve *Sultan-Önü* kazalarında da mühim bir kısmını *Gençlü* oymağının meydana getirdiği *Ulu-Yörük* teşekkülü (929=1523 tarihinde: 3 985 vergi nüfuslu) yaşamaktadır. Yukarıda adı geçen oymaklardan *Tos-Boğa* eski **Osmanlı** tarihlerinde *Moğol* olarak vasıflandırılır. **Kara Keçililer**'e gelince, bunlar bugün *Eski-Şehir* ve komşu yörelerde yaşadığını gördüğümüz *Kara-Keçililer*dir. *Ankara* sancağındaki bu **Kara-Keçililer** de *Ulu-Yörük*'e bağlı ve *Kır-Şehir* toprağında yaşayan büyük *Kara-Keçili* oymağının bir kolunu teşkil ediyorlardı.

Anadolu'nun diğer bölge ve yörelerinde de XVI. yüzyılda yarı göçebe oymaklar yaşamakta iseler de, bunlar o kadar mühim olmadıklarından burada zikredilmelerine lüzum görülmedi. Yalnız. Çorum sancağına bağlı *Katar* (قطار) kazasında *Tataran-ı Muğal (Moğol Tatarları)* adlı mühim bir teşekkülün yaşadığını kaydedelim. Yine aynı asırda *Bolu* sancağında *Horasanlu* adlı bir oymak da görülmektedir. Oymakların *Anadolu*'nun her yöresinde, bilhassa kışlaklarındaki muhtelif yerlere yerleşerek köylerimizi nasıl meydana getirdikleri arşiv kaynakları sayesinde güzelce anlaşılmaktadır.

Türkiye'nin bu yüzyıldaki kavmî durumuna gelince, elimizdeki tahrir defterleri sayesinde bunu teferruatına kadar tesbit etmek mümkündür. Bu defterlere göre **Türkiye**'nin, *Adalar Denizi*'nden *Fırat*'a ve *Trabzon*'a kadar olan kısmında *Türk* nüfusu pek hâkim olup azınlık olarak yalnız *Rum* ve *Ermeniler* vardır. *Hıristiyan* azınlığının en az bulunduğu bölgeler *Batı-Anadolu, Marmara* bölgesi ile *Kuzey-Batı-Karadeniz* bölgesidir. Zikredilen bu bölgelerde 1520-1530 yılları arasında

540. 963 *Türk* hâne (ev) nüfusuna karşılık, yalnızca 4.471 *Hıristiyan* hâne nüfusunun yaşamakta olduğunu biliyoruz. *Konya, Niğde, Kayseri* ve *İç-İl* vilâyetlerinde ise *Türk* hâne nüfusu 143.254, *Hıristiyan* hâne nüfusu ise 2.448 idi[1]. Doğuya gidildikçe nisbetin azalmakta olduğu görülüyor. Meselâ *Maraş, Yozgat, Kır-Şehir* vilâyetlerinde 66.776 *Türk* hâne nüfusuna karşılık 2.687 *Hıristiyan* hâne nüfusu vardı[2]. Aynı yıllarda *Çukur-Ova* bölgesinde de ezici *Türk* çoğunluğuna mukabil pek az bir *Ermeni* nüfusu görülmektedir[3]. XIV. yüzyıldanberi *Anadolu*'dan İran'a yapılan siyasî hareketler (**Ali Pâdişah**'tan-**Şah İsmail**'e kadar) bu ülkeden pek çok *Türk* nüfusunu İran'a götürmüştür. Hattâ XVII. yüzyılda dahî İran'a çok *Türk* gitmiştir. Bütün bu göçler en fazla tesirini *Doğu-Anadolu*'da göstermiş ve XV. yüzyılda *"Türkmen ülkesi"* olarak vasıflandırılan bu bölgedeki *Türk* nüfusu çok azalmıştır.

Kanunî'nin *Nahçıvan* seferinden (1548) sonra 20.000 akçalık ve daha fazla gelir getiren dirliklerin kapı-kullarına verilmesinin kanun haline gelmesi ile *Türk* sipahilerinin terakki imkânı ortadan kalkmıştı. En küçük askerî vazifeler için kullar veya onların oğulları tercih olunuyordu. Şayet bu vazifeler kullar veya onların oğulları tarafından doldurulmuyorsa, o zaman *Anadolu* Türkleri diğer bütün kavmî unsurlara tercih edilerek, hizmete alınmakta idiler. *Arab, Lâz, Tat, Sartlı*[4] gibi unsurlar ise askerî hizmetlere kabul edilmiyorlardı. Bazı hadiseler yüzünden kendilerine güvenilmeyen Çepniler'in askerî hizmete alınmaları yasaklanmış ve evvelce alınmış olanların da çıkarılmaları emredilmişti[5]. Hulâsa XVI. yüzyılda devletin gözde askerî zümresini kullar ve onların oğulları teşkil ediyordu. Ondan sonra da *Anadolu Türkleri* geliyordu. Fakat bunlara da mühim vazifeler verilmiyordu. Halbuki *Anadolu Türkleri* de *Yeniçeriler* gibi, maaşlı asker olmak istiyorlardı. Bu sebeble babasından sonra tahta geçmeye hazırlanan **Kanunî**'nin oğullarından **Bayezid** onlardan kolayca 7.000 kişilik ücretli bir ordu vücuda getirmişti. Ağabeği **Selim** de, babasının tavsiyesine uyarak aynı şekilde hareket etti ve *Anadolu Türkleri*'nden yine ücretli bir ordu teşkil etti. **Şehzade Bayezid** 1559 yılında isyan hareketine giriştiği zaman etrafında mühim bir kuvvet toplanmıştı. Bu kuvvet *Anadolu*'lu timarlı sipahiler ve onların maiyyetlerinde bulunan köylü gençler ile *Türk* oymaklarına mensup kimselerden meydana gelmiş idi. Bu ikincilerin başlıca *Karaman* ilinde yaşayan, *Boz-Kırlı* gibi oymaklar ile *Dulkadırlı* ve *Yeni-İl Türk-*

1 *Ömer Lütfi Barkan, Tarihi demografi araştırmaları ve Osmanlı tarihi, Türkiyat Mecmuası, İstanbul, X, 1953, s. 11, tablo 1.*

2 *Gösterilen yer.*

3 *Çukur-Ova tarihine dâir araştırmalar, s. 20-23.*

4 *Mustafa Akdağ, Yeniçeri ocak nizamının bozuluşu, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, V, sayı: 3, Vesika 4.*

5 *Mühimme defteri, LX, s. 130.*

menleri'ne mensub oldukları anlaşılıyor. **Boz-Kırlılar**'ın başında, teşekküle adını vermiş olan, *Boz-Ku*'ın oğullarından **Hüseyin Beğ** vardı. **Şehzade Bayezid**'in başlıca emîrleri olarak **Aksak Seyfeddin, Turgut-Oğlu Hüseyin Beğ** ile **Kuduz Ferhad**'ı görüyoruz. *Anadolu* alay beğilerinden olan **Aksak Seyfeddin Bayezid** tarafından azab ağalığına, **Turgud-oğlu Hüseyin Beğ** silâhdar ağalığına ve **Kuduz Ferhad** da sipahi ağalığına tayin edilmişlerdi[1]. Bunlardan **Turgud-oğlu Hüseyin Beğ**, *Karaman* devletine mensup büyük beyler ailesinden biri olan **Turgud-oğulları**'ndan idi. *Türkmen* atlılarının başında bulunduğu anlaşılan mâhir binici ve yaman savaşçı **Kuduz Ferhad**'a gelince, onun *Dulkadırlı* veya *Yeni-İl Türkmenleri*'nden olduğu anlaşılıyor.

Tedkikçiler tarafından **Bayezid** ile **Selim** arasındaki mücadeleye "*Anadolu* halkı ve bilhassa timarlı sipahileri ile *Kapı-kulları* ve *Ocaklı* rical arasında siyasî bir hak davası" nazarı ile bakılmıştır. Ancak **Selim**'in de buyruğunda *Anadolu Türkleri*nden toplanmış mühim bir kuvvet bulunuyordu. Hattâ bu kuvvetin mensuplarına *Yeniçeri* ocağına kaydedilecekleri va'd edilmiş ise de, **Selim** hükümdar olduğu halde, bu va'd, *Yeniçeri*'lerin muhalefeti yüzünden yerine getirilmemişti.

Dirayetsiz bir şehzade olan **Bayezid**, giriştiği isyan hareketi sonucunda, bir çok insanın ölümüne ve bir çoklarının da perişan bir duruma düşmelerine sebeb olduğu gibi, 12 000 kişilik bir kuvveti de *İran*'a götürmüştü. Bunların çoğu ve belki hepsi yurdlarına dönmeyerek orada kaldılar[2] ve **Safevi Kızıl-Baş** ordusunu kuvvetlendirdiler. Bu hâdisenin sonuçlarından biri de *İstanbul*'dan *Anadolu*'ya nizam ve âsâyişi sağlamak için, daimî olarak ikamet üzere, yasakçı adiyle *Yeniçeriler*'in gönderilmesi oldu. Halk ise, bu küstah tavırlı askerden nefret ediyor, fırsat buldukça onları ortadan kaldırıyordu.

XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren *Anadolu*'da başlıca iki unsur huzursuzluk yaratıyordu: medrese talebeleri (suhte=softa) ve levendler. *Anadolu*'da **Selçuklular** devrinden beri tahsile verilen ehemmiyet ile XVI. yüzyıldaki iktisadî sıkıntı ve devşirme ocağının gelişmesi gibi sebeblerden, medrese talebeleri bu yüzyılda görülmemiş bir ölçüde çoğalmıştı. Bu talebeler, kendilerine uygun iş bulamadıklarından küçük zümreler halinde, medreselerin bulunduğu bölge veya yörelerde faaliyette bulunuyorlardı. Bunlar başlıca cer, nezir ve kurban adları ile para toplayarak geçiniyorlardı. Başlıca mücadele ettikleri unsurlar nefret ettikleri hükümet memurları ile

1 *Şerafettin Turan, Kanuni'nin oğlu Şehzâde* **Bayezid** *vak'ası, Ankara, 1961, s. 87.100,108.*

2 *Müneccim Başı, Sahâyıf ul-ahbâr, İstanbul, 1285, s. 192-193.*

Yeniçeriler idi[1]. Buna karşılık umumiyetle kadılardan destek gördükleri gibi, halk içinde de gerek akrabalık, gerek başka sebebler ile kendilerine yardımcılar buluyorlardı. Medrese talebeleri bilhassa *Amasya, Çorum, Kastamonu, Kütahya, Afyon, Manisa, Balıkesir, İsparta, Alâiyye* ve *İç-İl* bölgelerinde faaliyette idiler. Bunların faaliyetlerini önlemek için *il-eri* teşkilâtı kuruldu. *İl-eri*'ler halktan teşkil olunmuş mahalli küçük birlikler idiler. Fakat bunlar da maksadı temin etmediğinden medrese talebelerinin hareketleri bir türlü önlenememiş ve uzun bir zaman sürüp gitmiştir.

İdarecilerin sık sık baskılarına maruz kalmaları yüzünden *Anadolu Türk* köylüsüne mensup gençlerin, birçokları medreselere giderken bir kısmı da toprağını bırakıp bulundukları yerlerden ayrılıyorlardı. *Çift-bozan* denilen bu gençlerin bir çokları bir iş tutmak için şehirlere gittikleri gibi, birçokları da sancak beği ve beğlerbeğilerin hizmetine giriyorlar ve onların kapı halkını teşkil ediyorlardı. Bu *çift bozan*ların bir kısmı ise iş bulamadıklarından çeteler teşkil edip soygunculuk yapmakta idiler. Bunlara *levend (cemi levendât)* adı veriliyordu. İşte meşhur **Kör-Oğlu Ruşen** de bu çetelerden birinin başında olup, kendisinin 988 (1580) tarihinde *Gerede* ile *Bolu* arasında haydutluk yaptığı görülüyor. Bu tarihte **Celâlî** olarak vasıflandırılan **Kör-Oğlu**'nun 992 (1584) tarihinde de faaliyetine devam ettiği, askerî memur (امر) ve kadıların korkularından onun yaptıklarını gizledikleri bildiriliyor[2].

1577'de başlayan *İran* harbi tahminin hilafına 12 yıl sürdü. Bu harbin sonunda gerçi *Türk* imparatorluğunun sınırı *Hazar Denizi*'ne dayandı ise de bu, pek çok insan ve para sarfına mal olmuş ve halk daha fazla bir sıkıntı içine düşmüştü. İşte, Kör-Oğlu, *Ispartalı* **Nesli-Oğlu Mehmed Çavuş, Kızır-Oğlu Mustafa** ve diğer **Celâlîler**'in ortaya çıkarak uzun yıllar soygunculuk yapabilmeleri de, bu harbin uzun bir zaman sürüp gitmesi ile ilgilidir. Bu arada, harbin başladığı 1577 yılında *Boz-Ok*'taki *Şam Bayadı* oymağına mensup bir *Türkmen* de aynı yılda ölen *İran Şahı* **II. İsmail**'in kendisi olduğunu ortaya atarak başına **Kızıl-Baş Türkmenler**'den pek çok adam toplayıp harekete geçmiş ve hattâ *Kır-Şehir* bölgesindeki Hacı-Bektaş türbesinde büyük bir kalabalık önünde merasimle kurban kesmişti. *İran* harbi esnasında *Anadolu* köylüleri gibi *Türkmenler* ve *Yörükler* de hükümet mensuplarının baskılarına maruz kaldılar. Yukarıda bahsedilen *Düzmece Şah* **İsmail** hareketi de şüphesiz vergi almak hususunda yapılan baskıların bir tepkisidir. *İran* harbinin yorgunluğu henüz geçmeden 1593'te başlayan *Avusturya* seferinin uzaması bü-

1 *Mustafa Akdağ, Celâlî isyanları, s. 123.*

2 *F. Sümer, "Kör Oğlu...", TDA, 46, s. 9-20.*

yük **Celâlî** ayaklanmalarını doğurdu. Bu ayaklanmaların başında çoğu kapu kulu ordusunun atlı birliklerinde vazife gören veya beğlerbeği ve sancak beğlerinin emrinde bölükbaşılık, çavuşluk, su - başılık gibi hizmetlerde bulunan küçük rütbeli *Anadolulu Türkler* vardı.

İlk büyük *Celâlî* hareketini **Kara-Yazıcı** lâkablı **Abdül-Halim** çıkardı. Kendisi beğlerbeği ve sancak beğilerinin maiyyetlerinde hizmet görmüş bir bölük-başı idi. **Osmanlı** müverrihlerinin sözlerine bakılırsa, **Kara-Yazıcı, Osmanlı**'nın *Anadolu*'daki hâkimiyetine son vermek gayesini taşıyordu. Ancak, yapılan araştırmalar **Kara-Yazıcı**'nın böyle bir maksat güttüğünü teyid etmemiştir[1]. *Karaman* ilindeki *At-Çekenler*'den *Turgut* kazasındaki *Dâvutlar* oymağına mensup bir şahıs 1595 yılında böyle bir maksat ile ortaya atılmıştı. Bu şahıs kendisinin **Selçuklu** hükümdarı **Alâeddin**'in soyundan geldiğini iddia ederek hükümdar olduğu takdirde halkı adâlet ve hakkaniyyet üzerine idare edeceğini söylüyor, zulüm yoluna sapan **Osmanlı**'nın hâkimiyetine son verilmesi gerektiğini yayıyordu[2]. Fakat **Karaman** halkı arasında ne onun, ne de başkalarının başlarına mühim kuvvetler toplamaları mümkün olamıyordu.

Kara-Yazıcı ilk önce *Urfa* taraflarında harekete geçmiştir (1599). Kendisine eski *Haleb* beğlerbeği **Hüseyin Paşa**'nın da katıldığını biliyoruz. *Avusturya* ile harp devam ediyordu. Bu sebeble **Celâlî başbuğu** affedilerek önce *Amasya*, sonra da *Çorum* sancak beğliğine tayin edildi. Fakat **Kara-Yazıcı** başına toplanmış olan *levend* yahut *sekbanları* dağıtmıyor, onları geçindirmek için etrafa salmalar salıyor. **Tavil-Ahmed, Kara-kaş Ahmed, Yular-Kırdı, Tekeli Mehmed, Deli-Zülfikar, Dündar, Tepesi-Tüylü, Yıldızlı İbrahim, Kâfir Murad** gibi zamanın belli başlı bütün *Celâlî* bölük-başıları yanından uzaklaştırmıyordu. **Bu bölük başılarının çoğu da Kara-Yazıcı** gibi, altı bölük halkından yani *Kapu-kulu hassa birliklerinden* veya *beğlerbeği, sancak beğlerinin kapı halkından* idiler. **Kara-Yazıcı, Hacı İbrahim Paşa** kumandasındaki bir **Osmanlı kuvvetini** *Kayseri* yakınlarında mağlûb etti ise de, **Sokullu-zâde Hasan Paşa** ile *Göksun* yaylasında yaptığı savaşta yenildi; savaştan sonra yanındaki *Celâliler* ile *Canik* (*Samsun*'un doğu tarafları) dağlarına sığınan **Kara-Yazıcı** orada öldü. Kendisine kardeşi **Deli Hasan** halef oldu. **Deli Hasan** *Canik* dağlarından çıkarak Tokat'ta bulunan **Hasan Paşa**'yı kuşattı. **Hasan Paşa** kış dolayısı ile askerini dağıtmıştı. *Celâliler*, **Hasan Paşa**'yı tüfekle öldürdüler. *Celâliler* bu esnada **Hasan Paşa**'nın *Bağdad*'tan gelen ağır hazinesini ele geçirip ileri gelenleri bu hazineyi kalkan

1 *Mustafa Akdağ, Celâlî isyanları, s. 243-248.*

2 *Mühimme, nr. 74, s. 3.*

ile üleştiler. Fakat yıllardan beri bekâr hayatı geçiren bu adamlar **Hasan Paşa**'nın harem halkına dokunmıyarak onları Divriği'ye gönderdiler. Bundan sonra **Deli-Hasan** kalabalık bir *Celâlî* kümesi ile batıya doğru hareket etti ki bu, bilhassa *Orta-Anadolu* köylüsüne telâfisi imkânsız bir felâket getirdi. Kendilerinin de ezici çoğunluğu köylü olan *Celâlîler* etrafa yayılarak köyleri yağma ve tâlân ediyorlar, köylülerin yiyeceklerini, davarlarını ellerinden alıyorlardı. *Celâlîler*'in yaklaştığını haber alan köylüler dağlara çekiliyorlar, şehirlere sığınıyorlar ve başka yörelere gidiyorlardı. Bu arada dikkate şâyân olan husus, dağlara çekilen köylülerden bir kısmının ailelerini oralarda bıraktıktan sonra *Celâlîler*e katılmalarıdır. Bütün bunlar, köylüler'in uzun bir zamandan beri çektikleri ızdıraplı bir hayatın tepkileridir. **Deli-Hasan** maiyyetindeki kalabalık *Celâlî* kümesi ile bir sel gibi dehşet saça saça *Kütahya*'ya kadar geldi. Ancak burada çok geçmeden devlet ile anlaşarak buyruğunda on bin kişi olduğu halde *Rum-İli*'ne geçti. Kendisine *Bosna* beğlerbeğiliği, yedi arkadaşına Rum-İli'nde sancak beğliği verilmiş ve 400 *Celâlî* bölük-başısı da kapukulu atlı sınıfına alınmışlardı. **Deli-Hasan** ile birlikte *Rum-İli*'ne geçen *Celâlîler*'in kıyafet ve teçhizatları hakkında müverrihlerin alaycı sözleri bize onların nasıl acınacak bir yoksulluk içinde bulunduklarını gösteriyor. Bunlar derhal muharebeye gönderildiler. Bu yoksul adamlar orda mertçe çarpışmak istemelerinden dolayı, ağır kayıplar verdiler. Savaş sona erdiğinde *Celâlîler* 6000 şehit vermek sureti ile mevcutlarının üçte ikisini kaybetmişlerdi. Bu esnada *Anadolu*'da kalmış olan *Celâlîler* de muhtelif bölüklere ayrılarak *Orta-Anadolu*'da ve diğer bazı yerlerde eskisine nisbetle daha korkunç bir yağma ve tahribe girişmişlerdi.

Deli-Hasan'a yapıldığı gibi diğer ileri gelen *Celâlî* reislerine de, ehemmiyetlerine göre, memuriyetler verildiği halde bu hareketlerin bir türlü arkası kesilmiyor, bilâkis gittikçe daha şiddetli bir hal alıyordu. 1603 den 1607 yılına kadar *Anadolu*'nun birçok bölgesi **Kara-Yazıcı**'dan daha tehlikeli, yeni *Celâlî* reislerinin hükmü altında bulunuyordu. Bunlardan en kuvvetlisi *Kuzey-Suriye*'ye hâkim olan **Can-Pulad oğlu Ali Paşa** idi. **Ali Paşa** eskidenberi *Kilis*'i yurdluk olarak idare eden bir aileye mensuptu; 30.000 kişilik teşkilâtlı bir ordu vücuda getirmiş, adına para bastırıp hutbe okutmak sureti ile istiklâlini ilân etmişti.

Can-Pulad oğlu Ali Paşa'dan sonra **Kalender-Oğlu Mehmed** geliyordu. *Ankara*'lı olan **Kalender-Oğlu** 1592 yılında 80 kişi ile *Celâlîlik* yaptıktan sonra yoldaşlarının çoğu gibi beğlerbeğilerin yanında maiyyet çavuşluğu, mütesellim ve kethüdalık hizmetlerinde bulunmuş ve **Cağal-Oğlu Sinan Paşa**'nın *İran* seferinde kendisine

sancak beğliği verilmiş ise de sancağını elde edemediğinden tekrar *Celâlî* olmuştu. O *İç-İl*'de bulunan diğer bir *Celâlî başbuğu* **Muslî Çavuş**'a yazdığı mektupta **Osmanlı**'yı fitneci, sözünde durmaz olarak vasıflandırıyor ve **Osmanlı**'nın zulmü bir san'at haline getirdiğinden bahs ile "*Üsküdar*'dan itibaren bütün *Anadolu*'yu **Osmanlı**ya bıraktırmak" kararında olduğunu bildiriyordu. Meşhur *Boz-Kurt* boybeyi ailesinden olan **Muslî Çavuş** ise, *İç-İl* ve *Lârende* taraflarının idaresini eline geçirmişti. Bunlardan başka *Adana* bölgesi **Cemşid**'in, *Sarı-Han* sancağı **Yusuf Paşa**'nın, *Tarablus-Şam, Dulkadırlı Türkmenler*'inden **Seyf-Oğlu Yusuf**, *Sivas* taraflarında meşhur **Tavil Ahmed**'in kardeşi **Meymun**'un tegallübü altında idi. Vezir-i âzam **Kuyucu Murad paşa** önce *Can-Pulad Oğlu*'nu yendikten sonra oyalamak için paşa unvanı ile *Ankara* sancağını verdiği **Kalender-Oğlu** üzerine yürüdü. Bu esnada **Kalender-Oğlu Mehmed** Paşa da etrafına kalabalık bir kuvvet toplamış, belli başlı *Celâlî* bölükbaşıları yanına gelmişti. Bunlar **Ağaçtan-Piri, Baldırı-Kısa, Dağlar-Delisi Süleyman** (*Beğ-şehir*'in - *Kavak* köyünden), **Kara-Said** (Arab) ve diğerleri idiler. *Göksun* yaylasında yapılan savaşta *Celâlîler* yiğitçe çarpıştılar ise de bilhassa top ateşine dayanamıyarak yenildiler (1609). Onlardan mühim bir kısmı *İran*'a gitti. *İran*'a giden *Celâlîler*'in sayısı, mevcut kanaatin aksine çok fazla olup, *Tebriz*'e vardıklarında sayıları 13.605 kişi idi. İran'a bu kadar çok *Celâlî*'nin gitmesi **Murad Paşa**'nın *Celâlîler*'e karşı gösterdiği şiddetten ileri gelmiştir. Filhakika **Murad Paşa** eline geçirdiği *Celâlîler*'e aman vermeyip öldürtüyor ve onları kuyulara doldurtuyordu. Öyle ki, bu hususta çocuklara bile merhamet göstermiyordu. Böylece gerek savaşlarda, gerek sonradan yakalanıp öldürülen *Celâlîler*'in sayısı 30.000 kişinin üstünde idi. **Kuyucu-Murad Paşa** bu icraatı ile *Anadolu*'yu nisbi bir sükûna kavuşturmağa muvaffak olmuştu. Ancak af ve merhamet göstermiyerek bu kadar çok *Celâlî*'nin harp halinde bulunan bir devlete gitmesine sebebiyet vermesi bazı devlet erkânı tarafından tenkit edilmiştir. **Murad Paşa**'nın ölümünden sonra yerine geçen Nasuh Paşa, afnâmeler göndererek *İran*'daki *Celâlîler*'den çoğunun memlekete dönmesini sağlamış ve bunlar devlet hizmetine alınmışlardır.

*Celâlî*liğin, *Anadolu*'daki iktisadî sıkıntılar sonucunda zuhur ettiği açık bir gerçektir. Ancak bunun yanında çok gelişmiş olan devşirme ocağı ile *Türk* topluluğunun mahrum edildiği bazı hakların alınması gayesinin de yer almış bulunduğu görülüyor. *Türkler* askerlik ruhunu ve siyasî geleneklerini kuvvetle devam ettirdiği için onun *İran* ve *Arab* ülkelerindeki halkın durumuna düşmesi elbette mümkün olamazdı. Neticede *Celâlîler* kısmen olsun gayelerine ulaştılar ve kapanmış olan yolu açtılar. Bilhassa *Kapı-kulu* ocağının atlı birliklerine

girebildikleri gibi, içlerinden birçokları da sancak beğliği ve beğlerbeğiliğe kadar yükseldiler. **Fâtih**'le beraber iktidara geçen devşirme zümresi, XVII. yüzyılın ikinci yarısına kadar devlete hâkim oldu. Asrın sonlarına doğru ise ehemmiyetini kaybetti. Bu tarihten itibaren devletin başında *Türk* asıllı vezir-i âzamlar da görülmeğe başlandı.

Bütün bunlar ile beraber **Celâlîlik** *Anadolu*'da telafisi kabil olmayan derin yaralar açmıştı. Yağma ve tahriplerden ve onun meydana getirdiği açlıktan köylüler yerlerini bırakıp gittiler. 1603 yılından itibaren bu hâdise dehşet verici bir mahiyet aldı. Açlıktan ve soğuktan çok insan öldü. Bu yüzden köylerin mühim bir kısmı uzun bir zaman yıkıntı ve ören, tarlalar da "geñ" yanı ekilmemiş bir halde kaldı. Bu hâdise *Anadolu*'da bazı hudut ve kıyı bölgeleri istisna edilirse, her yerde sarsıcı bir tesir göstermekle beraber, en fazla tahribatı *Sivas*'tan *Kütahya* ve *Afyon*'a kadar geniş *Orta-Anadolu* bölgesinde ve *Çukur-Ova*'da yaptı. *Çukur-Ova* bölgesinin pek mühim bir kısmında bu hâdiseden sonra XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar bir daha ekim yapılamadı. Hülâsa, *Celâlî* hareketleri *Anadolu*'da gerek nüfusça, gerek arazice büyük boşluklar meydana getirdi. Bu arada her yerde eski büyük *Türk* ailelerinin de pek çoğu yok olup gitti.

Celâlî hareketleri **Ulu-Yörük** (başlıca Sivas-Amasya bölgesi), **Boz-Ok** oymakları, *Ankara Yörükleri*, *Konya* bölgesinde yaşayan *At-Çekenler* gibi *Orta-Anadolu*'da yaşayan toplulukların da dağılmasına sebep oldu. Bu hareketlerin nisbeten son bulduğu zamanın hemen arkasından kışın *Mardin*'in güneyinde çölde kışlayan ve yazın *Erzurum-Erzincan* arasındaki yaylalarda yaşayan eski **Ak-Koyunlu** elinin kalıntısı **Boz-Ulus** da *Orta-Anadolu* bölgesine çıkageldi (1022=1613 tarihi). Bu elin eski yurdunda pek az bir kısmı kalmıştı. **Boz-Ulus**'un yurdunu bırakarak *Orta-Anadolu*'ya gelmesinin ne gibi bir sebeb veya sebebler ile ilgili olduğu üzerinde vesikalarda bir kayda rastgelinmiyor. Bununla beraber *Doğu* ve *Güney Doğu Anadolu*'da dirlik düzenliğin ortadan kalkması ile *Boz Ulus*'un idarecilerin, mahalli bey ve hakimlerin baskısına ve şakilerin saldırılarına maruz kalmaları bu göçmenin en başta gelen sebebi olmalıdır. Esasen *Boz-Ulus*, daha XVI. yüzyılda mahallî idarecilerin ektirmek ve köyler kurmak sureti ile yaylaklarını daraltmakta olduklarından daima şikâyetçi idi. Hükümet, *Boz-Ulus*'un *Orta-Anadolu*'ya gelişinden memnun olmadı. *Anadolu* ve *Karaman* beğlerbeğilerine emr-i şerifler göndererek *Boz-Ulus*'un eski yerine yollanmasını istedi. Fakat bu emir hiçbir zaman tatbik edilmedi ve **Boz-Ulus** *Orta-Anadolu*'da kaldı. Yalnız daha sonraları ona bağlı bazı oymaklar vergi borçları yüzünden *Adalar Denizi* kıyılarına ve Balıkesir taraflarına kadar

gittiler ve oralarda yerleşip kaldılar. *Orta* ve *Batı-Anadolu*'da *Türkmen* adlı oymakların görülmesi *Boz-Ulus*'un gelişi ile ilgilidir.

İkinci Viyana kuşatması üzerine *Avusturya* ve müttefikleri ile başlayan harbin uzamasından asker sıkıntısı çekilmeğe başlanmıştı. Evvelce *Türk* oymaklarına ordusunda yer vermeyen devlet, 1102 yılında (1690) *Avusturya*'ya karşı yapacağı sefer için *Türkmenler*'den de asker istedi. *Boz-Ulus*, *Haleb Türkmenleri*, *Yeni-İl*, *Dulkadırlı* ve diğerleri bu sefere katıldılarsa da *Salankamen* savaşında (Zilkade 1102 = Ağustos 1691) top ateşine dayanamayarak savaş meydanından uzaklaştılar.

Aynı yılda devlet tarafından *Türkmen* oymaklarının tahribe uğramış bölgelerde yerleştirilmeleri işine girişildi. *Orta-Anadolu*'ya gelmiş bulunan *Boz-Ulus*, dört kümeye ayrılmıştı. Birinci küme *Ankara*'nın güney-doğusundaki *Bâlâ* kazası dahilinde ve buna komşu yerlerde yaşıyordu. Bu kolun başında *Tabanlu* boyu bulunduğu için *Boz-Ulus'un bu koluna bazan Tabanlu* mukataası adı verilir. Bu kolu idare etmiş olan beğ ailesi *Bâlâ*'nın *Üç-Em* köyünde oturmuş olup, nesli bu güne değin devam etmiştir. *Boz-Ulus* beğlerinin mahallî idareciler ve merkez ile ilgili yazışmalara dâir pek çok vesikadan müteşekkil zengin arşivi, aile nezdinde olmak üzere, zamanımıza kadar gelmiştir.

Boz-Ulus'a bağlı *Karaca Kürd Türkmen* oymağı ile yine *Türkmen Kurudlu* ve başkan bazı oymaklar *Kır-Şehir*'de yurd tuttukları gibi, bu ele mensub birkaç oymak da *Nev-Şehir* ve çevresinde yerleştiler.

İkinci *Boz-Ulus* kolu *Akşehir-Ilgın* çevresinde ve buna yakın yerlerde yurd tutmuştu. Bu kol başlıca *Hamza-Hacılu*, *Avşar*, *Küşne*, *Şereflü*, *Dantşmendlü* ve diğer oymaklardan meydana gelmiştir. Üçüncü *Boz-Ulus* kolu *Afyon* ve *Kütahya* sancaklarında yaşıyor ve başlıca *Oğul-Beğlü*, *Köçeklu*, *İzzeddinlu*, *Kürd-Mihmadlu* ve *Gündeşlü* oymaklarından müteşekkil bulunuyordu. Bunlar da bu sancaklar dahilinde, onlardan bazı obalar da *Balıkesir* ve *Saru-Han* taraflarında oturak hayata geçtiler.

Dördüncü *Boz-Ulus* kolu da *Aydın* sancağında sâkindi. Bunlar da bu sancak dahilinde yerleşib kaldılar. Gerek *Orta-Anadolu*'da, gerek *Batı-Anadolu*'da bugün *Türkmen* adını taşıyan köylülerin çoğu *Boz-Ulus*'a mensuptur.

1102 (1691) yılında devlet tarafından beş bölgede iskân hareketine girişilmişti. Bunlardan biri *Dantşmendlü* adlı büyük *Türkmen* teşekkülünü *Aydın*, *Balıkesir*, *Afyon*, *Isparta* ve *Denizli* vilâyetlerinde yerleştirmek işi idi ki, bunda başarı gösterilmiştir. Bu büyük *Dantşmendlu* teşekkülünün bizim *Boz-Ulus*'a mensup olduğu anlaşılıyor.

XVI.yüzyılın birinci yarısının ortalarında *Çukur-Ova*'da *Misis*'den *Gâvur dağları*na kadar uzanan topraklar komşu yöreler gibi tamamen ekilmekte idi. Ancak XVI. yüzyılın sonlarında ve XVII. yüzyılın birinci yarısındaki karışıklıklar yüzünden bu bahsedilen bölgenin halkı da dağılmış ve burası tamamen gayri meskûn bir hale gelmiştir. Bahsedilen tarihde (1102=1691) *Dulkadırlı* oymaklarından yirmi kadarı bu bölgede *(Ayas, Berendi, Kınık)* yerleştirildi ise de başarılı bir sonuç alınamadı. Oymaklar daimî olarak burada oturmak istemiyorlardı. Bunda şüphesiz, sıtmanın ve diğer salgın hastalıkların mühim bir rolü vardır. Bu sebeble burası XIX. yüzyılın ikinci yarısında *Fırka-i İslâhiyye* gelinceye kadar oymaklara sadece bir kışlak vazifesi gördü.

Üçüncü iskân yeri de *Haleb*'in kuzey doğusunda, *Menbiç (Membiç)*'in batı ve güney batısındaki yöre idi. Buraya da *İl Beğliler* yerleştirildi. Fakat bu **İl Beğliler** (**Türkmenler** arasındaki hatıraların telkin ettiği gibi) *Sivas*'ın *güney batı*sındaki köylerde oturan ve oymak adını şimdi de koruyan *İl Beğliler* değildir[1]. Bu *İl Beğliler "Maraş İlbeğlileri"*[2] dir. *Maraş İl Beğlileri*'nin adı, Tahrir defterlerinin hiç birinde geçmez. Araştırmalarımıza göre *Dulkadırlı* elinin büyük boylarından *Ağça Koyunlular*'ın büyük obalarından *Hamîdlü* obasının başında 991 (1583) veya daha sonraki yıllarda *İl Beği Kethüda* bulunuyordu[3].

İl Beğliler *Menbiç*'in batı ve güney batısındaki toprakları sevdiklerinden ve rahatsız edilmediklerinden orada yerleşmişlerdir. Zamanımızda onların çoğu *Suriye* toprağında olmak üzere 29 köyü vardır. Yeri geldikçe belirttiğimiz gibi, *Anadolu*'daki *Türk* iskânı böyle olmuştur. Yani bir oymak umumiyetle kışlağında nüfusu nisbetinde köy veya köyler kurarak yerleşmiştir. **Türkiye** de böyle doğmuştur. **Osmanlı devleti**nin bahsedilen yılda giriştiği iskân teşebbüslerinden biri de *Haleb Türkmenleri*'ne mensup bir kısım oymaklar ile *Hama, Humus* ve *Tarablus-Şam* bölgesinde dağınık olarak yaşayan oymakları *Hama* ile *Humus* arasındaki boş ve harap topraklara yerleştirmekti. Gerçekten bu oymaklar oraya yerleştirildiler ise de bundan müsbet bir netice elde edilemedi. Bu oymakların bir kısmı devletin

1 *Yukarıda da görüldüğü gibi bu İl Beğliler Ulu Yörük Türkleri arasında yaşamaktadır. 982 (1574) yılında 36 kışlakta yaşamakta ve bu kışlaklarda çiftçilik yapmaktadır. Gösterilen tarihte oymağın vergi nüfusu 1624 dür. (Defter-i Yörükân-ı Sivas, Tapu ve Kadastro Umum Müdürlüğü Arşivi, nr. 16 yap. 1[b]-20[b]). Bunun 5 ile çarpılmasından çıkan 8120 rakamı oymağın asıl nüfusu hakkında bir fikir verir. İlbeğliler Ulu Yörük Türkleri'nin Ortapâre kolundan olan İl Beğliler'in bazı obaları da Artuk Ova'da yaşamaktadır. Aynı kaynağa göre Saraçlu adlı bir oymak ta İl Beği'ye bağlanmıştır. Şimdi Sivas'ın Yıldız eli kazasındaki Saraçlu denilen köylüler bunların torunları olmalıdır.*

2 *Anadolu'da Türk aşiretleri, s.64,65,75-76,88,110,170. Aynı eserde daha önce zikr edilen vesikalar ise (s.66,71,73) Ulu Yörük İl Beğlileri ile ilgilidir.*

3 *Cemâ'at-i Hamîdlü tâbi-i tâife-i mezbûre...(Maraş Sancağı defteri Tapu ve Kadastro Umum Müdürlüğü arşivi, nr.116, yap.129[b]). Bu Hamidlü obası kalabalık bir oba olup her biri başka yerlerde yaylayıp kışlayan altı kola ayrılmıştır. (yap.129[b]-133[b]). Bu İl Beğlilerin İl Beği'nin beş torununun idaresinde 1101 (1690) yılındaki Avusturya seferine çağırıldıklarını biliyoruz (Anadolu'da Türk aşiretleri, s.88).*

harblerle meşgul olmasından faydalanarak iskân yerlerinden ayrıldılar ve *Anadolu*'ya gittiler. Bir kısmı ise oralarda kaldılar. Bunlar şimdi de henüz ana dilini konuşarak *Suriye*'de *Tarabulus Şam* yöresinde varlıklarını sürdürüyorlar.

Eski zamanlardanberi *Orta-Arabistan*'da, *Necid*'teki *Aca* ve *Selma* adlı ünlü dağlarında oturan *Arab Tayy* boyunun en güçlü kolu *Şammarlar*, XVII. yüzyılın ortalarında kuzeye doğru ilerleyerek *Suriye* çölünü işgal ettiler. İmparatorluk idaresinin, diğer birçok yerlerde olduğu gibi, Suriye'yi de zayıflamasından faydalanan Şammarlar, Rakka bölgesini ellerine geçirdikleri gibi saldırılarda bulunarak ulaşımı kesintiye uğrattılar. Ancak *Şammarlar*'ın *Suriye*'deki bu hâkimiyetleri çok sürmedi. Bunların *Kuzey-Suriye*'ye gelişlerinden 20 yıl sonra yine *Orta-Arabistan*'da yaşayan *Anezeler* harekete geçib *Şammarlar*'ı kovdular ve *Rakka* bölgesi de dahil olmak üzere, *Suriye* çölüne hâkim oldular. *Aneze Arabları Şammarlar*'dan daha kalabalık ve daha yıkıcı ve yağmacı bir aşiret idi. *Rakka* bölgesindeki köylerin bir kısmını harab ettikleri gibi, geri kalanlarını da haraca bağlamışlardı. Onların akınları yüzünden kervanlar işlemez oldu. İşte, bilhassa bu *Aneze Urbanı*'nın akınlarına sonvererek şenlendirmek ve yol güvenliğini sağlamak gayesi ile **Osmanlı** devleti *Haleb Türkmenleri* ve *Yeni-İl*'e bağlı hemen bütün *Beğ-Dili* obalarını, *Boz-Ulus*'un göç etmemiş olan kalıntısını, *Haleb Türkmenleri* ile *Yeni-İl*'e dahil diğer birçok oymakları *Belih* ırmağının *Harran*'ın altındaki *Akça-Kale*'den *Rakka*'ya dek uzanan kıyısında yerleştirdi (1109=1691). Diğer bir çok oymaklar da *Urfa*'nın doğusundaki *Collab (Colab)* ırmağı kıyılarına, *Harran* yöresine, *Urfa*'nın kuzey-batısındaki *Boz-âbad* ile yine *Urfa*'nın güney-batısındaki bazı yerlere yerleştirildiler. Yerleştirilen *Türk* teşekkülleri arasında *Beğ-Dili* obalarından başka *Yeni-İl*'e bağlı *Musacalu* oymağı *(Ağça-Koyunlu*'dan), *Barak (Cerid*'ten), *Avşar (İmanlu Afşarı*'ndan), *Çimelu, Çepni, Diyarbekir*'deki *Boz-Ulus* kalıntısından *İzzeddinlü, Köçeklü, Avşar, İnallu, Acûrlu, Hamza Hacılu* ve diğer oymaklar da vardı. Ayrıca *Lekvanik Ekradı* ile ona bağlı *Hacılar, Ak Baş, Kızıl-Koyunlu* ve *Kırıntılı* oymaklarının da yerleştirilenler arasında oldukları görülüyor. Bütün bu oymaklar aynı yıl içinde *Anadolu*'ya kaçtılar ise de çoğu tekrar iskân yerlerine gönderilerek yerleştirildiler ve kaçmamaları için ciddî tedbirler alındı. Devlet bu iskânda muvaffak olmaya azmetmişti. *Aneze Arabları*'nın saldırılarını ancak böyle bir tedbir ile önliyebileceğine inandığı gibi, ayrıca *Türk* oymaklarının çıkaracağı gailelerden de kurtulmuş olacaktı. Fakat bu bölge *Türk* oymaklarının yerleşebilecekleri coğrafi şartları hâiz bir yer değildi; toprağı verimsiz ve susuz

olduğu gibi, orada yazın *Türkmenler*'e *Urum (Anadolu)*'daki serin yaylalarını özleten kavurucu sıcaklar hüküm sürüyordu. Diğer taraftan *Anezeler* de kışlamak için gittikleri güneyden bu mevsimde dönmüş bulunuyorlardı. Bu ve diğer *Arab* aşiretleri ile *Türkmenler* arasında birçok savaşlar yapılmıştır ki, bunlara dâir *Türkmenler*'in bazı şiirleri zamanımıza kadar gelmiştir. *Rakka* bölgesi devletin emirlerine boyun eğmeyen *Anadolu*'daki diğer *Türk* oymakları için de bir sürgün yeri haline gelmiştir. Devlet rahat durmayan oymakları da bu bölgeye sürmek sureti ile cezalandırıyordu. Fakat, devletin bu meselede gösterdiği devamlı gayret ve aldığı tedbirlere rağmen *Rakka* ve *Urfa* bölgelerine yerleştirilen oymaklardan mühim bir kısmı ayrı ayrı zamanlarda *Anadolu*'ya kaçmağa ve orada yurd tutmağa muvaffak oldu. *Beğ-Dili*'nin ekser obaları, *Baraklar* ve diğer bazı oymaklar ise XIX. yüzyıla kadar *Rakka*'da kaldılar. Anılan asırda onlar da bir daha dönmemek üzere orayı terkettiler. Böylece devletin azimle giriştiği bu Rakka iskânı da başarısızlıkla sonuçlandı; gayreti boşuna gitti ve *Türk* oymaklarının perişan olmalarına sebeb oldu[1].

Bu iskânda en büyük ızdırabı *Beğ-Dili* boyu çekti. Bugün onların artık tamamen köylüleşmiş olan torunları arasında *Colab* adıyla anılan bu iskânın acı hâtıraları hâlâ yaşamaktadır. Hattâ beyleri **Feriz (Firuz) Beğ**'in *Rakka*'daki ızdıraplı hayata dayanamıyarak oymağın bir kısmı ile *İran*'a göçüp gittiği söylenir. *Rakka*'dan ayrılan *Beğ-Dililer* umumiyetle *Antep*'in güney bölgesinde yurt tutmuşlar ve orada yerleşip kalmışlardır. Şimdi onların köylerinden bir çoğu *Suriye* toprağında bulunmaktadır. *Baraklar*'a gelince, onların da çoğu Nizip'in güneyinde yerleşmişlerdir. *Barak* kelimesinin çok tüylü bir cins köpeğe denildiğini ve şahıs ismi olarak kullanıldığını biliyoruz: **Barak Hâcib, Barak Han, Barak Reis.** Bu oymağın adının da bir şahıstan geldiğinden şüphe edilmez. Araştırmalarımızın neticesine göre bu *Baraklar* aslında XVI. yüzyılda *Yeni-İl*'in *Dulkadırlı* koluna mensup aynı adı taşıyan bir *Cerid* obasıdır. *Beğ-Dililer*'in bunları *Türkmen* saymaması bu husus ile ilgili olmalıdır. Halbuki Baraklar da XVII. yüzyılın sonlarında, *Rakka*'ya iskân edilecekleri esnada *Türkmen* olarak vasıflandırılmışlardır. Bu bakımdan denilebilir ki *Baraklar*'ın da, *İl-Beğliler* gibi, aslında güneyli olmaması yani *Haleb Türkmenleri*'ne ve *Beğ-Dili* boyuna mensup bulunmaması *Beğ-Dililer*'in bu ayırımına sebebiyet vermiştir.

XIX. yüzyılda, *Çukur-Ova*'da dere-beğlik idaresi devam etmekte idi. **Osmanlı** vâlilerinin hükmü belki çok defa *Adana* şehrinden pek

1 *Osmanlı devletinin giriştiği Türk oymaklarından bazılarını 1102 (1691) yılında Anadolu'da ve Suriye'de yerleştirme teşebbüsü hakkında: şu eserlere bk. A.Refik, Anadolu'da Türk aşiretleri, İstanbul, 1930; Cengiz Orhonlu, Osmanlı imparatorluğunda aşiretleri iskân teşebbüsü (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yayınlarından), İstanbul, 1963; Y.Halaçoğlu, XVIII. yüzyılda Osmanlı imparatorluğunun iskân siyaseti ve aşiretlerin yerleştirilmesi, TTK, Ankara, 1988.*

ileri gitmiyordu. Bu dere-beğlerinin en kuvvetlisi **Kozan-Oğulları** olup, nüfuz ve hâkimiyetleri bugünkü *Kozan*, *Kadirli* ve *Saim-Beğli* yörelerini içine alıyordu. **Kozan-Oğulları**, adlarını ormanlık dağlarda oturduklarından alan *Varsak Türkleri*'nden idiler. *Kozan-Oğulları* her nekadar kudretli dere-beğleri olmakla, idare ettikleri halktan farksız, sade bir hayat sürmüşler ve çevrenin gelenek ve göreneklerine riayet etmişlerdir. Onların servet toplamaya ve mal edinmeye çalışmadıkları söylendiği gibi, *Kayseri*'ye ve diğer yerlere tahsile giden hemşerilerine maddî yardımda bulundukları da bildirilir. Bugün dahi halk arasında onlara dâir iyi hâtıralar anlatılmaktadır. Diğer bir dere-beği ailesi de *Payas* yöresinin hâkimleri olan *Küçük Ali-Oğulları* idi. Ünlü şâir **Dadal-Oğlu** bu aileyi yörenin fâtihleri ve **Osmanlılar**'dan önceki hâkimleri olan *Özer-Oğulları*'na bağlıyorsa da bu husus çok şüphelidir. XVIII. yüzyılda *Dulkadırlı* ulusuna mensup *Döngelelü*, *Ulaşlu*, *Çalışlu*, *Develü* ve *Kebelü* gibi oymaklar *Kurt Kulağı* ile *Burnaz Köprüsü* yöresinde yaşamakta idiler. Bunlar 1148 (1735) tarihinden bir kaç yıl önce *İslâhiye* taraflarında yaşayan *Okçu-İzzeddinlü* oymağının yaylağı olan *Gâvur dağı*na çıkıp devlete olan vergi borçlarını ödemekten kaçınmışlardı. İşte, *Fırka-i İslâhiyye*'nin te'dip edip *Osmaniye* şehrinde ve civarında yerleştirdiği *Gâvur dağı*nın *Türk* sâkinleri bu oymaklardan gelmektedir. *Küçük-Ali Oğulları*'nın da bu oymaklardan birine mensup olmaları muhtemeldir.

Şâir **Dadal-Oğlu**, *Küçük-Ali-Oğulları*'nı samur kürklü ve hanımlarını da "İstanbul fesli" olarak vasıflandırmakla beraber *Küçük-Ali Oğulları*'nın, kudretlerine nisbetle, çok sade bir hayat geçirmeleri bir *Avrupalı* kadın seyyahı hayretler içinde bırakmıştı. Bu ailenin başlıca gelirini tüccardan ve hattâ hac kafilelerinden aldıkları bac teşkil ediyordu.

XVII. yüzyılda *Batı Güney-batı-Anadolu*'daki *Yörük* topluluklarının nüfusları artmış ve yaylak sıkıntısı çekmeğe başlamışlardı. Bunun sonucunda **Menteşe Yörükleri** kuzeye doğru ilerliyerek Bursa çevresine kadar uzandıkları gibi, *İç-İl Yörükleri* de komşu bölgelere ve bilhassa *Çukur-Ova*'ya göç ettiler. *Çukur-Ova*'ya göç eden *İç-İl*'li teşekküllerin başında *Boz-Doğanlar* bulunuyordu. *Çukur-Ova*'ya göçeden *Boz-Doğanlar*'ın bir kısmı *Adana* yöresinde kaldı ki, bunlara *Kütük-Bozdoğan* denilir. Onlardan bir bölük de doğu'ya ilerliyerek *Kadirli*'nin güneyinde yurt tuttu. *Boz-Doğanlar*'ın belli başlı obalarından biri olan *Melemenci* ilk önce *Kusun*, sonra da *Kara-İsalu* yöresine göç etmiştir. Oymağın adına gelince, bu *Melemen* yemeği ile ilgili olmalıdır. Böylece *Melemenci* melemen yemeğini yapan, seven demektir. *Melemenci* oymak ve ailesi İç-İl'lidir ve elimizdeki vesikalara göre *Boz-Doğanlar*'a mensup bir obadır. Esasen gerek *Boz-Doğanlar*'ın

ve gerek *Melemencîler*'in (ailenin aydın zümresi de dahil olmak üzere) **Yörükler**'e ait belli başlı yüz ve beden yapısı hususiyetlerini el'an muhafaza ettikleri görülür. *Melemenci (Menemenci)* oğulları XVIII. yüzyıldan itibaren obalarına dayanarak *Kara-İsalu* bölgesini nüfuz ve hâkimiyetleri altına almışlardır. Bu aileyi bir derebeği ailesi olarak vasıflandırmak doğru olmasa gerektir. Çünkü, aile mensupları vakit vakit devlet hâkimiyetini kabul ederek onun memurları durumuna düşmüşlerdir. Beğlerin de umumiyetle muvazeneli kimseler oldukları görülüyor. *Fırka-i İslâhiyye* tarafından *İstanbul*'a getirilen son *Melemenci* beği **Hacı Ahmed Beğ**, bize bu ailenin tarihine ait değerli bir hâtırat bırakmıştır ki bu, **Türkiye** tarihinde eşine çok az rastlanan bir olaydır[1]. Bu ailelerden sonra *Kerim-oğulları, Gök-Veli Oğulları, Sırkıntı-Oğulları* ve *Karsandı-Oğulları* gibi kıyı beğleri gelir. Bunlardan *Kerim-Oğulları Ceyhan* kıyısındaki *Boz-Doğanlar*'ın beğleridir. Bu aileye ait şimdiki halde en eski bilgi 1119 (1707) yılına aittir. Bu tarihte "enva-i fesad ve şekâvetle meşhur" oldukları söylenen *Maraş* bölgesindeki ailelerden **Çoban-Oğlu Kasım** (*Cerid*'den) ve **Bayezid-Oğlu Mehmed** ile **Kerim-Oğlu Halil**, *Karaman* beğlerbeğisi tarafından yakalanmış ise de **Kozan-Oğlu** ele geçirilememişti. Daha sonra devlet bu aileyi *Çukur-Ova*'nın âyan ailelerinden biri olarak tanımıştır. 1143 (1730) yılında ailenin başında **Abdülkerim** adlı bir beğ görülmektedir. *Gök-Veli Oğulları*'na gelince, bu ailenin hangi oymaktan olduğu henüz bilinemiyor. *Gök-Veli Oğulları*'nın yurdu *Kadirli* kazasında, *Kadirli*'nin kuzeyinde, *Kesik* çayı ile *Sunbas* ırmağı arasındaki topraklar idi. *Gök-Veli Oğulları* kudretli bir aile olup, **Kozan-Oğullarına** dahi kafa tutmuşlardır. *Sırkıntı-Oğulları*'nın *Türkmen* olduğu biliniyorsa da hangi oymaktan geldikleri şimdilik tayin edilemiyor. Bugünkü durumda bu aileye ait en eski bilgi 1143 (1730) tarihine aittir. Bu tarihte **Sırkıntı-Oğlu Mehmed, Karsandı-oğlu, Kara Nebi-Oğlu Hamza** ve **Kerim-Oğlu Abdülkerim** ile birlikte *Rakka*'ya iskânları ferman olunan *Receblü Avşarı*'nın kaçmasını önlemeğe memur edilmişti. *Sırkıntı-Oğulları* ve oymağının oturdukları yer, *Kozan*'ın güneyinde, *Ceyhan* şehrinin kuzey batısında, *Sarı-Çam* ile *Ceyhan* ırmağı arasında bulunmaktadır. Şimdi de burası aynı adı taşıyor.

Bu yöredeki onsekiz köyde *Sırkıntılar* oturmaktadır. Bunlardan *Kozan* şehrine bir saat mesafedeki *Tepe Ören* köyü beylerin köyü idi.

Karasandı-Oğulları'na gelince, bunlar *Kara-İsalu* ile *Kozan* yöresi arasındaki ormanlık yerin hâkimleri idiler. Bunların *Türkmen Şark-Pâre* oymağına mensup olmaları muhtemeldir. Vesikalarda bu aileye

1 *Bu eser yakın bir zamanda tarafımızdan yayınlanacaktır.*

aileye mensup bir şahıs adına henüz rastgelinemedi. *Çukur-Ova*'daki oymaklara gelince, *Varsak* ve *Boz-Doğanlar*'dan başka başlıca *Avşar, Cerid* ve *Tecirlü* boyları idiler. Bunlar yazın *Uzun-Yayla*'ya ve *Elbistan Göksun* yörelerine gidiyorlar ve orada ellerine fırsat geçince çapulculuk yapıyorlardı. İşte büyük şâir **Dadal-Oğlu** bize bu âlemin hayat ve hissiyatını aksettirmektedir. Bu âlem XV. ve XVI. yüzyıl *Çukur-Ova*'sından ne kadar farklı idi! Görüldüğü üzere bu âlemde başta *Ramazan-Oğulları, Özer-Oğulları, Kusun-Oğulları* ve diğerleri gibi, bölgenin fethinde rol oynamış eski ailelerden hiç biri bulunmuyor. **Osmanlı** idaresi ve **Türk** cemiyetinin düzenini alt üst eden büyük hareketler hemen her yerde olduğu gibi bu eski asilzâde ailelerini ya ortadan kaldırmış veya onların ehemmiyetlerini azaltmıştı. Devlet kudretinin zayıfladığı zamanlarda ortaya çıkan ailelerin çoğu ise devlet tarafından önce fesatçı ve şaki olarak vasıflandırılmış, sonraları ise bölgenin âyan ve eşrafı sayılarak kendilerine itibar edilmiştir. Yukarıda adı geçen oymaklardan *Cerid* ve *Tecirliler*, evvelce görüldüğü gibi, *Dulkadirli* ulusuna mensup boylar idiler. Bunlardan *Ceridler Ceyhan* bölgesinde, *Tecirler* de bugünkü *Osmaniye* yöresinde kışlıyorlardı. Bunlar XVIII. yüzyılın başlarında yaptıkları çapul hareketleri ile dirlik ve düzenliği o kadar sarstılar ki, 1118 (1706) tarihinde *Karaman* beğlerbeğisi **Hasan Paşa** kumandasında mühim bir kuvvet sevk olunarak her iki oymak ve onların yardımcıları tedip edildiler. Fakat bu tedip hareketinin devamlı bir tesiri olmadı. Her iki oymak ta çok geçmeden tekrar kovgunculuğa, yani köylülerin ve diğer oymakların hayvanlarını sürmeye başladılar.

Fakat **Dadal-Oğlu**'nun **Osmanlı**'ya meydan okuduğu, sivri cıdalı **Avşar** yiğitlerinin sarı çiçekli yaylalara bir an önce varmak için acele ettikleri bir vakitte "**Osmanlı**, tavşan avına araba ile gittiği" gibi, topu ve tüfeği ile ansızın çıka geldi. Gerçekten büyük âlim **Cevdet Paşa**'nın mülkî idareciliğini, hemşehrisi **Derviş Paşa**'nın kumandanlığını yaptığı *Fırka-i İslâhiyye* 1865 yılında bu âlemi beklenmeyen bir sür'atle ortadan kaldırdı. Dere-beği aileleri oradan uzaklaştırıldılar. Oymaklar da yerleştirildiler. Bunlardan *Tecirli* ve *Ceridler* kışlak yurtlarında iskân olmayı isteyerek birinciler umumiyetle *Osmaniye*'de, ikinciler de *Ceyhan* kazası dahilinde 12 köyde yerleştiler[1].

Hükümetin *Fırka-i İslâhiyye*'yi göndermekteki asıl gayesi ise *Çu-*

1 *Sil-Süpür Ceridi de Kırşehir ile Ankara'nın Keşkin kazasına bağlı 12 köyde yerleşmişti. Ana Cerid kolu da Maraş yöresinde Çağlayan Cerid kasabası ile Küçük Cerid ve diğer köylerde yerleşmiştir. "Rakka çöllerinde" yiğitlik gösteren Sil-Süpür Ceridi'dir.* **Avşarlar***'a gelince onlar Zamantı ve Sarız bölgesindeki yaylağında yerleşmeyi tercih ettiler. Fakat* **Avşarlar** *için asıl talihsizlik, asırlardan beri kendilerine ait olan yaylak yurtlarının en iyi kısmının bu esnada Kafkasya'dan gelmiş olan muhacirlere verilmesi oldu. Artık aynı yüzyılın sonlarında her yerde* **Türkmenler** *toprağa bağlanarak Türk köylüleri arasında yer aldılar.*

kur-Ovalılar'a daha iyi bir hayat sağlamak hususu ile değil yabancıların karışmasından çekinmesinden ve şiddetle çekmekte olduğu asker sıkıntısını gidermek maksadları ile ilgili idi. XIX. yüzyılın ikinci yarısına gelinceye kadar **Türkler**'in devletin dayandığı aslî unsur olduklarının **Osmanlı** hükümdarları ve devlet adamlarınca anlaşılmış bulunduğu hakkında elimizde hiç bir delil yoktur. Mezkûr asrın ikinci yarısında **Cevdet Paşa, Abdülhamid**'in sadrazamı **Said Paşa** ve hattâ **Abdülhamid**'in bu hususu "anlamış oldukları söylenebilir." Ancak bu asırda *Anadolu*'yu gezen *Avrupalılar*, yoksul, fakat asil ruhlu ve namuslu olarak gördükleri **Türk** milletinin ölmekte, fena idareciler elinde mahvolmakta olduğunu söylüyorlardı. Yine bu seyyahlara göre, aynı ülkede yaşayan *Hıristiyanlar* ise müreffeh bir hayat sürmekte, *Türkler*'in nüfusunun azalmasına karşılık onlarınki gittikçe çoğalmakta idi.

Filhakika *Rumlar*'ın ve *Ermeniler*'in bilhassa XIX. yüzyılda *Anadolu*'da daha önce bulunmadıkları yörelerdeki şehir, kasaba ve köylerde yerleşmişlerdir. Bu çok önemli olay henüz mütehassıslarca da bilinmiyor. Gayrı Müslimlerin bu yerleşme hareketleri çok geniş ölçüde yapılmıştır. Yalnız *Marmara* bölgesindeki *Ermeniler*'in oturdukları köyler ve bu bölgedeki *Ermeni* varlığı bir iki asır önceye (en erken: XVII.yüzyıl) ait olabilir. XVI. yüzyılda yazılmış tahrir defterleri ile XX.yüzyılın başlarındaki umumî kaynakların karşılaştırılması ile bile bu gerçek bütün ayrıntıları ile çok açık bir şekilde meydana çıkarılabilir.

Diğer bir husus da şehirlerde oturan Gayri Muslimlere, başka yerlerden gelen kavimdaşlarının katılmalarıdır. XVI.yüzyıldan beri görülen bu katılmalar şehirlerdeki azınlıkların nüfuslarının artışında en önemli etken olmuştur. 1615 yılında *Maraş* şehrinde 20 *Ermeni* ailesi vardı.[1] Halbuki 1914 yılında aynı şehirde 8000 kadar *Ermeni* nüfusu olduğu bildirilir. Yine aynı yüzyıldaki *Avrupalı* seyyahlar *Anadolu*'da şehir ve kasabaların ekserisinde ticaret ve san'atın *Hıristiyanlar* elinde bulunmasını *Türkler*'in bu mesleklere itibar etmemeleri ile izah ederler. Bu izah şekli bu durumun eskidenberi böyle olduğu zannını verdirebilir. Halbuki, bilindiği üzere, XIII. ve XIV. yüzyıllarda *Anadolu* şehir ve kasabaları, reislerine ahi denilen esnaf cemiyetleri ile dolu idi. Bunlar ne oldu? Neden ehemmiyetlerini kaybettiler? Bu suallere henüz kesince cevaplar verilemiyor. Muhakkak olarak bildiğimiz bir husus var ise, o da XVI. ve XVII. yüzyıldaki *Celâlî* hareketlerinin XIV. yüzyıldan beri sürüb gelmekte olan *Anadolu*'daki içtimaî düzeni ortadan kaldırdığıdır. Bu hareketlerden sonra *Anadolu* büyük istilâlara uğramış memleketlerden daha

1 *Polonyalı* Simeon'*un seyahatnâmesi, Türkçe tercümesi H.D. Andreasyan İstanbul, 1964, s.157.*

korkunç bir manzara arzediyordu; devlet de eski kuvvet ve kudretini kaybetti ve bunu bir daha elde edemedi. Müteakib asırlarda imparatorluğun asıl dayanağı ve anavatanı olan bu ülkede bir taraftan kıtlıklar ve salgın hastalıklar, diğer taraftan da uzun süren harbler yüzünden açılmış olan yaralar bir türlü kapanmadı. *Cezâyir, Tunus* ve *Tarablus* gibi yerler için vakit vakit *Anadolu*'nun en babayiğit gençleri devşirilib götürülüyor, binlerce *Türk* genci-mühim bir kısmı veya çoğu bir daha dönmemek üzere - *Yemen*'e gönderiliyordu. Hülâsa **Osmanlı**, *Anadolu*'nun insanını ve servetini görülmemiş bir israfla tüketti. *Edirne* ve *Manastır*'da olmak üzere, *Rum-İli*'nde iki, şam ve *Bağdad*'da birer askeri idadi olmasına karşılık *Sivas*'tan *İzmir*'e kadar koskoca *Anadolu* bölgesinde bir tek askerî mektep yoktu. Neticede *Türk* milleti maddeten telâfisi imkânsız kayıblar verdi; hattâ belki manevî hasletlerinden bazıları zayıfladı, yani türesi za'fa uğradı.

Türk oymaklarının *Anadolu*'da yerleşik bir *Türk* topluluğu teşekkül etmezden önce taşıdıkları önem üzerinde söz söylemek şüphesiz fazladır: *Anadolu*'yu onlar fethettiler, Buradaki yerleşik *Türk* halkını onlar meydana getirdiler. **Osmanlı** hâkimiyeti **Türk** oymaklarının siyasî rollerine son verdi. Ancak onlar, siyasî bir kuvvet olarak ehemmiyetlerini tamamiyle kaybetmediler. Nitekim imparatorluğun çöküntü devrinde *Anadolu*'da zuhur eden *Kara-Osman oğulları, Çapan oğulları, Kozan-oğulları, Küçük Ali oğulları, Melemenci oğulları, Maraş*'taki *Bayezit oğulları* ve diğer birçok aileleri onlar çıkardılar. Eğer *Osmanlı* devleti yıkılsa idi, *Anadolu*'ya, oymaklardan çıkan bu aileler sahip çıkabilirlerdi. Tıpkı **Selçuklu** devletinin zayıflaması sonucunda ortaya çıkan ve Beylikler Devrini yaratan hânedanlar gibi.

Ancak **Türk** oymaklarının **Osmanlı** devrinde asıl oynadıkları mühim rol, imparatorluğun ağır yükünü üzerinde taşıyarak pek yıpranmış, bitkin bir duruma düşmüş bulunan *Anadolu*'daki yerleşik *Türk* halkını daima maddeten ve manen takviye etmek suretiyle onun daha fazla za'fa uğramasını ve hattâ kendi yurdunda dahi varlığının tehlikeli bir duruma düşmesini önlemiş olmasıdır. Tarafımızdan *Türk* oymaklarının araştırma konusu olarak ele alınmasının başlıca sebebi de budur.

İKİNCİ
BÖLÜM

BOY TEŞKİLÂTI VE BOYLAR

Oğuzlar kavmî ve siyasî bir teşekkül için el (il) kelimesini kullanmakta idiler: *Oğuz eli*, *Ak-Koyunlu* eli, *Dulkadır* eli. Onların diğer **Türk** kavimlerinin söyledikleri aynı anlamdaki budun sözünü unuttukları anlaşılıyor. Bu kelimenin *moğolca* karşılığı olan ulus sözü de **İlhanlılar**'ın tesiri ile, ancak *Doğu-Anadolu*'daki **Türkmen**lerce, el kelimesi ile birlikte, kullanılmıştır: **Kara-Koyunlu** ulusu, *Boz-Ulus*, *Kara-Ulus*. Şimdi biz el yerine umumiyetle *arabça*dan aldığımız kavim (kavm) sözünü kullanmaktayız. Görüldüğü gibi, *Oğuz-eli*'nin başında yabgu unvanlı hükümdarlar vardı. XII. yüzyıldan sonra bu kelime, bu anlamda, kullanılmayarak unutulup gitmiştir. **Türkmen** ellerinin başında bulunan hükümdarların ise *türkçe* yalnız beğ ün[1] vanını taşıdıkları görülür. *El*'in zamanla ülke anlamına gelmiş olduğu malûmdur. *Yurd* elin, boyun, obanın ve ailenin sahibi olarak oturduğu yerdir.

Oğuz eli'ni meydana getiren teşekküllerden her birine boy denir ki, **Kâşgarlı**[1] bu sözün *oğuzca* olduğunu bildirir. **Orhun kitâbeleri**nde geçen *"bod"* sözü[2], söylendiği gibi, belki bu kelimenin en eski şeklidir. Boy, *Türkiye*'de bu anlamda gerek resmî dilde, gerek halk arasında son zamanlara kadar kullanılmıştır.

Türkiye'de boyların başında bulunanlara da boy beği deniliyordu. Kavim gibi *arabça*dan alarak resmi dilde kullandığımız kabîle kelimesi *türkçe*de hususiyetle boy manâsını ifade eder. Boyları irsen idare eden reisler de beğ ünvanını taşırlar. *Oğuz* ve **Türkmen** soylularını bu beğler meydana getirirler. Yabgular ve sultanlar da beğler arasından çıkmıştır.

Boylar da obalara ayrılmaktadır. **Kâşgarlı**[3] oba kelimesinin de oğuzca olduğunu söylüyor. Obalardan sonra her halde aileler geliyordu ki, **Oğuzlar**'ın bunu hangi kelime ile ifade ettikleri bilinemiyor. Böylece ailelerden (soy?) obalar, obalardan boylar ve boylardan da *Oğuz eli* meydana gelmiştir. *Oğuz eli*nde asıl oymak birliği boy'dur. Oymak kitabımızda, boylar (kabîle), obalar (cemâat) ve onların kollarını ifade etmek üzere, umumî bir mânâda kullanılmıştır. Bunu evvelce aşîret kelimesi ile ifade ediyorduk. Aşîret şimdi *Güney-Anadolu*'da hem teklik, hem de çokluk olarak, yörük anlamında kullanılıyor. Mesela "iki aşiret geldi demek yörüklerden iki kişi geldi" demektir.

Oğuz boylarının *Arab* ve diğer bazı kavimlerde olduğu gibi, münferiden bir hayat geçirdikleri veya tek başına siyasî bir harekette bulundukları nadir olarak görülür. Onlar daima el halinde (yani üç-dört oymak bir arada) yaşamayı severler ki, bu husus siyasî başarılarında mühim bir âmil olmuştur.

1 *Kilisli yay., III, s. 103; Atalay, III, s. 141.*
2 *H.N. Orkun, E.T. yazıtları, I, s. 100.*
3 *Kilisli I, s. 81, Atalay, I, s. 86.*

Görüldüğü gibi, X. yüzyılın başlarından itibaren *Oğuz eli*'nden kümeler halinde ayrılmalar başlamıştır. Bu kümelerden ilki *Hazar Denizi* kıyısındaki yarım adaya giderek yurd tutmuş ve buraya *Mangışlak* adını vermişti. İkinci bir küme ise **Selçuklu**lar'ın idaresinde *Yakın-Doğu* ülkelerine geldi. Üçüncü bir küme de yine XI. yüzyılda *Kara-Deniz*'in kuzeyinden *Balkanlar*'a indi. Diğer taraftan **Oğuzlar**'dan kalabalık bir nüfus da Seyhun'un orta yatağındaki şehirlerde yerleşmişti. Göçebe **Oğuzlar**'ın bu şehirli eldaşlarına, küçümseyerek, yatuk yani tenbel adını verdiklerini biliyoruz. Fakat bütün bunlara rağmen *Oğuz eli* eski yurdunun bir kısmında el teşkilatını muhafaza ederek yaşıyordu. **Boz-Ok** ve **Üç-Ok** adları ile iki kola ayrılan **Sultan Sancar**'ın gâlibi *Oğuz* kümesi önemli bir kol olmakla beraber son teşkilatlı küme veya ana kol değildir.

Boz-Ok ve **Üç-Ok** ikili teşkilatını en son taşıyan *Oğuz-Türkmen* kümesi, **Moğol** baskısı yüzünden XIII. yüzyılın ikinci yarısında *Anadolu*'dan *Suriye*'ye göçeden kalabalık topluluktur. Bu topluluğun tarihinden de daha önce söz edilmişti.

Oğuz boylarının tarihlerine gelince, bunların tarihlerinin seyri de, tıpkı *Oğuz eli*'ninki gibi olmuştur. Yani herhangi bir siyasi harekete boylara mensup bütün obaların katıldıkları görülmez. Mesela XII. yüzyılda *İran*'ın *Fars* eyaletinde siyasi iktidarı ellerine geçiren **Salgurlar** bu boyun ancak bir obası veya kolu idi. **Ak-koyunlu** ailesinin buyruğunda da **Bayındır** boyunun bir obası (*Ak-Koyunlu*) bulunuyordu. Hatta **Selçuklu** fethine, bu ailenin mensup bulunduğu **Kınık** boyunun bütün obaları katılmamıştır. *Anadolu*'da *Oğuz* boylarına ait yer adlarının ve teşekküllerin muhtelif yerlerde görünmesi aynı sebeble ilgilidir. Yani Oğuz boylarından pek çoğunun obaları ve kolları bu ülkeye farklı zamanlarda gelmişler ve bu gelenlerden de siyasî ve iktisadî sebebler ile yeni ayrılmalar olmuştur. İleride *Oğuz* boyları ayrı ayrı incelendiği zaman bu husus daha iyi anlaşılacaktır.

Dikkate değer bir husustur ki, XVI. yüzyılda **Osmanlı** ailesinin yurdu olan *Sultan-Önü* sancağındaki *Karaca-Şehir* kazasına bağlı bir köy, *Tokuz-Oğuz* adını taşımakta idi[1]. Bu köyün ne gibi bir sebeble bu adı aldığı bilinemiyor.

Seyhun Oğuzları XI. yüzyılda 24 boydan müteşekkil bulunuyorlardı. Bize bunu bildiren **Kâşgarlı Mahmud**, aynı zamanda bu boylardan 22 sine ait bir liste de vermiştir. **Selçuklu** fethinden bahseden bir *Ermeni* müverrihi de fâtih kavmin 24 boydan meydana geldiğini kaydetmiştir[2]. *Oğuz* boylarına ait tam liste XIV. yüzyıl'ın

1 *Defter-i mufassal-ı Sultan Önü, Tapu ve Kadastro Umum Müdürlüğü Arşivi, nr. 98, 45 b. defterde siyakat yazısı ile "Tokuz Oğur" şeklinde idi. Aynı sancağa ait İstanbul'daki defter veya defterleri göremedim.*

2 *Urfalı Vahram, Kilikya kralları tarihi; eserin türkçe basılmamış tercümesi Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.*

başlarında **Reşideddin** tarafından verilmiştir. Bu listelerin ehemmiyeti şuradadır ki, bunlar olmasa idi *Oğuz* boylarına ait tam bir liste yapmak bizler için pek müşkil ve hattâ belki de imkânsız olacaktı. **Kâşgarlı**'nın listesinden yalnız *Memlûk* devri müverrihlerinden Aynî faydalanmıştır[1]. Diğer eserlerde görülen listeler (**Hamdullah-i Müstevfî, Tarihül-Muhtar, Yazıcı-Oğlu, Neşrî, Ebû'l-Gazi**) doğrudan doğruya veya vasıtalı olarak **Reşid ed-din**'inkinden gelmektedir.

Kâşgarlı Mahmud *Halac* adını taşıyarak bazı hususlarda diğerlerinden ayrıldıkları için **Oğuzlar**'dan sayılmadığını söylediği[2] iki boyu listesine almadığı gibi, bunların adlarını da vermemiştir. Diğer taraftan **Kâşgarlı**'nın, "sayısı az ve damgaları belli değil" dediği *Çarukluğ* boyunun adına da **Reşid ed-din**'in listesinde rastgelinemiyor. Orada **Kâşgarlı**'da bulunmayan şu adlar vardır: *Yaparlı, Kızık, Karkın.* Bunlardan **Kızık** ve **Karkın**'dan birini **Kâşgarlı**'nın listesine almadığı iki boydan biri olarak kabul etmek zarurîdir. Diğerinin de yine bunlardan biri olduğuna ihtimal vermek mantıkîdir. Çünkü, her iki boy yani **Kızık** ve **Karkın** aynı dalda, **Yıldız-Han**'ın oğulları arasında gösterilmiştir. Halbuki *Yaparlı* boyu başka bir dalda, **Ay-Han**'ın oğulları arasında bulunmaktadır. *Yaparlı*, yine orada adının ne manaya geldiği yazılmayan biricik boyudur. Diğer taraftan hiç bir yerde *Yaparlı*'ya ait tarihî bir kayda, bir yer adına veya bir teşekküle rastgelinebilmiştir. Kısaca **Reşided-din**'deki *Yaparlı*'nın **Kâşgarlı**'daki *Çarukluğ*'un yerini tuttuğunu ve yine aynı müellifin listesine almadığı iki boyun da **Kızık** ve **Karkın** olduğunu tahmin ediyoruz. *Reşided-din*'in listesinin bu iki boy bakımından da, vâkıalara uygun olduğu görülüyor. Çünkü, her iki boya ait yer adlarına ve teşekküllere *Türkiye*'de rastgelinmiştir. **Kâşgarlı**'nın listesinin boyların o zamandaki siyasî şöhretlerine göre sıralandığı anlaşılıyor. Meselâ **Selçuklu** hânedanının mensub olduğu *Kınık* boyu orada en başta yer almıştır. Halbuki bu boy **Reşîded-din**'in listesinde en sonda bulunmaktadır. **Reşided-din**'in listesinin, *Oğuz* boylarının eski siyasî ve içtimaî mevkilerine göre tanzim edildiği görülüyor. Burada 24 boy her biri eşit sayıda olmak üzere **Oğuz Han**'ın altı oğlundan türetilmiştir. Diğer taraftan **Kâşgarlı**'nınkinde olduğu gibi, burada da boylardan her birinin kendine mahsus damgası olduğu halde, her dört boyun ortak bir ongunu vardır.

Reşided-din'de 24 boy iki kola ayrılmıştır. Bunlardan biri **Boz-Ok**, öbürü de **Üç-Ok** adlarını taşıyor. Ne bu ikili tasnif ne de onların isimleri **Kâşgarlı**'da vardır. Ancak bunun da tarihî bir vâkıa olduğunu biliyoruz. **Sancar**'ı yenen **Oğuzlar**, bu adlar ile iki kola ayrıldıkları gibi, XIV. yüzyılda *Kuzey-Suriye*'deki **Türkmen**ler de yine bu adlar ile iki kola ayrılmışlardı. Bu **Türkmenler**'den **Boz-Ok**

1 *İkd ul-cumân fî tarihi elhiz-zamân, Veliyeddin Efendi ktp., nr. 2374, s. 512-516.*

2 *Kilisli, III, s. 307, Atalay, III, s. 414-415.*

koluna mensup olanlar *Yozgat* bölgesinde yurd tuttuklarından bu bölge **Cumhuriyet** devrine kadar bu adla anılmıştır. Ayrıca XVI.-yüzyılda *Konya*'nın kuzeyinde, *İstanbul-Haleb* ana yolu üzerinde de **Boz-Ok**[1] adlı büyük bir köy vardı. Bugün de *Urfa*'nın *Birecik* kazasında **Boz-Ok** adlı bir köy bulunmaktadır[2].

Reşid ed-din'de **Boz-Ok** kelimesi parçalamak şeklinde manâlandırılmıştır ki, kelimenin boz-fiilinden getirildiği görülüyor. **Üç-Ok** da *üç adet ok* şeklinde izah edilmiştir. Fakat bu izah şekillerini kabul etmeğe imkân yoktur. *Ok*'un, *On-Ok*'ta olduğu gibi, eski zamanlarda *boy* anlamına geldiğini biliyoruz. Bu isimlerdeki ok kelimesinin de *boy* manâsında olduğu muhakkaktır. Buna göre **Üç-Ok** *üç boy* demektir.

Boz-Ok'a gelince, buradaki *boz* kelimesinin de, bir rakamın yerini aldığı akla geliyor.

Yine **Reşided-din**'deki sözlere göre, *Oğuz-eli*'nde hâkim kolu **Boz-Ok**lar teşkil etmiştir. Bu sebeble **Boz-Ok**lar'ın alâmeti *yay* ve tâbi kol oldukları için de *Üç Oklar*'inki ok'tur. **Tuğrul Beğ** 1038 yılında *Nişabur*'a girerken kolunda gerilmiş *bir yay* ve belinde de *üç-ok* bulunuyordu. Bunlar her halde, kendisini **Boz-Ok** ve **Üç-Ok**'un, yani bütün *Oğuz-eli*'nin hükümdarı saydığının bir ifadesidir. *Yüreğir* boyunun damgasının da *bir yay* ve *üç ok* -şeklinde olduğu görülüyor[3]. Daha önce de söylendiği gibi, *bir yay* ve *üç ok*, pek muhtemel olarak,*Oğuz* yabgularının hükümdarlık alâmeti idi[4].

Eski *Türk* ellerinde ve ordularında ikili düzenin değişmez bir kaide olduğu bilinir. *Oğuz* elinde ve ordusunda da, görüldüğü gibi, bu kaide hâkimdi. Böylece el ve ordu ikiye bölünmekte, bunlara kol denilmektedir. Kollar da birbirinden sağ ve sol sıfatları ile ayrılıyor. **Osmanlı** İmparatorluğunda da sağ kol, sol kol adları verilen bu ikili düzen hem askerî, hem de mülkî teşkilâtta esaslı bir kaide olarak uygulanmıştı. **Türkler**'de sağ kol, *Moğollar*'ın aksine olarak, daha şerefli sayılıyordu. **Boz-Ok**lar da hâkim kolu teşkil etmeleri itibari ile onlar sağ kol sayılmışlardır. Bu gelenek, bu kollar var oldukça devam edip gelmişdir[5]. **Boz-Ok**lar'ın hâkim kol sayılması, *İslâmiyet*ten önce siyasî üstünlüğün uzun bir zaman bu kolun elinde kalması, yabguların daha çok bu kolun boylarına mensup

1 *Ekrem Kâmil, Gazzî-Mekkî seyahat-nâmesi, Tarih Semineri Dergisi, İstanbul, 1937, s. 30.*

2 *Dahiliye Vekâleti, Köylerimiz, İstanbul, 1933, s. 118. Bu sonuncunun ne zamandan beri varolduğunu araştıramadım.*

3 *Ayrıca* **Kâşgarlı***'daki Yazğır (Yazır) damgası da üç ok ve bir yaya benziyor.*

4 *Fuad Köprülü, Osmanlılar'ın etnik menşei meseleleri (Belleten, sayı 28, s. 251, haşiye) ok ve yayın* **Selçuklu** *hânedanının hukukî sembolü olduğunu söyledikten sonra, bunların bütün Oğuz boylarına şâmil umumî bir hâkimiyet timsali olması ihtimalinin de düşünülebileceğini kaydetmiştir.*

5 *875(1473) yılında Haleb'de Memlûk kumandanı Yaş Bek'in katına gelen* **Türkmen** *beylerinden "***Boz-Ok***lar"a mensup olanlar Yaş Bek'in sağ tarafına, "***Üç-Ok***lar"a mensup olanlar da sol tarafına oturmuşlardı (İbn-Acâ, "Tarih ül-Emîr Yaş Bek ez-Zâhirî", yay. A.A. Taleymat, Kahire, 1973, s. 71).*

olmalarından ileri geliyor. Denildiğine göre, *Oğuz* yabguları başlıca şu boylardan çıkmıştır: *Kayı, Yazır, Avşar, Beğ-Dili* ve *Eymür*. Bunlardan yalnız *Eymür* boyu **Üç-Ok**lar'dan idi. **Dede-Korkut** destanlarında ise siyasî üstünlüğün **Üç-Ok**lar'da olduğu görülür. İslâm ülkelerinde de **Üç-Ok**lar büyük bir varlık göstermişlerdir: **Selçuklu** hânedanı *(Kınık), Salgurlular (Salur), Berçem oğulları (Yıva), Ak-Koyunlular (Bayındır), Ramazan-oğulları (Yüregir)* ve **Kadı Burhaneddin** *(Salur)* bu koldan idiler. Şimdiki bilgilerimize göre, **Boz-Ok**lar'dan da *Artuk-oğulları*'nın *(Döğer), Şumla-oğulları*'nın *(Avşar)* ve **Nâdir Şah**ın *Avşar* boylarından çıkmış olduğu görülüyor.

Kâşgarlı ve **Reşided-din**'de bulunan listelerdeki *Oğuz* boyları'nın adları, zamanlarındaki söyleniş şekillerine göre yazılmıştır. **Fahreddin Mubârek Şah**'ın listesindeki *Oğuz* boylarının yazılış şekli **Kâşgarlı**'nınkinin aynıdır[1].

Kâşgarlı ve **Reşided-din**'in listelerinde boyların damgaları da gösterilmiştir. Bu keyfiyet damgalara verilen ehemmiyeti ifade eder. **Kâşgarlı** bu damgaların davarlara, yılkılara vurulduğunu söyler[2]. **Reşided-din**'de bunlar damga kelimesi ile ifade edilmiştir. **Oğuzlar**'ın damgalar için hangi kelimeyi söyledikleri bilinemiyorsa da, bunun *Anadolu*'da kullanılan im (eñ) sözü olduğundan şüphe edilemez. Bazı *Türk* hânedanlarının, boylarının damgalarını aile alâmeti olarak kullandıklarını biliyoruz. *Salğurlular*'ın paralarında **Salur** damgası görüldüğü gibi[3], *Ak-Koyunlu* paralarında **Bayındır** ve *Osmanlı* hükümdarı **II. Murad**'ın bazı sikkelerinde de *Kayı* damgası bulunmaktadır. *Ak-Koyunlu*lar, damgalarını yalnız paralarına değil, yaptırdıkları eserlere, resmî vesikalara, bayraklarına da koydurmuşlardır. Her nekadar **II. Murad**'ın haleflerinin paralarında *Kayı* damgası görülmüyorsa da hükümdarlara ait şahsî eşyada, toplar da dahil olmak üzere, silâhlarda bu damgaya sık sık rastgelinmektedir. *Oğuz* boyları damgalarının *Anadolu*'da hayvanlara vurulduktan başka halı, kilim motifi olarak kullanıldığını, aşı boyası ile evlerin duvarlarına resmedildiğini, kap kacağa ve nazar değmemesi, uğur getirmesi için bazı giyim eşyasına konulduğunu ve hattâ mezar taşlarına bile çizildiğini biliyoruz[4]. Bunlara

1 *Fahreddin Mubarek Şah'ın 1206 yılında tamamladığı eserinde (Tarih-i Fahruddin Mubarek-Şah, yay. E. Denisson Ross, London, 1927, s. 47 Fotokopi XX) Türk kavimlerine dair bir liste vardır. Bu listenin bir kısmının kitaplardan, bir kısmının da işitilerek meydana getirildiği anlaşılıyor. Listede, Oğuz boyları oldukları tasrih edilmiyerek, bunlardan 15 veya 16 sının adları yazılmıştır. Bunların en tanınmış boylar oldukları görülüyor. Bu isimler listedeki sıra ile Eymür (metin:), Kınık, Beçenek, Üregir (metin:), Kayık (Kayığ= Kayı), Salğur (Salur), Yazğır (Yazır), Döğer (metin:), **Bayındır**, Ala-yundlık, Bayat, Toturğa, Afşar, Büğdüz (Metin:), Beg-Dili, Iva? (metin:), Fahruddin Mubarek Şah'ın bu Oğuz boylarının adlarını dinleyerek yazdığı muhakkaktır.*

2 *Kilisli, I, s. 57, Atalay, I, s. 58.*

3 *Köprülü, aynı yazı, s. 252, haşiye 1.*

4 *Damgalar hakkında yalnız Cenup'ta* **Türkmen** *oymakları müellifi rahmetli Ali Rıza Yalgın'ın bir incelemesi vardır: Ulu-Dağ çevresinde Türk damgaları, III. Türk Tarih Kongresi, Ankara, 1948, s. 426-433. Aynı müellifin Anadolu'da Türk damgaları (Bursa, 1943) adlı eseri daha tafsilâtlıdır. Bununla beraber daha fazla vakit geçirmeden Türkiye'nin her tarafında bu damgalar hakkında yeni araştırmalar yapılmalıdır.*

ilâve olarak bu damgalardan bazılarının da âbideler, yapılar ve kayalar üzerinde görülmüş olduğunu söyliyelim.

Reşided-din'in listesinde damgalardan başka ongunlar da görülmektedir. Bunların hepsi eti yenmiyen avcı kuşlardır. **Reşided-din**[1], *ongun* (onkun)[2] ittihaz edilen hayvan veya kuşun kutlu sayıldığını, incitilmediğini, etinin yenilmediğini bildiriyor ve *ongun* (onkun) kelimesinin *türkçede kutluluk* demek olan oynuk'tan geldiğini söylüyor. **Abdülkadir İnan**'a göre[3] *ongun moğolca* bir kelime olup *türkçesi töz*'dür. Her iki kelime de bugün *Türkiye*'de bilinmiyor. Görmüş olduğumuz gibi, **Oğuzlar**'ın tarihinde bir totem devri söz konusu değildir. Diğer taraftan **Oğuzlar**'ın ongun kuşları olduğu hakkında başka eserlerde hiç bir bilgi yoktur. Bu sebeble *Oğuz* boylarının onğunları olduğuna dâir bu hususta verilen bilgilerin doğruluğundan şüphe etmek yerindedir. Ongun olarak zikredilen avcı kuşlar başlıca, şâhin, kartal, tavşancıl, sunkur, uç ve çakır'dır. Bunlardan şâhin *farsça* bir kelimedir. Kartala gelince, bu da karakuş yerinde kullanılan yeni bir kelimedir. Kara kuş *Anadolu*'da kullanılır[4]. Tavşancıl kartala benzeyen, fakat ondan daha küçük, kara renkli bir kuştur. Sunkur ise tuğrıldan küçük, fakat doğandan daha büyük bir kuş olarak tarif edilmektedir[5]. Uç'a gelince, bu hususta bir bilgiye rastgelemedim. Yalnız **Timur**'un kumandanlarından **Uç-Kara Bahadır**'ın[6] adındaki uc kelimesi her halde bizim kuşu ifade etmektedir. Bu kumandanın adına bakarak tahmin etmek mümkün olabilir ki, uc yahut uç-kara, çal-kara, bay-kara ile birlikte aynı kuşu ifade edebilir. Ve bu kuş da kartal olabilir. Çakır da doğan soyundan bir kuş olup şâhinden ayrıdır.

Yine **Reşided-din**'in listesinden anlaşılıyor ki eski zamanlarda boyların toylarda yiyecekleri koyun etinin kısımları da bir kaideye bağlanmıştır. **Reşid ud-din**'de bu kısımlara endâm-i goşt (et parçası), **Yazıcı-Oğlu**'nda süñük (kemik) deniliyor. Dikkate değer ki, ongunlar gibi her dört boyun da ortak bir süñükü vardır. Böylece, *Kayı, Bayat, Alkara-Evli, Kara-Evli* boylarının süñükü yani koyundan yiyecekleri kısım sağ karı yağrın, yani sağ kürek kemiği kısmıdır. *Yazır, Döğer, Dodurga ve Yapırlı* boylarındaki sağ aşığlu, yani aşığın bulunduğu et parçası (bud), *Avşar, Kızık, Beğ-Dili* ve **Karkın**lar'ın süñükü sağ umaca, yani kalça (sağrı) kemiği kısmı, **Bayındır, Peçenek, Çavundur** ve *Çepniler*'in süñükü sol karı yağrın, *Salur, Eymür, Ala-Yuntlu, Yüreğir*ler'inki ucayla (sol umaca ?), *İğdir, Bügdüz, Yıva* ve *Kınık* boylarının sünükleri (sol ?) aşığludur.

1 *Câmi'ut-tevârih, Berezin yay., s. 30.*
2 *Cami ut-tevârih'in Berezin yayınında ve İstanbul nüshalarında: Onkun.*
3 *Tarihte ve bugün Şamanizm. (T.T.K.), Ankara, 1954, s. 42, 44.*
4 *F. Sümer,* **Oğuzlar***'a ait destanî mahiyyette eserler, s. 365, not 21.*
5 *Bu hususlarda biraz tafsilât için aynı yazıya bk. s. 364-365.*
6 *Nizâmeddin-i Şâmî, Zafernâme, s. 97.*

Bir boyun toplantılarda ve toylarda (umumî ziyafetler) oturacağı mevki (orun) ve yiyeceği et kısmı (ülüş) yalnız *Oğuz* elinde değil, diğer *Türk* kavimlerinde de kaidelere bağlanmıştır. Bu geleneklerin ehemmiyeti şuradadır ki bunlar bir boyun kendi eli içindeki siyasî ve içtimaî hukukunu tayin eden başlıca müesseselerdir[1].

Reşided-din'in listesinde boylar *Oğuz Han*'ın 24 torunundan türetilmiştir. **Kâşgarlı** da, 24 *Oğuz* boyunun, adlarını dip dedelerinden aldığını söyler[2] ve bu 24 dip dedeye **Zulkarneyn**'in *Türkistan* seferi esnasında nasıl **Türkmen** adının verildiğine dâir bir de hikâye anlatır. Ona göre bu boylar çok eski zamanlarda meydana gelmişlerdir. Aynı müellif bu boyların oba ve oba kolları olduğunu da yazıyor. Fakat **Oğuzlar**'dan hiç bir boyun obası kesin olarak bilinmiyor. Ancak, **Kara-Koyunlu** (*Yuva?*) ve **Ak-Koyunlu** (**Bayındır**) teşekküllerinin bu obalardan olması muhtemeldir. Ayrıca *Yemen*'deki *Resul-Oğulları*'nın mensup olduğu *Biçek?* ve 1230'larda *Şehrizor-Erbil* arasında faaliyette bulunan *Sevinç*'in (*Koş Yalu* (*çift yaylu*) adlı oymakların da bu obalardan oldukları düşünülebilir. XV. ve XVI. yüzyıllarda *Anadolu*'da yaşayan *Ağça-Koyunlu, Kara-Keçili* ve saire gibi oymaklar ile aynı yüzyıllarda *Harizm Türkmenleri* arasında görülen *Teke, Er-Sarı* gibi teşekküller için de aynı tahminde bulunmak mümkündür.

Osmanlı devleti teşkilâtında sağ kol, sol kol olmak üzere ikili düzen esaslı bir kaide olarak yer aldıktan başka, 24 lü düzene ait de bazı misaller vardır. Meselâ Rum-eli eyâleti 24 sancağa ayrıldığı gibi, *Diyarbekir* eyâleti de sekizi yurtluk, beşi ocaklık olmak üzere 24 sancak idi[3]. *Otluk-Beli* savaşında (1473) *Anadolu* beğlerbeğisi **Dâvud Paşa**'nın kumandasında 24 sancak beği vardı[4]. **Dede-Korkut** destanlarındaki 24 sancak beği sözü[5] bunlardan çıkmış olacaktır. **Evliyâ Çelebi**'ye göre[6], *Kütahya* sancağı 24 kadılık idi. Rum-elindeki devlet hizmetinde bulunan yörükler 24 kişiden müteşekkil takımlara ayrılmıştı. 24 kişiden biri eşkinci, üçü çatal ve yirmisi de yamak sayılmıştı[7]. 1100 (1688-1689) tarihinde Konya müteselliimi bulunan **Yeğen Osman Paşa**'nın dayısı **Kara-Hasan Beğ**'in maiyyetinde 24 bayrak sekban ve sarıca bölüğü vardı. Her bayrak bir bölüğü temsil etmekte ve her bölüğün başında bir bölük-başı bulunmakta idi. **Kara-Hasan**'ın azli üzerine bu 24 bayrak sekban ve sarucanın

1 *Türk kavimlerindeki bu müesseseler üzerinde: Abdülkadir (İnan), Orun ve ülüş meselesi, Türk hukuk ve iktisat tarihi mecmuası, İstanbul, 1931, s. 121-133.*

2 *Kilisli, I, s. 58, Atalay, I, s. 58-59.*

3 *Ayn Ali, Kavânîn-i âl-i Osman, İstanbul, 1280, s. 11; Koçi Beğ, Risale, yay. Ali Kemali Aksüt, İstanbul, 1939, s. 99, 101.*

4 *Sa'deddin, Tâcüt-tevârih, s. 529; Solak-Zâde, İstanbul, 1298, s. 240; Müneccim Başı, Sahâyif ul-ahbâr, III, s. 387.*

5 *Orhan Şaik yay., s. 78, 79, 80.*

6 *Seyahat-nâme, İstanbul, 1935, IX, s. 26.*

7 *Ö.L. Barkan, Kanunlar, Fatih kanun-nâmesi, İstanbul, 1943, s. 393.*

başına Yeğen **Osman Paşa**'nın kendi yeğeni, **Ahmed Beğ** geçmişti[1].

Osmanlı mâlî teşkilâtında da 24 sayısı ile ilgili olarak bazı misaller zikretmek mümkündür. **Yörükler**'den birinin koyunu 24'ten az olur veya hiç kalmaz ise onlar kara yanı yoksul sayılır ve kendilerinden buna göre bir vergi alınırdı[2]. Bundan başka *Yeniçeri ocağı* zâbitlerinden yaya-başıların gündeliklerinin 24 akçe olduğunu biliyoruz[3]. Oymaklar arasındaki bazı toplulukların, *Oğuz* boyları gibi, 24 bölük halinde teşkilâtlandıkları görülmektedir. Meselâ *Merv* bölgesinde yaşayan *Teke* adlı meşhur *Türkmen* oymağı, seyyahların sözlerine göre, 24 obaya ayrılmakta idi[4]. **Safevî** devrinde *Kara-Bağ*'da yaşayan ve 24 obadan meydana gelen bir topluluk da, teşkilâtına uygun olarak, "İğirmi Dört" adını taşıyordu[5]. **Şeref Han** bu topluluğun *Kürd* asıllı olduğunu söylüyor[6]. Yine ona göre mensup bulunduğu *Bitlis* dağlarındaki *Ruzegi* adlı boy 24 obadan müteşekkil olup, bunlardan 12 oba *Bilbasî* ve 12 oba da *Kovalsî* adını taşıyordu ki, her ikisinde de *Oğuz* boy teşkilâtının âmil olduğu açıkça görülüyor.

24 rakamının ok yapımında da bir değeri olduğu görülüyor. Osmanlı okları 4 dirhemden 24 dirheme kadar olup, yayın büyüklüğü göz önüne alınarak yapılırdı. Bundan başka ok her dört derecesi boğaz, yedi derecesi göbek, altı derecesi şalvar, yedi derecesi ayak olmak üzere 24 derece itibar edilmiştir[7].

Müverrih **Hammer**[8] 24 lü *Oğuz* boy teşkilâtının *Mısır* memlükleri'nde 24 beğ olarak devam ettiğini söylüyorsa da böyle bir keyfiyet ancak XVI. yüzyıl başlarında görülmektedir. Filhakika **Kanısav ul-Gavrî** devrinde mukaddem beğlerinin sayısı 24 idi[9]. Fakat daha önceki sultanlar zamanında da mukaddem beğlerinin aynı sayıda olması şüphelidir.

Şikârî'nin *Karaman-oğulları tarihi*'nde 24 vezir, 24 bin er sözü sık sık geçtiği gibi, **Evliyâ Çelebi**'de[10] de bu mahiyette ifadeler görülür. **II. Murad** da 1444 yılındaki *Varna zaferi* münasebeti ile tutsak alınan *Hıristiyan* beylerinden seçtiği 24 kişiyi *Memlûkler*'e göndermişti[11]. Bütün bu zikredilen misallerin bazıları bir tesadüf ile izah edilebilir ise de, bir çoklarının 24 *Oğuz* boyundan gelen gelenek ve hâtıra ile ilgili olduğu şüphesizdir.

Oğuz boylarına ait bu hususları belirttikten sonra, bilhassa *Türk*

1 *Fındıklılı Mehmed Ağa, Silahdar tarihi, İstanbul, 1983, II, s. 412, 416-417.*
2 *Kanun-nâme-i âl-i Osman, TOEM ilâveleri, s. 62.*
3 *İ.H. Uzunçarşılı, Kapı-kulu ocakları, (T.T.K.), Ankara, 1943, s. 393.*
4 *A. Burnes, Voyages de l'embouchure de l'Indus à Lahur, Caboul, Balkh et Boukhara, III, s. 198.*
5 **İskender Beğ**, *Tarih-i âlem ârâ-yi Abbâsî, Tahran, 1335 ş., II, s. 1025.*
6 *Şeref Han, Şeref-nâme, Kahire, 1930, s. 424.*
7 *Süleymân Kâni İrtem, Türk kemankeşleri, İstanbul, 1939, s. 29.*
8 *Osmanlı imparatorluğu tarihi, türkçe tercümesi Mehmed Ata, İstanbul, 1329, I, s. 55.*
9 *İ.H. Uzunçarşılı, Osmanlı devleti teşkilâtına medhal, 1941, s. 347.*
10 *Seyahat-nâme, III, s. 53, IV, 103, 104.*
11 *Âşık Paşa Zâde, Tevârih-i âl-i Osman, İstanbul, 1322, s. 133.*

oymakları hakkında araştırma yapacaklara kolaylık olmak üzere, **Kâşgarlı**'da ve **Reşided-din**'de geçen *Oğuz* boyları aşağıda ayrı listeler halinde verilmiştir. Bilindiği gibi, **Yazıcı-Oğlu Ali**'nin ve **Ebû'l-Gâzi**'nin listeleri esas itibarı **Reşided-din**'den gelmektedir. Ancak **Yazıcıoğlu Reşided-din**'in mükemmel bir nüshasını gördüğünden ve aynı zamanda bu konuya vâkıf ve meraklı bir *Türk* olduğu için listesi kaynağına en yakın olanıdır. Bu bakımdan onun listesi de aynen yayınlanmıştır.

A. KAŞGARLI'DAKİ OĞUZ BOYLARI[1].

	BOYUN ADI		DAMGASI
1	*Kınık*	قنق	
2	*Kayığ*	قيغ	
3	*Bayundur*	بايندر	
4	*İwa, Yıwa*	افا ' يفا	
5	*Salğur*	سافر	
6	*Afşar*	افشار	
7	*Beg-Tili*	بكلي	
8	*Bügdüz*	بكدز	
9	*Bayat*	بيات	
10	*Yazğır*	يذعر	
11	*Eymür*	ايمر	
12	*Kara-Bölük*	قراباياك	
13	*Alka-Bölük*	الڤابلك	
14	*İgdir*	اكدر	
15	*Üregir, Yüregir*	اركر ' يركر	
16	*Totırka*	ترترقا	
17	*Ala-Yundluğ*[2].	الايندلغ	
18	*Töker*	توكر	
19	*Beçenek*	جبنك	
20	*Çovaldur*[3].	جولدر	
21	*Çepni*	جبنى	
22	*Çarukluğ*[4].	جرقلغ	

1 *Daha önce de işaret edildiği gibi, Kâşgarlı listesine iki boyu dahil etmemiştir.*

2 *Ûlâ-yundluğ.*

3 *Cuvaldar.*

4 *Kilisli, I, s.56-58; Atalay, I, s. 55-59.*

B.REŞİDED-DİN'E GÖRE OĞUZ BOYLARI

		BOYUN ADI	ANLAMI	ET PAYI	ONKUNU	DAMGASI	
BOZ - OKLAR	GÜN-HANOĞULLARI	Kayı, قايي	Sağlam	Sağ karı yağrın	Şâhin		1
		Bayat, بايات	Mutlu yiyeceği bol.	Sağ karı yağrın	Şâhin		2
		Alkaravlı, القراولى	Nereye varsa başarı gösterir[1].	Sağ karı yağrın	Şâhin	.....	3
		Kara-İvli, قرا ايلى	Kara otağlı.	Sağ karı yağrın	Şâhin		4
	AY-HANOĞULLARI	Yazır, يازر	Çok ülkeye sahip.	Aşığlu	Kartal		5
		Döger, دوكر	Toplanmak için.	Aşığlu	Kartal		6
		Dodurga, دودورغا	Ülke almak ve yönetmek	Aşığlu	Kartal		7
		Yaparlı,	.....[2]	Aşığlu	Kartal		8
	YILDIZ-HANOĞULLARI	Avşar, اوشار	Çevik ve avı seven	Sağ Umaca	Tavşancıl		9
		Kızık,[3] قزيق	Güçlü, düzene sokmada ciddi.	Sağ Umaca	Tavşancıl		10
		Beg-Dili, بيك دلى	Ulu'ların sözleri gibi değerli	Sağ Umaca	Tavşancıl		11
		Karkın, قارقين	Çok ve doyuran aş.	Sağ Umaca	Tavşancıl		12
ÜÇ - OKLAR	GÖK-HANOĞULLARI	Bayındır, بايندر	Daima yiyecekle dolu olan yer.	Sol karı yağrın	Sunkur		13
		Beçene,[4] بجنه	İyi çalışır.	Sol karı yağrın	Sunkur		14
		Çavuldur, جاولدور	Şerefli, ünü yayğın	Sol karı yağrın	Sunkur		15
		Çepni, جبنى	Nerede yağı görürse hemen savaşır	Sol karı yağrın	Sunkur		16
	DAĞ-HANOĞULLARI	Salur, سالور	Nereye varsa kılıç ve çamağı iş görür.	Ucuyla	Uc		17
		Eymür, ايمور	Son derece iyi ve zengin.	Ucuyla	Uc		18
		Ala-Yuntlı, الايونتلى	Hayvanları iyi.	Ucuyla	Uc		19
		Üregir, اوركر	Daima iyi ve düzen kurucu.	Ucuyla	Uc		20
	DENİZ-HANOĞULLARI	Yigdir,[5] يكدير	İyilik, büyüklük, yiğitlik.	Aşığlu	Çakır		21
		Bügdüz, بكدز	Herkese tevâzu gösterir ve hizmet eder.	Aşığlu	Çakır		22
		Yıva, ييوا	Derecesi hepsinden üstün.	Aşığlu	Çakır		23
		Kınık, قينق	Nerede olsa değerlidir	Aşığlu	Çakır	[6]	24

1 *Berezin yayınında ve İstanbul nüshalarında bu boyun damgası yoktur.*

2 *Bu boyun anlamı ne Berezin yayınında, ne de İstanbul nüshalarında vardır. Yazıcı-Oğlu'nunkinde de olmaması, bunun asıl nüshada da bulunmadığı ihtimalini veriyor. Ebû'l-Gâzi'nin listesinde de bu ad görülemiyor.*

3 *Berezin ve İstanbul nüshalarında* قيز رق *dır. Fakat, bunun Yazıcı-Oğlu'nda görüldüğü gibi* قيز رق *olduğunda şüphe yoktur.*

4 *Bazı İstanbul nüshalarında* بينه *şeklindedir. Anadolu'da bu boy Kaşgarlı'da geçtiği gibi, Beçenek (Peçenek) şeklinde tanınmıştır.*

5 *Berezin yayınında* ديكر ل *İstanbul yazmalarında:* يكير *Türkiye'de, Kâşgarlı'da olduğu gibi, İgdir şeklinde tanınmıştır ki, doğrusu da budur.*

6 *Câmiût-tevârih, Berezin yay.,s.32-38.*

C.YAZICI-OĞLU'NDAKİ OĞUZ BOYLARI LİSTESİ[1].

Hanlar hanı sünüğü baş ve uca buna kan derler

		BOYUN ADI	ANLAMI	SÜNÜK	KUŞ	DAMGASI	
BOZ-OK KAVİMLERİ Kİ SAĞ KOLDURURLAR	GÜN-HAN Oğlanları ki dükeli oğlanların ulusudur	Evvel, KAYI قايي	Yani muhkem.	Sağ karı yağrın	Şâhin		1
		Duvum, BAYAT بايات	Yani devletlü ve nimetlü.	Sağ karı yağrın	Şâhin		2
		Sevvum, ALKA-EVLİ الفه اولي	Yani her yere yürürler, muvafakat ederler.	Sağ karı yağrın	Şâhin		3
		Çehârum, KARA-EVLU قرا اولو	Yani evleri kara.	Sağ karı yağrın	Şâhin		4
	AY-HAN Oğlanları ki ikinci oğuldurur	Evvel, YAZIR يازر	Yani çok vilâyet anun ola.	Aşuklu Umaca	Kartal		5
		Duvum, DÖGER دوگر	Yani derilmegiçün bir yire geleler.	Aşuklu Umaca	Kartal		6
		Sevvam, DODURGA دودرغا	Yani milk dutmak ve yasamak.	Aşuklu Umaca	Kartal		7
		Çehârum, YAPARLI يابرلى	.....[2]	Aşuklu Umaca	Kartal		8
	YILDIZ-HAN Oğlanları ki üçüncü oğuldurur	Evvel, AVŞAR آوشار	Yani cüst u çâlâk ve ava ve canavara ve kuşa heveslü.	Sağ umaca ve adlu	Tavşancıl		9
		Davum, KIZIK قيزيق	Yani kuvvetlü ve yasakda ciddu cehd edici.	Sağ umaca ve adlu	Tavşancıl		10
		Sevvum, BEGDİLİ بيك دلي	Yani beğler sözü azizdür.	Sağ umaca ve adlu	Tavşancıl		11
		Çehârum, KARKIN قارقين	Yani ulu aş ve doyurucu	Sağ umaca ve adlu	Tavşancıl		12
UÇ-OK KAVİMLERİ Kİ SOL KOLDURURLAR	GÖK-HAN Oğlanları ki dördüncü oğuldurur	Evvel, BAYINDUR بايندر	Yeni hemîşe bay ve nimetlü ol.	Sol karı yağrın	Sunkur		13
		Duvum, BİÇENE بيجنه	Yani eyü dürüşici.	Sol karı yağrın	Sunkur		14
		Sevvum, ÇAVINDIR جاوندر	Yani namuslu ve ırak çavlu	Sol karı yağrın	Sunkur		15
		Çehârum, ÇEPNİ جبني	Yani kandeki yağı görz derhal savaşur ve çapar.	Sol karı yağrın	Sunkur		16
	DAK (Dağ)-Han Oğlanları ki beşinci oğuldurur	Evvel, SALUR سالور	Yani salur yani kandeki irişesir kılıç ve çomakañrevan olsun	Ucayla adlu	Uc Kuş		17
		Duvum, EYMÜR ايمور	Yani hadsiz eyü boy ol.	Ucayla adlu	Uc Kuş		18
		Sevvum, ALAYUNDLU الايوندلو	Yani kısraklar ala ve oyu atlu.	Ucayla adlu	Uc Kuş		19
		Çelârum, ÜREGİR اوراكير	Yani hemîşe eyluk ve ihsan edici.	Ucayla adlu	Uc Kuş		20
	DENİZ-HAN Oğlanları ki altıncı oğuldurur	Evvel, İGDİR ايكدر	Yani eylük ve ululuk ve bahadurluk.	Aşuklu ve kıç	Çakır		21
		Duvum, BÜĞDÜZ بوكدز	Yeni dükelina tevazu ve kulluk ve hizmet ider.	Aşuklu ve kıç	Çakır		22
		Sevvum, YIVA يوا	Yani mertebesi dükelinden üstün ola.	Aşuklu ve kıç	Çakır		23
		Çehârum, KINIK قينق	Yani dükelinen her yirde bunlar aziz ola.	Aşuklu ve kıç	Çakır		24

1 *Tarih-i âl-i Selçuk, Topkapı Sarayı, Revan Köşkü ktp., nr.1390, s.21-24.*

2 *Reşîded-dîn nüshlarında olduğu gibi burada da boşluk vardır.*

Ç. ANADOLU'DA BUGÜNKÜ SÖYLENİŞE GÖRE OĞUZ BOYLARININ ADLARI

BOZ-OKLAR

KAYI

BAYAT

KARA-EVLİ

YAZIR

DÖĞER

DODURĞA

AVŞAR

KIZIK

BEĞ-DİLİ

KARKIN

ÜÇ-OKLAR

BAYINDIR

PEÇENEK (BEÇENEK)

ÇAVUNDUR

ÇEPNİ

SALUR (SALIR)

EYMİR

ALAYUNTLU

YÜREĞİR

İĞDİR

BÜĞDÜZ

KINIK

D. OĞUZ BOYLARINA AİD ANADOLU'DA YER ADLARI

Kitabın sonlarında **Oğuz** boylarına ait yer adları hakkında bir cedvel görülecektir. Bu cedvel XVI. yüzyılda yazılmış Baş-Bakanlık Arşivi ile Tapu ve Kadastro Umum Müdürlüğü Arşivi'ndeki mufassal tahrir defterleri taranarak meydana getirilmiştir. Cedvelin boylara ait bütün yer adlarını ihtiva etmesi için elden gelen gayret gösterilmiş olmakla beraber, yine de tam olduğu iddia edilemez. Çünkü, defterde semt ve mevki adları tesadüfen geçmektedir. Halbuki bunlar arasında da **Oğuz** boylarına ait çok, hatta pek çok yer adının bulunduğu şüphesizdir.

Tahrir defterlerinde, sık sık *Oğuz* yer adına da rastgelinmektedir. *Fırat* ile *Adalar Denizi* arasındaki sahada bulunan bu yer adının (yani *Oğuz*'un) mühim bir kısmının şahıslardan geldiği anlaşılıyor. Esasen XV. yüzyıl ile XVI. yüzyılın birinci yarısında oymaklar ve köylüler arasında *Oğuz*'un şahıs adı olarak kullanıldığını da biliyoruz. Diğer *Türk* kavimlerinin (*Kıpçak, Karluk, Çiğil, Uygur* gibi) adları çok az görülmektedir. Bunlardan en fazla *Çigiller*'inkine rastgeliniyor.

Tahrir defterlerinde görülen **Oğuz** boylarına mensup oymaklar, 24 boydan 23'ünün *Anadolu*'ya gelmiş olduğunu kesin olarak ortaya koymuştu. Mamafih, **Kâşgarlı**'nın *Alka-Bölük* ve **Reşided-din**'in *Alkaravlı* (şüphesiz *Alka Evli*) şeklinde zikrettiği boya gelince, bazı köy adlarının bu boyla ilgili olması muhtemeldir. Mesela *Zonguldak*'ın *Safranbolu* kazasına bağlı *Halka Evli* köyünün adı, bana göre, bu boydan gelmektedir. *Samsun*'un *Vezirköprü* kazasındaki *Halka Avlu* ile *Manisa*'nın *Kırkağaç* kazası köylerinden *Halka Havlu*'nun da yine *Alka Evli*'nin değişmiş şekilleri olmaları pek muhtemeldir. Çünkü bunlar, bu şekilleri ile bir mana ifade etmezler. Hatta *Halkalı* adlı köy adlarının da *Alka Evli* ile ilgili olması düşünülebilir. *Alka Evli*'nin adı, *Hazar-Ötesi Türkmenleri* arasında görülemiyor. Esasen *Hazar-Ötesi Türkmenleri*'nin meydana gelmesinde birinci derecede âmil olan **Salur, Çavuldur** (*Çavundur*), **Karkın, Eymür, İğdir** ve **Yazırlar**'dan bilhassa ilk dördü, *Anadolu*'da da kuvvetli bir varlık göstermişlerdir. Hattâ bunlardan *Salur, Eymür* ve *Karkınlar*'ın *Anadolu*'nun iskânında birinci derecede bir rol oynadıklarını söylemek mümkündür. Yine *Hazar-Ötesi Türkmenleri*'nin meydana gelişinde âmil oldukları anlaşılan *Kayı, Bayındır* ve *Beğ-Dilliler*'e gelince, bunlardan *Kayı*'nın *Anadolu*'nun feth ve iskânında en mühim rolü oynadığı tereddüdsüzce söylenebilir. *Bayındır*'ın da aynı ülkedeki yerleşmede birinci derecede âmil olduğu anlaşılıyor. *Beğ-Dili* boyu ise her ne kadar cedvelde oldukça gerilerde, 16. sırada bulunmakta ise de ona aid aynı yüzyılda Anadolu'da göçebe ve yarı göçebe olmak üzere, kalabalık teşekküllerin yaşamakta olduklarını göreceğiz. Hâsılı bir boyun

Hazar Ötesi Türkmenleri'nin teşekkülünde âmil olması onun, *Anadolu*'da kuvvetli bir varlık göstermesine mâni olmuyor. *Anadolu*'da diğer boylara nazaran daha zayıf bir durumda görünen **Peçenek, Yıva, Büğdüz, Dodurga, Kızık** ve **Ala-Yundlular**'a mensup oymaklara, *Hazar Ötesi Türkmenleri* arasında hiç rastgelinmemiştir. Şurası muhakkaktır ki eski zamanlardan beri *Oğuz* boylarının nüfusları arasında farklar vardı. Yani bazı boylar kalabalık, bazıları daha az kalabalık bazıları da az nüfuslu idiler.

Cedvelde en fazla yer adına sahip boy, *Oğuzlar*'ın en asil teşekkülü olan *Kayılar*'dır. Bundan başka aynı yüzyılda, bu boya mensup kalabalık sayıda oymakların da yaşadığı görülür. *Kayı*'yı, *Avşar (Afşar)* tâkip etmektedir. Bu boyun da XVI. yüzyılda *Türkiye*'de ve bu ülkenin *Türk* oymakları bakımından uzantısı olan *İran*'da kalabalık oymakları olduğu ileride görülecektir. *Oğuz* rivayetlerinde *Avşarlar*'ın aynı zamanda *Kayı*'nın yanında hükümdar çıkarmış boylardan biri olduğu da söylenir.

Avşar'dan sonra **Selçuklular**'ın *Kınık* boyu geliyor. Çıkardıkları büyük hânedan idaresinde geniş bir bölgede yayılmış olması pek muhtemel olan *Kınıklar*'a ait, *Anadolu*'da üçüncü sırada yer alabilecek derecede çok yer adına tesadüf edilmesi karşısında hayret edilebilir.

Cedvelde dördüncü sırayı *Eymürler*, beşinci sırayı da *Karkınlar* işgal etmektedir. Halbuki, **Kaşgarlı Mahmud** bazı hususlarda diğer boylardan ayrıldıklarını ve **Ḫalaç** adını taşıdıklarını söyliyerek *Karkın*'ı ve diğer bir boyu listesine almamıştı.

Cedvelde altıncı sırayı **Bayındır** ve onu **Salur** takip etmektedir.

Araştırmaların bu günkü durumunda *Türk-Oğuz* tarihinde bu arada *Anadolu*'nun fetih ve iskânında-adları sayılan boylardan *Kayı, Kınık, Avşar, Bayındır* ve *Salurlar*'ın birinci derecede roller oynamış en mühim boylar oldukları anlaşılıyor.

Cedveldeki yer adları umumiyetle XII., XIII. ve XIV. yüzyıllardan kalma yadigârlardır. Bunların yoğun bir halde bulunduğu *Anadolu* sahası *Fırat* ve *Adalar denizi* arasındaki yerdir. Bu saha, asıl **Selçuklu** yurdu ile *Danişmend* ülkesini ve *Uc Türkmenleri* tarafından fethedilen *Batı Anadolu* ve *Marmara* bölgesini içine alır. Boylardan her biri ile ilgili yer adları bu saha dahilinde serpilmiş bir durumda bulunmaktadır. Diğer taraftan her bölgede boylardan çoğuna ait yer adları bir arada görülmüyor. Bu husus boylara mensup obaların muhtelif zamanlarda *Anadolu*'ya gelmesi ve buraya geldikten sonra da siyasî ve iktisadî âmiller ile yeni bölünmelere maruz kalması ile ilgilidir. Bununla beraber boylardan bazılarının bir bölgede diğerlerine nazaran daha kalabalık bir halde yerleşmiş olduklarını, cedvele

dayanarak söylemek mümkündür. Şimdi bunu gösterelim.

Kayı	: *Sivas* (8 yer adı), *Kütahya* (8), *Kengiri-Çankırı-* (7), *Konya* (6), *Menteşe-Muğla* bölgesi- (6), *Kastamonu* (6), *Hamid-Isparta* ve *Burdur* bölgesi-(5), *Amasya* (4), *Çorum* (4), *Ankara* (4).
Bayat	: *Konya* (7), *Hüdâvendigâr-Bursa* bölgesi- (4), *Kara-Hisar-ı Sahib-Afyon-*(4), *Karasi-Balıkesir-* (4).
Kara-Evli	: *Bolu* (4), *Kastamonu* (2), *Sivas-Tokat-* (2).
Yazır	: *Hamid* (5).
Dodurga	: *Bolu* (7), *Kastamonu* (5).
Avşar (Afşar)	: *Bolu* (17), *Kastamonu* (9), *Konya* (9), *Kütahya* (5), *Ankara* (4), *Kayseriyye* (4).
Karkın	: *Sivas* (8), *Kara-Hisar-ı Sahib* (6), *Saru-Han-Manisa-* (5), *Karasi* (4).
Bayındır	: *Bolu* (6), *Hamid* (5), *Hüdâvendigâr* (5).
Peçenek	: *Ankara* (4).
Çavuldur (Çavundur)	: *Kastamonu* (4), *Konya* (3), *Sivas (3)*, *Ankara* (3).
Çepni	: *Trabzon* (yöre), *Kastamonu* (6), *Bolu* (5), *Dulkadır* (1).
Salur	: *Sivas* (9), *Saru-Han* (4), *Hamid* (3).
Ala-Yundlu	: *Ak-Saray* (5), *Saru-Han* (3), *Sivas* (3), *Ankara* (3). *Trabzon* (1).
Eymür	: *Hüdâvendigâr* (10), *Kastamonu* (8), *Sivas* (7), *Ankara* (5), *Kütahya* (5), *Çorum* (4), *Trabzon* (1).
Yüreğir	: *Adana* (yöre), *Kastamonu* (6), *Hamid* (4), *Teke-Antalya* bölgesi- (4). *Trabzon* (1).
İğdir	: *Kastamonu* (8), *Teke* (6).
Büğdüz	: *Hamid* (4), *Kastamonu* (3), *Ankara* (1).
Kınık	: *Adana* (yöre), *Ankara* (9), *Kütahya* (9), *Sivas* (8), *Konya* (5), *Kengiri* (5), *Kara Hisar-ı Sahib* (5), *Malatya* (4), *Karasi* (4).

Oğuz boylarına ait bu günkü yer adlarına gelince, XVI. yüzyıldan bu yana bütün boylar yer adı kaybına uğramış olmakla beraber aralarında bu hususda bazen büyük farklar görülmektedir.

Meselâ XVI. yüzyılda 29 yer adına sahib bulunan *Ala-Yundlu* boyunun, İç-İşleri Bakanlığı'nın *Türkiye*'de **meskûn yerler kılavuzu** adlı kitabına göre, bugün bir yer adı (o da *Ala-Yund* şeklinde) kalmıştır. XVI. yüzyıldaki 44 *Yüreğir* yer adına karşılık yine aynı kitabda, 9 veya 10 *Yüreğir* (*Yüreğil* şeklinde) yer adı görülmektedir. *Kayı* boyu da XVI. yüzyıldaki 94 yer adından 2/3 sinden fazlasını kaybetmek sureti ile 25'e düşmüştür. *Kınık* ise 81 yer adından 35 ini kaybetmiştir. *Avşar*'a gelince, bu boya ait XVI. yüzyılda 86 yer adı tesbit edilmiştir. Bu gün ise, *Avşar* ve Afşar şeklinde olmak üzere, aynı kitaba göre, 53 yer adı vardır. Bu sayı ile *Avşar* şimdi en başta gelmektedir. Ancak bu yer adlarından bazılarının XVI. yüzyıldan sonra yerleşen *Avşar*lar'a ait olduğu anlaşılıyor.

Aşağıda *Oğuz* boylarını birer birer incelemeğe geçmeden önce dikkati çekmek istediğimiz bir husus vardır ki, o da XV. ve XVII.

yüzyıllarda *Anadolu*'da ve hattâ *İran*'da boylardan birçoklarının (*Avşar, Bayat, Döğer, Çavundur, Salur, Eymir, Bayındır*) adlarının, *Oğuz* gibi, daha ziyade *Türk* oymakları arasında şahıs ismi şeklinde kullanıldığının görülmüş olmasıdır. Bunun, bilhassa daha önce bahsedildiği üzere, *Türkiye*'deki *Oğuzculuk* cereyanı ile ilgili olduğu açıkça anlaşılıyor. Bu keyfiyet bizi tarihi hayatını takip edemediğimiz pek az nüfuslu *Oğuz* boy adını taşıyan bir oymağın adını taşıdığı boydan geldiğinde bazan şüpheye düşürüyor. Meselâ, XIII. yüzyılın ikinci yarısının başlarında *Antalya-Denizli* tarafındaki uç beylerinden **Salur Beğ** gibi[1], *Oğuz* boy adını taşıyan bir şahsın, adını taşıdığı boya mensup olduğuna kesin olarak hükmetmemiz doğru değildir. Çünkü böyle bir şahıs o boydan olmayabilir; nasıl ki, *Bayındır* adlı bazı *Kürd* beyleri olduğu gibi[2]. Daha ziyade *Boz-Ulus* ve *Haleb Türkmenleri* gibi topluluklarda bir *Oğuz* boyuna mensup bir oymakta başka bir *Oğuz* boyunun adını taşıyan şahıslar görülmektedir. Meselâ *Boz-Ulus* ve *Yeni-il*'deki *Avşar* oymakları arasında **Bayat**, *Salur* adlarını taşıyan şahıslar olduğu gibi, *Çavundur* oymağı arasında da **Bayat** adlı kimseler vardır. Mamafih bunun incelemeleri güçleştirebilecek kadar çok olmadığını da söylemeliyim. Bilhassa meslekten olmayanlara hatırlatmak istediğimiz diğer bir husus da **Osmanlı** devrinde Anadolu'da köylerde ve şehirlerdeki yerleşik Türk halkının ve *Oğuz* boy adını taşımayan Türk oymaklarının da bahsedilecek bu 24 *Oğuz* boyuna mensup oldukları, onlardan geldikleridir. Bizim Osmanlı devrinde göreceğimiz *Oğuz* boy adlarını taşıyan teşekküller, ancak büyük ve eski oğuz boylarının adlarını henüz değiştirmemiş veya yerleşmemiş kalıntılarından başka bir şey değillerdir.

En son olarak her hangi bir oymağın yerleştiği bir yere kendi adını vermesinin hiç de bir kaide veya bir gelenek olmadığına işaret etmeliyiz. Kümeler halinde yörelere yerleşmiş *Oğuz* boylarına mensup büyük teşekküllerin bile yerleştikleri yerlerde kendi adlariyle ilgili bir yadigâr bırakmamış oldukları da görülür. Mesela geçen yüzyılın ikinci yarısında yerleştirilmiş olan son *Avşarlar* ile **Beğdililer**'in köylerinden hiçbiri *Avşar* ve *Beğdili* adını taşımıyor.

E. OĞUZ BOYLARI

I. KAYI

Kayı boyu, görüldüğü üzere, **Reşided-din**'in listesinde en başta yer almıştır. Bu liste *Oğuz* boylarının, *İslâmiyyet*ten önceye ait tarihlerindeki siyasî ve içtimaî mevkileri esas alınarak yapılmış ol-

1 *Aksarayî, Musâmeret ul-ahbâr, yay.O.Turan, TTK, Ankara, 1944, s. 71.*

2 **Şeref Han**, *Şeref-nâme, I, s. 133, 250, 290.* **I. Tahmasb** *devrinde, Tâliş'ler'den* **Bayındır Han** *adlı bir emîr vardı (***Hasan beğ-i Rumlu**, *Ahsen ut-tevârih, Baroda, 1931, s. 438). Yine aynı hükümdar zamanında* **Afşar Aka** *adlı bir saray mensubu görülüyor ki (aynı müellif, s. 476), kendisinin Afşarlar'dan olduğuna dâir bir delil yoktur.* **Karaman-oğlu İbrahim Beğ**'in **Bayındır Beğ** *adlı bir emîri olup,* **İbrahim Beğ** *ona Ilgın'ı vermişti (Şikârî, s. 185).*

duğundan *Kayılar*'ın listenin başında yer almaları, onların bu bakımlardan (siyasî ve içtimaî mevki itibariyle) *Oğuzlar*'ın en mühim ve en asil boyu sayıldığını gösterir. Nitekim *Kayılar*, *Oğuz* hükümdarlarını çıkaran 5 boyun başında zikredildiği gibi, yine **Reşided-din'in Oğuzlar**'ın tarihi bölümünde bir *Oğuz* yabgu sülâlesi de bu boya mensup gösterilir[1]. Muhakkak ki *Kayılar*, *Oğuz*lar'ın en eski, en köklü ve en şerefli boylarından biri idi.

Yine **Reşided-din**'deki *Türkler*'in tarihi bölümünde yazıldığına göre[2], *Müslüman Oğuz* hükümdarı **Ali Han** zamanında, *Amu* suyunun (belki de *Seyhun* kasdediliyor) sol yakasında oturan ve 40.000 atlı çıkaran *Oğuzlar*'ın başında *Kayı*'dan **Korkut Beğ** bulunuyordu. Aynı bölümde **Selçuklu** ailesinin, **Korkut Beğ**'in reislik yaptığı bu *Oğuz* kümesinden çıktığı söylenir.

Fakat eserlerde bu boydan hiç bahsedilmiyor. Buna karşılık XVI. yüzyılda yazılmış *Osmanlı* tahrir defterlerinde *Kayılar*'a ait pek çok yer adına ve teşekküllere rastgelinir. Öyle ki, az yukarıda yazıldığı gibi, *Kayı* boyu, *Oğuz* boylarına ait yer adları hakkında XVI. yüzyılda yazılmış defterler üzerinde yaptığımız araştırmaya göre meydana getirilen listede 94 yer adı ile en başta gelmektedir[3]. *Şebin Kara-Hisar* ve *Kemah*'tan başlayan bu *Kayı* yer adları *Muğla* ve *Manisa*'ya kadar yayılmış bir halde bulunmaktadır.

Kayı adlı oymaklara gelince, *Kayılar* bu hususta da en fazla teşekküllere sahip bulunan iki boydan (diğeri *Avşar*) biridir. Yer adlarında olduğu gibi, oymaklar hususunda da **Kayı** ile *Avşar* birbiri ile başbaşa gitmektedir. Bu *Kayı* oymakları, *Avşar*, *Bayat* ve diğer bir çok boyun aksine olarak, Yörükler arasında, yani *Anadolu*'nun orta ve batı taraflarında bulunmaktadır. Şimdi bunları, yaşadıkları bölgelere göre tetkik edelim:

1. A t - Ç e k e n: *Konya* bölgesindeki *Kayı* oymağı, *At-Çeken* topluluğuna mensup olup, *Lârende* (bugün *Karaman*) kasabasının doğu ve *Ereğli*'nin güneyindeki toprakları kaplayan *Bayburd* kazasında yaşamaktadır. Bu oymağın, **II. Bâyezid** devrinde 260'ı evli olmak üzere 343, **I. Selim** zamanında, 475 i evli olmak üzere, 680 vergi nufusuna sahip olduğu görülüyor. Diğer taraftan bu *Kayı* oymağının hemen bütün mensupları sipahi oğulları idiler. Oymağın bahsedilen zamanlarda elinde bulunan ekinlikleri yani çiftçilik yaptıkları yurdları (mezrea) şunlardı: *Yassı-Üyük*, *Erence*, *Arslanlu-Virânı*, *İnlü-Virânı*, *Bostanlu*, *Günü*, *Karaca-Kaya*, *Kınık*, *Gencek* adlı ekinlikler de *Aksaklu* oymağı ile eski zamanlardan beri otura geldikleri yurdları idi. *Konya Kayıları*'nın 1547 de *Kapanlar*, *Gök-Köy*, *İbrahim*,

1 *Oğuzlar'a ait destanî mahiyyette eserler, s. 371-376.*

2 *Aynı yazı, s. 378.*

3 *Cedvele bk.*

Dwâneler, Gebeciler ve belki de *Kayı Hüyüğü* adlı köylerde yerleştikleri görülüyor[1].

Bu *Kayı* oymağının yaşadığı zamanda *Konya* bölgesinde, *Kayı* adlı 6 köy de vardı[2].

2. A n k a r a: Görüldüğü gibi, *Ankara* sancağında, *Kayı* adlı 4 yer adı olmasına rağmen[3], nüfusu çok bir *Kayı* oymağı yoktur. Bu adda *Ankara Yörükleri* arasında pek küçük bir oymak vardır ki bu da *Kayıcık* adlı bir köyde yaşamaktadır[4]. Bu *Kayıcık* köyü *Ankara* ile *Ayaş* arasındaki, *Murtaza-Âbâd* kazasına bağlı *Kayıcık* köyü olsa gerektir. XVI. yüzyıldaki bu küçük *Kayı* teşekkülünün eski ve oldukça büyük bir *Kayı* oymağının kalıntısı olması muhtemeldir.

3. H a m i d (Isparta): XVI. yüzyılda bir *Kayı* oymağı da *Hamid* sancağı'nın *Eğridir* kazasında yaşamaktadır. Bu oymağın **Kanunî** devrinde 118 vergi nüfusu vardı[5]. Aynı sancakta *Kayı* adlı 5 köy de görülmektedir[6].

4. D e n i z l i: XVI. yüzyılda en büyük *Kayı* oymağı *Denizli*'nin kuzeyinde yaşamaktadır. Başlıca *Kaş-Yenicesi, Aydos* ve *Şeyhlü* kazalarında yaşayan bu *Kayı* oymağı **Kanunî** devrinde 35 köyde yurd tutmuş bulunuyordu. Bu oymağın evli vergi nüfusunun 1123, bekâr vergi nüfusunun 223 olduğu ve her yıl devlete 42.000 akça vergi verdiği görülüyor. Bu *Kayı* teşekkülünün oturduğu köylerden hiç biri *Kayı* adını taşımıyor[7]. 978 (1570-1571) tarihli bir hükümde bu *Kayı Yörükleri*'nin vergilerinin tahsiline kadıların müdahale etmemeleri emrediliyor[8].

5. M e n t e ş e: İkinci kalabalık *Kayı* teşekkülü de bu sancakda yaşıyor. Bu *Kayı* teşekkülü, adı geçen sancağın *Köyceğiz-Ayasuluğ (Selçuk)* arasındaki köylerinde oturmaktadır. **Yavuz Selim** devrinde tîr (ok) adı ile 14 kola ayrılan *Menteşe Kayıları*, 892 vergi evine sahip idiler; 1553 tarihinde ise vergi evleri 1034 olarak hesap edilmiştir[9]. Bunların da yurd tuttukları köylerden hiç biri *Kayı* adını taşımıyor. Lâkin aynı bölgede, aynı devirde 6 köyün *Kayı* adını taşıdığı[10] görülmektedir ki, bunlardan hiç birinin adı zamanımıza kadar gelmemiştir.

1 *Faruk Demirtaş (Sümer), Osmanlı devrinde Anadolu'da Kayılar, Belleten, sayı 47, s. 576-578, 598, 604-606.*

2 *Cedvele bk.*

3 *Cedvele bk.*

4 *Faruk Demirtaş, aynı makale, s. 578. 580, 606.*

5 *Faruk Demirtaş, aynı makale, s. 613-614.*

6 *Cedvele bk.*

7 *Faruk Demirtaş, aynı makale, s. 598-599, 612-513; aynı müellif, Kayı maddesi, İ.A., VI, s. 461.*

8 *Mühimme defteri, XLI, s. 80.*

9 *Faruk Demirtaş, aynı makale, s. 580-581, 609-610.*

10 *Cedvele bk.*

Menteşe Kayıları doğrudan doğruya *Denizli Kayıları*'nın bir parçası olsa gerektir. Bunların da, **İbn Said**'in (XIII. yüzyılın ikinci yarısı) nüfuslarını takriben 200.000 çadır olarak gösterdiği *Denizli Uç Türkmenleri*'nin kalıntılarından olmaları pek muhtemeldir. *Menteşe* bölgesinde *Kayılar* ile birlikte *Kızıl-Keçili* ve *Horzum* adlı oymakların da yaşadıkları görülüyor ki, bunlardan sonuncu isim, haklı olarak, *Harizm*'den getirilmiştir[1].

6. S a r u - H a n: Bu sancakta her hangi bir *Kayı* oymağının varlığına dâir tahrir defterlerinde bir kayda rastgelinmiyor. Ancak, XVI. yüzyılın ortalarına ait bir vesikadan bu adda bir oymağın *Çoban* oymağı ile *Karaman-Kayası* denilen yerde yaşadıkları anlaşılıyor[2].

7. K a r a - H i s a r (Afyon): Yine başka bir vesikadan bu boya mensup bir oymağın da *Kara-Hisar* sancağının *Sandıklı* kazasında yaşadığı görülüyor. 967 (1559-1560) tarihini taşıyan bu vesikada *Sandıklı*'ya bağlı *Kayı* oymağının yine aynı kaza dahilindeki bir köy halkı ile *Kaplan-Alanı* adlı bir yaylak hususunda çekişmekte olduklarından bahsedilmektedir[3]. Bu oymağa da tahrir defterlerinde rastgelinememiştir.

8. S i s (K o z a n): *Anadolu*'daki sonuncu *Kayı* teşekkülü *Sis (Kozan)* sancağı oymakları arasında görülmektedir. 29 evden (hâne) ibaret olan bu küçük *Kayı* oymağı *Kutlu Beğ- Hacılu* adlı bir teşekküle tâbi bulunmaktadır. Defterlerde bu Kutlu Beğ- Hacılu teşekkülü aynı sancaktaki *Avşar, Kavurgalu, Ayru-Damlu, Savcı-Hacılu* adlı büyük teşekküller gibi, tâife kelimesi ile anılmakta ise de, nüfusu pek az olup, ancak 42 vergi evidir[4]. Bununla birlikte bu *Kutlu Beğ*-Haculu tâî'fesinin *Savcı Hacılular*'ın bir kolu olması mümkündür.

İşte XVI. yüzyıldaki *Kayılar*'a dâir bilgiler bunlardan ibarettir. Yukarıda araştırmalarımızın bir sonucu olarak, *Kayılar*'ın XVI. yüzyılda *Anadolu*'da en fazla yer adına sahip bir boy olduğunu söylemiştik. Bunlar, *Oğuzlar*'ın islâmiyetten önceki tarihlerinde mühim bir mevkii olan bu asil teşekkülün, aynı zamanda *Anadolu*'nun fetih ve iskânında da en büyük rolü oynamış bir boy veya bir kaç boydan biri-olduğunu göstermektedir.

XVI. yüzyılda *Anadolu*'da bulunan bu 94 *Kayı* yer adından, İç-İşleri Bakanlığı'nın *Türkiye*'de meskûn yerler kılavuzu adlı kitabında ancak 25 i görülmektedir. Bu *Kayı* adlı köyden biri de *Tekir-Dağ*'ında bulunuyor.

9. **H a z a r - Ö t e s i T ü r k m e n l e r i:** *Kayılar*'dan

1 *M. Fuad Köprülü, Osmanlılar'ın etnik menşei meseleleri, s. 282; aynı müellif, Harizm-Şahlar, İ.A., V, s. 292.*

2 *Çağatay Uluçay, Sarıhan-oğulları ve eserlerine dâir vesikalar, İstanbul, 1940, s. 41-42.*

3 *Ahmed Refik, Anadolu'da Türk aşiretleri, İstanbul, 1930, s. 3.*

4 *Faruk Demirtaş, aynı makale, s. 600, 614.*

bir kol da batıya göç etmiyerek *Hazar-Ötesi Türkmenleri* arasında kalmıştır. **Ebû'l-Gazi**'de ve diğer kaynaklarda bu *Kayılar*'dan hiç bahsedilmemesi sayılarının az olmasından ileri gelmiştir. *Hazar Ötesi Türkmenleri* arasındaki *Kayılar Etrek* ve *Gürgen* ırmakları boylarında yaşayan *Göklen* topluluğuna mensup bulunuyor. Bu topluluğun *Ali Dağlu* koluna bağlı olan *Kayılar*, 1880'lerde 20 oba veya aileye ayrılmıştı. Bundan başka *Ali-eli arasında da Gay* adlı bir oymak görülmekte idi[1].

Kayı-Osmanlı Münasebetleri:

İlk *Osmanlı* müverrihi **Ahmedî, Osman Beğ**'in babası **Ertuğrul Beğ**'in yoldaşlarını *Oğuz* olarak vasıflandırır. O zamanlar *Oğuz* adının, eskisi gibi, *Türkmenler* hakkında kullanıldığına dâir hiç bir bilgiye sahip değiliz. XIII. yüzyıldan itibaren *Hıristiyanlar Anadolu*'ya *Türkiye* ve *Türkistan* ve *Türkler*'e de eskiden olduğu gibi, *Türk* diyorlar, *Müslümanlar* da daha ziyade *Türkmen* adını kullanıyorlardı. **Türkiye Türkleri** ise kendilerini, çok değer verdikleri ve şerefli bir el saydıkları *Oğuzlar*'ın torunları sayıyorlardı. Onların Türkmen adını uzun bir zaman benimsememiş oldukları görülüyor.

Ertuğrul, bir *Türkmen* oymağı beyi idi. Bu oymağın *Söğüt* yöresine, bazı *Osmanlı* kaynaklarında denildiği gibi, *Ankara*'nın aşağı yukarı 100 kilometre güneyindeki *Karaca-Dağ*'dan geldiği kabul edilebilir. Bu gelişin de *Moğol* baskısı ile ilgili olması en kuvvetli ihtimaldir. Bunun gibi, başında *Osman Beğ*'in dedelerinin bulunduğu oymağın *Horasan*dan *Anadolu*'ya *Moğol* istilâsı sebebi ile geldiğine dâir rivayeti de reddetmek için elde hiç bir delil yoktur.

Osmanlı hânedanının *Kayı* boyundan olduğunu ilk defa söyleyen müellif, eserini **II. Murad** devrinde yazmış olan **Yazıcı-Oğlu Ali**'dir. Ancak biz **Yazıcı Oğlu**'nu tercüme ettiği eserlere kavmî duygularının tesiri ile ilâveler yapan bir müellif olarak tanıyoruz. *Kayı* boyu ise, görüldüğü gibi, *Oğuz* elinin en asil, en şerefli boyu idi. Bu sebeble, **Osmanlı** hânedanı ile *Kayı* boyu arasındaki münasebet bize oldukça şüpheli görünmekle beraber bu, imkânsız değildir[2]. Gerçi **Yazıcı-Oğlu, Osman Beğ**'e:

"**Osman/ Ertuğrul** oğlusun/ **Oğuz Kara-Han** neslisin/ **Hakk**ın bir kemter kulusun/ *İstanbul*'u aç gülzâr yap"

şiirini söyletir ise de hânedan arasında *Oğuzlar*'a ve bu boya mensup sayılmağa ancak **II. Murad**'ın (1421-1451) ehemmiyet verdiği görülür.

1 *A.Burnes, Voyages de l'embouchure de l'Indus à Lahor, Caboul, Balkh et Boukhara, III, s. 199; Vàmbéry, Travels in central Asia, s. 306; Ch. Marvin, Merv, The queen of teh world, London, s.65-86; Fuad Köprülü, Osmanlı imparatorluğunun etnik menşei meseleleri, s. 282.*

2 *Bu hususta: Paul Wittek, The rise of the Ottoman empire, London, 1958, s. II; Fuad Köprülü, Osmanlı imparatorluğunun etnik menşei meseleleri, s. 284-303; F. Sümer, Oğuzlara ait destanî mahiyette eserler, s. 451-455.*

Şimdiki bilgilerimize göre, *Kayı* damgası ilk ve son defa olarak onun bazı paralarında bulunuyor; halefleri zamanında silâhlara *Kayı* boyunun damgası daha bir müddet konulmakta devam etmiştir. Fakat hânedanın, mensubiyetini iddia ettiği *Kayı* boyunun, *Türkiye*'de henüz göçebe yaşayışını sürdüren oymaklarına yakın bir ilgi gösterdiği ve onlara imtiyazlı bir muamelede bulunduğuna dâir bir delile sahip değiliz. Hattâ *Türkiye*'nin fetih ve iskân tarihinde birinci derecede rol oynadığını gördüğümüz bu boyun XV. ve XVI. yüzyıllardaki mensupları da, diğer oymaklar gibi belki vergi memurları, sipahi ve diğerleri tarafından baskılara maruz kalmışlardır. XV. ve XVI. yüzyılda kendisini, lafda da olsa, *Oğuz* elinden ve *Kayı* boyundan sayan hânedanın daha sonraları bunu da unuttuğu görülür.

Başlangıcını kat'i bir şekilde tesbit edemediğimiz bir zamandan beri *Eski-Şehir* bölgesinde yaşayan **Kara-Keçili** oymağı, her yıl *Söğüt*'deki **Ertuğrul Beğ**'in türbesini ziyaret etmekte ve bununla ilgili olarak şenlikler yapmakta idi. Kavmî şuura sahip olan **II. Abdul-Hamid**, *Kara-Keçililer*'in bu ziyaretine resmî bir mahiyet verdirdi; öz oymağı saydığı *Kara-Keçili* gençlerinin bulunduğu bir alay (ve ya tabur) meydana getirdi ve ona *Ertuğrul alayı* adını verdi. Ayrıca yine onun devrinde veya daha sonra: "**Ertuğrul**'un ocağında uyandık, şehidlerin kanlarıyla boyandık" beyti ile başlayan bir marş da bestelendi. **Abdul-Hamid** *Kara-Keçili* oymağı mensuplarını *Alman* imparatoruna kendi akrabaları olarak tanıtmıştı. Söylemek mümkün olabilir ki, yüzyıllardan beri ilk defa bir *Osmanlı* hükümdarı asırlarca yalnız ve yardımsız bırakılmış yoksul milletine karşı mânen sıcak bir alâka duymuştur.

II. BAYAT (BAYAD)

Bayatlar, bilindiği üzere, tarihimizde manevî şahsiyetler yetiştirmiş bir boydur. *Oğuzlar*'ın devlet ve din adamı **Dede-Korkut Bayatlar**'dan olduğu gibi, ünlü şâir **Fuzûlî** de bu boya mensup idi. **Cem-Sultan** adına *Osmanlı* hânedanının *Oğuz-Han*'a kadar çıkan efsanevî ataları hakkında *Câm-ı Cem-âyin* adlı bir kitap yazan **Mahmud oğlu Hasan**'ın da yine bu boydan olduğunu biliyoruz.

Selçuklu devrindeki *Oğuz* boyları hakkında pek az bilgimiz vardır. Bu devir kaynaklarında ancak bir kaç *Oğuz* boyundan bahsedilir. Bu arada **Selçuklu** emîrlerinden **Ak-Sunkur ul-Buharî**'nin 513 (1119) yılında *Basra*'daki nâibi **Sunkur**'un, **el-Bayâtî** nisbesini taşıdığını görüyoruz[1]. Ancak bu nisbeye ilaveten *et-Türkmanî* nisbesinin olmaması, bizi, bu nisbenin **Bayat** boyundan geldiğinde tereddüde düşürmüştür.

1 *İbn ul-Esir, X, s. 236-237.*

Diğer taraftan Bağdad'ın güney doğusunda Tîb çayının kaynağına yakın bir yerde bulunan, İran'ın Luristan eyaletindeki **Bayat** kalesinin taşıdığı adın o zamanlar mevcut olmadığı anlaşılıyor. Hamdullah-i Kazvinî de[1] bu kale XII. yüzyıl sonlarındaki hâdiseler dolayısı ile geçiyor. O zaman kalenin hâkimi bir Türk idi. Bu zamanlarda söz konusu bölge ile Huzistan'ın *Avşar*lar'ın elinde olduğunu biliyoruz. Bu izahlar ile bu kalenin, adını **Bayat** boyundan almış olması bize muhtemel görünmektedir.

Anadolu'ya gelince, XVI. yüzyıldaki tahrir defterlerinde, **Bayat**lar'a ait 42 yer adı olup, bunların hepsi de, diğer boylarınki gibi, Anadolu'nun orta ve batı bölgelerinde bulunmaktadır. **Bayat** yer adlarından çoğu zamanımıza kadar gelmiştir[2]. Bu yer adları, **Bayat**lar'ın Anadolu'nun fethine katılmış olduklarını gösteriyor. Bu yer adlarından başka, XIV. yüzyıldan beri Kuzey-Suriye'deki Türkmenler arasında pek mühim bir **Bayat** kümesinin yaşamakta olduğunu biliyoruz. Diğer taraftan XVI. yüzyılda Batı ve Güney-Batı Anadolu'da henüz yerleşmemiş,bu adda bazı küçük oymaklar da görülmektedir.

Daha önce de söylendiği gibi, XIV. yüzyılda Kuzey-Suriye'de yaşayan büyük Türkmen topluluğunun *Boz-Ok* kolunu başlıca üç boy, yani **Bayat**, *Avşar* ve Beğ-Dili boyları teşkil ediyordu. Mezkûr asırdan itibaren kendilerinden bahsedilmeye başlanan *Dulkadır-oğulları, İnal-oğulları, Köpek-oğulları, Gündüzlüler, Kut-Beği oğulları, Bozca-oğulları* gibi, ailelerin bu üç veya iki (**Bayat**-*Avşar*) boydan çıktıkları anlaşılıyor. Bu ailelerin en büyüğü olan *Dulkadır-oğulları*'nın, hizmetinde daima **Bayatlar** görülmektedir ki, bu husus esasen *Boz-Oklar*'dan olduğu kesin olarak bilinen bu hânedanın **Bayat**'tan indiğini çok büyük bir ihtimal ile ortaya koyuyor. Ayrıca yine *Boz-Oklar*'dan olan *İnal-oğulları*'nın da *Beğ-Dili*'ye değil ise, bu boya mensup olduğu muhakkaktır. **Bayatlar**'dan geldiğini kesin olarak bildiğimiz aile ise *Bozca-oğulları*'dır.

801 (1399) yılında **Sultan Berkuk**'un ölümü üzerine yerine oğlu **Ferec** geçti. Bu sırada **Bayatlar**, *Haleb* bölgesindeki *Türkmen* topluluğunun kalabalık bir kısmını teşkil ediyorlardı. Onlar **Sultan Berkuk**'a karşı hakimiyet mücadelesine girişmiş olan **Türk Mintaş**'ın taraftarları arasında yer almışlardı. *Haleb* valisi *Çolpan* **Bayatları** kendi tarafına çekmek istedi ise de başarılı olamadı. Bunun üzerine **Bayatlar**'ın obalarına baskın yaptı, bir haylı davar ele geçirdi. Fakat **Bayatlar Mıntaş**'dan ayrılmadılar[3]. **Ferec**, yiğit bir genç olmakla beraber siyasî zekâdan mahrumdu. Bu sebeble **Ferec**'in bütün hükümdarlık devri bilhassa *Şam* vâlisi **Şeyh el-Mahmudî, Çekim ve Nevruz** gibi emîrlere karşı mücadele etmekle geçmiştir. 807 (1404-1405)

1 *Tarih-i guzîde, s. 553; ondan naklen Şeref-Han, Şeref-nâme, s. 60.*

2 *Köylerimiz, s. 92,*

3 *İbn Sasrâ, Ed-Durretü'l-muzî'a fi devletiz-Zâhiriye", İngilizce tercüme W.M. Brinner, California, Berkeley-Los Angeles, 1963, I, s. 173-174.*

yılında *Haleb* vâlisi **Demir-Taş**, *Antakya* hâkimi *Türkmen* **Doğancı-oğlu** Fâris'in üzerine yürüdüğünde yanında müttefiki olarak **Ramazan-oğlu Ahmed Beğ** ile *Dulkadırlı* ailesinden **Halil Beğ** oğlu **Alâed-din Ali Beğ** vardı. **Alâed-din Ali Beğ**'in buyruğunda **Bayatlar** ve *İnallular* bulunuyordu. Âsi emirlerden **Çekim, Doğancı-oğlu**'nun yanına sığınmıştı. Yapılan çarpışmayı **Demir-Taş**, müttefikleri **Ahmed** ve **Ali** beğler sâyesinde kazandı[1]. **Sultan Ferec** ertesi yıl **Çekim**'e *Haleb* vâliliğini verdi. Bir kaç yıldan beri sultan olmak gayesini taşıyan **Çekim**, 809 (1406) da *"el-Melik ul-Âdil"* unvanı ile kendini sultan ilan etti ve *Fırat*'tan *Gazze*'ye kadar olan yerlerde adına hutbe okuttu. **Çekim**, *Türkmenler*'i tehlikeli bir unsur sayarak onlara karşı harekete geçti. Bunun sonucunda *Avşar, Bayat* ve *İnallular*'dan kalabalık kollar *Ak-Koyunlu* beyi **Kara-Yülük Osman**'a sığınmak zorunda kaldılar[2]. Ancak **Çekim**'in aynı yılda **Kara-Yülük** ile yaptığı savaşta öldürülmesi üzerine bunlar tekrar *Haleb* çevresindeki yurdlarına döndüler.

811 (1409) yılında âsi emîrlerden **Nevruz** ile savaşıb onu yenen *Haleb* vâlisi **Demir-Taş**'ın yanındaki *Türkmenler* arasında **Bayatlar** da vardı. Aynı yılın son ayında ise **Ferec** tarafından affedilen **Nevruz** ile **Şeyh** arasında *Âsi* ırmağı kıyısında yapılan savaşta **Bayatlar**'ın *Avşarlar* ile birlikte Nevruz'un ordusunda bulunduğunu biliyoruz. Vuruşma esnasında **Bayatlar**'ın başında bulunan **Bozca-Beğ**, ırmağa düşerek boğulmuştu[3]. Bu tarihten sonra **Bayatlar**'ın başında bulunan aile bu beye izafeten (*Bozcalu, Bozca-oğulları*) anılmaya başlanmıştır.

814 (1411-1412) yılında **Şeyh, Ferec** tarafından affedilip *Haleb* vâliliğine tayin edilmişti. Aynı yılın Cumâde'l-âhire ayının sonunda *Amik*'e gelen **Şeyh**, burada *Bayatlar*'ı, *Türkmen* **Sakalsız-oğlu**'nu, **Doğancı-oğlu**'nu maiyyetine aldıktan sonra **Gündüz-oğlu Ömer Beğ** üzerine yürüyerek onu bozguna uğrattı[4]. Ertesi yıl **Ferec**'in öldürülmesi üzerine **Şeyh**, sultan oldu. **Şeyh**'in sultan olması ile dahili mücadeleler sona erdi ve *Memlûk* devleti eski kudretini kazandı.

821 (1418) yılında **Kara-Koyunlu** hükümdarı **Kara-Yusuf**'un **Ak-Koyunlu** beyi **Kara Yülük Osman**'ı kovalayarak *Haleb*'in kuzeyine kadar gelmesi sebebi ile orada yaşayan İnallılar, *Bayatlar* ve *Avşarlar Tarablus* yöresinden *Sâfîta*'ya kaçtılar. Bunun sebebi ise onların **Kara-Yülük Osman beğ**'in **Kara Yusuf**'a ait *Mardin* yöresinde yaptığı yağma ve tahriblere katılmış bulunmaları idi. *Bayatlar, Avşar* ve *İnallular* ile birlikte *Safita*'da karışıklıklar çıkardılar. *Tarablus* vâlisi **Bars-Bay ed-Dokmakî, Kara-Yusuf**'un ülkesine döndüğünü söyliyerek onlardan yurtlarına gitmelerini istedi. *Türkmenler* de bunu

1 *Makrizî, Kitab us-sulûk, Fatih ktb., nr. 4387, 168 a.*

2 *Ebû Bakr-i Tihrânî, Kitab-i Diyârbekriyye, (T.T.K.), Ankara, 1962, I, s. 60.*

3 *Makrizî, 312 b-313 a; Aynî, İkd ul-cumân, Veliyeddin Efendi Ktb., nr. 2396, s. 294-295. Bu sonuncu müellifte boğulan Bozca'nın oğludur (İbn Bozca).*

4 *Makrizî, 368 b.*

kabul ettiler. Fakat, **Bars-Bay** onlar göçüb gitmeden davarlarını ele geçirmek için üzerlerine saldırdı. Şaban ayının 16 sında yapılan şiddetli bir savaşta **Bars-Bay** yenildi. **Ata-Beğ Sevdün**, (?) **el-Esen Demirî** ile 13 *Memlûk* askeri savaşta öldü. Perişan bir halde geri dönen **Bars-Bay** *Tarablus* vâliliğinden azledilerek *Haçlılar*'dan kalan *Markab* kalesinde hapsedildi. **Bars-Bay** 1,5 yıla yakın hapiste kaldıktan sonra affedilerek kendisine *Dimaşk*'ta 100 erlik beyliği (yüzbaşı) verildi[1]. İşte bu emîr, *Tatar*'dan sonra *sultan* olan meşhur **Melikul-Eşref Bars-Bay**'dır (1422-1438).

Bayatlar daha sonraları da *Avşarlar* ile birlikte *Ak-Koyunlu* faaliyetlerine katılmışlardır. 1457 yılında Dulkadırlı hânedanından **Kara-beğ** ile *Bayat* beylerinden **Nâsır Hüseyin Beğ** ve yine *Bayatlar*'dan **Abdi**, **Uzun Hasan Beğ**'in hizmetine girdiler. Bunlar buyruklarındaki 800 evlik *Türkmen* ile *Âmid* yakınındaki *Karaca-Dağ*'da yurt tutmuşlardı. Bu beyler **Kara-Koyunlu** hükümdarı **Cihan-Şah**'ın **Uzun Hasan beğ** üzerine gönderdiği *Tarhan-oğlu Rüstem* kumandasındaki ordunun *Âmid*'e yaklaştığını haber alınca korkudan *Suriye*'ye gitmek üzere yerlerinden göçtüler. **Uzun Hasan Beğ**, bunları yatıştırıp geri döndürmek için oğulları **Halil** ve **Uğurlu Mehmed** ile *Musullu* **Emîr Beğ**'i gönderdi ise de onları kararlarından vazgeçiremedi. Bunun üzerine şehzadeler onlardan bazılarının davarlarını yağmaladılar[2]. Bununla beraber *Âmid* yakınında **Hasan Beğ** ile **Tarhan-oğlu Rüstem** arasında yapılan ve *Ak-Koyunlular*'ın parlak bir zaferi ile sona eren savaşta, *Avşarlar* gibi, *Bayatlar*'ın da bulunduğunu biliyoruz[3].

Timur'un *Yozgat* ve ona komşu bölgelerdeki *Kara-Tatarlar*'ın pek çoğunu *Türkistan*'a götürmesi üzerine *Kuzey Suriye*'deki bu *Bayatlar*'ın bir bölüğü de Dulkadırlı oymakları ile birlikte *Boz-Ok*'ta yurd tuttu. *Bayatlar*'ın bu kolu *Şam Bayadı* adı ile anıldı. Bundan başka XVI. yüzyılda *İran*'da **Safevî** hizmetinde mühim bir *Bayat* kolunun yaşadığı görülüyor ki, bu kol **Ak-Koyunlular**'ın başarıları **Safevî** devletinin kuruluşu üzerine *Kuzey Suriye*'den göç etmiştir.

875 (1471) yılında **Dulkadır-oğlu Şah-Suvar Beğ** ile savaşmak üzere *Haleb*'te bulunan *Memlûk* kumandanı **Yaş-Bek**'in katına gelen beyler arasında **Bozca-oğlu Halil Beğ** de bulunuyordu. Fakat **Şeh Suvar beğ** ile birlikte tutulanlar arasında onun da adı geçiyor[4]. **Osmanlı** fethinin ilk yıllarında *Bayatlar*'ın başında gördüğümüz **Bozca-oğlu Halil Beğ**'in aradaki zaman farkı dolayısı ile şahıs olduğu üzerinde kesin bir şey

1 *Makrizî, nr. 4389, 201 a-b; ondan naklen İbn Tağrı-Birdî, en-Nucûm uz-zâhire, yay. W. Popper, Berkeley, 1915, VI, s. 389, 557-558; aynı müellif, el-Menhelus-sâfi, Nuroosmaniye ktp., nr. 3428, 167 a.*

2 *Ebû Bekr-i Tihrânî, aynı eser, s. 254, 265.*

3 *Aynı eser, s. 273.*

4 *İbn Âca, Tarih "el-Emîr Yaş-Bek ez-Zâhirî", Topkapı Sarayı, III. Ahmed Ktb., nr. 3057, 121 b.; yay. A.A. Tuleymat, Kahire, 1973, s. 71, 154.*

söylenemiyor. Yine adı geçen **Bozca-oğlu Halil Beğ** ile çağdaş aynı aileden **Sevse** (وسجيك سلجوك) ve **Sevindik** beyleri tanıyoruz ki, bunlar da **Dulkadır-oğlu Şah-Suvar**'ın müttefikleri idiler[1]. Diğer taraftan biz Bozca ailesinden bazı beylerinde **Uzun Hasan Beğ**'in hizmetine girmiş olduğunu biliyoruz[2]. **Safevî** devrinde İran'da yaşayan Bozcalular bunların torunlarından başkası değillerdir.

1. **H a l e b T ü r k m e n l e r i B a y a d ı** : 926 (1520) tarihinde, eski *Dulkadır* beyi **Alâüd-devle**'nin kardeşi **Abd ur-Rezzak**'ın *Bayatlar*'ı ve *Kürdler*'i etrafına toplayarak *Dulkadır* hâkimi **Şah Süvar-oğlu Ali Beğ** ile mücadeleye giriştiği ve hattâ **Ali Beğ**'in öldürüldüğü, *Maraş* ve *Elbistan*'ın **Abdür-Rezzak**'ın eline geçtiği hakkında *Kahire*'de şâyialar dolaşmağa başlamış ise de bunu doğrulayan bir haber gelmemişti[3]. Bu tarihlerde yazılmış olan *Haleb* sancağı tahrir defterinde *Bayatlar Haleb Türkmenleri*'nin üçüncü boyu (tâife) olarak zikredilmekte ve 20 obadan (cemâat) müteşekkil bulunmaktadır. Bu obaların ilkini *Bayatlar*'ın başında bulunan *Bozca* ailesi mensupları meydana getiriyor. Bu sırada *Bayatlar*'ın başında **Bozca-oğlu Halil Beğ** bulunuyordu. Ancak aynı yüzyılın ikinci yarısına ait defterlerde bu boy beyi ailesi obası görülemiyor. Bu bey ailesine ne oldu, *İran*'a mı gitti? Bu ihtimal çok kuvvetlidir.

Bundan sonra *Pehlivanlı* obası geliyor ki bu, *Bayat* boyunun en büyük obasıdır. Bahsedilen deftere göre 268 vergi nüfusundan meydana gelmiş olan bu oba o zaman adını taşıdığı **Pehlivan**'ın torunu **Dâvud Kethuda** tarafından idare olunuyordu. Gerek **Dâvud Kethuda**, gerek kardeşleri **Hacı Süleyman** ve **Sen (Esen) Timur** menşur yani berat sahibi olup, oğulları da sipahîzade idiler. Bu menşurların bu kethuda ailesine *Memlûk* devleti tarafından verildiği anlaşılıyor. Bu obanın nüfusu devamlı bir şekilde artarak **Kanunî** devrinin ortalarında 505, **II. Selim** devrinde 787 vergi nüfusuna yükselmiştir. Diğer taraftan yine bu zamanlarda *Pehlivanlı* obasının bir kolu da *Yeni-İl*'de bulunuyordu. **III. Murad** devrinde *Yeni-İl*'deki bu *Pehlivanlı* kolunun vergi nüfusu 407 idi. Bundan başka *Bayat*'ın *Yeni-İl*'deki obalarından *Çalışlu* ve *Ali-Beğlüler*'in de bu *Pehlivanlı* koluna bağlı oldukları görülüyor[4]. *Pehlivanlı* oymağı her iki kolu birleşmek ve *Bayat* boyunun diğer birçok obalarını da etrafına toplamak sureti ile XVII. yüzyılda büyük bir teşekkül haline gelmiştir. Bu sebeble **Kâtib Çelebi** kendi zamanındaki *Haleb Türkmenleri* oymakları hak-

1 *Bekir Sıtkı Baykal, Uzun Hasan'ın Osmanlılara karşı kat'i mücadeleye hazırlıkları ve Osmanlı Ak-Koyunlu harbinin başlaması, Belleten, sayı 82, vesika II, s. 280.*

2 *Aynı yazı, vesika I, s. 276.*

3 *İbn İyas, Bedâyi'uz-zuhûr, İstanbul, 1932, V, s. 327.*

4 *F. Sümer, Bayatlar, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, 1952, IV, s. 374-376.*

kında düzenlediği listede *Pehlivanlılar*'a da yer vermiştir[1]. Bunda bayat boy beyi ailesinin (*Bozca-oğulları*) *İran*'a gitmesi veya herhangi bir sebeble varlığını koruyamaması, şüphesiz, başlıca etkeni oluşturmuştur. Teşekkülün XVII. yüzyılda artık *Haleb* bölgesinde değil, *Sivas*'ın güney ve güney batı taraflarında yaşadığı anlaşılıyor. Hattâ Pehlivanlılar 1100 (1688-89) yılında diğer birçok oymaklarla beraber vilâyet vilâyet gezip yoksul ve zayıf halka saldıran ve yollarda soyguculuk yapan **Gedik** adlı haydudun tenkiline memur edildikleri gibi[2], ertesi yıl da, yine diğer *Türkmen* oymakları ile birlikte, *Avusturya*'ya yapılacak sefere çağrılmışlardır. Sefere katılmaları istenen 300 askerin başında şu bey ve kethüdalar (oba ağaları) bulunuyordu: **Pehlivan-oğlu İsmail Beğ, Pehlivan-oğlu Hacı Musa Beğ, Pehlivan-oğlu Battal Beğ, Pehlivan-oğlu Hacı Abbas Beğ oğlu, Hasan Beğ oğlu Mehmed Beğ, Ali Beğ oğlu Mirza Beğ, Biber-oğlu Assâf Beğ**, *Tatar-İlyaslu* obası kethüdası, *Kuzu-Gü-denli* oymağı kethüdası, *Sanal* (?) *Bayadı* kethüdası[3]. Bunlardan **Hasan Beğ-oğlu Mehmed Beğ**'den itibaren zikredilenlerin *Pehlivan-oğulları* ailesinden olmadıkları görülüyor. 1108 (1696) tarihinde yukarıda adı geçen *Pehlivan-oğulları*'ndan **İsmail Beğ**, *Yeni-İl* voyvodası (*Türkmen ağası*) idi[4]. Yeni-İli de bu esnada başlıca *Pehlivanlı* oymağı ile ona bağlı obalar meydana getiriyordu. *Yeni-İl*'in vergisi ise, eskiden valide sultanların Üsküdar'da yaptırdıkları câmilerin vakfına ait iken bu sıralarda, *Mekke* ve *Medine*'ye gönderilen *Surre* akçesine tahsis edilmişti. *Yeni-İl*'e bağlı oymaklara Haremeyn uş-şerifeyn aşiretleri denilmesinin sebebi de budur. 1141 (1728) tarihinde Pehlivanlılar'ın *Boz-Ok* bölgesinde yaşadıkları görülüyor.

XVIII. yüzyılda *Anadolu*'daki *Türkmen* oymaklarına dâir Seyyah **Burckhardt** ve **Niebuhr**'un listelerinde *Pehlivanlı* oymağının yurdu *Boz-Ok*'ta gösterilmiştir. **Niebuhr**[5], *Haleb*'de yaşayan **P. Russel**'den naklen *Pehlivanlılar*'ın sahip bulundukları çadır sayısına dair 15.000 rakamını vermektedir.

Burada bahsedilecek olan *Bayat* obalarından biri de *Reyhanlı* teşekkülüdür. **Kanunî** devrinde 112 vergi nüfusundan ibaret, küçük bir oba halinde bulunan bu teşekkülün 93 evlik bir kolu da aynı devirde *Yeni-İl*'de yaşamakta idi. Bu oba da bir taraftan nüfusunun artması, diğer taraftan da *Bayat* boyuna mensup diğer birçok obanın kendisine katılması ile XVIII. yüzyılda *Pehlivanlı* gibi, büyük bir teşekkül haline gelmiştir. Adı geçen yüzyılda Reyhanlı oymağı ken-

1 *Cihan-nûma, s 593.*
2 *Ahmed Refik, Anadolu'da Türk aşiretleri, s. 77-79.*
3 *Ahmed Refik, aynı eser, s.85-86.*
4 *Ahmed Refik, aynı eser, s. 114.*
5 *J. Niebuhr, Voyage en Arabie, Amsterdam, 1776, s. 336.*

disine bağlı diğer obalarla birlikte *Sivas*'ın güney taraflarında yaylamakta ve *Haleb* çevresinde kışlamakta idi. Seyyah **Burckhardt**[1] *Reyhanlılar*'ın 3.000 çadırdan müteşekkil olduklarını söylemektedir.

Reyhanlılar, yaylağa gidib gelirken tek durmadıklarından Rakka'ya sürülmeleri hakkında bir kaç defa ferman çıkmış ise de, her defasında bundan kurtulmuşlardır.

XIX. yüzyıl ortalarında *Reyhanlılar*'ın *Âmik* ovasında kışladıklarını biliyoruz. 1865 yılında *Güney-Anadolu*'daki derebeğileri ortadan kaldırmak ve oymakları yerleştirmek gayesi ile teşkil edilen *Fırka-i İslâhiyye*'nin *Gâvur dağları* ve *Kürd* dağındaki harekâtında *Reyhanlılar Fırka-i İslâhiyye*'ye yardımda bulundular. *Fırka-i İslâhiyye*'nin harekâtının sona ermesini takiben **Cevdet Paşa**'nın teşebbüsü ile bu oymak *Amik* ovasındaki kışlağında yerleştirildi. Bunun sonucunda *Reyhanlı* kasabası meydana geldi[2]. Ayrıca *Reyhanlı* boy beyisi **Mürsel-oğlu Mustafa Beğ**'e de paşalık rütbesi verildi.

Bayat boyunun bu bahsedilenlerden başka *Kuzu Güdenlü, İl-Dileklü, Beçilü, Yabanlu, Melek-Hacılu, Gözüceklü* adlı obaları da vardır. Bunlardan *Kuzu Güdenlü* obası bir çok yağmacılık faaliyetinden sonra *Kayseri*'nin kuzeyindeki büyük ve geniş *Ak Kışla*'da yerleşmiştir. Akkışla şimdi büyük bir kasabadır.. *Bayat* Boyu XVI. yüzyılın ikinci yarısında bir taraftan nüfusunun artması, diğer taraftan *Haleb Türkmenleri*'ne bağlı bir çok küçük oymakların kendisine katılması ile *Haleb Türkmenleri*'nin, *Beğ-Dili* boyundan sonra en büyük teşekkülü olmuştur[3]. XVII. yüzyılda ise boyun obalarının mühim bir kısmı *Pehlivanlı* ve bir kısmı da *Reyhanlı* oymaklarının etrafında toplanmışlardır. Bu tarihten itibaren *Bayatlar*'ı bu iki teşekkül yani *Pehlivanlılar* ile *Reyhanlılar* temsil etmişlerdir.

Pehlivanlı oymağının başındaki boy beği ailesinin XVIII. yüzyılın ikinci yarısında bugün *Ankara*'nın *Kırık-Kale* kazasına bağlı *Beğ-Obası* köyünde oturduğunu biliyoruz. *Pehlivanlı* beylerinden **Mahmud Beğ** 1212 (1707-1708) yılında köydeki camii yaptırmıştır. Bu beyin 1221 (1806-1807) yılında **Çapan-Oğlu Süleyman Beğ**'in emrinde bulunduğunu görüyoruz. Aile hâtıralarında **Mahmud Beğ**'in birçok harblere katılmış olduğu söylenir; hattâ bu harblerden birinde oğlu **Haydar Beğ**'i kaybetmiş, dönüşde kardeşini babasının yanında göremeyen diğer oğlu **Abdurrahman Beğ**'in: "ay kardaşım nerelerde kaldın" diyerek ağlamaya başlaması üzerine, kaşlarını çatan **Mahmud Beğ:** "kadın gibi ne ağlıyorsun, sen Haydar ol, sen de kal" demiştir. Fakat hatıralarda **Mahmud Beğ**'in de gittiği son seferden geri dönmiyerek *Belgrad*'da şehit düştüğü anlatılır. O zamanlarda

1 *Hasluck, Christianity and Islam under the sultans, Oxford, 1929, II, s. 480.*

2 *Cevdet Paşa, Tezâkir, yay. Cavid Baysun, (T.T.K.), Ankara, 1963, s. 126, 127. 140, 141, 144, 147, 149, 158, 173, 174, 222, 223.*

3 *F. Sümer, Bayatlar, s. 377.*

Anadolu Türkü'nün kaderi böyle idi. Vergisi *Mekke-Medine*'ye gider, kendisi de, çok defa geri gelmemek üzere, imparatorluğun uzak eyâletlerine gönderilirdi. **Mahmud Beğ**'e oğlu **Abdurrahman Beğ**, ona da oğlu **Hasan Beğ** halef olmuşlardır. *Pehlivanlı* boybeği ailesinin nesli zamanımıza kadar gelmiştir. Ailenin **Mahmud Beğ**'in dedesi **Kodalak Beğ** (قودالاق)'den başlayıp zamanımıza kadar gelen mufassal soy kütüğü Bey Obasındaki aile nezdinde mevcuddur.

Reyhanlı boy beği ailesi de zamanımıza kadar gelmiştir. Bu aile, *İskenderun*'da oturan *Hatay*'ın en tanınmış ailesi olan *Mursal-Oğulları*'dır.

2. **Şam ve Tarablus Çevresinde Bayatlar : Bayatlar**'a mensup bazı küçük oymaklara da yine XVI. yüzyılda *Şam* ve *Tarablus* çevresinde yaşayan **Türkmenler** arasında rastgelinmektedir. Bunlardan Şam yöresinde yaşayan oymak çok küçük olup, ancak 39 ev kadardır. *Tarablus yöresindeki oymak ise biri 73, diğeri 64 vergi nüfuslu iki kola ayrılmıştır ve o bölgedeki Selluriye* (**Salur**) teşekkülüne bağlı bulunmaktadır[1]. Bu **Bayat** obalarının *Haleb Türkmenleri* arasındaki ana boydan ayrıldıkları anlaşılıyor.

3. **Boz-Ulus Bayatları : XVI. yüzyılda Boz-Ulus** arasında ancak iki *Bayat* oymağına rastgelinmektedir. Bunlardan biri asıl *Boz-Ulus* kümesinde, diğeri de *Boz-Ulus*'un **Dulkadırlı** teşekkülleri arasında bulunmaktadır.

II. Selim devrinde yazılmış *Boz-Ulus* defterine göre, asıl *Boz-Ulus* kolunda bulunan **Bayat** oymağı 206 vergi nüfusuna sahiptir. Bu oymağın da *Haleb Türkmenleri* arasındaki kümeden ayrıldığı şüphesizdir. **Boz-Ulus**'un *Dulkadırlı* kolunda bulunan ve **Şam Bayadı** adını taşıyan diğer oymağın ise 341 vergi nüfusu vardır[2].

4. **Dulkadırlı Bayatları (Şam-Bayadı) :** *Dulkadırlı eli*'ne dahil bulunan *Bayatlar Şam-Bayadı* adını taşırlar, Bu *Bayat* kolu, adının da gösterdiği gibi, *Kuzey-Suriye*'deki *Bayatlar*'a mensuptur. Bu mühim **Bayat** kolunun büyük bir kısmının *Boz-Ok* bölgesinde yurd tuttuğu görülüyor. Bundan başka *Yeni-il*'de, *Ulu-Yörükler* arasında ve gördüğümüz gibi, **Boz-Ulus**'un *Dulkadırlı* kolu içinde de bazı *Şam-Bayadı* oymakları bulunmaktadır.

Şam-Bayatı oymağının ilgimizi çeken bir tarafı da onun *Kaçar* boyunun teşekkülünde oynamış olduğu roldür. *Kaçar* (*İran* kaynaklarında: قاجار) boyu ile ilgili en eski bilgi 897 (1491-1492) yılına kadar gider. Bu tarihte **Kaçarlar**'ın *Âzerbaycan*'da bilhassa *Karabağ* bölgesinde yaşadıkları görülür. **Ak-Koyunlu** hânedanına mensup bulunan ve **İbe Sultan** adı ile tanınmış olan **Dana Halil** oğlu **İbrahim Beğ** mezkûr yılda (897) *Kaçar* askeri ile (لشکر قاجار)

1 *F. Sümer, Bayatlar, s. 378.*

2 *Başbakanlık Arşivi, nr. 561, 63 a-b, 65 a.*

birleşerek **Ak-koyunlu** hânedanından **Maksut Beğ** oğlu **Rüstem Beğ**'i hükümdar yapmak için onu mahbus bulunduğu *Alıncak* kalesinden çıkarmış idi[1]. **İbe Sultan, Rüstem Beğ**'i *Ak-Koyunlu* tahtına geçirdikten sonra 898 (1492-1493)'de yine **Kaçar** askeri ile birlikte *Gilân*'a bir sefer yapmıştır[2]. Daha önce de işaret edildiği gibi, buradaki *Kaçar* adının bir şahıstan gelmiş olması pek muhtemeldir. **Kaçarlar** XVI. yüzyılda *Şam-Bayadı, Ağca-Koyunlu, Ağçalu* ve *Ywa* obalarından meydana gelmişti. Bu oymakların ana kollarının *Boz-Ok* bölgesinde yaşadıkları görülür. Bu husus **Kaçar** boyunun *Anadolu*'daki *Yozgat* bölgesinden *Âzerbaycan*'a, **Ak-Koyunlu** devrinde gittiğinde hiç bir şüphe bırakmaz.

a- Boz-Ok

Boz-Ok'taki *Şam-Bayatları* bu bölgenin *Gedük* yöresinde yaşamaktadırlar. Bu yöre aşağı yukarı bugünkü *Şarkışla* kazasının bulunduğu yerdir. Burada yaşayan *Şam-Bayatları* başlıca *Hızırlu, Hasancılu, Kesmezlü, Şeyhlü, Şarklu, Kızıl-Donlu* ve *Karaca-Koyunlu* gibi obalara ayrılmıştır. Bu obalar sahip bulundukları ekinliklerde çiftçilik yapmakta ve kış gelince *Suriye*'ye gitmektedirler. Fakat XVI. yüzyılın ikinci yarısında *Şam-Bayatları*'nın kışın *Suriye*'ye gitmekten vazgeçtikleri anlaşılıyor.

b- Yeni-İl

Bu ilde yaşayan **Şam-Bayadı** kolu ancak 5-6 obadan ibaret bulunmaktadır. Bunlardan *Tatar-Alilü* hariç olmak üzere, diğerleri **Boz-Ok** yöresindeki *Şam-Bayadı* obalarının kollarından başkası değillerdir.

c- Ulu-Yörük

Ulu-Yörük topluluğuna bağlı teşekküllerden biri de *İnallu* oymağı olup, bunun *Kuzey-Suriye*'deki *İnallular*'ın bir kolu olduğu anlaşılıyor. *Amasya* çevresinde yaşamakta olan bu *İnallu* teşekkülü arasında *Şam-Bayadı* adlı birkaç obaya rastgelinmektedir[3]. Bu keyfiyet, evvelce de işaret edildiği gibi, *Bayatlar* ile *İnallular* arasındaki akrabalık ile ilgili olabilir.

ç- Ankara

Şam-Bayatları'na mensup iki küçük oymağın da 929 (1522) yılından önce *Ankara*'nın *Kalecik* kazasında yurd tuttukları görülüyor. Bunlardan biri *Çuna*, diğeri de *Tavşancık* köylerinde yerleşmişlerdi[4].

d- Maraş

Şam-Bayadı'na mensup bir oymağın da *Behisni*'ye tâbi *Korucu*

1 *Kazvinli Yahya, Lubb ut-tevârih, Tahran, 1314 ş., s. 225.*
2 *Aynı eser, s. 226.*
3 *F. Sümer, Bayatlar, s. 379.*
4 *F. Sümer, aynı yazı, s. 379.*

adlı köyde, 40 vergi nüfusu olan diğer birinin de *Antakya*'da *Hacılu* köyünde kışladıkları görülüyor[1].

Boz-Ok'ta yaşayan *Şam-Bayatları*'nın *İran*'dakiler gibi şî'ilik inancını taşıdıkları, yani *Kızıl-Baş* oldukları ve hattâ *İran* ile dahi münasebetleri bulunduğu anlaşılıyor. 986 (1578) yılında, *Boz-Ok*'taki *Şam-Bayatları*'na mensup bir kimse 984 (1576) yılında ölen **Safevî** hükümdarı **II. Şah İsmail**'in kendisi olduğunu iddia ederek başına bir hayli adam toplayıp *Kır-Şehri*'ndeki **Hacı Bektaş-i Veli** tekkesinde taraftarlarının önünde kurban dahi kesmişti. Fakat onun hareketi kısa bir zamanda bastırıldı[2].

Şam-Bayadı'nın gerek *Boz Ulus*, gerek *Yeni-İl* arasındaki obalarının, bu topluluklara mensup diğer oymaklar gibi, 1022 (1613) tarihlerinde *Orta-Anadolu*'ya gelmiş oldukları anlaşılıyor. Bunlar da 1100 (1688-1689) yılında *Orta-Anadolu*'da kalabalık avanesi ile haydutluk yapan *Gedik*'in tenkiline memur edilmişler ve ertesi yıl da diğer *Türkmen* teşekkülleri gibi *Avusturya* seferine çağrılmışlardır[3].

Orta-Anadolu'ya gelen ve işaret edildiği gibi, *Yeni-il* ile **Boz-Ulus**'a mensup bulunan *Şam-Bayadı* oymaklarının nerelerde yerleştikleri hakkında tam bir bilgiye sahip değiliz. Bunlardan bir veya birkaç obanın *Çukur-Ova*'ya indikleri ve *Kara-İsalı* kazasında bugün kendi adları ile anılan köyde yerleştikleri anlaşılıyor[4]. Yine onlardan bir obanın *Karaman* kasabasında yerleştiğini biliyoruz. Orada ayrı bir mahalle teşkil eden bu oba mensupları bugün de asıllarını unutmamışlardır.

5. K ü t a h y a : XVI. yüzyılda **Bayat** adını taşıyan bir oymağa da *Kütahya Yörükleri* arasında tesadüf edilmektedir. *Kütahya*'nın *Geyikler* yöresinde yaşayan bu *Bayat* adlı oymak **II. Bayezid** devrinde 53 vergi nüfusuna sahip idi. Diğer taraftan aynı yüzyılda *Uşak* yöresinde yaşayan *Boz-Guş* adlı büyük bir oymağın obaları arasında da 25 vergi nüfuslu *Kara-Bayat* adlı bir oymak görülmektedir[5].

Aynı yüzyılda **Bayat** adlı diğer bir oymağın da *Antalya* (*Teke*) sancağında yaşamakta olduğunu biliyoruz[6].

İşte *Anadolu Bayatları* hakkında elde edilen bilgiler bunlardan ibarettir.

6. I r a k v e e l - C e z î r e B a y a t l a r ı : Selçuklular zamanında **Selçuklu** emîrlerinden **Aksunkur ul-Buharî**'nin *Basra*'daki nâibi **Sunkur**'un, **el-Bayatî** nisbesini taşıdığın-

1 *F. Sümer, aynı yazı, s. 378.*
2 *Mühimme defteri, XXXII, s. 206.*
3 *Ahmed Refik, aynı eser, s. 78, 82.*
4 *Ahmed Refik, s. 215, 216.*
5 *F. Sümer, aynı yazı, s. 382.*
6 *Başbakanlık Arşivi, Teke sancağı defteri, nr. 14, s. 398, 400, 423.*

dan ve XII. yüzyılın sonlarına doğru *Bağdad*'ın güney doğusunda, *Tîb* çayının kaynağına yakın yerdeki bir kalenin de *Bayat* adı ile anıldığından ve bu kalenin hâkiminin *Türk* olduğundan daha önce bahsedilmişti.

XVI. yüzyıla gelinceye kadar gerek *Irak* ve gerek *el-Cezîre*'de **Bayatlar**'ın yaşadığına dâir her hangi bir tarihî kayda rast gelinemiyor. XVI. yüzyıla ait **Osmanlı** tahrir defterlerinde de ancak *Karaca-Bayat* adlı çok küçük bir oymak görülmektedir. Bu oymak *Kerkük* yöresinde yaşamakta ve 24 vergi nüfusuna sahip bulunmakta idi[1].

Bağdad'lı **Münşî Muhammed b. Ahmed**'e göre[2], *Bağdad*'taki son *Kölemen* vâlisi **Dâvud Paşa** zamanında (1817-1831) vâliye bağlı oymak kuvvetleri arasında 1000 atlı, *Bayat, Tayy (Arab)* ve *Milli (Kürd)* oymaklarına mensup idi. Aynı müellif, *Kirman-Şah* bölgesindeki *Bayatlar*'ın 2.000 çadır olduğunu kaydettikten sonra *Tâvuk* bölgesinde de onlardan 2.000 eve yakın bir küme bulunduğunu, *türkçe* ve *arabça* konuştuklarını söylüyor. Yine bu müellif bu *Bayatlar*'ın beğenilen ve aranan atlar yetiştirdiklerini ve bunların *Irak-ı Arab*'ta ünleri olduğunu da yazar[3].

Zamanımızın *Iraklı* tarihçisi **Abbas ul-Azzâvî**'nin *Bayatlar*'a dâir verdiği bilgilere göre[4], *Bayatlar*'ın pek mühim bir kısmı şimdi *Kerkük* bölgesinde yerleşik hayata geçmiştir. Göçebe yaşayışı devam ettirenler az olup, bunlar 13 obadan müteşekkil bulunmakta ve bu obalar da birçok kollara ayrılmaktadır. Aynı müellife göre, göçebe *Bayatlar*'dan bazı oymaklar *Arablar* ile karışmışlardır. Lâkin bunların hepsi de ana dilleri, *türkçeyi* unutmamışlardır. Bu *Bayatlar* eskiden beri *Kerkük* ve komşu bölgelerde mi yaşamakta idiler, yoksa buralara XVI. yüzyıldan sonra *İran*'dan mı geldiler, bu husus aydınlanmamıştır.

Şüphesiz *Irak Bayatları Türk* edebiyatının en büyük üstadlarından biri olan **Fuzûlî**'nin kendi hemşehrileri olması dolayısı ile de dikkat ve alâkamızı üzerlerine çekmektedir. Lâkin **Safevî** hükümdarı **Şah Abbas**'ın kitapçıbaşısı, şâir, muharrir ve nakkaş **Afşar Sâdıkî**'nin (aslında *Şamlu*'ya bağlı *Harbendelu-Hüdabendelu-* adlı *Türkmen* obasından idi) sözlerine bakılırsa **Fuzûlî** *Irak Bayatları*'na değil *İran Bayatları*'na mensuptur. Ona göre **Bayat**'tan (şüphesiz müellif burada kendi ülkesindeki *Bayatları* kastediyor) olan **Fuzûlî** *Safevî* emîrlerinden **İbrahim Han**'ın maiyyetinde *Bağdad*'a gitmiş ve adı geçen hanın **Kanunî Sultan Süleyman**'ın gelişi ile *İran*'a dönmesi üzerine *Hille*'de yerleşmiştir[5]. Burada adı geçen **İbrahim Han**, *Mu-*

1 *F. Sümer, aynı yazı, s. 383.*

2 *Rihletül-Münşîş el-Bağdadî, farsçadan arabçaya çeviren Abbas ul-Azzâvî, Bağdad, 1948, s. 34.*

3 *Aynı müellif, s. 47, 54.*

4 *Tarihul-Irak, Bağdad, 1939, III, s. 368, 370.*

5 *Mecma' ul-havâss, yay. ve farsçaya çeviren Abdurresul Hayyampûr, Tebriz, 1327 ş., s.107.*

sullu oymağından olup, *Bağdad* vâlisi iken 934 (1527)'de yeğeni **Zülfikar Sultan** tarafından öldürülmüştür[1]. Bu sebeble **İbrahim Han**'ın **Kanunî Sultan Süleyman** karşısında bozguna uğradığı şeklindeki **Sâdıkî**'nin sözleri doğru değildir.

7. **İ r a n B a y a t l a r ı :**

a- Öz Bayatlar (Ak-Bayatlar)

Safevî devrinden önce *İran*'da *Bayatlar*'ın yaşadığına dair her hangi bir bilgiye sahip değiliz. XVI. yüzyılda *İran*'da yaşayan *Bayatlar* tek bir teşekkül olarak değil, muhtelif bölgelerde olmak üzere, üç kol halinde bulunuyorlar. Bu husus onların birbirinden farklı siyasî mâziye sahip olmalarından ileri geliyor. Bunlardan yalnız **Bayat** adını taşıyanlar *Hemedan*'ın güney doğusundaki *Kezzâz* ve *Girih-rûd* bölgesinde sâkin olanlardır.

Şah Abbas'ın tarihçisi **Türkmen İskender Beğ**'e göre[2] bu *Bayatlar*'ın nüfusu daha **Tahmasb** devrinde 10.000 çadır idiler. **Tahmasb** devrinde bunlar **Emîr Şah Beğ, Süleyman Beğ, Hacı Uveys Beğ** ve **Seyfî Beğ** gibi emîrler tarafından idare olunmuşlardır[3]. Bu sonuncu ile beraber **Ali Sultan** adlı diğer bir *Bayat* beyi, **Kanunî**'nin *İran* seferleri dolayısıyle bizim tarihlerde de zikrolunmuştur[4]. Bütün bu *Bayat* beyleri hükümdarları **Tahmasb**'ın başlıca seferlerine katılmışlardır. **Rumlu Hasan Beğ**'in ve meçhul bir müellifin kaydettiklerine nazaran[5] adı geçen *İran* hükümdarının ölümü esnasında saray koruculari arasında *Bayatlar* da bulunmakta idi. *Bayatlar* ile *Lur*'lar arasında *Nihâvend* yöresindeki *Burucird* kasabası hususunda eski bir düşmanlık vardı ki, bu düşmanlık **Şah Abbas**'ın ilk saltanat yıllarında *Bayat* emîri **Uğurlu Beğ**'in öldürülmesi ile had bir safhaya girmişti[6]. **Şah Abbas** 1002 (1593) yılında **Uğurlu Beğ**'i öldüren *Luristan* hâkimi **Şah-Verdi**'nin üzerine bir sefer yaptı. **Şah-Verdi** bir kaç yıldan beri **Şah Abbas**'ın hâkimiyetini tanımayarak müstakillen hareket etmeğe başlamıştı. **Şah-Verdi**'yi itaate mecbur bırakan **Şah Abbas**, *Burucird*'e uğrayıp burada **Uğurlu Beğ**'i desteklemediklerinden dolayı *Bayatlar*'ın ileri gelenlerini tekdir etti. **Uğurlu Beğ**'in kardeşi **Şah-Kulu Sultan**'ın ricası ile **Şah** onların kusurlarını bağışladı. *Bayatlar* da buna karşılık hükümdarlarına *Kızıl-Başlar* arasında güzellikleri ile tanınmış olan ve kendi adları ile anılan (*Bayatî-i nejâd)* atlarından 3.000 aygır ve kısrak takdim ettikleri gibi,

1 *Hasan-i Rumlu, Ahsen ut-tevârih, s. 208.*

2 *Tarih-i âlem ârâ-yi Abbasî, Tahran, 1314, s. 139, yeni basım, Tahran, 1334 ş., s. 196.*

3 *Hasan-i Rumlu, s. 360, 387, 401, 479, 483.*

4 *Celâl-zâde Mustafa, Tabâkat ül-memâlik fi derecâtil-mesâlik, Fatih ktb., nr. 4423, yp. 379 b; bundan naklen Âli, Künhül-ahbâr, Üniversite kıp., nr. 5219, yp. 293 a ve Peçevî, Târih, İstanbul, 1283 I, s. 315.*

5 *S. 466; Tarih-i Şah İsmail-i sânî, Bayezid Umumi ktb., nr. 5162, 6 b.*

6 *Şeref-Hân, Kahire, s. 81, 82; Tarih-i âlem âra-yi Abbasî, s 289, 321, yeni basım, s. 471, 472.*

pişkeş olarak da 3.000 tuman vermişlerdir[1]. **Şah Abbas**'ın *Bayatlar*'dan **Hüseyin Ali Beğ**'i 1598'de elçilikle *İspanya*'ya göndermiş olduğunu biliyoruz[2]. Aynı hükümdar zamanında **Yâr Ali Sultan, Gedâ Ali Sultan** ve **Bedir Sultan** adlı beyler de *Bayatlar*'dan idiler. Bunlardan **Gedâ Ali Sultan**'ın Bakû hâkimi, **Yâr Ali Sultan**'ın *Erivan* bölgesindeki *Bayezid* kalesinin ve **Bedir Sultan**'ın da yine o bölgedeki bir yerin hâkimi olduklarını biliyoruz[3]. **Şah Safi** devrinde aynı yerlerde bu *Bayat* beğlerine oğulları halef olmuşlardır[4]. Bu tayinler dolayısı ile *Bayatlar*'ın mühim bir kısmı *Kuzey Âzerbaycan*'a gitmişler ve orada yerleşmişlerdir. Bu *Bayatlar* daha sonra *Bayat-i mutlak* yahut *Ak-Bayat* adları ile *İran*'daki diğer *Bayat* kollarından tefrik edilmişlerdir. Onların *Kuzey-Suriye*'deki *Bayatlar*'ın bir kolu olup **Ak-Koyunlu** fethi neticesinde veya **Safevî** devletinin kurulması ile ilgili olarak İran'a gittikleri yukarıda söylenmişti.

b- Kara-Bayatlar (Horasan Bayatları)

Safevî devrinde *İran*'daki ikinci **Bayat** kolu *Horasan*'da bulunuyordu ki, bunlara *Kara-Bayat* da denilmektedir. *Kara-Bayatlar* bize göre *Hazar Ötesi Türkmenleri*'nden değil, **Çağataylar**'a mensup olup. Onların asıl adları da *Bayaut*'tur. Bu *Bayaut*'lar da *Kimekler*'in *Baya'ut*'u değil *Moğol Baya'utları*dır. Bunlar **Şah İsmail**'in Horasan'ı fethetmesi üzerine **Safevî** hizmetine girmişler ve tâbilik alâmeti olarak kara sıfatını almışlardır. *Kara-Bayatlar Nişâbur* bölgesinde ve bilhassa bu bölgenin *Maden* denilen yöresinde oturuyorlardı[5]. XVI. yüzyılın sonlarına doğru *Horasan*'ın bir kısım vilâyetlerini eline geçirmiş olan *Özbek* hükümdarı **Abdullah Han** buraları oğlu **Abd ul-mu'min Han**'a vermişti. **Abd ul-mu'min Han**'ın 1591'de *Nişâbur*'u geri almak isteyen **Safevî** kumandanı **Karamanlı Ferhat Han**'ı geri çekilmeğe mecbur etmesi üzerine *Kara-Bayatlar* onun tâbiiyetini kabul ettiler. Lâkin bunlar daha önce **Özbekler**'den pek çok adam öldürdüklerinden **Baba İlyas oğlu Mahmud Sultan** ve diğer *Bayat* ileri gelenleri mezkûr *Han*'ın katına gelerek ona itaatlerini bildirmiş oldukları halde esirgenmiyerek öldürüldüler[6]. **Mahmud Sultan**'ın kardeşi **Muhammed Sultan** perişan bir halde etrafa dağılmış bulunan *Kara-Bayatlar*'ı başına toplayarak **Şah-Abbas**'a büyük hizmetler ifa etti. Hattâ bu sebeble adı geçen hükümdar tarafından bütün *Kara-Bayat* boyu vergiden muaf tutuldu[7]. 12 yıl *Nişabur* vâliliğinde

1 *Tarih-i âlem âra-yi Abbasî, s. 322, yeni basım, s. 472, 473. Şah Abbas'ın 1006 (1598) yılında Hindistan hükümdarı Ekber Han'a ve oğlu Muhammed Selim Şah'a gönderdiği armağanlar arasında bulunan atlardan bir kısmı Bayat atlarından idi (Alem ârâ-yi Abbasî, s. 552, yeni basım s. 543).*

2 *Yadigâr (mecmuası), Tahran, 1947, nr. 4, s. 33.*

3 *Âlem âra-yi Abbasî, s. 762, yeni basım, s. 1086.*

4 *İskender Beğ Türkmen ve Muhammed Yusuf, Zeyl-i Tarih-i âlem âra, Tahran, 1317 ş., s. 246.*

5 *Âlem âra-yi Abbasî, s. 302, 585-586, yeni basım, s. 295, 444, 445, 510.*

6 *Gösterilen yerler.*

7 *Âlem âra-yi Abbasî,s. 586.*

bulunan **Muhammed Sultan**'ın ölümü üzerine yerine oğlu **Bayram Ali Sultan** geçmiştir[1]. Bu tarihten itibaren *Nişâbur* uzun bir zaman *Kara-Bayatlar*'ın elinde kalmıştır. **Nâdir Şah** zamanında ve onun ölümünden sonra da *Nişabur* yine *Kara-Bayat* beyleri tarafından idare ediliyordu[2].

c- Şam Bayadı (Kaçar boyu Bayatları)

İran'daki üçüncü *Bayat* teşekkülü bizim *Şam-Bayadı* oymağının bir koludur. Bu *Şam-Bayadı* kolu, daha önce de söylendiği gibi, *Yiva, Ağçalı* ve *Ağça-Koyunlu* teşekküllerine mensup kollarla birlikte *Kaçar* boyunu meydana getirmiştir. *Kaçarlar* XVI. yüzyılda *Kuzey Âzerbaycan*'da (*Errân*) bilhassa *Gence* ve *Berdea* bölgesinde yaşamakta idiler. Fakat bu ve ertesi yüzyılda *Kaçar* beylerinden hangilerinin Şam-Bayadı'na mensup oldukları bilinemiyor. XVIII. yüzyılın birinci yarısında *Gence*'ye bağlı köylerden birinin *Şam-Bayadı* adını taşıdığını görüyoruz [3]. **Nâdir Şah**'ın öldürülmesi üzerine yerine geçen **Âdil Şah**'ın büyük emîrlerinden **Muhammed Ali Han** *Şam-Bayadı*'ndan idi[4]. **Kaçar** hükümdarı **Feth Ali Han** (**Baba Han** 1797-1834) devri emîrlerinden **Muhammed Ali Han**, kardeşi **İsmail Han, Pir Kulu Han** ve oğlu **Muhammed Bakır Han**'ın da bu oymaktan olduğunu biliyoruz[5].

İran'daki *Bayatlar* şimdi tamamen yerleşmiş olup mühim bir kısmı Hamse (başlıca *Zencan* bölgesi) vilâyetinde oturmakta ve *Kaşkailer* arasında da bir kaç küçük Bayat oymağına rastgelinmektedir[6].

Âzerbaycan Bayatları'nın *Bayatılar* adlı türküleri pek ünlüdür. Bu *Bayatılar*'dan bir çoğu toplanıp son zamanlarda yayımlanmıştır[7]. İşte, *Bayatlar* hakkında elde edebildiğimiz bilgiler bunlardan ibarettir. Bu bilgiler, görüldüğü üzere, onların *Oğuz* elinin en önde gelen boylarından biri olduğunu açıkça ortaya koymuştur.

III. ALKA-EVLİ

Bu boyun adı **Kâşgarlı**'da *Alka-Bölük*, **Reşided-din'in** basmaları ile[8] görebildiğim *İstanbul* nüshalarında *Alkarâvlı* şeklinde yazılmıştır. Fakat bunun *Alka Evli* olacağı âşikârdır. Çünkü, listeleri **Reşideddin**'inkine dayanan **Yazıcı-Oğlu** ile **Ebu'l-Gazi**'de boyun adı *Alka Evli*'dir. Sonra **Reşiddüdin**'de bu boyun kardeşi, *Kara Evli* tarzında gösterilmiştir. Görüldüğü gibi Kaşgarlı'da da boyun adının 1. kısmı

1 *Âlem âra-yi Abbasî, s. 586, yeni basım, s. 1087; Zeyl-i Tarih-i âlem âra-yi Abbasî, s. 22.*

2 *Mirza Mehdi Han, Tarih-i Nâdiri, Tebriz, 1260, s. 45; Ebû'l-Hasan Muhammed-i Gulistâne, Mucmel ut-tevârih, Rezavi yay., Tahran, 1330 ş., s.66.*

3 *Gence Tahrir defteri, Başbakanlık Arşivi, III. Ahmed devri, nr. 903, 19 a.*

4 *Ebû'l Hasan Muhammed-i Gulistâne, s. 21, 22.*

5 *Mirza Ebû'lKasım, Mecmua, Tebriz, 1294, s. 412.*

6 *Mes'ud Keyhan, Coğrafya-i mufassal-i İran, Tahran, 1311 ş., s. 80, 86, 376.*

7 *M. Ferzâne, Bayatılar, Tahran, 1344.*

8 *Berezin, Petersburg, 1864, s. 7, 32; Moskova, 1965, s. 80, s. 119.*

Alka şeklindedir. Diğer taraftan *Alkarâvli*'nın bir manası da yoktur.

Alka-Evli veya *Alka Bölük* adlarını taşıyan bir oymağa rastgelinemediği gibi, aynı isimlerde yer adları da görülemedi. Yalnız *Zonguldak*'ın *Safranbolu* kazasına bağlı *Halka-Evli* köyünün adı[1] daha önce de ifade edildiği gibi, bu boydan gelmektedir. *Samsun*'un *Vezirköprü* kazası köyleri arasındaki Halka *Avlu*, *Manisa*'nın *Kırk Ağaç* köylerinden *Halka Havlu*'nun da[2] *Alka Evli*'nin değişmiş şekilleri olmaları çok muhtemeldir. Hatta *Halkalı* köy adlarından bir çoğunun da *Alka Evli* ile ilgili olduğu düşünülebilir.

IV. KARA- EVLİ

Bu boya ait *Türkiye*'de **Selçuklular** ve **Osmanlılar** devrinde mühim bir oymağa rastgelinmediği gibi, *Suriye*, *Irak* ve *İran*'da da bu adda bir teşekkül görülemedi. Yalnız *Harizm Türkmenleri* arasında XVI. ve XVII. yüzyıllarda *Kara-Evli* adlı bir oymağın mevcudiyetini biliyoruz ki, bundan aşağıda ayrıca bahsedilecektir.

Daha önce (I. Bölümde) söylendiği gibi, **Dulkadirli** eline mensub olan büyük *Ağça-Koyunlu* boyunu meydana getiren belli başlı obalardan biri de *Musa-Hacılu* (bazan bunun kısalmış şekli ile: *Musacalu*) idi. *Musa-Hacılu*'nun *Yeni-il*'de yaşayan kolu XVI yüzyılın ikinci yarısında birtakım kollara ayrılmış olup, bu kollar defterlerde mahalle (obanın yurdu) kelimesi ile gösteriliyor. İşte bu mahallelerden birinin de *Kara-Evlu* (قره اولو) olduğu görülüyor (86 vergi nüfuslu). Defterlerde mahalle, oymağın veya obanın kolları anlamında da kullanıldığı için, buradaki *Kara-Evlü*'nün *Musa-Hacılu* kolunun oturduğu yerin değil, doğrudan doğruya kendi adı olması muhtemeldir. Nitekim mahalle kelimesi ile zikredilen adlar incelendiğinde bunların yer adları olmadığı görülüyor. Bununla beraber bu *Kara-Evlü* obasının *Kara-Evlü* boyu ile ilgili olduğu kesin bir şekilde ileri sürülemez. Çünkü *Kara-Evlü* kelimesi, bu addaki boy ile münasebeti olmayan herhangi bir oymağa her zaman ve her yerde verilebilecek isimlerden biridir. Nitekim *Hazar-Ötesi Türkmenleri* arasındaki *Kara-Evlü* oymağı için de aynı ihtimal söz konusu olduğu gibi, zamanımızda *İç-İl*'de yaşayan *Kara-Evli* oymaklarının da adlarını sonradan aldıkları anlaşılıyor.

XVI. yüzyılda *Türkiye*'de *Kara-Evlü* şeklinde bazı yer adları görülmekte ise de bunların sayısı sekizi geçmemektedir[3]. Bunlar da *Bolu* sancağında, *Tokat* ve *Kastamonu* yörelerinde bulunmakta idi.

Türkiye'de *Meskûn yerler kılavuzu*'na göre[4], biri *Kara-Evliler* olmak üzere *Türkiye*'de 10 *Kara-Evli* adlı köy bulunmaktadır. Bu yer adlarından çoğunun bu boyla ilgili olduğundan şüphe edilmez. Bu

1 *Köylerimiz, s. 316.*

2 *Gösterilen yer; Türkiye'de meskun yerler kılavuzu, s. 466.*

3 *Cedvele bakınız.*

4 *Türkiye'de meskûn yerler kılavuzu, s. 606.*

Kara Evli yer adları şu illerde bulunuyor: Burdur (çiftlik), Kastamonu (köy), Kastamonu (mahalle), Sinop (mahalle), Tekirdağ (köy), Zonguldak-Safranbolu (iki mahalle), Zonguldak-Çaycuma (iki köy), Antalya-Serik (köy).

Ebû'l-Gazi'nin bahsettiği *Kara-Evliler*'e gelince, bunlar *Amu-Suyu*'nun (*Ceyhun*) kıyısında ve *Acı-Deniz*'in (*Hazar*) yakınında oturmakta idiler. Yine aynı müellife göre, bu *Kara-Evliler Kaşğa-Çura* adlı birinden türemişlerdir. *Kaşğa-Çura*'ya gelince, yine orada onun dışardan getirilmiş bir kölenin oğullarından olduğu söyleniyor[1]. Bu rivayet doğru ise bu teşekkülün aynı addaki *Oğuz* boyundan gelmediğine hükmetmek lâzımdır.

Zamanımızda yarı göçebe hayatlarına veda etmek üzere bulunan Toros dağlarındaki *Yörükler* arasında da *Kara-Evli* adında birkaç küçük oymak görülmektedir. Fakat bu oymakların taşıdıkları adı daha sonra aldıkları anlaşılıyor[2].

V. YAZIR

Reşided-din'deki *Türkler*'in destanî tarihinde **Dib-Yavku**'nun beğleri arasında **Alay, oğlu Bulan** ve hattâ **Dib Cenkşü** ve oğlu **Dürkeş**'in bu boydan olduğu bildiriliyor[3]. Yine orada *Oğuzlar*'ın dağılışı ve **Şah-Melik**'in bozgunluğu esnasında *Yazır*'dan bir bey ile *Ali Han oğullarının Yazır* yöresine gittikleri ve *Hisar-Tak*'da yurt tuttukları ve onların oğullarının ve neslinin el'an orada yaşadığı bildirilir[4]. Fakat biz *Yazırlar*'ı *Horasan*'da ancak 555 (1160) yılında görüyoruz. Mezkûr yılda **Harizm-Şah İl-Arslan**'ın askerleri (اجنه)[5] ye yürüyerek Yazırlar'ın başında bulunan **Ödek** (او د لك) **Han oğlu Yağmur Han**'a saldırıp onu bozguna uğrattılar. **Yağmur Han**, **Harizm-Şah**'ın kendi üzerine asker sevketmesinin **Sancar**'ın emîrlerinden *Dihistan* hâkimi **İhtiyared-din Aytak**'ın tahrikinden ileri geldiğini sanıyordu; bu sebeble *Aytak*'a karşı, başlarında **Sultan Mahmud**'un bulunduğu **Sancar**'ın galibi *Oğuzlar*'dan yardım istedi. *Oğuzlar, Yazır* beyinin isteğini kabul ettiler. Birinci Bölümde tafsilâtla anlatıldığı üzere, **Yağmur Han** ve *Oğuzlar*, **Aytak** ve müttefiki *Mâzenderân* hükümdarını vukubulan şiddetli bir savaşta yendiler[6]. Cesareti ile mağrur *Mâzenderân* hakimi ancak 3-4 adamı ile ülkesine dönebildi.

Yazırlar'ın kendi adları ile anılan yurtları *Nesâ* şehrinin batısında bulunuyordu. Buradaki bir kasaba da Yazır adını aldı. Burası XIV.

1 *Şecere-i Terâkime, s. 76, 77, 78.*
2 *Bu hususta: F.Sümer, Boz-Oklu Oğuz boylarına dâir, D.T.C.F. Dergisi, XI. sayı 1. 1953, s. 67, not. 1.*
3 *Oğuzlar'a ait destanî mahiyette eserler, s. 369.*
4 *Aynı makale, s. 385.*
5 *Okunuşu ve nerede olduğu bilinemiyor.*
6 *İbn ul-Esîr, Tornberg yay., XI, s. 171, Mısır basımı, XI, s. 97.*

yüzyılın birinci yarısında orta derecede bir şehirdi. Yazırlar, **Sancar**'ın devletine son veren *Oğuz* kümesine dahil değillerdi. Bunlar ilk önce *Mangışlak*'tan *Balhan*'a inmişler ve oradan da buraya gelmişlerdi[1].

Harizm-Şah Sultan Muhammed'in *Kara-Hıtaylar* karşısında başarısızlığa uğraması üzerine isyan eden *Nişâbur* emiri **Kezlik Han** yenildikten sonra yanında bulunan bir *Türkmen*'in teklifi üzerine **Yazırlar**'ın bulunduğu yere gitmek istemişse de oraya yolladığı adamları **Yazırlar** tarafından yakalanıp **Harizm-Şah**'a teslim edilmişti[2]. Bu sıralarda veya az sonra *Yazırlar*'ın başında **Hindu Han** adlı bir beyin bulunduğu görülüyor. 11 yıl Yazır beyi olarak kalan **Hindu Han**'dan sonra **Yazır** yurdu tamamen **Harizm-Şahlar**'ın eline geçti. **Hindu Han**-'ın kardeşi **Ömer Han**, *Harizm-Şahlar*'ın başşehri *Urgenç*'te *Yazır* beyliğinin kendisine tevcih edilmesi hususunda devamlı bir gayret göstermiş ise de bu gayreti ona ancak **Sabûr Han** lâkabını kazandırmaktan başka bir sonuç vermemiştir. **Harizm-şah Sultan Muhammed**'in anası **Terken Hatun**, Moğol hücumu üzerine *Urgenç*'ten ayrılarak *Mâzenderân*'a gitmek üzere yola çıktığında geçilecek yerleri iyi bilen Sabûr Han'ı da yanına almıştı. Seyahat esnasında **Sabûr Han** vâlide sultana sadakatle hizmet etmiş olduğu halde, **Terken Hatun**, *Yazır* yurduna gelince kendisini terkedeceğinden şüpheye düşerek, onu gizlice öldürttü[3].

Moğol devrinden sonra bu *Yazırlar'a Kara-Daş (Taş)lı* denilmişti[4]. Bunlar **Şah Abbas** zamanında diğer bazı *Türkmen* oymakları gibi, **Safevî** hâkimiyetini kabul ettiler. 1038 (1628-1629) yılında *Kara-Daşlılar*'ın başında **Rahman Kulu Sultan** bulunuyordu. Fakat **Rahman Kulu Sultan** aynı yılda *Harizm* hükümdarı **İsfendiyâr Han** ve kardeşi müellif **Ebû'l-Gazi** ile birleşerek **Safevîler**'den yüz çevirmiş ise de bunlar **Safevî** kuvvetleri karşısında başarı gösterememişlerdir[5].

Yazırlar, görüldüğü üzere, âdeta müstakil bir kavim gibi XII. yüzyıldan XVII. yüzyıla kadar *Horasan*'da varlıklarını muhafaza ederek yaşamışlardır. Bu böyle olmakla beraber onlar *Anadolu*'nun fetih ve iskânında da oldukça mühim bir rol oynamışlardır. XVI. yüzyılda bu ülkede 24 *Yazır* adlı köy görüldüğü gibi[6], onlara mensup bazı oymaklar da vardı. Bu oymakların *Dulkadırlı eli* ile *Hamid*, *Teke* ve *Ankara* sancaklarında yaşamakta oldukları görülür.

1. **D u l k a d ı r l ı :** Bu el arasındaki *Yazırlar*, *Karacalu*, öteki adı ile *Anamaslu* boyu obaları arasında görülüyor. Bu husus *Yazırlar* ile *Karacalu* boyu arasında bir akrabalığın varlığı ile ilgili

1 *Birinci Bölüme bk.*

2 *Cuveynî, II, s. 71-72.*

3 *Nesevî, s. 39, fransızca tercümesi, s 67-68.*

4 *Ebû'l-Gazi, Şecere-i Terâkime, s. 61-62.*

5 *İskender Beg Türkmen ve Muhammed Yusuf, Zeyl-i Tarih-i âlem-ârâ-yi Abbasî, s. 2, 21, 22, 23.*

6 *Cedvele bk. Bu Yazır köylerinden pek çoğu adlarını muhafaza ederek zamanımıza kadar gelmiştir (Köylerimiz, s. 774).*

olmalıdır. Biri 46, diğeri 49 vergi nüfusu kadar olan *Yazır* obaları *Antakya* bölgesindeki *Bağras* kazasında kışlamakta idiler. Müstakil olarak zikredilen ve 99 vergi nüfusuna sahip olan üçüncü *Yazır* obasının da *Birecik* çevresinde kışladığı ve *Elbistan*'da yayladığı bildiriliyor[1].

2. **B o z - O k :** *Boz-Ok* sancağındaki *Yazır* obaları da küçük olup, bunlardan biri 29, ötekisi de 51 vergi evine sahiptir[2].

3. **H a m i d S a n c a ğ ı :** Bu sancakta *Yazır* adlı üç köy bulunduğu görülmüştü. Aynı devirde bu sancakta yaşayan *Yazırlar* 95 vergi evinden müteşekkildir ve **Ali Fahreddin** adlı bir oymağa bağlı bulunmaktadır[3].

4. **T e k e S a n c a ğ ı : Teke** sancağında *Yazır* obası sarı ve kara sıfatları ile iki kola ayrılmıştır. Ayrıca *Öz-Kent* adlı bir köyde de bu oymağın diğer bir kolu yaşamaktadır[4]. Bunlardan başka, bu bölgede *Yazır* adlı iki köy de bulunmaktadır. Bütün bunlar hem *Teke* sancağında hem de, *Hamid* sancağında oldukça mühim bir *Yazır* topluluğunun yerleşmiş olduğunu göstermektedir.

5. **A n k a r a :** Bu sancaktaki *Yörük* topluluğu arasında yaşayan *Yazırlar* da küçük bir oymaktır. 42 vergi evi kadar olan bu oymak *Çukurcak* adlı bir köyde oturmakta idi[5].

VI. DÖĞER

Reşided-din'deki *Türkler*'in tarihi bölümüne göre *Oğuz* hükümdarı **Dib-Yavku**'nun beylerinden **Taş-Beğ** ve oğlu **Yalgu? Beğ** bu boydan oldukları gibi, *Ala Atlı-Kişi Donlu* **Kayı İnal**'ın veziri **Ayıldur** (?) da *Döğer*'den idi[6]. **Reşided-din**'deki bu rivayetlere bir değer vermek icabederse denilebilir ki, *Döğerler, Oğuzlar*'ın *İslâmiyet*'ten önceki tarihlerinde mühim bir mevkie sahip idiler. Bununla beraber onların Selçuklu fethinde de büyük bir rol oynadıklarını söylemek mümkündür. Çünkü, müverrih *Cezîre*'li (bugünkü *Cizre*) **Şemsed-din Muhammed b. İbrahim** (1260-1339), **Artuklu** hânedanının bu boydan olduğunu bize bildirir[7]. **Artuk Beğ** ve oğullarının ise XI. ve XII. yüzyıllarda *Türkmenler* arasında büyük bir nüfuza sahip bulunduğunu ve asil bir aile sayıldıklarını biliyoruz.

Bütün bunlarla beraber tahrir defterlerinde bu boya ait 19 yer adına rastgelinmiştir. Bu yer adları, diğer boylarınki gibi, *Orta* ve

1 *F. Sümer, Bozoklu Oğuz boylarına dâir, s. 68.*
2 *F. Sümer, aynı yazı, s. 69.*
3 *Aynı yazı, gösterilen yer.*
4 *Aynı yazı, gösterilen yer.*
5 *Aynı yazı. gösterilen yer.*
6 *Oğuzlar'a ait destani mahiyette eserler s. 370, 371.*
7 والارتقية من خيل ذكر (دكر) والسلجوقيّة من خيل قنق وهما بيتان كبيران من التركمان الغزّيّة

(Cevâhir us-sulûk, Paris Bibliothèque Nationale, manuscrites arabs, nr. 6739, s. 377).

Batı-Anadolu'da görülmektedir[1].

Döğer Sâlim Beğ ve Oğulları

Bir çok *Oğuz* boyları gibi, *Döğerler*'in de XIV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kaynaklarda kendilerinden bahsettirmeğe başladıkları görülüyor. *Moğol* hâkimiyetinin sona ermesi, *Memlûk* emirlerinin birbirleri ile mücadeleleri, esasen nüfusları çoğalmış olan *Türkmen* boylarına faaliyete geçmek imkânını vermişti. *Döğerler* bu esnada **Sâlim** adlı bir beyin idaresinde, *Ca'ber* yöresinde yaşıyorlardı. Onların *Suriye*'deki *Türkmen* kümesine mi mensup bulundukları, yoksa **Ak-Koyunlular**'ı ve **Kara-Koyunlular**'ı içine alan ve *Memlûk*-müverrihlerinin *Doğu Türkmenleri* dedikleri topluluktan mı oldukları iyice bilinemiyor.

773 (1371) yılında **Döğer Sâlim Beğ**, *Beşîri*'ye gelmiş ve *Hısn Keyfa Eyyubî* hükümdarı **Melik el-Eşref**'e elçi göndererek ondan kendisine sığınacak bir yer göstermesini ve ihtiyaçları karşılamasını istemiş ve arkasından da karısı ile yanındaki diğer beylerin karılarını göndererek bu hususta tekrar ricada bulunmuştur. **Sâlim Beğ**'in bu şekilde hareketine sebeb *Dimaşk (Şam)* ve *Haleb* kuvvetlerinden müteşekkil bir *Memlûk* ordusunun kendisini şiddetle takip etmesi idi. **Sâlim Beğ**, *Memlûk* ordusunun önünden kaçarak *Beşîri*'ye kadar gelmişti. Fakat *Memlûkler* onu adım adım takib ediyorlardı. *Döğer* beğinin *Memlûkler*'i bu kadar kızdıran hareketinin ne olduğu bilinemiyor. Bununla beraber bunun ticaret ve belki de hacc kafilelerini soymak hususu ile ilgili olması muhtemeldir. Çünkü **Sâlim Beğ**'in bu mahiyetteki bir hareketinden dolayı *Kara-Koyunlu* **Kara Mehmed**'in hücumuna uğradığını aşağıda göreceğiz.

Hısn Keyfa hükümdarı, **Sâlim** adına kendisinden yardım istemek için gelenlere bir şey yapamıyacağını söyleyip onların üzgün olarak geri dönmelerine sebeb olmuş ise de, **Sâlim**'in güveyisi olan kendi kardeşi **Ömer**'i gizlice *Döğer* beyine göndermiş ve ona ülkesinde istediği yere sığınmasını ve elinden gelen her yardımı yapacağını bildirerek **Sâlim Beğ**'i sevindirmişti. **Salim Beğ** *Hısn Keyfa* çevresindeki sarp bir dağa yerleşmiş ve Eyyubi hükümdarından da her türlü yardımı görmüştür. *Memlûk* ordusu **Sâlim**'i bu dağda bir müddet kuşattı ise de, hiçbir şey elde edemeden geri döndü. **Sâlim**, *Memlûk* ordusunun uzaklaşmasından sonra maiyyeti ile sığındığı dağın yakınında sevinç içinde bir gezinti yaparken *Türkmenler*'den bir bölüğün saldırısına uğradı. **Memlûkler**'in yakalayamadığı *Döğer* beyini *Türkmenler* tutsak alıp, *Âmid*'e doğru götürdüler. Bereket versin **Sâlim** Beğ'in amcası olan **Ebu'l-Gâdir**'in, oğlu **Hasan Beğ** yetişerek onu *Türkmenler*'in elinden kurtardı[2]. Bu *Türkmenler*'in

1 *Cedvele bk..*

2 *Hısn Keyfa vekayinâmesi, Viyana Bibliothèque Nationale, (Mxt. 355), 103 b, 104 a.*

Ak-Koyunlular'dan oldukları şüphesizdir. Bu hâdiseden sonra **Sâlim Beğ** yurdu *Ca'ber*'e döndü.

776 (1374-1375) yılında **Sâlim Beğ**, *Irak* tâcirlerini öldürerek mallarını yağmalayan **Yahmur** ( ) **oğlu** (bir *Anadolu* kaynağında: *veled-i Umur*) **Şihâb ed-din Ahmed**'in affedilmesi için annesini bu *Türkmen* beyi ile *Kahire*'ye göndermişti. Bundan **Sâlim Beğ**'in **Memlûk** sultanı ile arasını düzeltmiş olduğu anlaşılıyor. *Memlûk* Sultanı **Melik el-Eşref Şaban** çok kızgın olduğu **Yahmur oğlu**nu affetmiş ve ona *Mısır*'da dirlik vermiştir. Bu suretle vazifesini başarı ile ifa eden ve *Sultan*'dan ikram gören **Sâlim Beğ**'in annesi oğlunun yanına dönmüştür[1]. **Yahmur (Umur) oğlu**'na gelince, o sonra **Berkuk**'un yakın adamları arasına girmiş, **Dulkadır oğlu Halil Beğ**'i öldürmek sureti ile **Berkuk**'a mühim bir hizmetde bulunmuştur.

785 (1383) yılında **Kara-Koyunlu** beyi **Kara-Mehmed**, tâbi beylerinden **Bozdoğan-oğlu Ziya'ul-Mülk**'ü yanına alarak **Salim Beğ**'in üzerine yürüdü. Bunun sebebi **Kara-Mehmed**'e ait olan *Musul* şehri ve bölgesi hacılarının **Salim Beğ** tarafından soyulmuş olması idi. **Timur** tarafından aynı işle itham edilen **Kara-Mehmed** 12.000'den fazla bir kuvvetle yıldırım gibi *Döğer* beyinin üzerine yürüyüp onu bozguna uğrattıktan sonra *Döğer* obalarını yağmalayarak pek çok ganimet eline geçirdi. **Sâlim Beğ**, *Kal'at ul-Müslimin*'e doğru kaçmıştı, **Kara-Mehmed** etrafı yağmalıyarak **Sâlim Beğ**'i şiddetle kovalamakta idi. **Sâlim** bu kovalamadan güçlükle kurtulup, kefeni boynunda olduğu halde, hâdiseyi uzaktan takip etmekte olan **Memlûkler**'in *Haleb* vâlisi **Yol Boğa en-Nâsirî**'ye dehalet etti. *Döğer* beğine iyi bir kabul gösteren **Yol Boğa** onu **sultan**'ın buyruğu üzerine *Kahire*'ye yolladı[2]. Aynı yılın Rebiul-âhir ayının 19'unda (21 Haziran 1383) *Kahire*'ye gelen **Emir Sâlim, Sultan Berkuk**'tan ikram görmüş, hil'at giydirilerek kendisine *Haleb* tablhâne emirliği tevcih edilmiştir[3].

791 (1389) yılında **Kara-Mehmed**'in, kendisi ve amcası **Bayram Hoca**'dan önce *Doğu Türkmenleri*'nin başı olan **Hüseyin Beğ**'in, oğlu **Pîr Hasan** tarafından öldürülmesinden itibaren iki aile arasında kanlı bir mücadele başlamıştı. **Sâlim Beğ** araya girerek bunları barıştırmak sureti ile bu iki aile arasındaki mücadele bir müddet için durmuştur.

1390'da ikinci defa **Memlük** tahtına geçen **Berkuk**, kendisinin halledilmesinde en mühim rolü oynayan **Türk Memlük** emîrlerinden **Mintaş**'ın, **Sâlim Beğ**'in yanında olduğunu öğrenince *Haleb*'e vardığında **Kara-Demirtaş**'ı, **Mintaş**'ı teslim almak üzere *Döğer* beğinin yanına gönderdi. **Kara-Demirtaş** dört gün beklediği halde **Sâlim, Mintaş**'ı teslim etmiyor, bir takım bahanelerle vakit geçiriyordu.

1 *Makrizi, nr. 4386, 186 a; Aynî, nr. 2395, s. 183, 184; İbn Hacer, Yeni Câmi ktb. nr.814, 11 b-12 a.*

2 *Makrizi, nr. 4385, 11 a-b.*

3 *Makrizi, 12 a; İbn Hacer, 77 a.*

Sâlim'in bu şekildeki davranışına öfkelenen **Kara-Demirtaş**, *Döğer* beyinin obasını yağmalattı ve bazı adamlarını da öldürttü. **Sâlim** yanında **Mintaş** olduğu halde *Sincar*'a kaçtı. Az sonra **Sâlim**'in obasına gelen **Mintaş**'ın eski arkadaşı **Yol-Boğa en-Nâsirî** hâdiseyi öğrenince yaptığı hareketten dolayı **Kara-Demirtaş**'ı azarladı ve hattâ münakaşa esnasında elindeki topuzu ona vurmak için kaldırdı. Lâkin bu hâdise, **Berkuk**'da **Yol-Boğa**'nın eski arkadaşı **Mintaş**'ı koruduğu yolunda kendisine anlatılanların doğru olduğu kanaatını uyandırdı. Fazla olarak az sonra **Sâlim Beğ** gönderdiği bir mektupta **Mintaş**'ı **Yol-Boğa**'nın isteği üzerine kaçırdığını bildiriyordu. Bunun üzerine **Berkuk**, *Haleb*'e dönen **Yol-Boğa**'yı öldürttü[1]. Fakat **Sâlim, Mintaş**'ı **Berkuk**'a teslim etmiyerek serbest bıraktı. Halbuki zengin bir bey olmadığı için vakit vakit kervan soygunculuğu dahi yapan **Sâlim Beğ, Mintaş**'ı teslim etmesi karşılığında **Berkuk**'tan büyük bir meblağ alabilirdi.

796 (1393-94) yılında **Sâlim Beğ, Timur**'un adamlarından **Dulat (Devlet) Hoca**'yı tutsak alarak *Haleb* vâlisine göndermiş, o da onu *Mısır*'a yollamıştır[2]. Aynı yılda **Berkuk, Timur** ile savaşmak için *Dimaşk*'da bulunuyorken **Döğer Sâlim Beğ** katına geldi. **Berkuk**, çadırına giren *Döğer* beğini ayağa kalkarak karşıladı, *Türk* kumaşından elbise ve hil'at giydirmek sureti ile ona görülmemiş bir itibarda bulundu[3]. Fakat **Sâlim Beğ**'in üç yıl sonra (799=1396-1397), bilinmiyen bir sebebden *Dimaşk* vâlisi tarafından tevkif edilmiş olduğunu görüyoruz[4].

Kaynaklarda bir daha **Sâlim Beğ**'den bahsedilmiyor. Bu sebeble onun tutuklanmasını takiben hayatına son verilmiş olması muhtemeldir. *Ebû'l-Ferec tarihi*ne yapılan ilâvelerden birinde **Kara-Yusuf**'un 1399 yılında *Döğerler*'in yurdlarına girib, göçkünlerini ele geçirdikten sonra onları reisleri ile birlikte *Ca'ber*'de kuşattığı bildiriliyor[5]. Bu hâdisede söz konusu olan *Döğer* emîri, **Sâlim Beğ**'in oğlu **Dimaşk Hoca** olabilir. 801 Şevval'inde (1399 haziran) babasının yerine sultan olan **Ferec, Dimaşk Hoca**'nın *Ca'ber* nâibliği beratını (menşur) yenilemişti[6].

Sâlim Beğ'e dair verilen şu bilgiler, bu *Döğer* beyinin cesur, faal, dirayetli ve saygın bir şahsiyet olduğunu gösteriyor. Hattâ, **Mintaş**'ı teslim etmemesinden onun asil erdemli bir bey olduğu da söylenebilir.

Babasının ölümünden sonra *Döğerler*'in başına geçen **Dimaşk Hoca, Timur** istilâsının *Yakın-Doğu*'da meydana getirdiği kargaşa-

1 *İbn ul-Furat, Beyrut, 1936, IX, s. 269, 270, 271; Makrisi, yap. 218 b, 219 a; Takiyuddin İbn Kadı Şuhbe, Zeylu Duvelil-Islâm, Paris, Bibl. Nat., nr. 1599, yap. 62 a.*

2 *Makrizi, 256 b, 257 a.*

3 *İbn ul-Furat, IX, s. 382. Bu Türk kumaşı hakkında elimdeki kaynaklarda bilgi bulunamadı.*

4 *İbn Kadı Şuhbe, nr. 1599.*

5 *The chronography of Gregory Abû'l-Faraj, London, 1932, II, ekler kısmı, s. XXXV.*

6 *Makrizî, nr. 4387, 7 b.*

lıklardan ve bu arada **Ferec**'in zayıf bir şahsiyet olmasından faydalanarak bir çok yerleri de idaresi altına almış ve yağmacılık hareketlerinde de bulunmuştur. *Ak-Koyunlu* müverrihi **Ebû Bekr-i Tihranî**[1] **Dimaşk Hoca**'nın 20.000 çadırlık bir elin başında bulunduğunu, *Benû Kilâb, Benû Şâdî* adlı *Arab* oymaklarından 10.000 çadırın da ona tâbi olduğunu, *Ruha (Urfa), Siverek, Süruc, Harran, Ca'ber* ve *Cemlim* şehir ve kasabalarına tasarruf ettiğini yazıyor. 806 (1403-4) yılında *Haleb* vâlisi **Tokmak**'a karşı ayaklanan bir emîre yardım maksadı ile bu şehrin dolaylarına gelen ve *Haleb* çevresinde yağmacılık yapan **Dimaşk Hoca**, *Ca'ber*'e dönerken meşhur *Arab* emîri **Nuayr b. Hayyâr**'ın hücumuna uğradı. *Ca'ber* ile onun kuzey batısında bir gün devam eden muharebede **Dimaşk Hoca** yenilerek öldürüldü (29 Mart 1404) ve başı **Nuayr** tarafından *Mısır*'a gönderildi[2]. **İbn Tağrı-Birdi**[3] **Dimaşk Hoca**'nın, çok defa devlete itaatsızlık gösterdiğini, soyguncu gibi hareket ettiğini yazıyor.

Seyf ud-din Dimaşk Hoca'dan sonra *Döğerler*'in başına **Gökçe Musa** geçti. **Dimaşk Hoca**'nın öldürüldüğünü haber alan **Ak-Koyunlu** beyi **Kara-Yülük** harekete geçerek *Urfa*'yı savaşla almış ve bu şehri hizmetinde bulunan **Gökçe Musa**'nın amcası oğlu **Yağmur**'a vermiştir[4]. **Yağmur Beğ, Kara-Yülük**'ü metbû tanıyarak bir müddet *Urfa*'ya sahip olmuştur.

1405 yılında **Kara-Koyunlu** Beyi **Kara-Yusuf** *Dimaşk*'tan ülkesine dönerken *Ca'ber*'de **Gökçe Musa**'ya misafir oldu[5]. Bu tarihten itibaren gittikçe artan **Ak-Koyunlu** tehlikesi karşısında *Döğerler* **Kara-Koyunlular**'ı metbu tanıdılar. Nitekim, **Gökçe Musa, Kara-Yusuf**'un 1406 yılında **Timur**'un torunu **Ebû Bekir b. Miranşah** ile *Aras* çayı kıyısında yaptığı, galibiyetle sona eren savaşta ve ertesi yıl *Şenb-i Gazan* yakınında yine ona karşı kazandığı muharebede bulundu[6]. Hattâ bu ikinci şavaşta **Miran-şah'ı Gökçe Musa**'nın bir kölesi öldürmüştü. **Gökçe Musa** daha sonra, 1410'da **Kara-Yusuf**'un **Celâyir Sultan Ahmed**'i *Tebriz* dolaylarında yendiği savaşa da katıldı[7]. Yine aynı **Kara-Koyunlu** hükümdarının emîrleri arasında **İlyas-ı Döğer** de vardı ki, bunun **Sâlim** ailesi ile akraba olup olmadığı bilinemiyor. **Döğer İlyas Beğ, Gökçe Musa** gibi **Kara-Koyunlu** hükümdarı tarafından **Pir Ömer** ile birlikte 1409'da *Şeki* hâkimi **Seyyidî Ahmed**'in üzerine gönderilmiştir[8]. **Emîr İlyas, Kara-Yusuf**'un

1 *Kitab-i Diyârbekriyye, s. 51-52.*

2 *İbn Hacer, 130 a; Makrizi, nr. 4387, 153 a; Aynî, nr 2396, s. 204; İbn Tağrı-Birdi, VI. s. 167; aynı müellif, el Menhel us-Sâfi, ı, 324 a.*

3 *Gösterilen yer.*

4 *Kitab-i Diyârbekriyye, s. 66-67.*

5 *Kitab-i Diyârbekriyye, s. 57.*

6 *Hâfız-i Ebrû, Zubdet ut-tevârih, Fatih ktp., nr. 4371, 406 b, 422 a.*

7 *Hâfız-i Ebrû, gösterilen yer.*

daha sonra yaptığı seferlere de katılmış ve onun 1420 yılında *Ucan* yakınında ölümü üzerine *Diyarbekir* taraflarına gitmiştir[1].

Urfa hâkimi, **Gökçe Musa**'nın amcası **Bahadır Hacı**'nın oğlu **Yağmur Beğ**'e gelince, onun 807 yılında *Süruc*'a da sahip olduğu anlaşılıyor. Mezkûr yılda *Bire*'yi kuşatan **Yağmur Beğ** *Memlûk* emîrlerinden **Sevdün el-Celeb**'in karısını tutsak aldıktan sonra *Süruc* yöresine dönmüştür. Bunu haber alan *Haleb* vâlisi meşhur **Çekim**, *Bire*'ye geldikten sonra **Sevdün** ile birlikte **Yağmur**'u yenmişler ise de takip esnasında **Sevdün**, *Döğer* beyine tutsak düşmüştür. Fakat **Yağmur Beğ** çok geçmeden **Sevdün**'ü serbest bırakmıştır[2]. 813 (1410-1411) yılında **Sevdün, Kara-Koyunlu Beyi Kara-Yusuf**'a giderken **Yağmur Beğ**'e uğramıştı[3]. **Ak-Koyunlu beyi Kara-Yülük** her ne kadar **Dimaşk Hoca**'nın ölümü üzerine *Urfa*'yı zaptederek **Yağmur Beğ**'e vermiş ise de bilinmiyen bir tarihte şehri onun elinden alıp çok sevdiği yeğeni **Nur Ali Beğ**'e teslim etmiştir[4]. **Yağmur Beğ**'e gelince o da *Musul*'da **Kara-Koyunlular**'dan yardım temin ettikten sonra *Urfa*'yı geri almak istemişse de **Osman Beğ** tarafından bozguna uğratılmıştır[5]. **Yağmur Beğ** 817 (1414) yılında oğlu ile beraber vebaya yakalanarak ölmüştür[6]. Öldüğü esnada kendisi *Süruc*'un mu, yoksa başka bir yerin mi emîri idi, bilinemiyor.

Kara-Yülük Osman'ın **Kara-Koyunlular**'a ait *Mardin*'e saldırması üzerine yeni hükümdar olan **Kara-Yusuf**'un oğlu **İskender** harekete geçmiş ve iki *Türkmen* beyi *Nuseybin* ile *Hatuniyye* arasındaki *Şeyh-Kendi*'nde karşılaşmışlardır. **Ebû Bekr-i Tihranî**'ye göre[7], *Döğer* Beği **Gökçe Musa**, oğlu *Mısır* ile birlikte **Ak-Koyunlu** saflarında bulunuyordu. İki taraf arasındaki vuruşma 21 gün sürdü. Vuruşmanın 21. günü **Gökçe Musa** askerleri ile birlikte **Ak-Koyunlu** saflarını terkederek **Kara-Koyunlular**'ın tarafına geçmek sureti ile **Kara Yülük**'ün bozguna uğramasında âmil olmuştur. Bazı *Döğer* beyleri de *Kerkük* ve *Tâuk* emiri **Ceneklü ? Hasan**'ın buyruğunda olmak üzere, 824 yılı Rebîul-âhir'inde (1421 Nisan) iki *Türkmen* eli arasında yapılan bu savaşta bulunmuşlardır[8]. Fakat **Ceneklü Hasan** ve onun maiyyettindeki *Döğer* beyleri hakkında daha fazla bilgiye sahip değiliz.

Anlaşıldığına göre, **İskender** babasına olduğu gibi kendisine

9 *Hâfız-i Ebrû, 456 b.*
1 *Hâfız-i Ebrû, 556 a.*
2 *Makrizi 174 a, 179 a.*
3 *Makrizi, 346 a.*
4 *Diyarbekriyye, s. 91.*
5 *Gösterilen yer.*
6 *Aynî, s. 400; İbn Tağrı-Birdi, VI, s. 342.*
7 *Diyârbekriyye, s. 79.*
8 *Diyârbekriyye, s. 78.*

de hizmet eden ve kaynatası olan **Gökçe Musa**'ya *Musul*'u vermiştir. 829 (1425) yılında **Gökçe Musa** *Musul* ve adını bilmediğimiz kardeşi de *Ca'ber* hâkimi idiler.

Gökçe Musa 832 (1429) yılında güveyisi **Kara-Koyunlu İskender**'in **Şah-Ruh** ile *Selmas* ovasında yaptığı savaşta bulunduktan sonra *Musul*'a dönmüş ise de *Irak'ı Arab* yörelerini ağabeyi **Şah Mehmed**'in elinden birer birer almağa başlayan **Kara-Koyunlu İspend**'e (**İsfahan**) mukavemet edemeyerek şehri ona bırakmıştır. Bu hâdiseyi müteakip **Gökçe Musa** nökerleri ile birlikte Memlûk sultanı **Bars-Bay**'ın katına gelmiştir. **Bars-Bay** da *Döğer* beyine itibar edip ona atlar, kumaşlar vermiş ve yiyecek ihtiyacını da temin etmiştir[1]. **Gökçe Musa**'nın az sonra yeniden *Ca'ber* hâkimi olduğu anlaşılıyor.

Kara-Yülük Osman Beğ'in ölümü üzerine *Döğerler*, **Ak-Koyunlu** şehzadeleri arasında çıkan mücadeleleri fırsat bilerek *Âmid* yöresine bir akında bulunmuşlardır. **Ebû Bekr-i Tihranî**[2] bu akının *Mısır* sultanının teşviki ile yapıldığını söylüyor. Bu akını haber alan **Ali Beğ**'in oğlu **Cihangir Mirza** *Âmid*'ten çıkarak *Döğerler*'in üzerine yürüdü. Genç şehzâde tecrübeli kimselerin iyi hazırlanmadan düşmanın üzerine gidilmemesi şeklindeki tavsiyesini dinlememişti. Bu yüzden yapılan çetin bir vuruşmada **Ak-Koyunlular**'dan çok kimseler öldü ve **Cihangir Mirza** da nökerlerinden bazıları ile tutsak düştü[3]. **Gökçe Musa**, **Cihangir**'e bukağı vurarak *Kahire*'ye gönderdi. **Cihangir** 840 yılının 17 Muharrem'inde (1 Ağustos 1436) *Kahire*'ye getirildi. Fakat **Sultan Bars-Bay**, **Ak-Koyunlu** şehzadesine şefkat gösterdi ve daha önce babası tarafından bağlılığının teminatı olarak gönderilmiş olan kardeşi **Hüseyin Beğ** ile birlikte oturmalarına müsaade etti[4]. **Bars-Bay**, **Gökçe Musa**'ya 1000 dinar göndermiş ise de bu para varmadan *Döğer* beyi ölmüştü. **Gökçe Musa**'nın yerine kimin geçtiği bilinemiyor.

Sâlim Beğ'in üçüncü oğlu **Hasan Beğ**'dir. **Hasan Beğ**, **Kara-Yülük Osman Beğ**'in kızkardeşinden doğmuştu. O ve oğlu *Memlûk* hizmetinde bulunmuşlardır. **Hasan Beğ** 836 yılı Safer ayında (1432 Ekim) hil'at giyerek *Buhayra* vâliliğine tayin edilmiş ve kendisine sultan tarafından 100 kaftan, 100 yay, 100 sadak ve 30 at verilmiştir[5]. **Hasan Beğ** *Demenhur*'da oturarak 4 yıl bu vazifede kalmış 840 (1436) yılında azledilmiştir; sonra oğlu da burada vazife görmüştür. Müverrih **İbn Tağrı-Birdi**, **Sultan Bars-Bay**'ın, selefi **Şeyh**'in *Türkler*'i daha çok sevmesine karşılık, içinden *Çerkesler*'i daha

1 *Aynî, s. 642.*
2 *Diyarbekriyye, s. 120.*
3 *Diyarbekriyye, s. 120-123.*
4 *Aynı, s. 678-679.*
5 *Makrizi, Ayasofya ktb., nr. 3372, 149 a; İbn Tağrı-Birdi, VI, s. 682.*

çok sevdiğini söylemesine rağmen, bu hükümdar devrinde *Türkmen* menşeli iki vâli görülüyor ki, bunlardan biri kendisinden bahsettiğimiz **Döğer Hasan Beğ**, diğeri de *Haleb* vâlisi *Behisnili* **Tanrı-Virmiş** idi. Buna karşılık **Memlük** tarihinde galiba Arab asıllı hiç bir vâliye tesadüf edilmez.

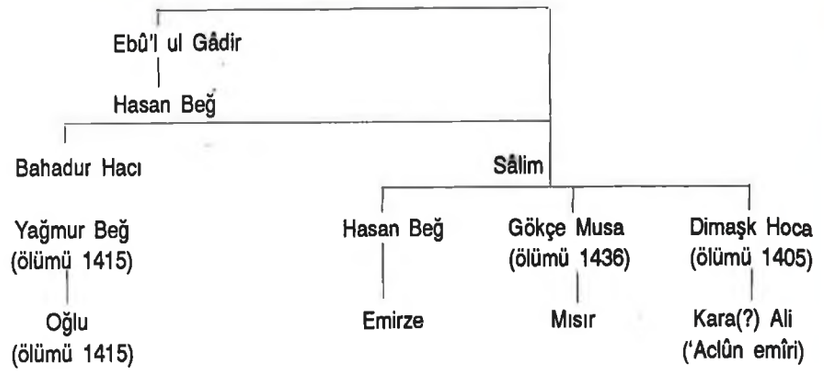
853 (1449) de *Humus* vâlisi olan **Hasan Beğ**'i, 5 yıl sonra (1454) *Aclûn* vâliliğinde görüyoruz[1]. Hattâ bu tarihte **Kara-Koyunlu** hükümdarı **Cihan-Şah, Memlûk** sultanına yazdığı bir mektupta kendisine elçi olarak *Aclûn* vâlisi **Hasan Beğ**'in gönderilmesini istemiş ise de **Bars-Bay** verdiği cevapta bunun büyük emirlerinden **Arab-Şah**'ı yolladığı takdirde mümkün olabileceğini bildirmişti[2]. **İbn Tağrı Birdi**'nin biraz müphem olan kaydından **Hasan Beğ**'in müellifin eserini yazdığı esnada (1454-1464) ata yurdu *Ca'ber*'i idare ettiği anlaşılıyor. **Hasan Beğ**'in ölümü ve *Ca'ber*'e kendisinden sonra kimin hâkim olduğu bilinemiyor. **Hasan Beğ**'in **Emirze (Emirza)** adlı bir oğlunu tanıyoruz ki, bu da *Memlük* hizmetinde bulunmuştur. **Emirze** (1453 yılında) *Mısır*'daki üç vâlilikten biri olan *Keşf ul-vechi'l-kibelî*'ye tayin edilmiş ve aynı yıl içinde vazifesi merkezi *Demenhur* olan *Keşf ul-vechi'l-bahrî*'ye nakledilmiştir[3]. Onun 869 (1464)'da hâlâ orada bulunduğu görülüyor[4]. **İbn İyas**'ın bir kaydına göre[5] **Emirze** 1485'de *Kerek* vâliliğine tayin edilmiştir.

İbn Tağrı-Birdi, Yar Ali, Mahmud, Katı (yahut belki de **Kutlu**) adlı *Döğer* emîrlerinden de bahsetmektedir. Lâkin bunların **Sâlim Beğ** ailesi ile akraba olmadıkları anlaşılıyor. Bu emirlerden **Yâr Ali**, *Şam* vâlisi **İnal el-Çekimi**'nin ayaklanmasına katıldığından 842 (1439) de *Dimaşk (Şam)*'da yakalanarak öldürülmüştür[6]. **Emîr Döğer Mahmud**'a gelince, o da yine **Türkmen** beylerinden **Sakalsız-oğlu Tur Ali, İnal-oğlu Emîr Ali Yâr, Türkmen Savcı Beğ** oğulları **Emir Ferec** ve **İbrahim**, *Arab* emiri **Nuayr-oğlu Gâdir** ve diğer beyler ile 1439 yılında *Haleb* vâlisi **Türkmen Tanrı-Virmiş**'in, **Bars-Bay**'ın yerine sultan olan **Çakmak**'a karşı isyanına katılmıştır[7], **Emîr Mahmud**'un âkibeti hakkında hiç bir bilgiye sahip değiliz. Yine **Döğerler**'den **Katı** ise 857 (1453) yılı başında *Buhayra* vâlisi idi[8].

İşte bu **Döğer** boy beği ailesine dâir elde edilebilen bilgiler bunlardan ibarettir. Bunlara göre, *Döğer* boy beği ailesine ait şöyle bir soy kütüğü yapılabilir.

1 *İbn Tağrı-Birdi, Havâdis ud-duhûr, Popper ya., Berkeley, 1942, s. 55. 279-280.*
2 *Gösterilen yer.*
3 *İbn Tağr-Birdi, en Nûcum uz-zâhire, VII, s. 427; aynı müellif Havâdis ud-duhûr, s. 191.*
4 *İbn Tağrı-Birdi, enNûcum uz-zâhire, VII, s. 427; aynı müellif Havâdis ud-duhûr, s. 191.*
5 *Bedâyi' uz-zuhur, III, s. 211.*
6 *İbn Ta ğrı-Birdi, en-Nucûm uz-zâhire, VII, s. 91-95.*
7 *İbn Tağrı-Birdî, en-Nucûm uz-zâhire, VII, s. 95-96.*
8 *Aynı eser, VII, s. 398.*

DÖĞER SALİM BEĞ AİLESİNİN SOYKÜTÜĞÜ

Osmanlı Devrinde Döğerler

Haydar Çelebi Ruz-nâmesi[1] ve tahrir defterindeki kayıtlara nazaran *Suriye*'yi kendi topraklarına katan **Osmanlı** devleti bu ülkede dirlik sahibi olan *Türkmen* ve *Arab* emirlerini yerlerinde bırakmıştır. **Kemal Paşa-Zâde**'nin bir kaydına göre[2], **Osmanlı** fethi sırasında *Ca'ber* yine **Döğerler**'in elinde bulunuyordu. Fakat bunu teyid eden başka bir delile sahip değiliz. Bundan başka bu *Döğer* beyliği nasıl sona ermiştir, bu hususta da kesin bir bilgimiz yoktur.

Bununla beraber tahmin etmek mümkün olabilir ki, *Döğerler*, **Gökçe Musa**'nın ölümünden sonra, belki de **Urban**'ın baskısı ile *Ca'ber*'de tutunamadılar. Burası 1440-1445 yılları arasında **Ak-Koyunlular**'ın elinde bulunuyordu.

XVI. yüzyılda *Haleb Türkmenleri*, **Boz-Ulus** ile *Kerkük* ve *Sis (Kozan)* yöresinde yaşayan **Türkmenler** arasında bu boya mensup oymaklar görülüyor.

1. **H a l e b T ü r k m e n l e r i : Haleb Türkmenleri** arasında bulunan *Döğer* oymağı **Kanunî** devrinin ilk yıllarında *Haleb Döğer*'i ve *Hama Döğer*'i olmak üzere iki kola ayrılmıştır. Bunlardan **Korkmaz** ve **Mahmud** kethüdaların idaresinde bulunan *Haleb Döğeri* oymağı 230 vergi evinden müteşekkildir. *Hama Döğeri* ise iki kola ayrılmış olup, bunlardan biri 163, diğeri de 36 vergi evidir. XVI. yüzyılın ikinci yarısında, diğer *Türkmen* oymakları gibi, bu *Döğerler*'in de nüfuslarının arttığı görülüyor[3].

Bu *Döğerler* XVII. yüzyılın sonlarında *Hama-Humus* taraflarına iskân edilmek istenen oymaklar arasında görülüyor[4]. Lâkin bu iskân teşebbüsünün tam bir başarı ile sonuçlanmadığını biliyoruz. Bu

1 *Feridun Beğ, Münşâat us-selâtin, İstanbul, 1274, I, s. 498.*
2 *Tevârih-i Al-i Osman, Nuruosmaniye ktb., nr. 3078, 8 b.*
3 *F. Sümer, Döğerlere dâir, s. 152, 155-157.*
4 *Ahmed Refik, Anadolu'da Türk aşiretleri, s. 107.*

sebeble bu *Döğerler*'in bir müddet daha eski yaşayışlarını devam ettirdikleri ve sonra tam oturak yaşayışa geçtikleri söylenebilir.

2. **D i m a ş k :** Dimaşk çevresinde yaşayan *Türkmen* topluluğu arasındaki *Döğer* varlığı küçük bir oymak olup, **Kanunî** devrinde ancak 50 vergi nüfusuna sahip idi[1].

3. **R u h a (Urfa) :** XVI. yüzyılda bu bölgede yaşayan büyük oymaklardan biri de *Döğerlü* adını taşıyor. Bu büyük oymak *Kürd* olarak vasıflandırılmaktadır. Ancak bu oymağı meydana getirenler arasında: **Bayram, Gündoğmuş, Budak, Yağmur, Kaya, Tanrı Virdi, Durmuş, Dündar, Satılmış** ve hattâ **Karkın** gibi türkçe adlar taşıyan şahıslar görülmektedir[2]. Bu husus onların aslen *Türk* oldukları ihtimalini kuvvetle ortaya koymaktadır. *Döğerlü* (mahallî telâffuz *Düğerlü*) oymağı *Urfa*'nın kuzey doğusunda yaşamakta olup oturdukları yer şimdi kendi adları ile anılmaktadır. 1747 yılında bu *Döğerlüler, Milli* adlı kalabalık ve yağmacı bir oymağın hücumuna uğramış ise de *Haleb* vâlisi **Ragıb Paşa**'nın vaktinde yaptığı müdahale ile *Döğerler*'in büyük bir kayba uğramaları önlenmiştir[3]. Urfa bölgesindeki bu *Döğerliler* **Sâlim Beğ** ailesine mensup bulunuyorlardı.

4. **B o z - U l u s : Boz-Ulus** arasındaki *Döğer* varlığı **Kanunî** devrinde 195 vergi nüfusu idi [4]. **Boz-Ulus** arasındaki bu *Döğer* varlığı **Ak-Koyunlu**lar'ın yükselişi devirlerinde *Döğerler*'den bir bölüğün *Ak-Koyunlu* faaliyetine katılmış olduğunu gösterebilir.

5. **K e r k ü k :** *Kerkük* yöresinde yaşayan *Döğer* oymağı, gerçi defterde bir tâife olarak vasıflandırılmışsa da, nüfusu 45 evden fazla değildir[5]. Bu oymağa, **Kara-Koyunlular** zamanında bu bölgede yaşadığı yukarıda verdiğimiz bilgiden anlaşılan kuvvetli bir *Döğer* varlığının kalıntısı nazarı ile bakılabilir.

6. **S i s (Kozan) :** XVI. yüzyılda *Sis* (şimdi *Kozan*) sancağında sakin olan *Savcı-Hacılu* obaları arasında *Döğerlü* adlı bir teşekkül görülmekte ve 64 vergi nüfusuna sahip bulunmaktadır[6].

7. **İ r a n : Şah Abbas**'ın kitapçıbaşısı **Afşar Sâdıki**, tezkiresinde bu boya mensup **Pirî Beğ**'den bahsetmekte ve onun *Türkmen* olduğunu söylemektedir. Pirî Beğ, **Sâdıkî**'ye göre, şâir, musiki hakkında bilgili ve çok telifatı olan bir kimse idi. Her ne kadar teyid edici bir delile sahip olmamakla beraber, **Sâdıkî**'nin sözlerinden *Döğerler*'den, pek o kadar mühim olmayan bir zümrenin (belki de *Türkmen* boyu ile birlikte) *İran*'daki *Türk* teşekkülleri arasında yaşadığına inanılabilir.

1 *F. Sümer, Döğerler'e dâir, s. 152, 157.*
2 *Ruha Sancağı defteri, Başbakanlık Arşivi, nr. 965, 165 a ve devamı.*
3 *İzzi, Tarih, İstanbul, 1299, s. 271.*
4 *F. Sümer, Döğerlere dâir, s. 154.*
5 *F. Sümer, Döğerlere dâir, s. 154, 158.*
6 *F. Sümer, Döğerlere dâir, s. 154, 158.*

VII. DODURGA

Tahrir defterlerinde *Dodurga, Doturga, Todurga* ve *Toturga* gibi değişik şekillerde yazılan bu *Oğuz* boyuna ait *Anadolu*'da 24 yer adına rastgelinmektedir. Bu yer adlarından birini *Bolu*'ya bağlı yörelerden (nâhiye) biri taşıyor[1]. XIII. yüzyılın ikinci yarısında *Tebriz*'e gitmekte olan *İtalyan* seyyahlarından **Pegolotti**[2] *Sivas*'tan sonra *Dudriaga* denilen bir yere geliyor ki, bunun *Dodurga* olduğunda şüphe yoktur. *Bezm u Rezm*'de[3] *Zâra* ile birlikte *Dodurga* adlı bir bölgeden bahsedilir. Burası, **Osmanlı** devrinde *Sivas*'ın doğusunda, *Zâra*'dan bir konak mesafede, ana yol üzerinde bulunan bir köy idi.

Bu yer adlarından başka XVI. yüzyılda *Anadolu*'un muhtelif yerlerinde olmak üzere bu boya mensup bazı teşekküller görülmektedir.

1. **U l u - Y ö r ü k :** Bu *Türk* topluluğu arasında yaşayan *Dodurgalar* **II. Bayezid** devrinin ilk yıllarında 202 vergi nüfusundan ibaret olup, 7 kola ayrılmıştı. *Turhal Türkleri* de denilen *Dodurga* teşekkülü, XVI. yüzyılın ikinci yarısında birçok kışlaklara sahip bulunuyordu. Onlar bu kışlaklarda diğer *Ulu-Yörük* oymakları gibi, çiftçilik yapmaktadırlar. Bu *Dodurga* oymağının bir kolu XVI. yüzyılın ikinci yarısında *Amasya*'daki *Sarı-Kurşun* köyünde yerleşmiştir. Bu *Dodurgalar* şüphesiz daha büyük, eski bir *Dodurga* topluluğunun kalıntısıdır[4].

2. **T a r s u s :** Bu bölgede yaşayan ve kaynaklarda *Varsak* olarak anılan *Türkmen* oymakları arasında mühim bir *Dodurga* oymağı daha vardır. Bu oymak kendisini idare etmiş olan **Esen Beğ**'e nisbetle *Esenlü* adını da taşıyor. **Esen Beğ**'in ordasının bulunduğu yer *Tarsus*'un kuzeyindeki *Esenlü* köyü idi. *Dodurgalar*'dan meydana gelmiş olan bu *Esenlü* boyu iki kola ayrılmış olup, bunlardan biri *Bozca-Dodurğa*, diğeri de *Ertene (Erdene) Beğ Dodurgası* adlarını taşıyor. Burada geçen *Bozca* ve *Ertene*'nin **Esen Beğ**'in oğulları olduğu şüphesizdir.

Çukurova bölgesine ait 925 (1519) tarihli en eski defterde bu *Dodurgalar* 34 obaya ayrılmışlardır. Bu obalardan her biri bir ekinliğe sahip bulunmaktadır. Ayrıca *Uzamış* ve *Kuzu* adlı köylerin de *Dodurgalar*'a ait olduğu anlaşılıyor. *Dodurga* obalarından defterde *Beş-Aşık* ve *Dâvud* obalarına mensup bazı şahısların "ulemadan ve sulehadan" olmaları dolayısı ile avârız-ı divâniyye ve tekâlif-i örfiyye'den kadimden muaf oldukları kaydedilmiştir[5].

1 *Cedvele bk.*

2 *F.B. Pegolotti, La pratica della mercatura, Yya. A. Evans, Cambridge, Massa chuselles, 1936, s.28; W. Heyd, Histoire du commerce du Levant au moyen-âge, Paris, 1959, II, s. 114, 115.*

3 *İstanbul, 1928, s. 276.*

4 *F. Sümer, Boz-Oklu Oğuz boylarına dâir, s. 71.*

5 *F. Sümer, aynı yazı, s. 72, 91-92.*

3. **B o z - U l u s : II. Selim** devrine ait *Boz-Ulus* defterine göre[1], bu topluluk arasındaki *Dodurga* varlığı 6 küçük kola ayrılmış bir oymaktır. **Hamza** ve kardeşi **Abdi** kethüdalar ile **Veli** ve **Şâhin** kethüdalar tarafından idare olunan *Dodurga* oymağının aslında *Dulkadırlı* eline mensup olduğu anlaşılıyor.

4. **A n k a r a : Ankara** sancağına bağlı *Haymâna*[2] tâifesi arasında küçük bir *Dodurga* oymağı görülmektedir. Bu oymak **Kanunî** devrinde aynı adı taşıyan bir köyde oturmaktadır ki, bu köy bugün de mevcuttur[3]. Bundan başka **II. Bayezid** devrinde *Aksaray* yöresinde de *Dodurga* adlı çok küçük bir oymağa rastgelinmektedir[4].

XIX. yüzyılın başında *Oğuz* ensabına dâir *İran*'da yazılmış bir risalede, *Dodurgalar*'dan mühim bir zümrenin *Türkmen* çölünde (yani *Yaka Türkmenleri* 'nin yurdunda) yaşadığı söylendikten sonra bu *Dodurgalar*'ın o kadar zarif değil, fakat dayanıklı ve iyi koşucu soy atlara sahip bulundukları yazılmaktadır[5]. Gerçekten *Gökten* topluluğunun iki kolundan birinin *Dodurga* adını taşıdığını biliyoruz (öbür kol *Ali Dağlu*). Bu *Dodurga* kolu da Bayındır *Kırık* ve *Yanyak Sağrı* obalarına bu obalar da ailelere ayrılıyor.

VIII. ÇARIKLI < ÇARUKLUG (YAPARLU)

Kâşgarlı'nın listesinde adı görülmeyen bu boy **Reşided-din** yazmalarında *Yaparlı* şeklinde harekelenmiştir. Görüldüğü üzere listelerin hiç birinde bu boyun adının manası verilmemiştir. Bu **Kaşgarlı**'da *Çarukluğ* şeklinde zikredilen boy olmalıdır. Her iki listede bağlılık eki taşıyan boylar sadece bunlardır. Hiç bir kaynakta bu arada tahrir defterlerinde yaparlıya ait ne bir teşekkül, ne de bir yer adı görülebilmiştir. Bu husus ancak boyun adını değiştirmiş olması ile izah edilebilir.

Bugün *Anadolu*'da *Çarıklı* adlı 5 köy olduğu gibi, *Çarık*, *Çarıklar* şeklinde de köyler görülmektedir. *Adana* bölgesinden *Niğde*'ye göç ederek **Yavuz Selim** devrinde orada yaşayan *Dündarlu* oymağının obaları arasında 9 vergi nüfuslu *Çarıklı* (جارقلی) adlı çok küçük bir teşekkül görüldüğü gibi, *Kütahya*'ya bağlı *Şeyhlü* kazasında *Carıklar* şeklinde yazılmış 12 vergi nüfsulu bir oymak da vardı. XIX. yüzyılda *Aydın* sancağındaki *Sobuca* kazasında *Çarık* (جاریق) adlı, çadırlarda yaşayan bir oymağın da olduğunu biliyoruz. Bu bahse son vermeden Konya'nın güneyinde Çarıklar adlı tanınmış bir köyün bulunduğunu da haber verelim.

1 *F. Sümer, aynı yazı, s. 72, 93.*
2 *Şimdiki Haymana adı buradan geliyor.*
3 *Köylerimiz, s. 219.*
4 *F. Sümer, aynı yazı, s. 72, 73, 93, 94.*
5 *Mirza Ebû'l-Kasım, Mecmua, s. 144.*

IX. AVŞAR (AFŞAR)

Avşarlar XI. yüzyıldan itibaren mühim roller oynamak sureti ile adlarını zamanımıza kadar yaşatmış biricik *Oğuz* boyudur. *Avşarlar*, **Reşided-din**'de, hükümdar çıkarmış *Oğuz* boylarından biri olarak zikredilir. Bu keyfiyet **Avşar**'ın, *Oğuzlar*'ın *İslâmiyet*ten önceki tarihinde de en güçlü bir boy olduğunu gösterir.

1. Yüzyılda Huzistan'da Avşarlar

530 (1135-1136) yıllarında *Huzistan*'da kalabalık sayıda bir *Türkmen* topluluğunun yaşadığını biliyoruz[1]. **Vassâf**'ın bildirdiği[2], **Avşar** ve **Salurlar**'ın *Deşt-i Kıpçak*'tan yani *Seyhun* boylarından *Huzistan* ve *Kuh-Gilûye*'ye gelişleri bu tarihten az bir zaman önce olmalıdır. **Vassaf**'ın bahsedilen kaydına göre, **Avşarlar**'ın başında **Arslan-oğlu Yakub** bulunuyordu. **Yakub Beğ** *Huzistan* kasabasında oturuyordu. **Salur Beğ**'i **Mevdud oğlu Sunkur** ise **Boz-Aba**'nın **Sultan Mes'ud** ile yaptığı savaşta öldürülmesi üzerine *Fars*'a hâkim olmuştu. **Yakub Beğ** *Fars*'ı elde etmek veya **Sunkur**'u tabiiyeti altına almak için birkaç defa **Salur Beyi**'nin üzerine yürümüş ise de bozguna uğramıştır. Kendisinin ölüm tarihi bilinemiyor. Ancak bunun 547 (1152-1153) tarihinden önce olduğu muhakkaktır. **Yakub Beğ**'den sonra *Huzistan*'daki *Avşarlar*'ın başında **Şumla** görülmektedir. **Şumla** bu *Avşar beyi*'nin adı olmayıp lâkabı idi[3]. **Şumla**'nın asıl adı **Ay-Doğdu** ve babasınınki de **Küş-Doğan (Güç-Doğan)** idi. **Şumla**'nın **Yakub Beğ** ile akraba olup olmadığı da bilinemiyor. Anlaşıldığına göre **Şumla** onun zamanında *Huzistan*'ın bir kısmı ile *Luristan*'ın bazı yerlerini idare ediyordu. **Şumla**'yı ilk önce **Sultan Mes'ud**'un son hâcibi, yani beğlerbeğisi **Has Beğ**'in yakınlarından bir emir olarak görüyoruz. **Has Beğ** 547 (1152) yılında **Sultan Muhammed** tarafından hile ile öldürüldüğü zaman **Şumla** zekâsı sayesinde canını kurtarmıştı. *Avşar beyi* bu hâdiseden sonra *Huzistan*'a geldi. Bu esnada burası **Selçuklular**'dan **Melik-Şah b. Muhammed**'in eline geçmiş idi. Fakat **Şumla**, mücadeleye atılmakta tereddüd etmedi. *Küçük Luristan* emîrlerini de hâkimiyeti altına aldı[4]. Bu zamanda *Bağdad Abbasî halifeliği* de durumdan faydalanarak topraklarını genişletmeğe çalışıyordu. Bu cümleden zayıf bir şahsiyet olan **Melik-Şah**'ın elinden *Huzistan*'ı almak için 550 (1155) yılında buraya bir ordu yollandı ise de **Şumla**, askerleri ile karşı çıkarak

1 *İbn ul-Esir, XI, s. 20.*

2 *Birinci Bölümdeki ilgili haşiyeye bk.*

3 *Arabça'da bütün vücudu örten kaftana şemle denildiği gibi, küçük sarığa da aynı ad verilmektedir. Fakat kaynakların bazılarında isim Şûmle ( ) şeklinde gösterilmiştir (mesela Zahîr-i Nişaburî, s.137,141,142; Râvendî, Rahatus-sudûr GMNS, London, 1921, s. 260, 261).*

4 *Hamdullah-i Mustevfi, Tarih-i guzîde, s. 547.*

halife kuvvetlerini bozguna uğrattı ve kumandanlarını da tutsak aldı (Receb-Eylül). Fakat **Şumla** bunları *Bağdad*'a göndererek halifeden özür diledi; az sonra da **Melik-Şah**'ı çıkararak müstakillen *Huzistan*'a hâkim oldu[1].

551 (1156) tarihinde **Selçuklu** hükümdarı **Sultan Muhammed** halifeye hâkimiyetini tanıtmak için, *Bağdad*'ı kuşattığı sırada, halifenin de tahrikiyle *Âzerbaycan* hâkimi **İl-Deniz** ve diğer bazı emirler tarafından **Melik-Şah**, sultan ilân edilmiş ve baş şehir Hemedan ele geçirilmişti. Bu arada **Şumla** da **Melik-Şah**'ın taraftarı olarak *Hemedan*'a geldi. Ertesi yıl **Şumla**'nın halifenin emîrlerinden **Kaymaz**'ı yenip tutsak alarak onu **Sultan Muhammed**'e göndermesi sebebi ile halifelik *Avşar* beyi üzerine büyük bir ordu yolladı ise de **Şumla** bir kenara çekilerek bu ordu ile savaşmadı[2]. 554 (1159) de ülkesiz kalan **Melik-Şah**, maiyyetinde *Hemedanlı* **Sunkur** ve **Kovdan** gibi büyük emirler olduğu halde *Huzistan*'a girdi. **Şumla** karşısına çıktı ise de yenildi ve bir kaleye kapandı. *Huzistan*'ı yeniden ele geçiren **Melik-Şah** *Fars*'ı da idaresi altına almak için harekete geçti[3]. Neticede **Şumla** gibi, *Fars* hâkimi **Zengî** de **Melik-Şah**'ı metbû tanıyıp her ikisi en yakın emirlerinden oldular. Hatta aynı yılda (554) **Sultan Muhammed**'in ölümü üzerine **Selçuklu** tahtına geçirmek için bazı emirler **Melik-Şah**'ı davet ettiler. **Melik-Şah** bu maksatla yanında **Şumla** ve **Zengî** olduğu halde *İsfahan*'a geldi. Burada başka emîrlerin de katılması ile kuvveti artmış olan **Melik-Şah**, halîfeden adına hutbe okunmasını istedi. Fakat **Melik-Şah** az sonra zehirlenerek öldü. Onun, halîfenin bir tertibi ile zehirlendiği söylenmişse de bunun aslı olmasa gerektir[4].

555 (1160)'de **Selçuklu** tahtına **Arslan-Şah** geçti. Fakat bütün iktidar kendisini tahta çıkaran **İl-Deniz**'in elinde bulunuyordu. İlk yıllar *Rey* hâkimi **emîr İnanç**'ın muhalefeti ile karşılaşılmış ise de o da çok geçmeden bir tertib ile ortadan kaldırıldı. **Şumla** da, *Fars* hâkimi **Salgurlu Zengî** gibi, **Arslan-Şah**'ı metbu tanıdı ve **Melik-Şah**'ın oğlunun da atabeği oldu. 561 (1166) yılında **Şumla**'nın yeğeni yani **Şenkâ** (?)-**Oğlu** (ابن شنكا) aralarında dünürlük kurulmuş olan *Basra* vâlisi **Mengü-Bars**'ı halifenin öldürtmesine kızarak *Basra* çevresinde yağmalarda bulundu ve *Vâsıt* taraflarında da aynı şeyi yaptı. Bunun üzerine halîfe'nin *Vâsıt* vâlisi **Hutlu-Bars** askerlerini toplayarak **Şenkâ-Oğlu**'nun karşısına çıktı ise de yapılan çarpışmada bozguna uğrayıp öldürüldü[5]. **Şenka-Oğlu**, ertesi yıl *Basra* taraflarını

1 *İbn ul-Esîr, XI. s. 90.*
2 *İbn ul-Esîr, XI, s.95, 97, 103.*
3 *İbn ul-Esîr, XI. s. 106-107.*
4 *İbn ul-Esîr XI, s. 112, 113, 118.*
5 *İbn ul-Esîr, XI, s. 144-145.*

yeniden yağmaladı. Aynı yılda **Şumla** da harekete geçerek *Bağdad* yörelerinden *el-Mahkî*'ye geldi ve *Halîfe*'den bir miktar toprak talebetti. **Şumla** *Halîfe*'ye **Sultan Arslan-Şah**'ın, **Melik-Şah**'ın oğluna *Vâsıt* ve *Basra*'yı dirlik olarak verdiğini, kendisinin de bu şehzâdenin atabeği sıfatı ile harekete geçtiğini bildirdi. Fakat yeğeni **Kılıc**'ın *Halîfe* kuvvetlerine mağlub ve esir olması üzerine **Şumla** da *Huzistan*'a döndü[1].

564 (1169) yılında *Fars* hâkimi **Salgurlu Zengî**'nin askerleri **Şumla**'yı *Fars*'a davet ettiler. Bunun sebebi **Zengî**'nin askerlerine kötü muamelede bulunması idi. *Fars*'a gelen **Şumla** savaşta askerlerinin hıyanetine uğrayan **Zengî**'yi kolayca yendi. **Zengî**, *Şebankâre Kürdleri*'ne sığındı. Onlar *Zengî*'ye iyi bir konukseverlik gösterdiler. **Şumla**'ya gelince, halka iyi davanmadığı gibi, yeğeni **Şenkâ-Oğlu** da ülkeyi yağmalamıştı. Bu sebeble askerler onu çağırdıklarından büyük bir pişmanlık duydular. Neticede **Zengî**, *Şebankâre*'den gelerek kolayca ülkesine hakim oldu[2]. Belki mühim bir fırsatı kaçırmış olan **Şumla** da *Huzistan*'a döndü.

Şumla sadece *Huzistan*'ı değil ona komşu olan *Ahvaz* bölgesini de elinde tutuyordu. Fakat o, bunlarla yetinmiyor. *Nihavend*'i de ülkesine katmak istiyordu. Bu maksatla **Atabeğ İl-Deñiz**'den, bir çok defa, büyük bir meblâğ karşılığında, *Nihavend*'i istemişse de maksadına nâil olamamıştı. Fakat **İl-Deñiz**'in 571 (1175) yılındaki ölümünü iyi bir fırsat sanan **Şumla** yeğeni **Şenkâ-Oğlu**'nu göndererek şehri ele geçirdi[3]. Ertesi yıl yine **Şumla**'nın yeğeni **Şenkâ-Oğlu** *Bağdad*'a bağlı *el-Mahkî* yöresinde bir kale inşasına girişti. Fakat halîfenin gönderdiği bir kuvvetle yaptığı savaşta öldürüldü ve başı *Bağdad*'a götürüldü[4]. Yiğit bir savaşçı olan **Şenka-Oğlu**'nun ölümü üzerine **Şumla** kuvvetli bir destekten mahrum kaldı. Esasen kendisi de çok yaşamadı; Gerçekten 571 (=1175-1176) yılında idaresi altında olmayan *Türkmenler*'den bir zümrenin üzerine yürüdü; fakat hiç beklemediği halde karşısında **Atabeğ Pehlivan**'ın askerlerini de buldu. Gerçekten onun maksadını anlamış bulunan *Türkmenler* **Atabeğ Pehlivan**'dan yardım istemişler, bazı sebeblerden dolayı esasen *Avşar* beyine kızgın bulunan Pehlivan da bir askeri birlik göndermişti. Yapılan çarpışmada **Şumla** atılan bir okla ağır surette yaralanıp tutsak alındı. Kardeşi ile yeğeni de esir edilmişlerdi. Fakat kendisi aldığı yaradan iki gün sonra öldü[5].

1 *İbn ul-Esîr, XI, s. 147.*

2 *İbn ul-Esir, XI, s. 156.*

3 *İbn ul-Esîr, İl-Deniz'in ölümünü ve Nihavend'in Şumla'nın yeğeni Şenka-Oğlu tarafından zaptını yanlış olarak 568 yılı olayları arasında zikreder (XI, s. 174, 175). İbn ul-Esîr'in Şumla'nın faaliyetlerine dâir verdiği diğer tarihlerde de hatalar olması mümkündür.*

4 *İbn ul-Esir, XI, s. 184. İbn ul-Esîr, bu hadiseyi 569 yılında zikreder.*

5 *İbn ul-Esir, XI, s. 191, bunu 570 olayları arasında anlatır.*

Emir Şumla cesur, zeki ve dirayetli bir şahsiyet idi. Sırf bu meziyetleri ile *Huzistan* ve komşu bazı yöreleri içine alan bir beylik kurmuştu. **Şumla**'nın yerine oğullarından biri geçti. Bu, **Şeref ud-din Emîrân** idi. **Selçuklu** hükümdarı **Arslan-Şah**'ın 572 (1177) yılında ölümü üzerine *Huzistan*'da **Şumla**'nın oğlu **Şeref ud-din Emîrân**'ın yanında bulunan kardeşi **Muhammed**, saltanatı ele geçirmek maksadı ile **Şumla**'nın oğlunun tavsiyesine uyarak *İsfahan*'a gitti. Orada **Kaymaz oğlu İl Kavşut** ve diğer bazı emirler **Muhammed**'in etrafına toplandılar. Fakat Atabeğ **Pehlivan** sür'atle yetişerek **Muhammed'i** bozguna uğrattı. **Muhammed** *Huzistan*'a kaçtı ise de **Şumla**'nın oğlu, **Pehlivan**'dan korktuğu için, onu ülkesine sokmadı. **Muhammed** de *Vâsıt* taraflarına gitti[1].

Avşar beyinin **Selçuklu Muhammedi** sokmamasından memnun kalan Atabeğ **Cihan Pehlivan** ona bir ahidnâme (and yazısı) verdi. 573 yılının Muharrem ayında (1177 Temmuz) düzenlenen bu ahidnâmede **Atabeğ'i Ay Doğdu oğlu Emir Şerefeddin Emirân** ile oğulları ve kardeşlerine karşı çok iyi duygular beslediğini, dostlarını dost, düşmanlarını da düşman tanıyacağını, kötü düşünce sahiplerinin onların ülkelerine saldırmalarına izin vermiyeceğini, *Huzistan* ve *Luristan* da sahip bulundukları topraklar ve kaleler üzerindeki hak ve hukuklarını tanıdığını ifade ediyor[2].

Bu tarihten sonra eserlerde **Şumla**'nın oğulları hakkında uzun bir müddet hiç bir bilgiye rastgelinemiyor. Anlaşıldığına göre, **Şeref ed-din Emîrân**'ın yılı bilinmiyen bir zamanda ölümünden sonra kardeşi **Muzaffer ud-din Sü-Sıyan** yerine geçti. **Sü-Sıyan**'ın da 590 (1194)'da ölümü üzerine oğulları arasında ihtilâf çıktı. Bunlardan **Ali**, babasının mevkiinde tutunmaya çalıştı. Bir diğeri *Bağdad* halifesinden yardım istedi. Eskiden beri *Huzistan*'ı ele geçirmek isteyen ve bunun için vakit vakit bazı teşebbüslerde bulunmuş olan *Abbasî* halifesi **en-Nâsır li-dinillâh**, veziri **İbn ul-Kassab** kumandasında bir ordu gönderdi. **İbn ul-Kassab** 591 Muharreminde (1194 aralık) *Huzistan*'ın başşehri olan *Tuster (Şuster)*'i ve birçok kaleleri zaptettikten sonra **Şumla**'nın ailesini toplayıp *Bağdad*'a götürdü. Böylece *Huzistan*'daki **Avşar Şumla** oğullarının hâkimiyeti son bularak bu ülke Halife'nin toprakları arasına katıldı. *Avşarlar*'ın *Huzistan* ve *Luristan*'da 32 veya 42 kaleleri vardı[3]. **Şumla**'nın oğullarının para kestirdikleri de haber veriliyor[4].

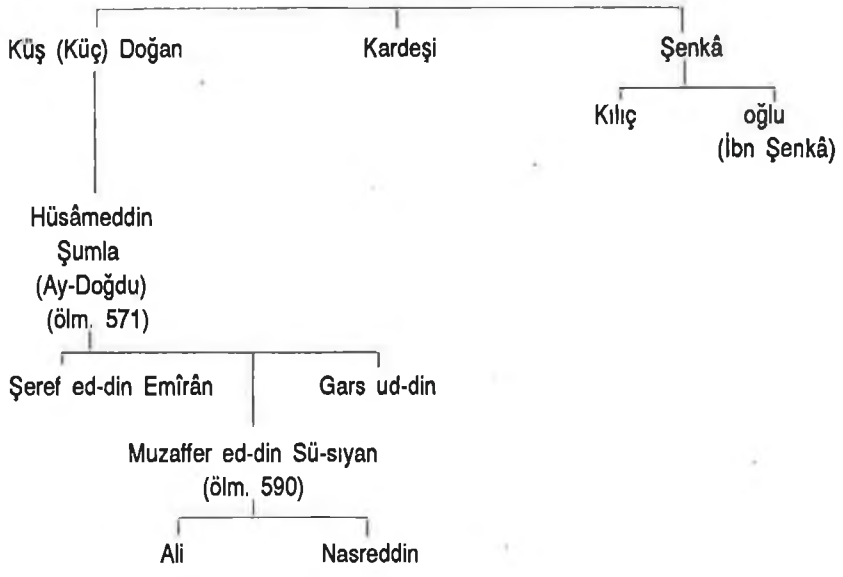
1 *Ahbâr ud-devlet is-Selcukiyye, s. 169-170.*

2 *"el- Muhtârât mine'r-resâil", yay. İ. Afşar, Tahran, 2535, s. 130-133.*

3 *Sıbt İbnü'l-Cevzi, Mir'âtu'z-zamân, Haydar âbâd, 1370, s. 330, 445.*

4 *Banu Shimla (L.A. Mayer, Muslem numismatics, London, 1954, s. 255-256, madde 1976).*

ŞUMLA AİLESİNİN SOYKÜTÜĞÜ

ANADOLU

Bu ülkeye gelince, XVI. yüzyıla ait tahrir defterlerinde *Avşar* adlı pek çok yer adı görülmektedir ki, bunların sayısı birinci sırada bulunan *Kayılar*'ınkinden sonra geliyor. Bu yer adları da, diğerleri gibi, *Anadolu*'nun Orta ve Batı bölgelerinde bulunmaktadır. Hattâ *Rum-eli*'nde dahi bu boya ait birkaç yer adı görülmektedir. Bu yer adları *Avşarlar*'ın *Anadolu*'nun fetih ve iskânında *Kayı* ve *Kınıklar* gibi, birinci derecede bir rol oynadıklarını çok açık bir şekilde göstermektedir.

Daha önce de bildirildiği gibi, **Yazıcı-Oğlu**'na göre **Karaman-oğulları** *Avşar* boyuna mensup bulunmaktadır. Gerçekten 1300 yılına doğru yazılmış anonim bir *Ermeni* tarihinde *Avşar oymağı* beyi **İslâm Beğ**'in 1254'te *İsorya* sahilindeki *Cracca* şehrini yağma ettiğinden bahsedilir. Bu *Cracca* şehrinin *Silifke-Mersin* arasında, deniz kıyısındaki *Corycos* (= *Görkez* bugünkü *Kız-Kulesi*) olduğu sanılıyor. Aynı esere göre **İslâm Beğ** az sonra ölmüş ve bu şehir **Sârum** adlı diğer bir *Türkmen* beyi tarafından yağmalanmıştır[1]. Bu beğlerin **Karaman-oğulları** topluluğuna mensup bulunmaları muhtemeldir.

Kuzey-Suriye Avşarları (XII-XV. yüzyıl)

XIV ve XV. yüzyıllarda başlıca *Haleb*, *Ayıntab* ve *Antakya* bölgesinde yaşayan **Türkmenler**'in *Boz-Ok* kolunu teşkil eden boyların başında **Avşarlar** ile **Bayatlar** gelmektedir. Yani **Avşarlar** *Boz-Ok*

1 *Cl. Cahen, Quelques textes négligés concernant les Turcomans de Rûm au moment de l'Invasion Mongole, Byzantion, XIV, s. 131.*

kolunun en büyük ve en kuvvetli iki boyundan biridir. Aşağıda *Türkiye*'de ve *İran*'da kendilerinden bahsedilecek olan *Avşar* oymaklarının, *Orta* ve *Batı-Anadolu*'daki bazı küçük oymaklar müstesna olmak üzere, hepsi bu ana koldan çıkmışlardır. Yine aşağıda görüleceği üzere, **Dulkadırlı** eli arasında *İmanlı Avşarı* adlı mühim bir *Avşar* kolu olduğu gibi, *Sis (Kozan)* yöresinde de kuvvetli bir *Avşar* oymağı vardı. Bunların **Dulkadırlı** beğliğinin kurulması ve *Sis*'in *Memlûkler* tarafından fethi sonucunda *Kuzey-Suriye*'deki **Avşarlar**dan ayrılmış kollar oldukları muhakkaktır.

XV. yüzyılın başlarında **Avşarlar, Bayat** ve **İnallılar, Memlûk** emirleri arasındaki mücadeleden faydalanarak yağmacılık yaptıklarından bu emîrlerden **Çekim** onlara karşı şiddetle harekete geçmişti. Hattâ bu yüzden adı geçen oymaklardan bir kısmı **Ak-Koyunlu Kara Yülük**'e sığınmışlardır. Fakat **Çekim**'in öldürülmesinden sonra onlar yurtlarına döndüler ve **Memlûkler** arasındaki iç mücadelelere katıldılar. **Avşarlar**'ın daha sonra yine *Bayat* ve *İnallılar* ile birlikte **Kara Yülük**'ün müttefiki olarak **Kara-Koyunlu Kara Yusuf**'a tâbi *Mardin* bölgesinde yağma ve tahriblerde bulunduklarını biliyoruz. Hattâ bu olayı müteakip **Kara-Yusuf**'un 821 (1418)'de **Kara-Yülük**'ü kovalıyarak *Anteb*'e gelmesi üzerine bu boylar da **Kara-Koyunlular**'ın intikamlarına hedef olmamak için yurtlarını bırakıp *Tarablus* yörelerinden *Sâfita*'ya gitmişlerdi. Onlar burada da bazı yağmacılık hareketinde bulundular. *Tarablus* vâlisi **Bars-Bay** onların bu hareketlerini önlemeğe çalıştığı gibi, **Kara-Yusuf**'un dönmüş olduğunu söyliyerek yurtlarına gitmelerini de istedi. *Avşarlar* ve diğerleri göçmeğe hazırlandıkları bir sırada **Bars-Bay** davarlarına göz koyarak onlara saldırdı ise de ağır bir bozguna uğradı.

Avşarlar, **Bayatlar, Ak-Koyunlular** ile dostça münasebetlerini devam ettirdiler. **Uzun Hasan Beğ**'in, ilk zamanlarında yakın nöklerleri (yoldaş) arasında bu boya mensup Mansur Beğ'i görüyoruz. **Mansur Beğ**'in *Kuzey Suriye*'deki *Avşarlar*'dan olduğunda şüphe yoktur. **Hasan Beğ**'in *Kara-Koyunlu* **Cihan-Şah**'ı yenerek *İran*'a hâkim olması üzerine **Mansur Beğ** de buyruğundaki *Avşarlar* ile *İran*'a gitmiştir ki, bundan aşağıda ayrıca bahsedilecektir.

Kuzey-Suriye Avşarları başlıca üç aile tarafından idare olunmuşlardır. Bunlar *Köpek-oğulları, Gündüz-oğulları* ve *Kut-Beğî* oğullarıdır. Bu üç ailenin idaresi dışında kalan bir *Avşar* zümresinin olup olmadığı bilinemiyor. Bu ailelerden *Köpek-oğulları*'nın *Anteb* bölgesinde, *Gündüz oğulları*'nın *Amik* ovasında, *Kut-Beğî* oğullarının da *Haleb* dolaylarında yaşadıkları anlaşılıyor.

A. Köpek-Oğulları:

Bu aileye adını vermiş olan **Köpek** hakkında hiç bir bilgimiz

yoktur. *Yezd'li* **Şeref ed-din**'in verdiği bilgiye göre[1]. **Timur**'un 1401 de *Dimaşk*'tan dönüşü esnasında *Köpeklü Türkmenleri Fırat* kıyısında **Çağatay** ordusunun yolunu kapatmışlardı. *Humus*'a gelindiğinde ordunun merkez kolundan ayrılan 5.000 kişilik bir kuvvet **Halil Sultan**'ın kumandasında bunların üzerine gönderilmiştir. Bu kuvvet yolda *Antakya* çevresini yağmaladıktan sonra *Haleb* dolaylarına gelen sol kol ile birleşerek *Rum-Kale*'de **Türkmenler**'e hücum etmişlerdir. **Türkmenler** müdafaaya kalkışmışlar ise de bozguna uğratılmışlar, beyleri **Şeyh Hüseyin** öldürülmüş, **Şeyh Hüseyin**'in kardeşleri de çöle kaçmışlardır. *Çağataylar* ellerine pek çok ganimet ele geçirmişlerdir. Fakat **Köpek-oğlu Hüseyin**'in öldürüldüğü yolundaki **Şeref ed-din**'in sözleri doğru olmasa gerektir. Çünkü, şimdi bahsedilecek olan hâdiselerde *Köpeklu Türkmenleri*'nin başında **Hüseyin** adlı bir bey görülecektir.

Bahsedilen hâdiseden bir kaç yıl sonra **Köpek-oğlu Hüseyin Beğ** *Ankara* savaşı sonucunda meydana gelen karışıklığı fırsat bilip *Artuk-Ova*'ya konarak *Tokat* bölgesinde yağma ve tahriblerde bulunmuş ise de **Çelebi Mehmed**'e yenilerek o bölgeden ayrılmıştır[2]. Fakat **Hüseyin Beğ**'in talihi güneyde yâver gitti. 807 (1404) yılında **Dulkadır-oğlu Mehmed** *Dârende* ve **Kara Yülük** *Ruha*'yı zaptederken **Köpek-oğlu Hüseyin** de *Malatya*'yı ele geçirmişti[3]. 811 (1409) yılında *Haleb* vâlisi **Demir-Taş, Sultan Ferec**'e âsi olan emîrlerden **Nevruz**'un üzerine yürüdüğünde maiyyetindeki **Türkmen** beyleri arasında *Köpek-oğulları*'ndan **Ay-Doğmuş** da vardı. Hattâ **Demir-Taş**'ın ordusunun öncü kuvvetini *Köpekliler* teşkil ediyorlardı. *Köpekli Avşarları*'nın **Nevruz**'un öncülerini yenmeleri, **Nevruz**'un da bozguna uğramasına sebeb oldu.

812 (1410) yılında **Sultan** tarafından affedilip *Dimaşk* vâliliğine getirilen **Nevruz** ile âsi emir **Şeyh** arasında *Asi* ırmağı kıyısında yapılan savaşta *Köpekliler* de bulunmuş ise de hangi emirin ordusunda yer aldıkları hakkında müverrihler arasında ihtilaf vardır. Yalnız bu savaşta *Avşarlar*'ın **Nevruz** ordusunda bulundukları bilindiğinden *Köpekliler*'in de aynı emirin safında olmaları muhtemeldir. **Makrizi**'nin bildirdiğine göre[4] savaşın çetin bir anında **Şeyh**'in galip geleceğini gören *Avşarlar* **Şeyh**'in tarafına geçmişler ve bu, **Nevruz** ile **Demir-Taş**'ın bozguna uğramalarında mühim bir âmil olmuşdur.

813 (1410) yılında *Haleb* vâlisi **Korkmaz, Dulkadırlı** elinin en büyük boylarından *Dokuz* boyunun başında bulunan *Bişan-oğulları* ile savaşmak için *Köpek-oğulları*'nı ve **Gündüz-oğlu Gördü Beğ**'i askerleri ile yanına çağırdı. Fakat bu beyler geciktiler. **Korkmaz**

1 *Zafer-nâme, I. s. 446-448.*
2 *Neşrî, I, s. 401-403.*
3 *Makrizî, nr. 4387, 191 b, 277 a.*
4 *Aynı eser, 312 b-313 a.*

Bişan-oğulları'na *Maraş* ile *Göynük* arasındaki yurdlarında baskın yaptı. Savaşın sonuna doğru *Köpek-oğulları* **Ay-Doğmuş** ve **Hüseyin Beğ** 200 atlı ile göründüler. Fakat **Ay-Doğmuş, Korkmaz**'ın yüzüne ok attı. Bu sebeble **Korkmaz** da *Ayıntab*'a geldiğinde **Hüseyin Beğ**'i ve onun ileri gelen adamlarını tutuklayarak *Haleb*'e gönderdi. Fakat yolda **Türkmenler** beylerini ve onunla birlikte tevkif edilenleri kurtardılar[1].

Hüseyin Beğ'in bu olaydan sonra *Malatya*'yı yeniden eline geçirdiğini görüyoruz. 815 (1412) yılında sultan olan **Şeyh** 817 (1414) yılında *Haleb*'ten *Dârende*'ye, oradan da *Malatya*'ya gelmiş ve buraya kendi memlûklerinden **Güzel**'i vâli tayin etmişti. **Hüseyin Beğ**'e gelince o, **Şeyh**'in geldiğini öğrenince şehirden çıkıp gitmişti[2]. Fakat **Hüseyin Beğ** iki yıl sonra *Malatya* vâlisi **Güzel**'i yenerek şehri ele geçirdi[3]. Ertesi yıl **Memlûk** sultanı **Şeyh** elden çıkan yerleri geri almak ve **Türkmenleri** itaat altına sokmak için bizzat sefere çıktı; *Haleb*'e geldiğinde **Hüseyin Beğ**'i *Malatya*'dan çıkarmak için *Dımaşk* vâlisinin kumandasında bir ordu gönderdi. Bu orduda *Avşar* ve *İnallular*'dan 500 kişilik bir yaya kuvveti de vardı. Bu **Avşarlar** *Kut-Beği oğulları Avşarı* veya müstakil bir oymak idiler. **Şeyh** *Maraş*'ın doğusundaki *Göynük*'te iken *Dımaşk* vâlisinden gelen bir mektupta **Köpek-oğlu Hüseyin Beğ**'in *Malatya*'yı yakıp *Divriği* tarafına gittiği bildiriliyordu. Sonra onun *Divriği* yöresinden **Osmanlı** ülkesine geçtiği öğrenildi[4]. Fakat **Şeyh** *Mısır*'a döner dönmez **Hüseyin Beğ** tekrar Memlük topraklarında göründü. Dârende vâlisi ona karşı çıktı ise de tutsak alınıp öldürüldü[5]. Bunu müteakip **Hüseyin Beğ** *Malatya*'yı kuşattı. Fakat az sonra muhasarayı kaldırarak **Kara-Koyunlular**'ın *Erzincan* valisi **Pîr Ömer**'in yanına gitti. Burada bir gece uyurken **Tağrı-Birdi** adlı bir memlük emiri tarafından öldürüldü (3 Cumadelulâ 821=8 Haziran 1418). Bu **Tağrı-Birdi** *Malatya* kuşatması esnasında şehirden çıkarak ona sığınmıştı. Fakat bu, bir hile idi. **Tağrı-Birdi** *Malatya* vâlisinin de tasvibiyle bir fırsatını bulup **Hüseyin Beğ**'i öldürmek için böyle hareket etmişti[6]. Bu suretle **Şeyh** kendisini epeyce rahatsız etmiş olan **Hüseyin Beğ**'den kurtuldu. *Çerkes Memlûkleri*'nin, mağlup edemedikleri *Türkmen* beylerini suikastçılar ile ortadan kaldırmayı öteden beri âdet edinmiş oldukları görülüyor. Halbuki **Türkmenler** bu gibi usullere başvurmuyorlardı. Gerçekten cesur, faal ve iyi bir savaşçı olan **Hüseyin Beğ**'in âkibeti

1 *Aynı eser, 342 a-343 a.*
2 *Aynı, nr 2396, s. 393.*
3 *Makrizî, nr. 4389, 62 b; 97 b, Aynî, s. 430.*
4 *Aynı eser, 141a-145a.*
5 *Aynı eser, 171a; Aynî, s. 464.*
6 *Aynı eser, 209 a-b; Aynı, s. 465.*

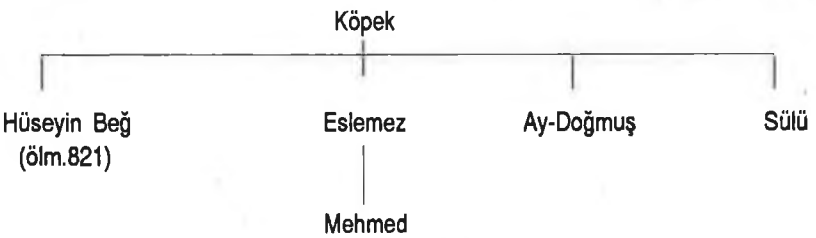
böyle oldu. Anlaşıldığına göre, o *Malatya* bölgesinde bir beylik kurmak gayesini taşıyordu. **Hüseyin Beğ**'den sonra **Köpekli Avşarları**'nın başı **Eslemez** olmuştur ki, bu beğ **Hüseyin Bey**'in kardeşi idi.

Eslemez 839 (1435-1436) yılında diğer bir *Avşar* beyi olan **Kut-Beği oğlu Mehmed** ile **Sultan Bars-Bay**'ın hasmı, **Canıbek Sufi**'nin yanına gidip onunla birlikte *Malatya*'yı kuşatmışlardı[1]. Fakat **Eslemez** sonra **Canıbek**'ten ayrılarak *Kahire*'ye geldi ve **Bars-Bay**'ın in'am ve iltifatlarına nâil oldu[2].

Emîr Yaş-Bek, Dulkadır oğlu Şah-Süvar Beğ ile savaşmak için *Haleb*'de bulunuyorken (875 Zilhicce=Mayıs-Haziran 1471) bazı *Türkmen* beyleri katına gelmişlerdi. Bunlar arasında **Eslemez oğlu Mehmed**'in de bulunduğu görülüyor[3].

İşte *Köpek-oğulları*'na dâir **Memlük** tarihlerindeki kayıtlar bunlardan ibarettir. Bu ailenin sonu hakkında bilgiye sahip değiliz. **Osmanlı** devrinin ilk yıllarında *Köpekli Avşarı*'nın başında **Turak Beğ oğlu Emenlik Beğ** bulunuyordu. Fakat bu beyler ile yukarıda adları geçen beylerin akrabalık münasebetleri hakkında bir şey söylemek mümkün olmuyor.

Avşar-Köpek Oğulları Soykütüğü

B. Gündüz-Oğulları:

Avşarlar'ın bu ikinci ailesinin yurdu *Amik* ovasında idi. Bugün *Kırık-Han*'dan *Hassa*'ya giderken 12. kilometrede, yoldan takriben 800 metre solda, değirmenlerin bulunduğu sulak ve yeşillikli sahanın, bu ailenin oturduğu yer olduğu anlaşılıyor. Bu yer bugün dahi *Gündüzlü* adını taşır. Burası, *Çukur-Ova*'ya giden kestirme boğaz yolunun başında bulunduğu için ulaştırma bakımından eskiden beri mühim bir yer sayılıyordu. Hacc kafileleri ve ticaret kervanları kısalığından ötürü daha ziyade bu yolu tercih ederlerdi. *Gündüzlü*'den sonra şu konaklar ile doğruca *Payas*'a iniliyordu: *Alan-Yaylası,*

1 *Aynı eser, 163., 166a.*
2 *Aynı eser, nr. 3372, 169b.*
3 *Tarih Yaş-Bek, 120 a.*

Katır-Oluğu, Buz-Donduran, Paç (Bac), Payas. Kırık-Han'ın kuzeyinde, *Gündüzlü*'nün güney batısındaki *Derbsak* kalesinin de çok zaman bu ailenin elinde olduğunu biliyoruz.

Gündüz-oğulları'ndan ilk tanıdığımız bey, **Gördü Beğ**'dir. **Gördü Beğ** aynı zamanda bu ailenin en ünlü şahsiyetidir. **Memlük** emîrlerinden **Çekim**'in, **Kara-Yülük** üzerine yaptığı bir sefer sonucunda ölmesi sebebi ile (17 Zilkade 809=25 Nisan 1407) *Haleb* yine *Memlük* emîrlerinden **Temür Boğa el-Meştûb**'un eline geçmişti. **Temür Boğa** da **Çekim** gibi *Haleb* bölgesindeki **Türkmenler**'i itaat altına almak istedi ve bu maksatla **Gördü Beğ** üzerine yürüdü. **Gördü Beğ**'i bu esnada *Amik* ovasını tamamiyle hâkimiyeti altında tutuyordu. *Amik* ovasında yapılan bir vuruşmada **Temür Boğa** ağır bir yenilgiye uğradı. Bozgun bir halde *Haleb*'e dönen **Temür Boğa**'nın yanında pek az adam kalmıştı (810=1408)[1]. Ertesi yıl (811=1409) **Gördü Beğ**'i âsi emirlerden **Nevruz** ile karşılaşmağa giden *Haleb* vâlisi **Demir-Taş**'ın yanında görüyoruz. Esasen **Gördü Beğ**'in **Demir-Taş** ile aralarında samimî bir dostluk vardı. Ertesi yıl **Demir-Taş**'ın tavsiyesi ile **Sultan** tarafdarı **Nevruz**, âsi emîrlerden **Şeyh** ile Âsi ırmağı kıyısında karşılaştı. **Nevruz**'un ordusunda *Haleb* vâlisi **Demir-Taş**'tan başka **Dulkadır-oğlu Ali Beğ, Gündüz-oğlu Gördü Beğ, Köpek-oğlu** (?), yine *Avşar*'dan **Kut-Beği oğlu Mehmed, Bayat Bozca Beğ** bulunuyorlardı. Yapılan savaşı **Şeyh** kazandı. **Nevruz** mağlubiyetten sonra Hama şehrine kapandı. Yanında **Demir-Taş, Dulkadır-oğlu Ali Beğ** ile **Gördü Beğ** varlardı.

814 Rebî' ul-âhirinde (Temmuz-Ağustos 1411) **Gündüz-oğlu Gördü Beğ** *Antakya*'yı **Özer-oğlu**'nun elinden almıştı[2].

Şeyh'in sultan olmasını kabul etmeyen **Nevruz** 816 (1413) yılında *Haleb* üzerine yürüdü. Bunu haber alan şehrin vâlisi **Demir-Taş** *Haleb*'ten çıkarak *Amik*'e gitti; orada dostu **Gördü Beğ** ve onun kardeşi **Ömer Beğ** ile buluştu[3].

817 Zilkadesinde (1415 Ocak-Şubat) *Haleb* vâlisi **İnal el-Süslanî Gördü Beğ**'in üzerine yürüdü. Bunun sebebi bilinemiyor. İnal ile karşılaşmağa cesaret edemeyen **Gördü Beğ** kaçmış ve *Haleb* vâlisi **Gündüzlüler**'in epeyce koyunlarını eline geçirmişti. **Gördü Beğ** *Dulkadır-oğlu* **Ali Beğ**'in yanına giderek ondan *Haleb* vâlisi ile aralarını bulmasını rica etti. **Dulkadır-oğlu**'nun araya girmesi ile barış yapıldı ve **Gördü Beğ** *Amik*'e döndü[4]. Fakat az sonra (818 Rebiul-âhir= 1415 Haziran-Temmuz) *Haleb* vâlisi *İnal*'ın tekrar **Gördü Beğ** üzerine yürüdüğünü görüyoruz. **İnal**'ın yanında *Tarablus* vâlisi **Sevdün? bin Abdurrahman** da vardı. **Gördü Beğ** onların geldiğini görünce *Gâvur-*

1 *İbn Tağrı-Birdi, el-Menhel us-sâfî, 220 a (İbn Hâtib un-Nâsiriyye'nin eserinden naklen).*

2 *Makrizi, nr. 4387, 362 b.*

3 *Aynı eser, nr. 4389, 16 a.*

4 *Aynı eser, 49 a.*

dağlarına sığındı. İnal, **Türkmenler**'in koyun ve sığırlarının çoğunu zaptettikten sonra *Gündüz oğulları*'nın elinde bulunan *Derbsak* kalesini kuşattı ve orayı kuşatmanın üçüncü günü vire ile aldı. **Gördü Beğ** ve oymağının çoğu kaçtılar. Kendisi *Maraş*'a gitti. *Gündüzlü Avşarları* ise **Gündüz**'ün torunu **Demir-Han oğlu Fâris**'in etrafında toplandılar[1]. *Haleb* vâlisinin **Gördü Beğ**'e hücumu, şüphesiz **Memlük** hükümdarı **Şeyh**'in buyruğu üzerine yapılıyordu. **Şeyh**, *Türkmenler*'in **Memlûk devleti** için tehlikeli bir unsur olduğunu bildiğinden onların kuvvetini kırmak siyasetini güdüyordu. Hattâ **Türkmenler**'in eline geçmiş bulunan bazı yerleri geri almak ve onları sıkı bir itaat altına sokmak için 820 (1417) yılında *Mısır*'dan *Suriye*'ye hareket etmiş ve yolda **Dulkadır-oğlu Ali Beğ, Gündüz-oğlu Gördü Beğ** ve **Sakalsız oğlu Tuğrul**'dan affedilmelerini isteyen ve itaatlarını bildiren mektublar almıştı[2].

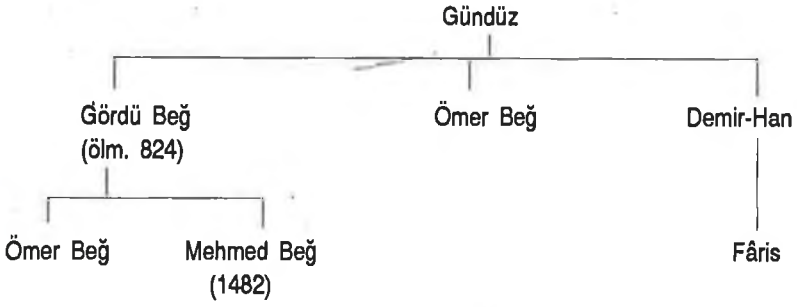
Gördü Beğ ile ilgili son bilgimiz onun (1421) yılında, *Haleb*'te **Tatar**'ın emri ile öldürülmesidir. **El-Meliku'l-Müeyyed Şeyh**'in 824 yılında ölmesi üzerine devlete hâkim olan **Tatar**, muhaliflerini tedip etmek maksadı ile *Dimaşk*'a ve oradan da *Haleb*'e gelmişti. Kendisi burada iken katına etraftaki *Türkmen* beyleri de gelmişti. Bunlar arasında **Gördü Beğ** de vardı. Fakat diğer **Türkmen** beylerine hil'at giydirildiği halde, **Gördü Beğ Tatar**'ın buyruğu üzerine asılmak sureti ile öldürüldü. **Tatar** bunu sırf **Temür-Boğa el-Meştub**'un 810 yılındaki yenilgisinin öcünü almak için yapmıştı. Çünkü, mağlubiyeti müteakip **Temür-Boğa** ile *Haleb*'e kaçanlar arasında kendi de vardı. Soyca bir *Kafkas* kavmine mensup olan **Tatar**, ne kadar kindar bir insan olmalı ki, itaatını bildirmek için huzuruna gelmiş bir emîrden eski ve çoktan kapanmış bir hadisenin intikamını almakta tereddüd etmemiştir. Halbuki **Gördü Beğ** *memlûk* müverrihleri üzerinde iyi tesir bırakmış bir emir idi. **İbn Tağrı-Birdi**, onun büyük bir emîr olduğunu ve zamanında yolun (yani *Anadolu* ticaret ve hac yolunun) emin bulunduğunu söylüyor[3].

Gördü Beğ'den sonra yerine kimin geçtiği bilinemiyor. 875 (1471) yılında **Gündüzlü Avşarları**'nın başında **Ömer Beğ** vardı. **Ömer Beğ** de oymağı ile birlikte *Amik* ovasında yaşıyordu[4]. 887 (1482) yılında ise *Gündüz-oğulları*'ndan **Mehmed Beğ**'i görüyoruz. Mezkûr yılda *Çukur-Ova*'yı istilâ eden **Osmanlı** ordusu ile **Türkmenler** arasında yapılan savaşta *Türkmenler* yenildiler. **Ramazan-oğlu Ömer Beğ** tutsak alındı, **Gündüz-Oğlu Mehmed Beğ** savaş meydanında kaldı, **Özer-oğlu** da kaçıp kurtuldu[5].

Gündüzlü Avşarı'ndan bir kol *İran*'a gitmiştir ki, bundan aşağıda ayrıca bahsedilecektir.

1 *Aynı eser, 62 a; Aynî, s. 417.*
2 *Makrizî, 138 a.*
3 *İbn Tağrı-Birdi, el-Menhel us-sâfi, 220 a-b.*
4 *Tarih Yaş-Bek, 137 a, 137 b.*
5 *Âşık Paşazâde 216.*

Gündüz-Oğulları Soykütüğü

C. Kut-Beği Oğulları :

Bu *Avşar* ailesinin *Haleb* dolaylarındaki **Avşarlar**'ın başında bulunduğu anlaşılıyor. Bu *Avşarlar* **Kut-Beğilü** adı ile tanınmışlardır. Bu aileden **Mehmed Beğ** 812 (1410) yılında **Nevruz** ile **Şeyh** arasında yapılan savaşta **Şeyh**'in askerleri tarafından tutsak alınmıştı[1]. 839 (1435-1436) yılında **Canıbek Sufî** ile birleşip onunla birlikte *Malatya*'yı kuşatan **Kut-Beğl oğlu Mehmed**[2] aynı şahıs olabilir. *Kut-Beğililer*'in **Uzun Hasan Beğ** ile **Kara-Koyunlu Cihan-Şah Mirza**'nın kumandanı **Tarhan-oğlu Rüstem** arasında 1457 yılında yapılan savaşta **Ak-Koyunlu** ordusunda yer aldıkları görülüyor[3]. Bu aileye ait başka hiç bir bilgiye sahip değiliz.

XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Avşarlar

1) **H a l e b T ü r k m e n l e r i :** Bilhassa Birinci Bölümde belirtildiği üzere, **Ak-Koyunlu** ve **Safevî** devletlerinin askerî bakımdan **Osmanlı** ve **Memlûk** devletlerinin aksine olarak, *Türk göçebe* teşekküllerine dayanması *Güney-Doğu Anadolu* ve *Kuzey-Suriye*'deki *Türk* topluluklarından mühim kümelerin *İran*'a gitmelerine sebep olmuştur ki, bunlar arasında **Avşarlar**'a mensup olan oymaklar da vardır. Bundan dolayı **Osmanlı** hâkimiyetinin başlarında *Haleb Türkmenleri* arasındaki *Avşarlar* aynı topluluktaki diğer oymaklar gibi fazla bir nüfusa sahip bulunmuyorlar. Yani *İran*'a yapılan göçler sebebi ile onların nüfusları azalmıştır. **Kanunî Süleyman** devrinin ilk yıllarında *Haleb Türkmenleri* arasında *Köpekli-Avşarı* ve *Gündüzlü-Avşarı* kolları (taife) ile bir de müstakil **Avşar** oymağı görülmektedir.

Köpekli-Avşarları zikredilen zamanda Durak Beğ oğlu **Emenlik Beğ** (امن لك)'in idaresinde olup, bu beyin yukarıda bahsedilen

1 *İbn Tağrı-Birdi, enNucûm uz-zâhire, VI, s. 225.*
2 *Makrizî, 163 b, 166 a; Ebû Bekr-i Tihranî, I, s. 110.*
3 *Ebû Bekr-i Tihranî, I, s. 273.*

Köpek-oğulları ailesinden olduğu anlaşılıyor. Bu zamanda onlar 15 obaya ayrılmışlardı. Bunlar arasında *Köçeklü, Sekiz, Alplu ve Delüler, Ay-Doğmuş-Beğlü* gibi obalar kayda değer. Bunlardan *Ay-Doğmuş Beğlü* obasının adı, şüphesiz *Köpek-oğulları*'ndan **Ay-Doğmuş**'tan gelmektedir. *Sekiz*, XVI. yüzyılın ortalarında *Sürüç*'ün *Şeyh Çoban* köyünde yerleşmişti. *Alplu*'ya gelince, bu obadan mühim bir kolun *İran*'a gittiği anlaşılıyor. *Delüler*'in ise son yıllara kadar varlığını devam ettirdiği görülüyor. *Köpeklü Avşarı*'nın *Yeni-İl* ve *Boz-Ulus*'ta da bazı kolları vardır ki, bunlardan aşağıda ayrıca söz edilecektir.

Gündüzlü Avşarı ise daha az nüfuslu olup 8 obadan müteşekkildir. Bu husus *Gündüzlü Avşarı*'ndan pek mühim bir kısmının *İran*'a gitmiş olması ile izah edilebilir.

Müstakil *Avşar* oymağına gelince, bu oymak XVI. yüzyılın ikinci yarısında 158 vergi evinden ibaret idi. Defterlerdeki kayda göre, **Memlûk** devrinde dirlik tasarruf eden bu oymak **Osmanlı** devrinde de bu dirliğini muhafaza etmiştir [1]. XVI. yüzyılda *Türkiye*'de göçebe ve oturak halk arasındaki nüfus artışına uygun olarak bu *Avşarlar*'ın nüfusları da artmıştır. Aynı yüzyılın ikinci yarısında gerek yerleşik halka mensup ve gerek göçebe oymakların başlarındaki eski bey ailelerinin ortadan kalkmış oldukları görülüyor. Bu vâkıanın emin bir izahı yapılamıyor. Bununla beraber oymaklara mensup ailelerden çoğunun ve ya hepsinin *İran*'a gitmiş olduğunu sanıyoruz. Bunun sonucunda oymakların başındaki bey ailelerinin yerini obaları idare eden ve ağa ünvanını taşıyan kethüda aileleri almıştır[2]. *Avşarlar*'da da aynı değişme görülüyor. 989 (1579-1580) yılında *Avşarlar*'ın başında **Receb, Bahri** ve **Küçük Minnet** adlı kethudalar bulunuyordu. Bunlardan **Receb** ve oğulları öyle bir nüfuz ve kudrete sahip olmuşlardı ki, XVII. yüzyılda **Avşarlar** çok defa *Receblü Afşarı* adı ile de tanınmışlardır[3]. Bu *Avşarlar*'ın daha XVI. yüzyılın ikinci yarısında *Kayseri*'nin doğusundaki *Zamantı* çayı boylarına yaylağa çıktıkları biliniyor.

Avşarlar, *Receb-oğulları*'nın reisliğinde 1098 (1687) yılında *Avusturya*'ya yapılan sefere katıldıkları gibi[4], 1101 (1690) yılında yapılacak sefere de çağrılmışlardır. Bu son sefere *Avşarlar* şu beylerin idaresinde 200 atlı ile katılacaklardı[5]:

Receb oğlu Halil Beğ
Receb oğlu Dana Murad Beğ

1 *Haleb sancağı defteri, Baş Bakanlık Arşivi, (Kanunî), nr, 1040, s. 59-66, 88, 92; F. Sümer, Avşarlar'a dâir, Köprülü Armağanı (D.T.C. Fak. Yayınlarından), İstanbul, 1953, s. 454-458.*

2 *Ahmed Refik, Anadolu'da Türk aşiretleri, s. 47.*

3 *Kâtib Çelebi, Cihan-nümâ, s. 593.*

4 *Fındıklılı Mehmed Ağa, Silâhdar tarihi, II, s. 271.*

5 *Ahmed Refik, aynı eser, s. 82.*

Çerkez oğlu Hacı Mustafa Beğ
Çerkez oğlu Ömer Beğ
Deli Seyf oğlu Mire Muammer Beğ
Bahri oğlu Himmet Beğ
Kara-Gündüz oğlu Kara Halil Kethüda
Hacı İvaz oğlu Dokuz İbrahim Beğ
Hacı İvaz oğlu Abaza Beğ
Kara Gündüz oğlu Murad Beğ.

Şu isimlere bakarak *Avşarlar*'ın başlıca beş ailenin (yani **Receb, Çerkez, Bahri, Kara-Gündüz, Hacı İvaz**) idaresinde bulundukları ve hattâ onların adlarına nisbetle anıldıkları anlaşılıyor: *Receblü Avşarı, Bahrili Avşarı, Kara Gündüzlü Avşarı*. Yukarıdaki *Avşar* beğlerinin isimleri arasında **Çerkez** ve **Abaza** adları dikkati çekiyor. XVI. yüzyılın ikinci yarısında *Boz-Ok*'ta uzun müddet sancak beyliği yapan *Türk* soyundan **İsa Beğ oğlu Çerkez** adlı bir beğ vardı. *Avşarlar* bu **Çerkez** adını o beğin hâtırasından almış olabilirler. Yahut ellerindeki *Çerkes* ve *Abaza* köleleri bu adların konulmasında âmil olmuşlardır. Bu husus ne olursa olsun bu **Avşar bey** ailesinin zamanımıza kadar gelen torunları arasında **Çerkez** adlı şahıslara rastgelinir. Hattâ bu **Çerkez** adlı *Avşar* beylerinin şöhretlerinden dolayı *Çukur-Ova*'daki *Avşar* olmayan başka boy beyi aileleri arasında da bu isimi taşıyan şahıslar görülür. Fakat ne tesadüftür ki, Avşar beylerinin adlarını taşıdıkları kavim yani Çerkes ve Abazalar XIX. yüzyılın ikinci yarısında Kafkasya'dan Türkiye'ye geldiklerinde onlardan mühim bir kısım Avşarlar'ın yaylaklarına yerleştirilmiştir.

2. **B o z - U l u s** : *Boz-Ulus* arasındaki **Avşarlar** bu elin üç topluluğu arasında da bulunmakla beraber bunların en kalabalık olanları *Şam Türkmenleri* arasında görülmektedir. Daha önce de işaret edildiği gibi, *Boz-Ulus*'un bu *Şam Türkmenleri* kümesi *Haleb Türkmenleri* oymaklarından meydana gelmiştir. **II. Selim** devrinde *Şam Türkmenleri* arasındaki *Avşarlar* muhtelif kollara ayrılmış olup, bunlardan **Mehmed Kethüda**'ya tâbi oba 804 vergi nüfusuna sahip kalabalık bir teşekküldür. Bundan sonra gelen *Kazıklı Avşarı* adlı oba 130, **Kara-Mahmud Kethüda**'ya bağlı oba 131, **Hacı Kethüda**'nın başında bulunduğu 57, **Duymuş Kethüda**'nınki ise 41 vergi nüfusludur. Yine bu *Şam-Türkmenleri* kümesinde biri 367, diğeri 109 vergi nüfuslu *Köpekli Avşarı*'na mensup iki oba da görülmektedir[1]. Asıl *Boz-Ulus* ile *Dulkadirli* kümesindeki **Avşar** varlığı ise zayıf olup, küçük obalara ayrılmıştır.

996 (1588) yılında *Boz-Ulus Avşarları*'nın ileri gelenlerine ve bun-

1 *Boz Ulus defteri, Başbakanlık Arşivi, (II. Selim), nr. 561, 15 b-23 a, 58 b.*

lardan **Cihan-Şah Kethüda**'ya gönderilen bir hükümde[1], yanında bulunan birçok adamı ile şakilik yapan eski *Deyr Rahbe* beyi **Abdurrahman**'ın bundan böyle sözüne kanılmaması, asker isterse verilmemesi yazıldıktan sonra onun yakalanması hususunda gayret gösterilmesi istenmektedir.

Avşarlar'ın, *Boz-Ulus*'un her üç kümesindeki obalarından bazıları *Boz-Ulus*'un *Orta-Anadolu*'ya göç eden teşekkülleri arasında bulunmuşlar ve ekseriyetle *Karaman* eyaletinde yurt tutmuşlardır[2]. Daha ziyade *Şam Türkmenleri*'ne mensup bazı *Avşar* obaları ise topluluğun bir kısmı ile eski yerlerinde kalmıştır. Vesikalarda *"Boz-Ulus mândesi"* adı verilen bu topluluk XVII. yüzyılın sonlarında *Rakka* bölgesine iskân edilmişse de[3] bu topluluğa mensup obalar birer ikişer *Anadolu*'nun batı taraflarına gitmişlerdir. 1128 (1716) yılında *Balıkesir* vilâyetinin *Mihaliç* kazasında görülen *Köpekli Avşarı* obası[4], *Yeni-İl*'e değil de *Boz-Ulus*'a bağlı olan *Köpekli Avşarı*'ndan olsa gerektir. Fakat biz *Boz Ulus* arasındaki *Şam Türkmenleri*ne mensup *Avşar* obalarının tarihlerini daha fazla izleyemiyoruz. Bu husus onların Türk oymakları için *İran*'da görülen imtiyazlı hayatın câzibesine kapılarak oraya gittikleri ihtimalini kuvvetle ortaya koymaktadır.

3. **D u l k a d ı r l ı A v ş a r l a r ı :** Bu **Avşarlar**'ın aslında *Kuzey-Suriye Avşarları*'nın bir kolu olduğuna daha önce işaret edilmişti. **Dulkadırlı Ulusu** arasındaki **Avşarlar** *Maraş, Kars (Kadirli), Yeni-İl* ve hattâ *Boz-Ok* bölgesine dağılmış bir halde bulunuyorlar. Bunların en mühimi *İmanlu Afşarı* olup, başlıca *Maraş* bölgesinde yaşamakta idi.

a- **Maraş** (*İmanlu Afşarı*). *İmanlu Afşarı* XVI. yüzyılın birinci yarısında 27 obadan meydana gelmiştir. Umumiyetle şahıs adları taşıyan ve kethüdalar tarafından idare edilen bu obaların yaylak ve kışlakları muhtelif yerlerde bulunuyor. *İmanlu Afşarı*'nın *Bedîl Afşarı* ile diğer birçok obaları **"beriyye"** yani *Suriye* çölünde kışlamakta ve *Maraş* sancağına ait muhtelif yerlerde yaylamakta idi. Diğer *İmanlu Afşarı* obalarının kışlaklarının ise *Çukur-Ova*'nın *Kınık, Özer* yörelerinde ve hattâ *Lâttakiyye (Lazkiye)* çevresinde olduğu görülüyor. Yine bazı *İmanlu Afşarı* obalarının *Diyarbekir* bölgesinde sâkin olduklarını biliyoruz[5]. XVI. yüzyılın ikinci yarısında *İmanlu Afşarı* obalarının bir kısmı kışlak ve yaylaklarında yerleşmek sureti ile göçebe hayata veda etmiştir. 971 (1563-1564) tarihli bir defterden[6] bazı *İmanlı Afşarı* obalarının *Anteb*

1 *Mühimme defteri, Başbakanlık Arşivi, nr XXIV, s. 62.*
2 *Ahmed Refik, aynı eser, s. 219.*
3 *Ahmed Refik, aynı eser, s. 100; Cengiz Orhonlu, aynı eser, s. 57.*
4 *Kâmil Su, Balıkesir ve civarında Yörük ve Türkmenler, İstanbul, 1938, s. 65-66.*
5 *Dulkadırlı defteri, (Kanunî), nr. 402, 337 b- 345 b.*
6 *Maraş sancağı defteri, Tapu ve Kadastro Umum Müdürlüğü Arşivi, nr. 116, 197 b 201 a.*

şehri dolaylarındaki köylerde yerleşmiş olduğunu öğreniyoruz. Bu *İmanlu Afşarı*'ndan mühim bir kol da *İran*'a gitmiştir.

b- **Kars** *Kars (Kadirli)* sancağındaki *Avşar* varlığı iki küçük obaya inhisar ediyor[1]. Bunlardan 41 vergi evlik *Avşar* obası *Andırın*'da kışlayarak çiftçilik yapmaktadır. 41 evlik diğer *Avşar* obası ise bu sancaktaki *Geçlik* adlı bir teşekküle bağlı bir halde bulunuyor.

c- **Boz-Ok** Bu bölgeye ait en eski tahrir defteri eksik olduğundan XVI. yüzyılda burada yaşayan **Avşarlar** hakkında tam bir bilgiye sahip değiliz. Bu defterden adı geçen bölgedeki *Avşar* koluna mensup ancak bir kaç obanın vergi nüfusu ve yurdlarını öğrenmek kabil oluyur[2].

4. **Y e n i - İ l :** *Yeni-İl*'deki **Avşarlar**'dan üç oba (*Boynu Kısalu, Delüler, Sekiz*) *Köpeklü Avşarı*'na[3], diğeri de (*Bidil Afşarı, Tâifi Afşarı, Kızıl Süleyman* v.s.) *İmanlu Afşarı*'na mensup bulunuyorlardı[4]. Bu *İmanlu Afşarı* obalarından kalabalık nüfuslu *Bidil Afşarı* teşekkülü *Yeni-İl*'in çözülmesi üzerine batıya göç etmiş ve *Ankara*'nın *Bâlâ* kazası dahilinde yurt tutmuştur. *Ankara*'da *Muğan* gölü yakınındaki bir yer de bu oymağın adını taşımaktadır.

5. S i s (K o z a n) : XVI. yüzyılda *Sis* yöresinde kalabalık bir *Avşar* kolu yaşamaktadır. 925 (1519) tarihinde *Sis* yöresindeki *Avşarlar* 28 obaya ayrılmıştır. Bu obaların bir kaçı müstesna olmak üzere hepsi muhtelif ekinliklerde çiftçilik yapmaktadır[5]. *Sis Avşarları*'nın buraya 1375 yılındaki **Memlük** fethi neticesinde gelmiş oldukları kanaatinde bulunuyoruz. Bu fethe **Memlük** ordusunun yanında *Boz-Oklu* ve *Üç-Oklu Türkmenler* de katılmış idiler. Bu *Avşarları* XVIII. yüzyıldan itibaren *Haleb* bölgesine gitmeyip *Çukur-Ova*'da kışlamağa başlayan ve *Zamantı* bölgesinde yaylayan *Avşarlar* ile karıştırmamalıdır. Bu sonuncular, yukarıda anlatıldığı gibi, *Haleb Türkmeni Avşarları* idiler. Biraz aşağıda onlardan yeniden bahsedilecektir.

Avşarlar'ın *Orta* ve *Batı-Anadolu*'da yer adlarına sahip *Oğuz* boyları arasında en başta gelen teşekküllerden biri olduğuna daha önce işaret edilmişti. Bunun yanı sıra o bölgedeki *Yörük* toplulukları arasında da bu boyun adını taşıyan bazı oymaklar görülmektedir.

6. **U ş a k :** *Uşak* bölgesi XVI. yüzyılda oldukça mühim bir *Yörük* topluluğunun yaşadığı bir yer idi. **II. Selim** devrinde bu *Yörük* topluluğu arasında oldukça büyük bir *Avşar* oymağı da görülmektedir. Bu oymak, *Hoca Fakihlu* (54 vergi nüfuslu), *Öksüzler* (102 vergi nüfuslu), *Musacalu* (56 vergi nüfuslu), *Avşar* (56 vergi nüfuslu), *Avşar* (65 vergi nüfuslu) olmak üzere beş obaya ayrılmıştır[6].

1 *Kars sancağı defteri. Tapu ve Kadastro Umum Müdürlüğü Arşivi, nr. 168, 127 a-b.*

2 *Boz-Ok sancağı defteri, Baş Bakanlık Arşivi, nr. 448, 10 b.*

3 *Yeni-İl defteri, Tapu ve Kadastro Umum Müdürlüğü Arşivi, nr. 137, 29 b. 93 a, 97 a.*

4 *Aynı defter, 23 a-b, 29 b, 30 a, 85 a, 90 b.*

5 *Çukur-Ova defteri, Başbakanlık Arşivi, nr. 69, 381, a 393 a.*

6 *Kütahya sancağı defteri, Tapu ve Kadastro Umum Müdürlüğü Arşivi, nr. 16, 326 a-327 b, 364 a.*

7. **A y d ı n :** *Aydın*'ın *Boz-Doğan* kazası dahilinde *Çullular* adlı bir oymak arasında 28 vergi nüfuslu *Avşar* adlı bir oba bulunduğu gibi, *Birgi* çevresinde de nüfusu bunun kadar olan *Avşarlu* ve *Balabanlu* adlı başka bir oymak da vardı[1].

Bunlardan başka *Ankara*'nın güney batısında yaşayan *Haymana* adlı topluluğa mensub *Sivri Hisar* toprağındaki *Sarılu* oymağının obaları arasında da 35 nüfuslu vergi *Afşar* adlı bir oymak görülmektedir[2].

XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Avşarlar

Bu bahiste yalnız *Haleb Türkmenleri Avşarları*'nın torunları söz konusu edilecektir. Ana boyun asıl kalıntısı olan bu *Avşarlar*'ın da, *İran*'a giden boydaşları gibi, kuvvetli bir birlik duygusuna sahip bulundukları görülüyor. Bu sebeble, türlü âmillere rağmen, onlar *Fırka-i İslâhiyye* gelinceye kadar güçlü ve mağrur bir oymak olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir.

1102 (1691) yılında *Rakka* bölgesine iskânları emredilen *Türkmenler* arasında bazı *Avşar* oymakları da görülmektedir. Bunlar *Boz-Ulus*'un eski yurdunda kalmış olan kısmına bağlı *Avşarlar* ile *Yeni-İl*'e mensub *Avşar* oymakları idiler. Ancak *Boz-Ulus* kalıntısına (*Boz-Ulus* mândesi) bağlı *Avşarlar*'ın *Rakka*'da yerleşmiş olduklarına dâir bir kayda sahip değiliz. Buna karşılık *Yeni-İl*'e bağlı *Avşar* ve torunlarının *Rakka* bölgesindeki *Tell-Şammar* ve *Tell-Ziwan* (?) çevresinde yerleştirildiklerini biliyoruz. *Rakka* bölgesinde sonradan *Avşar* Bucağı denilen yer, bunların yerleştirildikleri yöre olmalıdır. *Yeni-İl*'e bağlı olduğunu söylediğimiz *Avşar* ve torunları oymağı *Haleb Türkmeni Avşarları*'ndan mı yoksa *Dulkadırlı (İmanlu Afşarı)*'dan mı idiler, kesin olarak bilinemiyor, Fakat birincilere yani *Haleb Türkmenleri*'ne mensup olmaları muhtemeldir. Bir de 1104 (1693) tarihinde *Hama* ve *Humus* sancaklarında yerleştirilen oymaklar arasında *Kara-Avşar* ile *Genceli Avşarı* oymakları görülüyor. Bu sonuncusu *Âzerbaycan*'daki *Gence*'den geldiği için, bu adı almış olabilir. Yerleştirilen bu **Avşar** oymaklarının nüfuslarının fazla olmadığı anlaşılıyor[3].

Bu bahisin asıl konusunu teşkil eden *Haleb Türkmenleri*'ne mensup, kalabalık *Avşar* oymağına gelince, bu oymak, daha önce söylendiği gibi, *Receblü Afşarı, Kara-Gündüzlü Afşarı* ve *Bahrili Afşarı* ve diğerleri olmak üzere 4-5 obaya ayrılmış olup, bunların en ünlüsü *Receblü Afşarı* idi. *Receblü Afşarı*'nın ekseriyetle *Köpekli Avşarı*'ndan geldiği anlaşılıyor. Bu *Avşarlar*'ın XVIII. yüzyıldan itibaren kışlamak için *Haleb* dolaylarını bırakıp *Çukur-Ova*'ya inmeğe başladıkları anlaşılıyor.

1 *Aydın sancağı defteri, Başbakanlık Arşivi, nr. 270, 50 b-51 a.*
2 *Ankara sancağı defteri, Başbakanlık Arşivi, nr. 117, 308 a.*
3 *Cengiz Orhonlu, aynı eser, s. 64.*

Bu *Avşarlar* ilk zamanlarda *Rakka* bölgesinde yerleşmek gibi, bir talihsizlikle karşılaşmadılar. Onlar devleti *Zamantı* çayı kıyılarında yerleşeceklerine inandırmış idiler; halbuki yerleşmek şöyle dursun orada sessiz bir şekilde de yaşamıyorlardı. Onlar sık sık komşu oymaklar ve köylerin hayvanlarını sürüyorlardı ki, buna kovgun denilmektedir; bazan da tüccar kafilelerinin önüne de çıkıyorlardı. Avşarlar bu işleri o kadar sık ve yaygın hale getirdiler ki, nihayet 1115 (1703) yılından az önce *Rakka*'ya sürüldüler ise de[1] fazla kalmayıp oradan kaçtılar. Fakat onların, yine yaylaklarında rahat durmadıklarından 1124 (1712)'de tekrar *Rakka*'ya gönderilmelerine karar verildi[2]. 1141 (1728-1729) tarihinde devletin *Receblü Afşarı*'nın *Zamantı* yöresinde yerleşmesine yeniden razı olduğu anlaşılıyor[3]. Fakat onlar eskisi gibi kovgunlar yaptıkları ve soygunlarda bulundukları için 1143 (1730) yılında yeniden *Rakka*'ya sürüldüler ise de[4], az bir müddet sonra oradan yine kaçtılar; hatta yağmacılık ve soygunculuk hareketlerinde daha da ileri gittiler. Öyle ki onların ileri gelenlerinden çoğunun idam edilmelerine karar verildi (1155=1742)[5]. Fakat bu kararın ne derecede yerine getirildiğini bilemiyoruz. Bilinen husus *Avşarlar*'ın *Rakka* iskânından kurtuldukları ve *Çukur-Ova*'ya inip çıkmağa başladıklarıdır. Hattâ 1167 (1754) tarihli bir vesikada **Avşarlar**'ın *Tecirli* ile birlikte *Zeynebli* ve *Boz-Doğanlar*'a hücum ederek 80.000 kuruşluk davarlarını, at ve develerini yağmaladıkları, ileri gelenlerden **Kara-Nebi-Oğlu** ile 15 kişiyi öldürdükleri bildiriliyor[6].

XVIII. yüzyılın ikinci yarısında çıkan harbler sebebi ile devletin *Anadolu*'daki idaresi daha çok gevşek ve daha zayıf bir duruma düşmüştü. Bunun sonucunda her yerde irili ufaklı derebeği aileleri türedi, *Avşar* ve onun gibi büyük ve kuvvetli olan oymaklar da daha serbest hareket etmeğe başladılar. *Avşarlar*'a artık gün doğmuş, kendi bakımlarından mutlu günleri başlamıştı. *Kayseri-Elbistan-Malatya* yolu yazın onların kontrolü altında idi. 1838 yılında *Avşarlar* posta tatarlarına saldırmışlar, yolcuları soymuşlar ve bir köy de basmışlardı. *Avşarlar* bu hareketleri ile öyle bir korku yaratmışlardı ki *Malatya*'ya gitmek isteyen mustakbel *Alman* feld mareşalı **Moltke**'ye, yolun *Avşarlar* yüzünden, kuvvetli bir muhafız birliği olmadan geçilemiyecek derecede emniyetsiz bulunduğu söylenmişti[7]. 1262-1263 (1846-1847) yıllarına ait vesikalarda *Avşar-*

1 *Cengiz Orhonlu, aynı eser, s. 92.*
2 *Ahmed Refik, aynı eser, s. 145-147.*
3 *Ahmed Refik, aynı eser, s. 170, 176-177.*
4 *Ahmed Refik, aynı eser, s. 186-187.*
5 *Ahmed Refik, aynı eser, s. 209-210.*
6 *Ahmed Refik, s. 214-215.*
7 *Türkiye'deki durum ve olaylar üzerine mektuplar, türkçeye çeviren H. Örs, Ankara, 1960, s. 244-245.*

Avşar Obaları ve Yerleştikleri Köyler

Obanın adı	Oturduğu Köy	Kazası	Nâhiyesi
1. Kara-Şeyhli:	Han-köyü	Pınar-Başı	Pazar-Ören
	Gül-Tepe	Pınar-Başı	Pazar-Ören
	Kaman	Tomarza	Toklar
	Şabanlı	Tomarza	Toklar
	Ala	Tomarza	Toklar
	Arslan-Beğli	Tomarza	Toklar
2. Koca-Nallı:	Solaklar	Pınar-Başı	Merkez
	Emir-Uşağı	Tomarza	Toklar
	Kara-Pınar	Tomarza	Toklar
	Arslan-Taş	Tomarza	Toklar
	Çanak-Konağı	Tomarza	Toklar
	Sarız	Sarız	Merkez
	Yalak	Sarız	Merkez
	Kemer	Sarız	Merkez
	Kızıl-Pınar	Sarız	Merkez
	Kuşçu	Sarız	Merkez
	Kara-Yurd	Sarız	Merkez
	Oğlak-Kayası	Sarız	Merkez
	Ayranlık	Sarız	Merkez
	Molla-Hüseyinler	Sarız	Merkez
	Altı-Söğüt (Kısmen)	Sarız	Merkez
	Hacı-Veliler	Sarız	Merkez
	Day-Oluk	Sarız	Merkez
3. Halil-Oğlu:[1]	Karamanlı	Pınar-Başı	Merkez
	Kadılı	Pınar-Başı	Pazar Ören
	Kızıl-Ören	Pınar-Başı	Pazar Ören
	Demircili	Pınar-Başı	Merkez
	Hasırcı	Pınar-Başı	Pazar Ören
4. Kara Receb:[2]			
a- Arab-Hasanlar	Karamuklu	Tomarza	Toklar
	İcâdiye	Tomarza	Toklar
	Tahta-Kemer	Tomarza	Toklar
	Zelhin	Tomarza	Toklar
	Pazar-Ören (nâhiye merkezi)	Pınar-Başı	Pazar-Ören

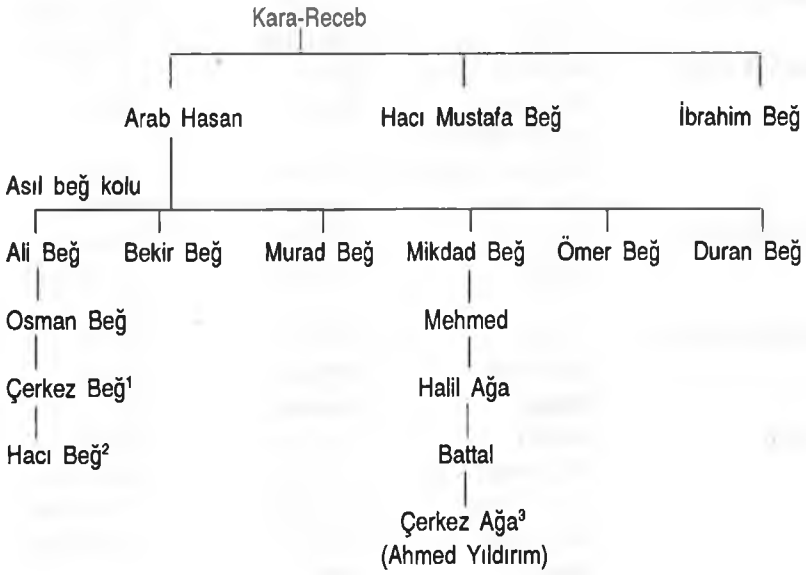
1 *Bu obanın adı 1101 (1690) yılında Avusturya seferine çağrılan Avşar beylerinden Receb oğlu Halil Beğ'den gelmiş olmalıdır.*

2 *Bu Kara Receb ile Recebli Avşarı'na adını veren Receb Kethüda mı yoksa bu addaki her hangi bir torunu mu kastediliyor? Bu husus bilinemiyor.*

Obanın adı	Oturduğu Köy	Kazası	Nâhiyesi
b- Hacı Mustafa:[1]	Hassa	Pınar-Başı	Pazar-Ören
	Tözgün	Pınar-Başı	Pazar-Ören
c- İbrahim Beğ:[2]	Söğütlü (kısmen)	Tomarza	Merkez
	Taf (kısmen) (nâhiye merkezi)	Tomarza	Merkez
	Madrasan (kısmen)	Tomarza	Merkez
	Kesir (kısmen)	Tomarza	Merkez
5. Cin-Göz Oğlu:[3]	Sindal	Pınar-Başı	Pazar-Ören
	Çördük[4]	Pınar-Başı	Pazar-Ören
	Ak-İn	Tomarza	Toklar
6. Halil-Paşa Oğlu:	Güzelce	Tomarza	Toklar
	Melik-Virân	Tomarza	Toklar
	Canlılı	Tomarza	Toklar
7. Torun[5]**:**	Potuklu	Pınar Başı	Merkez
	Altı Parmak	Pınar Başı	Pazar-Ören
	Yere Geçen	Pınar Başı	Pazar-Ören
	Oruç Oğlu	Pınar Başı	Pazar-Ören
	Damızlık	Sarız	-
	Sobe-Çimen	Sarız	-
	Deştiye	Sarız	-
	Çavdar	Sarız	-
	Yedi Oluk	Sarız	-
	Kız-Kaçlı	Sarız	-
	Çimen	Sarız	-
8.Deller (Deliler):[6]	İğdeli	Pınar-Başı	Merkez
	Kızıl-Dere	Pınar Başı	Merkez
	Emeğil	Pınar Başı	Merkez
	Bahçecik	Pınar Başı	Merkez
	Gürleyen	Pınar Başı	Merkez
	Tahtalı	Pınar Başı	Merkez
	Kılıç-Kışla	Pınar Başı	Pazar-Ören
	Onguncular(?)	Sarız	?
9. Türkmen	Aliler	Sarız (Kaza merkezi)	
	İnce Dere	Sarız (Kaza merkezi)	
	Esirlik	Sarız (Kaza merkezi)	

1 *Bu da mezkûr tarihte Avusturya seferine çağrılan Çerkez oğlu Hacı Mustafa Beğ'dir.*
2 *Bu da aynı sefere çağrılan Hacı İvaz oğlu İbrahim Beğ'den başkası değildir.*
3 *Daha önce de işaret edildiği gibi, bu adda Avşarlar haydut bir şâirden bahsederler.*
4 *Çerkez Ağa'ya göre ünlü şâir Dadal-Oğlu Sindal veya Çördük'ten idi.*
5 *Avşarlar'ın en yiğid obası sayılıyor.*
6 *Bunun Köpekli Avşarı'ndan Deliler obası olduğu şüphesizdir.*

Avşar Beylerine Ait Soy Kütüğü

Bu soy kütüğündeki **Kara-Receb** ile 989 (1581) tarihinde kendisinden bahsedilen **Receb Kethüda** kastedilmiş olsa gerektir. **Receb Kethüda**'ya bağlı *Avşarlar* da daha sonraki asırlarda *Receblü-Afşarı* adı ile anıldılar. Yine soy kütüğünde **Receb**'in torunu olarak gösterilen **Hacı Mustafa Beğ** de 1101 (1690) tarihinde *Avusturya*'ya çağırılan **Çerkez oğlu Hacı Mustafa Beğ**'dir. Yalnız **Hacı Mustafa Beğ**, görüldüğü gibi, **Receb**'in torunu ve **Arab Hasan**'ın oğlu değil, **Çerkez** adında birinin oğludur. Bahis konusu soy kütüğündeki **İbrahim Beğ**, *Avusturya* seferine çağrılan **Dokuz İbrahim Beğ** olabilir. **Bekir Beğ**'in de, 1124 (1712) yılında *İstanbul*'a gelen *Receblü-Avşarı* boy beğisi **Bekir Beğ** olduğu görülüyor. Soy kütüğünde asıl beğ ailesi kolunda, üçüncü sırada geçen **Çerkez Beğ**'e gelince, bunun 1273 (1856) yılında geçen *Avşar* beyi olduğu ve oğlu **Hacı Beğ**'in de *Fırka-i İslâhiyye*'nin gelişi esnasında (1281=1865) **Avşarlar**'ın başında bulunduğunu biliyoruz.

Avşarlar'a dâir arşivlerde ele geçirilecek yeni vesikalar bu soy kütüğünün tam olup olmadığını meydana koyacağı gibi, yine onlar sayesinde *Avşarlar*'ın vuruşmalarından bahseden bazı şiirler de belki izah edilebilecektir.

1 *1273 (1856) tarihli hükümde adı geçiyor. Fırka-i İslâhiye geldiğinde (1282=1865) Çerkez Beğ hayatta değildi.*

2 *Soy kütüğünün de gösterdiği gibi, Çerkez Beğ'in oğlu olan Hacı Beğ Avşarlar'ın iskânı sırasında onların başında bulunuyordu (Cevdet Paşa, Tezâkir, s. 157).*

3 *Bana bu bilgileri veren Çerkez Ağa.*

İran Avşar (Afşar)ları

Bu bahsin başında XII. yüzyılda *İran*'ın *Huzistan* eyâletinde **Arslan-oğlu Yakub**, sonra **Şumla** ve oğulları idaresinde *Avşarlar*'ın yaşadıklarını görmüştük. XV. yüzyılın sonlarına doğru tekrar bu ülkede *Avşarlar*'a rastgeliyoruz ki, bunlar **Ak-Koyunlu** fethi neticesindde *Anadolu*'dan gelmiş *Avşarlar* idiler. Bu *Avşarlar*'ın başında **Mansur Beğ** vardı. *Mansur Beğ Avşarları*'nın da *Haleb Türkmeni Avşarları*'ndan olduklarına şüphe yoktur. **Safevî** devletinin kuruluşundan sonra *Haleb Türkmenleri*'nden ve **Dulkadırlı ulusu**ndan olmak üzere *İran*'a yeni *Avşar* oymakları geldi. *İran*'daki büyük *Avşar* varlığını işte *Anadolu*'dan gelen bu *Avşar* oymakları meydana getirdiler. Bu *Avşarlar* muhtelif bölgelerde yaşamakta ve ayrı beylerin idaresinde bulunmakta idiler. Bu da daha ziyade onların *Anadolu*'da farklı topluluklara mensup bulunmaları ile *İran*'a farklı zamanlarda göç etmiş olmalarından ileri gelmiştir.

1. **M a n s u r B e ğ (Kuh-Gilûye) A v ş a r l a r ı :** Daha önce de işaret edildiği gibi, **Avşar Mansur Beğ, Uzun Hasan Beğ** henüz **Ak-Koyunlular**'ın başı olmadan önce onun yakın nöklerleri arasında bulunuyordu[1]. **Mansur Beğ** az yukarda söylendiği gibi, *Haleb* bölgesindeki *Avşarlar*'a mensup idi. **Hasan Beğ**'e sadakatle hizmet ettikten sonra *İran*'ın fethi üzerine buyruğundaki *Avşarlar* ile bu ülkeye gelmiş ve anlaşıldığına göre, kendisine *Huzistan*'ın güneyindeki *Kuh-Gilûye* vâliliği verilmiştir. **Uzun Hasan Beğ** oğlu *Fars* vâlisi **Halil Mirza**'nın 1476'da yaptırdığı geçit resminde **Mansur Beğ** de kendi askerî birliği ile bulunmuştu [2]. **Rumlu Hasan Beğ**'in[3] *Otluk-Beli (Başkent)* savaşına **Mansur Beğ**'in katıldığı hakkındaki sözlerine pek inanılmaz. 1497 yılında **Ak-Koyunlu** tahtını ele geçirmek için harekete geçen **Muhammedî Mirza Şiraz'ı Pürnek Kasım Beğ**'in elinden alarak **Avşar Mansur Beğ**'e vermişti[4]. **Pürnek Kasım Beğ** *Âzerbaycan*'a hakim olan **Ak-Koyunlu Elvend** ve beğlerbeğisi **İbe Sultan** tarafından *Fars*'a gönderilmiş ise de *Avşarlar Pürnekler*'i yenmişler ve hattâ **Kasım Beğ**'i de tutsak almışlardır[5]. Yine **Muhammedî Mirza**'nın emirlerinden **Pîrî Beğ** adlı bir *Avşar* beyi vardı ki bu, bey adı geçen **Muhammedî Mirza** ile **Sultan Murad** arasında yapılan bir savaşta ölmüştür[6].

Mansur Beğ'in sonra *Irak-ı Acem* ve *Fars*'a hâkim olan **Ak-Ko-**

1 *Ebû Bekr-i Tihranî, dizin.*

2 *Celâl ed-din-i Devvânî, Arz-nâme, Milli Tetebbular Mecmuası, V, s. 289; ingilizce terciimesi, V. Minorsky, A. Civil and military review in Fars in 881 (1476), BSOAS, X, I, s. 157.*

3 *Ebû Bekr-i Tihranî, II, s. 577.*

4 *Hasan-i Rumlu, s. 21.*

5 *Aynı eser, s 22.*

6 *Aynı eser, s. 24.*

yunlu Sultan Murad'ın ve 907'de *Fars*'ı idare eden yine **Ak-Koyunlular**'dan **Ebû'l-Feth Beğ**'in hizmetinde bulunduğunu görüyoruz[1]. Az sonra **Şah-İsmail** *Kızıl-Baş Türk* oymaklarının başında **Ak-Koyunlu** hâkimiyetine son vererek **Safevî** devletini kurmuştur (1501). **Mansur Beğ** de diğer birçok **Ak-Koyunlu** beyleri gibi, genç *Kızıl-Baş* hükümdarına itaatını arzetmiş ve onun tarafından 911 (1505)'de *Fars* vâlisi tayin edilmiştir[2]. Fakat **Mansur Beğ**'in bu hâkimliği pek az bir müddet devam etmiş ve yeri **Halil-Sultan** unvanı ile **Zulkadr (Dulkadır)** boyundan *Saru-Şeyhlü* obası reisi **Emet Beğ**'e verilmiştir.

Ak-Koyunlular'ın yükseliş, çöküş ve nihayet yıkılışına şahit olan ve en sonunda *Kızıl-Baş* tacını giyen **Avşar Mansur Beğ**'in ölüm tarihi bilinemiyor. 941 (1534) yılından önce *Kuh-Gilûye* vâlisi bulunan **Elvend Han** her halde, **Mansur Beğ**'in oğlu idi. Mezkûr tarihte öldürülen **Elvend Han**'ın yerine **Şah-Ruh Sultan** unvanı ile *Kuh-Gilûye* vâlisi olan **Muhammedî Mirza**'nın, **Mansur Beğ**'ın torunu olduğunu biliyoruz[3]. **Şah-Ruh Sultan**'dan sonra *Kuh-Gilûye*'ye 965'de **Rüstem Han** tayin edilmiştir[4]. Ondan sonra burada **Halil Han**'ı görüyoruz ki, o da **Mansur Beğ**'in soyundan idi. **Halil Han** 10.000 *Avşar*'a kumanda ediyordu. **Halil Han** ve oğlu **Rüstem Beğ**'in 988 (1580)'de **Düzmece İsmail (Kalender)** tarafından öldürülmesi üzerine *Kuh-Gilûye* vâliliğine **Halil Han**'ın yeğeni **İskender Han** getirilmiştir[5]. **İskender Han** *Fars*'taki **Dulkadır** boyunun yardımı ile **Düzmece İsmail**'i tepelemiş ise de kendisi de **Halil Han**'ın küçük oğlu **Şah-kulu** tarafından öldürülmüştür. Fakat o da akrabasından **Abdullâtif Beğ oğlu Hasan Beğ**'in muhalefeti ile karşılaşmış ve bir müddet her ikisi *Kuh-Gilûye*'de bir birlerine hasım olarak yaşamışlar ve en sonunda **Şah Kulu Han**, 998 (1590) yılında *Şiraz*'da hasmı **Hasan Han** tarafından öldürülmüştür[6]. **Hasan Han**, iç karışıklıklardan dolayı *Kuh-Gilûye*'yi bir müddet başına buyruk bir halde idare ettikten sonra 1003 (1594-1595) yılında **Şah**'ın emriyle **Ferhad Han** tarafından kardeşi ve oğulları ile birlikte tevkif edilmiş ve *Kuh-Gilûye* vâliliğine *Kâzerûn* hâkimi yine *Avşarlar*'dan **Emîr Han** tayin edilmiştir[7]. **Hasan Han**'dan bir daha bahsedilmemesine bakılırsa onun Şah Abbas tarafından öldürülmüş olduğuna hükmedilebilir. Nitekim kardeşi ve oğulları da *Kahkaha* kalesinde hapsedilmişlerdi. **Hasan Han**'ın oğulları ve kardeşi 1018 (1609-1610)

1 *Aynı eser, s. 25, 69.*
2 *Gaffarî, s. 269.*
3 *Aynı eser, s. 289-290; Şeref Han, Şeref nâme, yay. Velyaminov Zernov, Petersburg, 1860, II, s. 187.*
4 *Gaffarî, s. 303.*
5 *Tarih-i Âlem-ârâ-yi Abbasî, I, s. 273-274.*
6 *Aynı eser, I, s. 274-275.*
7 *Aynı eser, I, s. 502-503.*

yılına kadar *Kahkaha* kalesinde mahbus kaldılar. Mezkûr yılda orada çıkan bir hâdisede **Şah**'a sadakat gösterdiklerinden affedilip korucular arasına sokuldular[1]. Fakat *Avşarlar* **Emîr Han**'ı vâli tanımıyarak **Halil Han**'ın torunu **Ebû'l-Feth Beğ**'i başlarına geçirdiler. **Şah Abbas** da *Avşarlar*'ın itaatsızlıklarına kızarak *Fars* eyâletine kul takımından **Allah Verdi Han**'ı gönderdi. **Allah-Verdi Han** *Fars*'a gelerek itaatsizlik gösteren *Avşarlar*'ı cezalandırdı ve *Kuh-Gilûye*'ye kendisi gibi kul cinsinden birini tayin ettikten sonra geri döndü[2].

Kuh-Gilûye Avşarları'nın mühim bir kısmını *Gündüzlü* ve *Araşlu* oymakları teşkil ediyordu. Bir yer adı olduğu anlaşılan *Araşlu*'nun nerede olduğu bilinemedi. Zamanımızda *Şuşter* yöresinde yaşayan *Gündüzlüler, Kuh-Gilûye*'deki *Gündüzlü Avşarı*'nın torunlarıdır. **Mansur Beğ**'in de *Gündüzlü Avşar*'ından olduğunu söyliyebiliriz.

Huzistan'a gelince, **Tahmasb** devrinde *Avşarlar*'dan **Mehdî Kulu Han** *Şuşter* hâkimi idi. Bu *Avşar* emiri yukarıda adı geçen *Kuh-Gilûye* vâlisi **Elvend Han** gibi merkezin emirlerini dinlemediğinden tedibine lüzum görülmüş ve bunun icrasına yine *Avşarlar*'dan **Haydar Kulu Sultan** memur edilmiştir[3]. 949 (1542-1543)'da *Şuşter* ve *Dizful* valisi yine *Avşarlar*'dan **Ebû'l-Feth Beğ** idi[4]. 1003 (1594-1595) yılında ise orada *Avşarlar*'dan **Şah Virdi Han**'ı görüyoruz ki, aynı yılda **Şah Abbas** tarafından tahkikat için gönderilen yularcı başı **Murad Beğ** tarafından öldürülmüştür[5].

Kuh-Gilûye'deki *Gündüzlü Afşarı*'nın bir bölüğü sonraları *Horasan*'da *Âbiverd* dolaylarına, bir bölüğü de, *Araşlular*'dan bir bölük ile beraber, *Urmiye* bölgesine gönderilmiştir.

2. **İ m a n l u A f ş a r ı :** *İran*'daki *İmanlu Afşarları*, **Dulkadırlı eli** arasındaki *İmanlu Afşarı*'nın bir koludur. Bu *Avşarlar*'ın *İran*'a **Safevîler** devrinde geldikleri anlaşılıyor. Bu *Avşarlar*'a dâir ilk bilgimiz **Şah Abbas** devrinden önceye pek gitmiyor. Bu oymağa mensub **Kasım Sultan** 1002 (1593-1594) tarihlerinde *Hemedan* bölgesindeki emîrlerinden biri idi. Kendisi 1019 (1610-1611)'da ve müteakip yıllarda o bölgede hâkimlik yaptıktan sonra, 1032 (1623)'de *Musul*'un fethinde bulunmuş ve hanlık unvanı ile bu şehrin valiliğine tayin edilmiştir[6]. Ancak ertesi yıl bir **Osmanlı** ordusunun yaklaşması üzerine **Kasım Han, İskender Beğ**'e göre, yanındaki askerin azlığından ve veba salgınından şehri tahliye etmek zorunda kalmıştır[7]. Ertesi yıl

1 *Aynı eser, II, s 819-820.*
2 *Aynı eser, I, s. 524-525.*
3 *Hasan-i Rumlu, s. 294.*
4 *Gaffarî, s. 295; Şeref-Han, II, s. 194.*
5 *Tarih-i Âlem ârâ-yi Abbasi, I, s. 500.*
6 *Aynı eser, II, s. 661-662, 764, 925, 1006-1007.*
7 *Aynı eser, II, s. 1018-1019, 1033.*

Musul'un geri alınması için gönderilen **Safevî** kuvvetleri arasında oğlu **Kelb-i Ali Sultan**'ı görüyoruz[1]. Bundan **Kasım Beğ**'in *Musul*'u tahliye ettiği için azledildiği veya öldürüldüğü anlaşılıyor. **Şah Abbas**'ın ölümü esnasında 1037 (1628) **Kelb-i Ali Sultan** *Urmiye* hâkimi idi[2]. İşte daha sonraki yüzyıllarda *Urmiye*'de gördüğümüz *Avşarlar*'ın mühim bir kısmı bu *İmanlu Afşarı*'ndan ve *Urmiye* hâkimleri de adı geçen **Kasım Han**'ın soyundan idiler[3].

Burada işaret etmek istediğimiz bir husus vardır ki, o da *İmanlu Afşarı* ile *İnallu*'nun bir birine karıştırılmaması gerektiğidir. *Kuzey-Suriye Türkmenleri*'ne mensup olan *İnallular*'ın *İran*'daki kolu *Şamlu* boyu obalarından idi. Bu oba sonraları birçok eserde İnanlu (اینانلو) olarak yazılmıştır.

3. **A l p l u:** *Alplu*'nun *Köpekli Avşarı*'nın bir obası olduğunu evvelce görmüştük. Bu obadan **İsmail Han** (1003=1594-1595) yılında *Fars*'ta, *Kâzerûn* hâkimliğine tayin edilmişti[4]. **Şah Abbas**'ın ölümü esnasında vazifede bulunan üç *Avşar* beyinden biri olan ve *Sîstan*'da *Ferah* ve *Esfuzar* hâkimi bulunan **Er-Doğdu Han** da *Alplu*'dan idi. *İran*'daki *Alplu Avşarı*'nın *Gündüzlü Avşarı* ve hattâ *İmanlu Avşarı* kadar kalabalık olmadığı anlaşılıyor. Yukarıda adı geçen **İsmail Han**'ı 1011-1013 (1602-1605) yıllarında *Ferah* hâkimi olarak görüyoruz[5].

4. **U s a l u (اوسالو) :** Bu **Avşar** obasının taşıdığı adın mânası ve menşei bence meçhuldur. **Şah Abbas**'ın ölümü esnasında *Kürdistan*'daki *Gâverûd* hâkimi **İmam Kulu Sultan**'ın *Usalu*'dan olduğunu biliyoruz[6].

5. **E b e r l ü (ابرلو) :** XVI. yüzyılda *Eberlüler*'in *Kazvin* bölgesinde yaşadıkları anlaşılıyor. **Şah Safi**'nin tahta geçtiği yılda (1037=1628) *Âbîverd* hâkimi bulunan **Cemşid Sultan** *Eberlü*'den olduğu gibi[7], **Nâdir Şah**'ın ölümü esnasındaki beylerden **Musa Beğ** de bu boya mensup idi[8]. XVIII. yüzyılda *Eberlü* obasından bazı kolların *Târum* ve *Halhal*'da yaşadıkları anlaşılıyor[9].

Şah İsmail ve **Tahmasb** devrinde hangi *Avşar* obasına mensup oldukları bilinemeyen daha birçok *Avşar* beyleri görülmektedir. Bunlardan biri **Şah İsmail**'in 916 (1510-1511) yılındaki *Horasan* seferine

1 *Aynı eser, II, s 1035.*

2 *Aynı eser, II, s. 1085.*

3 *Urmiye bölgesindeki Avşarlar hakkında: 1877 de yazılmış şu esere bk. Mirza Reşîd Edibüş-şuara, Tarih-i Afşar, Tebriz, 1346; Fransızca kısa tercümesi. B. Nikitin, Les Afşar D'Ourmiyeh. Journal asiatique, 1929, CCXIV, . 71 ve devamı.*

4 *Tarih-i Âlem ârâ-yi Abbasi, I, s. 437, 455, 503.*

5 *Aynı eser, II, s. 620, 674.*

6 *Aynı eser, II, s. 1085.*

7 *Zeyl-i Tarih-i âlem-ârâ, s. 22.*

8 *Muhammed-i Gülistâne, Mucmel ut-tevârih, s. 12.*

9 *Tarih-i giti-guşâ, Tahran, 1317 ş., s. 266; Muhammed-i Gülistane, s. 12.*

katılan **Dana Muhammed Beğ** idi[1]. **Ahmed Sultan** adındaki diğer bir *Avşar* emiri de yine **Şah İsmail** tarafından *Ferah* hâkimliğine tayin edilmiştir[2]. 953 (1546) yılında *Tebriz*'de **Afşar** ve **Zulkadr (Dulkadır)**'lılar arasında çıkan bir ihtilâf silâhlı çarpışmaya gideyazmıştı. Bu hâdisede *Avşarlar*'ın başında **Sevündük Beğ, Şah Kulu Sultan** ve **Mahmud Han** bulunuyorlardı[3]. Bunlardan korucubaşı **Sevündük Beğ** 969 (1561-1562) yılındaki ölümünde 90 yaşını geçmiş bulunuyordu[4]. Oğlu **Hüseyin Beğ, Tahmasb** ve halefi **İsmail** devirlerinde *Horasan*'da muhtelif sancaklarda vâliliklerde bulunmuş ve **Sultan Muhammed** zamanında vâli olduğu *Sebzevar*'da isyan ettiğinden yakalanıp öldürülmüştür[5].

977 (1569-1570) yılında *Kirman* vâlisi bulunan **Yakub Sultan** ve kardeşi **Yusuf Kulu Sultan, Kör-Oğlu Hüsrev Sultan** ve **Dana Beğ oğlu Allah-Kulu Beğ** de **Tahmasb** devri *Avşar* emirlerinden idiler. **Şah Sultan Muhammed** zamanında *Ferah* hâkimi **Hüseyin Sultan** ve kardeşi **Ali-Han Sultan** da hangi obadan oldukları bilinmiyen *Avşar* beğlerindendir[6]. Bunlar *Ferah* vilâyetinde ortaya çıkan *Düzmece İsmailler*'den biri ile savaşarak ölmüşlerdir. *Ferah*'a ve *Esfuzar*'a bunların akrabaları **Yeğen Sultan** vâli tayin edilmiştir[7]. 997 (1588-1589) yılında korucu başı *Avşar*'dan **Bedir Han** idi. Onun aynı yılda *Ester-Âbâd* vâliliğine tayin edilmesi üzerine korucu başılığa yine bu boydan *Kirman* hâkimi **Veli-Han** getirilmiş ve *Kirman* da **Veli Han**'ın oğlu **Bektaş Han**'a verildi. Aynı yılda **Avşar Çoban-Oğlu Mehdi Kulu Han**'ın *Horasan* seferine katılması emredilmiştir[8].

İşte XVI. yüzyıldaki **Safevî** hizmetinde muhtelif yerlerde vazifelerde bulunan başlıca **Avşar** emirleri bunlardan ibarettir. Bu misaller onların devletin büyük başta gelen boylardan biri olduğunu açıkça gösteriyor. Fakat **Şah Abbas**, *Avşarları*, bilhassa *Kuh-Gilûye*'de yaşayan en kalabalık kolunun itaatsızlığından dolayı cezalandırmış ve onlara itibar etmemiştir. Nitekim onun ölümü esnasında ancak 3 *Avşar* emiri vâlilik ediyordu. Bunlar da, yukarıda işaret edildiği gibi, *Urmiye* hâkimi **Kelb-i Ali Sultan** (*İmanlu Afşarı*'ndan), *Ferah* ve *İsfizar* hâkimi **Er-Doğdu Han** (*Alplu*'dan) ve *Kâverud* hâkimi **İmam Kulu Sultan** (*Usalu*'dan) idiler[9]. **Avşarlar**'ın en kalabalık halde bulundukları *Kuh-Gilûye* ise kul sınıfından emirler tarafından idare

1 *Hasan-i Rumlu, s. 116.*
2 *Aynı eser, . 176.*
3 *Aynı eser, s. 315-316.*
4 *Gaffarî, s. 307.*
5 *Tarih-i âlem ârâ-yi Abbasi, I, . 291.*
6 *Aynı eser, I, s. 140.*
7 *Aynı eser, I, s. 275.*
8 *Aynı eser, I, . 402.*
9 *Aynı eser, II, s. 1085.*

ediliyordu. Buna karşılık aynı hükümdar zamanında **Şamlular**'ın büyük bir itibar sahibi oldukları görülüyor ki, onlardan vâlilik yapan 8 kişi vardı. *Şamlular*'ı **Zulkadr** boyu takibetmektedir. Bu sebeble müverrih **Türkmen İskender Beğ** *Şamlular* için: tâife-i celîle, (ulu) **Zulkadr (Dulkadır)** hakkında da: tâife-i refîe (yüce) sözlerini kullanıyor[1]. Bu devirde **Kaçarlar**'ın da pek gözde olmadıkları anlaşılıyor. Onlardan da ancak iki emîr vardı. Bunlardan biri de *Kaçar* boyuna sonradan katılmış, bazı müelliflere göre, *Kürd* asıllı olan *İgirmi-Dört (Yirmi Dört)* obasından idi[2].

XVIII. yüzyılda ise vaziyet değişmiştir. Bu yüzyılın başlarında *Şamlu, Zulkadr* ve diğerleri parçalanmış ve zayıf bir durumda bulundukları halde *Avşar* ve *Kaçarlar* kalabalık ve kuvvetli idiler. **Nâdir Şah** *Horasan*'da *Abîverd*'te yaşayan *Avşar*'ın *Kırklu* obasından idi. XVI. yüzyıldaki *Avşarlar* arasında bu adda bir oba görülemiyor. Yalnız aynı yüzyılda *Türkiye*'de **Boz-Ok**'ta *Kırklu* adlı bir oymak vardı. XVII. yüzyıldan itibaren, *Kırklu* gibi, *Köse-Ahmedlü, Kasımlu, Kutulu* ve *Begeşlü* adlı yeni *Avşar* obaları da meydana çıkmıştır. Bunlardan *Kasımlu*, adını, anlaşılacağı üzere, *İmanlu Afşarı*'nın başı **Kasım Han**'dan almıştır.

Nâdir Şah, memleketi müstevli *Afganlar*'dan kurtardığı gibi, aynı zamanda fâtih bir hükümdardı. Yüreğinde sıcak bir *Türkmenlik* duygusu taşıyordu. Diğer taraftan *İran Türklüğü*nü, *Türkiye* ve *Orta-Asya Türklüğü*ne yaklaştırmak için mezhebî bir islahata girişmişti; ölümü bu gayenin tahakkukuna engel oldu.

Kaçarlar'a gelince, onlar İktidarı *Lurlar*'ın elinden aldıkları gibi, *İran*'da siyasi birliği de kurdular. *Kaçarlar* da, kavmî şuura sahip bir *Türk* hânedanı idi. Onların geniş bir *Türklük* anlayışına sahip olmakla beraber, eski *Türkmen* hânedanları gibi, *Oğuz eli*'ne ve *Oğuz* boylarına hususî bir ilgi gösterdikleri de görülür.

Avşarlar XIX.yüzyılın başlarında *İran*'daki *Türk* asıllı toplulukların en kalabalığı, kabuledliliyor; sayıları ve nüfusları hakkında 88.000 rakamı veriliyor[3]. Zamanımızda *İran*'daki **Avşarlar**'ın pek çoğu oturak yaşayışa geçmiştir. Onlara *İran*'ın hemen her yerinde tesadüf edilmekle beraber toplu olarak **Avşarlar** başlıca *Urmiye* ve *Hamse (Zencan), Hemedan* ile *Kirman-Şah* arasındaki *Esed-Âbâd* yöresinde, *Huzistan, Fars* ve *Kirman*'da yaşarlar. Bunlardan *Urmiye, Hamse* ve *Esed-Âbâd* yöresindekiler artık tamamen yerleşmiş bir halde bulunuyorlar. *Fars*'taki *İnanlu (İnallu)* kümesi arasında görülen *Afşar-Uşağı* oymağı da yerleşik hayata geçmiştir. *Huzistan*'daki *Gündüzlü Afşarları, Kuh-Gilûye*'deki *Akaçeri (Ağaç-Eri)* kümesi arasındaki *Avşar* oymağı ile

1 *II, s. 1084-1085.*

2 *Aynı eser, II, . 1085.*

3 *A.Dupré, Voyage en Perse, fait dans les annies 1807, 1808, et 1809, Paris, 1819, s.955 ve devamı.*

Kirman'daki 5.000 çadırlık *Afşar* teşekkülü henüz göçebe hayatlarını devam ettiriyorlar. Bunlardan başka *Kazvin*'in güney-batısında 97 köylük *Afşar* adlı bir kaza (bölük) da vardır[1].

Avşarlar, verilmiş olan şu bilgilerden anlaşılacağı üzere, tarihimizde en devamlı rol oynamış büyük bir boydur. Bu bakımdan hiçbir *Oğuz* boyu onunla mukayese edilemez. Burada onlara dâir verilmiş olan bilgilerin bir hülâsasını yapmak yerinde olacaktır.

1- **Reşided-din**'in *Türkler*'in tarihi bölümünde *Avşarlar*'ın hükümdar çıkarmış 5 boydan biri olduğu söylenir. Bundan *Avşarlar*'ın, *Oğuzlar*'ın *İslâmiyyet*ten önceki tarihlerinde de mühim roller oynamış boylardan biri olduğu neticesi çıkar.

2- **Selçuklu** devrinde faaliyetleri ile kaynaklarda akisler yapmış, ancak 3-4 boy vardır ki, onlardan biri de *Avşarlar*'dır. Görüldüğü gibi, *Avşarlar*, XII. yüzyılın ikinci yarısında Huzistan ve ona komşu yerlerde 40 yıldan fazla süren bir beylik kurmuşlardır.

3- **Avşarlar**, XVI. yüzyılda, *Anadolu*'da, *Kayı*'dan sonra olmak üzere, en fazla yer adına sahib bir boydur. Bu husus *Avşarlar*'ın *Anadolu*'nun fetih ve iskânında da en mühim rolleri oynamış boylardan biri olduğunu ifade eder.

4- **Yazıcı-Oğlu Ali**'ye göre, **Karaman-oğulları** *Avşarlar*'a mensubdur ki bu, imkânsız değildir.

5- *Avşarlar*, oynadıkları bu büyük tarihi rollere rağmen XIV. yüzyılda *Haleb* bölgesindeki kalabalık *Türkmen* topluluğunu meydana getiren 3 büyük boydan biri idi. XIV. yüzyıldan son zamanlara kadar *Anadolu* ve *İran*'da faaliyetlerde bulunan *Avşarlar* bunlardır. Bu *Avşarlar* XIV. yüzyılda **Dulkadırlı** beğliğinin kuruluşunda bulundukları gibi (*İmanlu Afşarı*) onların *Sis*'in (*Kozan*) fetih ve iskânına da katıldıkları anlaşılıyor.

6- XV. yüzyılda *Avşarlar*'ın **Ak-Koyunlu** faaliyetlerine katıldıkları görülüyor. Bunun sonucunda onlardan bir bölüğü *Iran*'a gitmiştir (*Mansur Beğ Avşarları*). **Safevî** devletinin kurulmasından sonra *Anadolu*'dan *İran*'a yeni *Avşar* zümreleri göç etti. Böylece *İran*'da kuvvetli bir *Avşar* varlığı meydana geldi. Bu *Avşarlar*'a mensub olan **Nâdir**, kazandığı başarılardan sonra **Safevî** hâkimiyeti yerine kendisininkini koydu. *Avşarlar*, siyasî hâkimiyetlerini kaybetmelerinden sonra da varlıklarını kuvvetle devam ettirdiler. Bugün *İran*'daki kalabalık *Türk* unsurunun mühim bir kısmı *Avşarlar*'ın torunlarıdır.

7- *Anadolu*'daki **Avşarlar**'a gelince, bunlardan bazı obalar daha XVI. yüzyıldan itibaren şurada burada yerleşmeğe başladılar. Onların

1 *Mes'ud Keyhan, aynı eser, II, dizin. Avşarlar hakkında tamamlayıcı bilgiler için bk. F.Köprülü, Avşar maddesi, İ.A.II, s.28-38; F.Sümer, Safevî devletinin kuruluşu ve gelişmesinde Anadolu Türkleri'nin rolü, Ankara, 1976, dizin; aynı müellif, Avşarlar, Türk Dünyası Araştırmaları, 1989, sayı 62, s.119-137.*

büyük kümesi ise, XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar göçebe hayatını sürdürdükten sonra bilhassa *Kayseri*'nin *Pınar-Başı*, *Sarız* ve *Tomarza* kazalarında yerleştiler.

X. KIZIK

Kızık'ın adı tarihî kaynaklarda geçmemekle beraber tahrir defterlerinde ve diğer arşiv vesikalarında bu boydan bahsedilmektedir. Tahrir defterlerinde *Kızıklar*'a ait 28 yer adı görülmektedir ki[1], bunlardan pek çoğu şimdi de mevcuttur[2]. Bu *Kızık* yer adlarından beşinin *Ankara*'nın *Çubuk* ve *Ayaş* kazalarında görülmesi, bu bölgeye *Kızık* boyuna mensup oldukça mühim bir zümrenin yerleştiğini gösterir.

XVI. yüzyılda *Kızıklar*'a ait ancak bir oymağa rastgelinebilmiştir ki, bu da *Haleb Türkmenleri* arasında bulunmaktadır. **Kanunî** devrine ait eski defterlerde bu *Kızık* oymağı biri 162, diğeri de 16 vergi evi olan iki kola ayrılmıştır. Oymağın nüfusu zamanla artmış ve 987 tarihinde 667 vergi nüfusuna, yani 468 evli ve 232 bekâra yükselmiştir[3]. Nüfusu gittikçe artmakta devam eden bu *Kızık* oymağının mühim bir kısmı XVII. yüzyılda *Anteb* bölgesinde yerleşmiş ve yerleşen bu kısım *Oturak-Kızık* adı ile anılmıştır. *Oturak-Kızıklar* **Sultan İbrahim** (1639-1648) devrinde *Anteb* bölgesindeki *Oğurca*, *Damlaluca*, *Çay-Kuyu*, *Sakal*, *Kara-Dinek*, *Yalan-Kaz*, *Üç-Kilise* ve *Taşlıca* adlı köyler ile *Anteb* şehrinde ve yine *Anteb*'e bağlı diğer bazı köy ve kasabalarda yaşıyorlardı. Bunlardan başka *Mihmadlu* ve *Boz-Atlu* obalarının da *Kızıklar*'a mensup olduğunu biliyoruz[4]. *Oturak-Kızıklar*'ın yerleşmiş oldukları yerler XIX. yüzyılın sonlarına kadar kendi adları ile anılan idarî bir yöre (nâhiye) halinde kalmıştır. Bugün onların yerleştikleri köylerin birçoğu eski adları ile mevcudiyetini muhafaza etmektedir.

Sultan İbrahim devrinde *Kızıklar*'ın yerleşik hayata geçmemiş olanları *Göçer Kızık* adını taşımakta ve 149 vergi nüfusuna sahip bulunmaktadır. Gerek *Oturak-Kızıklar*'ın, gerek *Göçer-Kızıklar*'ın 1101 (1690) yılında *Avusturya* seferine çağırıldıklarını görüyoruz. Sefere çağırılan *Oturak-Kızıklar*'ın başında **Kara-Kethüda oğlu Bekir Beğ**, *Göçer-Kızıklar*'ın ise **Hacı Zekeriya oğlu Assâf Beğ** ve **Kızık Mehmed Oğlu** gibi beyler bulunuyorlardı[5].

XVIII. yüzyıla ait vesikalarda **Kızıklar** *Pehlivanlular*'ın başında

1 *Cedvele bk.*
2 *Köylerimiz. 467-468; Türkiye'de meskûn yerler kılavuzu, s. 694.*
3 *F. Sümer, Bozoklu Oğuz boylarına dair, s. 73, 75, 76, 94, 95.*
4 *F. Sümer, aynı yazı, s. 76, 94.*
5 *Ahmet Refik, Anadolu'da Türk aşiretleri, s. 83.*

bulunduğu *Haremeyn uş-şerifeyn* aşiretlerinden biri olarak zikredilmektedir[1]. Bunlar *Göçer-Kızıklar* idi. Yine *Kızıklar*'dan bir kolun XVII. yüzyıl başlarında *Orta-Anadolu*'ya geldiği anlaşılmakta ise de[2] bunun âkibeti hakkında şimdilik hiç bir bilgiye sahip değiliz.

XVI. yüzyılda *Kızıklar*'ın bir kolu da *Dimaşk (Şam)* bölgesinde yaşamakta idi. **Kanunî** devrinde bu *Kızık* kolu 66 vergi evi olarak gösterilmiştir[3].

XI. BEĞ-DİLİ

Bu boy, **Reşided-din** *Oğuz-nâme*sinde hükümdar çıkaran beş boydan biri olarak zikredilir. Yine **Reşided-din**'de **Harizm-Şahlar** hânedanının bu boydan çıktığı söylenir ise de[4] bunu kabul etmeğe imkân yoktur.

XVI. yüzyılda **Beğ-Dili**'ye ait tahrir defterlerinde 23 yer adına rastgelinmiştir. Bunlar ile bu boy 16. sırada yer almışdır[5]. Şimdi bu yer adlarından ancak yarısı kalmıştır[6].

Beğ-Dililer Kuzey-Suriye'deki *Türkmenler*'in *Boz-Ok* kolunu meydana getiren boylardan biri idi. XIV. yüzyılın ikinci yarısında yazılmış inşa kitabındaki *Türkmen* boyları ve ailelerine ait listede[7] *Beğ-Dililer*'in adı geçtiği gibi, Taşgun oğulları'nın da onlardan olduğunur. Biz Harbende oğlu Mustafa'nın idaresindeki Hakbendelükler'in Beğ-Dili'ye mensup bulunduklarını sanıyoruz. **Halil el-Zâhirî** de[8] listesinde onları da zikreder.

Beğ-Dililer **Safevî** devletinin kuruluşuna da katılmışlardır. Bununla ilgili olarak onlardan mühim bir kol *İran*'a gitmiştir. Bundan başka XVI. yüzyılda *Boz-Ulus* ve *Yeni-İl* arasında *Kuzey-Suriye*'deki ana koldan ayrılmış *Beğ-Dili* kolları görüldüğü gibi, *İç-İl* bölgesinde de müstakil bir *Beğ-Dili* oymağı vardır.

1. **H a l e b T ü r k m e n l e r i : Kanunî** devrinin ilk yıllarında *Haleb Türkmenleri* arasında bulunan ana *Beğ-Dili* kolu bu *Türkmen* topluluğunun en büyük teşekkülüdür. Bu sebeble *Haleb Türkmenleri*'ne dâir defterlerde bu boy daima ilk önce zikredilir.

Adı geçen zamanda *Beğ-Dili* boyu 40 obadan müteşekkil idi. Bunlardan birinci oba boyun adını taşımakta ve 260 vergi nüfusuna sahip bulunmaktadır. Aynı obanın 20 evlik ufak bir kolu da *Haleb* vilâyetinin

1 *Ahmed Refik, aynı eser, s. 203.*
2 *Ahmed Refik, aynı eser, s. 68.*
3 *F. Sümer, aynı yazı, s. 76,, 95.*
4 *Oğuzlar'a aid destanî mahiyette eserler, s. 384.*
5 *Cedvele bk.*
6 *Türkiye'de Meskûn yerler kılavuzu, s. 155.*
7 *Kitab icâbetis-sâil ilâ ma'rifet ir-resâil, Paris Bibliothèque Nationale, manuscripts arabs, nr. 4437, yap 47.*
8 *Zubdetu keşf il-memâlik, yay. P. Ravaisse, Paris, 1894, s. 105.*

doğu taraflarında yaşamakta idi. *Küçük-Karacalu* ve *Büyük-Karacalu* obalarından sonra *Kürtler* obası geliyor ki, bu obanın mühim bir kolunun da *Boz-Ulus* arasında yaşadığı görülmektedir. Daha önce de işaret edildiği üzere, o zamanlarda *Türkmenler* arasında bazı inançlar ile ilgili olarak *Arab, Tatar, Kürd* ve *Çerkes* gibi kavim adları erkek çocuklara konulmakta veya lâkab olarak verilmekte idi. **Bayram oğlu Veli Kethüda** ve *Bozlu* obalarını müteakip *Beğ-Dili* boyunun *Boz-Koyunlu* adlı en mühim obası zikrolunuyor. Bu oba 1520-1525 yıllarında birkaç kola ayrılmış olup, bunların başında beğ ünvanlı şahıslar görülmektedir. Bunlardan 25 vergi evi kadar olan birinci *Boz-Koyunlu* kolu tamamiyle beğ ünvanlı şahıslardan meydana gelmiştir. Bu kolun başında o zaman **At-Güden Beğ oğlu Karaman Beğ** vardı. Aynı obanın ikinci kolu da **Mahmud Beğ**'in idaresi altında idi. *Boz-Koyunlu* obasının asıl büyük kolu ise *Haleb Türkmenleri*'nin *Yeni'il*'deki *Yaban-Eri* denilen kolu arasında yaşıyor ki, bundan biraz aşağıda ayrıca bahsedilecektir. *Boz-Koyunlu* obasının *Beğ-Dili* boyunun boy beği ailesini teşkil ettiği anlaşılıyor. *Rakka* iskânında *Beğ-Dili* boyunun başında bulunan **Firuz Beğ oğlu Şâhin Beğ** de bu boy beyi obasından yani *Boz-Koyunlu*'dan idi[1].

Beğ-Dili obasının 5. sıradaki *Kuzucaklu* (45 vergi evi), 13. sıradaki *Balabanlu* (100 vergi evi) 15. sıradaki *Taş-Baş* (76 vergi evi), 19. sıradaki *Dimleklü* (96 vergi evi), 22. sıradaki *Ulaşlu* (39 vergi evi), 25. sıradaki *Tatalu* (177 vergi evi) obaları da kayda değer. Burada geçen *Ulaşlu* obası ile *Gâvur* dağlarındaki *Ulaşlular* arasında hiç bir münasebet yoktur.

26. ve 27. sıradaki *Beğ-Dili* obalarına gelince, bunların din ve tarikat adamlarından meydana geldiği görülüyor. Bu obalardan birincisi **Hoca Ali Şeyh** adını taşımakta ve dört şeyh ailesinden müteşekkil bulunmaktadır. Defterde bu şeyhlerin: "kadimden er ocağı olup, bir senede üç kelâmullah hatmedüp sevabın **Hazret-i Hüdâvendigâr**'a (**Kanunî**) edâ ettikleri, duaları makbul kimesneler" oldukları kaydedilmiştir. Yine şeyhlerden müteşekkil bulunan ikinci oba *Boz-Geyiklü* adını taşıyor. 17 kişi olan bu oba mensuplarının: "kadimden vâcib ür-rîâye kimesneler" oldukları evlerine "kurban, çırak gelür dervişler idikleri" ve "hem mezkûr *Beğ-Dili* cemâatinin ulûları oldukları" söyleniyor[2]. Bu kayıtlardan bugün dahi *Gazi-Antep*

1 *F. Sümer, Boz-Oklu Oğuz boylarına dair, s. 79-80, 95-97.*

2 **Ali Rıza (Yalgın)** *ın Türkmenler'den dinlediğine göre (Cenubta Türkmen oymakları, İstanbul, 1931-1932, 1, s. 25, haşiye),* **Boz-Geyiklü Dede**'nin *türbesi Münbiç (Membiç) kazasında, Kuru-Dere'ye bir saat mesafede olan bir yerde bulunmaktadır. Yine aynı müellifin anlatdığına göre her yıl Türkmenler bu türbenin etrafında toplanıp şenlik yapmaktadırlar. Türkmen rivayetlerinde Boz-Geyiklü Dede'nin* **Ahmed-i Yesevî** *torunlarından olduğu ve* **Hacı Bektaş-ı Veli** *ile münasebeti bulunduğu söyleniyor. Rahmetli Ali Rıza Bey, Türkmenler'in en büyük anılarında Boz-Geyiklü Dede'nin adını kullandıklarını ve en büyük yeminlerini Boz-Geyiklü Dede'lerinin hayzurân çubuklarından atlamak suretiyle ettiklerini de anlatmaktadır (s. 44). Bu sonuncusu eskiden Anadolu'da her yerde bilinen bir yemin şekli olup adına "değnek atlama" deniliyordu.*

ve *Suriye*'deki *Türkmenler*'in biricik velisi sayılan **Boz-Geyiklü Dede**'nin hangi boya mensup bulunduğunu ve bu dedenin oğulları olduğunu öğrenmekteyiz. Yine bu kayıtlara göre, **Boz-Geyiklü Dede**'nin XV. yüzyılda yaşamış olduğuna ihtimal verilebilir.

Beğ-Dili boyunun nüfusu XVI. yüzyıl boyunca daimî bir artış göstermiştir. 984 (1577) yılında *Haleb Türkmenleri* sancağı beyine gönderilen bir hükümde *Beğ-Dili* boyunun devlete isyan etmiş olan Arab emîrlerinden **Ebû-Rîş** oğluna yardım etmek üzere olduğunun duyulduğu yazıldığı gibi, aynı tarihli diğer bir hükümde de yine *Beğ-Dili*'den *Sincan*, *Kara-Şeyhli* ve *Çoplu* obalarının yol kesicilik ve yağmacılık yaptıkları da bildirilmektedir[1].

Müverrih **Naima**[2] *Beğ-Dili Türkmenleri*'nin *Haleb*'ten *Diyarbekir*'e kadar uzanan geniş sahanın en güzel yaylaklarına sahip olduklarını yazıyor. Fakat yine aynı müverrihin sözlerine göre, *Beğ-Dili Türkmenleri* bu güzel yaylaklarında tek durmıyarak çiftçilerin ekinlerini davarlarına çiğnettikleri gibi, vergilerini vermekten de kaçınmışlardı. Bu sebeble 1039 (1630) yılında *Bağdad*'ın geri alınmasına memur edilmiş olan Vezir-i Âzam **Hüsrev Paşa** *Haleb*'den hareket etmeden önce kuvvet göndererek bu boyu yola getirmiş, vergi borçlarına mukabil de 10.000 koyun ve yüz kadar develerini zaptettirmiştir.

Beğ-Dili boyu hakkında aynı yüzyılın sonlarına ait mühim haberler vardır. Lâkin bunlardan bahsetmeden önce onun *Yeni-İl*'deki kolunu tanıtmak gerekiyor.

2. **Y e n i - İ l :** *Yeni-İl*'de yaşayan *Beğ Dili* oymağı, biraz yukarıda söylendiği gibi, *Haleb Türkmenleri* arasındaki ana koldan yeni ayrılmış ve onunla daimî temas ve münasebette bulunan bir koldur. Bu kol *Kanunî* devrinde üç obaya ayrılmıştı. Bunlardan 75 vergi nüfuslu birinci oba *Deve-Taş* adlı bir yerde, 62 vergi nüfuslu olan ikincisi *Boz-Üyük*'te, 70 vergi evi kadar olan üçüncüsü de *Yellüce*'ye bağlı *Alaca-Han*'da yaşamakta idi. Bunlardan ilk ikisi boyun adını, üçüncüsü de *Güneş* adını taşımaktadır.

III. Murad (1574-1595) devrinde bu *Beğ-Dili* kolunun kalabalık bir teşekkül haline gelmiş olduğu görülüyor. Bu devirdeki *Beğ-Dili* obalarının en büyüğü *Emtileklu* olup, 61 vergi nüfuslu, *Bekmişlu* 26 vergi nüfuslu, *Arablu* 22 vergi nüfuslu, *Fakihlu (Fakılu)* 56 vergi nüfuslu, *Sincan* 80 vergi nüfuslu, *Güneş* 93 vergi nüfuslu ve *Kazlu* kollarından meydana gelmiştir. *Emtilek*'in bir şahıs adı olması muhtemeldir. *Emtileklü*'den sonra bu *Beğ-Dili* kolunun şu obaları da zikre değer: *Kara-Hasanlu* (38 vergi evi), *Karacalu* (82 vergi evi), *Süleyman Kethüda* (128 vergi evi), *Topaklu* (50 vergi evi), *Gün* (83 vergi evi), *Otamışlu* (49 vergi evi), *Kara-Şeyhlu* (97 vergi evi), *Ço-*

1 *Mühimme defteri, nr. XVIII, s. 13.*

2 *Tarih, İstanbul, 1280, III, s. 7-8.*

ban-Beğlü [1] (24 vergi evi), *Boz-Koyunlu* (86 vergi evi), *Uğurlu Beğ*'e tâbi diğer *Boz-Koyunlu* (47 vergi evi), **Şefaat Beg**'e tabi *Boz-Koyunlu* (32 vergi evi) ve *Kuzucaklu* (15 vergi evi)[2]. *Yeni-İl*'deki bu *Beğ-Dili* kolu kış gelince *Haleb* bölgesine inerek kışlamakta idi.

1100 (1698) yılında *Beğ-Dili* boyunun yukarıda adları geçen *Boz-Koyunlu* ve *Kara-Şeyhlü* obaları *Elbistan* kasabasına yürüyerek burayı 40 gün kuşatmışlar, 500 kişi öldürüp 500 kadın ve çocuğu da tutsak almışlardır[3]. Bu çok mühim, fakat inanılması güç bir hadisedir. Üstelik *Elbistan* yöresi *Beğ Dili* obalarının yolları üzerinde bulunan bir yer değildir. Maalesef bu vesikayı bulup inceleyemedim. Fakat verilen rakamların mübalağalı olduğunda şüphe yoktur.

Ertesi yıl *Beğ-Dili* beyleri 150 atlı ile *Avusturya*'ya yapılacak sefere çağrılmışlardı[4]. Bu beyler şunlardır:

Firuz Beğ oğlu Şâhin Beğ,
Şedid oğlu Topal Assaf Beğ,
Bekmişlü Gânim Beğ,
Kör Nâsır Beğ,
Yüz Hâtim Ağa oğlu Hasan Beğ,
Seyf Han Beğ,
Ebu Seyf oğlu Mirza İsmail Beğ,
Kara-Şeyhlü Kızıl İdris oğlu Musa Beğ,
Şeyh Musa Kethüda,
Şah İsmail oğlu Mehmed Beğ,
Boz-Koyunlu Ahmed Kethüda,
Kara-Şeyhlü el-İys Oğulları: Ken'an ve Kessâl Beğ,
Kırgıl Yahya oğlu,
Boz-Koyunlu Murtaza Kethüda,
Döğerlü Yedi Beğ,

1102 (1690-1691) yılında ise *Beğ-Dili* boyu bütün obaları ile birlikte *Ağça-Kale*'den *Rakka*'ya varıncaya kadar olan yerde, *Belih* çayı kıyısında iskân olmak emrini aldı[5]. Böylece *Beğ-Dili*'nin güzel günleri sona erdi, acı ve hüzünlü günleri başladı. *Rakka*'ya iskânları emredilen *Beğ-Dili* obaları *Haleb Türkmenleri* arasındaki, o zamana kadar başka yerlerde yerleşmemiş obalar ile *Yeni-İl*'deki bütün obalar idi. Bunlar *Yeni-İl*'den *Bekmişlü* obası başlarında kethüdaları **Hacı Ali oğlu Gânim Beğ** olduğu halde 500 vergi

1 *Suriye sınırındaki Çoban Beğ tren istasyonu adını bu obadan almış olabilir.*
2 *F. Sümer, Boz-Oklu Oğuz boylarına dâir, s.99-100.*
3 *Ahmed Refik, Anadolu'da Türk aşiretleri, s.79; vesikalardaki Kara Eşmeli, Kara-Şeyhlü olacaktır.*
4 *Aynı eser, s. 84.*
5 *Ahmed Refik, aynı eser, s. 100-101, 108, 109; Cengiz Orhonlu, Osmanlı imparatorluğunda aşiretleri iskân teşebbüsü, s. 55-59.*

evi, *Kara-Şeyhlü* kethüdaları (**Topal Assaf**) 600 vergi evi, **Firuz Beğ oğlu Şahin Beğ** idaresindeki *Boz-Koyunlu* 600 vergi evi, **Seyf Han** idaresindeki diğer *Boz-Koyunlu* 200 vergi evi, *Dimleklü*, kethüdaları **Pir-Budak oğlu Mehmed** ve **Satılmış** idaresinde 500 vergi evi idiler ki, hepsi 3200 vergi evi ediyor. *Haleb Türkmenleri* arasındaki *Beğ-Dili*'den de iskânları emredilen obalar *Tatalu, Kazlu, Balabanlu, Arablu, Taş-Baş, Sincan, Güneş* ve diğerleri idiler[1]. Bunların bir kısmı yerleştirildikleri yerlerde yol kesicilik yapmağa başladıkları gibi, birçoğu da çok sevdikleri *Urum*'a kaçtılar. Fakat bunlar şiddetle takip olunarak tekrar iskân yerlerine getirildiler. Diğer *Türkmen* oymakları zamanla birer birer fırsat bulup iskân yerlerinden kaçtılar ise de kalabalık ve boy tesanüdünü muhafaza eden *Beğ-Dililer Rakka*'da kaldılar[2]. İskânın icrasına **Kadı-zâde Hüseyin Paşa** başlamış ve **Yusuf Paşa** tamamlamıştır. *Beğ-Dili* boyunun iskânına ait bir şiirde her ikisinin de adı geçiyor:

*'**Kadı-Oğlu Yusuf Paşa**[3] gelende*
Yalan dünya benim derdi Beğ-Dili
Seksen bin evle Rakka'ya iskân olanda
Tayı, Muvâli'yi[4] *kırdı Beğ-Dili*

✪

Döğülür davullar inler dağlar
Harbiler çağrışır analar ağlar
Gürleyip Fıyahan'a konduğu çağlar
Şemseddin'den ubur etti Beğ-Dili

✪

Döğüldü davullar, çekildi sancak
Koç yiğit atına takındı poncak
***Hamed il-Abbas** bu işi tuttu ancak*
Göç ile düşmana vardı Beğ-Dili

✪

***Şeyh Efendi** böyle çaldı kalemi*
Namı tuttu Beğ-Dili'nin âlemi
Ânnek Süddoğlu Hüseyin Çelebi
*Çarhacınız **Cafer** olsun Beğ-Dili*

✪

Kara bayrak salsak Şark Evi yırak
Kara gün olanda aşîret gerek
*Şunda eyi bir nam kazandı **Soyban Barak***
Bindi birin oma dikti Beğ-Dili

✪

1 *Gösterilen yer.*

2 *Beğ-Dili obalarının Rakka bölgesinde yerleştirildikleri yerler hakkında Cengiz Orhonlu'nun adı geçen eserine bk. (s. 58-59).*

3 *Burada Kadı-Oğlu (Hüseyin Paşa) ve Yusuf Paşa olmak üzere iki ayrı şahıs kastedilmiş olmalıdır.*

4 *Buradaki Tay ünlü Arab Tayy boyudur. Muvâli (= Mevâli) da Tayylar'a mensup başlıca obalardan biri idi.*

Taş-Demir'im de söyler özünden
Methedelim Beğ-Dili'nin yazından
Ala Bucak Kettele'nin düzünde (n?)
Hamed'in sancağın bastı Beğ-Dili"[1].

Beğ-Dililer iskân edildikleri yere *Colap* diyorlardı. *Colab (Cullâb)* aslında *Urfa*'nın doğusunda bir köyün ve ırmağın adıdır[2]. **Evliya Çelebi**[3] *Colab*'tan bir kasaba olarak bahseder. *Beğ-Dili* boyu, *Harran*'ın altındaki *Ayn Arûs* ve *Ağça-Kale*'den *Rakka*'ya varıncaya değin, Belih çayı boylarında yerleştirildiklerinde başlarında ulu beyleri olarak *Boz-Koyunlu*'dan **Firûz Beğ oğlu Şâhin Beğ**, kardeşi **Ken'an Beğ** ve **Kurt Beğ** vardı[4]. **Şâhin Beğ** bütün *Beğ-Dili*'nin başı gibi görünüyor. **Şahin Beğ** aynı zamanda *Rakka*'ya gönderilen bütün oymakların iskân başısı idi. İskân başılık devlet tarafından ihdas edilmiş olup, vazifesi oymakların iskân yerlerinde oturmalarına dikkat etmek ve aralarında nizam ve âsâyişi sağlamaktı. Buna karşılık iskân başıya *Bâlis*[5] sancak beğliği veriliyordu. İskân başılar oymak beylerinden tayin ediliyordu. **Şahin Beğ**'den sonra kardeşi **Ken'an Beğ**'in iskânbaşı tayin edildiğini biliyoruz[6].

Rakka bölgesine yerleştirilen *Beğ-Dili* ve diğer oymakların hâtıralarında **Şâhin Beğ**'in yerine babası **Firûz Beğ** geçiyor:

"Toplandık aşîret geldik Colab'a
Baş bend **Firûz Beğ**'*in değil mi?*
Emretti beğler konduk yan yana
Hacı Ali'*nin yurdu Seylân değil mi?*

✿

Ondan aşağı Budak düzüldü
Bend sahibi ismi ismine yazıldı
Orda **Berk Ağa**'*nın keyfi bozuldu*
Torunların yurdu Şirvan değil mi?

✿

Yurd verildi Ulaşlı'nın beğine
O da kondu **Berk Ağa**'*nın sağına*
Firkat geldi Ağça-Kale dağına
Bayındır'ın yurdu Goncan değil mi?

✿

1 *Ömer Özbaş, Gaziantep dolaylarında Türkmenler ve Baraklar (Gaziantep Kültür Derneği yayınlarından), Gaziantep, 1958, s. 6.*
2 *Yakut, Mu'cem ul-buldan, II, s.96.*
3 *Seyahat-nâme, İstanbul, 1314, III, s. 166.*
4 *Cengiz Orhonlu, aynı eser,. 55, haşiye 10.*
5 *Halep'in doğusunda, Fırat kıyısındaki Bâlis.*
6 *Cengiz Orhonlu, aynı eser, s. 50, haşiye 95.*

Dedem-Oğlu, *haymaların kurulsun*
Çekilsin bayraklar mehter vurulsun
Döğülsün kahven harbin çağrılsın
Abdalların yurdu Ören değil mi"[1].

Hâtıralara göre *Beğ-Dili* boyunun beği iskân başı **Firûz Beğ** (hâtıralarda: **Feriz**): "bu fena yerlerde yaşanmaz" diyerek bir kısım obalar ile beraber *İran*'a gitmiştir[2]. Oymakların başında bulunan beğlerin **Osmanlı** devletinin kendilerine itibar göstermemesi, mevki vermemesi ve bilhassa devlet memurlarının haksız muameleleri karşısında *İran*'a gittikleri bir vâkıadır. XV. yüzyıl ile XVI. yüzyılın ilk çeyreğindeki göçebe beğ ailelerinin daha sonra görülmemesinde onların *İran*'a gitmiş olmaları mühim bir âmil olsa gerektir. *İran*'da ise onlar *Türk* asilzâdesi arasına dahil ediliyorlar ve yüksek memuriyetlere geçiriliyorlardı. Bu sebeble **Şâhin Beğ**'in (hâtıralarda **Firûz Beğ**) *İran*'a gitmiş olduğu kabul edilebilir. Nitekim şu şiir **Firûz Beğ**'in *İran*'a gittiğini açıkça anlatıyor:

"Seherden avazın bağrımı deler
Durnanın kanadı köz gibi yanar
Kaldırmış kanadın yavru baş sanar
Firûz Beğ *Acem'e gitti durnalar.*

✿

Yedi atlı ile bindik **Allah** *emanet*
Yetmiş bin evliya eylesin himmet
Yurdumu beklesin oğlum **Muhammed**
Firûz Beğ *Acem'e gitti durnalar*

✿

Çağrışı çağrışı yayladan iniñ
İniñ Ayn Elize[3] *bir semah* [4] *dönüñ*
Beğden izin oldu konuya konuñ
Firûz Beğ *Acem'e gitti durnalar*

✿

Benden selâm eyle **Hazna** *hatuna*[5]
Çıkarsın alları kara bağlasın
Küçük oğlu ile gönül eğlesin
Firûz Beğ *Acem'e gitti durnalar*[6]."

1 *Ömer Özbaş, aynı eser, s. 7-8; Ali Şahin, Güney Anadolu'da Beğ Dili Türkmenleri ve Baraklar, Ankara, 1962, aynı eser, s. 28-29.*

2 *Ali Rıza Yalgın, Cenupta Türkmen oymakları, I, . 35; Ali Şahin, aynı eser, s. 30-35.*

3 *Burası Akça-Kale'nin az güney batısındaki Ayn ul-Arûs denilen yer olacaktır (Kitab-i Diyârbekiriyye, I, s. 249).*

4 *Bu kelime her halde Semâ olacaktır.*

5 *İhtimal Firûz Beğ'in karısı.*

6 *Ömer Özbaş, aynı eser, s. 99-100; Ali Şahin, aynı eser, s. 33.*

Beğ-Dilliler kendilerini yakıcı *Rakka* çöllerinde bırakıp *Acem*'e giden beylerini bir türlü unutamamışlar ve çocuklarına onun adını (**Feriz** şeklinde) koymak sureti ile hâtırasını zamanımıza kadar yaşatmışlardır. Bu **Firûz Beğ**'in iskân başı **Şâhin Beğ** olması muhtemeldir. **Şahin Bey**'in **Firûz Bey** adında bir oğlunun mevcudiyeti de düşünülebilir.

Beğ-Dilliler ve diğer *Türk* oymakları sonraları devlet tarafından da bir sürgün yeri olarak kabul edilen *Rakka* bölgesinde yalnız susuzluk ve kavurucu sıcaklar ile değil, *Arab* boyları ile de mücadele etmek zorunda kalmışlardır. Mücadele bilhassa pek kalabalık olan *Tayy* ve *Aneze Arabları* ile yapılıyordu. Çok nüfuslu ve çok savaşçı olan bu kabileler ile sayıca onlardan daha az olan *Beğ-Dilli*'nin ve diğer oymakların yiğitçe savaştıkları görülüyor[1]. *Rakka* iskânı *Türkmenleri*'nin *Arablar*, ile *Rişvan* ve *Milli* aşiretleri ile yaptıkları savaaşlara dâir birçok şiirleri zamanımıza kadar gelmiştir. Şu güzel şiir bu mücadelelerle ilgili görünüyor:

"Rakka çöllerinden gelen gaziler
Rakka'nın da gonca gülü soldu mu?
Yeniden bir haber duydum oradan
Cerid Bekir *öldü derler öldü mü?*

✪

Cerid Bekir *öldü ise kurıldı kilit*
Yolumuza çöktü bir kara bulut
Gördülü Kerim'*le* **Bayındır Halit**
Kolu bağlı cellâtlara vardı mı?

✪

Kul Sa'dun'um der ki bulamadık vefa
Hükmümüz geçerdi şol Kaf'tan Kaf'a
Ulaşlu oğlu Hacı Mustafa
Alayları bölük bölük böldü mü?"[2].

Şiirde görüldüğü üzere, bu savaşlarda ün almış yiğitlerin adları geçiyor ve **Cerid Bekir**'in ölümünden duyulan teessür anlatılıyor. *Ceridler*'den bir oymağın da *Beğ-Dilliler*'e komşu olarak *Belih Çayı* kıyısına yerleştirildiklerini biliyoruz[3]. Bu *Sil Süpür Ceridi* olup şimdi *Kırşehir* ile *Keskin*'e bağlı köylerde oturmaktadır[4]. *Baraklar*'ın da aslında bir *Cerid* obası olduğu fikrinde bulunduğumuzu evvelce söylemiştik. *Beğ-Dili* boyu *Rakka* bölgesine alıştı ve hattâ hâtıralara bakılır ise kendisini, tehlikeli düşmanları *Arab* boylarına saydırdı. Hâtıralara göre bir kervan soygunundan dolayı *Haleb* vâlisi **Abbas Paşa** *Rakka*'daki *Türk* oymaklarının üzerine yürüyerek onların da-

1 *K.Niebuhr (Voyage en Arabie, s. 336). 1764 yılında bu Beğ-Dililer'in 12.000 çadır olduğunu yazıyor.*
2 *Ali Şahin, aynı eser, s. 19; Ömer Özbaş, aynı eser, s. 26.*
3 *Cengiz Orhonlu, aynı eser, s. 54, 57, 59, 78, 94.*
4 *F.Sümer, Ceridler, Türk Dünyası Tarih Dergisi, sayı 24, s.3-9.*

ğılmalarına sebeb olmuştur. Şu şiir *Türkmenler*'in **Abbas Paşa** ile savaştığını gösteriyor:

"Evvelce gelmişiz iskân olanda
Dağıttın Culab'ı sen **Abbas Paşa**
Aşiret! siz de bakın böyle zamana
Dağıttın Culab'ı sen **Abbas Paşa**

✪

Haydarlı, Çelebi çıksın bir yana
Arablı, Kadirli döndü aslana
Dört çevremiz döndü kana dumana
Dağıttın Culab'ı hey **Abbas Paşa**

✪

Güneçle, Ulaşlı dövüşe insin
Bayındırlı, Kazlı arkada dursun
Torunla, Şark-Evli hazırlık görsün
Dağıttın Culab'ı hey **Abbas Paşa**

✪

Mehmed Beğ*'im derki belim büküldü*
Gözüm yaşı sinelere döküldü
Dağıldı aşiretim, bendim söküldü
Dağıttın Culab'ı sen **Abbas Paşa**"[1].

Böylece **Abbas Paşa**'ya yenilen *Beğ-Dili, Barak* ve diğer oymaklar *Colab*'ı terkederek dağılıyorlar. Bu hâdisenin XIX: yüzyılda olduğu anlaşılıyor. *Rakka*'dan ayrılan *Beğ-Dililer*'in mühim bir kısmı *Anteb*'in güney yöresine yerleşmişlerdir. Onlardan altı obanın köyleri *Suriye* toprağında bulunmaktadır. *Arablı* obasına mensup köylerin çoğu *Türkiye*'de, üç köy de (*Çörten-Hüyüğü, Teleyli, Ağdaş*) *Suriye*'dedir. *Kara-Şeyhli* obası köyleri de tamamen *Türkiye*'de ise de, *Bekmişli* obası köyleri *Suriye*'de kalmıştır. *Bekmişli*'den başka *Kazlı, Güneç--Bayraktar* (eski *Güneş* obası), *Kadirli, Hacı-Mahlı, Haydarlı, Çelebi* obalarının köyleri de *Suriye* toprağında bulunmaktadır.

Beğ-Dililer toprağa yerleşeli uzun bir zaman olduğu halde son boy teşkilâtlarını unutmamışlardır. *Rakka* bölgesine yerleşme ve onu takib eden olaylara dâir hâtıralar hâlâ canlı bir şekilde yaşatılmaktadır. *Avşarlar*'ın nasıl kovgunlara dâir şiirleri var ise onlar da, bazılarını yukarıda dercettiğimiz iskâna, göçebe *Arablara* ve diğer oymaklar ile savaşlarına dair şiirlere sahiptirler.

3. B o z - U l u s : *Boz-Ulus* arasındaki *Beğ-Dili* kolunun *Kuzey-Suriye*'de yaşayan ana *Beğ-Dili* boyundan ayrılmış bir oymak olduğu evvelce söylenmişti. **Kanunî** devrindeki *Boz-Ulus* arasında yaşayan *Beğ-Dili* oymağı 200 vergi evi kadardır. **II. Selim** zamanında

1 *Ali Şahin, aynı eser, s. 55.*

bu *Beğ-Dili* oymağı daha kuvvetli bir teşekkül haline gelmiştir. **Doğan** ve diğer kethüdaların idaresinde bulunan bu *Beğ-Dili* oymağı o zaman (**II Selim** devrinde) 615 vergi evi idi[1].

996 (1587-1588) tarihinde bu *Beğ-Dili* oymağının başında bulunan **Uşak, Mehmed** ve **Doğan-Oğlu**'na bir hüküm yazılmıştır[2]. Bu hükümde adı geçen kethüdalardan devlete isyan etmiş olan ve soygunculuk yapmağa başlayan *Rahbe* Beği **Abdurrahman** ile *Ruha (Urfa)* beği **Zührab**'ı yakalamaya memur edilen eski *Rakka* beğlerbeğisi **Mehmed Paşa**'ya yardımda bulunmaları istenmiştir.

4. T a r s u s : Bu bölgedeki *Varsak* boylarının en büyüklerinden biri olan *Kusuun* teşekkülü arasında 54 vergi nüfuslu *Beğ-Dili* adlı bir oymak görülmektedir. Bu *Beğ-Dili* oymağı **Kanunî** devrinde sahip bulunduğu bazı ekinliklerde çiftçilik yapmakta idi[3].

5. İ ç - İ l : Bu bölgedeki belli başlı oymaklardan biri de *Beğ-Dili* boyuna mensup bulunmaktadır. Bu *Beğ-Dili* oymağının daha **II. Bayezid** devrinde umumiyetle *Gülnar* kazasına bağlı olan köylerde yerleşmiş olduğu görülüyor. Sayısı 14'ü bulan bu köylerden bir kısmı adlarını bugüne kadar muhafaza etmişlerdir. Bu *Beğ-Dili* köyleri şunlardır: *Kara-Ağaç* (46 vergi nüfuslu), *Ulu-Kaşağı* (39 vergi nüfuslu), *İncircek* (32 vergi nüfuslu), *Berçem* (25 vergi nüfuslu), *Emir Hacı* (22 vergi nüfuslu), *Karaca-Virân* (52 vergi nüfuslu), *Kuru-Dere* (19 vergi nüfuslu), *Lapa* (62 vergi nüfuslu), *Dırnaklu* (33 vergi nüfuslu), *Gerçelik* (7 vergi nüfuslu), *Ulu-Çir* (95 vergi nüfuslu), *Yas-Pınarı* (8 vergi nüfuslu).

Bunlardan başka bu *Beğ-Dili* oymağının henüz yerleşmemiş bir kolu da görülmektedir. 56 vergi evinden müteşekkil bulunan bu yerleşmemiş *Beğ-Dili* kolu *İç-İl* sancağı dahilinde dağınık bir halde yaşamakta idi[4].

İç-İl sancağında yaşayan *Beğ-Dilüer*'in başındaki aile defterlerde *Evlâd-ı Beğ-Dili*, yani *Beğ-Dili oğulları* olarak anılıyor.

6. İ r a n B e ğ - D i l i l e r i : *Kuzey-Suriye Türkmenleri*'nin **Safevî** devletinin kuruluşuna bilhassa *Şumlu* adı altında katılmış bulunduklarını evvelce söylemiştik. Daha **Şah İsmail**'in babası **Şeyh Haydar** zamanındaki **Safevî** müridleri arasında **Şamlular**'ın kalabalık bir halde bulundukları görülüyor.

Safevî devletinin dayandığı en başta gelen *Türk* boylarından biri olan *Şamlu* boyu başlıca *Beğ-Dili, İnallu* (daha sonraları *İnanlu*) ve *Hudâbendelu (<Harbendelü)* obalarından meydana gelmişti. Daha sonra bu boya *Avcı, Balabanlu, Biçerlü, Arabgirlü* ve *Kerâmetlü* gibi

1 *F. Sümer, Boz-Oklu Oğuz boylarına dâir, s. 85, 100.*
2 *Mühimme defteri, nr. LXIV, s. 62.*
3 *F. Sümer, aynı yazı, s. 86-100.*
4 *F. Sümer, Boz-Oklu Oğuz boylarına dâir, s. 85. 100-101.*

obalar da katılmıştır. Bunlardan Harbendelü (>Hidabendelü)'nin Beğ Dili'nden çıktığı daha önce bir ihtimal olarak ileri sürülmüştür. İnallu için de böyle bir tahmin de bulunabilir.

Şamlular, daha önce de işaret edildiği gibi, **Şah Abbas** devrinde diğer bütün *Kızıl-Baş* boylarını geçerek birinci mevkii almışlardır. Bu devirde en fazla emir bu boydan çıkmıştır. *Şamlular* **Şah Abbas**'ın halefi **Şah Safî** zamanında da bu mevkilerini muhafaza etmişlerdir.

Şamlular arasındaki *Beğ-Dili* kolunun bu boyun hâkim ve sevkedici obası olduğu anlaşılıyor. Bu sebeble **Safevî** devletinin kuruluşuna katılmış bulunan **Şamlu Abdi (Âbidîn) Beğ** ve oğlu meşhur **Durmuş Han**'ın *Beğ-Dili*'nden olması muhtemeldir.

Şah Tahmasb'a karşı saltanat davasına kalkışan kardeşi **Elkas Mirza**'nın adamlarından olup sonra ondan ayrılarak **Tahmasb** tarafına geçen **Bereket Halîfe**'nin *Beğ-Dili*'nden idiğini biliyoruz[1]. **Sultan Muhammed** devrindeki emîrlerden **Ahmed Beğ** de *Beğ-Dili*'den idi. **Ahmed Beğ** 1002 (1593-1594) tarihinde **Şah Abbas** tarafından *Lâhican* durugalığına tayin edilmiştir[2].

Biraz yukarıda işaret edildiği gibi, **Şah Abbas**'ın *Şamlu* boyu beylerine karşı yakın bir teveccühü olduğu görülüyor; devrinde bu boydan büyük emîrler yetişmiştir *Şamlu* emirlerinden *Beğ-Dili* obasına mensup olduklarını bildiğimiz (yukarıda adı geçen **Ahmed Beğ**'den başka) beş kardeş vardır ki, bunlar **Şah Abbas**'ın yakınları arasında idiler. Bu beş kardeş şunlardı: **Muhammed Beğ, Haydar Beğ, Saru Beğ, Kapan Beğ** (قپان بیك), **Zeynel Beğ**, Bunlardan **Şah Abbas**'ın yakınlarından olan **Muhammed Beğ** 1022 (1618-1619) yılında ölmüş ve malı öz kardeşi, harem eşik ağası başı **Haydar Sultan**'a kalmıştır[3]. **Haydar Sultan** da 1028 (1618-1619) de öldü ve zengin serveti oğlu Nurud-dehr'e kaldı. Bu sevilen bir genç idi[4]. **Nur ud-dehr** bu devirdeki bazı seferlere katılmıştır[5]. **Saru Beğ**'e gelince, o, 1011 (1602-1603) yılında **Osmanlı** ordusu ile yapılan savaşta yararlık göstermiştir. Kendisi 1021 (1612-1613)'de *Saru-Gurkan* ve *Gâve-rûd* (*Kirman-Şah* bölgesinde) hâkimi olup, 1033 (1623-1624)'de *Hille* hâkimliğine tayin edilmiştir[6]. Kardeşlerinden **Kapan Sultan**'a 1018 (1609-1610)'de **Osmanlılar**'dan geri alınan *Urmiye* kalesi hâkimliği verilmişse de 1024 (1615)'de gafleti yüzünden kalenin *Kürdler*'in eline geçmesi sebebi ile kardeşlerine riayeten yalnız vazifesinden azledilmekle yetinilmiştir[7]. **Zeynel Beğ**'e gelince o da **Şah Abbas**'ın yakınlarından olup

1 *Hasan-i Rumlu, s. 315.*
2 *Tarih-i âlem ârâ-yi Abbasî, I, s. 369, 459, 461-462.*
3 *Aynı eser, II, s. 443, 697, 716, 718, 810-811, 860, 889.*
4 *Aynı eser, II, s. 860, 929.*
5 *Aynı eser, II, s. 929, 1032, 1035.*
6 *Aynı eser, II, s. 614, 856-857, 906, 1011, 1019.*
7 *Aynı eser, II, s. 782, 797,, 800, 811, 889, 890.*

Tuşmal başı idi. Hükümdarı tarafından sevilen **Zeynel Beğ**'in *Abbas*'ın ölümünde eşik ağası başı ve aynı zamanda *Rey* hâkimi bulunduğunu biliyoruz[1].

Şah Abbas devrindeki *Beğ-Dili* beylerinden biri de **Gün-Doğmuş Sultan** idi. **Gün-Doğmuş Sultan Şah Abbas**'ın birinci *Bağdad* seferinde *Kerkük* yöresindeki *Tâuk*'ta bulunuyordu. Buradan **Şah**'ın katına gelen bu *Beğ-Dili* emîri **Şah**'ın hizmetine girerek ondan sultanlık ünvanını almıştır. **Gün-Doğmuş Sultan** *Âzerbaycan*'da, muhtelif yerlerde olmak üzere, dirliklere (tiyulât) sahip bulunuyordu[2]. **Osmanlı** ülkesinde **Şah Abbas**'ın hizmetine giren bu **Gün-Doğmuş Sultan** ile buyruğundaki *Beğ-Dililer*'in *Boz-Ulus* arasındaki *Beğ-Dili* oymağından olduğu anlaşılıyor. Daha önce bir kaç defa ehemmiyetle belirtildiği üzere *Anadolu*'dan *İran*'a yapılan *Türkmen* göçlerinin XV-II.yüzyıla kadar sürdüğü anlaşılıyor. Komşu devletler kuvvetlenmesin diye at ihracını bile şiddetle yasaklayan Osmanlı devleti bu göçleri durdurmak için esaslı tedbirler olamamış, Türkmen beylerine ve diğer ileri gelenlerine sipahilik bile vermemiştir.

Şah Abbas'ın halefi ve torunu **Şah Safî** zamanında (1628-1642) yukarıda kendisinden bahsettiğimiz **Zeynel Beğ** saltanat vekilliğine kadar yükselmiştir. Fakat, onun 1039 (1630) yılında Veziri **Hüsrev Paşa**'ya yenilmesi üzerine hayatına son verilmiştir[3]. Bu devirdeki *Beğ-Dili* emîrlerinden biri de **Nakdî Beğ** idi. Bu emirin **Zeynel Han** ile akraba olup olmadığı bilinemiyor. **Şah Safî**'nin hükümdarlığının ilk yılında *Ferraşhâne* daruğası olan **Nakdi Beğ**, hanlık rütbesi ile 1042 (1633 -1634) yılında *Merv* ve aynı yıl içinde *Kûh-Gilûye* hâkimliğine tayin edilmiştir. Kendisi *Bağdad*'ın **IV. Murad** tarafından 1637 de istirdadı üzerine **Osmanlı** ordusuna esir düşmüştür. Bundan dolayı *Kûh-Gilûye* vâliliğine *Ferraşhâne* darugası oğlu **Zeynel Beğ** tayin edilmiş, *Ferraşhâne* darugalığı da merhum **Zeynel Han**'ın oğlu **Haydar Beğ**'e verilmiştir[4].

II. Abbas'ın (1642-1667) hükümdarlığının ilk yıllarında yukarıda adı geçen **Saru Beğ**'in oğlu **Safî Kulu Beğ** *Sultaniye* ve *Zencan* hâkimi olmuştur[5]. Daha önce de işaret edildiği gibi, XVIII. yüzyılda *Şamlu* boyu diğer birçok boylar gibi zayıf bir duruma düşmüş, bu sebeble bu yüzyılda *Şamlu*'dan pek az emîr çıkmıştır. Bunlar arasında *Beğ-Dili*'den, **Afşar Şah-Ruh Sultan**'ın hizmetinde **Muhammed Zaman Han** ve **Mustafa Han** kayda değer[6]. Aynı yüzyılda yaşamış

1 *Aynı eser, II, s. 1084.*
2 *Aynı eser, II, s. 1084-1085.*
3 *Zeyl-i Tarih-i âlem ârâ, s. 31.*
4 *Aynı eser, s. 32, 107, 117, 227, 278.*
5 *Muhammed Tahir Vahîd-i Kazvinî, Abbâs-nâme, Tahran, 1329 ş., s. 28, 62.*
6 *Mirza Muhammed-i Ma'raşî, Mecma'ut-tevârih, yay. Abbas İkbal, Tahran, 1328 ş., s. 139.*

olan tezkire sahibi **Lutf Ali Beğ**'in de *Beğ-Dili*'den olduğunu kaydedelim. Yukarıda adı geçen **Mustafa Han, Lutf Ali Beğ**'in amcası veya amcasının oğlu idi[1].

Şamlu boyunun *İnallu (İnanlu)* obası *Şahı-Seven* olarak varlığını zamanımıza kadar devam ettirmiştir. Bugün, *Hemedan* bölgesinde tamamen yerleşmiş bir halde köylerde yaşayan *Kara-Gözlü* oymağının *Şamlu* boyunun bir kalıntısı olmakla beraber, bu boyun hangi obasından veya obalarından geldiği henüz tayin edilememiştir. Şimdi *İran*'da *Beğ-Dili* adında ehemmiyetli bir teşekküle rastgelinemediğine göre *Kara-Gözlüler*'in *Beğ-Dili*'nin torunları olmaları muhtemeldir.

Bu bahse son verirken, *Etrek* ve *Gürgen* çayları arasında yaşayan *Türkmen Göklen* topluluğuna mensup oymaklardan (tâife) birinin de *Beğ-Dili* olduğunu söyliyelim. Bu *Beğ-Dili* oymağı 1863 yılında şu kollara ayrılmakta idi: *Pank, Aman-Hoca, Boran, Karışmaz*. Fakat *Göklen Beğ-Dili* oymağının nüfusu pek fazla değildi. 1840 tarihinde bu oymağın 400 aileden müteşekkil bulunduğu söyleniyor[2].

XII. KARKIN

Karkınlar, **Kâşgarlı**'nın bazı hususlarda diğer boylara uymadıkları ve *Halac* şeklinde ayrı bir ad taşıdıklarını söyliyerek listesine almadığı iki boydan biri görünüyor. Fakat bu husus ne olursa olsun *Karkın* boyu *Oğuzlar*'ın tarihinde mühim rol oynamış bir teşekküldür. XVI. yüzyılda *Anadolu*'da bu boya ait 62 yer adı tesbit edilmiştir ki, bunlar ile *Karkın* boyu, listede beşinci sırada yer almıştır[3]. Bu boy defterlerde *Karkın*'dan başka *Garkın, Karkun* ve *Kargun* gibi imlâlarla da yazılıyor.

XVI. yüzyılda *Anadolu*'daki *Karkın* oymakları başlıca *Haleb Türkmenleri, Boz Ulus, Dulkadırlı ulusu* ile *Hamid (Isparta)* sancağında yaşamaktadır.

1. **H a l e b T ü r k m e n l e r i** : *Haleb Türkmenleri* arasındaki *Karkın* oymağı 193, 71 ve 41 vergi nüfusu olmak üzere üç kola ayrılmıştır. Bunlardan sonuncu kolun *Devecîler* adını taşıdığı da kaydedilmiştir. 978 (1570) tarihinde bu oymağın asıl büyük kolunun *Ayıntab* ve *Rum-Kale* taraflarında yaşamakta olduğu görülüyor. XVII. yüzyılın ortalarına doğru *Karkınlar, Oturak-Karkın, Göçer-Karkın* olmak üzere, hayat tarzlarına göre, iki kısma ayrılmıştır. Bahsedilen devirde *Göçer-Karkınlar* 218 vergi evine sahip bulunmaktadır. *Oturak-Karkınlar* ise 74 evli, 23 bekârdan müteşekkildir. Bunlardan başka 6 evli küçük bir *Karkın* oymağı *Haleb* şehrinde, üç evlik küçük bir *Karkın* zümresi de İvegi oymağına ait bir köyde yerleşmiştir. 11 evlik diğer bir *Karkın* zümresinin de *Şam* vilâyetinde

1 *Tahsin Yazıcı, Lutf Ali Beğ, İ.A., VII, s.94.*

2 *Burnes, Voyages....III, s.199; Vâmbéry, Travels, s. 306; Marvin, Merv, s.56-57.*

3 *Cedvele bk.*

Aralık-Evi adını taşıyan bir yerde yaşadığı bildiriliyor[1].

2. **B o z - U l u s :** *Boz-Ulus*'taki *Karkın* oymağı da üç kol halinde olup, ikisi asıl *Boz-Ulus* topluluğunda, biri de onun **Dulkadırlı** teşekkülleri kümesinde bulunmaktadır[2].

3. **D u l k a d ı r l ı :** Bu il arasındaki *Karkın* oymağı *Haleb Türkmenleri* arasındaki *Karkınlar*'dan nüfusça biraz daha kalabalıktır. Fakat bu *Karkın* oymağı toplu bir halde değil, dağınık bir durumda bulunmaktadır. Bu oymağın kollarından en büyüğü, *Dulkadırlı* elinin büyük oymaklarından biri olan *Dokuz*, diğer adı ile *Bişanlu* boyunun bir obasını meydana getirmiştir. Bu oba, boyun diğer bir çok obaları gibi güneydeki *Kargılık* yöresinde yaşamakta idi[3]. *Dokuz* boyu arasında *Karkın* adlı bir obanın bulunması bu iki teşekkül arasındaki kabîlevî bir akrabalıkla ilgili olabilir. *Dulkadırlı-eli* içindeki *Karkın* oymağının bir kolu da **Dede-Kargın** adındaki bir **Şeyh**'in, *Göksun*'da bulunan zâviyesine hizmet etmektedir. Bu **Dede-Kargın**'ın XIII. yüzyılda yaşamış olması mümkündür. **Hacı Bektaş-ı Velî** *Velâyetnâmesi*'ne göre[4] **Hacı Bektaş-ı Velî** *Boz-Ok*'ta *Türkmen* içinde *Kır-Şehir*'e giderken kerâmetine şâhit olduğu **Hacı İbrahim** adlı bir çobanı erenlik mertebesine eriştirerek onu **Boz-Ok** ve **Üç-Ok** arasına gönderiyor. **Hacı İbrahim** *Boz-Ok* ve *Üç-Ok* arasında ünlü bir **şeyh** olarak tanındı. Bu tarikat adamının Niğdeli **Kadı Ahmed**'te geçen[5]. Niğde yöresindeki **İbrahim Hacı** her halde bir başkasıdır. Yine *Vilâyetnâme*'ye göre[6] **Hacı-İbrahim**'in ölümünden sonra **Dede-Kargın oğulları** ile **Hacı İbrahim**'in oğulları arasında geyik derisi tac giymek üzerinde anlaşmazlık çıkmış en sonunda **Dede Garkın oğulları** davayı kazanarak geyik derisinden tac giymek onların ve müridlerinin hakkı sayılmıştır. İşte *Göksun*'da zâviyesi olan **Dede-Kargın** bu **Dede-Kargın** olacaktır. Fakat mezarının nerede olduğu hakkında her hangi bir kayda rastgelinmedi. Fazla olarak *Birecik* yöresinde ve *Mardin*'in güneyinde de **Dede-Kargın** adlı köyler görülmektedir.

4. **Ç u k u r - O v a :** *Tarsus* bölgesinde yaşayan ünlü *Kusun* boyu arasında da 24 evlik *Karkın* adlı bir oba bulunduğu gibi, *Adana*'nın kuzeyinde yurt tutmuş olan *Dündarlu* boyu arasında da bu adda bir oba görülmektedir.

5. **İ ç - İ l : II. Bayezid** devrinde *Silifke* yöresinde, büyük *Boz-Doğan* boyunun obaları arasında 48 vergi nüfuslu *Karkın* adlı bir oba da yaşamakta idi[7].

1 *F. Sümer, Bozoklu Oğuz boylarına dâir, s. 86-87, 101, 102.*

2 *F. Sümer, aynı yazı, s. 88.*

3 *F. Sümer, aynı yazı, 87-88.*

4 *Ankara Milli Eğitim Bakanlığı ktp. nr. 230, 46 b-47 a; Vilâyetnâme, hazırlayan Abdülbaki Gölpınarlı, İstanbul, 1958, s. 21-22.*

5 *el-Veled uş-şefik, Fâtih ktp., nr. 4519.*

6 *Gösterilen yerler.*

7 *F. Sümer, aynı yazı, s. 88-89.*

6. **Hamid ve Teke Sancakları :** *Hamid* sancağının *Eğirdir* yöresinde oturan *Yörükler* arasında 250 vergi nüfuslu bir *Karkın* oymağı vardır. Fakat bu *Karkın* oymağı bu yöredeki büyük **Karamanlı** boyuna bağlı gösteriliyor[1].

Yine XVI. yüzyılda aynı adda bir oymağın da *Teke*'de yaşadığı görülür.

1102 (1691) yılında *Rakka* eyâletinde yerleştirilen *Beğ-Dili* obaları arasında *Karkın* adlı bir obanın da adı geçiyor[2]; bu, yukarıda bahsedilen *Göçer-Karkınlar* olabilir. **Seyyah Niebuhr**[3], *Ayıntab* bölgesinde olmak üzere, *Dede-Karkın (Dade-Kirkan)* adlı bir oymağın adını zikreder.

Bu bahse son vermeden önce **Timurlular**'dan **Babur Mirza**'nın (ölümü: 861=1456) *Ester-Âbâd* vâlisi olan **Baba-Hasan**'ın *Karkîn* nisbesini taşıdığı görülüyor [4] Fakat **Baba-Hasan**'ın *Türkmen* asıllı olduğu söylenmediği gibi, *Türkmânî* nisbesiyle de anılmıyor.

XIII. BAYINDIR (Bayındur)

Reşided-din'in Oğuz-nâmesi'nde yazıldığına göre **Oğuz Han**'ın torunu **Dib-Yavku Han**'ın beylerinden **Tülü Hoca** bu boya mensup olduğu gibi, *Ala-Atlu Kiş-Donlu* **Kayı İnal Yabgu**'nun nâibi **Döner oğlu Erki** de *Bayındır*'dan idi. **Erki, Köl Erki Han** ünvanı ile, **Kayı İnal Yabgu**'nun oğlu **Tuman** büyüyünceye kadar hükümdarlık yapmıştı, sonra *Oğuz* tahtını **Tuman**'a bırakmıştır. **Tuman** da yüz gün yabguluk yaptıktan sonra kendi isteği ile tahtını **Kol-Erkin**'nin kızından doğan oğluna vermiştir. Bu da **Tiken Bile Er-Biçken Kayı Yabgu** lâkap ve unvanı ile hükümdarlık etmiştir[5]. Buradaki **Köl Erki**'nin aslı **Köl Erkin** olup bu da daha, önce bahsedildiği gibi, Oğuz yabgularının nâiblerinin unvanlarıdır.

Reşided-din *Oğuz-nâmesi*'ndeki bu sözler *Üç-Oklar*'ın en asil boyu sayılan *Bayındırlar*'ın *Oğuzlar*'ın eski tarihlerinde mühim bir rol oynadıklarını gösterebilir.

Bilindiği üzere *Dede-Korkut destanları*'ndaki *Oğuzlar*'ın başında da **Kamgan oğlu Bayındır Han** görülmektedir. Bunun ozanlar tarafından **Ak-Koyunlu** hânedanını yükseltmek için destanlara sonradan sokulmuş olması muhtemeldir. Fakat **Bayındır Han**'ın babası olarak **Gök-Han** değil de **Kamgan** gibi bir ismin verilmesi izah edilemiyor.

Tahrir defterlerinde 52 köy ve ekinliğin *Bayındır* adını taşıdığı görülür[6]. Bunlar da diğerleri gibi, *Anadolu*'nun orta ve batı bölge-

1 *Hamid sancağı defteri, Başbakanlık Arşivi, nr. 121, s. 535-537.*
2 *Cengiz Orhonlu, Osmanlı imparatorluğu'nda aşiretleri iskân teşebbüsü s. 56.*
3 *Voyage en Arabie, s. 137.*
4 *Diyârbekriyye, s. 327, 344, 348, 350, 359.*
5 *Oğuzlar'a ait destani mahiyette eserler, s. 371-372.*
6 *Cedvele bk.*

lerinde bulunuyor. Bu yer adlarından başka *Adana*'nın *Hârûniye* kasabasının batısındaki bir yöre de *Bayındır* adını taşıyor. O zamanlar bir yörenin (nâhiye) bir oymağın adını taşıması, çok defa o yörede oturanların hepsinin veya çoğunun yörenin adını taşıdığı oymağa mensup olduğunu gösterir. Bu *Bayındır* yöresi adını zamanımıza kadar devam ettirmiştir.

Şimdi *İzmir*'e bağlı *Bayındır* kasabası XVII. yüzyılda da vardı. **Evliya Çelebi**[1], bu kasabanın adının **Orhan Gazi**'nin oraya *"Bayındır kavmini"* yerleştirmesinden aldığını söylemektedir. Bunun **Evliya Çelebi**'nin kendisine mahsus izahlarından biri olduğundan şüphe edilmez.

XVI. yüzyılda *Anadolu*'daki bu yer adlarından başka, aynı ülkede bu boya mensup bazı oymaklar da görülmektedir ki, bunların en mühimleri *Haleb Türkmenleri* arasında ve *Tarsus* bölgesinde yaşamaktadır.

1. **T a r a b l u s - Ş a m :** *Tarablus-Şam* yöresinde yaşayan *Türkmen* oymakları arasında az nüfuslu bir *Bayındır* oymağına rastgelinmektedir. 25 vergi evi kadar olan bu oymaktan başka *Hısn ul-Ekrâd* çevresinde de 15 vergi evlik yine *Bayındır* adlı bir oymak görülüyor.

2. **H a l e b T ü r k m e n l e r i :** *Haleb Türkmenleri* arasındaki *Bayındırlar* **II. Selim** devrinde 250 vergi nüfusuna sahip bulunuyor. **Hüseyin Kethüda**'nın idaresinde bulunan bu oymağın ufak bir kolu da, aynı devirde *Anteb* bölgesinde yaşamakta idi[2].

3. **Y e n i - İ l :** *Yeni-İl*'de görülen **Bayındırlar**, *Haleb Türkmenleri*'ndeki *Bayındırlar*'ın bir koludur. Bu kol da iki kola ayrılmıştır. Birinci kol 125 vergi nüfuslu olup, **Bay-Koca** adlı bir kethüdanın buyruğunda, 111 vergi nüfuslu olan diğer kol da *Haleb Türkmenleri Bayındırları*'nın başındaki **Hüseyin Kethüda**'nın oğlu **Savcı** idaresinde bulunmaktadır[3]. *Yeni-İl*'deki *Bayındırlar*'ın 1688 yılında *Barak* ve diğer bazı oymaklar ile birlikte *Sivas* eyâletine tâbi bir yerin ekinliklerini davarlarına yedirdikleri ve evleri yakmakta oldukları haber veriliyor[4]. Onların az sonra **Rüstem Kethüda oğlu Hâlid Beğ** idaresinde olmak üzere, 1101 (1690)'de *Avusturya*'ya yapılacak sefere çağrıldıkları görülüyor[5]. Ertesi yıl ise *Bayındırlar Rakka* bölgesine iskân olmak emrini almışlardır[6]. Fakat onlar da çok geçmeden yerleştirildikleri yerden kaçmışlar ise de[7] yakalanıp tekrar *Rakka*'ya gönderilmişlerdir. Bundan sonra *Rakka* bölgesinde kalan *Bayındırlar Beğ-Dili, Cerid* ve diğerleri ile birlikte *Arab* aşiretlerine karşı savaşmışlardır. Şiirlerde geçen **"Ba-**

1 *Seyahat-nâme, IX, s. 173.*
2 *F. Sümer, Bayındır, Peçenek ve Yüreğirler, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, XI, 2-4, s.320, 334.*
3 *F. Sümer, aynı yazı, s. 320, 334-335.*
4 *Cengiz Orhonlu, aynı eser, s.38, haşiye 47.*
5 *Ahmed Refik, aynı eser, s. 84.*
6 *Cengiz Orhonlu, aynı eser, s. 56.*
7 *Aynı eser, s. 90, haşiye 14.*

yındır Halid"[1], yukarıda gördüğümüz **Rüstem oğlu Hâlid Beğ**'den başkası değildir.

Bayındırlar XIX. yüzyılda, *Beğ-Dili* ve *Baraklar* gibi *Anteb* bölgesine gelip burada köyler kurarak yerleştiler. Zamanımızda onlar beş obaya ayrılmıştır. Bunlardan eski beyleri **Hâlid Beğ**'in adını almış olan *Halidli obası Suriye*'deki *Çoban-Beğli* köyünde oturmaktadır. Bu Bayındırlar dedelerinin *Sivas*'tan *Rakka*'ya sürülmüş olduklarını hâlâ unutmamışlardır[2].

4. **B o z - O k :** Bu bölgede bir *Bayındır* oymağı yaşıyorsa da bu oymak hakkında fazla bir bilgiye sahip değiliz.

5. **T a r s u s :** *Tarsus* bölgesinde yaşayan ve kendilerine XIV-XVI. yüzyıllarda *Varsak* denilen *Türkmen* topluluğu *"boy"* kelimesi ile *Kusun, Ulaş, Kuş-Temür,* (Koş-Temür), Gökçelü ve *Elvanlu* gibi, bir takım teşekküllere ayrılmıştı. Adı geçen teşekküllerden *Ulaş* boyu yedi obadan meydana gelmiştir ki, bunlardan biri de *Bayındır* obası idi. Bu *Bayındırlar*'ın daha 925 (1519) tarihinde kırk obacığa ayrıldığı görülüyor[3]. Her biri müstakil ekinliklere sahip olan bu obacıkların vergi nüfuslarının toplamı 828 dir. Bu, 5 ile çarpıldığı takdirde *Bayındırlar*'ın umumi nüfusları hakkında 4140 tahmini rakamı elde edilir.

6. **İ ç - İ l :** *II. Bayezid* devrinde *Silifke*'ye bağlı *Teke* köyünde 112 vergi evlik bir *Bayındır* oymağı oturmakta idi[4].

7. **T e k e, H a m i d, M e n t e ş e :** Bu bölgelerdeki *Yörükler* arasında *Bayındır* adını taşıyan bazı küçük oymaklara rastgeliniyor. *Teke*'deki *Bayındır* adlı oymaklardan 37 vergi nüfuslusu *Bayındır Elsüz-Pîrî*, 25 nüfuslu olanı ise *Tülü-Bayındır* şeklinde zikrediliyor. *Hamid* sancağındaki *Bayındır* adlı 41 vergi nüfuslu oymağın diğer adı da **İl-Arslan**'dır. *Menteşe* sancağındaki *Bayındır* adlı oymak ise *Teke-Sarı* adlı bir oymak ile birlikte yazılmıştır. Bu sonuncusu *Menteşe*'deki büyük *Horzum* oymağına tâbi bulunmakta idi[5].

Teke, Hamid ve *Menteşe*'de gördüğümüz *Bayındır* adlı bu küçük oymakların adlarını şahıslardan almaları da muhtemeldir. *Bayındır* adının XV-XVI. yüzyıllarda şahıs adı olarak kullanıldığına evvelce işaret edilmişti.

8. **H a z a r - Ö t e s i T ü r k m e n l e r i :** *Bayındırlar*'dan bir oymak da *Göklen* topluluğu arasında yaşamakta idi[6]. Bu *Bayındır* oymağı: *Kalaycı, Körük, Yasağlık-* gibi kollara ayrılıyordu. Şimdi *Bayındırlar*'ın yurdu İran kesiminde bulunmaktadır[7].

1 *Ali Şahin, aynı eser, s. 19.*

2 *Ali Rıza, Cenup'ta Türkmen oymakları, I, s. 47; Abdülkadir İnan, Gaziantep'de Türkmenler, Halk Bilgisi Haberleri, sayı 102, s. 138.*

3 *F. Sümer, aynı yazı, s. 320-321, 336-339.*

4 *Gösterilen yer.*

5 *F. Sümer, aynı yazı, s. 321, 339-340.*

6 *Vambery, Travels in Central Asia, ; Marvin, Merv, s.56-57. s.306.*

7 *Mes'ud Keyhan, aynı eser, II, s. 103.*

Bayındır boyunun *Türk* tarihindeki en mühim rolü, *Anadolu*'nun fetih ve iskânına katılmasından sonra, **Ak-Koyunlu** devletini kurmasıdır. Bundan dolayı **Ak-Koyunlu** hânedanına *Türk* kaynaklarında **"Bayındırlu"** Farsça eserlerde " Baylındırlyye" adı verilir. **Ak-Koyunlu** hânedanı da **Bayındır-Han**'ın torunları olmakla övünüyorlardı. Bu hânedanın **Ak-Koyunlu** devletinin son zamanlarında hayli kalabalık olduğu görülüyor. Bunların mühim bir kısmı hükümdarlık mücadelelerinde hayatlarını kaybetmişlerdir. *Türkiye*'de, *Ak-Koyunlu* hanedanı azasına mensup olanlardan bazılarının nesli zamanımıza kadar gelmiştir.

XIV. PEÇENEK

Bu adda X. ve XI. yüzyıllarda *Kara-Deniz*'in kuzeyinde ve *Balkanlarda* mühim siyasî roller oynamış bir *Türk* elinin bulunduğunu biliyoruz. Bundan başka XI. yüzyılda *Peçenek* adında bir *Oğuz* boyu da vardı. **Kâşgarlı**, *Türk Peçenek* eli ile *Oğuz Peçenek* boyunu ayrı zikreder[1].

Şüphesiz *Oğuz Peçenek* boyu, *Türk Peçenek* elinin bir parçası olup, *Oğuzlar*'ın tâbiiyeti altına girmiş ve zamanla *Oğuzlar*'ın bir boyu haline gelmiştir. *Peçenekler, Bayındır, Çepni* ve *Çavuldurlar* gibi **Oğuz-Han**'ın dördüncü oğlu **Gök-Han**'a bağlanmışlardır. *Peçenek* boyuna ait tahrir defterinde ancak 4 köy adı görülebildi ki[2], bunlardan dördü de, diğer boylara ait pek çok yer adları gibi, *Ankara* sancağında bulunmaktadır. Bu münasebetle *Ankara* bölgesinde Selçuklu fethinden beri çok yoğun bir *Türkmen* kümesinin yaşamış olduğuna bir defa daha dikkati çekelim. XII. yüzyılda *Ankara Türkmenleri*'nin ünü *Horasan*'a kadar gitmişti.

Ankara sancağındaki *Peçenek* köyleri *Yaban-Ova, Murtaza-Ova* ve *Kasaba* kazalarında bulunmaktadır. Bu köyler adlarını zamanımıza kadar devam ettirmişlerdir[3]. Bunlardan başka yine *Ankara*'ya bağlı *Şerefli Koç-Hisar* yakınındaki bir vâdi de *Peçenek-Özü (Peçenek vâdisi deresi)* adını taşıyor. Yalnız şimdi bu *Peçenek-Özü'nde Yeni-İl*'e bağlı *Türkmenler*'in köyleri bulunmaktadır. Bu durumda *Ankara İlin*'de *Yeni mahalle, Altındağ, Çamlıdere, Çubuk* kazalarına bağlı dört köy, *Ayaş'a bağlı bir ekinlik (mezra) ve Koç Hisar*'a bağlı bir vadi *Peçenek* adını taşımaktadır.

Zamanımızdaki diğer *Peçenek* yer adlarından biri *Bolu*'nun *Kıbrısçık* kazasında, yine biri *Adana*'nın *Osmaniye* kazasında (semt

1 بجانك ــ جيل من الترك مسكنهم قرب الروم؛ بجانك ــ قبيلة من الغزّيّة
(Kilisli, I, s. 404, Atalay, I, s. 488.

2 *Cedvele bk.*

3 *Türkiye'de Meskûn yerler kılavuzu, s. 905. Bu kitaba göre (gösterilen yer) Ayaş'ın Salihler nahiyesine bağlı bir mezrea (=ekinlik) de Peçenek adını taşıyor.*

adı), diğer ikisi de *Maraş*'ın *Elbistan* kazasında, dördü de *Konya* bölgesinde bulunmaktadır. Bunlardan başka *Beçenek* adında *Aksaray (Konya)* vilayetinde bir çiftliğin, *Isparta* bölgesinde de iki yer adının var olduğunu biliyoruz[1].

Fazla olarak *Peçene* şeklinde biri *Su-Şehri*'ne *(Sivas)*, diğeri de *Emir-Dağı*'na *(Afyon)* tâbi iki köy görünmektedir ki[2], bunların da bizim boydan geldiklerinde şüphe yoktur. **Reşided-din**'de *Peçenek* boyunun adının *Biçene* şeklinde yazıldığını biliyoruz.

XVI. yüzyıldaki *Peçenek* adlı oymaklara gelince, bunlar *Haleb Türkmenleri, Tarsus Varsakları* ve *At-Çekenler* arasında bulunmaktadır.

1. **H a l e b T ü r k m e n l e r i :** Kanuni Süleyman'ın ilk saltanat yıllarında bu topluluk arasında yaşayan *Peçenekler* ayrı ayrı kethüdaların buyruğunda olmak üzere dört kola ayrılmışlardır. Bunlardan **Süleyman Kethüda**'ya tâbi *Peçenek* kolunun 34 vergi evi, **Ahmed, Mustafa** ve **Ali** kethüdaların idaresindeki *Peçenek* kollarının da 57, 67 ve 109 vergi nüfusları vardır. Bu *Peçenekler* her nekadar *Haleb Türkmenleri*'nden iseler de yurdları o zamanlar *Maraş*'a, şimdi *Adana*'ya bağlı olan *Hâruniye* kazasındaki *Bayındır* yöresinde bulunuyordu. Bununla beraber onlara ait ekinliklerin *Bulanık (Bahçe)* ve güneyde *Kınık* toprağındaki *Yarpuz*'a kadar uzandığı görülür. *Peçenekler* bu ekinliklerinde çiftçilik yapmakta ve çeltik dahi ekmekte idiler. Bu ekinliklerin başlıcaları şunlardır: *Kene Güneş, Pürnek (?), Sısca, Sakızcık, Kuzu Deresi, Tekfur Burcu (Hudu Dağı'nda), Taşlıca-İniş, Çanak-Alanı, Uşacuk Pınarı, Fındık, Büyük Sakız, İncügez, Berkeşlik, Ovacık Pınarı, Gök-Pınar, Yarpuz, Hüseyinler (Sarvandı-Kaypak- kalesi* yakınında). *Peçenekler*'in *Hızır-Hacı, Şah--Melik* (öteki adı *Ali-Kethüdalu*, yukarıdaki **Ahmed Kethüda**'nın oğlu), *Ekiz* ve *Yad-Beğlü* kolları *Hâruniye*'nin kuzey doğusundaki *Hudu Dağı*'nda yaylamaktadır. Yalnız bu kollardan *Yad-Beğlü*, aynı zamanda *Hudu Dağı*'ndaki *Tekfur Burcu*'nda kışlayıp yine orada yaylamaktadır. Diğer taraftan *Şah-Melik*'in bir kolunun da *Sarvandı dağında* yayladığı görülüyor.

1530-1540 yılları arasında *Peçenekler*'in vergi nüfusları 473'e, 978(1570) yılında ise 722'ye yükselmiştir. Onlar bu son tarihte şu kollara ayrılmışlardı. *İsâ-Hacılu* (82 vergi evi), *Boyacılu* (9 vergi nüfuslu), *Ekizler* (97 vergi nüfuslu) *Piri-Beğlü* (142 vergi nüfuslu), *Şah-Melikli* (31 vergi nüfuslu), *Hâbillu* (3 vergi nüfuslu) *Ekiz* (5 vergi nüfuslu), diğer *Boyacılu* (7 vergi nüfuslu), *Sipahiler* (39 vergi nüfuslu). Bunlardan 9 vergi nüfuslu *Boyacılu*, *Güvercinlik*'te (*Elbistan*'a bağlı) yerleşmiştir. *Peçenekler*'in zamanla yeni kethüdalarının adlarını aldıkları görülüyor.

1 *Türkiye'de Meskûn yerler kılavuzu, s. 140; F. Aksu, Isparta ili yer adları, Isparta, 1936, s. 37, 81.*
2 *Türkiye'de Meskun yerler kılavuzu, aynı sahife.*

993 (1585) yılında *Maraş* ve *Güvercinlik* kadılarına yazılan bir hükümde[1] *Peçenek* tâifesinden **Seyyidî Gazi** ve **Kanlu Mehmed**'in yol kesici olup yine *Peçenek* tâifesinden **Hasan Ali Fakih**'i öldürdükleri, aynı tâifeden **Kara Ahmed oğlu Mustafa**'nın da **Seyyidî Vakkas**'ın evini bastığı yazılarak bunların yakalanıp muhakemelerinin yapılması emrediliyor. Bu *Peçenekler* yukarıda *Güvercinlik*'te yerleştirildiklerini söylediğimiz **Peçenekler**'dir.

Sultan İbrahim devrinde (1639-1648) yine *Haleb Türkmenleri*'ne bağlı olan *Peçenekler* **Gebe oğlu Ali Beğ**'in idaresinde olmak üzere, beş oba halinde idiler: *Berayirlu* (40 vergi nüfuslu), *Ekizler* (13 vergi nüfuslu), *Hızır-Hacılu* (29 vergi nüfuslu), *Hamudlu* (12 vergi nüfuslu), *Bayırlı* (13 vergi nüfuslu)[2]. Şu son durum *Peçenekler*'den çoğunun tamamiyle yerleşmiş olduğunu veya tahrire girmediğini gösteriyor. Bunlar nereye yerleştiler? *Peçenekler*'den mühim bir kısmın, bahsedilen yaylaklarda yerleşmiş oldukları kesin bir şekilde söylenebilir. *Peçenekler*'in **Bayındır**'daki kışlak yurdları bugün de *Peçenek* adını taşıyorsa da orada ancak *Tecirliler*'e mensup köylüler görülebiliyor.

2. **T a r s u s :** Bu bölgedeki *Peçenek* varlığı çok ehemmiyetsiz olup, ancak 9 vergi evinden müteşekkildir. Bu *Peçenekler Tarsus*'un büyük boylarından *Kuş-Temür (Koş Temür)* boyu obaları arasında bulunuyor. Bu husus bu iki teşekkül arasında bir oymak akrabalığının mevcudiyetini ifade edebilir[3].

3. **A t - Ç e k e n :** Sonuncu *Peçenek* varlığı da *At-Çekenler* arasında görülüyor. **I. Selim** devrinde *Turgut* kazasında yaşayan bu *Peçenek* oymağının vergi nüfusu 34 idi[4]. Bu *Peçenek* oymağının kalabalık bir *Peçenek* varlığının kalıntısı olduğu anlaşılıyor. Çünkü, yine *Turgut* kazasında *Peçenek* adlı bir köy olduğu gibi, bu kazaya yakın yörelerde de aynı adda bazı yer adları vardır.

XV. ÇAVULDUR (Çavundur)

Bu boyun adı XVI. yüzyılda *Anadolu*'da umumiyetle *Çavundur* şeklinde söyleniyor. Bunun yanında kelimenin eski şekli ile (yani *Çavuldur*) birçok köy olduğu gibi, *Çavdur* şeklinde bazı köylere rastgelinmektedir. Mezkûr yüzyılda bu adlarda *Anadolu*'da 21 yer adı görülebiliyor[5].

1 *Mühimme defteri, nr. L.X, s.54.*
2 *F. Sümer, Bayındır, Peçenek ve Yüreğirler, s. 327-328.*
3 *F. Sümer, aynı yazı, 328.*
4 *F. Sümer, aynı yazı, s. 328.*
5 *Cedvele bk.*

Danişmend-nâme'de[1] *Anadolu*'nun fâtihlerinden **Çavuldur Çaka** adlı bir beyden bahsedilir. **Zahîr-i Nişaburî**'nin[2] *Selçuklu tarihi*'nde, *Anadolu*'yu fetheden **Sultan Alp-Arslan**'ın kumandanları arasında **Emîr Çavuldur** adı da geçiyor. Bu müellife göre, **Emîr Çavuldur, Artuk, Saltuk, Mengücük** ve **Danişmend** ile *Malazgirt* savaşında bulunmuş ve *Anadolu'da Maraş ile Sarus (Sarız)* bölgelerini fethetmiştir. Bu kayıtlara dayanarak *Çavuldur* boyuna mensup **Çaka** adlı bir beğin *Anadolu*'nun fethinde mühim bir rol oynamış olduğunu kabul edebiliriz. Hattâ, mezkûr eserlerde ondan bahsedilmesi, **Çavuldur Çaka**'nın adı unutulmayan ünlü beylerden biri olduğunu gösteriyor. Danişmendnâmedeki Çavuldur Çaka'nın aslında Anna Komnena'da XI. yüzyılın sonlarına doğru İzmir yöresinin hakimi olarak anılan Çaka'yı ( ) ifade etmesi, her halde "imsansızdır" denilemez.

Bununla beraber *Çavuldurlar*, bizim *Oğuz* boylarına ait yer adları cedvelinde 18. sırada yer aldıkları gibi, yine *Anadolu*'da onlara ait kalabalık nüfuslu oymaklar da görülemiyor. Bu boya mensup mühim bir kolun batıya göç etmiyerek *Mangışlak* yarımadasında kalması, *Anadolu*'daki *Çavuldur* varlığının zayıf bir durumda görünmesinde şüphesiz mühim bir amildir. Fakat asıl âmil olan husus, bu boyun, bazı boylar gibi, nüfusunun azlığıdır. *Hazar ötesi Türkmenleri*'nin çoğunun mensup bulunduğu **Salurlar**'ın *İran* ve *Anadolu*'ya kalabalık kümelerinin geldiğini biliyoruz.

XVI. yüzyılda bu boya mensup bir oymak *Boz-Ulus* arasında görülmektedir. Bundan başka aynı adda çok küçük bir oymak da *Çorum* sancağında yaşamaktadır.

1. **B o z - U l u s :** Defterlerde adı *Çavundur* imlâsı ile yazılan bu oymak **II. Selim** devrinde iki kola ayrılmıştır. **Duyar Kethüda**'ya bağlı birinci *Çavundur* kolu 174 vergi nüfuslu, **Pir Ahmed Kethüda**'nın idaresindeki ikinci kol da 50 vergi evli idi[3]. Bundan başka *Boz-Ulus*'un büyük oymaklarından biri olan *Oğul-Beglü* obaları arasında da *Çavundur* adlı bir oba vardır. Bu obanın adını, kethüdası **Veli**'nin babası **Çavundur**'dan aldığı anlaşılıyor. Mamafih bu husus *Oğul-Beğlü* oymağının *Çavundur* boyu ile kabilevî bir bağı olduğunu gösterebilir.

2. **Ç o r u m :** *Çorum*'da yaşayan küçük *Çavundur* oymağına gelince bu oymağın *Osmancık* kazasına bağlı *Akça-Su* köyünde yerleştiği görülüyor[4]. Bu *Çavundur* oymağı ile birlikte aynı köyde oturan *Âdil* ve *Hâbil*

1 *Danişmend-nâme, Millet ktb., Ali Emiri, nr. 571, s. 17, 18; Âli, Mirkad ul-cihâd, aynı kütüphane, Reşid Efendi, nr. 678, 17 b, 22 b; I.Melikoff, La Geste de Melik Dânişmend, Paris, 1960, I, s.196, 201, II, s.14, 17.*

2 *Zikr-i tarih-i âl-i Selçuk, s. 33 39.*

3 *F. Sümer, Anadolu'da Üç-Oklu Oğuz boylarına mensup teşekküller, s. 439.*

4 *Gösterilen yer.*

adlı oymakların da bu *Çavundur* oymağı ile akraba olmaları mümkündür.

3. **Hazar-Ötesi Türkmenleri:** Yukarıda kalabalık bir *Çavuldur* kolunun *Mangışlak* yarımadasında kaldığını söylemiştik. **Ebû'l Gazi**'ye göre[1] **Şah-Melik**'in öldürülmesi üzerine *Oğuzlar* dağılmaya başlamış ve bunun sonucunda onlardan bir küme **Kılık** (قلق), *Kazan* ve *Karaman* beylerin başlığında *Mangışlak*'a gitmiştir. Bu küme arasında her boydan oymaklar vardı. Fakat çoğu (köpregi) *Eymür, Döğer, İğdir, Çavuldur, Karkın, Salur*'dan idi.

Birinci Bölümde *Seyhun* boylarındaki *Oğuz* elinden bahsederken X. yüzyılın başlarında yine bir kardeş kavgası yüzünden *Oğuzlar*'dan bir kümenin o zamana kadar ıssız bir yer olan *Siyah-Kûh (Mangışlak)* yarımadasına göç ederek orada yurd tuttuğu söylenmişti. Bu vakıa **Ebû'l-Gazi**'nin anlattığı rivayetin esası olabilir.

Mangışlak'taki *Çavuldurlar*'a son asırlarda *Çavdur* denilmektedir. Bunların diğer *Türkmen* boylarına mensup kollar ile birlikte *Mangışlak*'ta rahat bir hayat sürmedikleri görülüyor. XVI. yüzyılda yarım ada *Mangıtlar* tarafından istilâ edildi ve kalabalık *Salur* boyu oradan çıkarıldı. Daha sonra burası *Kalmuklar*'ın hücumuna uğradı. **Kalmuklar** *Çavdur, İğdir* ve *Soynacılar*'ın bir bölüğünü *Kuzey-Kafkasya*'ya götürdüler. Bunlar orada varlıklarını zamanımıza kadar devam ettirdiler. *Mangışlak*'ta kalan *Çavdur, İğdir* ve diğer oymaklara mensup kollar ise XIX. yüzyılda *Kazaklar* tarafından buradan çıkarıldılar[2]. 1863 yılında *Çavuldurlar, Aral* gölünün güney kıyısı ile *Kara-Boğaz* arasında oturuyorlardı. O zaman 12.000 çadır tahmin edilen *Çavdurlar* şu obalardan meydana gelmişti: *Abdal, İğdir, Esenlü, Kara-Çavdur, Bozacu, Buruncuk, Şeyh*[3].

XVI. ÇEPNİ

Anadolu'nun bir *Türk* yurdu haline gelmesinde en mühim rolü oynamış boylardan biri de *Çepniler*'dir. Bununla ilgili olarak onlar *Yukarı Kelkit* boylarından *Bursa* ve *Koca* eli yörelerine uzanan sahada geniş bir yayılma hareketinde bulunmuşlardır. Gerçekten, tahrir defterlerine göre *Sivas*'da üç köy *Zile* ile *Ak Dağ Maden*i arasında, *Çekerek* çayı kıyılarında 32 kışlakta yaşayan kalabalık bir *Çepni* topluluğu, *Amasya*'da 1, *Boz Ok*'ta 1, *Ankara*'da 1, *Çankırı* da 1, *Çorum*'da 3, *Kastamonu*'da 5, Bolu'da 5, *Hüdavendiğar (Bursa)* sancağında 5, *Koca İli*'nde 1, *Karası (Balıkesir)*'de 1 yer adı görülür.

1 *Şecere-i Terâkime, s. 61.*

2 *Barthold, A history of the Turkman people, s. 137, 157-159; aynı müellif, Mangışlak, İ. A., VII, s. 283-284.*

3 *Vâmbéry, Travels in Central Asia, s. 303.*

Diğer boylardan pek çokları için bu gibi bir yayılmadan söz edilemiyor[1]. Bu yayılmanın da 1240 yılındaki *Baba İshak Türkmenleri*'nin ayaklanması veya *Moğol* baskısı ile ilgili olması muhtemeldir.

Velayetnâme'ye göre[2] *Kırşehir*'nin *Suluca Kara Hüyük* köyüne gelen **Hacı Bektaş'ı Velî**'nin ilk müridlerini bu köyün halkı teşkil etmiştir. Bunlar ve hatta komşu köylülerden bazıları veya bir çoğu *Çepniler*'den idiler.

Çepniler'den kalabalık bir kümenin de 1279 yılında *Sinop* yöresinde yaşamakta olduğunu görüyoruz. Aynı yılda *Çepni Türkleri (Turkân-i Çepnî)*, Sinob'u olmak için kadırgalarla gelen *Trabzon Rum* imparatorunu yenip geri dönmeye mecbur bırakmışlardı[3].

Bu *Çepniler* hakkında başka bir haber yoktur. Onların kazandıkları bu zaferden sonra *Sinop* ve komşu yörelerde yerleşik hayata geçmiş olmaları bize göre, zayıf bir ihtimaldir. Çünkü önemli bir askerî güç olduklarını göstermiş olan *Çepniler*'in bu güçlerini sürdürmeleri ve kendilerini yeni olayların içinde bulmaları pek tabiîdir. Esasen *Sinop* yöresinde *Çepni* adını taşıyan tek bir yer adı da görülmüyor. Bu sebeble bize göre akla gelen bir ihtimal onların doğuya doğru ilerleyerek *Trabzon* devletinin topraklarına girip orada fetih hareketlerine giriştikleridir. Nitekim imparator II.John zamanında (1280-1297) *Ünye (Halibiya)* yöresini ele geçiren *Türkler*[4] *Sinop Çepnileri* olabilir.

Bafra'dan *Giresun* yakınlarına kadar uzanan bölgeye **Selçuklular** zamanında *Canit*, **Osmanlı** devrinde *Canik* (bazan *Canik*) deniliyordu. *Canit* adı da *Can* adlı kavimden geliyor. Bu, coğrafyacı İbn Said'in (ölm. XIII.yüzyılın ikinci yarısının ortaları), *Samsun* yöresinden doğuya doğru denize muvazi olarak uzanan *Canik* dağlarında "âsi ve vahşi" bir şekilde yaşadığını söylediği kavimdir[5]. *Canik*'in *Samsun* yöresini teşkil eden batı kesimi Selçuklular'ın idaresinde olup *Samsun (Sâmîsûn)*'da da akça kesilen bir darphâne vardı[6].

Yine *Saray* müverrihi **Paneratos** imparator **II.Aleksiosun** (1297-1331) 1301 yılında *Giresun* dolaylarında *Türkler*'in başbuğu ile karşılaşarak onu ağır bir yenilgiye uğrattığını söyler[7]. Bu başbuğ da, şimdi zikredilecek. **Bayram Beğ** veya onun baba, ağabeğ ve amca gibi bir yakını olabilir.

1 *Yer adları cedveline bk.*

2 *Hazırlayan A.Gölpınarlı, İstanbul, 1958, s.26.*

3 *İbn-i Bibi el-Evamirul-Alâiyye, tıpkı basım hazırlayan A.S.Erzi, TTK, Ankara, 1956, s.729, M.TH. Houtsma yay., Leyden, 1902, IV, s.333.*

4 *Burada Trabzon devletinin saray müverrihi Paneratos'un A.M. Bryer tarafından yapılmış tam ve izahlı tercümesi kullanılmıştır: Empire of Trebizond and The Pontus, London, 1980, Appendix I.*

5 *Kitabu bastil-arz, s.128; O.Turan, Selçuklular zamanında Türkiye, İstanbul 1971, s.513. Aziz-i Esterabadî'de bu kavmin mensupları için hırsızlar (duzdân) ve yol kesiciler (harâmiyân) deniliyor (Bezm u rezm, s.445).*

6 *A.Tevhid, Meskûkât-ı kadime-i İslâmiyye kataloğu, İstanbul, 1321, IV, s.325.*

7 *Appendix I.*

1313 yılında **Bayram Beğ**'in, kurulmuş bir pazarı[1] eline geçirdiği bildiriliyor[2]: Bu *Ordu* ve vilayetini feth ve orda bir beylik kuran (*Bayramlı beyliği*) **Bayram Beğ**'e dâir ilk haberdir. Bu **Bayram Beğ** ile buyruğundaki *Türkmenler*'den önemli bir kısmının *Çepniler*'den olduğunu düşünüyoruz. Çünkü *Bayramlı* beyliğinin kurulduğu yörede (*Bayramlı Canikî*= aşağı yukarı bugünkü *Ordu* ili) XV. ve XVI. yüzyıllarda en fazla yer adına sahip boyun *Çepniler* olduğu görülür.

Bayram Beğ'in 1332 yılında sayısı çok askerle *Palaio matzouka* (= *Hamsi Köy*)[3] ya kadar geldiği fakat ağır kayıplar verip döndüğü bildiriliyor[4].

1336 yılında ise Çobanlı Şeyh Hasan Trabzon'a gelmiş ise de bilhassa şiddetli yağmurlar yağması yüzünden geri dönmek zorunda kalmıştır[5]. 1340 yılında Trabzon ordusu yaylaklarına gelmiş olan **Akkoyunlular**'a *(Âmid Türkleri)) hücum ederek çok ganimet elde etmiş ise de ertesi yıl (1341) daki* **Ak Koyunlu** hücumu hem *Trabzon askerlerine, hem Trabzon halkına hem de korkunç bir yangın çıkararak Trabzon şehrine felâket getirmişti*[6]. Bu tarihte **Ak Koyunlular** *Diyarbekir'in Erganî* yöresinde oturmakta ve başlarında **Tur Ali Beğ** bulunmakta idi. Her halde *Çobanlılara* bağlı oldukları için *Erzincan-Gümüşhane* arasındaki yörede yaylalara sahip olabilmişlerdi.

1748 yılında yapılan hücum da *Trabzon*'a ikinci bir felaket getirebilirdi. Gerçekten bu sefere *Erzincan hakimi* **Ahi Ayna Beğ**, *Bayburt* hakimi **Mehmed** (Mihmandar), **Ak Koyunlu Tur Ali Beğ** ve ona refakat eden *Kuzey Suriyedeki* en tanınmış *Türkmen* beylerinden *Boz Doğan* ile *Çepniler*'in katıldıkları görülür. Bununla beraber Müttefiklerin üç gün savaştıktan sonra geri dönmek zorunda kaldıkları bildiriliyor[7]. Bu sefere katılmış olan *Çepniler*'in yoğun bir şekilde *Yukarı Kelkit* boylarında yaşadıkları anlaşılıyor.

1349 yılında tahta çıkan **III.Aleksios** cesur bir hükümdardı. Fakat o, gittikçe sıklaşan bu hücumlara *Trabzon*'un çok fazla dayanamıyacağını anlamıştı. Bu sebeple dünürlük kurmak tedbirine başvurdu ve kuz kardeşi **Mariya**'yı **Tur Ali Beğ**'in oğlu **Kutlu Beğ** ile evlendirdi

1 *O zamanlar bir yörenin bazı veya birçok yerinde haftada bir pazar kurulurdu. Çarşamba, Perşembe, Cuma gibi yer adları çokluk bu husus ile ilgilidir.*

2 *Appendix I.*

3 *Appendix I.*

4 *Gösterilen yer.*

5 *Araştırmalarımıza göre Çobanlı Şeyh Hasan Trabzon seferine Şebinkarahisar'dan çıkmıştır. Burası Şeyh Hasan'ın babası İlhanlı devletinin Anadolu umumî valisi Temür Taş'a aitti. Hatta Temur Taş'ın bu vazifede iken (1418-1428) Sivas Canikını (Niksar ve Samsun bölgesi= Batı Canik) Toğancuk adlı bir beyden almıştı. Yapılan akınlar ile Canlar'dan alınan tutsaklar, Temür-Taş'ın hassa birliğinin ezici çokluğunu teşkil ettiler. Oğullarından yukarıda adı geçen Şeyh Hasan (1338-1343) ve Melik Eşref (1343-1358) de babalarının bu hassa birliğine dayanmışlar ve bu birliğin mensuplarından bir çoğunu, emirlik mevkîne yükseltmişlerdir. (Anadolu'da Moğollar, s.91, 106-107).*

6 *Appendix I.*

7 *Gösterilen yer.*

(1352). Fakat batı komşusuna bu tedbiri uygulamadığı için, **Bayram Beğ**'in[1] oğlu **Hacı Emîr**'in 1357 de *Maçka* yöresini yağmalayıp bol ganimet elde etmesini seyretmek zorunda kaldı. Mamafih daha fazla gecikmeyerek ertesi yıl **Hacı Emîr Beğ**i de hanedana damat etti[2]. Bu tarihden sonra **Hacı Emir Bey** de imparatorun ülkesine akınlarda bulunmadı. 1379 yılında da *Niksar-Çarşamba* hakimi Taceddin Çelebi güzel prenses **Evdokya** ile evlenerek imparatorun damadı oldu[3].

III. Aleksios'un 1380 yılında sefere çıktığı görülüyor. **Paneratos** bunun sebebini söylemiyor ise de Çepnilerin imparatorun ülkesine akınlar yaptıkları şüphesizdir. Anılan yılın Mart ayında *Harşit çayı* kıyısındaki *Bedrama* kalesine gelerek ordusundan 600 yaya askeri *Kotzauta* yöresine *(Kürtün ve Suma Kalesi)* göndermiş kendisi de *"Filabonites"* yani *Harşit* çayının[4] yukarı yatağında *Çepniler*'in kışlaklarına kadar gidip çadırlarını yıkmış ve insanlarını öldürmüş, tebaasından bir çok tutsağı kurtarmış ve sonra ülkesine dönmüştür. *Kürtün* taraflarına gönderdiği 600 yaya askerine gelince, onlar, *Kürtün*'e bir baskın düzenleyerek başarılı olmuşlarsa da dönüşte *Çepniler* tarafından kovalanıp bazı kayıplar vermişlerdir[5]. Bu hadise, *Çepniler*'in yukarı ve orta *Harşit* boylarında ve Harşit'in kollarında ve onlara yakın yerlerde kışlak ve yaylakları da oralarda olmak üzere yurt tuttuklarını gösteriyor[6].

Hacı Emîr Beğ'e gelince, o 788 (1386) yılında ağır bir şekilde hastalanıp hayatından ümid kesince en büyük oğlu **Süleyman**'ı beyliğin başına geçirmiş ve iyileşse de oğlunun mevkiinde kalacağını, kendisinin de günlerini **Tanrı**'ya ibadetle geçireceğini söylemişti. Fakat **Hacı Emîr** iyileşince yeniden beyliğin başına geçmek istedi. Akraba ve halktan çoğunun desteğini kazanmış olan **Süleyman Beğ** de direndi. Bunun üzerine oğul ile baba arasında düşmanlık çıktı ve bu çarpışmaya kadar gitti[7]. *Bayramlı* hanedanının eski düşmanı ve onların ülkelerine göz dikmiş olan *Niksar-Çarşamba* yörelerinin hakimi **Taceddin Çelebi** bu ihtilafı bulunmaz bir fırsat sayıp çok askerle *Bayramlı* ülkesine girmiş ise de **Süleyman Beğ** onu dar bir yerde ağır bir yenilgiye uğratmıştır. Öyleki **Taceddin** bir kısım askeri ile birlikte savaş meydanında kalmıştı (Ekim 1386)[8]. **Süleyman**

1 *Paneratos Bayram Beğ'in ölüm tarihini yıllığına kaydetmemiştir. Bizim kaynaklarda ise adı bile geçmiyor.*

2 *Gösterilen yer.*

3 *Appendix I.*

4 *Appendis I.*

5 *Appendix I.*

6 *İspanyol elçisi Clavijo Trabzon'dan Erzincan'a giderken Erzincan'ın kuzeyinde, Erzincan yöresine yakın bir yerde içinde Çepni Türklerinin bulunduğu bir hisar görmüştü (Embajada à Tamorlan, s.83) Eserin İngilizce tercümesi: Clıapanlı (s.120).*

7 *Aziz-i Esterâbâdî, s.332-334.*

8 *Aziz-i Esterâbâdî, s.334-336; Appendix I.*

Beğ'in bu zaferi *Taceddinli beyliği* için pek ağır bir darbe olmuştur. Bu yenilgiyi haber alır almaz beyliğin merkezi *Niksar* ile yine beyliğe aid *İskefsir*'i (= Reşadiye) eline geçiren **Sultan Kadı Burhaneddin** bunlardan *İskefsiri* tâbii **Süleyman Bey'e** vermiştir[1].

Hacı Emir Beğ'in ölüm tarihi bilinmiyor. **Süleyman Beğ**'e gelince o beyliği başarı ile idare etmiştir. Gerçekten **Süleyman Beg** 798 (1396) yılında *Trabzon* devletine ait *Giresun* kalesini de feth ederek (798=1386) dirayetli bir hükümdar olduğunu kesin bir şekilde göstermiştir. Ne yazık ki onun da hangi yılda öldüğü bilinmediği gibi Bayramlı beyliğinin ne zaman ve nasıl sona erdiği de meçhuldur[2]. Fakat bunlara karşılık iyice bilinen husus, *Bayramlı* hânedanının *Halbiya* denilen *Ordu* yöresi ile *Giresun*'u feth ederek oralarda yoğun bir *Türk* nüfusunun yurt tutmalarını sağladığı. Bu *Türk* nüfusu da başta *Çepniler* (4 yer adı) olmak üzere başlıca *Eymür* (2 yer adı), *Döğer* (1 yer adı) *Avşar* (1 yer adı), *Karkın* (1 yer adı), *Bayındır* (1 yer adı), *Yüreğir* (yüregir), *Ala yuntlu* (1 yer adı) ve *İğdir* (1 yer adı) boylarına mensup obalar tarafından meydana getirilmiştir[3].

Çepniler'den bir bölük **Uzun Hasan Beğ** zamanında **Ak-Koyunlu** hizmetine girmiştir. Bu *Çepniler*'in başında **İl-Aldı Beğ** bulunuyordu. **Hasan Beğ**'in 873 (1468-1469) yılında *Bidlis*'in fethine gönderdiği emîrler arasında **İl-Aldı Beğ** de vardı[4]. **İl-Aldı Beğ**'in dirliğinin *Doğu-Anadolu*'da olduğu anlaşılıyor. 883 (1478) yılında **Yakub Beğ, Uzun Hasan Beğ**'in ölümünden sonra **Ak-Koyunlu** tahtına geçen ağabeği **Sultan Halil**'in üzerine yürüdüğü zaman **İl Aldı Beğ** de ona katılmıştı. İki kardeş Hoy yakınında birbirine yaklaştıklarında **Yakub Beğ** maiyyetindeki emîrlerinden **Bayındır Beğ, İsfendiyar oğlu Kızıl Ahmed Beğ** ile **İl-Aldı Beği** savaşın yapılacağı yeri seçmeğe memur etmişti[5]. **İl-Aldı Beğ** *Çepnileri'nin Trabzon* bölgesi *Çepnilerine mensup olduklarını biliyoruz.* **Ak-Koyunlular**'ın halefleri **Safevîler**'in hizmetinde de *Çepniler* vardı ki, bunlar da aynı *Çepniler*'den başkası değillerdir.

XVI. yüzyılda Anadolu'da *Çepniler*'e ait 44 yer adı görülebilmiştir. Bunlara göre *Çepniler* bizim cetvelde 9.sırada yer almışlardır[6]. Bu yer adlarından biri *Çorum*'da bulunan bir yöreye (nâhiye) verilmiştir.

1 *Aziz-i Esterâbâdî, s.337.*

2 *1404 yılının Nisan ayında Trabzon'a gelen İspanyol elçisi Clavijo'nun sözleri Hacı Emir'in sağ ve hatta beyliğin başında olduğu fikrini veriyor: "bütün bu topraklar Hacı Emîr (Arzamir) adlı Türk beyinin idaresindedir. Gemiden nice köylerini gördüğümüz bütün bu arazi Hacı Emîre aittir. Bize, onun 10.000 veya daha fazla atlıya sahip olduğu ve Timur'a vergi verdiği söylendi" (Embajada à Tamorlan, s.73, İngilizce tercüme, s.109.*

3 *Bu mesele için boylar ile ilgili yer adları cedveline bk.*

4 *Diyârbekriyye, s.543.*

5 *Fazlullah b. Rûzbihân, Tarih-i âlem ârâ-yi Emînî, Fatih ktp. nr. 4431, 7 b, 78 b, İngilizce tercümesi V. Minorsky, Persia in a.d. 1478-1490, s.32-35.*

6 *Cedvele bk. Çepni boyu bugünkü durumda Yüreğir ile eşit sayıda yer adına sahiptir.*

Aynı yüzyılda bu boya mensup oymaklar da şunlardır:

1. **H a l e b T ü r k m e n l e r i :** Kanunî Süleyman'ın hükümdarlığının ilk yıllarında *Haleb Türkmenleri* arasında üç kola ayrılmış, bir *Çepni* oymağı görülmektedir. Bunlardan 53 vergi evi olan birinci kol *Anteb*'in kuzey doğusundaki *Rum-Kale* yöresinde oturuyor. **Doğrul (=Tuğrul) Kethüda**'nın idaresinde olan ikinci kol da *Antakya*'nın kuzeyindeki *Gündüzlü* kazasında, nüfusu en az olan üçüncü kol ise doğuda bir yerde yaşıyordu. 978 (1570) tarihinde yine üç kol halinde olan *Çepniler*'in nüfusları çok artmış bulunuyor. **Kanunî** devrinin ilk yıllarında 53 vergi evi olan birinci kol bu yılda 397 vergi nüfusuna yükselmiştir. İkinci ve üçüncü *Çepni* kollarının ise 29 ve 16 vergi nüfusları vardır. Bu iki kolun *"Başım-Kızdılu"* yahut *"Başım-Kızdılu Çepni"* adiyle anıldıkları görülüyor.

XVI. yüzyılın ortalarına doğru *Çepniler*'in ana kolu yine *Rum-Kale* yöresinde sâkin bulunuyordu. **Sultan İbrahim** devrinde **Deñiz Kethüda** tarafından idare edilen *Çepniler, Rum-Kale* yöresinde *Kasabalar, Kormazlu, Sarılu, Karalar, Köseler* ve *Şuayyiblu* adındaki obalara ayrılmışlardır. *Başım-Kızdılu* adını taşıyan diğer iki kolun ise o devirde *Adana, Aydın* ve *Saru-Han* vilâyetlerinde yaşadığı bildiriliyor[1].

Çepniler'in 1687-1689 yıllarında *Pazarcık* ve *Keferdiz* yörelerini yağmaladıkları görülüyor[2]. Bu yıllarda *Rum-Kale*'de yaşayan *Çepniler "Oturak Çepni"* olarak anılmıştır. Bunlar 1101 (1690) yılında *Avusturya* seferine çağırıldılar. 20 atlı ile sefere katılacak olan *Çepniler*'in başında **Hacı Mahmud Râdif, Ali Paşa-Oğlu, Sâmi** ve **Döğer-Oğlu** adlı kethüdalar bulunuyordu[3].

Ertesi yıl *Çepniler, Rakka* bölgesine yerleşmeleri emredilen oymaklar arasında görülüyor. Bunlar birbirinden ayrı iki oymak idiler. Bu iki *Çepni* oymağından biri şimdi meşgul olduğumuz, *Haleb Türkmenleri* arasındaki *Çepni* oymağıdır[4]. *Oturak Çepniler*, adlarının da gösterdiği gibi, en sonunda *Rum-Kale*'de yerleşmişler ve adlarını da bugüne kadar muhafaza ederek o yöredeki *Türk* varlığının önemli bir kısmını meydana getirmişlerdir.

Diğer *Çepni* oymağının ise *Ankara*'nın *Keskin* kazasında yaşayan *Boz-Ulus* kümesine bağlı olduğu görülüyor[5]. *Rakka* iskânı ile ilgili vesikalarda adı geçen *Kan-Temir (Temür) Çepnisi* işte bu, *Boz-Ulus*'a bağlı ikinci oymaktır. *Rakka* bölgesine yerleştirilen *Kantemir Çepnileri* diğer bazı oymaklar ile beraber oradan iki defa kaçtılar[6]; ikinci

1 *F. Sümer, Anadolu'da Üç-Oklu Oğuz boylarına mensup teşekküller, s. 443-445, 482-483.*
2 *C. Orhonlu, aynı eser, s. 40.*
3 *Ahmed Refik, aynı eser, s. 95.*
4 *Ahmed Refik, aynı eser, s. 96; Cengiz Orhonlu, aynı eser, s. 56.*
5 *C. Orhonlu, aynı eser, s. 57, 60.*
6 *Ahmed Refik, aynı eser, s. 135, 171-172; C. Orhonlu, aynı eser, s. 93.*

kaçışlarında *Turgutlu* ve *Bergama* taraflarına gitmişlerdi ki (1141= 1728 yılında), oradan bir daha sürgün yerlerine dönmediler. Bu suretle XVII. yüzyılda batıya gelen *Başım-Kızdılı Çepnileri* ile yine oraya XVIII. yüzyılda gelen *Kantemir Çepnileri* bugün *Balıkesir*[1], *İzmir (Bergama*[2], *Mustafa Kemal Paşa) Manisa*[3] ve *Aydın*[4] vilâyetlerinde yerleşmiş bir halde bulunan *Çepniler*'den başkası değillerdir. XVI. yüzyıldan önce adı geçen vilâyetlerde *Çepni* adlı hiç bir teşekkül yaşamıyordu.

2. **U l u - Y ö r ü k** : Ulu-Yörük topluluğunun ihtimal *Şark-ı Pâre* koluna bağlı olup *Zile Ak Dağ Maden*i arasında ve *Çekerek* suyu kıyılarında oturuyorlardı. XVII.yüzyılda *Çepni, Çungar* ile birlikte *Sivas*'ın kazalarından birini meydana getiriyordu. Buradaki *Çungar* (ca'ungar= sol kol) *Moğollar*dan kalma bir yadigârdır. *Çepniler* XIX.-yüzyılda ise **Kara Hisar-ı Behran Şah** ile birlikte *Boz Ok*'un nahiye -kaza manasında- lerinden biri olmuştu. *Çepni* oymağı 926 (1520) tarihinde 17 kışlakta sâkin bulunuyordu. Onlar bu kışlaklarında çiftçilik yapmakta idiler; vergi nüfuslarının da 432 olduğu görülüyor. 982 (1574-1575) tarihinde *Çepniler*'in vergi nüfusları 4 mislinden fazla bir artış kaydederek 1884'e yükselmiştir. Bu zamanda onların 32 kışlakları vardı. Bu *Çepniler*'in bu yurtlarına yukarı *Kelkit* boylarından geldikleri anlaşılıyor[5].

3. **T r a b z o n B ö l g e s i Ç e p n i l e r i** : *Osmanlı* coğrafyacılarından *Mehmed Âşık*'ın XVI. yüzyılın sonlarında yazdığı *Menâzır ul-evâlim* adlı eserinde *Trabzon* yöresinde yaşayan *Türk* halkından ehemmiyetli bir kısmın *Çepniler*'den meydana geldiği, yörenin batı ve güney taraflarındaki dağların da *Çepni* dağları adını taşıdığı yolunda bir kaydın bulunduğu malûmdur[6]. Tahrir defterlerinde bu *Çepniler*'le ilgili mühim kayıtlar elde edilmektedir.

Yavuz Selim devrinde yazılmış (921=1515-1516) *Trabzon* sancağı tahrir defterinde *Çepniler*'in yoğun bir şekilde yaşadıkları yer, *"Vilâyet-i Çepni"* adıyla gösterilmiştir. Buradaki vilâyet yöre manasına geliyor. Defterdeki yer adlarından bu yörenin *Giresun-Torul* ve *Görele* arasındaki sâha olduğu anlaşılıyor. Bilhassa *Kürtün* kazası tamamiyle **Çepniler** ile meskûndu. Bunla beraber *Çepniler Trabzon-Torul* ve *Vakf-ı Kebir* arasındaki yerlerde de yaşıyorlardı. *Vilâyet-i Çepni*'de kurtulmuş, *Yenice Hisar, Çandırlu, Enguizlü, Firuzlu, Halkalu, Kara*

1 *30 köy.*

2 *Balıkesir bölgesindeki Çepni köyleri hakkında şu eserlere bk. İsmail Kadıoğlu, Balıkesir'de Çepniler, Balıkesir, 1935, s. 22-23; Kamil Su, Balıkesir ve civarında Yörük ve Türkmenler, s. 65, 129-130, 149-151; F. Sümer, Çepniler, İstanbul, 1992, s. 124-126.*

3 *11 köy.*

4 *4 köy*

5 *F. Sümer, aynı makale, s. 447, 484-485.*

6 *Menâziru'l-evâlim, Nuruosmaniye ktp., nr. 3032, 319 b, nr. 3426, 299a.*

Kilise, Yağmurca, Umurlu, Uzun Dere, Mürsellü, Kunbed, Yakublu, Koş Doğan, Köknar, Bozca, Çalışlu ve Çatak gibi pek çoğu *türkçe* adlar taşıyan 59 köy görülmektedir. Bu köylerde yaşayan *Çepniler* yaylalara çıkıp inmekle berabe̶r tamamiyle toprağa bağlanmışlardır. Onlar, ekserisi veya hepsi evvelce "*müsellem*" idiler. *Müsellem*, bilindiği gibi *Türk* köylülerinden oluşan atlı askerler olup seferlere katılırlardı. Buna karşılık bütün vergilerden "muaf ve müsellem" idiler. Fakat zikredilen tahrir defterinde, *Anadolu*nun pek çok yöresinde olduğu gibi, *Çepni* köylülerinin de müsellemlik görevine son verilerek *"raiyyet"* yani vergi veren köylüler durumuna düşürülmüş oldukları görülür. Bununla ilgili olarak *Vilayet-i Çepni*'de tımar sistemi genişletilmiştir. Dirlik sahipleri *Çepniler*'den olup çoğunun veya hepsinin beyler zümresinden oldukları anlaşılıyor. Mesela *Busatlu* zeameti, *Çepni* beylerinden **Mehmed Beğ oğlu Ali Yar Beğ**'in tasarrufunda olduğu gibi, **Mehmed Beğ'in Halil, Ali Han, Himmet** ve **Nasuh** adlı oğulları da tımar sahibi idiler. Yine *Çepni* beylerinden **Aydın Beğ oğlu İbrahim, Mehmed Bey oğlu Hâbil, Pirî Beğ oğlu Busad (Ebû Saî'd)** da yörenin sipahilerinden idiler[1].

Çepniler arasında din ve tarikat adamları da az değildi. Bu manevî şahsiyetlerin en saygı değer olanı da **Yakub Halîfe** idi. **Yakub Halife**'nin akrabaları ve câmii için *Çepniler*'in beyi olan **Süleyman Beğ** dört köyün gelirini vakf ettiği gibi, *Trabzon* sancak beyi **İmrahor Bıyıklı Mehmed Beğ** de yine **Yakub Halife** ve akrabaları için vakıf tesis etmiştir[2]. **Süleyman Halife** adlı diğer bir *Çepni* tarikat adamının da sarp bir boğazda köprü yaptırdığını da biliyoruz. Bundan başka yine *Çepniler*'e mensup bazı şahısların da *Giresun, Ordu* ve *Tirebolu* câmilerinde imamlık, hatiblik ve cüzhânlık vazifelerinde bulundukları görülüyor.

Yine **Yavuz Selim** devrinde *Trabzon*'un doğusundaki dirliklerden bazıları da *Çepniler*'in elinde idi. Fakat *Çepniler*in *Trabzon*'un doğusundaki yerlerde ve bilhassa *Rize* bölgesinde yerleşmeleri sonraki yüzyıllarda olmuştur. Gerçekten *Çepniler* karada ve denizde yiğitçe mücadeleler vererek oralarda da kalabalık topluluklar halinde yurt tutmuşlardır. Bilhassa *Rize* şehri ve bölgesinde *Çepniler* yoğun bir şekilde yerleşmişlerdir. Şimdi *Rize* şehri ve bölgesinde sadece *Türkçe* konuşulmasının sebebi bu yoğun *Çepni* yerleşmesidir. Zamanımızda *Rize* bölgesindeki köylerde *Çepni* adlı ailelere rastlandığı gibi, *Çepni*, bu yörede "yiğit", "gözü pek", "cesur ve çetin" adam manasına

1 *Trabzon Sancağı defteri, Başbakanlık Arşivi, nr.52, s.608-691.*

2 *Aynı defter, s.678 Çepniler'in beyi* **Süleyman Beğ** *hakkında başka bilgiye sahip değiliz. Bıyıklı Mehmed Beğ'e gelince o, anlaşılacağı üzere, Doğu ve Güney Doğu Anadolu'nun fethinde en büyük rolü oynamış olan Bıyıklı Mehmed Paşa'dır. Mehmed Paşa'nın bir-Ak Koyunlu Türkü olduğunu sanıyoruz.*

geliyor. Hatta *Çepnilerden* bir kısmı ilerleyerek Batum bölgesine gelip orada yurt tutmuşlardır. Onların torunlarının millî kültürlerini koruyarak orada yaşadıkları bize haber verilmiştir.

Vilâyet-i Çepni'deki köylerde oturan *Çepniler* arasında **Osman, Ömer, Bekir** adlarını taşıyan şahıslar sıkça görülür. Bu husus *Trabzon Çepnileri*'nin sünnî mezhebinde olduklarına hükmetmek için yeterli bir delildir. Fakat 973 (1565) tarihli *Trabzon* sancağı beyine yazılan bir hükümde[1] yukarı Cânible (yani *İran*'la) münasebette bulunanların gizlice tutulup gönderilmeleri isteniyordu.

Yine **Kanunî** devrinde *Doğu-Anadolu*'da, hattâ *Irak*'taki kalelerde gönüllü gediğinde vazife gören epeyce *Çepni* bulunduğu anlaşılıyor. Bunların çoğu *Trabzon* ve *Canik Çepnileri*'nden idi. Bu *Çepniler*'in bazıları *İran* harbinde **Safevîler** için casusluk yaptıklarından ve hattâ çokluk bulundukları *Erciş* kalesini de düşmana teslim ettiklerinden, 976 (1568) yılında *Van* beğlerbeğisine hüküm gönderilerek *Van, Erciş, Ahlat* ve *Bidlis* kalelerinde, bir adam kalmamak üzere, bütün *Çepniler*'in çıkarılmaları emredilmiştir[2]. Ayrıca 984 (1585)'de *Anadolu*'daki bütün beğlerbeğiler ile *Şam, Bağdad* ve *Revan* beğlerbeğiliklerine yollanan hükümlerde *Çepni, Tat* ve *Kızıl Başlar*'a dirlik verilmemesi yazılmıştır[3]. 975 (1567) yılında *Bayburd* alaybeğisinin de *Çepniler*'den olduğunu biliyoruz[4].

4. **D u l k a d ı r l ı** : Dulkadırlı eli arasındaki *Çepni* varlığı ehemmiyetsiz olup, 34 vergi nüfuslu küçük bir oymaktır. Aynı bölgede yani *Maraş* bölgesinde bu adda bir de kale vardı.

5. **B o z - O k** : XVI. yüzyılda küçük (42 vergi evi) bir *Çepni* oymağı da *Boz-Ok'ta yaşıyordu. Aynı bölgede Çepni* adlı bir köy de görülmektedir ki, bu köy *Kızıl-Koca* boy beğisi **İsa Beğ**'in yurtlarından biri idi[5].

XVIII. yüzyılda *Yeni-İl* teşekkülleri arasında görülen *Dil-Çepni* adlı bir oymağın[6] eskiden hangi topluluk arasında bulunduğu meçhuldur.

6. **A d a n a** : 925 (1519) yılında *Adana*'nın *Sarı-Çam* yöresinde küçük bir *Çepni* oymağı yaşamaktadır[7].

7. **A t - Ç e k e n** : *At-Çekenler* arasında, *Eski-İl* ve *Turgut* yörelerinde de bu boya mensup bazı oymakların yaşadığı görülüyor.

I. Selim devrinde *Eski-İl*'deki *Çepniler*'in mühim bir kısmı *Çanak, Düzmüş, Arık-Ardı, Girmasun, Elgen-Argı* ve *Ali-Han Argı* adlı köylerde

1 *Mühimme defteri, nr. V, s. 513.*
2 *Mühimme defteri, nr. VII, s. 757, 832.*
3 *Mühimme defteri, nr. LX, s. 130.*
4 *Mühimme defteri, nr. V, s. 291. Doğu Karadeniz Çepnileri hakkında Çepniler adlı kitabımıza bk. (s. 36-114)*
5 *F. Sümer, aynı makale, s. 446, 484.*
6 *Ahmed Refik, aynı eser, s. 121.*
7 *F. Sümer, aynı makale, s. 445, 483.*

yerleşmiş bir halde bulunuyor. O zaman bunlardan ancak 27 vergi evli bir obanın eski yaşayışını devam ettirdiği görülüyor. Bu oba *Bezirci* ve *Karı Taş* ekinliklerine sahib idi. **III. Murad** devrinde (1574-1595) de bu oba hâlâ eski yaşayışını bırakmamıştı.

Turgud yöresindeki *Çepni* oymağına gelince, bu oymak, **I. Selim** devrinde 44 vergi evine sahip idi. Bayırca-Kuyu, Çukur-Hisar ve *Duraklı* adlı ekinliklerin bu oymağın yurdu olduğu kaydediliyor. Bu ekinliklerden *Bayırca-Kuyu* XVI. yüzyılın sonlarına doğru bir köy haline gelmiştir.

Yine bu zamanda yukarıdaki oymaktan ayrı, nüfusu az olmayan bir *Çepni* oymağı görülmektedir. Bu oymak *Turgut* kazasından ifraz edilmiş *Mahmudlar* adlı yöredeki *Abbas, İblis* (?)-*Hisar, Pazarcık* ve *Susuzca*? köylerinde oturmaktadır[1].

8. **K o ç - H i s a r (Şerefli) :** Bugün *Ankara*'ya bağlı *Koç-Hisar* (*Koş Hisar- Çift Hisar*) kazasında XVI. yüzyılın başlarında yaşayan oymakların bazıları *İç-İl*'den, bazıları da *Adana* bölgesinden gelmişlerdir. Bunlardan biri de *Run-Guş (Urun-Guş)* oymağı olup, *Adana*'nın *Saru-Çam* yöresinden geldiği anlaşılıyor. İşte bu oymak arasında 133 vergi nüfuslu bir *Çepni* teşekkülü de görülmektedir[2]. Biraz yukarıda *Adana*'nın *Saru-Çam* yöresinde küçük bir *Çepni* oymağının yaşadığı söylenmişti.

9. **H a m i d :** Yine XVI. yüzyılda *Hamid* sancağının *Göl-Hisar* kazasında da 70 vergi nüfuslu bu adda bir oymak yaşamakta idi[3].

10. **Ç o r u m :** XVI. yüzyılda *Çorum*'a bağlı *Alp-Oğuz* adlı bir köyde *Çepni-Özü* adlı bir cemâat, yani bir oymak görülmektedir[4]. Bu çok küçük cemâatın adını *Çepni-Özü (Çepni* vâdisi) adlı bir yerden aldığı görülür.

İşte *Türkiye*'deki *Çepniler*'e dâir elde edilebilen bilgiler bunlardan ibarettir. Bu bilgiler daha önce de belirtildiği gibi *Çepniler*'in tarihimizde en önemli rol oynamış *Oğuz* boylarından biri olduğunu açıkca ortaya koymuştur.

11. **İ r a n Ç e p n i l e r i :** Yukarıda **İl-Aldı Beğ**'in buyruğunda **Ak-Koyunlu** hizmetinde bulunan *Çepniler*'den bahsedilmişti. **Ak-Koyunlular**'ın halefi olan **Safevîler**'in dayandığı *Türk* teşekkülleri arasında da *Çepniler* görülmektedir. Ancak bunlar kalabalık değillerdir. Bu yüzden de ikinci derecedeki oymaklar arasında yer almışlardır.

Tahmasb devrinde korucular yani Safevî hassa askeri arasında *Çepniler* de bulunmakta idi[5]. Yine **Tahmasb**'ın ilk hükümdarlık

1 *F. Sümer, aynı makale, s. 442-443, 480-482.*
2 *F. Sümer, aynı makale, s.443, 481.*
3 *Hamid sancağı defteri, Başbakanlık Arşivi, nr. 121, 155 a.*
4 *Çorum sancağı defteri, nr. 444, 38 a-b.*
5 *Hasan-i Rumlu, s. 316.*

yıllarında *Çepniler*'den **Maksud Beğ**'i tanıyoruz[1]. **Rumlu Hasan Beğ** 953 (1546) yılında *Gürcistan*'a yapılan bir sefere *Çepni* korucularının **Şah-Kulu** ile yaptıkları bir baskını anlatmaktadır[2]. Yine *Çepniler*'e mensup **Şah Ali Sultan** adında bir beyin 955 (1548) yılında *Van* hâkimi bulunduğunu ve **Kanunî**'nin burayı kuşatması üzerine şehri ona teslim ettiğini aynı müelliften öğreniyoruz[3]. Yine bu hükümdar devrinde *Çepniler*'den **Süleyman Çelebi** *Urmiye* hâkimi idi. **Süleyman Çelebi** aynı yılda (955) *Kürdistan* üzerine yaptığı bir akında başarısızlığa uğramış ve kendisi de *Ekrâd* tarafından öldürülmüştür[4]. *Kara-Bağ* beğlerbeğisi **Kaçar Ziyad-oğlu Şah-Verdi Sultan** ile *Gürcü* beylerinden biri arasında 963 (1556)'de yapılan bir vuruşmada *Çepni Muhammed Beğ* de bulunmuş ve yararlık göstermiştir[5].

İran Çepnileri'nin *Trabzon ve Canik Çepnileri*'ne mensup olduklarını bir kere daha ifade edelim.

XVII. SALUR

Oğuzlar'ın tarihinde mühim roller oynamış boylardan biri de *Salurlar*'dır.

Moğol devrine kadar adı *Salğur* şeklinde yazılan bu boy **Reşidud-din**'deki destanî-tarih'e göre, *Oğuz* hükümdarlarından **Dib-Yavku**'nun büyük beğlerinden **Ulaş** ve oğlu **Ulat** *Salurlar*'dan olduğu gibi, **İnal-Han**'ın veziri ile nâibi de yine bu boydan idiler. Yine orada **İnal-Han**'ın oğlu **İnal-Soyram Yavku**'nun vezirinin de *Salur*'dan olduğu yazılıyor.

Dede-Korkut destanlarına gelince, bu destanlardaki *Oğuz* elinde *Salurlar* en şerefli mevkii işgal ediyorlardı. Gerçekten bu *Oğuz* elinin kudretli hâkimi **Kazan Beğ**'in *Salurlar*'dan olduğunu biliyoruz.

Aşağıda bahsedileceği gibi, *Hazar-Ötesi Türkmenleri* arasında *Salurlar* pek kalabalık bir halde bulunuyorlardı. Bu husus boyun mühim bir kısmının batıya göç etmemiş olduğunu gösteriyor. *Hazar-Ötesi Türkmenleri*, aralarındaki en asil teşekkülün *Salurlar* olduğunu söylüyorlardı. Halbuki, onlar belki de *Salurlar*'ın **Selçuklu** fethine katıldıklarını, *Fars*'ta kendi adlariyle anılan bir devlet kurduklarını, Anadolu'nun iskânında da geniş ölçüde rol oynadıklarını ve **Kadı Burhaneddin** gibi büyük şahsiyetler yetiştirdiklerini bilmiyorlardı. Bütün bunlar **Salurlar**'ın *Oğuz elinin*, *Kınık*, *Kayı* ve *Avşar* gibi en büyük boylarından biri olduğunu açıkça ortaya koyuyor.

Selçuklular *Batı-İran*'a geldiklerinde *Şehrizor*, *Kirman-Şah* ve *Da-*

1 *Aynı eser, s. 119.*
2 *Aynı eser, s. 316.*
3 *Aynı eser, s. 330.*
4 *Aynı eser, s. 339.*
5 *Aynı er, s. 393; Tarih-i âlem ârâ-yî Abbasî, I, s. 88.*

kuka yöreleri, yani daha sonraları *Kürdistan* denilen bölge, *Annâz oğulları*'nın elinde idi. 495 (1101) yılında bu beyliğin henüz zaptedilmemiş topraklarından mühim bir kısmı, çağdaşları olan birçok *Türkmen* beğleri gibi, kendi hesabına faaliyette bulunan **Kara Belli (?)** (yahut lâkablı) bir *Salur* beği tarafından fethedildi[1].

Bu *Salur* beyinden bir daha bahsedilmediği gibi, oğullarına dâir her hangi bir haber de yoktur. Ancak **Kara Belli** hânedanının (بيت القرابلية) mezkur asrın sonlarına kadar varlığını sürdürdüğünü biliyoruz. **Kara Belli** hânedanının elinde bulunan yer de *Kara-Beli* ülkesi olarak anıldığı gibi, *Bağdad*'tan *Merağa*'ya giden ana yolda, *Dinever* ile *Merağa* arasındaki bir geçit de yine XII. yüzyılın sonlarına kadar **Kara Belli** adı ile anılmıştır.

Fakat **Salurlar**'ın **Selçuklu** devrindeki rolleri **Kara-Belli**'nin faaliyetine münhasır kalmamıştır. Aynı yüzyılda *Seyhun* boylarından gelen yeni bir *Oğuz* kümesi arasındaki *Salurlar, Kara-Belli Salurları*'ndan daha mühim bir rol oynamağa muvaffak olmuşlardır.

Salğurlu Fars Atabeğleri

İran'ın büyük güney eyâleti *Fars*, **Alp-Arslan** tarafından fethedilmişti. **Sultan Muhammed Tapar** zamanında bu bölgeye **Emir Çavlı**'nın vâli tayin edildiğini görüyoruz. **Çavlı** *Fars*'ta **Selçuklu** hâkimiyetini kuvvetlendirdi. **Sultan Mahmud** hükümdar olunca (1117 yılında) kardeşlerinden **Selçuk**'u melik olarak bu ülkeye gönderdi ve emîrlerden **Karaca**'yı da ona atabeğ tayin etti. Fakat **Selçuk**, kardeşi **Mes'ud** ile amcaları **Sultan Sancar**'a karşı yaptıkları bir savaşta yenilmeleri üzerine, ülkesini kaybetti. **Sultan Tuğrul** burayı çocuk yaşta olan oğlu **Alp-Arslan**'a verdi. Meşhur emîrlerden Mengü-Bars da ona atabeğ oldu. **Mengü-Bars**, **Alp-Arslan**'ın çocuk yaşta olması ve bir türlü sonu gelmeyen saltanat mücadeleleri yüzünden *Fars*'ı keyfîne göre idare etmiş ve *Türk Memlûkleri*'nden müteşekkil şahsına bağlı kuvvetli bir ordu vücuda getirmişti. **Mengü-Bars** 1138'de *Irak Selçukluları* hükümdarı **Mes'ud**'a karşı giriştiği isyanda ölünce *Fars*, adamlarından **Boz-Aba**'nın elinde kaldı. İşte muhtemel olarak bu **Mengü-Bars** zamanında (1132-1138) *Seyhun* boylarından kopan bir *Türkmen* dalgasının *Huzistan*'a kadar geldiği anlaşılıyor. Bu kümeden *Avşar* beği **Arslan-Oğlu Yakub** *Huzistan* kasabasında yurt tutmuş, aynı kümeden *Salğurlar*'ın başında bulunan *Mevdud* da *Kendumân* yazısından *Kuh-Gilûye* yazısına kadar olan yerde çadırlarını kurmuştu. Yine bu esnada mühim bir *Yıva* kolunun da *Şehrizor* taraflarında yaşadığını biliyoruz. Bu *Yıvalar*'ın da bu kümeye mensup olması muhtemeldir.

1 *Ibn ul-Esîr X, s.144.*

Bu kümenin İran'a gelmesinin sebebi Kıpçaklar'ın sıkıştırmaları ile Kıpçaklar'ın hareketi de Kara ıtaylar'ın Türkistan'a gelmeleri ile ilgili olabilir.

Salğurlu Mevdud, Atabeğ Boz-Aba'nın yakın emirlerinden biri oldu. Hattâ **Boz-Aba** 542 (1147) yılında **Sultan Mes'ud**'un üzerine yürüdüğünde, **Salğurlu Mevdud**'u *Şiraz*'da nâibi olarak bıraktı. **Boz--Aba**'nın *Hemedan* civarında öldürülmesi sebebi ile *Fars*'a **Selçuklular**'dan **Sultan Mahmud oğlu Melik-Şah** hâkim oldu. Bu esnada (542-543=1147-1148) **Mevdud,** *Kendumân*'da ölmüş ve yerine oğlu **Sungur** geçmiştir. **Sungur, Melik-Şah**'ın atabeğ'i oldu; kendisi dirayetli bir insan olup aynı zamanda kalabalık bir oymağı vardı. **Melik-Şah**'ın, akrabasından birini öldürmesi üzerine **Sungur** eğlenceye düşkün, pehlivan güreştirmeğe meraklı, kabiliyetsiz bir insan olan **Melik-Şah**'ı *Fars*'tan çıkardı (543=1148); hâkimiyetini meşru kılmak için, âdet olduğu üzere, **Sultan Tuğrul**'un oğlu **Muhammed**'i melik yaptı; iktidar tamamiyle kendi elinde idi. **Atabeğ Sungur Şîr-Bârik** ünvanını taşıyordu.

Huzistan'da bulunan *Avşarlar*'ın başı **Arslan-oğlu Yakub**, ihtimal **Atabeğ Sungur**'un elinden *Fars*'ı almak için *Şiraz*'a yürümüş ve iki *Oğuz* beği arasında yapılan birçok savaşlardan sonra **Yakub Beğ** yenilerek *Huzistan*'a çekilmişti. **Sungur** *Fars*'ı 14 yıl âdalet içinde idare ettikten sonra 555 (1160) yılında öldü ve yerine kardeşi **Zengî** geçti.

Selçuklu hükümdarı **Arslan-Şah**'ın 571 (1175-6) yılında vefatı üzerine *Huzistan*'da bulunan kardeşi **Sultan Muhammed** harekete geçti ise de **Pehlivan**'a yenilerek *Vâsıt*'a, oradan da *Fars*'a **Zengî**'nin yanına gitti. **Pehlivan** ile tek başına mücadele edemiyeceğini anlayan **Zengî, Muhammed'i Pehlivan**'a teslim etmek mecburiyetinde kaldı.

571 (1176) yılında **Zengî**'ye oğlu **Tekele** (تكلة ، دكلة) halef oldu[1]. **Tekele** amcasının oğlu (**Ata-Beğ Sunkur**'un oğlu) **Muzafferud-din Tuğrul**'un isyanı ile karşılaştı ise de **Tuğrul** fazla bir güçlük çekilmeden bertaraf edildi. 591 (1195)'de **Tekele** öldü ve yerine kardeşi **Sâ'd** geçti. **Sâ'd** da selefleri gibi dirayetli bir hükümdardı; *Kirman*'ı ülkesine kattı. Ünlü şâir **Şeyh Sa'dî**, mahlasını bu *Salğur* hükümdarının adından almıştır.

Ata-Beğ Sa'd'ın 628 (1230-1231) yılında ölümü üzerine oğlu **Ebû-Bekir Salğur** hükümdarı oldu. **Ebû Bekir** de kabiliyetli bir hükümdardı. Eski zamanlardan beri milletlerarası bir ticaret merkezi olan *Kays* adasını, sonra da *Kâtif-Bahreyn* ve *Umman* kıyılarını zaptetti. **Ebû Bekir** bu fetihlerini ticareti geliştirmek gayesi ile yapıyordu. Ticarete ne kadar ehemmiyet verdiği şuradan anlaşılıyor ki yaptırdığı eserlerin pek çoğunu ribat'lar yanı kervansaray teşkil etmiştir. Bu büyük *Salğurlu* hükümdarı ayrıca *Şiraz*'da bir de has-

1 *Tekele (> Dekele) Orta Asya kaftanıdır; kısa kollu olup üste giyilirdi. Bu kaftan Türkiye'de giyilmiştir. Osman Bey'den Orhan Bey'e kalan miras arasında bir de Tekele vardı. Salgurlu beyinin adının bu kaftandan geldiğinden şüphe yoktur.*

tahâne yaptırmıştı. **Şeyh Sadî**'nin meşhur *Gülistan*'ını ithaf ettiği **Salğurlu** hükümdarı da bu zattır.

Ebû Bekir, *Moğollar*'ı metbu tanımak suretiyle ülkesinin kan ve ateş içinde kalmasını önlemişti. Bununla ilgili olarak *Moğol* kağanı **Ögeday**'in ona **Kutluğ-Han** ünvanını verdiğini biliyoruz.

Ebû Bekir son büyük **Salğurlu** hükümdarıdır. 658 (1259-1260) yılında vukubulan ölümü üzerine *Salğurlular*'ın parlak devri sona erdi. Yerine hasta olan oğlu **Sa'd** geçti ise de hükümdarlığının 17.günü öldü ve oğlu **Muhammed** hükümdar ilân edildi. **Muhammed** henüz bir çocuk olduğundan annesi **Terken Hatun** ona nâiblik yaptı. Fakat **Muhammed** de çok yaşamadı; 661 yılında ölümü üzerine **Zengî oğlu S'ad oğlu Salğur-Şah oğlu Muhammed Şah** hükümdar oldu. **Muhammed Şah** zayıf bir şahsiyet idi; 8 ay hükümdarlık ettikten sonra **Terken Hatun** tarafından öldürüldü. Kendisine kardeşi **Selçuk-Şah** halef oldu. **Selçuk-Şah** da **Terken Hâtun**'u öldürdüğünden, **İlhan, Terken Hatun**'un kardeşi olan *Yezd* atabeğinin yalvarması üzerine *Fars*'a bir ordu gönderdi. *Moğollar* **Selçuk-Şah**'ı yakalayıp katlettiler (663-1264-1265) *Salğurlu* tahtına **Sa'd**'ın kızı **Abiş Hâtun** geçirildi. Fakat **Abiş Hâtun** bir yıl sonra *Fars*'tan getirilerek **Hülagü**'nün oğlu **Mengü Temür** ile evlendirilip, *Fars* onun adına *Moğollar*'ın tayin ettiği *baskaklar* tarafından idare edildi. **Abiş Hâtun** 685 (1286-1287) yılında öldü ve *Moğol* geleneğine göre defnedildi[1].

Salğurlar âdil idareleri ve imar faaliyetleri, âlim ve şâirleri himaye etmek sureti ile iyi hâtıralar bırakmış bir *Türk* hânedanıdır. Onların *Fars* ülkesine, İslâm devrindeki en mes'ud devrini yaşattıkları tereddüdsüzce söylenebilir. *Türk* hânedanlarının çoğu gibi, onlar da ülkelerinde pek çok içtimaî eserler vücuda getirmişlerdi. **Şeyh Sa'dî** eserlerini bu hânedanın teşvik ve himayesi sayesinde meydana getirmiştir.

Salğurlar kavmî menşelerini de unutmamışlardı. Paralarına mensup oldukları boyun damgasını koydurmaları[2] bunun en büyük delilidir. Bundan başka hânedan azası arasında türkçe adlar taşıyan şahıslar da görülmektedir.

Salğur hânedanının ortadan kalkmasından sonra onların başlıca dayanağını teşkil eden *Türkmenler* varlıklarını muhafaza ederek *Fars* bölgesinde yaşadılar. XIV. yüzyılın ortalarına doğru *Fars*'taki bu *Türkmenler*'in başında **Celâl ud-din Tayyib Şah** ile **Salğur-Şah** bulunmakta idi. Bunlardan başka *Muzafferiler*'den **Şah-Şüca** *Tebriz*'i

1 *Fars atabeğleri hakkında:* **Efdal-i Kirmanî**, *Bedâyi'ul-ezmân, dizin; aynı müellif el-Muzâf ilâ bedâyi'ill-ezmân, s.29 30,32,33,44-48;* **Reşid ud-din**, *Câmi ut-tevârih, Selçuklular bölümü, s.166; Alıbar ud devlet is-Selcukiyye, s.145-146,153,154,170 171;* **Kadı Beyzavî**, *Nizâm üt-tevârih, Tahran, s.85 91; Vassâf, Tahran, 1338, s.146-190;* **Zerkub-i Şirazî**, *Şirazenâme, s.48-64;* **Hamdullah-i Müstevli**, *Tarih-i guzîde, s.501-507.*

2 *Buna ilk defa dikkati çeken F.Köprülü olmuştur. Osmanlı imparatorluğunun etnik menşei mes'eleleri, s.252 253.*

zapt ettiği zaman (1382'de) **Emir Muzaffer ud-dîn-i Salgur**'u vezir yapmıştı.

Anadolu

Salurlar'ın çok ehemmiyetli bir kümesi batıya göç etmeyerek eski yurdunda kalmıştır. Görüldüğü gibi, onlardan ayrı ayrı kollar *İran*'da *Kürdistan* ve *Fars* bölgelerindde yurd tutarak siyasî faaliyetlerde bulundular. Bütün bunlara rağmen bazı tarihî bilgiler, yer adları ve oymaklar, **Salurlar**'ın *Anadolu*'nun fetih ve iskânında mühim roller oynayan boylardan biri olduğunu açık bir şekilde gösteriyor.

Gerçekten tarihimizde müstesna bir şahsiyet olan âlim, şâir, muharib, *Sivas-Kayseri* ve diğer birçok yerin hükümdarı olan **Kadı Burhaneddin**'in bir *Salur Türkü* olduğundan evvelce bahsedilmişti. XIII. yüzyılda *Mısır*'a giderek *Memlûk* sultanları katında büyük bir itibara sahip bulunan *fakih* ve üç dilde şiir yazan **Divriğili Muhammed b. Mustafa b.Zekeriyya b.Hoca Hasan**[1] da aynı boya mensup idi. Bunlardan başka daha XIII.yüzyılın ikinci yarısında *Denizli* kesimindeki uc beğlerinden **Salur Beğ**'in de[2] *Salurlar*'a mensup olduğu için, bu adı almış olması pek muhtemeldir.

Yer adlarına gelince, *Salurlar* cetvelimizde yedinci sırada yer almaktadır. Yalnız bu keyfiyet *Salurlar*'ın *Anadolu*'ya da ne kadar kalabalık kümeler halinde geldiklerini göstermeğe elverir sanırız. Bundan başka aynı yüzyılda yine *Anadolu*'da bu boya mensup oldukça ehemmiyetli oymaklar da görülmektedir.

1. **T a r a b l u s - Ş a m :** XVI. yüzyılda *Tarablus-Şam* yöresinde oldukça kalabalık bir *Türkmen* kümesi yaşıyordu. Bu *Türkmen* kümesi *Tarablus-Şam* dağlarında yaylamakta ve kışın da umumiyetle çöldeki *Tedmur* vahasına gitmekte idi. Bu *Türkmen* kümesi çoğu *Çukur-Ova*'da yerleşmiş olan *Üç-Oklu Türkmenler*'in bir kalıntısı gibi görünüyor. Bu kümenin pek büyük bir kısmını iki oymak meydana getiriyordu: *Selluriye* ve *Çoğuniyye*. Bu isimlerin *Salur* ve *Çoğunlu* kelimelerinin arabça şekilleri oldukları şüphesizdir. **Kanunî** devrinde bu *Salur* oymağı 25 obadan meydana gelmiştir. **II.Selim** zamanında *Salurlar*'ın nüfuslarının artmış olduğu görülüyor[3]. Bu **Salurlar**'a ait son haber onların XVII. yüzyıl sonlarında *Hama-Humus* arasındaki topraklarda yerleştirilen *Türkmen* oymakları arasında bulunduklarıdır.

2. **T a r s u s :** Bu bölgedeki büyük boylardan biri de *Ulaş* boyu idi. **Ulaş**, boyu idare etmiş olan beğin adıdır. *Ulaş-oğulları* en tanınmış *Varsak* beğleri arasında sayılmaktadır. **Fâtih**'in vezirlerinden **Rum Mehmed Paşa**'yı 874 (1469) yılında perişan eden *Varsak* beğlerinin başı

1 *İbn Tağrı-Birdi, el-Menhel us-sâfi, 385 a-b.*

2 *Aksarayî, Müsameret ul-ahbâr,s.71.*

3 *Mühimme defteri, nr. I, s.1281, nr.III, s.47; F.Sümer, Üç-Oklu Oğuz boylarına mensup teşekküller, s.457, 488-491.*

Uğuz Beğ (asıl adı **Hüseyin**)'in **Ulaş** ailesinden olduğunu biliyoruz. *Ulaş* boyunun yurdu, *Tarsus*'un kuzey batısından başlayıp, *Bulgar* dağına dek uzanıyordu. *Ulaş* boyu büyük bir teşekkül olup, *Bayındır* (41 cemâat), *Salur* (10 cemâat), *Orhan Beğlu* ve saire gibi obalara ayrılmıştır[1].

925 (1519) yılında *Ulaş* boyuna bağlı *Salur* obası az yukarıda işaret edildiği gibi on kala (cemâata) ayrılmıştır. Bunlardan her birinin bir ekinlikte çiftçilik yaptığı görülüyor[2].

Ulaş ailesinin boyun hangi obasından çıktığı hususuna gelince, akla ilk gelen ihtimal onların *Bayındırlar*'dan olduğudur. Çünkü boyun en büyük obasını **Bayındırlar** meydana getirmektedir. **Ulaş** adı ise ailenin *Salurlar*'dan geldiği ihtimalini telkin ediyor. Bu bahsin başında görüldüğü üzere, **Dib-Yavku**'nun beğleri arasında *Salur*'dan **Ulaş Beğ** olduğu gibi, **Dede-Korkut** destanlarının baş kahramanı **Salur Kazan Beğ**'in babasının adının da **Ulaş** olduğunu biliyoruz.

Aynı tarihte (925=1519) yine *Adana* bölgesindeki *Kara-İsalu* teşekkülü arasında *Salur* (28 vergi evli), *Hacılu* yöresinde *Şeyh Salur* (48 vergi nüfuslu) adlı oymaklar görülüyor[3].

3. **K a r s (Kadirli)** : Bu sancakda 39 vergi nüfuslu *Salurlu* adlı bir oymağa rastgeliniyor. Bu oymağın diğer bir adı da *Çörmük* idi[4].

4. **K o ç - H i s a r** : Bu yörede **I.Selim** (1512-1520) devrinde *Salihler* ve *Salur* adlı 81 vergi evlik bir oymak yaşıyordu[5].

5. **K o n y a** : **II.Bayezid** devrinde *Ereğli*'nin kuzeyindeki *Karaca-dağ* yöresinde *Günelü* (گی نالو) ile *Salur* oymaklarının yaşadığını görüyoruz. İşaret edilen devirde bu oymakların vergi nüfusu 428 olup başlarında *Sipahi zadeler* olan *Kerem-oğulları* vardı[6]. *Konya* bölgesi, *Salur* yer adlarının en çok bulunduğu bölgelerden biridir.

6. **N i ğ d e** : **Bu sancağın** *Kara-Hisar* kazasında XVI.yüzyılda *Salurlar*'dan bir oymağın yaşadığı anlaşılıyor. Bu *Salur* oymağı *Yahyalu, Akbaşlu, Gayır-Hanlu* ve saire gibi oymaklar ile *Ala Dağ*'da yaylağa çıkıyordu[7].

7. **H a m i d S a n c a ğ ı** : Bu sancaktaki *Yörükler* arasında da XVI.yüzyılda 130 vergi nüfuslu *Salur* adlı bir oymağın yaşadığını biliyoruz[8]. Esasen bu sancakta *Salurlar*'a ait epeyce yer adı da görülmektedir.

8. **B o z - O k** : Bu yöredeki mühim teşekküllerden biri olan *Sevgülen* boyu arasında *Salur* adlı çok küçük bir oba da görülmektedir.

1 *Varsaklar ve Ulaş boyu hakkında bilgi için: F.Sümer, Çukur-Ova tarihi hakkında araştırmalar, s.70 ve devamı.*
2 *F.Sümer, Üç-Oklu Oğuz boylarına mensup teşekküller, s.454-55, 486-487.*
3 *F.Sümer, aynı yazı, s.455-456, 487.*
4 *Kars sancağı defteri, Tapu Kadastro Umum Müdürlüğü Arşivi, nr 168, s.29 b.*
5 *F.Sümer, aynı yazı, s.487.*
6 *F.Sümer, aynı yazı, s.455-56, 487.*
7 *F.Sümer, aynı yazı, s.487.*
8 *F.Sümer, aynı yazı, s.456, 488.*

9. **U l u - Y ö r ü k : En son bahsedeceğimiz** *Salur* oymağı oldukça mühim bir teşekküldür. Bu teşekkül *Ulu-Yörük*'ün *Orta-pâre* koluna mensup olup, *Amasya*'nın güney yöresinde yaşıyordu. Bu **Salurlar** *Ak-Salur* adını taşıyor. **Yavuz Selim** devrinde: *Mehmed Kethüda* (95 vergi nüfuslu), *Hacı-Kaya* (27 vergi nüfuslu), *Akıncılu* (32 vergi nüfuslu), *Emet-Kethüda* (25 vergi nüfuslu), *Ala-Bozlu* yahut *İlDeğen* (ایل دکن) *Kethüda* (33 vergi nüfuslu) olmak üzere beş kola ayrılmıştı. 982 tarihinde *Ak-Salurlar*'ın vergi nüfuslarının 803 olduğu görülüyor[1].

İşte XVI.yüzyılda *Anadolu*'daki *Salur* adlı teşekküller bunlardan ibarettir. Şimdi bu boyun *Hazar-Ötesi Türkmenleri* arasındaki varlığından bahsedelim.

10. **H a z a r - Ö t e s i T ü r k m e n l e r i : Salurlar**, *Hazar-Ötesi Türkmenleri*'nin meydana gelmesinde en mühim rolü oynamış boydur. Öyleki diğer boylardan hiç biri onunla kıyaslanamaz.

Ebul-Gazi'de Salular'ın buraya *Eymir, Döğer, Çavuldur, Karkın* boylarına mensup büyük kollar ile **Şah-Melik**'in öldürülmesi üzerine *Oğuz eli* 'nin dağılmaya başlaması sonucunda geldikleri söyleniyor. Fakat Salurlar'ın Mankışlak'a X. yüzyılın başlarında gelen Oğuzlar arasında bulunmuş olmaları çok daha muhtemeldir.

XVI.yüzyılda *Salurlar*'ın *Mangışlak*'ta kalabalık bir halde yaşadıkları görülüyor. Bunlar orada *İçki (İç) Salur* ve *Taşkı (dış) Salur* olmak üzere iki kola ayrılmış idiler. **Salurlar** aynı yüzyılın sonlarına doğru *Mangıtlar (Noğaylar)* tarafından buradan tamamen çıkarıldılar. Bunun neticesinde *Salurlar*'ın bir kısmı, *Etrek* ve *Gürgen* çayları bölgesinde, asıl mühim kümesi de Horasan'da yurt tuttu. *Etrek* ve *Gürgen* çayları bölgesine gelen *Salurlar, Ohlu (Oklu)* ve *Eymürler* ile birlikte yaşıyorlardı.

1007 (1598-1599) yılında **Şah-Abbas**'ın *Ester-Âbâd* bölgesine yaptığı bir sefer neticesinde diğer *Sayın-Hanlı Türkmenleri* gibi, *Salurlar* da **Safevî** hükümdarına itaatlerini bildirmişlerdir[2].

Ebû'l-Gazi'nin naklettiği rivayetlere göre[3], *Er-Sarı* adlı *Türkmen* topluluğu **Salurlar**'dan (*İçki-Salur*) olduğu gibi, *Yomut, Teke, Sarık* adlı *Türkmen* toplulukları da yine bu boydan (*Taşkı-Salur*) çıkmışlardır. Bu rivayetler doğru ise bugünkü *Hazar-Ötesi Türkmenleri*'nin belki yarısından fazlasının *Salurlar*'dan geldiğini kabul etmek gerekir.

XIX.yüzyılın ortalarında doğrudan doğruya **Salur** adını taşıyan Türkmen kümesi *Merv* ile *Herat* arasında *Mürgab* boylarında yaşıyordu. Rivayetlerde kendilerinden çıktığı söylenen *Sarıklar* da onların en yakın komşuları idiler. **Vâmbéry** (1863) *Salurlar*'ın 8000 çadır olduğunu söylüyor ve aşağıdaki obalardan meydana geldiğini yazıyor[4]:

1 *F.Sümer, aynı yazı, s.453, 486.*
2 *Târih-i âlem ârâ-yi Abbasî, s.580,583,588.*
3 *Şecere-i Terâkime, s.69-72.*
4 *Travels in central Asia s.304.*

1- *Yalavaç (Yaz, Tizi, Sakar, Ordu-Hoca* obacıklarına ayrılıyordu).
2- *Karaman (Alam, Görcikli, Beğ-Böleği).*
3- *Ana Böleği (Yadçı, Buhara, Bakoç-Töre, Timur).*

XVIII. EYMÜR
(Eymir)

XVI.yüzyılda bu boya ait *Anadolu*'da 71 yer adına rastgelinmiştir[1]. Bu sayı ile *Eymürler* dördüncü sırada yer almaktadırlar. *Eymür* yer adlarından birçoğu *Sivas-Tokat* bölgesinde bulunmaktadır. Yine aynı yüzyılda *Anadolu*'da muhtelif yerlerde olmak üzere *Eymir* adlı oymaklar da görülür. Bu boyun adı *Anadolu*'da daha ziyade *Eymir* (ve hatta bazan belki de *İmir*), *İran* ve *Harizm Türkmenleri* arasında da *Eymür* şeklinde yazılır.

1. **H a l e b T ü r k m e n l e r i :** *Haleb Türkmenleri* arasındaki *Eymür* oymağı **Kanunî** devrinin ilk yıllarında 4 kola ayrılmıştır. Birinci **Kol Affan Kethüda**'nın idaresinde ve 177 vergi nüfuslu idi. İkinci kol ise *Kara-Gözlü* adını taşıyor. Bu kolun da vergi nüfusu 55 idi. 3. *Eymür* kolu **Çarık-oğlu Ahmet Kethüda**'nın buyruğunda gösteriliyor ve 86 vergi nüfusuna sahip bulunuyor. 4. *Eymür* kolu da İlyas adını taşımakta ve diğer kollardan ayrı bir yerde yaşamaktadır. Mamafih bu sonuncu kolun vergi nüfusu diğerlerine nazaran çok az olup 19 idi.

978 (1570-1571) tarihinde bu *Eymür* oymağının vergi nüfusunun 453'e yükselmiş olduğu görülür. *Eymürler* XVII.yüzyılda da eski yaşayışlarını devam ettirmişlerdir[2]. Bu *Eymürler* de 1101 (1690) yılında yapılacak *Avusturya* seferine çağırıldılar. 100 atlı ile bu sefere katılmaları istenen, *Eymürler*'in başında **Hacı Kadir Beğ** ve diğerleri bulunuyorlardı[3]. Bu esnada *Eymür* oymağı başlıca şu kollara ayrılmıştı: Buñsuzlu *Eymürü, Dündarlı Eymürü, Tosun Eymürü, Kara-Gözlü Eymürü, Çarık Eymürü, Affan Eymürü, Sancaklu Eymürü, Yusuf Eymürü, Hacı Bayram Eymürü, Afşarlı Eymürü.*

Haleb Türkmeni *Eymürler* 1104 (1692-1693) yılında *Humus* sancağında yerleştirilmişlerdir. Fakat 1124 (1713) tarihinde *Eymürler*'in buradan kaldırılarak *Amik* gölü yakınındaki *Murad Paşa köprüsü* derbendine nakledilmeleri emredilmiş ise de bu karar lâyıkiyle tatbik edilememiş ve *Eymürler*'in tekrar ilk iskân mahallerinde yerleşmelerine karar verilmiştir[4].

Mamafih bu *Eymürler* XVIII.yüzyılın ikinci yarısında da varlıklarını devam ettirmekte idiler. **Niebuhr**'un *Türkmen* oymakları listesinde *Eymürler*'in çadır sayısı hakkında 500 rakamı verilmektedir[5]. Fakat

1 *Cedvele bk.*
2 *F.Sümer, Üç-Oklu boylarına mensup teşekküller, s.460-461, 492-493.*
3 *Ahmet Refik, Anadolu'da Türk aşiretleri, s.82.*
4 *Ahmet Refik, aynı eser, s.106; Cengiz Orhonlu, aynı eser, s.64-65, 68,94.*
5 *Voyages en Arabie, s.338.*

Eymürler'in XIX.yüzyıldaki durumları ve en son nerede yurt tuttukları hakkında bilgi yoktur.

2. **D u l k a d ı r l ı :**

a. Maraş- Dulkadırlı ulusu arasında bulunan *Eymir* oymağı büyük bir teşekküldür. 1525 yıllarında bu *Eymirler*'in 48 obadan meydana geldiği görülmektedir. Bu obaların çoğu *Maraş* ve ona bağlı olan *Pazarcık*, *Kuru-Pınar* ile *Haruniye* yörelerinde kışlamakta, *Ahır* ve *Sandık* dağlarında da yaylamakta idi. Bu obalardan büyük bir kısmının kışlaklarda çiftçilik yaptığı ve hattâ bunlardan bazılarının çeltik dahi ektikleri anlaşılıyor. *Maraş* bölgesindeki *Eymirler* XVI.yüzyılın ikinci yarısından itibaren *Maraş* ve *Anteb* köylerinde yerleşmeğe başlamışlardır.

Yine **Dulkadırlı ulusu**nun başlıca boylarından biri olan *Küşne* boyunun birinci oymağı da *Eymir-Oğlu* adını taşımaktadır. Bu obanın adını *Eymir* adlı şahıstan aldığı anlaşılıyor.

b. Kars (Kadirli)- *Kadirli* bölgesinde yaşayan *Eymirler* 971 (1563-1564) yılında onüç kola ayrılmış idiler. Bu *Eymirler* de *Maraş* yöresindeki kardeşleri gibi kışlak ve yaylaklarda iki cepheli bir hayat yaşamakta, kışlaklarda çiftçilik, yaylaklarda da hayvancılık yapmaktadırlar. Bu *Eymirler*'in adının *Eymir* adlı bir beğden geldiği görülüyor. Mezkûr yılda (971) hepsi de *Sipahi* ve *Sipahî-zadegân* olmak üzere *Eymir*'in oğullarını da görmekteyiz.

c. Bozok- Bu bölgedeki *Eymir* teşekkülü *Gündeşlü*'den bir kol ile birlikte *Kara-Yuvacılı* oymağını meydana getirmektedir. Bu *Eymir* teşekkülü, *Maraş Eymirleri*'nin bir kolunu teşkil ediyordu[1].

3. **Y e n i - İ l :** *Yeni-İl*'deki *Eymir* varlığı *Haleb Türkmenleri* arasındaki *Eymirler*'in bir kolundan meydana gelmiştir. **III.Murad** devrinde *Yeni İl Eymirleri* başlıca: *Ahmed Kethüda* (110 vergi nüfuslu), *Avşarlu Eymir*'i (27 vergi nüfuslu) *Sancarlı Eymir*'i (44 vergi nüfuslu), *Polat kethüda Eymir*'i (34 vergi nüfuslu), *Mehmed Kethüda Eymir*'i (11 vergi nüfuslu) olmak üzere yeni kollara ayrılmışlardır[2]. *Yeni-İl*'deki *Eymirler* hakkında son olarak bildiğimiz şey onlardan 50 evlik bir cemâatin 1102 (1690-1691) yılında *Kırşehir*'deki *Tokat* mukataasına bağlı *Nusretlü* köyüne yerleştikleridir[3].

Bunlardan ayrı olarak *Dulkadırlı Eymirleri*'ne mensup 45 vergi nüfuslu bir *Eymir* obasının da *Yeni-İl*'de yaşadığını ve çiftçilik yaptığını görüyoruz.

4. **B o z - U l u s :** II.Selim devrinde *Boz-Ulus* arasında **Hacı Süleyman Kethüda**'nın idaresinde olmak üzere 148 vergi nüfuslu bir *Eymir* oymağı görülmektedir[4]. Bu oymak *Haleb Türkmenleri* veya **Dulkadırlı ulusu** arasındaki *Eymirler*'in bir kolu idi.

1 *F.Sümer, aynı yazı, s.462-464, 494-498.*
2 *F.Sümer, aynı yazı, s.464, 498.*
3 *Ahmet Refik, aynı eser, s.95.*
4 *F.Sümer, aynı yazı, s.464-465, 499.*

5. **A d a n a :** XVI. yüzyılda bu bölgede yaşayan *Kara-İsalu* boyu arasında *Eymir İlyaslı* adlı çok küçük bir teşekküle rastgelinmektedir.

6. **S ö ğ ü t :** XVI.yüzyılda *Söğüt Yörükleri* arasında *Eymirlü* adlı bir oymak görülmektedir. Bu oymak 59,13,13 vergi evi olmak üzere üç kola ayrılmıştı[1].

7. **A y d ı n :** *Aydın* yöresindeki *Karaca-Koyunlular* arasında *Eymirler* ve *Sarı Eymir-Oğlu* İsa adlı iki oymak bulunmaktadır. Bunlardan *Eymirler* yahut *İmirler* (ايمرلر) adını taşıyan oymak III. Sarı-Eymir Oğlu İsa adlı oymak da 71 vergi nüfusundan meydana gelmişti[2].

8. **İ r a n E y m ü r l e r i : Safevî** devrindeki belli başlı *Kızılbaş* boylarından birinin de **Zulkadr (Dulkadır)** boyu olduğu malûmdur. Bu boyun ismi onun *Türkiye*'deki **Dulkadr ulusu**ndan ayrılmış bir kol olduğunu açıkça gösterir. **Zulkadr** boyunu meydana getiren obalardan biri de *Eymür* obası idi. Buna göre bu *Eymür* obası **Dulkadırlı ulusu** arasında gördüğümüz büyük *Eymür* teşekkülünün *İran*'a gelmiş bir koludur. **Tahmasb** devrindeki **Zulkadr** emîrlerinden **Şir Hüseyin Beğ**'in *Eymür* obasına mensup olduğunu biliyoruz. **Kanunî** 942 (1535-1536) yılında *Âzerbaycan*'dan *İstanbul*'a dönerken *Van*'ı zaptetmeğe gelen **Şah Tahmasb, Kaçar Kaya Beğ ile Eymür Şîr Hüseyin Beğ**'i haber almak üzere ileriye göndermişti[3]. **Şah-Abbas** zamanında **Zulkadr** emîrlerinden **Kelb-i Ali Sultan** ile oğlu **Halil Sultan**'ın da *Eymürler*'den olduğunu biliyoruz[4].

9. **H a z a r - Ö t e s i T ü r k m e n l e r i :** *Eymürler*'in mühim bir kolu da batıya göç etmiyerek *Mangışlak*'ta kalmıştı. Bunlar da her halde *Mangıtlar*'ın baskısı yüzünden bu eski yurtlarını bırakıp güneye indiler. XVI. yüzyılın sonlarına doğru biz *Eymirler*'in *Gürgen* ve *Etrek* boylarında yaşıyan "*Yaka Türkmenleri*" arasında görüyoruz. **Osmanlı** vesikalarında da onlara "*Yaka Türkmeni*" denir. *Yaka Türkmenleri*'nin, başlıca *Göklen, Ohlu (Oklu)* ve *Salurlar*'dan müteşekkil olduğu görülüyor. *Eymirler* nüfusça *Ohlu* ve *Göklenler*'den daha az idiler. Bunların bir kısmı *Gürgen* boyunda çiftçilik yapıyordu. **Şah Tahmasb**'ın ölümü neticesinde baş gösteren dahilî ihtilaf ve mücadeleler sebebiyle *Ester-Âbâd* bölgesi **Safevîler**'in kontrolünden çıktı. Bu sırada *Eymirler*'in başı **Ali Yâr Beğ** dirayeti sayesinde kendisini *Yaka Türkmenleri*'nin diğer kollarına da saydırdı. **Abbas** hükümdar olunca **Çağataylar**'ın *Ester-Âbâd* bölgesini de ellerine geçirmemeleri için **Eymür Ali Yâr Beğ**'i han ünvanıyla *Ester-Âbâd* vâliliğine tayin etti.

1 *F.Sümer, aynı yazı, s.466,499.*

2 *F.Sümer, aynı yazı, s.466,500.*

3 *Şeref-Han, aynı eser, II,s.186.*

4 *Tarih-i âlem ârâ-yi Abbasî, II, s.1085. İran'daki Eymürler veya onların bir bölüğü 995 (1587) yılında Rey ve onun yakınındaki Rûd-Bâr'da oturuyorlardı; o zaman başlarında Muhammed Hüseyin Sultan vardı (Tarih-i âlem ârâ-yi Abbasî, I, s.335, metindeki* ايلور *olacaktır.).* ايمور

Ali Yâr Han 1005 (1596) yılında öldü ve *Ester-Âbâd* vâliliği oğlu **Muhammed Yâr**'a verildi. Fakat *Ohlu Türkmenleri* **Muhammed Yâr Han**'ı tanımadılar ve yapılan bir çarpışmada daha 20 yaşına basmamış olan bu genci öldürdüler (1007=1598). Bunun üzerine **Şah-Abbas Muhammed Yâr**'ın kardeşi **Kılıç Beğ**'i *Ester-Âbâd* vâlisi yaptı ise de o da *Ohlu*'lara hâkim olamadı. Bu sebeble **Şah Abbas, Kaçar Ziyad oğlu Hüseyin Han**'ı vâli olarak *Ester-Âbâd*'a gönderdiği gibi kendisi de aynı yıl içinde *Gürgen*'e kadar uzandı. Bu bölgede dirlik ve düzenliği kuran **Sefevî** hükümdarı dönüşte **Eymür Kılıç Han**'ı ailesi ve nökleri ile birlikte hükümet merkezine getirdi. *Eymürler* ve *Salurlar*'ın ileri gelenleri de *Ester-Âbâd* hâkimi **Hüseyin Han**'ın maiyyetine girdiler[1]. Zamanımızda yine *Gürgen* kayısında bu *Eymürler*'in boy adı altında 200 evlik bir kalıntısının yaşamakta olduğu görülüyor[2].

XIX. ALA-YUNTLU

Bu boya ait XVI. yüzyılda 44 yer adına rastgeliniyor[3]. Bunlardan başka aynı yüzyılda, bilhassa *Orta* ve *Batı-Anadolu*'da *Ala-Yuntlu* oymakları da görülmektedir.

1- **A t - Ç e k e n** : *At-Çekenler* arasındaki *Ala-Yuntlular*, *Turgut* kazasında sâkin bulunuyorlar. Bunlar **II. Bâyezid** ve **I. Selim** devirlerinde iki kol halinde olup, vergi nüfusu 228 kişi olan birinci kol *Koz Virân*, *Kozancalı-Yazısı* (?), *Arıklar-Deresi* ve *Böğrü-Delük* adlarını taşıyan ekinliklerde çiftçilik yapıyor. Ayrıca bu kola mensub 5 kişinin de sipahi olduğu görülüyor. Bu sipahiler, *Ay-Doğdu* oymağı ile birlikte *Elgen-Virânı* adlı bir ekinliğe sahib idiler.

Diğer *Ala-Yuntlu* koluna gelince, *Divâne Kışlası* adlı ekinlikte oturan bu kol (41 vergi nüfuslu) yine aynı kazada oturan *At-Çekenler*'in büyük teşekküllerinden *Yapa* (يابا) oymağının obaları arasında görülüyor. *Yapa* oymağının başında *Yapa-oğulları* vardı. **Yapa**'nın ne zaman yaşadığı bilinemiyor. **II. Murad** ve **Fâtih** devirlerinde bu aileden **Ali Beğ**'i görüyoruz. **II. Bâyezid** zamanında ise **Ali Beğ**'in oğulları **Ali, Şah Veli** ve **Pîrî** kalmışlardır. *Yapa-oğulları* XVI. yüzyıldaki bazı dahilî hâdiselere karıştılar.

At-Çekenler arasındaki *Ala-Yuntlular*'a ilâve olarak bu boya mensub 5 vergi nüfuslu çok bir oymağın da *Ak-Saray* bölgesinde yaşadığını söyliyelim. XVI. yüzyılın sonlarına doğru bu *Ala-Yuntlu* oymağının ekinliklerinin birer köy haline geldiği görülüyor. Bu köylerdeki *Ala Yuntlu* vergi nüfusu şöyle idi: *Kozancalı-Yazısı* (?) 33, *Elgen-Virânı*

1 *Tarih-i âlem ârâ-yi Abbasî, s.530, 545, 546, 580-581, 587-588.*

2 *Mes'ud Keyhân, aynı eser, II. s.106.*

3 *Cedvele bk. Hayret edilir ki Türkiye'de Meskûn yerler kılavuzu'nda (s. 44) şimdi bunlardan yalnız bir tanesi görülmektedir.*

99, *Koz-Virân* 69, *Aralık-Dere* 15, *Böğrü-Delük* 42, *Yağar* 69. Bunlardan başka bazı *Ala-Yuntlular* da *Ilgın*'ın *Çavurçu* köyü ile *Çakmak* ve *Deli-Dinar* (?) gibi köylerinde yerleşmişlerdir[1].

Bu bilgiler, *Konya* bölgesine *Ala-Yuntlular*'dan mühim bir kolun yerleşmiş olduğunu göstermektedir. Aynı devirde *Aksaray*'a bağlı *Ala Yuntlu* adlı 5 köyün de bulunması bunu teyid ediyor.

2- **A n k a r a :** Anlaşılacağı üzere, *Orta-Anadolu*'da *Oğuz* boy adlarının en fazla bulunduğu bölgelerden biri de *Ankara* sancağıdır. *Oğuz* boy adlarından çoğuna ait yer adlarına bu bölgede rastlamak mümkündür. Nitekim *Ankara* sancağında bu boyun adını taşıyan 3 köy görülmektedir. Bundan başka aynı bölgede bu adda küçük bir oymak da vardır. 19 vergi evi olan bu oymak *Kureyş-Özü* adlı bir ekinlikte çiftçilik yapmaktadır[2].

3- **K a s t a m o n u :** Bu bölgedeki *Ala-Yuntlu* oymağı *Kastamonu* sancağının *Boy-Ovası* (=*Boy-Âbad*) kazasında yaşamaktadır. Bu oymak da, *Ankara Yörükleri* arasındaki *Ala-Yuntlu* oymağı gibi, çok küçük olup, ancak 20 vergi nüfusludur[3].

4- **U ş a k :** *Uşak* yöresindeki *Ala-Yuntlular* 169 vergi nüfuslu bir oymaktır. Bu oymağın bir kolu da dağınık bir halde yaşamaktadır[4].

5- **M e n t e ş e :** Bu bölgede iki *Ala-Yuntlu* oymağına rastgeliniyor. Bunlardan biri *Muğla*'nın *Balat (Milet)* kazasında sâkin olup, vergi nüfüsu XVI. yüzyılın ortalarında 100 evden fazla idi. Aynı yüzyılın sonlarında bu *Ala-Yuntlu* oymağı *Muğla*'nın *Dadya, Balat'ın Baran* ve *Bayındır* adını taşıyan köylerinde yerleşmiştir[5].

Aynı sancaktaki diğer *Ala-Yuntlu* oymağı ise sancağın *Muğla* kazasında yaşamaktadır. Bu *Ala-Yuntlu* oymağı da 146 vergi evi idi[6].

6- **H a l e b T ü r k m e n l e r i :** *Haleb Türkmenleri*'nin *İnallu* boyu arasında da *Ala-yuntlu* adlı bir oba vardır. İki kola ayrılmış bulunan bu obanın 37 evlik kolu *Kilis*'in *Râvendan* nâhiyesine bağlı bazı köylerde yerleşmiştir. Diğer kol ise daha küçük olup, 15 vergi evidir[7].

İnallu boyu *Oğuzlar*'ın *Boz-Ok* koluna mensup bir teşekkül idi. Bu sebeble *Ala-Yuntlu* adlı bir oymağın *İnallu* obaları arasında bulunmasını *Ala-Yuntlular* ile *İnallular* arasında bir akrabalık münasebetinin varlığı ile izah etmek mümkün değildir.

1 *F. Sümer, Üç-Oklu Oğuz boylarına mensup teşeküller, s. 467.*
2 *Aynı yazı, s. 468.*
3 *Aynı yazı, gösterilen yer.*
4 *Aynı yazı, s. 468-469.*
5 *Aynı yazı, gösterilen yer.*
6 *Menteşe defteri, Başbakanlık Arşivi, nr.47, s. 180-181.*
7 *Aynı yazı, gösterilen yer.*

XX. YÜREGİR (YÜREĞİR)

Bu boyun adı tahrir defterlerinde *Yüragır* (اوراگر) ve *Uragir* (اوراگر) şekillerinde yazılıyor. *Yüreğirler*'e ait aynı defterlerde 44 yer adı görülüyor[1]. Şimdi *Türkiye*'de her yerde *Yüreğir* ve *Üreğir* yer adları, r-l değişmesi ile *Yüreğil* ve *Üregil* şeklinde söylenmektedir. Bu yer adlarına dahil olmayan Adana'nın güneyinde, *Seyhan-Ceyhan* ırmakları arasındaki verimli yörenin adı da *Yüregir* olup, burası aşağıda bahsedileceği gibi, *Yüreğir* boyunun kışlağı idi. Bugün burası da *Yüreğil* şeklinde söylenir. Şimdi Türkiye'de, bu yöre adından başka 10 yer adı kalmıştır[2]. Bunların hepsi de *Üreğil* ve *Yüreğil* şeklinde telâffuz ediliyor. Yukarıdaki 44 yer adından dördü *Ankara* sancağında bulunmaktadır. Şimdi *Ankara*'nın bir mahallesi olan *Yüreğil*, bunlara dahil değildir. XVI. yüzyıldaki *Yüregir* yer adlarından biri de Trabzon sancağına bağlı nahiyelerden biri tarafından taşınıyor. Bu nahiye Kara Burun ile İsmail Beyli'nin güneyindeki Boğalı köyünden başlayıp güney batıdaki Boynu Yoğun'a kadar dar ve uzun bir araziyi ihtiva ediyor ve 13 köyden müteşekkil bulunuyordu.

Kilikya'nın **Memlûkler** tarafından fethine kalabalık sayıda *Türkmenler* de katıldılar. Bu *Türkmenler*'den çoğunun *Oğuz* elinin *Üç-Ok* koluna mensup olduğunu biliyoruz. Bu *Üç-Oklar*'ın hâkim boyu da *Yüreğirler* idi. XIV. yüzyılın ortasında, *Yüreğirler* ve onunla birlikte *Çukur-Ova*'nın fethine katılmış olan *Kınık*, *Bayındır* ve *Salurlar* artık bu bölgede yaşıyorlardı.Bu zamanda *Yüreğirler*'in başında **Ramazan Beğ** bulunuyordu. **Dulkadır-oğlu Karaca Beğ**'in bazı *Memlük* emîrleri ile birlikte 753 (1352-1353) de **Memlük** sultanına isyan etmesi üzerine kendisi azledilerek *Türkmen* emîrliği **Üç-Oklu Ramazan Beğ**'e verildi. 755 (1354) yılında **Ramazan Beğ**'in oğlunun *Kahire*'ye gelerek sultana ve büyük emîrlere 1000 *Türk* atı (igdiş) takdim ettiğini görüyoruz. **Ramazan**'ın oğluna dirlikten başka *Türkmen* emirliği tevcih edildiği gibi, maiyyetindekilere de onlar ve tablhâne emîrlikleri verilmiştir. **Ramazan-oğlu**'nun *Kahire*'ye gelmesi ve ona *Türkmen* emîrliğinin tevcih edilmesi **Ramazan Beğ**'in az önce vefat etmiş olduğunu gösterir.

761 (1360) yılında *Adana* ve *Tarsus* şehirleri **Memlükler** tarafından alındı. 783 (1381) yılında **Ramazan Beğ**'in oğlu **İbrahim Beğ** yalnız *Yüreğirler*'in değil, *Çukur-Ova*'daki bütün *Türkmenler*'in başbuğu olarak zikrediliyor. Onu iki yıl sonra *Adana* vâlisi olarak görüyoruz. Böylece *Adana* bölgesini uzun bir zaman idare eden

1 *Cedvele bk.*

2 *Türkiye'de meskûn yerler kılavuzu, s. 1098, 1170.*

Ramazan-oğulları beyliği kuruldu. *Yüreğirler*'in kışlak yurdları, yukarıda da söylendiği gibi, *Adana*'nın güneyinde, *Seyhan* ile *Ceyhan* ırmakları arasındaki yöre idi; yaylaklarının da kuzeyde *Kızıl-Dağ* ve *Üç-Kapılu* yaylası olduğu anlaşılıyor. *Yüreğirler*'in doğusunda, *Ceyhan* kasabasının bulunduğu yerden doğudaki *Gâvur* dağlarına dek uzanan topraklarda da *Kınıklar* yaşıyorlardı.

İbrahim Beğ, *Çukur-Ova*'daki **Memlük** hâkimiyetine son vermek, bu bölgeye müstakillen hâkim olmak gayesini taşıyordu. Daha 780 (1785) yılında eski *Misis-Payas* yolu üzerindeki *Demir-Kapu* (*Karanlık-Kapu*), da pusu kurarak **Temür-Bay** kumandasındaki bir **Memlük** ordusunu bozguna uğratan *Türkmenler*'in başında onun bulunduğu anlaşılıyor.

783 (1381-1382) yılında *Haleb* vâlisi olan **Yol-Boğa**, *Kınıklar* ile *Yüreğirler*'in arasını açmış ve hatta *Kınıklar*'ı *Yüreğirler*'in üzerine saldırtmıştı. Fakat bundan beklediği gibi bir neticenin çıkmadığı ve **İbrahim Beğ**'in duruma hâkim olduğu görüldü. **İbrahim Beğ** **Karaman-oğlu Alâeddin Beğ** ile ittifak ederek **Memlükler**'in *Sis (Kozan)* vâlisini de sıkıştırmağa başladı. Bunun üzerine **Yol-Boğa** mühim bir kuvvetle *Çukur-Ova*'ya girdi. Bu esnada **İbrahim Beğ** bir talihsizlik neticesi *Sis* vâlisinin eline düştü. **İbrahim Beğ**'i, kardeşini ve hattâ anasını *Sis*'te öldürten **Yol-Boğa** dönüşte, *Saru-Çam*'da *Yüreğirler*'in baskınına uğradı. Bu baskın sonunda **Memlük** ordusu bozuldu. Askerin bir kısmı *Ayas*'a kadar gidebildi. **Yol-Boğa** gözünden yaralandı. Biri onu ölüler arasında tanıyarak güç hal ile *Ayas*'a indirdi. **Memlükler, Haleb**'e dönmek için *Demir-Kapı*'ya vardıklarında yeniden *Türkmenler*'in saldırısına uğradılar; *Haleb*'den yardımcı kuvvetler tam zamanında yetişmeselerdi, *Türkmenler*'in elinden kurtulamıyacaklardı[1].

İbrahim Beğ'den sonra yerine geçen **Ahmed Beğ** devrinde (ölümü: 819=1417) *Yüregirler* ve *Çukur-Ova*'daki diğer *Üç-Oklu* boylar mutlu bir hayat geçirdiler. Ondan sonra *Çukur-Ova*'da **Memlük** hâkimiyeti kuvvetle yerleşti ve bu, **Osmanlı** devrine kadar sürdü. *Yüreğir, Kınık* ve *Özerli Türkmenler*'i arasında bilhassa XV. yüzyıldan itibaren çiftçiliğin geliştiği anlaşılıyor. **Osmanlı** hâkimiyeti (1517) başladığı esnada, *Yüreğir* ve *Kınıklar* oymak hayatını ve teşkilatını kaybetmiş idiler. *Yüreğir* ve *Kınık* adları da artık o zaman onların oturdukları yerleri ifade ediyordu. Her ne kadar *Kınık* adı şimdi unutulmuş ise de *Yüregir* adı, bu boyun *Çukur-Ova*'daki mühim siyasî rolünün bir hâtırası olarak zamanımıza kadar gelmiştir.

XVI. yüzyılda ancak *Haleb Türkmenleri* ve *Dulkadırlı eli* arasında çok küçük *Yüreğir* oymaklarına rastgelinebiliyor. Bu husus şüphesiz

1 *Bu hususlarda: F. Sümer, Çukur-Ova tarihine dâir araştırmalar, s. 37-40.*

en başta *Yüreğirler*'in bütün obaları ile *Çukur-Ova*'da yerleşmeleri ile ilgili olmalıdır. *Haleb Türkmenleri* arasındaki *Yüreğir* oymağı 29 vergi nüfuslu olup, bu oymağın **Sultan İbrahim** devrinde *A'zaz*'a bağlı *Kara-Köprü* adlı köyde yerleşmiş olduğu görülüyor. Bu *Kara-Köprü* köyü şimdi *Kilis*'in doğusunda bulunan aynı addaki köy olacaktır.

Dulkadırlı eline bağlı bulunan diğer *Yüreğir* oymağı ise 33 vergi nüfusludur. Bu oymak kışın *Suriye* çölünde, yazın *Bin-Boğa*'da yaşamakta idi[1]. Bu oymağın *Haleb Türkmenleri* arasındaki oymağın bir kolu olması pek muhtemeldir[2].

XXI. İĞDİR (İGDİR)

Tarihî ve coğrafî kaynaklarda adı az geçen boylardan biri de *İğdirler*'dir. Yer adlarına gelince, XVI. yüzyılda bu boya ait 43 köy ve ekinlik görülebilmiştir [3]. Bunlardan başka aynı yüzyılda, muhtelif bölgelerde olmak üzere, bazı İğdir oymakları da bulunmaktadır.

1. **T a r s u s :** Bu bölgedeki *Gökçelü* adlı boy arasında bulunan *İğdir* obası iki kol halinde olup, ayrı ayrı ekinliklerde çiftçilik yapmaktadır. Bunlardan başka *Adana* çevresinde de aynı adda iki küçük oymak yaşadığı gibi, yine bu bölgedeki *Sarı-Hamzalı* oymağının da bir *İğdir* teşekkülü olduğu anlaşılıyor[4].

2. **İ ç - İ l :** *İğdirler*'den mühim bir kolun da bu bölgede yerleştiği anlaşılıyor. Hattâ söylemek mümkün olabilir ki *İç-İl* bölgesindeki *Türk* halkı başlıca *Beğ-Dili, Ywa* ve *İğdirler*'den meydana gelmiştir. Bu bölgedeki *İğdirler Karı-Taş, Gülnar* ve *Mut* yöresinde yaşıyorlardı. *Karı-Taş*'da yaşıyan *İğdirler* iki kola ayrılmış olup, bu kollardan biri *Biçer İğdiri* adını taşıyor. *Biçer İğdiri* **Kanunî** devrinde *Ak-Virân* (169 vergi nüfuslu), *Kördüzlür* (? 86 vergi nüfuslu), *Tezeklü* (33 vergi nüfuslu), *Üç-Ayaklu* (41 vergi nüfuslu), *Argıd-Kaş* (46 vergi nüfuslu) köylerinde oturuyordu. Öteki kol olan Oturak İğdirler'in ise Gani (?) Divân (103 vergi nüfuslu), *Nirun* (? 149 vergi nüfuslu) ve *Sandavi* (? 40 vergi nüfuslu) köylerinde yaşadıkları görülür.

İğdirler'in *Gülnar*'da sadece *Üç-Başlu* adlı köyde oturdukları anlaşılıyor. Bu köydeki *İğdirler*'in **II. Bayezid** devrindeki vergi nüfusları 178 idi. *Sipahi* olan *İğdir Oğulları*'nın nesli de (30 vergi nüfuslu) aynı köyde veya ona yakın bir yerde yaşıyor. **II. Bayezid** devrindeki **Osmanlı-Memlük** harbi dolayısiyle *Varsak* beyleri arasında geçen

1 *F. Sümer, Bayındır, Peçenek ve Yüregirler, s. 344.*

2 *Onun hakkında daha fazla bilgi için bk. F.Sümer, Ramazan Oğlu Ahmed Bey, TDA, Sayı 94, s.149-151.*

3 *Cedvele bk.*

4 *F. Sümer, Anadolu'da Üç-Oklu Oğuz boylarına mensub teşekküller, s. 470-471, 502-503.*

İğdir-Oğlu,[1] bu ailenin başındaki beği ifade ediyor.

İç-İl'deki bu *İğdirler*'in bir obası da aynı devirde *Orta-Anadolu*'daki *Koç-Hisar* yöresinde yaşayan büyükçe bir *Boz-Doğan* oymağı arasında görülmektedir ki, şimdi ondan bahsedilecektir.

3. **K o ç - H i s a r :** *İç-İl* bölgesindeki ünlü boylardan biri olup, *Silifke* bölgesinde oturan büyük *Boz-Doğan* boyunun bir kolu *Orta-Anadolu*'daki *Koç-Hisar* bölgesinde yurt tutmuştur. **II. Bayezid** devrinde bu *Boz-Doğan* kolunun obaları arasında 93 vergi nüfuslu bir *İğdir* teşekkülü görülmektedir. Bu keyfiyet *Boz-Doğan* teşekkülünün İğdir boyuna mensup bulunduğunu gösterebilir. *İç-İl* bölgesinde de her iki teşekkülün yan yana yaşaması bunu teyid etmektedir[2].

4. **T e k e S a n c a ğ ı :** XVI. yüzyılda bu sancağın *Kara-Hisar* kazasında 272 vergi nüfuslu bir *İğdir* oymağı yaşadığı gibi, yine aynı sancakta bir yöre ve 6 köy de bu boyun adını taşımaktadır. Bilhassa bu yer adları *Iğdirler*'in *Teke* sancağında kalabalık bir surette yerleşmiş olduğunu ifade etmektedir. **Yazıcı-Oğlu Ali** *Antalya*'nın **Selçuklu** hükümdarı **Gıyaseddin Keyhüsrev** tarafından fethini anlatırken "ol memleketin sahraları ve bîşeleri *İğdir*'den yörük evi ile doldu" demektedir ki, bu söz müellifin zamanında *İğdirler*'in *Teke*'de kalabalık bir halde yaşadıklarını göstermesi bakımından önemli bir değer taşımaktadır.

5. **H a m i d S a n c a ğ ı :** Bu sancağın *Eğirdir* kazasındaki *Yörükler* arasında bu boya mensup bir oymak görülmektedir bu oymak, 72 vergi nüfusuna sahiptir.

6. **M e n t e ş e S a n c a ğ ı :** *Menteşe* sancağı'nda yaşayan *İğdir* oymağı bu sancaktaki büyük teşekküllerden biri olan *Horzumlu* obaları arasında bulunmaktadır. *İğdir İsa* gibi bir ad taşıyan bu obanın **Kanunî** devrinde 99 vergi nüfusu vardı[3].

7. **A t - Ç e k e n : II. Bayezid** devrinde *Ak-Saray* bölgesindeki teşekküller arasında 5 vergi nüfuslu bu adda çok küçük bir oymak görülmektedir.

8. **İ r a n :** *Fars*'daki *Kaşgay* adlı büyük *Türk* topluluğu arasında 500 evlik bir *İğdir* oymağı görülmektedir[4]. Bu *Iğdır* oymağının oraya nereden geldiği üzerinde bir tahminde dahi bulunmak mümkün olmadı.

9. **H a z a r - Ö t e s i T ü r k m e n l e r i :** *İğdir* boyundan mühim bir kol da *Mangışlak* yarımadasında yaşıyordu[5].

1 *Âşık-Paşa-Zâde, Tevârih-i âl-i Osman, s. 233.*

2 *F. Sümer, aynı yazı, s. 471, 504.*

3 *F. Sümer, aynı yazı, s. 472, 504.*

4 *Mes'ud Keyhan, Coğrafya-i mufassal-i İran, II, s. 79.*

5 *Ebû'l-Gazi, Şecere-i Terâkime, s. 66; aynı müellif, Şecere-i Türk, yayınlayan P.I. Desmaisons, Amsterdam, 1970, s. 210, Türkiye türkçesi Rıza Nur, s. 220; Barthold, A History of the Turkman people, s. 137.*

Bu *Iğdırlar* orada *Çavuldur* ve diğer bazı ufak oymaklar ile *Esen İlini* meydana getirmişlerdi. XIX. yüzyılın ikinci yarısında bu *İğdırlar Çavdur (<Çavuldur)*'lara tâbi bulunuyorlar ve *Çavdurlar*'ın diğer obaları gibi *Aral* ile *Hazar* denizi arasındaki bölgede yaşıyorlardı[1]. Zamanımızda *Göklen Türkmenleri* arasındaki 150 evlik *Çarvar İğdır* adlı obanın[2] bu *İğdırlar*'ın güneye göç etmiş bir kısmı olduğu mahakkaktır. *Mangışlak*'taki *İğdırlar*'den bir bölüğün de *Çavuldur* ve *Soynacılar*'a mensup bölükler ile beraber XVIII. yüzyılda *Kuzey-Kafkasya*'ya göç ettiklerinden ve sonra bunların *Stavropol Türkmenleri* adı ile anıldıklarından daha önce bahsedilmişti.

XXII. BÜĞDÜZ
(BÜGDÜZ)

Reşided-din'deki bölümde bu boya mensup **Kuzucu** adlı bir beyden bahsedilir. **Kuzucu** aynı yerde son *Oğuz* yabgusu **Ali-Han**'ın, oğlu **Şah-Melik**'in atabeği olarak geçer[3].

Dede-Korkut destanlarındaki "bıyığı kanlı" şeklinde vasıflandırılan **Emen Beğ** de *Büğdüz*'den gösterilir. Bunlar *Büğdüz* boyunun *Oğuzlar*'ın *İslâmiyet*'ten önceki tarihlerinde ve İslâmiyeti kabul ettikleri devrin ilk zamanlarında destanlarda yankılar yapacak derecede bir rol oynadığını gösterir.

Büğdüzler'e ait *Anadolu*'da 22 yer adı tesbit edilebilmiştir[4]. Buna göre *Büğdüzler* **Reşided-din**'in listesinde olduğu gibi, bizim bu yer adları cedvelinde de sonlarda (17.) bulunmaktadır. Bununla beraber bu yer adları *Büğdüzler*'in de *Anadolu*'nun fetih ve iskânında diğer kardeş boyların yanında oldukça mühim bir rol oynadıklarını gösteriyor. Fakat aynı boya ait XVI. yüzyılda ancak küçük bir *Büğdüz* oymağı bulunmaktadır. *Haleb Türkmenleri* arasında görülen bu Büğdüz oymağı 65 vergi evi kadardır. Defterde bu *Büğdüzler*'in Hama taraflarında yaşadıkları yazılıyor[5].

XVI. yüzyıldaki bu 22 *Büğdüz* yer adından bugün ancak üçü kalmıştır[6].

XXIII. YIVA
(İVA)

Selçuklular devrinde adı sık sık geçen boylardan biri de *Ywalar*'dır. *Kâşgarlı*[7], bu boyun adının *İva, Yawa, Ywa, Yava* (ايوا) ve

1 *A. Vambery, Travels in central Asia, s. 303.*
2 *Mes'ud Keyhan, aynı eser, II, s. 102.*
3 *Oğuzlar'a ait destanî mahiyetde eserler, s. 378-379.*
4 *Cedvele bk.*
5 *F. Sümer, Anadolu'da Üç-Oklu Oğuz boylarına mensub teşekküller, s. 473-474, 505.*
6 *Türkiye'de Meskûn yerler kılavuzu, s. 184.*

Awa gibi beş söyleniş şeklini tesbit etmişti. XII. yüzyılda onlardan *el-İvâiyye* (الايوانية) veya *İva* (ايوا ، ايوه) şeklinde bahsediliyor. Tahrir defterlerinde ise *Iva* ve *Ywa* (يوا ، يوه) yazılışları görülmektedir.

Selçuklular Devrinde Yıvalar

1. P e r ç e m - O ğ u l l a r ı : Yıyalar XII. yüzyılda *Hemedan*'ın batısında oluyorlardı. Burası İran'da Kurdistan denilen bölgeye dahildi. Bu bölge, daha önce de belirtildiği gibi, *Dinever, Kirmanşah, Hulvan* ve *Şehrızor* şehirlerini içine alıyordu. *Yıvalar* bu bölgede kalabalık bir halde yaşıyorlardı. Hattâ *Musul* atabeği **İmaded-din Zengî** onların bir bölüğünü daha önce *Suriye*'ye getirerek Haleb bölgesine yerleştirmişti.

Yıvalar'ın *Seyhun* boylarından *İran*'a *Avşar* ve *Salğurlar* ile birlikte 1130 tarihlerinde geldikleri kuvvetli bir ihtimal ile söylenebilir.

553 (1158) yılında **İva Perçem**'e[1] mensup *Türkmenler*'in *Cebel* bölgesinde yağma faaliyetlerini arttırmaları üzerine *Bağdad* halîfe hükümeti **Mengü-Bars** kumandasında, bunların üzerine kuvvet gönderdi. **Mengü-Bars** *Türkmenler*'i ağır bir bozguna uğrattıktan sonra kesilmiş başlar ve tutsaklar ile *Bağdad*'a döndü[2].

568 (1172) yılında **Perçem**'in, buyruğundaki *Türkmenler* ile *Hemedan*'ın batısındaki yöreye akın ederek *Dinever*'i yağmaladığı görülüyor. Bunu *Nahçivan*'da haber alan **İl-Deñiz**, atlı asker ile sür'atle **Perçem**'in üzerine yürüyerek onu *Bağdad* yakınına kadar kovaladı. Hattâ **İl-Deñiz**'in *Bağdad* yakınına kadar gelmesi onun *Bağdad*'a saldıracağı zannını uyandırdığından halîfe bir yandan asker toplamağa, diğer yandan da surları berkitmeye başladı. Fakat **İl-Deñiz** halîfeden özür dileyerek maksadının yalnız **Perçem**'i ülkesinde yağmalarda yapmaktan vazgeçirmek olduğunu söyledi[3]. Anlaşıldığına göre **Perçem** halîfe'yi metbu tanıyordu; oğullarının da bunu sadakatle devam ettirdikleri görülüyor. Hattâ **Perçem**'in bu hareketi halîfe'nin gizli emriyle yapmış olması da muhtemeldir.

583 (1187) yılında son **Selçuklu Sultanı Tuğrul** ile hâlîfenin veziri **Celâleddin b. Yunus** arasında *Hemedan* dolaylarında yapılan savaşta *Yıvalar* da halîfe ordusunda yer almışlardı. **Râvendî**'ye göre savaş esnasında **Selçuklu** ordusunun sol kolunda bulunan **Ay-Aba**

8 *Kilisli, I, s. 56, III, s. 18-20, Atalay, I,s. 56, III, s. 24-27.*

1 *Perçem, bilindiği üzere, şimdi kâkül manasında kullanılan bir kelimedir. XI. yüzyılda yiğitlerin savaşlarda takındıkları ipek parçasına veya aynı maksatla kullanılan yak öküzü'nün kuyruğuna deniliyordu. Diğer Türkler buna beçkem demekte idiler. Bu kelimeler için, Clauson'ın sözlüğüne bk. (An Etymological dictionary of pre-thirteenth-century Turkish, Oxford, 1972, s.295).*

2 *İbn ul-Esîr, XI, s. 107.*

3 *Aynı eser, XI, s. 177.*

kumandasındaki atabeğli askerler (yani **Pehlivan**ın *memlükleri*) bozguna uğrayarak kaçmışlar ve *Yıvalar* tarafından kovalanmışlardır. Fakat atabeğli askerler ağırlıklarını bırakarak *Türkmenler*'in takibinden kurtuldular. Esasen *Türkmenler*'in asıl maksadı da ganimet (doyumluk) ele geçirmekti. Onların ağırlıkları ellerine geçince savaş meydanına dönmiyerek ülkelerinin yolunu tuttular. Halbuki savaş **Sultan Tuğrul** tarafından kazanılmıştı. Bu savaşta *Yıvalar*'ın başında *Perçem*'in oğlu **Mahmud** vardı[1].

Irak Selçuklu sultanlığına son veren **Harizm-Şah Tegiş** *Irak-ı Acem*'deki bazı yöreleri **Selçuklu** emirlerine bırakmıştı. Bunlar halife'nin tahriki ile çok geçmeden **Harizm-Şah**'a isyan ettiler ise de **Harizm-Şah**'ın oğlu **Rey** vâlisi **Yunus Han** tarafından bozguna uğratıldılar. Bu bozgundan kaçıp kurtulan emirler *Yıva* beyine sığındılar[2]. Bu münasebetle **Ravendî**, *Yıva* beyini *melik* (kıral) kelimesiyle vasıflandırır.

Bu hâdiseden sonra halife askeriyle **Harizm-Şah Tegiş**'in *Hemedan* vâlisi **Mayaçık**'ın ordusu arasında yapılan ve *Bağdad* kuvvetlerinin yenilgisiyle sona eren savaşta *Yıvalar*'ın da halife ordusu arasında yer almış olduklarını biliyoruz[3].

Perçem-oğlu Mahmud'dan sonra *Yıvalar*'ın başına **Fahred-din İbrahim**'in geçtiği anlaşılıyor. 593 (1196) yılında **Ata-Beğ Özbek** adına *Hemedan*'da vâlilik yapmağa başlayan **Nured-din Gökçe**, *Yıva* beyliğini de ortadan kaldırmayı düşünerek bu beyliğin topraklarına yağma akınları yapmağa başlamıştı; fakat **Gökçe**, *Yıva* beyinin mukabeleye hazırlanması üzerine *Hemedan*'a dönmeğe mecbur kaldı[4].

605 (1208) yılında **Melik İbrahim** bir Bâtınî tarafından öldürüldü. Bâtınî *Yıva melikine* yaklaşmak için yıllarca beklemiş ve bu esnada kendini tamamen ibadete vermiş bir insan gibi göstermişti.

Ebû Ishak Fahreddin İbrahim dirayetli bir melik idi. Onu kimin öldürttüğünü kaynak yazmıyor. **Fahreddin İbrahim**'den sonra **Mahmud**'un oğlu **Perçem** geçmiştir. **Emir Perçem**, 605 yılının Ramazan ayında (1209 Mart-Nisan) *Bağdad*'a gelerek halifenin katına çıkmış, kendisine elbise giydirilmiş, kılıç kuşatılmış ve ayrıca 10.000 altın da verilmiştir[5].

II. Perçem'den sonra **Şihâbeddin Süleyman Şah**'ı *Yıva* beyi

1 *Ahbâr ud-devlet-is-Selcukiyye, s. 177.*

2 *Râvendî, s. 377.*

3 *Aynı eser, s. 382.*

4 *Aynı eser, s. 392.*

5 İbnus-Sâi, *"el-Câmi'ül-muhtasar"*, yayınlayan M. Cevad. *Bağdad, 1934, IX, s. 130. Yıvalar* İve şeklinde ve başlarında Perçem olarak bu sırada yazılmakta olan İbn-i İsfendiyar'ın *Tarih-i Taberistan*'ında geçiyor (s. 143, 160, 161).

olarak görüyoruz. **Süleyman Şah** *Ywalar*'ın en ünlü beyleridir. Fakat **Süleyman Şah**, 610 (1213) yılından önce bilinmeyen bir sebepten Halîfe **en-Nâsir li-dinillah** tarafından azledilerek yerine kardeşi geçirilmiştir[1]. Fakat bunun fiilen yerine getirilip getirilmediği bilinemiyor.

Celâl ed-din Harizm-Şah 621 (1224) yılında halîfenin ülkesine yaptığı bir seferden dönerken *Hemedan* yakınındaki *Bahar* kalesinde oturan **Süleyman Şah**'ın yanına uğramış ve orada onun kızkardeşi ile evlenmiştir[2]. **Süleyman Şah**, *Bağdad* halîfesini olduğu gibi, **Celâl ed-din**'i de metbu tanımıştır[3].

Tarih-i Guzîde'deki *Luristan* meliklerine ait bahiste **Süleyman Şah**'a dâir bazı bilgiler de bulunmaktadır. Bunlara göre *Küçük Lur* emîri **Şeref ed-din Ebu Bekir, Süleyman Şah**'ın, **Melike Hâtun** adlı kızkardeşi ile evli idi[4]. Bu *Lur* emîrinin ölümünden sonra yerine geçen kardeşi **İzz ed-din, Melike Hâtun** ile evlenmiş ve ondan iki oğlu dünyaya gelmiştir. Fakat **İzz ed-din**'in, amcası oğlu **Hüsame d-din Halil** tarafından öldürülmesi üzerine **İzz ed-din**'in küçük yaştaki oğulları dayılarının yanına kaçtılar. Bundan sonra **Süleyman Şah** ile yeni *Lur* emîri arasında sürekli bir mücadele başladı. Vukubulan birçok çarpışmalardan sonra *Şapur* ovasında yapılan bir savaşta *Lur* ordusu bozuldu ve **Hüsam ed-din Halil** de öldürüldü (1246). **Süleyman Şah** düşmanı **Hüsamed-din Halil**'in ölümüne üzülmüş ve onun hakkında o anda bir rübaî söylemiştir[5].

Süleyman Şah halîfelik hükümetine samimî bir şekilde bağlanmıştı. Komşu *Lur* emîrleri, *Fars*'taki *Salğurlular, Musul* hükümdarı **Hülegü**'yü metbu tanıdıkları halde **Süleyman Şah** Halîfeden ayrılmadı. Hattâ, 1258 yılında **Moğollar** *Bağdad*'ı kuşattıklarında şehri müdafaa edenlerden biri de **Süleyman Şah** idi. *Bağdad*'ın düşmesi üzerine **Süleyman Şah** da halîfe ve diğer Türk kumandanları ile birlikte şehit edildi[6]. Kendisi bu sırada epeyce yaşlı olmalıdır. **Hamdullah-ı Müstevfî**'ye göre[7], **Hülegü**'nün *Bağdad* seferine katılan *Lur* emîri **Bedr ed-din Mes'ud Süleyman Şah**'ın öldürülmemesi için **Hülegü**'ye ricada bulunmuş ise de, ricasını kabul

1 *İbn ul-Esîr, XII, s. 139.*

2 *Nesevî, metin, s. 186, fransızca tercüme s. 308.*

3 *Aynı eser, s. 210.*

4 *Tarih-i guzîde, s. 555, 556.*

5 *Bu rübâinin türkçe tercümesi şudur: "Zavallı* **Bedr oğlu Halil** *şaşkınlaşıp*
Baharın (kale) arzusu tohumunu ruhuna ekmiş
Hırsının şeytanı **Süleyman**'*ın (Yıva beyi) mülkünü (almayı) arıyordu.*
(Fakat) **Süleyman**'*ın devlerinin elinde mahvoldu"*
(aynı eser, s. 557).

6 **Reşided-din**, *Câmiut-tevârih , Qutremère yay., Paris, 1836, s. 232, 244, 246, 274, 294; Ebû'l-Ferec, el-Muhtarasar ud-duvel, Beyrut, 1890, s. 472, 474.*

7 *Aynı eser, s. 557.*

ettirememiştir. Bununla beraber **Süleyman Şah**'ın aile ve maiyyetini himaye etmeğe muvaffak olan *Lur* emîri, onları *Luristan*'a götürmüştür. Bunların bir kısmı ortalık yatıştıktan sonra *Bağdad*'a dönmüşlerdir.

Süleyman Şah'ın oldukça kültür sahibi bir insan olduğu anlaşılıyor. Yukarıda onun bir rübâisinden bahsedilmişti. **Hamdullah-ı Müstevfî**[1], **Süleyman Şah**'ın meddahı olan bir şâirden de bahseder. **Reşid ed-din** ise *Yıva* beyinin yıldızlar ilmine vâkıf olduğunu bildiriyor.

Yine **Hamdullah-ı Müstevfî**'ye göre[2], *Kürdistan* bölgesi 15 idarî yöreye ayrılmakta olup, **Süleyman Şah** zamanında bölgenin geliri 200 tumana yakın idi. Halbuki müellifin zamanında aynı bölgeden ancak 20 tuman, 1500 dinar elde edebiliyordu. Bu mukayese, **Süleyman Şah** zamanında *Kürdistan* vilâyetinin nasıl mamur olduğunu açık bir şekilde gösterir.

Süleyman Şah *Yıvaları*'nın âkibeti hakkında bilgimiz yoktur. **Minorsky**[3], **Kara-Koyunlu** eline mensup *Baharlu* oymağının adının **Süleyman Şah**'ın oturduğu *Bahar* kalesinden geldiğini kabul ederek **Kara-Koyunlular**'ın *Yıvalar*'ın nesli olduklarını düşünmüştür.

2. U r m i y e Y ı v a l a r ı : XIII. yüzyılın ilk çeyreğinde kalabalık bir *Yıva* kümesinin de *Urmiye* yöresinde yaşadığı görülüyor. Kuvvetle muhtemeldir ki bunlar *Moğol* istilâsı sonucunda *Türkistan*'dan gelmiş, **Süleyman Şah** *Yıvaları*'ndan ayrı bir koldu.

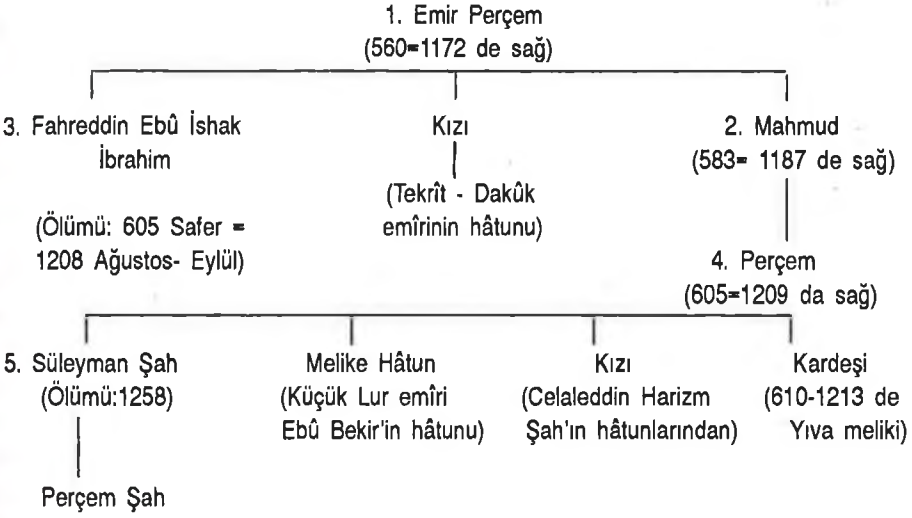
Bu *Yıvalar* kalabalık olup 10.000 atlı çıkarıyorlardı. **Muhammed-i Nesevî**'ye göre[4], bunlar **Sultan Celâl ed-din**'i hiçe sayarak yollara korku salmakta ve uç ülkelerine akınlar yapmakta idiler. Bu sebeble **Celâl ed-din**, *Ahlat*'tan dönerek bunların üzerine yürümüştür. *Yıvalar*'dan birçokları öldürülerek çok ganimet ele geçirilmiştir. Koyun sürülerinden ibaret olan ve *Muğan*'a sevkolunan bu ganimetin hazineye ait olan kısmı 30.000 dinar kıymetinde idi[5].

Bu hâdiseden 623 (1226) yılında bahseden **İbn ul-Esîr**[6], *Yıvalar*'ın yağma faaliyetlerine dâir tafsilât vermektedir. Ona göre *Uşnu* ve *Urmiye* şehirleri *Yıvalar*'ın elinde olduğu gibi, onlar *Hoy* şehrinden de haraç alıyorlardı. *Yıvalar* **Celâl ed-din**'in ilk önce *Gürcüler* ve sonra da *Ahlat*'ın zaptı ile uğraşmasını fırsat sayıp ticaret

1 *Aynı eser, s. 552.*
2 *Nuzhet ul-kulûb, s. 107.*
3 *The Clan of the Qaram-Qoyunlu rulers, Köprülü Armağanı, s. 292-293, 294.*
4 *s. 126, tercüme, s.210.*
5 *Gösterilen yer.*
6 *XII, s. 313.*

kervanlarını vurarak yolların emniyetini ortadan kaldırmışlardır. Bu arada *Tebriz* tâcirlerinin *Erzurum*'dan *Tebriz*'e getirmekte oldukları 20.000 koyunu da *Tebriz* yakınında ellerine geçirip götürmüşlerdi. *Ywalar*'ın işi ileri vardırmaları üzerine son **Selçuklu Sultanı Tuğrul**'un kızı olan zevcesi hatun'un ricası üzerine **Celâl ed-dîn** *Ahlat* kuşatmasını bırakarak onların üzerine yürüdü. *Ywalar* **Celâl ed-din**'in *Ahlat*'tan ayrılmayacağına emin oldukları için sarp dağlarına çıkmayarak yurtlarında kaygısızca oturuyorlardı. İşte bu sırada **Celal ed-din** onları çevirdi, çoğunu öldürüp, çoluk ve çocuklarını tutsak aldı ve davarlarının pek çoğunu da eline geçirdi[1]. Bu hâdiseden 6 yıl sonra *Moğollar*'ın gelmesi üzerine onlar da *Âzerbaycan*'daki *Türkmenler* gibi batıya gitmiş olmalıdırlar.

YIVA PERÇEM OĞULLARI SOYKÜTÜĞÜ

3. **Y a r u k l u l a r :** Ak-Sunkur oğlu Zengî (ölm. 1146) *Musul*'dan sonra *Haleb*'e hâkim olup *Haçlılar* ile mücadeleye girişince *Şehrizor* bölgesinde **Yıvalar**'ın bir bölüğüne *Haleb* bölgesinde yurd vererek onlara *Haçlılar* ile savaşmalarını, zaptedecekleri toprakların kendilerinin olacağını söylemişti. Bu göçürme 1140'dan önce olmuştur. Göçürülen bu *Ywalar*'ın başında **Arslan oğlu Yaruk** adlı bir bey vardı.

Yaruk eski *Türkçe*de ışık demektir bu *Ywa* beyinin heybetli bir görünüşü olduğu bildirilir. Fakat iyi bir bey idi; *Haleb*'in güneyinde *Kuwayk* çayı kıyısındaki bir tepe üzerinde kendisi, oğulları, diğer yakınları ve kendisine tâbi olanlar için evler yapılmış, içtimai eserler meydana

1 *Gösterilen yer.*

getirilmiş ve bu semt *Yarukiyye (Yaruklu)* adıyla anılmıştır. **Emîr Bedreddin Yaruk** 564 (1168-1169) yılında ölmüştür.

Yaruk'un bir çok oğlunu tanıyoruz. Bunlardan **Bedreddin Doldurum, Selâhaddin-i Eyyubî**'nin en itibarlı emirlerinden biri idi. Onun *Anteb* yöresindeki *Tel Bâşir* ve *Tel Hâlid*kalelerinin sahibi olduğunu biliyoruz.

Bedreddin Doldurum 611 (1214-1215) yılında öldü. Yiğit, mert ve cömert bir beydi. Yerine oğlu **Fetheddin** geçti. **Fetheddin** 615 (1218) yılına kadar adı geçen kaleleri idare etti.

Yaruklular *Haleb* ve *Yarukuyye* adlı mahallelerinde pek çok mescid'den başka medrese, hamam, su yolu ve çarşı yaptırmışlardı.

Yaruklular Soykütüğü

Arslan
(Oğuz Yıva boyundan)
Bahâeddin Yaruk
(Ölümü: 564=1168-1169)

- Ak-Toğan (574=1178. 1179'da sağ)
- Mâlik (581= 1185'de sağ)
- Bedreddin Doldurum (Ölümü: 611=1214-1215)
  - Fetheddin (615=1219'da sağ)

Osmanlı Devrinde Yıvalar

Selçuklu devrinde (XIII. yüzyılda) *Anadolu*'da *Ywalar*'ın yaşadıklarına dâir **İbn Bibi**'de bir kayda rastgeliniyor. Bu kayda göre[1], **Rukn ud-din Kılıç Arslan**'ın, ağabeyi **II. İzz ud-din Keykâvus**'a karşı saltanat davasına kalkışması üzerine Vezir **Kadı İzz ud-din** hazinede bulunan paraları sarfederek asker toplamağa başlamış ve kısa bir zamanda *Arab, Gurbet* (?), İva (ایوه), *Gence, Kürd* ve *Kıfçak (Kıpçak)*'dan asker devşirilmiştir. Bu **Yıvalar**'ın *Hoy* ve *Urmiye* taraflarından *Anadolu*'ya gelmiş *Ywalar* olması en kuvvetli ihtimaldir.

XVI. yüzyılda *Ywalar*'a ait 20 yer adına rastgelinebiliyor[2]. Bu devirde gerek yer adları, gerek oymaklar (یوه) ve (یوا) imlâları ile yazılmıştır. Bu kelimeleri görüldüğü üzere *Yuva* şeklinde okumak mümkün ise de bunları *şüphelide olsa Ywa şeklinde okumaktan başka çare yoktur. Ancak* (یوالو) şeklindeki yer ve oymak adlarının *Ywalı* olarak okunmasının çok güç olduğunu söylemeliyiz.

Osmanlı devrinde gerek *Ywa* (ایوه ، ایوا) gerek (یوالو) şeklinde

1 لشکر بسیار از عرب و عربت و ایوه وکنجه و کردو قفجاق
(tıpkı basım, s. 613).

2 *Cedvele bk.*

yazılan bazı oymaklar vardır ki, aşağıda bunların en belli başlılarından bahsedilmiştir.

1. **H a l e b T ü r k m e n l e r i :** Bu *Türkmen* topluluğu arasında *Hayl-Ywa* (خيل) şeklinde bir oymak görülüyor. Buradaki ilk kelimenin aslı ve manası bence meçhuldur. Bu kelimenin *arabça* atlar ve atlı sınıfı demek olan hayl kelimesi olup olmayacağını bilemiyoruz. **Kanunî**'nin ilk hükümdarlık yıllarında bu *Ywa* oymağı **Emet Kethüda**'nın emrinde olup, 200 çadırdan müteşekkildir. **II. Selim** devrinde nüfusu bir hayli artan *Ywa* oymağı beş kola ayrılmıştır. Bu kollardan birinin *Yağmur* ve *Yellüce* adlı ekinliklerde yerleştiği görülüyor. XVII. yüzyılın ortalarına doğru bu *Ywalar*'dan ancak 150 çadırlık bir kol eski yaşayışını sürdürmekte idi[1].

2. **D u l k a d ı r l ı :** XVI. yüzyılda bu topluluk arasında da *Ywalu* (yahut *Yuwalu*) adlı bir oymak vardı. Bu oymak *Durmuş Hacılu, Dergeç, Esencelu, Yahşı-Hanlu, Sufyanlu* ve *Ywalu* adlı obalara ayrılmıştır. Bu obalardan bazıları güneyde, *Gündüzlü* ve *Kınık* kazalarındaki kışlaklarında çiftçilik yapmaktadır. **II. Selim** devrinden itibaren bu oymaklardan *Kara-Ywalu* (veya *Yuwalu*) şeklinde bahsediliyor[2]. *Dulkadırlı eli* arasında ayrıca *Ywa* (يوه) adlı 35 vergi evlik bir oymak da görülmektedir.

3. **Y e n i - İ l :** *Yeni-İl*'de 156 vergi nüfuslu *Ywa* (يوه) adlı bir oymağa rastgeliniyor. Bu oymağın *Dulkadırlu eli* arasındaki *Yıvalar*'ın bir kolu olması pek muhtemeldir[3].

4. **K a y s e r i :** *Kayseri* çevresinde yaşayan *Türkmen* oymaklarından biri de *Ywalu* (veya *Yuvalu*) adlı 183 vergi nüfuslu bir teşekküldür. Bundan başka *Ürgüb* dolaylarında da *Ywa* adlı bir oymak yaşamakta idi. **I. Selim** devrinde bu oymak üç kola ayrılmış olup, bunlardan 46 vergi nüfuslu birinci kol *Kışlacık*, 48 vergi nüfuslu ikinci kol *Kara-Ywalu* (yahut *Yuwalu*), 41 vergi nüfuslu olan üçüncü kol da *Ağ-İshaklu* ekinliğinde çiftçilik yapmaktadır[4].

5. **T a r s u s :** Bu yörede **II. Selim** devrinde *Ywa* adlı, iki kola ayrılmış (birincisi 31 vergi evi, diğeri 11) bir oymak yaşamakta idi[5].

6. **İ ç - İ l : II. Bayezid** devrinde *İç-İl*'deki büyük teşekküllerden biri de *Ywa* oymağı idi. Bu oymak *İç-İl*'deki diğer birçok teşekküller gibi tamamen köylerde yerleşmiş olmakla beraber oymak teşkilâtını henüz muhafaza etmektedir. Bu oymağın adı bazan *Ywalı* olarak da yazılıyor. *İç-İl Yivaları*'nın *Büyük-Ywa* ve *Küçük-Ywa* olmak üzere

1 *F. Sümer, Yıva Oğuz boyuna dâir, s. 161-162.*
2 *Aynı yazı, s. 162-163.*
3 *Aynı yazı, s. 163-164.*
4 *Aynı yazı, s. 164.*
5 *Aynı yazı s. 165.*

iki büyük kola ayrıldığı görülüyor. *Büyük-Ywa* kolu eski *Gülnar* ile *Anamur* arasındaki *Ak-Saz* adlı yörede toplu bir halde yerleşmişlerdir. *Küçük-Ywa* kolu da yine toplu bir halde *Anamur*'un kuzey ve batısındaki topraklarda yurt tutmuştur. Bu ikinci kola mensup bazı oymaklar *Anamur* kasabasında da yerleşmişlerdir. Ayrıca *Büyük-Ywa* adlı iki köy olup, bu köylerin her ikisi de *Küçük-Ywa* toprağında bulunuyordu. Bu köylerin, kolların başında bulunan ailelerin oturdukları yerler olduğu anlaşılıyor. **II. Bayezid** devrinde *Büyük-Ywa* koluna ait kırk kadar köy gösteriliyor ki, bunların bir kısmı adlarını zamanımıza kadar muhafaza etmişlerdir. *Küçük-Ywalar* ise *Anamur* kasabasından başka 14 köyde yerleşmişlerdi.

Daha önce söylendiği ve bir çok misalleri görüldüğü üzere *Türkiye*, oymaklarca yapılan bu şekildeki geniş iskânlar ile doğmuştur.

II. Bayezid devrinde *İç-İl* bölgesindeki başlıca oymakların taşıdıkları adlar bu oymakların başında bulunan ailelerin de adları idi. *Boz-Doğan oğulları*, *Turgut-oğulları*, *Hoca-Yunus-oğulları*, *İğdir-oğulları*, *Beğ-Dili oğulları* ve nihayet *Ywa-oğulları*. *Ywa-oğulları*'ndan adları tesbit edilebilen şahıslar şunlardır: **Hüseyin Beğ, Ali Beğ, Mehmed Beğ, Alâed-din Beğ ve Paşa Beğ**. Bunlardan **Hüseyin Beğ**, *Büyük-Ywa* köyünde bir câmi yaptırmış ve bunun için de bir vakıf tesis etmişti. **Ali Beğ**'in *Kızılca* köyünde bir mescidi olduğunu biliyoruz. Yine bunlardan **Paşa Beğ** *Kazancılar* köyünde **Ahî Seyyidî** adlı bir şeyh adına bir zâviye yaptırmıştır. **Alâed-din** ve **Mehmed** adlı *Ywa beyleri* de **II. Bayezid** devrinde tımar sahibi idiler. **Pîr Ali** adlı bir kimsenin de *Ywa oğulları*'nın atadan dededen (eben an cedd) kethüdası olduğu için avârız-ı divâniyye ve tekâlifi örfiyye'den muaf olduğunu da biliyoruz[1].

7. **İ r a n Y ı v a l a r ı** : *İran*'da **Moğol** devrinden sonra bu adda büyük bir oymak görülemiyor. Ancak **Safevî** devrindeki *Kaçar* boyunun obaları arasında *Ywa* (یوه) adlı bir oba da bulunmaktadır. *Kaçar* boyunun aslında *Anadolu*'lu (*Boz-Ok* bölgesinden) olduğu daha önce birkaç defa söylenmişti. XVI. yüzyılın sonlarında **İmam Kulu Han** gibi ünlü *Kaçar* beylerinin *Kaçar*'ın *Ywa* obasına mensup olduklarını biliyoruz[2].

XXIV. KINIK

Kınıklar, bilindiği üzere, **Selçuklu** hânedanını çıkarmış olan boydur. Halbuki bu boy *Oğuz* boylarının *İslâmiyet*ten önceki siyasî ve içtimaî mevkilerine göre tanzim edilmiş olan **Reşided-din**'in listesinde

1 *Aynı yazı, s. 165-166.*

2 وامام قلیخان مذکور از اویماق یوهٔ قاجار است که اسماعیل میرزا تربیت نموده بحکومت قراباغ سربلند شده بود
(Tarih-i âlem ârâ-yi Abbasî, I, s. 385).

en sonuncu sırada bulunmaktadır.

Kınıklar, bizim yer adları cetvelinde 81 köy ile *Kayı* ve *Avşar*'dan sonra üçüncü sırada yer almışlardır[1]. Bu yer adlarından pek mühim bir kısmının *Anadolu*'nun fethine katılmış Kınıklar'a ait olduğu şüphesizdir. Fakat bu boyun tarihi, **Selçuklu** hânedanını çıkarmak ve *Anadolu*'nun fethinde büyük bir rol oynamakla sona ermemiştir. XIII. yüzyılda *Suriye*'deki kalabalık *Türkmen* kümesi arasında yine bu boydan ehemmiyetli bir kolun bulunduğu görülüyor. Filhakika bu *Türkmen* kümesinin *Üç-Ok* kolunu başlıca *Yüreğir*, *Kınık*, *Bayındır* ve *Salurlar* oluşturuyorlardı. Bu *Üç-Oklar*, daha önce söylendiği gibi, **Memlük** ordusunun yanında *Çukur-Ova*'nın fethine katıldılar ve orada yurd tuttular. Bu suretle *Çukur-Ova*'daki en eski *Türk* halkının esası bu **Üç-Oklu** boylarından meydana gelmiştir.

Kınıklar, *Yüreğirler* gibi, *Çukur-Ova*'da geniş bir yerde yurd tuttular. Burası batıda *Ceyhan* ırmağından doğuda *Gâvur dağları*na dek uzanıyordu. Yani *Kınıklar*'ın yurdu bugünkü *Ceyhan* kazasının bir kısım toprakları ile *Osmaniye* kazasını içine alıyordu. *Kınıklar*'ın, *Yüreğirler* gibi, *Üç-Oklar*'ın ve *Çukur-Ova* bölgesinin en kuvvetli teşekküllerinden biri olduğunu biliyoruz. Fakat onların başındaki aileye dâir bugüne kadar hiç bir bilgi edinilemedi.

1375 yılında *Ermeni* kıralını *Sis*'te muhasara eden *Türkmen* beylerinden **Ebû Bekir**, pek muhtemel olarak *Kınıklar*'ın beyi idi.

Başta *Ramazan-oğulları*'nın *Yüreğirleri* olmak üzere **Üç-Oklu Türkmenler**, **Boz-Oklar** gibi **Memlûk** emîrleri arasındaki mevki ve ihtiras mücadelelerini fırsat bilerek kendi çıkarlarına göre hareket etmeğe başladılar. Bunlar 1378'de üzerine gönderilen **Temür-Bay** kumandasındaki **Memlük** ordusunu perişan ettikten sonra **Memlûk** hâkimiyetini büsbütün üzerlerinden attılar.

783 (1381-1382) yılında *Hâleb* valisi olan **Yol-Boğa** *Üç-Oklar*'ı yeniden tabiiyet altına alabilmek için ilk tedbir olarak onlar arasında ihtilaf çıkarmaya girişti. Gerçekten **Yol-Boğa** bu tedbirinde muvaffak olmuş ve 785 (1383)'de **Kınıklar** *Yüreğirler*'e saldırmışlardı[2]. *Kınıklar* bu hâdiseden birkaç yıl sonra yanlarında *Üç-Oklar*'a mensup diğer bazı teşekküller olduğu halde **Kadı Burhaned-din**'in ülkesinde kargaşalıklar çıkardılar.

Fakat XVI. yüzyıldan itibaren bu *Kınıklar*'dan bir daha bahsedilmiyor. Onlar ne gibi bir sebeble siyâsî ehemmiyetlerini kaybettiler? Şimdiki durumda bu sorunun cevabını vermek mümkün olmuyor.

Osmanlı fethinin ilk yıllarında *Kınık* yöresi beyi **Göç-Eri oğlu**

1 *Cedvele bk. Kınık yer adlarının çoğu zamanımıza kadar gelmiştir (Türkiyede Meskûn yerler kılavuzu, s. 681-682). Bunlardan başka İzmir'e bağlı Kınık adlı bir kasaba da vardır.*

2 *Bu hususlarda: F. Sümer, Çukur-Ova tarihine dâir araştırmalar, s. 24-25, 38.*

Hamza Beğ idi. Bu beyin *Kınıklar*'dan olduğuna dâir hiçbir bilgi yok ise de buna ihtimal verilebilir. **Osmanlı** hâkimiyetinin ilk yıllarında *Kınıklar*'ın toprağa bağlandıkları görülüyor. Aralarında pek az göçer ev vardı ki, bunların da sonradan başka yerlerden gelmiş olmaları muhtemeldir.

Kınıklar'ın oturdukları yer XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar kendi adları ile anılan bir kaza idi. Fakat pek hayret edilir ki bugün *Çukur-Ova*'da *Kınık* kazasının yerini hiç bir kimse bilmemektedir. Kınık sadece yörenin değil aynı zamanda bir kale ve kasabanın da adı idi.

Kınık kalesinin, *Toprak-Kalesi* olduğu anlaşılıyor. Kasabaya gelince onun da kalenin kuzey ve doğusundaki yer olduğunu tahmin etmekteyiz. Bu kasaba 928 (1522) yılında iki mahalleden müteşekkil idi. Zamanla gelişen kasabanın mahalleleri 954 (1547) yılında beşe çıkmıştı. Hülasa XVI. yüzyılda 75 köy ve ekinliği olan *Kınık* kazası pek mamur bir halde idi. Fakat XVII. yüzyılda bu *Kınık* kazası, kasabası, köyleri ve ekinlikleri ile birlikte yok oldu. Öyle ki bugün ne Kınık kazasının, ne de *Kınık* köylerinden pek çoğunun yeri bilinmiyor[1].

XVI. Yüzyılda Kınık Oymakları

XVI. yüzyılda *Haleb Türkmenleri*, *Ankara Yörükleri* ile *Aydın*'daki *Karaca-Koyunlu* topluluğu arasında bu adda bazı küçük oymaklar görülmektedir ki, bunların en ehemmiyetlisi *Haleb Türkmenleri* arasında bulunan oymaktır.

1. **H a l e b T ü r k m e n l e r i :** Bu *Türkmen* topluluğu arasında yaşayan *Kınık* oymağı biraz önce kendisinden bahsettiğimiz *Kınıklar*'ın *Kuzey-Suriye*'de kalmış bir koludur. Bu *Kınık* topluluğu **Kanunî**'nin ilk saltanat yıllarında üç kola ayrılmıştı. Bunlardan **Kırım Kethüda**'nın buyruğundaki birinci kolun 51, **Hasan Kethüda**'nın idaresindeki ikinci kolun 40, kethüdası söylenmeyen üçüncü kolun da yine 40 vergi nüfuslu olduğu görülüyor. **II. Selim** devrinde *Kınıklar*'ın nüfusu bir misline yakın artarak 254'e çıkmıştır. Mezkûr devirde onlar tek bir kethüdaya tâbi idiler ki bu da yukarıda adı geçen **Kırım Kethüda** idi.

Kınıklar XVII. yüzyılın ortalarına kadar eski yaşayışlarını devam ettirmişlerdir. **Sultan İbrahim** devrinde onların *Rum* (Sivas) vilâyetinde *Aralık-Evi* adlı bir yerde yaşadıkları görülüyor[2].

1104 (1692-1693) tarihinde *Hama* ve *Humus* sancaklarında yerleştirilen *Türkmen* oymakları arasında *Kınık-Uşak* adlı bir oymak da vardır. Bu oymak bahsini ettiğimiz *Kınıklar*'ın yerleşmemiş bir kalıntısı

1 *F. Sümer, aynı yazı, gösterilen yer.*

2 *F. Sümer, Üç-Oklu Oğuz boylarına mensup teşekküller, s. 475-476, 505-506.*

veyahut başka bir oymak idi[1]. Esasen *Hama* yöresine yerleştirilen bu oymağın 60 vergi nüfuslu küçük bir oymak olduğu anlaşılıyor[2].

2. **A n k a r a :** *Ankara Yörükleri* arasındaki *Kınık* oymağı 123 vergi nüfuslu bir oymaktır. Bu *Kınık* oymağı *Sifri Hisar (Siwri-Hisar)* yöresinde yaşamakta idi[3]. Daha önce de birkaç defa işaret edildiği gibi, *Ankara* bölgesi *Oğuz* boylarına ait en fazla yer adları bulunan bölgelerin arasında yer alır. Bu yer adları XII. yüzyılda şöhretleri *Horasan*'a dek gitmiş kalabalık bir *Türkmen* kümesinden kalmış yadigârlar, hâtıralar idi. İşte bu yadigârlar arasında *Kınık* boyuna ait 9 köy bulunmaktadır.

3. **K a r a c a - K o y u n l u (Aydın) :** *Aydın* sancağındaki *Karaca-Koyunlu* topluluğu arasındaki *Kınık* oymağı, nüfusu çok az bir teşekküldür. 37 vergi evi olan bu oymak *Kınıklar* adını taşıyor. Onun 11 evlik *Alalar* adlı küçük bir obası da vardı.

Yine aynı topluluk arasında قنو تلر adlı bir oymağa da rastgeliniyor. Bunun en doğru okunuş şekli *Konuklar* olsa gerektir. Fakat defterlerin birinde sarih olarak "k" esre ile harekelenmiştir. Ben de bunu göz önüne aldım. Değilse *Kınık*ın bir şive hususiyeti neticesinde bu şekli aldığından şüpheliyim. Bununla beraber bu oymaktan söz etmeyi de faydasız bulmadım.

Fâtih devrinde bu *Kınıklar* biri 217, diğeri de 65 vergi nüfuslu olmak üzere iki kol halinde yaşıyorlardı. XVI. yüzyılda ise *Kınıklar*'ın yeni kollara ayrıldığı ve bunların da muhtelif yerlerde yaşadığı görülüyor. Bu kollardan biri (56 ev) *Tire* çevresinde, diğer bir kol da *Tire*'ye bağlı *Meskenci* köyünde oturmaktadır. *Kınıklar*'ın öbür kolları ise *Ayasuluğ* yöresindeki *Karcılar, Beğlik-Dere, Uzunluca, Kilise, Boz Alan, Küçük-Kedfiye, Yedi-Berguş* gibi köylerde yerleşmişlerdir[4].

XVI. Yüzyılda *Anadolu*'da *Selçuklu* (سلجوقيو) adlı bazı oymaklara, **Selçük** ve **Selçik** (سلجوك , سلجيك) şeklinde yer adları ve şahıslara da rastgeliniyor. *Selçüklü* adlı oymaklardan biri *Tarsus* bölgesindeki *Kusun* boyunun obaları arasında bulunmaktadır. 925 (1519) yılında bu oba 45 vergi evinden müteşekkil idi. Aynı adda bir oymağa da *Afyon-Karahisar* bölgesinde rastgelinmektedir. Bu da 30 evden müteşekkil idi. Üçüncü bir oymak da *At-Çekenler* arasında görülüyor. Bu oymağın ismi *Selçuklu* (سلجوقيو) şeklinde yazılıyor. Bu oymaklar da adlarını şahıslardan almışlardır.

1 *F. Sümer, gösterilen yer.*
2 *Cengiz Orhonlu, aynı eser, s. 67.*
3 *F. Sümer, aynı yazı, s. 477, 506.*
4 *F. Sümer, aynı yazı, s. 478-479, 597.*

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DESTANLARI

DESTANLARI

Oğuzlar'ın kendi dillerinde yazılmış biricik millî destanları Dede Korkut destanları'dır. Bu destanlar son asırlara kadar Anadolu Türkleri arasında sevilerek dinlenmiş, okunmuş ve Anadolu Türkleri'nin, ataları Oğuzlar'a karşı daha derin bir bağlılık duymalarında âmil olmuştur. Öyle ki XV. yüzyılda Türkiye'de yaygın bir Oğuzculuk cereyanının mevcudiyeti bile görülmektedir.

Fakat XVII. yüzyıldan itibaren bu destanlar Türkiye'de ehemmiyetlerini kaybetmeğe başladılar. Ozanların yerini âşıklar aldı. Bunlar ise yeni bir destan terennüm ediyorlardı. Bu yeni destan Celâlî Kör-Oğlu'nun mâceralarını anlatıyordu. Bunun eski içtimaî düzenin XVI. yüzyılın sonlarında yıkılması ile yakından ilgili olduğu muhakkaktır. Eski içtimaî düzenin yıkılması ile yalnız Dede Korkut destanları ehemmiyetten düşmekle kalmamış, devlet de kudretini kaybetmiş ve Türk halkı da zayıf, yoksul ve muzdarip bir cemiyet haline gelmiştir. İşte Kör-Oğlu bu cemiyetin destanıdır.

Kör-Oğlu destanı daha XVII. yüzyılda İran Türkleri arasında da yayıldı ve onlar tarafından da alâka ile karşılandı. O derecede ki onların da millî destanı haline geldi. Mezhebî ayrılık, kanlı harbler Anadolu ve İran Türkleri'nin ortak kavmî kültür birliği geleneğini devam ettirmelerine engel olamamıştı. Kör-Oğlu'na karşılık, oradan da Türkiye'ye Kerem ile Aslı, Arzu ile Kanber, Aşık Garib gibi halk romanları gelmiştir.

Hazar-Ötesi Türkmenleri'ne gelince, onlar arasında eskiden beri Oğuz-nâmeler bulunduğu ve bunlarda Dede Korkut ile Salur Kazan'a ait mühim bahislerin yer aldığı bilinmekte ise de elimizdeki Dede Korkut destanlarının bu Türkmenlerce tanınmadığı anlaşılıyor. Buna karşılık Kör-Oğlu destanı Türkmenler arasında da kısa bir zamanda yayılmış ve onlarca da -millî destanları olarak- benimsenmiştir. Böylece, Geredeli Celâli Kör-Oğlu Ruşen'in şahsiyeti etrafında teşekkül eden bu destan, Dede Korkut destanları gibi, Oğuz Türkleri'nin, diğer bir deyimle Batı Türkleri'nin üç ayrı ülkede yaşayan torunlarının ortak millî destanları vasfını kazanmıştır.

Burada Câmiût-tevârih'teki "Türkler'in tarihi ve Oğuz'un cihangirliğinin hikâyesi" ile uygurca "Oğuz Kağan destanı" yeniden ele alınmayıb, onlar hakkında umumî mahiyette birkaç söz söylenmekle yetinilecektir.

Önce şu hususu belirtelim ki uygurca Oğuz Kağan destanı'nın da İran'da, İlhanlı devrinde, Gazan Han veya halefi zamanında yazıldığından asla şüphe edilmemelidir. Bu eserin başka bir yerde, hele Uygur ülkesinde yazılmış olması mümkün değildir. Çünkü onun

yazılmasına sebep olan manevî hava ancak İran'daki İlhanlı sarayı ve çevresinde görülmektedir. Bu manevî havayı kuvvetli bir Türkçülük şuuru aydınlatıyordu. İşte her iki eserin meydana getirilmesine âmil olan bu Türkçülük şuurudur. Esasen her iki eserin ehemmiyeti de, bize göre, burada, yani böyle bir şuurun mevcudiyetini göstermiş olmalarındadır. Değilse onlar ne hakikî bir destanın vasıflarını taşırlar, ne de tarihî kaynak olmak bakımından değerli sayılabilirler.

Bunlardan Câmiut-tevârih'teki "Türkler'in tarihi ve Oğuz'un cihangirliğinin hikâyesi," uygurca destanın islâmi bir görüş ile işlenmiş bir versiyonundan başka bir şey değildir[1]. Bu sebeble uygurca Oğuz Kağan destanı, ötekine nazaran birkaç yıl daha önce yazılmış olsa gerektir. Uygurca Oğuz destanı ile ilgili olarak bizim asıl merak ettiğimiz husus, destanın nerede son bulduğudur. Şimdiki durumda bu soruyu cevaplandırmak mümkün olmuyor.

Her iki eser bize bu Türkçülük şuurunun mahiyeti hakkında oldukça açık bir fikir vermektedir. Anlaşıldığına göre bu şuurun esasları şunlardır:

a) Oğuz Han'dan eserin yazıldığı devre kadar Türk âlemini, adları zikredilen şu kavimler temsil etmektedir: Oğuz (Türkmen), Uygur, Kıpçak, Kañlı, Karluk, Kalaç.

b) Türkler'in de eski zamanlarda yaşamış, Moğollar'ın Cengiz Han'ı gibi, cihangir bir hükümdarları vardır. Bu cihangir hükümdarın adı Oğuz Kağan (veya Han) dır.

c) Türk dünyası, Oğuz Han'ın yaptığı büyük fetihler neticesinde meydana gelmiştir. Yani Türk kavimlerinin Beş-Balık bölgesinden Kara-Deniz'in kuzeyine ve Anadolu'da Adalar Denizi'ne kadar yayılmış olmaları Oğuz Han'ın fetihlerinden ileri gelmiştir.

ç) Oğuzlar Oğuz Han'ın 24 torunundan inmişlerdir. Uygurlar Oğuz Han'ın öz kavmi veya ona itaat eden Türkler'dir. Kıpçak, Kañlı, Karluk ve Kalaçlar da Oğuz Han'ın beylerinden türemişlerdir.

d) Türkler'in tarihi bölümü'nde, Oğuz Han, kavmini hak dinine sokmak için Tanrı tarafından gönderilmiş bir hükümdar olarak gösterilir. Böylece hem kavmine Allah'ın dinini getirmiş, hem de büyük fetihler yapmış bir peygamber hükümdara sahip olmakla Türkler'in hem Moğollar, hem de Arablar kadar şerefli veya onlardan da şerefli ve üstün bir kavim oldukları ifade edilmiştir.

Her iki eserde ve Türk-Moğol ensabı bahsinde Türkmenler'e en şerefli mevkiin verilmesi bu çalışmalara en fazla onların katılmış olduğu şeklinde izah edilemez. Esasen Türkmenler'e mensup şahısların, Uygur bahşıları gibi, bu çalışmalara katıldıklarını da kesin olarak bilmiyoruz. Diğer taraftan Türkmenler'in Moğollar katında

1 *Bunlar hakkında: F. Sümer, Oğuzlar'a ait destanî mahiyyette eserler, s. 359-389.*

Uygurlar gibi itibarlı bir mevkie sahip olmadıkları da bir gerçektir. Ancak o zamanlar açıkça görülen vâkıa şu idi ki, Türkmenler Mangışlak'tan Adalar Denizi'ne kadar uzanan çok geniş sahada kavmî varlıklarını kuvvetle muhafaza ederek yaşıyorlardı. Diğer taraftan yakın bir mâzide Selçuklu hânedanı idaresinde büyük bir imparatorluk da kurmuşlardı. Halbuki diğer Türk kavimleri ne varlıklarını koruyabilmişler, ne de Türkmenler gibi parlak bir mâziye sahip olabilmişlerdi. Nitekim Türkmenler, varlıklarını kuvvetle muhafaza etmelerinin neticesi olarak ve bu eserlerde kendilerine verilen en şerefli mevkie lâyık bir şekilde, dünya çapında büyük roller oynamakta devam etmişlerdir.

İlhanlı sarayı ve çevresinde başlıyan Türkçülük şuuru, Anadolu'da Oğuzculuk şuuru şeklinde XVII. yüzyıla kadar sürmüştür. Bu şuurun Osmanlı hânedanının siyasî başarılarında rol oynayan başlıca manevî âmillerinden biri olduğunu söylemek her halde yanlış bir görüş sayılmaz. Yazıcı Oğlu'nun Osman Gazi'ye isnat ettiği:

"Osman, Ertuğrul oğlusun"
Oğuz, Kara-Han neslisin
Hakkın bir kemter kulusun
İstanbul'u aç gülzar yap !"

şiirinde bu şuur manevî bir âmil olarak görünmüyor mu? Esasen daha önceleri belirtildiği gibi, Osmanlı hânedanı Oğuz Han'ın soyundan gelmeğe ve kendisini Kayı boyundan saymaya çok ehemmiyet vermiştir; Kayı damgasını ailenin resmî alâmeti kabul etmiş, Şehzadelere Oğuz Han ve Korkut gibi adlar koymuştur. Bu husus, yalnız hânedanın ataları olan Oğuzlar'a karşı duyduğu bağlılık ile değil, halkın bu hususdaki hassasiyeti, doğudaki Kara-Koyunlu ve bilhassa Ak-Koyunlu hânedanı ile meydana gelen siyasî rekabet ile de ilgili idi. Çünkü, evvelce söylendiği gibi, bu sonuncu hânedanın hükümdarları da Oğuz Han'ın torunları olduklarını söylüyor ve bunların en büyüğü, Fâtih'in rakibi, Uzun Hasan Beğ kendisini Anadolu Türkleri'nin biricik hükümdarı sayıyordu. Oğuzlar'ın veya Türkler'in hükümdarlığının Kayı boyu beylerinin eline geçerek bunun kıyamete değin süreceğine dâir Oğuzlar'ın büyük velisi Korkut Ata'ya kehânet isnad edilmesi, Osman Gazi'nin, Oğuz beyleri tarafından hükümdar seçildiği iddiası ve Kara-Koyunlu Cihan-Şah'a II. Murad'ın nesebinin kendisininkinden daha şerefli olduğunun söyletilmesi, bahsedilen bu hususlardan ileri geliyor. Yavuz Selim de Memlük hükümdarı Tuman-Bay'a yolladığı bir mektupta 20. göbeğe kadar ata ve dededen hükümdar olduğunu yazmıştı. Böylece kendisini

Oğuz Han'ın soyundan saymakla Osmanlı hânedanı, tâbileri, fakat Cengiz neslinden olan Kırım hanlarına karşı da her hangi bir küçüklük hissi duymuyordu.

Netice itibariyle söz konusu destanlar, ensab bahsi ve Dede Korkut destanları ile birlikte Oğuzculuk şuurunun canlı bir şekilde yaşatılmasında âmil olmaları bakımından da dikkat ve alâkamıza lâyıktırlar.

Osmanlı müelliflerinden Yazıcı-Oğlu, bilindiği üzere, Câmi ut-tevârih'teki Oğuzlar'a dâir ensab bahsini türkçeye çevirdiği gibi, muhtemel olarak, Korkut Ata'ya ait bazı bilgileri de, Türkler'in tarihi bölümünden almıştır. Yazıcı-Oğlu'nun bu tercümesinden Müverrih Ruhî'nin geniş bir şekilde faydalandığını biliyoruz. Yine Yazıcı Oğlu uygurca bir Oğuz-nâme'den bahseder ki bu, elimizdeki Oğuz Kağan destanı olmalıdır. Aynı müellifle çağdaş, Şükrullah da II. Murad devrinde elçilikle gittiği Kara-Koyunlu hükümdarı Cihan Şah'ın Tebriz'deki sarayında uygur yazısıyla yazılmış bir Oğuz tarihi görmüştür. Ak-Koyunlu müverrihi Ebû Bekr-i Tihranî ise Uzun Hasan Beğ'in Oğuz Han ve Nuh aleyhis-selâma değin çıkardığı soy kütüğünü yazarken Câmiut-tevârih'teki ensab bahsinden faydalanmıştır.

İran'daki son Türk hânedanı olan Kaçarlar'ın da ataları saydıkları Oğuzlar'a ilgi gösterdikleri anlaşılıyor. Bu münasebetle Mirza Ebû'l-Kasım, ensab bahsini kaynak yapıp kendi zamanında İran ve Hazar-Ötesi Türkmenleri arasındaki Oğuz boylarına mensup oymaklardan bahseden bir risale kaleme almıştır[1].

Uygurca Oğuz Kağan destanı ile "Türkler'in tarihi ve Oğuz Han'ın cihangirliği'nin hikâyesi" bölümleri üzerindeki bu mülâhazalardan sonra asıl bizim için mühim olan Dede Korkut destanları'na geçebiliriz.

A- DESTANLARIN YAZILDIĞI ZAMANI

Dede Korkut destanları hakkında en eski tarihî bilgiyi Mısır Türk Memlükleri devri müverrihlerinden Ebû Bekr b. Abdullah b. Ay-Beğ ed-Devâdarı (ölm. 1331-32) vermektedir. Bu bilgi aynen şöyledir:

"Ben derim ki burada bu kavmin zuhur, huruc ve işlerinin başlangıcını anlatacağım. Bu, melik büyük baba anlamına gelen (?) Ulu Han Ata Bitikçi adlı kitapta, onların yaradılışlarının başlangıcı ve ataları üzerindeki-arık şeriatın cevaz vermediği-sözlerin kısa bir özetidir. Bu kitabı ilk Türkler'den Moğol ve Kıpçaklar yanlarından ayırmazlar ve bunun onların katında büyük bir değeri vardır; nasıl ki diğer Türkler'in Oğuz-nâme adını verdikleri bir kitabları olduğu gibi. Onlar bu kitabı elden ele dolaştırırlar; orada Oğuzlar'ın işlerinin

1 *Mecmua, Tebriz, 1294, s. 396-423. Fakat bu risale eksiktir.*

(tarihlerinin) başlangıcından ve onların ortaya çıkışlarından itibaren gelen hükümdarlarının ilki ve büyüğü Oğuz'dan bahsedilir. Oğuz-nâme'de onlarca Depe-Göz denilen bir şahsın ahvali (de) anlatılır. Bu Depe-Göz onların yurdlarını yıkmış ve eski Türkler'in ululanını da öldürmüştür. Onların inandıklarına göre Depe-Göz çirkin yaradılışlı idi; başının ortasında bir gözü vardı; kendisine kılıç ve kargı işlemezdi; annesi ulu denizin perilerinden olup, babasının külâhı da ancak on keçi derisinden yapılmıştı. Onların buna dâir günümüze değin aralarında söylenen bir çok sözleri ve ünlü hikâyeleri vardır. Bunları, onlar arasında zeki ve kopuz çalmasını bilenler ezberlerler. Nihâyet bu Depe-Göz, Türkler arasında şerefli ve yiğit olarak tanınmış, Urus oğlu Basat adlı bir genç tarafından öldürülür. Buna da yine onlardan bir kızın koştuğu şart sebeb olmuştur. Bu kızı binicilikte Urus oğlu Basat'dan başka kimse yenememişti. Basat bu kızı yenerek onunla evlendi. Basat'ın babası Urus'a gelib oğlunun kızı yendiğini müjdelediklerinde: "sanki oğlum Depe-Göz'ü öldürmüş gibi konuşuyorsunuz" dedi. Basat adlı genç bunu duyunca bir tedbir ile Depe-Gözü öldürdü. Basat ile Depe-Göz arasında aklın almıyacağı bir çok hâdiseler geçmiştir. Bunlar Türkler'in hurâfelerindendir[1]".

İbn Devâdarî'nin bu sözlerinden bahsettiği Oğuz-nâme'nin bizim Dede Korkut destanları'nı içine alan bir kitap olduğu anlaşılıyor. Bu Oğuz-nâme nerede yazılmıştır? Hiç sanmıyorum ki bu kitap Türkistan'da yazılmış ve Oğuzlar tarafından Yakın Doğu'ya getirilmiş olsun. Bizim kanaatımıza göre, Oğuz-nâme Doğu-Anadolu'da yazılmıştır, yazıldığı tarih de XIV. yüzyılın başları olsa gerektir. Çünkü söylendiği gibi, bu esnada İlhanlı sarayı ve çevresine uygurca Oğuz-nâme (Oğuz Kağan destanı) ile Reşided-din'in Oğuz-nâmesi'nin yazılmasına âmil olmuş bir Türkçülük şuuru hâkim idi. Diğer taraftan biz bu destanları kopuzları ile okuyan ozanların, vazifeli olarak Moğol hanları ve noyanlarının kapı halkı arasında yer almış bulunduklarını biliyoruz.

Ancak, elimizdeki Dede Korkut destanları kitabının, Ed-Devâdârî'nin bahsettiği Oğuz-nâme olmadığı anlaşılıyor. Adı geçen müellifin Tepe-Göz'ü öldüren Basat'ın destanı hakkında verdiği haberler, elimizdeki Basat destanı'nda görülemiyor. Hattâ bizim destanda Basat'ın sevgilisine ait tek bir söz bile yoktur. Diğer taraftan şimdi bahsedileceği gibi, bizim destanlarda bir takım kelimeler görülmektedir ki, bunların da bu Oğuz-nâme'de bulunması mümkün değildir. Ed-Devâdarî'nin bildirdiği bu en orijinal Oğuz-nâme'nin bize kadar gelmemiş olmasına ne kadar uzülünse yeridir.

1 *Dürer üt-tîcân ve gurerül-tevârihil-ezmân, Süleymaniye, Damad İbrahim Paşa ktp., nr 913, 202 a-b.*

Elimizdeki destanlara gelince, bunların biri tam, diğeri eksik iki yazma nüshası vardır. Bu nüshaların her ikisi de aynı nüshaya dayanmakta veya eksik nüsha tam nüshadan kopye edilmiş bulunmaktadır[1].

Elimizdeki Dede Korkut destanlarının XV. yüzyılın ikinci yarısında tesbit edilmiş yanı yazılmış olduğu umumiyetle kabul edilmişti. Biz de vaktiyle çıkan küçük bir yazımızda[2] aynı görüşü müdafaa etmiştik. Ancak, şimdi zikredeceğimiz deliller ile biz bunların XVI. yüzyılın ikinci yarısında bir ozanın ağzından tesbit edilmiş olduğu fikrine, kesin bir şekilde varmış bulunuyoruz.

a. IV. destanda "Başı Açuk Tatyan kalasından" bahsediliyor. XVI. yüzyılın Safevî müverrihi Rumlu Hasan Beğ Başı Açuk'un, çağdaşı olan Gürcü kıralı Bakrat'ın lakabı olduğunu söylüyor[3]. Başı Açuk'un üç, beş yıl sonra Kanunî'nin tâbiiyetini kabul etmiş olduğu görülüyor[4]. Başı Açuk sözüne daha eski eserlerde rastgelinemiyor.

b. Yine destanlarda, Osmanlı devleti teşkilâtındaki anlamı ile, paşa, sancak beği kelimeleri de geçiyor. Paşa[5] ve sancak beği[6] deyimlerinin Osmanlılar'dan başka Türk devletlerinde, bu arada Kara-Koyunlular'ın ve Ak-Koyunlular'ın askerî teşkilâtlarında kullanılmadığı malûmdur.

c. Bunlardan başka alay ve gönder (kargı) kelimeleri de görülmektedir. Bunlardan alay Osmanlı devleti teşkilâtındaki anlamı ile kullanılıyor. Sonuncu kelimeyi de yalnız Osmanlılar'ın kullandıkları anlaşılıyor. Alay ve gönder kelimelerinin rumca olduğu söylenmektedir.

1 *Muharrem Ergin, Dede Korkut kitabı, giriş, s. 68. Her iki nüshanın tavsifi hakkında yine buraya bk. (s. 64-70). Dede Korkut destanlarının bizde üç yayını yapılmıştır:*
a- Kilisli Rifat, Kitab-ı Dede Korkut alâ lisan-ı tâife-i Oğuzân, Asâr-ı İslâmiye ve Milliye Tedkik Encümeni Neşriyatı, İstanbul, 1332.
b- Orhan Şaik Gökyay, Dede Korkut, İstanbul, 1938.
c- Muharrem Ergin, Dede Korkut kitabı, I, Giriş-metin-faksimile, T.D.K., Ankara, 1958, II, İndeks, gramer T.D.K., Ankara, 1963 (Eserimizde M.Ergin'in yayını kullanılmış olup rakamlar bu yayına aittir)
ç- Dede Korkut kitabının şu ingilizce tercümesinden de faydalanılabilir. F.Sümer. A.E. Uysal- W.S. Walker, The Book of Dede Korkut, University of Texas Press, Austin and London.

2 *Dede Korkut kitabı'na dair bazı mülâhazalar, Türk folklor araştırmaları, 1952, sayı 30, s. 467-472.*

3 درین سال [یعنی 950 = 1543] سلطان سلیمان بادشاه روم موسی باشا را که حاکم ارض روم بود باشصت امیر سنجق بتسخیر کرجستان ارسال نمود رومیان بر حسب فرمان متوجه داوایلی شدند ملك بقراط که بیاش آجوق اشتهار دارد قلعهٔ ایلی را مستحکم ساخته جمعی از ناوران در انجا گذاشته خود بکوهستان و جنگلستان رفت.

(s.306). Aynı müellif Şah Tahmasb'ın Gürcistan'a bir sefer yapması üzerine Baş Açuk'un Safevî hükümdarının huzuruna gelerek hil'at giydiğini yazıyor (s. 316). Baş Açuk Kara-Deniz kıyısında Faş ile İnger çayları arasındaki baş şehri Kutatis olan bölgenin kralı idi. Baş Açuk aynı yüzyılın sonlarında Bakrat'ın idare ettiği yerin adı olmuştur (Tarih-i âlem ârâ-yi Abbasî, II, dizin).

4 *"Hususan tâife-i hâife-i Gürci'den Vereze nâm lâîn ki anın gibi bîdîn daima muharrik-i silsile-i fesad u isyan ve âheng-i inad u tuğyandan hâli olmayub pirâye-i fazl-ı nâmütenâhîbi olan ümerâ kullarımdan Baş Açuk Melikin vilâyetinden nice nâhiyeleri nehb u gâret ve ehalisini katl u hasâret eyliyüb"... (Feridun Beğ, Münşeat us-selâtin, I, s. 625-626).*

5 *"Çün inayet Tanrı'dan oldu; beğiin paşanın himmeti Kan Turalı'ya oldu" (s. 191).*

6 *"Bayındır Han yirmi dört bahadır sancak beğini Yigeneg'e yoldaşlığa bile koştu (s. 201, 204).*

ç. Destanlardan birinde "beş akçalu ulûfeciler" sözü de geçiyor ki, buna da İran'daki Türk devletleri teşkilatın da rastgelinemedi.

Zikredilen bu hususlar, destanların sadece XVI. yüzyılın ikinci yarısında yazılmış olmakla kalmayıp, bu yazılmanın aynı zamanda Osmanlı hakimiyeti devrinde yapıldığını da göstermektedir.

Bu destanlar, şüphesiz Erzurum'da, Kuzey-Âzerbaycan'da veya Şirvan'da yazılmış olabilir. Kuzey-Âzerbaycan (güneyi de) ve Şirvan, 999-1012 (1590-1603) yılları arasında olmak üzere, 13 yıl Osmanlı hâkimiyetinde kalmıştı. Şirvan ülkesinde XVII. yüzyılın ikinci yarısında bile Dede Korkut destanları'nın canlı bir şekilde yaşadığını biliyoruz[1].

Bununla beraber, biz destanların Erzurum-Bayburt bölgesinde yazılmış olduğu kanaatındayız. Çünkü:

a. Destanlarda, az önce söylendiği gibi, Osmanlı devleti teşkilâtına ait bazı kelimeler vardır: Paşa, sancak beği, alay, gönder, beş akçalu ulûfeciler.

b. Elimizdeki nüshalar, Osmanlı devri Anadolu türkçesi imlâsı ile yazılmışlardır. Bu görüş için sadece bunun yeterli bir delil olduğu görülüyor.

c. XVI. yüzyılda Âzerbaycan ve Şirvan'da bu destanların yazılabileceği böyle bir türkçe nesir edebiyatı yoktu.

ç. Bu destanların XVI. yüzyılın ikinci yarısında Erzurum Bayburt bölgesinde kuvvetli bir şekilde yaşadığını da biliyoruz.

d. Destanlarda Erzurum bölgesi ile ilgili yer adları az değildir: Bayburd, Avnik, Pasin, Kara-Dervend. Bunlara, eskiden beri Erzurum bölgesinde yaşayan Duharlu oymağının adını da ilâve edelim. Bu oymağın adı, III. destanda bir şiirde geçmektedir.

e. Zamanımızda bile bu destanlardan bazısının henüz bu bölgede yaşadığını biliyoruz.

f. Destanlarda açık bir şî'ilik tesiri görülmüyor. Hattâ destanların başında, Dede Korkut'a atfedilen sözler arasında Halîfe Osman b. Affân ile Peygamber'in zevcesi Âişe'nin adı geçtiği gibi, II. destanda da yine Âişe'nin ismine rastgelinir.

B- DESTAN KAHRAMANLARI NEREDE VE NE ZAMAN YAŞADILAR?

Destanlarda görülen yer adlarından çoğu insana ilk bakışta kahramanların Doğu-Anadolu veya Âzerbaycan'da yaşadıkları fikrini verebilir.

1 *Destanlarda bu mesele ile ilgili diğer bazı hususlar için, "Oğuzlar'a ait destanî mahiyette eserler" adlı yazımıza bk. (s. 397-398).*

Destanlarda kahramanların mensup bulundukları Oğuz eli'nin vasıfları ise şunlardır:

a) Tam göçebe.

b) İç Oğuz ve Dış Oğuz olmak üzere iki küme halinde yaşamakta yahut Üç-Ok, Boz-Ok adlarıyle iki kola ayrılmaktadır.

c) Oğuz eli, ülkesinde toplu olarak yaylağa ve kışlağa gidip gelmektedir. Her boy kendisine ait bir yurtta oturmakta, oradaki dağda yaylamaktadır.

ç) Oğuz eli'nin siyasî bir düzeni vardır ve eli feodal bir asilzâde sınıfı idare etmektedir.

d) Oğuz eli'nin koyun etinden başka at eti yediği ve hattâ kımız dahi içtiği görülmektedir.

Doğu-Anadolu'da ve Âzerbaycan'da hiç bir zaman bu vasıflara sahip bir Oğuz eli yaşamamıştır[1]. O halde bu Oğuz eli nerede yaşamıştır? Orta çağ Türk tarihi ile meşgul olan kimse bunun cevabını kolayca verebilir: Seyhun boylarında. Filhakika destanlar Birinci Bölümde tarihlerini, kaynakların verdiği imkân nisbetinde, incelemiş bulunduğumuz Oğuzlar ile ilgilidir. Doğu-Anadolu'nun ve Âzerbaycan'ın tarihi hakkındaki bilgilerimiz zarurî olarak bizi böyle bir hükme götürmektedir. Bu muhtelif göçler ile nüfusu azalıp başlıca Karaçuk dağları bölgesinde yaşayan XI. yüzyıldaki Oğuz eli'nin mi, yoksa XII.yüzyıldaki Oğuz elinin midir? Biz birinci ihtimale daha fazla yer vermekteyiz. Oğuzlar bu hâtıralarını veya onların destanlaşmış şekillerini Yakın Doğu'ya getirdiler. Bunlar bu sırada Oğuznâme adı altında yazıldı ki bu, Ed-Devâdarî'nin bildirdiği kitaptır. Destanlar ozanlar vasıtasiyle halk arasında yaşatılıyordu. Bunlar, zamanın zarurî olarak getirdiği bazı tesirlere uğradıktan sonra yeniden yazıldı ki, şimdi elimizde olanlar bunlardır.

Destanların Seyhun boylarındaki Oğuz eli ile ilgili olduğu o kadar şüphe götürmez bir hakikattir ki, bunu teyid edecek başka deliller aramaya bile lüzum yoktur. Bununla beraber sırf ilmî tecessüs maksadiyle başka yerlerde ve destanların kendisinde bu husus ile ilgili bazı delilleri kaydedelim.

a) Destanlarda büyük bir manevî şahsiyet olarak görünen Dede Korkut, bilindiği gibi, XIV. yüzyılın başlarında İlhanlı sarayında yazılmış Câmiut-tevârih'deki *"Türkler'in tarihi ve Oğuz'un cihangirliğinin hikâyesi"* bölümünde de geçmektedir. Korkut Ata orada Türkistan'da yaşamış Oğuz yabgularının muktedir bir devlet adamı olarak zikredilmekte ve kendisinin kerâmet ıssı (sahibi) olduğu da belirtilmektedir[2]. Korkut Ata'nın mezarı da, Seyhun

1 *Bu hususta daha fazla izahat için: aynı yazı, s. 403-406.*

2 *F. Sümer, aynı yazı, s. 371-373.*

boylarında gösterilir[1].

b) Destanlarda, Bayındır Han sayılmaz ise, feodal merdivenin birinci basamağında bulunan, yani bütün Oğuz beylerinin metbuu olan Salur Kazan Beğ'e, Ebû'l-Gazi'nin Şecere-i Terâkime'sinin başlıca kaynaklarından biri olan Oğuz-nâmeler'de ehemmiyetle yer verildiği görülüyor. Daha önce de işaret edildiği gibi, bu Oğuz-nâmeler bizim destanlardan ayrı bir hüviyete sahip idiler. Bununla beraber her ikisinde de ana unsurları aynı olan bazı ortak olaylar anlatılır. Meselâ bu Oğuz-nâmeler'de Becene (Peçenek) eli başbuğu Doymaduk'un Salur Kazan'ın babası Enkiş'in (? Ulaş) ordasını bastığına Kazan'ın kaçıp anası Cicekli Hatun'un düşman tarafından götürüldüğüne, Enkiş'in üç ay (1161) sonra Doymaduk'a nâibi ile mal gönderib karısını kurtardığına dâir bir parça vardır. Hattâ bu hatunun, kocasının yanına döndükten altı ay sonra bir çocuk doğurması üzerine son derecede öfkelenen Salur Kazan *"bu çocuğu nereden aldın?"* diyerek bir değnekle annesinin başını yarmıştı[2]. Bizim destanlarda da Kâfir beği Şöklü Melik, Salur Kazan'ın ordasını basarak anasını, karısını ve oğlunu tutsak alıp götürür.

Yine Ebû'l-Gazi'nin bu Oğuz-nâmeler'den naklettiği, Kazan Beğ'in başarılarını ve cömertliğini anlatarak onu öğen, dikkate değer bir manzume vardır ki, aynen şöyledir.

"Kaz-Gurt tağdın önür taşnı yuğarlattı.
Salur Kazan ötrü barıp karbab tutdı
İt Becene görüp anı issi gitti
Alplar beğler gören bar mu Kazan kibi.

*

Bir kazanga kırk bir atnın etin saldı.
Ol kazannı sol eliğ birlen aldı
Sağ eliği birlen ilge üleştürdi
Alplar beğler gören bar mu Kazan kibi.

*

Kök asmandın inip keldi tınlı yılan
Her âdemni yutar irdi görgen zaman
Salur Kazan başın kesti birmedi aman
Alplar beğler gören bar mu Kazan kibi.

*

1 *Gök-Yay, giriş, s. VIII-IX.*
Metinde "üç yıl" deniliyor (s.70). Fakat müteakıb satırlar bunun çok açık bir zühul olduğunu gösteriyor.

2 *Şecere-i Terâkime, s. 70.*

Otuz kırk miñ leşker birlen Kazan barıp
İt Becene illerini keldi kırıp
Bir nicesi kutuldular köp yalbarıp
Alplar beğler gören bar mu Kazan kibi.

*

Türk ve Türkman, Arab, Acem raiyetler
Kazan kıldı Müsülmanğa terbiyetler
Kâfirlerni kırdı uşal köp fursatlar
Alplar beğler gören bar mu Kazan kibi.

*

Andın hüner küterdiler barça ulu
Bazılarga orun birdi sağlı sollu
Bizge buldu kamuğ ilin ornu dinkli
Alplar begler gören bar mu Kazan kibi.

*

Seyyah Korkut öler boldun imdi bilgil
Ol Kazan'ın devletine dua kılgıl
Kervan kitti köp kiç kaldın yolga kirgil
Alplar beğler gören bar mu Kazan kibi.".

Bu manzumede geçen Kaz-Gurt dağının Seyhun boylarındaki Karaçuk dağlarının Sayram (İsfîcâb) şehirinin bulunduğu yere yakın kısmının adı olduğu daha önce söylenmişti. Manzumede Kazan Beğ'in gökten inen ve her gördüğünü yiyen canlı (azgın) bir yılanı öldürdüğü bildiriliyor. Bizim destanlardaki bir şiirde de bu yılan öldürme hâdisesine değinilir.

"Yidi başlu ejderhaya yetüp vardum
Heybetinden sol gözüm yaşardı
Hey gözüm nâmert gözüm-muhannes gözüm
Bir yılandan ne var ki korhtun didim
Anda dahi erüm, beğim deyü öğünmedim
Öğünenleri hoş görmedim".

Bunlardan başka yine Şecere-i Terâkime'de Salur Kazan'ın hatununun adı ve vasfı bizim destanlardakinin aynıdır, yani "boyu uzun Burla Hâtun, Salur Kazan'ın oğlunun adı da böyledir: Uruz (Urus).

c) Destanlar bize Oğuz elinin yurdu üzerinde açık bir fikir vermiyor. Destanları okuyan herhangi bir kimse Oğuzlar'ın oturdukları yere dâir kesin bir fikre sahip olamaz. Hattâ Kan-Abkaza, Gence, Berde, Tatyan, Başı Açuk, Gürcistan, Sürmelil, Ağça-Kale, Kara-Dere ve Alınca gibi yer adları dahi bu hususta ona yardım etmez. Öyle ki orada hiç bir zaman Gürcüler'in eline düşmemiş olan Alınca (Alıncak) kalesi bile bir kafir kalesi gibi gösterilir. Hülâsa destanlarda Oğuz eli'nin belli bir yurdu görülmez.

Destanlarda iki yerde Salur Kazan, bir yerde Bayındır Han için söylenmiş bir öğme vardır. Bu öğmede onlar: *"Türkistan'ın direği, Karacuk'un arslanı, Emet Suyu'nun kaplanı"* olarak vasıflandırılırlar. Bunlar işaret edildiği gibi, yalnız bir öğmede geçmekte olup, olaylar ile ilgili yer adlarından değildir. Buradaki Türkistan ile Doğu Anadolu ve geniş manasıyla Azerbaycan, Karaçuk ile Cizre'nin güneyinde ve Dicle'nin batısındaki ve ya Irak'ta Altun köprü'nün batısında bulunan Karaçuk dağı ve emed suyu ile de Dicle kasdedilmiş olabilir. Çünkü anlatanlar kahramanların Doğu Anadolu ile Azerbaycan'da yaşamış olduklarını sanıyorlardı.

Doğu Anadolu ve Azerbaycan'da bu ad da bir dağ görülemedi. Manas destanında böyle bir yer adının geçtiği bildiriliyor.

ç) Destanlarda geçen şahıs adlarından çoğu XI. yüzyıl ve daha önceki zamanlarda kullanılmış eski (arkaik) isimlerdir. Bunlar: Dirse Han, Burla, Duha (Duka)[1] Koca, Dumrul, Basat, Bamsı Beyrek, Bay Büre, Yigenek, Kazılık Koca, Büğdüz Emen, Mamak, Eliğ Koca, Uşun Koca, Egrek, Segrek, hattâ belki de Kazan[2] ve Kıyan Selçük[3].

d) Destanlarda, Oğuzlar'ın düşmanları kâfir adı ile anılıyor. Kavim olarak da yalnız Çerkez adı-o da bir manzumede olmak üzere-bir defa geçiyor[4] ve ülke olarak Gürcistan zikrediliyor.

Destanlarda Oğuz alplarının yağı (düşman) ları olan kâfir beyleri şunlardır: Şökli Melik, Buğacık Melik, Kara Tüken Melik, Kara Arslan Melik, Demir Yaylı Kıpçak Melik, Sunu Sandal Melik, Ağ Melik Çeşme, Arşın Oğlu Direk Tekür, Kara Tekür. Bunlardan son ikisi yani Arşın oğlu Direk Tekür ile Kara Tekür destanda Kara Deniz kıyısında olduğu söylenen Düzmürd kalesinin, Kara Tekür de Alınca (Alıncak) kalesinin beyleridir. Diğerlerinin ise her hangi bir kaleleri olmadığı gibi, kavmiyetleri de belirtilmiyor. Şökli Melik destanların başlıca ve aslî unsurlarından biridir. Destanların dördünde de düşmanı temsil eder ve her defasında arkadaşları Buğacık Melik ve Kara Tüken (yahut Töken) Melik ile birlikte ölür. Kıpçak Melik'e gelince o, Selçuk'un babası Dukak gibi, demir

1 *Bu kelime Selçuk'un babasının adı, Dukak sözü ile mi ilgilidir?.*

2 *XII-XV. yüzyıllarda Anadolu'da Kazan (Gazan) adının kullanıldığına dâir misaller görülemiyor. Yalnız, Kara-Koyunlular'dan Mısır Hoca'nın oğlu Gazan Sultan vardır ki, adını Moğol hükümdarı Kazan'dan almıştır.*

3 *Anadolu'da XV. yüzyılda şahıslara konan Selçuk adı şimdi de olduğu gibi, Selçuklular'ın hâtırasından gelmiştir.*

4 *Kazan Beğ, Toma'nun kalesi tekfuruna tutsak düştüğünde kâfirler ondan kendilerini övmelerini istiyorlar. Kazan Beğ ise şu sözler ile başlıyan bir deyiş söyleyip onları yeriyor:*
"İt kibi küv küv eden Çerkez hırslı
Kılçücük tonuz şölenli
Bir torba saman döşeklü
Yarım kerpiç yasdıklu"
(Ergin, s. 238).

yaylı unvanını taşımaktadır. Anlaşılacağı üzeri bu unvan Türkler'in İslâmiyetden önce kullandıkları yaygın unvanlardan biridir. Kıpçak Melik'in olaylar sahnesinde bir rolü yoktur. Yalnız Kazan Beğ'in yeğeni ve güveyisi Kara Budak'ın ona kan kusturduğu söylenir. Buradaki Kıpçak adının bu beğin mensup bulunduğu eli ifade ettiğinde şüphe yoktur.

Başta Şökli Melik olmak üzere, Oğuzlar'ın düşmanları olan bütün kâfir beylerinin adları, görüldüğü gibi, türkçedir. Şük (Şök) türkçede sükûnet, ağır başlılık demek olup, Şökli, sakin, ağır başlı anlamlarına gelse gerektir. Fakat bu husus ne olursa olsun kesin olarak bildiğimiz şey Şökli'nin Türkler arasında ad olarak kullanıldığıdır. 1071-1072 yılında Suriye'yi açan Oğuz (Türkmen) beylerinden biri bu adı taşıyordu[1].

Netice olarak, Oğuzlar'ın destanlarda kâfir olarak vasıflandırılan düşmanları onların tarihî düşmanları olan Kıpçaklar'dan başkaları değillerdir. Yukarıda geçen Demir Yaylı Kıpçak Melik sözü de bunun için mühim bir delildir. Görüldüğü üzere bir de Arsun oğlu Direk Tekür geçiyor. Direk XIII. yüzyılda Seyhun boylarında Direk unvanlı bir Kıpçak beyi var. Türkçe adlar taşıyan ve bazıları melik ünvanı ile zikredilen kâfir beyleri de Kıpçaklar'ın başbuğlarıdır. Kıpçaklar'ın Oğuzlar'dan çok sonra, ancak XII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren İslâm dinine girmeye başladıklarını biliyoruz.

e) Destanları anlatan ve onun çevresinde Oğuz eli çok eski zamanlarda yaşamış bir kavimdir. Onlar galiba, kahramanların Peygamber çağında yaşadıklarını sanıyorlardı[2]. Ebû'l-Gazi'nin eserinden öğreniyoruz ki, Türkmenler'in Oğuz-nâmelerinde de bu şekilde bir sanma vardı. Fakat onlarda asıl hâkim olan kanaat, Korkut Ata ve Salur Kazan'ın Peygamber'den 300 yıl sonra yani X. yüzyılda yaşadıkları rivayeti idi. Reşid ed-din'deki bölümde Korkut Ata veya onun babası Kezençük'ün Mekke'ye gidip Peygamber'i ziyaret ettiği söylenir[3].

C- KAHRAMANLARIN MÜSLÜMANLIĞI

Destanlarda kahramanlar bize müslüman olarak tanıtılmaktadır. Şecere-i Terâkime'deki Oğuz-nâmeler'den alınmış parçalarda da Salur Kazan Müslüman görünüyor ve onun bu dine hizmet ettiği de belirtiliyor. Destanlarda sahnede görülen şahıslardan ancak üçü

1 وفي ربيع الأول فتح شكلي اميز الترمكه

(Sıbt İbn ul-Cevzî, Mir'at uz-zamân, s.171,173,174,175.

2 *Bunu gösteren bazı ifadeler şunlardır: "Oğuz zamanında bir yiğit ki evlense oh (ok) atardı; Oğuz zamanında Uşun Koca dirler bir er var idi" s. 184, 225).*

3 *F. Sümer, aynı yazı, s. 371. Destanlarda alplardan Bügdüz Emen hakkında: "varuben Peygamberin yüzünü gören gelübeı Oğuz'da sahâbesi olan" denilmektedir s. 113).*

türkçe adlar taşımıyor. Bunlar *"destursuzca Bayındır Han'ın çerisin basan"* Gaflet Koca oğlu Şîr Şemseddîn, ikincisi *"iki kardaş bebeğin öldürüp zelîl gezen"* Düzen oğlu Alp Rüstem, üçüncüsü de *"kırk oynaşlı"* Boğazca Fatma. Bu üç isimden ilk ikisinin ayrı destanları olmamakla beraber adları sık sık geçer; ikisinin de baba adları veriliyor. Hattâ Düzen oğlu Alp Rüstem'in Boz-Oklar'dan olduğu dahi biliniyor. Bu sebeble bilhassa bu son iki ismin destanlara sonradan sokulduğunu iddia etmek bize göre mümkün değildir. Her halde destanların XI. yüzyıldaki Oğuzlar'a ait olduğunu kabul edersek bu mesele de halledilmiş olur. Yani bu takdirde kahramanların Müslüman olduklarına inanılabilir.

Ç- DESTANLARIN KONUSU

Bilindiği üzere elimizdeki Dede-Korkut kitabında 12 destan vardır. Bu 12 destandan ikisinin yani Deli Dumrul ve Basat destanlarının konuları kahramanların tabiat üstü varlıklar ile mücadele etmeleridir. Diğer bir destanda kahraman (Kanturalı) silâhsız olarak boğa, arslan ve buğra gibi hayvanlar ile savaşır. Öteki destanların bazılarında masal unsurları var ise de bunlar hem az, hem de olayların seyrinde önemli sayılabilecek tesirleri görülmez.

Bu on iki destandan I., VI. destanlarda, yani Dirse Han oğlu Buğaç, Deli Dumrul ve Kanturalı destanlarında, olaylar sahnesinde yalnız kahramanlar ve onların yakınları (aile efradı ve yoldaşları) vardır. Diğer destanlarda ise sahnede kahramanla birlikte ad ve sanları belli, siyasî mevkileri değişmeyen bir beğler topluluğu görülür. Bu sebeble bu destanlarda sahne kalabalık, dekor daha zengindir. Destanlardan her birinin kahramanı bu ad ve sanları belli, siyasî mevkileri değişmeyen beylerden biridir.

Tabiat üstü varlıklar ile savaşan kahramanlardan biri Deli Dumrul'dur. Dumrul, Duha (ka) Koca'nın oğludur; yani bütün kahramanlar gibi babasının adı bellidir ve yine onlar gibi bir beydir. O, gözü pek, atılgan ve çabuk parlayan bir kimse olduğu için kendisine destanlardaki bazı kahramanlar gibi deli lâkabı verilmiştir[1]. Nitekim Dumrul bir kuru çayın üstüne kurduğu bir köprüden geçenlerden bileğinin gücüne güvenerek bac almaktadır. Hattâ köprüsünden geçmek istemeyenleri dahi haraç almak için geçmeğe zorlamaktadır. İşte tarihî Deli Dumrul'un şahsiyeti bu olup, eldaşları arasındaki ünü ve hâtıralarda yaşaması da buradan yani köprüsü başında veya kendi yurdu (toprakları)ndan gelip geçenden haraç almasından geliyor. Aradan

1 *Destanlarda korku nedir bilmez, atılgan, fakat mert kimselere deli denilmektedir. Osmanlı devrinde de bu gibi şahıslar için aynı deyim kullanılmış ve akıncılar gibi sınırlarda oturan, gözü pek gençlerden müteşekkil askerî atlı sınıfına deli adı verilmiştir. Bu askerî sınıf hakkında: İ.H. Uzunçarşılı, Osmanlı tarihi, Ankara, 1949, (T.T.K.), II, s. 564.*

zaman geçince Duha Koca'nın oğlunun hâtırası muhayyilede işlenmiş kendisinden başka yiğit, alp bir kimsenin olmadığını sanan Deli Dumrul'un karşısına onun hakkından gelebilecek olan Azrail çıkarılmış ve böylece Deli Dumrul destanı meydana gelmiştir.

İbn Fadlân[1] 922 yılında büyük bir kervanın arasında Oğuz yurdunu geçerken bir Oğuz önlerini kesmiş, ancak istediği verildikten sonra kervanın hareketine müsaade etmişti.

Tepe-Göz adlı korkunç ve olağanüstü yaratık ile savaşan Basat'a gelince o, Oğuz eli'nin Boz-Ok, yahut Dış Oğuz kolunun başı, Uruz Koca'nın küçük oğludur; Kıyan Selçük de ağabeyidir. Basat'ın rolü sadece kendi destanına münhasır kalmıyor. Onun adı sonuncu destanda da geçiyor. Basat bu kardeş kavgasında, yani Üç-Ok (İç-Oğuz) ve Boz-Ok (Dış Oğuz) arasında düşmanlık çıktığı, babası Uruz Koca'nın metbuu Kazan'a ayaklandığı esnada kendisinden korkulan bir şahsiyet olarak bahsediliyor. Beğlerbeği Salur Kazan'ın inakı boz aygırlı Beyrek, çıkan bu düşmanlık sebebiyle Basat'ın ordasını basıp her şeyini eline geçireceğinden kaygılanmış ve korkmuştur. Basat'ın Oğuzlar'ın düşmanlarına karşı da başarıları var mıdır, bilemiyoruz. Ağabeyi Kıyan Selçuk'un Tepe-Göz ile yapılan savaşlarda ödü sıdıb öldüğü söyleniyor. Basat da esasen ağabeğinin öcünü almak için Tepe-Göz ile savaşmaya karar vermişti. Tasavvur etmek mümkün olabilir ki Tepe-Göz belki de aslında Oğuzlar'a büyük acılar çektirmiş ve kayıplar verdirmiş bir düşmanı temsil etmektedir. Yani Tepe-Göz bu lâkabla anılan Kıpçaklar'dan bir düşman başbuğu olabilir[2]. O, üst üste yaptığı baskınlar ile Oğuzlar'ı ve bilhassa Boz-Okları korkunç yenilgilere uğratmış, Basat'ın ağabeyi Kıyan Selçik, Aruk Candan (iki kardeşi ile), Demir Donlu Mamak, Düzen Oğlu Alp Rüstem ve Uşun Koca gibi beyler yapılan savaşlarda ölmüşlerdir. Basat sonra Tepe-Göz'ü yenip öldürerek ihtimal kardeşinin ve eldaşlarının öcünü almıştır. Aradan zaman geçince Tepe-Göz bu lâkabla anılmasından tabiat üstü bir varlık olarak tasavvur edildi.

Birinci destan yani Dirse Han oğlu Buğaç *"boyu"* na gelince, burada ana konu yoldaşlarının hiyanetine uğramış, onlar tarafından kendisi ve aile efradı tutularak kâfir ellerine götürülen bir beyin (Dirse Han) oğlu Buğaç tarafından kurtarılışını anlatmaktadır. Görülüyor ki bu destanın ana konusu her yerde her zaman görülebilen bir olaydır; olağanüstü bir tarafı yoktur.

Şimdiye kadar kendilerinden bahsedilmeyen destanlardan bizim

1 *Togan yay., s. 14, ed-Dehhân yay., s. 98.*

2 *Memlûk emîrlerinden birinin Tepe-Göz et-Tuğrilî ( ) adını taşıdığını biliyoruz. Tepe Göz'ün adı 702 (1302-1303) yılında geçiyor. Tepe Göz bu beyin lakabı olmalıdır. (Makrizî, Kitab us-sulûk, Kahire, 1934-1939, I, s. 940).*

için dikkate lâyık ve üzerinde durulmaya değer görünenleri sonuncu ve ikinci destanlardır. Sonuncu destanda konunun gerçekliği o kadar belirlidir ki, insan kendisini bir tarihî eserin sahifeleri karşısında sanıyor. Konunun anlatılışı da pek güzel ve canlıdır. Bu destanın konusu kısaca şudur: Beğlerbeği Kazan tâbileri olan Üç-Ok ve Boz-Ok beyleri yığınak olunca evini yağmalatırdı. Fakat son defa evini Boz-Ok (Dış Oğuz) beylerinin bulunmadığı bir zamanda yalnız Üç-Ok (İç Oğuz) lara yani kendi öz koluna yağmalatmıştı. Bu şekilde hareket edişinin sebebi açıklanmıyor. Kazan'ın evini kendilerinin bulunmadığı bir zamanda sadece Üç-Oklar'a yağmalatması Boz-Oklar'ın başı ve Kazan'ın dayısı Uruz Koca'nın ve onun tâbileri olan Boz-Ok beğlerinin ağırına gitti. Bu yüzden Kazan'ın ordasına varmıyarak tâbilik vazifesini yerine getirmediler. Uruz Koca, Kazan'a düşmanlığını açıkça bildirdikten sonra kendisine bağlı olan Boz-Oklu beyleri katına okuyup bundan böyle kendisine baş eğmiyecekleri (âsi oldukları) yolunda Kazan'a haber gönderdiğini söyliyerek bu hususta ne düşündüklerini sordu. Onlar: *"ne diyelim, çün sen Kazan'a düşman oldun, biz de düşmanız"* dediler. Uruz Koca, Kazan'ın inağı Beyrek'in, Boz-Oklar'dan kız aldığı için güveyileri olduğunu, bu sebeble de ondan kendi saflarında yer almasını istemelerini, kabul etmez ise öldürülmesini teklif etmişti. Beyrek bir hile ile çağırılmış, ona kendileri ile birlik olması söylenmiş, şiddetle redd etmesi üzerine Uruz Koca tarafından kılıçlanmıştır. Beyrek ordasına götürülmüş ise de aldığı yaradan ölmüştür. Bunu öğrenen Kazan pek üzülmüş, günlerce divana çıkmamış, sonra sevgili İnakının öcünü almak ve onları yeniden itaat altına sokmak için harekete geçmiştir. Kazan, Uruz Koca ile yaptığı teke tek bir çarpışmada onu yenerek öldürdü. Bunun üzerine öteki Boz-Ok beyleri Kazan'ın elini öpüp kendisine baş eğdiler. Kazan onların suçlarını bağışlamış, Uruz Koca'nın ordasını çaptırmış ve elini gününü (yani orda halkı ve boyunu) yağmalatmıştı. Görülüyor ki bu destanın konusu hazindir. Çünkü kardeş kavgasını anlatıyor. Bu kavgada yakışıklılığı, yiğitliği ve iyi kalpliliği ve ahlâkı ile *"Oğuz'un imrencesi"* lakabını almış olan Beyrek ölmüş, Boz-Oklar'ın başı Uruz da yeğeni tarafından öldürülmüş ve her şeyi çapılıp yağma edilmiştir.

Burada Beyrek'in kendileri ile birlik olması gerektiği hakkında gösterilen sebep, yani onun Boz-Oklar'dan kız alması- bizi doğruluğundan şüphe ettiriyor. Çünkü iki kol da birbirinden kız alıp vermekte idi. Beyrek yaralanıp da ordasına döndükten sonra Uruz Koca'nın oğlu Basat'ın ordasını basacağından çok korkmaktadır. Fakat olayda Basat'ın her hangi bir hareketinden bahsedilmiyor.

Bu sonuncu destan belki ikinci destandan önce konmalıydı.

Çünkü ikinci destanda Boz-Oklar'ın başı artık Uruz Koca değil torunu Kıyan Selçük oğlu Deli Dündar'dır. Öteki destanlarda da daima Deli Dündar'ın adı geçiyor. Bunun gibi Kazan'ın nâibi Kılbaş da bu olayda sağdır. Fakat o, ikinci destanda Şöklü Melik'in Kazan'ın ordasına yaptığı baskında ölmüştür.

İkinci destanın konusu ise kısaca şöyledir. Kazan beyleri ile ava gittiği esnada düşman Şöklü Melik yaptığı bir baskın ile Kazan'ın büyük ordasını çapmış, nâibi Eliğ Koca oğlu Kılbaş ölmüş, oğlu Uruz, karısı Burla Hatun ve anası tutsak alınıp götürülmüştür. Bunu öğrenen Kazan, Şöklü Melik'in üzerine yürüyerek beylerin yardımı ile düşmanı yenmiş, oğlunu, hatununu, anasını, hazinesini geri almıştır. Bu destanın da bize olmuş bir olayı anlattığını sanıyoruz. Yani düşman başbuğlarından Şöklü Melik'in, Kazan'ın ordasını basıp yağmalaması bir gerçek olacaktır. Fakat Kazan baskında ordasında mı idi, değil mi idi, bu hususta bir şey söylenemez.

Yukarıda da bahsedildiği gibi, Şecere-i Terâkime'de Peçenek eli başbuğu Doymaduk'un Salur Kazan'ın babası Enkiş'in ordasını bastığını Enkiş ve Kazan'ın kaçtıklarını, Kazan'ın anasının tutsak alınıp götürüldüğünü, Enkiş'in, nâibi ile mal göndererek karısını kurtardığını anlatan bir rivayet bulunmaktadır. Bu rivayette olduğu gibi, Kazan'ın mal göndererek yakınlarını kurtarmış olması da muhtemeldir. Ancak Kazan Beğ sonra parlak bir zafer kazanarak bu baskının öcünü almıştır. Bu destan ile Şecere-i Terâkime'den naklettiğimiz manzume, işte Salur Kazan Beğ'in bu şanlı galibiyetini aksettirmektedir.

Destanların kahramanları asilzâde tabakasına mensup kimseler, yani beylerdir. Sahnedeki sahıslar arasında halktan kimseler görünmezler. Yalnız ikinci destanda Kazan'ın Karaçuk adlı çobanı belki bir istisna teşkil eder. Bu çoban efendisinin sürüsünü düşmana karşı fedâkârca korumuş ve hattâ kardeşleri Kıyan Gücü, Demir Gücü bu uğurda ölmüşlerdir. Fazla olarak Karaçuk Çoban Kazan Beğ'in Şöklü Melik ile yaptığı savaşlarda da yararlık göstermiştir. Kazan da Karaçuk Çoban'ın gösterdiği vefakârlık ve yiğitliğe kayıtsız kalmıyarak onu imrahor'u (emîr-ahur'u) yapmıştır. Bu yiğit çobanın taşıdığı adın ünlü Karaçuk dağlarından geldiği görülüyor. Türkler'in coğrafî isimleri çocuklarına ad alarak koymaları, İslâm müelliflerince de bilinen, yaygın bir gelenek idi.

D- KAHRAMANLAR

Destanların kahramanları Oğuz eline mensupturlar. Bu el çok defa kalın (kalabalık, güçlü), bazan da kanlı (ihtimal savaşçı, yahut öcünü alan) sözleriyle vasıflandırılır.

Oğuz eli'nin daima üzerinde yaşadığı bir yurdu vardı. Yani bu el yurd değiştirmemektedir. O bu yurdunda tam göçebe bir hayat sürdürmektedir; fakat toplu bir halde göçüp konmamakta, yani el halinde kışlaktan yaylağa gidip gelmemektedir. Açıkça anlaşılıyor ki beylerden her birinin boyu ile beraber oturduğu bir yurdu vardı. Bey boyu ile birlikde bu yurdunun dağ veya dağlarında yaylamakta, ırmak, çay boyu gibi engin ve alçak yerlerinde de kışlamaktadır.

Bu el Üç-Ok ve Boz-Ok adlarıyle iki kola ayrılmaktadır. Üç-Oklar'a aynı zamanda İç Oğuz, Boz-Oklar'a da Taş (Dış) Oğuz deniliyor. Bu sonuncu sözlerden de anlaşılacağı üzere, her iki kol birbirine karışmayarak ayrı iki küme halinde yaşamakta idiler. Hattâ İç Oğuzlar ile Dış Oğuzlar'ın yurdları arasında epeyce bir mesafenin bulunduğunu tasavvur etmek mümkündür. Üç-Oklar'ın Boz-Oklar üzerine gece gündüz demeyip yürüdükleri söyleniyor. Üç-Oklar'a İç Oğuz denilmesi siyasi hâkimiyetin onların elinde bulunması ile ilgili olmalıdır.

E- İKTİSADİ HAYATLARI

Feodal Oğuz asilzâdesi olan kahramanların çok zengin insanlar oldukları görülüyor. Bay Biçen, Bay Büre gibi bazı beğlerin adlarının başında bay kelimesi vardır ki bu; belki onların servet sahibi olmaları ile ilgili bir sıfattır. Göçebe bir hayat geçirdikleri için Oğuzlar'ın başlıca servetlerini hayvan sürüleri teşkil ediyordu. Yetiştirdikleri başlıca hayvanlar, koyun, at ve devedir. Her ne kadar verilen toylar dolayısiyle at ve deve eti yenildiği anlaşılıyorsa da mutad yedikleri et koyun eti idi. Koyunları da pek çok olup, bunlar hakkında tümen yani on bin sayısı sık sık zikrediliyor. Deveye sadece bir nakil vasıtası (yüklet) gözü ile bakılıyordu. At ise, onların destanlardaki deyimle binit'leri idi. Destanlarda beylerin zenginliği üzerinde söylenen sözleri mubalâğalı bulmamalıdır. İbn Fadlân'ın Oğuzlar'ın zengin olup, aralarında 100.000 koyun ve 10.000 bineğe sahip olanlarını gördüğünü söylediğinden daha önce söz edilmişti.

Göçebe bir hayat geçiren kahramanlar başlıca koyun eti yemektedirler. Koyunun da ağça koyun cinsinin makbul olduğu anlaşılıyor. Koyun için şişlik sözü kullanılıyor. Bu sözle koyun çevirmesi kasdedilmiş olsa gerektir. Koyun etinden yapılan bir yemek olarak yahni adı da geçiyor. Yahni bugün de Türkiye'de bilinmektedir. Yine destanlarda ekmek (etmek) den başka gömeç kelimesi de geçmektedir. Gömeç, küle gömülerek yapılan çörek veya yumuşak ekmeğe deniliyor. Gömeç aynı anlamda Kâşgarlı'da[1] görüldüğü gibi, farsça eserlerde de bulunmaktadır. Bugün Anadolu'da halâ bilinen ve yapılan gömeçe bazı yerlerde kömme ve kömbe de denilmektedir.

1 *Atalay, I, s. 360.*

Destanlarda Oğuz beylerinin muhtelif vesilelerle verdikleri toylarda attan ayğır, deveden buğra ve koyundan koç kesilerek tepe gibi et yığılıyor ve göl gibi kımız sağılıyordu. İşte buradaki at eti, hattâ deve eti yenmesi ve kımız içilmesini biz ancak Seyhun Oğuzları için düşünebiliriz. Anadolu ve İran'a gelen Oğuzlar'ın burada eskisi gibi at eti yemeğe ve kımız içmeğe devam ettiklerine dâir elimizde sarih deliller yoktur. Anlaşıldığına göre Türkmenler'in mensub bulunduğu Hanefî mezhebinin at eti yenmesine cevaz vermemesi[1], komşu Müslüman kavimlerin at eti yememeleri ve nihayet eskisi gibi sayısı pek çok yılkılara sahip olmamalarından onlar at eti yemek ve kımız içmek geleneklerini bırakmışlardır. Görüldüğü üzere Oğuzlar adı geçen hayvanların erkek ve aynı zamanda genç olanlarını yemektedirler. Sığır etinden ise hiç bahsedilmiyor. Halbuki bazı eserlerde onların sığır besledikleri de yazılıyor. Destanlarda Türkler'in millî yemekleri olan tutmaç'ın adı geçmemektedir. Halbuki bu yemeği Oğuzlar da biliyorlardı. Selçuklu Tuğrul Beğ'in Horasan'da iken bir davette yediği badem helvası için: *"iyi tutmaç imiş, ancak sarmısağı eksik"* dediğinden evvelce bahsedilmişti. Tutmac'ın Türkiye Selçukluları'nda[2] ve Osmanlı sarayında da yenildiğini gördüğümüz gibi[3], bugün Anadolu'nun çok yerlerinde yapılmakta olduğunu da biliyoruz.

Kâşgârlı[4] tutmaç'ın herkesçe yani (başka kavimlerce de) bilinen bir Türk yemeği olduğunu söylüyor. Bu yemek Oğuzlar ve diğer Türkler tarafından Yakın Doğu ülkelerine getirilmiş, İranlılar ve Arablarca da tanınmıştır. Öyleki başlıca farsça ve arabça lügât kitablarına bile geçmiştir[5]. XV. yüzyılda Şirazlı Ebu İshak-ı Hallac'ın Divan-i et'ime'sinde, Türkler'e ait birçok yemeklerin adı geçiyor: tutmaç, gömeç, güllâç, çörek, buğra, kıyma, umaç katık, çağır, kavud. Ayrıca börek ve mantı (mantu) ile tanınmış içki bozadan da bahsediliyor. Buğra da ünlü bir Türk yemeği olup, bunu Buğra Han adlı bir Türk hükümdarının icad ettiği söylenir[6]. Yine oradaki gömeç, güllâç, çörek, umaç, bulamaç ve diğerlerinin bugün Türkiye'de yapılmakta olduğunu biliyoruz. Tutmaç, en sevilen ve en meşhur yemeklerden biri olarak Ebû İshak'ın divanında çok geçiyor. Hatta orada tutmaç'a dâir müstakil bir manzume de vardır[7].

1 *Hanefî fıkıh kitaplarına göre (meselâ: Muhtasar ut-Tahavî, Kahire, 1370, s. 432-434) at eti yenmesi mekruhtur. Şâfiî mezhebi ise at eti yenmesini mubah saymıştır (Hamdullah-i Mustavfi, The Zoological section of the Nuzhat ul-qulub, yay. J. Stephenson, London, 1928, s. 141).*

2 *İbn Bîbî, yay. Houtsma, s. 306. Burada tutmac'ın, sarhoşluğu gidermek hususunda da âmil olduğu söyleniyor.*

3 *Süheyl Ünver, Fatih devri yemekleri, İstanbul, 1952, s. 27.*

4 *Atalay, I, s. 452.*

5 *Yâddaşthâ-yi Kazvinî, yay. İrec-i Efşâr, Tahran, 1334 ş., s. 37-39.*

6 *Bu yemek hakkında: F. Sümer, Oğuzlar'a ait destanî mahiyette eserler, s. 376 ve haşiye 64.*

7 *Ebû İshak Hallâc, Divan-i et'ime, İstanbul, 1303, s. 10, 22-23, 44, 57, 58, 74.*

Kâşgarlı'nın ve Ebû İshak'ın tutmaç hakkındaki sözleri yemeğin yapılışının umumî vasıfları itibariyle değişmiyerek zamanımıza kadar geldiğini gösteriyor. Tutmaç bugün Tokat, Sivas, Amasya, Çorum, Ankara, Yozgat bölgelerinde ve Avşarlar arasında şöyle yapılmaktadır: Hamur yufka biçiminde, fakat biraz kalınca (bir buçuk milimetre kadar) açılır, saç üzerinde hafifçe pişirildikten sonra üçgen veya baklava şeklinde kesilir, hasıl olan parçalar sıcak suda haşlanır; pişirilmiş yeşil mercimek ile karıştırılır ve bunun içine sarımsaklı yoğurt katılır; bu işler yapıldıktan sonra üzerine içinde kıyma bulunan kızarmış yağ dökülür. Onun üzerine de yeşil veya kuru nane ekilir. Yemek, Kâşgarlı'nın da söylediği gibi, sulu olur. Yani tutmaç bir çorbadır. Görülüyor ki tutmaç'ın teferruatlı bir yapılışı vardır; gerçekten lezzetli ve besleyicidir.[1]

F- SİYASİ TEŞKİLATI

Destanlardaki Oğuz elinde feodal vasıfları haiz bir siyasî düzen görülmektedir. Her beyin kendisine ait ve üzerinde yalnız kendisinin hâkim bulunduğu bir arazisi vardı. Beyler, yurdlarındaki ordalarında yaşayarak başında bulunduğu boyu idare ediyordu. Onların en yakın tâbilerini oğul, kardeş gibi akrabaları teşkil ediyor. Destanlarda, savaşlarda yararlık gösterenlere çuldu (armağan) dan başka kalaba ülke (dirlik) verildiği söyleniyor. Oğuzlar'da timar sistemi veya ona benzer bir sistemin bulunduğunu tasavvur etmek güçtür. Bu sebeble *"kalaba ülke"* deyimi destanların yazıldığı devre ait bir müessesedir.

Beylerin metbuları kendi kol beğleridir. Üç-Oklar'ın kol beğisi aynı zamanda Boz-Ok kolu beğinin de metbuudur. O bu sıfatla beğlerbeği ünvanını taşıyor. Beğlerbeğinin de metbuu han, yani hükümdardır. Tâbilerin vazifeleri metbularını ziyaret ve onların çağırmalarına icabet etmek idi. Bayındır Han'ın uç beyi olan Beğil, her yıl Bayındır Han'ın divanına gelir ve ona getirdiği armağanları ona sunardı. Boz-Ok başbuğu Uruz maiyyetinde kendi kolunun beyleri olduğu halde, beğlerbeği Salur Kazan'ı ziyaret ederdi. Metbuların vazifelerine gelince tâbilerini kayırmak ve onları, kendilerini ziyaret ettikleri yahut yanlarına çağırdıkları zaman gelenekler gereğince ağırlamak, aynı seviyede olan tâbilere eşit muamele etmek ve en son olarak onların gurur ve haysiyetlerine dokunacak, güçlerine gidecek her hangi bir davranışta bulunmamaktı. Hanlar hanı Bayındır Han yılda bir defa toy verip bütün Oğuz beylerini konuklardı. Salur Kazan da galiba yılda bir yol, bütün tâbileri yığınak oldukları

1 *Tutmaç hakkında biraz daha fazla bilgi için şu makaleye bk. F. Sümer, Eski Türkler'in Millî Yemeği Tutmaç, Türk Dünyası Tarih Dergisi, sayı 90, s. 11-15*

yani divanına geldikleri zaman, yağmalı bir toy verir, toydan sonra beğler onu selâmlayıp yurdlarına dönerlerdi. Fakat beğlerbeği Kazan son defa, açıklanmayan bir sebebten dolayı, yağmalı toyunu, Boz-Oklar bulunmadığı bir zamanda, yalnız Üç-Oklar'a yani kendi öz kolunun beylerine vermişti. Kazan Beğ'in bu hareketi, Boz-Ok beylerinin ve bilhassa bu kolun başı Uruz'un ağrına ve gücüne gitmiş ve hattâ ona düşman olmuştu. Beğlerbeği Kazan'ın da, dayısı, fakat tâbiî olan Uruz'un beyleri ile mutad olan ziyareti yapmamasına canı sıkılmıştı. Durumu anlamak için Uruz'un yanına giden nâibi Sarı Kılbaş, Uruz'un Kazan'ı metbu tanıyıp, tanımadığını öğrenmek maksadiyle beğlerbeğinin düşmanların saldırışına uğradığı için kendisinden yardıma gelmesini istediğini bildirmişti. Fakat Uruz, Kazan'ın evini, mutadın hilâfına yalnız Üç-Oklar'a yağma ettirmiş olmasından ötürü yardıma gelmeyeceği gibi, ona beyleri ile birlikte düşman olduğunu da söylemişti. Kılbaş, Kazan'ın düşmanların saldırışına uğramadığını, bunu sadece kendisinin Kazan'a dost mu, düşman ımı olduğunu anlamak için söylediği cevabını verip gitmişti. Bunun üzerine Uruz, beğlerini katına okumuş, toy verip ağırladıktan sonra onlara şöyle demişti:

"Beğler men sizi niye kığırdum, bilür misiz? Ayıttılar: Bilmezüz. Uruz aydur: Kazan bize Kılbaş'ı göndermiş, elüm günüm çapıldı, kara başım bunlu oldu, tayım Uruz mana gelsin dimiş. Emen aydur: ya sen ne cevap virdun? Uruz aydur ki:Kılbaş'a ayıttum ki, kaçan ki Kazan evin yağmaladur idi Taş Oğuz beğleri bile yağmalarıdı, beğler gelür, Kazan'ı selâmlar gider idi, şimdi suçumuz ne oldu kim bile bulunmaduk, mere kavat biz Kazan'a düşmenüz didüm: Emen aydur: eyü dimişsin, Uruz aydur: beğler ya siz ne dirsiz?

Beğler aydur: ne diyelüm, çün sen Kazan'a düşmen oldun, biz de düşmenüz didiler. Uruz araya Mushaf getürdü hep beyler el urub and içtiler. Senüñ dostuña dost, düşmeniñe düşmeniz didiler. Uruz cümle beyleri hil'atladı." Sonuncu destandan aldığımız bu parça Oğuz asilzâde sınıfındaki tâbilik ve metbuluk münasebetlerini pek güzel ifade ediyor. Görülüyor ki Boz-Oklu beğlerin tâbilik hususunda doğrudan doğruya Kazan ile bir münasebetleri yoktur. Onların metbuu kendi kol başları Uruz Koca'dır. Kazan da yardımı yalnız ondan istemektedir. Metbuun tâbiinden yardım istemesi tabii bir hak idi. Nitekim Beyrek Uruz Koca oğlu Basat'ın ordasına saldırmasından kaygılanarak Kazan'dan yardım istediği gibi, kendisine kılıç çalarak ölümüne sebeb olan Uruz Koca'dan öcünün alınmasını da beğlerbeğiye vasiyet etmişti. Oğuz elinin uç beği Begil de, düşmanın saldıracağını öğrenerek Kazan'dan yardıma gelmesini istemeyi düşünmüştü. Uruz Koca'dan sonra Boz-Oklar'ın başında torunu Kıyan Selçik oğlu Delü Dündar görülüyor. Delü Dündar

için: *"Kazan gibi pehlivanı bir savaşta üç kez atından yıkan"* denilmesi, iki büyük bey arasında da bir çarpışmanın yapılmış olduğunu göstermektedir.

Kazılık Koca oğlu Yigenek'in büyük beylerden biri olduğu görülüyor. Yigenek'in destanında babası Kazılık Koca'nın Bayındır Han'ın veziri olduğu söylendiği gibi, kendisi de bazan beğler başı olarak vasıflandırılıyor ve kalın Oğuz beğlerini bir bir atından yıktığı, Kazan'a *"keşiş"* dediği de yazılıyor. Bu sözler Yigenek ile Kazan arasında da bir mücadelenin yapılmış olduğunu haber veriyor. Kısaca büyük beylerin vakit vakit birbirleriyle mücadelelere girişmiş oldukları, beyler arasında sık sık çekişmeler, anlaşmazlık, tartışma ve atışmaların vukubulduğu anlaşılıyor. Tâbiler metbularına karşı saygılı olmakla beraber, hareketleri, pek tabiî, bir kölenin efendisine karşı davranışından pek uzak idi. Onlar son derecede izzet-i nefis sahibi, mağrur insanlardı; metbularının en ehemmiyetsiz söz veya hareketlerine sert tepkiler gösteriyorlardı. Bayındır Han veya Kazan, beylerden Beğil'in avcılıktaki mahareti için: *"bu hüner atın mıdır, erin midir?"* diye sormuş, beğler de kendisine *"hanım erindür"* cevabını vermişlerdi. Fakat Kazan'ın: *"yok at işlemese er öğünmez, hüner atındır"* demesi üzerine Begil: *"alplar içinde bizi kuskunumuzdan balçığa batırdun"* sözlerini söyliyerek Bayındır Han'a (yahut Kazan'a) küsüp ordasına gelmişti. Fazla olarak Begil'in Oğuz'a âsi olup eli ve gününü göçürerek Gürcistan'a gitmek istediği ve hatununun buna engel olduğu söyleniyor. Bunun gibi Uruz da babası Kazan'ın bir hareketine canı sıkılarak onu: *"Kan Abkaza"* eline gidip Hıristiyan olmakla tehdid etmişti. Bütün aristokratik cemiyetlerde olduğu gibi, Oğuzlar'da da orun yani mevkie büyük bir önem verildiği görülüyor. Siyasî ve içtimaî toplantılarda bu toplantılara katılanların oturacakları yerler belli idi. Bayındır veya Beğlerbeği Kazan'ın divanında sağ kola mensup beğler sağda, sol kola mensup beyler solda, has beğler dipte, inaklar eşikte oturmakta idiler[1].

Divandaki toplantılarda büyük beğ çocukları han veya beğlerbeğinin sağ ve solunda veya karşısında ayakta dururlar ve yay söykünürlerdi yani yaya dayanırlardı. Bayındır Han'ın divanında, Bayındır Han'ın karşısında Kara Güne oğlu Kara Budak yaya dayanıp durur, Hanın sağ yanında beğlerbeği Kazan'ın oğlu Uruz ve sol yanında da Kazılık Koca'nın oğlu Yigenek ayakta dururdu. Kazan'ın divanında ise oğlu Uruz karşısında yay söykünürdü.

Eğer divanda bey yalnız ise, o zaman oğlu yanına oturabilirdi. Divan'da söz söylemek isteyen diz çökerek konuşurdu.

1 *"Sağda oturan sağ beğler, sol kolda oturan sol beğler, eşikteki inaklar, dibinde hass beğler, kutlu olsun devletünüz"* (S. 144-145).

II. destanda, ava çıkan beylerin adlarının, onların feodal basamaktaki yerlerine göre sayıldığı anlaşılıyor.

Beyler ava çıkarken ilk önce beğlerbeği Kazan, sonra Boz-Oklar'ın başı Kıyan Selçük oğlu Delü Dündar ve sonra da sıra ile Kazan'ın kardeşi Kara Güne, Şir Şemseddin, Beyrek, Yigenek ve diğer beyler atlarına binmişlerdi. Şimdi feodal merdivende yer alan şahısları birer birer gözden geçirelim:

1. **Bayındır Han** : Oğuz eli'nin hükümdarıdır. Babasının adı Kamğan'dır Beğlerbeği Kazan onun güveyisidir; oğlu veya her hangi bir erkek akrabası yoktur. Divanından ve ordasından dışarı çıkmaz; orada bile kendisi iyi teşhis edilemiyor. Şahsiyeti beğlerbeği Kazan Beğ'inki ile karıştırılıyor. Ak-Koyunlular'ın kendilerini Bayındır Han'ın torunları saydıklarını biliyoruz. Diğer taraftan hükümdarın boy adını taşıması onun destanlara Ak-Koyunlu hânedanına yaranmak maksadiyle sonradan sokulduğu ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Ancak Bayındır Han'ın babası olarak Gök Han değil, Kamğan adı veriliyor. Bunu nasıl izah etmelidir? Eğer destanlardaki Oğuz eli XI. yüzyıldaki Oğuzlar ise, onların başlarında bir yabgu ailesinin bulunmuş olması pek zayıf bir ihtimaldir. Bu sebeple Bayındır Han unsurunun destanlara sonradan katılmış olduğu fikri isabetlidir.

2. **Salur Kazan Beğ** : Beylerin başı ve onların metbuudur. Bu sebeble destanlarda Salur-Kazan Beğ, bazan beğlerbeği unvanı ile de anılır. Bu deyim yani, beğlerbeği, Osmanlılar'da olduğu gibi, daha önce Türkiye Selçuklularında da vardır. Ancak Oğuzlar'da bir memuriyet adı olarak beğlerbeğinin kullanıldığını bilmiyoruz. Kazan Beğ'in babasının adının Ulaş olduğu söyleniyor; Şerece-i Terâkime'de ise Enkiş (انكش) deniliyor. Bu Enkişin de aslında Ulaş olduğu düşünülebilir. Salur Kazan, destanlarda şöyle öğülüyor: *"tülü kuşun yavrısı, beze miskün umudu, Emet suyu'nun aslanı, Karacuk'un kaplanı, konur atun iyesi, Han Uruz'un ağası, Bayındır Han'ın güveysi, kalın Oğuz'un devleti, kalmış yiğit arkası"*.

Salur Kazan Beğ kendi kavmi üzerinde unutulmaz hâtıralar bırakmıştır. Türkmenler'in her yerde ataları arasında hiç unutmadıkları iki şahsiyetten biri de odur (diğeri Dede Korkut). Oğuz elinin başbuğu beğlerbeği Kazan Beğ dirayetli, cesur, kendisinden emin, affedici, cömert, halka karşı şefkatli, beylere karşı nezaketli, övünmekten hoşlanmayan bir şahsiyet olarak görünür. Şecere-i Terâkime'deki manzumede de onun düşmana karşı kazandığı başarılar ve el'e yani halka gösterdiği iyilikler anlatılıyor.

Beğlerbeği Kazan'ın karısı Burla Hatun idi. Mısır'da Memlükler devrinde yazılmış Türk diline dâir eserlerin bazılarında burlanın

üzüm anlamında olduğu söyleniyor[1]. Bu kelimenin kıpçakça olduğu anlaşılıyor. Buna göre ortada iki ihtimal var: ya Burla Hatun bir Kıpçak beğinin kızı idi, ya da bu addaki bir Kıpçak prensesinin ismini aldı. Şecere-i Terâkime'de[2] Burla Hatun, Sündün Bay'ın kızı olarak gösteriliyor. Fakat bu Sündün Bay hakkında hiç bir bilgi verilmiyor. Yine orada Burla Hatun, bizim destanda olduğu gibi, *"boyu uzun"* olarak vasıflandırılıyor. Çok yukarıda Şecere-i Terâkime'ye kaynak olan Oğuz-nâmelerin bizim destanlardan ayrı bir kimliğe sahip oldukları belirtilmişti. Yine Şecere-i Terâkime'de Burla Hatun *"altun közgülü"* (aynalı) olarak da anılır[3]. Salur Kazan ve Burla Hatun'un tek bir oğulları vardı ki bu, Uruz (Urus) dur. Bu isim her halde kavim adı olan Rus ile aynıdır. XIV. yüzyılda Memlûk emîrlerinden bazılarının aynı adı taşıdıklarını bildiğimiz gibi, Altın Ordu hanı Toktamış'ın Urus Koca adlı bir emîrini de tanıyoruz[4] Kazan Beğ ne sebeble oğluna bu adı koydu? Buna tatmin edici bir cevap bulmak her halde kolay değildir. Kazan'ın dayısı Boz-Oklar'ın başı da aynı ismi taşıyordu: Uruz Koca. Analaşılacağı üzere Kazan Bey oğluna Urus adını dayısının hatırası için koymuş olacaktır. Şecere-i Terâkime'de Salur Kazan'ın oğlu Urus ot (ateş) gözlü olarak vasıflanıyor.

3. **K a r a G ü n e :** Kazan Bey'in kardeşi, beğlerin toplantısında daima ağabeyinin sağında oturuyor. Kara Güne'nin de bir oğlu olup adı Kara Budak idi. Ona bazan Deli Budak da deniliyor. Şah Abbas devrindeki Çuhr-ı Sa'd (Sa'd Çukuru=başlıca Erivan bölgesi) beğlerbeğisi Emîr-Güne'nin, bu Oğuz beyi gibi aynı adı taşıdığı görülüyor. Emîr-Güne, Kaçar Boyu'nun Ağça-Koyunlu obasına mensup olup, Saru Arslan lâkabını taşıyordu. Boğaz-İçi'ndeki Emirgân semti, bu beyin adından gelmektedir. Fakat daha ilgi çekici misali yine Şah Abbas'ın hükümdarlığının ilk yıllarında, bir emîrin Budak, babasının da Kara Güne adını taşımasıdır. Bu isimlerin destanların tesiri ile konduğu âşikârdır[5].

4. **U r u z K o c a :** Boz-Ok kolunun en büyük beyidir. Uruz Koca'nın çok uzun boylu, kollarının ve bacaklarının ince ve arık olduğu söyleniyor; lâkabı da *"at ağızlı"* idi. Uruz'un iki oğlu olduğunu görüyoruz: Kıyan Selçük ve Basat. Bunlardan Kıyan Selçük'in Tepe-Göz ile yapılan mücadelelerde ödünün sıdarak öldüğü bildiriliyor. Kıyan Selçük'deki birinci kelime bir oymak adı mı yoksa bir lâkab

1 *Tercûmân Turkî ve Arabî, yay. M. Th. Houtsma, Leyden, 1894, s. 7; Ebû Hayyân, Kitab ul-idrâk s. 30.*

2 *Burada isim Bular olarak geçiyor (s. 79).*

3 *Şecer-i Terâkime'de (s. 79-80) Burla Hatun'un Oğuz eli'nde beylik yapan yedi kızdan biri olduğu da söyleniyor.*

4 *Diğer bazı misaller için: Oğuzlar'a âit destanî mahiyette eserler, s. 426, haşiye 264.*

5 *Tarih-i âlem ârâ-yi Abbasî, I, s. 431, 436.*

mı? Her halde ikinci ihtimal daha kuvvetli olmalıdır. Selçük' ün de bazan yani vav'sız yazılmış olduğu görülüyor.

Tepe-Göz'ün yenicisi Basat'a gelince, onun adı Üç-Ok, Boz-Ok çekişmesine ait destanda da geçiyor; fakat âkibeti hakkında bir şey söylenmiyor. Acaba o da babası Uruz Koca gibi kardeş kavgasında mı öldürüldü? Uruz Koca'dan sonra Boz-Oklar'ın başında torunu Kıyan Selçük oğlu Deli Dündar'ı görüyoruz. Deli Dündar, orun'da bazan Kazan'ı takiben ikinci, bazan da Kazan'ın kardeşi Kara-Güne'den sonra olmak üzere, üçüncü sırada zikrediliyor. Onun hakkında söylenen: *"bir savaşta üç kez Kazan'ı attan yıkan"* ifadesi diğer bir Üç-Ok, Boz-Ok mücadelesine işaret etse gerektir.

5. **Şir Şemseddin :** Babasının adı Gaflet Koca olarak yazılıyor; Müslüman adı taşıyan iki beyden biri de budur. Şir Şemseddin, *"destursuzca Bayındır Han'ın yağısın basan"* sözü ile övülüyor.

6. **Beyrek :** Kazan'ın inakıdır; İç Oğuz'dandır. Kendisi çok yakışıklı bir genç idi; bu yüzden çok defa peçe ile gezerdi. Beyrek gerek yakışıklılığı, gerek iyi ahlâkı ile *"kalın Oğuz'un imrencesi"* lâkabını almıştı. Yine onun hakkında: *"ap alaca gerdeğine karşı gelen, yedi kızın umudu"* sözleri de söyleniyor. Sonuncu destana göre Uruz tarafından öldürülmüştür.

7. **Yiğenek :** Kazılık Koca'nın oğludur. Kazılık Koca'nın Bayındır Han'ın veziri olduğu söyleniyor. Kazılık Koca'nın ismini, bu addaki dağdan almış olduğu görülüyor. Yiğenek'in, babası Kazılık Koca'yı tutsaklıktan kurtardığına dâir bir destanı vardır. O, bir yerde beğler başı olarak vasıflanır. Bundan Yiğenek'in bir zamanlar beğlerbeğilik yaptığı anlamı çıkarılmasa bile bu, onun mevkii yüksek bir bey olduğunu gösterir. Yiğenek'in Kazan'a, *"keşiş"* dediği ve *"kalın Oğuz beyleri'ni bir bir atlarından yıktığı"* da söyleniyor. Bunlar Yiğenek ile Kazan arasında sebeb ve tafsilâtını bilmediğimiz bir mücadelenin yapılmış olduğunu ifade ediyor. Yiğenek ailesinin en asil ve en kudretli ailelerden biri olduğu muhakkaktır. Bu ailenin Üç-Oklar'dan olması muhtemeldir. Bu bey için ayrıca: *"kur kurma kuşaklu, kulağı altun küpeli"* de deniliyor.

8. **Büğdüz Emen :** Boz-Ok kolundan gösterilmektedir. Halbuki Büğdüz boyu Üç-Oklu bir boydu. Boz-Oklar'ın Uruz'dan sonra gelen en nüfuzlu beyi gibi görünüyor. Lâkabı *"buyığı kanlı"* dır; bundan önce adı geçen Yiğenek'in dayısıdır. Peygamber'in yüzünü gören, Oğuz beğinin O olduğu söylenir. Uruz ile Kazan arasındaki düşmanlık ve mücadelede Büğdüz Emen'in de adı geçiyor.

9. **Dülek Evren :** Eylik Koca'nın oğludur; lâkabı *"dönebilmez"* dir. Bu lakabın manasının ne olduğu ve ne gibi bir sebeble alındığı anlaşılmıyor. Onun Ağ Melik Çeşme (?) kızı ile

nikâhlandığı ve Sofi Sandal (?) Melik'e kan kusturduğu söylendiği gibi, *"öz adına horlayıp el'den çıktığı"* da yazılıyor. Bu ibarenin emin bir izahını yapamıyoruz. Bu ibare Dülek Evren'in kendisine değer vermeyerek ailesini, boyunu ve elini bırakıp gittiğini mi anlatmak istemektedir? Dülek Evren Boz-Oklar'dan idi. Son destanda Uruz'un tâbileri arasında adı geçiyor.

10. **Alp Rüstem :** Oğuz beylerinden türkçe ad taşımayan iki beyden (ötekisi Şir Şemseddin) biridir; babasının adı Düzen olup, Boz-Ok beylerindendir; sonuncu destanda adı geçer. Orada Alp Rüstem Üç-Oklar'dan Ense Koca oğlu Okçu ile savaşacağını söylemişti. Alp Rüstem'in Tepe-Göz ile savaşta öldüğü söyleniyor. Bu, Tepe-Göz'ün Üç-Oklar'dan ziyade Boz-Oklar'ın düşmanı olduğu hususunu teyid ediyor. Alp Rüstem kendi kendini:*"iki kardeş bebeğin öldürüp zelil gezen"* olarak tanıtıyor. Bu acıklı olay ne şekilde ve nasıl olmuştur, bu hususta tafsilât yoktur.

11. **Ters Uzamış :** Üç-Oklar'dandır. Sonuncu destanda Büğdüz Emen, onunla teke tek döğüşmeyi istediğini söylemiştir. Ters Uzamış her zamanki gibi lâubali bir hareket ile Kazan'ın önüne oturmak isteyen Uşun Koca oğlu Eğrek'e: *"mere Uşun Koca oğlu bu oturan beğlerin her biri oturduğu yeri kılıcı etmeğiyle alubdur, mere baş mı kestin, kan mı döktün, aç mı doyurdun, yalıncak mı donattın"* demişti.

İşte Salur Kazan ile birlikte adları ve sanları zikredilen Üç-Oklu ve Boz-Oklu beylerin başlıcaları bunlardır. Yine Salur Kazan zamanında yaşamış gibi gösterilen birçok şahıslar da vardır ki onlardan burada bahsedilmemiştir..

G- ORDALAR

Han, beğlerbeği ve beğler orda (ordu) larda yaşarlardı. Ordalar pek çok çadır ve otağdan meydana gelmiş büyük karargâhlardır. Ordalarda kalabalık bir halk vardı: orda sahibi ve ailesi, nöklerler, uşaklar, çobanlar. Ordalarda feodallerin umumî işleri gördükleri divanları vardı. Onların en yakın adamları nâibler idi. Beğlerbeği Kazan'ın nâibinin adı Elığ Koca oğlu Sarı Kılbaş idi ki, Şöklü Melik'in Kazan'ın ordasına yaptığı baskında ölmüştür. Oğuz yabguları'nın nâiblerine köl-erkin denildiğini biliyoruz. Oğuzlar sonra köl-erkin kelimesini kullanmamışlar ve bu sebebten zamanla bu söz unutulup gitmiştir. Büyük feodallerin en yakın adamları arasında inaklar da görülmektedir. İnaklar hükümdar ve büyük beylerin daima yanlarında bulunan, hususî hayatlarına girmiş kimselerdi. İnak kelimesi Kâşgarlı ve diğer eski eserlerimizde görülemiyor. Selçuklular'da hükümdara çok yakın kimselere bazan has beğ denili-

yordu. İnak sözü İlhanlılar devrinden itibaren geçmektedir.

Beylerin, bey çocuklarının hiç bir zaman yanlarından ayrılmayan arkadaşları vardı ki, bunlara umumî olarak yoldaş denildiği görülüyor. Yoldaş kelimesi deyim olarak moğolca nöker sözünün karşılığıdır. Nitekim destanlarda nöker sözü yoldaş'ın anlamdaşı olarak kullanılmaktadır. Tarihte de yoldaş kelimesinin bu anlamda kullanıldığına dâir bazı misaller vardır. Sivas-Kayseri ve diğer bazı şehirlerin hükümdarı Kadı Burhaneddin bir savaşta kendisine sadakatla hizmet eden Halil adlı Dulkadırlı bir askere hil'at giydirmiş, dirlik vermiş ve ona *"yoldaş Halil"* demiştir[1]. İran'da Safeviler'den Sultan Muhammed devri Şamlu beylerinden İsmail Kulu Beğ (sonra Han), hükümdarın maiyyetinde yararlıklar göstermiş olduğundan kendisine yoldaş ve yoldaş başı unvanı verilmiştir[2]. Osmanlı devrinde Yeniçerilere yoldaş sözü ile hitab edildiği malumdur.

Kazan Beğ'in yoldaşlarının sayısının 300 olduğu görülüyor. Reşid ed-din'deki bölümde anlatıldığına göre, Tuman babasının tahtına geçmek istediği zaman maiyyetine 300 kişi almıştı[3]. Selçuklu tarihçisi Zahîr-i Nişaburî'de, Selçuk oğlu İsrail (Arslan)'ın Gazneli Mahmud'un katına giderken yanında 300 yakışıklı yiğit olduğunu söylüyor[4]. Bu kayıtlar bize belki el beylerinin yoldaşlarının sayısının 300 olduğu fikrini verebilir. Fakat beylerin yoldaşlarının sayısı 40 idi. Bunlardan birinin bey veya şehzadenin nâibi olduğu anlaşılıyor. Beylerin yoldaşlarının sayısının 40 olmasının sembolik bir mahiyeti bulunmadığı, gerek destanlardaki açık ifadelerden, gerek bazı tarihî misallerden iyice anlaşılıyor. Karaman hükümdarı I. Mehmed Beğ, Süleyman Beğ ve Alâeddin Beğ'in maiyyetlerindeki yiğitlerin sayısı 40 idi[5]. Aziz-i Esterâbâdî'nin bir ifadesinden[6] Kadı Burhaneddin'in nöker, yani yoldaşlarının 40 kişi olduğunu iddia etmek mümkündür. Ak-Koyunlular'ın başı olmadan önce Uzun Hasan Beğ'in de yoldaşlarının 40 kişi olduğuna dâir bazı deliller vardır[7].

Beylerin ve oğullarının 40 yoldaşı olduğu gibi hâtunların da kırk ince belli kızdan müteşekkil yoldaşları vardı.

Ğ- AİLE HAYATI

Hepsi beylerden olan kahramanların tek kadınla evli oldukları görülüyor. Destanlarda ne kumadan, ne de ortaktan bahsediliyor. Kahra-

1 *Bezmu rezm. s. 277.*

2 *Tarih-i âlem ârâ-yi Abbasî, I, s. 251, 301.*

3 *Oğuzlar'a ait destanî mahiyette eserler, s. 372.*

4 *Zikr-i tarih-i âl-i Selçuk, s. 7.*

5 *Şikârî tarihî, s. 34, 35, 36, 59, 96.*

6 *Bezmu Rezm, s. 283.*

7 *Kitab-i Diyârbekriyye, I, s. 164, 223. Diğer bazı misaller için: F. Sümer, aynı yazı, s. 431, haşiye 292.*

manların tek karıları vardır. Bu husus pek dikkate değer.

Beğlerbeği Kazan'ın bile tek bir karısının (boyu uzun Burla Hatun) adı geçiyor. İbn Fadlân, Oğuz sübaşısının ve misafir kaldığı bir Oğuz'un tek karıları olduğunu görmüştü. Onların kadınlara karşı saygı ve sevgi ile davrandıkları görülüyor. Kahramanlar birçok hususlarda kadınlarının tavsiyelerine göre hareket ediyorlardı. Kahramanlar karılarına "görklüm (güzelim) sözü ile hitap ediyorlar. Kadınlar kocalarına kızdıkları zaman acı ve sert sözler söyliyebiliyorlardı. Evlenmede kız evinin oğlan evinden kalın veya kalın başlık istemesi (mal talep etmesi) geleneği vardı. X. yüzyılda Oğuzlar'da aynı geleneğin var olduğunu görmüştük. Birbirini seven aileler daha beşikte iken çocuklarını birbirine nişanlamakta idiler. Erkek nişanlandığı kızın parmağına kendi yüzüğünü takmaktadır Kız da nişanlısına kendi diktiği kırmızı renkte kaftan göndermekte ve oğlan gerdeğe bu kaftanı giyerek girmektedir. Nişanlandıktan bir müddet sonra düğün yapılmaktadır. Düğünde güveyinin yüzüğüne arkadaşları tarafından ok atma geleneği vardı. Güveyi gerdeğe gireceği yeri ok atarak tayin ederdi.

Destanlarda beğlerden birçoklarının birbirleri ile dünürlük kurmuş oldukları görülür. Beğlerbeği Kazan, Bayındır Han'ın güveyisi olduğu gibi, anası da Boz-Ok başbuğu Uruz Koca'nın kardeşi idi. Yine Üç-Oklar'dan Bay Büre Beğ oğlu Beyrek, Boz-Oklar'dan Bay Biçen Beğ'in kızı ile evlenmiş idi. Yine İç Oğuz'dan olması muhtemel bulunan Kazılık Koca, Boz-Oklar'dan sayılan Büğdüz Emen'in kardeşi ile evlenmiş ve bu evlenmeden oğlu Yigenek doğmuştu. Şu misaller, Oğuzlar arasında dış evlenme geleneğinin bulunduğu hükmünü belki verdirebilir ise de bu hususta kesin bir şey söylemek mümkün değildir. Çünkü, bu evlenmelerde sadece siyasî ve içtimaî bir gaye güdülmüş olabilir. Üstelik, Kara Güne'nin oğlu Kara-Budak'ın amcasının (yani Kazan'ın) kızı ile evli olduğunu biliyoruz[1].

Destan kahramanlarından bazılarının kendileri gibi iyi ata binen, kılıç kuşanan eş istedikleri görülüyor ki, bunun bir masal unsuru olmayıp Türk el ve boylarında her zaman bu gibi kız ve kadınlar bulunmakta idi. XV. Yüzyılda Anadolu'dan geçen Avrupalı bir seyyah Türkmen kadınlarının yiğit kadınlar olup, erkekler gibi savaştıklarını işittiğini ve buna hayret ettiğini yazıyor[2]. Bu sebeble Beyrek'in adaklusu (nişanlısı) Bânu Çiçek ile güreşmesine şaşmamalıdır. Çün-

1 *Oğuzlarda ölen kardeşlerin karıları ile evlenme geleneği vardı. Selçuk'un oğullarından Mikâil'in ölümü üzerine kardeşi Yusuf Mikâil'in karısı ile evlenmiş ve bundan İbrahim Ynal doğmuştur. Mikâil'in oğulları Tuğrul ve Çağrı Beğ ile İbrahim Ynal'ın ana bir kardaşlığı böyle olmuştur. Çağrı Beg ölürken oğullarından Süleyman'ın annesi ile evlenmesini Tuğul Bey'den istemiştir. Alp Arslan da zevcesi hatunun kardeşi Kirman hükümdarı Kavurt ile evlendirilmesini vasiyet etmişti.*

2 *Bertrandon de la Broquière, Le Voyage d'outremer, s. 81-82. Diğer bazı misaller için: F. Sümer, aynı yazı, s. 439, haşiye 362.*

kü, Kaşgarlı[1]: *"kız birle küreşme kısrak birle yarışma"* şeklinde bir atalar sözü nakledilliyor. Bu atalar sözünü bilmeyen veya ona riayet etmeyen Beyrek, sevgilisine yenilmekten güç kurtulmuştu.

Kısaca destanlarda kadınlara yüksek ve değerli bir yer verilmektedir. Deli Dumrul, fedâkarlık sözünü anasından değil, ummadığı karısından işitiyor. Oğuz eli'nde kadınların cemiyet içinde ne kadar şerefli ve yüksek bir mevkii olduğunu şundan da anlamak mümkündür ki, Ebu'l-Gazi'nin Şecere-i Terâkime'sine kaynak olan Oğuz-nâmeler'de birçok kadının Oğuz eli'nde beylik yaptıkları bildiriliyor.

Beğlerin yeni doğmuş çocukları, *"dolaması altın beşiklerde"* uyutuluyor ve dadılara (dâye) verilerek büyütülüyordu. Kız çocuklara sahip olmak onlarda, Arablar'da olduğu gibi, zillet değildir. Bay Biçen Beğ kız çocuğu olması için kalın Oğuz beğlerinden alkışda yani duada bulunmalarını rica etmişti. Beylerin yetişkin, delikanlı oğullarına karşı davranışları şefkat ve sevgi ifade ediyor ve baba ile oğul arasındaki münasebetler resmiyetten uzak gibi görünüyor. Destanlarda, anaya karşı saygı her vesile ile ifade ediliyor. *"Ana hakkı, Tanrı hakkıdır"* deniliyor.

Destanlarda kardeş sevgisi ve kardeşe sahip olmanın ehemmiyeti türlü vesileler ile belirtiliyor. Hattâ destanlardan bazılarının konusu, tutsak düşmüş kardeşin kurtarılışı veya öcünün alınmasına dâirdir.

Uşun Koca oğlu Seğrek kâfirlerin Alınca kale'sinde tutsak bulunan kardeşini kurtarmak teşebbüsünü önlemek isteyen baba ve anasına şöyle demişti:

"Üç yüz altmış altı alp ava binse
Kanlı geyik üzerine gavga kopsa
Kardaşlı yiğitler kalkar kopar olur
Kardaşsız miskin yiğit enseşine yumruk tokunsa
Ağlayuban dört yanına bakar olur
Ala gözden acı yaşın döker olur"

Basat da ağabeyi Kıyan Selçuk'un Tepe-Göz tarafından öldürüldüğünü öğrenince ağabeyi için hüzün verici bir ağıt söyliyerek uzun uzun ağlamıştı.

Destanlarda saygı davranışları arasında selâm verme ve el öpmeden bahsediliyor. Selâm şekli *"baş indirip, bağır basmak"* tı[2] Bu, Anadolu Türkleri'nde son zamanlara kadar başlıca selam şekli olup şimdi Türkiye'nin taşra vilayetlerinde görülür. Bu selâm şeklinin millî bir vasfı olup olmadığı üzerinde henüz kesin bir hüküm verilemiyor. Yine destanlarda bir yerde *"el kavşurup o yiğite selâm virgil"* deniliyor.

1 *Kilisli, I, s. 394, Atalay, I, s. 474.*

2 *"Dedem Korkut öteden beri geldi, başın indirdi, bağır bastı, ağız dilden görklü selâm verdi" (s. 125, ayrıca şu sayfalara da bk. s. 120, 144, 227).*

İbn Fadlân İtil boyu Bulgarları'nın, hükümdarlarına kalpaklarını koltuk altına koyduktan sonra başları ile selâm verdiklerini söylüyor. Kâşgarlı'da yükünç sözü geçiyor[1]. Yükünç baş eğerek selâmlama anlamına geliyor. Moğollar'ın büyüklerini diz çökmek suretiyle selâmladıklarını biliyoruz.

Oturuş şekli hakkında sarih bir ifade yoktur. Her halde mutad oturuş şekli bağdaş kurma olsa gerektir. Söz söyliyecek bir kimse büyüklerin önünde diz çökerdi. Bu gün Türkiye'de bu gelenek henüz yaşamaktadır. Küçükler büyüklerin ellerini öperler, büyükler de onların boyunlarını öperlerdi. Anadolu'da görüldüğü gibi, sadece uzun zaman ayrı kalıp buluştuklarında birbirlerine sarılmakta idiler.

H- ORDU:

Destanlarda ordu ve asker sözleri için türkçe çeri ve farsça leşker kelimeleri kullanılıyor. Ordu ve asker anlamında eski türkçedeki sü kelimesi hiç geçmemektedir. Oğuz ordusu tamamen atlı askerden müteşekkil olup, sağ ve sol olmak üzere başlıca iki kola ayrılmaktadır. Destanlardaki Oğuz eli'nde siyasî üstünlük Üç-Oklar'da olduğu için, onlar, daha şerefli sayılan sağ kolda yer alıyorlardı.

Şöklü Melik ile Salur Kazan arasında yapılan savaşta Oğuz ordusu şöyle mevki almıştı: göğüs yani merkezde Salur Kazan, sağ kolda ise Kazan Beğ'in kardeşi Kara Güne, sol kolda Boz-Oklar'ın başı Deli Dündar. Beyler yakın döğüşlerde at üstünde, döne döne savaşırlardı.

Destanlarda Oğuzlar'ın başlıca silâhları olarak ok, kılıç, kargı (süngü, cıda) ve çomak (topuz, gürz) zikrediliyor. Savunma silâhları ise kalkan, sırt zırhı ve Işuk (tuğulga) idi.

Ok'u Türkler'in millî silâhı şeklinde vasıflandırmak yanlış sayılmaz. Gerçekten tarihde bu silâhı, Türkler ve Moğollar gibi, maharetle kullanmış pek az kavim görülür. Destanlarda okun kayın ağacından yapıldığı söyleniyor. Osmanlı okları ise çamdan yapılmakta idi. Okların ucundaki demir parçasına temren, arkasındaki üç tüy parçasına da yülek (yelek) adı veriliyor. Yülekin okun hedefe isabetini sağlamakta mühim bir hizmeti vardı. Okların konduğu kaba belig, bazan da sadak deniliyor ve 80-90 ok aldığı söyleniyor. Destanlarda kahramanların ağça tozlu katı yaylarından da sık sık bahsediliyor. Toz, yaylara sarılan sırıma deniliyor. Yaylar umumiyetle sığır sinirinden yapılıyordu. Fakat kahramanlardan bazılarının yaylarının kirişlerinin kurt sinirli olduğu söyleniyor. Yayların kabları yoktu; karuya (bileğe) asılarak taşınırdı. Oğuzlar ve umumiyetle Türkler, galiba pratik olmadığından çoğu zaman yay kabı kullanmamış olsalar

1 *Kilisli, III, s. 277, Atalay, III, s. 375.*

gerektir. Kahramanlar hem meharetlerini artırmak hem de eğlenmek için puta, yani amaçlara ok atarlardı.

Kargı, destanlarda anlamdaşı olan şu adlar ile de zikrolunuyor: süngü, cıda, gönder. Bunlardan süngü eski türkçe bir kelimedir. Cida moğolca olmalıdır. Bu üç kelime de XV. yüzyıl Osmanlı tarihlerinde kullanılıyor. Kargı, koltuk kısılarak dürtmek ve sançmak için kullanılırdı. Saldırış silâhlarından biri de çomakdır. Çomak, Türkler arasında her yerde her zaman kullanılmış bir silâh olup ağaçtan ve demirden yapılıyordu. Ağaç çomağa Türkiye'de bozdoğan da denildiği anlaşılıyor. Savunma silâhları, söylendiği gibi, kalkan, zırh ve ışuk yani tuğulga idi. Işuk, Kâşgarlı'da da geçtiği gibi, türkçe bir kelimedir ve miğfer anlamına geliyor. Bunun eşanlamsı olarak zikredilen tuğulga ise moğolca bir sözdür.

11. **B i n i c i l i k :** Atın eski Türkler'in hayatında ne kadar önemli bir yeri olduğu malûmdur. Devenin Arab için ehemmiyeti ne ise atın da Türk için önemi, aynı idi. Engin bozkırları onunla aşar, etinden yer, sütünden içkisini (kımız) yapar, derisinden ve kılından da faydalanırdı. Destanlarda Oğuz elinin ve kahramanlarının hayatında atın ehemmiyeti açıkça görülüyor. Onlar *"yayan erin umudu olmaz; at işler er öğünür"* gibi sözleri sık sık söylüyorlardı. Kahramanların atları pek çok idi ki bu, tarihî bilgimize de uygundur. İslâm müelliflerince Türkler atları sayısız bir kavim olarak tanındıkları gibi, X. yüzyılda Türk hakanı da binekleri çok bir hükümdar olarak vasıflandırılmıştır[1]. Destanlarda kahramanların atlarının isimlerinden bahsedilmiyor. Onlar donları ile anılıyorlar[2]. Bunu tabiî bulmak lâzımdır. Çünkü, atlarının pek çok olduğunu söylemiştik. Zamanımızda Türkiye'de da atlara isim vermek geleneği yoktur. Kahramanlar aygırlara biniyorlar. Çünkü, Türk atlarının aygırları makbuldu. Halbuki Arab atlarında kısraklar tercih edilirdi. Aygır olmayan atı Türkler iğdiş ederlerdi. Bu suretle atlar daha dayanıklı oluyorlardı. Türkler'in bu iğdiş edilmiş atları Arab ülkelerinde de kullanılıyordu.

Atların başları çok defa koç ve toklu başlarına benzetiliyor. At türünü anlatmak için de yund sözü kullanılıyor. İyi at için kullanılan deyim, eskiden ve şimdi de kullanıldığı gibi, yügrük sözüdür fakat atların yürüyüş tarzları üzerinde açık bir şey söylenmiyor.

Destanlarda soy ve makbul atlar olarak bidevî atlardan bahsediliyor. Bu atlar *"bidevî atlar ıssını görüb okradıkta"* sözü ile övülüyor. Bu bidevî atlar sözü ile Arab atları kasdediliyor. Nitekim bir yerde bidevî at yerine *"Arabî atlar"* ibaresi geçiyor[3]. Bidevî at sözünün

1 *İbn ul-Fakih, Kitab ul-memâlik, Leiden, 1885, V, s. 316.*

2 *Misal olarak II. destana bk. s. 96.*

3 *Bedevî (> bidevî) arabça'da göçebe demektir (çölde yaşamak, göçebe hayatı sürmek demek olan bedâ fiilinden. Aynı fiilden bâdiye: çöl). Dilimizde bedevî göçebe demek olduğu gibi göçebe Arab manasın da gelir.*

Ak-Koyunlularca kullanıldığını ve onların bu atları pek makbul tuttuklarını biliyoruz. Bizzat Uzun Hasan Beğ bidevî atın (esb-i bedevî) değerini çok iyi takdir ediyordu[1]. Arab atını yalnız Yakın Doğu'daki Türkler'in değil Hazar-Ötesi Türkmenlerinin de yakından tanımış oldukları görülüyor. Onların deyişlerinde de Arab atı övülmektedir[2]. Fakat destanların öz atı Kazılık atıdır. Kazılık atı *"yili-st-yelesi-kara"* şeklinde vasıflandırılıyor ve sık sık anılıyor[3]. Bu at, şüphesiz Oğuzlar'ın ünlü dağları, kış da yaz da karı buzu erimeyen Kazılık Dağı'nın vâdilerinde ve eteklerinde yetiştirildiği için onun adıyla anılmıştır.

Mamafih Selçuklu devrinden beri Anadolu'da, her yerde aranan soy atlar yetiştirilmekte olduğunu biliyoruz. Bu atlar bilhassa Karaman bölgesinde yetiştiriliyordu. Marco Polo'nun[4]. Türkmenler'in yetiştirdiklerini söylediği güzel Türkmen atları bunlardır. XIV. yüzyılda bir Arab müverrihi de Germiyan ve Kastamonu atlarını övüyor[5].

Fakat son asırlardaki uzun savaşlar ve diğer sebebler ile Türk köylüsünün yoksullaşması Anadolu'da atçılığı da yok etmiştir.

12. **K ı y a f e t :** Destanlarda kahramanların giyimi hakkında açık bir fikir edinilemiyor. Elbiseye destanlarda da ton (don) denilmekte ve gömleğin (kömlek=könlek) de adı geçmektedir. Ayrıca Boz-Oklar'ın başı at ağızlu Uruz Koca'nın erkeç derisinden kürk ve külâh, giydiğinden bahsediliyor. Bundan, anlaşılacağı gibi kışın onların hepsi deri elbiseler giymekte idiler. Kürkler keçi derisinden yapılmış elbiseler giyilmeden çadırlar içinde bozkırlarda kışı geçirmek çok güç olurdu.

X. Yüzyılda Oğuzlar'dan ileri gelenlerinin, bilhassa komşu İslâm ülkelerinde imal edilmiş olan gömlek ve kaftanlar giydiklerini biliyoruz. Halk ise herhalde kendilerinin dokuduğu ince yün ve ince keçeden yapılmış giyimler giymekte idiler. Destanlarda da kahramanların günlük giyimleri arasında ak kaftan zikrediliyor. Kızıl renkli kaftanı ise ancak evlenecek olanlar giymekte idiler.

Destanlarda, baş kabı olarak börk ve sarık adları geçiyor. Börk Türkler'in millî baş kabıdır. Börkün XIII-XIV. yüzyıllarda kızıl renkte olduğunu biliyoruz[6]. Anadolu'da ilk defa ak renkli börk giymeyi XIII.

1 *Kitab-i Diyârbekriyye, I, s. 201, 244. Ak-Koyunlular Arab atlarını koyun vermek suretiyle Suriye'den kolayca temin ediyorlardı. Bedevî at deyimi XVII.yüzyılda da Anadolu'da kullanılmakta devam ettiği gibi (Polonyalı Simeon seyahatnâmesi, türkçe tercüme H.D. Andreasyan İstanbul, 1964, s.15, 148), aynı yüzyılda İran Türkleri arasında da kullanılıyordu (Âlem ârâyî Abbasî, I, s.232).*

2 *a) A. Burnes, Voyages, III, s. 23.*

3 *b) II, dizin, s.179.*

4 *La description du Monde, fransızcası L. Hambis, Paris, 1955, s. 21.*

5 *el-Ömerî, Mesâlikül-ebsâr, yay. F. Taeschner, Leipzig, 1929, s. 35, 40. Türk atçılığı hakkında bilgi için bk. F.Sümer, Türkler'de atçılık ve binicilik, TDAV, İstanbul, 1983, I.Eserin II.cildi henüz yayımlanmamıştır*

6 *İbn-i Bibî (tıbkı basım, T.T.K., Ankara, 1956, s. 659), 1277 yılında Konya üzerine yürüyen*

yüzyılın ikinci yarısındaki Denizli uç bölgesi beylerinden Mehmed Beğ gelenek haline getirmişti[1]. Bugün Türkiye'nin birçok yerlerinde iki türlü baş kabına börk denilmektedir.

Sarığa gelince, Tuğrul Beğ'in 1038 yılında Nişabur'a geldiğinde başında sarık bulunduğunu biliyoruz. XIV. ve XV. yüzyıllarda Anadolu'daki hükümdar ve beğler de sarık kullanmakta idiler. Türk sarığı orta büyüklükte ve kıvrımlı olup güzel bir görünüşü vardı. Bu sarık Mısır'da Türkmen sarığı olarak tanınmıştı[2].

Destanlarda ayak kabı olarak edik ve sokman adları geçiyor. Edik[3] son 15-20 yıla kadar Maraş, Adana Anteb ve Hatay vilâyetlerinde giyilmekte idi. Bu, konçları takriben 40 santim uzunluğunda, ökçesiz, ucları kıvrık, sarı ve kırmızı renkli çizmelerdir. Edik bir kaç asır önce, hemen bütün Anadolu Türkleri tarafından giyilmekte idi. Hattâ kadınların bile edik giydiğini biliyoruz[4]. Sokmana gelince bu da çizme anlamında ise de edikten farklı olup olmadığı iyice anlaşılamıyor[5].

XV. Yüzyılda Osmanlılar da dahil olmak üzere, Türkiye Türkleri'nin kıyafetleri Çağatay Türkleri'ninkinin aynı idi. Mısırlı müverrih İbn İyas, Anadolu Türkleri'nin kıyafetlerini Türkmen kıyafeti olarak vasıflandırıyor. Destan kahramanlarının kıyafetlerinin de Türkiye Türkleri'nin kıyafetlerinin aynı olduğu anlaşılıyor.

Oğuzlar'ın saçlarını uzattıkları, buna mukabil yüzlerini tıraş ettikleri evvelce söylenmişti. Türkiye'de de halkın ve askerlerin yüzlerini tıraş ettikleri görülüyor. Mısır'ın fethi üzerine Osmanlı hizmetine giren Çerkes Memlükleri'nin ilk işi sakallarını kestirmek ve Türkmen kılığına (yani Osmanlı kıyafetine) girmek olmuştu[6]. Yalnız bizim destan kahramanları gibi Anadolu Türkleri de bıyık bırakmakta idiler.

Kahramanlardan Kazılık Koca oğlu Yiğenek *"kulağı altun küpeli"* olarak vasıflandırılır. XIV-XV. yüzyıllarda bazı Türk hükümdar ve beylerinin de Yiğenek gibi kulaklarına küpeler taktıklarını biliyoruz[7].

Karaman-oğlu Türkmenleri'nin kızıl börklü olduklarını söylüyor. Orhan Beğ'in kardeşi Ali Paşa, Orhan Beğ'e has kullarının börklerinin rengi hakkında şöyle demişdi: "etraftaki beğlerin börkleri kızıldır. Senün bendelerinin börkleri ak olsun", Orhan Gazi bu sözü kabul idüb buyurdu: "Bilecük'de ak börkler büktürüb, âdem gönderüb Amasya'da Hacı Bektaş-ı Horusanî'den icâzet alub, evvel kendü giyüb andan tevâbii giydiler" (Neşrî, s. 154-155).

1 *Eflâkî, Menâkıb ul-ârifin, yay. T. Yazıcı, (T.T.K.), Ankara, 1959, I, s. 485 türkçe tercümesi aynı müellif, Âriflerin menkıbeleri, Ankara, 1953, s. 525.*

2 *İbn İyas, V, s. 47, 75.*

3 *Edik Kaşgarlı'da (Kilisli, I, s. 64) da aynı anlamda geçiyor.*

4 *Yalnız kadınlarınkinin konçları kısa idi. Zamanımızda Maraş bölgesinde kadınların giymiş oldukları ediklerin konçları da kısadır.*

5 *Mısır'ın fethi üzerine Osmanlı hizmetine alınan Çerkes memlûkleri, müverrih İbn İyas'ın ifadesi ile Türk kılığını bırakıp Türkmen kıyafetine girmişler ve bu arada ayaklarına da sokman geçirmişlerdi (V, s. 75, 216).*

6 *İbn-İyas, Gösterilen yer.*

7 *Bu hususta: F. Köprülü, Altun küpeli Oğuz beyleri, Âzerbaycan Yurt bilgisi, İstanbul, 1932, sayı 1, s. 17-21.*

Yine destanlarda Oğuz eli'nde bazı yiğitlerin yüzlerinin peçeli olduğu söyleniyor ki, bunlar başlıca: Kan Turalı, Kara Çekür ve oğlu Kırk Kınuk ve boz aygırlı Bamsı Beyrek idiler. Bu gençlerin çok yakışıklı oldukları için yüzlerini peçe ile örttükleri anlaşılıyor. Bu sonuncu keyfiyetin göz değme inancı ile ilgili olması muhtemeldir.

13. **A v c ı l ı k :** Beyler zümresine mensup olan kahramanların vakitlerini avlanmak ve toy vermek ve bazan da savaşmakla geçirdikleri görülüyor. Beylerin avcı başıları vardı. Beyler bazan yurtlarındaki avlakda yahut koruda tek başına avlanırlar, bazan da içlerinden birinin davetlisi olarak toplu bir halde ava çıkarlardı. Başlıca av hayvanları yürürden geyik, sığın ve uçardan da kaz, ördek, güvercin idi. Beslenen avcı kuşlar olarak da doğan, şâhin ve sungur'un adları geçiyor.

Osmanlı av teşkilâtında başlıca atmacacılar, doğancılar, çakırcılar ve şâhinciler vardı[1]. Türkiye'de son zamanlarda atmaca, dahi doğan ve şâhin ile av yapılıyordu. Atmaca, üveyik ve bıldırcın gibi küçük kuşlar, şâhin de keklik ile beraber kaz ve ördek için kullanılıyordu. Destanların birinde av ile ilgili bir gelenekten bahsediliyor. Buna göre bir kimse kendi toprakları içinde başkası tarafından avlanmış hayvandan pay dilemek hakkına sahip idi. Diğer Türk kavimlerinde de bulunan bu geleneğin[2] esası henüz Anadolu'da yaşamaktadır.

Kısaca avcılığın Oğuz beğlerinin hayatında mühim bir yeri vardı.

14. **E ğ l e n c e l e r :** Destanlarda belirli zamanlarda yapılan bayram ve şenliklere dâir hiç bir şey söylenmediği gibi, tarihî eserlerde de bu konu ile ilgili her hangi bir bilgiye rastgelinemiyor. Bizim destanlarda gördüğümüz, beğlerin sık sık toylar verdikleridir. Toy ziyafet demektir. Toylar doğum, beğ oğlunun ilk avı, bir dilekte bulunma, bir felâketten kurtulma, kısaca her hangi bir sevinç vesilesi ile verilmekte idi. Toyların diğer Türk kavimlerinde olduğu gibi, Oğuzlar'ın içtimaî hayatında da mühim bir yeri vardı. Toylar yalnız beylere değil, halka da veriliyordu. Bu, o kadar esaslı bir gelenek idi ki, Oğuzlar'da ve diğer Türk kavimlerinde siyasî ve içtimaî düzenin muhafazası toylar ile pek yakından ilgili idi. Beğlerbeği Salur Kazan Beğ Üç-Ok ve Boz-Ok beyleri ordasına geldiklerinde (yılda bir defa) geniş bir otağda onlar için büyük bir toy verirdi. Toyda yenilip içildikten sonra Kazan, hatununun elinden tutarak otağdan uzaklaşır, davetliler orada bulunan bütün eşyayı yağmalarlardı. Yağmadan sonra beyler metbuları Salur Kazan'ı selâmlarlar ve atlarına binip yurtlarına dönerlerdi. Fakat Salur Kazan son defa, açıklanmayan bir sebebten, evini, yani otağını mutadın

1 *İ.H. Uzunçarşılı, Osmanlı devletinin saray teşkilâtı (T.T.K.), Ankara, 1945, s. 420-425.*

2 *H. Eren, Dede Korkut kitabına ait notlar, Pay dilemek, pay vermek, Türk dili ve tarihi hakkında araştırmalar (T.D.K.), 1950, s. 33-37.*

hilâfına, yalnız Üç-Ok beylerine yağmalatmış ve bu, Boz-Oklar'ın başı Uruz Koca'nın isyan etmesine ve bir iç savaşın çıkmasına sebeb olmuştu.

Türkler, Yakın Doğu ülkelerine geldiklerinde diğer gelenekleri arasında bu yağmalı toy geleneğini de getirmişlerdi. Farsça manzum ve mensur eserlerde görülen hân-i yağma (yağma sofrası) sözü bu yağmalı toyu ifade etmektedir. Selçuklular'dan başka Suriye Atabeğleri devletinde (Zengiler) ve Osmanlılar'da da bu geleneğin devam ettiği görülmektedir[1].

Destanlarda çocuk ve delikanlıların oynadıkları aşık oyunundan da bahsediliyor ki, millî bir oyundur. Gök- Türkler devrinde bu oyunun oynandığını bildiğimiz gibi, bugün de hâlâ Türkiye'de oynanmaktadır. Kürek kemiği ile olduğu gibi aşıkla da eskiden beri fala bakmak Türkler'in geleneklerindendi[2].

15. **D a v r a n ı ş l a r ı :** Destan kahramanları soğukkanlı insanlar olarak görünmüyorlar. Onlar, karşılaştıkları olaylar karşısında taşkın ve coşkun tepkiler gösteriyorlar. Böylece *"acığı tutduklarında"*, yani öfkelendiklerinde bıyıklarından kan çıktığı, yahut kara taşı kül eyledikleri söylenen alpların, sevdiklerinin tutsaklığı veya ölümü karşısında da *"böğürü böğürü"* ağladıkları görülüyor. Beğler, her kavmin asilzâdeleri gibi, mağrur, şeref ve haysiyetlerine son derece düşkün insanlardır; haklarında yapılacak en küçük bir dedikoduya tahammülleri yoktur; bu gibi anlarda belki ölümü tercih ederler. Dirse Han, çocuğu olmadığı için kara otağa oturtulup, önüne kara koyun yahnisi getirilmesine üzülerek Bayındır Han'ın ordasını terketmişti. Yine beylerden Beğil avcılıktaki maharetinin kendisinden değil de atından geldiğini söyleyen Bayındır Han veya Kazan'a: *"alplar içinde bizi kuskurumuzdan balçığa batırdun"* diyerek kızgın bir halde ordasına gitmişti. Bizzat Salur Kazan, beylerin: *"çoban bile olmasa Kazan kâfiri alamazdı"* sözü ile başına kakınç kakacaklarından korkarak Karaçuk Çoban'ın yardım teklifini reddetmiş, Kan Turalı da[3] deve ile güreşirken sevgilisi Selcen Hatun'dan: *"devenin burnuna yapış"* sözünü duyunca kendi kendine şöyle demişti: *"mere ben bu devenin burnuna yapışacak olsam kız söziyle yapıştı dirler. Yarın Oğuz eli'ne haber vara, deve elinde kalmışdı kız kurtardı diyeler"*.

Destanlarda *"destursuzca"* yani izin almadan bir kimsenin ya-

1 *Bu hususta bazı misaller için: F. Sümer, aynı yazı, s. 442, haşiye 379.*

2 *Aşık ile fala bakmak geleneği hakkında bir iki tarihî misal için: F. Sümer, aynı yazı, s. 442-443, haşiye 384. Anadolu'daki aşık oyunları hakkında bk.: F. Sümer, Aşık oyunları = Türk Dünyası Araştırmaları.*

3 *Eski hadîs kitablarında ve tanınmış arapça sözlüklerde Kan-Tura oğulları (بنو قنطوراء) nın Türkler veya onlardan bir kavim olduğu söylenir (metin için: F. Sümer, aynı yazı, s. 400). XVI. yüzyılda Aydın bölgesindeki Yörükler arasında Kan-Tura (قان طورا) adlı bir oyunak görülmektedir. Kan Tura'nın süslü bir elbise veya kaftan gibi bir giyimin adı olduğu da anlaşılıyor; "kanturanıl sim, saçakların dizine dökmüş" (Tanıklarıyle tarama sözlüğü, T.D.K., Ankara, 1969, IV, s.2239. XIV. yüzyıla ait olduğu sanılan Ebû Müslim kitabından). Bize göre, destan kahramanının adı veya lâkabı buradan gelmektedir. Kan Turalı; kantura adlı kaftanı giyen demek oluyor.*

ğısına girmenin, yani düşmanına saldırmanın ayıp olduğu ısrarla belirtiliyor. Hattâ, beylerden Şir Şemseddin *"destursuzca Bayındır Han'ın yağısın"* basmakla ün almıştı[1]. Bu husus yani izin alınmadan bir kimsenin, bir boyun, bir elin yağısına saldırmanın ayıp oluşu başlangıçta elde edilecek doyumluğa (ganimete) ortak olmak kaygısı ile ilgili olsa gerektir. Çünkü Türkler'de de, her kavimde olduğu gibi, savaşın asıl gayesi doyumluk elde etmekti. Daha sonraları bu telâkki (destursuzca yağıya girmenin ayıp oluşu) şeref ve haysiyeti koruma duygusuna dönmüş olabilir.

Kahramanların sevinç davranışlarından biri de kas kas gülmekti[2]. Bugün Anadolu'da bu söz hâlâ kullanılmaktadır.

Sevinçli bir haber, *"muştuluk ve gözün aydın"* sözleri ile bildiriliyordu.

Savaşlarda düşmanlarını yendikleri veya her hangi bir tehlikeyi atlattıkları zaman kul ve karavaş (erkek ve kadın köle) âzad ederlerdi. Salur Kazan Beğ, Şöklü Melik'i yendikten sonra 40 kul ve 40 kırnak (karavaş= câriye) âzad eylemiş, yani onları hürriyetlerine kavuşturmuştu. Fâtih Sultan Mehmed'in de Otluk-Beli savaşını kazanması üzerine 40.000 den fazla kul ve karavaş âzad ettiğini müverrihler yazarlar[3].

Oğuzlar hayretlerini çok defa bir ellerini diğerine vurmak suretiyle ifade ediyorlardı. Bu davranış beklenilmeyen sevindirici veya üzüntü verici, kızdırıcı bir olay ve haberin ânî tepkisi idi. Bu davranış şekli şimdi de Türkiye'de görülmektedir[4].

Başlıca derin üzüntü davranışları ise ağlamaktı. Tutsaklık, ölüm gibi hâdiseler sonucunda ordalara kara şiven girer, yani ordalar derin bir yasa bürünür, cesur beyler böğürü böğürü ağlarlar, kadınlar saçlarını yolar, yüzlerini ve yakalarını yırtarlar ve ayaklarından ayakkabılarını çıkarırlardı. Gök-Türkler'den Osmanlı hânedanına kadar değişmeden devam edip gelen geleneklerden biri de budur. Ağlamak ile duyulan derin ızdırap hafifletilmiş oluyordu. Türkler'de bu gibi hallerde ağlamak tabiî bir tepki kabul ediliyor, ağlamamak ayıp sayılıyordu. Bu yiğit, cesur, sert mizaçlı adamların günlerce ağlamaları, bazan ipekli elbiseleri çıkarıp çıplak bir halde kara kepenek giymeleri ve daha bazı yas gelenekleri İslâm âleminin okumuş sınıfı tarafından hayret ve taaccüple karşılanıyordu.

1 *Ergin, s. 96, 112, 177, Kan Turalı düşmanla çarpışırken kendisine yardıma gelen meçhul bir yiğit sandığı sevgilisi Selcen Hatun'a şöyle söylüyor: "Kalkubanı yerinden turan*
Yiğit ne yiğitsin?
Yelesi kara kazılık atına binen
Yiğit ne yigitsin?
Gafillüce başlar kesen
Destursuzca menüm yağıma giren
Yiğit ne yigitsin.
Destursuzca yağıya girmek
bizim elde ayıp olur" (s. 195.).

2 *Bu söz eski Osmanlı tarihlerinde de geçer (meselâ Neşrî, I, s. 303).*

3 *Mesela Sa'd ed-din, Tâcut-tevârih, İstanbul, 1279, I, s. 542.*

4 *Bununla ilgili bir iki tarihî misal için: F. Sümer, aynı yazı, s. 444, haşiye 399.*

Destan kahramanlarında derin üzüntünün bir tezahürü de börk veya sarıklarını yere vurmaktı ki, Osmanlılar da da aynı gelenek vardı[1].

Oğuz eli'nin başlıca yas alâmeti giydikleri mutad ak renkteki elbiseleri çıkarıp karalar giymekti. Bu geleneği de Selçuklu devrindeki Türkmenler arasında, İran Moğolları'nda, Timurlular'da, Kara-Koyunlular'da, Ak-Koyunlular'da, Anadolu beyliklerinde ve nihayet Osmanlılar'da görmekteyiz[2].

Destanlarda görülen diğer bir gelenek de kahramanların öldükleri takdirde atlarının boğazlanıp yuğ aşlarının verilmesini vasiyet etmeleridir. Bu çok eski bir Türk geleneği idi. Gök-Türkler çağında ölünün atlarının kendisi ile birlikte gömüldüğünü veya kesildiğini bildiğimiz gibi[3], X. yüzyıldaki Oğuzlar'da da ölenin atlarının kesilip etinin yendiğini görmüştük.

Bugün de Türkiye'de ölen bir kimsenin arkasından umumiyetle helva pişirilip dağıtılmaktadır[4].

XI. destanda ölülere aş (yemek) verildiğinden de bahsediliyor[5]. Türklerde ve Moğollar'da böyle bir geleneğin de var olduğunu biliyoruz[6].

Üç-Ok, Boz-Ok arasındaki kardeş kavgasını anlatan sonuncu

1 *1488 yılında Ak-Koyunlu Cihangir'in oğlu İbrahim Beğ'in ölümü sebebiyle başta hükümdar Yakub Beğ olmak üzere bütün Ak-Koyunlu hânedanı mensupları, beğler ve devlet ricali yakalarını yırtıp sarıklarını yere vurmuşlar ve gök renkli elbiseler giyerek günlerce ağlamışlardı (Fazlullah b. Ruzbehan, Tarih-i âlem ârâ-yi Emînî, Fatih kıb., nr. 4431, 170 a-171 b).*
Kanunî'nin ölümünü duyan Solakların kethüdaları ve odabaşıları üsküflerini (bir çeşit başlık) yere vurup başlarına toprak saçmışlardır (Solak-Zâde, Tarih, İstanbul, 1298, s. 422-423). Oğlu Murad gelinceye kadar Celebi Mehmed'in ölümü gizlenmişti. Cesed oturtulup arkasına bir oğlan konarak canlı imiş gibi silâhdarlara gösterildiği esnada saray hekimi paşaların yanına gelib, danışıklı olarak, dülbendini yere vurub: "komazsız pâdşalın ki eyü ola, bizim bu kadar çalışdığımız zâyi idersuz" demişti (Âşık Paşa-Zâde, Tevârih-i âl-i Osman, s. 95.).
İran'a kaçan Kanunî'nin oğlu Bayezid'in adamlarından Arab Mehmed, İran Şahı Tahmasb'a şehzadenin İran'da iktidarı ele geçirmek için bir tertib hazırladığını söylemişti. Bunu duyan Bayezid'in kölelerinden biri onun yanına koşarak üsküfünü yere vurmuş ve duyduklarını anlatmıştı (Peçevî, Tarih, İstanbul, 1283, I, s. 405).

2 *Kanunî'nin vezir-i âzamlarından İbrahim Paşa Mısır'da bulunduğu esnada Yeniçeriler'in kendi aleyhine ayaklandıklarını duyunca derin bir teessüre kapılarak kara elbise giymişti. Yine Kanunî devrinde İstanbul'a gelen Avusturya elçisi Busbek, Türkler'in kara renge karşı duydukları nefreti açık bir surette anlatıyor: "Türkler siyah rengi bayağı ve uğursuz sayarlar. Bir adamın siyah esvab giymesi iyi nazarla görünmez. O derecede ki paşalar bizi siyah esvabla görünce çok defalar hayretlerini bildirmişler, hattâ ciddî surette şikâyet etmişlerdir. Türkiye'de hiç kimse siyah esvabla meydana çıkmaz, meğer ki mühim bir para ziyanına uğramış yahut bazı ağır hastalıklara maruz kalmış olsun. Yeşil renk kibarlık alâmeti telâkki ediliyor. Fakat harb zamanında ölüm işareti diye kabul olunmuştur. Beyaz, sarı, mor, kurşunî ve saire daha uğurlu addedilir (Türk mektupları, türkçe tercümesi Hüseyin Cahit Yalçın, İstanbul, 1939, s. 163-170).*
Büyük Türkmen şairi Dadal-Oğlu'nun bir şiirindeki: "Karalar giydik de attık alları" mısrai (Taha Toros, Dadal-Oğlu, Adana, 1940, s. 15) bu geleneğin XIX. yüzyıldaki Türkmenler arasında yaşamakta olduğunu gösteriyor. Yas geleneği hakkındaki diğer bazı misaller için: F. Sümer, aynı yazı, s. 445-446, haşiye 407.

3 *S. Julien, Documents sur les Tou-kieu (Turcs), Journal Asiatique, 1864, s. 241; Abdülkadir İnan, Şamanizm, 1954, s. 177-178; aynı müellif. Altay dağlarında bulunan eski Türk mezarları, Belleten, sayı 43, s. 569-570.*

4 *Ölen için verilen yemeğe dâir bazı tarihî misaller için: F. Sümer, adı geçen yazı, s. 447, haşiye 411.*

5 *XI. destanda Salur Kazan'ın Tomanın kalesi tekürü tarafından tutsak alınması anlatılmaktadır. Salur Kazan kaledeki bir kuyuda hapsedilmişti. Tekürün karısı adını çok duyduğu Kazan'ın yanına gider ve ona: "Kazan Beğ nedür halün, dirliğin yir altında mı hoştur, yoksa yir yüzünde mi hoştur, hem şimdi ne yirsün, ne içersün neye binersin" der. Kazan da: "ölülerine aş virdüğün vakit ellerinden alıram, hem ölülerinüzün yorgasına binerem, kâhillerin yederem" cevabını verir (Ergin, s. 235).*

6 *W. Barthold, Türkler'de ve Moğollar'da defin merasimi, türkçe tercüme Abdülkadir İnan, Belleten, sayı 43, s. 530; Abdülkadir İnan, aynı eser, s. 192-193.*

destanda, ölmek üzere bulunan Beyrek, atının kuyruğunun kesilmesini söylemiş ve yoldaşları da bunu yerine getirmişlerdir[1]. Bu da pek eski bir Türk geleneği idi. Altay kazılarında bulunan atların kuyrukları 25 santim kadar kesikti. Anadolu'daki gelenek böyle idi. Yani kuyruğun ancak bir kısmı kesiliyordu[2]. Buraya kadar yazdıklarımızdan, Osmanlı hânedanının pek eski Türk geleneklerini yaşattığı anlaşılmış bulunuyor. İşte Hunlar devrinden gelen, ölenin atının kuyruğunun kesilmesi geleneği de bunlardan biri idi.

Yavuz Selim'in ağabeyi Ahmed Beğ'in oğlu Süleyman Beğ genç yaşında 919 (1513) yılında Mısır'da taûndan vefat etmişti. Yakışıklı bir genç olan Süleyman Beğ'in cenaze töreni Anadolu Türkleri'nin geleneğine göre yapıldı. Yani merhum şehzadenin tabutunun önünde kuyrukları kesilmiş, eğerleri ters çevrilmiş olan atları götürülmüş, kırılmış olan yayları ile sarığı da tabutunun üzerine konmuştu[3].

Destan kahramanlarının fazilet telâkkilerine gelince, bunlar başlıca cesur ve merhametli olmak, güçsüzleri korumak, yoksullara yardım etmektir. Zayıflara, yaşlılara sataşan ve yolculara, çobanlara saldıranlar onlar katında kötü insanlardır. Destanların dili ile Alınca kalesinin kâfirleri, tutsak bulunan Oğuz eli'nden Uşun Koca oğlu Eğrek'i kendisini kurtarmağa gelen kardeşi Seğrek ile döğüştürmek için ona kardeşi hakkında: *"şunda bir delü yigit, yolcunun, yolakcının, çobanın, çoluğun etmegin alır"* demişlerdi.

Dirse Han'ın yoldaşları Dirse Han'ı oğlundan nefret ettirmek için oğlunun güzel kızları çekip aldığı, yaşlılara hakarette bulunduğu iftirasını ortaya atmışlardı.

Az yukarıda destan kahramanlarının çabuk öfkelenen insanlar olduklarını söylemiştik. Fakat onlar sevdiklerine karşı şefkatli, tatlı dilli oldukları gibi, düşmanlarına karşı bile merhametli davranıyorlar, savaşlarda aman diyeni öldürmüyorlardı. Beyrek kendisinin öldüğünü söyliyerek sevgilisi ile evlenmek üzere bulunan Yalancı Oğlu Yartacuk'un ayağına düşmesi ve kılıcının altından geçmesi üzerine onu affetmişti.

Destanlarda alp, cesur, ağır başlı, merhametli, zayıfları koruyan (kalmış yiğit arkası), övünmeyi sevmeyen bir insandır ki, bugünkü

1 *Gök- Yay, sl. 117-118, Ergin, s. 248.*

2 *S. Rudenko, Frozen tombs of Siberia İngilizce tercüme, Berkeley-Los Angeles, 1970, s. 119-120; Abdülkadir İnan, Altay'da Pazırık hafriyatında çıkarılan atların vaziyetinin Türkler'in defin merasimi bakımından izahı, (II. Türk Tarihi Kongresi, T.T.K., İstanbul, 1943, s. 142-151).*

3 وفي يوم الأحد ثامن عشرة توفّي الرئيس الأصيل العريق، وهو سليمان بيك بن أحمد بيك بن السلطان أبو يزيد بن عثمان ملك الروم ... فصنع له السلطان كفّارة قدّام جنازته واخرجوا قدّام جنازته خيوله وهي مقصوصة الأذناب وقد أقلبوا سروجها ووضعوا عمّامة على نعشه وكسروا أقواسه ووضعوها على نعشه وهذه على طريقة بلادهم

(İbn İyas, IV, s. 303). Selçuklu hükümdarı Melik-Şah'ın pek çok sevdiği oğlu Davud'un ölümü üzerine memleketin dört bir yanından hükümet merkezi İsfahan'a toplanıp yas tutan Türkler de, Mısırlı müverrihin bildirdiği gibi, atlarının eğerlerini ters çevirmişlerdi (Sibt İbnul-Cevzî, s.212).

milletlerin kahramanlık tipinin aynıdır. Alplar birbirlerinin adlarını sormazlardı; bu, nezâketsizlik sayılırdı[1]. Bu gün bile köylüler arasında birinin ismi nezâket ifade eden bir kelime ile sorulur[2].

Alplara korku vermek, yani cesaretlerini kıracak sözler söylemek de onlar katında ayıp bir davranış idi.

Bütün tarihleri boyunca Türkler üzerinde cemiyetçi bir ruh hâkim olmuştur. Onlar sevinci de, felâketi de hep birlikte karşılıyorlardı. VIII. yüzyıldaki Gök-Türk kağanının: *"Türk budunu için gündüz oturmadım, gece uyumadım"* demesi bu ruhun güzel bir ifadesidir. Hakan, sultan ve beyin vazifesi halkı, kendilerinden hoşnut etmek ve onlara sıkıntısız bir hayat sağlamak idi. Destanlarda açları doyurmak, yalıncakları giydirmek, borçluyu borcundan kurtarmak başlıca faziletli hareketlerden sayılıyor. Salur Kazan'a dâir Şecere-i Terâkime'deki manzumede onun 41 atın etini bir kazana salarak bu eti eli ile halka üleştirdiğinin söylendiği görülmüştür. Osmanlı müverrihleri de Osman ve Orhan beylerin aş pişirdip yoksullara dağıttıklarını yazarlar[3].

Yine destanlarda kuru çaylar üzerine köprü yaptırmak, ulu yollar kenarında imâretler kurdurmaktan da bahsediliyor. Birinci Bölümde Türk hükümdarlarının ve beylerinin idare ettikleri yerleri câmi, medrese, hastahâne, imâret, kervansaray, hamam ve köprüler ile süslediklerine kısaca temas edilmişti. Bugün bu âbidelerin büyük bir kısmı onların bu hususta gösterdikleri büyük himmet ve gayretin tanıkları olarak zamanımıza kadar gelmiştir. Fakat bu eserleri vücuda getiren sultan ve beylerin oturdukları binalar öyle mütevazi yapılar idi ki, şimdi çoğunun yeri dahi bilinmemektedir.

16. **D e s t a n l a r ı n E h e m m i y e t i :**

"Yiğitleri mürüvvetlü
Kocaları taatlü ve hürmetlü Oğuz"

(meçhul bir ozanın sözleri)

Dede Korkut destanları, daima tekrar ettiğimiz gibi, Türkiye, Âzerbaycan, İran ve Türkmenistan Türkleri'nin yahut umumî bir deyimle Batı Türkleri'nin bizce bilinen en eski destanlarıdır. Bu destanlar, okuyanların tasdik edecekleri üzere, kır çiçekleri kadar güzeldir. Hattâ bu destanların millî edebiyat bakımından nesir sahasında, Oğuz türkçesi'nin eşsiz bir şaheseri olduğunu söylemek mümkündür. Bu destanlarda türkçe, Yunus Emre'nin şiirlerinde

1 *Tepe-Göz bile bu nezâket kaidesine riayet ediyor (s. 214, 241).*

2 *Meselâ: "adını bağışlar mısın?" denir.*

3 *Ve Osman Gazi gayet sâlih, Müslüman kişiydi ve âdetiydi kim üç günde bir taam pişirib, fukarayı ve sulehayı cemeddüb it'am iderdi ve hem yalıncakları giyürüb tonadırdı ve dul avretlere daim sadaka virirdi (Neşrî, I, s. 72, 73, s. 163).*

olduğu gibi, ne kadar akıcı, ne kadar tatlı ve ne kadar parlaktır.

Destanların mahiyetlerine gelince, onlar en mühimleri tarihî olaylara dayanan orijinal, alâka ve zevkle okunan konulardır.

Biliyoruz ki, destan kahramanları savaşçı bir ruha sahiptirler. Hattâ onlar arasında böyle bir ruhla yetişirilmiş kadınlar bile görülür. Fakat tasdik etmek yerinde olur ki bozkırlarda böyle bir ruh taşımadan hayatın devam ettirilmesi mümkün olmuyordu. Orada şiddetli kışlar ve yut denilen hayvan kırımı yüzünden sık sık açlık felâketiyle karşılaşılıyor, her an düşman hücumları bekleniyordu. Bu husus böyle olmakla beraber kahramanlar umumiyetle mütecaviz insanlar olarak görünmüyorlar. Onlar nefislerini korumak, yakınlarını kurtarmak, kendilerine veya yakınlarına yapılmış fena bir hareketin öcünü almak için harekete geçiyorlar. Kahramanlarımız göçebe bir cemiyetin mensupları olmakla beraber, bu yiğitlerde zamanımız telâkkilerinin tasvib etmiyeceği bir davranış görülmez. Onlar kötü yürekli ve hiyleci kimseler olmayıp, bilâkis yoksullara yardımcı, zayıfları koruyan, bağışlayıcı, vefalı, büyüklerine saygılı, fakat şeref ve haysiyet duygusuna bağlı, kadınları hor görmiyen mert insanlardır. Bütün bunlar Oğuzlar'daki faziletli insan tipinin vasıflarıdır. Her halde alplar, bütün bu vasıfları taşıyan insanlar olmalı idiler. Alplık ruhu şüphesiz, sadece cesaretten gelen basit bir davranış değildi.

XIV-XVI. yüzyıllarda Anadolu ve Âzerbaycan'daki Türk topluluklarınca bu destanlara, atalara ait en değerli yadigâr gözüyle bakılmıştır. Onlar atalarını, yaptıkları büyük fetih hareketlerinden ziyade, bu destanlar ile sevmişlerdir. Yine bu destanların tesiri iledir ki, o asırlardaki Türkler nazarında Oğuzlar, cesur ve iyi yürekli insanlardır. Bugün bile Türkiye'nin bazı bölgelerinde Oğuz, hiyle bilmez, kötülük yapmaz anlamında bir sıfat olarak kullanılır.

Böyle olmakla beraber yüksek tahsilli eski Osmanlı müellifleri bu destanlara ehemmiyet vermemişler, hattâ onları okuyan ozanlar ile alay etmişlerdir. Fakat ozanların bu eseri şüphesiz gittikçe yayılmak ve hattâ diğer milletlerce de tanınmak suretiyle ebediyen okunacaktır. Buna karşılık Osmanlı müelliflerinden pek çoğunun eserleri unutulmaya mahkûm olmasalar bile, sayısı çok az bir mütehassıslar heyetince bilinecektir. Bu keyfiyet onların, bilhassa türkçeyi tabiî yolundan çıkararak eserlerini sun'i bir dille yazmalarının mukadder bir neticesidir. Fakat itiraf etmek lâzımdır ki, destanlar bugün bile Türk aydınlarınca iyice bilinmemekte ve okullarda da okutulmamaktadır. Bu da şüphesiz onların gerektiği gibi tanıtılmamış bulunmasından ileri geliyor. Bu iş yapıldığı takdirde bu millî ve değerli esere lâyık olduğu ehemmiyetin verileceği ve okullarda bütün Türk çocuklarına okutulacağı muhakkaktır.

ÖZET

Burada destanlar hakkında yapmış olduğumuz bu incelemenin kısa bir hülâsasını vermek her halde faydasız olmıyacaktır.

Destanlar X. ve XII. yüzyıllarda Seyhun boylarında yaşayan Oğuz eli'ne aittir. Destanların kahramanları da bu Oğuz eli'nin beyleridir. Bu beylerin komşu Kıpçak beyleri ile savaşlarına ve kendi aralarındaki çekişmelere dâir hâtıralar onların torunları tarafından Yakın Doğu'ya getirildi (en kuvvetli ihtimal ile XIII. yüzyılın birinci yarısında). Hâtıralar, pek muhtemel olarak, burada destanlaştı; XIV. yüzyılın başlarında yazıldı ve Oğuz-nâme adı altında bir kitapta toplandı. Bu Oğuz-nâme'nin teferruat bakımından elimizdekinden epeyce farklı olup, hâtıraları daha sâdıkane bir şekilde aksettirdiği muhakkaktır. Fakat ne yazık ki bu Oğuz-nâme bugüne kadar elimize geçmemiştir. Bereket versin destanlar, sayısı hiç de az olmayan ozanların hâfızalarında yaşıyordu. Onlar destanları her tarafa yaydılar ve herkese sevdirdiler. Öyle ki hükümdar sarayları ve şeyhlerin tekkeleri bile bunların tesir sahası dışında kalamadı. II.Murad'ın sarayında bu destanları okuyan ozanlar bulunmakta olduğu gibi, yine bununla ilgili olarak Fâtih'in torunlarına da Oğuz Han ve Korkut adları verilmişti. Daha önce de söylendiği üzere, Osmanlılar'dan başka hiç bir Türk hânedanında Türk destanlarının bu ünlü isimlerine rastgelinmez.

Hacı Bektaş-i Veli'nin menkıbelerine ait olan Velâyet-nâme'de bizim destan kahramanlarının da adları geçer. Bundan başka adı geçen tarikatın ulularından Otman Baba'nın ise Oğuz-nâme dili ile konuştuğunu ve şiirler söylediğini biliyoruz. Mamafih o zamanlarda Otman Baba'nın bir istisna olmadığını söyliyelim. Gülşenî tarikatının kurucusu İbrahim-i Gülşenî'de (ölm. 1533) kendisini pek çok şeyhlerin yaptıkları gibi, Peygamber ailesine veya Peygamber'in yakın bir sahâbesine değil Oğuz Ata'ya bağlar; menakıb-nâmesi'nde de Oğuz Han'dan gelen sülâlelerden bahsedilir[1].

XVI. yüzyılda, ozanların Türk cemiyetinin manevî hayatında oynadıkları rol yine kuvvetle devam ediyordu. 1526 yılındaki Mohaç savaşından bir gece önce yapılan şenlikte ozanların da kopuzları ile bu destanları okumuş olduklarını biliyoruz[2].

1 a) Muhyî-i Gülşenî, Menâkıb-ı İbrahim Gülşenî, yay. T.Yazıcı, TTK, Ankara, 1982, s.13, 481 ve devamı.

2 "Câbecâ kösler, nefîrler tabl ve surnalar neyler çalınıb din yolunun serbazları meydan-ı gazâ kurbanları Rum ilinin delûleri ve divâneleri şeştarlar, tanburlar, kopuzlar nevaht idüb, Oğuz gazâlarının hikâyet efrûzları ozanlar çalıb çağırıp şenlikler ve şadilikler iderlerdi (Celâl-Zâde, Tabakât ul-memâlik fî derecât ilmesâlik, Millet ktb., nr. 779, 254 a).

Aynı yüzyılın ikinci yarısında, evvelce söylediğimiz gibi, elimizdeki destanlar yazılmıştır. Böylece bu destanlar Oğuz-eli'nin yaşadığı tarihten aşağı yukarı beş asır sonra yazılmış oluyor. Destanların yine XIV. yüzyılın ikinci yarısında eskiden beri Türk kültürünü benimsemiş ve sevmiş olan Kürdler arasında da çok yayılmış olduğu görülüyor. Oğuz Han'ın, destanlarda adı geçen, "bıyığı kanlı Bügdüz Emen'i elçilikle Peygamber'e gönderdiği ve Büğdüz Emen'in Kürd olduğu hakkında Kürdler arasında dolaşan bir rivayet[1], bu destanları Kürdler'in nasıl benimsemiş olduğunu açık bir şekilde gösterir. XV. yüzyılın ikinci yarısında veya XVI. yüzyılın ikinci yarısında veya XVI. yüzyılın başlarında İran'a giden ve kaynaklarda Kürd menşeli olduğu söylenen Hınıslı oymağının beylerinden birinin destan kahramanlarından Salur Kazan'ın kardeşi Kara Güne'nin adını taşıdığı, bu beyin oğlunun da Kara Güne'nin oğlu Budak'ın ismi ile anıldığı yukarıda yazılmıştı. Bunun gibi, XVI. yüzyılın ikinci yarısındaki Erdelân Kürd beylerinden birinin de adının Basat (باسط) olduğunu biliyoruz[2].

Söylendiği gibi, destanların ana konusunu Oğuzlar'ın komşuları Kıpçaklar ile savaşları ve kendi aralarında yaptıkları kardeş kavgası teşkil ediyor. Bunlar. II. ve XII. destanlarda anlatılır. II. destandan anlaşıldığına göre başlarında Şöklü Melik'in bulunduğu Kıpçaklar, Salur Kazan'ın Oğuzları'na karşı galebe elde etmişler ise de Salur Kazan parlak bir zafer ile bu yenilginin acısını çıkarmıştır. Salur Kazan'ın büyük şöhretinin ve Oğuz beğlerinin başı mevkiine yükselmesinin bu başarı ile sıkı bir ilgisi olduğu şüphesizdir. Destanlarda geçen Şöklü Melik, Buğacık Melik, Kara Tüken Melik ve Demir Yaylı Kıpçak Melik ise Oğuz beylerinin düşmanları olan Kıpçak beyleridir.

Kardeş kavgasını anlatan XII. destana gelince, burada daha önce de söylendiği gibi, Üç-Oklar (İç-Oğuz) ile Boz-Oklar (Dış Oğuz) arasında yapılan savaşta Boz-Oklar yenilmişler ve Boz-Oklar'ın başı Uruz Koca da öldürülmüştür. Yakışıklılığı, kibarlığı ve iyi kalpliliğiyle. *"Oğuz'un imrencesi"* lâkabını almış olan Bamsı Beyrek'in de bu kardeş kavgasının kurbanı olduğunu biliyoruz.

Basat'ın Tepe-Göz'ü öldürdüğü boyunda (destanı), bize göre, olmuş bir olay saklıdır. Yani Tepe-Göz, sandığımıza göre, bir Kıpçak beyini temsil etmektedir. Bu Kıpçak beyi karşısında Oğuzlar'ın daha ziyade yahut münhasıran Boz-Ok kolu (Dış Oğuz) yenilgilere uğramış ve onların birçok ünlü beyleri hayatlarını kaybetmişlerdir. Bunlar Boz-Oklar'ın başı Uruz Koca'nın oğlu Kı-

1 *Şeref Han, Şeref-nâme, s. 32.*

2 *Aynı eser, s. 123-124.*

yan Selçık, Düzen oğlu Rüstem, Demir Donlu (yani zırhlı) Mamak ve iki kardeşi ile birlikte Aruk Candan idiler. Uruz Koca'nın küçük oğlu Basat sonra Tepe-Göz'ü yenerek onun Boz-Oklar'a çektirdiği ızdırapların öcünü almıştır.

Diğer geri kalan destanlardan bir çoğu kahramanların tutsaklığını anlatır. Bu da yapılan akınlar ve baskınlar ile her yerde ve her zaman vukua gelen bir olaydır.

Elimizdeki destanlar çok geç yazılmış olmakla beraber onlarda eski gelenekler görülmektedir.

XVI. YÜZYILDA ANADOLU'DA OĞUZ BOYLARINA AİT YER ADLARI

I. KAYI

Boyun adı	Vasfı	Sancağı	Kazası[1]	Vergi nüfusu
Kayı-Mahmud	Ekinlik	Ak-Saray	Bekir	-
Kayıcık	Köy	Ak-Saray	Ak-Saray	27
Kızıl-Kayı	Köy	Ak-Saray	Eyyub-İli	54
Kayıcık	Köy	Ak-Şehir	İshaklu	66
Kayı	Köy	Amasya	Geldigelen	24
Kayı	Köy	Amasya	Yavaş	52
Kayı	Ekinlik	Amasya	Simre-i Lâdik	-
Kayı (öbür adı: Yusuf Şeyh)	Köy	Ankara	Ayaş	12
Kayı	Ekinlik	Ankara	Kasaba	18
Kayıcık	Köy	Ankara	Kasaba	39
Kayıcık	Köy	Ankara	Murtaza-Âbâd	5
Kayı (öbür adı: Karaca-Kaya)	Köy	Aydın	Yeni-Şehir	-
Kayı (öbür adı: Kayılu)	Köy	Aydın	Birgi	28
Kayı	Köy	Beğ-Şehri	Göçü	39
Kayılu	Köy	Beğ-Şehri	Göçü	33
Kayı	Köy	Biga	Çan	6
Kayı	Köy	Bolu	Gerede	34
Kayı	Köy	Bolu	Gerede	12
Kayı	Köy	Bolu	Gerede	3
Kazandı ve Kayı	Köy	Bolu	Taraklı-Borlu	36
Kayı	Köy	Bolu	Taraklı-Borlu	17
Kayı	Köy	Bolu	Kıbrus	188
Kayı	Ekinlik	Boz-Ok	Sorgun	45
Kayı	Köy	Canik	Kavak	34
Kayı	Köy	Canik	Satılmış ve Bayramlu	16
Kayı	Köy	Çorum	Divân-ı Emlâk	24
Kayı	Köy	Çorum	Divân-ı Halifî (?)	6
Kayı	Köy	Çorum	İskilib	4
Kayıcuk	Köy	Çorum	İskilib	29
Kayı	Köy	Erzurum	Kemah	15
Kayıcık	Köy	Erzurum	Kemah	5
Kayı-Yayla	Köy	Hamid	Göl-Hisar Kara-Ağac'ı	132
Kayı	Köy	Hamid	Hoyran	9
Kayı	Köy	Hamid	Siroz	72
Kayı	Köy	Hamid	Ulu-Borlu	40
Kayı	Köy	Hamid	Isparta	123
Kayı	Köy	Hamid	Göl-Hisar	44
Kayı	Köy	Hüdâvendiğâr	İnegöl	12
Kayı	Köy	Hüdâvendigâr	Kara-Hisar-ı Nallu	38
Kayı	Köy	Kara-Hisar-ı Sahib	Barçınlu	58
Kayı	Köy	Kara-Hisar-ı Şarkî	Şemseddin	56

1 *Bir çok kaza adlarının okunuşu şüphelidir.*

Boyun adı	Vasfı	Sancağı	Kazası	Vergi nüfusu
Kayı	Köy	Kara-Hisar-ı Şarkî	Bökmen	10
Kayı	Köy	Kara-Hisar-ı Şarkî	Su-Şehri	-
Kayı	Köy	Kara-Hisar-ı Şarkî	Akşehir-Âbâd	11
Kayı	Köy	Kastamonu	Kastamonu	27
Kayı	Köy	Kastamonu	Boy-Ovası	19
Kayı	Köy	Kastamonu	Taş-Köprü	9
Kayı	Köy	Kastamonu	Daday	203
Kayı	Köy	Kastamonu	Sinob	4
Kayı	Köy	Kastamonu	Sinob	15
Kayı	Köy	Karasi	Boğaz-Hisar	10
Kayı	Köy	Karasi	Ayazmend	13
Kayı	Köy	Kengırı (Çankırı)	Tosya	95
Yaka-Kayı	Köy	Kengırı	Koç-Hisar	15
Yaka-Kayı	Köy	Kengırı	Koç-Hisar	10
Bozar-Kayı	Köy	Kengırı	-	-
Hatun-Kayısı	Köy	Kengırı	Kurşunlu	28
Aşga-Kayı	Köy	Kengırı	Karı-Pazarı	45
Yukarı-Kayı	Köy	Kengırı	Karı-Pazarı	60
Kayı	Köy	Kır-Şehri	-	6
Kayı	Köy	Konya	Kaş	58
Kayı	Köy	Konya	Sahra	1
Kayı	Köy	Konya	Hatun-Saray	17
Kayı	Köy	Konya	Lârende	18
Kayı	Köy	Konya	İn-Suyu	51
Kayı	Köy	Konya	Saîd-İli	71
Kayı	Köy	Kütahya	Uşak (Banaz)	13
Kayı	Köy	Kütahya	Uşak (Banaz)	3
Kayı	Köy	Kütahya	Eğri-Gök	56
Kayı	Köy	Kütahya	Geyikler	19
Kayı	Köy	Kütahya	Şeyhlü	29
Kayı	Köy	Kütahya	Sazanos	24
Kayı ve Koz Deresi	Köy	Kütahya	Tavşanlu	18
Kayıcuk	Köy	Kütahya	Şeyhlü	10
Kayı Geçmez	Ekinlik	Malatya	Ağca Dağı	-
Kayı	Köy	Menteşe	Balat	10
Kayı	Köy	Menteşe	Balat	-
Kayı	Köy	Menteşe	Köycüğez	468
Kayı ve Taş-Kayı	Köy	Menteşe	Mekri	-
Kayı	Köy	Menteşe	Çine	6
Kayı	Köy	Menteşe	Bumaz	9
Kayı	Köy	Niğde	-	386
Kayı	Köy	Saru-Han	Ak-Hisar	12
Kayı	Köy	Saru-Han	-	8
Kayı	Köy	Sivas	Sivas	39
Kayı	Köy	Sivas	Koç-Hisar	-
Kayı	Köy	Sivas	Sivas	-
Kayı	Köy	Sivas	Sivas	-
Kayı	Köy	Sivas	Zile	94
Kayı-Kolan?	Köy	Sivas	Taş-Âbâd	108
Kayı	Köy	Sivas	Tokat (Gelmufad)	9
Kayıcık	Köy	Sivas	Tokat (Tozanlu)	9
Kayı	Köy	Sultan-Öñü	Karaca-Şehir	30
Kayı	Köy	Sultan-Öñü	Karaca-Şehir	36

II. BAYAD (BAYAT)

Boyun adı	Vasfı	Sancağı	Kazası	Vergi nüfusu
Bayad	Köy	Ak-Şehir	Ilgun	22
Bayad	Köy	Amasya	Yavaş	34
Bayad	Köy	Amasya	Simre-i Lâdik	41
Bayad	Köy	Amasya	Simre-i Lâdik	80
Bayad	Köy	Ankara	Yaban-Âbâd	12
Bayad	Ekinlik	Ankara	Kasaba	-
Karaca-Bayad	Köy	Beğ-Şehri	Göçü	60
Yağlu-Bayad	Köy	Beğ-Şehri	Göçü	53
Bayad-Üyüğü	Köy	Beğ-Şehri	Kır-İli	58
Bayad	Köy	Biga	Avize	45
Bayad	Ekinlik	Boz-Ok	Hüseyin-Ova	-
Bayad	Ekinlik	Hamid	Avşar	-
Bayad	Köy	Hüdâvendigâr	Bursa	-
Bayad	Köy	Hüdâvendigâr	Geyve	20
Bayad	Köy	Hüdâvendigâr	Söğüt	9
Bayad	Köy	Hüdâvendigâr	Tarhala	30
Bayad	Köy	Hüdâvendigâr	Bergama	57
Bayad	Köy	Hüdâvendigâr	Bergama	86
Bayad	Köy	Kara-Hisar-ı Sahib	Kara-Hisar-ı Sahib	26
Bayad	Köy	Kara-Hisar-ı Sahib	Barçınlı	64
Bayad	Köy	Kara-Hisar-ı Sahib	Ulu Sıçanlu	5
Bayad	Köy	Kara-Hisar-ı Sahib	Şuhut	6
Bayad (öbür adı: Yaycılar)	Köy	Karasi	Sındırgı	29
Bayad	Köy	Karasi	Baş	19
Bayad (öbür adı: Yaycılar)	Köy	Karasi	Sındırgı	17
Bayad	Köy	Karasi	Manyas	11
Bayad	Köy	Kastamonu	Koz-Yaka	14
Bayad	Köy	Kastamonu	Daday	51
Yazı-Bayad	Köy	Kayseriyye	Kara-Hisar	10
Balum-Bayad	Ekinlik	Kengırı	Kengırı	-
Bayad	Köy	Kengırı	Tosya	34
Bayad	Ekinlik	Koca-İli	Yalak-Âbâd	-
Bayad	Köy	Konya	Hatun-Saray	25
Bayad-Üyüğü	Köy	Konya		42
Yağlu-Bayad	Köy	Konya	Sahra	61
Bayad	Köy	Kütahya	Şeyhlü	44
Bayad	Köy	Kütahya	Kütahya	37
Bayad	Köy	Kütahya	Uşak	31
Bayad	Ekinlik	Malatya	Cubas	-
Bayad	Ekinlik	Malatya	Ergavun	-
Bayad	Köy	Malatya	İç-İl	56
Bayad	Köy	Menteşe	Megri	
Bayad	Köy	Saru-Han	Güzel-Hisar	-
Bayad	Köy	Saru-Han	Gördüs	62
Bayad	Köy	Sivas	-	-

III. ALKA-BÖLÜK (ALKA-EVLİ)

Bu adlar altında yer adlarına rastgelinemedi.

IV. KARA-BÖLÜK (KARA-EVLİ)[1]

Boyun adı	Vasfı	Sancağı	Kazası	Vergi nüfusu
Kara-Evlü	Köy	Bolu	On İki Divân	49
Kara-Evlü	Köy	Bolu	On İki Divân	28
Kara-Evlü	Köy	Bolu	On İki Divân	6
Kara-Evlü	Köy	Bolu	On İki Divân	3
Kara-Evlü	Köy	Kastamonu	Kastamonu	57
Kara-Evlü	Köy	Kastamonu	Kastamonu	21
Kara-Evlü	Köy	Sivas	Tokat(Turhal)	57

V. YAZIR

Boyun adı	Vasfı	Sancağı	Kazası	Vergi nüfusu
Yazır	Köy	Ak-Saray	Eyyub-İli	53
Yazır	Köy	Ak-Saray	Eyyub-İli	54
Yazır	Köy	Ak-Şehir	Doğan-Hisarı	7
Yazır	Köy	Ankara	Çubuk	51
Yazırlu	Köy	Aydın	Ala-Şehir	40
Yazırlu	Köy	Aydın	Yeni-Şehir	48
Yazır	Ekinlik	Erzurum	Kemah	-
Yazır ve Dere	Köy	Hamid	Isparta	-
Yazır	Köy	Hamid	Göl-Hisar Kara-Ağac'ı	110
Yazır	Köy	Hamid	Irla	37
Yazır	Köy	Hamid	Farnas	246
Yazır-Basat	Köy	Hamid	Farnas	42
Yazır	Köy	Hüdâvendigâr	Sifri-Hisar	175
Yazır	Ekinlik	Kara-Hisar-ı Sahib	Bolıvadın	34
Yazır	Köy	Kara-Hisar-ı Şarkî	Koyla-Hisar	5
Yazır	Köy	Kayseriyye	Meşhed	37
Yazır	Ekinlik	Kayseriyye	Cebel-i Âli	-
Yazır	Köy	Kengırı	Kurşunlu	39
Yazır	Köy	Kır-Şehri	Dinek	53
Yazır	Köy	Koca-İli	Gekboza	35
Yazır	Köy	Kütahya	Şeyhlü	49
Yazır	Köy	Menteşe	Peçin	-
Yazır	Köy	Sivas	Budak-Özü	27
Yazır	Köy	Teke	Antalya	53

1 *Bugünkü Kara evli köyleri hakkında Kara evli bahsine bk. (s. 190).*

VI. DÖĞER (< DÖGER)

Boyun adı	Vasfı	Sancağı	Kazası	Vergi nüfusu
Döğer	Köy	Ak-Saray	Eyyub-İli	11
Döğer	Köy	Ak-Şehir	Ilgun	214
Döğer	Köy	Ankara	Murtaza-Âbâd	17
Döğer	Köy	Boz-Ok	Emlâk	55
Döğer-Deresi	Ekinlik	Boz-Ok	Çubuk	-
Döğer	Ekinlik	Canik	Bayramlu	13
Döğer	Köy	Çorum	Osmancık	85
Döğer (öbür adı: İli Pınar)	Köy	Hamid	Irla	35
Döğer	Köy	Hamid	Isparta	161
Döğer	Nâhiye (yöre)	Kara-Hisar-ı Sahib	-	-
Döğer	Köy	Karasi	Balıkesir	13
Kara-Döğer	Ekinlik	Konya	Sahra	-
Döğer-Oğlu (Diğer adı: Yenice)	Köy	Mardin	Duraçlu	17
Döğer	Ekinlik	Kayseriyye	İslâmlu	-
Döğer-İli	Köy	Kütahya	Şeyhlü	25
Döğer	Köy	Sivas	Tokat (Kaz-Âbâd)	13
Döğer	Köy	Sivas	Artuk-Âbâd	12
Döğer	Köy	Sultan-Önü	İn-Önü	65

VII. DODURGA

Boyun adı	Vasfı	Sancağı	Kazası	Vergi nüfusu
Todurga ve Kemah	Köy	Ankara	Kasaba	-
Todurga	Nâhiye	Bolu	-	-
Aşğa Todurga	Köy	Bolu	Todurga	27
Todurga	Köy	Bolu	Virân-Şehir	5
Todurga	Köy	Bolu	Virân-Şehir	26
Todurga	Köy	Bolu	Virân-Şehir	16
Todurga	Köy	Bolu	Virân-Şehir	22
Todurga	Köy	Bolu	Ulus	19
Todurga	Köy	Çorum	Osmancık	188
Todurga	Köy	Hamid	Göl-Hisar Kara-Ağac'ı	69
Todurga	Köy	Hüdâvendigâr	Kepsut	38
Todurga	Köy	Kara-Hisar-ı Sahib	Sandıklı	16
Todurga	Köy	Kara-Hisar-ı Sahib	Ulu-Sıçanlu	55
Dodurga	Köy	Kastamonu	Boy-Ovası	13
Dodurga	Nâhiye	Kastamonu	Taş-Köprü	-
Kiçi-Dodurga	Köy	Kastamonu	Boy-Ovası	18
Dodurga	Köy	Kastamonu	Sinob	25
Dodurga	Köy	Kastamonu	Sinob	3
Todurga	Köy	Kengırı	Milan	105
Dodurga	Köy	Menteşe	Peçin	16
Dodurga	Köy	Menteşe	Megri	111
Dodurga	Köy	Sivas	Koç-Hisar	248
Dodurga	Köy	Sivas	Artuk-Âbâd	34
Todurga	Köy	Teke	Muslu	21

VIII. YAPARLI ÇARIKLU (<ÇARUKLUG)

Daha önce de söylendiği gibi, Yaparlı جارقلو şeklinde oymak ve yer adına rastgelinemedi. Çaruklu'ya gelince bu adda altı yer adı görüldüğünden yine orada söz edilmişti.

IX. AVŞAR (AFŞAR)

Boyun adı	Vasfı	Sancağı	Kazası	Vergi nüfusu
Avşar	Ekinlik	Ak-Saray	Ak-Saray	-
Avşar	Köy	Ak-Şehir	Ilgun	45
Avşar	Ekinlik	Ak-Şehir	Ilgun	-
Bucak-Avşar	Köy	Alâiyye	Çönkeri	48
Avşar	Köy	Amasya	Ergoma	75
Avşar	Köy	Amasya	Yavaş	50
Avşar	Köy	Ankara	Bacı	14
Yarımca-Avşar	Köy	Ankara	Ayaş	25
Boyalu-Avşar	Köy	Ankara	Ayaş	71
Avşar	Ekinlik	Ankara	Bacı	-
Avşarlu	Köy	Aydın	Ala-Şehir	144
Afşar	Köy	Beğ-Şehri	Göçü	56
Bay-Afşar	Köy	Beğ-Şehri	Göçü	77
Afşar-Virânı	Köy	Beğ-Şehri	Gurgurum	86
Avşar	Köy	Biga	Balya	38
Avşar (Sultanlı adı ile tanınmış)	Köy	Biga	Balya	31
Avşar	Köy	Bolu	Konur-Pa	87
Avşar	Köy	Bolu	-	34
Avşar	Köy	Bolu	Bolu	14
Avşar	Köy	Bolu	Gerede	12
Avşar	Köy	Bolu	Gerede	2
Avşar	Köy	Bolu	Gerede	7
Afşar	Köy	Bolu	Taraklı-Borlu	8
Afşar	Köy	Bolu	Taraklı-Borlu	18
Afşar	Köy	Bolu	Taraklı-Borlu	66
Afşar	Köy	Bolu	Taraklı-Borlu	15
Afşar ve Kara-Ağaç	Köy	Bolu	Taraklı Borlu	8
Avşar	Köy	Bolu	Virân-Şehir	17
Bebe-Afşar	Köy	Bolu	Virân-Şehir	15
Afşar	Köy	Bolu	Virân-Şehir	22
Afşar	Köy	Bolu	Virân-Şehir	23
Afşar	Köy	Bolu	Viran-Şehir	6
Afşar	Köy	Bolu	Virân-Şehir	7
Avşar	Köy	Canik	Bayramlu	56
Avşar	Köy	Erzurum	Kemah(Kuru-Çay)	39
Afşar	Kaza	Hamid	-	-
Afşar	Köy (kaza merkezi)	Hamid	Afşar, iki mahalle:	
			1. Firdevs-Oğlu	6
			2. Şeyh-Çakıl	119

Boyun adı	Vasfı	Sancağı	Kazası	Vergi nüfusu
Kutluca-Afşar	Köy	Hamid	Göl-Hisar Kara-Ağac'ı	109
Afşar	Köy	Hamid	Kara-Hisar	43
Avşar	Köy	Hüdâvendigâr	Akyazı	27
Narlıca-Avşar	Köy	Hüdâvendigâr	Beğ-Pazarı	28
Afşar	Köy	Hüdâvendigâr	Kepsut	23
Afşar	Köy	Hüdâvendigâr	Sifri-Sivri-Hisar	50
Avşar	Köy	İç-İl	Mut	60
Avşar	Köy	Kara-Hisar-ı Sahib	Bolıvadın	-
Çayır-Afşar	Ekinlik	Kara-Hisar-ı Sâhib	Hula	-
Avşar	Köy	Kara-Hisar-ı Şarkî	Su-Şehri	31
Avşar	Köy	Kara-Hisar-ı Şarkî	Firûz	2
Avşar	Köy	Karasi	Temrezler	-
Avşar	Köy	Karasi	Ayazmend	21
Afşar-Özü	Köy	Kastamonu	Koz-Yaka	58
Afşar	Köy	Kastamonu	Devrekâni	65
Kara-Degin Afşar	Köy	Kastamonu	Daday	33
Avşar-Ovacuğu	Köy	Kastamonu	Küre	59
Afşar	Köy	Kastamonu	Sinob (Kara-Göl Divanı)	7
Afşar	Köy	Kastamonu	Taş-Köprü	37
Afşar	Köy	Kastamonu	Taş-Köprü	21
Afşar ve Virâncık	Köy	Kastamonu	Taş-Köprü	19
Afşar	Köy	Kastamonu	Arac	69
Avşar	Köy	Kayseriyye	Koramaz	13
Avşar	Ekinlik	Kayseriyye	Kara-Taş	-
Avşar	Ekinlik	Kayseriyye	İslâmlu	-
Kale-i Avşar	Ekinlik	Kayseriyye	İslâmlu	-
Avşar	Ekinlik	Kayseriyye	Malya	-
Afşar	Köy	Kengırı	Kargu	18
Afşar	Köy	Kengırı	Kengırı	12
Afşar	Köy	Kengırı	Tosya	33
Yukarı-Avşar	Köy	Kır-Şehri	Keskin	-
Ağaçlu-Avşar	Köy	Konya	Sahra	36
Avşarcık	Ekinlik	Konya	Lârende	-
Avşar-Virânı	Köy	Konya	Bel-Virân	40
Eyülüce-Afşar	Köy	Konya	Bel-Virân	-
Alañ-Afşar	Köy	Konya	Bel-Virân	21
Afşar	Ekinlik	Konya	Ala-Dağ	80
Avşar	Ekinlik	Konya	Kureyş	-
Avşarcık	Ekinlik	Konya	Eski-İl	-
Avşar	Ekinlik	Kütahya	Altun-Taş	12
Yukarı-Avşar	Köy	Kütahya	Sazanos	15
Buyanlu-Avşar	Köy	Kütahya	Sazanos	5
Avşar	Köy	Kütahya	Uşak	44
Avşar	Ekinlik	Malatya	Pağnik	-
Avşar	Köy	Malatya	Ergavun	10
Avşar Ömer	Köy	Maraş	Hısnı-ı Mansur	41
Afşar	Köy	Menteşe	Balat	23
Afşar	Köy	Menteşe	Kula	38
Avşar	Köy	Saru-Han	Atala	24
Avşar	Köy	Saru-Han	Temürcü	50

X. KIZIK

Boyun adı	Vasfı	Sancağı	Kazası	Vergi nüfusu
قر بق	Köy	Amasya	Gedeğra	55
Çay-Kızık	Köy	Ankara	Çubuk	26
Aşğa-Kızık (öbür adı: Kösre-Kızık)	Köy	Ankara	Çubuk	32
Algır-Kızık	Köy	Ankara	Çubuk	49
Billüce-Kızık	Köy	Ankara	Ayaş	57
Kızık	Köy	Ankara	Ayaş	26
Kızık	Köy	Bolu	Kıbrus	74
Kızık	Köy	Bolu	Kıbrus	11
Kızık	Köy	Bolu	Virân-Şehir	10
Kızık (قزيق؟)	Köy	Bolu	Virân-Şehir	15
Kızık (قزيق؟)	Köy	Bolu	-	6
Kızık (قزيق؟)	Köy	Bolu	-	22
Kızık	Ekinlik	Divriği	Toyluca	-
Kızık	Köy	Hamid	Afşar	30
Kızık	Köy	Hüdâvendigâr	Burusa	52
Dere Kızık	Köy	Hüdâvendigâr	Burusa	14
Kızık Şıhlar	Köy	Hüdâvendigâr	Burusa	50
Kızık Hamamı	Köy	Hüdâvendigâr	Burusa	28
Kızık	Köy	Hüdâvendigâr	Sifri-Hisar	5
Börlüce ve Kızık	Köy	Hüdvendigâr	Göynük	22
Kızık Ali	Köy	Hüdâvendigâr	Göynük	-
Kızık	Köy	Hüdâvendigâr	Taraklu Yenicesi	55
Yaka-Kızık	Köy	Kara-Hisar-ı Sahib	Sanduklu	17
Kızık	Köy	Kara-Hisar-ı Sahib	Sanduklu	73
Kızık	Köy	Kara-Hisar-ı Şarkî	Gezevid	7
Kızık (قزيق؟)	Köy	Kayseriyye	-	81
Kızık (قزيق؟)	Köy	Kayseriyye	Develi	9
Kızık Yenicesi	Köy	Kengırı	Kengırı	37
Kızık	Köy	Koca-İli	Gekboza	20
Kızık	Köy	Kütahya	Sazanos	131
Kızık	Köy	Malatya	Ergavun	87
Şeyh-Kızık	Köy	Sivas	Artuk-Âbâd	-
Kızık (قزيق؟)	Köy	Sivas	Artuk-Âbâd	46
Kızık	Ekinlik	Sultan-Önü	Karaca-Şehir	-

XI. BEĞ- DİLİ

Boyun adı	Vasfı	Sancağı	Kazası	Vergi nüfusu
Beğ-Dili	Köy	Amasya	Yavaş	14
Beğ-Dili	Köy	Bolu	Virân-Şehir	32
Beğ-Dili	Köy	Bolu	Virân-Şehir	-
Beğ-Dili	Köy	Boz-Ok	-	169
Beğ-Dili	Köy	Çorum	Çorumlu	59
Beğ-Dili	Köy	Çorum	İskilib	186
Beğ-Dili	Köy	Çorum	İskilib	21
Beğ-Dili	Köy	Çorum	Katar	38
Beğ-Dili	Köy	Çorum	Eğirdür	52
Beğ-Dili	Köy	Divriği	-	16
Beğ-Dili	Köy	Hamid	Yuva	155
Beğ-Dili	Köy	Hüdâvendiğar	Beğ Bazarı	11
Beğ-Dili	Köy	Hüdâvendigâr	Tul-Hisar	-
Beğ-Dili	Köy	Hüdâvendigâr	Kara-Hisar-ı Nallu	7
Beğ-Dili	Köy	Karasi	Manyas	16
Beğ-Dili	Köy	Kastamonu	-	2
Beğ-Dili	Köy	Kengırı	Kargu	45
Beğ-Dili	Köy	Konya	Kaş	53
Beğ-Dili	Köy	Kütahya	-	12
Beğ-Dili	Köy	Malatya	Behisni (Keysun)	3
Beğ-Dili	Ekinlik	Malatya	Behisni (Keysun)	-
Beğ-Dili	Ekinlik	Sivas	Sivas	7
Beğ-Dili	Köy	Sivas	Sivas	84
Beğ-Dili	Köy	Sivas	Zile (Kale-i Hass)	42

XII. KARKIN

Boyun adı	Vasfı	Sancağı	Kazası	Vergi nüfusu
Karkın	Köy	Ak-Şehir	Ak-Şehir	15
Karkın	Ekinlik	Amasya	Ergoma	-
Karkın	Köy	Amasya	Âzine Pazarı	-
Karkın	Köy	Ankara	Çubuk	233
Karkın	Köy	Ankara	Ayaş	29
Karkın	Köy	Beğ-Şehri	Göçü	16
Karkın	Köy	Bolu	Virân-Şehir	13
Karkın	Köy	Bolu	Virân-Şehir	16
Karkın	Köy	Boz-Ok	Ak-Dağ	-
Karkın	Köy	Boz-Ok	Çubuk	101
Karkınlu	Köy	Canik	Bayramlu	24
Ulu-Karkın	Köy	Çorum	İskilib (Ulu-Divân)	32
Dere-I Karkın	Köy	Çorum	İskilib (Ulu-Divân)	13

Boyun adı	Vasfı	Sancağı	Kazası	Vergi nüfusu
Karkın-Dere (öbür adı: Bayram Beğ)	Köy	Diyarbekir	-	12
Karkın	Köy	Erzurum	Yukarı-Tercan	15
Karkın	Köy	Erzurum	Bayburt	5
Karkın ve Dere	Köy	Hamid	Kara-Ağaç	90
Karkın	Köy	Hamid Göl-Hisar	Kara-Ağac'ı	99
Karkın ve Sığırlık	Köy	Hamid	Yuva	144
Karkın	Köy	Hüdâvendigâr	Burusa	5
Karkıncak	Köy	Hüdavendigâr	Geyve	5
Karkın	Köy	Hüdavendigâr	Sifri-Hisar	61
Ulu-Karkın	Köy	Kari-Hisar-ı Sahib	Şuhut	30
Kiçi-Karkın	Köy	Kara-Hisar-ı Sahib	Şuhut	30
Sivri-Karkun	Köy	Kara-Hisar-ı Sahib	Barçınlu	9
Karkıncık	Köy	Kara-Hisar-ı Sahib	Barçınlu	-
Karkun	Köy	Kara-Hisar-ı Sahib	Sanduklu	15
Yassı-Karkun	Köy	Kara-Hisar-ı Sahib	Bolıvadın	17
Karkın	Köy	Kara-Hisar-ı Şarkî	Bedirlü	92
Karkın	Köy	Kara-Hisar-ı Şarkî	Kara-Hisar	-
Karkın	Köy	Kara-Hisar-ı Şarkî	Nayiblu	94
Karkın (öbür adı: Koca-Beğlü)	Köy	Karasi	Sındırgı	20
Karkın	Köy	Karasi	Temrezler	3
Karkın (öbür adı: Köy Çınarcık)	Karasi	Karasi	Sındırgı	8
Karkun	Yaylak	Karasi	Boğaz-Hisarı	-
Karkın	Ekinlik	Kayseriyye	Kibar-Ezmak	-
Karkın	Ekinlik	Kayseriyye	-	-
Karkın	Köy	Kengırı	Tosya	25
Kınıkcık Kargın (öbür adı: İl-Düzen)	Köy	Kengırı	Kengırı	64
Kargun Kayası	Köy	Kır-Şehri	Süleymanlu	35
Kargun Kayası	Ekinlik	Kır-Şehri	Gün-Yüzü	-
Karguncuk	Köy	Kır-Şehri	Hacı-Bektaş	-
Karkın	Köy	Konya	Lârende	15
Karkın	Köy	Konya	Eski-İl	147
Karkın	Köy	Konya	Sahra	96
Karkın	Ekinlik	Malatya	Subadra	-
Kargun (?)	Köy	Mardin	-	-
Küçük Karkın (öbür adı: Eskiler)	Ekinlik	Saru-Han	Yund-Dağı	-
Karkın	Köy	Saru-Han	Temürcü	11
Karkın	Köy	Saru-Han	Marmara	31
Karkın	Köy	Saru-Han	Ak-Hisar	10
Karkın (öbür adı: Kösem)	Köy	Saru-Han	-	22
Küçük Karkın	Köy	Saru-Han	Doğan-Hisarı	-
Karkın	Ekinlik	Sivas	Sivas	-
Karkın	Köy	Sivas	Sûnisa (Frenk-Hisarı)	70
Karkun	Köy	Sivas	Artuk-Âbâd	15
Karkuncuk	Köy	Sivas	Artuk-Âbâd	44
Karkın	Köy	Sivas	Turhal	39
Karkın	Köy	Sivas	Tokat (Tozanlu)	12
Karkın	Köy	Sivas	Tokat (Yılduz)	34
Karkın	Köy	Sivas	Mecit-Özü	74
Karkın	Köy	Sultan-Önü	Karaca-Şehir	45
Karkın	Köy	Teke	-	-

XIII. BAYINDIR

Boyun adı	Vasfı	Sancağı	Kazası	Vergi nüfusu
Bayındır	Köy	Ak-Saray	Ak-Saray	15
Bayındır	Köy	Ak-Saray	Eyyub-İli	25
Bayındır (öbür adı: Seydi)	Köy	Ak-Şehir	-	68
Bayındır	Köy	Amasya	Yavaş	72
Ece ve Bayındır	Köy	Ankara	Yeban-Âbâd	56
Bayındır	Köy	Ankara	Kasaba	44
Bayındırlu	Köy	Aydın	Sart	78
Güllü-Bayındır	Köy	Beğ-Şehri	Göçü	(4 Mahalle)
Bayındır	Köy	Beğ-Şehri	Göçü (Kaşaklu)	47
Bayındır	Ekinlik	Biga	Balya	-
Bayındır	Köy	Bolu	Bolu	7
Bayındır	Köy	Bolu	Virân-Şehir	40
Bayındır	Köy	Bolu	Virân-Şehir	12
Bayındır	Köy	Bolu	Virân-Şehir	30
Bayındır	Köy	Bolu	Virân-Şehir	4
Bayındır	Köy	Bolu	Gerede	13
Bayındır	Ekinlik	Boz-Ok	-	-
Bayındır	Köy	Canik	Bayramlu	9
Bayındır	Köy	Canik	Samsun (Kavak)	27
Bayındır	Köy	Çorum	Osmancık	56
Bayındır	Köy	Diyar-Bekir	-	48
Bayındır	Ekinlik	Erzurum	Kemah	-
Bayındır	Köy	Hamid	-	24
Bayındır	Köy	Hamid	Burdur	33
Bayındır	Köy	Hamid	Hoyran	25
Bayındır	Köy	Hamid	Irla	28
Bayındır	Köy	Hamid	Göl-Hisar	23
Bayındır	Köy	Hüdâvendigâr	Bursa	27
Bayındır	Köy	Hüdavendigâr	Göynük	53
Bayındır	Köy	Hüdavendigâr	Göynük	19
Bayındır	Köy	Hüdavendigâr	Kara-Hisar-ı Nallu	59
Bayındır	Köy	Hüdavendigâr	Atranos	19
Bayındır	Köy	Kara-Hisar-ı Sahib	Sanduklu	18
Bayındır	Ekinlik	Kara-Hisar-ı Sahib	Barçınlu	-
Bayındır	Köy	Kara-Hisar-ı Şarkî	Elmalu	59
Bayındır	Köy	Karasi	Manyas	12
Bayındır	Köy	Karasi	Manyas	-
Bayındır	Köy	Karasi	Temrezler	3
Bayındır	Köy	Kastamonu	Koz-Yaka	41
Bayındır	Köy	Kastamonu	Sinob (Kızılca Divanı)	51
Bayındır	Köy	Kastamonu	Sinob	13
Bayındır	Köy	Kayseriyye	Kara-Hisar	12
Bayındır	Köy	Kengırı	Kengırı	101
Bayındır	Köy	Koca-İli	Kandırı	15
Bayındır	Ekinlik	Konya	Hatun-Saray	-
Bayındır	Ekinlik	Malatya	Ergavun	-
Bayındır	Nâhiye (Yöre)	Maraş	Haruniyye	-
Bayındır	Köy	Menteşe	-	5
Bayındır	Köy	Menteşe	Balat	9
Bayındır-Şeyhlü	Köy	Saru-Han	Ilıca	51
Bayındır	Köy	Sivas	(Tokat) Kaz-Âbâd	31
Kızılca Bayındır	Köy	Sultan-Önü	Karaca-Şehir	34

XVII. SALUR

Boyun adı	Vasfı	Sancağı	Kazası	Vergi nüfusu
Salur	Köy	Ak-Saray	Eyyub-İli	51
Bayat-Salur	Ekinlik	Ak-Saray	Hasan-Dağı	-
Salur	Köy	Ak-Şehir	İshaklu	23
Salur	Köy	Alâiyye	Manavgat	
			Sekiz mahalleli büyük bir köydür:	
			Okçular	28
			Nasuhlar	21
			Çilingirler	19
			Hayyat	22
			Havzalar	12
			Uçarlar	14
			Döktüler	20
			Keller	29
Salur	Köy	Amasya	Lâdik	91
Salur	Köy	Amasya	Gaziler Ovacığı	89
Salur	Köy	Beğ-Şehri	-	39
Salur	Köy	Bolu	On-İki Divan	23
Salur	Köy	Bolu	Gerede	7
Salur	Köy	Canik	Simre-i Taşan (Kazanlı Ovacığı)	36
Salur	Köy	Canik	Bafra	72
Salur	Köy	Çorum	Osmancık	53
Salur-Oğlan	Köy	Divriği	Ayvalı	18
Salur	Köy	Erzurum	Kemah	75
Salur	Köy	Hamid	Irla	31
Salur	Köy	Hamid	Yalvaç	56
Salur	Köy	Hamid	Kara-Ağaç	46
Salur-Oğlu	Köy	Hüdâvendigâr	Tul-Hisar	-
Salur	Ark	Karasi	Sındırgı	-
Salur	Köy	Kastamonu	Küre	11
Salur Beği	Köy	Kastamonu	Sinob	6
Salur	Köy	Kayseriyye	Şahra	147
Salur	Ekinlik	Kayseriyye	Ürgüb	-
Salur	Köy	Kengırı	Karı-Pazarı	66
Salur	Köy	Konya	Kaş	60
Mescitlü-Salur	Köy	Konya	Sahra	37
Salurcuk	Köy	Konya	Sahra	12
Mürsellü-Salur	Köy	Konya	Sahra	20
Virânlu-Salur	Köy	Konya	Sahra	7
Yaka-Salur	Köy	Konya	Ilgun	16
Salur	Köy	Konya	Ereğli	7
Salur-Kışla	Ekinlik	Konya	Turgud	-
Salurcuk	Köy	Konya	Eski-İl	34
Salur	Köy	Kütahya	-	-
Salur	Köy	Kütahya	Şeyhlü	24
Salur	Ekinlik	Malatya	Kâhta	-
Salurcuk	Köy	Malatya	Ergavun	7
Salur	Köy	Saru-Han	Atala	28

Boyun adı	Vasfı	Sancağı	Kazası	Vergi nüfusu
Salur	Köy	Saru-Han	Ak-Hisar	16
Salur	Köy	Saru-Han	Gedüs	53
Salur	Köy	Saru-Han	Ak-Hisar	-
Salur	Köy	Sivas	Sivas	71
Salur (öbür adı: Yenice)	Köy	Sivas	Sivas	24
Salur	Köy	Sivas	Sivas	16
Salur	Köy	Sivas	Koç-Hisar	35
Salur	Köy	Sivas	Zile (Meşhed Âbâd)	37
Salur	Köy	Sivas	Zile (Frenk-Hisarı)	-
Salur	Köy	Sivas	Artuk-Âbâd	92
Salur	Ekinlik	Sivas	Zile (Kale-i Hass)	-
Salur	Köy	Teke	Elmalu	10

XVIII. EYMÜR (EYMİR)

Boyun adı	Vasfı	Sancağı	Kazası	Vergi nüfusu
Eymür	Köy	Ak-Şehir	İshaklu	183
Eymür	Köy	Ak-Şehir	Çimen	28
Eymür	Köy	Amasya	Ergoma	28
Eymür	Köy	Amasya	Simre-i Lâdik	34
Eymür	Köy	Amasya	Simre-i Lâdik	30
Eymür	Köy	Ankara	Kasaba	19
Eymür	Köy	Ankara	Murtaza-Âbâd	34
Eymür	Köy	Ankara	Murtaza-Âbâd	25
Eymür Tayı ve İncücek	Köy	Ankara	Murtaza-Âbâd	34
Eymür	Köy	Ankara	Çubuk	50
Eymür	Köy	Aydın	Güzel-Hisar	40
Eymür	Köy	Aydın	Yeni-Şehir	85
Eymür	Köy	Aydın	Boz-Doğan	36
Eymür (Öbür adı: Dinek)	Köy	Bolu	Mudurnu	19
Eymür	Köy	Canik	Ulu-Beğ	31
Eymür	Köy	Canik	Bayramlu	21
Eymür	Köy	Çorum	Osmancık	44
Eymür	Köy	Çorum	Osmancık	5

Boyun adı	Vasfı	Sancağı	Kazası	Vergi nüfusu
Eymür	Köy	Çorum	Osmancık	110
Eymür	Köy	Çorum	Çorumlu	57
Eymür	Köy	Erzurum	Bayburd	66
Eymür	Köy	Erzurum	Kelkit	13
Eymür	Köy	Erzurum	Kelkit	-
Eymür	Köy	Hamid	Yalvaç Kara-Ağac'ı	52
Eymür	Köy	Hüdâvendigâr	Beğ-Pazarı	3
Eymür	Köy	Hüdâvendigâr	Beğ-Pazarı	73
Eymür	Köy	Hüdâvendiğar	Beğ-Pazarı	4
Eymür	Köy	Hüdâvendigâr	Tul-Hisar	5
Eymür	Köy	Hüdâvendigâr	Atranos	45
Eymür	Köy	Hüdâvendigâr	Kirmastı	17
Eymür	Köy	Hüdâvendigâr	İne-Göl	11
Eymür	Köy	Hüdâvendigâr	Kara-Hisar-ı Nallu	176
Eymirler	Köy	Hüdâvendigâr	Behram	21
Eymir	Köy	Hüdâvendigâr	Sifri-Hisar	33
Eymir-Hanlu	Köy	Hüdâvendigâr	Sifri-Hisar	132
Eymür	Köy	Kara-Hisar-ı Sahib	Sanduklu	14
Eymür	Köy	Kara-Hisar-ı Sahib	Kara-Hisar	53
Eymir-Hisar	Köy	Kara-Hisar-ı Sahib	Sandıklu	79
Eymür	Köy	Kara-Hisar-ı Şarkî	Su-Şehri	10
Eymür	Köy	Karasi	Edremit	27
Eymür	Köy	Karasi	Sındırgı	12
Eymür	Köy	Kastamonu	Daday	60
Eymür	Köy	Kastamonu	Daday	11
Eymür	Köy	Kastamonu	Daday	2
Eymür (öbür adı: Kayı)	Köy	Kastamonu	Daday	-
Eymür	Köy	Kastamonu	Sinob	33
Eymür	Köy	Kastamonu	Sinob	8
Eymür ve Boyuluca	Köy	Kastamonu	Sinob	14
Eymür	Köy	Kastamonu	Sinob	-
Eymür	Köy	Kayseriyye	Kibar-Ezmak	203
Eymür	Köy	Kengırı	Çerkeş	15
Eymür	Köy	Kengırı	Çerkeş	29
Eymür	Köy	Kütahya	Altun-Taş	70
Eymür	Köy	Kütahya	Arslan-Apa	10
Eymür	Köy	Kütahya	Yalak	60
Eymür	Köy	Kütahya	Şeyhlü	31
Eymür	Köy	Kütahya	Homa	74
Eymür	Köy	Menteşe	Köycüğez	11
Eymür	Köy	Menteşe	Tavas	-
Eymür	Köy	Menteşe	Şeyhlü	33
Eymür	Köy	Malatya	Ergavun	34
Eymür	Köy	Sivas	Sivas	21
Eymür	Köy	Sivas	Sivas	-
Eymür-Bağı	Köy	Sivas	Mecit-Özü	-
Eymür	Köy	Sivas	Zile (Kızıl Kümbet)	14
Eymür	Köy	Sivas	Yıldız	10
Eymirlu Kışlası	Köy	Sivas	Budak-Özü	49
Eymirlu	Köy	Sivas	Budak-Özü	61
Eymür	Köy	Sultan-Önü	Karaca-Şehir	20
Eymür	Köy	Teke	Muslu	16
Eymür	Köy	Teke	Elmalu	46

XIX. ALA-YUNDLU

Boyun adı	Vasfı	Sancağı	Kazası	Vergi nüfusu
Ala-Yundlu	Köy	Ak-Saray	Bekir	108
Yakacık Ala-Yundlu	Köy	Ak-Saray	Bekir	40
Ala-Yundlu	Köy	Ak-Saray	Eyyub-İli	5
Ala-Yundlu	Köy	Ak-Saray	Koç-Hisar	27
Ala-Yundlu	Ekinlik	Ak-Saray	Koç-Hisar	-
Ala-Yundlu	Köy	Amasya	Lâdik	73
Ala-Yundlu	Köy	Amasya	Lâdik	2
Ala-Yundlu	Köy	Ankara	Çubuk	35
Ala-Yundlu	Köy	Ankara	Kasaba	58
Ala-Yundlu	Köy	Ankara	Kasaba	27
Ala-Yundlu	Köy	Ayıntab	-	19
Ala-Yundlu	Köy	Çorum	Çorumlu	12
Ala-Yundlu	Köy	Canik	-	15
Ala-Yundlu	Köy	Canik	-	25
Ala-Yundlu	Köy	Erzurum	Kemah (Kuru-Çay)	-
Ala-Yundlu	Köy	Hüdavendigâr	Ak-Hisar	13
Ala-Yundlu	Köy	Hüdâvendigâr	Sifri-Hisar	13
Ala-Yundlu	Köy	Kara-Hisar-ı Sahib	Barçınlı	18
Ala-Yundlu	Köy	Kara-Hisar-ı Şarkî	Koyla-Hisar	35
Ala-Yundlu	Köy	Kengırı	Çerkeş	22
Ala-Yundlu	Köy	Kır-Şehri	Gün-Yüzü	-
Ala-Yundlu	Köy	Kütahya	Uşak (Banaz)	151
Ala-Yundlu	Ekinlik	Malatya	Kâhta	-
Ala-Yundlu	Köy	Saru-Han	Emlâk	16
Ala-Yundlu	Köy	Saru-Han	Gördük	18
Ala-Yundlu	Köy	Saru-Han	Gördük	5
Ala-Yundlu	Köy	Sivas	Tokat (Gelmufat)	9
Ala-Yundlu	Köy	Sivas	Artuk-Âbâd	2
Ala-Yundlu	Köy	Sivas	Tokat (Yılduz)	-

XX. YÜREĞİR (ÜREĞİR)

Boyun adı	Vasfı	Sancağı	Kazası	Vergi nüfusu
Yüreğir	Nâhiye (yöre)	Adana	-	-
Üreğir	Köy	Amasya	Simre-i Lâdik	17
Üreğir	Köy	Amasya	Koca-Kayası	-
Yüreğir	Köy	Ankara	Ayaş	55
Yüreğir	Köy	Ankara	Yaban-Âbâd	31
Yüreğir	Köy	Ankara	Kasaba	8
Yüreğir	Köy	Ayıntab	Tell-Bâşir	14
Büyük-Yüreğir	Köy	Boz-Ok	Gedük	145
Küçük-Yüreğir	Köy	Boz-Ok	Gedük	56
Yüreğir	Ekinlik	Boz-Ok	Emlâk	-
Üreğir	Köy	Canik	Bayramlu	42
Yüreğir	Köy	Canik	Samsun	28
Üreğir	Ekinlik	Divriği	Toyluca	-
Yüreğir	Köy	Hamid	Yalvaç	24
Yüreğir	Köy	Hamid	Gönen	7
Yüreğir	Köy	Hamid	Irla	12
Yüreğir	Köy	Hamid	Göl-Hisar	37
Yüreğir	Köy	Kara-Hisar-ı Sahib	Sandıklu	18
Yüreğir	Köy	Kara-Hisar-ı Sahib	Barçınlu	38
Üreğir	Köy	Kara-Hisar-ı Şarkî	Gezevit	11
Üreğir	Köy	Kara-Hisar-ı Şarkî	Yemişlü	4
Üreğir	Köy	Kara-Hisar-ı Şarkî	Şahna-Çimeni	4
Yüreğir	Köy	Karasi	Sındırgı	20
Çayırcık ve Yüreğir	Köy	Kastamonu	Taş-Köprü	13
Üreğir	Köy	Kastamonu	Taş-Köprü (Dodurga)	25
Üreğir	Köy	Kastamonu	Taş-Köprü	5
Üreğir (öbür adı: Kaba-Kulak)	Köy	Kastamonu	Taş-Köprü	51
Üreğir	Köy	Kastamonu	Arac	46
Üreğir	Köy	Kastamonu	Arac	15
Üreğir	Köy	Kayseriyye	Kara-Kaya	31
Üreğir	Köy	Kengırı	Koç-Hisar	40
Yüreğir	Köy	Kütahya	Homa	50
Yüreğir	Ekinlik	Malatya	Kara-Hisar	-
Üreğir	Köy	Menteşe	Burnaz	68
Yüreğir	Köy	Menteşe	Köycüğez	155
Yüreğir	Köy	Sivas	Tokat (Gelmufad)	32
Üreğir (öbür adı: Kadı-Köyü)	Köy	Sivas	Tokat (Gelmufad)	37
Üreğir	Köy	Sivas	Sivas	73
Büyük Yüreğir	Köy	Sultan-Önü	İn-Önü	64
Küçük Yüreğir	Köy	Sultan-Önü	İn-Önü	24
Yüreğir	Köy	Teke	Antalya	9
Yüreğir	Köy	Teke	Kürt	72
Yüreğir	Ekinlik	Teke	İstanos	-
Yüreğir	Ekinlik	Teke	Mükerrem Köyü	-
Üreğir	Nâhiye (yöre)	Trabzon	Kürtün	-

XXI. İĞDİR

Boyun adı	Vasfı	Sancağı	Kazası	Vergi nüfusu
İğdir	Ekinlik	Ak-Saray	Ak-Saray	-
İğdir	Köy	Ankara	Çubuk	16
İğdir	Köy	Beğ-Şehri	Göçü	46
İğdir	Köy	Biga	Çan	26
İğdir	Köy	Canik	Bayramlu	5
İğdir	Köy	Canik	Bafra	26
İğdir	Köy	Erzurum	Kemah (Kuru-Çay)	12
İğdir	Köy	Erzurum	Kelkit	27
İğdir	Köy	Erzurum	Bayburt	37
İğdir	Ekinlik	Erzurum	Erzincan	-
İğdir	Köy	Hamid	Kara-Ağaç	20
İğdir	Köy	Hüdâvendigâr	Burusa	13
İğdir	Köy	Hüdâvendigâr	Sifri-Hisar	18
İğdir	Köy	Hüdâvendigâr	Göl-Pazarı	30
İğdirlü	Köy	İç-İl	Mut	113
İğdir-Virânı	Köy	Kara-Hisar-ı Sahib	Barçınlu	9
İğdir	Köy	Kara-Hisar-ı Sahib	Sandıklu	26
İğdir	Köy	Karasi	Manyas	62
İğdir	Köy	Kastamonu	Küre	62
İğdir	Köy	Kastamonu	Küre	33
İğdir	Köy	Kastamonu	Devrekânı	19
Kuyucak ve İğdirler	Köy	Kastamonu	Taş-Köprü (Kuyucak)	50
Baş-İğdir	Köy	Kastamonu	Daday	1
İğdir	Köy	Kastamonu	Daday	63
Bezl ve İğdir	Köy	Kastamonu	Arac	132
İğdir	Köy	Kastamonu	Arac	29
İğdir	Ekinlik	Kayseriyye	Kibar-Ezmak	-
İğdir (öbür adı: Mevlâna-Kışlası)	Köy	Kayseriyye	Gün-Yüzü	14
Sortuk (?) İğdir	Köy	Kengırı	Kurşunlu	176
İğdircik	Köy	Kengırı	Kurşunlu	56
İğdir	Köy	Koca-İli	Kara-Su	-
İğdir	Ekinlik	Konya	-	-
Eken-İğdir	Köy	Konya	Ereğli	-
İğdir	Köy	Kütahya	Şeyhlü	58
İğdir	Köy	Malatya	Ergavun	13
İğdir	Köy	Sivas	Zile (Koç-Taş)	56
İğdir	Köy	Sivas	Artuk-Âbâd	49
İğdir	Nâhiye (yöre)	Teke	-	-
İğdir-Hisarı	Köy	Teke	İğdir	163
İğdir	Köy	Teke	Kalkanlu	-
İğdir	Köy	Teke	İstanos	21
İğdir	Köy	Teke	Muslu	36
İğdir	Köy	Teke	Muslu	77
İğdir	Köy	Teke	Kaş	64

XII. BÜĞDÜZ

Boyun adı	Vasfı	Sancağı	Kazası	Vergi nüfusu
Büğdüz (öbür adı: Yahşi Beğ)	Köy	Biga	Çañ	26
Büğdüz	Köy	Bolu	Virân-Şehir	24
Büğdüz	Köy	Bolu	Virân-Şehir	23
Büğdüz	Köy	Çorum	Divân-ı Emlâk	9
Büğdüz	Köy	Divriği	Zengi	-
Büğdüz	Köy	Hamid	Isparta	15
Büğdüz	Köy	Hamid	Kara-Ağaç	8
Büğdüz	Köy	Hamid	Yalvaç	19
Büğdüz	Köy	Hamid	Burdur	51
Büğdüz	Köy	Hüdâvendigâr	Sifri-Hisar	26
Büğdüz	Köy	Kastamonu	Küre	4
Büğdüz ve İnce-Su	Köy	Kastamonu	Devrekânı	11
Büğdüz	Köy	Kastamonu	Küre	-
Büğdüz	Köy	Kengırı	Karı-Pazarı	48
Büğdüz	Köy	Kengırı	Kalecik	35
Büğdüz	Köy	Kır-Şehri	Kır-Şehri	77
Büğdüz	Ekinlik	Malatya	Ergavun	-
Büğdüz	Köy	Niğde	-	35
Büğdüz	Ekinlik	Sivas	Sivas	-
Büğdüz	Köy	Sivas	Artuk-Âbâd	15
Büğdüz (öbür adı: Güllü-Köy)	Köy	Teke	Mükerrem-Köyü	40
Büğdüz	Ekinlik	Teke	Mükerrem-Köyü	-

XXIII. YIVA

Boyun adı	Vasfı	Sancağı	Kazası	Vergi nüfusu
****	Köy	Ak-Saray	Koç-Hisar	-
****	Köy	Ak-Saray	Hasan-Dağı	73
****	Köy	Amasya	Ergoma	68
****	Köy	Ankara	Çubuk	19
****	Köy	Bolu	Kıbrus	18
****	Köy	Boz-Ok	Boğazlıyan	-
****	Köy	Çorum	Divân-ı Emlâk	11
****	Köy	Çorum	Kara-Hisar-ı Demirlü	-
****	Ekinlik	Divriği	-	-
****	Nâhiye (yöre)	Hamid	Egirdür	-
****	Köy	Hamid	Yalvaç	42
****	Köy	Kastamonu	Koz-Yaka	31
****	Köy	Kengırı	Koç-Hisar	106
****	Köy	Konya	Ereğli	48
****	Köy	Malatya	Kara-Hisar	20
****	Ekinlik	Malatya	Behisni	-
****	Köy	Sivas	-	29
****	Köy	Teke	-	-

XXIV. KINIK

Boyun adı	Vasfı	Sancağı	Kazası	Vergi nüfusu
Kınık	Kaza	Adana	-	-
Kınık	Köy	Ak-Şehir	İshaklu	27
Kınık	Köy	Amasya	Taş-Âbâd	18
Kınık	Köy	Ankara	Bacı	14
Kınık	Köy	Ankara	Çubuk	80
ve....Kınık	Köy	Ankara	Yaban-Âbâd	27
Kınık	Köy	Ankara	Yaban-Âbâd	110
Kınık-Özü	Köy	Ankara	Yaban-Âbâd	22
Kınık-Özü	Köy	Ankara	Murtaza-Âbâd	8
Kınık	Köy	Ankara	Murtaza-Âbâd	24
Kınık	Köy	Ankara	Ayaş	16
Kınık	Köy	Ankara	Çubuk	10
Kınık	Köy	Beğ-Şehri	Kır-İli	45
Kınık	Köy	Biga	Çan	9
Kınık	Köy	Bolu	Mengen	88
Kınık	Köy	Bolu	-	-
Divân-ı Kınık	Köy	Bolu	On-İki Divân	3
Kınık	Köy	Çorum	Osmancık	-
Kınık	Köy	Çorum	Çorumlu	20
Kınık	Köy	Hamid	İrla	24
Kınık	Köy	Hamid	Gönen	30
Kınık	Köy	Hüdâvendigâr	Gönen	11
Kınık	Köy	Hüdâvendigâr	Sifri-Hisar	13
Kınık	Köy	Hüdâvendigâr	Mihalıç	27
Kınık	Köy	Hüdâvendigâr	Göynük	14
Kınık	Köy	Hüdâvendigâr	Bergama	54
Kınık	Köy	Hüdâvendigâr	Atranos	24
Kınık	Köy	Hüdâvendigâr	Yar-Hişar	6
Kınık	Köy	Kara-Hisar-ı Sahib	Şehir-Âbâd	45
Kınık	Köy	Kara-Hisar-ı Sahib	-	23
Kınık	Köy	Kara-Hisar-ı Sahib	Sandıklu	13

Boyun adı	Vasfı	Sancağı	Kazası	Vergi nüfusu
Nısıf-Kınık	Ekinlik	Kara-Hisar-ı Sahib	Sandıklu	1
Kınık	Köy	Kara Hisar-ı Sahib	Hula	8
Yukarı-Kınık	Köy	Kara-Hisar-ı Şarkî	Gezevid	13
Aşağı-Kınık	Köy	Kara-Hisar-ı Şarkî	Gezevid	9
Kınık	Köy	Karasi	İvrindi	25
Kınık	Köy	Karasi	Taş-Gerdek	43
Kınık	Köy	Karasi	Sındırgı	12
Kınık Alanı	Ekinlik	Karasi	Sındırgı	-
Kınık	Köy	Kastamonu	Devrekâni	20
Kınık	Köy	Kastamonu	Sinob (Karasu)	39
Kınık ve Hatun	Köy	Kastamonu	Daday	68
Saray ve Avcılar Kınık (öbür adı: Ekin-Başı)	Köy	Kastamonu	Sinob	11
Kınıkcık-Kargın (öbür adı: İl-Düzen)	Köy	Kengırı	Kengırı	64
Kınık	Köy	Kengırı	Koç-Hisar	70
Sevinç Virânı ve Kınık	Köy	Kengırı	Tosya	56
Kara-Kınık	Köy	Kengırı	Çerkeş	229
Bağ Özü-Virancık ve Kınık Özü	Köy	Kengırı	Kargu	60
Kınık (öbür adı: Kara-Ağaç)	Köy	Koca-İli	Kandırı	18
Kınık	Köy	Konya	Bel-Virân	59
Kınık	Köy	Konya	Sahra	40
Kınık	Köy	Konya	Sahra	5
Yazı-Kınık	Köy	Konya	Sahra	-
Kınık	Köy	Konya	Lârende	-
Yaka-Kınık	Köy	Kütahya	Yolak	64
Bostan-Kınık	Köy	Kütahya	Yolak	11
Kınık	Köy	Kütahya	Yolak	25
Yukarı-Kınık	Köy	Kütahya	Kalın-Viran	20
Aşa-Kınık	Köy	Kütahya	Kalın-Viran	10
Kınık	Köy	Kütahya	Eğri-Göz	18
Dere-Kınık	Köy	Kütahya	Eğri-Göz	18
Kınık	Köy	Kütahya	Simav	64
Toyca-Kınık	Köy	Kütahya	Selinti	24
Kınık	Köy	Malatya	Kara-Hisar	73
Ağça-Kınık	Köy	Malatya	Ergavun	27
Kınık	Ekinlik	Malatya	Ayvalu	-
Kınık	Ekinlik	Malatya	Kâhta	-
Kınık Kuzu	Ekinlik	Maraş	Zeytun	-
Büyük-Kınık	Köy	Maraş	Hısn-ı Mansur	23
Küçük-Kınık	Köy	Menteşe	Balat	5
Kınık	Köy	Saru-Han	Temürcü	60
Kınık	Köy	Sivas	Sivas	18
Kınık-Virânı	Ekinlik	Sivas	Sivas	-
Kınık	Köy	Sivas	Sivas	-
Kınık	Köy	Sivas	Sivas	-
Kınık	Köy	Sivas	Tokat (Kâfir-İli)	30
Kınık ve Ak-Virân	Ekinlik	Sivas	Tokat	-
Kınık	Ekinlik	Sivas	Zile (Meşhed-Âbâd)	17
Kara-Kınık		Sivas	Zile (Meşhed-Âbâd)	-
Kınık		Teke	Kalkanlu	61
Ak-Yaka ve Kınık		Teke	Kaş	27

YER ADLARI SAYISINA GÖRE OĞUZ BOYLARI

Boyun adı	XVI. Yüzyıl	Bugün*
1- Kayı	94	
2- Avşar (Afşar)	86	25
3- Kınık	81	53
4- Eymür	71	46**
5- Karkın	62	28
6- Bayındır	52	34
7- Salur	51	28***
8- Yüreğir	44	22
9- Çepni	44	9
10- İğdir	43	36
11- Bayat	43	14
12- Ala-Yuntlu	29	32
13- Kızık	28	1
14- Yazır	24	21
15- Dodurga	24	19
16- Beğ-Dili	23	12
17- Büğdüz	22	9
18- Çavundur (Çavuldur)	21	6
19- Yıva	19 (?)	17
20- Döğer	20	-
21- Kara-Evli	8	6
22- Çarıklı	6	6
23- Peçenek	4	5****
24- Alka Bölük (Alka-Evli)	-	10+
		-++

* *İç-İşleri Bakanlığı'nın Türkiye'de meskûn yerler kılavuzu adlı kitabına göre.*

** *Bu adda ayrıca İzmir'e bağlı bir kasaba vardır.*

*** *Yine bu adda İzmir'e bağlı bir kasaba görülmektedir.*

**** *Çarık ve Çarıklar adlı birçok köy de vardır.*

\+ *Şereflı Koç-Hisar yakınında "Peçenek Özü" adlı bir yöre de vardır.*

++ *Halka-Evli, Halka-Avlu, Halka-Havlu köyleri vardır.*

EKLER

Anadolu ve Suriye'deki Türkmen Oymakları ile İlgili Listeler

Anadolu ve Suriye'de yaşayan *Türkmen* oymakları hakkında bazı listeler vardır. Bu listelerden en eskisi XIV. yüzyılda düzenlenmiştir. Diğerleri ise XV., XVII. ve XVIII. yüzyıllarda meydana getirilmişlerdir. Bunlardan başka XIX. yüzyılda *Çukur-Ova*'da ve *Batı Anadolu*'da yaşayan oymaklar ile ilgili bazı listeler de vardır. Kitabda bu listelerden, yeri geldikçe faydalanılmıştır. *Türkmen* oymaklarının tarihleri üzerinde araştırma yapmak isteyenlere yardımcı olmak için, Kâtib Çelebi'ninki aynen, diğer listelerinin de türkçe tercümeleri aşağıda verilmiştir.

En eski liste XIV. yüzyılda yazılmış *Kitabu icâbeti's-sâil ilâ ma'rifeti'r-resâil* adlı eserde bulunmaktadır. Bu liste XV. yüzyılın ilk çeyreğinde ölen (1418) **K a l k a ş e n d î** adlı *Mısırlı* müellifin *Subhu'l-â'şâ* isimli kitabında da görülmektedir. Kalkaşendî *Türkmen*ler'e dâir, başka bilgiler de vermektedir. Bundan dolayı adı geçen müellifdeki liste esas alınmış ve *Kitabu icâbeti's-sâil*'deki listeye de dayanılarak gereken düzeltmeler yapılmıştır.

A. EN ESKİ LİSTE (XIV. Yüzyıl)

*"Et-Teskîf"*de[1] denildiğine göre *Türkmen* oymaklarının pek azına, *Doğu* ülkelerinin büyüklerine gönderilen mektuplar gibi yazılırdı. Onlardan geri kalanlarına ise tâeti'ş-Şerîfe sözü yazılır. Bununla beraber onlara gönderilen önemli yazılarda yalnız şerîfe kelimesi bulunur.

1- *Türkmen*ler'den **Murâd Hoca**[2]. Buna *es-sâmî* yazılmaz, yalnız adı yazılır.

2- *Boz Doğan Oğlu*'nun yeğeni Büyük Bâkiş (Begiş?). Buna es-sâmî yazılmaz, yalnız adı yazılır[3].

3- Zeynü'l-Mülk Boz Doğan. Buna da es-sâmî yazılmaz, yalnız adı yazılır. Ancak onun için *"Doğu ülkelerindeki Türkmen büyüğü"* sıfatı, adından önce yazılır[4].

1 *Bu, kaybolmuş bir eserdir. Adı geçen eserin, Memlûk devleti teşkilâtından, Memlûk emîrlerine, kadılara ve diğer devlet memurları ile hükümdarlara, Türkmen ve Arab emîrlerine yazılacak yazılarda ne gibi unvanlar kullanılacağı üzerinde, bilhassa bürokratlara bilgi vermek için yazılmış bir kitab olduğu anlaşılıyor.*

2 *Bu, bize göre, Kara-Koyunlular'dan Musul hâkimi Berdi Hoca'dır; ancak başka biri de olabilir.*

3 *İcâbeti's-sâil'de (yaprak 47) Bâkiş (Bekiş?)'in Harput (Harbert) vâlisi (nâib) olduğu söylenir.*

4 *İcâbeti's-sâil'de: Zeyneddin İbn Boz Doğan deniliyor ki doğrusu da budur. Boz Doğan Oğulları'nın XIV. yüzyılda* **Musul-Mardin** *arasında yaşayan bir aile olduğu anlaşılıyor. Bu aile sonra* **Sivas-Kayseri** *hükümdarı Kadı Burhaneddin'in hizmetine girmişti (bk.s.367).*

4- Bozoklular: *Türkmen* **İnal oğlu Ali** bu topluluktandır. *es-sâmî* yazılmaz, bilinen adı yazılır.

5- Ali Şâr oğlu Yakub. Buna adı ve *es-sâmî* yazılır. *Et-Teskîf*'de denildiğine göre, 741 (1340-1341) yılında **Kadı Nasreddin b.en-Nesâî** ona (yani **Ali Şâroğlu Yakub**'a) böyle yazmıştı[1].

6- Döğer Sâlim[2]: adı ve *es-sâmî*[3] yazılır.

Bilinmelidir ki yine *et-Teskîf*'den nakl edilerek *Suriye (Şâm)* yörelerindeki *Türkmen*ler hakkında bilgi verilmiştir. Aynı kitabda *Türkmen* beylerinden hiç birine tâet[4] kelimesi yazılmamıştır. Şâyet onlara yazılması gereken birşey olur ise bütün oymaklarına gönderilen yazılarda mutlaka şerîf[5] kelimesi kullanılırdı.

Aşağıdaki oymaklar *Türkmen*ler'den sayılır:

Birincisi *Boz-Oklar. Dulkadır Oğlu'nun Oymağı* ve daha önce geçen *İnal oğulları* bunlardandır.

İkincisi *Üç-Oklar. Ramazan oğulları* ve *Özerliler*[6]

Üçüncüsü *Avşar*lar. Bunlar *Haleb Türkmen*leri'dir.

Dördüncüsü *Döğerler*[7]. Bunlar *Döğer Sâlim*'in oymağıdır.

Beşincisi *Harbendeliler*[8]. Bunlar *Mustafa*'nın oymağıdır.

Altıncısı *Ağaç-Eriler.*

Yedincisi *Varsak* (lar). Bunlar *Tarsus Türkmen*leri'dir.

Sekizincisi *Kınıklar.*

Dokuzuncusu *Bayındırlar.* Bunlar *Kınıklar*'dandır[9].

Onuncusu *Beğdililer*[10]. Taşhun (Taşkun) oğulları bu oymağın başlarıdır.

Onbirincisi *Bayatlar.*

Teskîf'de:"*Türkmen*ler daha pek çok oymak olub hepsinin burada anılmaları mümkün değildir"deniliyor[11].

1 *İcâbetü's sâil'de 772 (1370-1371) tarihinde deniliyor. Ali Şâr oğlu Yakub hakkında tarihi bilgiye sahib değiliz. Yalnız Alişarlu adlı Bozok'da (başlıca Yozgat yöresi) Kızıl Kocalu'ya bağlı bir oymak vardır. Şimdi bu adda bir çok köy görülür (Türkiye'de meskûn yerler kılavuzu, I, s.5).*

2 *Metinde: Sâlim ed Dulgerî. İcâbeti's-sâil'de doğru olarak: Sâlim ed-Döğerî.*

3 *Es-sâmî: ulu, yüksek anlamında bir unvandır.*

4 *tâet: Allah'ın buyruklarını yerine getirmek ve buyruklarına karşı gelmemek demektir.*

5 *şerîf: şereflı.*

6 *Metinde: el-Emriyye. İcâbet'ü's-sâil'de: el-Eheriyye. Bu adın doğrusu el-Özeriyye (Özerliler)'dir.*

7 *Yine ed-Dulgeriyye. İcâbet'de: ed-Dokeriyye. 1440 yılından önce yazılmış bir münşeat mecmuasında (150 a) Döğerler'in Caber'den Aclûn'a geldikleri ve bu esnada Sâlim'in torunu ve Dımışk Hoca'nın oğlu Kara (?) Ali'nin Aclûn nâibi, yani vâlisi olduğu bildiriliyor.*

8 *İcâbet'de: Mustafa Hacı.*

9 *Metinde: "onlar en Nakibiyye'dendir. İcâbetü's-sâil'de: "onlar Kınıkıyye (Kınıklar) dendir". Yani XIV. Yüzyılda Bayındırlar'ın Kınıklar'a tâbi oldukları söyleniyor. Gerçekden o zamanda pek çoğu Çukur-Ova'da yaşayan Kınıklar'ın güçlü bir teşekkül olduklarını biliyoruz. (bk.s.369-371).*

10 *Metinde el-Bekriliyye. İcâbet'üs-sâil'de: el-Bekdiliyye.*

11 *Subhu'l-â'şâ, VII, s.281-282; "Kitâbu icâbeti's-sâil", yaprak 47.*

B. HALİL ZÂHİRİ'NİN LİSTESİ
(XV. Yüzyılın Birinci Yarısı)

"Sonra *Gazze*'den Diyârbekir'e kadar uzanan bölgedeki *Türkmen*ler hakkında bilgi vermiştim. Bu *Türkmen*leri meydana getiren oymaklar şunlardır:

1- *Kut Beği Oğulları*[1]
2- *Köpek oğulları*
3- *Sakalsız oğulları*
4- *Dulgâdır oğulları [İbn Dul'gâdır]*
5- *Ramazân Oğulları*
6- *Özerliler*
7- *Beğdililer*
8- *Bayatlar*[2]
9- *Bozcalular*[3]
10- *Mar'aşlular*[4] (?)
11- *Üregirler*[5].
12- *Üç Ohlu (Oklu)*
13- *Boz-Ohlu (Oklu)*
14- *İnallular*
15- *Harbendeliler*
16- *Gündüzlüler*[6]
17- *Kınıklar*[7]

Adı geçen boylar da pek çok obalara ayrılırlar. Bunların hepsinin çıkardıkları askerin sayısı 180.000 atlıdır"[8].

C. KÂTİB ÇELEBİ'NİN LİSTESİ
(XVII. Yüzyıl Ortaları)

Osmanlı ilim adamlarının en büyüklerinden biri olan K â t i b Ç e l e b i de *Cihânnümâ* adlı coğrafya eserinde eski ve yeni *Haleb Türkmenleri*'ne dâir bir liste vermiştir. Bu listeyi aynen naklediyoruz[9]:

1 *Metinde: İbn Kutlu Beğ. Bu da, Ak Koyunlular'ı ifade etmek üzere, doğru olabilir. Kara Yülük Osman ile diğer* **Ak Koyunlu** *beylerinin (Ahmed ve Pîr Ali ve diğer beylerin) babaları Kutlu Beğ idi. Fakat bu, o zaman için pek zayıf bir ihtimaldir.*

2 *Metinde: Buzatıyye. Şüphesiz bunun doğrusu Bayâtiyye (Bayatlar) olacaktır.*

3 *Metinde: aynen bu türkçe şekli ile yazılmıştır.*

4 *Metin: el-Mar'aşkular. Maraşlular şeklinde düzeltildi. Fakat böyle bir topluluk adına da başka yerlerde rastgelinemedi.*

5 *Metin: el-Erakiyye. Bunun Üreğiriyye olduğundan şüphe etmiyoruz. Üreğir, Yüreğir, görmüş olduğumuz gibi, Oğuz boylarından biri.*

6 *Metin: el-Kenduliyye.*

7 *Metin: el-Kancaliyye.*

8 *Kitâbu zubteti keşfi'lmemâlik, yay. P.Ravaisse, Paris, 1894, s.105.*

9 *Cihânnüma, İstanbul, 1145, s.593. Kâtib Çelebi 1658 yılında ölmüştür.*

"Ve ol vakit Türkmân-ı Haleb sekiz tâifedir:

1- *Zulkadriyye (Dulkadırlı)* Elbistan'da otururlardı.

2- *Özeriyye (Özerliler).* **Dâvud b.Özer** cemâatından, Misisa'da (Misis'de)[1].

3- *Zekeriyye* (Döğeriyye=Döğerler); Sâlim-i Zekerî (Döğeri) cemâatı Çakıt'dadır[2].

4- *Ramazan oğlu Adana*'da.

5- *Avşariyye* (*Avşarlar*) bilâd-ı *Ca'ber*[3]'de.

6- *Varsak Tarsus*'da.

7- *Bayâdiyye* (Bayatlar) ve

8- *Köbekiyye* (Köpekliler) zâhir-i Haleb'de (Haleb'in dışında, dolayında) olurlardı.

Ammâ ol esâmi (adlar) mütebeddil oldu (değişti) ki, bunlardır:

1- *Tâife-i Pehlivân Oğlu*

2- *Tâife-i Bayat*

3- *Tâife-i Kaçar*

4- *Tâife-i Avşar.* Bunlar *Receb Oğulları*'dır[4].

5- *Tâife-i Eymir*

6- *Tâife-i Köçeklü*[5].

7- *Tâife-i Cerid Sil-Süpür*[6].

8- *Tâife-i Abalu*[7].

9- *Tâife-i Ördeklü*[8]

10- *Tâife-i Kara Koyunlu*[9]

11- *Tâife-i Ak Koyunlu*[10]

Ç. SEYYAH NİEBUHR'UN LİSTESİ (1764 Yılı)

Türkmen oymaklarına dâir *Avrupalı* seyyahların eserlerinde bazı listeler görülür. Bildiğimize göre bu listelerin en eskisi meşhur

1 *Özerliler, daha önce söz edildiği gibi, Dört-Yol, Payas ve Erzin yörelerinde oturuyorlardı.*

2 *Döğerler'in Câber'de oturduklarını görmüştük.*

3 *Avşarlar'ın Rakka iskânından önce (XVII. yüzyılın sonları) Câber yöresinde oturmaları söz konusu değildir.*

4 *Bu oymaklar hakkında daha önce bilgi verilmişti.*

5 *Boz Ulus'un Dulkadırlı kolundan.*

6 *Bu oymak Dulkadır eline mensup Cerid'in bir koludur.*

7 *Tahrir defterlerinde göremediğimiz bu oymak Haleb Türkmenleri'ne mensub olub 1102 (1691) yılında Hama sancağı ile Humus sancağı arasındaki boş yerlere yerleştirilmeleri emredilen oymaklardan biri idi. Bununla ilgili olarak Abalu'nun bir bölüğü Hama, bir bölüğü de Humus topraklarında otarak hayata geçirilmiştir. (Ahmed Refik, "Anadolu'da Türk aşiretleri", s.69,78; C. Orhonlu, "Osmanlı imparatorluğunda aşiretleri iskân teşebbüsü", s.63,66).*

8 *Bu adda Anadolu'da bir oymak görülemedi. Ancak İran'da doğrudan doğruya Türkmen adını taşıyan boy'un obalarından biri Ördeklü adını taşıyor.*

9 *Haleb Türkmenleri arasında bu ad da bir oymak vardır.*

10 *Haleb Türkmenleri arasında görülemedi.*

seyyah Niebuhr'un kitabındaki listedir. Niebuhr bu listeyi 1764 yılında Haleb'de yaşayan Dr.P.Russel'den almıştı[1]

1- *Beğ Dili* : 12.000 ev. Bu, çadır demektir: Bunlar Urfa eyâletinde otururlar.
2- *Mehmelenli* : 500 çadır.
3- *Bayındır* : 300 çadır; Her ikisi de Urfa paşasının idare ettiği yerlerde yaşarlar.
4- *Pehlivanlı* : 15.000 çadır; Sivas-Ankara arasında otururlar.
5- *Köçekli* : 10.000 çadır; Sivas-Ankara arasında otururlar[2].
6- *Avşar* : 500 çadır.
7- *Cerid* : 500 çadır.
8- *Lek* : 1000 çadır.
9- *Beberli* [3] : 1000 çadır.
10- *Ağca-Koyunlu* : 500 çadır.

Bu beş oymak da (yani *Avşar*, Cerid, Lek, Beberli, Ağca-Koyunlu) SivasAnkara arasında yaşarlar).

11- *Şam Bayadı* : 500 çadır; Sivas-Ankara arasında.
12- *Barak*[4] (?) : 1.00 çadır; yazın Sivas'da, kışın Zor'da[5].
13- *Çağırğanlı*[6] : 200 çadır; yazın Sivas yakınında, kışın Zor'da.
14- *Reyhanlı*[7] : 2.000 çadır; yazın Sivas, kışın Haleb bölgesinde.
15- *Kunuk*[8] (?) : 200 çadır; kışın Adana civarında yaşar. Yazın da Kayseri bölgesinde oturur.
16- *Dadlı*[9] : 200 çadır; yazın Kayseri bölgesinde, kışın Urfa beğlerbeğiliği topraklarında.
17- *Ulaşlı* : 200 çadır; Haleb bölgesinde.
18- *Cacalu*[10] : 1.000 çadır; Anteb bölgesinde.
19- *Kızık*[11] : 2.00 çadır; Anteb bölgesinde.
20- *Dede Karkın*[12] : 1.00 çadır;, Anteb bölgesinde.

1 *Bu liste aynen şöyledir: C.Niebuhr, "Voyage en Arabie et en d'autres pays circonvoisinens", fransızca tercümesi, Amsterdam, 1780, II, s.336-338. Bu liste F.Hasluck'un eserinde de vardır: "Cristianity and Islam under the Sultans", Oxford, 1929, I, s.480-481.*

2 *Köçekliler'in çadırlarının sayısı üzerinde verilen rakam mübalağalı görünüyor. Esasen oymakların çadır sayısı ile ilgili rakamlar takribidir.*

3 *Bu adda bir oymağa rastgelinemedi. Bahadırlı mı? Ancak Bahadırlılar kalabalık bir oymak değillerdi.*

4 *Metinde: Yırak.*

5 *Seyyah buranın neresi olduğunu bilmediğini söylüyor. Bu, epeyce uzak olmakla beraber, Deyr Zor olmalıdır.*

6 *Dulkadırlı'dan (bk. s.177,178). Çağırğanlı'dan bir kolun Batı Anadolu'ya göçetmiş olduğu görülür. Bu, Boz-Ulus Çağırğanlı'sıdır.*

7 *Bugünkü Reyhanlı kasabası bu oymağın adını taşır. Bu, aslında Haleb Bayatları'nın bir obası idi. Bayat'ın diğer bir çok obaları Reyhanlı'ya katılarak onu güçlü bir oymak haline getirdiler (bk.Dizin).*

8 *Metinde aynen böyle.*

9 *Böyle bir oymak görülemedi.*

10 *Bu, Dulkadırlı'nın Boz Ulus'daki Ceceli oymağı olsa gerektir. Fakat çadırlarının sayısı hakkındaki rakam abartmalı gibi görünüyor.*

11 *Metinde: Kırzık. Verilen 200 rakamı sadece Göçer Kızıklar için olabilir.*

21- *Kabalı* : 1000 çadır; Şam bölgesinde,
22- *Kara Koyunlu* : 500 çadır; Şam bölgesinde.
23- *Sofular* : 500 çadır; Sivas bölgesinde.
24- *Kuluncuğlı* : 500 çadır; Sivas bölgesinde.
25- *Pürnek*[1] : 12000 çadır; Ankara bölgesinde.
26- *İl-Beğli* : 2000 çadır; Bunların yarısı Sivas eyâletinde, yarısı da Haleb bölgesinde yaşar. Fakat daha önce de belirtildiği üzere her iki İl-Beğlü (yani Sivas ve Maraş) oymakları arasında sadece adaşlık söz konusudur.
27- *Karaca Kerd* : 500 çadır. Kayseri bölgesinde yaşar. Şimdi Karaca-Kürd deniliyor. Arşiv vesikalarında Boz Ulus *Türkmeni*'nin en mühim oymaklarından biri olarak sık, sık adı geçer.
28- *Şereflı*[2] : 500 çadır; Suriye'de, bilhassa Şam bölgesinde.
29- *Abalı* : 1000 çadır; Suriye'de Şam bölgesinde. Metinde Ayalı.
30- *Kıçlı* (?) : 200 çadır; Suriye'de bilhassa Şam eyâletinde.
31- *Eymir* : 500 çadır; Suriye'de bilhassa Şam eyâletinde.
32- *Tohtemürlü* : 500 çadır, Suriye'de bilhassa Şam eyaletinde oturur. Arşiv kaynaklarında Tok-Temürlü adıyle geçer. 1691 yılında Humus sancağına yerleştirilen oymaklardan biri idi.
33- Saracalar[3] : 500 çadır; Suriye'de bilhassa Şam eyâletinde.
34- *Geyikli* : 2000 çadır; Suriye'de bilhassa Şam eyâletinde.
35- *İzzeddinli* 500 çadır; Suriye'de bilhassa Şam eyâletinde.
36- *Özerli* (?) : 1000 çadır; Suriye'de bilhassa Şam eyâletinde.
37- *Musa Beğli* : 500 çadır; Anteb bölgesinde.
38- *Dittmli*[4] : 3000 çadır; Anteb bölgesinde.

12 *Ünlü Dede Karkın'ın adını taşıyor. XIX. yüzyılda Aydın bölgesinde aynı adda bir oymak vardı ki, herhalde bunun batıya göçmüş bir koludur. Aşağıda, Yörükler'e aid listeye bk. Fakat çadırları haklarında zikredilen rakam mübalağalıdır.*

1 *Bu, Boz-Ulus arasındaki Pürnek oymağıdır. Ancak verilen 12.000 rakamı, bize göre, çok mübalâğalıdır. Doğru değildir.*

2 *Bu, Boz Ulus'un Şereflü obasıdır. (bk.s.191). Bir de 1691 de Humus sancağına yerleştirilen Köse Oğlu Şereflü oymağı var (C.Orhonlu, adı geçen eser, s.64,65).*

3 *Bu adda bir oymağa rastgelinemedi. "Sarıcalar" kasdedilmiş olmalıdır.*

4 *Bu adda bir oymak görülemedi.*

D. V. Langlois'nın Çukur-Ova'daki Oymaklara Dair Listesi (1857 Yılı)[1]

-Tarsus-

Adı	Nüfusu	Koyunu	Keçisi	Sığırı	Devesi
1- *Menemenci :*	3.000 ev	80.000	20.000	18000	2000
2- *Tekeli :*	600 ev	8000	25000	2400	400
3- *Sortan ve Küçü Oğlu*[2]:	500 çadır	4000	8000	1500	350
4- *Kara Kâhyalu :*	700 çadır	50.000	6.000	4.100	1.000
5- *Tor-Oğlu :*	300 ev	800	2000	1000	200
6- *Bahşiş* ve					
7- *Hacı Hasan Oğlu :*	300 ev	500	4500	2000	150
8- *Kara Tekeli:*	150 ev	4000	40000	500	100
9- *Puran ve Mustafa Bey*[3]:	200 çadır	6000	5000	500	300
10- *Kalavunlu*[4] :	30 ev	500	500	1500	475

-Adana-

11- *Kara Hacılı :*	500 ev	3000	5000	3500	300
12- *Dündarlu:*	200 çadır	7500	3000	1000	150
13- *Cerid :*	1200 çadır	37500	3500	25000	1800
14- *Sırkıntılı Oğlu :*	800 çadır	30000	5000	1800	1000
15- *Kerim Oğlu*[5] :	2500 çadır	40000	4000	20000	2000
16- *Karıntılu:*	100 çadır	4000	4000	2000	150
17- *Kozan Oğlu*[6]	500 ev	7000	5500	2500	50
18- *Boz Doğan*[7] :	1400	40000	40000	20000	3000
19- *Tecirlü* [8] :	1200 çadır	30000	40000	21000	100
20- *Farsak*[9] :	800 çadır	20000	40000	9500	750

1 *V.Langlois, "Voyage dans la Cilicie et dans les montagnes du Taurus", Paris, 1861, s.21.*

2 *Metin: Sortan et Kudjuoğlu. Bu oymaklar hakkında şimdilik herhangi bir bilgiye sahip değiliz.*

3 *Bu oymak hakkında da pek bir şey bilinemiyor.*

4 *Bu oymak hakkında da, şimdilik bir şey söylemek mümkün değildir.*

5 *Kerim Oğulları'nın Boz Doğanlar'ın boy beği ailesi olduğu biliniyor. Buradaki 2500 çadır bu ailenin idaresindeki Boz-Doğanlar'a aid olub bunlara, diğer Boz Doğan kolundan ayırdetmek için, Kütük Boz Doğan denilir. Kütük Boz-Doğanlar'ın çoğu veya önemli bir kısmı Yüreğil (=Yüreğir) ovasında yerleşmişlerdir.*

6 *İşte hâlâ söylenen türkülerinde "ünü büyük" denilen derebeylere bağlı topluluğun nüfusu ve serveti (!). Anlaşılacağı üzere, her eve 14 koyun ve 11 keçi ve 5 sığır düşüyor. Bu adamların çoğunun ekecek yerleri olmadığı, olsa da pek az ve dağlık arazide bulunduğu için bir değer taşınmadığı düşünülürse onların, diğer kaynakların da doğruladığı gibi, oldukça yoksul insanlar oldukları anlaşılır. Bundan 15-20 yıl önce de durumları pek iyi değil idi. Kozan Oğulları'nın da ne derecede varlıklı bir aile olduğu üzerinde bu rakamlardan, bir sonuç çıkarılabilir :*

7 *Bu Boz Doğanlar, Kerim Oğulları'nın idaresi altında olmayan Boz Doğanlar olub, çoğu Kadirli ve Ceyhan kazalarında yerleşmişlerdir. Daha önce Boz Doğanlar'ın eski ve kalabalık bir oymak olduğu, asıl yurdunun İç-İl yöresinde bulunduğu söylenmişti (Dizin'e bk.). Bunlar da bütün Yörükler gibi, boylu boslu, sağlam yapılı adamlardır. Çukur-Ova'nın meşhur sıtması bile onların sağlıklı yapılarına pek tesir edememiştir. Yine hemen bütün Yörükler gibi, sâkin, güleryüzlü insanlardır. Onların takriben elli yıl önceki durumları hakkında Cenub'da Türkmen Oymakları'na bk. (İkinci baskı, II, s. 389-393).*

8 *Metinde: Tacirlu. Bir çok arşiv kaynaklarında da böyle anılır. Ancak yaygın şekli Tecirli' dir.*

9 *Bu günkü Çukur-Ovalılar da böyle söylüyor. Eski kaynaklarda onlar Vursak olarak anılır. Onların İran'a göç edenlerinin şiir veya türkülerine varsağı adı verilmişti. Fakat Çukur-Ova'da ve dağlardaki Farsak köylerinde bu söz (yani varsağı) bilinmiyor.*

E. DR. ÇAKIR OĞLU'NUN BATI ANADOLU'DAKİ YÖRÜK OYMAKLARINA DAİR LİSTESİ[1]
(XIX. Yüzyılın İkinci Yarısı)

1- *Ahmedli* : Bir bölüğü Kula'da, bir bölüğü de Bursa'ya bağlı Simav'da yaşar.

2- *Altcı* : Attala'da; oturdukları yer At Alan'a dek uzanır.

3- *Anamaslı*[2] : Demirci kazasında. Bunlar 50 çadır ve 70 evdir; 10000 davarları var, 15000 kuruş vergi verirler.

4- *Araplı*[3] : Salihli civarında oturmakla beraber oturdukları yer Bursa vilâyetine değin uzanır.

5- *Çakal* : Saruhan sancağında otururlar.

6- *Çarık (Charık)* : Kula'da otururlar.

7- *Farsak*[4] : Aydın vilâyetinin her tarafına yayılmışlardır. Bu, 1200 aileyi içine alan çok zengin ve kalabalık bir oymaktır.

8- *Gök Musalı* : Bunlar Demirci kazasında, İncikler köyü yakınında yaşarlar. 50 çadır ve 50 evden müteşekkildir.

9- *İvatlı* : Karneit (?) civarında yaşarlar; 22 çadırdır.

10- *Kaçar*[5] : Selge'de ve Ala Şehir'de yaşamakla beraber, güneyde Nazilli'ye dek uzanırlar. Kaçarlar kalabalık ve önemli bir oymaktır. Bu oymak Kula Kaçar'ı, Keleş Kaçar ve Ova Kaçar (1) kollarına (mahalle) ayrılır. Vâmbéry Selge Kaçar'ı da, bunlara ilâve eder.

11- *Kara-Tekkeli*[6] : İzmir civarında kışlarlar.

12- *Horzum*[7] : Aydın ve Bursa vilâyetlerinde yaşarlar.

13- *Kızıl Keçili*[8] : Selinti (Kula) nâhiyesinde, Pınar Köy'de yaşarlar. Bunlar 800 çadırdır; 60000 davarları olub 6000 kuruş vergi verirler.

14- *Manavlı* : Ala Şehir ile Salihli ve Bursa vilâyetinde yaşarlar.

15- *Narincelü* : Kula kazası ile Denizli yukarısındaki Omur Bala Dağ yakınlarında yaşarlar.

16- *Saraç* : Uşak ile Eşme arasında yaşarlar.

1 *İzmirli Rum asıllı Dr.Çakır Oğlu XIX. yüzyılın ikinci yarısında Batı Anadolu'da yaşayan oymaklardan bir çoklarının adlarını ve onların oturdukları yerleri gösteren bir listeyi Atina'da çıkan bir dergide yayınlamıştır. İngiliz etnografı, ve folklorcusu F.Hasluck da, Türkmenler'e dâir diğer listeler gibi, Çakır Oğlu'nun listesini de yukarıda adı verilen, "Cristianity and Islam under the Sultans" (Oxford, 1922, I, s.475-477) adlı kitabına almıştır. Biz de bu listeyi Hasluck'un eserinden alarak burada yayınlıyoruz. Ancak Hasluck'un bu oymakların hepsini sünni olmayan oymaklar şeklinde göstermesi, kesinlikle doğru değildir.*

2 *Bu, Dulkadır eline bağlı Büyük Anamaslu (diğer adı Karacalı) oymağının bir obası veya kolu olabilir.*

3 *Bunların da aslen XVII. yüzyıl veya daha sonra batıya gelen Türkmenler'den olmaları muhtemeldir taşıdıkları ad Türk asıllı bir şahıstan geliyor.*

4 *Buraya Çukur-Ova'dan gelmişlerdir.*

5 *Bu Kaçarlar aslında Haleb Türkmenleri'ne mensub bir oymak idiler (Dizin; Safevî devletinin kuruluşunda Anadolu Türkleri'nin rolü, Dizin).*

6 *Doğrusu Kara Tekeli olacaktır.*

7 *Horzum (Harizm'den). Horzumlar hakkında bk.s.181,318, 357. Bunlardan bir kısmı Çukur-Ova'ya göç edib bundan elli yıl önce Ala Dağ'da ve Bin Boğa'da yaylaya çıkarlardı (Cenub'da Türkmen oymakları, II, s.37,39,341,342).*

8 *Aslen Menteşeli olan Kızıl-Keçililer'in mühim bir kısmı son zamanlarda Bursa'nın Ulu Dağ çevresinde yaşamakda idiler; Edremit yöresinde de yerleşmişlerdir.*

17- *Sarı Tekkeli*[1] : Nazilli ile Denizli arasında ve Bursa vilâyetinde yaşarlar.
18- *Şebidli* : Kula kazasında yaşayan 60 evlik bir oymaktır.
19- *Şeybli* : Bunlar kışın Ulu Borlu'da, yazın Afyon Kara Hisarı'nda yaşarlar; bunlar on obaya ayrılırlar: Arpat Şeybli, Kısat Şeybli, Hacı Şeyhli. Bunlar 70-80 çadır ve 200 evdir; 15000 kuruş vergileri vardır.
20- *Yağcı Bedirli* : Soma'da ve Bursa vilâyetinde otururlar.

Aydın Vilâyetinin Güney Batısı İle Diğer Yörelerinde Yaşayan Oymaklar

21- *Abdal* : Ulu Borlu ve başka yerlerde otururlar.
22- *Akdağlı* : Nazilli civarında.
23- *Ak Kozalı* :
24- *Alaca Koyunlu* : Konya'ya kadar giderler.
25- *Allah-Abeli* : Saruhan sancağında.
26- *Beylikli* :
27- *Boynu İnceli*[2] :
28- *Burhan* : Bursa vilâyetinde de yaşarlar.
29- *Çambar* : Aydın ve Bursa vilâyetlerinde otururlar.
30- *Çepni*[3] : Önemli bir oymak olub Aydın vilâyetinin her tarafına yayılmışlardır.
31- *Çitmi*[4] :
32- *Dede Karkınlı*[5]. : Saruhan sancağında otururlar.
33- *Derici* : Aydın ve Bursa vilâyetlerinde otururlar.
34- *Dosuti Arablı* :
35- *Eski Yörük* :
36- *Eşpek* :
37- *Geygel* :
38- *Gerinisli* : Nazilli'den Muğla'ya kadar olan yerlerde yaşarlar.
39- *Göşçi (?)* : Nazilli'de
40- *Harmandalı*[6] :
41- *Hutal* :
42- *Güzel Beyli* : Nazilli civarında otururlar.
43- *İğneci* : Saruhan sancağında.
44- *İmir Harici*[7] : Saruhan sancağında.
45- *Cerid (Cirid)*[8] : Nazilli yakınında otururlar.
46- *Kara Fak Oğlu* : Aydın ve Bursa vilâyetlerinde.
47- *Karamanlı* : Nazilli'den Isparta'ya kadar olan yerde.
48- *Kara Yağcılı* :
49- *Köseler* : Nazilli'de.
50- *Kılaz* :
51- *Kirtiş* :
52- *Kıslilerli* : Saruhan sancağında.
53- *Kızıl Işıklı* : Bu da Bursa vilâyetinde oturur.

1 *Doğrusu Sarı Tekeli.*

2 *Aslında Boz Ulus'a bağlı oymaklardan biri idi. Boynu İnceli'den bir kol elli yıl önce İçel'de yaşıyordu ki (Cenubta Türkmen oymakları, II, s.512) bu, aynı oymak olabilir.*

3 *bk.Dizin. Ayrıca bk. F. Sümer, Çepniler, TDAV, İstanbul, 1992.*

4 *Bu da Çepni'den gelebilir.*

5 *Bu, Niebuhr'un listesinde, Anteb'de yaşadığı söylenen Dede Karkın oymağıdır. Ancak Dede Karkın oymağının hepsi mi Batı'ya göç etti yoksa bir kısmı mı? Bu henüz tesbit edilemedi.*

6 *Bu, Harbendeliler'in batıya göç etmiş bir obasıdır.*

7 *İmir-Harigi.*

8 *Batıya göç etmiş Boz-Ulus Ceridi'nden bir oba olmalı.*

54- *Kocabeyli* : Aydın ve Bursa vilâyetlerinde.
55- *Musarlarlı* : Saruhan sancağında.
56- *Muzan* : Bursa vilâyetinde.
57- *Omurlu* :
58- *Rahman* :
59- *Saatçı (Saçı) Karalı* : Vàmbèry'ye göre, Nazilli cıvarında.
60- *Sarı Keçili* :
61- *Taş Evli* :
62- *Tekkeli*[1]. : Nazilli'de.
63- *Teracı*[2] :
64- *Yatağanlı* : Kara Ağaç yakınında.
65- *Yel Aldı* :

F. İRAN'DA YAŞAYAN TÜRKMEN ASILLI OYMAKLAR İLE İLGİLİ LİSTELER:

İran'da yaşayan *Türk* asıllı oymaklar ilim adamlarının daha yakından ilgisini çekecek hususiyetler taşırlar. Çünkü, bu oymaklar XV. yüzyıldan XX. yüzyılın ilk çeyreğinin sonuna kadar İran'ı idare etmiş olan devletlerin en önemli askerî güçlerini oluşturmuşlar, biri müstesna, hânedanların hepsi de bu oymaklardan çıkmışlardır.

XIX. Yüzyılda *İran*'da yaşayan oymaklar, eski boy teşkilâtları ortadan kalkmış, bir çoğu pek az önce teşekkül etmiş, bir çoğu yeni adlar almış, geri kalanları da başlı başına, yani müstakil bir oymak hüviyetini kazanmış bir görünüm arzederler. Bundan dolayı bu oymaklar ile ilgili bir çok meselenin çözülebilmesi için, XVI. yüzyılda aynı ülkede yaşayan oymaklara dâir esaslıca bilgilere sahip olunması gerekiyor.

XIX. Yüzyılda İran'ı ziyaret eden Avrupalı seyyahlar, adı geçen ülkedeki oymaklar üzerinde bilgiler vermişlerdir. Hatta bu seyyahlardan bazılarının oymaklar hakkında listeler düzenlemiş oldukları görülüyor. *Avrupalı* seyyahlardan **D u p r é** listesini dillere göre, **Lady Sheil** ise bölgelere göre yapmışlardır. Ancak Lady Sheil de oymakların konuştukları dilleri belirtmeyi ihmal etmemiştir. Seyyahların oymaklar hakkında verdikleri bilgilerin kaynaklarına gelince, bunlar İranlı yetkililerdir.

D u p r é, listesine aldığı bütün oymakları asker oymaklar (les tribus militaires) olarak vasıflandırıyor. Çünkü, bu oymaklar, yukarda işaret edildiği üzere, İran ordusunun pek önemli bir gücünü teşkil etmekte devam ediyorlardı. Dupré'ye göre dört kola ayrılan asker oymakların en yiğidi ve kalabalık olanı, türkçe konuşan oymakların oluşturduğu koldur[3].

1 *Tekeli olacak. Tekeli Antalya bölgesinden demektir. Antalya bölgesi geçen yüzyıla kadar Teke adını taşıyordu.*

2 *Belki Tereci.*

3 *"La première, la plus brave et la plus nombreuse, est celle que l'on appelle Turk Zèban, la langue Turque". "Bunlardan birincisi en yiğidi ve en kalabalık olanı türkçe konuşan (Turk-Zèban) koldur" (s.455).*

A.Duprè'nin Listesi

Türkçe Konuşan Oymaklar (XIX. Yüzyıl başları)

1- *Afşar*
2- *Kaçar*
3- *Mukaddem*
4- *Dumbelü (Dümbülü)*
5- *Türkmen*
6- *Kengerlü*
7- *Tâliş*
8- *Kara-Çorlu*
9- *Şah-Dullu*
10- *Kara-Gözlü*
11- *Aynallu*
12- *Bayat*
13- *Beğ-Dili*
14- *Kurd-Beçe*
15- *Türk-Mâfi*
16- *Kocavend*
17- *Abdul-Melikî*
18- *Rahimlu*
19- *Fars-Medânlu*
20- *Nasır-Baharlu*
21- *Muğanlu*
22- *Hüda-Bendelü*
23- *Hacılar*
24- *Şah-Seven*
25- *Emranlu*
26- *Kara-Hamzalu*
27- *Emvarlu*
28- *Ustacalu*
29- *Sarıcalu*
30- *Han-Çobanlu*
31- *Civanşir*
32- *Koyunlu*
33- *Celâyir*
34- *Halac*
35- *Sa'dlu*
36- *Bulverdi*
37- *Kaşkay*
38- *Kurd*
39- *Acırlu*

1- A f ş a r

a - Âzerbaycan ve bilhassa *Urmiye* yöresinde oturmakda olub Kasımlu ve Araşlu adları ile iki kola ayrılır. Birçok obalardan meydana gelmiştir ki, şunlardır: *Karaçlu, İmamlu, Davudlu, Haydarlu, Yorganlu, Usallu (Usalu), Kılıçlu, Gani Beglü, Hasansalu*[1], *Kilelü, Yeberlü, Tutmaklu, Adaklu, Kuhguelu*[2], *KaraHasanlu, Ali-Beklü, Terzilü, Şah-Buranlu* ..... **25000 (kişi)**

b - Hamse'de yani Kızıl-Özen kıyılarından Sultaniye ve Sayın Kale'ye kadar uzanan Zencan toprağında ..... **10000 (kişi)**

c - Kazvin çevresi, başlıca Çal ve Huar (Hiâre) yörelerinde ..... **5000 (kişi)**

ç - Aşağı yukarı Hemedan çevresinde ..... **7000 (kişi)**

d - Tahran'ın bulunduğu Rey bölgesinde .... **7000 (kişi)**

e - Huzistan'daki Şuşter yakınında ..... **10000 (kişi)**

f - Kirman'da ..... **6000 (kişi)**

g - Horasan'da ..... **8000 (kişi)**

ğ - Fars'da ..... **5000 (kişi)**

h - Mâzenderân'da ..... **5000 (kişi)**

hepsi : 88000[3] **(kişi)**

2- *K a c a r (=Kaçar)*

Kaçar oymağı Yukarı-Baş ve Aşağı-Baş olmak üzere iki kola ayrılmıştır. Şimdiki *İran şahları* bu oymağa mensubdurlar. F e t h A l i Ş a h bu oymağın reisidir. *Kaçarlar* pek kalabalık değillerdir. Üstün bir mevkiye erişen yiğitler ve mutlu insanlar gibi, *Kaçarlar* da öteki oymaklar ve halkça sevilmez. Yukarıda adları geçen *Kaçar*'ın iki kolu şu obalara ayrılır: Kavallu[4], *Develü, Kikyalu, Dabanlu, Suçanlu, Kerlü, İzzeddinlü*[5].

1 *Metin: Hassansalu.*

2 *Metin: Kouhguèlu-yani Kûh-Gilûleli. Dupré'nin tasnifi, faydalanmayı kolaylaştırmak için, bir az değiştirilmiştir.*

3 *İşte ünlü Afşar (=Avşar) boyunun İran'daki varlığı; bu sayı ile İran'daki Türk asıllı oymakların başında geliyor. Avşar'ın, tarih boyunca, en kalabalık boylardan biri olduğunu biliyoruz. Ancak iyice bildiğimiz diğer bir husus daha vardır, o da bu boya mensub obaların, her yerde Avşar (Afşar) adına sıkı sıkıya bağlı kalmalarıdır ki bu, diğer 23 boyun pek çoğunda görülmez. Burada verilen ve aşağıda verilecek olan rakamlara kadınlar ile çocukların sayısı dahil değildir.*

4 *Doğrusu Kovanlu'dur. Bazan Koyunlu şeklinde yazılır ise de bu, daha az muhtemeldir.*

5 *Aşağı-Baş'a bağlı obalar: Kovanlu (Koyunlu?), İzzeddinlu, Şam-Bayatı, Kara Musanlu Yukarı Baş'a gelince, bu kolun obaları da şu adları taşıyordu: Develü, Sapanlu, Kölnelü, Hazinedarlu, Kayaklu ve Kerlü (F.Sümer, Kadjâr maddesi, Encyclopaedia of Islam=E.I.). Kaçarlar'ın eski tarihleri hakkında bilgi için: "Safevî devletinin kuruluşunda Anadolu Türkleri'nin rolü" (S.D.K.) adlı kitaba bk.Kaçar hânedanı Aşağı Baş'ın Kovanlu (Koyunlu) obasından çıkmıştır.*

a -	Mâzenderân ve Tahran	**1800**
b -	Horasan'da, Merv'de	**500**
c -	Erivan'da	**500**
ç -	Gence'de	**1000**
		hepsi: 3800 (kişi)

Kaçarlar'dan bir kol ana oymakdan ayrılarak Afşarlar'a katılıp Kaçar-Afşar adını taşımıştır. Bunlar Mâzenderân ile Erivan dolaylarında yaşarlar.

3- M u k a d d e m

Meraga'da yurt tutmuştur. Mukaddemler'in **aşağı yukarı** başı Âzerbaycan beğlerbeğisi Ahmed Han'dır. **5000 kişi**

4- D u m b e l u[1]

Âzerbaycan'ın batısında ve *Hoy* ile *Selmas* yakınlarında yaşarlar. Başları C a f e r - K u l u H a n'dır. Bu, eski *Hoy* vâlisi olub 1800 yılında F e t h A l i Ş a h'a isyan etmiştir, nüfusu 1200 aileye yakındır.

5- T ü r k m e n

Eski ve Yeni adları ile iki kola ayrılır.

a-	Eski Türkmen[2], Âzerbaycan'da	**8000 (kişi)**
	Hemedan çevresinde	**3000 (kişi)**
	Fars'daki Kâzerun'da	**2000 (kişi)**
		hepsi: 13000 (kişi)
b-	Yeni Türkmen[3], Tahran'da ve Mâzenderân'da	**3000 (kişi)**
	İran'ın bazı çöl ve ovalarında	**25000 (kişi)**
		hepsi: 38000 (kişi)

1 *Şeref Han Dumbelu oymağını Kürd asıllı bir oymak olarak anr. Fakat Dumbelular'ın daha XVI. yüzyılda türkçe konuşdukları yine Şeref Han'ın anlattığı şu fıkradan anlaşılabilir. Şah Tahmasb devrinde Hoy şehri Dunbeli oymağı reisi Hacı Beğ'e verilmişti. Bir gün Hacı Beğ'in askerlerinden bir kaç Dunbeli bir helvacı dükkânına gidib çokca helva yerler. Dükkândan çıkarken helvacı onlardan para ister. Dunbelular hayret edib: "ne parası, şehir bizim, helva bizim" derler. (Şeref-nâme, Kahire, 1930, s.401). Yine Şeref Han Dunbelular ile ilgili bunun gibi, diğer bir fıkra da anlatır (gösterilen yer). Mamafih bunlar Hoy şehri halkının şakalarından başka bir şey değildir.*
Şehir halkının köylüler ve göçebeler hakkında her yerde ve her zaman böyle fıkralar uydurub anlattıkları herkesce bilinir.

2 *Eski Türkmen. Bu, belki Safevî hizmetinde bulunan Ak-Koyunlu Türkmenleri idi (S.D.K.).*

3 *Bu da belki İran toprağında yaşayan Yaka Türkmenleri'dir. Tabiî bu yeni Türkmen Türkiye'den son zamanlarda gelmiş oymaklar da olabilir.*

6- K e n g e r l ü[1]

Küçük bir oymakdır. Aras kıyılarında . . **4000 veya 5000**
Kum ve dolaylarında . . . . . **1000 kadar**

7- T â l i ş

Tâliş ve Mâzenderân bölgelerinde yaşar, nüfusu 5000 kişi kadardır.

8- K a r a - Ç o r l u

Kara Bağ eyâletinde, *Aras* ile *Kür*'ün birleştiği yerde
Bundan başka Horasan'da ve diğer eyâletlerde de bu oymakdan çok kimseler yaşarlar. . . . **12000 (kişi)**

9- Ş a h - D u l l u

Erivan çevresinde . . . . . **8000 (kişi)**

10- K a r a - G ö z l ü[2]

Bilhassa Hemedan toprağında yaşarlar . . . . . **12000 (civarında)**

11- A y n a l l u[3]

İsfahan'ın Fereyden mahallinde yaşarlar . . . . . **4000 veya 5000 (kişi)**

12- B a y a t

Ak Bayat ve Kara Bayat olarak ikiye ayrılır:

a-	(Ak-Bayat) Âzerbaycan'da	**5000 (kişi)**
	Tahran yöresinde	**3000 (kişi)**
		(aşağı-yukarı)
	Fars'da Şiraz taraflarında	**3000 (kişi)**
b-	(Kara-Bayat) Nişabur'da[4]	**8000 (kişi)**
		hepsi: 19000 (kişi)

1 *Metin: Kengüerli. Bu adı araştırmalarımda, biraz şüpheli olarak, Kengerlü okumuştum. Bu oymağın yurdu Nahçivan yöresi olub, Ustacalu boyuna bağlı idi (S.D.K. Dizin).*

2 *Aslında Safeviler devrinin ünlü Şamlu boyuna mensub idi. (bk. F.Sümer, E.I., Kara-Gözlü maddesi).*

3 *Bizim Haleb Türkmenleri'ne bağlı İnallu boyunun bir oymağı (S.D.K.'na bk.).*

4 *Kara-Bayat'ın aslında Çağataylar'a mensup Baya'ut oymağı olduğunu ileri sürmüştüm. Çünkü, bu oymak Türkmen olarak vasıflandırılmıyor ve Hazar ötesi Türkmenleri arasında da Bayat adlı bir oymak bulunmuyor.*

13- B e ğ - D i l i[1]

Âzerbaycan'da ..... **3000 (kişi)**
Sâve ve Kum'da ..... **2000 (kişi)**

14- K ı r d - B e ç e[2]

Âzerbaycan ve Irak'a (Acem) yayılmışlardır . **6000 (kişi)**

15- T ü r k - M â f i

Türk-Mafiler'in yarısı kürdçe konuşur.
Geri kalanları ..... **2000 (kişi)**

16- K o c â v e n d i

Gilân ve *Mâzenderân* sınırlarında **4000 veya 5000 (kişi)**

17- A b d u'l - M e l i k î

Kocâvendler ile komşu olarak ya- **5000 veya 6000 (kişi)**
şarlar .....

18- R a h i m l u

Yezd-Kast'da otururlar ..... **3000 (kişi)**

19- F â r s - M e d â n l u[3]

Fars'da yaşarlar ..... **10000 (kişi)**

20- N a s ı r - B a h a r l u[4]

Fars'da yaşarlar ..... **Nüfusları takriben 12000 (kişi)**

1 *Metin: Bekdillu.*

2 *Bu, ve aşağıdaki yeni oymaklardandır.*

3 *Bütün bu oymaklar yeni teşekküllerdir. Seyyah onları türkçe konuşanlar arasında gösteriyor. İhtimal: Fars-Medânlu (yani Farsça bilmeyene mensub).*

4 *Metin: Neser-Mecharlu. Başka kaynaklar yolu ile doğrusu yazdığımız gibidir. Buradaki Baharlu, Kara-Koyunlular'ın aynı addaki tanınmış oymaklarının kalıntısıdır.*

21- Muğanlu

Tebriz'in kuzey-doğusunda, *Aras*'ın güney kıyısında; adları *Muğan* şehir ve yöresinden alınmıştır. ..... **6000 (kişi)**

22- Huda Bendelü[1]

Kirman-Şah'da ve Hamse'de ... **5000-6000 (kişi)**

23- Hacılar[2]

Mâzenderân eyâletinde ..... **4000 (kişi)**

24- Şah-Seven

Yiğit ve savaşçı bir oymaktır. **8000 (kişi)**
Erdebil ovalarında yaşarlar .....
Rey ve Fars bölgelerinde .....**5000-6000 (kişi)**

25- Emrânlu

Mâzenderân'daki *Ester-Âbâd* yöresinde .... **4000 (kişi)**

26- Kara-Hamzalu[3]

İsfahan'ın batısındaki
Kezzaz'da ..... **2000 veya 3000 (kişi)**

27- Emvarlu

Kazvin toprağında oturur ..... **5000 (kişi)**

28- Ustacalu[4]

Âzerbaycan'da otururlar ..... **3000 (kişi)**

1 *Bu, Haleb Türkmenleri arasındaki ünlü Harbendelü oymağının İran'a göçetmiş koludur (S.D.K.).*

2 *Safeviler devrindeki Zulkadr (Dulkadır) boyunun obalarından.*

3 *Anadolu'da da bu adda bir Türkmen oymağı vardı. Ankara-Konya yolu üzerindeki Kara Hamzalu köyünün halkı da Türkmen'dir.*

4 *Metin: Ustedjorli.*

29- S a r ı c a l u

Bunlar da *Âzerbaycan*'da otururlar ..... **4000-5000 (kişi)**

30- H a n - Ç o b a n l u[1]

Âzerbaycan'da yaşarlar. Kendisine tâbi olanlar ile birlikte nüfusu ..... **10000 (kişi)**

31- C i v a n ş i r[2]

Cesur olarak tanınmış bir oymaktır. *Âzerbaycan*'da Şişe (Şuşa?) yöresinde yaşarlar. Bu oymağın reisi **İbrahim Han, Feth Ali Şah**'ın iktidarını sarsmak için aynı addaki şehri Ruslar'a teslim etmişti ..... **6000-8000 (kişi)**

32- K o y u n l u

a - *Ak-Koyunlu Âzerbaycan*'da yaşarlar ..... **7000-8000 (kişi)**
b - *Kara-Koyunlu. Hoy*'da ve *Erivan*'da da bunlara mensub oymaklar bulunur. .....

33- C e l â y i r[3]

Horasan'da *Kelat* yöresinde yaşarlar, nüfusları bilinmiyor.

34- H a l a c

Kum ve Sâve ile *Âzerbaycan*'da yaşarlar .. **8000 (kişi)**

35- S a' d l u[4]

İran'da Halhal yöresinde yaşarlar ..... **5000 (kişi)**

36- B u l v e r d i

Fars'da oturur, nüfusu, aşağı yukarı ..... **5000 (kişi)**

37- K a ş k a y[5]

Kaşkay da Fars'da oturur .... **12000-15000 (kişi)**

1 *Her ikisi de yeni oymaklardan.*
2 *Bk.S.D.K., Dizin.*
3 *Aslında Çağatay ulusuna mensub bir oymak idi. Sonra Horasan'daki Türkmenler arasında yer aldı.*
4 *Metin: Seidlu. Bu oymağın Kara-Koyunlu'dan Sa'dlu oymağı olduğu görülüyor.*
5 *Ünlü Kaşkaîler. Bu önemli topluluk hakkında: F.Sümer, Kaşkay maddesi, E.İ.*

38- K u r d

Bunlar Fars, *Mâzenderân* ve *Irak*'da yaşarlar ..... **3000-4000 (kişi)**

39- A c ı r l u[1]

İsfahan'ın kuzey batısındaki *Serawend* nâhiyesinde ..... **6000 kadar**

Bu dili (yani türkçeyi) konuşan başka oymaklar da vardır. Fakat onları buraya alabilmek için yeter derecede malzeme yoktur. Ayrıca bu oymaklardan söz eden, *Avrupa*'da yazılmış bir eseri de ben bilmiyorum"[2].

B. Lady Sheil'in Listesi
(XIX. Yüzyılın Ortası)

Lady Sheil'in listesinden de anlaşılacağı üzere, XIX. yüzyılın ortalarında İran'daki Türk oymaklarının mühim bir kısmı toprağa bağlanarak göçebe hayata veda etmiştir. Bunlara göçebe yaşayışını sürdüren eldaşları Tat ve Tahta Kapu (lu?) demişlerdir. Tat, Orhun kitâbelerinde geçmekte olub yabancı anlamına geldiği anlaşılıyor. Tat sözü daha sonraları Oğuzlar tarafından İranlılar için söylenmiştir. Safevî devrinde de İran'dakî yerli ve yerleşik unsurların aynı kelime ile (yani tat) ifade edildiği bilinmektedir. XIX. yüzyılda toprağa bağlanmış Türk unsurlarına da, Tahta Kapu'nun yanında, Tat adı verildiği görülüyor. Ancak bu sözün yerleşik Türkler hakkında yaygın bir deyim haline gelmediği söylenebilir. Türkiye'de ise tat sözünün bilhassa köylüler ve oymaklar arasında dilsiz, kekeme anlamlarında kullanılmakda olduğunu biliyoruz[3].

1 *Safeviler devrinden kalma oymaklardan biridir. Bu oymağın XVI. yüzyılda, Haleb Türkmenleri arasındaki Acurlu oymağının bir kolu olduğunu sanıyoruz.*

2 *A.Dupré, "Voyage en Perse, fait dans les années 1807, 1808 et 1809", Paris, 1819, s.455-464. Anlaşılacağı üzere Dupré'nin listesi onun İran'da bulunduğu, 1807-1809 yıllarında, yani XIX. yüzyılın başlarında adı geçen ülkede yaşayan oymakların durumunu göstermektedir. Bize göre Dupré'nin listesi en güvenilir bir listedir. Dupré'nin Türk oymakları hakkında verdiği liste ile karşımıza çıkan tablo, diğer kaynakların da doğruladığı gibi, XVI. yüzyıldakinden gerçekden pek farklıdır.*

3 *Tat sözünün muhtelif zaman ve mekânlarda kullanışı üzerinde V. Minorsky, Tat maddesi, I.A., cüz 120, s. 46-50.*

1. Âzerbaycan Oymakları[1]

Oymağın Adı	Hayat Tarzı	Dili	Yaşadığı Yer	Nüfusu
a- Şah- Seven		Türk	Mişkin ve Erdebil	1000 çadır
b- Hâcı (?) Alilu		Türk	Kara Dağ	800 çadır ve ev
c- Beg-Dili		Türk	Kara Dağ	200 çadır ve ev
ç- Şeklü[2]		Türk	Kara Dağ	150 çadır ve ev
d- Mukaddem	tat (yani oturak)	Türk	Meraga	5000 ev
e- Mahmudlu	çoğunluk ile tat	Türk	Meraga yakınında	2500 ev
f- Baharlu	çoğunluk ile tat	Türk	?	2000 ev
g- Afşar (Avşar)	tat	Türk	Urmiye	7000 ev
ğ- Kara Papah (Papak)	tat	Türk	Sulduz	1500 ev

2. Mâzanderân Oymakları

a- Kaçar	Türk		2000 ev
b- Can Beğlü	Türk		50 ev
c- İmamlu	Türk		50 ev
ç- Usanlu	Türk		50 ev
d- Afşar	Türk		100 ev

3- Tahran Oymakları

Oymağın Adı	Hayat Tarzı	Dili	Yaşadığı Yer	Nüfusu
a- Şah Seven		Türk	Kum- Tahran	9000 çadır
b- Hara- Kanlu (?)[3]		Türk	Kazvin-Zencan arasında	
c- Bacmanlu[4].		Türk		
ç- Kündeşlü[5]	yerleşik	Türk	Tahran şehri	400 ev
d- Halac		Türk	Tahran şehri	(beş oymağın nüfusu)
e- Hüda-Bendelü	yerleşik	Türk	Tahran şehri	
f- Afşar		Türk	Tahran-Kazvin arasında	900 çadır
g- Türki Mâfi		Türk ve Lek		100 çadır ve ev
ğ- Kengerlü		Türk ve Lek[6]		1000 çadır ve ev

1 *Lady Shell listesinde Türkçe konuşmayan oymaklara da yer vermiştir. Konumuzun dışında kaldıkları için bu oymaklar listeye alınmamışlardır. Layd Shell Türkçe konuşmayan oymakların pek çoğunu Lek topluluğuna mensub olarak gösteriyor ise de buna katılmak mümkün değildir. Lekler kalabalık bir topluluk olmakla beraber bilhassa Zend hânedanını çıkarmak sureti ile XVIII. yüzyılın İran tarihinde mühim bir rol oynamışlardır (bk. V. Minorsky, Lek maddesi, İ.A., VII. s. 29-31). Türkçe konuşmayan bir çok oymakların Lek asıllı olarak gösterilmeleri Lekler'in oynadıkları bu mühim siyasî rolden ileri gelmiştir.*

2 *Metin: Shekloo. Aslı belki: Şeyhlu.*

3 *Metin: Kharch kanlu, Harra kanlu(?).*

4 *Metin: Bajmanlu.*

5 *Koondeschloo. Bu, belki Dulkadır elinin Gündeşli boyunun bir koludur.*

6 *Anlaşılacağı üzere Kengerlü ile Lek'den bir oba birleşib yeni bir oymak meydana getirmişlerdir. Ondan önce geçen Türki Mâfi oymağı gibi. Yine aynı yerde Silsüpür (Slysepoor), Hedavend ve*

h- Kale-Kûb(?) Govbaz	Türk ve Lek		150 ev
ı- Ebu'l-Hasanî	Türk		320 çadır ve ev
i- Cihan-Beglü Şadlu			
j- Usanlu[1].	Türk	Har (Hıvâr?) ve Demâvend	1000 çadır ve ev

4- Hamse Oymakları

a- Gerrus (?)[2].	Büyük bir Türk oymağı	4000-5000 ev
b- Afşar Şah Sevenleri	Türk	2500 çadır
c- Hüda Bendelü	Türk	600 ev
ç- Dodanga (?)[3]	Türk	150 ev
d- Zulkadır	Türk	200 ev
e- Mukaddem	Türk	150 ev
f- Afşar	Türk	200 ev
g- Kurd-Beglü	Türk	1500 ev

Hamse'deki bütün oymaklar, kış mevsiminin sert geçmesinden dolayı, evlerde oturub, yazı çadırda geçirirler. Fakat onlar uzağa gitmezler[4].

5- Kirman Oymakları

Oymağın Adı	Hayat Tarzı	Dili	Yaşadığı Yer	Nüfusu
a- Afşar		Türk		1500 ev
b- Karacı (?)[5]		Türk		700 ev

6- Hemedan Bölgesi Oymakları

a- Kara-Gözlü	Türk	4000 ev
b- Hallaç[6]	Büyük bir Türk oymağı	?

Burbur (Boorboor) oymakları ile birlikte gösterilib Lek asıllı olduğu, 1000 çadır ve eve sahib bulunduğu yazılmıştır. Türk ve Kürd oymakları arasında eski zamanlardan beri, Türkiye ve İran'da, bu gibi birleşme, karışma ve kaynaşma olayları vuku bulmuştur. Bu mesele ile ilgili olarak birçok misaller gösterilebilir. Tahrir defterlerinde Kürd asıllı gösterilen oymaklardan mühim bir kısmını meydana getiren şahısların Türkçe adlar taşımaları da, her halde bu kaynaşma ile ilgilidir.

1 *Oosonloo.*

2 *Metin: "Gerroos. A large tribe of Toorks. 4000 or 5000 houses" deniliyor. Bu oymağın adının yanlış yazıldığı şüphesizdir. Doğrusunun ne olduğu anlaşılamadı.*

3 *Metin: Dodangeh. Bu oymağın da aslını bilmiyorum.*

4 *Hamse; merkezi Zencan şehri olan bölgenin adıdır.*

5 *Metin: Kârâcee.*

6 *Metin: Khellij. Şüphesiz Halaç topluluğu ki, hâlâ varlıklarını sürdürüyorlar.*

7- Fars Bölgesi Oymakları

a- Bayat		Türk		120 ev
b- Berguşadi		Türk		50 ev
c- Kacar-Afşar		Türk ve Lekler'den oluşmuş bir oymak		100 Lek evi
ç- Ebül-Verdi	Ticaretle meşgul kaçakçıdırlar.	Türk		300 çadır
d- Tevelili	Çiftçidirler	Türk		40 ev
e- Şah-Seven		Türk		60 çadır
f- Kara-Gözlü Zerger		Türk Lek		100 ev
g- Amele	Çiftçidirler	Türk		40 ev
ğ- Kaşkay		Türk		30000 yahut 40000 çadır.

Bu topluluk bir çok oymaklardan oluşur. Kaşkay topluluğunun en büyük kolu Amele oymağı olub 3300 çadırdan müteşekkildir. Bunların başında İl-Han bulunur. Çok güçlü bir topluluk olmalarından dolayı Kaşkaylar otlaklarını kendileri tayin ederler. Yaylakları İsfahan sınırındaki Genduman'a değin uzanır. Kaşkay oymaklarından bir çoğu kıyıdaki alçak düz yerde kışlalar. Onlar çok sürülere sahip olmaları ile zengin bir topluluktur.

h- İnanlu		Türk	Darab ve Fesa'da otururlar.	4800 çadır ve ev
ı- Ağaç Erl Çağatay Keştil	Zengindirler.	Türk		1000 çadır
i- Nefer		Türk	Fars'ın bir çok yerlerinde yaşarlar.	850 çadır
j- Baharlu		Türk		1230 çadır.

8- Horasan Oymakları

Oymağın Adı	Dili	Oturduğu Yer	Nüfusu
a- Merdi	Türk	Dağınık bir halde yaşarlar.	70 ev
b- Çâlâi[1].	Türk		2000 ev
c- Turk-i Celâyir	Türk	Kelat-ı Nâdirî'de yaşar.	1500 ev
ç- Bayat ve Hurşâbi	Türk	Nişabur'da	10000 ev
d- Karışık	Türk	Sebzvar	1000 ev
e- Kelicei	Türk	Cuveyn yöresinde	200 ev

1 *Metin: Choolâee. Ondan önceki (yani Merdee-Merdi) ve bu, Türk asıllı olmayabilirler.*

9- Kirmanşah Oymakları

a- Hüdabendelü	Türk	200 ev[1].

III. Hazar - Ötesi Türkmenleri'nin Oymak Teşkilâtı İle İlgili Listeler:

Hazar - Ötesi Türkmen topluluklarının oymak teşkilâtlarına dair geçen yüzyılda düzenlenmiş listelere geçmeden önce bu *Türkmenler*'in tarihlerinin kısa bir hülâsasını vermek, faydalı olacaktır. Bunda gözetilen başlıca gaye, söz konusu *Türkmenler*'in tarihlerinin dönüm noktalarını hatırlatmaktır.

Daha önce yazıldığı gibi, *Hazar-Ötesi Türkmenleri*'nin esasını X. yüzyılın birinci yarısında insan yaşamayan Hazar Denizi'nin doğusundaki *Siyâh-Kûh* (Kara - Dağ) yarım adasına Sir - Derya (Seyhun) boylarından gelen bir Oğuz bölüğü teşkil etmiştir. Bu Oğuz bölüğü adı geçen yarım adaya Oğuzlar'ın kendi aralarında cereyan eden bir çekişme sonucunda gelmiştir. Yine aynı kaynakların Süt - Kent çevresinde yaşadıklarını bildirdikleri Oğuzlar ile Fârâb-Kence'de ve Şaş (Taş - Kent) arasında oturan 1000 eve yakın Müslüman Türk'ün de aynı çekişme yüzünden oralara gelmiş olmaları pek muhtemeldir.

X. Yüzyılın ikinci yarısı ile XI. yüzyılın birinci yarısında Sir suyundan kümeler halinde yapılan Oğuz göçleri her halde Siyâh-Kûh yarım adasındaki *Oğuzlar*'ın sayısını da çoğaltmış, hatta belki onların Balhan dağları bölgesinde de yurd tutmalarında âmil olmuştur. Bunun sonucunda Siyâh-Kûh yarım adası Mankışlağ adını alıb Oğuzlar'ın *en tanınmış* yurdları haline gelmiştir. Yarım adanın bu yeni adı Bin Kışla şeklinde Mukaddesî'nin coğrafyasında geçer[2]. *Kâşgarlı* da yarım adanın adını Mân-Kışlağ şeklinde yazar, onu haritasında gösterir ve buranın Oğuzlar'ın ülkesinden bir yer olduğunu kaydeder[3]. Aynı yüzyılın sonları ile XII. yüzyıla ait vesikalarda bu adın Mankışlağ şeklinde geçtiği görülür. Moğal istilâsından sonra ise, Mankışlağ umumiyetle Mankışlak şeklinde tanınmış ve bu *söyleniş şekli zamanımıza kadar gelmiştir.*

Fakat Oğuzlar XI. yüzyılın ikinci yarısının başlarında yalnız Mangışlak ve Balhan'ı değil, Mangışlak ile Aral Gölü arasındaki bölgeyi de (Üst Yurt) iskân etmişlerdi. Bu sonuncular Müslüman

1 *Lady Shell, Glimpses of life and manners in Persia, London, 1856, s. 396-401. Lady Shell listesinde, haklı olarak, bir çok yanlışın olabileceğini kaydetmiştir (s. 396).*

2 *S. 355. Eserin yazılışı 997 yılındadır.*

3 *Türkçe tercümesi, I, s. 465, harita II. cilddedir.*

olmayan Kıpçaklar ile birlikte oturuyorlar ve Harizm'den İtil havzasına giden ticaret kervanlarını vuruyorlardı. Bunların başında Çarığ (?) adlı bir başbuğları vardı. Çarığ, 30.000 atlı toplayabilen ve Alp-Arslan ile karşılaşmayı göze alacak derecede kendine ve askerlerinin çokluğuna güvenen bir başbuğ idi. Ancak daha ilk çarpışmada bozguna uğramış, topluluğu, göçkünlerini ve davarlarını bırakıb Mangışlak'a doğru taraflarına kaçmıştı. Çarığ'ın âkıbeti hakkında hiç bir bilgiye sahib değiliz. Mangışlak'a gelince, burayı Kafşut adlı bir bey idare ediyordu. Daha önce söylendiği üzere, Kafşut da Sultan tarafından suçlu sayılıyordu. Kafşut, Çarığ'ın bozguna uğradığını görünce, armağanlar ile gelib Alp-Arslan'ın gönlünü almıştır[1]. Alp-Arslan sonra Cend şehrine kadar uzandı. Bu, sadece büyük dedesi Selçuk'un kabrini ziyaret etmek gayesi ile ilgili idi[2]. Cend'in *"Selçuklular nezdinde kudsiyet kazandığı"* ve Alp-Arslan'ın torunu Sultan Sancar'ın bu şehir hakkında: *"devletimizin başlangıcı ve menşei ve bizim için en aziz belde"* sözleri ile *"bu duyguyu belirttiği"* ileri sürülmüştür. Fakat bu iddia asla doğru değildir. Çünkü delil olarak gösterilen vesika Sultan Sancar'a ait olmayıb, Harizm-Şahlar'dan Sultan Tekiş'e (ölümü: 1200) aiddir[3]. Sultan Tekiş'in bu sözleri söylemesi ise gayet tabii idi. Çünkü Tekiş, şehzade iken Cend'de vâli bulunuyordu[4].

Selçuklu hükümdarı Berk Yaruk 490 (1097) yılında, Koçkar oğlu Ekinci'yi (?)Harizm-Şah ünvanı ile Harizm'e vâli tayin etmişti. Bu, Mervezî'nin Kıtay ülkesine komşu bir yerde yaşayan Hristiyan Kun (?= Kurı?) adlı kavimden dediği bey'dir[5]. Fakat aynı yılda Koçkar oğlu Ekinci Merv'de emîrlerden Kudan ve Yaruk-Taş tarafından öldürüldü. Bunun üzerine Horasan vâlisi Altun-Tak oğlu Dâd-Beğ Habeşî, Harizm'e Anuş-Tigin oğlu Muhammed'i vâli tayin etti. Harizm-Şah Muhammed'in Harizm'den uzakda bulunduğu esnada bu ülke Mangışlak (Mankışlağ)'daki Türkmenler'in hükümdarı (? ba'zu mulûki't-Turk = Türk meliklerinden biri) tarafından istilâ edildi. Sultan Sancar'ın yanında bulunan Ekinci'nin oğlu Tuğrul-Tigin,

1 *Alp - Arslan'ın Üst Yurt seferi 458 Muharreminde (1065 Aralık) başlamıştı. O. Turan'ın (Selçuklular tarihi ve Türk-İslâm medeniyeti, Ankara, 1965, s. 108) Çarığ'ı bir topluluk (ulus) kabul etmesi gerçekten hayret vericidir. Çünkü, Çarığ'ın bir şahıs olduğu üzerinde kaymaktaki ifadeler çok açıktır (bk. Mirhand, Ravzatu's-safâ, IV, s. 98).*

2 *Evvelce bundan da söz edilmişti.*

3 *Bahâeddin Muhammed b. Müeyyed-i Bagdadî, et-Tevessül ile't-teressül, Tahran, 1315 ş., s. 14,15. Bu eser, bilindiği üzere Harizm-Şahlar'dan Tekiş devrine (1172-1200) âid resmi ve resmi olmayan yazıları ihtiva eden bir inşa mecmuasıdır. Bu mecmuada ne Sultan Sancar ne de diğer Selçuklu hükümdarlarına ait bir yazı vardır. Mecmuanın müellifinin Tekiş'in münşisi olduğunu da biliyoruz.*

4 *Tekiş Harizm-Şah olunca (1172) oğullarından Nâsireddin Melik Şah'ı Cend vâlisi yapmıştı. Söz konusu olan vesika bu tayin ile ilgilidir (aynı eser, s. 12-13). Esasen Sultan Sancar'ın erkek evlâda sahib olmadığını biliyoruz. Aslı bir tayin yazısı olan bu vesikada ise Nâsireddin Melik Şah'ın adı geçiyor (s. 15). Melik-Şah Nişabur'da vâli iken 593 (1997) yılında vefat etmişti.*

5 *Tebâyi'ü'l-hayâvân, s. 18, ingilizce tercümesi s. 30; izahlar kısmı s. 95-96, 98-101.*

bunu haber alınca Harizm'e kaçtı. Harizm-Şah, Sultan Sancar'ı beklemeden hasımlarının üzerine yürüyüb onları yendi. Türkler Mangışlak'a ve Tuğrul-Tigin de Cend Han'ın yanına (yani Cend şehri ve bölgesinin hükümdarı) kaçtı[1].

İbnu'l-Esir'in sözlerinden *Mangışlak'daki Türkmenler*'in bir devletleri olduğu an- laşılıyor. Bu devleti idare eden aile de Alp-Arslan'ın Mangışlak seferi dolayısı ile tandığımız Kavşut'un nesli olabilir. Yine aynı müverrihin sözlerinden[2], Mangışlak'da aynı ad taşıyan bir şehrin bulunduğuna inanılabilir. Yakut, *Mangışlak'ı Mankaşla* şeklinde yazarak bunun Harizm ucunda berkitilmiş bir kale olduğunu söyler[3]. Fakat destanî eserlerde bütün bunlarla ilgili haberlere rastgelinmez.

İbnu'l-Esîr'e göre, Atsız daha babası Harizm-Şah Muhammed'in sağlığında, yani 1128 yılından önce Mangışlak şehrini (medînetu Mankışlag) zaptetmiştir. Bu haber doğru olabilir. Türkmenler yurdları Mangışlak'ı korumak için yiğitçe savaşmışlar ve bu hususta ellerinden gelen her türlü gayreti göstermişlerdir. Bu yüzden Atsız Mangışlak'ta çok kan dökmüş ve bu ülkeyi yakıb yıkmıştır. Bu olayı anlatan arabça bir şiir bize kadar gelmiştir[4].

Selçuklu *hükümdarı* Sancar, tâbiî Atsız'ın öz kavminin yaşadığı ve kendi imparatorluğuna bağlı Mangışlak'ı kan ve ateş saçarak ele geçirmesine ses çıkarmamıştı. Ancak Atsız sonra doğrudan doğruya kendisine karşı itaatsızlık göstermeye başlayınca, onu İslâm'ın iki ucu olan Mangışlak (Mangışlağ) ve Cend'de masumların kanını dökmek, gazileri (guzât) ve murâbıtları (murâbitûn = gaziler) yok etmekle suçlamış, kendi izni olmadan bu iki uçdaki Müslümanlar'ın ve gazilerin kanını dökmeyi Harizm-Şah'ın bir âdet haline getirdiğini ifade etmiştir[5]. Sancar'ın Harizm fetihnâmesinde Mangışlak ve Cendliler'in gaziler (guzât, gâziyan) ve murâbıtlar (murâbitûn = gaziler) olarak vasıflandırılmaları bu yerlerdeki Müslüman Türkler'in, komşuları Müslüman olmayan Kanlılar ile sürekli olarak savaş halinde bulunmalarından ileri geliyor. *Şecere-i Terâkime*"de Salur Öğürçık Alp'ın baba ve dedelerinin de gazi unvanını taşımalarının sebebi bu olmalıdır[6].

Atsız'ın *Mangışlak*'ı hâkimiyeti altına alması, Mangışlak Türkmenleri'nin tarihlerinde mühim bir dönüm noktası olmuştur. Ger-

1 *İbnü'l- Esir, X., s. 110-111. Cend şehri ve bölgesi hâkiminin, Alp-Arslan devrinde olduğu gibi, Cend - Han ünvanını taşımakta olduğunu bu olay dolayısı ile öğreniyoruz. Cend hâkimleri, pek muhtemel olarak, Kıpçaklar'dan idiler.*

2 *Gösterilen yer.*

3 *Mu'cemu'l-buldân, IV, s.670.*

4 *Yakut, gösterilen yer; Barthold, a History of the Turkman people, s. 126.*

5 *"Feth-i Harizm ber dest-i Sultan-ı Â'zam Şehînşâh-ı muazzam Sencer b. Melik Şah rahmetu'l-lahi aleyhi" (Barthold, Turkestan, metinler, II, s. 44-45).*

6 *S. 64-65, türkçe tercümesi, s. 83.*

çekten bu fetih sonucunda Mangışlak Türkmenleri, istiklâllerini kaybetmişler ve raiyyet, yani sadece vergi veren halk durumuna düşmüşlerdir. Harizm-Şahlar ile ilgili kaynaklarda bu devletin hizmetinde bulunan emîrler arasında Türkmen asıllı beylerin görülmemesi de Türkmenler'in raiyyet durumuna düşmüş olmalarından ileri geliyor. Şecere-i Terâkime'de bu önemli hâdiseye dâir de bir hâtıraya rastgelinmemesi belki, hayretle karşılanabilir.

Moğol istilâsı üzerine Harizm Türkmenleri'nden birçoklarının, Sir-Derya ve Horasan'da yaşayan eldaşları gibi, Anadolu'ya gelmiş oldukları söylenebilir. XIV. yüzyılda Sivas, Kayseri ve diğer bazı yerlerin hâkimi olan Kadı Burhaneddin'in dedelerinden Muhammed b. Resûl'un (Salur boyundan) Moğol istilâsı üzerine Harizm'den Anadolu'ya geldiğini biliyoruz.

Şecere-i Terâkime'de Sular Öğürçık Alp'ın geçirdği maceralara dâir bir rivayet vardır. Bu rivâyete göre Irak'da (Acem Irakı=Orta İran) yaşayan Salur Kazan Beğ soyundan Öğürçık Alp Bayındır beyi ile geçinemeyib, dokuz yüzü Salur ve yüzü Karkın boylarından olmak üzere, bin evlik bir topluluk ile Kafkas yolundan Kırım'a, oradan da doğuya yönelib Yayık ırmağına geliyor. Bu ırmağın kıyısında Ala-Kenk ve Kara-Kaş denilen yerde Kanglılar oturuyor ve başlarında Kök-Tonlu denilen bir hanları bulunuyordu. Öğürçık bir nice yıl Kanglı hanının yanında kaldıktan sonra onunla da bozuşub kaçıyor. Kök-Tonlu arkadan yetişib, topluluğun yedi yüz evini tutsak alıyor. Salur beyi üçyüz ev ile Mangışlak'a ulaşabiliyor; Kara-Han denilen yerde üç yıl oturuyor. Ancak Kanglı hanı, Öğürçık'ı orda da rahat bırakmıyor ve atlanıb Mangışlak üzerine yürüyor. Bunu öğrenen Öğürçık Alp Balhan dağına kaçarak Kök-Tonlu'nun eline düşmekden kurtuluyor, Öğürçık Alp bu hâdiseyi şu şiirde anlatıyor:

"Döndüm kaçıb Kanlı Han'dan küble sordum
Kar yel aşıb gelen er önünden döndüm
Karcılara yercilere yol başlattım
Yağışlı karlı iki kola yol yumuşattım
Kürkle kürkle kırlara döşek saldım
Ard önüme bize (?) salıb göçümü çekdim
Kar altında (?) dağ yolundan aşıb vardım
Kabaklı'dan Altac'a yurt yurtlattım.

Gürüldeşib ardımdan yağı yetince
Kaygı başlı katı yaya iş buyurdum
Kanlı irinli oka kan yürüttüm
Vursa keser keskin kılıca tuğ bağlattım.

Kılıcımı sıyırıb Bel-Ekşem'de kuyu kazdım
Derede kışlayıb kırda yaylayıb Balkan aştım
Eğse yayını (?) Kara - Dağ'a uğrayıb geldim.
Hangi topluluk toy tutmadı orada oldum

Altın gözlü tavşanı getirdi diye
Kaz ayağı üç ayrı damga verdim"[1].

Öğürçık Alp'a izâfe edilen bu şiir yalnız tarihî bir hâdiseyi anlatması bakımından değil, eskiliği ve ifade bakımından etkinliği ve güzelliği ile de dikkat ve alâkamıza lâyıktır. Bu böyle olmakla beraber, ülkemizde daha önce bu şiir üzerinde hiçbir çalışma yapılmamıştır. Halbuki, anlaşılacağı üzere, bu manzumenin şerh ve izah edilmesi gereken bir çok yerleri vardır. Herhalde Öğürçık Alp'ın bu şiiri Hazar - Ötesi Türkmenleri edebiyatının en eski yâdigârlarından biridir. Daha önce de kaydedildiği gibi, Mangışlaklılar ve Cendliler Kanglılar ile savaşmakta idiler. Bundan dolayıdır ki onlar gazi unvanı ile vasfılanmışlardı. Kanglılar'a gelince, açıklandığı üzere[2], onlar Kıpçaklar'ın en büyük kolu olmakla beraber adları ancak XII. yüzyıldan itibaren geçmektedir. Bu Kıpçak kolunun XI. yüzyılda yaşayan ve Kâşgarlı tarafından tanınan Kıpçak beylerinden Kanlı'nın adını taşıdığı şüphesizdir. Kanglılar kısa bir zaman içinde kuvvetli bir varlık göstererek müstakil bir kavim gibi sayıldılar. Plano Carpini ve Rubruck Yayık ırmağı ile Seyhun arasındaki bozkırları Kanglı (Kangıles, Cangle) ülkesi olarak anarlar[3]

Öğürçık Alp'ın Şecere-i Terâkime'de yani Türkmenler'in soy kütüğünde yer alması onun Salur Kazan Beğ'in neslinden sayılması veya yukarıda anlatılan macerası ve bununla ilgili şiiri olmayıb, birçok Türkmen topluluklarının onun kardeş ve oğullarından geldiklerine inanılması ile ilgilidir. İleride bu, bir şema halinde gösterilecektir.

Şecere-i Terâkime'deki Er-Sarı Bay, XIV. yüzyılda Balhan'da yaşamış tarihî bir şahsiyettir. Er-Sarı Bay orada Öğürçık Alp'ın torunlarından Kul-Hacı'nın oğlu gösteriliyor. Er-Sarı Bay kırk deve sunarak Ürgençli Şeyh Şeref'e dinî meselelere dâir Türkçe Muînü'l - mürîd adlı bir eser yazdırmıştı. 713 (1314) yılında yazılmış olan bu eserin bir nüshası Türkiye'de bulunmuştur[4].

1 *Şiirin aslı için: Kononof, s. 68-69, türkçe tercümesi, M. Ergin, s. 85-87.*

2 *The Mongol mission, London, 1955, s. 81, 125, 131, 132.*

3 *Moğol istilâsı ve hâkimiyeti sonucunda Kanlılar da parçalanmışlar ve bazı Kanlı kolları Özbek ve Çağatay ulusları arasında yer almışlardır. Çağatay hanlarından Toğa-Timur'un noyanlarından Bekicik ile Timur'un kumandanlarından Şeyh-Nureddin'in, Kanlılar'ın en tanınmış beyleri olduklarını biliyoruz. Oğuz Han destanlarında (tabiî doğru olmıyarak) Kanlılar Kanglı adlı arabayı icad eden bir beyden getirilir. Şimdi de Anadolu'nun birçok yerinde kağnıya Kanlı (>Ganlı) denilmektedir.*

4 *A. Z. Validi (Togan) Harizm'de yazılmış eski türkçe eserler, Türkiyat Mecmuası, 1928, II, s. 315-326. Buna daha önce de işaret edilmişti.*

Er-Sarı Bay'ın aynı zamanda güzel bir kızı vardı ki, bu güzel kız Mama adını taşıyordu[1]. Koma adlı Horasan vâlisi ağır kalın vererek Mama'yı babasından istemiş ise de redd cevabı ile karşılaşmıştı. Bunun üzerine Koma Beğ Balhan'a gelib Döker (Döğer ?) adlı kuyunun başında Er-Sarı Bay'ı öldürüb oymağını yağmalamış ve güzel Mama ile evlenmişti. Fakat Mama oğlan çocuğu doğurmamıştı. Bu yüzden Koma çok mal ve bir de evli kul verib Mama Bike'yi *Balhan*'daki kardeşlerinin yanına gönderiyor[2].

Moğol hâkimiyetinin başlaması üzerine *Harizm Türkmenleri İtil*'in ağzında oturan Cengiz Han'ın torunu Batu'ya bağlanmışlardı. Harizm Türkmenleri'ne Sayın Hanlı Türkmenleri denilmesi de bu bağlanmayı gösterir. Bu devirde Türkmenler hakkında kayda değer bir bilgiye rastgelinemiyor. Anlaşıldığına göre Türkmenler, *Altın-Ordu* hanlarına, herhalde tam bir itaat gösterib, vergilerini her yıl gelen tahsildarlara ödemişlerdir.

Kaynaklarda Türkmenler'in Timur'un ordularında kalabalık sayıda yer aldıkları üzerinde de bilgiye rastgelinmez. Buna karşılık, kaynaklar açık bir şekilde gösteriyor ki, Çağataylar Türkmenler'e değer veren bir gözle bakmıyorlardı. Timur'un en tanınmış müverrihi Şerefeddin Ali Yezdî, Türkmenler'in çok yerde Timur'a mukavemet etmelerinden dolayı Türkmenler'i bilgisiz, akılsız ve kısa görüşlü insanlar olarak vasıflayıb, kötüler. Hatta ona göre bizzat Timur, Yıldırım Bâyezid'i kasdederek: *"Türkmenliği onun doğru olan itaat ve barış yoluna girmesine engel oluyor"* demiştir[3]. Gerçek şu idi ki, gerek Timur, gerek onun Çağatay ulusu, kendilerini Cengiz Han devri Moğolları'nın torunları sayıyor ve bununla öğünüyorlardı. Onların sathî bir Müslümanlık ile türkçe konuşmaktan (herhalde hepsi değil) başka asıl Moğollar'dan bir farkları yoktu. Timur devrindeki Çağatay ulusunda da sadece siyasî geleneklerde ve askerî teşkilâtta değil, ictimâî hayatın her dalında Moğol gelenekleri ve davranışları hâkim idi. 1395 yılında Altın-Ordu hükümdarı Toktamış'a karşı kazanılan ikinci zafer üzerine Timur'un emîrleri, Moğol geleneğince türkü çağırmışlar ve diz çökûb hükümdarlarına içki sunmuşlardı[4]. Hal böyle iken, Emîr Kazgan ile diğer emîrlerin kendi hanlarına baş kaldırıb onlara tahakküm etmelerinin Mâvera ün-nehr'de

1 *XI. ve XII. yüzyıllarda Erzurum-Bayburd bölgelerinin hâkimleri olan Saltuklular'dan Mama-Hatun'u tanıyoruz ki, XII. yüzyılın sonlarına doğru melike (yani kıraliçe) sıfatı ile Saltuklu ülkesini idare etmiş, Tercan'da kendi adını taşıyan bir kervansaray yaptırmıştı. (F. Sümer, Saltuklular, Selçuklu araştırmaları, Ankara, 1971, III, s. 418-420).*

2 *Şecere-i Terâkime, s. 73-74, türkçesi, s. 91-92.*

3 *Zafer nâme, II, s. 287. Timur, Bâyezid'e gönderdiği bir mektubda: "senin gemici bir Türkmen neslinden olduğun bizce bilinmektedir, bunu söylemene gerek yoktu" diyerek (aynı eser, II, s. 187) onu ve kavmini küçümsediğini ifade etmiştir.*

4 *Ümerâ ve erkân-ı devlet be-resm-i tehniyet olcamış kerde goftend.. ve bekâidet ve âdet-i Moğol surûd migoftend ve zânû zede kâse midâştend=beyler ve devlet adamları, kutlamak için, ona (Timur'a) tazimde bulundular ve dediler... ve Moğol gelenek ve göreneğince türkü söylediler ve diz yere vurub içki sundular" (Zafer-nâme, I, s. 437). Timur Moğolca'da biliyordu ki bu, tabiî karşılanmalıdır.*

iktidarın mahallî Türk asilzâdesinin eline geçtiği şeklinde yorumlanması ve Timur'un başarısının da aynı ülkenin Moğollar'dan kurtarılışı olarak izah edilmesi hayret vericidir[1].

Timur'un hizmetindeki Türkmen asıllı emîrler ancak bir kaç kişi olub bunların en tanınmış olanı da Argun-Şah'dır. Argun-Şah Buhara yöresinde yaşayan bir Türkmen topluluğuna mensub idi. Timur Çin seferine çıkarken Argun-Şah'ı Semerkand'ın muhafazasına bırakmıştı. Yezdli Şerefeddin Ali, Timur'un vasiyyetine riayet etmediğini söyliyerek, Türkmenliğini de ele alıb Argun-Şah'ı ağır bir dil ile tenkid etmiştir. Ancak Argun-Şah'ın oğulları Timur'un halefi Şah-Ruh'un en itibarli emîrleri arasında yer almışlardır. Bunlardan Celâleddin Fîrûz-Şah, herkes tarafından sevilen, sayılan ve devlet idaresinde sözü geçen büyük emîrlerden biri idi. Yine Timur devrinde Emîr Sadr ile bozkır yaşayışını yakından bildiği söylenen Şeyh-Davud'un da Türkmen asıllı oldukları bildiriliyor[2].

Kara-Koyunlu devletine 1469'da son veren Ak-Koyunlu Uzun Hasan Beğ, Fâtih'e gönderdiği bir mektubda: "*dağılma ve zamanla meydana gelen karışıklıklar yüzünden Harizm ve Türkistan'da yurd tutmuş olan bütün Bayındır Han Ulusu ile Bayatlar'ın ve Oğuz Eli'nin katına geldiklerini*" yazmıştır[3]. Ak-Koyunlu hükümdarı Hasan Beğ'in mensub olduğu kavim ile ilgili meselelere yakın bir alâka duyduğu asıl kitabda belirtilmişti.

XVI. Yüzyılın başlarında önemli siyasî olaylar vuku buldu. İran'da iktidar Safeviler'in, Türkistan ve Harizm'de Özbekler'in eline geçti. Hazar-Ötesi Türkmenleri Timurlular'dan sonra yeniden Özbekler'in raiyyeti oldular.

Anlaşıldığına göre, bu yüzyılın ilk çeyreğinde Hazar-Ötesi Türkmenleri'nin coğrafî dağılışları şöyle idi: Mangışlak'daki Türkmenler'in pek çoğu Salur adıyla anılıyor, İçki Salur (İç-Salur) ve Taşkı Salur (Dış - Salur) adları ile iki kola ayrılıyordu. Bunlardan İçki Salurlar Mangış-

1 *R. Grousset, L'Empire des steppes, s. 415, 416, 486. Aynı müellif diğer bir yerde de (s. 491) Moğollar'ın Timur'un kavminin (yani Türkler'in) düşmanı olduğunu söylemiştir ki, bu iddiayı tasdik etmek güçtür. Bizzat Timur, İli bölgesindeki Moğolları da, doğru olarak Çağatay ulusunun bir parçası sayıyordu. Ordusunda onlardan da pek çok asker vardı. Hatta Timur ve çevresindekiler Moğollar'dan Emir Hamîd'in oğlu Celâl'in ölümü göze alarak soyunu Cengiz Han soyundan ve Cuci kolundan İbaç-Oğlan'a vermesini takdirle karşılayıb onun bu hareketini Çağatay ulusunun şerefini yükselten asil bir davranış olarak vasıflandırmışlardı. (Zafer-nâme, I, s. 454, 455).*

2 *Zafer-nâme, I, s. 354, 372. Timur'un kalabalık ordusunda diğer eski Türk kavimlerine mensub emîrlerin de hayret edilecek derecede az olduğu görülüyor. Bunlar Kıpçaklar'dan Abbas Bahadır ile Kur-Kara (?), Kanglılar'dan Sarı-Boğa ile oğulları Şeyh Nureddin (Ay Melik) ve Birdi Beğ, Sarı Boğa'nın yeğeni Şeyh Hasan (unvanı: Sahî Keman = Katı Yaylı?) idiler. Kanlı Bikiçik'in oğlu Baʿyan-Timur (bu Moğolca bir addır) da Timur'un emîrleri arasında yer almıştı. Mülkî devlet teşkilâtında da balışı unvanlı Uygurlar görülüyor. Bu kısa izahlardan da anlaşılacağı üzere Timur'un diğer emîrlerinin ezici çoğunluğu, Cengiz Han devrindeki Moğol oymakları ile moğolca konuşan topluluklara mensub idiler. Bu oymakların da başlıcaları şunlardı: Barulas (Timur'un oymağı), Bayagut (Bayaut: hanlara karşı ilk baş kaldıran ve 1358'de ölen Emîr Kazgan'ın oymağı), Arulat, Sulduz, Tayciut, Bisuut, Celâyir, Mekrit (Merkit), Naymen, Urnaut (?).*

3 *Fâtih devrine âit münşeat mecmuası, yay. N. Lugal - A. Erzi, İstanbul, 1956, s. 90.*

lak'ın kıyı kesiminde, Taşkı Salurlar da doğuda, Harizm'den kıyıya giden uzun yol üzerinde yaşıyorlardı. İçki Salur'un daha çok Salur adını taşıyan obalardan meydana geldiği anlaşılıyor[1].

XVI. Yüzyılın ilk çeyreğinde Horasan'da, Durun yöresinde de Salur adını taşıyan oldukça kalabalık bir topluluk yaşıyor ve Mangışlak Salurları'ndan ayırdetmek için, bu topluluğa Horasan Saluru adı veriliyordu.

Taşkı-Salur'a gelince, bu kol Teke, Sarık ve Yomut oymakları tarafından temsil ediliyordu[2]. Şecere-i Terâkime'ye göre, bunlardan Teke ve Sarıklar Salur'dan ToyTutmaz adlı bir kişiden türemişlerdir. Yomut ise, yine orada Kaltak oymağı ile birlikte Öğürçık Alp'ın torunu Kulmı'dan indiriliyor[3]. Mangışlak'da Salur topluluğuna dahil edilmeyen Hasan-Eli adlı başka bir topluluk da vardı. XVI. Yüzyılın birinci yarısında Harizm hanlarına verdikleri vergi (16.000 berat koyunu, 1600 kazan koyunu), Hasan-Eli'nin de İçki Salur kadar kalabalık bir topluluk oluduğunu gösteriyor. Hasan-Eli başlıca Çavuldur (>Çavundur), İğdir ve Soynacılar ile diğer bazı küçük oymaklar tarafından meydana getirilmişti[4]. Bu verginin çoğunu İğdirler ile Çavuldurlar karşılamakda idiler.

Balhan'a gelince, bu dağın yakınında Er-Sarılar yaşıyorlardı. Bu oymağa adını vermiş olan Er-Sarı Bay'ın XIV. yüzyıl başlarında yine aynı bölgede yaşamış tarihî bir şahsiyet olduğunu görmüş ve Ürgençli Şeyh Şeref'e Muînu'l-mürîd adlı bir kitab yazdırmış olduğunu

1 *Şecere-i Terâkime'de İçki Salurlar'ın yukarıda adı geçen Salur Öğürçık Alp'ın oğullarından Buka (Buğa)'nın oğulları olduğu söyleniyor (s. 69, türkçesi, s. 87). Diğer bir yerde ise İçki Salur'un Arıklı'dan geldiğinin söylendiği yazılıyor. Buna göre Peçenekler'in (Becene) Toymaduk adlı başbuğları Salur Kazan'ın babası Enkiş'in ordasını basıb hatunu Çiçekli'yi tutsak alıyor. Üç yıl sonra Enkiş mal verib karısını kurtarıyor. Çiçekli Hatun evine döndükten altı ay sonra bir oğlan çocuğu doğuruyor. Buna çok canı sıkılan Salur Kazan Beğ: "bu çocuğu kimden doğurdun" diyerek bir demekle vurub anasının başını yarıyor. Bunun üzerine Çiçekli Hatun şu cevabı veriyor:*

Yağı geldi kararıb
Kaçıb gittin bozarıb
Deveye binib ardından
Gidiyordum kabarıb
İhtiyarımı aldı
Bu oğlanı içime saldı" (s. 70, türkçe tercümesi, s. 88).

Salur Kazan'ın, anasının bu sözleri karşısında susmayı tercih ettiği şüphesizdir. Bu çocuğa, köpeklere verilen İrek adını koyuyorlar. İçki Salur'un kendisinden türediği söylenen Arıklı işte bu İrek'in oğlu idi. Bu rivayeti, Türkmenler'in ellerinde bulunan bir kitabdan (Oğuznâme ?) nakleden Ebû'l Gazi: "o zamanlarda biz yok idik. Doğrusunu yalanını Tanrı bilir, eğer yalan ise günahı daha önce söyleyenlerin boynuna" demektedir (s. 70-71, türkçe tercümesi, s. 88-89).Bu dikkate şayan bir rivayettir. Bilindiği gibi Dede Korkut destanlarında Salur Kazan Beğ'in diğer beyler ile avda bulunduğu esnada, düşman Şökli Melik'in Kazan Beğ'in ordasını basıb karısını, oğlunu ve anasını tutsak aldığı, Kazan'ın anasının bir deve üzerinde götürüldüğü anlatılır. Bu şüphesiz, aynı hâdisenin bizim destanlara aksetmiş şeklidir. Kazan sonra düşmandan bu baskının öcünü almıştır. Kazan Beğ'in bu zaferi bizimkinde aynı destanda, Şecere-i Terâkime'de ayrı bir şiirde anlatılır. Bozkırlarda bu gibi olayların vuku bulduğu anlaşılıyor. Cengiz Han'ın hayatında da böyle bir hâdisenin geçtiğini biliyoruz. Tutsaklıkdan kurtarılan Temuçin'in karısı Börte, eve döndükten az bir müddet sonra Cuci'ye doğurmuştu. Cuci, Ebûl-Gazi'nin de en eski dedesidir..

2 *Şecere-i Türk, yayınlayan P.I.Desmaisons, Amsterdam, 1970, s.209; kısaltılmış türkçe tercümesi, R. Nur, s. 219.*

3 *Şecere-i Terâkime, s. 69, 72, Türkçe tercümesi, s. 87, 90. Fakat, elimdeki kaynaklarda Kaltaklar üzerinde bilgi verilmiyor.*

4 *Şecere-i Türk, s.210, Türkçesi s. 220.*

da söylemiştik[1]. Yine orada kaydedildği gibi, Er-Sarı Bay Şecere-i Terâkime'de Öğrüçık Alp'ın torunu Kul-Hacı'nın oğlu gösteriliyor. Böylece Er-Sarı oymağı da Salur'dan getiriliyor. Er-Sarılar ve Horasan Salur'u vergi almak için gelen tahsildarları öldürdüklerinden Harizm hükümdarı Sûfyân Han tarafından yağmalanıb yeniden vergiye bağlandılar. Buna göre Er-Sarı 16.000, Horasan Salur'u 16.000 koyun, Teke, Yomut ve Sarık da bunun yarısı kadar, yani 8.000 koyun vereceklerdi[2].

Sûfyân Han devrinde (1525-1535) Göklenler'in nerede yaşadıklarına dâir bilgi olmamakla beraber, onların Etrek ve Gürgen boylarında oturdukları şüphesizdir. Göklenler adı geçen han'a vergi olarak, 12.000 koyun vermekle mükellef tutulmuşlardı[3]. Göklenler, aşağıda görüleceği üzere, Kayı, Beğ-Dili, Bayındır gibi Oğuz boylarının kollarından meydana gelmiş bir topluluk idi. Şecere-i Türk'deki bir ibareye göre, aynı yüzyılda, Ester- Âbâd sınırında Safevîler'e gâlileler çıkartan Oklu (Ohlu) oymağı da Göklenler'e mensubtur[4].

Ebûl-Gazi Arabacı oymağına da 4000 berat, 400 kazan koyunu olmak üzere, vergi konduğunu yazmakla beraber, bu oymak hakkında eserlerinde başka bilgiye rastgelinmiyor[5].

O zamanlarda Ceyhun (Amu-Derya) ırmağı Hazar Denizi'ne akıyordu. Irmağın her iki kıyısı boydan boya ekin tarlaları, bağlar, bahçeler ile kaplı idi[6]. Irmak boyunda başlıca üç topluluk oturuyordu: Adaklı Hızır-Eli (yurdu Ton-Kırı'dan Karı-Geçit'e kadar uzanan yerde), Ali-Eli (Karı-Geçit'den Balhan Dağı yakınındaki Ak-Dam'a kadar olan yerde) ve Teveciler (Ak-Dam'dan Oğurca'ya yani ırmağın döküldüğü yere kadar olan yörede). Şecere-i Terâkime'de bu üç el kökleri bakımından halis Türkmen sayılmıyor. Anlatıldığına göre, Horasan hâkimi Koma beğ, Er-Sarı Bay'ın kızı Mama Bike'yi boşayıb kardeşlerinin yanına gönderirken ona evli bir kul, yani köle vermişti. Bu kulun dört oğlu ve iki de kızı vardı. Mama Bike yaşlanınca kölesinin çocuklarına hürriyetlerini verdi. Dört oğlan

1 *Seyyid Ahmed el-Merginânî'ye göre Er-Sarı Bay Şeyh Şeref'in mürîdi ve Seyyid Ata'nın da muhlisi olmuş. Er-Sarı Bay adı geçen müellifin eserinde Baba Ir-Sarı olarak anılıyor ve çocuğu olmadığı söyleniyor (bk. A. Z. Validi, aynı makale, s. 323-324). Şecere-i Terâkime'ye göre (s. 69, türkçe tercümesi, s. 87), Er-Sarı Bay'ın İnal Gazi, Zeynel Gazi ve Mustafa Gazi adlı üç oğlu ile Mama adlı bir kızı vardı. Er-Sarı zengin bir bey olduğundan kendisine "bay" lâkabı verilmişti. Dede-Korkut destanlarında da bazı varlıklı beylerin, Bay Büre, Bay Biçen gibi, bu lâkabı taşıdıkları görülür.*

2 *Şecere-i Türk, s. 209, Türkçesi s.220; Barthold, a History of the Turkman people, s. 136-138.*

3 *Şecere-i Türk, s.210, Türkçesi s. 220; Barthold, aynı eser, s. 137.*

4 *s. 214.*

5 *Şecere-i Türk, s.210 Türkçesi s. 220; Barthold, aynı eser, s. 137. Arabacılar XX. yüzyılın ilk çeyreğinde Ceyhun'un sağ kıyısında, Turtkul yöresinde yaşamakta idiler (Barthold, gösterilen yer, haşiye 4).*

6 *Ceyhun'un yatak değiştirmesi üzerinde, Şecere-i Türk, s.207, s. 210; Barthold, aynı eser, s. 133-137; Z. V. Togan, Amu-Derya maddesi, IA. I, s. 419 ve devamı.*

kardeşin en büyüğü Hızır-Çura Ceyhun boyunda çiftçilik yapmaya başladı; akıllığı ve çalışkanlığı ile kısa bir zamanda zengin bir insan oldu. Moğol'dan, Salur'dan bir çokları Hızır'ın hizmetine girdiler. Yeni katılımlarmalarile Hızır'ın adamlarının sayısı çoğaldı ve onlara Hızır-Eli denildi. Hızır-Eli arasındaki Kütler obası Hızır'dan inmiştir[1]. Sûfyan Han devrinde Hızır-Eli kaldırdıkları mahsulün onda birini (öşr) vergi olarak adı geçen Han'a veriyorlardı[2].

Ali-Eli ise, Hızır'ın kardeşi Ali'nin adını taşıyor. Ali-Eli halkı yalnız çiftçilik ile uğraşmıyor, davarcılık da yapıyordu. Ali-Eli'nde Moğolcıklar denilen oba Ali-Çura'nın nesli sayılmaktadır[3]. Teveciler'e (Deveciler) gelince, bunlar, Altın ordu hükümdarı Canı Bek Han'ın Balhan Dağı'nda deve yetiştirmek için gönderdiği otuz deveciden türemişlerdir. Bu otuz devecinin çeşitli oymaklara mensub kimselerden müteşekkil olduğu da bildiriliyor. Teveciler de hem çiftçilik yapmakta, hem de koyun yetiştirmekte idiler. Adı geçen Sûfyân Han'a Ali-Eli gibi, Teveciler de hem ekinden, hem de koyundan vergi veriyorlardı. Her iki elden tahsil edilen koyunun sayısı 12.000, kazan koyunu ise 1.200 idi[4].

Bunlar gibi Öz Türkmen sayılmayan oymaklardan biri de Kara-İvliler'dir. Bilindiği üzere Kâşgarlı'da Kara-Bölük, Reşîdü'ddin'de de Kara-İvli (Kara-Evli) adlı bir Oğuz boyu vardır. Türkiye'de de Kara-Evli adında bir çok köy görülmektedir[5]. Ancak, yazıldığı gibi, Hazar-Ötesi Türkmenleri arasında görülen Kara-İvliler'in yukarıda adları geçen Hızır ve Ali - Çora'nın kardeşleri olan Kaşga-Çora'nın oğulları oldukları söyleniyor. Kaşga-Çora da Ceyhun yakasında ve Acı-Deniz'in (Hazar Denizi) yakınında yurd tutmuş ise de kardeşleri gibi varlıklı bir insan olamamıştı. Çünkü yurd tuttuğu yörenin ekin ekilecek kesimi olmadığı gibi, davar otlatacak yeri de azdı[6]. Kardeşlerin dördüncüsü olan İğ-Bek'e (İy - Beğ) gelince, o Er-Sarı Bay'ın oğullarının yanında kalmıştır. Onun oğulları iki obaya ayrıldılar: Kullar ve Çağatay Kullar. Bu sonuncuya Çağatay Kullar denilmesi, onların Çağataylar'ın Arulat boyuna mensub bir kişinin soyundan gelmeleridir. İğ-Bek'in oğullarından biri bir Arulat'a kızını vermiş ve Çağatay Kullar bunlardan meydana gelmişlerdir[7].

Türkmenler arasındaki Eski Halkı da hakikî Türkmen sayılmıyor

1 *Şecere-i Terâkime, s. 74-75; türkçe tercümesi, s. 92-93.*

2 *Şecere-i Türk, s..210-211, Türkçesi s. 221. Barthold, aynı eser, s. 135.*

3 *Şecere-i Terâkime, s. 75, türkçe tercümesi, s. 93; Şecere-i türk, s. 221; Barthold, s. 135.*

4 *Şecere-i Türk, s.207-211, Türkçesi s. 220-221 Ebü'l-Gazi başka bir yerde (s. 253) Teveciler'in 5000-6000 çadırlık bir topluluk olduğunu yazıyor.*

5 *Kara Evli bahsine bk.*

6 *Şecere-i Terâkime, s. 76, türkçe tercümesi, s. 76; Barthold, aynı eser, s. 134.*

7 *Şecere-i Terâkime, s. 75-76, türkçe tercümesi, s. 93-94.*

ve onların Ayaz adlı bir kölenin soyu oldukları bildiriliyor[1]. Agar ve Aymaklı (?) oymaklarının da Oğuz Han'ın veziri Uygur Irkıl Hoca'nın oğulları oldukları yazılıyor[2]. Bu sözler adı geçen iki oymağın asıllarının veya mazilerini bilinmediğini gösterir.

Hazar-Ötesi Türkmenleri'nin yurdları Mankışlak ve Balhan dağları, oldukça kuytu yerlerdir ve bu yerlerin mühim bir kısmı deniz, bozkır ve çöl ile çevrilidir. Buna rağmen Moğol'dan, Çağatay'dan, Özbek'den adamlar, topluluklar Türkmenler'e sığınıyor, ve onlar arasında yaşıyor ve zamanla görmüş olduğumuz oymaklar meydana geliyor.

Şecere-i Terâkime'de daha bir çok oymağın aslı üzerinde bilgi verilmektedir. Meselâ Terâkime-i Salur Öğürçık Alp'ın oğullarından Usar'a, Cabı halkı yine aynı beyin oğullarından Dinli'ye, Ceyhun kıyısında Kara-Kol denilen yerde yaşayan Yaycılar, Dinli'nin kardeşi Yaycı'ya bağlanmışlardır[3]. Sakar Oymağı ise yine Öğürçık Alp'ın kardeşi Kabaçık'ın, Azlar oymağı da onların kardeşleri Duduk'un, Olam-Ürgençli halkı da adları geçen beylerin yeğenleri ve Suvarçık'ın oğlu Hurşid'in neslinden gösterilmişlerdir[4].

Horasan'da Durun yöresinde yaşayan Yemir Eli'ne gelince, bu Eli'in İçki Salur'dan Timur-Tuğlu Han'dan getirildiği görülüyor[5]. Fakat ne Burkaslar[6], ne de Timur-Tuğlu Han üzerinde daha fazla bilgi verilmiyor.

Safevî kaynaklarından Hazar-Ötesi Türmenleri'ne ait ilk bilgi Oklu (Ohlu) Türkmeni'nden Aba'nın faaliyetleri ile ilgilidir. Aba çok genç, son derece yakışıklı ve o nisbetde bahadır bir bey idi. Valiliğini tebrik etmek için katına geldiği Safeviler'in Ester-Âbad beğlerbeğisi ona âşık olub bunu göstermesi Aba'nın isyan etmesine sebeb olmuştu. Aba Beğ Safeviler'e ciddi galileler çıkarttı. Öyle ki 965 (1558) yılında Divân Beğı Ustacalu Bedir Han, Mühürdar Zülkadr Şah Kulu Halife, Afşar Rüstem Han, Musullu Yâdigar Muhammed Beğ, Ustacalu Feth Oğlu Hasan Beğ, Çavuşlu Şah-Kulu Beğ, Kaçar Kaya Oğlu Ahmed Beğ, Çerendâb Saltan'ın oğlu Ali Beğ ve Turgut (Durgut) Oğlu Kasım Ali Sultan gibi ünlü beylerin bulunduğu kalabalık bir ordu Aba'nın üzerine gönderildi. Bu ordu Aba ile Harizm hükümdarı Ali Sultan tarafından

1 *Aynı eser, s. 72-72, türkçe tercümesi, s. 90-91.*

2 *Aynı eser, s. 71, türkçe terümesi, s. 89.*

3 *Şecere-i Terâkime, s. 71, türkçe tercümesi, s. 89.*

4 *Aynı eser, s. 71-72, türkçe tercümesi, s. 89-90. Buradaki Suvarçık adı Suvar kavmi ile ilgili olmalıdır. Câmiu't-tevârîh'deki Oğuz-nâme'de Kara Arslan Han'ın Suvar adlı bir kölesinden söz edilir. Bu köle Suvar elinden getirilmişti. Han bu kölenin sadâkatini görerek onu ordusunun kumandanı yapıyor (Oğuzlar'a ait destanî mahiyetde eserler, s. 377-378). Şecere-i Terâkime'de (s. 55) bu kavim için Suracık-Eli deniliyor. Bu, Ebûl-Gazi'nin mi yakıştırmasıdır, bilinmez. Fakat Oğuz-nâme'de yoktur. Suvarlar İtil boylarında yaşıyorlardı ve Kâşgarlı'ya göre (bk..dizin)Türk kavimlerinden biridir. Bu isimler, Oğuzlar ile Suvarlar arasındaki tarihî münasebetler ile ilgili hatıralar olarak görünüyor.*

5 *Aynı eser, s. 71-72, türkçe tercümesi, s. 89-90.*

6 *Bu Burkas adı da yine İtil kıyılarında oturan Burtas adlı kavmi hatırlatıyor. Bunların Suvarlar'a yakın bir kavim oldukları söyleniyor (A. Z. Togan, Burtas maddesi, İA, II, s. 820-821).*

Gürgen çayı kıyılarında ağır bir yenilgiye uğratıldı. (21 Şevvâl 965=Ağustos 1558). Ester-Âbâd beğlerbeğisi Ustacalu İbrahim Han, Afşar Rüstem Han savaş meydanında kaldılar. Ustacalu Bedir Han ile Türkmen Yâdigâr Beğ de tutsak düştüler. Safeviler ilk defa olarak kendilerinden sayıca çok az bir kuvvet karşısında ağır bir yenilgiye uğramışlardı. Kaynakların ittifakla belirttiklerine göre savaşın kazanılmasında en mühim rolü, kuvvetinin az olmasına rağmen, Aba oynamıştı. Fakat Aba bu zaferden sonra (aynı yılda) beklenmiyen bir ölümün kurbanı oldu. Evlendiği Ester-Âbâd yerlilerinden bir kadının tahriki ile çadırında uyurken, bu kadının babasına mensub bir adam tarafından öldürüldü[1]. Selçuklular devrinde başka bir kelime ile birlikte mürekkeb bir isim olarak kullanılan (Altun-Aba, Beğ-Aba, Ay-Aba) Aba (Apa) ile bu Türkmen beyinin adı aynı olsa gerektir.

Aba Beğ dolayısı ile Oklular'ın Ester - Âbâd'daki Safevî vâlilerine vergi verdiklerini öğreniyoruz. Aynı asrın sonlarına doğru, Ester-Âbâd'ın kuzeyinde, Gürgen ve Etrek çayları boylarında Oklu ve Göklenler'den başka, Eymür (Eymir) ve Salurlar'ın da yaşadıkları ve verimli toprakları ekmeye başladıkları görülüyor. Fakat bunlardan bilhassa Oklular başları Karı Han idaresinde Safevî topraklarına akınlar yapmaktan geri kalmıyorlardı. Şah Abbâs hem Türkmen akınlarını durdurmak, hem de Ester-Âbâd'ın Özbekler'in eline geçmesini önlemek için, Eymürler'in beyi olan Ali Yâr'ı han ünvanı ile Ester-Âbâd vâliliğine getirmişti. Eymürler sayıca Oklu ve Göklenler'den daha az idiler ve belki de buraya Mangışlak'dan pek yakın bir zamanda gelmişlerdi. Buna rağmen Eymür Ali Yâr Han'ın Ester-Âbâd vâliliği başarılı geçti; 1005 (1596) yılında vuku bulan ölümü üzerine mevkii oğlu Muhammed Yâr'a verildi. Ancak Oklular ona muhalefet ettiler ve yapılan bir çarpışmada Muhammed'i öldürdüler[2].

Yine bu zamanlarda Hazar-Ötesi Türkmenleri'nin tarihleri için önemli olan iki hâdise meydana geldi. Bunlardan biri Ceyhun ırmağının yeniden Aral gölü'ne dökülmesidir. Bunun 1575-1578 yılları arasında vuku bulduğu kabul edilmiştir[3]. Ceyhun'un yatak değiştirilerek tekrar Aral Gölü'ne akmasının Türkmenler'in iktisadî hayatlarında yaptığı menfî tesirler üzerinde kaynaklarda bilgi yoktur.

Diğer hâdise ise Emba suyu kıyılarında oturan ve kendilerine Nogay da denilen Mangıt (Mangut)lar'ın Mangışlak'a yaptıkları yağma akınlarıdır. Bu akınlara dayanamayan Er-Sarılar, Teke ve Yomutlar Balhan ve Küren dağları çevresine gelmişler, Er-Sarılar, Büyük Balhan ile onun çok doğusundaki Kurtış arasında yurt tutmuşlardı. Tekeler ile

1 *Gaffarî, Cihân-ârâ, s. 303-304; Rumlu Hasan Beğ, Ahsenü't-tevârih, s. 346-347, 386-387, 401-404, 405-406; Türkmen İskender Beğ, Tarih-i âlem ârâ-yi Abbâsi, I, s. 106-109; Ebü'l-Gazi, Şecere-i Türk, s. 245-246, türkçesi s.258-259; Barthold, aynı eser, s. 139.*

2 *Bundan daha önce sözedilmişti.*

3 *A. Z. Togan, Amu-Derya maddesi, İ.A., I, s. 222.*

Yomutlar'ın da Küçük Balhan ile Kızıl Arvat arasındaki Küren Dağ çevresinde yaşamaya başladıkları anlaşılıyor.

Ancak, Kalmuk akınları Mangışlak Türkmenleri için daha felâketli sonuçlar getirmiştir. Gerçekten Kalmuk (Kalmak=Kalmağ) denilen kavim hakiki Moğol olub ünleri daha XV. yüzyılın başlarında Mâveraün-nehr'e ulaşmıştı. Çağataylar Kalmuklar'ın insan eti yediklerine inanıyorlardı ki[1] Evliya Çelebi de bu hususda tafsilât vermiştir[2]. Halbuki bu Kalmuklar Budist idiler. Kalmuklar'ın batıya gelenlerinin çoğunu Torgut (Turgut) adlı Moğol boyu teşkil ediyordu. Bu boy Cengiz Han devrinde de mevcut olub[3] o zamandaki fetih hareketlerine geniş ölçüde katılmamış görünüyor. Torgutlar veya Kalmuklar eski müttefikleri olan diğer bir Moğol boyunun sıkıştırması üzerine batıya göç ettiler; önlerine çıkanları yenib Yayık'a kadar geldiler ve 1012 (1604) yılında Harizm'e ilk akınlarını yaptılar. Dirayetli başbuğları Ho-orluk idaresinde İtil'in ağzında yurd tutan Kalmuklar yaptıkları akınlar ile Kırım dahil, her tarafta korku ve dehşet uyandırdılar. Kalmuklar Türkmenler'e akınlar yapan Mangut (Mangıt)lar'ı İtil'in ötesine sürdükleri gibi, Evliya Çelebi'ye göre[4] kalabalık sayıdaki Nogaylar (Mangut=Mangıt) da Kalmuklar'ın raiyyetleri durumuna düştüler.

Kalmuklar'ın 1637 yıllarında Mangışlak üzerine yaptıkları bir akın sonucunda buradaki Türkmenler'in ezici çoğunluğu yurdlarını terkederek perişan bir halde Balhan taraflarına kaçtılar. 1640'da İran'dan dönmekte olan Ebû'l - Gazi, Mangışlak'dan kaçan Kızıl Ayak oymağının Türkmenleri'nden buraya geldikden ancak üç yıl sonra keçe çadırlar yapabildiklerini öğrenmişti. Onlar arasında kışı geçiren Ebûl'-Gazi Balhan dağına gidib iki yıl da Tekeler arasında kaldıktan sonra Mangışlak'a gelmiş ve Mangışlak Türkmeni'nin bozulduğunu, orada ancak 700 çadırlık bir topluluğun kaldığını ve bu topluluğun da Kalmuklar'a tâbi olduklarını görmüştü[5].

1642 yılında, Ebû'l-Gazi'nin ağabeyi Harizm hükümdarı İsfendiyâr Han öldü. İsfendiyâr Han, Ebû'l-Gazi'nin aksine Türkmenler'den nefret etmiyor, hatta onları belki kavimdaşları Özbekler'e tercih ediyordu. 1643 yılında Ebûl'-Gazi Harizm hükümdarı oldu. O, *Türkmenler'e Kalmuklar*'dan daha korkunç felâketler getirdi. Ebû'l-Gazi Özbekler'in düşmanı saydığı ve aklı az dediği Türkmenler'i, acımaksızın kitleler halinde öldürtüyordu. Bilhassa hükümdar olur olmaz, hiyle ile, 2000 Türkmen'i kestirdiği gibi, *Horasan'da Durun*'a yakın

1 *Kitab-ı Diyârbekriyye, II, s. 474.*

2 *Bilindiği üzere, Evliya Çelebi İtil'in aşağı yatağında yurt tutan Kalmuklar hakkında birçok bakımdan ilgi çekici ve dikkate değer bilgiler vermiştir. (Seyahatnâme, İstanbul, 1928, VII, s. 843-870). Evliya Çelebi Kalmuklar'ı, eski müelliflerin Hunlar'ı ve Moğollar'ı anlattıkları gibi tasvir ediyor.*

3 *Moğollar'ın gizli tarihi, türkçe tercümesi A. Temir, Ankara, 1948, s. 61; Reşideddin, Moskova, 1965, 82.*

4 *VII, s. 844, 847.*

5 *Şecere-i Türk, s.316, Türkçesi s. 332-333.*

Burma denilen çayın kıyısında yapılan savaşta da kendi ifadesi ile 20.000 Türkmen'i öldürtmüştür.

Bu esnada (1065=1654-1655) Kalmuklar da Horasan'da Durun yöresine ve Ester Âbad taraflarına kadar giden akınlarda bulunub bazı Türkmen obalarını yağmaladılar ise de Safevî beğlerbeğileri tarafından yenildiler [1]. Ertesi yıl (1066) *İsfahân*'da Kalmuk *(Kalmak)* elçileri göründüler. Bu elçilerin yanında Türkmenler de vardı. *Kalmuk elçilerine* hil'at giydirildi ve Kara-Dağlu Han Muhammed Beg, hil'atlar, samur, külâh ve diğer hediyeler ile, Kalmuk hanına gönderildi[2].

XVIII. yüzyılda Ester - Âbâd bölgesinde Oklular'ın yerini kalabalık nüfuslu Yomutlar aldılar. Yomutlar, Afşarlar ve Zendler ile mücadelelerinde Kaçarlar'a yardım ediyorlardı. Hatta Mirza Muhammed'e göre Kaçar devletinin kurucusu Ağa Muhammed Şah'ın anası, Yomutlar'ın başı Beğenc'in kızı idi[3].

Hazar-Ötesi Türkmenleri'nin XVIII. ve XIX. yüzyıllardaki tarihleri çok daha iyi bilinmektedir. Harizm ve İran'daki iktidar değişiklikleri ve bu iktidarların kısa bir zamanda zayıf bir duruma düşmeleri, Avrupa devletlerinin hakimiyet ve nüfuzlarını genişletmek için faaliyetlerini arttırmaları Hazar Ötesi Türkmen oymaklarına daha fazla bir serbestlik kazandırmıştı. Dışkı Salur'dan olduğunu gördüğümüz Tekeler ve Yomutlar en güçlü oymaklar haline geldiler. İran toprağına yönelik ve alaman (arabca el-amân'dan) denilen akınlar en ziyâde bu iki oymağın mensubları tarafından yapılıyordu. Fazla olarak, adı geçen oymaklar vakit vakit Harizm hanlarının ve Kaçar vâlilerinin ordularına karşı da başarılar kazanmışlardır.

Hazar-Ötesi Türkmen oymaklarından birçokları, bilhassa kendi aralarında giriştikleri mücâdeleler yüzünden yerlerini değiştirmek zorunda kalmışlardır. Aşağıda bu oymakların obalarını, nüfuslarını ve yurdlarını gösteren, geçen yüzyılda düzenlenmiş listeler verilecektir. Ancak bu listelerin daha iyi anlaşılabilmesi için Ebû'l-Gazi tarafından, Türkmenler'in soy kütüklerine dair verilen bilgiler, şemalar halinde gösterilmiştir.

Hazar-Ötesi Türkmenleri'nin oymak teşkilâtı hakkında XIX. yüzyılda Türkmenler'i ziyaret eden yabancılar tarafından bazı listeler düzenlenmiştir. Bu listelerden en eski ve tafsilâtlı olanlardan biri Yüzbaşı N. Muravıyov tarafından meydana getirilmiştir (1819 yılında). Ancak yüzbaşı Muravıyov'un listesinde Teke, Salur, Er-Sarı ve Sarıklar'ın oymak teşkilâtları yoktur.

1 *Abbas-nâme, s. 201-204.*

2 *Aynı eser, s. 224-225. Nâdir Şah devrinde (1736-1747) Kalmuklar'dan Karcıgay Han vardı ki, Nâdir Şâh onu Rusya'ya elçi olarak göndermişti. Karcıgay Han Kalmak, sonra Derbend beğlerbeğiliğine tayin edildi (Mirza Muhammed-i Mer'aşî, Mecmau't-tevârih, Tahran, 1328 ş., s. 121).*

3 *Rıza Kulı Han ise annesinin Kaçarlar'dan Muhammed Han'ın kız kardeşi olduğunu yazar (Ravzatus safaû-yi Nasirî, IX, s. 85).*

1863 yılında Türkmenler arasındaki seyahatını yapan Türkolog A. Vâmbery'nin listesinde de bir çok oymakların obaları verilmemiştir.

General Petruseviç'in listesi de (1878) bilhassa Yomut ve Göklenler'in oymak teşkilâtları bakımından değerlidir. General Petruseviç'in listesi hem bizzat kendisinin yerinde yaptığı araştırmalara, hem de, Ester-Âbâd'daki Konsolos Bakuline'in tesbitlerine dayanıyor.

Listelerde oymaklara mensub obaların adları ve oturdukları yerlerden bir çoklarının doğru tesbit edilmemiş olduğu görülüyor. Ancak benim için de bu adlardan mühim bir kısmının doğru okunuşlarını - bilhassa elimdeki malzemenin sınırlı olmasından dolayı- tesbit etmek mümkün olmamıştır.

Bu listeledeki boyların kolları ve obaları arasında dikkat ve ilgimizi çeken az isim vardır. Bunların çoğu da Oğuz boylarının adlarıdır. XVI. Yüzyıldaki Aba Beğ'in Oklu (Ohlu) oymağı herhalde varlığını yitirdiği için listelerde görülemiyor.

Şerece-i Terâkime'de, Yomut, Teke, Er-Sarı, Sarık, Yemreli gibi oymak veya toplulukların Oğuz Salur boyundan getirildikleri söylenmiş ve şemalarda da gösterilmiştir. Bu husus ne derecede doğrudur, birşey söylenemez.

Salur'dan çok geride olmak üzere, Hazar - Ötesi Türkmenleri arasında nüfusca ikinci sırayı Çavuldur (Çavdur)lar alıyor. Bunlar, görüldüğü gibi, İğdir ve Soynacılar ile birlikte Hasan-Eli adı altında ayrı bir topluluk teşkil etmişlerdir.

Hasan - Eli diğer oymaklar gibi Mangışlak'dan ayrılmayarak Kalmuklar'ın tabiiyyetini kabul etmiştir. Hatta Kalmuklar bu elden bir kısmını Kuzey Kafkasya'ya göçürmüşlerdir. Bu göçürülenlere sonraları Stavropol Türkmenleri denildiğini biliyoruz[1].

Çavuldur Çaka Anadolu'nun fethi hâtıralarında anılan beylerden biridir. Ancak İğdirler'in adına ne destanî eserlerde, ne de tarihî kaynaklarda rastgelinir. Buna karşılık İğdirler'in XVI. yüzyılda Anadolu'da 43 yer adına sahip olarak X. sırada yer almış oldukları gibi, aynı yüzyılda İç-il ve diğer bölgelerde onlara mensub bir çok oymağa da rastgelinir.

Yine görüldüğü üzere Kayı, Beğ-Dili ve Bayındır gibi Oğuz boy adını taşıyan teşekküller Göklen obaları arasında bulunuyor ve bu topluluğun en önemli kısımını onlar meydana getiriyor. Göklenler'in hâtırlarına göre onlar, Dodurga ve Ali Dağlı adlarındaki iki kardeşden inmişlerdir. Altı Göklen obasından üçü (Bayındır, Kırık ve Yanyak

1 *Bu Türkmenler'in daha önceleri, Kalmuk hanı Munçak (Monçak) zamanında (1667-1670) göç etmeye başladıkları ve bu göçün Türkmenler'in kendi istekleri üzerine yapıldığı da söyleniyor. (Barthold, aynı eser, S. 157), Türkmenler, Kalmuklar'ın 1771 yılının Ocak ayında başlayan Orta Asya'daki yurtlarına dönüş yürüyüşüne de katılmak zorunda .bırakılmışlardır. Bunlardan ancak bir kısmı geri dönebilmiştir. (aynı eser, s. 157-158).*

Sagrı) Dodurga'dan, diğer üç oba da (Kayı, Ay-Derviş ve Çakır-Bek-Dili) Ali Dağlı'dan getiriliyor. Buradaki Dodurga adı dikatimizi çekmektedir. Çünkü bilindiği üzere bu adda bir Oğuz boyu vardır. Eğer bu adın tesbitinde bir hata yok ise, Göklenler'in bir kolu (hiç olmazsa onun iki oymağı) Dodurgalar'dan gelmiş olabilir[1].

Göklenler arasında yaşayan ve Oğuz boy adını taşıyan teşekküllerin nüfusları fazla değildir. Onun için bu teşekküllerin adları tarihî kaynaklarda nâdiren geçer veya hiç geçmez. Esasen Göklenler'in nüfusu, diğer topluluklara nazaran çok az olub görüldüğü gibi, 1880 yıllarında 4000 aile olarak hesaplanmıştır.

XVI. Yüzyılda Ester-Âbâd bölgesindeki Türkmen oymakları arasında varlık gösteren Eymür (Eymir)'ler'e gelince, bunlar listelerde Yomut'a bağlı olarak gösterilmiştir. Eymürler'in daha sonraları zayıf bir duruma düşünce Yomut'a bağlanmış oldukları anlaşılıyor.Nitekim yine Yomut obaları arasında İğdir adlı bir teşekkül de görülmektedir.

Listelerde yer almayan Horasan'da Nesa civarındaki Kara-Daşlı (Kara-Taşlı)lar'ın Yazırlar olduklarını biliyoruz. Bu Yazırlar'ın orada XII. yüzyılın ikinci yarısında bir beylik kurdukları görülmüştü.

Horasan'daki Kara-Bayatlar, Çağatay oymakları arasında zikrediliyor[2]. Bundan Kara-Bayatlar'ın Safeviler'den önce, Gereyli ve Celâyîrler gibi Çağataylar'ın idaresi altında bulundukları anlaşılıyor. Esasen Kara Bayatlar'ın adları Şecere-i Terâkime'de de geçmemektedir. Bundan dolayı, daha önce de işaret edildiği üzere, bu Bayatlar'ın Çağatay ulusu arasındaki Bayaut (Bayagut)lar olduğundan eminiz.

Anlaşılacağı üzere Hazar-Ötesi Türkmenleri'nin büyük toplulukları ve bunların kolları ile obalarınınki gibi adlar taşıyan oymaklar Türkiye'de pek az ve nâdiren görülebiliyor. Türkiye'deki Karaman ili ve Teke ili (Antalya bölgesinin eski adı) adlarındaki Karaman ve Teke'nin, şahıslardan geldiği bilindiği halde, bu yer adları ile Hazar-Ötesi, Türkmenleri'ndeki *Salur'un Karaman* obası ve Teke topluluğu arasında, hiç de doğru olmayarak, bir münasebet olduğu düşünülmüş ve hatta Karaman-Oğulları' nın Salurlar'dan çıktıkları ihtimali bile ortaya atılmıştır.

1 *Daha önce de işaret edildiği gibi listelerin birinde bu ad Dodourg, diğerinde ise Doudougah şeklinde görülüyor.*

2 *İskender Bey, Tarih-i âlem - ârâ-'yi Abbâsî, II, s. 1087.*

KAYNAKLAR VE İNCELEMELER

A. KİTÂBELER

- *Clauson*, Sir Gerard, *The Ongin inscription*, JRAS, nr. 3-4, 1957, s.172-192
- *Ergin*, Muharrem, *Orhun âbideleri*, İstanbul, 1970
- *Klyaştorny*, Sergej G.-Lıvşic Vladimir A., *The Sogdian inscription of Bugut Revised*, Acta orientalia, XXVI (1), 1972, s.69-102.
- *Klyashtorny*, Sergej G., *The Tes inscription of the Uighur Bögü Qaghan*, Acta orientalia, XXXIX (1), 1985, s.137-156
- *Orkun*, Hüseyin Namık, *Eski Türk Yazıtları* (T.D.K.), İstanbul, 1936 -1941, I- IV.
- *Tekin*, Talat *A.Grammar Orkhun Turkic*, Bloomington, 1968.
- ----------, *Kuzey Mogalistan'da yeni bir Uygur anıtı Taryat-Terhin kitabesi*, Belleten, 1982, XLVI, sayı 184, s.795-838.
- *Ramstedt*, G.J., *Zwei Uigurische Runeninscheriften inder Nord-Mongolei* Journal de la société Finno Ougrienne, XXX, 3, Helsingfors, 1913.

B. MESKÛKÂT

- Ahmed Tevhid, *Meskûkât-ı kadime-i İslamiyye kataloğu*, İstanbul, 1321.
- Galib Edhem, *Takvim-i meskûkât-ı Selcukiyye*, İstanbul, 1309.
- Galib Edhem, *Meskûkat-ı Selcukiyye kataloğu*, İstanbul, 1311.
- Halil Edhem, *Meskûkât-ı Osmaniyye*, İstanbul, 1334.
- Mayer, L.A., *Bibliography of the Muslim numismatics*, London, 1954.
- Pool, Lane, *The Coins of the Turkman houses in the British Museum*, London, 1877.

C. TAHRİR DEFTERLERİ

- *Alâiyye*, Tapu ve Kadastro Umum Müdürlüğü Arşivi, nr. 172.
- *Amasya*, Başbakanlık Arşiv Umum Müdürlüğü, nr. 98.
- *Ankara*, Başbakanlık Arşiv Umum Müdürlüğü, nr. 117.
- *Aydın*, Başbakanlık Arşiv Umum Müdürlüğü, nr. 8, 270, 414.
- *Ayıntab*, Tapu ve Kadastro Umum Müdürlüğü Arşivi, nr. 161.
- *Biga*, Başbakanlık Arşiv Umum Müdürlüğü, nr. 59.
- *Birecik*, Başbakanlık Arşiv Umum Müdürlüğü, nr, 184.

- *Bolu*, Başbakanlık Arşiv Umum Müdürlüğü, nr, 51.
- *Boz-Ok*, Başbakanlık Arşiv Umum Müdürlüğü, nr. 289, 315, 448.
- *Boz-Ulus*, Başbakanlık Arşiv Umum Müdürlüğü, nr. 561.
- *Canik*, Başbakanlık Arşiv Umum Müdürlüğü, nr. 13, 37.
- *Çorum*, Başbakanlık Arşiv Umum Müdürlüğü, nr. 444.
- *Çukur-Ova* Başbakanlık Arşiv Umum Müdürlüğü, nr. 69 (Adana, Tarsus, Sis, Kınık, Özer-İli).
- *Diyarbekir*, Başbakanlık Arşiv Umum Müdürlüğü, nr. 200.
- *Erzurum*, Başbakanlık Arşiv Umum Müdürlüğü, nr. 205.
- *Gence*, Başbakanlık Arşiv Umum Müdürlüğü, nr. 903.
- *Haleb Türkmenleri*, Başbakanlık Arşiv Umum Müdürlüğü, nr. 1040, 493, 397, 773.
- *Hamid (Ispara-Burdur)*, Başbakanlık Arşiv Umum Müdürlüğü, nr. 121.
- *Hüdâvendigâr (Bursa)*, Başbakanlık Arşiv Umum Müdürlüğü, nr. 23, III.
- *İç-İl*, Başbakanlık Arşiv Umum Müdürlüğü. nr. 1, 183, 272.
- *Kengırı (Çankırı)*, Başbakanlık Arşiv Umum Müdürlüğü, nr. 100.
- *Karaman*, Başbakanlık Arşiv Umum Müdürlüğü, nr. 40.
- *Karasi (Balıkesir)*, Başbakanlık Arşiv Umum Müdürlüğü, nr. 153.
- *Kars-ı Zülkadriyye (Kadirli)*, Tapu ve Kadastro Umum Müdürlüğü, Arşivi, nr. 168.
- *Kastamonu*, Başbakanlık Arşiv Umum Müdürlüğü, nr. 327.
- *Kara-Hisar-ı Sahib (Afyon)*, Tapu ve Kadastro Umum Müdürlüğü Arşivi, nr. 147.
- *Kara-Hisar-ı Şarkî (Şebin)*, Başbakanlık Arşiv Umum Müdürlüğü, nr. 225.
- *Kemah*, Başbakanlık Arşiv Umum Müdürlüğü, nr. 168, 540.
- *Kayseri*, Başbakanlık Arşiv Umum Müdürlüğü, nr. 33, 38.
- *Kır-Şehri*, Tapu ve Kadastro Umum Müdürlüğü Arşivi, nr. 139.
- *Koca-İli*, Başbakanlık Arşiv Umum Müdürlüğü, nr. 63.
- *Kütahya*, Başbakanlık Arşiv Umum Müdürlüğü, nr. 49.
- *Malatya*, Başbakanlık Arşiv Umum Müdürlüğü, nr. 408.
- *Maraş*, Başbakanlık Arşiv Umum Müdürlüğü, nr. 402, Tapu ve Kadostro Umum Müdürlüğü Arşividir, nr.116.
- *Menteşe (Muğla)*, Başbakanlık Arşiv Umum Müdürlüğü, nr. 47, 61, 337.

- *Niğde*, Başbakanlık Arşiv Umum Müdürlüğü, nr. 42, 371.
- *Ruha (Urfa)*, Başbakanlık Arşiv Umum Müdürlüğü, nr. 965.
- *Saru- Han (Manisa)*, Başbakanlık Arşiv Umum Müdürlüğü, nr. 165.
- *Sivas*, Başbakanlık Arşiv Umum Müdürlüğü, nr. 79, 98; Tapu ve Kadastro Umum Müdürlüğü Arşivi, nr. 10-12.
- *Sultan-Önü* (Eskişehir-Söğüt), Tapu ve Kadastro Umum Müdürlüğü Arşivi, nr. 145.
- *Teke*, Tapu ve Kadastro Umum Müdürlüğü Arşivi, nr. 163.
- *Tokat*, Başbakanlık Arşiv Umum Müdürlüğü, nr. 2.
- *Trabzon*, Başbakanlık Arşiv Umum Müdürlüğü, nr. 52.
- *Yeni- İl*, Başbakanlık Arşiv Umum Müdürlüğü, nr. 262; Tapu ve Kadastro Umum Müdürlüğü Arşivi, nr. 138.

Ç. MÜHİMME DEFTERLERİ

- Başbakanlık Arşiv Umum Müdürlüğü, nr. I- VIII, XXI, XXIV XXXII, LIII.
- Ahmed Refik, *Anadolu'da Türk aşiretleri*, (Türkiyat Enstitüsü,) İstanbul, 1930.
- ----------, *Osmanlı devrinde Türkiye madenleri*, (Türkiyat Enstitüsü), İstanbul, 1931.

D. KADI SİCİLLERİ

- Gökçen, İ., *Saruhan*'da *Yörük ve Türkmenler*, İstanbul, 1946.
- Su, K., *Balıkesir* ve civarında *Yörük ve Türkmenler*, İstanbul, 1938.
- Uluçay, Ç., *Saru-Han* oğulları ve eserlerine dâir vesikalar, İstanbul, 1940.
- Uluçay, Ç., *Saru-Han*'da eşkiyalık ve halk hareketleri, XVII. asır, İstanbul, 1944.

E. HATT-I HÜMAYUNLAR

- Başbakanlık Arşiv Umum Müdürlüğü.

F. DAĞINIK VESİKALAR

- Başbakanlık Arşiv Umum Müdürlüğü, Cevdet. Dahiliye, I- IV

G. VEKAYİNÂMELER

1- Arabça Eserler

- El-Aynî, Bedred-dîn, *İkd ul-Cumân* fî tarihi ehliz-zamân, Veliyeddin Efendi kütüphanesi, nr. 2374, 2395-2396.

- Belâzurî, *Futûhul-buldân*, Kahire, 1350.
- El-Cezerî, Şemsed-din, *Cevâhirus-sulûk*, Paris Bibliothèque Nationale, manuscrits arabs, nr. 6739.
- Ebû Şâme, Şihâbed-dîn, *Kitabur- ravzateyn fî* ahbârid-devleteyn, Kahire, 1278-1288, I-II.
- İbn Devâdârî, Ebû Bekr, *Dürerut-ticân ve gurerut-tevârihil-ezmân*, Süleymaniye, Damad İbrahim Paşa ktp., nr. 913.
- İbn Âcâ, Tarih *Yaş Bek* ,Topkapı Sarayı, III. Ahmed ktp., nr. 3057, yayınlayan A.A. Tuleymât, Kahire, 1975.
- İbn Hacer, *İnbâul-gumr*, Süleymaniye, Yeni Câmi ktp., nr. 814.
- İbn Hassûl, *Tafdîl ül-Etrâk*, yay. ve türkçe tercümesi, Ş. Yaltkaya, Belleten IV, sayı 14-15 s.235-266.
- İbn İyas, *Bedâyi'uz- zuhûr*, yay. P. Kahle- M. Mustafa, (B. I), İstanbul, 1932-1936, III-V.
- İbn Kadı Şuhbe, *Zeyl duvelil-İslâm*, Paris, Bibliothèque Nationale, manuscrits arabs, nr. 1598-1599.
- İbnus-Sâî, *el-Câmiul-muhtasar*, yay. M.Cevad, Bağdad, 1934, IX.
- İbn Sasrâ, *ed-Dürretül-muzî'a fi devletiz-Zahiriyye*, yay. w. M. Brinner,, Berkeley, 1963, I-II.
- İbn Şeddâd, *Bey-Bars* tarihi, türkçe tercümesi, Ş. Yaltkaya, (T.T.K.), İstanbul, 1941.
- İbn Tağrı-Birdi, *Havâdisud-duhûr*, yay. W. Popper, Berkeley, 1930-1932.
- İbn Tağrı-Birdi, *en-Nucûmuz- zâhire*, yay. W. Popper, Berkeley, 1915-1929, VI-VII.
- İbn Tağrı-Birdi, *el-Menhelus-sâfi*, Nuruosmaniye ktp., nr. 3428-3429.
- İbn Vâsıl, *Muferricul-kurûb*, yay. C. Şeyyâl, Kahire, 1953-1960, I-III.
- İbn ul-Adîm, Kemâled-dîn, *Zubdetul-haleb*, yay. S. ed-Dehhân, Dimaşk, 1951-1968, I-III.
- İbnul-Cevzî, *el-Muntazam fi târihil-umem*, Haydar Âbâd, 1358-1359, VII-X.
- İbn- ül- Esîr, *el-Kâmil fi't-târih, Kahire*, 1301, I-XII, (Tornberg yayınının Beyrut baskısı), II-XII.
- İbn- ül- Esîr, *et- Tarihul-bâhir fi devletil-* Atabegiyye, yay. A. A. Tuleymât, Kahire, 1963.
- İbnul- Ezrak, *Tarih Meyyâfârikin*, British Museum, Or. 5803.

- İmâded- din el- İsfahanî, (Bundarî kısaltması), *Zubdet un-nusra*, yay. M. Th. Houtsma, Recueil de textes relatifs à l'histoire des Seldjoucides, Leiden, 1889, II, türkçe tercümesi K. Burslan, *Irak ve Horasan Selçukluları* tarihi, (T.T.K.), İstanbul, 1943.
- İmâded -din el-, *İsfahanî, Kitabul fethil-kussi*, yay. C. de Landberg, Leiden, 1888.
- el-Makrizî, Takiyed-din, *Kitâb us -sulûk*, Fatih ktp., nr. 4385-4387, yay. M. Ziyade, Kahire, 1936-1956, I. III.
- Müneccim-Başı, *Câmi ud-duvel*, Süleymaniye, Es'ad Efendi ktp., nr. 2101-2102; türkçe tercümesi, İstanbul, III, 1285.
- el-Nesevî, *Siyret us-Sultan Celâled -din Mengübirti*, yay. ve fransızca tercümesi, O. Houdas, Paris, 1891-1895, I-II.
- *Nuzhetun-nâzir* (Hısn-Keyfa Eyyubileri tarihi), Viyana Bibliothéque Nationale, Mxt. 355.
- Sadr ed-dîn Ebû'l Hasan Ali, *Ahbar ud- devletis- Selcukiyye*, yay. M. İkbal, Lahor, 1933.
- Sıbt ibn ul-Cevzî, *Mir'at uz-zamân*, yay. A.Sevim, Ankara, 1968.
- et-Taberî, *Tarih-ul-mulûk v'er-rusûl*, yay. M. De. Goeje, Leiden, 1879. 1901, III.
- el-Utbî, Ebu Nasr Muhammed, *Tarih ul- Yemînî*, Menini şerhi kenarında, Kahire, 1286, I-II; farça tercümesi, Curbadâkânî, *Tercüme-i Tarih-i Yemînî*, Tahran, 1272.

2- Farsça Eserler:

- Aksarayî, Kerimed- dîn, Mahmud, *Musâmeretul- ahbâr*, yay. O. Turan, (T.T.K.), Ankara, 1944.
- *Anonim Selçuk- nâme*, tıpkı basım ve türkçe tercümesi F. N. Uzluk, Ankara, 1952.
- Avfî, *Lubab-elbâb*, yay. E.G. Browne, London 1903 I-II.
- Aziz. b.Erdeşir-i Ester Âbâdî, *Bezm u rezm*, yay. K. Rifat, İstanbul, 1928.
- Cuveynî, *Tarih-i cihânguşây*, yay. M. Kazvinî, (GMS), Leiden, 1912-1937, I-III.
- Cuzcanî, *Tabâkat-i Nâsirî*, yay. Abdulhayy Habibî-i Kandaharî, Kâbil-Lahur, 1949- 1954, I- II.
- Ebû Bekr-i Tıhranî, *Kitab-i Diyârbekriyye*, yay N. Lugal- F. Sümer, (T.T.K.), Ankara, 1962-1964, I-II.
- Ebû'l- Fazl-i Muhammed-i Beyhakî, *Tarih-i Beyhakî*, yay. Gani-Feyyâz, Tahran, 1324 ş.

- Ebû'l Hasan-i Gülistâne, *Mucmelût ut-tevârih*, yay. Rezavî, Tahran, 1320. ş.
- Efdal-i Kirmânî, *Bedâyi'il- ezmân fî vekâyi'* Kirmân yay. M.Beyânî, Tahran, 1326 ş.
- Efdal-i Kirmânî, *el- Muzaf ilâ Bedâyi'il -ezmân fî vekâyi'* Kirmân, yay. A. İkbal, Tahran, 1331 ş.
- Eflâkî, *Menâkıbul ârifin*, yay. T. Yazıcı, (T T K), 1959- 1961, I-II.
- Fahr ed-dîn Mubârek-Şah, Tarih-i Fahr ed-din *Mubârek- Şah*, yay. E. Denison Ross, London, 1927.
- Fazlullah b. Ruzbihân, Tarih-i *âlem ârâ-yi Emînî*, Fatih ktp, nr. 4431, ingilizce tercümesi, V. Minorsky, Persia in a. d. 1478-1490, London, 1957.
- Gerdizi, *Zeynül-ahbâr*, yay. Abdulhayy Habîbî, Tahran 1347.
- Gaffarî, *Tarih-i cihan ârâ*, Tahran, 1342 ş.
- Hâfız-i Ebrû, *Zeyl-i câmi-ut-tevârih-i Reşidî*, yay. II. Beyânî, Tahran, 1317 ş.
- Hamdullah-i Mustevfî, *Tarih-i guzîde*, tıpkı basım. (G M S), Leiden, 1914, yay. A. Nevâî, Tahran, 1339 ş.
- Hasan-i Rumlu, *Ahsenut-tevârih*, yay. G. N. Seddon, Baroda, 1931.
- İbni Bibî, *el-Evâmir ul-Alâiyye*, (T T K), tıpkı basım, Ankara, 1956; eserin muhtasarı M. Th. Houtsma tarafından yayınlanmıştır: Recueil de textes relatifs à l'histoire des Seldjoucides, Leiden, 1902, IV.
- İbni Funduk, *Tarih-i Beyhak*, yay. A. Behmenyâr, Tahran, 1317 ş.
- İbn-i İsfendiyar, *Tarih-i Taberistan*, yay. A.İkbal, Tahran, 1320 ş., II.
- İskender Beğ-i Türkmen, *Tarih-i âlem ârâ-yi Abbâsı*, Tahran, 1314; yeni basım, Tahran, 1334-1335 ş., I-II.
- İskender Beğ-i Türkmen ve Muhammed Yusuf, *Zeyl-i Tarih-i âlem ârâ-yi Abbâsî*, yay. S. Hansarî, Tahran, 1317 ş.
- Kadı Ahmed-i Nekîdî, el- *Veled uş-şefik*, Fatih ktp., nr. 4519.
- Mîrhând, *Ravzatus- safâ*, Laknav, 1332.
- Mirza Ebû'l-Kasım, *Mecmua*, Tebriz, 1294.
- Mirza Mehdî Han, *Tarih-i Nâdirî*, Tebriz, 1277.
- Mirza Muhammed-i Mer'aşî, *Mecma'ut-tevârih*, yay. A. İkbal, Tahran, 1328 ş.
- Nerşehî, *Tarih-i Buhara*, Rezavî yay., Tahran, 1317, İngilizce tercümesi R.N. Frye The History of Bukhara, Cambridge,

Massachûsettes, 1951.

- Nizâmul-Mülk- *Siyâset-nâme*, yay. Halhalî, Tahran, 1310 ş.
- Nizâmed-din-i Şâmî, *Zafer-nâme*, yay. F. Tauer, Praha, 1937.
- Muhammed b. İbrahim, *Tevârih-i âl-i Selcuk*, M. Th. Houtsma, yay., Recueil de textes relatifs à l'histoire des Seldjoucides, Leiden, 1886, I, B. Pârizî yay. Selcukiyân ve Guzz der Kirmân, Tahran, 1343 ş.
- Muhammed Tâhir-i Kazvinî, *Abbâs-nâme*, Tahran, 1329 ş.
- Mücmel ut-tevârih ve'l-kısas, *Tahran*, 1318 ş.
- Nâsir ed-din Münşî, *Sımt ul-ulâ*, yay. A. İkbal, Tahran, 1328 ş.
- Râvendî, *Rahatus-sudûr*, yay. M. İkbal, (GMNS), Leiden, 1921, türkçe tercümesi A. Ateş, Gönüllerin rahatı ve sevinç alâmeti, (T.T.K.), 1957-1960, I-II.
- Reşid ed-din, *Câmi üt-tevârih*, yay. Quatremére, Paris, 1834, yay. Berezin, Petersburg, 1861, yay. Blochet, Paris, 1911, yay. K. Jahn, 1940-1941, yay. A. Ateş, (T.T.K.), Ankara, 1954-1960.
- Şerefeddin Ali-i Yezdi, *Zafer-nâme*, Calcutta, 1887-1888, I-II, yay. Muhammed Abbasî, Tahran, 1336, I-II.
- Şeref Han, *Şeref-nâme*, yay. V. Zernof, Petersburg, 1860, I-II, Kahire, 1930, I.
- Şükrullah, *Behçet üt-tevârih*, Nurosmaniye ktp., nr. 3059, türkçe tercümesi N. Atsız, İstanbul, 1939.
- *Tarih-i Şah İsmail-i sâni*, Bayezid Umumî ktp., nr. 1562.
- *Tarih-i Şeyh Üveys*, tıpkı basım ve İngilizce tercümesi, Van Loon, Lahey, 1954.
- Vassâf, *Tecziyet ül-emsâr*, tıpkı basım, Tahran, 1338 ş.
- Zerkûb-i Şirâzî, *Şirâz-nâme*, yay. B. Kerîmî, Tahran, 1310 ş.

3- Türkçe Eserler:

- Ahmedî, *İskender-nâme*, yay. N. S. Banarlı, Türkiyat Mecmuası, VI, s. 49-176, yay. N. Atsız, *Osmanlı tarihleri*, İstanbul, 1949, s. 3-35.
- Anonim *tevârih-i âl-i* Osman, yay. F. Giese, Breslau, 1922.
- Aşık Paşa Zâde, *Tevârih-i âl-i Osman*, Ali Bey yay., İstanbul, 1332, N.Atsız yay. Osmanlı tarihleri, 1947. s.79-317.
- Babûr, *Vekâyi*, (T.T.K.), Ankara, 1943-1948, I-II.
- Celâl-Zâde Mustafa, *Tabâkat-ul memâlik*, Millet ktp., nr.779.
- Cevdet Paşa, *Tezâkir*, yay. Cavid Baysun, (T.T.K.), Ankara, 1963.

- Ebul-Gazi *Bahadır Han*, Şecere-i Türk yay. P.1 Des maisons, Amsterdam, 1970.
- Enverî, *Düstûr-nâme*, yay. M.Halil, İstanbul, 1929.
- Kâtib Çelebi, *Fezleke*, İstanbul, 1287.
- *Kenzül-vekâyi*, Millet. Ali Emirî ktp., nr.490.
- Lûtfî Paşa, *Tevârih-i âl-i Osman*, İstanbul, 1341.
- Fındıklılı Mehmed Ağa, *Silâhdar tarihi*, yay. A.Refik, İstanbul, 1928, I-II.
- Naima, *Tarih*, İstanbul, 1280, I-IV.
- Neşrî, *Cihân-nûma*, yay. M.A.Köymen- F.R.Unat (T.T.K.), Ankara, 1949-1957, I-II.
- Osman, *Tevârih-i cedîd-i mir'at-ı cihan*, yay. N.Atsız, İstanbul, 1961.
- Peçevî, *Tarih*, İstanbul, 1283.
- Ruhî, *Tevârih-i âl-i Osman*, T.T.K. kütüphanesindeki fotokopi.
- Şikârî, *Karaman oğulları tarihi*, Konya, 1946.
- Yazıcı-oğlu, *Selçuk-nâme*, Topkapı Sarayı, Revan Köşk. ktp., nr.1390.

4. Başka dillerdeki eserler

Moğolların gizli tarihi

- Anna Comnena, *Alexiade*, Paris, 1937-1940, I-II.
- *Arakel de Tavriz*, yay. M.Brosset. *Collection d'historiens Armeniens*, Petersburg, 1874.
- Aristages, *Histoire d'Armenie*, fransızca tercümesi Ev.Prudhome, Paris, 1864.
- Brosset M., *Histoire de la Géorgie*, Petersburg, 1847-1858, I-V.
- Constantine *Porphyrogenitus*, *De Administrando imperio*, İngilizce tercüme R.J.H. Jenkins, Dumbarton Oaks, 1967.
- Ebûl-Ferec, Tarih, türkçe tercümesi O.R.Doğrul, (T.T.K.), Ankara, 1945; *The chronography of Gregory Abul-Faraj*, London, 1932, II, ilâveler kısmı.
- Mathieu, Chronique de Mathie d'Edesse, fransızca tercümesi E.Dulaurier, Paris, 1858, türkçe tercümesi H.D.Andreasyan, (T.T.K), Ankara, 1962.
- Michel le Syrien, *Chronique*, fransızca tercümesi J.B. Chabot, Paris, 1905, III,
- Michel Panarétes, *Chronoque* de Trébisond, Lebeau, Histoire du Bas-Empire, Paris, 1836, XX.

- Urfalı Vahram, *Kilikya kıralları tarihi*, türkçe tercümesi, H.D. Andreasyan, T.T.K. kütüphanesi (henüz basılmamıştır).
- Vardan, *Vekâyi-nâme*, türkçe tercümesi H.D.Andreasyan Türk *fütuhat tarihi*, Tarih Semineri Dergisi 1/2, İstanbul, 1937.

Ğ. COĞRAFYA KAYNAKLAR

- el-Birûnî, *"Commemoration Volume"*, İran Society, Calcutta, 1951.
- --------, *"el-Asârul bâkiye"*, yay. Ed.Sachau, Leipzig, 1878.
- --------, *"Kitabul-cemâhir"*, yay.Krenkov, Haydar-Âbad, 1937, I - II.
- --------, *"el-Kanunul-Mes'ûdi"*, Haydar-Âbad, 1374, I - II.
- --------, *"Tahdid-nihayâtil"-emâkin, Fatih ktp., nr. 3386.*
- --------, *"Kitabul-tefhîm"*, farsça tercümesi, Tahran, 1318 ş.
- *"el-Ömeri, Mesâlikül -ebsâr"*, yay.F.Taeschner, Leipzig, 1929.
- *"Zeynül-ahbâr"*, yay. V.Barthold, Petersburg, 1894, A. Habibi yayını, Tahran, 1347.
- Halil ez-Zâhirî, *"Zubdetül-keşfil-memâlik"*, yay. P.Ravaisse, Paris, 1899.
- Hamdullah-ı Mustevfî, *"Nüzhetül-kulûb"*, yay. G. le Strange, (GMS), Leiden, 1915.
- *"Hudûdul-âlem"*, Tahran, 1340 ş., ingilizce tercümesi V.Minorsky, *"The Regions of the world"*, (GMNS), London, 1937.
- İbn Havkal, *"Kitab suretil-arz"*, yay. J.H.Kramers, Leiden, 1938, I - II.
- İbn Hurdadbih, *"Kitab ul-mesâlik vel-memâlik"*, yay. M.J.De Goeje, (BGA), Leiden, 1889.
- İbn Said, *"Kitabu bastil-arz"*, Tetuan, 1958.
- İbnul Fakih, Muhtasar kitabil-buldân, yay. M.J.De Goeje, (BGA), Leiden, 1885.
- İdrisî, Nuzhetul - müştak, Köprülü ktp., nr.955, fransızca tercümesi A. Jaubert, Paris, 1840, I - II.
- İstahrî, *"Kitabu mesâlik il-memâlik"*, yay. M.J.De Goeje, (BGA), ikinci basım, Leiden, 1929.
- Mehmed Âşık, *"Menâzır ül-evâlim"*, Nurosmaniye ktp., nr. 3033, 3426.
- Katip Çelebi, *"Cihân-nümâ"*, İstanbul, 1145.
- Mervezî, Şeref uz - zamân, *"Tabâyi'ül-hayavân"*, yay. ve İngilizce tercümesi V.Minorsky, London, 1942.
- Mes'udî, *"Mürûcuz-zeheb"*, yay. ve fransızca tercümesi Barbier de Maynard - Pavet de Courteille, Paris, 1891. I-VIII.

- --------, *"Kitâbut-tenbîh ve'l-işrâf"*, yay. M.J. De Goeje, (BGA), Leiden, 1894.
- Muhammed Necib Bekrân, Cihân-nâme, Moskova, 1960, yay. M.E. Riyahî, Tahran, 1342 ş.
- Mukaddesî, *"Kitâbu ahsenit-tekâsim"*, yay. M.J.De Goeje, (BGA), Leiden, 1906.
- Yakubî, *"Kitâbul-buldan"*, yay. M.J.De Goeje, (BGA), Leiden,
- Yakut, *"Mu'cemül-buldân"*, yay. F.Wustenfeld, Leipzig, 1842, I-VI.
- Zekeriya el - Kazvinî, *"Âsârul-bilâd"*, Beyrut, 1380.

H- SEYAHAT-NÂMELER

- Bertrandon de la Broquière, *"Le voyage d'outremer"*, yay. Ch.Schefer, Paris, 1892.
- Burnes, A., *"Voyage de l'embouchure de l'Indus à Lahour, Caboul, Balkh et Boukhara"*, fransızca tercümesi, Paris, 1835, III.
- De Busbecg, O. G. ingilizce tercümesi The Turkish letters Oxford, 1968, türkçe tercümesi H.C.Yalçın, Türk mektupları, İstanbul, 1939.
- Evliya Çelebi, *"Seyahat-nâme"*, İstanbul, 1314, II - I-X.
- *"Gazzî-Mekkî seyahat-nâmesi"*, türkçe tercümesi E. Kâmil, Tarih Semineri Dergisi, İstanbul, 1937, 1/2.
- Hamilton, *"Researches in Asia Minor"*, London, 1842, I - II.
- İbn Battuta, *"Tuhfetün-nuzzâr"*, Kahire, 1322, türkçe tercümesi M. Şerif, İstanbul, 1335, I - II.
- İbn Fadlân, *"Rihle"*, yay. A.Z.V.Togan, Leipzig, 1939, yay.S.ed-Dehhân, Dimaşk, 1959.
- Clavijo, R.G., Embajada à Tamorlàn, yay.F.Lopez Estrada, Madrid, 1943, İngilizce tercümesi G. Le stranl, Embassy to Tamerlane, London, 1928.
- Langlois V., *"Voyage dans la Cilicie et dans les montagnes du Taurus"*, Paris, 1861.
- Marco Polo, *"La description du monde"*, fransızca tercümesi L.Hambis, Paris, 1955.
- Moltke, *"Türkiye'deki durum ve olaylar üzerine mektuplar"*, türkçe tercümesi II. Örs, Ankara, 1960.
- Niebuhr, J., *"Voyage en Arabie"*, Amsterdam, 1776, I-II.
- Rubruk W., *"The journey of William of Rubruck"*, ingilizce tercümesi W.W. Rockhill, London, 1900, CH. Dawson yayını, *"The Mongol mission"*, London - Nevyork, 1955.

- Vâmbèry, A., *"Travels in Central Asia"*, London, 1864.

I. DESTANLAR

- *"Danişmend-nâme"*, Millet, Ali Emirî ktp., nr. 571, Yay. I. Melikoff, Paris, 1960, I-II.
- *"Dede Korkut"*, yay. O.Ş.Gökyay, İstanbul, 1938.
- *"Dede Korkut kitabı"*, yay. M.Ergin, (T.D.K.), Ankara, 1958 - 1963, I-II.
- *"II-Kitab-ı Dede Qourqut"*, tıpkı basım ve İtalyanca tercümesi E.Rossi, Vatikan, 1952.
- *"Kitab-ı Dede Korkut"*, yay. K.Rifat, İstanbul, 1332.
- *"The book of Dede Korkut"* İngilizce tercümesi F.Sümer-A.E. Uysal-W. S.Walker, Austin-London, 1972
- Ebû'l Gazi, *"Şecere-i Terâkime"*, yay.A.N. Kononof, Moskova-Leningrad, 1958.
- ----------, Şecere-i Türk, yay. ve Fransızca tercümesi P.I. Desmaisons, Amsterdam, 1970.
- *"Oğuz Kağan Destanı"*, yay.W.Bang - G.R.Rahmeti, İstanbul, 1936.
- Orkun, Hüseyin Namık, *"Oğuzlar'a dâir"*, Ankara, 1935 (kitabın sonunda eksik bir Oğuz Kağan destanı vardır).
- Pertev Nâili, *"Kör-Oğlu destanı"*, (**Türkiyat Enstitüsü yayınlarından**), İstanbul, 1931.
- Reşided-dîn, *"Câmi ut tevarih, Tarih-i Turkân u Oğuz ve hikâyet-i cihangîr-i û"* (Türkler'in ve Oğuzun tarihi ve onun cihangirliğinin hikâyesi) bölümü, Topkapı Sarayı Hazine ktp., nr. 1653, 375 b - 391 a; bu bölümün geniş bir tanıtması için: F. Sümer, *"Oğuzlar'a ait destanî mahiyette eserler"*, Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Dergisi, XVII, sayı 3 - 4, 1959, s.359 - 389 Türkçe tercümesi A.Z.V.Togan, Oğuz destanı, İstanbul, 1972, Almanca tercümesi. K. Jahn, Die Geschischte der Oğuzen des Rasîd ad-dîn, Wien, 1963.

DİĞER KAYNAKLAR

- Bahâed-din Muhammed el-Bağdadî, *"et-Tevessul il'et-teressul"*, yay. A. Behmenyâr, Tahran, 1315 ş.
- Barkan, Ö.L., *"Osmanlı imparatorluğunda zirai ekonominin hukukî ve malî esasları"*, I. Kanunlar, İstanbul, 1943.
- Chavannes, E., *"Documents sur les Tou-kieu (Turcs) Occidentaux"*, Paris, 1941.
- Devvânî, Celâl ed-dîn, *"Arz-nâme"*, Millî Tetebbular Mecmuası, V, ingilizce tercümesi Minorsky, *"A Civil and military*

review in Fars" in 881/1476, BSOAS, X.1.

- Ebû İshâk Hallâc, "*Divan-i et'ime*", İstanbul, 1303.
- Ebû Hayyân, "*Kitabul-idrâk li-lisanil-Etrâk*", yay. A.Caferoğlu, (Türkiyat Enstitüsü), İstanbul, 1931.
- Feridun Beğ, "*Münşeatus-selâtin*", İstanbul, 1274, I-II.
- El-Harizmî, Mefâtihu'l-ulûm, yay.G.Van Vloten, Leyden, 1968.
- İbn Hallikân, "*Vefayâtul-â'yan*", Kahire, 1948, I-IV.
- Julien, S., "*Documents sur les Tou-Kieu*" (Turcs), Journal Asiatique, 1864.
- "*Kanun-nâme-i âl-i Osmân*", yay.M.Arif, Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası ilâveleri.
- Kâşgârlı Mahmud, "*Divanu luğâtit-Türk*", yay. K.Rifat, İstanbul, 1333-1335, I-III, türkçe tercümesi B.Atalay, (T.D.K.), 1939-1941, I-III.
- "*Kitabu icâbet is-sâil*", Paris Bibliothèque Nationale, manuscrits arabs, nr. 4437.
- Koçi Beğ, "*Risale*", yay, A.K.Aksüt, İstanbul, 1939.
- Küçük Abdal, "*Vilâyet-nâme-i Şâhi*", (Otman Baba vilâyetnâmesi), Ankara Millî Eğitim Bakanlığı ktp., nr. 5. A. 3/41.
- "*Muhtasarut-Tahavi*", Kahire, 1370.
- Nâsir-i Husrev, "*Dîvân*", Tahran, 1307.ş.
- Sâdikî-i Kitabdâr, "*Mecma'ul-havâss*", yay.A.Hayyampûr, Tebriz, 1327. ş.
- Salnâme-i umumî, sene 1272.
- "*Vilâyet-nâme-i Hacı-Bektaş-ı Veli*", hazırlayan A.Gölpınarlı, İstanbul, 1958.

J. İNCELEMELER

- Akdağ M., "*Celâli İsyanları*", Ankara, 1963.
- --------, "*Büyük Celâli karışıklıklarının başlaması*", (Atatürk Üniversitesi), Erzurum, 1963.
- --------, "*Medreseli isyanları*", İktisad Fakültesi Mecmuası, XI, s.361-387.
- --------, "*Yeniçeri ocak nizamının bozuluşu*", Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, V, sayı 3, s.291-313.
- Aksu. F., "*Isparta ili yer adları*", Isparta, 1936.
- Ali Rıza (Yalman-Yalgın), "*Cenub'ta Türkmen oymakları*", İstanbul-Adana, 1931-1937, I-V.
- Arat, R.R., "*Göklen*", İslâm Ansiklopedisi, IV, s.809-811.

- Aslanapa, O., *"Türk sanatı"*, İstanbul, 1984.
- Banguoğlu, T., *"Oğuz lehçesi üzerine"*, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, (T D K), 1960, s.23-48.
- Barkan, Ö.L., *"Tarihî demografya araştırmaları ve Osmanlı tarihi"*, Türkiyat Mecmuası, İstanbul, 1953, X, s.1-26.
- Barthold, V., *"A History of the Turkman people"*, İngilizce tercümesi V. ve T. Minorsky, *"Four studies on the history of Central Asia"*, Leiden, 1962, III., s.73-170.
- --------, *"Orta Asya Türk tarihi hakkında dersler"*, (Türkiyat Enstitüsü), İstanbul, 1927.
- --------, *"Türkler'de ve Moğollar'da defin merasimi meselesine dair"*, türkçe tercümesi A.İnan, Belleten, XI, sayı 43, s.515-539.
- --------, *"Türkestan down to the Mongol invasion"*, (GMNS), London, 1928.
- Baykal, B.S., *"Uzun Hasan'ın Osmanlılar'a karşı kat'i mücadeleye hazırladıkları ve Osmanlı-Ak-Koyunlu harbinin başlaması"*, Belleten, XXI, sayı 83, s.261-284.
- Bazin, L., *"Notes sur les mots "Oğuz" et "Türk"*, Oriens, 1953, VI, s.315-322.
- ---------, Les Calendriers Turcs anciens et medivaux, Lille, 1984.
- Bretschneider, E., *"Mediaevel researches from eastern Asiatic sources"*, London, 1910, I-II.
- Cahen, Cl., *"Quelques textes négligés concernant les Turcomans de Rum au moment de l'invasion Mongle, Byzantion, XIV, s.131-139.*
- --------, *"Le Malik-nâmeh et l'histoire des origines Seljukides"*, Oriens, II, nr. 1, s.31-65.
- --------, *"Pre- Ottoman Turkey"*, London, 1968.
- Çevik, Hikmet, Tekirdağ Yürükleri, İstanbul, 1971.
- Dahiliye Vekâleti, *"Köylerimiz"*, İstanbul, 1933.
- De Groot, *"Die Hunnen der vorchristlichen Zeit"*, Berlin-Leipzig, 1921.
- Demirtaş, (Sümer) F., *"Boz Ulus hakkında"*, Dil ve Tarih--Coğrafya Fakültesi Dergisi, VII., sayı 1, s.29-60.
- --------, *"Osmanlı devrinde Anadolu'da Kayılar"*, Belleten, XII, sayı 47, s.575-615.
- Deny, J., *"Grammaire de la langue Turque"*, Paris, 1921.
- Diez, E., *"Türk sanatı"*, türkçe tercümesi O. Aslanapa, (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi), İstanbul, 1946.

- Dunlop, D.M., *"The History of Jewish Khazars"*, Princeton, 1954.
- Erzi, A., *"Ak-Koyunlu ve Kara-Koyunlu tarihi hakkında araştırmalar"*, Belleten, XVIII, sayı 70, s.179-221.
- Gabain, V.A., Das Ulgurische Königreigh von Chotscho (850-1250), Berlin, 1961.
- ----------, Das Leben imu igurischen Königreich von Qoco (850-1250), Wiesbaden, 1973.
- Gabriel, A., *"Voyages archèologiques dans la Turquie orientale, Paris, 1940.*
- Govern, W.H.Mc., *"The Early empires of central Asia"*, Chpel Hill, 1939.
- Gökbilgin, T., *"Rumeli'de Yürükler, Tatarlar ve Evlâd-ı Fâtihan"*, (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi), İstanbul, 1957.
- Hamilton J., *"Toquz-Oğuz et On-Uygur"*, Journal Asiatique, 1962, s.23-63.
- --------, *"Les Ouïghours à l'époque des cinq dynasties d'aprés les documents chinois, Paris, 1955.*
- Hasluck, F.W., *"Christianity and Islam under the sultans"*, Oxford, 1929, I-II.
- Heyd, W., *"Histoire du commerce du Levant"*, Paris, 1959, I-II.
- İç-İşleri Bakanlığı, *"Türkiye'de meskûn yerler kılavuzu"*, Ankara, 1946-1948 I-II.
- İnan, A., *"Altay dağlarında bulunan eski Türk mezarları"*, Belleten, XI, sayı 43, s.569-570.
- --------, *"Altay'da Pazırık hafriyatında çıkarılan atların vaziyetinin Türkler'in defin merasimi bakımından izahı"*, T.T.K. Kongresi, İstanbul, 1943.
- --------, *"Gazi Antep'te Elbeyliler"*, Halk Bilgisi Haberleri, sayı 40, s.73-75.
- --------, *"Gazi Antep'te Türkmenler"*, Halk Bilgisi Haberleri, sayı 102, s.137-151.
- --------, *"Orun ve ülüş meselesi"*, Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası, İstanbul, 1931, s.121-133.
- --------, *"Tarihte ve bugün Şamanizm"*, Ankara, (T.T.K.), 1945,
- İrtem, S.K., *"Türk kemankeşleri"*, İstanbul, 1939.
- Jirmunskiy, V.M., *"Sırderya boyunda Oğuzlar'a dair izler"*, türkçe tercümesi İ.Kaynak, Belleten, XXV. sayı 99, s.471-483.
- Kadıoğlu, İ., *"Balıkesirde Çepniler"*, Balıkesir, 1935.

- Kafesoğlu, İ., *"Ahlat ve çevresinde 1945 de yapılan tarihî ve arkeolojik tetkik seyahati raporu"*, Tarih Dergisi, I, sayı 1, s.168-190.
- --------, *"Doğu Anadolu'ya ilk Selçuklu akını ve tarihi ehemmiyeti"*, Köprülü Armağanı, s.259-274.
- --------, *"Harizmşahlar devleti tarihi"*, (T.T.K.), Ankara, 1956.
- --------, *"Selçuklular"*, İslâm Ansiklopedisi, X. s.353-416.
- --------, *"Selçuk'un oğulları ve torunları"*, Türkiyat Mecmuası, XIII, s.117-130.
- --------, *"Sultan Melik-Şah devrinde büyük Selçuklu imparatorluğu"*, İstanbul, 1953.
- Kesrevî, A., *"Şehryâran-i gumnâm"*, Tahran, 1308 s., I-III.
- Keyhan, M., *"Coğrafya-i mufassal-i İran"*, Tahran, 1311 ş., III.
- Köprülü, M.F., *"Altın küpeli Oğuz beyleri"*, Azerbaycan Yurt Bilgisi, İstanbul, 1932, II, s.10-21.
- --------, *"Azeri"*, İslâm Ansiklopedisi, II, s.118-151.
- --------, *"Avşar"*, İslâm Ansiklopedisi, II, s.28-38.
- --------, *"Oğuz etnolojisine ait tarihî notlar"*, Türkiyat Mecmuası, I, 1925, s.185-211.
- --------, Halaç, İslâm Ansiklopedisi, V, s.109-116.
- --------, *"Les origines de l'empire Ottoman"*. Paris, 1935, türkçe tercümesi, *"Osmanlı imparatorluğunun kuruluşu"*, (T T K), Ankara 1984.
- --------, *'Osmanlı imparatorluğu'nun etnik menşei mes'eleleri"*, Belleten, VII, s.219-313.
- --------, *"Ozan"*, Azerbaycan Yurt Bilgisi, 1932, II, s.133-140.
- Kurat, A.N., *"Peçenek tarihi"*, İstanbul, 1937.
- ---------, Gök Türk kağanlığı, DTCFD, 1952, X, sayı 1-2.
- --------, *"IV. XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz kuzeyindeki Türk kavimleri ve devletleri"*, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi yayınları, Ankara, 1972.
- Köymen, M.A., *"Büyük Selçuklu imparatorluğu'nun kuruluşu"*, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi, XV., sayı 1-3, s.98-191, sayı 4, s.106, XVI, sayı 3-4, s.1-65.
- --------, *"Büyük Selçuklu imparatorluğunda Oğuz İsyanı, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi, V, sayı 2, s.159-466.*
- --------,*"Büyük Selçuklu imparatorluğu tarihinde Oğuz istilası"*, aynı dergi, V, sayı 5, s.621-660.

- --------, *"Selçuklu devri türk tarihi"*, Ankara, 1963.
- Laurent, J., *"Byzances et les Turcs Seljoucides"*, Nancy, 1913.
- Liu mau-tsai, *"Die Chinesischen Nachrichten zur Geschichte Der Ost-Türken"* (Tu kue), Wiesbaden, 1958, I-II.
- Le Strange, G., *"The Lands of the eastern caliphate"*, Cambridge, 1930.
- Mackerras, C., *"The Uighur empire"*, according to the Tang dynastic histories, Colombia, south Carolina s.c., 1973.
- Minorsky, V., *"The Clan of the Qara-Qoyunlu rulers"*, Köprülü Armağanı, s.391-395.
- --------, *"Jihânshâh Qara-Qoyunlu and his poetry"*, BSOAS, XVI, s.271-297.
- --------, *"Hudûd al-'âlem"* , 'The Regions of the World' (GMNS), London, 1937, izahlar kısmı.
- Mirza Seyyid, Edibü'ş-şuara, Tarih-i Afşar, Tebriz 1345 fransızca kısa tercümesi, Nikitine, *"Les afşar D'urumiyeh, Journal Asiatique"*, 1929, s.67-123.
- Orhonlu, C., *"Osmanlı imparatorluğu'nun aşiretleri iskân teşebbüsü"*, (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yayınlarından), İstanbul, 1963.
- Ögel, B., *"İslâmiyetten önce Türk kültür tarihi, (T.T.K.), Ankara, 1962.*
- --------, *"Şine-Usu yazıtının tarihî önemi"*, Belleten, XV, sayı, 59, s.361-379.
- ---------, Türk Kültürünün gelişme çağları (TDAV), İstanbul, 1988.
- Özbaş, Ö., *"Gazi Antep dolaylarında Türkmenler ve Baraklar"*, (Gazi Antep Kültür Derneği), Gazi Antep, 1958.
- Pristak, O., *"Kara-Hanlılar"*, İslâm Ansiklopedisi, VI, s.251-272.
- Pulleyblank, E.G., *"Some remarks on the Toquz oghuz problem"*, Ural Altaische Jahrbücher, 1956, XXVIII, s.35-42.
- Renè, Graut., *"L'Empire des Turcs célestes"*, Paris, 1960.
- Renè, G., *"L'Empire des steppes"*, Paris, 1948.
- Rudenko, S., *"Frozen tombs of Siberia,"* ingilizce tercümesi M.W. Thompson, Berkeley-Los Angeles, 1970.
- Schuyler, E., *"Turkestan"*, London, 1876, I-II.
- Sinor, D., *"Oğuz Kağan destanı üzerine bazı mülâhazalar"*, türkçe tercümesi, A.Ateş, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, VI, sayı: 1-2, s.1-14.

- Sümer, F., *"Ağaç-Eriler"*, Belleten, XXVI, sayı: 103, s.521-528.
- --------, *"Anadolu'ya yalnız göçebe Türkler mi geldi?"*, Belleten, XXIV, sayı 96, s.567-594.
- --------, *"Avşarlara dâir"*, Köprülü Armağanı, s.453-478.
- --------, *"Azerbaycan'ın türkleşmesi tarihine umumî bir bakış"*, Belleten, XXI, sayı 83 s.429-447.
- --------, *"Bayatlar"*, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, IV, s.373-389.
- --------, *"Bayındır, Peçenek ve Yüregirler"*, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, XI, s.317-344.
- --------, *"Boz-Oklu Oğuz boylarına dâir"*, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, XI, s.65-103.
- --------, *"Çukur-ova Tarihine dâir araştırmalar"*, Tarih Araştırmaları Dergisi, 1963, I, s.1-108.
- --------, *"Anadolu'da Moğollor"*, Selçuklu Araştırmaları Dergisi, Ankara, 1969, I, s.1-14.
- --------, *"Safevî devletinin kuruluşu ve gelişmesinde Anadolu Türklerinin rolü"* (Selçuklu Tarih ve Medeniyeti Enstitüsü), Ankara, 1976.
- --------, *"Eski Türklerde şehircilik"*, TDAV, İstanbul, 1984.
- --------, *"Döğerler'e dâir"*, Türkiyat Mecmuası, X, s.139-158.
- --------, *"Oğuzlar'a ait destanî mahiyette eserler"*, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Dergisi, XVII, sayı s.359-455.
- --------, *"XVI. asırda Anadolu, Suriye ve Irak'ta yaşayan Türk aşiretlerine umumi bir bakış"*, İktisat Fakültesi Mecmuası, XI, no.1-4, s.509-522.
- --------, *"Osmanlı devrinde Anadolu'da yaşayan Üç-Oklu Oğuz boylarına mensup teşekküller"*, İktisat Fakültesi Mecmuası, XI, no.1-4, s.437-508.
- --------, *"Yıva Oğuz boyuna dâir"*, Türkiyat Mecmuası, IX, s.151-168.
- --------, *"Türklerde atçılık ve binicilik"*, (TDAV), İstanbul, 1983.
- --------, *"Tokuz Oğuzlar"*, İslâm ansiklopedisi, XII, s.420-427.
- Şahin, A., *"Güney Anadolu'da Beğ Dili Türkmenleri ve Baraklar, Ankara, 1962.*
- *"Tarıkları ile tarama sözlüğü"*, (T.D.K.), Ankara, 1943-1957, 1-IV,
- Şölen, H., *"Aydın İli ve Yürükler"*, Aydın, 1945.
- Toros, T., *"Dadal-Oğlu"*, Adana, 1940.
- Trabzonlu Şâkir Şevket, Trabzon tarihi, İstanbul, 1294.

- Turan, O., Eski Türkler'de okun hukukî bir sembol olarak kullanılması Belleten, XXXV.
- ---------, Selçuklular tarihi ve Türk İslam medeniyeti İstanbul, 1980.
- ---------, Selçuklular zamanında Türkiye, İstanbul, 1971.
- Turan, Ş., *"Kanunî'nin oğlu şehzâde Bayezid vak'ası"*, Ankara, 1961.
- Uzunçarşılı, İ., *"Anadolu beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu devletleri"*, (T.T.K.), Ankara, 1937.
- --------, *"Kapıkulu ocakları"*, (T.T.K.), Ankara, 1943.
- --------, *"Osmanlı devletinin saray teşkilâtı"*, (T.T.K.), Ankara, 1945.
- --------, *"Osmanlı devleti teşkilâtına medhal"*, (T.T.K.), İstanbul, 1941.
- ---------, Osmanlı Tarihi, (T.T.K), Ankara, 1946-1954. I-IV.
- Ünver, S., *"Fâtih devri yemekleri"*, (İstanbul Üniversitesi Tıb Tarihi Enstitüsü), İstanbul, 1952.
- Ülkütaşır, M.Ş., *"Cerabulus çevresinde Türkmen aşiretleri"*, Halk Bilgisi Haberleri, sayı 121, s.12-14.
- Wang-Yen-Te, *"Relation d'un voyage official dans le pays des Oigurs"*, (de 981-983) par Wang-Yeng-Te, Fransızca tercümesi S.Julien,JA,1847, IX, s.50-66. Türkçe tercümesi, Ö.İzgi, Çin elçisi Wang Yen-Te'nin Uygur seyahatnamesi, (T.T.K.), Ankara, 1889.
- Wittek, P., *"De la dèfaite D'Ankara à la prise de Constantinople"*, Revue *"des études Islamiques"*, 1938, I, türkçe tercümesi H.İnalcık, Belleten, VII, sayı 27, s.557-589.
- --------, *"The Rise of the Ottoman empire"*, London, 1958.
- --------, Osmanlı imparatorluğu'nda Türk aşiretlerinin rolü, türkçe tercümesi E.Kuran, Tarih Dergisi, XIII, sayı 17-18, s.257-268.
- Yalgın, A.R., Anadoluda Türk damgaları, Bursa, 1943.
- Yinanç, M.H., *"Ak-Koyunlular"*, İslâm Ansiklopedisi, I, s.251-270.
- --------, *"Cihan-Şah"*, İslâm Ansiklopedisi, III, s.173-189.
- --------, *"Türkiye tarihi, Selçuklular devri, Anadolu'nun fethi"*, (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi), I, İstanbul, 1944.

DİZİN

-A-

A'zaz'a 346
Aba Beğ 460, 461, 464
Âbâde 55
Abakan 1, 25, 44
Abalu 432, 434
Abaza 283
Abbas 312, 331
Abbas Bahadır 456
Abbas Paşa 308, 309
Abbas ul-Azzâvî 251
Abbasî 4, 5, 65, 122, 294, 296, 332, 338, 341, 342, 361, 365, 368, 388, 393, 472
Abbasi Halifeliği 271
Abbas-nâme 312, 463, 473
Abbasoğulları 121
Abd ul-mu'mun Han 253
Abd ur-Rezzak 245
Abdal 322
Abdi Beğ 270, 311
Abdu'l-Meliki 439, 443
Abdulhamid Oğlu Korkut Beğ 138
Abdullah Han 253
Abdullâtif Beğ 294
Abdurrahman Beğ 247, 248, 284, 310
Abdurrahman Paşa 288
Abdurresul Hayyampûr 251
Abdül Hamid 216
Abdülkadir İnan 74, 226, 227
Abdül-Melik 4
Abeskun 59
Abhaz 107
Âb-ı Benâket 62
Âb-ı Hocend 62
Âbidin Beğ 288
Abiş Hatun 335
Abîverd 96, 98, 104, 141, 142, 143, 145, 295, 298
Aca 211
Acem Irak'ı 98, 127, 172
Acemler 22, 109, 132, 307, 308, 372
Acem-Şah 149, 150
Acı-Deniz 163, 256, 459
Acırlu 439, 446
Aclûn Cihan-Şah 265
Aclûn Emiri Kara Ali 266
Ağ Dadly 465
Ağ Melik Çeşme 386
Ağa Muhammed Şah 463
Adaklu 440
Adalar 7
Adalar Denizi 124, 157, 201, 208, 233, 234, 364, 365
Adalı 458
Adana 174, 289, 314, 316, 318, 327, 330, 331, 337, 341, 344, 345, 346, 394, 398, 425, 432, 433, 435, 468, 478, 483
Ağça-Koyunlu 385
Âdil 321
Âdil Sultan 124
Âdil Şah 254
Affan Eymürü 339
Afgan Gılzayları 56
Afganistan 55, 164
Afganlar 176, 298
Afrâsiyâb 52, 134
Âfrig-oğulları 85
Afrika 6, 149
Afşar Sâdıkî 251, 267
Afşar Şah 448
Afşarlar 174, 176, 177, 229, 271, 286, 297, 299, 412, 439, 440, 441, 447, 448, 460, 461, 463, 482
Afşarlı Eymürü 339
Afşar-Özü 411
Afşin 156
Afyon 319, 437, 468
Afyon Karahisar 50, 359
Agar 460
Ağ Melik Çeşme 373
Ağacı 129
Ağaç-Eri 178, 179, 194, 430, 449, 483
Ağaç-Eri Türkmenleri 168
Ağaçlu-Avşar 411
Ağar 162
Ağca Dağı 406
Ağca-Koyunlu 227, 249, 254, 255, 433
Ağcalu 177
Ağça-Kale 304, 306, 372
Ağça-Kıruk 426
Ağça-Koyunlu 177
Ağçalu 249, 254
Ağdaş 309
Ağdaş-Alanı 289
Ağ-İshaklu 355
Ağu 37
Ahbar ud- Devlet is 471
Ahbâr ud-Devlet is-Selçukiyye 90, 94, 101, 123, 140, 350
Ahır 340
Ahi 183
Ahi Ayna Beğ 324
Ahî Seyyîdi 356
Ahlat 8, 158, 330, 352, 353, 481
Ahlat Şahlar 158
Ahmed b. Abd us-Samed 103
Ahmed Beğ 228, 243, 311, 345, 346, 399, 460
Ahmed Han 131, 441
Ahmed Kethüda 319, 339, 340
Ahmed Refik 266
Ahmed Sultan 297
Ahmed Yıldırım 292
Ahmedî 240, 473
Ahmed-i Kesrevî 107
Ahmed-i Yesevî 302
Ahmedli 436
Ahsen ut-tevârih 252, 461, 472
Âişe 369
Ak Baş 211
Ak Bayat 442
Ak Dağ Madeni 322, 328
Ak Keçilü 201
Ak Kışla 247
Ak Koyunlu eli 221
Ak Kozalı 437
Ak Suma 63
Akaçarı 298
Ak-Baş 288
Akbaşlu 337
Ak-Bayat 253
Akça-Kale 307
Akça-Su 321
Ak-Dağ 197, 413
Akdağlı 437
Akdal 437
Ak-Dam 458
Ak-Hisar 406, 414, 419, 421
Akıncılu 338
Akkâ 156
Ak-Koyunlar 173, 393
Ak-Koyunlu Beği Kara Yülük 263
Ak-Koyunlular 8, 11, 169, 170, 171, 172, 174, 175, 177, 184, 186, 187, 196, 201, 208, 222, 225, 227, 243, 244, 245, 248, 249, 253, 259, 260, 262, 263, 264, 266, 267, 275, 281, 293, 294, 299, 315, 318, 324, 326, 329, 331, 366, 368, 384, 388, 393, 398, 431, 441, 445, 456, 479, 480, 484
Aksaklu 238
Ak-Salur 338
Ak-Saray 182, 270, 319, 342, 343, 347, 405, 408, 409, 410, 415, 418, 421, 423, 424
Aksarayî 336, 471
Ak-Saz 356
Ak-Sungur 151, 155, 241, 353
Aksunkur ul-Buharî 250
Ak-Şehir 50, 405, 407, 408, 410, 413, 415, 417, 418, 419, 425
Akşehir-Âbâd 406
Ak-Toğan 354
Ak-Viran 346, 426
Ak-Yaka 426
Akyazı 411
Ala Atlı-Kişi Donlu Kayı İnal 258
Ala Köl 29
Alâ lisan-ı tâife-i Oğuzân 368
Ala Şehir 436
Alâ ud-devle 106, 107, 108
Ala yuntlu 326
Ala-Atlu 315
Ala-Bozlu 338
Alaca Koyunlu 437
Alaca-Han 303
Alaçam 55
Ala-Dağ 337, 411, 416, 417, 436
Alâeddin 205
Alâed-din Ali Beğ 243
Alâeddin Beğ 356, 388
Alâeddin Hüseyin Cihânsûz 139
Alâiyye 410, 418, 467
Alalar 359
Alam 339
Alanâ-Çepni 417
Ala-Şehir 408, 410
Alâüd-devle 245
Alay 256
Ala-Yundluğ 229
Ala-Yundlular 225, 226, 232, 234, 235, 342, 343, 421, 427, 342
Alayurd 133
Âlem ârâyî 393, 465, 472
Alevî 194
Alevî Türkler 77
Algır-Kızık 412
Alınca 372, 373
Alıncak 249
Ali Beğ 264, 279, 292, 320, 342, 356, 460
Ali Dağlu 240, 270, 464
Ali Dâye 99
Ali Fahreddin 258
Ali Han 86, 237
Ali Han Oğulları 256
Ali Kemali Aksüt 227
Ali Kethüda 319
Âl-i Osmân 478
Ali Paşa 327, 394
Ali Rıza Yalgın 225
Ali Sultan 252
Ali Şah Veli 342
Ali Şâr 430
Ali Şeker Bey 77
Ali Tigin 93, 94, 95, 100, 101, 103
Ali Yar Beğ 329, 341
Ali Yâr Han 342, 461
Ali-Beğlüler 245
Ali-Beklü 440

Ali-Çura 459
Ali-Eli 240, 458, 459
Ali-Han Sultan 297, 330, 348
Alişarlu 430
Alka 255
Alka Bölük 229, 233, 255, 408, 427
Alka Evli 233, 254, 255
Alkara-Evli 226
Al-karavli 233, 254, 255
Allah 73, 295, 307, 364
Allah-Abeli 437
Allah-Kulu Beğ 297
Almalık 63
Alman 287
Almanca 86
Alp 127
Alp Arslan 5, 128, 129, 130, 136, 150, 153
Alp Bayındır 453
Alp Külüg Bilge 44
Alp oğlu Yağı Siyan 130
Alp Rüstem 375, 376, 387
Alp Salçı 26
Alp Tigin 85
Alpagut 36
Alp-Arslan 116, 120, 122, 123, 124, 126, 127, 321, 333, 389, 451, 452
Alp-Kara 101
Alplar 372, 400
Alplu 282, 296
Alp-Oğuz 331
Altay Dağları 34, 40, 43, 46
Altaylar 1, 28, 398, 399, 453, 480
Altcı 436
Altı Çöb Suğdak 33
Altın Köprü 63
Altındağ 318
Altın-Ordu 162, 385, 455, 459
Altun Köprü 373
Altun Közgülü 70
Altun Yış 34, 43
Altun-Aba 461
Altuncan 120
Altun-Tah 129
Altun-Tak 451
Altun-Taş 85, 116, 411, 420
Altun-Taş oğlu İsmail 116
Aman-Hoca 313
Amasya 178, 183, 186, 249, 322, 338, 381, 405, 407, 410, 412, 413, 415, 416, 417, 419, 421, 424, 425, 467
Amele 449
Âmid 81, 158, 169, 244, 259, 264
Amid Ebû Sehl Hamdavî 99
Âmid Türkleri 324
Amid ul-Mülk kündürî 121
Amik 185, 186, 243, 278, 279, 280, 247
Amik Gölü 339
Amik ovası 275
Amu 237
Amu Derya 62, 83, 85, 458, 461
Âmul 92
Amu-Suyu 163, 256
Amûye 135
Ana Böleği 339
Anadolu 3, 4, 5, 6, 8, 9, 10, 11, 13, 15, 20, 23, 41, 55, 58, 59, 63, 65, 67, 72, 78, 81, 82, 90, 118, 122, 124, 125, 128, 130, 132, 133, 136, 142, 145, 146, 153, 156, 157, 158, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 170, 171, 172, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 185, 186, 187, 190, 191, 192, 193, 194, 201, 202, 203, 205, 206, 207, 208, 210, 211, 212, 216, 217, 222, 225, 226, 233, 234, 236, 238, 239, 240, 242, 246, 249, 257, 260, 266, 268, 270, 274, 280, 284, 293, 299, 302, 304, 312, 313, 315, 316, 318, 320, 321, 322, 326, 327, 329, 330, 332, 336, 338, 339, 346, 348, 354, 356, 357, 359, 364, 365, 373, 380, 389, 391, 393, 394, 395, 397, 398, 399, 401, 405, 429, 432, 444, 453, 464, 469, 479, 483, 484
Anadolu Bayatları 250
Anadolu Beğlerbeği 227
Anadolu Selçukluları 131
Anadolu Türkçesi 34, 369
Anadolu Türkleri 12, 13, 15, 78, 164, 168, 170, 174, 175, 176, 202, 203, 363, 365, 390, 394, 399, 436, 440
Anadolu Türkmenleri 167
Anadolu Türkü 248
Anamaslı 195, 257, 436
Anamur 356
Anası-oğlu 105, 108, 117, 118, 154
Anayurd 130
Andırgu 36
Andımn 285
Aneze Arabları 211
Aneze Urbanı 211
Anezeler 211, 212
Angara 1
Ani 3
Ankara 19, 49, 55, 64, 69, 70, 74, 76, 77, 80, 86, 89, 90, 101, 158, 187, 195, 225, 226, 238, 240, 247, 249, 258, 270, 276, 285, 286, 299, 307, 318, 322, 323, 327, 331, 343, 344, 359, 375, 381, 394, 396, 402, 405, 407, 408, 409, 410, 412, 413, 415, 416, 417, 419, 421, 423, 424, 425, 433, 434, 451, 455, 462, 467, 471, 472, 474, 476, 477, 478, 480, 481, 482, 483, 484
Ankara Sancağı 257, 270
Ankara Yörükleri 208, 238, 343, 358, 359
Ankara-Konya 444
Ankâz 56
Anlı 58
Annâz 151
Annâz oğulları 333
Ânnek Süddoğlu 305
Antakya 3, 7, 130, 180, 243, 250, 258, 276, 327
Antalya 174, 236, 250, 256, 347, 408, 422, 438, 465
Anteb 275, 300, 309, 317, 327, 340, 354, 394, 433, 434, 437
Anuş Tigin 100, 125, 451
Apa Tarkan 34
Arab Emiri 265, 266
Arab Hasanlar 290, 292
Arab Irakı 128, 156, 168, 172
Arab İbn Buheye 92
Arab Mehmed 398
Arab Oymakları 262
Arab Tayy 211
Arab Yöreleri 264
Arabgirlu 174, 310
Arabistan 13, 149
Arab-Şah 265
Arac 411, 422, 423
Aral 62, 63, 66
Aral Denizi 59
Aral Gölü 62, 63, 64, 65, 87, 123, 322, 348, 450, 461
Aralık-Dere 343
Aramud 53
Arap 5, 3, 4, 7, 10, 12, 30, 31, 35, 75, 76, 92, 110, 114, 118, 120, 126, 129, 132, 137, 189, 202, 212, 251, 265, 271, 302, 303, 305, 308, 309, 316, 354, 372, 380, 385, 390, 392, 393
Arapça 20, 67, 71, 221, 251
Araplı 436
Aras 442, 444
Aras Çayı 262
Araşlu 295, 440
Argıd-Kaş 346
Argu Ülkesi 49
Argun-Şah 456
Arık 69
Arıklar-Deresi 342
Arıklı 457
Aris Çayı 64, 68
Aristo 71
Arkı-Ardı 330
Arlat 165
Arnavutlar 7, 12
Arpa çay 4
Arpat Şeybli 437
Arslan 85, 91, 95, 138, 157, 293, 333, 334, 353
Arslan Beygu 87
Arslan Han 94, 133, 134, 149
Arslan Hatun 124
Arslan İlig 93
Arslan Şah 143
Arslan ul-besâsirî 118, 119, 120
Arslan Yabgu 94, 95, 96, 100, 101, 102, 105, 118, 122, 129
Arslan-Apa 420
Arslanı Câzib 97
Arslanlu-Virânı 238
Arslan-Oğlu Yakub 271
Arslan-Şah 272, 273, 334
Arslan-Taş 151
Arsun 374
Arşın 373
Artuç 51
Artuk Beğ 130, 151, 158, 159, 258, 321
Artuk-Âbâd 409, 412, 414, 419, 423, 424
Artuklu Hanedanı 258
Artuklular 130, 158, 159, 160
Artuk-Oğulları 225
Artuk-Ova 276
Aruk Candan 376, 404
Arulat 456, 459
Arz-nâme 293, 477
Arzu-Kanber 363
Âsârul-bilâd 476
Asi 276
A-si-ki 31
Ason 63, 71
Assâf Beğ 300
Assinler 26
Asya 6
Aşağı Barshan 54
Aşağı Nüşecân 49
Aşağı Seyhun 58, 59, 60, 62, 65, 66, 71, 135, 136
Aşağı Todurga 409
Aşağı Tuna 60, 89
Aşağı-Baş 440
Aşağı-Çavundur 416
Aşağı-Kınık 426
Aşanas 71
Aşga-Kayı 406
Aşga-Kızık 412
Aşık Garib 363

Âşık-Paşa-Zâde 347, 398, 473
Aşinalar 80
Aşnas 69, 71, 135
At Alanı 436
Ata Beğ Sevdün 244
Ata Bitikçi 366
Atabeg Zengi Taceddin Halac 55
Ata-Beğ 334, 350
Atala 411, 418
Atalay 349
At-Çekenler 198, 205, 208, 238, 319, 320, 330, 342, 347, 359
At-Güden Beğ 302
Atranos 420, 415, 425
Atsız 136, 137, 156, 452
Atsız Beğ 160
Attala 436
Avcı 310
Avize 407
Avnik 369
Avrupa 6, 12, 14, 15, 20, 389, 438, 446, 463
Avrupalı 216
Avşar 81, 133, 150, 151, 170, 185, 201, 209, 215, 225, 226, 232, 234, 235, 236, 237, 239, 242, 243, 244, 271, 273, 274, 275, 277, 278, 279281, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 309, 326, 332, 334, 349, 357, 381, 407, 410, 411, 427, 430, 432, 433, 481, 483
Avşar Beği 272
Avşar Çoban 297
Avşar oymağı 274
Avşar Ömer 411
Avşariyye 432
Avşarlu Eymir 340
Avşar-Ovacuğu 411
Avşar-Uşağı 298
Avusturya 13, 204, 250, 282, 292, 300, 304, 316, 327, 339, 398
Ay-Aba 142, 143, 144, 148, 461
Ay-Aba oğlu Toğan-Şah 145
Ayarnor 29
Ayaş 238, 300, 318, 345, 405, 410, 412, 413, 422, 425
Ayaz 460
Ayazmend 406, 411
Ay-Dervîş 465
Aydın 13, 209, 270, 286, 327, 328, 341, 358, 359, 405, 408, 410, 415, 419, 434, 436, 438, 467, 483
Aydın Beğ 329
Aydıncık 417
Ay-Doğdu 151, 271, 342
Ay-Doğmuş 276, 277, 278, 282
Ay-Doğmuş-Beğlü 282
Aydos 238
Aygır 392
Ay-Han 223
Ayıntab 313, 315, 467
Aymaklı 460
Ayn Arûs 306
Aynallu 439, 442
Aynedon 417
Aynud-Devle 49
Ayru-Damlu 239
Aytak 141, 143, 256
Ay-Tigin 143, 144
Ay-Tigin-i Süleymanî 129
Ayuldur 258
Ayvad 289
Ayvalı 418, 426
Az Budun 35
Az Tuluk 32, 34
Âzerbaycan 5, 56, 98, 106, 107, 108, 113, 117, 118, 129, 152, 154, 155, 158, 161, 162, 167, 168, 171, 172, 175, 176, 177, 184, 248, 249, 272, 312, 341, 353, 369, 370, 373, 394, 400, 401, 440, 441, 442, 443, 444, 445, 447, 481, 483
Âzerbaycan Bayatları 254
Azeri 481
Âzine Pazarı 413
Aziz-i Esterabâdî 323, 325, 326, 388
Azlar 26, 35
Azlar Oymağı 460
Azrail 376

-B-

b. Ay-Beğ ed-Devâdarı 366
b. Bedr 151
b. Erdeşir-i 471
b. Hoca Hasan 336
b. Muhelhil 151
b. Mustafa 336
b. Müeyyed-i Bagdadi 451
b. Zekeriyya 336
Baba İlyas Oğlu Mahmud Sultan 253
Baba İshak 178, 180
Baba İshak Türkmenleri 323
Babaeski 11
Baba-Hasan 315
Babur Mirza 315
Babür 77, 177
Babürlü İmparatorluğu 169
Bacı 410, 425
Bacmanlu 447
Badem Helvası 76
Bafra 323, 418, 423
Bâgın 147
Bağ Özü-Virançık 426
Bağa Tarkan 31
Bağdad 117, 118, 119, 120, 121, 122, 125, 126, 151, 155, 217, 251, 252, 271, 272, 273, 312, 330, 333, 349, 350, 351, 352
Bağras Kazası 258
Bağraş 29
Bahadır Hacı 263, 266
Bahadır Han 474
Bahâed-din 477
Bahaeddin Muhammed 135, 451
Bahaeddin Ögel 69
Bahar Kalesi 351
Baharlular 77, 169, 443, 447, 449
Bahri 282, 283
Bahrili Afşar 283, 286
Bahtiyar 138
Bakoç-Töre 339
Bakrat 368
Bakû 253
Bâlâ 285
Balabanlı 286, 302, 305, 310
Balândur 56
Balasagun 31, 44, 48, 50, 51, 52, 53, 78, 79, 84, 94, 134, 138
Balat 343, 406, 411, 415, 426
Balbal 33
Balhan 64, 88, 98, 100, 102, 104, 137, 142, 163, 164, 257, 455, 457, 458, 459, 460, 461, 462
Balhan Dağı 94, 99, 97, 103, 111
Balhan Oğuzları 100, 105
Balhan Türkmenleri 104, 105
Balıkesir 284, 322, 328, 409, 468, 480
Bâlis 306
Balkan 11, 12, 64, 89, 90, 222, 318
Balkaş 29, 51
Balkaş Gölü 59, 135
Balum-Bayad 407
Balya 410
Bam 148
Bamsı 373, 395
Barak Hâcib 212
Barak Han 212
Barak Reis 212
Baraklar 212, 306, 307, 308, 309, 316, 317, 433, 482, 483,
Baran 86, 343
Baratekin 62, 73
Barç Kend 70, 136
Barçılı 407
Barçın 70
Barçın Barşın 70
Barçın Hatun 70
Barçın Salur 70
Barçının Kök Kâşâne 70
Barçınlığ Kend 63, 69, 70, 71, 135, 136
Barçınlu 405, 414, 415, 421, 423
Barçuk 31, 53
Barı-Bay 243, 264, 265, 275
Barsgan Türkleri 31, 44, 61
Barshan 49, 61
Barşın Derya 69, 71
Barthold 68, 69, 71, 76, 78, 79, 84, 137, 165
Bartu'nun oğlu Sartak 63
Barulas 456
Basat 367, 373, 375, 376, 377, 382, 385, 386, 390, 403, 404
Basmıl 25, 33, 38, 42, 43
Basmıl Iduk Kutu 38
Basra 155, 156, 250, 272
Baş 407
Baş Çepni 417
Başı Açuk 368, 372
Başım-Kızdılı Çepnileri 328
Başım-Kızdılu 327
Baş-İğdir 423
Batı Anadolu 4, 5, 6, 711, 12, 13, 76, 201, 209, 234, 259, 429, 436
Batı Canik 324
Batı Gök Türk 20, 29, 30, 31, 45, 46, 50, 60, 61
Batı İran 106, 125, 127, 133, 177, 332
Batı Kara Hanlılar 133
Batı Moğolistan 1
Batı Türkleri 10, 31, 363, 400
Batı Türklüğü 164
Batı-Anadolu 157, 158, 182, 186, 193, 342
Bâtınî Yiva 350
Bâtınîler 125
Battal 292
Batu 59, 455
Batum 185, 330
Baverd 96, 99, 100, 104
Bay Biçen 379, 458
Bay Büre Beğ 373, 379, 389, 458
Bay Sungur Mirzah 77
Baya'ut 253
Bayad 170, 174, 185, 186, 226, 232, 235, 236, 238, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 274, 275, 407, 427, 430, 431, 439, 442, 449, 456, 483
Bayâdiyye 432
Bayad-Uyuğü 407

Bay-Afşar 410
Bayagut 465
Bayan-Timur 456
Bayıtlar 254
Bayat-i Mutlak 253
Bayati-i nejâd 252
Bayat-Salur 418
Bayavud 56, 57, 59
Bayavût Obası 58
Bayaz 229
Bayazit oğulları 217
Bayburd 324, 369, 414, 420, 455
Baycu 179
Bayezid 398, 484
Bayezid Kalesi 253
Bayındır 163, 164, 170, 187, 222, 225, 226, 227, 229, 232, 233, 234, 235, 236, 316, 317, 319, 320, 326, 337, 430, 343, 344, 346, 356, 357, 415, 427, 433, 456, 458, 464, 483
Bayındır Beğ 326
Bayındır Halil 308, 317
Bayındır Han 236, 315, 371, 373, 375, 381, 383, 384, 386, 389, 396, 397
Bayındır Kırık 270
Bayındırlu 318, 415
Bayındır-Şeyhlü 415
Bayrca-Kuyu 331
Bayırku 21, 27
Bayırlı 320
Bayımış 166
Baykal 1, 27, 43
Bay-Koca 316
Baylındriyye 318
Bayram 267
Bayram Ali Sultan 254
Bayram Beğ 302, 323, 324, 325
Bayram Hoca 260
Bayramlı Beyliği 324
Bayramlu 325, 326, 405, 409, 410, 413, 415, 417, 419, 422, 423
Bayındır han 368
Baz Kağan 23, 32, 33
Bazaniyye 431
Bebe-Afşar 410
Beberli 433
Becene 371
Beçene Elleri 66
Beçenek 229, 319, 416
Beçilü 247
Bedayi uz-Zuhur 265
Bedâyi'ul-ezmân 335
Bedâyi'uz-zuhûr 470
Bedenc 463
Bedevî 392, 393
Bedil Afşarı 284, 285
Bedir Han 297, 460, 461
Bedir Sultan 253
Bedirlü 414
Bedrama Kalesi 325
Bedred-dîn 351, 469
Bedreddin Dolderum 354
Begeşlü 298
Begil 383
Beg-Tili 229
Beğ Bazarı 413
Beğ Dili 81, 87, 163, 164, 174, 185, 194, 211, 212, 225, 226, 232, 233, 236, 242, 247, 301, 302, 304, 305, 306, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 316, 317, 346, 413, 427, 430, 431, 439, 433, 443, 447, 458, 464, 483
Beğ Dili Türkmenleri 303, 307
Beğ Doğdu 104
Beğ-Aba 461
Beğ-Arslan 154
Beğ-Böleği 339
Beğ-Diliyva 356
Beğlerbeği Kazan 389
Beğlik-Dere 359
Beğ-Obası 247
Beğ-Pazarı 411, 420
Beğ-Şehri 405, 407, 410, 413, 415, 417, 423, 425
Beğ-Tiginliler 160
Behçek üt-tevârih 473
Behisli 413, 424
Behislili Tanrı-Virmiş 265
Behisni 249
Behmeni 169
Behmenyâr 135
Behram 417, 420
Behram-Şah oğlu Muhammed-Şah 148
Behran Şah 328
Bekçi-oğlu Afşin 129
Bekçiyye 155
Bekdillü 443
Bekir Beğ 292, 300, 405, 421
Bekmişlü 303, 304, 309
Bektaş Han 297
Belâzurî 470
Belâzûrî Futuhul-Buldân 66
Belek 159
Bel-Ekşem 454
Belh 62, 110, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 145, 146
Belih Çayı 304, 306, 308
Bel-Virân 411, 426
Bengal 54
Benû Kilâb 262
Benû Şadî 262
Ber Kazan 71
Berayirlu 320
Berberîler 12
Berçeker 22
Berçem 152, 310
Berçem oğulları 160, 225
Berçik 22
Berdaa 175
Berde 372
Berdea 254
Berdesir 147, 149
Berdi Hoca 429
Bereket Halife 311
Berezin 254
Bergama 328, 407, 425
Berguşadî 449
Beriş 48
Berk Ağı 306, 451
Berkeşlik 319
Berkuk 242, 260, 261
Berlin 63
Bermek oğullarından Cafer 122
Berûket 52
Beş-Aşık Obası 268
Beşiri 259
Beşneviyye 117
Bevâzic 156
Bey Bazarı 416
Bey Obası 248
Beyat 155
Beyâyi'il- ezmân fi vekâyî 472
Beygu 48, 74, 94
Beygu Han 134
Beyhak 472
Beyhaki 73, 79, 94, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 109, 114, 116, 127
Beyikli 437
Beylekan 154
Beyrek 373, 376, 377, 382, 384, 386, 389, 390, 395, 399, 403
Beyrut 136, 261, 351
Beyştan 48
Beyzâ 51
Bezi 423
Bezirci 331
Bezm u Rezm 268, 471
Bıyıklı Mehmed Beğ 329
Biçek 227
Biçen Beğ 389, 390
Biçene 319
Biçer İğdiri 346
Biçerlü 310
Bidlis 330
Biga 405, 407, 410, 415, 423, 424, 425, 467
Biğlilig 50
Bilâd-ı Ca'ber 432
Bilbasî 228
Bilge 127
Bilge Beğ 131
Bilge Kağan 23, 24, 25, 28, 30, 33, 35, 36, 37, 38, 40, 41, 49
Bilge Kağan Kitabesi 24
Bilge Kutluk Kağan 38
Bilge Tigin Kitabeleri 36
Bilge Tonyukuk 34
Billüce-Kızık 412
Bin-Boğa 346
Binbas 93
Birdi Beğ 456
Bire 263
Birecik 224, 258, 314, 467
Birgi 405
Biruni 69, 79, 80, 83, 85
Bistam 145
Bisuut 165, 456
Bişanlu 314
Bişan-oğulları 276, 277
Bişkil 48
Bitlis 151
Bitlis-Erzen 158
Bizans 3, 4, 7, 9, 41, 60, 62, 89, 100, 101, 113, 114, 118, 122, 123, 124, 125, 127, 129, 132, 153, 157, 158
Bizans imparatoru Romanos Diogenes 124
Bizans Müverrihi Attalites 89
Bizans Uzlar 90
Boğalı 344
Boğaz Tatarı 199
Boğazca 375
Boğaz-Hisarı 406, 414
Boğaziçi 11, 124
Boğaz-İçi 385
Boğazlayan 197, 424
Boğdan 75
Bolçu 30, 34
Bolvadın 408, 411, 414, 417
Bolu 55, 56, 164, 201, 255, 268, 318, 322, 405, 408, 409, 410, 412, 413, 415, 417, 419, 424, 425, 468
Boran 313
Bosna 206
Bost Şehri 100
Bost Yolu 97
Bostan-Kırık 426
Bostanlu 238
Boşnaklar 7, 12
Boyacılu 319
Boyalu-Avşar 410
Boynu İnceli 437
Boynu Yoğun 344
Boy-Ovası 406, 409
Boyuluca 420
Boz Alan 359
Boz Doğan 324, 429
Boz Oğlu 435
Boz-Aba 160, 271, 334
Bozacu 322
Bozar-Kayı 406
Boz-Atlu 300
Bozca 245, 329, 431
Bozca Beğ 279, 243
Bozca-Dodurga 268
Bozca-oğlu Halil Beğ 245
Bozca-oğulları 242, 246
Boz-Doğanlar 213, 214, 215, 286, 287, 314, 347, 356, 416

Bozdoğan-oğlu 260
Boz-Geyiklü Dede 302, 303
Boz-Guş 201, 250
Bozkırlar 200, 203, 457
Boz-Koyunlu 302, 304, 305, 306,
Bozlu 302
Boz-Oklar 45, 133, 137, 138, 146, 164, 177, 185, 186, 191, 197, 204, 208, 222, 223, 224, 225, 232, 242, 244, 246, 249, 250, 268, 274, 283, 284, 285, 288, 298, 301, 302, 304, 310, 314, 317, 322, 328, 330, 337, 340, 343, 370, 375, 376, 377, 378, 379, 381, 382, 384, 385, 386, 387, 389, 391, 393, 395, 396, 398, 403, 404, 405, 407, 409, 413, 415, 417, 424, 430, 431, 468, 483
Boz-Oklu Oğuz 256, 258
Boz-Oklular 304, 430, 431, 483,
Boz-Ulus 193, 194, 195, 196, 208, 209, 211, 221, 236, 248, 250, 258, 266, 267, 270, 282, 283, 284, 286, 301, 302, 309, 312, 313, 314, 321, 327, 340, 432, 434, 437, 468, 479
Boz-Üyük 303
Böğrü-Delük 342, 343
Böğü Kağan 43, 44
Bökmen 406,
Börkün 393
Börlücc 412
Börü 65
Bucak-Avşar 410
Buda Dini 44
Budak 267, 403
Budak-Özü 408
Budist 462
Buğacık Melik 373, 403
Buğaç 375, 376
Buğra Han 52, 100, 380
Buğra Han Harun b. Musa 85
Buhara 22, 33, 47, 64, 84, 90, 93, 94, 134, 135, 339, 456, 472
Buhara Valisi Debusiye 92
Buhari 83
Buhayra Valiliği 264
Buhayra Valisi Katı 265
Buhayratu Harizm 63
Buhur 72
Buka 96, 98, 105, 107, 108, 117, 118
Buka Budraç 27
Buka-oğulları 151
Bulaç 52
Bulak 48, 51, 59, 62, 72, 78, 147
Bulan 256
Bulanık 319
Buldacı 129
Bulduklu Türkleri 155
Bulgar Halife 199
Bulgar Kralı Almuş 83
Bulgaristan 7, 11, 12, 72, 83
Bulgarlar 337,391
Bulverdi 439, 445
Bumin Kağan 28, 30
Bunsuzlu Eymürü 339
Bura 52
Burbur 448
Burckhardt 246, 247
Burdur 256, 415, 424
Burhan 437
Burkaslar 460
Burkurka 28
Burla Hatun 70, 372, 373, 384, 385, 389
Burma 463
Burnaz 406, 422
Burnaz Köprüsü 213
Bursa 11, 225, 322, 407, 415, 436, 437, 438, 468
Burtas 59, 460
Burucird 252
Buruncuk 322
Burusa 412, 414, 423
Busad 329
Busbek 398
Buveyhiler 129
Buyanlu-Avşar 411
Buzaçı 66
Buz-Donduran 279
Büğdüz 226, 229, 232, 234, 235, 348, 424, 427
Büğdüz Emen 373, 386, 387
Büğdüz Kuzucu 85
Bük-Tigin 156
Büveyh 108, 117, 119, 123, 126, 127
Büyük Anamuslu 436
Büyük Bâkiş 429
Büyük Balhan 461
Büyük Dâvud 141
Büyük Sakız 319
Büyük Ulduz 29
Büyük-Çepni 417
Büyük-Karacalu 302
Büyük-Kıpık 426
Büyük-Yıva 355, 356
Büyük-Yüreğir 422

-C-

Câber 259, 260, 261, 262, 264, 265, 266, 432
Cabı 460
Cacalu 433
Cadı-Oğlu 288
Cafer-Kulu Han 441
Câhiliye Devri 75
Câm-ı Cem-âyin 241
Câmi ud-duvel 471
Câmi ud-Tevârih 76, 77, 80, 85, 86, 90, 93, 139, 140, 164, 226, 335, 351, 364, 366, 370, 460, 473, 477
Can Beğlü 447
Canı Bek Han 459
Canıbek Sufi 278
Canıbek Sufi Malatya 281
Cânible 330
Canik 323, 405, 409, 410, 413, 415, 416, 417, 419, 421, 423, 468
Canik Çepnileri 330, 332
Canklar 270
Cebel 349
Cebel Bankışla 136
Cebel Karacuk 88
Cebûye 81
Celâl ed-dîn 150, 351, 352, 353, 456, 471, 477
Celâl ed-din-i Devvânî 293
Celâl ud-devle 117
Celâl ud-din 335
Celâl Zâde Mustafa 473
Celâleddin b. Yunus 349
Celâleddin Kök Sagun 134
Celâlî 13, 204, 205, 206, 207, 208, 216, 363
Celâlî başbuğu 205
Celâl-Zâde 402
Celâyir 155, 163, 165, 169, 170, 198, 439, 445, 456
Celayir Âdil Şah 63
Celâyir Sultan Ahmed 262
Cemal Karşı 67, 68, 70, 136
Cemlim 262
Cem-Sultan 241
Cemşid Sultan 296
Cend 67, 71, 80, 86, 87, 88, 93, 94, 101, 123, 134, 135, 136, 137, 454
Cend Hakimi Şah Melik 101
Cend Han 67, 88, 123, 451, 452
Cend Meliki 116
Cengiz Han 27, 59, 150, 176, 364, 455, 456, 462
Cerid 215, 289, 316, 432, 433, 435, 437
Cerid Bekir 308
Cermiyye 54
Cevâhir us sulûk 258
Cevdet Paşa 216, 247, 288, 292, 473
Cevheri 71, 83
Ceyhan 214, 215, 288, 344, 345, 357, 435, 458, 459, 460, 461
Ceyhanî 48
Ceyhun 28, 54, 62, 83, 85, 87, 91, 92, 94, 102, 103, 104, 111, 124, 134, 162, 163, 173, 189
Cezayir 12, 217
Cezîre 117, 258
Cibâl 112
Cicekli Hatun 371
Cid 62
Cihan Pehlivan 273
Cihan Şah 168, 169, 244, 275, 281, 284, 365, 366, 484
Cihân-âra 461, 472
Cihan-Beglü Şadlu 448
Cihangir 398
Cihangir Mirza 264
Cihângušy 471
Cihân-nâme 474, 476
Cihannümâ 80, 431, 474, 475
Cim 60, 62, 66
Cingöz-Oğlu 288, 291
Cirufi 147
Civanşir 439, 445
Cizre 63, 117, 258, 373
Coci 70
Coğrafya-i mufassal-i 347, 481
Colap 212, 306, 309
Constantin Porphyrogenitus62
Corycos 274
Cracca 274
Cubas 407
Cuci 457
Cumhuriyet 170, 186
Cumhuriyet Devri 224
Curbadâkânî 471
Curcan 50, 62, 106, 110, 112, 116, 141, 142, 143
Curcaniye 73
Cuvcan 100
Cuveşh 449
Cuveynî 58, 59, 69, 134, 135, 140, 145, 146, 257, 471
Cuzcan 100
Cuzcanî 96
Cüneyd 171
Cüzcanî 139, 144, 145

-Ç-

Çaça Senün 34
Çağatay 163, 184, 253, 276
Çağatay Keştil 449
Çağatay Kullar 459
Çağatay Türkleri 77, 394
Çağataylar 341, 442, 445, 454, 455, 456, 460,462, 465
Çağırğanlı 433
Çağrı Beğ 3, 74, 94, 100, 109, 111, 113, 115, 120, 121, 122, 123, 147, 389
Çağrı Han 134
Çaka 321
Çakal 436

Çakır 138
Çakıt 432
Çakmak 265, 343
Çakır-Bek-Dili 465
Çal 440
Çalışlu 213, 245, 329
Çambar 437
Çamlı-Bel 164
Çamlıdere 318
Çan 405, 423, 424, 425
Çanak 330
Çandırlu 328
Çankırı 186, 322, 468
Çapan-Oğlu 217, 247
Çapni 318
Çarığ 88, 451
Çarık 31, 53, 270, 339, 436
Çark Eymürü 339
Çarıklı 427
Çaruklug 223, 229, 270
Çarvar 348
Çatak 329
Çavdar 69, 348
Çavlı Candar 153
Çavuldurlar 162, 164, 226, 232, 233, 235, 236, 318, 320, 322, 338, 348, 416, 426, 427, 457, 464
Çavurçu 343
Çavuş 460
Çaycuma 256
Çayır-Afşar 411
Çayırcık 422
Çay-Kızık 412
Çay-Kuyu 300
Çekerek 328
Çekerek Çayı 322
Çekim 242, 243, 275, 279
Çelebi Mehmed 276, 309, 398
Çemişgezeklü 174
Çepni 8, 56, 168, 170, 174, 185, 194, 197, 198, 202, 211, 226, 229, 232, 235, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 417, 427, 437, 480
Çepni-Özü 331, 417
Çerendâb Saltan 460
Çerkesler 59, 160, 171, 175, 189, 264
Çerkeş 394, 420, 421, 426
Çerkez 283, 289, 291, 292, 373
Çınarcık 414
Çiçekli Hatun 457
Çift Hisar 331
Çift-bozan 204
Çigiller 46, 48, 49, 50, 65, 79, 133, 233
Çiğil Dağları 50
Çik 26, 43, 46,
Çilingirler 418
Çimen 419
Çin 20, 23, 24, 25, 26, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 48, 50, 65, 83, 138, 406
Çirik Kale 69
Çitmi 437
Çoban 59, 304, 317, 324
Çobanlı Türkmenleri 168
Çoğay kuzı 32
Çoğuniyye 336
Çoğunlu 336
Çolpan 242
Çomak 392
Çopan 59
Çopan Çor 29
Çopan Erkin 30
Çoplu 303
Çor 29, 59
Çorlu 11, 417
Çorum 183, 321, 322, 326, 331, 381, 405, 409, 413, 415, 419, 420, 421, 424, 425, 468
Çovaldur 229
Çönkeri 410
Çöp 57
Çörmük 337
Çörten-Hüyüğü 309
Çu 29, 30, 31, 40, 45, 49, 50, 51, 61, 65, 84
Çubuk 130, 158, 300, 318, 408, 409, 412, 413, 416, 423, 424, 425
Çuğrak 58, 87
Çuhr-ı Sa'd 385
ÇukUrfak 258
Çukur-Hisar 331
Çukur-Ova 4, 7, 8, 77, 157, 187, 191, 193, 194, 195, 196, 202, 208, 210, 212, 213, 214, 215, 216, 250, 268, 278, 280, 283, 284, 285, 287, 288, 289, 314, 336, 337, 344, 345, 346, 357, 358, 429, 435, 436, 468, 438
Çullular 201, 286
Çu-mu-poen 31
Çuna 249
Çungar 328
Çuş Başı 35, 36

-D-

D. Sinor 19
Dabanlu 440
Dâd Beğ 137, 138, 451
Dadal-Oğlu 165, 213, 215, 288, 398, 483
Daday 56, 406, 407, 411, 420, 423, 426
Dadlı 433
Dadya 343
Dağdağan Ağacı 65
Dakuka 151
Dalaman 8
Damad İbrahim Paşa 367, 470
Damğan 121, 129, 184
Damlaluca 300
Dânâ 105, 107, 108
Dânâ Beğ 297
Dana Halil 248
Dânâ Muhammed Beğ 297
Dangan 106
Danişmend 234, 321
Danişmend-nâme 321, 477
Darab 449
Daraçlu 409
Dârende 276
Darıcılar 201
Davud 138, 399
Dâvud b. Özer 432
Davud Çağrı Beğ 103, 104, 110, 113, 115
Dâvud Kethuda 245
Dâvud Obası 268
Dâvud Paşa 227, 251
Davudlu 440
Debûsiyye 101
Dede Garkın 314, 315, 433
Dede Karkınlı 437
Dede Korkut 6, 63, 64, 65, 74, 164, 225, 227, 241, 314, 315, 332, 337, 348, 363, 366, 368, 369, 370, 375, 384, 390, 395, 400, 434, 457, 458, 477
Dedem-Oğlu 307
Dehhân 476
Dehistan 143
Dekkân 169
Delhi Sultanlığı 56
Deli Budak 385
Deli Dumrul 375, 376, 390
Deli Dündar 343, 378, 382, 384, 386, 391
Deli Hasan 206
Deller 291
Delüler 282
Demâvend 448
Demenhur 264, 265
Demir Beğ 378
Demir Donlu 376, 404
Demir Gücü 378
Demir Yaylı 86, 373, 374, 403
Demirci Oğlu 164
Demir-Han 281
Demir-Han oğlu Fâris 280
Demirkapı 35
Demir-Kapu 345
Demir-Taş 243, 276, 279
Deñiz Kethüda 327
Dendanekan 73, 116, 122
Dendanekan Kalesi 114
Dendanekan Savaşı 115
Denizli 7, 8, 157, 181, 236, 238, 239, 336, 394, 436, 437
Denizli Kayıları 238, 239
Depe-Göz 367
Derbend 463
Derbend-i Kara-Belli 151
Derbsak 279, 280
Dere 408
Dere Kızık 412
Dere-i Karkın 413
Dere-Kınık 426
Dergeç 355
Derici 437
Destan 396
Deşt-i Kıpçak 271
Devceciler 313
Develi 412, 440
Develü 213
Deve-Taş 303
Devlet Şah 64
Devrekâni 411, 423, 424, 426
Devvânî 477
Deylem Emirleri 110, 117
Deylemli 108, 110, 119, 127, 128
Deylemli Alâ ud-Devle 105
Deylemli büveyh-oğulları 119
Deylemli Kâkâveyh 106
Dıh-i Çöb 57
Dımışk Hoca 430
Dırnaklu 310
Dış Oğuzlar 370, 376, 379
Dib Cenkşü 256
Dib-yavku 256
Dib-Yavku Han 315, 332, 337
Dicle 63, 373
Dih-i Nev 67
Dihistan 97, 103, 104, 116, 141, 143, 256
Dil-Çepni 330
Dimaşk 124, 156, 244, 259, 265, 267, 276, 277, 280, 301, 470, 476
Dimaşk Hoca 261, 262, 263, 266
Dimaşk Valisi 261
Dimleklü 302, 305
Dinli 460
Dinar 144, 145, 146, 148, 149, 160
Dinek 408
Dinever 108, 151, 333, 349
Dinyeper 89
Direk Tekür 373, 374
Dirse Han 373, 375, 376, 396, 399
Ditimli 434
Divân 383, 478
Divân Bedi 460
Divâne Kışlası 342
Divâneler 238
Divân-ı Emlâk 405, 424
Divan-ı et'ime 478
Divân-ı Halifî 405
Divân-ı Kınık 425
Divan-i et'ime 380
Divanu Lügâti't Türk 19, 22, 478

Divriği 277, 412, 413, 424
Divriğili Muhammed 336
Diyarbekir 8, 81, 117, 118, 123, 166, 169, 172, 227, 263, 264, 284, 303, 324, 414, 415, 431, 468
Diyarbekir Türkmenleri 196
Diyârbekriyye 315, 326
Diyar-ı Rûm 158
Dizek 92
Dizful 295
Dodanga 448
Dodengeh 448
Dodurga 226, 232, 234, 235, 268, 270, 409, 427, 464, 465
Doğancı-oğlu 243
Doğan-Hisarı 408, 414, 417
Doğan-Oğlu 310
Doğu 158
Doğu Anadolu 3, 5, 8, 11, 15, 101, 123, 221, 168, 202330, 367, 369, 370, 373, 393, 481
Doğu Arabistan 13
Doğu Gök Türk 2, 23, 26, 30, 32, 46
Doğu Hindistan 54
Doğu Karadeniz 330
Doğu Türkistan 1, 2, 28, 31, 45, 61, 161
Doğu Türkmenleri 259, 260
Doğu ve Güney Doğu Anadolu 174, 176
Dokuz 276, 314
Dokuz boy 192
Dokuz Boylu Oğuzlar 33
Dokuz İbrahim Ağa 292
Dokuz Oğuzlar 23, 35, 42,
Dokuz Tatarlar 42
Don Irmağı 60
Doğrul Kethüda 327
Dosuti Arabh 437
Doturga 268
Doymaduk 371, 378
Doğer Beğı 260, 261, 263, 266
Doğer Hasan Beğ 265
Doğer Obaları 260
Doğer Oymağı 266
Doğer Sâlım 430
Doğer Salim Beğ 259, 261, 266
Doğer-Deresi 409
Doğer-İli 409
Doğeriyye 432
Doğerler 162, 185, 225, 226, 232, 258, 259, 262, 266, 267, 322, 326, 338, 409, 427, 432, 483
Doğerlü 267
Doğerlü Yedi Beğ 304
Doğer-Oğlu 409
Döker 455
Döktüler 418
Dönâer 315
Döngelelü 213
Döri-Yol 432
Drama 11
Dubeys b. Sadaka 151
Dudriaga 268
Duduk 460
Duha Koca 373, 375, 376
Duharlu 369
Dukak 86, 373
Dulat Hoca 261
Dulgâdır oğulları 431
Dulkadır-oğlu Ali Beğ 280
Dulkadır oğlu Halil Beğ 260
Dulkadır oğlu Şah-Süvar 278
Dulkadırlı 173, 174, 186, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 202, 203, 207, 209, 210, 212, 213, 215, 243, 244, 248, 255, 257, 270, 275, 276, 283, 284, 286, 293, 299, 313, 314, 330, 340, 341, 344, . 447345, 346, 355, 388, 430, 432, 436, 444
Dulkadırlı Eli 221, 257, 295, 314
Dulkadırlı Türkmenleri 207
Dulkadırlı Ulusu 170, 340
Dulkadır-oğlu 242, 244, 245, 279
Dulkadır-oğlu Ali Beğ 279
Dulkadır-oğlu Mehmed 276
Dumbelu 439, 441
Dumrul 373, 375
Duprê 446
Durakh 331
Duran Beğ 292
Durmuş 267
Durmuş Han 311
Durmuş Naculu 355
Durun 457, 462, 463
Duyar Kethüda 321
Duymuş Kethüda 283
Düğerlü 267
Dülek Evren 386, 387
Dündarlı Eymürü 339
Dündarlu 267, 270, 314, 435
Dürer ül-üçân 367, 470
Dürkeş 256
Düstür-nâme 474
Düzen 375, 376, 387, 404
Düzmece İsmail 294
Düzmece Şah 204
Düzmürd 373
Düzmüş 330

-E-

Eberlüler 296
Ebi Dulef 77
Ebinor 29
Ebû Bekir b. Abdullah 366
Ebû Bekr 470
Ebû Bekr b. Miranşah 262
Ebû Bekr-i 293, 334, 335, 351, 357, 366, 471
Ebû Bekr-i Tihrani 262, 263, 264
Ebu Dehhân 77
Ebû Hayyân 137, 385, 478
Ebu İbrahim Muntasır 79, 87, 90, 91, 93
Ebû İshak 350, 353, 380, 381, 478
Ebû Kâlicar 107, 108
Ebu Muzâhim 30
Ebû Müslim 396
Ebu Nasr Muhammed 471
Ebû Nasr-i Zevzeni 99, 100
Ebû Sa'd Abdûs 98
Ebû Sa'îd 329
Ebû Sehl 106
Ebû sehl-i Hamdavi 106
Ebu Seyf 304
Ebu'l Asker 98
Ebû'l Bekr-i 471
Ebu'l Ferec 76, 351
Ebû'l Ferec Tarihi 109, 261
Ebu'l Gadir 259, 266
Ebu'l Gazi 63, 66, 162, 223, 229, 240, 254, 256, 257, 322, 338, 347, 371, 374, 390, 460, 474, 477, 457,461, 462, 463
Ebu'l Gazi Bahadur Han 70
Ebû'l Hasan Ali 471
Ebu'l Hasan Tak 92
Ebû'l Hasan-i Gülistâne 472
Ebû'l Heycâ 108
Ebû'l Kasım 472
Ebû'l-Feth Beğ 294, 295
Ebu'l-Hasanî 448
Ebû'l-Heycâ b. Rebîbût-Devle 107
Ebû'l-Kasım 270
Ebû'l-Nasr Ahmed b. Abd us-Samed 110
Ebu-İbrahim 92
Ebû-Riş 303
Ebû-Said 165, 167, 169
Ebül-Verdi 449
Ece-Bayındır 415
Eclâd 56
Ed-Dehhân 72, 73, 74, 75, 78, 81, 82, 83, 470
Ed-Devâdarî 367, 370
Ed-Dokmakî 243
Ed-Dürretül-muzi'a fi devletiz Zahiriyye 470
Edibüş-şuara 296, 482
Edik 394
Edirne 11, 217
Ediz 24, 33, 35, 36, 46
Ediz Budun 20
Edremit 420, 436
Efdaleddin-i Kirmani 125
Efdal-i Kirmani 149, 335, 472
Eflâkî 394, 472
Eftalitler 28
Eğirdir 238, 315, 347, 413, 424
Eğrek 373, 387, 399
Eğri-Gök 406
Eğri-Göz 426
Ekber Han 253
Eken-İğdir 423
Ekin-Başı 426
Ekizler 320
Ekrâd 159, 332
Ekrem Kâmil 224
Eksük 159
Eküz 319
El Âsâr ul-bâkiyye 85
El Guzziyye 25
El İstahri 25
El Teber 37
el-Asârul bâkiye 475
El-Ayni 469
El-Bayatî 241, 250
El-Beğli-Oğlu 165
el-Bekeriliyye 430
El-Berâni 86
Elberi 59
Elbeyliler 480
el-Birûni 475
Elbistan 174, 180, 186, 245, 258, 287, 304, 319, 417, 432
el-Câmi'ül-muhtasar 350
El-Cezire 57, 131, 155, 250, 251, 470
el-Eheriyye 430
el-Erakiyye 431
El-Esen Demiri 244
el-Evamirul-Alâiyye 323, 472
Elgen-Argı 330
Elgen-Viranı 342
El-Guzz 79, 97, 127, 160
El-Hamavî 151
El-Harizmi 478
Elığ Koca 373, 378, 387
El-kâim bi emrillâh 124
el-Kâmil fi't-târih 470
el-Kancaliyye 431
El-Kanunu'l-Mes'ûdi 69, 475
El-Kayetü'l Hadise 67
Elkas Mirza 311
el-Kenduliyye 431
Elliciler 201
el-Makrizi 471
Elmalu 415, 419, 420
El-Mehdi 65
El-Meliku'l-Müeyyed Şeyh 280

rahîm 119
sâfi 336, 470
ar ud-duvel 351
Mukaddesi 49, 52, 76
el-Multazam fi târihil-umem 470
El-Muntazam 127
El-Muzâf 150
El-Muzâf ilâ bedâyi'ül-ezman 335
El-Müsterşid 151
el-Nesevî 471
El-Ömeri 475
el-Özeriyye 430
Elsüz-Pîrî 317
El-tûz 116
El-Utbi 87, 92, 93,
Elvanlu 317
el-Veled uş-şefik 472
Elvend Beğ 173
Elvend Han 293, 294, 295
Emba 60
Emen Beğ 294, 348
Emenlik Beğ 281
Emet Kethüda 338, 355
Emet Suyu 65, 373
Emevî 4, 5, 114, 123
Emîr Bedreddin 354
Emîr Beğ 244
Emir Çavlı 333
Emîr Çavuldur 321
Emir Döğer Mahmud 265
Emîr Ebû'l Heycâ el-Hezebânî 108
Emir Hacı 310
Emîr Hamîd 456
Emir Han 294, 295
Emir Hüseyni Halac-ı 55
Emîr İhtiyaretttin Muhammed Halacî 54
Emir İlyas 262
Emîr Kazgan 455, 456
Emîr Kıfçak 151
Emir Muzaffer ud-din-i 336
Emîr Müeyyed Ay-Aba 141
Emir Perçem 350, 353
Emir Sâlim 260
Emîr Şah Beğ 252
Emir Şemseddin Kara-Beli 151
Emir Şumla 273
Emîr Yaş-Bek 278
Emir Zengi Candar 154
Emirâhûr Pîrî Abdûs 100
Emîrân 265, 266, 273
Emir-Dağı 319
Emirgân 385
Emîr-Güne 385
Emirlu 170
Emlâk 409, 417, 421, 422
Emrânlu 439, 444
Emtleklu 303
Emvarlu 439, 444
Eñse Koca 387
Enba 62, 66
Endülüs 128
Enguzlü 328
Enkış 66, 371, 378, 384, 457
En-Nâsır li-dinillâh 273, 351
en-Nucûmuz- zâhire 470
Enveri 146, 474
Er Sarıları 162
Er-Basgan 129, 130, 153, 156
Erbil 156, 168, 227
Erbil-Hemedan 168
Erciş 330
Erdebil 154, 170, 171, 190, 444, 447
Erdelân Kürd 403
Erdem 129
Erdene Beğ 268
Er-Doğdu Han 296, 297
Ereğli 238, 337, 418, 423, 424
Erence 238
Ergani 324
Ergavun 407, 411, 412, 415, 418, 420, 423, 424, 426,
Ergoma 410, 413, 419, 424
Erivan 253, 385, 441, 442, 445
Erke Bulag 51
Erki Han 315
Ermenek 180
Ermeni 4, 7, 8, 77, 82, 107, 108, 131, 175, 180, 201, 202, 216, 222, 274, 288
Ermeni krallığı 157
Ermeni Kralı Hetum 63, 68, 136
Ermeni Müverrehi Aristagues 82
Errân 113, 153, 155, 158, 168, 172, 177, 180
Errân Türkmenler 167
Er-Sarı Bay 338, 454, 455, 458, 459,
Er-Sarılar 162, 227, 457, 461, 463, 464
Er-Taş 120
Er-Taş Yusuf 116
Ertene 268
Ertuğrul Beğ 240, 241
Erzincan 158, 169, 173, 174, 178, 277, 324, 325, 423, 432
Erzurum 8, 158, 178, 193, 353, 369, 405, 408, 410, 414, 415, 420, 421, 423, 455, 468
Es'ad Efendi 471
Esed-Âbâd 108, 298
Esen 348
Esen Beğ 268
Esen Kutluğ 166
Esenceli 355
Esenlü 268, 322
Esfuzar 296,297
Esim 32
Eski Türkler 50, 53, 61, 74
Eski Türkmen 441
Eski Yörük 437
Eski-İl 330, 411, 414, 418
Eskiler 414
Eskişehir-Söğüt 469
Eslemez 278
es-sânî 430
Ester-Âbâd 55, 297, 315, 338, 341, 342, 444, 458, 460, 461, 463, 464, 465, 471
Eşkinciler 195
Eşme 436
Eşpek 437
Etrek 72, 240, 313, 338, 341, 458, 461
et-Taberi 471
Et-Teskif 429, 430
Et-Tevessül İlet-Teressül 135, 451, 477
et-Tuğrali 376
Evdokya 325
Evlâd-ı Fâtihân 12, 480
Evliyâ Çelebi 227, 228, 306, 316, 462, 476
Eylik Koca 386
Eylüce-Alşar 411
Eymir-Hanlu 420
Eymirlu 420
Eymür 81, 162, 163, 164, 225, 226, 229, 232, 233, 234, 235, 314, 322, 326, 338, 339, 340, 341, 342, 347, 419, 420, 427, 434, 461, 465,
Eymür Şir 341
Eymür-Bağı 420
Eyyubiler 131, 160
Eyyub-İli 405, 408, 409, 415, 418, 421
Eyyublular 158, 160
Ezgenti Kadaz 36
Ezgiş 31, 53

-F-

F. Köprülü 54
F. Sümer 165, 177
Fahr ed-din 353, 472
Fahr ul mulûk Beygu 116
Fahred-din İbrahim 350
Fahreddin Mübârek Şah 225
Fakihlu 303
Fârâb 61, 68, 69, 71, 78, 83
Fârâb-Kence 450
Fâris 281
Fâr-Medânlu 443
Farnas 408
Fars 10, 22, 34, 55, 67, 72, 79, 92, 93, 125, 127, 145, 147, 150, 151, 160, 167, 172, 222, 251, 271, 272, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 318, 332, 334, 335, 336, 347, 351, 440, 441, 442, 444, 445, 446
Fars Atabeğleri 333
Fars Bölgesi Oymakları 449
Fars Hakimi Zengî 272
Farsak 435, 436,
Farsça 175, 190, 391, 396
Fars-Medânlu 439
Faruk Sümer 19, 64, 67,
Faş 368
Fâtımî 123
Fâtih 172, 208
Fâtih Sultan Mehmed 336, 359, 397
Fatimî 132, 133, 156
Fatma 375
Fazlullah b. Ruzbihân 472
Fellahlar 22
Fenâ Husrev b. Mecdüddevle 108
Fenâ Hüsrev 108
Fenah 296, 297
Ferahiye 50, 51
Ferâve 96, 100, 103, 104
Ferâve Çölü 111
Ferâve Kervansarayı 97
Ferec 242, 262
Fereyden 442
Fergana 31, 53, 93, 94
Ferhad Han 294
Feriz Beğ 212
Ferraşhâne 312
Ferruh-Şah 149
Ferudun Beğ 266, 478
Fesa 449
Feth Ali Han 254
Feth Ali Paşa 445
Feth Ali Şah 440, 441, 460
Fetheddin 354
Fezleke 474
Fındık 319
Fırat 6, 123, 173, 201, 233, 234, 243, 276, 306
Fırkai- İslâhiyye 247, 289, 292
Fırka-i Islâhiyye Rakka 286
Filistin 3
Fîrdevs-Oğlu 410
Firûz 411
Firuz Beğ 302, 304, 305, 306, 307, 308
Firuzlu 328
Fîrûz-Şah 456
Fransa 58, 66, 75, 82, 90
Fransız 187
Fransızca 257
Frenk-Hisarı 419
Frenkler 132
Fuad Köprülü 50, 57
Furi 27
Futûhul-buldân 470
Fuzûli 241, 251

-G-

Gaffarî 294, 295, 297, 461, 472
Gaflet Koca 375, 386
Gani Beglü 440
Gânim Beğ 304
Garcistan 143
Garkın 313
Gars ud-din 274
Gâvur 302, 345, 357
Gay 240
Gayır-Hanlu 337
Gayri Müslim Türkler 69, 84
Gazan 19
Gazan Han 19, 166, 363
Gazan Sultan 373
Gazgurd 64
Gazi Antep 306, 480, 482
Gazi Rüstem b. Ali 143
Gaziler Ovacığı 418
Gazne 2, 54, 74, 79, 85, 87, 95, 97, 99, 103, 111, 113, 114, 115, 116, 127, 128, 131, 143, 145, 146, 150
Gazneli Devleti 100, 102, 104, 105, 120
Gazneli Elçisi 104, 111
Gazneli Hakimiyeti 102
Gazneli Hükümdarı 98
Gazneli Kumandanları 100
Gazneli Mahmud 85, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 105, 388
Gazneli Mes'ud 121
Gazneli Ordusu 98, 99, 103, 104, 109, 100, 111, 112, 122
Gazneli Sultan Mes'ud 141
Gazneli Valisi Taş-ı Ferraş 106
Gazze 180, 243
Gazzî-Mekkî 476
Gazzî-Mekkî Seyahatnamesi 224
Gebe 320
Gebeciler 238
Geçlik 285
Geçmez 406
Gedâ Ali Sultan 253
Gedeğra 412, 416
Gedik 197, 246, 249, 250, 422
Gedüs 419
Gekboza 408, 412
Geldigelen 405
Gemerek 288
Gence 58, 153, 175, 238, 254, 354, 372, 441, 468
Genceli Avşar 286
Genduman 449
Gerçelik 310
Gerdizî 25, 46, 52, 56, 75, 79, 85, 87, 91, 92, 96, 97, 98, 114, 104, 127, 472
Gerede 55, 56, 164, 363, 405, 415, 417, 418
Gerinisli 437
Germişan 393
Germsîr 149
Gerrus 448
Gevher-Âyin 129
Geygel 437
Geyikler 250, 406
Geyikli 434
Geyve 407, 414
Gezevid 412, 422, 426
Gilzay 56
Giyaseddin Keyhüsrev 347
Giz Oğlu 105, 155
Gîlân 173, 249, 443
Gird-Kuh 129
Gird-kuh kalesi 121, 122
Giresun 56, 323, 326, 417
Giresun-Torul 328
Girih-rûd 252
Girmasun 330
Gobi 1, 43, 46
Golkonda 169
Gor Devleti 139
Gor Topluluğu 54
Gorh Hükümdarı 139
Gorlu Hanedanı 131
Gorlular 54, 131, 139, 144, 145
Govbaz 448
Göçebe Oğuzlar 88
Göç-Eri 357
Göçer-Karkın 313
Göçer-Kızıklar 300, 301
Göçü 405, 407, 410, 417, 423
Gök Börü 156
Gök Musalı 436
Gök Taş 96, 98, 99, 105, 107, 108, 117, 118
Gök Türk 1, 2, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 27, 28, 30, 32, 34, 35, 36, 38, 39, 40, 41, 43, 46, 74, 89, 125, 127, 396, 397, 398, 400, 481
Gök Türk Kitabeleri 20
Gök-Börü 168
Gökçe Musa 262, 263, 264, 266
Gökçeli 317, 246
Gök-Han 315, 318, 384
Gök-Köy 238
Göklen Türkmenleri 348
Göklenler 163, 240, 317, 341, 458, 461, 464, 465
Göklü 163
Gök-Mescid 169
Gök-Pınar 319
Göksun 314
Gökten Topluluğu 270
Göktürk Hanedanı 80
Göl Tigin 45
Göl-Hisar 331, 405, 408, 409, 411, 414, 415
Göl-Pazarı 423
Gömeç 379
Gönen 425
Görcikli 339
Görlü Beğ 279, 280, 281
Gördük 421
Gördülü Kerim 308
Gördüs 407
Görele 328
Göşçi 437
Göynük 277, 412, 415, 425
Gözüceklü 247
Gurbet 58, 354
Gurerut-tevârihil-ezmân 367, 470
Gurgurum 410
Gurr 45
Guzgâ 100
Guzide 472
Guzoğlı 105
Guzz 160
Güç-Doğan 271
Güç-Toğan 151
Gülistan 335
Güllü-Bayındır 415
Güllü-Köy 424
Gülnar 346, 356
Gümülcine 11
Gümüşhane 324
Gümüş-Tigin 129
Gün 303
Gündeşli-Oğlu 165
Gündeşlü 340, 447
Gündoğmuş 267
Gün-Doğmuş Sultan 312
Gündüz 278, 279, 280
Gündüzlü 242, 295, 431, 327, 355
Gündüzlü Avşarları 280, 281, 282, 295, 298
Gündüz-oğlu Gördü Beğ 276, 279, 280
Gündüz-Oğlu Mehmed Beğ 280
Gündüz-oğlu Ömer Beğ 243
Gündüz-oğulları 275, 278, 279, 280, 281
Güneç-Bayraktar 309
Güneçle 309
Günelü 337
Güneş 303, 305
Güney Anadolu 3, 6, 75, 221, 247, 307, 483
Güney Arabistan 13
Güney Batı 437
Güney Batı Anadolu 12, 193
Güney Doğu Anadolu 4, 5, 8, 11, 117, 158, 159, 281, 329
Güney-Azerbaycan 177
Güneybatı İran 133
Günü 238
Gün-Yüzü 414, 421, 423
Gürcistan 123, 159, 332, 368, 372, 383
Gürcü 7, 107, 113, 125, 153, 175, 332, 368, 372
Gürgen 148, 163, 240, 313, 338, 341, 342, 458, 461
Gürgenç 62, 123
Güvercik 320
Güvercinlik 319
Güvey 389
Güzel 277
Güzel Beyli 437
Güzel-Hisar 407, 419

-H-

Habeşî 451
Hâbil 321, 329
Hâbillu 319
Hâce Ebun-Nasr Ahmed 98
Hacı Ahmed Beğ 214
Hacı Ali 304, 306
Hâcı Alilu 447
Hacı Bayram Eymürü 339
Hacı Beğ 292, 441
Hacı Bektaş 178, 188
Hacı Bektaş Veli 302, 314, 323, 394, 402, 414, 478
Hacı Bektaş-i Veli 250
Hacı Emîr Beğ 325, 326
Hacı Hasan 435
Hacı İbrahim 205
Hacı İvaz 283
Hacı ivaz oğlu 283, 291
Hacı Kadir Beğ 339
Hacı Kethüda 283
Hacı Mahmud Râdif 327
Hacı Mustafa 291, 292
Hacı Mustafa Ağa 292
Hacı Mustafa Beğ 292
Hacı Süleyman 245
Hacı Süleyman Kethüda 340
Hacı Şeyhli 437
Hacı Uveys Beğe 252
Hacı Zekeriya 300
Hacı-İbrahim 314
Hacı-Kaya 338
Hacılar 211, 288, 439, 444
Hacılu 239, 250, 337
Hacı-Mahlı 309
Hâcib Beg-Doğdu 103
Hâcib Bilge Tigin 94, 99
Hacibler 76
Hâcip 154
Haçlı seferleri 157, 158, 182
Haçlılar 125, 126, 151, 152, 156, 157, 159, 180, 353
Hâfiz-i Ebrû 262, 263, 472
Hafik 58
Hakaniye Türkçesi 46, 51
Hakbendelükler 301
Hakk 240
Halac-ı Kâbir 55
Halacistan 55
Halacıyye 54
Halaçlar 53, 54, 55, 56, 139, 223, 234, 313, 439, 445, 447, 448, 481

Halaç Şâhilu 55
Halaç Türkleri 167
Halaçoğlu 56
Halbiya 326
Haleb 3, 8, 123, 124, 133, 156, 157, 174, 185, 192, 205, 210, 224, 242, 243, 245, 246, 247, 259, 260, 261, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 285, 299, 301, 303, 304, 306, 345, 349, 353, 354, 357, 433
Haleb Döğeri 266
Haleb Türkleri 431, 446
Haleb Türkmenleri 170, 174, 175, 193, 194, 196, 209, 210, 211, 236, 245, 247, 248, 266, 281, 285, 286, 293, 300, 301, 302, 303, 304, 305, 313, 314, 316, 319, 320, 327, 339, 345, 346, 348, 355, 358, 430, 432, 436, 442, 444, 468
Haleb Türkmenleri Bayadı 245
Haleb Valisi 265
Haleb Valisi Çekim 263
Haleb Valisi Rağıb Paşa 267
Haleb Valisi Tokmak 262
Haleb Valisi Yol Boğa en-Nâsiri 260
Halhal 296
Halhalî 130
Hâlid Beğ 316, 317
Halife el-Kâil biemrillah 75, 120
Halife el-Mehdi 65
Halil 276, 292, 329
Halil Beğ 243
Halil el-Zâhiri 301
Halil Han 294, 295
Halil Mirza 293
Halil Sultan 294, 341
Halil Zâhiri 431
Halil-Oğlu 290
Halil-Paşa Oğlu 291
Halizm 72
Halka Avlu 255
Halka Evli 233, 255
Halka Havlu 255
Halkalı 255
Halkalu 328
Hallaç 380, 448, 478
Halluli 50
Hama 210, 358, 359, 384, 432
Hama Döğeri 266
Hama-Humus 336
Hamdullah Müstevfi 87
Hamdullah-i Müstevfi 125, 271, 223, 335, 351, 352, 380, 472, 475
Hamed 306
Hamed il-Abbas 305
Hami 28, 44
Hamid 238, 257, 258, 313, 315, 317, 331, 337, 347, 405, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 414, 415, 416, 420, 423, 424, 425, 468
Hamideli 174
Hamidlü 210
Hammet 228
Hamse 254, 298, 440, 444, 448
Hamsi Köy 324
Hamudlu 320
Hamza Beğ 170, 358, 270
Hamza-Hacılu 170, 209
Han Oğlu Melik Hârun 133
Han Ulusu 456
Han Uruz 384
Han-Çobanlu 439, 445
Handân 102
Hanefi 289, 380
Hanefi Mezhebi 67, 72
Hanlı Türkmenleri 455
Haraçuh 63
Hara-Kanlu 447
Harbende 301
Harbendelu-Hüdabendelu 251
Harbendelü 174, 311
Harbendililer 437
Haremeyn uş-şerifeyn 301
Harizim Şah Tekiş 58
Harizm Şahlar 57, 58, 64, 67, 69, 71, 85, 87, 102, 116, 125, 134, 135, 144, 147, 149, 150, 155, 159, 239, 257, 256, 257, 301, 350, 351, 353, 451, 452, 453, 481
Harizm 58, 73, 80, 85, 88, 94, 101, 102, 103, 116, 123, 135, 143, 144, 145, 184, 239, 339, 451, 456, 457, 458, 460, 462, 463
Harizm Aslan Balu 90
Harizm Gölü 63
Harizm Hakimi 115
Harizm Hükümdarı İsfendiyâr Han 257
Harizm Şah Altun-Taş 101
Harizm Şah Celâleddin 54
Harizm Şah Celâleddin Mengüberti 58
Harizm Şah Muhammed 136
Harizm Türkmenleri 103, 227, 255, 455
Harizmi 45, 52, 58, 59, 60, 62, 81, 83, 147
Harizm-tül boyları 123
Harizm-Şah Harun 100, 101, 102
Harizm-Şah İl Arslan 142, 143, 256
Harizm-Şah Tegiş 70, 125, 145, 146
Harluhiyye 25, 48
Harmandalı 437
Harput 8, 158, 429
Harrakân 55
Harran 211, 262, 306
Harşit Çayı 325
Hârun 102
Hâruniyye 316, 319, 340, 415
Has Beğ 271
Hasan 206
Hasan Ali Fakih 320
Hasan Beğ 171, 244, 248, 259, 264, 266, 288, 293, 294, 304, 460, 461
Hasan Han 294
Hasan Kethüda 358
Hasan Paşa 205
Hasancılu 249
Hasan-Dağı 418, 424
Hasan-Eli 457, 464
Hasan-i Rumlu 252, 293, 295, 297, 311, 331, 472
Hasansalu 440
Has-Beğ 154
Hassa 278
Hatay 248, 394
Hatice 124
Hatun 263, 426
Hatun-Kayı 406
Hatun-Saray 406, 407, 415
Havadis ud-Duhur 265, 470
Haves 92
Havzalar 418
Haydar Âbâd 69, 71, 76, 169, 470, 475
Haydar Beğ 247, 311, 312
Haydar Çelebi 266
Haydar Kulu Sultan 295, 311
Haydarlu 309, 440
Haydugöl 29
Hayl-Yiva 355
Haym 48
Haymana 270, 286
Hayra-bolu 11
Hayyat 418
Hazar 1, 28, 41, 59, 60, 61, 62, 64, 66, 82, 83, 94, 89, 136, 137, 163, 222, 253, 321, 348, 442, 458, 459
Hazar Meliki 83
Hazar Ötesi Türkmenler 63, 74, 142, 161, 163, 164, 165, 170, 233, 234, 239, 240, 255, 317, 322, 332, 338, 341, 347, 363, 366, 393, 450, 454, 456, 459, 460, 461, 463, 464, 465
Hazinedarlu 440
Hazna 307
Hazret-i Hüdâvendigâr 302
Hedavend 447
Heftâze Bülân 120
Hemedan 105, 106, 107, 108, 110, 112, 113, 127, 128, 129, 130, 252, 272, 298, 313, 334, 349, 350, 440, 441, 442
Hemedan Bölgesi Oymakları 448
Hemedanlı Sunkur 272
Herat 111, 112, 113, 115, 116, 141, 143, 144, 190, 338
Herbendeliler 430, 431
Herbendelü 444
Hezebânîler 108
Hezebâniyye 107
Hıfçak 56, 57, 58, 87
Hırhız 25
Hıristiyanlar 7, 9, 12, 15 , 216, 201, 202, 216, 228, 240, 383, 451
Hıruslu 174
Hish ul-Ekrâd 316
Hısn Keyfa 259
Hısn Keyfa Eyyubî 259
Hısn-ı Mansur 411, 426
Hısn-Keyfâ 158
Hızır Oğlu İshak Oğlu Tûtî 137
Hızır-Çura 459
Hızır-Eli 163, 458, 459
Hızır-Hacı 319, 320
Hızırlu 249
Hie-li-kağan 32
Hikâyet-i cihangîr-i û 477
Hille 251
Hille Arab 151
Hille hükümdarı Dubeys b. Mezyed-ul Esedî 118
Himmet 329
Hind 13, 114, 149
Hindistan 54, 56, 93, 95, 99, 105, 131, 169, 179, 190, 200, 253
Hindliler 110
Hindu Han 257
Hirgili 51
Hisar 331
Hisar-Tak 256
Hive 162
Hoca Ali Şeyh 302
Hoca Fakihlu 285
Hoca-Yunus-oğulları 356
Hocend 93, 94
Homa 422
Horasan 2, 5, 28, 31, 54, 55, 65, 72, 73, 76, 85, 87, 90, 92, 93, 95, 96, 97, 98, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 109, 110, 112, 115, 117, 122, 123, 132, 133, 134, 135, 137, 141, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 155, 158, 159,

162, 163, 164, 169, 177, 201, 240, 253, 256, 257, 295, 296, 297, 298, 318, 338, 359, 380, 394, 440, 441, 442, 445, 453, 455, 457, 458, 460, 462, 463, 465, 471
Horasan Divan Reisi Sûri 100, 103
Horasan Emîri 114
Horasan Oymakları 449
Horasan Şair Nâsir-i Hüsrev 87
Horasan Valisi Abdullah b. Tahir 65
Horzum 239, 317, 347, 436
Horzumlu 347
Hotenli 50
Hoy 154, 168, 352, 354, 441, 445
Hoyran 415
Hoyransiroz 405
Hozan 267
Huar 440
Huda Bendelü 310, 444
Hudu Dağı 319
Hudûd-al-'âlem 482
Hududu'l Âlem 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 57, 58, 62, 67, 68, 69, 72, 73, 78, 80, 82
Hudûdul-âlem 475
Huen-Çang 50
Hui-ho 45
Hula 411, 426
Hulefâ Beğ 199
Hu-lu 30
Hu-lung-lu 39
Hulvan 151, 349
Hulvan-Dinever 167
Humar Taş 98, 99
Humar-Tigin 128, 129
Humus 210, 276, 339, 358, 432, 434
Humus Valisi Hasan Beğ 265
Hunlar 1, 41, 399, 462
Hurşâbi 449
Hurşid 460
Hutal 437
Hutlu-Bars 272
Huvâr 106
Huvâre 68, 80
Huzistan 133, 150, 151, 242, 271, 272, 273, 293, 295, 298, 299, 333, 334, 440
Hüda Bendelü 439, 414, 447, 448, 450
Hüdândiğar 322, 405, 407, 408, 409, 411, 412, 413, 414, 415, 416, 417, 420, 421, 423, 424, 425, 468
Hülagu 20, 179, 335, 351
Hüsam ed-din Halil 351
Hüsâmeddin Barçınbğ 70
Hüseyin Ali Beğ 253
Hüseyin Beğ 260, 264, 276, 277, 278, 297, 341, 356
Hüseyin Çelebi 305
Hüseyin Han 342
Hüseyin Kethüda 316
Hüseyin Paşa 305
Hüseyin Sultan 297, 341
Hüseyin Şeyh 277
Hüseyinler 319
Hüseyin-Ova 407
Hüsrev Paşa 303, 312
Hüsrev Sultan 297
Hz. Peygamber 14
I. Mehmed Beğ 388

-I-

I. Selim 238, 320, 330, 331, 337, 342, 355
Iduk Kut 25, 39
Iğdirler 348
II. Abbas 312
II. Abdul-Hamid 241
II. Aleksiosun 323
II. Bayazıd 238, 250, 268, 270, 310, 314, 317, 337, 346, 347, 355, 356, 342
II. İzz ud-din 354
II. Murad 225, 228, 240, 342, 365, 366, 402
II. Perçem 350
II. Selim 245, 248, 270, 283, 285, 309, 316, 321, 336, 340, 355, 358
II. Şah İsmail 250
II-Arslan 135
III. Ahmed 254
III. Aleksios 324, 325
III. Murad 245, 303, 331, 340
III. Sarı-Eymir Oğlu İsa 341
III. Tuğrul 154
Ilgun 50, 343, 407, 409, 410, 415, 418
Ilıca 415
Imil 29
Irak 63, 107, 117, 119, 120, 128, 145, 153, 154, 155, 250, 251, 255, 260, 264, 330, 333, 350, 373, 443, 446, 453, 483
Irak Bayatları 251
Irak Oğuzları 99, 104, 105, 106, 108, 113, 117, 118, 122
Irak Selçuklu Devleti 125, 143, 151
Irak Türkmenleri 101, 103
Irak-ı Acem 107, 110, 112, 113, 350
Irak-ı Aral 127
Irla 408, 409, 415, 418
Işığ Göl 133
Işığ Göl 28, 29, 31, 40, 44, 48, 49, 60, 61, 63, 84,
Isparta 313, 319, 405, 408, 409, 424, 478
IV. Murad 312

-İ-

İbaç-Oğlan 456
İbe Sultan 248, 249, 293
İblis 331
İbn Âcâ 470
İbn Battuta 187, 476
İbn Bibi 354, 380
İbn Devâdarî 367, 470
İbn Dul'gâdır 431
İbn Fadlân 62, 72, 73, 74, 75, 77, 78, 81, 82, 83, 375, 379, 389, 391, 476
İbn Funduk 86
İbn Hacer 260, 262, 470
İbn Hallikân 156, 478
İbn Hassül 470
İbn Havkal 62, 67, 68, 69, 72, 78, 136, 475
İbn Huddadbih 45, 48, 53, 54, 56, 58, 61, 64, 66
İbn İlyas 265, 394
İbn Kadı Şuhbe 261, 470
İbn Kesîr 80
İbn Kutlu Beğ 431
İbn Said 238, 323, 475
İbn Sastâ 243, 470
İbn Sina 83
İbn Tağrı-Birdi 262, 263, 264, 265, 280, 281
İbn Şeddâd 470
İbn ul Esîr 47, 65, 76, 86, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 101, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 114, 116, 117, 118, 123, 127, 133, 135, 136, 137, 139, 140, 141, 143, 144, 145, 151, 152, 154, 160, 168, 241, 271, 272, 333, 349, 351, 352, 452, 470
İbn ul Cezvi 76
İbn ul Furat 261
İbn ul-Adim 470
İbn ul-adîn 124
İbn ul-Cevzî 127
İbn ul-Fakih 392
İbn ul-Kassab 273
İbn Vâsıl 470
İbn Iyas 470
İbn-i Bibî 181, 393, 472
İbn-i Bidi 323
İbni Funduk 472
İbn-i İsfendiyâr 143, 350, 472
İbn-Said 181
İbn-Tağrı-Birdi 336, 470
İbn-ul Ezrak 118, 470
İbnul Fakih 54, 475
İbnul-Cevzî 470
İbnus-Sâi 350, 470
İbnü'l Kalâlisi 133
İbnül-Cevzî 89
İbrahim Beğ 236, 248, 291, 292, 344, 345, 398
İbrahim Han 251, 252, 445, 461
İbrahim Kafesoğlu 101
İbrahim Mehmed Bey 329
İbrahim Paşa 398
İbrahim Tamgaç Han 134
İbrahim Yınal 102, 109, 116, 117, 118, 119, 120, 127, 128, 389
İbrahim Yınal Selçuk 102
İcâbeti's-sâil 429, 430
İç Oğuz 338, 370, 376, 379, 389
İç Salur 338
İçel 437
İç-İl 255, 301, 310, 314, 317, 331, 346, 347, 355, 356, 407, 411, 417, 423, 464, 468
İçki Salur 456, 457
İdil Boyu Türkleri 2
İdrisî 82, 475
İdrisi Köprülü 67
İfrikiyye 133
İgdir 226, 229, 232, 233, 235
İgdir İsa 347
İgdirlü 423
İgdir-Oğlu 347
İgdir-Virânı 423
İğ-Bek 459
İğdir Oğulları 346
İğdircik 423
İğdir-Hisarı 423
İğdirler 162, 164, 322, 326, 346, 347, 423, 427, 457, 464, 465
İğdir-oğulları 356
İğdürlü 423
İğneci 437
İhtiyared-din aytak 256
İkd ul-Cumân 188, 469
İki Ediz 1, 21, 24, 25, 56
İklid 55
İktidarı Lurlar 298
İl Arslan 134, 144
İl Beğliler 210
İl Etmiş Kağan 41
İl İtmiş Bilge Kağan 26, 32, 39, 42, 44
İl İtmiş Kağan 40, 43
İl Teber 35, 36, 39
İl Tiriş Kağan 23, 33
İl-Aldı Beğ 326, 331
İl-Arslan 317
İl-Basmuş 166
İl-Beğli 434
İl-Beğlü 197
İlçi Boğa 63
İlDeğen Kethüda 338
İl-Deniz 153, 272, 349
İl-Denizliler 125

Kañ 74, 59
Kan Akbaza 383
Kan Turalı 368, 395, 396
Kan-Abkaza 372
Kañlı 352, 364
Kañlı Bikiçik 456
Kañlı Han 453
Kandır 417, 426
Kangrı 413
Kangılar 58, 59, 454, 456
Kankı 59
Kankı Türk Oymağı 58
Kañlılar 133, 135
Kanlu Mehmed 320
Kansu 44
Kantemir Çepnileri 328
Kan-Temir Çepnisi 327
Kan-Tura Oğulları 396
Kanturalı 375
Kanunî 238, 245, 246, 267, 270
Kanunî Devri 266, 267
Kanunî Sultan Süleyman 251, 252
Kanunî Süleyman 281, 300, 301, 302, 303, 309, 310, 319,327, 332, 336, 339, 341, 346, 347 355, 358, 368, 398, 484
Kanun-nâme-i 478
Kapan Beğ 311
Kapgan Kağan 24, 28, 27, 30, 33, 34, 35, 36, 37, 40
Kaplan-Alanı 239
Kapuca Tatarları 199
Kar Yülük 431
Kara Ahmed 320
Kara Arslan 115
Kara Arslan Han 460
Kara Arslan Melik 373
Kara Bayat 442
Kara Bellüler 151, 160, 333
Kara Budak 374, 383, 385
Kara Burun 344
Kara Çekür 395
Kara Dağ 62, 447, 454
Kara Deniz 56, 60, 66, 88, 89, 90, 373
Kara Işmeli 304
Kara Evli 163, 254, 256
Kara Fak 437
Kara Göl 35
Kara Gur 149
Kara Guzz 149
Kara Gündözlü Avşan 283
Kara Güne 383, 384, 385, 389, 391, 403
Kara Hacılı 435
Kara Han 45, 50, 51, 52, 86, 90, 92, 93, 94, 95
Kara Hanlı 133, 134, 146
Kara Hanlı Hanedanı 84, 87
Kara Hanlı Prensi Yakub Tigin 49
Kara Hanlı Sübaşı Tigin 91
Kara Hıtay 28, 45, 133, 134
Kara Hisar 328, 347, 437,
Kara Höyük 323
Kara inaylar 334
Kara İrtiş 26, 35, 46
Kara Kâhyalu 435
Kara Kamag Budun 21
Kara Kilise 328, 329
Kara Koyunlu Kara Yusuf 64
Kara Kum 23, 32, 63, 64, 66, 88
Kara Mehmed 259
Kara Musanlu 440
Kara Papah 447
Kara Pınar 50
Kara Receb 290
Kara Şeyhli 290
Kara Taş 197
Kara Tatarlar 185
Kara Tekeli 435, 436
Kara Tekür 373
Kara Tüken Melik 373, 403
Kara Türgişler 31, 34, 35
Kara Yağcılı 437
Kara Yağma 52
Kara Yıgaç 53
Kara Yusuf 263, 275
Kara Yülük 169, 275, 276
Kara Yülük Osman 243
Kara-Ağaç 310, 405, 409, 410, 411, 414, 416, 418, 423, 424, 426
Kara-Arslan Beğ 124
Kara-Avşar 286
Kara-Bağ 228, 250, 253, 254, 332, 442
Kara-Bayatlar 250, 253, 254, 465
Kara-Beğ 244
Kara-Belli 150, 151
Kara-Boğaz 322
Kara-Bölük 229, 408, 459
Kara-Budak 389
Karabuli 151
Karaca Beğ 344
Karaca Keul 434
Karaca Kürd Türkmen 209
Karaca-Bayad 251, 407
Karaca-Dağ 240, 244, 337
Karaca-Kaya 238
Karaca-Koyunlular 200, 249, 341, 358, 359
Karacalu 195, 257, 303
Karaca-Şehir 222, 406, 412, 415, 420
Karaca-Virân 310
Karacı 448
Karacık Dağları 63
Karacul 192
Karacuğun Kaplanı 88
Karaçlu 440
Kara-Çorlu 439, 442
Karaçuk 61, 63, 64, 65, 69, 71, 372, 373, 384, 396
Karaçuk Çoban 396
Karaçuk Dağları 62, 63, 68, 88, 136
Kara-Dağ 450
Kara-Dağlu Han 463
Kara-Daşlılar 257, 465
Kara-Degin Afşar 411
Kara-Demirtaş 260, 261
Kara-Deniz 222, 318, 368, 481
Kara-Dere 372
Kara-Dervend 369
Kara-Dinek 300
Kara-Doğer 409
Kara-Evli 226, 232, 235, 255, 256, 408, 427
Karagan 55
Kara-Göl 134
Kara-Gözlü 313, 339, 442, 448, 449
Kara-Gündüz 283, 286
Kara-Güne 386
Kara-Hacılu 170
Kara-Hamzalu 439, 444
Kara-Han 365, 453
Kara-Hanlı 27, 49, 78, 79, 84, 85, 93, 101, 115, 124, 125, 131, 137, 138, 482
Kara-Hanlı Muhammed Han 141
Kara-Hanlı Nasr b. Ilig 93
Kara-Hasan Beğ 227
Kara-Hasanlı 303, 440
Kara-Hıtaylar 138, 144, 145, 257
Kara-Hisar 239, 337, 407, 414, 415, 422, 424, 426
Kara-Hisar-ı Demirlü 424
Kara-Hisar-ı Nallu 405, 413, 415, 420
Kara-Hisar-ı Sahib 405, 407, 408, 409, 411, 412, 415, 417, 420, 421, 423, 425, 426, 468
Kara-Hisar-ı Şarkî 405, 406, 408, 411, 412, 415, 420, 421, 426, 468
Kara-İsalu 213, 214, 250, 337, 341
Kara-İyiler 163, 459
Kara-Kalpak 2, 161
Kara-Kaya 422
Kara-Keçili 227, 241
Kara-Kethüda 300
Kara-Kınık 426
Kara-Kol 460
Kara-Koyunlu Beği 263
Kara-Koyunlu İskender 264
Kara-Koyunlu İspende 264
Kara-Koyunlular 8, 11, 64, 77, 168, 169, 177, 181, 187, 201, 221, 227, 243, 244, 259, 262, 263, 267, 275, 277, 281, 434352, 365, 366, 365, 368, 373, 398,443, 445, 456, 480, 484
Kara-Köprü 346
Kara-Kum 62
Karalar 327
Kara-Mahmud Kethüda 283
Karaman 13, 175, 188, 190, 191, 203, 205, 215, 250, 284, 322, 339, 388, 465, 468, 474
Karaman Beğ 162, 302
Karaman-Kayası 239
Karamanlı 315, 437
Karamanlı Ferhat Han 253
Karaman-Oğulları 198, 200, 228, 274, 299, 465
Kara-Mehmed 260
Kara-Nebi-Oğlu 287
Karanlıklar Denizi 59
Kara-Osman oğulları 217
Kara-Receb 292
Karasandı Oğulları 214
Karası 322, 406, 407, 409, 411, 413, 414, 415, 417, 420, 423, 426, 468
Kara-Su 11, 423, 426
Kara-Sungur 153
Kara-Şeyhlü 303, 304, 305, 309
Kara-Şeyhlü el-İyis 304
Kara-Taş 257, 411
Kara-Tatar 184, 186, 197, 244
Kara-Tekkeli 436
Kara-Ulus 221
Kara-Yazıcı 205, 206
Kara-Yıvalu 355
Kara-Yusuf 168, 261, 262, 275
Kara-Yuvacılı 340
Kara-Yülük 262, 279
Kara-Yülük Osman Beğ 184, 243, 264
Karca-Şehir 414
Karcığay Han 463
Karcılar 359
Kargan 41
Kargı 392
Karğılık 314
Kargu 411, 413, 426, 313
Karguncuk 414
Karı Bay 59
Karı Han 461
Karı-Geçit 458
Karınulu 435
Kan-Pazarı 406, 418, 424
Karışık 449
Karışmaz 313
Karı-Taş 331, 346
Kari-Hisar-ı Sahib 414
Karkara Han 57
Karkın 162, 164, 223, 226, 232, 233, 234, 235, 267, 313, 314, 322, 326, 338, 413, 427, 453
Karkın Dere 414

Kaŋ 74, 59
Kan Akbaza 383
Kan Turalı 368, 395, 396
Kan-Abkaza 372
Kaŋlı 352, 364
Kaŋlı Bikiçik 456
Kaŋlı Han 453
Kandırı 417, 426
Kangırı 413
Kanglılar 58, 59, 454, 456
Kanklı 59
Kankly Türk Oymağı 58
Kanlılar 133, 135
Kanlu Mehmed 320
Kansu 44
Kantemir Çepnileri 328
Kan-Temir Çepnisi 327
Kan-Tura Oğulları 396
Kanturalı 375
Kanuni 238, 245, 246, 267, 270
Kanuni Devri 266, 267
Kanunî Sultan Süleyman 251, 252
Kanunî Süleyman 281, 300, 301, 302, 303, 309, 310, 319,327, 332, 336, 339, 341, 346, 347 355, 358, 368, 398, 484
Kanun-nâme-i 478
Kapan Beğ 311
Kapgan Kağan 24, 28, 27, 30, 33, 34, 35, 36, 37, 40
Kaplan-Alanı 239
Kapucu Tatarları 199
Kar Yülük 431
Kara Ahmed 320
Kara Arslan 115
Kara Arslan Han 460
Kara Arslan Melik 373
Kara Bayat 442
Kara Belliler 151, 160, 333
Kara Budak 374, 383, 385
Kara Burun 344
Kara Çekür 395
Kara Dağ 62, 447, 454
Kara Deniz 56, 60, 66, 88, 89, 90, 373
Kara Eşmeli 304
Kara Evli 163, 254, 256
Kara Fak 437
Kara Göl 35
Kara Gur 149
Kara Guzz 149
Kara Gündüzlü Avşarı 283
Kara Güne 383, 384, 385, 389, 391, 403
Kara Hacılı 435
Kara Han 45, 50, 51, 52, 86, 90, 92, 93, 94, 95
Kara Hanlı 133, 134, 146
Kara Hanlı Hanedanı 84, 87
Kara Hanlı Prensi Yakub Tigin 49
Kara Hanlı Sübaşı Tigin 91
Kara Hıtay 28, 45, 133, 134
Kara Hisar 328, 347, 437,
Kara Hüyük 323
Kara Inaylar 334
Kara İrtiş 26, 35, 46
Kara Kâhyalu 435
Kara Kamag Budun 21
Kara Kilise 328, 329
Kara Koyunlu Kara Yusuf 64
Kara Kum 23, 32, 63, 64, 66, 88
Kara Mehmed 259
Kara Musanlu 440
Kara Papah 447
Kara Pınar 50
Kara Receb 290
Kara Şeyhli 290
Kara Taş 197
Kara Tatarlar 185
Kara Tekeli 435, 436
Kara Tekür 373
Kara Tüken Melik 373, 403
Kara Türgişler 31, 34, 35
Kara Yağcılı 437
Kara Yağma 52
Kara Yıgaç 53
Kara Yusuf 263, 275
Kara Yülük 169, 275, 276
Kara Yülük Osman 243
Kara-Ağaç 310, 405, 409, 410, 411, 414, 416, 418, 423, 424, 426
Kara-Arslan Beğ 124
Kara-Avşar 286
Kara-Bağ 228, 250, 253, 254, 332, 442
Kara-Bayatlar 250, 253, 254, 465
Kara-Beğ 244
Kara-Belli 150, 151
Kara-Boğaz 322
Kara-Bölük 229, 408, 459
Kara-Budak 389
Karabulı 151
Karaca Beğ 344
Karaca Kerd 434
Karaca Kürd Türkmen 209
Karaca-Bayad 251, 407
Karaca-Dağ 240, 244, 337
Karaca-Kaya 238
Karaca-Koyunlular 200, 249, 341, 358, 359
Karacalu 195, 257, 303
Karaca-Şehir 222, 406, 412, 415, 420
Karaca-Viran 310
Karacı 448
Karacık Dağları 63
Karacıl 192
Karacuğun Kapları 88
Karaçlu 440
Kara-Çordu 439, 442
Karaçuk 61, 63, 64, 65, 68, 69, 71, 372, 373, 378, 384, 396
Karaçuk Çoban 396
Karaçuk Dağları 62, 63, 68, 88, 136
Kara-Dağ 450
Kara-Dağlu Han 463
Kara-Daşlılar 257, 465
Kara-Değin Afşar 411
Kara-Demirtaş 260, 261
Kara-Deniz 222, 318, 368, 481
Kara-Dere 372
Kara-Dervend 369
Kara-Dinek 300
Kara-Döğer 409
Kara-Evli 226, 232, 235, 255, 256, 408, 427
Karagan 55
Kara-Göl 134
Kara-Gözlü 313, 339, 442, 448, 449
Kara-Gündüz 283, 286
Kara-Güne 386
Kara-Hacılu 170
Kara-Hamzalu 439, 444
Kara-Han 365, 453
Kara-Hanlı 27, 49, 78, 79, 84, 85, 93, 101, 115, 124, 125, 131, 137, 138, 482
Kara-Hanlı Muhammed Han 141
Kara-Hanlı Nasr b. Ilig 93
Kara-Hasan Beğ 227
Kara-Hasanlı 303, 440
Kara-Hıtaylar 138, 144, 145, 257
Kara-Hisar 239, 337, 407, 414, 415, 422, 424, 426
Kara-Hisar-ı Demirlü 424
Kara-Hisar-ı Nallu 405, 413, 415, 420
Kara-Hisar-ı Sahib 405, 407, 408, 409, 411, 412, 415, 417, 420, 421, 423, 425, 426, 468
Kara-Hisar-ı Şarki 405, 406, 408, 411, 412, 415, 420, 421, 426, 468
Kara-İsalu 213, 214, 250, 337, 341
Kara-İvliler 163, 459
Kara-Kalpak 2, 161
Kara-Kaya 422
Kara-Keçili 227, 241
Kara-Kethüda 300
Kara-Kınık 426
Kara-Kol 460
Kara-Koyunlu Beğli 263
Kara-Koyunlu İskender 264
Kara-Koyunlu İspende 264
Kara-Koyunlular 8, 11, 64, 77, 168, 169, 177, 181, 187, 201, 221, 227, 243, 244, 259, 262, 263, 267, 275, 277, 281, 434352, 365, 366, 365, 368, 373, 398,443, 445, 456, 480, 484
Kara-Köprü 346
Kara-Kum 62
Karalar 327
Kara-Mahmud Kethüda 283
Karaman 13, 175, 188, 190, 191, 203, 205, 215, 250, 284, 322, 339, 388, 465, 468, 474
Karaman Beğ 162, 302
Karaman-Kayası 239
Karamanlı 315, 437
Karamanlı Ferhat Han 253
Karaman-Oğulları 198, 200, 228, 274, 299, 465
Kara-Mehmed 260
Kara-Nebi-Oğlu 287
Karanlıklar Denizi 59
Kara-Osman oğulları 217
Kara-Receb 292
Karasandı Oğulları 214
Karısı 322, 406, 407, 409, 411, 413, 414, 415, 417, 420, 423, 426, 468
Kara-Su 11, 423, 426
Kara-Sungur 153
Kara-Şeyhlü 303, 304, 305, 309
Kara-Şeyhlü el-İyâs 304
Kara-Taş 257, 411
Kara-Tatar 184, 186, 197, 244
Kara-Tekkeli 436
Kara-Ulus 221
Kara-Yazıcı 205, 206
Kara-Yıvalu 355
Kara-Yusuf 168, 261, 262, 275
Kara-Yuvacılı 340
Kara-Yülük 262, 279
Kara-Yülük Osman Beğ 184, 243, 264
Karca-Şehir 414
Karcıgay Han 463
Karcılar 359
Kargan 41
Kargı 392
Kargılık 314
Kargu 411, 413, 426, 313
Karguncuk 414
Karı Bay 59
Karı Han 461
Karı-Geçit 458
Karıntılu 435
Karı-Pazan 406, 418, 424
Karışık 449
Karışmaz 313
Karı-Taş 331, 346
Karı-Hisar-ı Sahib 414
Karkara Han 57
Karkın 162, 164, 223, 226, 232, 233, 234, 235, 267, 313, 314, 322, 326, 338, 413, 427, 453
Karkın Dere 414

Karkınlu 413
Karlı 49
Karlığ 167
Karlık 49
Karlu 2, 26, 33, 38, 39, 41, 47, 49, 54, 61, 79
Karluk Hanlığı 135
Karluk Yabgu 52, 57
Karluklar 25, 31, 35, 43, 44, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 54, 59, 69, 73, 78, 80, 84, 131, 133, 134, 135, 137, 138, 161, 233, 364
Karmış Bay 70
Karnak 68, 69, 71, 85
Kars 3, 195, 284, 285, 337, 340
Karsandı-Oğulları 214
Kars-ı Zülkadriyye 468
Karyetü Hakanı 53
Kasım Ali Sultan 460
Kasım Beğ 293, 296
Kasım Han 295, 296, 298
Kasım Sultan 295
Kasımlu 298, 440
Kastamonu 50, 56, 255, 256, 322, 343, 393, 406, 407, 408,409, 411, 413, 415, 416, 417, 420,423, 424, 426, 468
Kaş 406, 413, 418, 423, 426
Kaşaklu 415
Kaşga-Çora 459
Kâşgar 6, 19, 20, 25, 31, 46, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 57, 58, 59, 61, 63, 65, 69, 71, 78, 79, 80, 81, 82, 84, 87, 88, 90, 94, 134, 136, 148
Kaşgârlı 221, 223, 224, 225, 227, 229, 233, 254, 270, 313, 318, 348, 379, 380, 381, 387, 390, 391, 392, 450, 459, 460
Kâşgârlı Mahmud 51, 68, 222, 223, 234, 478
Kaşgay 56, 347, 439, 445, 449
Kaşğa 256
Kaşğa-Çura 256
Kaşkailer 254
Kaşkay Eli 55
Kaş-Yenicesi 238
Katar 413
Katı 265
Katı Yaylı 456
Katır-Oluğu 279
Kâtib Çelebi 431, 474, 475
Kâtif-Bahreyn 334
Katran 107
Katvan Çölü 134, 138
Katvan Savaşı 134
Kavak 405
Kavala 11
Kavallu 440
Kavşut 452
Kavurd 120, 124, 128
Kavuri 389
Kavurt Beğ 115
Kaya 267
Kayaklu 440
Kayalık Şehri 135
Kayan Selçuk 373
Kayı 163, 164, 188, 201, 225, 226, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 274, 332, 357, 405, 406, 427, 464, 465
Kayı Boyu 81, 87
Kayı Hüyüğü 238
Kayı Yörükleri 238
Kayıcı 238, 405
Kayıcu 405, 406
Kayığ 229
Kayı-Kolan 406
Kayı-Koz Deresi 406
Kayı-Mahmud 405
Kayı-Yayla 405
Kaymaz 272
Kaymaz oğlu İl Kavşut 273
Kayruvan 160
Kays 149
Kayser Beğ 147
Kayseri 50, 180, 183, 195, 247, 287, 288, 289, 300, 334, 336, 355, 388, 429, 433, 434, 453, 468
Kayseriyye 407, 409, 411, 412, 420, 422, 423
Kaz-Âbâd 415, 416
Kazak 161
Kazakistan 2
Kazaklar 62, 322
Kazan 322, 373, 377
Kazan Beğ 162, 332, 337, 372, 373, 374, 382, 385, 388, 391, 395
Kazan Oğulları 435
Kazancılar 356
Kâzerûn 296, 441
Kazgurd 64
Kaz-Gurt 372
Kazgurt Tağı 63
Kazıl-Baş 250
Kazılık Koca 373, 383, 386, 389
Kazlık Dağı 64, 393
Kazlu 303, 305, 309
Kazvin 99, 108, 110, 154, 190, 296, 399, 440, 444
Kazvinî 58, 69
Kazvinli Yahya 249
Kazvin-Zencan 447
Kebelü 213
Keferdiz 327
Kelat 445
Kelat-ı Nâdirî 449
Kelb-i Ali Sultan 296, 297, 341
Kelleci 449
Kelkit 420, 423
Keller 405, 408, 410, 415, 418, 421, 423, 468
Kem 1
Kem Irmağı 26, 46
Kemah 237
Kemal El-din 124
Kemal Paşa-zade 266
Kemâled-din 470
Kemciket 47
Ken'an Beğ 304, 306
Kencede 69, 78
Kendumân 333, 334
Kene güneş 319
Keneres 35
Kenger 59
Kengerlü 439, 442, 447
Kengıra 406, 407, 409, 411, 412, 414, 416, 420, 421, 423, 424, 426
Kenzül-vekâyi 474
Kepsut 409, 411
Kerâmetlü 310
Kereç 108
Kerek 265
Kerem ile Aslı 363
Kerem-Oğulları 337, 435
Kerimed- din 471
Kerim-Oğulları 214
Kerkük 251, 263, 266, 267
Kerlü 440
Kerülen 28
Keskin 327, 411
Kesmezlü 249
Kesrâ Bâs 54
Kesri Basr 31
Kessâl Beğ 304
Keşap 56
Keşf ul-Vechi'l-Bahriye 265
Keşf ul-Vechi'l-Kibeli 265
Kete 417
Keter 68
Keykâvus 354
Keykavus B. İskender 50
Kezençük 374
Kezlik Han 257
Kezzâz 252, 444
Kıbrıs Türkleri 200
Kıbrısçık 318
Kıbrıs 405, 412, 424
Kıçh 434
Kıfçak 57, 58, 59, 85, 151, 152, 354
Kıfçak oğulları 152, 160
Kılaz 437
Kılbaş 378
Kılcan 201
Kılıç Arslan 85, 153, 354
Kılıç Beğ 342
Kılıç Han 342
Kılıçlı 440
Kılık 322
Kılık Beğ 162
Kımanc 138, 139
Kınık Alanı 426
Kınık Boyu 86, 90, 222
Kınık Kuzu 426
Kınık Oymağı 359
Kınık Özü 425, 426
Kınıkçık-Kargın 426
Kınıklar 90, 196, 225, 226, 229, 232, 234, 235, 238, 274, 284, 332, 344, 345, 355, 356, 357, 358, 425, 427, 430, 431
Kınık-Uşak 358
Kınık-Virânı 426
Kıpçak 2, 50, 51, 58, 59, 60, 64, 85, 87, 88, 89, 94, 115, 123, 131, 133, 135, 161, 166, 233, 334, 364, 366, 374, 376, 385, 402, 403,451, 452, 454, 456
Kıpçak Beyi 86, 87
Kıpçak Lehçesi 58
Kıpçak Melik 373, 374, 403
Kırgıl Yahya 304
Kırgızistan 47
Kırgızlar 1, 20, 25, 26, 27, 28, 34, 44, 46, 47, 57, 161
Kırık-Han 278, 279
Kırık-Kale 247
Kırım 55, 366, 453, 462
Kırım Kethüda 358
Kırıntılı 211, 288
Kır-İli 407, 425
Kırk Ağaç 233, 255
Kırk Kınık 395
Kırkız 44, 47
Kırkız Kağan 21
Kırklar-eli 11
Kırklu 176, 298
Kır-Şehri 183, 178, 209, 250, 323, 340, 414, 424, 406, 468
Kıruk 319
Kısat Şeybli 437
Kıslilerli 437
Kıtay 1, 28, 32, 33, 47, 138, 451
Kıyan Gücü 378
Kıyan Selçuk 300, 376, 378, 382, 384, 385, 386, 390, 404
Kızık Ali 412
Kızık Hamamı 412
Kızık Mehmed 300
Kızık Oymağı 300
Kızık Şihlar 412
Kızıklar 223, 226, 232, 234, 412, 427, 433
Kızıl 96, 98, 105, 107, 108, 117
Kızıl Ahmed Beğ 326
Kızıl Arvat 103, 462
Kızıl Ayak 462
Kızıl Başlar 330
Kızıl Işıklı 437
Kızıl Keçili 436

Kızıl Kocalu 430
Kızıl Koyunlu 211, 288
Kızıl Kum 64, 134
Kızıl Kümbet 420
Kızıl Ribat 103
Kızıl-Arslan 152, 154
Kızıl-Baş Türkmenleri 204
Kızılbaşlar 175, 194, 203, 252, 294, 311, 341
Kızıl-Buka 99
Kızılca 356, 415
Kızıl-Dağ 345
Kızıl-Donlu 249
Kızıl-Kayı 405
Kızıl-Keçili 239
Kızıllı Oğuzları 104, 105
Kızıllı Türkmenleri 105
Kızıl-Özen 440
Kızlı 156
Kibar-Ezmak 414, 417, 420, 423
Kiçi-Dodurga 409
Kiçig Tag 56, 63
Kiçik Yınal 78, 81
Kiçi-Karkın 414
Kihran 154
Kikyalu 440
Kilelü 440
Kilikya 344, 475
Kilikya Kralları Tarihi 222
Kilis 206, 221, 223, 225, 227, 346, 349
Kilise 359
Kilisli 63, 71, 78, 80, 82, 87, 90, 136, 390, 391
Kimek 25, 56, 57, 58, 85,
Kireyit 165
Kirman 55, 145, 1147, 148, 149, 150, 167, 172, 297, 299, 389, 440
Kirman Meliki Kara-Arslan Beğ 120
Kirman Meliki Kavurd 130
Kirman Oymakları 448
Kirman Selçukluları Atabegi Muhammedi 55
Kirman-Fars 147
Kirman-Şah 151, 251, 298, 332, 349, 444
Kirmanşah Oymakları 450
Kirmastı 420
Kirtiş 437
Kirvan 115, 116
Kiş-Donlu 315
Kitab ul-mâlik 392
Kitab ul-mesâlik velmemâlik 475
Kitâb us –sulûk 471
Kitab-ı Dede Korkut 477
Kitab-ı Diyârbekiriyye 262, 307, 388, 393, 462, 471
Kitâbu ahsenit-tekâsim 476
Kitabu bastil-arz 323, 475
Kitabu icâbet is-sâil 478
Kitabu mesâlik ü-memâlik 475
Kitâbu'l Cemahir 79, 475
Kitâbu'l Hârac 54
Kitâbu'l-İdrâk 137
Kitabul fethil-kussî 471
Kitabul-Buldan 73
Kitabûl-İdrâk Li-Lisanil-Etrâk 137, 478
Kitabur- ravzateyn fi 470
Kitâbut-tenbih ve'l-işrâf 476
Kitabü'l-Mesalik ve'l Memalik 48, 54, 61
Kizir Oğlu 164
Koban 148
Kobanân 147
Koca eli 322
Koca Nallı 290
Koca-Beğlü 414
Kocabeyli 438
Kocacık Yörükleri 11
Koca-İli 322, 407, 412, 415, 417, 423, 426, 468
Koca-Kayseri 422
Kocâvendi 439, 443
Kocâvendler 443
Koç-Hisar 318, 331, 337, 347, 406, 409, 419, 421, 422, 424, 426, 427
Koçi Beğ 227, 478
Koçkar 451
Koç-Taş 423
Koçu 42
Kol Affan Kethüda 339
Ko-la-to 39
Koma Beğ 455, 458
Komanlar 87, 90
Komşu Oymaklar 198
Konğur 157
Konya 158, 174, 180, 181, 224, 227, 238, 270, 319, 337, 343, 406, 407, 409, 411, 413, 414, 416, 417, 423, 424, 426, 437, 474
Kopun 59
Koramaz 411
Kore 28
Korkmaz 266, 276, 277
Korkut 141, 402
Korkut Ata 73, 365, 366, 370, 374,
Korkut Beğ 146, 237
Kormazlu 327
Kosugöl 43
Koş Doğan 329
Koş Yalu 168, 227
Koşu 30
Koşu Tutuk 32
Kovalsî 228
Kovanlu 440
Kovdan 272
Koyla-Hisar 408, 421
Koyunlu 439
Koz Virân 342
Kozan 213, 214, 266, 299, 435
Kozancılı-Yazısı 342
Kozan-Oğulları 213, 214, 217
Koz-Virân 343
Koz-Yaka 407, 411, 415, 424
Köbekiyye 432
Köçeklü 282, 433
Kögmen 26
Kögmen Dağı 34
Kögmen Ormanı 35
Kögür 23, 39
Köhnelü 440
Kök Kesene 69, 70
Köketaş Berat Hoca 63
Köknar 329
Köksavun 134
Köl Beg 59
Köl Bilge Kağan 39, 42
Köl Çor 29
Köl Erki Han 315
Köl Erkin 30, 45
Köl Irkin 81
Köl Tigin 22, 24, 26, 27, 29, 33, 34, 35, 36, 38
Köl Tigin Kitabeleri 36
Kölemen 251
Köl-Erkin 48, 315
Köl-Sarığ 129
Kömür Tag 23, 39
Köpek 275, 276, 278
Köpek oğulları 242, 275, 277, 278, 279, 282, 431
Köpekli Avşarı 276, 278, 281, 282, 285, 283, 284, 286, 291, 296
Köpeklü Türkmenleri 276
Köpek-oğlu Hüseyin 276
Köprülü 55, 225
Kör Nâsır Beğ 304
Kördüzler 346
Kör-Oğlu 164, 176, 288, 297, 363, 477
Kör-Oğlu Ruşen 204
Körük 317
Köse-Ahmedlü 298
Köse-Dağ 157
Köseler 327, 437
Kösem 414
Köse-Şereflü 434
Köyceğiz-Ayasuluğ 238
Köycüğez 406, 422
Közerkin 81
Kubâdiyân 100
Kubal 53
Kudame 53
Kudan 451
Kudüs 130, 156
Kûh-Gilûleli 440
Kuh-Gilûye 271, 293, 294, 295, 297, 298, 312, 333
Kuhguelu 440
Kuhistan 137
Kula 411, 436
Kula Kaçar 436
Kulân 48
Kul-Hacı 454, 458
Kullar 55, 459
Kulmı 457
Kulpey 59
Kulunçuğlı 434
Kum 443
Kuman 58, 60
Kûmis 143
Kum-Tahran 447
Kunbed 329
Kunı 23, 32,46
Kunuk 433
Kur'an 170
Kured 439, 443, 446, 448
Kurdistan 349
Kureyş 411
Kureyş-Özü 343
Kurgan 69
Kurikan 27
Kuriler 27
Kurşunlu 406, 408, 416, 423
Kurt Beğ 306
Kurt Kulağı 213
Kuruş 461
Kuru Çay 69, 421
Kuru-Dere 310
Kurulas 165
Kuru-Pınar 340
Kusun 213, 314, 317
Kuşla Gak 24
Kuşlagak 35, 36
Kuş-Temür 317, 320
Kut Beği oğlu Mehmed 278, 279
Kut Beği Oğulları 242, 431
Kutalmış 95
Kutatis 368
Kutbed-din Mevdud 153
Kut-Beği 275, 277, 281,
Kutbeğlüler 170
Kutlu 265
Kutlu Beğ 162, 239, 324
Kutlu Beğ-Haculu 239
Kutluca-Afşar 411
Kutluğ 32, 127
Kutluğ Kağan 39
Kutluğ Şad 32, 38, 42
Kutluğ-Han 335
Kutluğ-İnanç 154
Kutub-Şâhiler 169
Kutulmuş 95, 119, 121, 122, 124, 129, 157
Kutulmuş oğulları 130
Kutulu 298
Kuyaş 49, 51
Kuyuca Murad Paşa 207
Kuz Ordu 53
Kuzey Afrika 12, 160
Kuzey Azerbaycan 55, 177, 253, 254, 322, 348, 369, 464

Kuzey Kafkasya 162, 301, 309, 310, 358
Kuzey Suriye 57, 152, 324
Kuzeybatı İran 11
Kuzey-Batı-Karadeniz 201
Kuzey-Suriye Türkmenleri 296
Kuzu Deresi 319
Kuzu Güdenlü 247
Kuzu Köyü 268
Kuzucaklu 302, 304
Kuzucu 348
Kuzu-Güdenlü 246, 288
Küçet 58, 87
Küçü 435
Küçük Abdal 478
Küçük Ali-Oğulları 213, 217
Küçük Asya 90
Küçük Balhan 462
Küçük Luristan 271
Küçük Minnet 282
Küçük-Çepni 417
Küçük-Karacalu 302
Küçük-Kedfiye 359
Küçük-Kınık 426
Küçük-Yıva 355, 356
Küçük-Yüreğir 422
Kühek 91
Kündeşlü 447
Kür Han 134
Kürd Emirleri 110
Kürdistan 151, 152, 332, 336, 352
Kürdler 106, 108, 114, 118, 126, 150, 236, 245, 247, 267, 288, 298, 311, 302, 354, 403, 422, 441, 442, 448, 459
Kürreciler 195
Küren 411, 418, 423, 424, 461
Küren Dağ 462
Kürre 424
Kür-su 31
Kürtün 417, 325, 422
Kür-Yavı 155, 156
Küş Doğan 271, 274
Küşne 340
Kütahya 8, 157, 227, 250, 270, 406, 407, 409, 411, 412, 413, 416, 420, 421, 422, 423, 426, 468
Kütahya Yörükleri 250

-L-

L. Bazin 20
Lâçin Beğ 134
Lâdik 417, 418, 421
Lapa 310
Lârende 238, 406, 414, 416, 426
Lâttakiyye 284
Lâvekiyye Türkmenleri 129
Lâz 202
Lazine 50
Lâzkiye 3
Leau 28
Lehçe-i Osmanî 20
Lek 433, 447, 448
Lek-Vânik 288
Lek-Vanik Ekradı 288
Leningrad 63
Lercli 68
London 47, 48, 50, 58, 63, 64, 72, 74, 149, 225, 240, 261
Lubab-elbâb 471
Lur 150, 252, 271, 273
Luristan 351, 352
Lutf Ali Beğ 313
Lüle-burgaz 11

-M-

M. Ergin 21
M. Ferzâne 254
M. H. Yınanç 128, 1360
M. Kazvini 134
Macar 20, 60
Macaristan 60
Maçka 325
Maden 253
Magribe 160
Mağara 289
Mâhân 146
Mahdum Kulu 162, 163, 165
Mahmud 138, 141, 142, 265, 266, 331
Mahmud Beğ 247, 248, 302, 353
Mahmud Han 134, 297
Mahmud oğlu Hasan 241
Mahmud Sultan 253
Mahmudlu 447
Mâh-rûy 92
Makaraç Tamgacı 46
Makedonya 11, 89
Makrisi 260, 261, 262, 263, 264
Makrizi 376
Maksut Beğ 249, 332
Malatiye Suriye 152
Malatya 178, 186, 276, 277, 278, 287, 406, 407, 411, 412, 413, 414, 415, 420, 421, 423, 424, 426, 468
Malazgird Zaferi 130
Malazgirt 5, 89, 90, 124, 157, 177, 321
Mâlik 354
Malya 411
Malye 178
Mama Bike 455, 458
Mamafih 325, 339, 402, 441
Mamak 373, 376, 404
Mamaş Beğ 70
Mân Kışlâg 136
Manas 373
Manastır 217
Manav 194, 436
Manavgat 418
Mangışlak 62, 64, 66, 88, 103, 123, 136, 137, 142, 162, 163, 164, 222, 257, 321, 322, 338, 341, 348, 365, 450, 451, 452, 456, 457, 460, 461, 464
Mangışlak Türkmenleri 137, 453, 462
Mangıtlar 163, 164, 322, 338, 341, 461, 462
Mani Dini 43
Manisa 13, 50, 192, 233, 237, 255, 328, 469
Mankaşla 452
Mansûr 93, 105, 107, 117, 118, 122, 124
Mansur b. Ali 94
Mansur Beğ 170, 275, 293, 294, 295
Manyas 407, 413, 415, 425
Mar'aşı 463
Mar'aşlular 431
Maral Başı 53
Maraş 168, 174, 178, 191, 216, 217, 245, 277, 280, 284, 288, 319, 320, 321, 330, 340, 394, 411, 415, 417, 426, 434, 468
Mardin 158, 193, 208, 263, 275, 314, 409, 429
Mariya 324
Markab 244
Marmara 5, 7, 11, 157, 158, 182, 234, 414, 216
Marquart 56
Martaza-Âbâd 405
Mâturidî 83
Mâvaraü'n Nehr 31, 35, 47, 49, 54, 57, 62, 65, 72, 73, 76, 79, 80, 83, 84, 85, 87, 92, 93, 94, 100, 101, 118, 127, 131, 132, 133, 134, 135, 137, 138, 161, 162, 184, 455, 462
Mayaçık 350
Mâzanderân Oymakları 447
Mâzenderân 143, 256, 257, 440, 441, 442, 443, 444, 446
Mecdûd-devle 108
Mecit-Özü 414, 420
Mecma'ul-havâss 478
Mecma'ut-tevârih 312, 463, 472
Medain 76
Medine 246, 248
Medinetü Hakanı 53, 61
Mefâtihu'l-â'yan 478
Mefatihun-ulûm 52
Mefâzâtu'l Guzziyye 62, 64
Megri 407, 409
Mehâkib-ı İbrahim Gülşeni 402
Mehdî Kulu Han 295, 297, 472
Mehdiye 160
Mehmed Ağa 292, 305, 474
Mehmed Âşık 328, 475
Mehmed Beğ 278, 280, 281, 309, 329, 356, 394
Mehmed Kethüda 283, 338
Mehmed Neşri 80
Mehmed Paşa 310, 336
Mehmed Sarı 168
Mehmelenli 433
Mekke 161, 190, 246, 248, 374
Mekrân 98, 99, 116, 149
Mekri 406
Mekrit 456
Melek-Hacılu 247
Melemenci 213, 214, 217
Melik 146
Melik Dinar 144, 146, 148, 149
Melik el-Eşref 259
Melik el-Eşref Şaban 260
Melik Eşref 324
Melik İbrahim 350
Melik Şah 124, 125, 126, 127, 130, 131, 135, 151, 154, 156, 272, 334, 399
Melik Şah b. Muhammed 271
Melik Tûti, Melik Korkut 144
Melik ul mulûk 109
Melike Hâtun 351, 353
Melikname 86, 90, 91, 94, 100, 101
Melikul-Eşref 244
Memlûk devleti 223, 280
Memlûk Emirleri 128, 259
Memlûk Hanedanları 87, 125
Memluk Ordusu 259
Memluk Türkmen 7, 22
Memlûkler 9, 70, 76, 114, 120, 129, 130, 131, 147, 149, 153, 154, 157, 160, 180, 181, 186, 189, 228, 244, 259, 260, 264, 265, 275, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 284, 285, 336, 344, 345, 357, 365, 376, 384, 385, 429
Memlûk Emiri Sevdün el-Celeb 263
Memlûk Sistemi 131, 132
Memun-oğulları 85
Menâkibul ârifin 472
Menâzır ül-evâlim 328, 475
Menbiç 210
Mendek 149
Menemenci 435
Mengen 425
Meñgü Kaan 58
Mengü Temür 335
Mengü-Bars 272, 333, 349
Mengübirti 471

Mengücek 321
Mengücükler 158, 160
Mengühan 63
Menkut 165
Menli-Tigin 148
Menteşe 174, 182, 238, 317, 343, 406, 407, 409, 411, 415,420, 422, 426, 468
Menteşe Kayıları 238, 239
Menteşe Sancağı 347
Menteşe Yörükleri 213
Meraga 151, 168, 333, 441, 447
Merdî Çâlâi 449
Merginânî 83
Merv 70, 76, 100, 102, 104, 111, 112, 113, 115, 135, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 228, 312, 338, 441
Mervan-oğlu Nasr ud-devle Ahmed 117
Mervezi 46, 48, 50, 51, 57, 451, 475
Merv-Serahs 159
Mes'ud 97, 98, 100, 105, 109, 111, 112, 113, 152, 153, 333, 351
Mes'ud Keyhan 254, 299, 317, 347, 348
Mes'ud oğlu Mevdûd 116
Mes'udî 25, 66, 82, 83, 475
Mesâlikül 475
Meskâkat-ı Selçukiyye 467
Meskenci 359
Meskûkât-ı kadime-i 323, 467
Meskûkât-ı Osmaniyye 467
Meşârib ul-tecârib 145
Meşhed Âbâd 419, 426
Meşhed Cebel-i Âli 408
Mevdud 333
Mevdud Oğlu Sunkur 271
Mevlâna-Kışlası 423
Meyyafârikin 158
Mezheb 363
Mezkûr 294, 340
Mısır 3, 7, 22, 131, 133, 137, 150, 160, 161, 180, 181, 184, 189, 228, 256, 261, 262, 263, 266, 277, 280, 336, 366, 384, 394, 398, 399, 429
Mısır Fatımî 119, 126
Mısır Hoca 373
Mısır Sultanı 264
Mısır'daki Fâtımî Halifesi 120
Mısırlı 399
Mihaliç 425
Mihmadlu 300
Mikâil 91, 94, 102
Mikdad Beğ 292
Milan 409
Millet 474
Minorsky 68, 69, 73, 78, 82, 169, 352
Mintaş 260, 261
Mir'at uz-zamân 76, 123, 374, 471
Mirdas-Oğlu Mahmud 123, 124, 133
Mirhand 123, 138, 472
Mirkad ul-cihâd 321
Mirki 48, 78, 79
Mirza 270, 472
Mirza Ebû'l Kasım 366
Mirza İsmail Beğ 304
Mirza Muhammed 463
Mirza Muhammed-i Ma'raşî 312
Mirza Reşîd 296
Mirza Seyyid 482
Misis 210
Misis-Payas 345
Mişkin 447
Moğol Baya'urları 253
Moğol Hanı 126, 257, 259
Moğolca 455
Moğolcılıklar 459
Moğolistan 23, 32, 58, 63
Moğollar 1, 2, 4, 5, 7, 8, 9, 10, 26, 27, 28, 41, 50, 47, 54, 55, 56, 58, 59, 62, 67, 69, 71, 72, 77, 132, 135, 136, 146, 150, 151, 152, 155, 157, 158, 161, 162, 163, 165, 166, 167, 168, 171, 177, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 197, 201, 221, 222, 224, 226, 240, 323, 328, 332, 335, 351, 352, 353,356, 364, 366, 367, 373, 391, 398, 450, 454, 455, 459, 460, 456, 462, 474, 483
Mohaç 191, 402
Moltke 287, 288
Moskova 63, 151, 254
Moyunçor 42
Mozarablar 7
Mu'cemi'l-Buldân 136, 452, 476
Muallim-i Sânî 71
Mucmel ul-tevârih 296
Mucmelût ut-tevârih 472
Mudurnu 417, 419
Muferricul-kurûb 470
Muğâl 183
Muğal Tatarları 199
Muğan 155, 167, 352
Muğanlu 439, 444
Muğla 8, 237, 343, 437, 468
Muhammed 97, 124, 154, 273
Muhammed Ali Han 254
Muhammed Arslan Han 137, 138
Muhammed b. İbrahim 473
Muhammed b. Resûl 453
Muhammed Bakır Han 254
Muhammed Beğ 297, 311, 332, 335, 451, 452, 460, 463
Muhammed el-Bağdadi 477
Muhammed en-Nesevî 58
Muhammed- i Beyhaki 471
Muhammed İkbal 139
Muhammed Necib Bekrân 476
Muhammed Selim Şah 253
Muhammed Sultan 253, 254
Muhammed Şah 335
Muhammed Tâhir-i Kazvinî 473
Muhammed Tapar 153, 333
Muhammed Tuğrul Beğ 102, 110, 115
Muhammed Yâr 461
Muhammed Yâr Han 342
Muhammed Yusuf 253, 257, 472
Muhammed Zâfir 148
Muhammed Zaman Han 312
Muhammed-i Gülistâne 296
Muhammed-i Mer'aşi 472
Muhammedî Mirza 294
Muhammed-i Nesevî 352
Muhammedî Sultan 293
Muhsin b. Tak 93
Muhtasar kitabil-buldân 475
Muhtasarut-Tahavi 478
Muhyî-i Gülşenî 402
Muînü'l-mürid 454, 457
Mukaddem 439, 441, 447, 448
Mukaddesî 62, 64, 68, 84, 136, 476
Mukan 28
Multan 95
Munçak 464
Muntasır 90
Murad Beğ 292, 295
Murâd Hoca 429
Murad Paşa 339
Mursal-Oğulları 248
Murtaza Kethüda 304
Murtaza-Âbâd 238, 409, 416, 419, 425
Mûsa 74, 94, 113, 191
Musa Beğ 296, 434
Musa Beygu 102, 104, 109, 115, 116
Musacalu 255
Musa-Hacılu 255
Musâmeretul- ahbâr 471
Musarlarlı 438
Muslu 409, 420, 423
Mustafa Bey 301, 320, 435
Mustafa Gazi 458
Mustafa Han 312, 313
Mustafa Kemal Paşa 328
Mustafa Kethüda 319
Musul 117, 118, 119, 126, 151, 152, 155, 166, 170, 244, 263, 264, 296, 349, 351, 353, 429, 460
Musul hükümdarı Kızvâş 118
Musul-Erzurum 168
Musul-Rakka 159
Mut 346, 411, 417, 423
Muvahhidler 160
Muvâli 305
Muzaffer ed-din Sü-stıyan 274
Muzafferîler 335
Muzafferud-din 334
Muzan 438
Mübârek-Şah 472
Mücâhid eddin 148
Mücmel üt-tevârih 52, 57, 85, 473
Müeyyed Ay-Aba 144
Mühürdar 460
Mükerrrem Köyü 422, 424
Münbıç 302
Müneccim-Başı 471
Münşaat us-Selâtin 266, 478
Münşî Muhammed b. Ahmed 251
Mürgab 338
Mürsellü 329
Mürsel-oğlu Mustafa Beğ 247
Mürûcuz-zeheb 475
Müsameret ul-ahbâr 336
Müslim Türkler 78, 79
Müsluman 2, 3, 7, 9, 12, 45, 52, 62, 66, 69, 71, 72, 75, 78, 79, 80, 83, 84, 107, 115, 166, 178, 184, 237, 240, 372, 374, 375, 380, 386, 450, 452
Müslüman Kolonileri 80
Müslüman Tacirler 77
Müslümanlık 455
Müstevfi-i Kazvinî 90
Müşkûye 106
Müverrih Naima 303
Müverrih Ruhî 366

-N-

Nâdir Şah 176, 225, 254, 296, 298, 463
Nahçıvan 154, 168, 173, 202, 442
Naima 474
Nakdî Beğ 312
Nal-Döken Yörükleri 11
Narin Irmağı 51
Narincelü 436
Narlıca-Avşar 411
Nâsır Hüseyin Beğ 244

Nasır-Baharlu 439, 443
Nâsir ed-din Münşi 473
Nâsireddin Melik Şah 451
Nâsir-i Husrev 478
Nasr B. Ahmed 48
Nasr b. Mansur 90
Nasr ud-devle Ahmed 117
Nasreddin Hoca 176, 274
Nasr-ud-devle 118
Nasuh 329, 418
Nâvehiyeler 130
Nâvekiyye 153, 156
Nâvekiyye Türkmenleri 156
Nayiblu 414
Nayman 456
Nazilli 436, 437, 438
Necid 211
Nefer 449
Nehrü'ş-Şâş 62
Nekîdi 472
Nermasîr 148, 149
Nerşehi 47, 472
Nesâ 96, 102, 103, 104, 141, 142, 143, 145, 146, 256, 465
Nesâ Savaşı 104
Neser-Mecharlu 443
Nesevî 58, 155, 257, 351,
Neşri 223, 400, 474
Nevâket 61
Nevruz 242, 243, 276, 279, 281
Newyork 58, 60
Nısıf-Kınık 426
Niebuhr 339
Niğde 270, 406, 424, 469
Nihâvend 252
Niksar 325, 326
Nisâ 148, 149
Nişabur 77, 94, 98, 109, 110, 111, 1112, 115, 116, 121, 140, 141, 142, 143, 145, 148, 224, 257, 253, 254, 394, 442, 449, 451
Nizâlul-Mülk 473
Nizam ül-Mülk 49, 122, 126, 130, 131
Nizâm üt-tevârih 335
Nizâmeddin-i Şâmî 226, 473
Nogay 461,462
Noherân 55
Noyan 180
Nuayr b. Hayyâr 262
Nuayr-oğlu Gâdir 265
Nücum uz-Zâhire 265
Nuh B. Esed 48
Nuh b. Nasr 84
Nur Ali Beğ 263
Nûr Bölgesi 93
Nur dağları 157
Nûr Yöresi 101
Nur-Bânû 196
Nured-din Gökçe 350
Nured-din Mahmud 152
Nureddin Sûfi 180
Nurettin Mahmud 132
Nûr-ı Buhara 87
Nusaybin 119, 263
Nusretlü 340
Nuşecanü'l-a'la 53
Nûşecânüs-Suflâ 54
Nu-şe-pi 29, 45, 81
Nu-ş-ti 31
Nuzhet ul-kulûb 352
Nuzhetun-nâzir 471
Nüzhetü'l Muştak 67, 475
Nüzhetül-kulûb 475

-O-

O.Arslanapa 74
Ogra 31, 53
Oğul Tarhan 22
Oğul-Beglü 321
Oğunca 458
Oğurca 300
Oğuz Ata 402
Oğuz Beği Atsız 123
Oğuz Beyleri 108, 118, 121, 124, 139, 371, 380, 383, 394, 395, 481
Oğuz Beyleri'nden Yağmur 98
Oğuz Bilge Tamgacı 22, 46
Oğuz Boyları 77, 86, 298, 299, 300, 302, 304, 310, 314, 318, 321, 327, 336, 337, 343, 346, 348, 355, 358, 359, 405, 427, 431, 458, 459, 464, 465
Oğuz bölüğü 120
Oğuz Budun 23, 37
Oğuz Çölü 62, 64
Oğuz Deresi 69
Oğuz Destanı 86, 364
Oğuz Devleti 85, 87, 88, 101
Oğuz eli 64, 70, 73, 76, 86, 87, 88, 164, 298, 322, 332, 338, 344, 370, 372, 374, 375, 376, 378, 379, 381, 382, 384, 385, 390, 391, 392, 395, 396, 398, 399, 402, 403, 456
Oğuz Emiri el-Hamas b. Tak 93
Oğuz Han 19, 67, 87, 187, 188, 189, 223, 227, 241, 315, 318, 364, 365, 366, 402, 403, 454, 460
Oğuz Hanedanı 87
Oğuz Hükümdarı Ali Han 85
Oğuz Hükümdarı Dib-Yavku 258
Oğuz İli 63
Oğuz Kağan 19, 59, 363, 364, 366, 367, 477, 482
Oğuz Kara-Han 240
Oğuz Kümesi 96, 103, 104, 108, 117, 136, 222, 257
Oğuz Lehçesi 46, 58, 78, 479
Oğuz Meliki 81
Oğuz Oymakları 90
Oğuz Salur 464
Oğuz Sü Başısı İl Toğan oğlu Etrek 81
Oğuz sü-başısı etrek 75, 82, 83
Oğuz Sü-Başısı İl-Doğan 72
Oğuz Şehri 86, 135
Oğuz Topluluğu 105
Oğuz Türkleri 3, 4, 6, 10, 46, 71, 82, 90, 91, 97, 122, 124, 164, 363, 400
Oğuz Ülkesi 62, 87, 88
Oğuz Yabgu 79, 80, 81, 82, 85, 86, 91, 102, 225, 348, 370, 387
Oğuzlar 2, 3, 5, 6, 8, 10, 11, 19, 20, 23, 24, 25, 28, 31, 32, 33, 35, 36, 37, 39, 42, 43, 45, 46, 50, 51, 52, 56, 58, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 89, 90, 91, 92, 93, 95, 97, 98, 99, 100, 105, 106, 107, 108, 109, 113, 115, 117, 118, 119, 120, 121, 123, 124, 126, 127, 128, 131, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 153, 154, 155, 156, 157, 159, 160, 162, 163, 164, 169, 170, 184, 185, 188, 189, 193, 194, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 254, 256, 258, 259, 268, 271299, 301, 313, 315, 318, 322, 332, 338, 343, 348, 363, 364, 365, 366, 367, 369, 370, 372, 373, 374, 375, 376, 377, 379, 380, 381, 382, 383, 384, 385, 387, 388, 389, 391, 393, 394, 397, 398, 401, 403, 446, 450, 460, 464, 477, 480, 481, 483
Oğuz-nâmeler 164, 189, 301, 315, 363, 366, 367, 371, 374, 385, 390, 402, 457, 460
Ohlu 338, 342
Ok'u 391
Okçu-İzzeddinlü 213
Okçular 387, 418
Oklu 341, 458, 460, 461, 463, 464
Oklu Türkmeni 460
Olam-Ürgeçli 460
Olcaytu 19, 165, 167, 171
Omur Bala Dağ 436
Omurlu 438
On Gin 32
On Iki Divân 408, 418, 425
On Ok 2, 21, 28, 29, 30, 31, 34, 35, 43, 45, 59, 81, 224
On Uygur 1, 21, 24, 26, 42
Ong Tutuk 34
Ongun 226
Onok Budun 20
Onon 28
Onur 131
Ordu 31, 32, 53, 61, 78, 185, 324, 326, 329
Ordu Balık 41, 43, 44, 53, 60, 61,
Ordu Kent 52, 53
Ordu-Hoca 339
Orhan Beğ 334, 337, 394
Orhan Gazi 316
Orhan Şaik 227
Orhun 1, 25, 44, 60
Orhun Abideleri 46, 56, 467
Orhun Bölgesi 46, 47
Orhun Kitabeleri 20, 81, 221, 446
Orhun Kültürü 47
Orkun 21, 22, 23, 24, 26, 27, 30, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 41, 43, 46
Orta Anadolu 4, 11, 12, 15, 76, 157, 198, 200, 206, 208, 209, 250, 259, 284, 285, 301, 343, 347
Orta Asya 2, 3, 14, 21, 26, 40, 47, 59, 65, 79, 126, 158, 160, 161, 162, 164, 175, 182, 334, 464, 479
Orta Asya Tarihi 46
Orta Asya Türk Tarihi 76
Orta Doğu 10, 40, 132
Orta Güney ve Doğu-Anadolu 177
Orta İran 55, 106
Orta İtil 83
Orta Moğolistan 47
Orta Seyhun 71
Orta ve Batı Anadolu 209, 275
Orta-Arabistan 211
Orta-Asya Türklüğü 298
Orta-pâre 338
Oryânkat 165
Osman b. Affân 369
Osman Beğ 169, 240, 263, 292, 334
Osman Gazi 365, 400
Osman Paşa 228
Osmancık 321, 409, 417, 418, 419, 420, 425
Osmaniye 318, 357
Osmanlı Ailesi 222
Osmanlı Devleti 217, 266, 295, 307, 311, 312, 369, 395, 401

Osmanlı Devri 266, 323, 375, 388, 469, 479
Osmanlı Hakimiyeti 217
Osmanlı Hânedanı 365, 366, 399
Osmanlı İmparatorluğu 224, 304, 315, 335, 432, 477, 481, 482
Osmanlılar 2, 5, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 34, 65, 76, 81, 131, 146, 160, 163, 170, 171, 173, 175, 176, 178, 182, 187, 188, 190, 191, 193, 194, 198, 200, 201, 205, 207, 210, 211, 212, 213, 215, 216, 217, 224, 227, 228, 236, 240, 245, 251, 255, 277, 278, 280, 281, 282, 368, 384, 394, 396, 398, 402, 479
Osmanlı-Memlük 346
Otamlu 303
Otamış 50
Otluk-Beli 293, 397, 227
Otman Baba 189, 402
Otrar 63, 71
Oturak Çepni 327
Oturak-Karkın 313
Oturak-Kızıklar 300
Otuz Tatar 27, 28
Ova Kaçar 436
Ovacık Pınarı 319
Ozmış Kağan 39, 42

-Ö-

Ödek Han 256
Ödek Han oğlu Yağmur-Han 142
Ögebay 335
Öğrünç 165
Öğürçük Alp 453, 454, 457, 458, 460
Öksüzler 285
Ömer Beğ 259, 280, 281, 292
Ömer Han 257
Ördeklü 432
Ötüken 25, 32, 39, 40, 42
Öz Bayatlar 252
Öz Kent 69, 135, 258
Öz Türk Elleri 89
Öz Türkmen 459
Öz-Aba 145
Özbekistan 2
Özbekler 70, 161, 163, 164, 190, 253, 350, 454, 456, 461
Özer 284
Özeriyye 432
Özerli Türkmenler 345
Özerliler 431, 432, 434
Özer-oğlu 279, 280
Özkend 53, 71, 91, 93,
Özket 50, 51
Özmek 460
Öz-Türk 80
Özü 89

-P-

P. Russel 246
Paç 279
Pağnik 411
Paneratos 323, 325
Pank 313
Parçin 63
Paris 66, 77, 82, 258, 261, 321
Pasin 118, 191, 369
Paşa Beğ 356
Payas 213, 279, 432
Pazarcık 327, 331, 340
Pazar-Ören 289
Peçem-Mahmud 350
Peçenek 31, 59, 60, 62, 66, 82, 87, 89, 90, 124, 195, 226, 232, 234. 235, 318, 319, 320, 346, 378, 416, 427, 457, 483
Peçenek-Özü 318
Peçevi 474
Peçin 408, 409
Pehlivan 129, 245, 246, 247, 248, 273, 288, 334, 433
Perçem 349, 350, 353
Perçem Şah 353
Petersburg 77
Peygamber 121, 369, 374
Pınar-Başı 289, 300
Pir Ahmed Kethüda 321
Pir Ali 356
Pir Kulu Han 254
Pir Ömer 262, 277
Pir-Budak 305
Piri Beğ 267, 293, 329, 342
Plana Carpini 67
Po-fu Katun 39
Polonyalı Benedict 67
Polonyalı Sineon 216
Polovtsi 89
Pomaklar 7, 12
Po-mey 39
Portekizliler 13
Puran 435
Pürnek 170, 293, 319, 434

-R-

Rahatus-sudûr 271, 473
Rahbe 119
Rahbe Beğ 310
Rahimlu 439, 443
Rahman 438
Rahman Kulu Sultan 257
Rahmeti 59
Rahva 124
Rakka 211, 212, 214, 287, 288, 304, 304, 305, 308, 309,310, 315, 316, 317, 327, 432
Ramazan Beğ 344, 346, 432
Ramazan Oğulları 225, 243, 280,345, 357, 430, 431
Ravendi 139, 271, 349, 358, 473
Râvendî Tuğrul 154
Ravzad-us safâ 123, 138, 472
Ravzatus safaâ-yı Nasirî 463
Razavî 47
Receb 282, 283
Receb Kethüda 292
Receb Oğulları 282, 432
Receblü Afşarı 214, 282, 283, 286, 287, 292
Remle 156
Resûl 161
Resul Tigin 95, 122
Resul-Oğulları 227
Reşadiye 326
Reşid ed-din 67, 80, 90, 95, 139, 223, 224, 225, 226, 227, 229, 233, 236, 237, 254, 256, 258, 270, 271, 299, 301, 315, 319, 332, 335, 348, 351, 352, 356, 367, 374, 388, 459, 462, 473, 477
Reşidi 472
Revan 330
Revvâdî 107, 113
Rey 97, 98, 99, 104, 105, 106, 108, 109, 272, 110, 113, 115, 116, 117, 118, 120, 121, 125, 128, 129, 130, 312, 341, 350, 440, 444
Reyhanlı 246, 247, 248, 433
Reykân 149
Rıza Kulı Han 463
Ribât 97
Ribatât 71, 135
Ribat-ı Nemek 102
Ribat-i Toganîn 71
Rihletül-Münşîş el-Bağdadî 251
Rişvan 308
Rize 7, 8, 329
Rubuk 59
Rûd-Bâr 341
Ruh Sultan 312
Ruha 262, 276, 310, 469
Ruha Sancağı 267
Rukn ud-din 354
Rum 9, 59, 127, 174, 182, 200, 201, 216, 293, 323, 332, 336, 358, 368, 436, 461
Rum Ülkesi 110, 117
Rumeli 7, 11, 12, 65, 68, 76, 89, 167, 177, 185, 217, 227, 274, 480
Rum-Kale 313, 327
Rumlu Hasan Beğ 252
Run-Guş 331
Rus Çarı Petro 162
Rus Prensi Vladimir 87
Rus Prensleri 90
Ruslar 59, 385, 445
Rusya 463
Rûyindiz 168
Ruzbehan 398
Ruz-nâme 266
Rüstem Beğ 249
Rüstem Beğ Türkmenleri 145
Rüstem Han 294, 317, 404, 460, 461
Rüstem Kethüda 316
Rüstemli Türkmenler 159

-S-

Sa'd 334, 335
Sa'dlu 439, 445
Saadeddin 227
Saatçı Karalı 438
Sabran 62, 68, 71
Sabûr Han 257
Sadık Ata Tepesi 69
Sâdıkî 252
Sâdıkî-i Kitabdâr 478
Sadr ed-dîn 471
Safevî devleti 175, 194
Safevî Eymür 163
Safeviler 8, 11, 22, 168, 170, 172, 173, 174, 176, 177, 190, 191, 203, 228, 244, 245, 250, 251, 252, 253, 257, 281, 293, 294, 295, 296, 297, 299, 301, 310, 311, 326, 330, 331, 338, 341, 342, 356, 368, 388, 436, 440, 441, 442, 444, 446, 458, 460, 461, 463, 483
Safî Kulu Beğ 312
Sâfita 243, 275
Safranbolu 255, 256
Sagun 53
Sağdere 71
Sâğmânlı 87
Sahip Kıran 63
Sahra 406, 407, 409, 411, 414, 418, 426
Saht Kemâ 127
Saht Keman 456
Said Paşa 216
Saîd-İli 406
Saim-Beğli 213
Sakal 300
Sakalsız oğulları 243, 265, 280, 431
Sakar 339
Sakar Oymağı 460
Sakarya 8
Sakızcık 319
Saklab 25, 59
Saksavul Ağacı 65
Salçuk 86
Saldırış 392
Salgurlular 55, 145, 147, 150, 151, 160, 222, 225, 229, 272, 332, 333, 334, 335, 336, 349, 351
Salğur-Şah 335
Salihler 318, 337

Salihli 436
Salim 261, 259, 262, 266
Salim Beğ 260, 261, 264, 265, 267
Sâlim ed Dulgerî 430
Sâlim ed-Döğeri 430
Sâlim-i Zekeri 432
Salnâme-i umumî 478
Sal-Tigin 129
Saltuk 158, 321, 455
Saltuk-nâme 188
Saltuk-oğulları 151
Salur 133, 150, 162, 163, 164, 225, 226, 232, 233, 234, 235, 236, 271, 321, 322, 332, 333, 336, 337, 338, 341, 344, 357, 395, 418, 419, 427, 458, 459, 461, 463, 465
Salur Barçın 70
Salur Boyu 70, 322
Salur Kazan 63, 64, 65, 66, 88, 164, 236, 271, 333, 336, 363, 371, 372, 373, 374, 376, 378, 381, 384, 385, 387, 391, 396, 397, 398, 400, 403, 453, 457
Salur Oymağı 338
Salur Öğürçik 452
Salur Türkü 336
Sâmâni Devleti 71
Sâmânlı 48, 50, 78, 79, 83, 85, 91, 92
Sâmânlı Hükümdarı İsmail B. Ahmed 47, 52, 54
Sâmi 327
Samsâm 147
Samsun 56, 186, 233, 255, 323, 415, 422
Sanal 246
Sancaklı Eymürü 339
Sancar 127, 137, 138, 139, 140, 143, 144, 156, 194, 223, 256, 257
Sancarlı Eymir 340
Sancar-Şah 148
Sandal Melik 387
Sandık 239, 340, 409, 412, 414, 415, 417, 423, 425, 426
Sanlu 286
Saracalar 434
Saraç 436
Saray 323, 426
Sarı Eymir-Oğlu 341
Sarı Keçili 438
Sarı Kılbaş 382
Sarı Kılbaş 387
Sarı Su 59
Sarı Tekeli 437
Sarı Tekkeli 437
Sarı Türgişler 31
Sarı Uygur 44
Sarı-Boğa 456
Sarıcalar 434
Sarıcalu 439, 445
Sarı-Çam 330
Sarı-Hamzalı 346
Sarıklar 162, 338, 457, 458
Sarıklar 463, 464
Sarı-Kurşun 268
Sarılu 327
Sarıx 289, 300
Sart 415
Sartak 63
Sarth 202
Sartuk 423
Sârû 168
Saru Arslan 385
Sarı Beğ 4311, 312
Sarı-Çam 331, 345
Sarı-Han 207, 239, 327, 406, 407, 411, 414, 415, 419, 421, 426, 436,437, 438, 469
Sarı-Kaya 173
Sârum 274
Sarus 321
Sarı-Şeyhlü 294
Sarvandı-Kaypak 319
Sâsânî 4
Satılmış 267, 305, 405, 417
Savcı-Hacılu 239
Sâve 55, 108, 167, 443
Savran 62, 63, 68, 69, 71, 73
Savrı 63, 71
Sayın Hanlı Türkmenleri 163, 164
Sayın-Hanlı 338
Sayram 63, 64, 372
Sayram Gölü 29
Sayuk 164
Sazanos 406, 411, 412, 449
Sebzvar 449
Seğrek 373, 390, 399
Sekiz 282
Sekiz Oğuz 42
Selâhaddin-i Eyyubî 354
Selanik Yörükleri 11
Selcen Hatun 396, 397
Selçuk 3, 67, 86, 87, 90, 91, 94, 96, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 123, 129, 137, 145, 147, 149, 150, 152, 153, 154, 156, 157, 158, 160, 165, 168, 171, 178, 179, 180, 181, 185, 186, 188, 198, 199, 373, 389, 471
Selçuk b. Kınık 136
Selçuk- nâme 471, 474
Selçuk oğlu Musa'nın oğlu Yusuf 101
Selçuk Sü Başı Yabgu 67
Selçuk'un Oğlu Arslan Yabgu 93
Selçuk'un Oğlu İsrail 87, 91
Selçuklu Ailesi 96, 116, 125
Selçuklu Akınları 105
Selçuklu Dâvud Çağrı Beğ 87
Selçuklu Devleti 88, 90, 122, 125, 217
Selçuklu Devri 126, 133
Selçuklu Hanedanı 120, 224, 225
Selçuklu Hükümdarı 121, 134, 399
Selçuklu hükümdarı Mes'ud 154
Selçuklu imparatorluğu 124
Selçuklu Oğuzları 87, 99, 102, 127
Selçuklu Ordusu 134
Selçuklu Sultanı Melik Şah 49
Selçuklu Şehzadeleri 131
Selçuklu Şehzadesi Rükneddin Kılıç Arslan 58
Selçuklu Tahtı 272
Selçuklu Tarihi 101
Selçuklular 2, 3, 4, 5, 6, 8, 7, 9, 10, 55, 63, 73, 74, 81, 82, 86, 89, 91, 92, 93, 94, 95, 128, 129, 131, 133, 137, 141, 142, 148, 155, 158, 175, 182, 192, 193, 199, 203, 205, 222, 223, 234, 237, 241, 250, 255, 258, 272, 273, 299, 321, 323, 332, 333, 334, 335, 347, 348, 349, 350, 353, 354, 356, 357, 359, 380, 388, 393, 396, 398, 451, 461, 471, 481, 482, 483, 484
Selçuklular Devri 115
Selçuk-Şah 335
Selene 24, 37, 41, 43,
Selenga 24, 37, 41
Selge 436
Selge Kaçar 436
Selinti 426, 436
Selluriye 248, 336
Selmas 441
Selmeneci 138, 141
Semerkand 31, 33, 35, 49, 63, 87, 91, 92, 134, 138, 190, 456
Sen Timur 245
Senün 32
Sepren 68, 71
Serahs 93, 96, 98, 99, 100, 104, 109, 110, 111, 112, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 159
Serahs Çölü 111
Serav 154
Serawend 446
Serik 256
Sevdün bin Abdurrahman 279
Sevgülen 337
Sevinç 227
Sevinç Aka 165
Sevinç Viranı 426
Sevindik 245
Sevse 245
Sevündük Beğ 297
Seyahat-nâme 227, 306, 316, 462, 476
Seyf Han Beğ 304, 305
Seyf ud-din Dimaşk Hoca 262
Seyfeddin Alp-Arslan 149
Seyfeddin Muhammed 143
Seyfeddin Oğrak 54
Seyfi Beğ 252
Seyfüddevle 57
Seyhan 322, 344, 345370, 372, 374, 402, 450, 454
Seyhun 2, 3, 5, 35, 45, 48, 60, 61, 62, 63, 64, 67, 68, 70, 71, 78, 83, 84, 87, 88, 123, 124, 146, 150, 222, 237
Seyhun Boyları 72, 89, 103, 135, 136, 137, 271, 333
Seyhun Irmağı 64, 65
Seyhun Oğuzları 46, 222, 380
Seyyah Korkut 372
Seyyah Niebuhr 315, 432
Seyyid Ahmed 262, 458
Seyyid Ata 458
Seyyidî Gazi 320
Seyyidî Vakkas 320
Sıbi İbn ul-Cevzî 76, 123, 374, 399
Sıbt ibn ul-Cevzî 471
Sığnah 63
Sığnak 135
Simt ul-ulâ 473
Sındırgı 407, 414, 418, 420, 422, 426
Sırkıntılı 288
Sırkıntı-Oğulları 214, 435
Sırlı Tam 69, 71
Sisca 319
Sibirya 1, 47
Sien-pîler 1, 41
Sifri Hisar 359, 408, 411, 412, 414, 420, 421, 423, 424, 425
Sihah 71
Sikol 49
Silavlar 25
Silifke 314, 317, 347,
Silifke-Mersin 274
Silistan 296
Simav 416, 426, 436
Simnan 106
Simre-i Taşan 416, 418
Simre-i Lâdik 405, 407, 419, 422
Sincan 303, 305
Sincar 119

Sinop 56, 185, 256, 323, 406, 409, 411, 415, 418, 420, 426, 323
Sinor 20
Sipahi 319, 337, 340, 346
Sipahi-zedagân 340
Sir 62
Sir Derya 6, 62, 70, 83, 450, 453
Sir Suvı 62, 63, 70
Sir Tokuz Oğuz 24
Sis 180, 195, 239, 266, 267, 275, 285
Sitkün 68, 69, 71
Sivas 58, 160, 180, 183, 185, 186, 191, 193, 196, 207, 208, 217, 247, 268, 316, 317, 319, 322, 328, 336, 358, 381, 388, 339, 406, 407, 408, 409, 412, 413, 414, 415, 416, 417, 419, 420, 421, 422, 423, 424, 426, 429, 433, 434, 453, 469
Sivas-Amasya 174
Siverek 262
Sivri Hisar 286
Sivri-Karkun 414
Siyah Kûh 62, 136, 322, 450
Siyaset-nâme 49, 130, 473
Siyasî 383
Siyret 471
Sıltan Mes'ud 154
Sobuca Kazası 270
Soğlun 180
Sofi 387
Sofular 434
Soğd 22, 41, 51, 78
Soğd Ülkesi 35
Soku 30, 34
Sokullu-zâde Hasan Paşa 205
Solak-Zâde 227, 398
Soma 437
Soña 34
Sorgun 198, 405
Sortan 435
Sortan et Kudjuoğlu 435
Soyban Barak 305
Soynacular 322, 348, 457, 464
Söğüt 240, 341, 407
Söğüt Yörükleri 341
Sökmen 159
Stavrapol Türkmenleri 162, 348
Su Başı 81, 86
Su Kıyısı 57
Subadra 414
Subhu'l-â'şâ 429, 430
Suci Mezar Kitabesi 47
Suçanlu 440
Sûfyan Han 459
Sufyanlu 355
Suğanut 165
Suğdak Budun 20
Suğdaklar 35
Suğnak 63, 68, 69, 71, 135
Suğnak Harabeleri 70
Suğnak Otrar 69
Suğnak Şehri 69
Suğnaklı Şeyh Kemâleddin 68
Suhrâb 151
Sukak 71, 72, 78
Suldus 165, 170, 180
Sulduz 447, 456
Sultan 152, 163, 244, 276, 279, 321, 326, 333, 352
Sultan Alaeddin Muhammed 58
Sultan Alp Arslan 88
Sultan Bars-Bay 278
Sultan Berkuk 242, 260
Sultan Celâleddîn Mengüberti 59
Sultan Ferec 243, 276
Sultan İbrahim 300, 320, 327, 346, 358
Sultan İzzeddin Keykâvus 58
Sultan Kulu 169
Sultan Mahmud 77, 95, 105, 141, 142, 143, 256, 334
Sultan Melik Şah 481
Sultan Mes'ud 98, 99, 101, 103, 104, 106, 109, 110, 111, 112, 13, 114, 116, 117, 123, 126, 271, 334
Sultan Muhammed 59, 272, 297, 311, 388
Sultan Muhammed Tapar 140
Sultan Murad 293, 294
Sultan Sancar 70, 122, 125, 131, 133, 134, 137, 138, 139, 140, 142, 222, 333, 452
Sultan Sencer 451
Sultan Tekiş 451
Sultan Tuğrul 152, 334, 349, 350, 353
Sultaniye 312, 440
Sultan-Önü 222, 406, 409, 412, 414, 415, 415, 417, 420, 422, 469
Sultan-Şah 144, 145, 147, 159
Su-lu 30, 31
Suluca 323
Suma Kalesi 325
Sumeysat 178
Sunah 68
Sunak Ata 69
Sungur 147, 334
Sungur-Alp 155
Sûnisa 414
Su-ni-şe 59
Sunit 165
Sunkur 129, 144, 250
Sunu Sandal Melik 373
Suracık-Eli 460
Suriye 3, 7, 9, 123, 125, 127, 129, 130, 132, 153, 156, 157, 160, 180, 185, 189, 206, 210, 211, 222, 223, 242, 244, 248, 249, 253, 255, 259, 266, 274, 275, 280, 284, 303, 304, 309, 317, 346, 349, 357, 393, 429, 430, 434, 483
Suriye Arabeğleri 396
Suriye Hükümdarı Nureddin Mahmud 126
Suriye Selçukluları 131
Surre 246
Susuzca 331
Su-Şehri 319, 406, 411
Sutaylılar 8
Suvar 460
Suvarçık 460
Suyab 26, 29, 31, 48, 50, 53, 57, 61
Sü-Başı 104, 105, 109
Sü-başı Tigin 93
Süfyân Han 458
Süksük 64, 65
Süksük Ağacı 65
Süleyman 122, 124
Süleyman Beğ 247, 252, 325, 326, 329, 388, 399
Süleyman Çelebi 332
Süleyman Halife 329
Süleyman Kethüda 303, 319
Süleymaniye 367
Süleymanlu 414
Süleyman-Şah 140, 141, 153, 351, 352, 353
Sülü 278
Sündün Bay 385
Sünisa 416, 417
Sürcu 282
Sürmelil 372
Süruc 262, 263
Süryanı 7
Sü-Siyan 273
Süstan 54, 150, 168
Süstan Bölgesi 116
Süsüpür 175
Sütgün 71
Süt-Kend 69, 71, 78, 450

-Ş-

Şad 21, 25
Şâdiyah 143
Şâfî 380
Şah 368
Şah Abbas 174, 175, 251, 252, 253, 257, 267, 294, 295, 296, 297, 311, 312, 388, 341, 342
Şah Abbas 385, 461
Şah Ali Sultan 332
Şah Hasan 324
Şah İsmail 173, 175, 253, 296, 297, 310
Şah İsmail-i sânî 473
Şah Kulu Han 294
Şah Kulu Sultan 297
Şah Mehmed 264
Şah Melik 67, 85, 86, 88, 93, 102, 116
Şah Melik bin Ali el-Bamnî 86
Şah Melik et-Türkî 133
Şah Safi 253, 296, 311, 312
Şah- Seven 447
Şah Sultan 297
Şah Tahmasb 311, 341
Şah Virdi Han 295
Şah-Buranlu 440
Şah-Dullu 439, 442
Şahı-Seven 313
Şâhin 270
Şâhin Beğ 302,304, 305, 306, 307, 308
Şah-İsmail 294
Şah-Kulu 294, 332
Şah-Kulu Beg 460
Şah-Kulu Sultan 252
Şah-Melik 162, 256, 319, 322, 338, 348
Şah-Ruh 456
Şah-Ruh Sultan 294
Şah-Rus 264
Şah-Seven 439, 444, 449
Şah-Suvar 245
Şah-Şüca 335
Şah-Verdi 252
Şalgar 48
Şam 124, 174, 185, 186, 217, 248, 259, 265, 313, 330, 434
Şam Bayadı 177, 204, 244, 248, 249, 250, 254, 433
Şam Eyubluları 8
Şam Türkmenleri 283, 284
Şamanizm 74, 226, 398, 480
Şam-Bayatı 440
Şamlu 251, 296, 298, 310, 311, 312, 313, 442
Şamlu Beyleri 388
Şammadar 211
Şark-ı Pâre 328
Şarkışla 249
Şarklu 249
Şaş 69, 78, 84, 86, 93, 450
Şebidli 437
Şebinkarahisar 324
Şecere-i Terâkime 63, 139, 163, 257, 322, 338, 347, 371, 372, 374, 378, 384, 385, 390, 400, 452, 453, 455, 457, 458, 459, 460, 464, 465, 477
Şecere-i Türk 347, 457, 458, 461, 462, 474, 477
Şeddâdî 113
Şedid 304
Şefaat Beğ 304
Şehir Kend 69, 135
Şehir-Âbâd 425

Şehlü Kazası 270
Şehrizor 132, 133, 150, 151, 152, 156, 167, 168, 227, 332, 333, 349
Şehryârân-i gummâm 107, 481
Şeh-Suvar Beğ 244
Şeklü 447
Şemseddin 305, 405, 470
Şemseddin Kara-Beli 150
Şenb-i Gazan 262
Şenkâ-Oğlu 272'
Şerafeddin Ali 456
Şeref ed-din 273, 274, 276, 351
Şeref Han 228, 236, 252, 294, 295, 341, 403, 441
Şeref Nâme 294, 403, 441
Şerefeddin Ali Yezdi 63, 455, 456, 473
Şerefli 318, 331, 427, 434
Şeref-uz-zamân 475
Şevvâl 461
Şeybli 437
Şeyh 243, 276, 277, 279, 280, 281, 314, 322
Şeyh Baba 68
Şeyh Cafer 171
Şeyh Cüneyd 171
Şeyh Çoban 282
Şeyh Efendi 305
Şeyh el-Mahmudi 242
Şeyh Hasan 456
Şeyh Haydar 310
Şeyh Hüseyin 276
Şeyh Sa'di 334, 335
Şeyh Salur 337
Şeyh Şeref 454, 457, 458
Şeyh Üveys 473
Şeyh-Çakıl 410
Şeyh-Davud 456
Şeyh-Kendi 263
Şeyh-Kızık 412
Şeyhlü 238, 249, 406, 407, 408, 409, 418, 420, 423
Şihâb ed-din Ahmed 260
Şihâbeddin 350
Şikârî 228, 474
Şine Usu Kitabesi 40
Şine-Usu 482
Şir Hüseyin Beğ 341
Şir Kûh 150, 160
Şir Şemseddin 375, 384, 386, 387, 397
Şiraz 294, 334, 442
Şirazlı 380
Şiraz-nâme 150, 473
Şîr-Bârik 334
Şirvan 169, 172, 173, 369
Şirvan Şah 171, 173
Şökli 156
Şöklü Melik 387
Şöklü Melik Kazan 371, 373, 371, 374, 378, 391, 397, 403, 457
Şuayyiblu 327
Şuhut 407, 414
Şula-Oğulları 225
Şumla 151, 271, 272, 273, 293
Şumla oğulları 160
Şumlu 310
Şuşter 295, 440
Şük 374
Şükrullah 473

-T-

Tabakat-i Nâsiri 144, 145, 471
Tabâkat-ul memâlik 473
Tabanlu 209
Tabar 34, 66
Tabâyi'ül-hayavân 475
Taberistan 50, 106, 116, 140, 143, 472
Tabes 116
Tabgaç 24, 28, 37, 39
Tabgaç Budun 20
Tabgaç Kağan 21
Tabgaç Ong Tutuk 22
Taceddin Çelebi 325
Taceddin-i Halac 55
Taceddinli 326
Tâcik 77
Tacüd-Tevârih 227
Tafdil ül-Etrâk 470
Tağrı-Birdi 277
Tahmasb 252, 295, 296, 297, 331, 341, 368, 398, 441
Tahran 47, 52, 55, 67, 87, 92, 107, 121, 135, 149, 150, 151, 249, 252, 253, 254, 296, 312, 335, 380, 440, 441, 442, 451, 463, 471, 475, 481
Tahran Oymakları 447
Tahta Kapu 446
Tahtacı 178, 194
Tâife-i Abalu 432
Tâife-i Ak Koyunlu 432
Tâife-i Avşar 432
Tâife-i Bayat 432
Tâife-i Cerid 432
Tâife-i Eymir 432
Tâife-i Kaçar 432
Tâife-i Kara Koyunlu 432
Tâife-i Köçeklü 432
Tâife-i Ördeklü 432
Tâife-i Pehlivân Oğlu 432
Takiyed-din 471
Takiyeddin Ömer 160
Takiyuddin İbn Kadı Şuhbe 261
Takvim-i meskâkât-ı Selçukiyye 467
Talas 29, 30, 31, 47, 48, 49, 51, 61, 65, 78, 79, 93
Talas Bölgesi 40, 51, 63, 84
Talas Vadisi 49, 100
Tâlikan 143
Tâlişler 175, 439, 442
Talmat 59
Tamak Iduk Baş 35
Tamgaç Kılıç Han 134
Tamuş 89
Tannu 1
Tannu ola 26, 34, 35
Tanrı 73, 325, 364
Tanrı Dağı Yörükleri 11
Tanrı Dağları 44
Tanrı Virdi 267
Tarablus 186, 217, 243, 244, 248, 275, 279
Tarablus-Şam 196, 207, 210, 211, 316, 336
Taraklı-Borlu 410
Taraklu Yenicesi 412
Taraz 47, 48, 49, 51, 52, 53, 54, 57, 61, 78, 79, 84
Tardu 28
Tarduş 1, 21, 25, 42, 33, 36
Tarduş Şad 24, 25, 32, 34, 35
Tarhala 407
Tarhanlar 43, 81
Tarhan-oğlu 244
Tarhan-oğlu Rüstem 281
Tarih ul-Yemini 87, 91, 471
Tarih ül-Emîr 224
Tarih Yaḥ Bek 470
Tarih-i âlem ârâ-yı 294, 296, 297, 311, 326, 332, 338, 341, 342, 356, 368, 385, 388, 461
Tarih-i âlem ârâ-yi Emini 398
Tarih-i Avşar 296
Tarih-i Beyhakî 77, 86
Tarih-i Cihânguşây 69, 471
Tarih-i Fahruddin Mubârek-Şah 225
Tarih-i giti-guşâ 296
Tarih-i Güzîde 87, 90, 271, 335, 351
Tarih-i Muhtâr 80
Tarih-i Şah İsmail-i sâni 252
Tarih-i Taberistan 350
Tarihu'l-Mansûri 151
Tarihul-Irak 251
Tarihül Muhtar 223
Tarklı-Borlu 405
Tarsus 157, 174, 268, 310, 314, 316, 317, 320, 336, 337, 346, 355, 359, 435
Tarsus Türkmenleri 430
Tarsus Varsakları 319
Tarucular 201
Târum 296
Taryat 52
Taryat Kitabesi 23, 39, 42
Taryat-Terhin kitabesi 467
Taş Beğ 258
Taş Evli 438
Taş- Kayı 406
Taş Kend 69, 78, 84, 86, 93
Taş Oğuz 379, 382
Taş-Âbâd 406, 425
Taş-Baş 302, 305
Taş-Demir 306
Taş-Gerdek 426
Taşgun Oğulları 301
Taş-ı Ferraş 98, 99, 105
Taş-Kent 450
Taşkent Irmağı 62
Taşkı 162
Taşkı Salurlar 338, 456, 457
Taş-Köprü 406, 409, 411, 422, 423
Taşkun 430
Taşlıca 300
Tat 22, 202, 330
Tatabı 28
Tatalu 302, 305
Tatarlar 23, 28, 37, 42, 50, 56, 165, 183, 184, 185, 186, 198, 244, 280, 302, 480
Tatar-Alilü 249
Tatar-İlyaslu 246
Tatyan 372
Tâuk Emiri 263
Tavil Ahmed 207
Tavşancık 249
Tavşanlu 406
Tâvuk 251
Tayciut 456
Tayı ve İncücek 419
Taynal Noyan 135
Tayy 251
Tayyıb Şah 335
Tâzik 112
Tâzikân 109
Tebâyi'ül-hayâvân 451
Tebriz 168, 187, 190, 251, 262, 268, 296, 297, 335, 353, 366, 444
Teculiler 215, 287, 289, 320, 435
Tedmur 336
Tegiş 350
Teke 162, 174, 190, 227, 315, 317, 338, 409, 416, 419, 420, 422, 423, 424, 426, 457, 458, 461, 464, 469
Teke Sancağı 257, 258, 347
Teke İli 465
Tekele 334, 461, 463
Tekeli 435, 438
Tekfur Burcu 319
Tekirdağ 256
Tekirdağ Yörükleri 479
Tekiş 135, 144, 145, 149, 150
Tekkeli 438
Tekrit-Dakûk 353
Tel Bâşir 354
Tel Hâlid 354
Teleyli 309
Telh-Âb 109

Tell-Bâşir 157, 422
Tell-Hâlid 157
Tell-Şammar 286
Tell-Zivan 286
Temim b. Bahr el-Muttavvî 60
Temin 61
Temrezler 411, 414, 417
Temur Kazığı 63
Temür Boğa 279, 280
Temür Taş 324
Temür Yalığ 86
Temür-Bay 345, 357
Temürcü 411, 414, 426
Teñri Kağan 38
Tepe-Göz 367, 375, 376, 385, 386, 387, 390, 400, 404
Teraci 438
Terâkime-i Salur 460
Tercan 455
Tercüme-i Tarih-i Yemînî 471
Terezler 415
Terin Köl 135
Terken Hatun 58, 59, 134, 257, 335
Ters Uzamyh 387
Terzilü 440
Tesalya 11
Tevârih-i âl-i Osman 266, 347, 398, 473, 474
Tevârih-i âl-i Selcuk 473
Tevârih-i cedîd-i mir'at-ı cihan
Tevecciler 458
Tevelili 449
Tevziyet ül-emsâr 473
Tezâkir 292, 473
Tezeklü 346
Tezik 35
Tib 242, 251
Tibet 30, 44, 50
Tie-li 26
Tiflis 107
Tihrani 293, 366, 471
Timur 11, 63, 69, 161, 168, 184, 197, 226, 244, 260, 261, 276, 326, 339, 455, 456
Timur Devri 127
Timurlular 315, 398
Timur-Tuğlu Han 460
Tire 359
Tirebolu 56, 329
Tirmiz 100, 141
Tirmiz Valisi Beg Tigin 100
Tizi 339
Tobol 58
Toburga 268, 409
Toburga ve kemah 409
Toguz Guzz 25, 26, 45, 51
Toğu Balık 24, 36
Toğan-Arslan 151, 160
Toğancuk 324
Toğan-Şah 145, 148
Toğa-Timur 454
Toğa-Yürek 154
Toharca 20
Toharistan 138, 141
Tohsılar 46, 48, 49, 51, 52
Tohsı Obaları 51
Tohtemürlü 434
Tokat 180, 191, 255, 276, 339, 340, 381, 406, 408, 409, 414, 415, 416, 421, 422, 426, 469
Tokat-Amasya 174
Tokat-Sivas 164
Toklar 289
Toksi 50
Toksurmuş İci 85
Toktamış 385
Toku 180
Tokuz Bayırku 26
Tokuz Hatun 20
Tokuz Oğuzlar 1, 20, 21, 23, 24, 26, 28, 36, 41, 42, 45, 46, 222, 483
Tokuz Tatar 26, 27, 37
Tokuz Tie-li 26
Toma 373
Tomarza 288, 289, 300
Toña Tigin 36
Ton-Kın 448
Tonra 23, 35, 36, 46
Tonyukuk 23, 24, 32, 33, 35, 36, 37, 39, 41
Topaklu 303
Topal Assaf Beğ 304, 305
Topkapı Sarayı 59, 474, 477
Toprak-Kalesi 358
Torki 89
Torklar 89
Tor-Oğlu 435
Toros Dağları 256
Toroslar 194
Torun 291
Tosun Eymürü 339
Tosya 406, 407, 411, 414, 417, 426
Totrka 229
Toturga 268
Toy Tutmaz 457
Toyca-Kınık 426
Toyluca 412
Toymaduk 66
Töker 229
Tölis 1, 21, 25, 33, 42,
Törük Bilge Kağan 22
Trablus 8, 12, 133
Trablus Garb 160
Trabzon 170, 170, 174, 201, 323, 324, 325, 326, 328, 329, 332, 344, 417, 422, 469, 483
Trabzon Çepnileri 330
Tudun 180
Tuğla 23, 36, 43
Tuğla Irmağı 27
Tuğra 81
Tuğralık 82
Tuğrul 85, 125, 152, 153, 154
Tuğrul Beğ 74, 75, 76, 77, 81, 86, 88, 94, 100, 102, 104, 109, 112, 113, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 126, 127, 128, 129, 224, 334, 380, 389, 394
Tuğrul-Tigin 451, 452
Tuhfetün-nuzzâr 476
Tuhs 50, 798
Tukak 86
Tukok 85
Tula 1, 2, 23, 24, 28, 32, 33, 36, 43, 46
Tul-Hisar 413, 418, 420
Tu-lu 29, 30, 31, 59
Tuman 315, 388
Tuman-Bay 365
Tuna 60
Tunus 12, 133, 160, 217
Tur Ali Beğ 324
Turak Beğ 278
Türan-Şah 147, 148
Turfan 44
Turgan Bahşıları 70
Turgi Yargun 26
Turgut 320, 330, 331, 342, 418, 460, 462
Turgut oğulları 356
Turgudu 174, 328
Turhal 414
Turhal Türkleri 268
Turkân-i Çepni 323
Turtkul 458
Turuhan 26
Tus 97, 140, 141, 142, 143
Tus Valisi Arslan-ı Câzib 96
Tuster 273
Tüü Beğ 138, 141, 146
Tutmaç 76, 380, 381
Tutmaklu 440
Tutu 138
Tutu Dudu Beğ 146
Tutuk 35, 57
Tutuş 130, 156
Tuz Göl 48
Tübüt Kağan 21
Tükmenler 161
Tülü Hoca 315
Tülü-Bayındır 317
Tümen Arık 68
Tüngelik 1
Tünhas 93
Türgiş 21, 26, 29, 30, 34, 50, 57, 61, 80
Türgiş Devleti 47
Türgiş Hakanı 53
Türgiş Kağan 21
Türk adeti 125
Türk Alemi 60, 83
Türk asıllı 126
Türk Askeri 118, 126, 132
Türk Aslan Buka 138
Türk Atlası 103
Türk Başı 261
Türk Beyleri 133
Türk Bilge Kağan 22, 37, 46
Türk boyları 310
Türk Budun 23, 32, 39
Türk Çadırı 54
Türk Dağı 137
Türk Damgaları 225
Türk Delhi Sultanlığı 54
Türk Delikanlısı 139
Türk Devletleri 81
Türk Dili 41, 46, 78,
Türk Dünyası 45, 47, 48, 68
Türk Edebiyatı 41, 251
Türk Elleri 46, 51, 52, 53, 54, 58, 59, 72, 74, 75, 76, 133, 224
Türk eşrafı 76
Türk Geleneği 49, 104, 121, 126
Türk Halkı 217
Türk Hânedanı 84, 298
Türk Hassa Askerleri 112
Türk hassa ordusu 110
Türk Hükümdarı 43, 119, 124
Türk İli 69
Türk İli Haritası 69
Türk Kağanları 83
Türk Kara Kamag 32
Türk Kavimleri 47, 77, 78, 79, 82, 90, 109, 131, 221, 225, 227, 365
Türk Kültür Tarihi 69
Türk Kültürü 41
Türk Lehçeleri 78
Türk Meliki 47
Türk Memlük Askeri 114
Türk Memlükleri 126, 127, 333, 366
Türk Memlük Ailesi 131
Türk Memlük Askeri 132
Türk Memlük Emirleri 131, 260
Türk Memlükü 128
Türk Milleti 15, 216, 217
Türk Mintaş 242
Türk ordusu 124
Türk Oymakları 58, 217, 257, 294, 308
Türk Sanatı 74
Türk Sir Budunu 37
Türk Siyaset Geleneği 57
Türk Soyu 131
Türk Şarkıları 76
Türk Takvimi 41
Türk Tarihi 41, 49, 370
Türk Topluluğu 78, 79
Türk Topluluğu 217, 268
Türk Töresi 33
Türk Ülkeleri 34, 65, 48, 80, 133, 138

196, 314, 315, 344, 357, 370, 376, 377, 379, 381, 382, 386, 387, 389, 391, 395, 396, 398, 403, 430
Üç-Ayaklu 346
Üç-Başlu 346
Üç-Kapulu 345
Üç-Kilise 300
Üç-Oklu 321, 327, 336, 337, 339, 343, 345, 346, 348, 358, 431
Üç-Oklu Türkmenler 285
Ünye 323
Üregil 344
Üregirler 344, 431
Üreğiriyye 431
Ürgenç 70, 457
Ürgençli 454
Ürgüb 355, 418
Üst Yurt 88, 123

-V-

V. A. Kallaur 69
V.Longlois 75
Vahsudan 107, 108
Vakf-ı Kebir 328
Validi 458
Van 330, 341
Van Gölü 118
Vardan 475
Varna zaferi 228
Varsak 174, 213, 215, 268, 336, 346, 430
Varsak tarsus 432
Vâsıt 272, 334
Vassâf 271, 335, 473
ve'l-kısas 473
Vekâyi-nâme 475
Velâyetname 314, 323, 402
Veled-i Umur 260
Veli 270
Veli Han 297
Veli Kethüda 302
Veliyeddin Efendi 223, 469
Verdi Han 295
Verdi Sultan 332
Vesiç 68
Vezir-i Âzam 303
Vezirköprü 233, 255
Vilâyet-i Çepni 328, 329, 330
Vilâyet-nâme-i Şahi 478
Virâncuk 411
Virân-Şehir 409, 410, 412, 413, 415, 424
Viyana 259
Vize Yörükleri 11
Volga 60

-Y-

Yabaku 27
Yaban-Âbâd 407, 415, 416, 417, 422, 425
Yaban-Eri 196, 302
Yabanlu 247
Yabgu 21, 52, 84, 87, 95, 81, 86
Yad-Beğlü 319
Yadçı 339
Yâddaşthâ-yı Kazvini 380
Yâdigâr Beğ 461
Yağar 343
Yağcı Bedirli 437
Yağlakar Hanı 47
Yağlu-Bayad 407
Yağma 46, 49, 50, 51, 52, 79, 84
Yağmur 96, 99, 106, 355
Yağmur Beğ 256, 262, 263, 266, 267
Yağmurca 329
Yağmur-Han 142
Yağmurlu Oğuzları 104, 105
Yağmurlu Türkmenleri 105
Yahşı-Hanlu 355
Yahşi beğ 424
Yahut Şaş 33
Yahya 109
Yahyalu 337
Yaka Türkmenleri 163, 270, 341, 441
Yakacık 421
Yaka-Kayı 406
Yaka-Kınık 426
Yaka-Kızık 412
Yakın Doğu 3, 14, 41, 63, 75, 88, 127, 158, 161, 222, 261, 367, 370, 380, 396, 402
Yakın Doğu Türklüğü 10
Yaksû Yâsû 57
Yakub 151, 152
Yakub Beğ 293, 333, 334, 398, 430
Yakub Halife 329
Yakub Sultan 297
Yakubi 73
Yakubi Türkler 73
Yakublu 329
Yakubovsky 70
Yakuriyye 156
Yakut 27, 67, 68, 136
Yakutî 120, 128, 153
Yalak 420
Yalak-Âbâd 407
Yalancı 399
Yalan-Kaz 300
Yalavaç 339
Yalman-Yalgın 478
Yalvaç 418, 424
Yalvaç Kara Ağaç 420
Yan Kent 67
Yanî Kent 63, 66
Yanyak Sağın 270
Yapa-oğulları 342
Yaparlı 223, 226, 270
Yaparlı Çanklu 410
Yar Ali 265
Yâr Ali Sultan 253
Yar Oğuz 23, 39
Yar-Hisar 425
Yarımca-Avşar 410
Yarış Yazısı 34
Yarpuz 319
Yaruk 152, 156, 157, 160, 353 354
Yaruk-Taş 451
Yarukuyye 354
Yasağlık 317
Yas-Pınarı 310
Yassı-Karun 414
Yassı-Üyük 238
Yaş-Bek 224, 244
Yatağanlı 438
Yatuk 71, 88
Yavaş 405, 407, 413, 415
Yaveğiyye 153
Yavgu Beğ 258
Yavkular 81
Yavuz Selim 238, 270, 328, 329, 338, 365, 399
Yayık 60, 62, 89, 453, 462
Yayık Irmağı 56
Yazğır 229
Yazğır Damgası 224
Yazı-Bayad 407
Yazıcı-Oğlu 223, 226, 229, 240, 254, 274, 366, 474
Yazıcı-Oğlu Ali 299, 347
Yazıgçı 82
Yazı-Kınık 426
Yazır 142, 164, 225, 226, 232, 233, 235, 256, 257, 408, 427
Yazır Beyi 256
Yazır Obaları 258
Yazır Yurdu 257
Yazır-Basat 408
Yeberlü 440
Yedi-Berguş 359
Yeğen Osman Paşa 227
Yeğen Sultan 297
Yel Aldı 438
Yellüce 355
Yemek 57, 58, 59
Yemek Boyu 56
Yemek et-Türkî 57
Yemen 13, 150, 160, 161, 217, 227
Yemir Eli 460, 464
Yen 29
Yen'il 302
Yeni Derya 69
Yeni Kend 63, 66, 67, 71, 80, 85, 86, 87, 88, 91
Yeni Köy 67
Yeni Türkmen 441
Yenice 417
Yenice Hisar 328
Yenicesu 11
Yeniçeriler 131, 174, 202, 203, 228, 388, 478
Yeni-İl 209, 211, 236, 245, 246, 248, 249, 250, 255, 282, 284, 285, 286, 301, 303, 304, 316, 318, 330, 340, 355, 469
Yenisey 1, 26
Yenisey Bölgesi 47
Yeni-Şehir 405, 408
Yer Bayırku 26, 27
Yerleşik Oğuzlar 72
Yesi 62, 63, 68, 69, 71,
Yezd 276
Yezd-Kast 443
Yezdli 456
Yıldırım Bâyezid 455
Yıldız-Han 223
Yıldız 420
Yınal'ı İnal 81
Yınallılar 81, 82, 102, 110, 113, 120
Yınal-Tigin 99
Yıva 58, 133, 150, 156, 169, 225, 226, 227, 229, 234, 249, 254, 333, 346, 348, 349, 350, 351, 352, 353, 424, 427, 483
Yıva Boyu 58
Yıva Türkmenleri 132
Yıvalu 355
Yigenek 368, 373, 383, 384, 386
Yinal Tiğin 50, 81
Yinci Oğüz 35, 61, 62
Yir Bayırku Uluğ Irkın 22
Yiyen 38
Yolak 426
Yol-Boğa 261, 345, 357
Yolluğ Tigin 38
Yomut Boyu 63
Yomutlar 162, 338, 457, 458, 461, 462, 463, 464, 465
Yorganlu 440
Yozgat 174, 186, 195, 224, 244, 249, 381, 430
Yörük 6, 11, 12, 14, 23
Yörük Oymakları 436
Yörükler 193, 194, 200, 201, 204, 213, 214, 228, 238, 256, 258, 284, 315, 328, 337, 347, 396, 436, 469
Yuğ 36
Yukarı Avşar 411
Yukarı Barshan 53
Yukarı Çu 51
Yukarı Kelkit 322, 324
Yukarı Seleñe 41
Yukarı-Çavundur 416
Yukarı-Kayı 406
Yukarı-Kınık 426
Yukarı-Tercan 414
Yukaru Baş 440
Yula 59
Yund-Dağı 414
Yunus 91
Yunus Emre 400
Yunus Han 350
Yusuf 91, 102
Yusuf b. Hârun 94
Yusuf b. Musa 101

Türk Yurdu 43
Türkân u Oğuz 477
Türkçe 1, 7, 8, 9, 19, 20, 22, 30, 34, 40, 41, 42, 46, 50, 51, 52, 73, 74, 76, 78, 80, 86, 90, 109, 121, 125, 127, 164, 170, 175, 176, 181, 183, 187, 188, 189, 190, 216, 226, 251, 267, 329, 351, 353, 374, 391, 439, 441, 443, 447, 448, 450, 454, 457, 459, 460, 462, 470, 473, 475
Türkçe İslâmiyet 165
Türkçülük 188, 364
Türkgiş Kağanlığı 84
Türk-i Celâyir 449
Türk-i İmân 80
Türkî Mâfi 447
Türk-İslâm 451
Türkistan 5, 6, 10, 28, 55, 59, 63, 65, 67, 68, 69, 71, 72, 78, 87, 89, 104, 126, 128, 136, 147, 161, 175, 177, 178, 184, 190, 197, 227, 240, 244, 334, 352, 367, 370, 373, 456
Türkiş Hakanı 53
Türkiyat Mecmuası 116
Türkiye 8, 9, 13, 34, 49, 50, 70, 74, 75, 77, 146, 155, 165, 171, 173, 174, 175, 177, 179, 183, 184, 187, 189, 194, 201, 210, 214, 221, 223, 225, 226, 234, 235, 236, 239, 240, 241, 255, 275, 282, 287, 298, 300, 301, 309, 318, 319, 331, 334, 342, 344, 348, 356, 357, 363, 379, 390, 391, 392, 394, 395, 396, 398, 400, 401, 427, 430, 441, 446, 448, 454, 459, 465, 469, 476, 480, 484
Türkiye Selçukluları 76, 95, 153, 157, 158, 380, 384
Türkiye Tarihi 67, 118, 124, 130
Türkiye Türkçesi 63, 77
Türkler 1, 2, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 22, 23, 26, 27, 28, 29, 30, 32, 33, 34, 37, 38, 39, 40, 44, 45, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 56, 61, 69, 71, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 80, 81, 82, 84, 85, 89, 90, 91, 109, 110, 118, 119, 120, 124, 125, 126, 129, 131, 132, 134, 139, 145, 147, 149, 151, 157, 158, 159, 160, 161, 165, 166, 167, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 186, 187, 188, 189, 190, 192, 193, 194, 199, 202, 204,205, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 215, 216, 217, 224, 233, 234, 239, 242, 251, 266, 267, 281, 288, 237, 240, 250, 258, 264, 299, 300, 304, 318, 322, 323, 326, 327, 328, 331, 339, 344, 346, 347, 349, 351, 357, 364, 366, 367, 368 369, 370, 372, 374, 378, 380, 38, 384, 392, 393, 394, 395, 396, 398, 399, 400, 401, 403, 438, 44, 446, 447, 448, 449, 450, 452, 460, 469, 476, 477, 479, 480, 484
Türklük Şuuru 126
Türk-Mâfi 439, 443
Türkman 372
Türkmân-ı Haleb 432
Türkmânî 315
Türkmen 2, 5, 6, 7, 77, 8, 9, 10, 11, 19, 31, 52, 53, 54, 55, 63, 64, 66, 68, 69, 75, 76, 77, 79, 80, 81, 84, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 104, 110, 112, 114, 115, 122, 123, 127, 137, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 162, 163, 164, 165, 168, 169, 170, 176, 177, 180, 183, 185, 189, 192, 193, 194, 202, 203, 204, 207, 209, 212, 215, 221, 223, 227, 228, 236, 240, 242, 243, 244, 246, 248, 250, 253, 257, 258, 259, 263, 265, 266, 267, 274, 276, 277, 278, 279, 280, 284, 286, 291, 298, 301, 312, 315, 316, 317, 318, 322, 333, 336, 355, 357, 359, 364, 374, 389, 394, 432, 438, 439, 441, 442, 444, 453, 456, 458, 461, 463, 465, 472, 478
Türkmen Beğleri 122, 129, 130, 131, 132, 224, 260, 263, 265
Türkmen Çölü 270
Türkmen Gökleri 313
Türkmen İskender Beğ 252
Türkmen Karakteri 136
Türkmen Kurudlu 209
Türkmen Kümeleri 123, 130, 259
Türkmen Meliki 52, 53, 78,
Türkmen Meselesi 130
Türkmen Oğuz 79
Türkmen Oymaklan 225, 268, 302, 305, 307, 429, 435
Türkmen Topluluğu
Türkmen Ülkesi 136
Türkmenli Tarihi 70
Türkmenistan 64, 162, 164, 400
Türkmenler 129, 130, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 141, 146, 150, 151, 152, 154, 155, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 169, 174, 178, 179, 181, 186, 191, 197, 198, 298, 301, 302, 303, 306, 321, 324, 328, 335, 339, 344, 345, 349, 350, 353, 363, 365, 380, 384, 398, 429, 430, 431, 436, 437, 445, 450, 451, 452, 455, 457, 459, 460, 462, 463, 464, 469, 480, 482
Türk-Moğol 364
Türk-Oğuz 234
Türük 23, 45
Türük Bilge Kağan 24
Türük Budun 20, 24
Türük Yamı Kağan 22
Tüzün 48

-U-

Uc Türkmenleri 182
Uçarlar 418
U-çe-le 30
Uç-Türkmenleri 158
Ugurlu Beğ 304
Uğuz Beğ 337
Uğuz Jilgası 69
Ukayl-oğlu Kırvâş 117
Ulaş 317, 332, 336, 371, 384
Ulaş Beğ 337
Ulaşlı 309
Ulaşlular 302, 308
Ulaş-oğulları 336
Ulat 332
Ulduz 176
Ulşah 433
Ulu Dağ 436
Ulu Han 366
Ulu Kem 43
Ulu Sıçanlu 407
Ulu-beğ 419
Ulu-Borlu 405
Ulu-Çir 310
Ulu-Divân 413
Ulug Tag 63, 56
Uluğ 127
Uluğ Irkin 21, 26
Uluğ Yinal 81
Uluğ-Bayat 73
Ulu-Karkın 413, 414
Ulu-Kaşağı 310
Ulus 166, 409
Ulu-Sıçanlu 409
Ulu-Yörük 197, 328, 338
Ulyâ-Âbâd 110
Umman 334
Umurlu 329
Uragir 344
Ural 60
Ural Irmağı 56
Urca 306
Urfa 3, 159, 433, 469
Urfalı Mateos 89
Urmiye 55, 107, 108, 154, 295, 296, 298, 332, 354, 440, 447
Urmiye Kalesi 311
Urmiye Yıvaları 352
Urnaut 456
Uru Koca 389
Urum 305
Urumgu Gölü 26
Urux 367, 372, 381, 383, 385, 386, 387
Uruz Koca 376, 377, 378, 382, 385, 386, 393, 396, 403, 404
Usanlu 296, 440, 447, 448
Usar 460
us-Sultan 471
Ustacalu 439, 444, 460, 461
Uşak 285, 310, 343, 406, 407, 411, 421, 436,
Uşnu 352
Uşrusana 92, 93
Uşun Koca 373, 374, 376, 387, 390, 399,
Utbi 91, 92
Uygur Devleti 47
Uygur Harı 134
Uygur İl Itmiş Bilge Kağan 52, 53
Uygur İl Teberi 41
Uygur Kağanları 53
Uygur Seyahatnamesi 44
Uygur Sözlüğü 19
Uygurca 364, 366
Uygurlar 1, 2, 19, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 31, 32, 33, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 51, 53, 60, 61, 73, 161, 165, 166, 184, 363, 365, 456, 460
Uyrat 165, 166, 168
Uyratlar 8
Uz 60, 87, 89
Uzak Doğu 28
Uz-guzz 124
Uz-Kent 69
Uzlag Şah 59
Uzlar 122
Uzun Dere 329
Uzun Hasan 479
Uzun Hasan Ağa 293
Uzun Hasan Beğ 170, 281, 326, 365, 366, 388, 393, 456
Uzunluca 359

-Ü-

Üç Karluk 26, 56,
Üç Kurikanlar 27
Üç Kunluk 21
Üç Oklar 7, 30, 45, 133, 137, 138, 164, 186, 193,

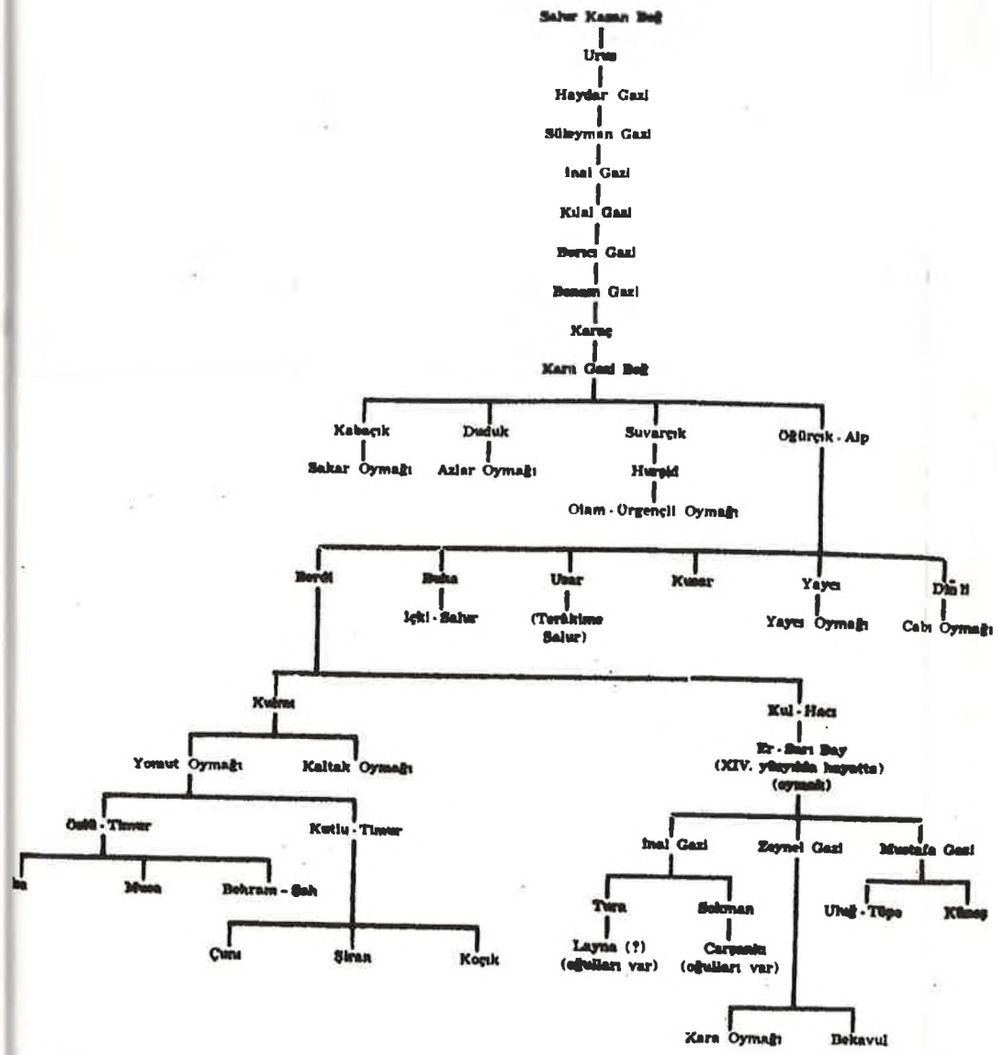
ernâme 63, 226, 455, 6, 473
ir-i Haleb 432
ir-i Nişaburî 91, 94, , 125, 140, 271, 321, 8
ıantı 282, 285, 287
ıantı Çayı 288
ı 268
id 161
eriya el- Kazvinî 476
şan Gölü 26
detül-keşfil-memâlik 475
eriyye 432
i Velidi Togan 69
în Daver 54
can 312, 440, 448
can Çayı 117
cen 254
ğ 131, 150, 156, 151, 160, 4, 335, 353, 396, 424
Zendler 447, 463
Zengi Candar 154
Zerend 147, 148
Zerger 449
Zerküb-ı Şirâzî 473
Zeybek 13
Zeyl-i 472
Zeyl-i câmi-ut-tevârih 472
Zeyl-i Tarih-i âlem-ârâ 257, 296
Zeyl-i Tarih-i Vahîd-i Kazvinî 312
Zeylu Duvelül-İslâm 261
Zeyn u Ahbâr 91
Zeynebli 287
Zeyneddin İbn 429
Zeynel Beğ 311, 312
Zeynel Gazi 458
Zeynül-ahbâr 472
Zeytun 426
Zeynü'l-Mülk 429
Zeynel Han 312
Zikr-i Tarih-i Âl-i Selçuk 94, 95, 139, 140, 388
Zile 322, 328, 406, 413, 419, 423, 426
Zirek 150
Zirek Belçik 149
Ziyâed-din 152
Zonguldak 56, 233, 255, 256
Zubdet ut Tevârih 262
Zubdetul-haleb 470
Zukadr 174, 294, 297, 298, 448
Zulkadriyye 432
Zulkarneyn 227
Zührab 310
Zülfikar Sultan 252
Zülkadr Şah Kulu Halîfe 460
Züynül-ahbâr 475

TÜRK TARİH KURUMU KÜTÜPHANESİ

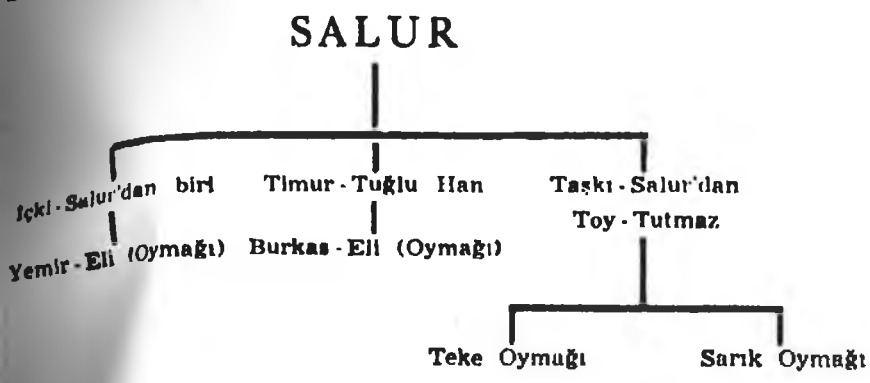
A. EBÛ'L GAZİ'YE GÖRE

ŞEMA : 1

Salur Boyuna Mensub Oymakların Soy Kütüğü

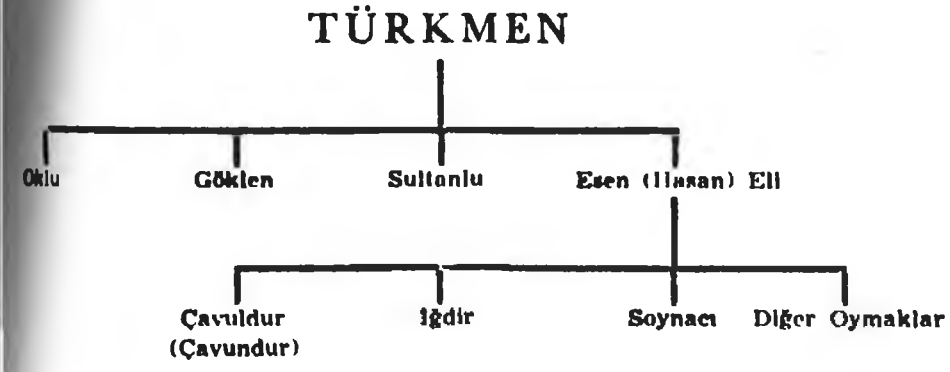

SALUR'DAN OLAN DİĞER OYMAKLAR

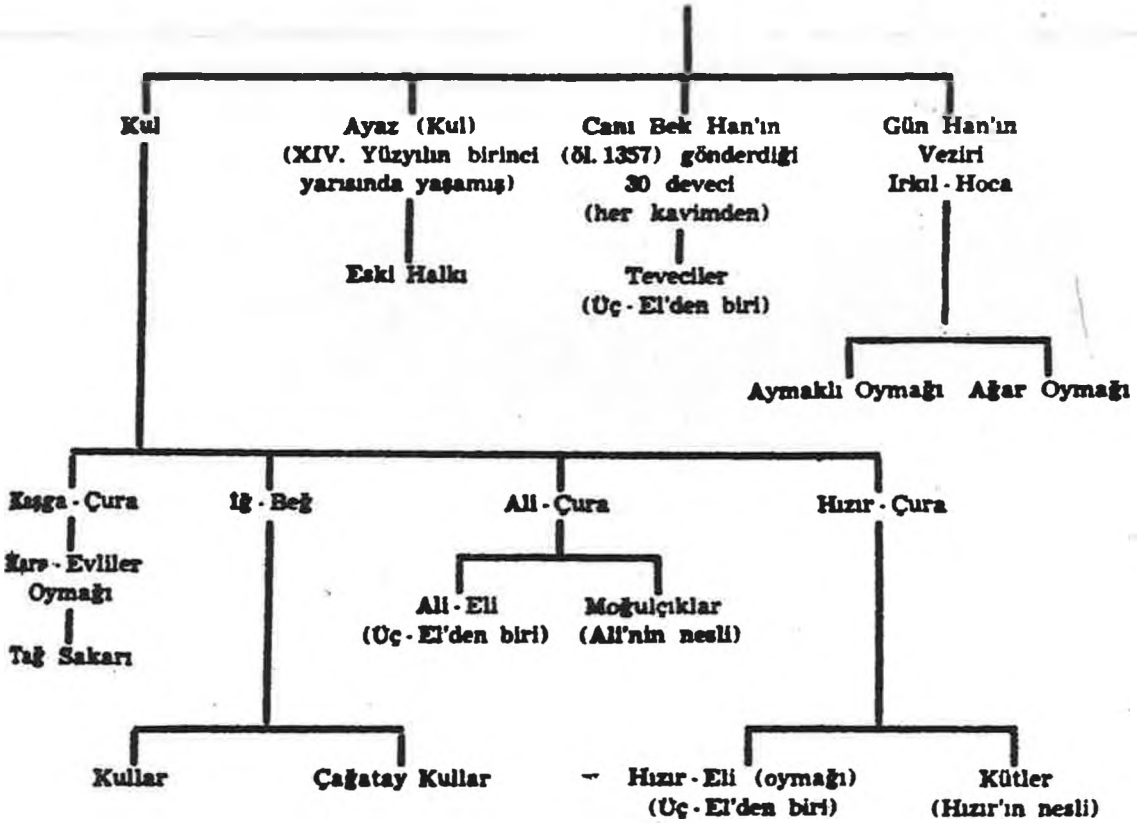

ŞEMA : III

ASILLARI AÇIKLANMAYAN OYMAKLAR

ŞEMA : IV

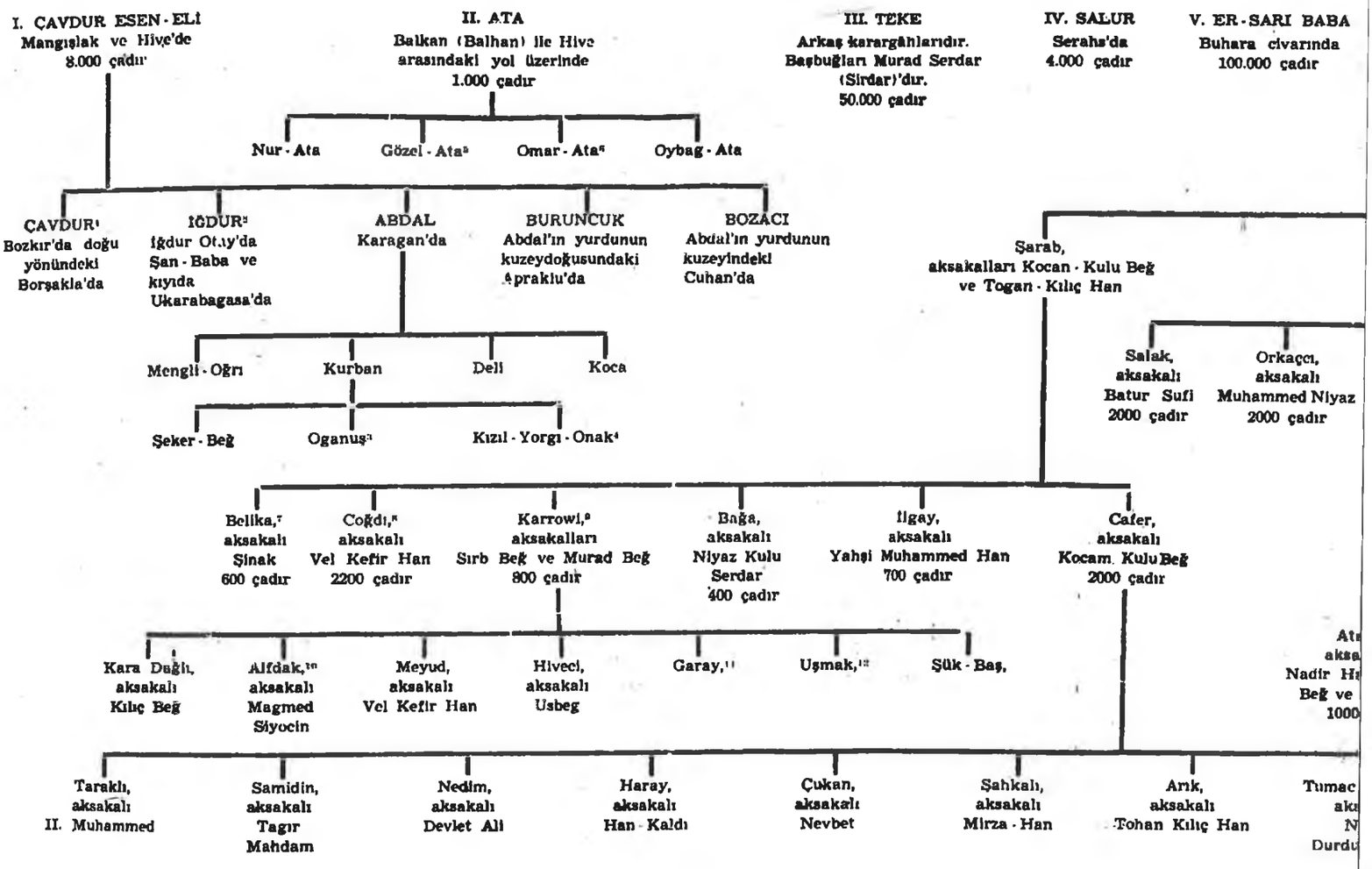
ASLI TÜRKMEN SAYILMAYAN OYMAKLAR[1]

[1] Şecere-i Terâkime, s. 64 - 65, 68 - 69, 70 - 79; türkçe tercümesi, s. 82 - 96.

B. YÜZBAŞI MURAV

(1819 Y

1 Daha önce söylendiği gibi, bu, Oğuz boylarından Çavuldur (Çavundur) lar'dır.

2 Bu da yine boylardan İğdirler'dir.

3 Metin: Oganush.

4 Metin: Kizilyorgionak.

5 Metin: Giosi Atta.

6 Metin: Omar Atta. Herhalde Ömer-Ata. Türkiye'de pek çok köylerde Ömer, Omar şeklinde de söyleniyor.

7 Ch. Schefer tarafından kaydedilen listedeki (Relation de l'embassade au Kharezem de Rıza Qouly Khan, Paris 1879, s. 62, haşiyede) Yelaay belki aynı obayı ifade ediyor.

8 Bu da belki aynı yerde geçen Doudjy olabilir.

9 Bu da ora

10 Schefer'in

11 "

12 "

13 Belki Sch

14

15

16 Aynen bö

17 N. Murav

Kütler (Hızır'ın nesli)

Hızır-Eli (oymağı) (Üç-El'den biri)

Moğolçalar (Ali'nin nesli)

Ali-Eli (Üç-El'den biri)

Çağatay Kullar

Kullar

Ayı-Eviller Oymağı

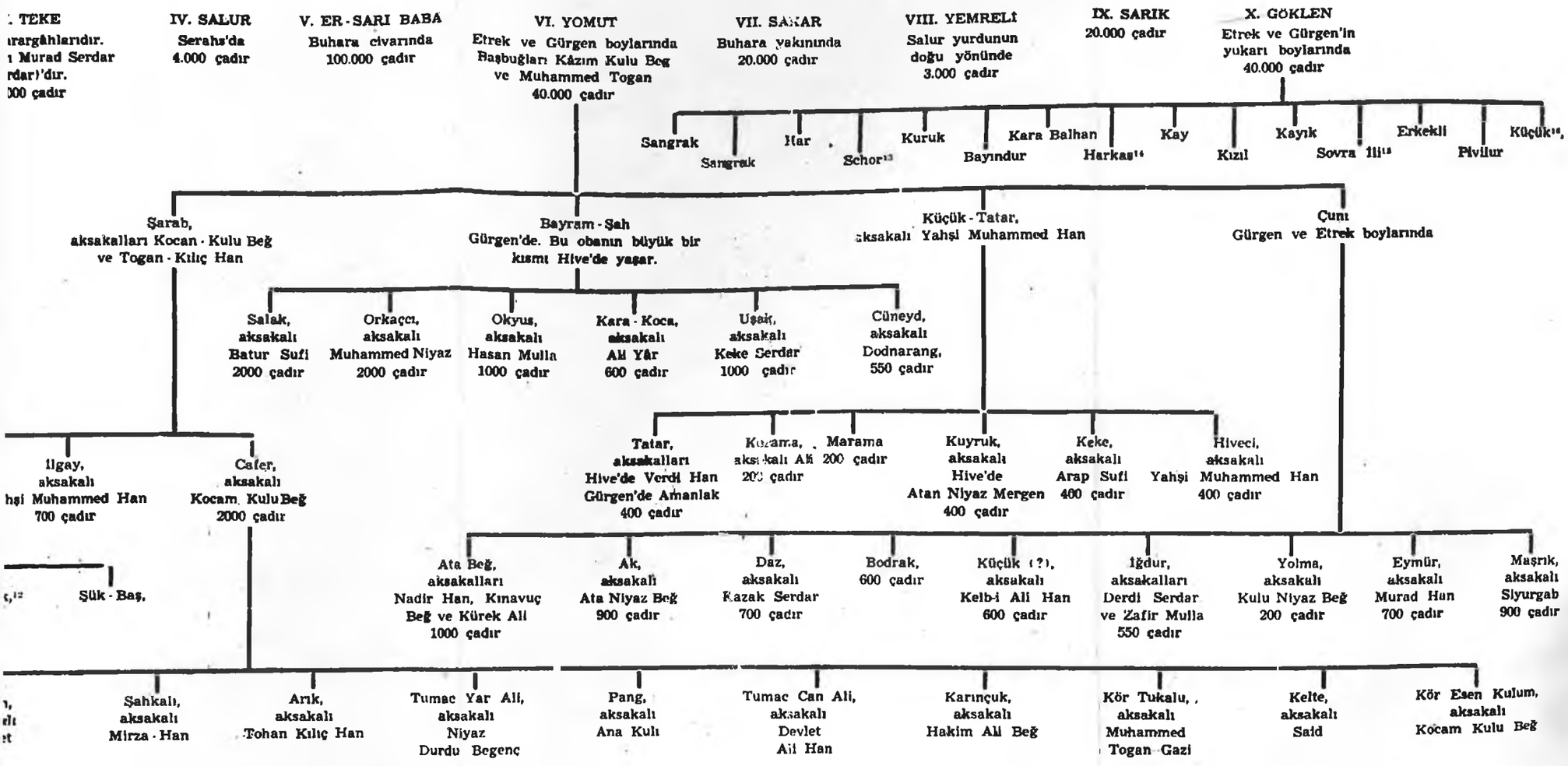
Taş Şakarı

[1] Şecere-i Terakime, s. 64-65, 68-69, 70-73; türkçe tercümesi, s. 82-96.

B. YÜZBAŞI MURAV'YOV'UN LİSTESİ

(1819 Yılı)

L. I

[9] Bu da oradaki Quaravieh'dir.
[10] Schefer'in listesindeki : Oudek
[11] " " : Kereh
[12] " " : Abdal İçmek
[13] Belki Schefer'in listesindeki : Kara-Şur
[14] " " : Gerkaz
[15] " " : Saranlı
[16] Aynen böyle
[17] N. Murav'yov, Journey to Khiva through the Turkoman country (Eserin ingilizce tercümesinin ikinci baskısı),Oguz Press, London, 1977.

ıde de söyleniyor.
ouly Khan, Paris 1879, s. 62, haşiyede)

C. Vambery'nin Listesi

(1863)

OYMAKLAR

		Çadır
I.	ÇAVDUR (Çavuldur = Çavundur)	12000
II.	ER SARI	50000
III.	ALİ - ELİ	3000
IV.	KARA	1500
V.	SALUR	8000
VI.	SARIK	10000
VII.	TEKE[1]	60000
VIII.	GÖKLEN	12000
IX.	YOMUT	40000
		196500

I. ÇAVDUR (Çavuldur = Çavundur)

1 — Abdal
2 — İğdir
3 — Esenlü[2]
4 — Kara - Çavdur
5 — Bozacı
6 — Buruncuk
7 — Şeyh

V. SALUR[3]

Kolları	Kolların Obaları
1 — Yalavac :	Yaz, Tizi, Sakar, Ordu - Hoca
2 — Karaman :	Alam, Görcikli, Bey - Böleği
3 — Ana - Böleği :	Yadçı, Buhara, Bakaç, Töre, Timur

[1] Diğer listelerde olduğu gibi, burada da *Tekke*. Doğrusu, gösterildiği gibi, *Teke*'dir.

[2] Metin: *Essenlu*.

[3] Listede *Er - Sarı*, *Ali - Eli* ve *Kara* oymaklarının kol ve obaları verilmemiştir.

L. II

4 — Kara - Balkan[1]: Çotur, Kapan, Sığır s..., Paşec[2], Acı Beg[3] Giyinlik, Sufyân, Dehene, Kara Kuzu, Çeke.

5 — Kırık : Gökese[4], Kaba Sakal, Öngüt, Köngör.

6 — Bayındır : Kalaycı, Körük, Yapağı, Yadcı, Kezir, Yaşagalık, Töreng

7 — Gerzek : Mollalar, Köse Ata - Niyaz, Mehrem Börre

8 — Yangak : Körsüt Maciqıan, Kötü, Diz iğri, Sarıca, Ekiz

9 — Sengrik : Kara - Şur, Ak - Şur, Kuşçı Har, Şeyh - Beğı

10 — Ay - Derviş : Otçu, Kocamaz, Dehli, Çik, Sarı, Arab, Acem, Kancık.

IX. YOMUT

1 — Ata Bay : Sehene, Düngirci, Tana Kısarka, Kese, Temek

2 — Cafer Bay :

a. Yar Ali : İri Tumaç, Kızıl Sakallı[5], Arıg Köseli Çok - Kan, Borkan, Onuk - Tumac

b. Nur Ali : Kelte, Karıncık, Gazilikör, Hasan - Kululu, Kör Pan Kötek

3 — Şeref Cunı :

Bunların bir kısmı Gürgen'de, bir kısmı da Hive'de oturur.

a. Gürgen : Kara Bölke, Teveci, Telgay, Cafer

b. Hive : Öküz, Selak, Uşak, Kocuk, Meşrık, İmreli

4 — Oğurcalı : Semedin, Giray Terekeme (?), Nedin[6].

[1] Bundan sonraki Liste'de bu oymaz ve obaları *Kayı*'ya bağlı olarak gösterilmiştir.

[2] Bundan sonraki Liste'de: *Papay.*

[3] Bundan sonraki Liste'de: *Hacı - Bay.*

[4] Bundan sonraki Liste'de: *Gekçe = Gökçe* olmalıdır.

[5] Bundan sonraki Liste'de: *Arık Sakallı.*

[6] *Travels in Central Asia, London*, 1864, s. 347 - 355.

VI. SA

1 — Horas

2 — Birac

3 — Sohtı

4 — Alaça

5 — Herzeğ

VII. T

1 — Ötemiş

2 — Bahşı

3 — Toktar

VIII.

1 — Çakır

2 — Beğ - I

3 — Kayı

[1] Metin: K

[2] Metin: Sa

[3] Bundan s
Dili'nin *Otamışlı*
zasında *Hotamış*
radan gelmiş *T*
meni olması pek
mış'dır.

[4] Metin: K

[5] Bundan

[6] Bundan

[7] Bundan

4 — Kara - Bulkan[1]	:	Çotur, Kapan, Sığır s..., Paşec[2], Acı Beg[3] Giyinlik, Sufyân, Dehene, Kara Kuzu, Çeke.
5 — Kırık	:	Gökese[4], Kaba Sakal, Öngüt, Köngör.
6 — Bayındır	:	Kalaycı, Körük, Yapağı, Yadcı, Kezir, Yaşagalık, Töreng
7 — Gerzek	:	Mollalar, Köse Ata - Niyaz, Mehrem Börre
8 — Yangak	:	Körsüt Maciman, Kötü, Diz iğri, Sarıca, Ekiz
9 — Sengrik	:	Kara - Şur, Ak - Şur, Kuşçı Har, Şeyh - Beğı
10 — Ay - Derviş	:	Otçu, Kocamaz, Dehli, Çik, Sarı, Arab, Acem, Kencik.

IX. YOMUT

1 — Ata Bay	:	Sehene, Düngirci, Tana Kısarka, Kese, Temek
2 — Cafer Bay	:	
a. Yar Ali	:	İri Tumaç, Kızıl Sakallı[5], Arıg Köseli Çok - Kan, Borkan, Onuk - Tumac
b. Nur Ali	:	Kelte, Karıncık, Gazilikör, Hasan - Kululu, Kör Pan Kütek
3 — Şeref Cunı	:	

Bunların bir kısmı Gürgen'de,
bir kısmı da Hive'de otarur.

a. Gürgen	:	Kara Bölke, Teveci, Telgay, Cafer
b. Hive	:	Öküz, Solak, Uşak, Kocuk, Meşrık, İmreli
4 — Oğurcalı	:	Semedin, Giray Terekeme (?), Nedin[6].

[1] Bundan sonraki Liste'de bu oymak ve obaları *Kayı*'ya bağlı olarak gösterilmiştir.

[2] Bundan sonraki Liste'de: *Paşay.*

[3] Bundan sonraki Liste'de: *Hacı - Bay.*

[4] Bundan sonraki Liste'de: *Gerçe = Gökçe* olmalıdır.

[5] Bundan sonraki Liste'de: *Arık Sakallı.*

[6] *Travels in Central Asia*, London, 1864, s. 347 - 355.

VI. SARIK

1 — Horasanlı	Bedeng, Hoca - Ali,[1] Kızıl, Hüseyin Ali
2 — Birac	Kanlı - Baş, Kulça, Sucan
3 — Sohtı	Tapır, Mumatag, Kurd, Kadır
4 — Alaça	Kocık. Bogaca, Hüseyin Kara, Staad[2], Okansız
5 — Herzeği	Yerki, Canı Beg, Kurama, Yatan, Yapağı.

VII. TEKE

1 — Ötemiş[3]	Kellec [4], Sultansız[5], Sıçmaz, Kara - Ahmed
2 — Bahşı	Pereng, Topaz[6], Körsağrı, Alaca - Göz, Taşyak,[7] Aksefi, Goh, Marsı, Zakir[7], Kazılar
3 — Toktamış	Bok Burun, Aman - Şah, Gökçe Beğ, Kara, Ha , Kongur, Yusuf, Yazı, Arık, Karaca

VIII. GÖKLEN

1 — Çakır	:	Gökdiş, Alamat, Toramen, Horta, Karavul, Köse, Kul - Kara, Baynal.
2 — Beğ - Dili	:	Pank, Aman Hoca, Boran, Karışmaz
3 — Kayı	:	Can - Kurbanlı, Erkekli, Kızıl Akıncık, Tekenci, Bok - Hoca, Kodana, Lemek, Kanı - Az, Darı

[1] Metin: *Kdodjali.*

[2] Metin: *Szaad.* Doğrusunun ne olduğu anlaşılamadı.

[3] Bundan sonraki listede: *Otamış. Haleb Türkmenleri* arasındaki *Beğ - Dili*'nin *Otamışlu* adlı bir obası vardı (*asıl kitab*, s. 300). *Kara - Pınar* kazasında *Hotamış* köyü ile ona komşu birçok köylerin halkını, oraya sonradan gelmiş *Türkmenler* teşkil eder. Bu *Türkmenler*'in *Boz Ulus Türkmeni* olması pek muhtemeldir. Buradaki *Hotamış*'ın aslı şüphesiz *Otamış*'dır.

[4] Metin: *Kelletacho.*

[5] Bundan sonraki Liste'de: *Sultan Aziz.*

[6] Bundan sonraki Liste'de: *Topuz.*

[7] Bundan sonraki Liste'de: *Zeyakır.*

D. 1880' de HAZAR - ÖTESİ TÜRKMEN OYMAKL

I. YOMUT
15.000 çadır

- **Kara - Çuk**
  Etrek ve Gürgen boyları ve bunların Hazar Denizi'ne döküldüğü kıyı bölgesi. Bu koldan 1000 çadır da Hive'de yaşar.
  - **Şerif Cafer Bey**
    3500 çadır oturak
    4500 göçer
    - Ali
    - Kelte
    - Karıncık
    - Keş (Kazanlı - Kor)
    - Pang
    - Deveci
    - Yâr - Ali
      - Ovnuh
      - Ovnuh - Tumac
      - Kızıl - Çukan
      - Arık - Sakallı
  - **Ak - Ata Bay (Çunı)**
    2500 oturak
    4500 göçer
    - Ak - Ata Bay
    - Ak - Daz
    - Ak - Aymir
    - Ak - Bodrak [1]
    - Ak - İkdir
    - Ak - Kaçak
    - Ak - Kan Yuhmaz
- **Bayram - Şah**

II. GÖKLEN
4000 Aile
Yomutlar'ın doğusunda Etrek ve Gürgeş **ırmakları** arasında yaşar.

- **Dodurg**
  - **Bayındır**
    Niş-i Komer geçidinde yaşar.
    - Kurum
    - Şeytan
    - Çurık
    - Kalaycı
    - Kurık
    - Yasağlık
  - **Kırık**
    Mecevar - Tuka ve Muz'da yaşar.
    - Gökçe
    - Karakuzu
    - Sufyan
    - Temir
      - Karaca
      - Kaba - Sakallu
      - Danay Dehane
      - Karizli
  - **Yanyak - Sağrı**
    Sangir köyündeki Kumbet-i Kavus'da yaşar. Bu köy Yomut'dan Hacılar ailesine aiddir.
    - Ak - Şur
    - Kara - Şur
    - Dizyarı
    - Ongut
    - Kuşçı
    - Har
    - Gerkez
- **Ali - Dağlı**
  - **Ay - Derviş**
    Kara - Şeyh'de yaşarlar.
    - Uçı
    - Kancık
    - Tegen
    - Hurte
    - Çik
    - Sarı
  - **Çakır - Bekdili**
    Dahan'daki Nal - Kuh'da yaşarlar.
    - Çakır
    - Saravul
    - Kolı Kara
    - Küse
    - Pank
    - Aman - Hoca
    - Arab
    - Baynal
    - Boran
    - Karışmal
  - **Kayı**
    Karı - Kale'de ve Daru Geçidi'nde yaşarlar.
    - Bakaca
    - Mulla - Memed
    - Daru Memed
    - Taşek Memed
    - Yapağı Memed
    - Suvar Memed
    - Taşak Memed
    - Karnas Memed
    - Absak Memed
    - Taydar Memed
    - Erkekli Şeyha Tekenci
    - Kayık Tekenci
    - Saranlı Tekenci
    - Çıhlık Tekenci
    - Can Kurbanlı
    - Deli
    - Kara Balıkan Arab
    - Kir
    - Karalar
    - Hacı - Bay
    - Paşay
    - Çutur
    - Sığır s....
    - Mirza - Bay

III.
Ahal ve Merv yö

- **Toktamış**
  - **Siçmez**
    - Uçruk
    - Perreng
    - Kara - A
    - Topuz
    - Ebay
    - Miriş

[1] Birinci şemada görüleceği üzere, Kara Er - Sarı Bay'ın oğlu Zeynel Gazi'nin **iki** oğlundan biri.
[2] I. Şemaya göre Er - Sarı'nın oğullarından Mustafa'nın oğlu olub Ulug Töpe **şeklinde yazılıyor. Bu,** Ulu Tepe'nin eski şeklidir.
[3] Bu, Mustafa Gazi'nin öteki oğlu Küneş'dir. (I. Şemaya bk.)
[4] Bu da Zeynel Gazi'nin diğer oğlu ve Kara'nın kardeşidir. (I. Şemaya bk.)
[5] Bu liste, esas itibariyle General Petruseviç'in tesbitlerine dayanır (bk. Ch. Marvin, **Merv, s. 49 - 57,** 65 - 86).

RI; YURDLARI OBALARI VE NÜFUSLARI: L. III

yaşarlar.

ış

Bahşi
- Vaneş
- Zeyakır
- Gek
- Sultan - Aziz
- Borhoz

IV. ER - SARI
57.000 çadır
Ceyhun kıyısında otunur.

- Kara[1] Hoca Kunduz'da yaşarlar 20.000 çadır.
- Ulu Tepe[2] Halatc ve Pelvart'da yaşarlar. 20.000 çadır.
- Kunlaş[3] Zengi Baba'da Astan Baba 15000 çadır.
- Bekavul[4] Ceyhun'un sağ kıyısında Hoca Kunduz'un karşısında 2000 çadır.

V. SARIK
Horasan'da Yuletan ve Penc Deh'de yaşarlar, aşağı yukarı 13.000 ev.

- Herzeği
- Horazanlı
  - Kazancı
  - Mamatay
- Alyaşa
  - Ustelet
  - Anniş
- Suhti
  - Dagdıkodı
  - Erden
- Bayraç
  - Soyunali
  - Kulca
  - Kacali
  - Kızıl
  - Beden
  - Kanlı Baş
  - Canı Bek
  - Erki
  - Guram
  - Sidl[5]

Beğ
- Aman Şah
  - Kauku
  - Zering
  - Ağır - Baş
- Har
  - Har
  - Yakub
- Kongur
  - Kara - Kongur
  - Ak - Kongur

Vekil
- Ak - Vekil
  - Çaşhın
  - Kara Yusuf
  - Yazı
  - Kancık
  - Kara Yumay
  - Harun
- Kara - Vekil
  - Arık
  - Karaca
  - Halil
  - Kara
  - Bukri
  - Kaşgal

Yarı Gökçe
Kara Gökçe
Taymas
Mecek